ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS

ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№1
(маҷаллаи илмӣ-амалӣ)

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№1
(научно-практический журнал)

THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№1
(science-practical journal)

Душанбе, 2026

САРМУҲАРРИР

Сатторзода Б.А. – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

МУОВИНОНИ САРМУҲАРРИР

Саидмуродзода Л.Ҳ. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Исмаилов Ш.М. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Юсупов Г.А. - доктори илмҳои физика-математика, профессор, мудири кафедраи анализи математикии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

КОТИБИ МАСЪУЛ

Муқимов Қ.М.– номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

ИҚТИСОДИЁТ

Раҳимзода Шариф – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фақеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини якум, муовини ректор оид ба таълими Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифзода Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонова М.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аминов И. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Раҳматзода Р.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М.С. - доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сафаров Б.Г. - доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Нурализода Э.Н. - доктори илмҳои иқтисод, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

ҲУҚУҚШИНОСӢ

Исмаилов Ш.М. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сангинзод Д.Ш. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Бобозода Ҷ.Қ. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирзоев С.А. – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Табаров Н.А. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

МАТЕМАТИКА ВА МЕХАНИКА

Юсупов Г.А. - доктори илмҳои физика-математика, профессор, мудири кафедраи анализи математикии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Раҳимов Р.М. – номзади илмҳои физика–математика, профессори кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фарайдунов О.Қ. - номзади илмҳои физика-математика, дотсенти кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шадманов М.У. – номзади илмҳои физика–математика, дотсент, мудири кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саидов Б.Б. - номзади илмҳои физика–математика, дотсенти кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
таҳти №417/МҶ– 97 аз 16.05.2025 сабти ном шудааст.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон,
Паёми молия ва иқтисод
Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмии рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмии доктор ва номзади илм чоп мешаванд.
Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Шохиси иқтибосоварии илмии Россия (НИИР) мебошад.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Сатторзода Б.А. – кандидат педагогических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

ЗАМЕСТИТЕЛИ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Саидмуродзода Л.Х. – член-корр. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Исмаилов Ш.М. – доктор юридических наук, профессор кафедры экономического и финансового права Таджикского государственного финансово-экономического университета

Юсупов Г.А. - доктор физико-математических наук, профессор, заведующий кафедрой математического анализа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ

Мукимов К.М. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ЭКОНОМИКА

Рахимзода Шариф – доктор экономических наук, профессор кафедры финансовой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. - доктор экономических наук, профессор, первый заместитель, проректор по учебной работе Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифзода Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аминов И. - доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Рахматзода Р.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содиков М.С. - доктор экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Сафаров Б.Г. - доктор экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Нурализода Э.Н. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансы Таджикского государственного финансово-экономического университета

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Исмаилов Ш.М. – доктор юридических наук, профессор кафедры экономического и финансового права Таджикского государственного финансово-экономического университета

Сангинзод Д.Ш. – доктор юридических наук, профессор, заместитель директора Института изучения стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана

Бобозода Дж.К. – доктор юридических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического и финансового права Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирзоев С.А. – кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой административного права и противодействия коррупции Таджикского государственного финансово-экономического университета

Табаров Н.А. – кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического и финансового права Таджикского государственного финансово-экономического университета

МАТЕМАТИКА И МЕХАНИКА

Юсупов Г.А. — доктор физико-математических наук, профессор, заведующий кафедрой математического анализа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

Рахимов Р.М. – кандидат физико-математических наук, профессор кафедры высшей математики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фарайдунов О.К. - кандидат физико-математических наук, доцент кафедры прикладной информатики в экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шадманов М.У. – кандидат физико-математических наук, доцент, заведующий кафедрой высшей математики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Саидов Б.Б. – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры высшей математики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.
Журнал регистрирован в Министерстве культуры Республики
Таджикистан под №417/ЖР - 97 с 16.05.2025г.
Таджикский государственный финансово-экономический университет,
Финансово-экономический Вестник
Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.
Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Sattorzoda B.A. – candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS

Saidmurodzoda L. Kh. – Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

Ismailov Sh.M. – Doctor of Law, Professor of the Department of Economic and Financial Law of the Tajik State University of Finance and Economics

Yusupov G.A. - Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Head of the Department of Mathematical Analysis of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

AMENABE'S SECRETARY

Muqimov Q.M. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vise-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD

ECONOMY

Rahimzoda Sharif – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Financial Economics, Tajik State University of Finance and Economics

Faqerov H.N. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic of enterprise and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A. – Doctor of Economic Sciences, Professor, First Deputy, Vice-Rector for Education of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharifzoda B.M. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Kandiyorova D.O. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Aminov I. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Jonmamadov Sh.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Rakhmatzoda R. R. - Professor of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodiqov M.S. – Doctor of Economic Sciences, associate professor of the World economy ofthe Tajik State University of Finance and Economics

Safarov B.G. - Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Tajik State University of Finance and Economics

Nuralizoda E.N. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

JURISPRUDENCE

Ismailov Sh.M. – Doctor of Law, Professor of the Department of Economic and Financial Law of the Tajik State University of Finance and Economics

Sanginzod D.Sh. - Doctor of Law, Professor, Deputy Director of the Institute for the Study of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Bobozoda J.K. - Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Economic and Financial Law of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirzoev S.A. – Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Administrative Law and Combating Corruption of the Tajik State University of Finance and Economics

Tabarov N.A. - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Economic and Financial Law of the Tajik State University of Finance and Economics

MATHEMATICS AND MECHANICS

Yusupov G.A. - Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Head of the Department of Mathematical Analysis of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

Rakhimov R.M. – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Professor of the Department of Higher Mathematics of the Tajik State University of Finance and Economics

Faraydunov O.K. - Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Applied Informatics in Economics of the Tajik State University of Finance and Economics

Shadmanov M.U. – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Higher Mathematics of the Tajik State University of Finance and Economics

Saidov B. B. - Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.
The journal is registed in the Ministry of Culture of the Republic
of Tajikistan №417/ЖР – 97 from 16.05.2025
The Tajik State University of Finance and Economics,
The Finance and Economic Bulletin
The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.
The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

МУНДАРИҶА
ИҚТИСОДИЁТ

1. **Шариф Р., Эмомов М.Н.** Ташкили механизмҳои институтсионалии рушди минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....12-19
2. **Пиризода Дж.С. Кудратова Ф.Р.** Эффективность использования инвестиций в сельском хозяйстве Таджикистана в условиях перехода к зеленой.....20-27
3. **Рустам Р., Сулаймонзода Ш.Ф.** Структурные преобразования в региональной экономике вследствие реализации промышленной политики в условиях перехода к зелёной экономике.....28-34
4. **Содиқов М.С., Нусратулозода Н.Н.** Хусусияти ташаккулёбии соҳибкории истеҳсолӣ дар кишварҳои хориҷӣ.....35-40
5. **Муқимов Қ.М., Асадуллозода Х.А.** Ҷанбаҳои назариявии ташаккули механизми истифодаи имтиёзҳои андозӣ.....41-45
6. **Насриддинов Ф.Б.** Назарияи аҳолишиносии Т.Р. Малтус.....46-51
7. **Садиқова Ш.К.** Саводнокии рақамӣ ҳамчун унсури рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ.....52-59
8. **Нусратзода М.Н., Убайдуллозода Ф.У.** Зарурати татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-инноватсонӣ дар рушди тиҷорати навин.....60-67
9. **Муллоев П.Н.** Роль малого и среднего предпринимателства в обеспечении продовольственной безопасности.....68-74
10. **Сулаймонзода Ш.Ф.** Детерминантная роль промышленной политики в качественно-структурной трансформации территориальной экономики.....75-83
11. **Шариф Р., Мирзоев Ҳ.Ҳ.** Вазъи муосири ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилотҳои асосии тақвияти он.....84-92
12. **Содиков М.С., Абдуллоева Ш.Ф.** Основные принципы функционирования рынка труда и занятость населения в условиях интеграционных процессов.....93-100
13. **Убайдуллоев Ф.К., Бобошерова Ф.Г.** Механизми буҷетии маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....101-108
14. **Шодиев К.Қ.** Ташаккул ва рушди иқтисоди сабз дар шароити муосир.....109-114
15. **Абдуджабборзода С., Халифазода Дж.Б.** Принципы расчета ущерба и страховой компенсации в имущественном страховании.....115-123
16. **Алишоев Х.Ҳ.** Заминаҳои пайдоиши бонкдории исломӣ.....124-129
17. **Сабзаева М.С.** Асосҳои назариявии сиёсати монетарии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиқлолӣ.....130-136
18. **Саидов Р.Н.** Молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ.....137-142
19. **Бобомуродов П.У.** Рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....143-150
20. **Халифазода Дж.Б**. Развитие механизмов агропромышленной интеграции кластерным методом.....151-157
21. **Мамадризоева Н.М.** Нақш ва зарурияти дастгирии буҷетӣ дар такмилдиҳии соҳаи иҷтимоии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.....158-162
22. **Ниёзов М.А., Миршарифзода Э.Қ.** Заминаҳои ташаккулёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт.....163-169
23. **Комилзода Н.Б., Саидов П.М.** Соҳибкории иҷтимоӣ ҳамчун воситаи ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосир.....170-174
24. **Мирзон Н.М., Наимзода М.С., Солиев Ф.М.** Инвестиционный процесс - как основа устойчивого развития аграрного сектора.....175-183
25. **Аҳадов И.Қ., Аҳроров С.Ҳ.** Таҷрибаи хориҷии истифодаи технологияи рақамӣ ва такмили он дар фаъолияти суғуртавӣ.....184-190
26. **Сайдаҳмадов Ф.Б.** Табиати иқтисодӣ ва хусусиятҳои сиёсати сармоягузорӣ.....191-197
27. **Носирзода Ҳ.С., Муминзода С.М.** Нақши технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот.....198-205
28. **Мирзоева М.У., Тоҷибоева М.Н., Насрединов М.И.** Саҳми соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои шуғли аҳолӣ.....206-213
29. **Лю Х.** Исследование влияния стиля руководства на эффективность командного взаимодействия.....214-224

30.**Махмудов Б. Н., Кенжаев И.У.** Теоретические основы формирования инвестиционной привлекательности энергетического сектора региональной экономики.....225-233
31.**Ҷалилзода А.А.** Рақамикунонӣ ва рушди бозори меҳнати минтақавӣ: имконият ва муаммоҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....234-238
32.**Шамсуллозода Х., Гулов Б.М.** Механизмҳои идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ ва такмили он дар корхонаҳои саноатӣ.....239-246
33.**Одинаев С.В., Қаландаров А.А.** Роҳҳои такмили механизми идоракунии фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб.....247-252
34.**Вань Д.** Исследование адаптивности методов и показателей оценки эффективности в различных типах организаций: сравнительный анализ на основе нескольких случаев.....253-260
35.**Миршарифзода Э.Қ., Давлатов Ҳ.Ҷ.** Маблағгузории маориф – омили рушди сармояи инсонӣ.....261-267
36.**Ҳабибова Г.О.** Нақши низоми молиявии кишвар дар рушди иқтисодиёт ва босамаргардонии он.....268-274
37.**Саидова М.Ҳ.** Таҳлили вазъи муосири бозори минтақавии хизматрасониҳои бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии вилояти Хатлон.....275-282
38.**Исматзода С.С.** Баъзе масъалаҳои назариявии ташаккулёбии комплекси манзилию коммуналӣ дар шароити бозор.....283-288
39.**Чжан Ц.** Исследование механизма оценки и трансформации эффектов обучения сотрудников на производственных предприятиях.....289-298
40.**Чен Х.** Модель оценки эффективности реакции оранизационного рынка и разработка динамических показателей на основе гибкой стратегии.....299-308
41.**Рофизода С.Ҳ.** Зарурати тадбиқи равишҳои инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасониҳои фарҳангӣ-иҷтимоӣ.....309-315
42.**Лю Ц.** Разработка динамического механизма оптимизации и межотраслевая проверка кейсов для оценки эффективности организационного управления.....316-325
43.**Зубайдуллоев М.О.** Нақш ва аҳамияти аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия дар шароити муосир.....326-331
44.**Шао П.** Двумерное управление стратегическими рисками в структурных изменениях: гибкое стратегическое планирование и устойчивые механизмы контроля рисков.....332-342
45.**Раҳимзода Ф.М.** Муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ ва роҳҳои ҳалли он дар заминаи таҳия ва қабули кодекси буҷет.....343-351
46.**Шоҳмуродов А.М.** Усулҳои танзими давлатии рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ.....352-358
47.**Самарддини Ш.** Асосҳои назариявии идоранамоии ҷузвдони қарзии бонкҳои тиҷоратӣ.....359-365
48.**Сафарзода Ҳ.С.** Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ): роҳҳо ва омилҳои баландбардории самаранокии иқтисодии фаъолияти онҳо.....366-374
49. **Қарахонова Н.** Таҳлили самтҳои асосии саноати вилояти Хатлон.....375-382
50. **Ҳаёзода Қ.А.** Пасандозҳои аҳолӣ ҳамчун механизми муҳими таъмини сатҳи устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити гузариши иқтисодӣ.....383-392
51. **Шарбатов С.С.** Муносибатҳои асъорӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиёти миллӣ.....393-400
52. **Ҷиҳонов С.А.** Асосҳои иқтисодӣ ва институтсионалии идоракунии пули нақд ва роҳҳои таъмини самараи иқтисодии он дар шароити муосир.....401-407
53. **Абдалимов А.** Сайёҳӣ ва рушди минтақаҳои Тоҷикистон.....408-416
54. **Судиқов А.К.** Таҳлили назариявии механизмҳои сармоягузорӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ.....417-422
55. **Абдалимова Н.А.** Проблемы формирования и развития человеческого капитала женщин в сфере туризма Республики Таджикистан.....423-432
56. **Раҳимзода Ҷ.Р.** Муаммоҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар шароити рушди низоми бонкӣ.....433-440
57. **Ҳикматов М.Н.** Буҷети давлатӣ ва механизмҳои такмили он дар шароити рақамикунонӣ.....441-447

ҲУҚУҚШИНОСӢ

1. **Сатторзода Б.А., Мирзоев С.А.** Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккул ва рушди маърифати ҳуқуқии ҷавонон: заминаҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ ва таҷрибаи сиёсӣ.....448-455
2. **Маҳмадуллозода Н.Р., Ҳаитов С.П.** Мафҳуми ҳуқуқӣ ва моҳияти музди меҳнат дар шароити муосир.....456-464
3. **Дустов С.А.** Оид ба ҳамбастагиҳои шартномаи сармоягузории шарикӣ бо дигар шартномаҳо доир ба фаъолияти якҷоя.....465-469
4. **Сохибзода А.Н.** Правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг.....470-476
5. **Камышева А.О.** Нормативно-правовые механизмы повышения качества туристского образования в условиях цифровизации.....477-486
6. **Негматова Н.А.** Противодействия финансирование терроризма в рамках ООН.....487-490
7. **Саидзода Д.Ҳ.** Таҳаввули ҳуқуқи шартномавӣ дар шароити рақамисозӣ ва нақши шартномаҳои оқилона.....491-501

МАТЕМАТИКА ВА МЕХАНИКА

1. **Байзаев С., Назаров П.А.** Нахождение общего решения некоторых классов обобщенных систем Коши-Римана с ограниченными коэффициентами.....502-509

ИҚТИСОДИЁТ

УДК: 332

ТАШКИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ РУШДИ МИНТАҚАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шариф Раҳимзода
Эмомов М.Н.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола оид ба ташкили механизмҳои институтсионалии рушди минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан рафта, он дар идоракунии дурусти минтақа ва масъалаҳои молиявии он саҳмгузор хоҳад буд. Дар ҳолати дуруст ба роҳ мондани заминаи институтсионалии масъалаҳои минтақавӣ идоракунии молиявии минтақаҳо осон гардида, барои ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ замин фароҳам оварда мешавад. Инчунин, қайд гардидааст, ки ҳамаи омилҳои дар боло овардашуда метавонад ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва таъмин намудани хизматрасонии босифати иҷтимоӣ ба аҳолӣ саҳмгузор бошанд.

Муаллифи мақола дар асоси таҳқиқоти назариявӣ бо истифода аз корҳои таҳқиқотии дигар олимону коршиносон ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ кӯшиш намудааст, ки монеаҳои институтсионалии рушди минтақаҳоро муайян намуда, роҳҳои бартараф намудани онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намояд.

Дар хулосаи мақола муаллиф мушаххас намудааст, ки дар ҳолати бартараф намудани ин монеаҳо минтақаҳо босуоъат рушд менамоянд.

Калидвожаҳо: механизми институтсионалӣ, рушди минтақа, маблағгузории самтҳои афзалиятнок, самтҳои афзалиятнок, сиёсати минтақавӣ, рушди устувор, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, субъектони иқтисодӣ, сохтори минтақа, барномаву стратегияҳо, хавфҳои сармоягузорӣ, ҳадафҳои стратегӣ.

Барои иқтибос: Шариф, Р. Ташкили механизмҳои институтсионалии рушди минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р. Шариф, М. Н. Эмомов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 12-19.

СОЗДАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Шариф Рахимзода
Эмомов М.Н.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотатция. В статье рассматривается вопрос создания институциональных механизмов регионального развития в Республике Таджикистан, которые будут способствовать надлежащему управлению регионом и решению его финансовых вопросов. Надлежащее создание институциональной базы регионального развития облегчит финансовое управление регионами и создаст основу для привлечения внутренних и иностранных инвестиций. Также отмечается, что все вышеперечисленные факторы могут способствовать сокращению бедности и предоставлению населению качественных социальных услуг.

Автор статьи на основе теоретических исследований, исследований других ученых и специалистов, а также нормативно-правовых актов, попытался выявить институциональные препятствия региональному развитию и предложить пути их преодоления в Республике Таджикистан.

В заключении статьи автор указал, что устранение этих препятствий обеспечит динамичное развитие регионов.

Ключевые слова: институциональный механизм, региональное развитие, финансирование приоритетных направлений, приоритетные направления, региональная политика, устойчивое развитие, нормативно-правовые акты, хозяйствующие субъекты, региональная структура, программы и стратегии, инвестиционные риски, стратегические цели.

PRIORITY DIRECTIONS FOR DEVELOPMENT OF REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS METHODOLOGICAL BASIS

Sharif Rahimzoda
Emomov M.N.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article discusses the establishment of institutional mechanisms for regional development in the Republic of Tajikistan, which will contribute to the proper management of the region and its financial issues. If the institutional framework for regional issues is properly established, financial management of the regions will be facilitated and a basis will be created for attracting domestic and foreign investments. It is also noted that all of the above factors can contribute to reducing poverty and providing high-quality social services to the population.
The author of the article, based on theoretical research using the research works of other scientists and experts and regulatory legal acts, tried to identify institutional obstacles to regional development and suggest ways to overcome them in the Republic of Tajikistan.
In the conclusion of the article, the author specified that if these obstacles are eliminated, regions will develop rapidly.
Keywords: institutional mechanism, regional development, financing of priority areas, priority areas, regional policy, sustainable development, regulatory legal acts, economic entities, regional structure, programs and strategies, investment risks, strategic goals.

Пешгуфтор. Дар давраи муосир дар ҳамаи сатҳҳои гуногуни хокимият таваҷҷуҳи зиёд ба рушди минтақа ва маблағгузории самтҳои афзалиятноки дар минтақа қарордошта равона карда шудааст. Дар ҳақиқат, барои татбиқи сиёсати иқтисодии банақшагирифтаи давлат сиёсати минтақавӣ нақши зиёд дорад, яъне дар ҳолати бомуваффақиятона татбиқ шудани сиёсати банақшагирифтаи минтақавӣ дигар нақшаҳои давлатӣ низ иҷро мегарданд. Бинобар ин, дар давлат мақомотҳои махсуси ваколатдоре, лозиманд, ки дар татбиқи сиёсати минтақавӣ вобаста бошанд ва онро ба таври зарурӣ татбиқ намоянд.

Дар низоми иқтисодии ҳар як малакати мустақили дар низоми иқтисоди бозорӣ қарордошта бояд ба нигоҳ доштани раванди маблағгузорӣ дар дохил таваҷҷуҳ зоҳир намоянд, чунки содир шудани сармоя ба берун аз мамлакат боиси коста шудани иқтидори маблағгузории иқтисоди миллӣ мегардад. Аммо нишондиҳандаҳое, мавҷуданд, ки барои хуруҷи сармоя боис мегарданд, ки ба ин мисол шуда метавонад: фоидаи нокифоя, суст тараққӣ намудани бозори дохилӣ, суръати пасти рушди ММД, заминаи номусоиди маблағгузорӣ, ноустувории низоми сиёсӣ ва иҷтимоии давлат ва ғайра.

Бинобар ин, мустаҳам намудани заминаҳои институтсионалӣ ва муайян намудани стратегияи рушди минбаъдаи он дар рушди минтақа, махсусан дар соҳаҳои афзалиятноки он саҳмгузор мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқи мақола методҳо ва усулҳои таҳлилӣ ва муқоисавӣ истифода шуда, масъалаи институтсионалии рушди мингтақаҳо мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қароор гирифтанд. Муаллиф дар таҳқиқотии худ масъалаи рушди минтақаҳо ва дастгирии давлатии онҳо аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ва интститутсионалиро дида баромада, роҳҳои такмили онро дар минтақаҳои ҷумҳурӣ пешниҳод намудааст. Илова бар ин, муаллиф пешниҳод мекунад, ки барои такмили низоми институтсионалии идоракунии минтақаҳо такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ зарур мебошад. Ҳамаи ин бояд бо назардошти хусусиятҳои миллӣ, сатҳи рушди иқтисод ва имкониятҳои иқтисодӣ таҳия ва такмил дода шаванд.

Фарзияи тадқиқот аз он иборат аст, ки ҳангоми дуруст ба роҳ мондани заминаҳои институтсионалӣ иқтисодиёти минтақа рушд намуда, ба пешрафти соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ боис мегардад.

Натиҷаҳо. Иқтисодиёти мамлакат бар замми он ки дорои як қатор масъалаҳои ҳалталаб мебошад, инчунин, рушд додани самтҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар сатҳи минтақаҳо низ бояд дар мади назари ҳукумати ҷумҳурӣ қарор гирад. Ин пеш аз ҳама барои баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти минтақа, масъалаҳои тараққӣ додани бозори истеъмолӣ ва зиёд кардани даромади аҳолӣ равона карда шудааст. Дар ҳалли ин масъала ва бартараф намудани ин мушкилотҳои дар ин самт ҷойдошта, нақши тамоми ниҳодҳои давлатӣ дар ҳамкорӣ бо мақомоти иҷроияи маҳаллӣ назаррас мебошад.

Аммо, гурӯҳе ақида доранд, ки барои идора намудани минтақа, таҳия ва татбиқи сиёсати вобаста ба он ва дигар самтҳои вобаста ба он ягон ниҳоди махсусе лозим набуда, он бояд тавассути меъёрҳои муқарраркардаи қонун фаъолияти худро ба роҳ монад ва таъсири институтсионалиро ба худ кам намояд.

Чи тавре ки В.В. Катов кайд мекунад «...нақши асосиро дар ташаккули муҳити рақобати минтақа тавассути танзими қонунгузории иқтисодӣ ва институтсионалӣ, таъсиррасонӣ ба бозори молия, мукаррар намудани қоидаҳои рафтори субъектҳои бозор ба давлат тааллуқ дорад. ...яъне: то

ҳадди ақалл кам кардани низоми идоракунии маъмурӣ; бо роҳи қонунгузорӣ барҳам додани тамоюлҳои монополистӣ; ҷудо кардан ва диверсификатсияи сохтори истеҳсолот; оптимизатсияи рушди тиҷорати хурд ва миёна; инкишоф додани базаи иҷтимоӣ ва ғайра» [3].

Аз як тараф ақидаи мазкурро дуруст шуморидан мумкин аст, зеро минтақа бояд масъалаҳои дохилаи худро доир ба тараққиёти худ мустақилона дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа ҳал намояд. Аз тарафи дигар барои татбиқи ин шакли идоракунӣ тайёрии ҷидии молиявию маънавӣ лозим буда, ҳадди ақал инфрасохтори тараққикардаи бозор бояд дар дасти аҳолӣ бошад. Аммо давлат аз он нигарон аст ки дар татбиқи ин чорабиниҳо маблағҳои калони пулӣ зарур буда, ин раванд муҳлати дарозро дар бар мегирад.

Бинобар ин, то омода шудан ба ин раванд давлатро зарур аст, ки идоракунии институтсионалиро тақвият диҳад ва барои рушд додани минтақа аз ҷиҳати иқтисодӣ ва инчунин аз ҷиҳати иҷтимоӣ корҳои зиёдеро ба анҷом расонад.

Коршиноси иқтисодӣ Н.В. Невейкина ҷанбаи иқтисодии омилҳоро, ки дорои хусусияти мушаххаси минтақа мебошанд, муайян намуда, онҳоро ба шаш гурӯҳ: ҳудудӣ, маъмурӣ, иқтисодӣ, институтсионалӣ, ташкилӣ, демографӣ ҷудо намудааст [5].

Пеш аз ҳама ин ташкил намудани инфрасохтори аввалияи барои минтақа зарурӣ аст, ки он метавонад сатҳи зиндагии мардумро боло бардорад ва барои татбиқи дигар ҳадафҳо саҳмгузор бошад.

Барои вусъат додани раванди ҷалби сармояи дохила ва беруна ва дар ин замина рушд додани соҳаҳои афзалиятноки кишвар пеш аз ҳама ташкили дурусти механизмҳои институтсионалӣ лозиманд. Вобаста ба ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои охир бо сабаби таъмини рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди кишвар, аз ҷумла дар сатҳи минтақа як қатор ислоҳоти институтсионалӣ гузаронида шудааст. Ин ислоҳот вобаста ба рушд додани соҳаҳои афзалиятнок ва рушди бомароми минтақаҳои кишвар нигаронида шуда, асосан ба самти тақвияти низоми идоракунии давлатӣ, ба таъмини сифати рушди иқтисоди миллӣ, суботи молиявӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, рушди инноватсионии бахши воқеии иқтисодиёт ва саноатикунонии бусуръати кишвар равона гардидааст. Ҳамаи ин, ба он мақсад аст, ки дар натиҷаи таҳкими механизми институтсионалӣ иқтисоди миллӣ ба дастовардҳои назаррас дар самти ҷалби сармояи ватанию хориҷӣ ноил гардад.

Бинобар ин, ба такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ аҳамияти аввалиндараҷа додан лозим аст. Дар ин миён алакай якчанд барномаву стратегияҳо ва Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қабили «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ», «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ», «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ», «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ», «Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025», «Дар бораи мораторияи санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ», Консепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ҳимояи сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ барои солҳои 2012-2020 қабул ва таҳрир гардидаанд. Инчунин, дар ин раванд якчанд барномаву стратегияҳои соҳавӣ мавриди бозбинӣ қарор гирифта, ба онҳо тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд ва як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигари соҳавӣ бо мақсади ҷалби сармоя ва рушди соҳаҳо қабул гардиданд.

Ҳадафи асосии санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ ва такмили онҳо ин таъмин намудани рушди устувори тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, иҷтимоиёт, аз ҷумла саноат ба ҳисоб меравад. Яъне, ҳадаф ба он равона карда шудааст, ки сифати зиндагии аҳолӣ дар натиҷаи рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиёт ва беҳтар намудани хизматрасониҳои иҷтимоӣ, боло бурда шавад. Инчунин, дар асоси ташкили механизми институтсионалӣ ба воситаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, механизми ҷалби сармоягузорӣ такмил дода шуда, роҳҳои ҷалби он барои истифодаи ашёи хоми маҳаллӣ ва коркард муайян карда мешавад. Барномаҳои дар ин самт қабулшуда, самтҳои афзалиятноки рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа ва сиёсати ояндаи онҳоро барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ муайян намуда, барои дастрас шудани хизматрасониҳои муосири иҷтимоӣ ва баланд гаштани сатҳу сифати зиндагӣ ба аҳолӣ замина хоҳад гузошт.

Инчунин, барои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушд ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум вазифаҳои зиёдеро иҷро намудан зарур аст:

1. Танзими иқтисодиёти минтақа;
2. Ҳамкории зич бо мақомоти маҳаллӣ;
3. Додани имтиёз ва ташкили шароити зарурӣ ба соҳибкорон;
4. Таъмини амнияти минтақа;
5. Ташкили сиёсати дурусти иҷтимоӣ;

6. Идоракунии захираҳои табиӣ.

Баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум дар асоси иҷрои вазифаҳо ба он нигаронида шудааст, ки пеш аз ҳама бояд сатҳи институтсионалии самтҳои афзалиятноки минтақа такмил ёбад. Дар ҳолати такмил додани механизмҳои инситутсионалии самтҳои афзалиятнок ба таври зарурӣ рушди минтақа таъмин гардида, дар натиҷа вазифаҳои номбаршуда ба осонӣ роҳи ҳалли худро пайдо менамоянд.

Чи тавре ки қайд гардид, танзими иқтисодиёти минтақа масъалаи муҳим ва асосӣ дар рушди минтақа ба ҳисоб рафта, ҳангоми аз тарафи ниҳодҳои махсуси давлатӣ ба танзим даровардани он масъалаҳои боқимондаи минтақа мунтазам ҳалли худро пайдо менамоянд. Ба иқтисоди минтақа пеш аз ҳама он самти иқтисодие дохил мегардад, ки нақши он дар минтақа нисбат ба дигар сатҳои иқтисодӣ бештар буда, такмил ва ташаккул додани ин самт ба самтҳои дигар таъсири мусбати худро мерасонад.

Барои танзими иқтисодиёти минтақа пеш аз ҳама ниҳодҳои вобастаи давлатӣ доир ба ин масъала дар асоси риояи дурусти санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи соҳавӣ зарур аст. Чунки, пеш аз ҳама танзимкунандаи иқтисодиёти минтақа ин механизми институтсионалӣ ба ҳисоб рафта, такмили он дар пешрафти иқтисодиёти минтақа нақши назаррас дорад.

Одатан, дар минтақаҳои мамлакат як намуди истеҳсоли мол ва ё хизматрасонӣ ташаккул ёфтаанд, ки даромади аҳолии он аз даромади ҳамин самт вобаста аст. Дар минтақаҳои мамлакат вобаста ба шароити иқлимӣ ва мусоид будани ҷойгиршавӣ ба истеҳсоли ягон намуди маҳсулоти кишоварзӣ машғул мешаванд. Барои мисол, дар баъзе минтақаи мамлакат шароит барои парвариш ва истеҳсоли маҳсулоти ғалладонагӣ мусоид бошад, дар баъзеи дигар парвариши пахтаву шолӣ, дар ягон минтақа ба парвариши мева машғул бошанд дар минтақаи дигар ба парвариши маҳсулоти полезӣ машғуланд. Яъне, ҳар як минтақаро вобаста ба шароити мусоиди истеҳсолиаш гурӯҳбандӣ намуда, онро дастгирии молиявӣ намудан лозим меояд. Ҳамчунин, барои рушд додани самтҳои истеҳсолӣ ва афзоиши маҳсулоти истеҳсолшаванда дастгирии мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва мақомотҳои дахлдор зарур аст.

Барои дар амал татбиқ намудани вазифаҳо мақомотҳои сатҳи болоӣ ва мақомотҳои дахлдорро зарур аст, ки ҳамкории худро бо мақомоти маҳаллӣ зич намуда, баҳри татбиқи нақшаҳои дарпешгузошта чораандешӣ намоянд.

Додани имтиёз ба соҳибкорон ва молистеҳсолкунандагони минтақа аз тарафи ҳукумати ҷумҳурӣ ва маҳаллӣ вазифаи аввалиндараҷа дар шароити пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди минтақа, ба ҳисоб меравад. Зеро, барои рушди минтақа пеш аз ҳама ташаккул додани фаъолияти соҳибкорӣ зарур буда, он дар амалӣ гаштани ҳадафҳои стратегӣ дар минтақа нақшгузор мебошад. Банобар ин, зарур аст, ки ташкили шароити мусоид ва дастгириҳои молиявӣ барои соҳибкорон зарур буда, дарёфти сарчашмаҳои молиявӣ аз ҷумла қарзи бонкӣ роҳи ҳалли ин масъала буда метавонад. Барои ҳалли пурраи масъала бошад, ҳукумати мамлакатро зарур аст, маблағҳои буҷетиро тавассути ташкилотҳои қарзӣ бо додани имтиёзҳо ба соҳибкорон пешниҳод намояд. Зеро, ин масъала дар ҳалли таъмини соҳибкорон, махсусан соҳибкорони истеҳсолӣ, ки дар минтақаҳо аз норасоии воситаҳои пулӣ танқисӣ мекашанд, хизмат менамояд.

Дар ин миён, таъмини амнияти минтақа низ зарур буда, он дар рушди тамоми соҳаҳои афзалиятноки минтақа таъсири мусбати худро мегузорад. Зеро, ки бе амнияти комил ягон субъекти иқтисодии минтақа наметавонанд ҳадафҳои дарпешистодаи худро амалӣ намоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои идоракунии минтақавӣ ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ дар сатҳи онҳо механизмҳои институтсионалӣ аз қабили мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар минтақаҳо, маҷлисҳои намояндагии мардумӣ ва баъзе ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва ҷамъиятҳо таъсис дода шудаанд. Ин механизмҳои идоракунӣ барои таъмини тартиботи иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ ва идоракунии самараноки минтақаҳо муҳим ҳисоб мешаванд.

Механизмҳои идоракунӣ, ки тавассути ниҳодҳои далатӣ ба роҳ монда мешавад, дар ҳамкорӣ бо якдигар барои таъмини рушди устувори минтақаҳо дар Тоҷикистон нақшгузор мебошанд.

Танзими иқтисодиёти минтақа ва механизми институтсионалии он вобаста ба хусусиятҳои мамлакатҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ карда, бо вуҷуди ин, метавон унсурҳои асосиеро, ки ин равандро танзим мекунанд, муайян намудан мумкин аст. Пеш аз ҳама, ба ин унсур сиёсати давлатиро мисол овардан мумкин аст, ки он дар маҷмуъ асоси идоракунанда ва танзимкунандаи иқтисоди минтақаҳо ба шумор меравад. Чунки, тавассути сиёсати давлатӣ сиёсати иқтисодиву иҷтимоии минтақа таҳия ва амалӣ карда шуда, дар доираи ин, давлат метавонад имтиёзҳои андозӣ, грантҳо, дастгирии буҷетӣ ва дигар имтиёзҳоро барои ҷалби сармоя ва рушди минтақа ба роҳ монад.

Инчунин, аз тарафи давлат барномаҳои махсуси ҷалби сармоягузорӣ таҳия ва қабул мегардад, ки ин метавонад роҳи ҷалби сармоягузориро васеътар намояд.

Дар ин миён, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар татбиқ шудани сиёсати давлат оид ба ҳавасгардонии молиявии сармоягузорон бо мақсади ҷалби сармояи иловагӣ нақши асосиро мебозанд. Илова бар ин, давлат метавонад фазои мусоиди сармоягузориро дар минтақаҳои гуногуни худ фароҳам оварда, тавассути пешниҳоди сабукиҳо ба сармоягузорон нақши миёнаравро дар ҷалби сармоя ба минтақа иҷро намояд.

Маблағгузории давлатӣ метавонад ҳамчун воситаи дастгирии мақсадноки бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёт ё минтақаҳо хизмат кунад. Масалан, сармоягузорӣ ба рушди инфрасохтор, навовариҳои технологӣ, низоми маориф, тандурустӣ ва дигар соҳаҳои муҳим равона карда мешавад. Чунин дастгирӣ ба афзоиши ҷолибияти сармоягузории ин минтақаҳо ва рушди минбаъдаи онҳо мусоидат мекунад[6].

Вазифаи асосии давлат дар самти татбиқи сиёсати сармоягузорӣ дар он аст, ки он бояд пеш аз ҳама амнияти минтақаро таъмин намуда, онро аз ҷиноятҳое ки ба татбиқи ин сиёсат таъсири манфӣ расонида, монеаи рушди он мегарданд (терроризм ва дигар таҳдидҳо) муҳофизат кунад. Инчунин, дар баробари ин барномаҳои иҷтимоиро таҳия ва татбиқ менамояд, ки он ба баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолӣ нигаронида шудаанд. Ин барномаҳо барои рушду такомул ёфтани самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ, аз қабили барномаҳои тандурустӣ, маориф ва ҳифзи иҷтимоӣ аз манфиат холӣ нестанд.

Вазифаи дигари давлат идора намудани захираҳои табиии минтақаҳо ва ба саҳми сармоягузорон дуруст расонидани имкониятҳои истифоди онҳо мебошад. Чунки, дарк намудани самаранокии истифодаи ин захираҳо таваҷҷуҳи сармоягузоронро дар ин самт ҷалб менамояд. Ҳифзи захираҳои табиӣ ва истифодаи оқилонаи онҳо аз тарафи давлат зарур буда, истифодаи самараноки он бояд таъмин карда шавад, чунки манфиати захираҳо барои наслҳои оянда беандоза ба шумор меравад.

Ба гуфтаи А.Н. Айриева, “дастгирии молиявии давлатӣ бояд ба ташаккулёбӣ ва амалигардонии сиёсати сармоягузорӣ дар асоси якҷоякунии усулҳои мустақим ва бевоситаи танзим нигаронида шавад. Ин таъсир муносибатҳои молиявие фаро мегиранд, ки дар ҷараёни фаъолияти сармоягузорӣ ба вуҷуд меоянд ва идоракунии самараноки онҳоро мутобиқи талаботи бозор таъмин менамоянд” [1].

Давлат ҳамеша бо мақомоти маҳаллӣ доир ба рушди самтҳои афзалиятнок дар сатҳи минтақа ҳамкорӣ намуда, барои таъмини ҳамоҳангсозии байни онҳо кӯшиш менамояд. Инчунин, истифодаи самараноки захираҳо барои рушди самтҳои афзалиятноки минтақа аз тарафи давлат мавриди танзим ва назорат қарор дода мешавад.

Ҳамаи он корҳое, ки аз тарафи давлат дар мавриди танзим, назорат ва ташаккули самтҳои афзалиятнок дар сатҳи минтақа ба роҳ монда мешавад, дар маҷмӯъ нақши давлатро дар рушди минтақа муайян менамояд. Бинбар ин, давлатро боз ҳам зарур аст, ки барои рушди иқтисодӣ шароит фароҳам оварад ва дар пешрафти шароити иҷтимоъӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум талоши беандоза намояд. Аммо, ҳамаи ин, аз таъмини амнияту субот дар минтақа, ки масъули он давлат ба ҳисоб меравад, вобастагӣ зиёд дорад.

Густариш додани истифодаи сармояи аҳолӣ ва дигар манбаъҳои ғайрибуҷетӣ барои сохтмони манзил ва инфрасохтори иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва иштироки мустақими мақомоти маҳаллӣ дар фаъолияти сармоягузорӣ, ки асосан бо сармоягузории бевосита амалӣ мешавад, усулҳои танзими равандҳои сармоягузорӣ инҳо ба шумор мераванд [8];

Дар мамлакат доир ба таъмини раванди рушди устувор ва пешбурди иқтисоди миллӣ барномаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва стратегияҳо таҳия гардида, тамоми самтҳои афзалиятноки минтақаҳои кишвар бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъмин шудаанд.

Мақсади асосии қонунгузории молиявӣ дар танзими иқтисодиёти давлат, минтақа ва дигар соҳаҳо, аз қабили соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, ин ба роҳ мондани самти дурусти фаъолият ва самаранок истифода намудани маблағҳои сармоягузоришаванда ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мафҳумҳои идоракунии молиявӣ мавҷуд ҳаст, ки он иҷрои уҳдадорӣ оид ба оқилона истифода шудани маблағҳои аз тарафи сармоягузор ҷудошуда ва натиҷабахшии он иборат аст. Яъне, бояд маблағҳои сармоягузорӣ тарзе истифода бурда шавад, ки тақсимкунандаи маблағ ва истифодабарандаи он дар маҷмуъ соҳиби манфиат гарданд. Аммо, ҳамаи ин дар асоси риояи қатъии талаботҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа бояд сурат гирад.

Дар ҳақиқат, ҳангоми сарфакоронаю самаранок истифода шудани маблағҳои ҷудошуда барои рушди ин ё он соҳа, ҳамчунин дар охир натиҷабахш гардидани он устувории молиявӣ ба

вуҷуд меояд, ки ин ҳам аз дуруст риоя намудани талаботҳои санадҳои меъёрӣ сарчашма мегирад. Вале, дар навбати худ риояи талаботҳои муайяншуда бояд аз тарафи мақомоти танзимкунанда назорат карда шавад ва ба роҳ мондани назорати самараноки дохилӣ ба натиҷабахшии истифодаи маблағҳои сармоягузоришаванда боис мегардад.

Бинобар ин, таҳияи консепсияҳо, стратегияҳо, барномаҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар истифодаи самарабахши сармоягузориҳо ба соҳаҳои афзалиятнок ва иқтисодиёти минтақа бетаъсир намонда, инчунин дар таъмини рушди иқтисодиёти минтақа ва миллӣ нақшгузор мебошад. Ба воситаи ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дурнамосозии макроиқтисодӣ муайян ва рушди устувору татбиқи он таъмин карда мешавад.

Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷой намудани роҳҳои ҳали масъалаҳои нави бавуҷудомада, аз қабили махсусан дар рушди инфрасохтори аввалиндараҷа, идомаи корҳои бундёкорию созандагӣ, беҳтар намудани ҳолати хизматрасониҳо дар соҳаҳои гуногун, рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиёт ва дар ин замина таъсис додани ҷойҳои нави корӣ назаррас мебошад. Саҳми бахши хусусӣ дар ҳалли ин масъала зиёд буда, ба воситаи ҷалби маблағҳои ғайридавлатӣ, яъне маблағҳои аҳолӣ, корҳои ободониву созандагиро анҷом ва рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиётро пеш бурдан имкон дорад.

Бинобар ин, доир ба шарикии давлат бо бахши хусусӣ қонуне қабул карда шуд, ки он асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии шарикии давлат ва бахши хусусӣ, тартиби татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусиро дар соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ муайян карда, ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии давлат ва бахши хусусиро таъмин менамояд [4].

Дар ҳақиқат, рушди ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ дар ҷумҳурӣ ба татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ вобаста буда, тибқи он ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои бахши хусусӣ аз ҷониби давлат таъмин карда мешавад.

Ҳадафи асосии давлат ҷалби бештари сармоягузорӣ ба иқтисодиёти минтақа буда, ба ин восита таъмин намудани аҳолии минтақа бо молу маҳсулоти баландсифат ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо ба ҳисоб меравад. Дар ин миён давлатро зарур аст, ки дар татбиқи амалии лоиҳаҳои барномаҳои рушди минтақаҳо бо бахши хусусӣ ҳамкориро ҷиҳати ҷалби сармоя, зич намояд.

Барои бештар намудани сармоягузорони дохилӣ ба иқтисодиёти маҳал ва ҷалб намудани сармояи онҳо ба татбиқи лоиҳаҳои муайяншудаи иқтисодиёти минтақаҳо зарур аст, ки давлат таваҷҷуҳи худро ба соҳибкории хурду миёна равона созад. Чунки, фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар ташкил ва татбиқи лоиҳаҳои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, аз қабили соҳаҳои кишоварзӣ, тиҷорат ва хизматрасониҳои маишӣ ва ғайра нақши калидӣ дорад.

Рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна пеш аз ҳама метавонад дар таъмини бозори истеъмолии минтақа нақши муҳим дошта бошад ва инчунин, он метавонад ҳамчун омили самаранокии идоракунии равандҳои иқтисодӣ баромад кунад.

Бинобар ин, танзими фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёна аз тарафи давлат муҳим арзёбӣ шуда, онро тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва мақомотҳои махсуси танзимкунанда ба роҳ мемонад. Таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ташкили мақомотҳои махсуси танзимкунанда маънои оно надорад, ки бо ин восита давлат фаъолияти соҳибкории хурду миёнаро маҳдуд менамояд, балки бо ин роҳ ба онҳо шароит фароҳам меорад то дар зери талаботҳои қонунгузорӣ озод фаъолият намуда, барои рушди митақаҳои мамлакат ва дар маҷмуъ ба иқтисодиёти миллӣ таъсиргузор бошанд.

Дар доираи ин, аз тарафи давлат қонуни махсус бо номи “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул гардид, ки тавассути он давлат соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёна ва калонро дастгирӣ менамояд ва ба он имконияти рушд медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки дар ин қонун масъалаҳои асосии ҳимоя ва дастгирии соҳибкорӣ аз тарафи давлат оварда шуда, дигар самтҳои амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст. Масъалаҳое, ки дар қонун қайд гардидааст аз шаклҳо ва намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ, бақайдгирии давлатии субъекти фаъолияти соҳибкорӣ, самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ, маҳдудкунии дахолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ, имтиёзҳо ҳангоми аидозбандии субъекти соҳибкорӣ, ҳуқуқҳои субъекти фаъолияти соҳибкорӣ, суғуртаи давлатии субъекти соҳибкорӣ, ҳифзи сирри тиҷоратии субъекти фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар масъалаҳое, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ вобастаанд, иборат мебошад.

Бо вуҷуди он ки масъалаҳои асосии ба фаъолияти соҳибкорӣ дахлдоштаро қонуни мазкур дар бар мегирад, аммо, раванди ташаккули иқтисодиёт масъалаҳои навро ба вуҷуд меорад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки масъалаҳои ба фаъолияти соҳибкорӣ зарурнабударо хориҷ намуда, ба ҷои он масъалаҳои нави зарурӣ ҷойгир карда мешавад.

Барои ҳалли масъалаҳое, ки вобаста ба пешрафти замон ба вуҷуд меоянд, корҳои зиёдеро ба анҷом расонидан лозим меояд. Чунки, ин ба беҳтар гардидани фаъолияти соҳибкорӣ дар рушди иқтисодиёти минтақа замина гузошта, нақши саҳми хусусиро муайян менамояд. Аммо, пеш аз ҳама зарур аст, ки заминаи ҳуқуқиро доир ба ин масъалаҳо омода намуда, қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро мутобиқ бояд намуд.

Ҳарчанд, ки дар дар чумҳурӣ шумораи субъектҳои соҳибкорӣ афзоиш ёфта истода бошад ҳам, бо вуҷуди ин, нақши онҳо то ба ҳол ба рушди иқтисодиёти минтақа ба қадри зарурӣ нарасида истодааст. Пеша аз ҳама бояд қайд намуд, ки ба соҳибкории истеҳсоливу тиҷоратии дар минтақаҳо фаъолияткунанда тавассути қонунгузорӣ ҳавасмандиҳо пешниҳод гардад, ки онҳо тавонанд барои иқтисодиёти минтақа манфиати молиявии зиёд биёранд.

Тибқи пешгӯиҳои Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон то соли 2030 аҳолии ҷумҳурӣ батадриҷ афзоиш ёфта, ба 11,5 млн нафар хоҳад расид, ки афзоиши чашмдошти шумораи аҳолии синни қобили меҳнат барои суръат бахшидани рушди иқтисодӣ имконият фароҳам меовард [2].

Суъектони асосие, ки дар пешрафти иҷтимоиву иқтисодии минтақа нақши муассир бозида метавонанд, инҳо ҳастанд:

- ✓ Ҳукумат ва мақомоти маҳаллӣ;
- ✓ Бахши хусусӣ;
- ✓ Ташкилотҳои қарзӣ;
- ✓ Ассотсиатсияҳои тиҷоратӣ;
- ✓ Муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва ғайра.

Нақши ҳукумат дар тараққиёти минтақа муҳим арзёбӣ гардида, асосан тавассути он тадбирҳо оид ба пешбурди соҳаҳои алоҳидаи иҷтимоиву иқтисодии минтақа андешида мешавад. Яъне, ҳукумат ҳамчун як субъекти асосии тараққидиҳанда, чораандешанда ва такондиҳандаи минтақа ба ҳисоб рафта, он метавонад ба субъектони дигар ки ба ба фаъолияти иҷтимоиву иқтисодии минтақа таъсиргузор будан мехоҳанд, имконият диҳад.

Мақомотҳои маҳаллӣ ҳамчун мақоми иҷроия дар ташаккули сиёсати минтақавӣ ва рушди зерсохторҳои он аз мақомоти болоӣ дастуру супоришҳо гирифта, барои татбиқи онҳо нақши муҳим мебозанд. Зеро он дар истифодаи захираҳои моддиву иҷтимоӣ, фаъол гардонидани субъектони иқтисодӣ ва ташкили хизматрасониҳо барои аҳолии минтақа ваколатдор мебошанд.

Додани мустақилият ба мақомотҳои маҳаллӣ дар мавриди таҳияи баъзе аз санадҳо доир ба ҷалб ва тақвияти сармоягузорӣ ба иқтисодиёти минтақа мувофиқи мақсад буда, он метавонад дар пешрафти ин самт нақши босазо гузорад. Зеро, мақомоти маҳаллӣ аз наздик бо масъалаҳову монеаҳои ба фаъолияти сармоягузорӣ ва рушди самтҳои афзалиятноки минтақа таъсиррасон огоҳ буда, баҳри ҳал намудан ва бартараф кардани он ба зуддӣ метавонад чораандешӣ намояд.

Ин масъала дар таҷрибаи давлатҳои дигар низ вомехурад, ки мақомотҳои маҳаллӣ бевосита масъалаҳои хурди дар сатҳи маҳал бавуҷудомадаро, махсусан дар самти рушди минақа ва сармоягузории он, ба зудӣ ва саривақтӣ ҳал менамоянд, то ки ягон монеа дар самти ҷалби сармоягузориҳо ва ба манфиати сармоягузор таъсиррасон ба вуҷуд наояд.

Камбудии ин масъала, яъне мустақил набудани мақомоти маҳаллӣ дар ҳалли баъзе масъалаҳои дар самти сармоягузорӣ ҷойдошта дар он аст, ки мақомоти маҳаллӣ ҳангоми ошкор кардани ягон норасоӣ ва монеаи ночиз наметавонад саривақт ба мақомотҳои болои муроҷиат намуда, роҳи ҳалли онро пайдо намояд. Ин масъала метавонад ба манфиати молиявии сармоягузорон таъсири манфӣ расонида, дар оянда ҳавасмандии онҳоро нисбат ба сармоягузорӣ дар ҳамин минтақа ва соҳа коста гардонад.

Инчунин, дар минтақаҳо ба ғайр аз мақомоти маҳаллӣ ва сармоягузории давлатӣ ҳастанд шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ки ба раванди сармоягузорӣ таъсири беандоза расонида, ҳам ба манфиати худ ва ҳам ба манфиати иқтисодиёти минтақаву мамлакат фаъолият менамоянд. Яке аз чунин самроягузорон, ки ҳам дар шакли воқеӣ ва ҳам дар шакли қарзӣ ба иқтисодиёт сармоягузорӣ менамояд, ин ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб мераванд.

Хулоса. Тараққиёти ин ё он минтақаро одатан аз нуктаи назари маҷмуи мақсадҳои иҷтимоию иқтисодӣ: афзоиши истеҳсолот, даромад, тағйироти сохтори маъмурии ҷамъият ва амсоли инҳо баррасӣ мекунанд. Ин фаҳмиши мураккаб бо назардошти маҷмӯи омилҳои хусусиятҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва маҷмуи хусусиятҳои сифатӣ ва миқдорӣ рушдро аз афзоиш ба таври куллӣ фарқ мекунад [7].

Агар нақши ташкилотҳои қарзиро дар рушди минтақа мавриди баррасӣ қарор диҳем, қайд намудан зарур аст ки асоси дастгирии молиявиро барои субъектони иқтисодии минтақа маҳз

ташкилотҳои қарзӣ мерасонанд. Зеро, барои ҳар як субъекти фаъолияткунанда дар самти иқтисодӣ кӯмаки молиявии бонкҳо ҳатман зурур буда, новобаста аз манбаи сармоягузоришаванда он аз ин намуди хизматрасонӣ истифода менамояд.

Дар натиҷаи корбарӣ ва иҷроиши талаботҳои дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дарҷгардида як қатор проблемаҳо ҳал карда шуда, ба дастовардҳои назаррас аз қабили баланд бардоштани иқтидори содиротии минтақа, баланд бардоштани рақобатпазирии молу маҳсулот ва хизматрасонҳо, таҳкими фаъолияти молиявии корхонаҳои истеҳсоливу хизматрасонӣ, рушди механизмҳои молиявию қарзӣ, таъминоти корхонаҳо бо ашёи хом, бартараф намудани монеаҳои ба рушди иқтисодиёт таъсиррасон, вусъат додани сиёсати содиротии мамалакат ва ғайра ноил гардидан мумкин аст.

Адабиёт

1. Айриева, А.Н. Государственное финансовое стимулирование инвестиционной деятельности в Российской Федерации [Текст]: автореферат дисс…к.э.н.: 08.00.10 / А.Н. Айриева. – Саратов, 2009. -213 с.
2. Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз « 2 » сентябри 2021, № 358. Саҳ.36.
3. Катов В.В. Роль государственного регулирования в развитии конкурентной среды в регионе//Ученые записки. – Владимир, 2019. - № 3 (31). - С. 61. (59-65.).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ”, 28.декабри соли 2012. №907. Саҳ.1.
5. Невейкина Н.В. Факторы развития региона. / Н.В. Невейкина// Ученые записки Орловского государственного университета. №1 (57), 2014г. С.79.
6. Сафаров И.Н. Маблағгузории фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дисс...н.и.и.: 5.2.17 / И.Н. Сафаров. – Душанбе, 2025. - 171 с.
7. Смирнов В.В. К проблеме эффективного развития Чувашской Республики: теория, оценка, интеграционыый вектор / В.В. Смирнов // Вестник Чувашского университета. 2007. № 3. С. 481-489.
8. Таджикистан заинтересован в инвестициях арабских стран Персидского залива. [Электронный ресурс]. – URL: https://avesta.tj/2023/07/20/tadzhikistan-zainteresovan-v-investitsiyah-arabskih-stran-persidskogo-zaliva/ Avesta.tj - Все права защищены. (санаи мурочиат: 28.09.2023).

Маълумот дар бораи муаллифон

Шариф Раҳимзода-д.и.и., профессори кафедраи иқтисодиёти молиявӣ ва фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: +992901066652. E-mail: shama100@msn.com

Эмомов М.Н.-доторанти (Phd) кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.

Сведения об авторах

Шариф Рахимзода-доктор экономических наук, профессор кафедры финансовой экономики и деятельности биржи Таджикский государственный финансово-экономический университет,. Адрес: 734067, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 901-06-66-52. E-mail: shama100@msn.com

Эмомов М.Н.-докторант (PhD) кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14.

About the authors

Sharif Rahimzoda-Doctor of Economics, Professor of the Department of Financial Economics and Stock Tajik State University of Finance and Economics,. Address: 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Nakhimov Street, 64/14. Phone: (+992) 901-06-66-52. E-mail: shama100@msn.com

Emomov M.N.- doctoral student (PhD) of the Department of Finance of Tajikistan State University of Finance and Economy. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov Street 64/14.

УДК: 338.4

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Пиризода Дж.С.
Институт экономики и системных исследований развития сельского хозяйства ТАСХН
Кудратова Ф.Р.
Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аннотация. В статье рассматриваются современные особенности и направления развития инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве Республики Таджикистан. Показано, что уровень инвестиционного потенциала сельскохозяйственных предприятий существенно различается и может быть оценён на основе балльной системы, позволяющей выделить группы хозяйств со средним, умеренным и низким уровнем инвестиционной привлекательности. Особое внимание уделено факторам, влияющим на приток иностранных инвестиций: устойчивости нормативно-правовой среды, состоянию рыночной и финансовой инфраструктуры, а также механизмам страхования политических и экономических рисков. В качестве индикатора экономического риска обоснован выбор показателя износа основных производственных фондов, позволяющего увязать инвестиционные решения с реальным состоянием материально-технической базы аграрного сектора.

Ключевые слова: инвестиции, аграрный сектор, источники финансирования, децентрализация, кредитная нагрузка, инфляция, рейтинг инвестиционной привлекательности, кредитные и товарные формы инвестиций, инвестиционный риск.

Для цитирования: Пиризода, Дж. С. Эффективность использования инвестиций в сельском хозяйстве Таджикистана в условиях перехода к зеленой / Дж. С. Пиризода, Ф. Р. Кудратова // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 20-27.

THE TREND OF INVESTMENT ACTIVITIES DEVELOPMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES AT THE PRESENT STAGE

Pirizoda J.S.
Institute for Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Tajik Academy of Agricultural Sciences
Kudratova F.R.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. The article analyzes current features and development trends of investment activity in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan. It is argued that agricultural enterprises demonstrate different levels of investment potential, which can be assessed through a scoring approach and grouped into enterprises with medium, moderate and low investment attractiveness. Special emphasis is placed on the conditions for attracting foreign investment: stability of the legal framework, availability of market and financial infrastructure, and instruments for insuring political and economic risks. As an indicator of economic risk, the depreciation of fixed productive assets is proposed, since it directly reflects the need for capital renewal and justifies investment decisions in agriculture.

Key words: investment; agriculture; financing sources; decentralization tendencies; enterprise indebtedness; inflation; investment attractiveness rating; credit and commodity investment; investment risk.

САМАРАИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМИНАИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ САБЗ

Пиризода Ҷ.С.
Институти иқтисодиёт ва тадқиқоти системавии рушди кишоварзӣ, Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон
Қудратова Ф.Р.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Ин мақола хусусиятҳои кунунӣ ва тамоюлҳои рушди фаъолияти сармоягузорӣ дар кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ мекунад. Он нишон медиҳад, ки потенсиали сармоягузории корхонаҳои кишоварзӣ ба таври назаррас фарқ мекунад ва онро бо истифода аз системаи баҳодиҳӣ, ки имкон медиҳад гурӯҳҳои хоҷагиҳоро бо сатҳи миёна, миёна ва пасти

ҷолибияти сармоягузорӣ муайян кардан мумкин аст, арзёбӣ кардан мумкин аст. Таваҷҷӯҳи махсус ба омилҳое, ки ба воридшавии сармоягузории хориҷӣ таъсир мерасонанд, равона карда шудааст: устувории муҳити танзимкунанда, вазъи бозор ва инфрасохтори молиявӣ ва механизмҳои муҳофизати хатарҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ. Интихоби меъёри фарсудашавии воситаҳои асосии истеҳсолӣ ҳамчун нишондиҳандаи хатари иқтисодӣ асоснок аст, ки имкон медиҳад, ки қарорҳои сармоягузорӣ бо вазъи воқеии инфрасохтори моддӣ ва техникии бахши кишоварзӣ алоқаманд карда шаванд.

Калимаҳои калидӣ: сармоягузорӣ, бахши кишоварзӣ, манбаъҳои маблағгузорӣ, ғайримарказикунонӣ, бори қарзӣ, таваррум, рейтинги ҷолибияти сармоягузорӣ, сармоягузории қарзӣ ва молӣ, хатари сармоягузорӣ.

Постановка вопросов. Проблематика привлечения внешнего и, прежде всего, иностранного капитала в аграрный сектор не сводится к простому принятию нескольких «инвестиционных» законов. Она затрагивает гораздо более широкий круг вопросов: от величины совокупных издержек, складывающихся из таможенных, налоговых, транзакционных и инфраструктурных компонентов, до реального упрощения административных процедур на республиканском, областном и районном уровнях. Без снижения этих институциональных барьеров даже формально благоприятный правовой режим не превращается в приток реальных вложений в сельское хозяйство.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и практические исследования вопросов связанных с нашей тематикой рассмотрены и изучены в работах отечественных и зарубежных ученых как: Ушачов И.В., Хасанов М.М., Юлдашев С.С., Зубченко Л.А., Қудратов Р.Р. Носиров Р., Ахмедов Д.Х., Махмудова Ш.Х., Файзов Н.Б., Шамсиев К.Б. и др.

Цель статьи – изучить эффективность использования инвестиций в сельском хозяйстве Таджикистана в контексте перехода к «зеленой» экономике.

Изложение основного материала. Для Республики Таджикистан по-прежнему актуальна задача закрепления стабильных и предсказуемых правил ведения хозяйственной деятельности на длительный период. Инвестиции «боятся» частых изменений налогов, пошлин, процедур регистрации и разрешений, поэтому завершение формирования рыночной инфраструктуры — банковской системы с участием иностранных банков, страхового сектора, инвестиционных компаний и фондов — выступает необходимым условием для активизации вложений в АПК республики [1, с. 36]**.**

В этих условиях рассчитывать на заметный приток капитала Таджикистан может только тогда, когда потенциальные инвесторы увидят не декларативные, а гарантированные со стороны региональных и местных органов власти механизмы защиты вложений. К таким механизмам относятся двусторонние и межрегиональные соглашения о содействии и защите инвестиций, а также право инвестора обращаться к национальным страховым организациям для покрытия политических и экономических рисков, возникающих при реализации проектов [2, с. 76]**.**

Таблица 1.- Предприятия и организаций получившей прибыль в Республике Таджикистан за 2022-2024 годы (количество единиц)

(сумма –тысяч сомони)

Отрасли	Годы						2024 в % к 2019 году	
	2022		2023		2024			
	Кол-во	Едц. прибыли	Кол-во	Едц. прибыли	Кол-во	Едц. прибыли	Кол-во	Едц. прибыли
Сельское хозяйство	1394	1758,7	1401	43611,2	1425	-484064,4	102,2	-
промышленность	2144	8351062,1	2546	983449,4	4180	75818227,5	1,9 раза	-90,8
Строительство	1297	-40002,2	1414	232038,2	1592	41535,2	120,9	-
Торговля	1917	733467,3	2121	1040325,5	9317	150069,1	190,9	-19,4
Транспорт и связь	397	1110749,8	412	725669,0	434	784209,3	109,3	-70,6
Прочие отрасли	3712	750612,7	4091	868023,3	3284	981046,8	-88,5	130,7
Всего по учтенному кругу предприятий	10861	10947618,6	11985	3893372,5	13232	10403247,5	121,8	-95,0

***Истосник:** составлено автором по статистическому ежегоднику при Правительстве РТ. Финансы РТ. Душанбе-2024-. С-51.

Оценивать инвестиционные возможности сельхозпредприятия следует не только по текущей прибыли, но и по ожидаемому потенциалу капитала, который выявляется при сопоставлении полученной конечной продукции с понесёнными затратами. Иначе говоря, объективный инвестиционный потенциал формируется в самом процессе производства, когда предприятие получает доход, превышающий производственные издержки, и тем самым создаёт базу для последующих вложений. В последние годы в Республике Таджикистан фиксируются отдельные признаки улучшения инвестиционного климата: правительством проведён ряд организационно-экономических мероприятий, направленных на повышение рентабельности сельскохозяй-ственного производства (развитие хозрасчётных отношений) и на усиление инвестиционной привлекательности АПК через законодательные инициативы [4, с. 36]**.**

Чтобы Республика Таджикистан могла конкурировать за капитал не только внутри региона, но и на евразийском инвестиционном поле, скидок и общих деклараций недостаточно. Требуется чётко оформленная система льгот, ориентированная на инвестора, а не на ведомство: с прозрачным порядком предоставления, с фиксированными сроками и с прописанными гарантиями неизменности условий. В мировой практике такие режимы включают три группы стимулов: финансово-кредитные послабления, налогово-таможенные льготы и административные (процедурные) упрощения**.** Именно такая трёхконтурная модель создаёт у инвестора ощущение защищённости и позволяет ему оценить срок окупаемости проекта уже на стадии переговоров [3, с. 66]**.**

Таблица 2. –Динамика производства основных видов продукции сельского хозяйства в Республики Таджикистан за 2019-2024 годы

(в сопоставляемых ценах к 2024 г)

Нишондиҳандаҳо	**Годы**						**2024 год в % на 2019 года**
	2019	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	
Дар ҳамаи категирияҳои хоҷагӣ							
Всего :	48809,8	53235,2	56806,6	61337,9	66907,2	73976,6	151,3
В том числе растениеводства и	34124,0	36919,4	39115,6	42115,0	44976,1	50984,9	149,4
животноводства	14765,8	16315,8	17691,1	19222,9	21931,1	22901,7	155,1
Общественный сектор							
Всего :	3623,8	4809,2	6230,1	6752,9	6674,3	8470,7	2,3 раза
В том числе растениеводства и	2570,9	2906,8	3677,3	3996,8	3609,7	5757,0	2,3 раза
животноводства	1052,9	1902,4	2552,8	2756,1	3064,6	2713,7	2,6 раза
Хозяйства населения							
Всего :	25436,3	26948,9	27799,9	30171,7	33787,9	37275,4	146,6
В том числе растениеводства и	12330,3	13051,8	13300,9	14623,1	16115,9	18388,5	149,1
животноводства	13106,0	13097,1	14498,9	15548,6	17672,0	18887,0	144,1
Дехканские(фермерские) хозяйтства							
Всего :	19829,8	21477,1	22776,7	24413,9	26445,0	28230,4	142,4
В том числе растениеводства и	19222,8	20960,8	22137,3	23495,1	12525,5	26839,4	137,0
животноводства	607,0	316,3	639,4	918,2	1194,5	13910,0	2,3 раза

***Истосник:** составлено автором по статистическому ежегоднику при Правительстве РТ. Сельское хозяйства РТ. Душанбе-2025 сол. С. 16.

На основании проведённого анализа можно констатировать, что в условиях Республики Таджикистан наибольшую инвестиционную притягательность сохраняют лишь отдельные направления аграрного производства — прежде всего хлопководство, садоводство и традиционные отрасли животноводства. Однако рассчитывать на масштабный приток капитала даже в эти сегменты пока затруднительно по ряду объективных причин:

• **во-первых**, воздействие природно-климатических факторов в сочетании с достаточно низким технологическим уровнем большинства действующих товаропроизводителей не позволяет в полной мере реализовать потенциал по возделыванию основных сельскохозяйственных культур;

• **во-вторых**, наблюдается недостаточная профессиональная подготовка управленческого персонала в аграрном секторе и, как следствие, слабость организационно-экономических механизмов на уровне хозяйств;

• **в-третьих**, уровень общего образования и возрастная структура значительной части сельского населения не отвечают требованиям к современному высокопроизводительному сельскому хозяйству;

• **в-четвёртых**, ресурсная обеспеченность аграрного сектора республики (в том числе по воде, земле, кормовой базе и иным природно-климатическим параметрам) остаётся недостаточной для устойчивого наращивания инвестиционной активности [5, с. 69].

Таблица 3. - Структура инвестиции в основной капитал по формам собственности за 2024 году

Наименование	2024 г.		Справочно:
	МЛН. сомони	удельный вес форм собственности в общем объеме инвестиций в%к итогу января 2024г	удельный вес форм собственности в общем объеме инвестиций в %к итогу января 2023г
Инвестиции в основной капитал	22543,	100,0	100,0
в том числе по формам собственности:			
государственная	9830,5	43,6	39,9
частная	8295	36,8	28,8
совместная	98,8	0,4	3,5
иностранная	4318,7	19,2	27,8

***Источник:** расчёты автора по данным Агентства по статистике при Президенте РТ. Социально-экономическая деятельность. Д-2024. С-173.

Исходя из рассмотренных изменений в структуре инвестиций в основной капитал по источникам финансирования можно отметить следующую закономерность: положительным моментом является то, что удельный вес средств государственного бюджета постепенно сокращается, тогда как доля собственных средств предприятий и организаций, наоборот, имеет тенденцию к росту. Вместе с тем средства населения демонстрируют снижение, хотя на протяжении всего рассматриваемого периода они использовались более рационально и гибко, чем бюджетные ресурсы. Такая динамика свидетельствует о постепенном переходе инвестиционного процесса от преимущественно бюджетной модели к более децентрализованной, основанной на хозяйственной инициативе и саморазвитии предприятий.

Дальнейшему повышению эффективности инвестиционной деятельности должно способствовать совершенствование механизма отбора и принятия инвестиционных проектов, имеющих народнохозяйственное значение. Речь идёт о внедрении конкурсного порядка выбора проектов, точном определении прав и обязанностей всех участников - как разработчиков и исполнителей, так и инвесторов, - установлении понятных форм поддержки со стороны государства и гарантий для остальных инвесторов, участвующих в реализации проекта. В эту же систему должны входить и санкции (штрафы**)** за нарушение государственных стандартов, сроков строительства и иных обязательных нормативов.

Следует также учитывать, что в последние годы наблюдается распылённость капитальных вложений: значительная часть объектов остаётся незавершённой, а сроки строительства регулярно переносятся. Чтобы избежать распыления ресурсов и обеспечить завершённость проектов, целесообразно объединить соответствующие элементы государственных и региональных (областных) инвестиционных программ, а также отраслевого финансирования в рамках единого целевого фонда. В условиях Республики Таджикистан такую роль может выполнять, к примеру, фонд областного (районного) развития, через который можно аккумулировать ресурсы и направлять их на приоритетные и реально реализуемые объекты.

Таблица 3. - Структура государственного финансирования в сферу сельского хозяйства Республики Таджикистан

Годы	Финансирование по отраслям экономики	%	
		В сельское хозяйство	К общему объёму финансирования
2014	7492,7	15,5	0,20
2015	9749,9	73,0	0,75
2016	11179,7	73,5	0,65
2017	11371,6	98,7	0,87
2018	13361,0	23,1	0,17
2019	12517,8	33,2	0,26
2020	11755,6	12,7	0,11
2021	15124,9	15,3	0,10
2022	16655,2	104,5	0,63
2023	36430,4	105,1	0,70
2024	40110,2	109,9	0,75
С 2024на 2014 в %	222,2	-18,0	-0,08

***Источник: расчёты автора по** статистическому ежегоднику Республики Таджикистан, Душанбе-2023. С. 488-489.

Одним из наиболее значимых источников финансирования инвестиций в условиях перехода к рыночной экономике выступают внебюджетные средства. В их составе для предприятий первостепенное значение имеют собственные источники - те средства, которые формируются внутри хозяйства и не зависят от текущего состояния бюджета. В странах с развитой рыночной системой уровень самофинансирования считается достаточным и свидетельствующим о высокой устойчивости предприятия, если доля собственных источников достигает 65% и более от общего объёма инвестиционных затрат. Напротив, увеличение доли государственного финансирования в капитале частной компании в этих странах зачастую трактуется деловыми кругами как повышения её рыночного статуса, и потому бюджетные средства там стремятся использовать лишь временно, с тем чтобы в дальнейшем вновь выйти на высокую долю самофинансирования.

Для предприятий и организаций, работающих в рыночных условиях, прибыль и амортизационные отчисления являются базовыми, «естественными» источниками инвестирования. Это логично, поскольку в рыночной экономике главной целью предприятия выступает получение максимальной прибыли, а уже из прибыли формируется значительная часть ресурсов, которые могут быть направлены на расширенное воспроизводство, модернизацию оборудования и внедрение новых технологий.

Не менее важным остаётся и амортизационный механизм. Как показывают статистические данные, амортизационные отчисления, как правило, не включаются в состав накопляемой части национального дохода, а относятся к фонду возмещения предприятия. Из этого следует, что амортизация по своей экономической природе должна использоваться, прежде всего, для восстановления средств производства, изношенных или полностью потреблённых в ходе производственного процесса. Только при условии целевого использования амортизационных сумм обеспечивается реальное обновление основных фондов и создаются предпосылки для последующего привлечения внешних инвестиций на уже модернизированную базу.

Таблица 4. - Динамика дебиторской и кредиторской задолженности в промышленных предприятиях Республики Таджикистан

(млн. сомони)

Показатели	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2024 в % к 2019 году

Кредиторская задолженность	51863,3	882268,4	239996,4	39211,7	78920,9	76309,3	147,1
Из них просроченные	1509,0	2087,8	147,3	1817,1	1507,4	1926,8	127,7
Задолженность поставщикам	15964,1	31665,9	8878,4	9230,9	26801,3	28763,2	180,1
Дебиторская задолженность	12100,8	27414,2	14476,5	16473,5	21947,4	22993,9	1,9 раза
Из них: просроченные	3045,1	652,7	140,1	-51,3	2937,2	1342,3	-44,0
Задолженность показателей	9094,4	9436,4	2458,7	5091,8	5595,6	7050,8	-77,5

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Промышленность. 2025.-С. 689. (40)

Кредит в инвестиционной деятельности выступает особым источником, потому что к нему всегда привязаны три условия: деньги нужно вернуть, сделать это в установленный срок и с доплатой. Процент по займу в этом смысле и есть та минимальная доходность, ниже которой проекту пользоваться кредитом уже невыгодно: если хозяйство заработает меньше, чем стоит кредит, оно фактически финансирует банк, а не себя. Размер ставки меняется в зависимости от срока, суммы, обеспечения и риска проекта.

Для сельского хозяйства это ощущается сильнее, чем для других отраслей. Наше аграрное производство тянет большую часть сезонных затрат именно за счёт банковских средств - по оценкам специалистов, **в** отдельные годы свыше двух третей (около 70%) расходов сельхозпроизводителей закрывается кредитами. Это не от хорошей жизни, а потому что у сельского хозяйства длинный цикл (сначала посеять и вложиться, потом ждать урожай), плюс зависимость от агроклимата, плюс разброс полей и удалённость от транспортных артерий - всё это требует денег «сейчас», а доход приходит «потом». Поэтому без кредита сезон просто не профинансируешь.

Отсюда и двоякость кредитного метода: с одной стороны, он реально расширяет инвестиционные возможности хозяйства — можно купить технику, внедрить орошение, начать переработку, даже если своих денег нет. Но, с другой стороны, любой заём тут же уменьшает будущую прибыль, потому что из выручки надо погасить тело кредита и проценты. Значит, когда в АПК принимают инвестиционное решение, нужно заранее проверять: выдержит ли проект такую кредитную нагрузку, особенно если год окажется неурожайным или цена на продукцию просядет.

При этом наша позиция по вопросу финансовой устойчивости несколько отличается от распространённого подхода. Под финансовым состоянием мы предлагаем понимать степень обеспеченности деятельности предприятия собственными ресурсами. В этом смысле действительно финансово устойчивым следует считать такое хозяйство, которое способно финансировать свою деятельность преимущественно за счёт собственных средств. И наоборот: по мере того как доля заёмного капитала в структуре активов увеличивается, финансовая устойчивость предприятия закономерно снижается.

Подводя итоги проведённого исследования, можно отметить, что отдельные направления аграрного производства в республике по-прежнему демонстрируют приемлемую рентабельность и, следовательно, могут рассматриваться инвесторами как достаточно привлекательные объекты для вложения капитала. Однако в целом, если сравнивать сельское хозяйство с другими секторами экономики, инвестиционная привлекательность аграрного производства из года в год снижается, что неминуемо ведёт к сокращению потенциального объёма инвестиций, направляемых в отрасль.

В то же время анализ фактического состояния инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве показал, что капитальные вложения остаются, по сути, единственным реальным источником обновления материально-технической базы производителей. Именно их резкое сокращение в первые годы рыночных реформ и обусловило отставание аграрного сектора от общей динамики экономического развития Республики Таджикистан. Причём это сокращение оказалось для сельского хозяйства более болезненным, чем для других отраслей, из-за отраслевой специфики:

сезонности, длительного производственного цикла, зависимости от природных факторов и более слабой финансовой базы хозяйств.

В условиях трансформации экономических отношений сельхозпроизводители были вынуждены искать резервы уже внутри производства: повышать эффективность использования имеющихся ресурсов, переходить к технической и технологической модернизации, а также оптимизировать численность занятых. Эти меры, хотя и носили зачастую вынужденный характер, привели к заметному росту производительности труда в сельскохозяйственных предприятиях, что подтверждает способность отрасли адаптироваться при наличии целенаправленной инвестиционной поддержки.

Выводы

1. **Инвестиционная активность аграрного сектора остаётся недостаточной.** Несмотря на наличие отдельных рентабельных подотраслей (хлопководство, садоводство, традиционное животноводство), в целом сельское хозяйство уступает другим секторам по привлекательности для вложения капитала, что ведёт к ежегодному сокращению потенциальных инвестиций в отрасль.

2. **Капитальные вложения — ключевой источник изменений.**

Падение объёмов инвестиций в первые годы реформ стало основной причиной технологического отставания сельского хозяйства от общего развития экономики Республики Таджикистан; в отличие от других отраслей, аграрный сектор ощутил это сокращение наиболее остро.

3. **Структура источников финансирования несбалансирована.** При стратегическом характере сельского хозяйства значительная часть средств на обновление техники и инфраструктуры формируется из частных и внебюджетных фондов, тогда как доля государственных вложений остаётся сравнительно низкой [5, с. 76]**.**

4. **Инвестиционный климат требует донастройки.** Нестабильность социально-экономической среды, сложность процедур создания СП, ограниченные налоговые льготы и слабое информирование иностранных инвесторов сдерживают приток долгосрочного капитала, несмотря на принятые организационно-экономические меры [5, с. 86]**.**

5. **Повышение эффективности возможно через комплекс мер.** Расширение практики инвестиционного налогового кредита, развитие лизинга, конкурсный отбор проектов с госгарантиями, а также объединение разрозненных гос- и региональных программ в единые фонды развития способны обеспечить завершённость проектов и повысить возвратность вложений [4, с. 88]**.**

Литература

1. Базаров Ш.Ш, Эргашев А. Пути повышения эффективности использования инвестиций в сельском хозяйстве. Душанбе: НАСИП-АПК, 2009,- 124 стр.

2. Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования /Пер. С англ. М.: Дело, 1997.с.87

3. Петриков А.В., Узун В.Я., Максимов А.Ф., Могилевцев В.И., Шагайда Н.И., Янбых Р.Г. и др., Механизмы устойчивого сельского развития. Часть 1. Обеспечение занятости и повышение доходов сельского населения. Методическое пособие, ФЕНУ «Росинформагро- тех», Москва, 2003.с-73

4. Кудратов Р.Р. Оценка инвестиционной привлекательности сельского хозяйства Республики Таджикистан [Текст] / Р.Р. Кудратов, Ф.Р. Кудратова // Финансово-экономический вестник, 2019. – №3(19). – С. 27-35.

5. Р. Рахмазода Кудратова Ф.Р. Инвестиция в аграрный сектор Таджикистан: эффективное направление и его перспективы. монография // ТФЭУ Душанбе. Инфон - 2021, – С – 160.

6. Стратегия развития зеленой экономики Р.Т. Д-2023-2037 гг. 171 (С-106).

7. Кудратов Р.Р Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства. Душанбе, из-во «Статус» 2005, с-120.

8. Программа реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2022 годы» (Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2012 года №383). - http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=54824 (дата обращение 20. 08.2021 г.3)

Сведения об авторах **About the author** **Маълумот дар бораи муаллифон**

Пиризода Джалил Сафар- Директор Института экономики и систематических исследований развития сельского хозяйства Академии сельскохозяйственных наук Таджикистана. Адрес: г. Душанбе, улица Хаёти нав, 306. тел: 907022000, Email: farzona070489@.ru

Кудратова Фарзона Рустамовна- Кандидат экономических наук, доцент кафедры финансы Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе 734067, улица Нахимова 64/14 тел: 907022000, Email: farzona070489@.ru

Pirizoda Jalil Safar- Director for the Institute of Economics and Systematic Research of Agricultural Development of the Academy of Agricultural Sciences of Tajikistan. Address: Dushanbe, Khayoti nav street, 306. cell: +992 907022000, Email: farzona070489@mail.ru

Qudratova Farzona Rustamovna- Candidate of Economic Sciences, of the "Finance" department of the Tajik state of financial-economics university. Address: Tajikistan, Dushanbe 734067, Nakhimov street 64/14 cell: +992 907022000, Email: farzona070489@mail.ru

Пиризода Ҷалил Сафар- Директори Институти иқтисодиёт ва тадқиқоти систематикии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. Суроға: кӯчаи Ҳаёти Нав, 306, Душанбе. Тел.: 907022000, почтаи электронӣ: farzona070489@.ru

Қудратова Фарзона Рустамовна-доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: кӯчаи Нахимов, 64/14, Душанбе, 735700. Тел.: 907022000, почтаи электронӣ: farzona070489@.ru

УДК: 339

СТРУКТУРНЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ ВСЛЕДСТВИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Рустам Р.
Сулаймонзода Ш.Ф.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье рассмотрены основные направления активизации промышленной политики государства в условиях перехода республики к зеленой экономике. В том числе, в статье дан респотрективный анализ развития промышленности и взгляды таджикских учёных.
В статье проведён анализ макроэкономических показателей за последние годы. В заключении дан вывод авторов по развитию отраслей, с большой добавленной стоимостью, в условиях перехода экономики республики на зеленую экономику.
В том числе в ней рассмотрены вопросы институциональной среды, организация промышленных кластеров, преимущество инвестиционных проектов, по созданию промышленных предприятий, внедрение современных инновационных технологиях, разработка и внедрение стимулирующих механизмов внедрения научных результатов.
Ключевые слова: зелёная экономика, промышленная политика, стратегические цели, валовый внутренний продукт, пропорции промышленного производства, материальные активы, рыночная мотивация, инновации, экологизация производства.
Для цитирования: Рустам, Р. Структурные преобразования в региональной экономике вследствие реализации промышленной политики в условиях перехода к зелёной экономике / Р. Рустам, Ш. Ф. Сулаймонзода // Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 28-34.

STRUCTURAL TRANSFORMATIONS IN THE REGIONAL ECONOMY DUE TO THE IMPLEMENTATION OF INDUSTRIAL POLICY IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO A GREEN ECONOMY

Rustam R.
Sulaymonzoda Sh.F.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. This article examines the main areas of structural reform in the industry of the Republic of Tajikistan in the context of the transition to a green economy. It addresses the challenges of structural reform in the industrial sector, namely: the development of the agro-industrial complex, food industry, and light industry; addressing road construction issues; and developing the fuel and energy sector. The article also provides proposals for structural reform of the industrial sector of the Republic of Tajikistan in the context of the transition to a green economy.
It also examines issues of the institutional environment, the organization of industrial clusters, the advantages of investment projects for the creation of industrial enterprises, the introduction of modern innovative technologies, and the development and implementation of incentive mechanisms for the implementation of scientific results.
Keywords: green economy, structural reform, gross domestic product, long-term programs, investment inflow, national policy, innovation, reproduction process.

Постановка вопросов. В послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики страны» в 2018 году, ускоренная индустриализация страны провозглашена четвертой национальной и стратегической целью страны. Такой шаг был предпринять для обеспечения перехода экономики страны от аграрно-промышленной модели к индустриально-аграрной и с учётом значимости промышленности в решении социально-экономических вопросов, выполнения обязательств страны по достижению Целей Устойчивого Развития. «Для достижения этой цели были приняты Стратегия промышленного развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы. В связи с этим, в очередном послании Президента Республики Таджикистан от 26 декабря 2021 года, 2022-2026 годы были объявлены: «Годами развития промышленности»» [11. С-7].

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и практические

исследования вопросов связанных с нашей тематикой рассмотрены и изучены в работах отечественных и зарубежных ученых как: Азизов Ф.Х., Умаров Х.У., Пириев Дж. С., Раҳимов Ш.М., Нутенко Л.Я., Мирсаидов С. А., Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р., Низомова Т.Дж.. и др.

Цель статьи – изучение структурных изменений в региональной экономике в результате реализации промышленной политики в контексте перехода к «зеленой» экономике.

Изложение основного материала. В развитых индустриальных странах главным источником финансирования, научно-технических мероприятий в условиях перехода к зеленой экономике, являются внутренние поступления (прибыль и амортизация), на которые приходится в среднем 50-60 процентов всех инвестиций, доля внешних источников составляет 40-50%. Механизм же ускоренной амортизации, предоставляющей право переводить часть прибыли в необлагаемые налогом амортизационные издержки и широко распространенный в индустриальных странах, используется лишь как метод уклонения от уплаты части налогов и как средство текущих платежей, в том числе и выплаты заработной платы. А между тем эффективное включение фонда амортизации в инновационно-воспроизводственный процесс, могло бы стать значительным фактором экономического роста. Амортизационная политика тесно связана с налоговой, и во многом ее недостатки объясняются, несовершенством и незавершенностью налоговых реформ в республике.

В статье использованы методы систематического поиска и контент анализа научных публикаций по демографическому переходу в Таджикистане для выявления основных тенденций и закономерностей. Метод системного анализа применялся для оценки динамики демографических процессов, а аналитический метод — для изучения показателей рождаемости, смертности и естественного прироста населения. Сравнительный анализ отечественных и зарубежных исследований позволил определить особенности демографического перехода в Республике Таджикистан. Источниками статистической информации служили данные Агентства по статистике при Президенте Таджикистана и база отдела демографических исследований ИЭД НАНТ.

При этом, производство промышленной продукции в 2021 году достигла 38 826,1 млн. сомони, где в структуре промышленности доля обрабатывающей промышленности составляет 57,5 процентов, горнодобывающей промышленности - 21,6 процентов, электроснабжения, газа, пара и очистки воздуха - 20,4 процентов, водоснабжения, очистки, переработки отходов и доступа к вторичной переработке - 0,5 процентов.

Главной целью «…ускоренной индустриализации страны является формирование конкурентоспособной национальной промышленности и на этой основе повышение качественного уровня всей национальной экономики и обеспечение повышения благосостояния народа» [5.171. С-80].

В рамках реализации цели ускоренной индустриализации страны ожидается, что к 2030 году доля промышленности в ВВП достигнет 30 процентов, и наряду с достижением этого показателя важное значение имеет внедрение «зелёной» экономики в промышленности.

В 2021 году число промышленных предприятий достигло 2386 единиц, в том числе 291 предприятий добывающей промышленности, 1931 предприятий обрабатывающей промышленности, 72 предприятия в области электро-газо-пароснабжения и очистки воздуха, 92 предприятия работают в сфере водоснабжения, очистки, переработки отходов и доступа к вторичной переработке. В течение следующих пяти лет (до 2026 года) планируется создать более 870 промышленных предприятий (в среднем 175 предприятий в год) и увеличить объём промышленного производства до 95 миллиардов сомони».

В то же время негативное влияние на окружающую среду оказывают отходы химических предприятий, которые составляют 35 тыс. тонн твёрдых отходов в год. В связи с этим, в процессе развития «зелёной» экономики приоритетным направлением считается переработка твёрдых бытовых и производственных отходов».

Решение создавшихся в республике проблем выдвигает в число приоритетных следующие направления структурной перестройки в условиях перехода к зеленой экономике:

-развитие отраслей агропромышленного комплекса, пищевой и легкой промышленности, обеспечение населения продуктами питания и одеждой, а промышленность – сельскохозяйственным сырьем. Кроме того, это позволит решить проблему рационального использования трудовых ресурсов;

-решение проблемы дорожного строительства, направленного на увеличение сети высококачественных автомобильных дорог, связывающих как промышленные центры, сельскохозяйственные и сырьевые районы, так и районы интенсивного жилищного строительства;

-развитие отраслей топливно-энергетического комплекса, учитывая значимость этих отраслей как поставщиков энергии, топлива и сырья для производственной и социальной сферы, представляется целесообразным включение этих отраслей в число приоритетных» [5.171. С-71].

Также прослеживается положительная тенденция увеличения количество предприятий по переработке пищевых продуктов, предприятия по переработке, машиностроение и др. отрасли.

Таджикистан по характеру поверхности типично горная страна с отметками абсолютных высот от 300 до 7495 метров, 93 процента ее территории занимают горы, относящиеся к высочайшим горным системам Средней Азии, Тянь-Шанской и Памирской.

Климат субтропический - январь от +220 (Пяндж) до -610 (озеро Булункул), июль от - 8о (озеро Булункул) до +450 (Пяндж).

По гидроресурсам Республика Таджикистан занимает второе место в СНГ, после России. Основными водосборниками являются ледники. Самой крупной ледниковой системой является Памир, площадь оледенения которого в пределах СНГ равна 8041 кв. км. Число зарегистрированных ледников на Памире составляет 1085.

Таблица 1. – Структура производства валового внутреннего продукта в Республике Таджикистан

годы / Показатели	1991	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в том числе:						
производство товаров	73,1	53,8	56,4	57,5	57,6	48,4
производство услуг	25,4	36,5	34,6	32,9	33,3	41,5
чистые (за вычетом субсидий) налоги на продукты	1,5	9,7	9,0	9,6	9,1	10,1

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник агентство по статистике при Президенте РТ. Душанбе- 2024. С- 217.

Принятие и реализация ряда долгосрочных программ позволило Правительству Республики Таджикистан обеспечить устойчивый рост национальной экономики на уровне 7,5% годового роста за последние десять лет.

Проведенные исследования показывают, что структура производства валового внутреннего продукта за последние годы резко изменилось (таблица 1.).

Региональная политика, проводимая в советские годы, дала свои положительные результаты. Во многих регионах было создана мощная промышленная база с развитой инфраструктурой, прежде всего социальной. После приобретения независимости в республике началась приватизация бывших промышленных предприятий. Но, однако надо отметить, что в девяностые годы в стране шла гражданская война [3. 160. С-61].

Однако не смотря на данную ситуацию Правительство республики предприняло ряд шагов по восстановлению прежних промышленных предприятий [2.351. С-171].

В структуре промышленного производства наибольшей удельный вес занимает текстильное и швейное производство, которая в среднем по регионам составляет 7,5%. Надо отметить, что в структуре промышленного производства произошли структурные сдвиги в сторону химического производства, которая имеет тенденцию к росту [6. 265 С-43].

Анализ производства ВВП по видам экономической деятельности показывает, что многие отрасли (сельское хозяйство, промышленность, строительство, торговля, транспорт, финансовая деятельность имеют тенденции к росту (таблица 2.).

Таблица 2. - Производство валового внутреннего продукта на основании Международного классификатора видов экономической деятельности (ОКЭД)

(млн. сомони*)*

годы / Показатели	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5
Сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство, рыболовство и рыбоводство	16507,9	19050,5	22690,7	27104,8	91769,7
Промышленность, включая энергетику	3505,5	3890,1	4189,5	4728,3	4631,0
Строительство	9281,2	8863,7	11417,3	13250,1	10313,2
Торговля, ремонт автомобилей, бытовых товаров и предметов личного пользования, гостиницы и рестораны	8764,1	8978,4	10956,0	13042,0	17005,7
Транспортная деятельность и хранение грузов	4829,2	3818,8	3735,0	4401,1	10099,8
Финансовая посредничество и страхование, операция с недвижимым имуществом и аренда	1925,1	2157,1	2055,7	4066,6	845,6
Государственное управление; обязательное социальное обеспечение	2139,9	2247,4	2411,3	2620,7	6969,1
Образование	37326	4086,8	4778,7	5058,3	7592,4
Здравоохранение и предоставление социальных услуг	1651,2	1842,9	2072,3	2146,1	3008,4
Косвенно измеряемые услуги финансового посредничества (-)-	-580,0	-607,0	-602,0	-935,0	-
Налоги на продукты	7827,1	7718,0	9882,8	10958,0	13443,0
Субсидии на продукты (-)	134,4	175,3	184,3	270,6	286,9

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник агентство по статистике при Президенте РТ. Душанбе- 2024. С- 219.

Данные таблицы 2. показывают, что производство ВВП по видам экономической деятельности имеют тенденцию к росту. Так за 2019-2023 годы валовый внутренней продукт страны увеличился на 65,3 процента. За этот период промышленность 32,1, сельское хозяйство и лесное хозяйство, рыбоводство в 5,6 раза, логистика 62,1 раза, государственное управление, обязательное социальное обеспечение в 3.2 раза, здравоохранение и представление социальных услуг 182,2 %.

Однако подход с позиций отрицания оказывается непродуктивным как в управленческих структурах, так и в производственной реструктуризации. По-видимому, управленческая система в переходных условиях должна строиться на основе принципа многоаспектности, что предполагает отказ от крайних решений и использование в каждом конкретном случае собственного подхода к решению проблем в сфере управления [1.171. С-71].

Таблица 3. - Индексы общего объема производства промышленной продукции в Республике Таджикистан

годы / Продукция	1991	2019	2020	2021	2022	2023
2017	54,3	79,9	73,4	60,8	55,4	50,8
2018	32,3	88,3	81,2	67,2	61,3	56,2
2019	143,3	100,0	91,9	76,1	69,4	63,6

2020	13,4	108,8	100,0	82,8	75,5	69,2
2021	104,9	131,4	120,8	100,0	91,2	83,6
2022	-	174,2	132,5	109,7	100,0	91,7
2023	-	276,0	158,5	119,6	109,0	100,0

***Источник:** рассчитано автором по статистическому сборнику Агентство по статистике при Президенте РТ. Промышленность Республики Таджикистан 2024 год. С-14.

Индексный анализ таблицы 3. динамики общего объёма промышленной продукции в Республике Таджикистан показывает, что темпы прироста производства в последние годы имеют тенденцию к росту.

Как мы указали выше Правительство Республики Таджикистан в последние годы увеличило приток инвестиций в сфере с большой добавленной стоимостью. Анализ этих тенденций показывает, что за последнее пять лет добывающая промышленность увеличила объём производимой продукции на 13,1 добыча неэнергетических материалов увеличилось соответственно на 15,4%, в том числе, производство пищевых продуктов на 26,5%, машиностроительная на 18,2 процентов [11. С-6].

Однако надо отметить, что отрасли занимающихся обработкой древесины и изделий из дерева за последние пять лет, уменьшили объём производства на 20%, а производство и распределении электроэнергии воды, зада и тепла за последние годы уменьшилось на 22%.

Таблица 4. - Объем промышленной продукции по основным отраслям промышленности в ценах соответствующих лет в условиях перехода к зеленой экономике

(млн. сомони)

Продукция / **годы**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2023 в % к 2019 году**
Вся промышленность	27613	30890	38829	43025	46857	170,0
Добывающая промышленность	4853	4309	8409	8906	9336	192,0
из неё: добыча энергетических материалов	377	429	485	582	578	153,3
Добыча неэнергетических материалов	4476	3880	7924	8324	8758	195,7
Обрабатывающая промышленность	15952	19054	22313	26497	28537	178,9
из неё: производство пищевых продуктов, включая напитки и табака	5399	7089	7608	10383	11621	2,2 раза
текстильное и швейное производство	2636	2870	4096	4720	4500	170,1
Производство кожи, изделий из кожи и Производство обуви	71	91	120	137	133	187,3
Обработка древесины и производство изделий из дерева	148	142	125	147	203	137,2
целлюлозно-бумажное производство, издательская и полиграфическая деятельность	260	182	210	272	417	160,4
производство нефтепродуктов	127	87	123	77	85	-66,9
Химическое производство	154	182	268	439	602	3,9 раза
Производство резиновых и пластмассовых изделий	265	291	390	524	533	2,0 раза
Производство прочих неметаллических интервальных	2593	2713	2856	2924	3122	120,4

продуктов						
металлургическое производство и производство готовых металлических изделий	3874	4978	5967	6093	6486	167,4
машиностроение	308	291	392	588	627	2,0 раза
прочие отрасли промышленности	117	138	158	193	208	177,8
Производство и распределение электроэнергии, воды, газа и тепло	6808	7527	8107	7622	8984	132,0

***Источник:** рассчитано автором по статистическому сборнику Агентство по статистике при Президенте РТ. Промышленность Республики Таджикистан 2024 год. С- 15.

Так согласно данным за 2019-2023 годы (таблица 4.) объём промышленной Так согласно данным за 2019-2023 годы (таблица 4.) объём промышленной продукции по основным отраслям промышленности в целом увеличился на 70%. Для достижения целевых индикаторов были привлечены инвестиции в отрасли с большой добавленной стоимостью.

В стратегии национального развития Республики Таджикистан на период до 2030 года предусмотрен переход от аграрной модели к промышленно-аграрной, что предполагает довести уровень промышленности от 13,5% в 2015 году к 30% от валового внутреннего продукта.

Подводя итоги авторов, нужно подчеркнуть, что политика предстоящих преобразований в промышленности в условиях перехода к зеленой экономике должна быть нацелена на решение следующих задач:

- ❖ удовлетворение потребностей населения в продовольствии, одежде, жилье, медикаментах и др.;
- ❖ обеспечение рационального уровня занятости;
- ❖ создание среды для привлечения инвестиций.

В развитых индустриальных странах главным источником финансирования, научно-технических мероприятий в условиях перехода к зеленой экономике, являются внутренние поступления (прибыль и амортизация), на которые приходится в среднем 50-60 процентов всех инвестиций, доля внешних источников составляет 40-50%. Нерациональная политика в этом вопросе в республике приводит к тому, что амортизационные отчисления не выполняют своей основной функции – источника обновления основных фондов.

Механизм же ускоренной амортизации, предоставляющей право переводить часть прибыли в необлагаемые налогом амортизационные издержки и широко распространенный в индустриальных странах, используется лишь как метод уклонения от уплаты части налогов и как средство текущих платежей, в том числе и выплаты заработной платы. А между тем эффективное включение фонда амортизации в инновационно-воспроизводственный процесс, могло бы стать значительным фактором экономического роста. Амортизационная политика тесно связана с налоговой, и во многом ее недостатки объясняются, несовершенством и незавершенностью налоговых реформ в республике.

Как мы указали выше Правительство Республики Таджикистан в последние годы увеличило приток инвестиций в сферы с большой добавленной стоимостью. Анализ этих тенденций показывает, что за последнее пять лет добывающая промышленность увеличила объём производимой продукции на 13,1 добыча неэнергетических материалов увеличилось соответственно на 15,4%, в том числе, производство пищевых продуктов на 26,5%, машиностроительная на 18,2 процентов.

Однако надо отметить, что отрасли занимающихся обработкой древесины и изделий из дерева за последние пять лет, уменьшили объём производства на 20%, а производство и распределении электроэнергии воды, зада и тепла за последние годы уменьшилось на 22%.

Литература

1. Азизов Ф.Х., Умаров Х.У. Устойчивое развитие аграрного сектора экономики страны// Монография-Москва: Экономическое образование, 2018.-212 С.

2. Пириев Дж. С. Совершенствование размещения отраслей сельского хозяйства Таджикистана в новых условиях хозяйствования / Дисс.на соиск. уч. степени д.э.н. – Душанбе, 2004. – 351 с.

3. Рахматзода Р., Кудратова Ф.Р., Инвестиции в сельское хозяйство Таджикистана: эффективность, направления и перспективы: монография // Рахматзода Р., Кудратова Ф.Р., «Инфорн» Душанбе- 2021 год с.- 160 (3.11).

4. Раҳимов Ш.М. Возрождение и развитие промышленности Таджикистана в переходный период. Дисс. на соискание… д.э.н.- М., 2001. – 290 с.

5. Стратегия развития зеленой экономики Р.Т. Д-2023-2037 гг. 171 (С-71).

6. Нутенко Л.Я. Промышленная политика Бразилии: книга / Л.Я. Нутенко // научные статьи Латинская Америка. - 2015. - N 10. - С. 43.

7. Мирсаидов С. А. Закономерности развития земельных отношений и механизмы их регулирования в аграрном секторе экономики (на материалах Республики Таджикистан) Дисс. док.эк. наук., 08.00.01. Душанбе, 2006. - 329с.

8. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: // Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Пер. С англ. Со 2-го изд. - «Дело ЛТД», М.: 1993. -264с.

9. Низомова Т.Дж. Рекострукция промышленных предприятий переходной экономики // монография – Душанбе- «Ирфон» 2005. С.-130.

10. Эпштейн Д.Б. Управление крупными сельскохозяйственными предприятиями и их эффективность [На примере Ленинградской обл.] Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий: // Эпштейн Д.Б. N 3. М.: - 2005. с. – 204.

11. Послание Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, 21 декабря 2021.

Сведения об авторах

Рустам Рахматзода-доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимов. 64/14. Тел: 555022000, 907708950. Email: farzona070489@.ru

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс-Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры биржевой деятельности, докторант кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Электронная почта: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

About the authors

Rustam Rakhmatzoda-Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Analysis and statistics at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street. 64/14. Tel.: 555022000, 907708950. Email: farzona070489@.ru.

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs-Tajik State University of Finance and Economics, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Stock Exchange Activities, Doctoral Candidate of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street. 64/14. Tel.: (+992) 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифон

Рустам Раҳматзода-доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, Тел.: 555022000, 907708950. Почтаи электронӣ: farzona070489@ru

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс-Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти биржавӣ, унвонҷӯ-докторанти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Почтаи электронӣ: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

УДК: 338.001.36

ХУСУСИЯТИ ТАШАККУЛЁБИИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ

Содиқов М.С.
Нусратулозода Н.Н.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии хусусияти ташаккулёбии соҳибкории истеҳсолӣ дар кишварҳои хориҷӣ бо дар назардошти татбиқи он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтааст. Инчунин дарҷ гардидааст, ки дар шароити кунунӣ соҳибкории истеҳсолиро як навъи пешбарандаи соҳибкорӣ номидан мумкин аст. Дар ин ҷо истеҳсоли маҳсулот, молҳо, ва дигар намуди корҳо амалӣ мегарданд, хизматрасонии гуногун ва арзишҳои муайяни маънавӣ ба вуҷуд меоянд. Аз нуқтаи назари омузиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ таҳлили махсусияти фаъолияти хоҷагидории кишвари Кореяи ҷанубӣ низ ҷолиб арзёбӣ мегардад. Таҳлили рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар ин кишвар нишон медиҳад, ки чораҳои давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои таъмини рушди муносибатҳои истеҳсолӣ заминаи устувор гузошт.

Калидвожаҳои асосӣ: соҳибкории истеҳсолӣ, хусусияти ташаккулёбӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ, самаранокии иқтисодӣ, танзими давлатӣ, таҷрибаи хориҷӣ, равишҳои молиявӣ, маҳсулоти тайёр, муносибатҳои пулӣ, истеҳсоли маҳсулот, рақобати солим.

Барои иқтибос: Содиқов, М. С. Хусусияти ташаккулёбии соҳибкории истеҳсолӣ дар кишварҳои хориҷӣ / М. С. Содиқов, Н. Н. Нусратуллозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 35-40.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Содиков М.С.
Нусратулозода Н.Н.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В данной статье анализируются и изучаются основные аспекты формирования производственного предпринимательства в зарубежных странах с учетом его реализации в условиях Республики Таджикистан. Также отмечается, что в современных условиях производственный предпринимательство можно назвать ведущим типом предпринимательства. Здесь осуществляется производство продукции, товаров и других видов работ, предоставляются различные услуги и формируются определенные моральные ценности. С точки зрения изучения опыта зарубежных стран также представляется интересным анализ специфики экономической деятельности в Южной Корее. Анализ развития производственного предпринимательства в этой стране показывает, что государственные меры по поддержке предпринимательства заложили прочную основу для обеспечения развития производственных отношений.

Ключевые слова: производственное предпринимательство, природа формирования, производственные отношения, экономическая эффективность, государственное регулирование, зарубежный опыт, финансовые подходы, готовая продукция, денежно-кредитные отношения, производство продукции, здоровая конкуренция.

ORGANIZATIONAL FEATURES OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP IN FOREIGN COUNTRIES

Sodikov M.S.
Nusratulozoda N. N.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. This article analyzes and examines the key aspects of the development of manufacturing entrepreneurship in foreign countries, taking into account its implementation in the Republic of Tajikistan. It also notes that, in modern conditions, manufacturing entrepreneurship can be considered the leading type of entrepreneurship. It involves the production of goods, products, and other types of work, the provision of various services, and the development of certain moral values. From the perspective of studying the experience of foreign countries, an analysis of the specifics of economic activity in South Korea is also of interest. An analysis of the development of manufacturing entrepreneurship in this country shows that

government measures to support entrepreneurship have laid a solid foundation for the development of industrial relations.

Keywords: manufacturing entrepreneurship, nature of development, industrial relations, economic efficiency, government regulation, international experience, financial approaches, finished goods, monetary relations, production, healthy competition.

Гузориши масъала. Дар шароити рушди муносибатҳои истеҳсолӣ омузиш ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои муваффақ дар самти соҳибкории истеҳсолӣ аз нуқтаи назари рушди истеҳсолоти молҳои воридотивазкунанда ва ба содиротнигаронидашуда барои ҳар як кишвар ҷолиб арзёбӣ мегардад. Маҳз дар заминаи рушди ҳамкориҳои судманди иқтисодӣ ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои тараққикарда таъмини рушди истеҳсолоти муосир ва дар заминаи он афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ имконпазир мегардад. Аз ин рӯ, омузиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар самти ташаккулёбии иқтисодиёти рақобатпазир ва соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити кунунӣ рузафзун боқӣ мемонад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар корҳои А.А.Мадаминов., Б. А Мулоҷонов., Д. М Аюбов., З.Х Лолаев., Л.И Абдуллоева., М.С. Содиқов., Н.Ҳ. Қодирзода., С.Д. Комилов., Т.Д Низомова., Ф.М Имомёрбеков., Ҳ Абдураҳмон., О. Д Шерқулов., Ф. Н Неъматуллозода ва дигарон баррасӣ гардидаанд.

Мақсади мақола. Ин аз асосноккунии масъалаҳои ташаккулёбии соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун омили рушди иқтисодиёт ва тавсияҳо оид ба рушди минбаъдаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Олимон ва муҳаққиқони хориҷӣ оид ба рушди корхонаҳои саноатии корҳои зиёде нашр намуда, барои навсозии он дар кишвари дахлдор тадбирҳои гуногун пешниҳод кардаанд. Дар Тоҷикистон сатҳи рушди корхонаҳои соҳибкорӣ ҳанӯз ҳам аз кишварҳои пешрафтаи иқтисодӣ хеле ақиб мемонад. Дастгирии давлат ба он, сарфи назар аз тадбирҳои андешидашуда, ҳанӯз ҳам қонеъкунанда барои рушди соҳа қарор дорад.

Аз ин лиҳоз, омӯзиши вазъи соҳибкорӣ дар кишварҳои хориҷӣ, таҳлили он ва имкони истифодаи ҷиҳатҳои тавонои он дар амалияи ватанӣ барои илму амалияи ватанӣ аҳамияти хоса дорад. Ин ба мақомотҳои давлатӣ ва маҳаллӣ имкон медиҳад, ки барномаҳои гуногуни дастгирии соҳибкорӣ таҳия намоянд.

Бояд қайд кард, ки дар шароити кунунӣ соҳибкории истеҳсолиро як навъи пешбарандаи соҳибкорӣ номидан мумкин аст. Дар ин ҷо истеҳсоли маҳсулот, молҳо, ва дигар намуди корҳо амалӣ мегарданд, хизматрасонии гуногун ва арзишҳои муайяни маънавӣ ба вуҷуд меоянд. Соҳибкории саноатӣ тавре, ки таҳлилҳо нишон медиҳанд дар таъмини сохтори гардиши тиҷорати мол ва густариши ҳамкориҳои судманди иқтисодиву тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ саҳми басо калон дорад. Натиҷаи хамин аст, ки дар солхои наздик ба инкишофи васеи сохибкории саноатй диккати калон дода мешавад [1, с. 49].

Нақши давлат барои бомуваффакият амал кардани сохибкории саноатй аз халли вазифахои зерин иборат аст:

1) дастгирии давлатии молиявии соҳибкории саноатӣ;

2) танзими салоҳиятноки андоз;

3) таъмини хукукй ва иттилоотии сохибкории саноатй.

Соҳибкории саноатӣ аз рӯи хусусиятҳои худ, на камтар аз дигар намуди фаъолияти хоҷагидорӣ, таваҷҷӯҳи давлат ва дастгирии молиявиро тақозо мекунад. Инчунин дар шароити маҳдуд будани маблағҳои буҷетӣ, дастгирии онҳо ба соҳибкории саноатӣ имкон медиҳад, ки ин соҳаи муҳими муосир суст истифода шавад [2, с. 2].

Дар кишварҳои тараққикарда ба соҳибкории саноатӣ диққати махсус равона гардида, соҳаро ба вектори асосии рушди фаъолияти хоҷагидории кишвар табдил додаанд. Таъмини рушди соҳибкории саноатӣ пеш аз ҳама дар дастгирии бевоситаи давлат дар шакли дастгирии молиявию инфрасохторӣ ифода мегардад.

Масалан, низоми тақвияти давлатии соҳибкорӣ дар ИМА ҷузъиёти зеринро доро мебошад:

- молиявӣ (мавҷуд будани манбаъҳои сершумори дастрасии сармояи кафолатнок);

-моддию техникӣ (ба иҷора супурдан ва аз ҷумла имконияти хариди воситаҳои истеҳсолот бо шароитҳои имтиёзнок);

-иттилоотӣ (таъмини имкониятҳои истифода бо шабакаҳои иттилоотӣ ва китобхонаҳои техникӣ);

-машваратӣ (рушди хидматҳои махсуси машваратӣ, ба ташкилотчии корхонаҳои хурди инноватсионӣ оид ба масъалаҳои андозбандӣ, суғурта, банақшагирӣ, бозорёбӣ, ҳисобу китоб, ба расмият доровардани патентҳо ва ғ) [3, с. 84].

Қайд кардан зарур аст, ки муваффақияти бисёре аз ширкатҳои инноватсионии амрикоӣ на танҳо бо мавҷудияти лабораторияҳои пуриқтидори илмӣ, балки бо он шарҳ дода мешавад, ки бисёр технологияҳо дар ибтидо ҳамчун як қисми барномаҳои давлатӣ таҳия карда шуданд. Ҳамин тариқ, технологияҳои асосие, ки тиҷорати Apple ва дигар ширкатҳои муваффақи амрикоӣ дар асоси онҳо сохта мешаванд - аз чипҳо то Интернет ва системаи ҷаҳонии ҷойгиршавӣ (GPS) - ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои тадқиқотии ҳукуматӣ сохта шудаанд.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз афзалияти бахши хусусӣ дар соҳаи инноватсионӣ дар Иёлоти Муттаҳида, давлат ба инноватсия тавассути фароҳам овардани муҳити танзими мусоид барои фаъолияти инноватсионии ширкатҳо ва маблағгузории лоиҳаҳои инноватсионӣ таъсири назаррас мерасонад. Дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ИМА барномаҳои федералии дастгирии соҳибкорӣ, низоми федералии шартнома (низоми хариди давлатӣ), имтиёзҳои андозро дар бар мегирад [5, с. 75].

Вобаста ба масъалаҳои самаранокии тадқиқоти илмӣ-таҳқиқотӣ бояд қайд кард, ки ширкатҳои хурди доништалаб назар ба консернҳои азим 24 маротиба бештар навоварӣ эҷод мекунанд. Татбиқи чунин чорабиниҳои инноватсионӣ дар ИМА барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ заминаи устувор гузошта, барои рушди минбаъдаи он мусоидат мекунад. Бо иртибот ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки соҳибкории истеҳсолӣ на танҳо дар пешрафт, балки дар тараккиёти хочагии кишлок, тараккиёти саноати мамлакат ва хизматрасонӣ нақши асосиро мебозад, зеро маҳсулоти дар саноат истеҳсолшуда дар доираи васеи сохахои мухталифи хаёти чамъиятй истифода бурда мешавад.

Инчунин дар баробари Амрико, тачрибаи Ҷопон, ки яке аз кишварҳои тараққикарда ба шумор меравад, дар самти соҳибкории саноатӣ низ дар ҷаҳон мавқеъи махсусро ишғол менамояд. Дар ин кишвар соҳибкории саноатӣ дар баробари мавҷудияти бизнеси калон корхонаҳои хурду миёна низ рушдёфта мебошанд.

Дар Ҷопон корхонахои хурду миёна дар асоси принсипи пудратй кор карда, дар саноати автомобильсозй, металлургияи сиёх ва ранга, электроникаи маишй ва асбобхои оптикй махсулоти аълосифат мебароранд. Дар баробари ин дар кишвар дар саноати истеҳсолӣ зиёда аз 300 фирмаи хурду миёнаи Ҷопон ва тақрибан зиёда аз 1000 ширкати инноватсионии сармояи венчурӣ бомуваффақият фаъолият мекунанд.

Корхонахои саноатии хурд ва миёна барои чорй намудани сохахои инноватсионии афкори илмию техникй (технологияхои бепартов ва одам, низоми автоматикунонидашудаи васеъ) хамчун майдони озмоиш хизмат карда метавонанд [7, с. 162].

Аз нуқтаи назари омузиши тачрибаи кишварҳои хориҷӣ таҳлили махсусияти фаъолияти хоҷагидории кишвари Кореяи ҷанубӣ низ ҷолиб арзёбӣ мегардад. Таҳлили рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар ин кишвар нишон медиҳад, ки чорабиниҳои давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои таъмини рушди муносибатҳои истеҳсолӣ заминаи устувор гузошт. Тадбирҳои дастгирии давлатии соҳибкории Кореяи Ҷанубӣ аз инҳо иборатанд: сиёсати технологӣ, сиёсати молиявӣ, ташкили бизнес-инкубаторҳо, идоракунии инноватсия, сиёсати маркетинг, сиёсати кадрҳо ва монанди инҳо.

Давлат дар ин соҳа барномаҳои гуногунеро амалӣ менамояд, ки ба самтҳои зерин аз қабили дастгирии навовариҳои технологӣ дар корхонаҳои хурду миёна, дастгирии муносибатҳои байни истеҳсолот, муассисаҳои илмӣ ва илмӣ, дастгирии тиҷоратикунонии технологияҳои таҳияшуда, ташвиқ намудани муассисаҳои давлатӣ барои истифодаи буҷети худ барои дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ тамаркуз мекунанд [4, с. 71].

Дар кишвари Итолиё бошад, соҳибкории саноатӣ дар корхонаҳои хурду миёна васеъ ба роҳ монда шудааст. Минтақаҳои саноатии Италия вазъиятро ба куллӣ тағьир доданд. Захираҳои фирмаҳои хурди истеҳсолӣ муттаҳид шуда, ба корхонаҳои хурд имкон медиҳад, ки дар иқтисоди кишвар нақши мустақил дошта, ба бозори хориҷӣ ворид шаванд. Дар натиҷа 60 минтақаи саноатӣ ба маблағи 70 млрд. долл. молҳои содироткунанда ва хизматрасониро тавлид мекунанд.

Ин кариб чорьяки тамоми экспорти Италияро ташкил медихад. Ва барои баъзе гуруххои молхо, масалан, маснуоти заргарй ин нишондиханда ба 70 фоиз мерасад. Рӯйхати пешсафонро ширкатҳое пеш мебаранд, ки гардиши солонаашон ба даҳҳо миллион доллар мерасад. Ба ин руйхат на тандо корхонаҳои савдо, балки корхонаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти саноатй низ дохил мешаванд [9, с.54].

Аз кишварҳои собиқ шӯравӣ дар самти соҳибкории истеҳсолӣ Россия дар солҳои охир ба муваффақиятҳои калон ноил гашт. Умуман, корхонахои саноатӣ 27 фоизи тамоми корхонахои Россияро ташкил медиханд. Ҳиссаи соҳибкории саноатӣ дар ММД Русия ба ҳисоби миёна 27% -ро ташкил медиҳад [8]. Бояд қайд кард, ки Русия як кишвари дорои системаи пуркуввати иҷтимоӣ аст, ва шумораи зиёди одамоне, ки дар низоми маорифи он таълим дода шудаанд, аксар вақт майдони татбиқи худро на дар кишвари худ, балки дар иқтисоди ҷаҳонӣ пайдо мекунанд.

Соҳаи рушди соҳибкорӣ дар кишваре чун Русия бузург мебошад. Афзоиши баланди шугли саноат дар дахсолаи якум ба даст оварда шуда, натичахои мусбати хеле баланд нишон дода шуд. Суръати афзоиши иқтисоди Русия (аз 6% то 8% дар як сол) мушоҳида гардид, ки дар он саҳми соҳибкории истеҳсолӣ калон мебошад [6, с. 178].

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ки бо кишвари Чин ҳамсарҳад мебошад, истифодаи таҷрибаи он дар рушди фаъолияти хоҷагидории кишвар хеле ҷолиб мебошад. Корхонаҳои истеҳсолӣ дар Чин хусусиятҳои худро доранд, ки ин кишварро ба яке аз бузургтарин ва муҳимтарин бозигарони иқтисоди ҷаҳонӣ табдил медиҳанд. Чин бузургтарин кишвари тавлидкунандаи ҷаҳон аст, ки аз электроника ва нассоҷӣ то мошинҳо ва таҷҳизоти сангин молҳоро тавлид мекунад.

Яке аз бартариҳои асосии рақобатпазирии Чин арзиши ками меҳнат аст. Ин бисёр ширкатҳои фаромиллиро барои таъсиси пойгоҳҳои истеҳсолии худ дар кишвар ҷалб мекунад.Чин инчунин барои рушди инфрасохтор, аз ҷумла нақлиёт, логистика ва телекоммуникатсия маблағгузории зиёд кардааст. Ин ба харакати самарабахши мол ва ашьёи хом дар тамоми мамлакат ва берун аз он мусоидат мекунад.

Бозори меҳнати Чин хеле чандир аст ва ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки истеҳсолотро дар асоси талабот ба осонӣ танзим кунанд. Инчунин, Чин яке аз бузургтарин ва мураккабтарин шабакаҳои таъминот дар ҷаҳон аст. Чунин иқтидор ба корхонахо имконият медихад, ки маҳсулоти заруриро барои истехсолот зуд ва хушсифат ба даст оранд. Дар баробари ин, Чин ба тадқиқот ва рушд фаъолона сармоягузорӣ мекунад, ки дар натиҷа дар технологияҳои олӣ ва инноватсия ба пешравиҳои назаррас ноил мегардад.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур, қайд кардан зарур аст,ки дар чанд соли ахир Чин дар танзими бозор ва сахтгирии қоидаҳо фаъолтар шудааст, ки метавонад ба баъзе ҷанбаҳои соҳибкорӣ таъсир расонад. Масалан, назорати киберамният, ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва қоидаҳои экологӣ сахттар шуданд. Дар натиҷа мо мебинем, ки имруз Чин як макони муҳимтарин барои истеҳсолот ва соҳибкорӣ боқӣ мондаст.

Ҳамин тариқ таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки корхонахои истехсолӣ кисми мухими иктисодиёти бисьёр мамлакатхои хориҷӣ ба шумор мераванд. Таҷрибаҳои хориҷӣ дар соҳаи истеҳсолот ва соҳибкорӣ вобаста ба кишвар ва соҳа метавонанд фарқ кунанд, аммо баъзе ҷанбаҳои умумӣ, ки дар амалия мушоҳида мешаванд дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. - Ҷанбаҳои умумии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар кишварҳои тараққикарда

Олмон	Корхонахои истехсолии баландтехнологӣ
Чин	Истехсоли молхои гуногун, аз ҷумла электроника, бофандагӣ, мошинсозӣ ва дигар молхои васеъи истеъмолӣ
ИМА	Соҳаҳои гуногуни саноатӣ, аз ҷумла авиатсия, дорусозӣ, энергетика ва технология
Ҷопон	Маҳсулоти хушсифат ва нақшаҳои стратегӣ
Шветсия	Ҳузури қавӣ дар технологияҳои баланд ва технологияи сабз

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Аз ҷадвал бармеояд, ки кишварҳои зикргардида дар рушди соҳибкории истеҳсолӣ заминаи калони иқтисодиву инфрасохториро доро мебошанд. Олмон, Чин, ИМА, Ҷопон ва Шветсия инчунин дар рушди муносибатҳои байналмилалии истеҳсоливу тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ низ нақши калон доранд. Масалан, Олмон бо ширкатҳои истеҳсолии баландтехнологии худ, аз қабили ширкатҳои автомобилии BMW, Mercedes-Benz ва Volkswagen машҳур аст. Мамлакат дорой саноати пуриктидори машинасозӣ буда, инженерони немис бо дакикат ва сифати худ дар истехсолот машхуранд.

Хитой дар истехсоли молхои гуногун, аз чумла электроника, бофандагй, мошинсозӣ ва дигар молхои сермасриф пешсафи чахон мебошад. Мамлакат бо харочоти ками мехнаташ маълум аст, ки ин барои ширкатхои хоричие, ки мехоханд, истехсолотро ба рох монанд ҷолиб арзёбӣ гардад. ИМА бошад, дорои соҳаҳои гуногун, аз ҷумла авиатсия, дорусозӣ, энергетика ва технология

мебошад. Бисёре аз ширкатҳои машҳури технологӣ ба монанди Apple, Microsoft ва Tesla дар ИМА ҷойгир мебошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Ҷопон бо истеҳсоли босифат ва нақшаҳои дарозмуддати стратегии худ машҳур аст. Дар он ҷо ширкатҳое мисли Toyota, Sony ва Panasonic ҷойгир буда, ба навоварӣ ва сифат диққати марказӣ равона мекунанд. Шветсия бошад, дар соҳаи технологияҳои олӣ ва технологияҳои сабз ҳузури қавӣ дорад. Ширкатҳое ба мисли Ericsson ва Volvo дар соҳаҳои худ пешсаф мебошанд.

Чунин кишварҳои хориҷӣ моделҳо ва усулҳои гуногуни идоракунии саноат ва тиҷоратро пешниҳод мекунанд ва таҷрибаи онҳо метавонад барои омӯхтан ва мутобиқ кардани тиҷорати худ муфид бошад. Шароитҳои гуногуни фарҳангӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ низ ба хусусияти хоси фаъолияти соҳибкории истеҳсолии ҳар як кишвар таъсир мерасонанд.

Вобаста ба таҳлилҳои масъалаи мазкур қайд кардан зарур аст, ки соҳибкории истеҳсолӣ истехсоли махсулоти саноат ва хочагии кишлок, таъиноти техникӣ, молхои истеъмолии халқ, корхои бинокорӣ, кашондани бор ва мусофирон, хизмати алока, коммуналию маишии хизматрасонӣ, истехсоли ахборот, дониш, нашри китоб, журналро дар бар мегирад. Ба маънои васеътарин, соҳибкории истеҳсолӣ офаридани ҳама гуна маҳсулоти муфид, ки ба истеъмолкунандагон лозим аст ифода меёбад [10, с. 87].

Дар шароити кунунӣ тараккиёти комплекси саноатӣ вазифаи асосии идораи давлатӣ буда, бо рохи ташаккул додан ва дар амал татбик намудани сиёсати иқтисодии самарабахши тараккиёти босубот таъмини суръати афзоиши иктисодиёт хал карда мешавад. Аз нуқтаи назари мавзуъи тадқиқот бояд қайд кард, ки дар кишварҳои сусттараққикарда соҳибкории истеҳсолӣ бинобар сабаби надоштани шароити мусоид аз ҳама хатарноктарин фаъолият маҳсуб мешавад.

Ҳамин тариқ, ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар чунин кишварзҳо дастнорас будани баъзе сарчашмаҳо, маҳдуд будани захираҳои молиявӣ, сатҳи пасти касбияти иштирокчиёни бозор ва дигар мушкилотҳо барои соҳа монеа эҷод мекунанд. Кишварҳои алоҳида аҳамияти иқтисодии соҳибкории истеҳсолиро дарк карда, барои бартараф намудани монеъҳо чораҳои зарурӣ меандешанд. Маҳз соҳибкории саноатӣ барои рушди дигар соҳаҳои фаъолияти хоҷагидории муосир мусоидат намуда, дар таҳкими ҳамкориҳои судманди иқтисодиву сармоягузорӣ замина мегузорад.

Адабиёт

1. Развитие малого и среднего предпринимательства в промышленности как основа индустриализации национальной экономики» (на материалах Республики Таджикистан). Лолаев З.Х. дисс...кэ.н. 08.00.05. Душанбе 2019. С.49.

2. Производственное предпринимательство в России. http://natagonda.narod.ru/vpr1.htm. Санаи мурочиат 02.11.2023.

3. Тачрибаи таквияти давлатии сохибкори дар мамлакатхои хоричи ва истифодаи он дар шароити Чумхурии Точикистон / Ф. Н. Асозода, Б. М. Бобоев, Ф. М. Солиев, М. И. Убайдуллоев // Гузоришхои Академияи илмхои кишоварзии Точикистон. – 2020. – No. 1(63). – P. 83-89.

4. Развитие малого и среднего предпринимательства в условиях формирования новой технологической базы промышленности. Курилко А.К. дисс…к.э.н. 08.00.05. Москва 2018. С. 71.

5. Урунбаева, Н. А. Развитие устойчивого механизма управления водопользования в условиях орошаемого земледелия в зарубежных странах / Н. А. Урунбаева, Д. Б. Халифазода // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № S4.2(29). – С. 75-85. – EDN QYQKNW.

6. Халифазода, Ҷ. Б. Ҷанбаҳои назариявӣ ва хусусиятҳои соҳавию минтақавии ташаккулёбии кластерҳои агросаноатӣ / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 1(25). – P. 178-183. – EDN LZPLVE.

7. Халифазода, Ҷ. Б. Кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа: баъзе ҷанбаҳои методологии ташаккулёбӣ ва рушди онҳо / Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – No. 4-2(54). – P. 160-167. – EDN EBPRVH.

8. Давлатзода, Қ. Қ. Тачрибаи хориҷӣ оид ба ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – No. 3(55). – P. 88-93. – EDN BCBOLL.

9. Развитие малого и среднего предпринимательства в промышленности как основа индустриализации национальной экономики» (на материалах Республики Таджикистан). Лолаев З.Х. дисс...кэ.н. 08.00.05. Душанбе 2019. С.54.

10. Развитие малого и среднего предпринимательства в условиях формирования новой технологической базы промышленности. Курилко А.К. дисс…к.э.н. 08.00.05. Москва 2018. С. 87.

Маълумот дар бораи муаллифон

Содиқов Меҳтархон Соқибекович-доктори илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессори кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел: (+992) 901-10-20-92. E-mail: metar76@mail.ru

Нусратулозода Нилуфар Нусратулло-ассистенти кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел: (+992)908-90-80-06. E-mail: nilufar-93-93-93@mail.ru

Сведения об авторах

Содиков Мехтархон Сокибекович-доктор экономических наук, и.о.профессора кафедры мировой экономики Таджикского государственного университета финансов и экономики, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 901-10-20-92. E-mail: metar76@mail.ru

Нусратулозода Нилуфар Нусратулло-ассистент кафедры прикладной информатики в экономике Таджикский государственный финансово-экономический университет, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 908-90-80-06. E-mail: nilufar-93-93-93@mail.ru

About the authors

Sodikov Mekhtarkhon Sokibekovich-Doctor of Economics, Acting Professor, Department of World Economy, Tajik State University of Finance and Economics, 64/14 Nakhimov Street. Tel.: (+992) 901-10-20-92. E-mail: metar76@mail.ru

Nusratulozoda Nilufar Nusratullo-Assistant, Department of Applied Informatics in Economics, Tajik State University of Finance and Economics, 64/14 Nakhimov Street. Tel.: (+992) 908-90-80-06. E-mail: nilufar-93-93-93@mail.ru

УДК: 336.201

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ МЕХАНИЗМИ ИСТИФОДАИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗӢ

Муқимов Қ.М.
Асадуллозода Х.А.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии ташаккули механизми истифодаи имтиёзҳои андозу сабукиҳои андозӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ оварда шудааст. Инчунин, самтҳои асосии такмили механизми истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ бо мақсади татбиқи амалии сиёсати андозӣ ва нақши онҳо дар рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ва ҳавасмандиҳои молиявӣ нишон дода шудааст. Ба ғайр аз ин, омилҳои асосии садди роҳи ин раванд, ки бо назардошти манфиатҳои давлат ва андозсупорандагон, ки ҳамчун механизми махсуси баландбардории чалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти мамлакат хизмат мерасонад, дида баромада шудааст. Дар асоси фикрҳои дар боло оварда шуда, пешниҳодҳои ҷолиб оид ба мукаммалгардонии механизми андозситонӣ ва истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди бозорӣ, низоми андозӣ, механизми андозситонӣ, ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ, имтиёзи андозӣ, сиёсати андозӣ, фаъолияти хоҷагидорӣ, рушди соҳибкорӣ, дастгирии давлатӣ, масъулияти андозбандӣ.

Барои иқтибос: Муқимов, Қ. М. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули механизми истифодаи имтиёзҳои андозӣ / Қ. М. Муқимов, Х. А. Асадуллозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 41-45.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ

Мукимов К.М.
Асадуллозода Х.А.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье рассматриватеся теоретические аспекты формирования механизма использования налоговых льгот в условиях рыночной экономики. Выделены основные направления их совершенствования с целью проведения налоговой политики государства и ее роль в развитие хозяйственной деятельности и стимулирования финансов. Рассматриваются основные факторы, позволящие снять противоречие в интересах государства и налогоплательщиков, как важный механизм, повышающий инвестиционную привлекательность в экономики республики. Даются конкретные предложения для усовершенствования системы налообложения и эффективной использования налоговых льгот в условиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: рыночная экономика, налоговая система, механизм налогообложения, налогово-финансовые стимулирования, налоговые льготы, налоговая политика, хояйственной деятельности, развитие предпринимательство, государственная поддержка, налоговая ответсвенность.

THEORETICAL ASPECTS OF FORMING A MECHANISM FOR USING TAX BENEFITS

Mukimov K.M.
Asadullozoda H.A.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article examines the theoretical aspects of the formation of the mechanism for using tax benefits in a market economy. The main directions for their improvement are highlighted in order to implement the state's tax policy and its role in the development of economic activity and stimulation of finance. The main factors that make it possible to remove the contradiction in the interests of the state and taxpayers are considered, as an important mechanism that increases investment attractiveness in the economy of the republic. Specific proposals are given to improve the taxation system and the effective use of tax benefits in the conditions of the Republic of Tajikistan.

Key words: market economy, tax system, taxation mechanism, tax and financial incentives, tax benefits, tax policy, economic activity, entrepreneurship development, government support, tax liability.

Гузориши масъала. Дар шароити иқтисоди бозорӣ низоми андозӣ яке аз механизмҳои муҳими суботи молиявӣ ба ҳисоб меравад. Аз он ки то чӣ андоза низоми андозситонӣ барои субъектҳои хоҷагидорӣ дуруст ба роҳ монда мешавад, дар маҷмӯъ таъмини иқтидори андозӣ ва рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар вобастагӣ дорад. Андоз, дар навбати худ, нишондиҳандаи муҳими муайянкунандаи рушди субъектҳои соҳибкорӣ ва микроиқтисодӣ ба ҳисоб рафта, муносибатҳои байниҳамдигарии субъектҳои хоҷагидорӣ ва мақомотҳои давлатиро барои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум ба роҳ мемонад.

Дар ин раванд, пешниҳоду истифодаи ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ, аз ҷумла истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ фишанги асосии танзими муносибатҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Сиёсати андозӣ дар якҷоягӣ бо такмили механизми истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ унсури муҳими ҳавасмандихои молиявӣ-иқтисодӣ масҳуб ёфта, барои азнавтақсимкунии захираҳои пулию қарзӣ ва ташаккули низоми муносибатҳои андозӣ мусоидат менамояд.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқотҳои А.Смит., Бегматов А.А., Воронина Л.А., Князев, В., Лайченкова Н.Н., Митрофанова И.А., Шералиев Э.Н., Халифазода С. ва дигар муҳаққиқон дар самти мазкур боиси пурра гардидани тащцицоти мазкур гардидааст.

Мақсади мақола ин – омӯзиши ҷанбаҳои назариявии ташаккули механизми истифодаи имтиёзҳои андозӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Пайдоиш ва ташаккули низоми андозӣ бо инкишофи давлатдорӣ рабт дошта, назарияи илмии он ба охири асри XVIII роста омада, оиди мақоми он дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ А. Смит чунин қайд мекунад, «…барои он ки рушди давлатдорӣ аз сатҳи қашшоқӣ то дараҷаи баланди рушди он таъмин гардад, пеш аз ҳама, сулҳ, низоми хуби андозӣ ва идоракунии самараноки иқтисодиёт лозим аст ва дар заминаи онҳо дигар равандҳои ҷомеъа ба таври таббӣ инкишоф меёбанд…» [1]. Ба маънои дигар, муносибатҳои андозӣ ба тақсимоти ҷамъиятии меҳнат, рушди муносибатҳои истеҳсолӣ ва қуввахои истеҳсолкунандаи ҷамъиятӣ, пайдоиши давлатҳо алоқаманд буда, барои пардохти ҳаққи истифодаи захираҳои иқтисодӣ ва дигар молу амвол, идоракунии мақомотҳои давлатӣ хизмат менамояд [4]. Аз ин лиҳоз, дар ҳама давру замон таҳқиқ ва омӯзиши масъалаи низоми андозӣ ва истифодаи ҳавасмандиҳои молиявӣ, аз ҷумла пешниҳоди имтиёзу сабукиҳои андозӣ ҳамчун механизми муҳим истифода бурда мешавад.

Бо мурури замон низоми андозӣ рушд карда, дарки фаҳмиши илмӣ ва асосҳои назарявии низоми андозӣ ва истифодаи ҳавасмандиҳои андозию молиявӣ низ такмил меёбад. Махсусан, тайи даҳсолаҳои охир зери паёмадҳои буҳрони молиявӣ-иқтисодӣ имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба сифати фишанги муҳими рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва танзими соҳаҳои иқтисодиёти кишвар хизмат менамояд. Вай ҳамчун фишанги асоси идоракунии муносибатҳои андозӣ, таъмини рушди устувори молиявӣ ва рақобатпазирии молу маҳсулоти ватанӣ масҳуб ёфта, новобаста аз шаклҳои моликият ва хоҷагидорӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти кишвар саҳми калон дорад.

Дар ин раванд, вазифаи танзими давлатӣ дар қатори дигар функсияҳои он ин дастгирии андозӣ-молиявӣ, махсусан пешниҳоди имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба ҳисоб меравад, ки заминаи иниституционалии онро чунин унсурҳо ташкил медиҳад:

- танзими давлатии ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои кишвар;
- пешниҳод ва истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ, ки бевосита ба таъмини иқтидори андозии кишвар мусоидат менамояд;
- низому шаклҳои махсуси андозбандӣ ба субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ;
- рушди инфрасохтори бозорӣ, аз ҷумла ташаккули раванди рақамикунонии хизматрасониҳои андозӣ ва маъмурикунонии он.

Пешниҳоду истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ дар рушди низоми молиявӣ ҳамчун механизми муҳим буда, ба ҷамъоварии саривақтии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ ва баланд бардоштани вазъи молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ хизмат менамояд. Таҷрибаи кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми таҳқиқ ва омузиши ҷанбаҳои назариявии истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ, коркарди баҳои услубии самаранокии он дар низоми хоҷагидорӣ хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Ин ҷо, зарурияти истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ ва фаъолияти кормандони мақомоти андози кишвар муҳим арзёбӣ мегардад.

Самаранокии низоми андозӣ дар маҷмуъ аз истифодаи самараноки ҳавасмандиҳои андозӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла имтиёзу сабукиҳои андозӣ вобаста буда, он дар раванди истеҳсоли молу маҳсулотҳо, кору хизматрасониҳо роли калон мебозад. Дар ин маврид Воронина Л.А. қайд мекунад, ки «…имтиёзҳои андозӣ дар рушди корхонаю ташкилотҳо ва фаъолияти соҳибкорӣ, ҳамчун

механизми муҳимми ҳавасмандиҳои иқтисодӣ хизмат намуда, ба сифати фишанги муҳимми сиёсати молиявӣ хизмат менамояд…» [3]. Ин раванд зарурати пешниҳоду истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ ва механизми такмили онҳро тақозо менамояд.

Ба андешаи Бегматов А.А. «...тавассути ҳавасмандкуниҳои андозӣ, ки он аз меъёру ҳаҷми имтиёзҳои андозӣ, тарҳкуниҳои андозӣ, қарзҳои андозӣ ва сабукиҳои андозӣ иборат мебошад, тавассути онҳо давлат ба субъектҳои хоҷагидорӣ таъсир намуда, онҳоро водор месозад, ки ҷидду ҷаҳди худро ба рушди соҳаи афзалиятноки иқтисодиёт равона созанд...» [2]. Илова бар ин, «...имтиёзҳои андозӣ ҳамчун як механизми иқтисодӣ барои банақшагирӣ ва ояндабинии низоми пардохтҳои андозӣ хизмат менамояд. Бо назардошти камшавии қисмати даромади буҷети давлатӣ, вайро ҳамчун хароҷоти ғайримустақим меҳисобанд...» [8] ки барои татбиқи сиёсати андозӣ, таъмини фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ равона мегардад. Дар ин маврид «...ҳавасмандиҳои андозӣ ба сифати фишанги муҳим баромад намуда, тавассути низоми андозбандии субъектҳои соҳибкорӣ, такмили низоми андозӣ ва дигар унсурҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ (иқтисодӣ, истеҳсолӣ, сармоявӣ ва иҷтимоӣ) нақши созгор дорад...» [5]. Имтиёзҳои андозӣ дар рушди корхонаю ташкилотҳо ва субъектҳои хоҷагидорӣ хизмат намуда, ба ташаккули захираҳои молиявӣ ва таҳкими имкониятҳои буҷети давлатӣ ва иҷрои уҳдадориҳои субъектҳои соҳибкорӣ дар назди буҷет, тақсим ва азнавтақсимкунии даромадҳои буҷети давлатӣ мусоидат менамояд.

Дар ин маврид Митрофанова И.А. қайд менамояд, ки «...истифодаи амалии имтиёзу сабукиҳои андозӣ вазифаи хеле мушкил буда, он бевосита ба манфиатҳои субъектҳои хоҷагидорӣ ва рушди соҳибкорӣ равона гардида, вазифаи ҳавасмадмандиҳои молиявӣ-иқтисодии худро тавассути шаклу усулҳои махсуси андозбандӣ, пешниҳоду истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ татбиқ менамояд...» [6]. Ва функсияи имтиёзу сабукҳои андозӣ дар ин маврид ба таъсири мусби фаъолияти хоҷагидорӣ равона гардида, дар фаъолияти соҳибкорӣ нақши калон мебозад.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки моҳияту нақши имтиёзҳои андозӣ дар ду паҳлуи асосии омузиш он, яъне, ҳамчун механизми ҳавасмандии андозӣ-молиявӣ, ки ба сифати имтиёзу сабукиҳои андозӣ баромад мекунад ва бартариятҳои қонунгузории андозӣ, ки ба субъектҳои алоҳидаи соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории истеҳсолӣ, тавассути имкони напардохтан ё аз пурра аз пардохти маблағҳои андозӣ озод намудан, таътили андозӣ ва ғайра пешниҳод мегардад. Пешниҳоду истифодаи имтиёзҳои андозӣ, дар навбати худ, хеле гуногун буда, аз вазифаи ҳавасмандиҳои андозӣ, ба мисли низоми махсус ва соддаи андозбандӣ, батаъхиргузорӣ, тақсими муҳлати пардохти маблағҳои андозӣ, қарзҳои сармоягузориҳои андозӣ ва амсоли инҳо манша гирифта, хеле фароҳ ва ба воситаи таъсири механизми молиявӣ-иқтисодӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ роҳандозӣ мегардад.

Дар низоми нави муносибатҳои андозӣ имтиёзҳои андозӣ нақши муҳим дошта, ба таҳкими муносибатҳои молиявӣ аз ҳисоби пешниҳоду истифодаи самараноки онҳо мусоидат намуда, ба яке аз механизмҳои асоси ҷалби сармояҳо ба рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ равона мегардад. Аз ин рӯ, давлат сиёсати андозии худро тавассути ҳавасмандиҳои молиявӣ, бахусус истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ дар фаъолияти хоҷагидорӣ ва рушди минтақаҳои мамлакат амалӣ мегардад.

Имтиёзҳои андозӣ дар ин ҳолат ба сифати механизми махсус хизмат намуда, тавассути сабукиҳои андозию гумрукӣ низ амалӣ карда мешавад. Ин ҷо, танзими давлатии рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ва истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба сифати механизми муҳими ташкилӣ-иқтисодӣ ва инноватсионӣ хизмат намуда, ҳамчун фишанги асосии дастгирии давлатии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва унсури муҳимми муносибатҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Имтиёзҳои андозӣ бо назардошти рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт бояд тавассути технологияи пешқадами хизматрасониҳои андозӣ ва маъмурикунонии он роҳандозӣ гардад. Пеш аз омӯзиши мафҳуми имтиёзҳои андозӣ ва пешниҳоди роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истифодаи онҳо дар фаъолияти хоҷагидорӣ зарур аст, ки моҳияти иқтисодӣ ва мафҳуми он дар низоми андозӣ ва ҳамчун фишанги асосии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ мавриди таҳқиқу омузиш қарор дода шавад.

Дар сатҳи корхонаю ташкилотҳо ва субъектҳои соҳибкорӣ истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ вобаста аз сатҳи соҳавӣ, минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ, бо меъёру шаклҳо ва усулҳои андозбандӣ пешниҳод карда мешавад. Аз ин хотир, имтиёзу сабукиҳои андозиро шартан ба яквақта ва даврию ҷорӣ ҷудо менамоянд. Имтиёзу сабукиҳои андозию гумрукӣ як маротиба бо риояи шартҳои муайян ба корхонаю ташкилотҳо ва субъектҳои соҳибкорӣ пешниҳод карда мешавад. Шакли даврии он ҳамчун нишондиҳандаи муҳими самаранокии ҳудудӣ-минтақавӣ хизмат менамояд. Ин навъи ҳавасмандиҳои имтиёзи андозӣ барои рушди такрористеҳсолӣ васеъи истеҳсолот ва кору

хизматрасониҳо муҳим мебошад. Низоми махсуси андозбандӣ барои соҳибкорони хурду миёна ба сифати фишанги дарозмуҳлати ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ хизмат намуда, он ҳамчун як шакли сабукиҳои андозӣ истифода бурда мешавад.

Доираи таъсири давлат ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар ин маврид хеле муҳим буда, тавассути унсурҳои зерин, ба мисли: талаботу таклифот, дараҷаи нарху нархгузорӣ, рақобати субъектҳои соҳибкорӣ, истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба ҷалби бештари сармояҳо мусоидат намояд. Ин ҷо, дастгирии давлатии рушди соҳибкорӣ ҳамчун фишанги муҳими сиёсати давлатӣ барои амалкарди самаранокии фаъолияти мақомоти андоз ва воридшавии бештари маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ хизмат менамояд. Аз ин лиҳоз, дар амалӣ намудани онҳо, истифодаи технологияи пешқадами хизматрасониҳои электронӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманд (бахсус, ҷараёни фосилавӣ) миёни субъектҳои хоҷагидорӣ ва кормандони мақомоти андоз зарур мебошад.

«…Сиёсати андоз дар асоси дастуру супоришҳо ва роҳнамоии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дастгирии ҳукумату миллат имрӯз хуб роҳандозӣ шудааст. Системаи андозу буҷет механизмҳое мебошанд, ки тавассути онҳо ниёзмандиҳои иҷтимоию иқтисодии ҷомеаро ҳаллу фасл менамоянд. Манфиатҳои миллии тоҷикон воқеан танҳо дар асоси рушди устувории иқтисодиёт ва фаъолияти самаранокии низоми андоз имконпазир мебошад…» [7].

Ин ҷо, вазифаи давлат аз дастгири имтиёзу сабукиҳои андозӣ ва гумрукӣ дар минтақаҳои кишвар иборат мебошад. Барои ин субъектҳои соҳибкорӣ истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ вобаста ба меъёру шаклҳои андозбандӣ ва дастгириҳои пешниҳод мегардад. Низоми махсуси андозбандӣ сифати фишанги дарозмуҳлати ҳавасмандгардониҳои андозӣ-молиявии соҳибкорони хурду миёна ба ҳисоб рафта, он бо риояи шарту уҳдадориҳои муайян пешниҳод мегардад. Ҳалли масоили мазкур зарурати дастгирии давлатии рушди соҳибкории хурду миёнаро дар минтақаҳои кишвар тақозо намуда, он ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ ва воридшавии ҳаҷми бештари маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ мусоидат менамояд. Истифодаи ин фишанг яке аз шаклҳои ҳавасмандии фаъолияти тиҷоратии субъектҳои соҳибкорӣ ва идоракунии низоми андозӣ ва суботи молиявӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҷо, вазифаи давлат аз дастгири рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои кишвар иборат мебошад.

Барои субъектҳои хоҷагидорӣ истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ вобаста ба меъёру усулҳои андозбандӣ пешниҳод мегардад. Низоми махсуси андозбандӣ ва ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ ба соҳибкорони хурду миёна бо риояи шарту уҳдадориҳои муайян пешниҳод гардида, он зарурати дастгирии давлатии рушди соҳибкории мазкурро дар минтақаҳои кишвар тақозо намуда, ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ ва беҳтаршавии вазъи зиндагии аҳолӣ равона мегардад.

Ҳамин тариқ, пешниҳоди имтиёзу сабукиҳои андозӣ фишанги муҳими рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, он дар заминае бояд амалӣ карда шавад, ки натиҷаи он тайи солҳои тулонӣ барои суботи молиявии кишвар хизмат намояд. Дар амалисозии ин ҳадафҳо, ҳалли тадбирҳои зерин лозим аст:

- дар доираи дастгирии давлатии рушди фаъолияти соҳибкорӣ, бо дарёфти роҳҳо ва усулҳои махсуси маблағгузорӣ, аз ҷумла аз ҳисоби манбъаҳои ғайрибуҷетӣ ба роҳ мондани ҳамгироии судманди давлат ва сохторҳои соҳибкорӣ таъмин гардад, ки он ба раванди истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ мусоидат менамояд;
- бо истифода аз технологияҳои пешқадам ва сарфаи вақти субъектҳои соҳибкорӣ раванди андозбандӣ, имконияти пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ фароҳам оварда шуда, тамоми уҳдадориҳои истифодаи онҳо тариқи электронӣ ба роҳ монда шуда, харочотҳо оиди иҷрои уҳдадориҳои субъектҳои соҳибкорӣ ва корхонаю ташкилотҳои давлатӣ, тавассути робитаи мустақими субъектҳои соҳибкорӣ ва кормандони мақомоти андоз роандозӣ карда шавад;
- соддаю оммафаҳм намудани ҳисоботу санҷишҳои андозӣ ва истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозию гумрукӣ, бо роҳҳи муттаҳид намудани сохторҳои давлатӣ (ҷорӣ намудани истифодаи имтиёзҳои андозӣ тавассути иқтисодиёти рақамӣ) ва эъломияҳои андозӣ;
- додани бартариятҳои бештар ба низоми соддакардашудаи андозбандӣ бо роҳи содда (ва ё маҳдуд) намудани тартиби андозбандӣ ва истифодаи васеъи имтиёзу сабукиҳои андозӣ ва ё паст намудани меъёри андозӣ бо усули соддакардашуда пардохти он барои субъектҳои соҳибкории хурду миёна;
- такмили механизми идоракунии хавфҳои андозӣ ҳангоми банақшагирӣ ва дурнамоии истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозию гумрӯкӣ, ки он ҷо диққати асосӣ бояд ба пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба соҳибкорони истеҳсолӣ;

- баланд бардоштани сатҳи дониши молияви аҳолӣ ва фарҳанги андозсупорӣ, таъмини дастрасии онҳо ба иттилоот дар истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ, тавассути сохторҳои давлатӣ ва ғайриҳукуматӣ дар минтақаҳои кишвар.

Умуман, истифодаи дастачамъонаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ ва гумурукӣ дар фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва корхонаю ташкилотҳо ба баланд бардоштани самаранокии низоми андозӣ ва беҳтар намудани сатҳу сифати хизматрасониҳои андозӣ, самаранокии маъмурикунонии андоз мусоидат намуда, муҳити рақобати солим ва ҷалби бештари сармояҳоро зиёд менамояд. Идораи истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ дар раванди андозбандӣ аз омилҳои дар боло қайдгардида вобаста буда, татбиқи амалии онҳо имконият медиҳад, ки сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ ва вазъи молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ боз ҳам хубтар гардад.

Адабиёт

1. А.Смит. "Исследование о природе и причинах богатства народов", (англ. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations), -1776 г. (https://ru.wikipedia.org).
2. Бегматов А.А. Новый этап в развитии национальной налоговой системы Республики Таджикистан / А.А. Бегматов // Сборник научных трудов НПИ, №7, часть - 2, -Душанбе, 2005. - С. 1-8.
3. Воронина Л.А. Мировой опыт налогового стимулирования инвестиций в развитие высокотехнологичных видов экономической деятельности /Л. А. Воронина//Финансы и кредит. - 2012.-№13. - С. 63-70.
4. Князев, В. Совершенствование налоговой системы и подготовка кадров для налоговой службы // Налоги. - 2003. - С. 28-33.
5. Лайченкова Н.Н. Стимулы в налоговом праве: дисс. … канд. юрид. наук. - Саратов, 2007. - 190 с.
6. Митрофанова И.А. Экономическая сущность, принципы, функции налога на прибыль: эволюционный подход // Финансы и кредит. -2013. - № 44 (572). - С. 39-51.
7. Халифазода, Ҷ. Б. Роҳҳои муккамалнамоии низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза / Ҷ. Б. Халифазода // Масъалаҳои мубрами молия ва иқтисод дар шароити рушди индустриалию инноватсионӣ: Конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён бахшида ба «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон гардидани солҳои 2025-2030, «Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо» эълон шудани соли 2025 ва 34-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН, Душанбе, 21–26 апреля 2025 года. – Р. 152-155. – EDN QXXVUV.
8. Шералиев Э.Н., Халифазода С. Мавқеъ ва аҳамияти имтиёзҳои андози дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон /Э.Н.Шералиев, С. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - № 1(17). - С. 38.

Маълумот дар бораи муаллифон

Муқимов Қудбуддин Мирзоҷонович-н.и.и., дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/1.

Асадуллозода Хуршед Асадулло-унвонҷуи кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/1.

Сведения об авторах

Мукимов Кудбуддин Мирзожонович-к.э.н., доцент, заместитель ректора по науке и инновациям Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимовой 64/1.

Асадуллозода Хуршед Асадулло- соискатель кафедры налогообложения и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимовой 64/1.

About the authors

Mukimov Kudbuddin Mirzojonovich-PhD in Economics, Associate Professor, and Deputy Rector for Science and Innovation at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/1 Nakhimova Street, Dushanbe, Tajikistan, 734067.

Asadullozoda Khurshed Asadullo-PhD candidate in the Taxation and Insurance Department at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/1 Nakhimova Street, Dushanbe, Tajikistan, 734067.

УДК: 330

НАЗАРИЯИ АҲОЛИШИНОСИИ Т.Р. МАЛТУС

Насриддинов Ф.Б.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба таҳқиқи ҷанибҳои назариявӣ ва амалии консепсияи демографии Томас Роберт Малтус бахшида шудааст. Тадқиқот методологияи таҳлилии Малтусро дар заминаи шароитҳои иҷтимоию иқтисодии асрҳои XVIII-XIX баррасӣ менамояд ва таъсири онро ба инкишофи андешаҳои иқтисодии муосир муайян мекунад. Асосгузории назарияи вобастагии иқтисодӣ-демографӣ, принсипҳои асосии он ва муқобилиятҳои илмӣ дар чаҳорчӯбаи мактабҳои гуногуни иқтисодӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Муаллиф истифодаи муосири афкори Малтусро дар заминаи масъалаҳои глобалии демографӣ ва экологӣ таҳлил намуда, раванди табдили мафҳумҳои классикӣ ба самтҳои неомалтусиро нишон медиҳад.
Калидвожаҳо: консепсияи демографӣ, Т.Р. Малтус, тавозуни иқтисодӣ-демографӣ, усули геометрию арифметикӣ, прогнозҳои демографӣ, неомалтусчигӣ, таҳаввулоти демографӣ, масъалаҳои глобалӣ.
Барои иқтибос: Насриддинов, Ф. Б. Назарияи аҳолишиносии Т.Р. Малтус / Ф. Б. Насриддинов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 46-51.

ТЕОРИЯ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ Т. Р. МАЛЬТУСА

Насриддинов Ф.Б.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Данная статья посвящена изучению теоретических и практических аспектов демографической концепции Томаса Роберта Мальтуса. В исследовании рассматривается аналитическая методология Мальтуса в контексте социально-экономических условий XVIII-XIX веков и определяется ее влияние на развитие современной экономической мысли. Изучаются основы теории экономико-демографической зависимости, ее основные принципы и научные противоречия в рамках различных экономических школ. Автор анализирует современное использование идей Мальтуса в контексте глобальных демографических и экологических проблем и показывает процесс трансформации классических концепций в неомальтузианское направление.
Ключевые слова: демографическая концепция, Т. Р. Мальтус, экономико-демографический баланс, геометрический и арифметический метод, демографические прогнозы, неомальтузианство, демографические тенденции, глобальные проблемы.

T. R. MALTHUS'S POPULATION THEORY

Nasriddinov F.B.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of Thomas Robert Malthus's demographic concept. The study examines Malthus's analytical methodology in the context of the socioeconomic conditions of the 18th and 19th centuries and determines its influence on the development of modern economic thought. It examines the foundations of the theory of economic-demographic dependence, its main principles, and the scholarly controversies within various economic schools. The author analyzes the contemporary use of Malthus's ideas in the context of global demographic and environmental issues and demonstrates the transformation of classical concepts into neo-Malthusian thinking.
Keywords: demographic concept, T. R. Malthus, economic-demographic balance, geometric and arithmetic methods, demographic forecasts, neo-Malthusianism, demographic trends, global issues.

Гузориши масъала. Дар таърихи илми иқтисод шахсиятҳои гуногуне вуҷуд доранд, ки афкори онҳо на танҳо дар давраи худ, балки дар садсолаҳои минбаъда низ мавриди баҳс ва муҳокимаи илмӣ қарор мегиранд. Яке аз чунин андешмандон Томас Роберт Малтус (1766-1834) мебошад, ки консепсияи демографии ӯ то имрӯз маводи тадқиқотҳои бисёрро ташкил медиҳад.

Муҳимтарин саҳми Малтус Т.Р. ба илми иқтисод ин таҳияи «назарияи аҳолишиносӣ» мебошад, ки дар он кӯшиши пайвастани омилҳои иқтисодӣ ва демографӣ сурат гирифтааст. Бояд қайд кард, ки аз нуқтаи назари Малтус муносибати зикршуда дутарафа мебошад: чӣ тавре, ки

омилҳои иқтисодӣ ба тағйир ёфтани шумораи аҳолӣ таъсир мекунанд, ҳамин тавр омилҳои демографӣ низ ба тараққиёти иқтисодиёт таъсири худро мерасонанд. Албатта, кӯшишҳои муқаррар намудани ин гуна вобастагӣ пештар ҳам буданд, вале маҳз кори Малтус барои инкишофи минбаъдаи тамоюли демографии иқтисодиёт асос гузошт.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт.

Мақсади мақола ин таҳлил ва баррасии системавии консепсияи демографии Т.Р. Малтус ва муайян кардани аҳамияти он барои фаҳмиши масъалаҳои демографию иқтисодии муосир мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Асрҳои XVIII-XIX давраи дигаргуниҳои бузурги иқтисодию иҷтимоӣ дар Аврупо буданд. Инқилоби саноатӣ таҷрибаи нави истеҳсолотро ба вуҷуд овард, ки боиси тағйироти амиқ дар сохтори ҷамъият гардид [3]. Дар ин давра раванди урбанизатсия шиддат гирифта, шумораи шаҳрнишинон босуръат афзуд.

Малтус проблемаи маскунияти аҳолиро бе назардошти ягон тарзи алоҳидаи истеҳсолот ва умуман тараққиёти ҷамъиятӣ дида баромад. Вай дар бораи «қонуни маскунияти аҳолӣ» ҳамчун қонуни абадии вайроннашавандаи табиат сухан меронд. Ба ақидаи ӯ, чӣ дар олами ҳайвоноту наботот ва чӣ дар ҷамъияти инсонӣ қонуни тағйирнопазири табиат вуҷуд дорад, ки «аз кӯшиши доимӣ, ки ба тамоми мавҷудоти зинда хос аст, барои зудтар ҷойгир шудан аз миқдори ғизои дар ихтиёрашон мавҷудбуда иборат аст».

Дар робита ба ҷомеаи инсонӣ, Малтус [7] таъкид мекард, ки аҳолӣ ба таври прогрессияи геометрӣ меафзояд (яъне 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256), дар ҳоле, ки воситаҳои зиндагонӣ дар намуди прогрессияи арифметикӣ меафзоянд (яъне 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9...). Ба ақидаи ӯ баъд аз ду аср шумораи аҳолӣ нисбат ба воситаҳои зиндагонӣ ҳамчун 256 ба 9, пас аз се аср - ҳамчун 4096 ба 13 алоқамандӣ хоҳад дошт; пас аз ду ҳазор сол ин фосила беканор ва бешумор хоҳад буд. Ин консепсия баъдтар ҳамчун қонуни кам шудани ҳосилхезии замин номида мешавад. Малтус навишта буд, ки ду баробар зиёд шудани шумораи сокинони Замин, дар ҳақиқат, ба ду маротиба кам шудани андозаи кураи Замин баробар аст. Ҳар қадар шумораи аҳолӣ зиёд бошад, ҳамон қадар замини кишт ба ҳар кас камтар мемонад. Аз ин рӯ, бинобар қонуни кам шудани ҳосилхезӣ, тамоюли ақиб мондани афзоиши захираҳои озуқаворӣ нисбати афзоиши аҳолӣ мушоҳида мешавад. Малтус гуфтаҳои худро ба ҳеҷ вақҳ асоснок накард, вай аз тахминҳои холис баромад мекард, ки бо ягон маводи ҳақиқӣ тасдиқ нагардидааст.

Малтус як фактро ба мисол меорад, ки он бо пешниҳоду гуфтаҳояш боихтилоф аст. Ӯ дар бораи ду баробар афзудани аҳолии Америкаи Шимолӣ дар зарфи 25 соли охир сухан ронда, ин фактро далели он мешуморад, ки шумораи аҳолӣ ба таври беандоза меафзояд. Дар ҳақиқат бошад, чунон ки Малтус қайд мекунад, афзоиши аҳолӣ бемонеъ ба амал намеояд. Ӯ худ афзуд, ки мулоҳизаҳо дар бораи дучанд гаштани аҳолӣ дуруст нест. Вагарна ҳисоб кардан осон аст, ки дар давоми 1000 сол шумораи аҳолӣ 240 баробар зиёд мешуд. Яъне агар соли 1001-и мелодӣ дар рӯи замин ду нафар зиндагӣ мекарданд, пас соли 2001 ин нишондиҳанда аллакай беш аз $2x10^{12}$ ё ду триллион нафарро ташкил медод, ки аз шумораи воқеии имрӯза тақрибан сесад маротиба зиёдтар аст.

Ба ақидаи Малтус чунин афзоиши аҳолӣ танҳо дар шароити муайяни мушаххас имконпазир аст ва дар ҳаёти воқеӣ инсон ба «монеаҳо»-и гуногун дучор мешавад, ки онҳоро метавон ба таври зерин тасниф кард:

1. Маҳдудияти ахлоқӣ: «Вазифаи ҳар як инсон аз он иборат аст, ки дар бораи оиладорӣ танҳо вақте тасмим бигирад, ки насли худро бо маводи рӯзгор таъмин карда тавонад. Дар баробари ин зарур аст, ки зану шавҳар дар роҳи ҳаёти оилавӣ қуввати худро нигоҳ доранд, то ки ҳамон қувва тавонад дар шахси муҷаррад майли бо меҳнат ба дараҷаи зарурии некӯаҳволӣ ноил шуданро бедор кунад».

2. Бадахлоқӣ: «Фосиқӣ, муносибатҳои ғайритабиӣ, таҳқири кати зану шавҳар, найрангҳое, ки барои пинҳон кардани оқибатҳои робитаи ҷиноятӣ ва ғайритабиӣ андешида мешаванд».

3. Бадбахтиҳо: «Шуғлҳои барои саломатӣ зарарнок, меҳнати вазнин, кор дар шароити боду ҳавои бад, камбизоатии шадид, камғизоии кӯдакон, шароити носолими зиндагӣ дар шаҳрҳои калон, исрофкорӣ, беморӣ, эпидемия, ҷанг, вабо, гуруснагӣ».

Ҳамин тавр, дучандшавии аҳолии зикршуда танҳо дар марҳалаи муайяни таърихии рушд сурат гирифт ва он на аз ҳисоби афзоиши табиии аҳолӣ, балки аз ҳисоби муҳоҷират ба амал омад.

Хулосаи асосие, ки Малтус дар «Таҷриба оиди қонуни аҳолишиносӣ» зикр кард, ин буд, ки камбағалӣ, қашшоқии оммаи меҳнаткашон натиҷаи қонунҳои ногузири табиат аст ва аз ташкилоти ҷамъияти одамон вобастагӣ надорад. Камбағалону бенавоён ҳақ надоранд, ки аз сарватмандон чизе талаб кунанд, зеро шахсони доро дар бадбахтии онҳо гунаҳкор нестанд Малтус зикр карда буд, ки

«Сабаби асосӣ ва доимии камбизоатӣ аз нобаробарии тақсимоти молу мулк, аз шакли давлатдорӣ кам ё тамоман вобастагӣ надорад; сарватмандон қудрат надоранд, ки бенавоёнро бо кор ва озуқа таъмин намоянд; - Бинобар ин, камбағалон дар асл ҳуқуқ надоранд, ки аз онҳо кор ва озуқа талаб кунанд: ин ҳақиқатҳои муҳимест, ки аз қонуни аҳолишиносӣ бармеоянд» [8].

Ҳамин тариқ, худи Малтус мақсади назарияи худро дар бораи афзоиши аҳолӣ хеле равшан кушод, - он ба фалаҷ гардондани муборизаи синфии пролетариат, беасос ва беҳуда будани талабот нисбат ба буржуазия равона шудааст. Бесабаб нест, ки Малтус таъкид мекард, ки паҳн кардани ақидаҳои ӯ «дар байни камбағалон» ба омма таъсири «фоиданок» мебахшад, албатта, барои синфҳои ҳукмрон фоиданок аст.

Худи Малтус тамоми қувваро барои аз замина маҳрум кардани муборизаи синфи коргарро ба кор бурда, ба муқобили ҳуқуқҳои ҳаётии меҳнаткашон, ба муқобили талаботи оддии адолати инсонӣ ошкоро ва беҳаёона баромад мекард. Ӯ чунин мавқеъро ба миён гузошт, ки гуё барои қашшоқии синфи коргар худи онҳо гунаҳгоранд ва танҳо бо роҳи маҳдуд кардани коэффитсиенти таваллуд камбизоатии худро паст карда метавонанд. Малтус ҳамчун чораҳои мубориза бар зидди афзоиши аҳолӣ "маҳдудияти ахлоқӣ" - худдории камбизоатонро аз издивоҷ пешниҳод кард. Дар бемориҳо, меҳнати хастакунанда, гуруснагӣ, эпидемияҳо, ҷангҳо, ки бадбахтии ҳақиқии меҳнаткашон мебошанд, вай воситаҳои табиии нест кардани аҳолии «зиёдатиро» медид.

Дарвоқеъ, дарҳол пас аз интишори муқаррароти асосӣ назарияи Малтус мавриди баҳси пажӯҳишгарон, ходимони ҷамъиятӣ ва ҳатто дар байни намояндагони касбу кори гуногун қарор гирифт. Ба ғайр аз пайравони назария, инчунин мунаққидони он низ пайдо шуданд, ки баъзеи онҳо хеле асоснок буданд. Минбаъд мутахассисони соҳаҳои гуногуни илм - аз иқтисодчиёну ҷомеашиносон сар карда то биологҳое, ки занҷирҳои трофикии биосенозро меомӯзанд, ба асарҳои Малтус истинод мекарданд. Асарҳои Малтус ба инкишофи назарияи Дарвин [4] таъсири ҳалкунанда расонданд.

Классикҳои марксизм ба «қонуни» аҳолишиносии Малтус танқиди ҳалокатовар зада, нақши реаксионии онро ошкор намуданд. Маркс нишон дод, ки мазмуни асосии ин «қонун» дар иваз кардани қонунҳои муайяни сотсиалию иқтисодии капитализм ба қонунҳои номавҷуди «абадӣ» ва «тағйирнашаванда»-и табиат асос ёфтааст. Маркс бар хилофи Малтус исбот кард, ки қонуни афзоиши аҳолӣ умуман вуҷуд надорад ва ҳар гурӯҳи ҷамъиятӣ қонуни хоси афзоиши худро дорад. Ғайр аз ин афзоишу барзиёдии мутлақи аҳолӣ ҳам вуҷуд дошта наметавонад, зеро дар натиҷаи қонуни умумии ҷамъоварии капиталистӣ танҳо барзиёдии нисбии аҳолӣ ҳамчун хусусияти хоси капитализм вуҷуд дошта метавонад. Бекорӣ ва қашшоқии синфи коргарро на қонунҳои табиат, балки натиҷаи кори қонуни зикршуда муайян мекунад. Маркс [9] ва Ленин нишон доданд, ки татбиқи қонунҳои табиат нисбат ба ҷамъияти инсонӣ беасос мебошад.

«Далел»-и асосии Малтус дар бораи он, ки афзоиши воситаҳои рӯзгор аз афзоиши аҳолӣ хеле ақиб мемонад, «қонуни» ғайриилмии паст шудани ҳосилхезии замин буд.

Классикҳои марксизм ба ин «қонун» сахт танқид карда, нишон медоданд, ки тарафдорон ҷиҳатҳои муҳимро як тараф мегузоранд, афзоиши қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият ва технологияи истеҳсолотро ба эътибор намегиранд. В.И. Ленин [5] «қонуни» паст шудани ҳосилхезии заминро танқид карда, исбот кард, ки ба даст овардани озуқаворӣ душвориҳои умумӣ надорад, мушкилоти асосӣ ин бо озуқа таъмин намудани танҳо як қисми аҳолӣ - синфи коргар аст ва он на ба қонунҳои абадии табиат, балки комилан ба қонунҳои муайяни капитализм вобастагӣ дорад. Маркс асари Малтус «Таҷриба оиди қонуни аҳолишиносӣ...» [6] -ро умуман ҳамчун «плагиати рӯякии донишҷӯёна...» тавсиф кардааст.

Людвиг фон Мизес [10] ба назарияи Малтус ва таъсири он ба «назарияи иҷтимоии либерализм» аҳамияти калон медод. Ба андешаи Мизес, назарияи пешниҳоднамудаи Малтус дар бораи аҳолишиносӣ чизе беш аз як ҷузъи таълимоти иҷтимоии либерализм нест, «гарчанде мунаққидон доимо нишон медиҳанд, ки ин воқеиятро дарк намекунанд». «Мағзи назарияи иҷтимоии либерализм ин назарияи тақсимоти меҳнат мебошад. Шароити иҷтимоии қонуни аҳолишиносии Малтусро танҳо дар робитаи зич бо он дуруст шарҳ додан мумкин аст. Ҷомеа ҳамчун иттиҳодияи одамон барои беҳтар истифода бурдани шароити табиии мавҷудият ба вуҷуд меояд. Моҳиятан ҷамъият роҳи манъи нобуд кардани ҳамдигарии одамон мебошад, мубориза бо ёрии ҳамдигарӣ иваз карда мешавад, ин ангезаи асосии рафтори ҳамаи аъзоёни як организмро ташкил медиҳад. Дар доираи ҷамъият набояд мубориза бошад - танҳо сулҳ. Ҳар як мубориза, дар ҳақиқат, ба ҳамкории сотсиалӣ монеа мешавад. Ҷамъият-организми муттаҳид муборизаро барои мавҷудият ба муқобили қувваҳои душман бартараф карда метавонад. Аммо, аз дарун, вақте ки ҷомеа аз афроди

мутақобила иборат аст, он ба ҷуз ҳамкорӣ дигар чизе буда наметавонад» - қайд мекунад Людвиг фон Мизес.

Мизес дар бораи натиҷаҳои Малтус шарҳи шахсии худро медиҳад: «Моликияти хусусӣ ба воситаҳои истеҳсолот принсипи танзимкунанда мебошад, ки мувозинати байни миқдори маҳдуди воситаҳои дар ихтиёри ҷамъият буда ва шумораи тезтар афзудаистодаи истеъмолкунандагонро таъмин менамояд. Ин принсип ҳар як одамро ба квотаи маҳсулоти иқтисодӣ вобаста мекунад, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ аз коэффисиенти моликият ва меҳнат маҳфуз аст. Он дар паст шудани нишондиҳандаи таваллуд дар зери фишори ичтимоӣ, аз байн рафтани аъзоёни зиёдатии ҷамъият ифода меёбад, чунон ки дар олами ҳайвонот ва наботот рӯй медиҳад. Вазифаи мубориза барои мавҷудиятро «тормози маънавӣ», ки наслро маҳдуд мекунад, иыро мекунад» [10].

Людвиг фон Мизес айбҳои одамбадбинӣ ва бераҳмиро нисбат ба назарияи Малтус рад карда, хонандагонро аз хулосаҳои нодуруст огох мекунад: «Дар ҷамъият мубориза барои зинда мондан нест ва буда ҳам наметавонад. Аз назарияи иҷтимоии либерализм чунин хулосаҳои ваҳшиёна баровардан хатои дағалона мебуд. Ибораҳои Малтусро, ки барои тафсирҳои нодуруст истифода бурда мешаванд, аз контекст гирифта, бо нокифояӣ ва нопурра будани нашри аввал, ки қабл аз пурра ташаккул ёфтани рӯҳияи иқтисоди сиёсии классикӣ навишта шудааст, шарҳ медиҳанд. Бояд таъкид кард, ки то Дарвин ва Спенсер ҳеҷ кас мубориза барои мавҷудиятро ба маънои муосири калима ҳамчун принсипи рафтор дар ҷомеаи инсонӣ амалкунанда ҳисоб карда наметавонист» [10].

Сарфи назар аз номувофиқатии илмии «қонуни» аҳолишиносии Малтус, он дар байни буржуазия ва идеологҳои он муваффақияти калон ба даст овард, зеро талаботи синфии онҳоро ба дараҷаи олӣ қонеъ мегардонд.

Варианти навшудаи назарияи Малтус неомалтусчигӣ мебошад. Ба вуҷуд омадани яке аз самтҳои неомалтусчигӣ бо пайдоиши асарҳои Ф.Пледжс (Британияи Кабир) дар солҳои 70-ум алоқаманд аст, ки дар онҳо идеяи истифодаи контрасепсия барои паст кардани сатҳи таваллуд ба миён гузошта шудааст. Идеяи аз байн бурдани ғаризаи таваллуд ва афзоиш аз шуури инсон ба миён гузошта шудааст [2]. Аз миёнаи солҳои 50-ум сар карда дар шароити барзиёдшавии аҳолӣ идеяҳои неомалтусчигӣ қувваи нав гирифтанд. Ба назари маъмулӣ, идеяҳои ӯ ба рад кардани фарзанддорӣ дар издивоҷ табдил меёбанд. Ин равияи идеологӣ дар охири асри XIX ба вуҷуд омадааст. Агар малтусчигӣ классикӣ таъсири омилҳои иҷтимоиро ба аҳолӣ комилан ба назар нагирифта онро инкор кунад, пас неомалтусчигӣ ин таъсирро эътироф карда, онро ба таъсири омилҳои биологӣ баробар мекунад. Неомалтусчигӣ паҳлӯи иҷтимоии раванди афзоиши инсонро сарфи назар мекунад. Дар як қатор мамлакатҳои Европа иттифоқҳо ва лигаҳои неомалтусӣ ташкил карда шуданд. Ҳадафи асосии онҳо паҳн кардани маълумот дар бораи роҳҳои оқилона ва безарари пешгирии ҳомиладорӣ мебошад.

Омилҳоеро, ки ба афзоиши аҳолӣ халал мерасонанд, расман ба 2 гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: профилактикӣ (муҷаррадӣ, бе ҳамсар мондан, дер издивоҷ кардан, пеш ва баъд аз издивоҷ худдорӣ кардан, даст кашидан аз таваллуди фарзанд) ва табиӣ (ҷангҳо, эпидемияҳо, гуруснагӣ).

Дар айни замон тамоюли пастшавии сатҳи таваллуд мувофиқи меъёри гузариши демографӣ аллакай ба тамоми кишварҳои рӯ ба тараққӣ таъсир расонидааст, ки ин ба тағйироти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеаи рӯ ба тараққӣ дар маҷмӯъ ва тағйирёбии мавқеи оила, нақши зан-модар дар тарбияи фарзанд ва иштироки ӯ дар истеҳсолот вобаста аст. Дараҷаи умумии фавт коҳиш ёфта истодааст, ки ба муқобили он дар аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ сохтори хеле ҷавони аҳолӣ ба назар мерасад, ки то андозае ба идомаи барзиёдшавии ҳозираи аҳолӣ мусоидат мекунад. Аз дигар тараф, дар бархе аз кишварҳои Африқои Ҷанубӣ, дар солҳои охир ба далели идомаи эпидемияи БПНМ, эбола ва ғайра, марги одамон дар ҳоли афзоиш аст.

Сабабҳои паст шудани сатҳи таваллуд:

- кам шудани фавти кӯдакон (дар натиҷа зарурати доштани «фарзандони эҳтиётӣ» ба миён намеояд);
- ташкили таъминоти иҷтимоӣ (нафақа барои пиронсолон аз ҳисоби давлат дода мешавад ва кӯдакон дар пиронсолӣ дигар саробони ягона нестанд);
- пош хӯрдани оилаи кӯҳнаи патриархалӣ ва ба вуҷуд омадани оилаҳои хурд, ки дар онҳо тарбияи шумораи зиёди фарзандон мушкил аст;
- афзоиши мустақилияти занон (равияи феминизм) ва пайдоиши системаи нави арзишҳо дар онҳо, ки асосии он ҳоло берун аз хона аст;
- баланд шудани дараҷаи маърифату саводнокӣ ва васеъ шудани доираи манфиатҳои одамон;

- зиёд шудани хароҷот барои тарбия ва таълими фарзандон (агар дар хоҷагии қишлоқ фарзандон аз хурдсолӣ бо кор кардан дар замин «хароҷоти худро пардозанд», акнун ба онҳо то синни 20 солагӣ маблағ «сармоя кардан» лозим аст);
- урбанизатсия як навъ нишондиҳандаи таркибии тағйирёбии шароит ва тарзи зиндагӣ мебошад: дар минтақаҳои шаҳрнишин (пеш аз ҳама дар шаҳрҳои калон) ҳамаи омилҳои дар боло зикршуда қавитаранд.

Дар дунёи муосир аксари давлатҳо гузариши демографиро ҳанӯз ба охир нарасонидаанд ва дар ҳолати гуногуни марҳилаҳои худ қарор доранд. Ҳамин тавр, мамлакатҳои Африқои ҷанубии Сахара асосан дар марҳалаи «таркиш»-и аҳолӣ қарор доранд, ки суръати афзоиши солонаи аҳолӣ дар як сол ба 3% мерасад (шумораи он дар ҳар 20-25 сол ду баробар меафзояд). Қутби дигар Аврупо аст, ки аллакай гузариши демографиро анҷом додааст ва кишварҳои пешрафта (Ҷопон, ИМА, Канада, Австралия). Мамлакатҳои боқимондаи ҷаҳон «дар байни ин ду гурӯҳи мамлакатҳо» қарор доранд [11].

Назарияи «миллиарди тиллоӣ» пас аз нашри китоби «Кумитаи 300» аз ҷониби полковники амрикоӣ Ҷон Колман аз Сарраёсати истихборот маъмул шуд. Тақрибан 30 сол ӯ механизмҳои махфии идоракунии ҷаҳонро омӯхта, ба хулосае омад, ки равандҳои глобалиро 300 оилаи сарватмандтарин идора мекунанд. Тибқи ин консепсия, дар рӯи замин захираҳои табиӣ торафт камтар шуда истодаанд ва ба қарибӣ онҳо барои тамоми сокинони сайёра намерасад, бинобар ин барои зиндагии бароҳат дар рӯи замин танҳо барои 1 миллиард нафар захираҳои табиӣ кофӣ хоҳанд буд [1].

«Миллиарди тиллоӣ» мафҳуме мебошад, ки ба аҳолии сарватмандтарин ва пешрафтатарини кишварҳои ҷаҳон марбут аст, ки дар муқобила бо тамоми ҷаҳон меистанд. Гумон меравад, ки шумораи сокинони ин кишварҳо, ки ақаллияти аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳанд, тақрибан ба як миллиард баробар аст ва бо истифода аз усулҳои гуногун кӯшиш мекунанд, ки сарватҳои табииро асосан барои худ истифода баранд. Ба шумораи ин мамлакатҳо ИМА, Канада, аксарияти мамлакатҳои Аврупаи Ғарбӣ, Япония ва Австралия дохил мешаванд. Сатҳи бесобиқаи некӯаҳволӣ ва сатҳи баланди зиндагиеро, ки онҳо ба даст овардаанд, барои татбиқи мафҳуми «миллиарди тиллоӣ» ба аҳолии ин кишварҳо замина фароҳам меорад.

Хулоса. Консепсияи демографии Томас Роберт Малтус яке аз назарияҳои таъсиргузортарин дар таърихи илми иқтисод мебошад. Консепсияи Малтус дар шароити таърихии муайян ташаккул ёфта, кӯшиши ҳалли масъалаҳои воқеии ҷамъияти он замон буд. Малтус яке аз пешқадамони таҳлили комплексии масъалаҳои иқтисодию демографӣ буд. Усули ӯ, гарчанде содалавҳона, замина барои инкишофи усулҳои динамикии таҳқиқоти иқтисодӣ гузошт.

Ҳамин тавр, вақтҳои охир фаъолона паҳн шудани мафҳумҳои неомалтусчигӣ бо афзоиши босуръати аҳолии кураи замин (асосан дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ), тезутунд шудани проблемаи экологӣ, зиёд шудани фарқияти дараҷаи рушди байни кишварҳои пешрафтаи саноатӣ ва кишварҳои рӯ ба тараққӣ алоқаманд аст.

Агар то ибтидои асри оянда банақшагирии оилавӣ қариб тамоми аҳолии кураи Заминро фаро гирад ва агар ин маҳдудият дар сатҳи 2,2-2,5 фарзанд ба ҳар як зану шавҳар ба амал ояд, пас асосҳое мавчуданд, ки дар охири асри 21 ба эътидол овардани шумораи аҳолӣ ба сатҳи 11-12 миллиард нафар мерасад. Муҳимтарин шарти ҳалли масъалаи ба тартиб даровардани афзоиши аҳолӣ дигаргуниҳои амиқи сотсиалию маънавӣ, баланд шудани дараҷаи моддӣ ва мадании халқҳо мебошад. Дар баробари ин сухан дар бораи назорати маҷбурии таваллуд аз нуқтаи назари Малтус не, балки дар бораи як қатор тадбирҳои хуб андешидашуда меравад, ки ба туфайли онҳо афзоиши аҳолӣ дар баъзе минтақаҳо ва мамлакатхо бояд тезонда шуда, дар дигар мамлакатҳо як андоза суст шавад.

Адабиёт

1. Coleman J. Conspirators' Hierarchy: The Story of the Committee of 300. - Carson City: America West Publishers, 1992. - 288 p.
2. Place F. Illustrations and Proofs of the Principle of Population. - London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1822. - 286 p.
3. Аникин А.В. Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. - М.: Политиздат, 1985. - 367 с.
4. Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора или сохранение благоприятных рас в борьбе за жизнь. М., 1991.

5. Ленин В.И. Аграрный вопрос в России к концу XIX века // Полное собрание сочинений. - 5-е изд. - Т. 17. - М.: Политиздат, 1968. - С. 57-137.
6. Мальтус Т.Р. Опыт о законе народонаселения. М., 2007.
7. Мальтус Т.Р. Очерк о законе народонаселения. – Издание К.Т. Солдатенкова, 1895.
8. Мальтус, Томас Роберт. Опыт о законе народонаселения, или Изложение прошедшаго и настоящаго действия этого закона на благоденствие человеческаго рода, с приложением нескольких исследований о надежде на отстранение или смягчение причиняемаго им зла [Текст] / перевел П. А. Бибиков. – Санкт-Петербург: Тип. И. И. Глазунова, 1868.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2-е. Т.2. С. 504.
10. Мизес Л. фон. Либерализм. - М.: Экономика, 2001. - 239 с.
11. Цикунов А.К. «Золотой миллиард» и судьба России // Общественные науки и современность. - 1997. - № 4. - С. 45-56.

Маълумот дар бораи муаллиф

Насриддинов Фирӯзҷон Бобоевич–номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессори кафедраи бехатарии иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. Телефон: +992-985-0-11-00

Сведения об авторе

Насриддинов Фирузжон Бобоевич–кандидат экономических наук, исполняющий обязанности профессора кафедры экономической безопасности Таджикского государственного университета финансов и экономики. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: +992-985-0-11-00

About the author

Nasriddinov Firuzjon Boboevich–Candidate of Economic Sciences, Acting Professor of the Department of Economic Security of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14. Phone: +992-985-0-11-00

УДК: 316.775(575.3)

САВОДНОКИИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН УНСУРИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

Садиқова Ш.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола масъалаи саводнокии рақамӣ ҳамчун унсури рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Қайд карда шудааст, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, иқтисодиёти муосир ба марҳилаи сифатан нав - иқтисодиёти инноватсионӣ ворид мегардад. Дар чунин муҳит, сармояи инсонӣ ҳамчун омили асосии рушди устувори иқтисодӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Муаллиф иброз медорад, ки яке аз унсурҳои калидии сармояи инсонӣ дар асри XXI ин саводнокии рақамӣ мебошад. Мақолаи мазкур ба таҳлили назариявӣ ва таҳлилӣ-иқтисодии саводнокии рақамӣ ҳамчун шакли муосири сармояи инсонӣ бахшида шудааст. Аз ҷониби муаллиф намудҳо ва аҳаммияти саводнокии рақамӣ дар рушди бозори меҳнат, баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат ва рақобатпазирии иқтисодӣ баррасӣ гардида, мушкилот ва дурнамои рушди онҳо таҳлил шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки саводнокии рақамӣ яке аз унсурҳои асосии рушди сармояи инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: саводнокии рақамӣ, сармояи инсонӣ, маҳорати рақамӣ, иқтисодиёти инноватсионӣ, иқтисоди рақамӣ, бозори меҳнат, сармояи зеҳнӣ, иқтисодиёти институтсионалӣ, рақобатпазирӣ, технология, иттилоот.

Барои иқтибос: Садиқова, Ш. К. Саводнокии рақамӣ ҳамчун унсури рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ / С. Ш. Садиқова // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 52-59.

ЦИФРОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАК ЭЛЕМЕНТ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Садикова Ш.К.
Таджикский национальный университет

Аннотация. В статье рассматривается проблема цифровой грамотности как элемента развития человеческого капитала в условиях инновационной экономики. Отмечается, что в условиях глобализации и стремительного развития цифровых технологий современная экономика вступает в качественно новый этап – этап инновационной экономики. В такой среде человеческий капитал играет решающую роль как ключевой фактор устойчивого экономического развития. Автор подчеркивает, что одним из важнейших элементов человеческого капитала в XXI веке является цифровая грамотность. Настоящая статья посвящена теоретическому и аналитико-экономическому анализу цифровой грамотности как современной формы человеческого капитала. Рассматриваются виды и значение цифровой грамотности в развитии рынка труда, повышении производительности труда и экономической конкурентоспособности, а также анализируются проблемы и перспективы её развития. Результаты исследования свидетельствуют о том, что цифровая грамотность должна стать одним из приоритетных направлений социально-экономической политики.

Ключевые слова: цифровая грамотность, человеческий капитал, цифровые навыки, инновационная экономика, цифровая экономика, рынок труда, интеллектуальный капитал, институциональная экономика, конкурентоспособность, технологии, информация.

DIGITAL LITERACY AS AN ELEMENT OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF AN INNOVATIVE ECONOMY

Sadikova Sh.K.
Tajik National University

Abstract. The article examines the problem of digital literacy as an element of human capital development in the context of an innovative economy. It is noted that under the conditions of globalization and the rapid development of digital technologies, the modern economy is entering a qualitatively new stage—the stage of an innovative economy. In such an environment, human capital plays a decisive role as a key factor of sustainable economic development. The author emphasizes that one of the most important elements of human capital in the 21st century is digital literacy. This article is devoted to a theoretical and analytical-economic analysis of digital literacy as a modern form of human capital. The types and significance of

digital literacy in the development of the labor market, the enhancement of labor productivity, and economic competitiveness are examined, and the challenges and prospects of its development are analyzed. The research results indicate that digital literacy should become one of the priority directions of socio-economic policy.
Keywords: digital literacy, human capital, digital skills, innovative economy, digital economy, labor market, intellectual capital, institutional economy, competitiveness, technology, information.

Гузориши масъала. Саводнокии рақамӣ ҳамчун унсури рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ мебошад. Саводнокии рақамӣ маҷмӯи дониш ва қобилиятҳое мебошад, ки ба инсон имкон медиҳад технологияҳои рақамиро самаранок истифода барад. Дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ талабот ба касбҳои анъанавӣ коҳиш ёфта, дар навбати худ талабот ба мутахассисони дорои маҳоратҳои рақамӣ дошта меафзояд. Ин раванд зарурати мутобиқсозии низоми маориф ва сиёсати шуғлро ба миён меорад. Моҳияти назариявию амалии натиҷаҳои таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки сатҳи саводнокии рақамӣ боиси ташаккулёбии сармояи инсонӣ шуда, дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ заминаи рақобатпазирӣ мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Масоили саводнокии рақамӣ ҳамчун унсури рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ дар таҳқиқоти илмии иқтисодчиёни ватанӣ: Комилов С.Ҷ., Ғаниев Т.Б., Шамсов И.С., Ҳамидова С.Х., Ҳодиев Д.А. ва дигарон омӯхта шудааст.

Мақсади мақола ин муайян намудани таъсири саводнокии рақамӣ ба ташаккулёбии сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ ба шумор меравад. Барои ноил шудан ба ҳадафи гузошташуда таҳқиқи масъалаҳои зерин зарур мебошанд:

- ошкорсозии хусусиятҳои саводнокии рақамӣ ва таъсири он ба ташаккули сармояи инсонӣ;
- муайянсозии донишу маҳорати рақамии кормандон;
- таъсири сармояи инсонӣ ба саводнокии рақамӣ ва баръакс;
- ташаккули сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ.

Муҳтавои асосии мавод. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таъмини рушди иқтисоди миллӣ нақши калидӣ доштани иқтисоди рақамӣ ва инноватсияро дарк намуда, дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (соли 2024) чунин ибрози андеша намуданд: «...Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд. Дар ин раванд, муҳайё кардани шароити беҳтарин барои тарбияи кадрҳо, пешниҳод намудани имтиёзҳои гуногун, ҳавасмандгардонии мутахассисони самти технологияҳои иттилоотӣ ва бозомӯзӣ дар муассисаҳои пешқадами хориҷӣ зарур дониста мешавад...» [1]. Чунин иқдоми наҷибонаи Пешвои миллат шаҳодат аз он медиҳад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳамаҷониба омода кардани кадрҳои ба талаботи имрӯза ҷавобгӯй таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, шароитҳои заруриро таъмин намуда истодааст.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷиҳати ташаккул ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ аҳаммияти махсус дода шудааст. Дар ин ҳуҷҷати бағоят муҳим таъкид шудааст, ки «...Дар давраи дарозмуҳлат таъмини рушди устувори кишвар бе истифодаи навовариҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар ғайриимкон аст. Дар даҳсолаи наздик силсилаи нави технологӣ, иқтисодӣ ва сиёсии хоҷагии ҷаҳонӣ оғоз меёбад, ки он суръати афзоиши иқтисодии ҷаҳониро то нимаи асри XXI тадриҷан коҳиш медиҳад. Мо бояд барои дарки дурусти ин раванд омода бошем ва аз имрӯз самтҳои модели рушди ояндаро муқаррар намуда, хусусиятҳои сифатии онро муайян созем. Омили такондиҳандаи чунин модели рушд захираи инсонӣ бо ҷузъҳои асосии таркибии он – маориф ва илм, ҳамчун шарти муҳимтарини баланд бардоштани сатҳи амнияти миллӣ ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Нақши давлат дар муайянкунӣ ва дастгирии самтҳои афзалиятноки илму техника бояд тақвият дода шавад» [9, с.7]. Аз ин маълумотҳо бар меояд, ки дар шароити тараққиёти техникаю технологияҳои рақамӣ ва барои таъмини иқтисоди инноватсионӣ кадрҳое омода кардан зарур аст, ки дорои саводнокии рақамӣ бошанд.

Чи тавре, ки маълум аст ҷиҳати муайян намудани мафҳуми **«саводнокии рақамӣ»** миёни олимони соҳа баҳсҳои мухталиф ба вуҷуд омадаанд. Мафҳуми саводнокии рақамиро дар илмҳои сотсиология, педагогика ва техникӣ дучор шудан мумкин аст. Аз нигоҳи илмҳои иқтисодӣ бошад олимон мафҳуми саводнокии рақамиро бо пайдоиши иқтисоди рақамӣ ва иқтисоди инноватсионӣ

алоқаманд медонанд. Бинобар ин, иқтисоддонҳо саводнокии рақамиро бо мафҳуми иқтисоди рақамӣ алоқаманд меҳисобанд. Яъне, ки саводнокии рақамӣ метавонад боиси ташаккулёбии сармояи инсонӣ гардида, дар маҷмуъ заминаи рушди иқтисоди инноватсионӣ гардад. Дар ин ҷо ақидаҳои бархе аз олимони ватанию хориҷиро ҷиҳати боз ҳам пурратар намудани моҳияти саводнокии рақамӣ ва аҳаммияти он дар ташаккули сармояи инсонӣ дида мебароем. Бояд қайд намуд, ки дар навбати худ ташаккули сармояи инсонӣ заминаи мусоид барои таъмини иқтисоди инноватсионӣ мегардад.

Маълум нест, ки нахустин шуда ки мафҳуми саводнокии рақамиро ба илми иқтисод ворид кардааст. Қаблан, бархе аз олимон танҳо дар бораи **«саводнокии компютерӣ»** сухан мегуфтанд. Аммо олими амрикои Пол Гилстер дар соли 1997, бори аввал истилоҳи **«саводнокии рақамӣ»**-ро истифода бурда, изҳор дошт, ки саводнокии рақамӣ танҳо аз донистани тарзи истифодаи технология берун меравад [10, с.166]. Яъне, ки танҳо кор бо компютер мафҳуми саводнокии рақамиро пурра карда наметавонад. Дар зери ин мафҳум ҳамчун «қобилияти фаҳмидан ва истифода бурдани иттилооте, ки дар шаклҳои гуногун аз доираи васеи манбаъҳо тавассути компютерҳо пешниҳод мегардад», маънидод карда шудааст. Дар маҷмӯъ, саводнок будан на танҳо қобилияти хондану навиштанро дар бар мегирад, балки иҷрои ин амалҳоро бо дарки маъно ва ҳадаф низ ифода мекунад.

Оид ба масъалаи саводнокии рақамӣ олимони Донишгоҳи давлатии омузгории Нижегородскии Федератсияи Россия махсусан Грязнова Е.В., Полянская В.А., Пронина С.В. нигоҳи хоси худро доранд. Онҳо иброз медоранд, ки «...Соҳиб будан ба малакаҳои рақамӣ ба мутахассис имкон медиҳад, ки техникаи иттилоотии дараҷаҳои гуногуни мураккабро барои коркарди иттилооте, ки дар фаъолияти касбӣ заруранд, бо дарназардошти меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин тадбирҳои амнияти иттилоотӣ истифода намояд. Дар навбати худ саводнокии рақамӣ рушди доимиро тақозо менамояд. Бо иброаи дигар, пас аз аз худ намудани малакаҳои ибтидоӣ дар фаъолияти рақамӣ, шахс маҷбур аст сатҳҳои минбаъдаи онро низ аз худ кунад ва ба самти дарёфти малакаҳои таҳлили додаҳо ва идоракунии фаъолияти лоиҳавӣ дар муҳити рақамӣ ҳаракат намояд» [4, с.378]. Аз нигоҳи олимони мазкур бар меояд, ки саводнокии рақамӣ ҳамчун мафҳум имрӯз таърифи нисбатан фарогир ва дақиқ касб намудааст. Дар асоси ин мафҳум пеш аз ҳама истилоҳи «салоҳиятҳои рақамӣ» дида мешавад. Саводнокии рақамӣ дар навбати худ чунин шакли умумиро фаро мегирад: ҷузъи техникӣ, тафаккури интиқодӣ ва саводи медиавӣ, малакаҳои ҷустуҷӯ, таҳлил ва табдил, инчунин унсурҳои арзишӣ-маънавӣ ва танзимкунанда, ки маҳз ҳамин ҷанбаҳо салоҳияти рақамиро нисбат ба дигар навъҳои салоҳиятҳо махсус мегардонанд.

Муҳақиқи дигари соҳа, дотсент Ганич Л.В. чунин андеша дорад, ки «...Саводнокии рақамӣ асосан ба маҷмӯи дониш, малака ва муносибатҳо ишора мекунад, ки ба шахс имкон медиҳад мушкилотро дар муҳити рақамӣ самаранок ҳал намояд. Имрӯз пешрафти иқтисодӣ аз рӯи саҳми моликияти зеҳнӣ - мутахассисони соҳаҳо ва фаъолияти баланди технологӣ - дар сохтори умумии ҷомеа муайян карда мешавад. Малакаҳои идоракунии маълумот ва саводнокии рақамӣ имрӯз барои ҳама, новобаста аз ихтисосашон, муҳим мебошанд. Қабули васеъи принсипҳои идоракунии маълумот имкон медиҳад, ки дар ҳама соҳа ва дар ҳама сатҳ қарорҳои самараноктар қабул карда шаванд» [3, с.173]. Олими мазкур ба он такя менамояд, ки пешрафти корхонаҳо аз сатҳи саводнокии рақамии кормандон вобаста аст. Аммо дар доираи таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои алолқамандӣ ва таъсиррасонии саводнокии рақамӣ ба ташаккули сармояи инсонӣ ба инобат гирифта нашудааст. Бояд қайд намуд, ки саводнокии рақамӣ боиси инкишофи сармояи инсонӣ гардида, дар маҷмуъ заминаи рушди иқтисоди инноватсионӣ мегардад.

Оид ба масъалаи таҳқиқишаванда олимони ватанӣ низ андешаҳҳои худро дар асарҳои илмиашон ба таври гуногун баён намудаанд. Олимони шинохтаи илми иқтисод Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н. қайд менамоянд, ки «…омӯзонидан ва баландбардории дараҷаи ихтисоси мутахассисон дар фаъолиятҳои касбӣ яке аз вазифаҳои муҳимми иқтисоди муосир буда, ҳамрадифи он талаботи муҳим, ки ҳамаруза бозори меҳнати имрӯзаро дигаргун намуда, аз ҳар як субъекти бозори меҳнат тақозои онро дорад, ки ҳарчи бештар ба ин талаботи нав омода бошанд. Рушд ва инкишофёбии техникаю технологияҳои муосир ва давра ба давра дигаргун шудани истифодаи иттилооти техникӣ дар шакли мошинаҳои электронӣ ва алоқаи иттилоотӣ, на танҳо дар идоракунии соҳаҳои муҳими давлатӣ, ҳамчунин самаранок истифодабарии захираҳои маҳдуди ҷамъиятӣ низ муҳим мебошад. Ин зудҳаракатии ҷамъияти имрӯза аз ҳар фарди ҷамъият талаби онро дорад, ки дониши худро сайқал дода, ҳамқадами замон бошад. Инро ба инобат гирифта, самаранок истифодабарии захираҳои инсонӣ ва натиҷанок будани сармояи гузошташуда ба ин захираи нодири иқтисодӣ омӯзиш ва такмили дониши онҳоро зарур мегардонад» [5, с.28]. Аз андешаҳои олимони мазкур маълум мегардад, ки дар шароити иқтисоди инноватсионӣ ҳар як корманд бояд дониши худро сайқал дода, ҳамқадами замона бошад. Дар баробари зиёд кардани донишҳои замонавӣ албатта

саводнокии рақамӣ зиёд мегардад. Ва дар навбати худ боиси инкишофёбии сармояи инсонӣ гардида, барои иқтисодиёти инноватсионӣ заминаи мусоидро таъмин манамояд.

Шамсов И.С., Бобоев Ф.Ҷ. бошанд дар доираи таҳқиқоти худ саводнокии молиявии рақамиро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Онҳо иброз меборанд, ки «...дар робита ба малакаҳое, ки дастрасиро ба дониш ва иттилоот бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ таъмин мекунанд, мафҳуми «саводнокии рақамӣ» истифода мешавад. Чунин ба назар мерасад, ки саводнокии рақамӣ ба рушди дигар малака ва салоҳиятҳои асосии инсон таъсири судманд мерасонад ва бештар дар робита бо маърифатнокии молиявӣ зоҳир мешавад, ки он ҳамчун натиҷаи раванди таҳсилоти молиявӣ фаҳмида мешавад, ки ҳамчун маҷмӯи огоҳӣ, дониш, малака ва рафтори зарурӣ барои қабули қарорҳои муваффақи молиявӣ ва дар ниҳоят ноил шудан ба некӯаҳволии молиявӣ муайян карда мешавад» [11, с.483]. Олимони мазкур бар он ақидаанд, ки маҳз саводнокии рақамӣ метавонад боиси саводнокии молиявии рақамӣ гардад. Аз чунин гуфтаҳо хулоса баровардан мумкин аст, ки махсусан мутахассисони бахши молияю иқтисод бояд дорои саводнокии молиявии рақамӣ бошанд. Ин ҳолат боиси ташаккули сармояи инсонӣ гардида, дар шароити иқтисоди инноватсионӣ метавонад заминаи рушди иқтисодиёти корхонаҳо, минтақа ва иқтисоди миллӣ шавад. Аммо ҳаминро бояд қайд намоем, ки саводнокии молиявии рақамӣ аз саводнокии рақамӣ вобастагӣ дорад.

Профессори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ Раҳимов Ш.М. масъалаи мазкурро дар асарҳои илмиаш мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ӯ қайд менамояд, ки «...технологияҳои рақамӣ дорои иқтидори бузург барои рушди мутавозин ва устувории иқтисодиёт мебошанд. Онҳо самаранокии истеҳсолотро баланд мебардоранд, сифати хизматрасониҳоро беҳтар месозанд ва ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунанд. Ҳамзамон, бо вуҷуди ҳамаи бартариҳо, як қатор мушкилоту чолишҳо низ мавҷуданд, ки бояд ба назар гирифта шаванд. Яке аз чунин чолишҳо дастрасии технологияҳои рақамӣ мебошад. Барои он ки тамоми қишрҳои ҷомеа аз бартариҳои технологияҳои рақамӣ бархурдор шаванд, зарур аст дастрасӣ ба онҳо таъмин гардида, аҳолӣ ба истифодаи онҳо омӯзонида шавад. Ин раванд ҳамкории фаъоли ҷомеа, давлат ва субъектҳои хоҷагидориро тақозо менамояд» [6, с.11]. Аз пешниҳодҳои ҷолиби профессор маълум мегардад, ки барои саводнокии рақамии аҳолӣ шароитҳои таълимӣ муҳайё намудан лозим аст. Дар шароити иқтисоди рақамӣ бояд тамоми қишрҳои ҷомеа саводнокии рақамиро дошта бошанд.

Иқтисоддонҳои шинохтаи илми тоҷик Саидмуродзода Л.Ҳ., Ҳамидова С.Х. оид ба масъалаи таҳқиқишаванда андешаҳои олимонаи худро пешниҳод намудаанд. Онҳо иброз медоранд, ки «…Барои муайян намудани сатҳи салоҳиятнокии хатмкунанда зарур аст, ки ӯ тавонад аз сарчашмаҳои иттилоотӣ истифода барад, иттилоотро коркард намояд, онро таҳлил ва ҷамъбаст кунад, аз якчанд манбаъ дастрас намояд, дар шакли фаҳмо пешниҳод созад ва инчунин қобилияти муошират бо одамон – истифодабарандагони ин иттилоотро дошта бошад. Ҳамин тавр, равиши салоҳиятнокӣ дар соҳаи маориф барои мутобиқ намудани хатмкунанда ба номуайяниҳое хизмат мекунад, ки берун аз мактаб ва донишгоҳ ӯро интизор мебошанд. Ин як усули иҷтимоию ахлоқии мутобиқшавии инсон ба бозори касбҳо дар шароити номуайяни иҷтимоӣ ба шумор меравад. Дар айни замон, маҷмӯи салоҳиятҳо берун аз низоми расмии таълим нигоҳ дошта шуда, хатмкунанда метавонад онҳоро ҳангоми фаъолият берун аз низом, бевосита дар ҷараёни амалияи касбии худ татбиқ намояд» [8, с.163]. Маълум мегардад, ки хатмкунандагони муассисаҳои олии касбӣ аз зинаҳои донишгоҳи бояд саводнокии рақамии худро пурра намояд. Ин раванд дар фаъолияти касбӣ сайқал ёфта, барои ҳалли масъалаҳои касбии онҳо мусоидат менамояд. Бо ҳамин роҳ сармояи инсонӣ ташаккул ёфта боиси рушди иқтисодиёти инноватсионӣ мегардад.

Аз таҳқиқотҳои олимон ва маълумотҳои овардашуда маълум мегардад, ки бо пайдоиши технологияҳои рақамӣ ҳудудҳои фаҳмиши саводнокии рақамӣ ба таври назаррас густариш ёфтаанд. Аз як ҷониб, дарки иттилооте, ки дар экрани компютери ба шабакаи интернет пайваст пешниҳод мегардад, ҳамон равандҳои маърифатиро талаб мекунад, ки дарки иттилоот аз воситаҳои ахбори оммаи чопӣ ё телевизионӣ. Аз ҷониби дигар, иттилооте, ки дар шакли рақамӣ пешниҳод мешавад, дар назди истифодабаранда вазифаҳои навро мегузорад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки саводнокии рақамӣ асосан аз нуқтаи назари техникӣ баррасӣ мегардад ва ҳамчун маҷмӯи дониш ва малакаҳои истифодаи гуногуни технологияҳои рақамӣ барои қонеъ намудани манфиатҳои шахсии корбар фаҳмида мешавад. Бо вуҷуди ин, бояд дар хотир дошт, ки шабакаи ҷаҳонии «Интернет» ибтидо ҳамчун воситаи муошират ба вуҷуд омадааст ва то имрӯз низ яке аз вазифаҳои асосии он боқӣ мемонад. Хизматрасониҳои мубодилаи паёмҳои кӯтоҳ, шабакаҳои иҷтимоӣ, форумҳо, блогҳо, шаклҳои иртиботи бозгашт ва имкониятҳои шарҳнависӣ - ҳамаи ин барои қонеъ сохтани ниёзҳои коммуникативии корбарони шабакаи ҷаҳонӣ хизмат мекунанд. Аз ин рӯ, саводнокии рақамиро метавон инчунин аз нуқтаи назари ҳамкории мутақобилаи

корбарон бо ҳамдигар баррасӣ намуд. Дар ин замина аз нигоҳи мо таърифи зеринро метавон чунин пешниҳод намуд: «Саводнокии рақамӣ - ин қобилияти истифода бурдани он имкониятҳое мебошад, ки ҷомеаи муосир бо тамоми технологияҳояш фароҳам меорад, маҳорати муошират бо одамон дар шакли нави иҷтимоӣ ва риояи меъёрҳои ахлоқӣ ва эҳтиром дар муносибат бо якдигар мебошад». Дар ин ҷо муносибатҳои инсонӣ, ахлоқи муошират дар шабака, инчунин қоидаҳои муайяни коммуникатсия дар мадди аввал қарор мегиранд, ки қисман аз ҳаёти воқеӣ рақамӣ шудаанд ё дар ҷараёни муоширати виртуалӣ ба вуҷуд омадаанд. Чи тавре, ки қайд карда шуд саводнокии рақамӣ боиси ташаккули сармояи инсонӣ мегардад. Саводнокии рақамӣ метавонад бо омилҳои гуногун ба сармояи инсонӣ таъсир расонад. Нигаред ба расми 1.

Расми 1. Ташаккули сармояи инсонӣ дар заминаи саводнокии рақамӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чи тавре, ки қайд карда шуд саводнокии рақамӣ боиси ташаккули сармояи инсонӣ мегарадад. Сармояи инсонӣ бошад ин омили калидӣ ва захираи муҳимтарини гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ба шумор рафта, нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдории рушди онро муҳити институтсионалӣ муайян менамояд. Нигаред ба расми 2.

Расми 2. – Модели сохторӣ ва функционалии ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Қобили қайд аст, ки муҳити институтсионалӣ фарогири раванди комили такористеҳсолии сармояи инсонӣ аст. Бо таваҷҷуҳ ба ин ташаккули муҳити институтсионалӣ инноватсионии рушди сармояи инсонӣ заминаи муҳимми ноил гардидан ба рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар навбати худ модели инноватсионии рушди иқтисоди миллӣ ва татбиқи принсипҳои асосии он самти афзалиятноки ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар барои давраи дорозмуддат мебошад.

Хулоса. Чи тавре, ки маълум аст солҳои охир иқтисодиёти ҷаҳонӣ таҳти таъсири рушди техникаю технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба тағйироти гуногун дучор гардида истодааст. Ин раванд, ки бо истилоҳи «рақамисозӣ» маъруф аст, на танҳо усулҳои истеҳсол ва идоракуниро тағйир дод, балки ба сохтори иҷтимоӣ, бозори меҳнат ва талабот ба нерӯи корӣ низ таъсири ҷиддӣ расонид. Дар натиҷа, иқтисодиёти анъанавӣ тадриҷан ҷойи худро ба иқтисодиёти инноватсионӣ ва донишмеҳвар тағйир дода истодааст.

Бинобар ин, дар чунин ҳолат, нақши сармояи инсонӣ ба таври назаррас афзоиш меёбад. Агар дар марҳилаҳои қаблии рушди иқтисодӣ захираҳои табиӣ ва сармояи моддӣ омили асосии рушд ҳисоб мешуданд, имрӯз дониш, малака, саводнокии рақамӣ ва қобилияти эҷодии инсон ба манбаи асосии рақобатпазирӣ табдил ёфтааст. Аммо сармояи инсонӣ ба худ мазмуни навро касб мекунад. Саводнокии рақамӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи он, аҳаммияти хоса пайдо менамоянд.

Ҳамин тавр таҳқиқоти анҷомёфта собит менамояд, ки саводнокии рақамӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ ба омили калидии рушди сармояи инсонӣ табдил ёфтааст. Он на танҳо воситаи техникии фаъолият, балки шакли нави сармоя мебошанд, ки ба рақобатпазирии иқтисодӣ, рушди устувор ва баланд шудани сатҳи зиндагии аҳолӣ мусоидат менамояд. Рушди ҳадафнокии саводнокии рақамӣ метавонад ҳамчун яке аз самтҳои стратегии сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ барои дилхоҳ кишвар баррасӣ гардад.

Адабиёт

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. ш. Душанбе, 28.12.2024. https://www.president.tj.
2. Воҳидов У. М. Табдилдиҳии иқтисодиёти рақамӣ дар муносибатҳои молиявию андозӣ / У. М. Воҳидов // Паёми молия ва иқтисод (Маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2025 – №4. – С.92-98.
3. Ганич Л. В. Роль человеческого капитала в формировании цифровой грамотности населения РФ / Л. В. Ганич // Экономика строительства и городского хозяйства. – Донецк, 2021. ТОМ 17. – № 4. – С.171–181.
4. Грязнова Е.В., Полянская В.А., Пронина С.В. Цифровая грамотность для цифровой экономики: проблемы и противоречия современности / Е. В. Грязнова, В. А. Полянская, С. В. Пронина // глобальный научный потенциал. – Нижний Новгород, 2025. – № 8 (173). – С.377-380.
5. Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н. Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ / Т. Б. Ғаниев, С. Н. Давлатов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. – № 1. – С.28-34.
6. Раҳимов Ш.М. Технологияҳои рақамӣ ва таъсири онҳо ба рушди иқтисодиёт / Ш. М. Раҳимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – № 4. – С.9-13.
7. Садиқова Ш.К. Хусусиятҳои идоракунии сармояи инсонӣ дар иқтисодиёти донишбунёд / Ш. К. Садиқова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе, 2025. – № 9. – С.31-38.
8. Саидмуродзода Л.Ҳ., Ҳамидова С.Х. Ба масъалаи нақши салоҳиятнокӣ ва салоҳиятҳо дар ташаккули сармояи инсонӣ / Л. Ҳ. Саидмуродзода, С. Х. Ҳамидова // Номаи донишгоҳ. – Хуҷанд, 2022 – №2 (61). – С.160-166.
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, № 636 тасдиқ шудааст. – Душанбе: «Контраст», 2016 – 80 с.
10. Токтарова В.И. Цифровая грамотность: понятие, компоненты и оценка / В. И. Токтарова // Вестник Марийского государственного университета. 2021. – № 2. – Т.15. – С.165-177.
11. Шамсов И.С., Бобоев Ф.Ҷ. Саводнокии молиявии рақамӣ ва механизмҳои таъминоти он дар шароити муосир / И. С. Шамсов, Ф. Ҷ. Бобоев // Паёми молия ва иқтисод (Маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2023. – № 4-2 (39). – С. 481-488.

Маълумот дар бораи муаллиф

Садиқова Шукрона Карчаевна-номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: +992 918-94-91-43; E-mail: shukrona-2016@mail.ru.

Сведения об авторе

Садикова Шукрона Карчаевна-кандидат экономических наук, доцент кафедры национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел: +992 918-94-91-43; E-mail: shukrona-2016@mail.ru.

About the author

Sadikova Shukrona Karchaevna-candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of National Economy and Economic Security of the Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave. Тел: +992 918-94-91-43; E-mail: shukrona-2016@mail.ru.

УДК: 338.339.004.89

ЗАРУРАТИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ-ИННОВАТСОНӢ ДАР РУШДИ ТИҶОРАТИ НАВИН

Нусратзода М.Н.
Убайдуллозода Ф.У.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақола ба омӯзиши технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун муҳаррики асосӣ дар рушди тиҷорати навин бахшида шудааст. Дар мақола масъалаҳои татбиқи рақамикунонӣ дар самти тиҷорати инноватсионӣ, Воситаҳои асосии рушди бизнес, Вазифаҳои асосии иттилоотонии ҷомеа баҳри рушди тиҷорат дар интернет ва Методҳои татбиқи технологияи иттилоотӣ дар раванди бизнес ба таври васеъ дида баромада шудааст. Инчунин аз ҷониби муаллифон ширкатҳои пешсаф дар тиҷорати инноватсионӣ маълум карда шудааст. Муаллиф оид ба татбиқи технологияи иттилоотӣ дар раванди бизнес нигоҳи олимонро мавриди баррасӣ қарор дода, масъалаи мазкурро аз нигоҳи худ таъриф додаанд. Бояд зикр кард, ки роҳҳо ва усулҳои такмилдиҳии тиҷорати инноватсионӣ ва электронӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, инноватсия, технологияи иттилоотӣ, рақамикунонӣ, зеҳни сунъӣ, ширкат, тиҷорат, такмилдиҳӣ, талабот ва таклифот, маркетинг, маҳсулот, хизматрасонӣ.

Барои иқтибос: Нусратзода, М. Н. Зарурати татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-инноватсонӣ дар рушди тиҷорати навин / М. Н. Нусратзода, Ф. У. Убайдуллозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 60-67.

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО БИЗНЕСА

Нусратзода М.Н.
Убайдуллозода Ф.У.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Статья посвящена изучению информационных технологий как основного двигателя развития современного бизнеса. В статье подробно рассматриваются вопросы внедрения цифровизации в инновационный бизнес, ключевые инструменты развития бизнеса, основные задачи информатизации общества для развития интернет-торговли, а также методы применения информационных технологий в бизнес-процессах. Автором также были определены ведущие компании в сфере инновационного бизнеса. Авторы проанализировали взгляды ученых на применение информационных технологий в бизнес-процессах и дали собственное определение данной проблеме. Следует отметить, что были предложены пути и методы совершенствования инновационного и электронного бизнеса.

Ключевые слова: экономика, инновации, информационные технологии, цифровизация, искусственный интеллект, компания, бизнес, совершенствование, спрос и предложение, маркетинг, продукт, услуги.

THE NECESSITY OF APPLYING INFORMATION AND INNOVATION TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF MODERN BUSINESS

Nusratzoda M.N.
Ubaydullozoda F.U.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article is dedicated to the study of information technologies as the main driver of modern business development. The article examines in detail the issues of implementing digitalization in innovative business, key business development tools, the main tasks of societal informatization for the development of e-commerce, as well as methods for applying information technologies in business processes. The authors also identified leading companies in the field of innovative business. The author analyzed scholars' views on the application of information technologies in business processes and provided their own definition of this problem. It should be noted that ways and methods for improving innovative and e-business have been proposed

Keywords: economy, innovation, information technology, digitalization, artificial intelligence, company, business, improvement, supply and demand, marketing, product, services.

Гузориши масаъала. Дар шароити муосир ва ҷаҳонишавӣ татбиқи технологияҳои иттилоотиву инноватсионӣ дар ҳама соҳаҳои мухталиф нақши калидӣ мебозанд, зеро фаъолияти соҳаро бе татбиқи технологияҳои иттилоотӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Бояд қайд кард, ки рушди тиҷорати навин ё маркетинги инноватсионӣ танҳо тавассути технологияи иттилоотиву коммуникатсионӣ сурат мегирад. Бояд қайд кард, ки кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба ҳавасмандгардонии рақобат ва таҳкими мавқеъи худ дар бозори ҷаҳонии технологияҳои баландсуръатро васеъ истифода менамоянд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба мавзуи мазкур таҳқиқотҳо аз ҷониби муҳаққиқон аз қабили Комилов С. Д., Раҳмонзода З. Ф., Ригович Д. С., Хафизова Э.Р., Шамсов И. С., Azyabi N. G. Ва дигарон анҷом дода шудааст.

Мақсади асосии тадқиқот аз омӯзиш ва арзёбии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди бизнес иборат мебошад. Кор ба таҳлили равишҳои назарии таъсири технологияи иттилоотӣ ба фаъолияти ширкатҳо, ҷамъоварӣ ва хулосаи маълумот дар бораи технологияҳои мавҷуда, инчунин низомбандии роҳҳои таъсири онҳо ба фаъолияти амалиётӣ ва устувории иқтисодии корхонаҳо асос ёфтааст.

Муҳтавои асосии мавод. Дар замони муосир, барои пешбурди корҳои ташкилӣ ва истифодаи васеъи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ талошҳои зиёде ба харҷ дода шуда истодааст. Ин раванд ба коркарди принсипҳо ва усулҳои умумии истифодаи компютерҳо барои таҳлил ва коркарди маълумотҳои оммавӣ имкони васеъ фароҳам меорад. Яке аз роҳҳои асосии ҳалли масъалаҳои ҷойдошта, ташкили ҷойҳои корӣ автоматикунонидашуда мебошад, ки ба коркарди саривақтӣ ва дурусти маълумотҳо нигаронида шудааст. Ташкил намудани ҷойҳои корӣ автоматикунонидашуда имконияти иттилоотонии ҷомеаро таъмин менамояд. Иттилоотонии масъалаҳои иқтисодӣ, хусусан дар раванди бизнес яке аз усулҳои муфид барои автоматикунонии меҳнати мутахассисон ба шумор меравад, зеро дар ин давраи тараққиёти технологияи иттилоотиву инноватсионӣ бе таҳлили саривақтии ахбор рушди соҳаро тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Инкишофи иқтисодиёти кишвар дар шароити бозорӣ тағйироти куллиро дар тамоми низоми иқтисодӣ талаб мекунад. Муносибатҳои нави идоракунӣ моро маҷбур месозанд, ки усулҳои мавҷударо иваз намоем [6, С.-187]. Иқтисоди бозорӣ, пайдоиши шаклҳои нави корхонаҳо ва густариши робитаҳои дохилӣ ва берунии онҳо боиси афзоиши ҷараёни иттилоот мегардад. Дар ин шароит, ба захираҳои маъмулии моддӣ, меҳнатӣ, энергетикӣ ва молиявӣ, як навъи дигари захира, яъне иттилоотӣ низ илова карда шудааст, ки коркарди он тавассути технологияҳои иттилоотӣ сурат мегирад.

Дар шароити бозорӣ, рушди иқтисодиёти кишвар тағйироти бузургеро дар тамоми механизмҳои иқтисодӣ талаб менамояд. Новобаста аз шакли соҳа технологияи иттилоотӣ роҳи ҳали он ба шумор меравад. Дар мақола мо масъалаҳои татбиқи технологияҳои иттилоотиро дар ҷараёни бизнес ва тиҷорати электронӣ таври мукаммал дида баромадем.

Ҳамасола технологияҳои иттилоотӣ ба ҳаёти ҷомеа ва иқтисодиёт ворид шуда, дигаргуниҳоро пеша карда истодааст. Харидҳои фосилавӣ бо пардохти фаврӣ, ҷустуҷӯи иттилоот ва идораи молия тавассути нармафзорҳои махсус муқаррар шуда истодааст. Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” аз 22 июни соли 2023, №586 ба имзо расид. Чи тавре мутахассисон қайд менамоянд, “...иқдоми мазкур саривақтӣ буда, пеш аз ҳама, барои таъмини шаффофияти амалиётҳои молиявӣ, ҳамчунин ғанӣ гардондани буҷети давлатӣ, пешгирии омилҳои коррупсионӣ ва коҳиш додани таъсири омилҳои инсонӣ заминаи мустаҳкам гузошта, барои баланд бардоштани рейтинги байналмилалии кишвар ва ҷалби сармояи хориҷӣ шароити мусоид фароҳам меоварад” [2]. Илова бар ин гуфтан ба маврид аст, ки дар ҳолати гузариш ба низоми мазкур ба шаҳрвандон имкониятҳо фароҳам меояд, ки бо пулҳои нақдӣ кам сару кор гиранд ва ба ин васила дар мадди аввал бо технологияҳои инноватсионӣ кор карданро меомӯзанд, ҳамзамон дар ин маврид истеъмолгарон хароҷотҳои иловагиро низ кам менамоянд.

Ин тағйирот ҳам муносибатҳои "тиҷорат бо истеъмолкунанда" (B2C) ва ҳам "тиҷорат барои тиҷорат" (B2B)-ро фаро мегирад, зеро ширкатҳо дар фаъоляти худ технологияи навинро ҷорӣ мекунанд. Бешубҳа, ин ба амнияти иқтисодӣ ва устувории бизнес таъсир мерасонад, ки аксар вақт дар контексти амнияти иттилоотӣ таҳлил карда мешавад.

Бозори ҷаҳонии муосирро аз лиҳози босуръатрушдкунанда ва рақобатпазир тавсиф додан мумкин аст, зеро он аз сифат ва суръати технологияҳои иттилоотӣ вобастагии калон дорад. Дар

муҳити мазкур, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, бахусус инноватсияҳо, базаи додашудаҳо, омӯзиши мошинӣ, интернет-маркетинг ва блокчейн нақши калон дорад. Онҳо ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки равандҳои тиҷоратии худро тағйир диҳанд, таҷрибаи ҷолибтари муштариёнро эҷод намуда, дар арсаи байналмилалӣ самаранок рақобатпазир бошанд [9, С.-26].

Таъсири технологияҳои иттилоотӣ дар тиҷорат, хусусан дар шароити муосир бебаҳс аст ва ҳамаи самтҳоро фаро мегирад, аз идоракунии стратегӣ то равандҳои истеҳсолӣ [7, С.-101]. Автоматикунонии равандҳо воситаи калидии ширкатҳо ба шумор меравад, зеро имкон медиҳад харочот кам карда шуда, сатҳи сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ баланд бардошта шавад. Илова ба ин, таҳлили амиқи ҳаҷми зиёди маълумотҳо имконият медиҳад, ки ташкилотҳо тавассути барномаҳои махсус масъалаҳои пешгуикунии бозорро пеша намоянд ва ба ин васила дар бозор мавқеъи худро аз даст надода, хавфҳои дар пешистодаро паси сар намоянд.

Сарфи назар аз бартариҳои назаррас, дар ҳамгироии технологияҳои иттилоотӣ бо тиҷорат баъзе омилҳо таъсир расонида, монеаҳои сунъиро эҷод мекунанд. Ширкатҳо бо зарурати ҳалли масъалаҳои амнияти киберӣ, нигоҳдории навсозии паркҳои технологӣ ва сармоягузорӣ дар омӯзиши кормандон рӯ ба рӯ мешаванд. Ҳамзамон, дар кори худ мутахассисон қайд менамоянд, ки дар шароити муосир барои расидан ба ҳадафи асосии ширкат, ки дар шароити имрӯза аз табодули рақамикунонӣ иборат мебошад, воситаҳои пуркудратро дар бар мегирад [8, 10]. Воқеан оиди масъалаи табодули рақамикунонӣ ширкатҳое, ки барои рушди фаъолияташон аз технологияи инноватсионӣ истифода менамоянд, муваффақ хоҳанд шуд.

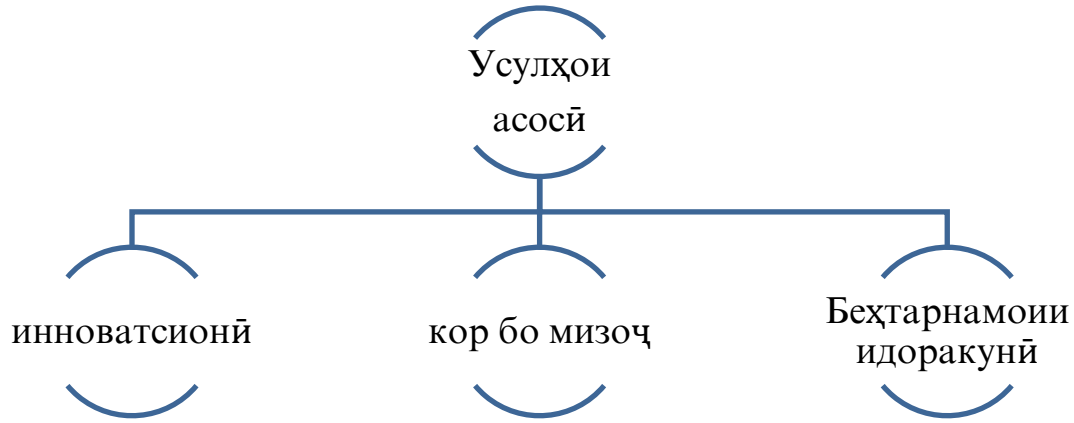
Дар ин росто гуфтан ба маврид аст, ки дар қаламрави кишвар бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 таҳти №642 Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд. Консепсияи мазкур аз 3 марҳилаи асосӣ иборат мебошад [4].

Расми 1. Марҳилаҳои асосӣ

Чи тавре, ки аз матни Консепсия бар меояд барои амалинамоӣ дар 3-марҳила бояд чунин корҳо ба сомон расонида шавад, аз қабилӣ: "...таҳкими асосҳои ғайирақамӣ ва муайян кардани ташаббусҳои калидӣ ва лоиҳаҳо бо самаранокии пайдарҳамӣ, тайёр намудани кадрҳои соҳибтахассус, таъсиси модели идоракунии табодули рақамӣ, муайян кардани нишондиҳандаҳои калидии мақсадноки дастовардҳои табодули рақамӣ, баҳодиҳии ҳолати ҷории рушди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъминоти иттилоотӣ-равшаннамоии табодули рақамӣ, экосистемаи табодули рақамӣ, маблағгузорӣ ва буҷет, таъмини дастрасии фарохмавҷ, амнияти иттилоотӣ, ки бербехатарӣ ва технологияҳои абрӣ, таъсиси дата-марказҳо, платформаҳо ва рушди хизматрасонии рақамӣ, таъминоти иттилоотӣ, маркази таҷрибаи пешқадам ва инноватсияҳо, оғози лоиҳаҳои пилотӣ, маълумот ва дата-марказҳо, амнияти иттилоотӣ ва кибербехатарӣ, малакаи рақамӣ, соҳибкории рақамӣ, КИТТК ва инноватсияҳо, рақамикунонии соҳибкорӣ, саноат, энергетика, нақлиёти рақамӣ ва логистика, кишоварзии рақамӣ ва комплекси агросаноатӣ, савдои рақамӣ, молияи рақамӣ, модели биометрии мушаххаскунии фосилавӣ, таҳсилоти рақамӣ, фарҳанги рақамӣ, тибби рақамӣ, рақамикунонии идоракунии шаҳрӣ ва ғ" [4].

Барои такмилдиҳии бизнес дар интернет технологияи иттилоотӣ, рақамикунонӣ, инноватсионӣ, зеҳни сунъӣ барои кор бо мизоҷони вертуалӣ механизми асосӣ ва воситаи муҳимми арзёбишаванда ба ҳисоб меравад. Мисоли масъалаи мазкур дар нақшаи навбатӣ оварда шудааст.

Расми 2. Воситаҳои асосии рушди бизнес дар интернет

Усулҳои инноватсионӣ. Бо шарофати автоматикунонӣ ва ҷорӣ намудани барномаҳои махсус, корхонаҳо имкон пайдо мекунанд, ки самаранокии худро ба таври назаррас афзоиш диҳанд, хароҷотро кам кунанд ва ба сифати маҳсулоти баланд ноил шаванд. Масалан, насби системаҳои идоракунии истеҳсолот имкон медиҳад, ки тамоми раванди истеҳсолот, аз лаҳзаи хариди ашёи хом то тайёр намудани маҳсулоти тайёр, назорат карда шуда, ба навсозии равандҳои истеҳсолот мусоидат кунад. Дар ин росто системаи иттилоотии иқтисодӣ нақши калон мебозад, зеро аз лаҳзаи воридшавии иттилоот ба ширкат то додани маълумот оиди моли истеҳсолшуда аз системаи мазкур иборат мебошад. Системаи мазкур имконият фароҳам меорад, ки ба такроршавии кор роҳ дода нашавад.

Усулҳои кор бо мизоҷ. Технологияҳои рақамӣ ва платформаҳои иҷтимоӣ боз як навъи тиҷоратро барои истеъмолгарон пешниҳод намуданд. Зеро дар шароити имрӯза воситаи асосии ҷалби муштариён ин технологияҳои инноватсионӣ ба шумор меравад. Тиҷорати электронӣ ва машваратҳои виртуалӣ ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки на танҳо базаи мизоҷони худро васеъ кунанд, балки эҳтиёҷоти онҳоро дақиқтар муайян карда, маҳсулот ва хизматрасониҳоеро пешниҳод кунанд, ки ба онҳо воқеан лозиманд.

Беҳтарнамоии усулҳои идоракунӣ. Бо шарофати системаҳои идоракунии навин дар корхона, роҳбарон имконият пайдо менамоянд, ки ҳангоми қабули қарор ба хатогӣ роҳ надиҳанд ва шаффофияти корро таъмин намоянд.

Ба андешаи олимони соҳавӣ татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ба рушди тиҷорати инноватсионӣ, хусусан соҳаҳои маркетинги инноватсионӣ таъсири мусбӣ расонида метавонанд. Андешаи муҳаққиқон дар ҷадвали зерин оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Назари мутахассисон оиди татбиқи технологияи иттилоотӣ дар раванди бизнес

Муаллиф	Таснифот
З.Раҳмонзода [8]	“...технологияҳои иттилоотӣ имкониятҳои васеъро барои инноватсия, таҳияи маҳсулот ва хизматрасонии нав мекушоянд. Ширкатҳое, ки технологияҳои инноватсиониро ба монанди барномаҳои мобилӣ, чатботҳо, платформаҳои рақамӣ истифода менамоянд, метавонанд дар муддати кутоҳ муваффақ шаванд”
С. Д. Комилов, Ф. М. Гафаров, Х. С. Холов [3]	“...технологияҳои иттилоотӣ дар раванди бизнес имконият медиҳад, ки зеҳни сунъӣ ба ҷои фурушанда баромад намояд ва ба ин васила хароҷоти ширкатро кам гардонида, рақобати солимро таъмин намояд”
Д. С. Ригович, Р. С. Зарипова [9]	“...истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба ширкатҳо имконият медиҳад, ки ба бозорҳои ҷаҳонӣ ба зуддӣ роҳ ёбанд. Платформаҳои онлайн, пардохтҳои байналмилалӣ ва инфрасохтори виртуалӣ имконияти васеъ кардани ҳудуди фурӯш ва фарогирии аудиторияи навро дар саросари ҷаҳон фароҳам меоранд”
Ф. С. Рахимов, Ф. Х. Сохибов, П. У. Бобомуродов [6]	“...рақамикунонӣ ва афзоиши ҳаҷми калони иттилоот дар соҳаи амнияти киберӣ барои тиҷорат мушкилоти ҷиддӣ эҷод мекунад. Технологияҳои иттилоотӣ барои муқобила бо ин таҳдидҳо, аз ҷумла таҳияи системаҳои пешрафтаи муҳофизат, ҷорӣ намудани рамзгузорӣ,

	назорати доимии фаъолияти шабака, ки дар маҷмӯъ хатари ҳамлаҳои киберӣ ва дастрасии ғайриқонуниро ба маълумоти махфӣ кам мекунад, воситаҳои самарабахшро пешниҳод мекунанд”
N. G. Azyabi [13]	“...бо шарофати технологияҳои иттилоотӣ, ширкатҳо метавонанд сарфаи назаррас ба даст оварда, маҳсулнокии худро афзоиш диҳанд. Коҳиши хароҷот ва беҳтаршавии равандҳои тиҷоратӣ тавассути автоматикунонии ҳисобдорӣ, истифодаи хидматҳои абрӣ ва таҳлили пешрафтаи маълумот ба даст оварда, дар ниҳоят вақт ва захираҳоро озод мекунанд”
Шамсов И.С [12].	“...барои такмилдиҳии соҳа зарур аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар бояд илмро бо истеҳсолот пайваст намуд, мутахассисони соҳибкасбро тайёр намуда ба бозор пешниҳод намоем”
Нуридинов С.З., Умарзода Н.Н. [5]	“...дар шароити муосир барои рушд додани маркетинги инноватсионӣ корхонаҳо маълумотҳои кофиро доир ба молҳои худ тавассути технологияҳои иттилоотӣ ба истеъмолгар мерасонанд, ки он яке аз омилҳои асосии рушд ба шумор меравад”

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ширкатҳое, ки дар фаъолияти корӣ худ аз технологияҳои иттилоотиву инноватсионӣ самаранок истифода менамоянд, дар рушди маркетинг, ҳамзамон дар бозор мавқеъ пайдо намудан, имкониятҳои худро васеъ мегардонанд ва ба ин васила муштариёни худро зиёд мегардонанд.

Воқеан ворид намудани системаҳои автоматӣ ва барномаҳои махсусгардонидашуда, самаранокии равандҳои истеҳсолиро ба таври назаррас зиёд мекунад. Ин, дар навбати худ, ба истеҳсоли маҳсулоти босифат ва кам кардани хароҷот оварда мерасонад [1]. Ҳамзамон, рушди муошарати онлайн, маркетинги махсусгардонидашуда, тиҷорати электронӣ ба мизоҷон имкониятҳои назаррасро пеша мегардонад, зеро маҳз ҳамин навъи тиҷорат барои истеъмолгарон писанд мебошад. Барои ноил шудан ба самаранокии максималии истифодаи захираҳо ва кам кардани хароҷот, ширкатҳо бояд таҳлили додаҳо, технологияҳои абрӣ ва автоматикунонии ҳисобро фаъолона истифода баранд.

Технологияҳои иттилоотӣ на танҳо дар беҳтар кардани равандҳои истеҳсолӣ ва таҷрибаи муштариён, балки барои аз нав дида баромадани идоракунии тиҷорат низ омили калидӣ мегарданд, ки ин ба мустаҳкам шудани мавқеъ дар бозор ва рушди бомуваффақият оварда мерасонад [11]. Дар ин росто бояд қайд кард, ки тиҷорат дар интернет маҳз дар натиҷаи пандемияи COVID-19 рушд кард ва ҷомеа бо душвориҳои бесобиқаи ҷаҳонӣ, ҳамчунин пешравии назаррас дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ рӯ ба рӯ шуд. Маҳз ҳамин ширкатҳоро водор сохт, ки дар фаъолияти худ технологияҳои инноватсиониро ворид намоянд.

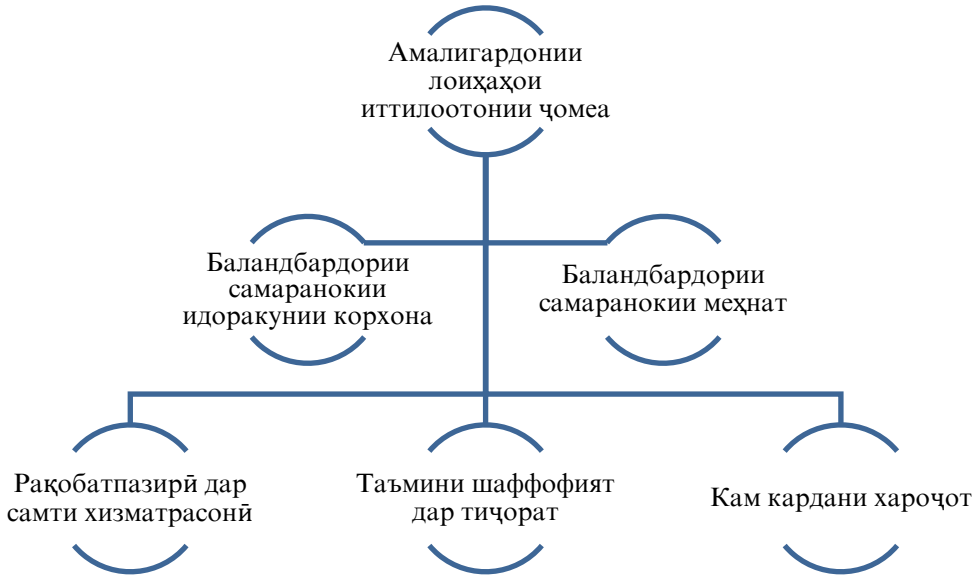
Дар шароити муосир рушди дилхоҳ корхонаро бе самаранок истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ тасаввур карда ғайриимкон аст. Қариб ҳамаи ширкатҳои дар ин самт пешрафта ва муваффақ аз технологияҳои иттилоотӣ васеъ истифода менамоянд.

Ҷадвали 2. - Ширкатҳои пешсаф дар тиҷорати инноватсионӣ [14]

I	II	III	IV	V
Amazon	1	1994	ИМА	638
Walmart	2	1962	ИМА	631
Samsung Electronics	3	1969	Коррея	206,7
Rakuten Ichiba	4	1997	Ҷопон	14,8
eBay	5	1995	ИМА	10,1
Wildberries	6	2004	Федератсияи Руссия	6,1
AliExpress	7	2010	Ҷумҳурии мардумии Чин	3,2
Etsy	8	2005	ИМА	2,6
Flipkart	9	2005	Ҳиндустон	2,5
Ozon	10	1998	Федератсияи Руссия	1,1
Эзоҳ: I-ширкат, II-мавқеъ, III-соли таъсисёбӣ, IV-ба кадом давлат тааллуқ дорад, V-даромади солона бо млрд доллари Амрико				

Аз таҳлилҳои дар ҷалваловардашуда бар меояд, ки дар шароити муосир интернет-маркетинг ё тиҷорати электронӣ барои пешбурди фаъолияти корӣ осон ва қулай аст.

Барои арзёбии арзиши ниҳоии истеъмолии лоиҳаҳои инноватсионии иттилоотӣ дар тиҷорат ва дар ин самт муваффақ шудан бояд масъалаҳои асосии зерин ҳал карда шаванд, ки он дар нақшаи навбатӣ ба таври васеъ оварда шудааст.

Расми 3. Вазифаҳои асосии иттилоотонии ҷомеа баҳри рушди тиҷорат дар интернет

Технологияҳои иттилоотӣ худ як шохаи асосии воситаҳои мавҷуда дар тиҷорат ба шумор меравад. Барои дар амал татбиқ намудан ва рушд додани тиҷорат дар интернет дар мадди аввал бояд ширкатҳо муҳимияти онро дарк намуда, дар амал татбиқ карда тавонанд.

Бо вуҷуди ин, барои ҳалли самараноки масъалаҳои зикршуда дар тиҷорат технологияҳои иттилоотии гуногун сафарбар карда мешаванд. Муттаҳидшавии ин технологияҳо ба ширкат таъсири мусбати бебаҳо мерасонад ва имкониятҳои навро барои онҳо мекушояд, аз ҷумла:

1. Enterprise 2.0 маҷмӯи технологияҳоест, ки барои иҷрои самараноки фаъолияти амалиётҳо дар тиҷорат, ҳалли мушкилот ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ истифода бурда мешаванд. Элементи асосии Enterprise 2.0 ин истифодаи воситаҳои медиаҳои иҷтимоӣ ва коммуникатсия мебошад, ки ба мустаҳкам кардани робита ва мубодилаи иттилоот байни ҳамаи иштирокчиёни равандҳои тиҷоратӣ, аз ҷумла кормандон, таъминкунандагон ва истеъмолгарон мусоидат мекунад, аз қабилӣ:

- воситаҳои онлайн баҳри ҳамкорӣ дар лоиҳаҳои инноватсионии таълим;
- платформаҳои рақамии корпоративӣ барои ҳамкорӣ дар доираи омӯзиш;
- ҷамъияти иттилоотӣ (ташкилотҳои хизматрасонӣ)
- платформаҳои рақамии хизматрасонӣ;
- мубодилаи афкор дар интернет;
- шабакаҳои иҷтимоӣ;
- замимаҳои мобилӣ барои хизматрасонӣ ва ғ.

2. Автоматонии раванди тиҷорат тавассути зеҳни сунъӣ. Бояд қайд кард, ки зеҳни сунъӣ шакли тиҷоратро тағйир медиҳад, вазифаҳои такрориро автоматӣ намуда, қабули қарорҳоро беҳтар мегардонад, муштариёнро мустақилона омӯхта самаранокии умумиро тавассути таҳлили маълумоти калон зиёд менамояд. Ширкатҳо дар шароити муосир зеҳни сунъиро дар маркетинг, фурӯш, истеҳсол, дастгирии муштариён ва амнияти киберӣ, инчунин барои беҳтаргардонии логистика истифода мебаранд.

Бояд қайд кард, ки дар шароити имрӯза барои рушди тиҷорат зеҳни сунъӣ самаранокии худро исбот намуда истодааст, ҳамзамон аз лиҳози иқтисодӣ ин навъи технология бартарии зиёд дорад. Усули муайян кардани зарурати татбиқи технологияи муосир ва методҳои ҷоринамоии он дар расми навбатӣ оварда шудааст.

Расми 4. Методҳои татбиқи технологияи иттилоотӣ дар раванди бизнес

Аз нитиҷаи расм бар меояд, ки барои такмил додани раванди бизнес инфрасохтори технологӣ нақши муҳим мебозад. Бинобар ин масъалаи иттилоотонии ҷомеа ҳануз тақозо менамояд, ки ҳарчи зиёдтар дар муассисаҳои илмиву таълимӣ масъалаи мазкур дида баромада шавад, то мутахассисонро дар ин самт бештар тайёр намоянд.

Бояд тазаккур дод, ки иттилоотонӣ беҳтаргардонии идоракунии ширкат, самаранокӣ, кам кардани хароҷот, инчунин сармоягузорӣ ва рақобатпазирии онро афзоиш медиҳад. Ҳангоми иттилоотонии корхонаҳо, эҳтимолияти ба мушкилиҳо дучор гаштан ба миён меояд, аз қабилӣ консепсияву барномаҳо. Бинобар ин ширкатҳоро зарур аст, ки самаранокии системаҳои иттилоотии дорозмуддатро ба нақша гиранд.

Барои он ки иттилоотонӣ ба ширкат ва шахсони алоҳида фоидаи воқеӣ орад, он бояд дар шакли лоиҳаҳои алоҳида, ки бо ташаббусҳои мушаххаси тиҷоратии ширкат зич алоқаманданд, сохторбандӣ карда шавад.

Дар шароити муосир, мо метавонем мушкилоти кӯҳнашудани равишҳои кории худро тавассути технологияҳои инноватсионӣ бартараф намуда, ба шароити ҷаҳонишавӣ мутобиқ намоем, чунки технологияҳои иттилоотӣ дар ҷомеаи муосир ҷойгоҳи хосаро ишғол менамояд. Имрӯз ҳеҷ як ширкат бе истифодаи технологияи мазкур ба рушди босуръат ва устувор умед баста наметавонад, зеро технологияҳои иттилоотиву инноватсионӣ ба ҳама соҳаҳои тиҷорат, аз беҳтар кардани фаъолияти оғози корӣ то банақшагирии стратегӣ ҳамроҳӣ менамояд.

Хулоса. Ҳамин тариқ бешубҳа метавон гуфт, ки технологияҳои иттилоотӣ-инноватсионӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ барои пешрафти тиҷорат зарур аст. Бо истифода аз он, ширкатҳо метавонанд дар бозор рақобатпазир буда, имконият пайдо менамоянд, ки хароҷоти худро кам намуда, маҳсулот ва хизматрасонии баландсифатро пешниҳод намоянд.

Адабиёт

1. Ашуров, М. Н. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди инфрасохтори дастгирии соҳибкории инноватсионӣ дар минтақа / М. Н. Ашуров, Б. Ҷ. Исвалиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 3(32). – P. 130-137.
2. Баромади Раиси бонки миллии Тоҷикистон (https://jumhuriyat.tj/3.06.2023)
3. Комилов, С. Д. Технопарки как основа развития инновационной системы региона (на примере Республики Таджикистан) / С. Д. Комилов, Ф. М. Гафаров, Х. С. Холов // Проблемы современной экономики. – 2021. – № 3(79). – С. 145-148
4. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 таҳти №642 тасдиқ шудааст
5. Нусратзода, М. Н. Технологияи иттилоотӣ ва нақши он дар рушди маркетинги инноватсионӣ / М. Н. Нусратзода, С. З. Нуридинов, Н. Н. Умарзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 1(45). – P. 268-277

6. Рахимов Ф. С. Информационные системы и технологии в экономике / Ф. С. Рахимов, Ф. Х. Сохибов, М. Н. Ашуров, П. У. Бобомуродов: ЧДММ Бебок, 2023. – 240 сах. – ISBN 978-99985-55-87-7

7. Рахмонзода, М. Н. Форма и методы социально-экономической эффективности электронного правительства в Республике Таджикистан: Научная монография / М. Н. Ашуров, М. Н. Рахмонзода. – Душанбе: Бахманруд, 2022. – 208 с. – ISBN 978-99985—6941-6

8. Раҳмонзода, З. Ф. Асосҳои назариявии такмилдиҳии соҳаи таҳсилоти олии касбӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ / З. Ф. Раҳмонзода, М. Н. Нусратзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2024. – No. 4(59). – P. 132-140

9. Ригович, Д. С. Бизнес-интеллектуальные технологии как важнейший тренд информационных технологий / Д. С. Ригович, Р. С. Зарипова // Информационные технологии в строительных, социальных и экономических системах. – 2020. – № 4(22). – С. 25-27

10.Убайдуллозода, Ф. У. Асосҳои назариявии ташаккул ва рушди соҳибкории инноватсионӣ / Ф. У. Убайдуллозода, Ҷ. Н. Қурбонов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 2(36). – P. 356-366.

11.Хафизова Э.Р. Цифровая трансформация в экономике / Э.Р. Хафизова, А.Р. Фазулзянова, Е.А. Хусаинова // Трибуна ученого. — 2021. — №. 1. — С. 588-592

12.Шамсов, И. С. Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба ташаккули касбҳои нав дар бозори меҳнат / И. С. Шамсов, Ш. Н. Юсупов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – No. 9. – P. 23-29

13.Azyabi, N. G. How do information technology and knowledge management affect SMEs' responsiveness to the coronavirus crisis? / N. G. Azyabi // Biznes-Informatika. – 2021. – Vol. 15, No. 2. – P. 75-90

14.https://belretail.by/news/top-luchshih-mirovyih-saytov-elektronnoy-kommertsii (санаи мурочиат 15.12.2025)

Маълумот дар бораи муаллифонон

Нусратзода Муҳаммадӣ Нусрат-н.и.и., дотсенти кафедраи низоми иттилоотӣ-инноватсионӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734064, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14.

Убайдуллозода Файзулло Убайдулло-н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/14.

Сведения об авторах

Нусратзода Мухаммади Нусрат–к.э.н., доцент кафедры информационных и инновационных систем в экономике, Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734064, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Убайдуллозода Файзулло Убайдулло-к.э.н., доцент заведующий кафедры финансы Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734064, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

About the authors

Nusratzoda Muhammadi Nusrat-Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Information and Innovation Systems in Economics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734064, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street, 64/14.

Ubaidullozoda Faizullo Ubaidullo-Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Finance Department at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734064, Republic of Tajikistan.

УДК 347:334 (575.3)

РОЛЬ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Муллоев П.Н.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье рассматриваются роль малого и среднего предпринимательства в обеспечении продовольственной безопасности в Республике Таджикистан. Благодаря своей гибкости, мобильности и функциональности малые и средние формы хозяйствования могут сыграть ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности. Приведены темпы роста дехканских хозяйств, уровни обеспеченности государства основными видами продовольствия и показатели экспорта и импорта Республики Таджикистан по некоторым товарным группам. Также проанализированы факторы, препятствующие развитию малого и среднего предпринимательства и предложены меры государственной поддержки.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, продовольственная безопасность, экспорт, импорт, развитие, сельское хозяйство, дехканские (фермерские) хозяйства, государственная поддержка.

Для цитирования: Муллоев, П. Н. Роль малого и среднего предпринимателства в обеспечении продовольственной безопасности / П. Н. Муллоев // Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 68-74.

THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN ENSURING FOOD SECURITY

Mulloev P.N.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article deals with the role of small and medium entrepreneurship in ensuring food security in the Republic of Tajikistan. Due to their flexibility, mobility and functionality, small and medium-sized enterprises can play a key role in ensuring food security. Growth rates of dekhkan farms, levels of provision of the state with basic types of food and indicators of exports and imports of the Republic of Tajikistan for some commodity groups are given. The factors hindering the development of small and medium entrepreneurship are also analysed and measures of state support are proposed.

Key words: small and medium entrepreneurship, food security, export, import, development, agriculture, farms, state support.

НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА МИЁНА ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Муллоев П.Н.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола нақши соҳибкории хурду миёна дар таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Корхонаҳои хурду миёна ба туфайли чандирӣ, ҳаракатнокӣ ва функсионалии худ метавонанд дар таъмини амнияти озуқаворӣ нақши калидӣ бозанд. Суръати афзоиши хочагихои дехкони, дарачаи таъминоти давлат бо намудхои асосии озука ва нишондихандахои содироту воридоти Чумхурии Точикистон барои баъзе гуруххои молхо оварда шудаанд. Омилҳое, ки ба рушди соҳибкории хурду миёна халал мерасонанд, низ таҳлил гардида, тадбирҳои дастгирии давлатӣ пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: соҳибкории хурду миёна, амнияти озуқаворӣ, содирот, воридот, рушд, кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), дастгирии давлатӣ.

Постановка вопросов. В рамках НСР Республики Таджикистан до 2030 года, одним из основных целей государства является обеспечении продовольственной безопасности страны. Для достижения данной цели немаловажную роль могут сыграть малые и средние формы хозяйствования. Развитие малого и среднего предпринимательства способно обеспечить внутренний продовольственный рынок необходимыми экологически чистыми товарами, создавать дополнительные рабочие места, повысить уровень благосостояния населения и постепенно решить проблемы импортозамещения. В этом направлении государственная поддержка малого и среднего

предпринимательства может ускорить процесс достижения государством своих стратегических целей.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и практические исследования вопросов связанных с нашей тематикой рассмотрены и изучены в работах отечественных и зарубежных ученых как: Низамовой Т.Д., Рахимова А.М., Зиазетдинова А.Р., Залилова З.А., Заливчева О.В. и др.

Цель статьи. Основная цель настоящей статьи заключается в определении, анализе и обосновании значимости роли малого и среднего предпринимательства в обеспечении продовольственной безопасности, а также выявлении основных факторов, препятствующих их развитию и предложении соответствующих мер для решений имающихся проблем.

Изложение основного материала. Вопросы продовольственной безопасности занимает центральное место в политических, экономических и экологических стратегиях современного мира. Малое и среднее предпринимательство является неотъемлемой частью агропродовольственного сектора, играя ключевую роль в производстве, переработке и распределении продовольственных ресурсов. Эта роль особенно важна в условиях глобальных вызовов, к которым можно отнести экономические кризисы, изменение климата и нестабильную геополитическую обстановку с которым сталкивается и наше государство.

В таких условиях, малые и средние формы хозяйствования, задействованные в агропродовольственном секторе (дехканские хозяйства, агроперерабатывающие предприятия, дистрибьюторские и логистические компании, розничные торговые точки и др.) благодаря своим уникальным преимуществам, которая заключается в первую очередь в их гибкости и мобильности, выполняют особую роль в обеспечении продовольственной безопасности, заключающееся в следующем:

Во-первых, стимулируют развитие местного агропроизводства, снижая тем самым зависимость государства от импорта, что особенно важно в условиях постоянно меняющегося конъюнктуры рынка продовольствий.

Во-вторых, малые и средние предприятия способствуют производству и распространению разнообразных продуктов питания как традиционных, так и экологически чистых;

В-третьих, малые и средние субъекты хозяйствования играют ключевую роль в снижении продовольственного дефицита снабжая местные рынки продовольствием.

В-четвертых, малое и среднее предпринимательство, действующие в сельскохозяйственном секторе создают рабочие места, тем самым способствуя экономическому развитию сельских территорий;

В-пятых, не большой масштаб позволяет малым и средним компаниям быстрее внедрять инновационные методы производства и использовать их (капельное орошение, экологически чистая переработка, вертикальное фермерство и др.).

Перечисленные нами преимущества делают роль малого и среднего предпринимательства ключевыми в обеспечении продовольственной безопасности и достижении стратегической цели государства в этом направлении.

Малые и средние формы хозяйствования, занятые производством и переработкой, и реализаций сельхозпродукций, являются одним из основных факторов достижения продовольственной независимости [2]. Стоит отметить, что доля малого и среднего предпринимательства в развитии экономики и формировании валового национального продукта (ВНП) в развитых странах составляет от 50 до 70 процентов [6].

На наш взгляд переход государства от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной модели развития невозможна без участия малого и среднего предпринимательства. Их вклад может быть не заменимым в производстве и переработке разнообразных сельскохозяйственных экологически чистых продуктов для обеспечения населения качественными отечественными продуктами и одновременно в сокращении зависимости государства от импорта, а также расширения возможностей для экспорта.

В связи с тем, что в Республике Таджикистан основное население сконцентрировано в сельских местностях, т.е. из более 10 млн. населения республики около 7 млн. т.е. 70% являются сельскими жителями и задействованы тем или иным образом в деятельности сельскохозяйственной отрасли, дехканские хозяйства являются самой популярной формой сельскохозяйственного предпринимательства.

Дехканские хозяйства — это особый вид предпринимательской деятельности, где всё держится на семейной собственности - как на оборудование и ресурсы, так и на полученную

продукцию. Такая структура делает их устойчивыми и способными легко адаптироваться к постоянно меняющимся внешним и внутренним условиям. Этот факт во многом и определяет аграрную политику государства, направленную на развитие сельскохозяйственного сектора, с целью обеспечения продовольственной безопасности.

Несмотря на то, что горный рельеф, покрывающий 93% территории страны, существенно ограничивает возможности сельскохозяйственного сектора, благоприятный климат страны во многом оказывает положительное влияние для выращивания сельскохозяйственных продукций.

Сельскохозяйственные угодья Таджикистана занимают около 30% территории, что составляет примерно 4,1 млн. гектаров. Из них под посевы отведено 675 тыс. га, из которых поливные земли занимают 470 тыс. га. Более 180 тыс. гектаров используется для выращивания садовых культур и винограда. Основу растениеводства составляют как поливные, так и богарные земли, на которых ежегодно выращивают 350-400 тыс. тонн хлопка, около 1,4 млн. тонн зерна, 900 тыс. тонн картофеля, 1,6 млн. тонн овощей, 595 тыс. тонн бахчевых культур и 300 тыс. тонн фруктов [10].

Согласно данным АСПРТ около четверти продукций агропромышленного сектора идут на экспорт и столько же его доля составляет в пополнении ВВП страны. Сюда можем добавить и то, что 35% налоговых поступлений в бюджет государства также идут благодаря деятельности аграрного сектора. Ко всему этому аграрии непосредственную и ключевую рол имеют не только в обеспечении продовольственной безопасности страны, их роль также незаменима в снабжении необходимого произведённого сырья для ряда производителей, от которого зависит деятельность и доход огромного количества представителей малого и среднего предпринимательства, выступающих в качестве связующего звена между производителями агропродукций и конечными потребителями [11].

В своём послании к Маджлиси Оли Республики Таджикистан основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон отметил, что: «показатели объёма производства сельскохозяйственной продукции с 39 миллиардов сомони в 2019 году достигли 73-х миллиардов сомони в 2024 году, то есть за пять лет возросли в 1,9 раза. Несмотря на это, нам необходимо мобилизовать все возможности на развитие сельского хозяйства с учётом ситуации в сегодняшнем мире, изменения климата, особенно маловодья и засухи во многих странах мира, повышения цен на продовольственные товары в мире, их негативного влияния на потребительский рынок». Также президентом были даны поручения Правительству Республики Таджикистан, Министерству сельского хозяйства и соответствующим министерствам и ведомствам в условиях повышения цен на мировом рынке для повышения уровня обеспечения населения страны отечественной продукцией принять и реализовать Программу продовольственной безопасности Республики Таджикистан на ближайшие пять лет [8].

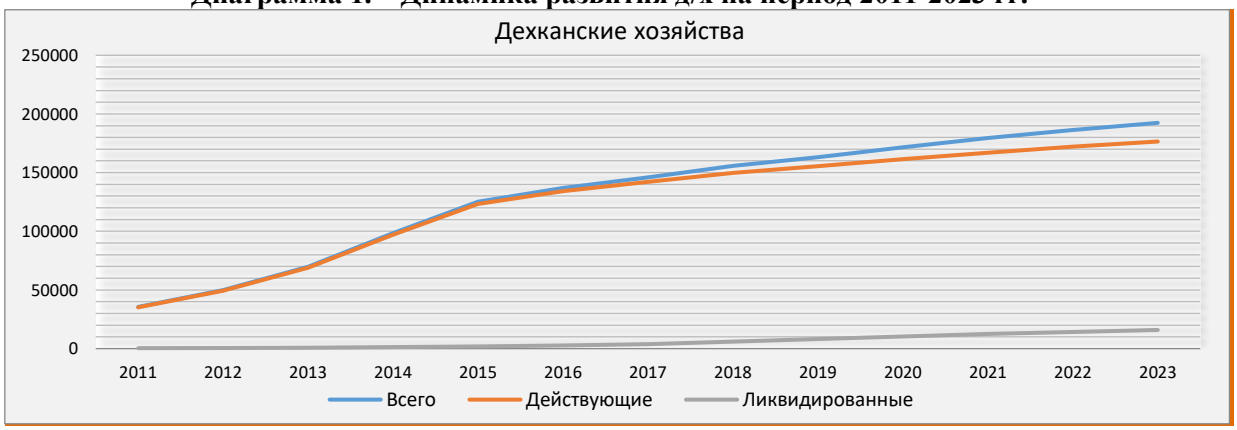
За период независимости в разные годы правительством Республики Таджикистан с целью развития сельскохозяйственной отрасли проведены земельная реформа, реорганизация хозяйств и принятие государственных программ по развитию растениеводства, скотоводства, семеноводства и обеспечению сельскохозяйственной техникой и др. В 2012 году правительство Таджикистана утвердило программу реформирования сельского хозяйства на 2012–2020 годы. После её завершения началась реализация новой программы, направленной на развитие агропродовольственной системы и устойчивого сельского хозяйства до 2030 года. В рамках этих реформ разрабатываются нормативные акты, регулирующие земельные и водные ресурсы, управление и финансирование аграрного сектора, а также социальную защиту сельского населения.

С целью минимизации продовольственных рисков был принят закон «О продовольственной безопасности» от 29 декабря 2010 года, № 671. На основе данного закона, уже в 2011 году был образован Совет по продовольственной безопасности при Правительстве Республики Таджикистан, в задачу которого вошли обеспечение продовольственной безопасности государства как: формирование стратегии аграрной политики, осуществление Концепции аграрной политики, контроль за исполнением приказов и распоряжений Президента Республики Таджикистан по обеспечению продовольственной безопасности и др.

Несмотря на принимаемые правительством страны меры по улучшению состояния сельского хозяйства, данная отрасль остаётся все еще сложной для анализа. В ходе преобразований выявляются новые социально-экономические вызовы, требующие решения. В частности, продолжаются споры о формах собственности на землю, правилах её аренды и купли-продажи, а также о праве дехкан распоряжаться своими земельными наделами [1].

Согласно данным АСПП РТ на конец 2023 года в Республике Таджикистан общее количество дехканских хозяйств составляет 192,412 тыс. субъектов.

Диаграмма 1. – Динамика развития д/х на период 2011-2023 гг.

Источник: расчеты автора на основе статических данных АСПП РТ 2012-2024 гг.

Из вышеприведенной нами таблицы можем наблюдать состояние развития дехканских хозяйств. Из общего количества зарегистрированных дехканских хозяйств, которые составляют 192,412 тыс. субъектов, действующими являются 176,524 тыс. общее количество ликвидированных же дехканских хозяйств составило 15,888 тыс. что является показателем динамичного и устойчивого развития данного сектора. Но необходимо отметить и то, что, не смотря на положительный рост числа дехканских хозяйств, они ещё не стали главным элементом в решении продовольственной проблемы. Это отчасти связано с тем, что количественные показатели не всегда отображают имеющуюся ситуацию, характеризирующую положение и активность дехканских хозяйств, так как часть зарегистрированных субъектов могут находиться в невыгодных экономических условиях, столкнутся с кризисом или вовсе не осуществляют деятельность, т.е. не показывают реальную экономическую активность. Данный факт, является показателем того, что численность зарегистрированных дехканских хозяйств не имеет связи с развитием дехканских хозяйств и не отражается на показателях вклада в экономику страны. В этой связи развитие аграрного предпринимательства могло бы намного улучшить сложившуюся ситуацию и помочь в решении вопросов продовольственной безопасности.

Следует отметить, что, продовольственная безопасность означает не только способность государства производить и обеспечить населения страны необходимыми товарами продовольственного питания для удовлетворения их потребностей, но и соответствующие доступные цены к ним. Продовольственная безопасность как составная часть эконмической безопасности является одним из основных факторов сохранения устойчивости экономики и государственной самостоятельности. Также от уровня доступности продовольствия, зависит уровень жизни и здоровья населения, такие как долголетие, физическая активность и демографические показатели. Необходимо отметить и то, что продовольственная безопасность не есть отсутствие импорта продовольствий и полное его самообеспечение, но государство должно стремиться, чтобы производить достаточное количество необходимых продуктов как для внутреннего потребления, так и экспорта.

Баланс между импортом и экспортом товаров должен быть в разумных пределах, чтобы не навредить как продовольственной безопасности страны, так и экспорту. В разумных пределах импорт не наносит вреда, наоборот укрепляет продовольственную безопасность, снижая риск дефицита необходимых для населения продуктов. Объем импорта продовольствий должен рассчитываться в необходимых объемах как дополнение к имеющемуся внутреннему производству сельскохозяйственных продукций. Безопасным объем импорта считается, когда она не превышает 20-25% среднегодового потребления необходимых продуктов питания. Но нужно отметить и то, что объем импорта необходимого для населения продовольствий в каждой стране рассчитываются по-разному в зависимости от климатических, природных, демографических, социальных и других факторов, так как не достаточное внимание к данной проблематике или неверные расчеты могут спровоцировать дефицит и подорожание той или иной необходимой сельхозпродукций. Более того нерациональный подход может дать и обратный эффект в результате не правильной импортной политики на внутреннем рынке будет резко преобладать доля зарубежной продукции. Такое положение дел может привести к сокращению числа занятых в аграрном секторе и ухудшением

финансового состояния местных дехканских хозяйств вплоть до приведения их к финансовой несостоятельности. В этой связи оценка необходимого импорта должна основываться на количественном подходе для сохранения продовольственной обеспеченности государства.

Теоретически можно выделить несколько уровней обеспеченности государства основными видами продовольствия.

Первая это – полное обеспечивание государством себя необходимыми видами продовольствия, когда производимый продукт превосходит внутренний спрос и есть возможность его экспортировать.

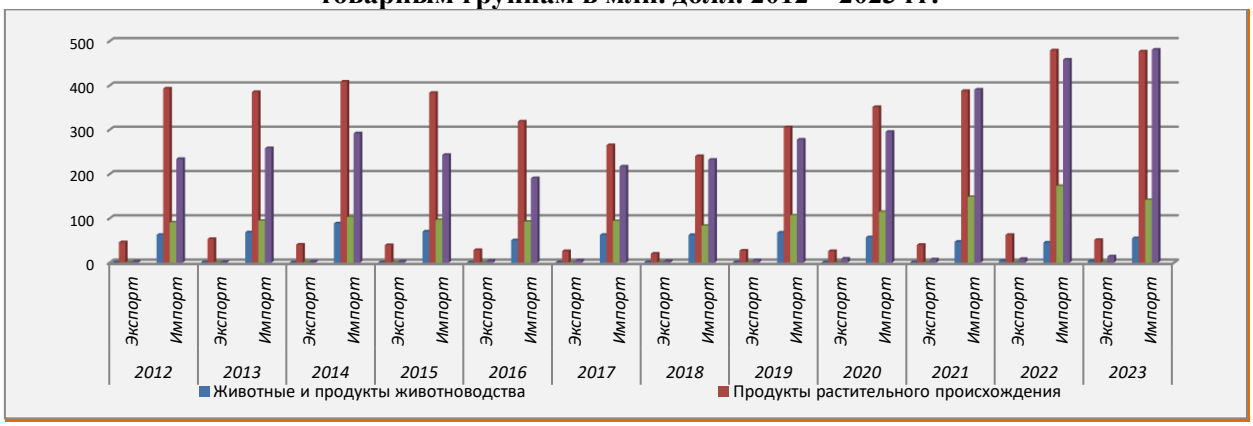
Второе – когда государство с целью удержания цен и поддержки сельхозпроизводителей, производит только необходимое для внутреннего потребления продукты питания.

Третье – это оптимальный импорт, когда импорт продовольствий не превышает 20% ежегодного потребления.

В случае, когда 30% потребляемых продуктов в стране являются импортными, это уже создает риски для продовольственной безопасности. Превышение данного порога приводит к зависимости от внешних поставщиков, что делает государство уязвимым перед внешними экономическими и политическими факторами. В таких условиях возникает угроза продовольственного кризиса, сопровождаемая ростом цен на основные продукты питания, снижением их доступности для населения и увеличением социальной напряженности [5]. Для предотвращения таких последствий необходимо сосредоточиться на развитии национального производства и сокращении зависимости государства от ввоза иностранных сельскохозяйственных продуктов.

В нижеприведённой диаграмме нами приведены показатели экспорта и импорта Республики Таджикистан по некоторым сельскохозяйственным товарным группам, где за весь наблюдаемый период импорт преобладает над экспортом.

Диаграмма 2. - Показатели экспорта и импорта Республики Таджикистан по некоторым товарным группам в млн. долл. 2012 – 2023 гг.

Источник: Составлено автором по статистическим данным АСП РТ, 2024, - С. 328, 329.

Необходимо отметить, что одним из наиболее точных индикаторов, показывающих уровень международного товарооборота стран в виде соотношения экспорта и импорта, является индикатор условия торговли. Страны, могут быть конкурентоспособными на мировом рынке только при условии, что у них есть способность производить товары по низкой себестоимости по сравнению с другими странами производителями. Экспорт должен в себя включать большее количество товаров, в том числе высокотехнологичных, инновационных, экологически чистых и самое главное готовых продуктов.

В случае преобладания экспорта над импортом над жизненно необходимыми продуктами потребления, рост мировых цен на продовольствие при отсутствии надлежащих мер реагирования со стороны государства, может привести к значительному ухудшению состояния продовольственной безопасности. Хотя ценовые колебания являются неотъемлемой частью сельскохозяйственных рынков, чрезмерная амплитуда таких изменений оказывает негативное влияние на экономическую устойчивость. Это проявляется в увеличении числа уязвимых групп населения, попадающих в категорию бедности и хронического недоедания, снижении прибыльности производителей сельскохозяйственной продукции и в конечном итоге, ослаблении

системы продовольственного обеспечения. Для снижения подобных рисков важным направлением является активная поддержка малого и среднего предпринимательства со стороны государства как эффективного инструмента стабилизации экономики.

Несмотря на то, что малое и среднее предпринимательство имеют не маловажную роль в обеспечении продовольственной безопасности государства, есть множество негативных факторов, не дающих им в полной мере развиваться. К примеру, к таким факторам, препятствующим развитию малого и среднего предпринимательства, можно отнести:

- нехватку финансирования и инвестиций. Недостаточность финансовых ресурсов и инвестиций приводит к снижению активности бизнеса, препятствует улучшению производства и расширению перечня производимых товаров.

- высокие процентные ставки по кредитам. Приводит к расходу значительной части доходов на погашение кредита, снижая тем самым рентабельность компаний. Бизнес с высокими долговыми нагрузками более подвержен к банкротству.

- Нехватка современного оборудования. Устаревшие оборудования замедляют темпы производительности, требует больших затрат на ремонт, электроэнергию, сырье, вредят окружающей среде, не соответствуют новым техническим стандартам.

- высокие налоговые ставки. В исследовании Всемирного Банка приводится, что частный сектор в Республике Таджикистан, вынужден отчислять до 65% своей прибыли в виде налогов и отчислений [3]. Высокое налоговое бремя замедлят рост бизнеса, и становится причиной развития теневой экономики.

- отсутствие цифровых платформ для улучшения маркетинга. Без онлайн – рекламы в наше время сложно развиваться, потенциальные клиенты могут быть просто не осведомлены о компании и предлагаемых товарах. Продажи через Интернет является самым дешёвым и простым способом продвижения товаров, но в Таджикистане большинство субъектов предпринимательства имеют слабое представление о возможностях электронной торговли и её преимуществах.

- уязвимость перед крупными агрохолдингами, доминирующими на рынке. Малые и средние формы хозяйствования, занимающиеся производством и переработкой сельхозпродукций еще, не получили широкого распространения и не могут составить конкуренцию крупным производителям. Появление и развитие новых малых производственных предприятий, выпускающих конечную продукцию, будут благоприятно влиять на снижении уровня монополии [7].

- коррупция. Вопросы коррупции традиционно входят в число лидеров по степени проблематичности для предпринимателей. На переднем рубеже в борьбе с коррупцией всегда стоят предприниматели, так как именно они в первую очередь на себе чувствуют все негативные последствия бюрократического формализма, а как итог это приводит к разгулу коррупции [9].

Сюда можно также добавить проблему с орошением земель и более высокую подверженность малых форм хозяйствования перед изменениями погодных условий. Земля является основным ресурсом сельскохозяйственного производства, и её плодородие определяет потенциал аграрного сектора. К. Маркс отмечал: «Земля — вот великая лаборатория, арсенал, доставляющий и средства труда, и материал труда, и место жительства, т.е. базис коллектива» [4].

Заключение. В этой связи в заключении хотим отметить, что малые и средние формы хозяйствования выступают как драйвер диверсификации экономики при переходе к индустриально-аграрной модели развития государства. Рыночные реформы показали, что развитие малых и средних форм хозяйствования, напрямую зависит от развития сельскохозяйственной отрасли. Для усиления роли малого и среднего предпринимательства в обеспечении продовольственной безопасности страны необходимо предпринять меры государственной поддержки по таким направлениям как: совершенствование государственных субсидий, льготного кредитования, предложения грантов посредством специальных программ для дехканских хозяйств, а также помощь в внедрении новых технологий и инвестиций для увеличения производственных мощностей. Всячески нужно способствовать формированию устойчивых кооперативных связей между производителями, переработчиками и торговыми сетями, снизить административные барьеры. Также необходимо совершенствовать всю систему производства, переработки, транспортировки и сбыта сельхозпродукции, поскольку слабость этих звеньев тормозит развитие отрасли. Недостаточная поддержка аграрного бизнеса, высокие издержки и низкая инвестиционная привлекательность ведут к снижению рентабельности предприятий и росту цен на продовольствие. В условиях глобализации и рыночных рисков устойчивое развитие сельского хозяйства и агропредпринимательства становится ключевым элементом экономической стабильности страны. Комплексные меры по развитию агропромышленного комплекса будут способствовать увеличению

объёмов производства, росту экспорта и улучшению структуры сельскохозяйственного рынка и как следствие постепенной стабилизации продовольственной безопасности страны.

Литература

1. Всемирный банк. “Приоритеты устойчивого роста: Стратегия развития сельскохозяйственного сектора в Таджикистане”, Технический отчёт № 68418. Том 1. – С. 91.
2. Зиазетдинова А.Р., Залилова З.А. Особенности малого бизнеса в сельском хозяйстве//Фундаментальные исследования. – 2024. – № 6. – С. 94-100
3. Исследование затрат бизнеса на соблюдение обязательных требований налогового законодательства в Республике Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/46e9d 93a-159c-4998-beb1-da638d0fcb14/TJ+Tax+Compliance+Report_Russ+.pdf?MOD=AJPERES&CVID=m7Bjo2J
4. К. Маркс, Ф. Энгельс Сочинения (2-е издание). Том 1.-М.: Издательство политической литературы, 1955. - 663 с.
5. Межгосударственный статистический комитет содружества независимых государств. Проект методологические рекомендации по системе показателей для оценки состояния продовольственной безопасности в странах СНГ - Москва 2019 с. 64
6. Низамова Т.Д. Муаммоҳои инкишофи соҳибкории истеҳсолӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо: ҷанбаҳои минтақавӣ. Вестник ТНУ (Серия экономических наук) №2/8(125) Душанбе: «СИНО» 2013. С - 84, 193 ISSN 2074-1847
7. О.В. Заливчева. Малый бизнес в продовольственной сфере: роль, особенности, факторы конкурентоспособности. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/malyy-biznes-v-prodovolstvennoy-sfere-rol-osobennosti-faktory-konkurentosposobnosti
8. Послание Президента Республики Таджикистан к Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28.12.2024. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://khovar.tj/rus/2024/12/poslanie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-uvazhaemogo-emomali-rahmona-ob-osnovnyh-napravleniyah-vnutrennej-i-vneshnej-politiki-respubliki
9. Стратегия развития предпринимательства. – М.: Наука, 2002. – С. 448.
10. Торгово-промышленная палата. Бизнес путеводитель. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tpp.tj/ business-guide2017/rus/agropromyshlennii _complex_selhozsector_rus.html
11. Чего добился Таджикистан в ходе реформ сельского хозяйства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic

Сведения об авторе

Муллоев Парвиз Негматджанович-к.э.н., кафедра экономического и финансового права. Таджикский Государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел: (+992) 934-04-41-14.

About the author

Mulloev Parviz Negmatjanovich-Candidate of Economic Sciences, department of Economic and Financial Law. Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel: (+992) 934-04-41-14.

Маълумот дар бораи муаллиф

Муллоев Парвиз Негматджанович-номзади илмҳои иқтисодӣ, кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявӣ. Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел: (+992) 934-04-41-14.

УДК: 332.1

ДЕТЕРМИНАНТНАЯ РОЛЬ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ В КАЧЕСТВЕННО-СТРУКТУРНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Сулаймонзода Ш.Ф.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В ходе теоретического анализа, проведенного автором в данной статье, рассматривается вопрос о детерминантная роль промышленной политики в качественно-структурной трансформации территориальной экономики получены научно-теоретические результаты, связанные с сущностью промышленной политики, которую автор описывает как разработка методологических и методических основ управления процессами формирования и реализации стратегии развития экономики Республики Таджикистан с помощью всестороннего анализа государственные, общественные, социальные, территориальные. предпринимательские структуры и объединения всех форм собственности, которые участвуют в социально-экономическом развитии страны, создают собственную инфраструктуру, способствующую взаимодействию с внешней окружающей промышленной средой.

Одновременно в процессе анализа были изучены научные идеи, на основе которых автор отметил, что если сильно обобщить положения классической школы, то она признает в качестве драйверов экономического развития (как результат качественно-структурной трансформации), научно-технический и технологический прогресс, прорывных инноваций на глобальном масштабе, которые приведут к кардинальному преобразованию хозяйственного уклада. Здесь отличие подходов состоит в применении категории «структурные сдвиги», старой школой как детерминант, а новой школой как инструмент управления. В конце исследования было отмечено, что страна не может быть развитой, если в структуре ее экономики преобладает аграрный сектор. Иными словами, структурные сдвиги здесь выступают как объективные обязательные изменения, без которых невозможно следующий уровень развития общества.

Ключевые слова: Промышленная политика, устойчивое развитие, промышленность, фактор, ВВП, исследование, программа, экономическая модель, потенциал, технология, экономика, цель, опыт, эффективность. качественно-структурной трансформации, структурные сдвиги, территориальная и региональная экономика.

Для цитирования: Сулаймонзода, Ш. Ф. Детерминантная роль промышленной политики в качественно-структурной трансформации территориальной экономики/ Ш. Ф. Сулаймонзода // Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 75-83.

THE DETERMINANT ROLE OF INDUSTRIAL POLICY IN THE QUALITATIVE AND STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THE TERRITORIAL ECONOMY

Sulaymonzoda Sh.F.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In this article, the author's theoretical analysis examines the determinant role of industrial policy in the qualitative and structural transformation of the territorial economy. Scientific and theoretical results have been obtained related to the essence of industrial policy, which the author describes as the development of methodological and procedural foundations for managing the processes of forming and implementing the economic development strategy of the Republic of Tajikistan through a comprehensive analysis of state, public, social, territorial, entrepreneurial structures and associations of all forms of ownership that participate in the socio-economic development of the country and create their own infrastructure that facilitates interaction with the external industrial environment.

Simultaneously, the analysis explored scientific ideas, based on which the author noted that, if we broadly generalize the tenets of the classical school, it recognizes scientific, technical, and technological progress, as well as breakthrough innovations on a global scale, as drivers of economic development (as a result of qualitative and structural transformation), which will lead to a fundamental transformation of the economic structure. Here, the approaches differ in the use of the category of "structural shifts," with the old school using the term "structural change" as a determinant and the new school as a management tool. Finally, the study concluded that a country cannot be developed if the agricultural sector predominates in its economic structure. In other words, structural shifts here act as objective, mandatory changes, without which the next level of societal development is impossible.

Keywords: industrial policy, sustainable development, industry, factor, GDP, research, program, economic model, potential, technology, economy, goal, experience, efficiency. Qualitative-structural transformation, structural shifts, territorial and regional economy.

НАҚШИ МУАЙЯНКУНАНДАИ СИЁСАТИ САНОАТӢ ДАР ТАҒИРЕБИИ СИФАТӢ-СОХТОРИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҲУДУДӢ

Сулаймонзода Ш.Ф.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар ҷараёни таҳлили назариявӣ муаллиф дар ин мақола масъалаи нақши муайянкунандаи сиёсати саноатӣ дар тағиребии сифатӣ-сохтории иқтисодиёти ҳудудӣ натиҷаҳои илмӣ-назариявии марбут ба моҳияти сиёсати саноатӣ ба даст овардашударо, ки муаллиф онро ҳамчун таҳияи асосҳои методологӣ ва методии идоракунии равандҳои ташаккул ва татбиқи стратегияи рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути таҳлили ҳамаҷонибаи сохторҳо ва иттиҳодияҳои соҳибкории давлатӣ, ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ ва ҳудудӣ аз ҳама шаклҳои моликият, ки дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар иштирок намуда, инфрасохтори худро эҷод мекунанд, ки ба ҳамкорӣ бо муҳити берунаи саноатӣ мусоидат мекунад, тавсиф намудааст.
Ҳамзамон, ҳангоми таҳлил ғояҳои илмӣ омӯхта шуданд, ки дар асоси онҳо муаллиф қайд кардааст, ки агар мо муқаррароти мактаби классикиро хеле умумӣ кунем, он гоҳ он ҳамчун омилҳои пешбарандаи рушди иқтисодӣ (дар натиҷаи тағйироти сифатӣ-сохторӣ), пешрафти илмӣ, техникӣ ва технологӣ, навовариҳои пешрафта дар миқёси ҷаҳонӣ эътироф мешавад, ки боиси тағйироти куллии дар сохтори иқтисодиёт оварда мерасонад. Дар ин ҷо, фарқияти равишҳо дар истифодаи категорияи "тағйироти сохторӣ" аст, ки мактаби кӯҳна онҳоро ҳамчун омили муайянкунанда ва мактаби нав онҳоро ҳамчун воситаи идоракунӣ истифода мебарад. Дар охири таҳқиқот қайд карда шуд, ки кишваре рушд карда наметавонад, агар сохтори иқтисодии он аз ҷониби бахши кишоварзӣ бартарӣ дошта бошад. Ба ибораи дигар, тағйироти сохторӣ дар ин ҷо ҳамчун тағйироти объективӣ ва ҳатмӣ амал мекунанд, ки бидуни онҳо сатҳи ояндаи рушди ҷомеа ғайриимкон аст.
Калидвожаҳо: сиёсати саноатӣ, рушди устувор, саноат, омил, ММД, тадқиқот, барнома, модели иқтисодӣ, иқтидор, технология, иқтисодиёт, ҳадаф, таҷриба, самаранокӣ, табдили сифатӣ-сохторӣ, тағйироти сохторӣ, иқтисоди ҳудудӣ ва минтақавӣ.

Постановка проблемы. В настоящей работе, на основе систематизации существующих теоретических подходов прежних и современных экономистов, выдвинута авторская концепция взаимосвязи промышленной политики с качественно-структурным изменениям региональной экономики. Научно обосновано, что активизация промышленной политики на уровне территориальной экономики станет главным катализатором этих сдвигов, которые в конечном итоге приведут к преобладанию доли обрабатывающей промышленности над добывающей и качественному росту уровня развития регионов.

Анализ последних исследований и публикации. Теоретическая модель такой взаимосвязи и взаимообусловленности базируется на идее о необходимости вмешательства государства в экономические процессы, их корректировка и направление в нужное русло. Такая необходимость была фундаментальна обоснована в известную работу Джона Мейнарда Кейнса [8], и она является отправной точкой кейнсианской школы в экономике. Как отмечал академик РАЕН Дзарасов С.С. «…Спустя без малого сто лет после «Капитала», Дж. Кейнс совершил новую революцию в экономической теории, доказав возможность и необходимость регулируемого развития капитализма, для сохранения жизни человечества, природы и биосферы Земли…» [6].

Исследования показывают, что между вышеуказанными понятиями существует цикличная двусторонняя связь. Промышленной политики государства отведена созидательная роль, определяющей направления дальнейшего развития экономики региона. Качественно-структурные сдвиги, обусловленные промышленной политики, благотворным образом сказываются на конкурентоспособность не только самого промышленного сектора, но и на всей экономической конъюнктуры региона.

Теоретическая модель взаимосвязи промышленной политики и качественно-структурных сдвигов экономики включает *трехэтапный переход* к высокотехнологическому наукоёмкому производству. Территориальная экономика должна последовательно перейти от трудоёмкого к капиталоёмкому и от него к наукоёмкому производству. Модель предполагает, что вследствие активизации промышленной политики, отрасли с низкой эффективностью уступают место новым

капиталоёмким отраслям, из-за чего происходит переток капитала от старой к новой отрасли, тем самым, пробуждая и мотивируя ее.

На наш взгляд, такой переход будет заметен по результатам анализа долей перерабатывающей и добывающей отраслях в валовом региональном продукте. Можно проследит за благотворными сдвигами также по изменению структуры занятости по отраслям.

Цель статьи. Основной целью данного исследования является углубленное изучение качественные сдвиги в структуре территориальной экономики который происходят по каналам технологической модернизации, аллокации ресурсов и институциональной среды. При внедрение новых технологий в промышленном производстве меняется автоматически качественные характеристики территориальной экономики в сторону энергосбережении высокой производительности.

Процесс аллокации ресурсов подразумевает перераспределение ресурсов и направление государственной поддержки на отраслях с более высокими технологиями. Известные механизмы такого распределения являются создание специальных зон с определенными льготами и кластеризация производства. В результате их реализации происходит интеграция науки и производства. Все вышесказанное в купе, формирует институциональную организацию качественно-структурного преобразования пространственно-локальной экономики.

Данную теоретическую модель можно нарисовать как некий замкнутый контур, внутри которого одна отрасль, в нашем случае это промышленность, вследствие активизации промышленной политики выполняет роль импульса и запускает процесс концентрации ресурсов и их направления в нужное русло, в результате чего доля продуктов с высокой добавленной стоимости в структуре территориальной экономики будет расти, а издержки будут снижаться. Так как, данную модель мы описали как замкнутый цикл, в конечном итоге произойдёт обратная связь между обновлённой структурой и рынком труда, что требует корректировку реализуемой промышленной политики в регионе.

Как выше отметили, мы исходим из теории необходимости государственного вмешательства в экономику путем воздействия на нужные рычаги с помощью инструментов регулирования. Промышленная политика в современном понимании означает избавление экономики от сырьевой зависимости. Помощь государства обосновывается еще тем, что фундаментальные сдвиги в структуре экономики регионов страны невозможны без участия государства. Государство посредством активации промышленной политики перенаправляет структуру региональной экономики в сторону индустриализации, а индустриализация подразумевает развитие наукоёмкого производства.

Изложение основного материала. Развитие региональной экономики согласно законам материалистической диалектики является объективным результатом накопительного прогресса количественных показателей, которые нарастая, перешагивают через определенные рамки, в силу чего происходит качественный сдвиг в структуре территориальной экономики. Иными словами, количественное увеличение компонентов процесса неизменно приводят к качественным изменениям. Региональная экономика, также подчиняясь такой закономерности, претерпевает качественную трансформацию вследствие накопления экономических показателей в количественном измерении. По крайней мере, классическая экономическая теория базируется на таком рациональном суждении.

Исходным постулатом теории структурных сдвигов в экономике, как на национальном, так и на региональном уровне, является признание того, что только на основе количественного роста невозможно обеспечить качественное изменение экономики. В этом аспекте, оглашенный в ключевых программных документах переход к индустриально-инновационной модели развития, подразумевает нечто иное, как качественной трансформации национального хозяйства. Отказ от модели развития, опирающаяся на добывающую промышленность и сельское хозяйство в пользу глубокой переработки и выпуску товаров с высокой добавленной стоимости, означает переход от интерпретации сухих цифр к развитию, к модернизации и устранению диспропорций развития.

Про индустриальный сценарий будущего развития в НСР-2030 прямо об этом говорится, что «…При этом сценарии будут созданы основы индустриально-аграрной модели развития. В качестве драйвера роста национальной экономики выступит ускоренный рост промышленности на основе введения в эксплуатацию новых мощностей по производству электроэнергии, добыче ископаемых и угля, модернизации лёгкой и пищевой промышленности, формирования отечественной чёрной и дальнейшего развития цветной металлургии, развития индустрии строительных материалов, легкой и пищевой промышленности …» [11].

То, что сейчас происходит с экономикой нашей страны, невозможно объяснить без теорию структурных сдвигов и трансформаций. Объявленная четвёртая национальная цель – ускоренная индустриализация, является примером того, как государство пытается перешагивать через накопление количественных показателей в качественно новый уровень развития, поскольку переход от старой модели к новой требует глубокую качественно-структурную трансформацию.

Правильно отмечает отечественный ученый Каримова М.Т., что: «… Успешная трансформация социально-экономической системы и ее перевод в новое состояние, вызванное усилением влияния процессов глобализации и интеграции экономики в мировую хозяйственную систему, предполагает необходимость проведения структурной перестройки экономики страны и ее регионов с целью устранения накопившихся деформаций…» [7].

Как и многие другие экономические теории, концепция структурных сдвигов не имеет своего конкретного автора. Но, существует плеяда известных ученых, которые внесли свою достойную лепту в ее разработке. Например, известный лауреат Нобелевской премии – американский экономист Саймон Кузнец в свое время очень многое сделал для формирования данной теории. Наблюдая за развитыми и развивающимися странами, он выделил такую особенность, что по мере урбанизации и индустриализации, постепенно сокращается доля сельского населения, а доля городского наоборот – растет быстрыми темпами. Такую трансформацию он охарактеризовал как сдвиг между секторами экономики. На примере своей знаменитой кривой (Кривая Кузнеца) он объяснил, что по мере развития и ускорения индустриализации, сначала растет разрыв между бедными и богатыми, после достижения определенного уровня развития, происходит обратный процесс. Поэтому, структурных сдвигов он считал обязательным условием современного экономического роста и ее фундаментальной характеристикой [3].

Следует отметить, что положения классиков и современной регионалистики немного отличаются в этом вопросе. Иными словами, если, классическая школа, на примере Саймона Кузнеца, прослеживала за трансформацию традиционного уклада в индустриальный, современные ученые-регионоведы рассматривают этот фактор на мезоуровне.

Исходя из того, что современная российская школа более близка к нам в категориальном понимании территориальной экономики, рассмотрим положения классической школы и современных экономистов на примере работ С.Кузнеца – как представителя американской классической школы, и Красильников О.Ю. [9] Ермоленко А.С. – как представителей современной российской школы регионоведения, и Каримовой М.Т. [7].

Сравнительный анализ подходов старой и новой экономических школ содействует формированию общей картины становления региональной экономики. Для этого мы выбрали в качестве критерий сравнения масштаб проецируемых явлений, саму сущность качественно-структурного сдвига, ключевых драйверов роста и ожидаемый результат от данного процесса.

Старая экономическая школа, рассматривает вопросы структурных сдвигов на уровне макроэкономики, применив при этом методы сравнительно-исторического анализа и сопоставления. Современная школа представляет регион как целой экономической системы, которому присущи собственные закономерности развития.

Согласно работам Кузнеца С., суть структурных сдвигов заключается в трансформации и эволюции отраслей национального хозяйства. Он и другие экономисты старой школы рассматривали качественно-структурные изменения на примере переход к индустриальному обществу от аграрного уклада. Современные же регионоведы исходят из того, что можно удостовериться о свершении такого сдвига на основе анализа количественных показателей, прежде всего, доли производства высокотехнологической продукции, преобладание глубокой переработки над сырьевой экономикой и т.д. То есть, на основе учета инноваций, доли промышленности, промышленного производства и еще множества факторов.

Если сильно обобщить положения классической школы, то она признает в качестве драйверов экономического развития (как результат качественно-структурной трансформации), научно-технический и технологический прогресс, прорывных инноваций на глобальном масштабе, которые приведут к кардинальному преобразованию хозяйственного уклада.

В работах современных регионоведов, включая отечественных ученых, таким локомотивом являются инвестиции, политико-управленческие решения, реализация государственных программ и стратегий и конечно, имеющиеся ресурсные потенциалы каждой территории.

И наконец, согласно вышеуказанных критерий, результаты качественно-структурных сдвигов по постулатам классической школы, измеряется такими показателями, как валовый внутренний продукт, уровень урбанизации, прирост ВВП на душу населения. Новая школа акцентировала

внимание на динамику развития, на темпы развития валового регионального продукта. Устойчивость региональной хозяйства как целой системы современными регионоведами рассматривается как индикатор структурных сдвигов в экономике.

Здесь отличие подходов состоит в применении категории «структурные сдвиги», старой школой как детерминант, а новой школой как инструмент управления. Мы на примере работ С.Кузнеца можем удостовериться, что страна не может быть развитой, если в структуре ее экономики преобладает аграрный сектор. Иными словами, структурные сдвиги здесь выступают как объективные обязательные изменения, без которых невозможно следующий уровень развития общества.

При этом, современные ученые по данному направлению более склонны к управляемым структурным сдвигам. Например, Каримова М.Т. классифицируя регионы на слаборазвитые, депрессивные и кризисные регионы, отмечает, что «…Невозможность преодоления сложившихся кризисных ситуаций или негативных элементов социально-экономического развития за счет локальных источников и резервов, является характерной чертой всех типов проблемных регионов…» [7]. Отсюда видно, для преодоления такой ситуации, следует провоцировать структурные сдвиги в нужном направлении, потому что «… проблемный регион - это территория, которая самостоятельно не в состоянии решить накопившиеся социально-экономические проблемы или реализовать свой потенциал и поэтому требуется активная поддержка со стороны государства» [7]. На наш взгляд, активная поддержка государства является тем инструментом, с помощью которого можно вызвать определенные качественные и структурные сдвиги в экономике.

Таким образом, выясняется, что новая школа регионоведения, в отличие от старой школы, жонглирующей такими отраслевыми пропорциями, как доля в ВВП, соотношение занятых в секторах и т.д., активно рассматривает институциональные соотношения (доля МСБ, доля частного сектора, доля госсектора и т.д.) и факторные соотношения (пропорции труда и капитала и т.д.).

С.Кузнец исходит от теории экономического неравенства, а регионоведы от пространственно-регионального неравенства. На примере территорий Республики Таджикистан ярко демонстрируется аутентичность позиции последних по диспропорциям развития территорий, относительно развитых центров и слаборазвитых периферий. В этом аспекте, промышленная политика, проводимая государством в регионах республики, признается нами одновременно как фактор и как инструмент осуществления структурных сдвигов.

Настоящая работа, продвигая начатую еще в советское время таджикскими учеными, такими академиками как Саидмуродов Х., Рахимов Р.К. и продолжившими в новое время их работу, отечественными исследователями, как Каримовой М.Т., Низамовой Т.Д., Мукимовой Н.Р. и другими, дополняет данную концепцию тем, что отдельно выделяется роль активации промышленной политики в ходе структурной перестройки региональной экономики.

В Послании Лидера Нации в 2016 году сказано: «Промышленные реформы являются движущей силой национальной экономики, обеспечивают занятость населения, являются источником доходов государственного бюджета и в целом являются важнейший фактор в решении социальных проблем» [14].

Одновременно динамизм экономических тенденций повышательной волны обостряет борьбу за рынки, расширяя пространство мирового рынка, и увеличивает вероятность усиления международной конкуренции. Внутри страны развитие и качественное изменение структуры производительных сил активизирует классы и социальные группы, стремящиеся устранить устаревшие социально-экономические отношения.

Промышленная политика в широком смысле рассматривается, как комплекс государственных мер, направленных на развитие, совершенствование и перестройку структуры национальной экономики в целом. Варианты определений авторов, придерживающихся данного подхода, приведены в таблице 1.

Таблица 1. - Понятие «промышленная политика» (широкая трактовка) *

Зарубежные учёные

Okuno-Fujiwara M., Suzumura K. (1985)	[2] Промышленная политика - совокупность государственных мер, принимаемых для перераспределения ресурсов между отраслями или для изменения организационно Предпринимательской структуры отрасли в том случае, когда рыночный конкурентный механизм оказывается неспособным обеспечить достижение этой цели.
Krugman P., Obstfeld M. (1991)	Содействие притоку ресурсов в отдельные сектора, которые государство считает важными для будущего экономического роста [1].
А. Смит	Реформы «индустраьной системы» или «промышленной системы» в научной терминологии были проведены классиками экономики, такими как Адам Смит, определивший политико-экономическое содержание системы улучшения положения населения [4].
Российские учёные	
Сухарев О.С., Стрижакова Е.Н. (2014)	[17] Под индустриальной (промышленной) политикой понимается комплекс управленческих, организационно экономических и правовых мер, разрабатываемых правительством на региональном и федеральном уровнях, которые нацелены на создание условий для эффективной работы промышленных структур и обеспечения роста производительности, а также объемов выпуска и занятости. Промышленная политика в индустриальной стране должна играть роль системообразующего звена общей экономической политики государства наряду с фискальной, социальной и денежно-кредитной политикой.
Чернобородова Л.А. (2008)	Промышленная политика понимается преимущественно как макроэкономическая политика, направленная на создание общих институциональных и экономических условий, максимально благоприятствующих промышленному развитию, распространяющая свое влияние на различных субъектов рынка, формирующая экономическую и институциональную, организационную и правовую среду их активности [18].
Симачев Ю.В, Кузык М.Г., Погребняк Е.В. (2018)	Промышленная политика представляет собой любые действия государства, направленные на улучшение условий ведения бизнеса и (или) изменение структуры экономической активности в секторах и (или) технологических областях и призванные обеспечить улучшение перспектив экономического роста и (или) повышения благосостояния, которое бы не произошло в отсутствие государственного вмешательства [16].
Отечественные учёные	
Р. Рахмазода	Как правило, каждый экономический субъект оценивает эффективность инвестиционной деятельности со своей точки зрения. Например, для органов государственного регулирования первостепенное значение имеет рост производства и валового внутреннего продукта в экономике страны, для агропромышленных предприятий важно увеличение объема продаж и чистой прибыли [15].

Т.Дж Низомова	Расширяются общие положения теории экономической реконструкции, формируются принципы и критерии анализа структурных изменений. Автор считает, что концепция необходимости бухгалтерского учета указывается во все большей детализации, но концепция производственной системы находится за пределами авторского видения [12].
А.Б Мирсаидов	В современных условиях региональной экономики значительное место занимают материальные активы, а нематериальные активы (информационная, инновационная, коммуникационная инфраструктура и т.д.), что обеспечивает благоприятные условия для развития региональной промышленной системы [10].
Мнение автора	
Разработка методологических и методических основ управления процессами формирования и реализации стратегии развития экономики Республики Таджикистан с помощью всестороннего анализа государственные, общественные, социальные, территориальные. предпринимательские структуры и объединения всех форм собственности, которые участвуют в социально-экономическом развитии страны, создают собственную инфраструктуру, способствующую взаимодействию с внешней окружающей промышленной средой.	

***Примечание.* * Составлено автором по**: Okuno-Fujiwara M., Suzumura K. (1985), Krugman P., Obstfeld M. (1991), А. Смит, Сухарев О.С., Стрижакова Е.Н. (2014), Чернобородова Л.А. (2008), Симачев Ю.В, Кузык М.Г., Погребняк Е.В. (2018), Р. Рахмазода, Т.Дж Низомова, А.Б Мирсаидов.

Таким образом, отраслевая политика является составной частью структурной и предполагает воздействие на отраслевую структуру экономики. И соответственно промышленная политика выступает в качестве еще более узкого понятия, делая акцент только на деятельности государства в отношении промышленности. Соотношение понятий согласно такому подходу представлено на рисунке 1.

Рисунок 1.1. - Соотношение понятий структурной, отраслевой и промышленной политики согласно иерархичному подходу

***Источник**: составлено автором.

При этом между данными видами политик существует тесная взаимосвязь, одна политика может являться инструментом реализации другой. Так, «структурная перестройка экономики должна опираться на продуманную промышленную политику государства» [5]. В свою очередь

промышленная политика также предполагает структурные изменения, в том числе в разрезе структурных единиц - отраслей или секторов экономики [13].

В заключение следует отметить, что проведенный анализ позволяет предложить авторское определение: промышленная политика — это государственная политика, направленная на создание структурно сбалансированной, конкурентоспособной, инновационно-ориентированной промышленности в целях обеспечения экономического роста, общественного благосостояния и национальной безопасности страны.

Таким образом, разработанная автором теоретическая модель взаимосвязи промышленной политики и качественно-структурных сдвигов экономики опирается на детерминантной роли промышленной политики при качественно-структурной трансформации территориальной экономики.

Литература

1. Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy // New York: Addison-Wesley,1991.
2. Okuno-Fujiwara M., Suzumura K. Economic Analysis of Industrial Policy: A Conceptual Framework through the Japanese Experience // Tokyo: Asahi. – 1985,p. 35–41.
3. Simon Kuznets (1966), The Modern Economic Growth: rate, structure, and spread. A postscript. New Haven: Yale University Press, ISBN-10 : 0300001460. ISBN-13 : 978-0300001464. 539pp.
4. А. Смит. (англ. *The Theory of Moral Sentiments*) — книга шотландского экономиста и философа Адама Смита, опубликованная в 1759 году. С- 474.
5. Богиня Д., Волынский Г. Структурная перестройка экономики в условиях глобализации и информатизации //Экономика Украины. - 2003. - N7. - С. 19-28.
6. Джон Кейнс - государственное управление в экономике и современность [Электронный ресурс] http://www.петрани.рф/-джон-кейнс-государственное -управление
7. Каримова, М.Т. Региональные аспекты структурной трансформации национальной экономики (теория, методология, практика): диссертация ... доктора Экономических наук: 08.00.05 - Региональная экономика/ М. Т. Каримова. Душанбе, ТНУ, 2016.- 316 с. [Электронный ресурс] http://www.dslib.net/economika-xoziajstva/regionalnye-aspekty-strukturnoj-transformacii-nacionalnoj-jekonomiki.html (Дата обращения: 28.12.2025).
8. Кейнс, Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег [Электронный ресурс] Джон Мейнард Кейнс: https://socioline.ru/files/5/316/keyns.pdf
9. Красильников О.Ю. Структурные сдвиги в экономике России переходного периода // Дисс. на соиск.уч.ст. к.э.н. по спец.: 08.00.01-Экономическая теория. – Саратов, 1996, 350 с.; Красильников О.Ю. Теоретико-методологические основы исследования структурных сдвигов в современной российской экономике // Дисс. на соиск.уч.ст. д.э.н. по спец.: 08.00.01-Экономическая теория. – Саратов, 2001, 312 с.; Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике. - Саратов: Изд-во СГУ, 2001. - 164 с.; Красильников О. Ю. Теоретические основы исследования структурных сдвигов в экономике // Экономика и управление. - 2007.
10. Мирсаидов А.Б. Кластер как рыносный институт развития прострасвенной экономики // Эономика Таджикистан. Душанбе, 2016- №1 С.-61-75.
11. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. [Электронный ресурс]: https://medt.tj/documents/main/strategic_national_programm/strategic_national_prog_ru.pdf С.24-25. (Дата обращения: 27.12.2025).
12. Низомова Т.Дж. Рекострукция промышленных предприятий переходной экономики // монография – Душанбе- «Ирфон» 2005. С.-130.
13. Перестюк Б., Перестюк Л. Формирование государственной промышленной политики //Экономика Украины. - 2001. - N6. - С. 35-38.
14. Послание Лидера нации, Президента Таджикистана уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 22. 21.2016, город Душанбе.
15. Р. Раҳматзода., Қудратова Ф.Р Самоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии Тоҷикистон: самараконокӣ, самтҳо ва дурнамо. Душанбе-2021 «Ирфон» С.-160 (С.-31).
16. Симачев Ю.В., Кузык М.Г., Погребняк Е.В. Промышленная политика федерального уровня: базовые модели и российская практика // Журнал НЭА. – 2018. – N 3. – С. 39.
17. Сухарев О.С., Стрижакова Е.Н. Индустриальная политика и развитие промышленных систем //Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2014. – N 15.

18. Чернобродова Л.А. Институциональный подход к формированию государственной промышленной политики в РФ //Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2008. – N 12.

Маълумот дар бораи муаллиф

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс-Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти биржавӣ, унвонҷӯ-докторанти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Почтаи электронӣ: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Сведения об авторе

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс-Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры биржевой деятельности, докторант кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Электронная почта: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

About the author

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs-Tajik State University of Finance and Economics, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Stock Exchange Activities, Doctoral Candidate of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street. 64/14. Tel.: (+992) 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

УДК: 336.717

ВАЗЪИ МУОСИРИ ҲИСОББАРОБАРКУНИҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МУШКИЛОТҲОИ АСОСИИ ТАҚВИЯТИ ОН

Шариф Раҳимзода
Мирзоев Ҳ.Ҳ.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар шароити гузариш ба муносибатҳои нави бозорӣ, ки дар муносибатҳои хариду фурӯш, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, махсусанд дар шароити гузариш ба техника ва технологияҳои муосир нақши калидӣ доранд, мо дар ин замина масъалаҳои муҳимтраини рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода дар ин самт ба натиҷаҳои назарраси илмӣ низ ноил гардидем. Дар мақолаи мазкур мо як қатор нишондиҳандаҳои марбут ба ташаккул ва рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро мавриди таҳлил қарор дода дар ҳамин замина, таъсири алоқамандии нишондиҳандаҳоеро, ки бевосита ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ таъсир мерасонанд, мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем. Ҳамчунин дар мақолаи мазкур таъсири омилии рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро мавриди баррасӣ қарор дода гурӯҳи омилҳоро дар ин самт муаян намудем.

Калидвожаҳо. Ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, хизматрасониҳои маҷозӣ, технологияҳи ҳозиразамон, замимабарномаҳои бонкӣ, нишондиҳандаҳои бонкӣ, ислоҳоти низоми бонкӣ, амалиёт, хизматрасониҳо.

Барои иқтибос: Шариф, Р. Вазъи муосири ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилотҳои асосии тақвияти он / Ш. Раҳимзода, Ҳ. Ҳ. Мирзоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 84-92.

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ НЕДЕНЕЖНЫХ РАСЧЕТОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИХ РАЗВИТИЯ

Шариф Рахимзода
Мирзоев Х.Х.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В контексте перехода к новым рыночным отношениям, играющим ключевую роль в отношениях купли-продажи, безналичных расчетов, особенно в контексте перехода к современным технологиям, мы проанализировали и рассмотрели наиболее важные вопросы развития безналичных расчетов и достигли значительных научных результатов в этой области. В данной статье мы проанализировали ряд показателей, связанных с формированием и развитием безналичных расчетов, и в этом контексте проанализировали и рассмотрели влияние взаимосвязи показателей, непосредственно влияющих на безналичные расчеты. Также в данной статье мы изучили влияние развития безналичных платежей и выявили группу факторов в этом направлении.

Ключевые слова: Безналичные платежи, виртуальные услуги, современные технологии, банковские приложения, банковские показатели, реформы банковской системы, операции, услуги.

CURRENT STATE OF NON-MONEY PAYMENTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE MAIN PROBLEMS OF THEIR DEVELOPMENT

Sharif Rahimzoda
Mirzoev Kh.H.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In the context of the transition to new market relations, which play a key role in purchase and sale relationships and cashless payments, particularly in the context of the transition to modern technologies, we analyzed and examined the most important issues in the development of cashless payments and achieved significant scientific results in this area. In this article, we analyzed a number of indicators related to the formation and development of cashless payments, and in this context, we analyzed and examined the impact of the interrelationships between indicators directly affecting cashless payments. In this article, we also examined the impact of the development of cashless payments and identified a group of factors in this direction.

Keywords: Cashless payments, virtual services, modern technologies, banking applications, banking indicators, banking system reforms, operations, services.

Гузориши масъала. Дар шароити гузариш ба муносибатҳои нави бозорӣ ва тақвияти пайвастаи муносибатҳои тиҷоратӣ як қатор заруриятҳоеро тақозо менамояд ва муаммоҳои ҷойдоштае, ки дар ин самт суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро боз медоранд дар доираи миконоти ҷойдошта бояд ҳалу фасл карда шаванд. Аз ин лиҳоз, баҳодиҳии вазъи муосири субъектҳои иқтисодӣ ва дастрасии онҳо ба рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тақозо менамояд, ки дар ин амалкардаҳои институтсионалӣ анҷом дода шаванд.

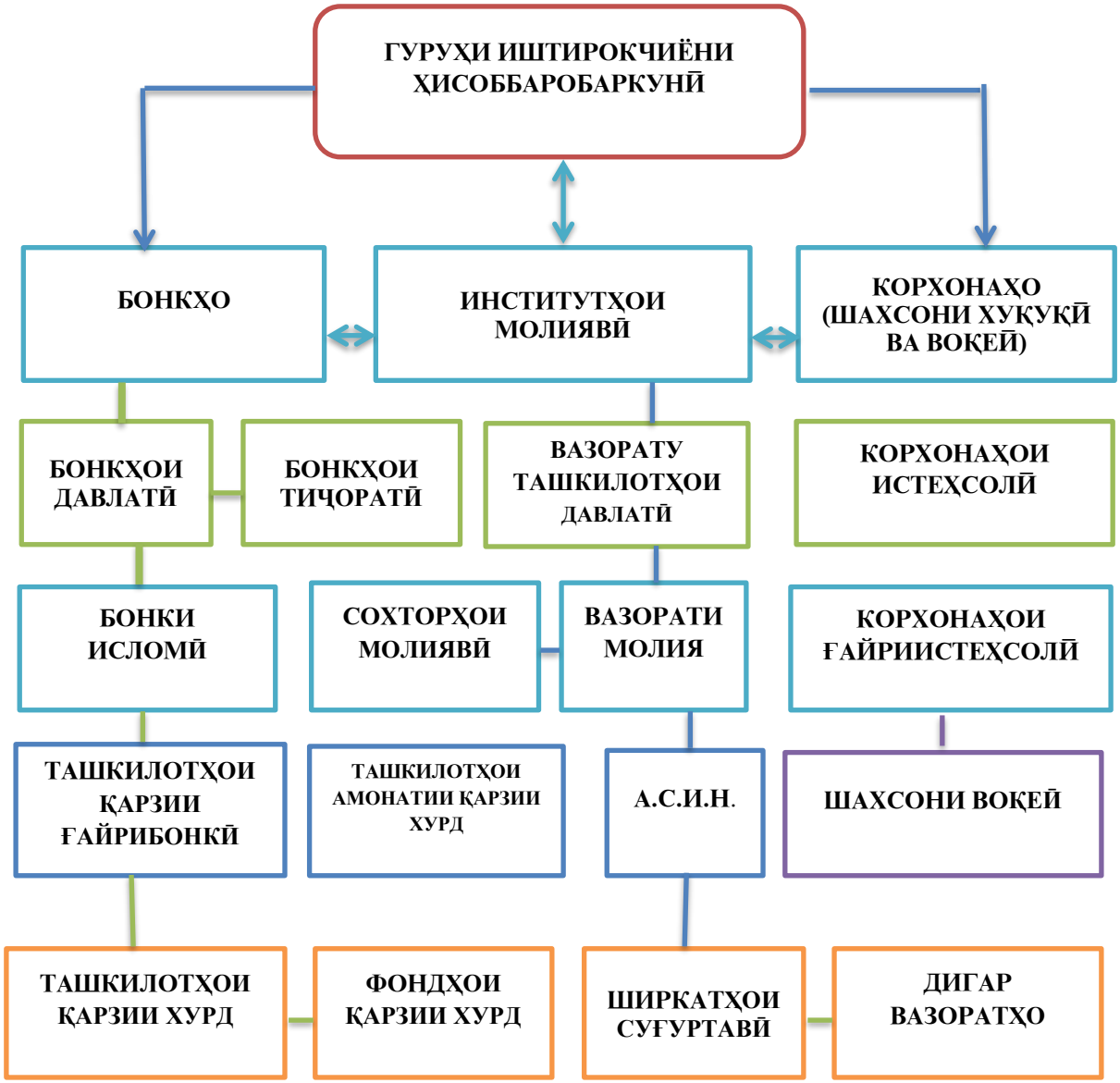
Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳои илмии солҳои охир нишон медиҳанд, ки ҳисаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон агар чанде, ки баъд аз соли 2010 тамоили дигарро касб намуда бошад ҳам (яъне рӯ ба болоравӣ ниҳод), ҳамоно натиҷаҳои он вобаста ба баинобатгирии як қатор меъёру нишондиҳандаҳо моро қаноатманд карда наметавонад. Зеро, аз як тараф агар сатҳи нокифоияи техника ва технологияҳои муосир барои рушди ин масъала монеа буд, аз дигар тараф одати мардум барои анҷоми амалиётҳои нақдӣ ё ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба рушди ин масъала монеа эҷод менамуд.

Мақсади мақола - таҳқиқ ва баррасии вазъи муосири ҳиссоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва заминаҳои ташаккулёбии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, муайян намудани омилҳои асосии таъсиррасон ба рушди онҳо ва баҳодиҳии нақши он дар баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ ва фарогирии молиявии аҳолӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ, масъалаи рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фаъолнокии иштирокчиёни низоми ҳисоббаробаркунӣ ва сатҳи нокифоияи таваҷҷуҳи аҳолӣ барои рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ имкон намедиҳад, ки дар сатҳи зарурӣ ҳисоббаробаркуниҳо рушд дода шаванд. Иловатан, дуруст қайд гардидааст, ки “барои дуруст паси сар намудани буҳронҳо ва дигар таконҳои бемаҳалли иқтисодӣ низоми бонкӣ бояд дар ҳама шароит омодагии ҷиддӣ дошта бошад” [3.118]. Мо, ба он назарем, ки ин омодагиҳоро дар соҳаи молиёт ва бонкдорӣ гузариш ба ҳисоббаробаркуниҳо ва дигар пардохтҳо ташкил медиҳад.

Таҷриба собит намудааст, ки дар ҳама соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа амалкардҳои институтсионалӣ ё дар шакли дигар фаъолнокии сохтору соҳаҳои гуногун дар самти рушди ин ё он соҳа имкон медиҳад, ки роҳи стратегии ба ҳадафҳо расидан кутоҳ гардида, суръати рушд бамаротиб таъмин карда шавад. Аз ин хотир, тамоюлҳои ба рушд нигаронидашудаи ҳиссоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикстон, махсусан аз гурӯҳи иштирокчиёни ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ вобастагии зиёд дорад, ки сохторбандии онро мо чунин нишон медиҳем (расми 1).

Пеш аз баррасии масъала, мо дуруст иброз намудем, ки “дар низоми имрӯзаи бонкӣ бартарии асосии бонкҳо дар бозори рагобат ва бозори бонкӣ ин шакли муосири хизматрасонӣ мебошад ва бояд асоси онро техника ва технологияҳои муосир бо дарназардошти манфиатҳои умумимиллӣ ташкил намояд” [6, с. 116]. Вобаста ба маълумотҳои дар расми 1 овардашуда метавон гуфт, ки дар вусъат бахшидани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ натанҳо субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ва аҳолӣ, балки тамоми бонкҳо ва дигар ташкилотҳои молиявию қарзии ғайрибонкӣ низ бояд фаъол бошанд.

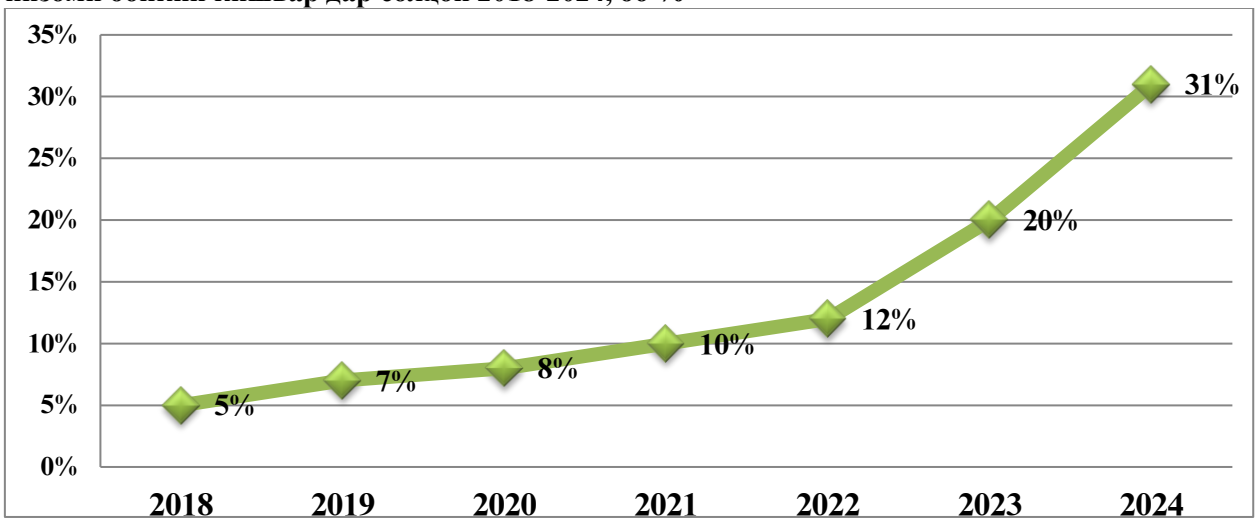
Расми 1. Гурӯҳи иштирокчиёни ҳисоббаробаркунӣҳо дар дар сатҳи иқтисодиёт
Сарчашма: таҳияи муаллифон

Таҷрибаи Тоҷикистон вобаста ба осебпазирии низоми бонкӣ чунин шароит фароҳам овард, ки бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ аз истифодаи амалиёту хизматрасониҳои хатарафзо даст кашида, ба амалиёту хизматрасониҳое рӯй оварданд, ки онҳо аз як тараф идорашаванда буда, аз дигар тараф сатҳи осебпазирии низоми бонкиро вобаста ба зиёд гардидани таъсири омилҳои дохилию берунӣ ҳифз карда тавонанд. Чи тавре, ки маълум аст, душвортарин лаҳзаи низоми бонкии Тоҷикистон солҳои 2014-2021-ро дар бар мегирифт ва ин масъала боис гардид, ки бонкҳо ба ислоҳоти ҷиддӣ рӯй оварда, амалиёт ва хизматрасониҳои худро комилан дигаргун намоянд.

Дар марҳалаи аввали гузариш ба шаклҳои ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ чӣ тавре, ки иброз гардид норасоии воситаҳои ҳисоббаробаркунӣ ва сатҳи пасти таваҷҷуҳи истифодабарандагони ҳисоббаробаркунӣ имкон намедод, ки рушди ҳисоббаробаркунӣ батадриҷ рушд дода шавад. Қайд кардан зарур аст, ки сатҳи нокифояи ҳисоббаробаркуниҳо дар навбати аввал аз тарафи гурӯҳи бонкҳо бинобар нишондиҳандаҳои техникӣ ва технологӣ буд. Бинобар ин, зарурияти рушди ин масъала амалкардҳо ва фаъолгардонии институтсионалиро тақоз менамуд. Баъд аз давраи дуюми бӯҳрони молиявии ҷаҳонии соли 2014 осебпазир гардидани низоми бонкӣ, ҳамчунин, таъсири манфии бемории КОВИД-19 аз ҳисоби таъсири амалиётҳои нақдӣ як қатор мушкилотҳоро ба миён овард ва ин боис гардид, ки ба рушд додани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ такони тоза дода шавад. Чи тавре, ки аз таҳлилҳо бар меояд ислоҳот дар соҳаи хизматрасониҳои бонкӣ, махсусан

ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ баъд аз ислоҳот ва заруриятҳо такони тоза бахшид (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Динамикаи тағйирёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз тарафи низоми бонкии кишвар дар солҳои 2018-2024, бо %

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омори бонкӣ барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329), 2023, №12 (341) ва 2024, №12 (353) .

Ин боис гардид, ки якбора ҳисоббаробаркуниҳо ва пардохтҳои электронии замонавикардашуда вусъат пайдо намудаанд. Тибқи маълумотҳои дигараммаи 1 ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки баъд аз соли 2018 яку якбора суръати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмуи умумии ҳисоббаробаркуниҳо вусъати тозаро касб намуд. Аз ҳамин лиҳоз, нишондиҳандаҳои он аз 5%-и соли 2018 якбора ба 31% дар соли 2024 баробар гардид, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса ба соли таҳлилӣ 26 банди фоизӣ бо ҳисоби мутлақ ва ба ҳисоби нисбӣ 5,2 маротиба зиёд мебошад. Барои рушди ҳаматрафаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ин масъала ҳануз ҳам моро қаноатманд карда наметавонад. Аз ин хотир, тақвияти ин масъала бояд бо роҳи зерин сурат гирад:

1. Андешидани чораҳои маҷбуркунӣ дар самти мутаммарказ намудани истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ ба таври маҷбурӣ ё таъсиррасонии бевосита ва ҳавасмандгардонӣ;
2. Пурзур намудани низоми назоратӣ дар самти иистифодаи амалиётҳои нақдӣ ва ҷорӣ намудани маҳдудиятҳои таркибӣ;
3. Ҳамкории пайваста бо ҳукумат ва дар заминаи ин қабул намудани стратегияи давра ба давра гузаштан ба низоми нави ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ;
4. Пешниҳоди имкониятҳои муосир, ҳамзамон бо фароҳам овардани имкониятҳои васеъи ҳисоббаробаркунӣ ва ғ.

Вобаста ба институтҳои молиявӣ, ки онҳо сохторҳои асосии давлат мебошанд гуфтан мумкин аст, ки дар онҳо низоми 100% ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ҷорӣ гардидааст. Асоси ин муваффақиятро дар Тоҷикистон таваҷҷуҳи пайваста ва саривақтии роҳбари олии кишвар ташкил менамуд. Ба ҳамин хотир, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” аз 1 августи соли 2023 қабул шудааст, ки тавассути онҳо рақамикунонии иқтисодиёт дар сатҳи зарурӣ татбиқ карда мешавад [9]. Ин масъала ба он боис гардида, ки сохтору мақомотҳои молиявии давлатӣ пурра ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайриннақдӣ гузаранд ва ин бинобар вобастагии зиёд доштан ба дигар сохтору соҳаҳои алоҳида, махсусан бахши воқеии иқтисодиёт суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳоро фароҳам сохт.

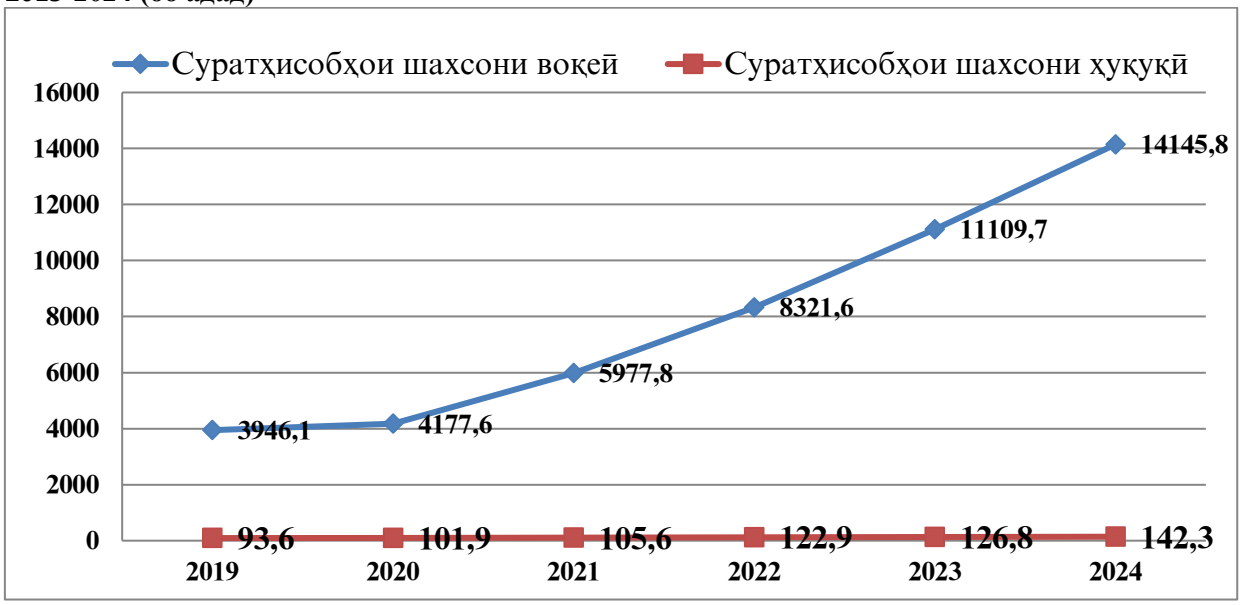
Тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ як қадами нав дар бораи ҳаҷм ва ҳиссаи падохтҳои ғайринақдӣ буд. Як роҳи расидан ба ҳадафҳои ба рушд нигаронидашудаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақӣ ин ташаббус нишон додан дар самтҳои калдии давлат мебошад.

Яке аз сохторҳои марказӣ дар вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ин бевосита корхонаву муассисаҳои иқтисодӣ, ғайрииқтисодӣ ва ғайридавлатӣ мебошанд, ки онҳо дар бозори бонкӣ субъетҳои асосии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақӣ маҳсуб меёбанд. Лекин, таҳлилҳо нишон

медиҳанд, ки иштирокчиёни фаъоли суръати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ин албатта шахсони воқеӣ мебошанд, ки ин фаъолнокиро аз рӯйи суратҳисобҳои бонкии онҳо пай бурдан мумкин аст.

Илова бар ин, метавон гуфт, ки агар шахсони воқеӣ дорои суратҳисобҳои бонкӣ бошанд, онҳо метавонанд ҳар вақт дар амалиётҳои ғайринақдӣ барои хариди мол, иҷрои кор ва хизамтрасонӣ ширкат варзанд. Бинобар ин, фаъолтарин татбиқкунандагони ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ шасони воқеӣ маҳсуб меёбанд, ки исботи ин масъаларо вобаста ба суръати рушд дар диаграммаи 2 мукаммалан мушоҳида намудан мумкин аст.

Дианрраммаи 2. Тамоили рушди суратҳисобҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар солҳои 2019-2024 (бо адад)

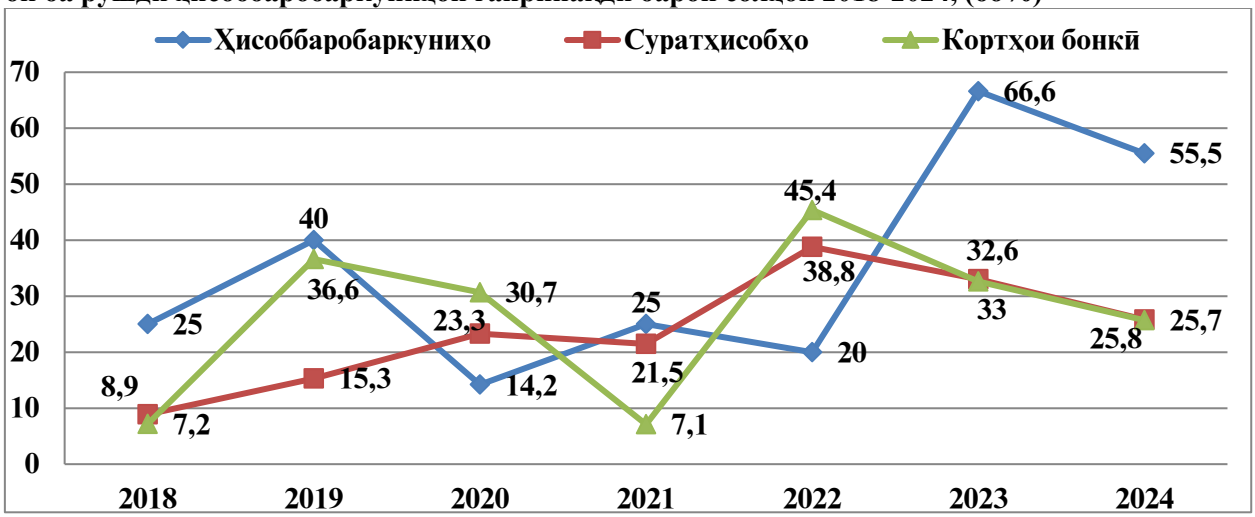
Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумоти Бюллетени омори бонкӣ барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329), 2023, №12 (341), 2024, №12 (353)

Таҳвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз шумораи суратҳисобҳои бонкӣ ва соҳибони суратҳисобҳои бонкӣ вобастагии зиёд дорад. Суратҳисобҳои бонкӣ қисми асосӣ ва таркибии ташкили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ маҳсуб ёфта, ба воситаи онҳо субъектҳои мазкур метавонанд амалётҳои ғайринақдӣ анҷом дода, дар атрофи худ дигар истифодабарандагони ҳисоббаробаркуниҳоро низ ҳавасманд гардонад. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ, як қатор муаммоҳое, ки бевосита ба муамосозии раванҳои ҳисоббаробаркунӣ таъсири манфӣ мерасонанд, ин камтаваҷҷуҳии субъектҳои иқтисодӣ, махсусан корхонаву муассисаҳои соҳаи кишоварзӣ ё хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд. Вобаста ба натиҷаҳои амалӣ, мо бар он назарем, ки чӣ тавре, ки пул барои бонкҳо ба монанди хун барои зинда монадани онҳо хизмат мекунад, ҳисоббаробаркуниҳо, махсусан ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ барои пул вазифаи рагҳоро иҷро мекунанд ва дар маҷмуъ, иштирокчиёни ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар ин масъала вазифаи дилро иҷро менамоянд. Вобаста ба ин, дар шароити гузариш ба истифодаи технологияҳои баландсуръат ҳаминро бояд гуфт, ки чи қадаре, ки талабот ва ҳавасмандии субъектҳои иқтисодӣ барои истифодаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ афзоиш ёбад, то ҳамон андоза восита ва дастгоҳҳои рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ низ афзоиш меёбад. Бинобар ин, зарурияти ташкили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз як қатор восита ва дастгоҳҳои мусоидаткунандаи ҳисоббаробаркунӣ вобаста мебошад (диаграммаи 3).

Вобаста ба тағйирёбии нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки вобсастагиҳо дар сатҳи низоми бонкӣ ва ғайри он боис мегарданд, ки дар як ҳолат нишондиҳандаҳо ба таври маънидод афзоиш ёфта, дар мавриди дигар ҳамдигарро тағйир диҳанд. Чунин ҳолат ба он вобаста мебошад, ки кадом механизмҳо ҳамчун омил дар пешрафти ин масъала таъсири манфӣ ва кадом масъалаҳо таъсири мусбат мерасонанд. Бинобар ин, заминаҳои меҳварӣ ва бунёдии рушди ҳисоббаробаркуниҳоро агар дар марҳалаи ибтидоӣ суратҳисобҳои бонкӣ ташкил намоянд, дар айни замон ба суръатбахшии он кортҳои бонкӣ ва дигар дастгоҳу барномаҳои

ҳозиразамон таъсир мерасонанд ва онҳо метавонанд ба сфати механзмҳои рушди ин масъала мубадал гарданд.

Диаграммаи 3. Ҳамбастагии суръати рушди суратҳисобҳо, кортҳои бонкӣ ва таъсири он ба рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ барои солҳои 2018-2024, (бо%)

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумоти Бюллетени омори бонкӣ барои солҳои 2018, 12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329). 2023, №12 (341), 2024, №12 (353).

Чи тавре, ки аз даграммаи 3 бар меояд, дар давраи осебазир будани низоми бонкии кишвар 10-15 сол пеш, дар ҳамин замина яке аз муаммоҳои асосӣ ин пеш аз ҳама афзоиши бемайлони талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ва дар сатҳи нокифоя қарор доштани дигар хизматрасониҳои бонкӣ буд. Бинобар ин, ташаккул ва рушди инфрасохтори ҳисоббаробаркунӣ низ дар ҳамон давра тақозо менамуд, ки барои содда намудани гаронии ҳисоббаробаркунӣ ва ба таври яктараф ба он як қатор шароитҳои иловагӣ фароҳам оварда шаванд, ки ин масъала дар ҳамон давра барои низоми бонкии Тоҷикистон таъмин набуд. Барои мисол мо гуфта метавонем, ки дар қадамҳои аввали гузариш ба шаклҳои муосиртари ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи банкоматҳо ва дорандагони корҳои пардохтӣ афзоиш меёфт, аммо дар ҳамон давра танҳо амалиётҳои яктарафа бинобар маҳдуд будани амалиёт ва ҳисоббаробаркуниҳо анҷом дода мешуданд. Яъне дорандагони кортҳои бонкӣ дар ҳамон давра бинобар набудани инфрасохтори зарурӣ кортҳои бонкиро танҳо барои гирифтани пули нақд истифода менамуданд, ки ин масъала як мушкилоти асосии давр ва аз ҳама омили хатарнок барои осебпазир намудани низоми бонкӣ маҳсуб меёфт.

Дар ҳамон давра сабаби асоси паст будани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмуи ҳисоббаробаркуниҳо ин пеш аз ҳама набудани имконият ва дастгоҳу воситаҳои ҳисоббаробаркунӣ буд, ки ҳаҷми он то соли 2018-ро бо меъёри 5% ташкил менамуд.

Вобаста ба ин, иброз доштан зарур аст, ки гузариш ва таваҷҷуҳ ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар ҳамон даврае эҳсос гардид, ки дар он давра бонкҳо осебпазирии худро ҳис намуда, ба тамоюлҳои печида, ки он боси зиёд гардидани талабот ба пули нақд гардида буданд ба вуҷуд омад. Дар ҳамин давра дар баробари таҳлил ду омили паралеле, ки онро бо таъсири алоқамандии ҳисоббаробаркуниҳо таҳлил намудем ба суръати рушди ин масъала такони нав бахшид. Вобаста ба ин, иброз доштан зарур аст, ки суръати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ агар дар соли 2018 дар муқоиса ба соли 2017 ҳамагӣ 25%-ро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 25% ва дар солҳои 2023 ва 2024 ба 66,6% ва 55,5% баробар гардидааст, ки ин тамоил дар алоқамандӣ ба суръати рушди суратҳисобҳои бонкӣ ва дорандагони кортҳои бонкӣ имконпазир гардидааст [8].

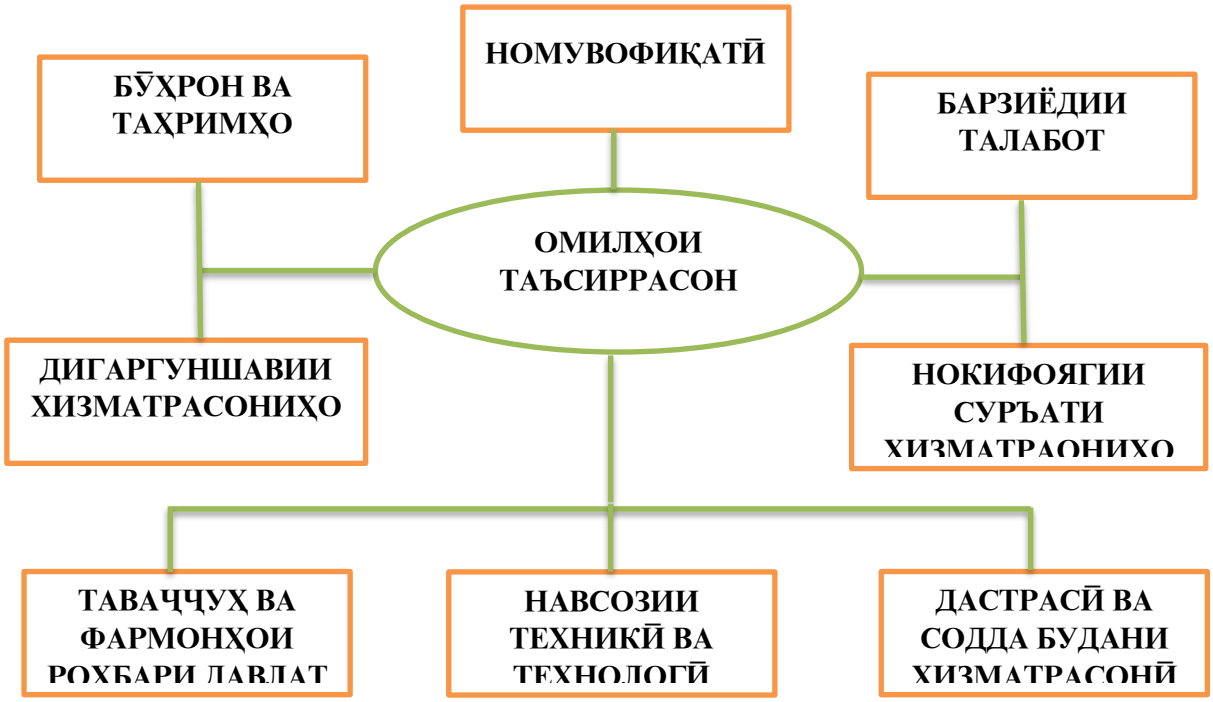
Чи тавре, ки аз маълумотҳои диаграмма аён аст дар ҳамин давра суръати афзоиши суратҳисобҳои бонкӣ агар дар соли 2018 нисбат ба соли 2017 8,9%-ро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 32,6% ва соли 2024 ба 25,7% баробар гардид, ки ин нишондиҳанда сатҳи ҳам вобастагии худро комилан бо рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ инъикос менамояд. Дар ҳамин давра суръати рушди кортҳои бонкӣ бошад соли 2018 7,2% ва солҳои 2023-2024 33 ва 28%-ро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба солҳои пеш назаррас мебошад ва идомаи чунин тамоил бояд вазифаи тамоми масъулини ба ин масъала таъсиррасон бошад.

Вобаста ба ин, бояд иброз дошт, ки баъзе тағйироҳое, ки метавонанд баъзе мубоҳисаҳоро ба минён оваранд, онҳо низ комилан хосияти ба ҳам наздик будани нишондиҳандаҳоро доро буда метавонанд унсурҳои алоқамандии рушди нишондиҳандаҳоро ба ҳамдигар бори дигар исбот намоянд. Агар мо бо лапишҳои диаграммаи мазкур назар афканем пас маълум мегардад, ки агар дар соли 2020 суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳо, дорандагони кортҳои бонкӣ ва шумораи суратҳисобҳо нисбатан коҳиш ёфта бошанд ва ин нишондиҳанда дар давраи авҷи бемории ҳамагири КОВИД-19 тамоили исботкунандаи дигарро касб намуд. Дар ҳамин масъала гуфтан мумкин аст, ки агар дар соли 2020 барои баромадан аз ин бӯҳрон замина фароҳам оварда шуда бошад, пас дар соли 2021 дар давраи авҷи бемории мазкур суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ баланд ва суръати рушди суратҳисобҳо ва кортҳои бонкӣ нисбатаан коҳиш ёфтааст, ки ин бори дигар исботи алоқмандии байни нишондиҳандаҳоро инъикос менамояд. Яъне дар соли 2021 суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳо нисбат ба соли 2020 25% зиёд гардида, суръати рушди кортҳои бонкӣ ба андозаи – 23,6%, ва суръати рушди суратҳисобҳои бонкӣ бошад ба меъёри – 1,8% коҳиш ёфтаст, ки сабаби асосии онро маҳдудиятҳои бемории ҳамагири КОВИД-19 ташкил менамуд.

Ин ва дигар омилҳо боис гардид, ки ба суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳо такони тоза бахшида шавад. Барои ин бозори мукаммали бонкӣ низ муҳим ва зарурӣ мебошад. Ба андешаи Аъзамова Т.Т. “...Ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкиро метавон ҳамчун мафҳуми бозории идоракунии фаъолияти бонк муайян кард, ки ба омӯзиши шароити бозор ва иқтисодиёт, ниёзҳои мушаххаси муштариёни бонк нигаронида шудааст ва ба талаботи муштариён ҳангоми таҳияи хизматрасониҳои нав ё такмили хизматрасониҳои мавҷуда нигаронида шудааст” [2, с. 315].

Дар айни замон яке аз мсъалаҳои муҳиме, ки таъмини суботи низоми пулӣ ва таъмини доимии муомилоти пулиро дар ҳама ҳолат ва шароит боназардошти таъмини амнияти иқтисодӣ ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ташкил медиҳанд ва ин масъала боис мегардад то барои рушди бомароми он чораҳои зарурӣ андешида шавад. Барои расидан ба чунин ҳадафҳо ислоҳот асос ва роҳи соддаи расидан ба ин масир мебошад. Зеро, беҳуда нагуфтаанд, ки “ислоҳот пайваста имкон медиҳад, ки низоми идоракунии иқтисодиёт, роҳу тартиби пешбурди сиёсати иқтисодӣ ба талаботи замон мутобиқ карда шуда, дар ин замина самаранокии низоми иқтисодии истифодашаванда таъмин ва талаботи рузмараи мардум қонеъ гардонида шавад” [7, с. 10].

Тамоюлҳои ба ҳам печидаи тағйирёбии нишондиҳандаҳо ба он далолат менамоянд, ки ягон омил бидуни таъсири омилҳои дигар ба таври чашмрас пеш наравад ва бинобар ҳамин мо зарурияти рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро дар Тоҷикистон дар асоси таъсири масъалаҳои зерин муҳим ва зарур мешуморем (расми 2).

Расми 2. Таъсири омилии бавуҷудоӣ ва рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Тоҷикистон

Сарчашма. Таҳияи муаллифон

Расидан ба роҳҳои самаранок ҳамеша дар асоси душвориҳои пешомада ба вуҷуд омада, дар он ҳиссаи назарраси омилҳои натиҷаовар мувофиқи мақсад мебошанд. Аз ҳамин лиҳоз, ислоҳот дар соҳаи низоми бонкӣ, махсусан дар иҷрои амалиёт ва хизамтрасониҳои бонкӣ аз он вобаста мебошад, ки раванди ҷории иҷрои чунин амалиёт ва хизматрасониҳо вобаста ба тавлаботи замон то чи андоза талаботи аҳолӣ ва субъектҳои иқтисодиро қонеъ карда метавонанд. Бинобар ҳамин, гуфтан мумкин аст, ки асоси ба натиҷа расидан дар ҳама сатҳу соҳаҳо вуҷуд доранд омилҳое, ки тамоми одамон ва субъектҳоро ба ин роҳ сафарбар месозанд. Вобаста ба ин ин дар масъалаи рушди ҳамаҷонибаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ мо таъсири омлии бавуҷудоӣ ё ҳасосият барои гузариш ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода, дар ин замина ба як қатор натиҷаҳои назаррас ноил гардидем. Бинобар ин, ташаккул ва рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар шароиди имрӯза ва вобаста ба расми пешниҳод намудаи мо аз ду нуқтаи назар барои рушд афзалият пайдо менамояд:

1. Аз нуқтаи назари маҳдудиятҳо ва мавҷудияти муаммоҳо дар равнди ҳисоббаробаркуниҳо;
2. Аз нуқтаи назари бартарият ва афзалиятҳое, ки ҳангоми гузариш ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҳосил мегарданд.

Вобаста ба ин, иброз доштан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ бо баназаргирии маҳдудиятҳо ва афзалиятҳои бо самари гузариш ба равандҳои ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар айни замон масъалаҳои зеринро ба таври оммавӣ тақозо менамояд:

- Дар сатҳи арзёбиҳои оммавӣ фароҳам сохтани равандҳои дастрасӣ барои истифодаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Мувофиқнамоӣ ва муосирнамоии гузариш ба шаклҳои навтарини ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тавассути техника ва технологияҳои муосир;
- Ба таври фосилавӣ бо баназаргирии мавқеи дастрасӣ ба мавҷҳои интернетӣ бунёди пойгоҳҳои мавҷрасонӣ, махсусан дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ, ки таҷамуи мизоҷонро дар бар мегирад;
- Ҳатмикунанонии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар асоси ташаббусҳои давлатӣ бо роҳи омакунонии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ;
- Ҳатмӣ намудани низоми баҳисобгирӣ дар корхонаву муассисаҳои сатҳи гуногун, махсусан субъетҳои соҳибкорӣ ва мукаммал гардонидани низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ [4, с. 282].
- Ҳамоҳангсозии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити гузариш ба техника ва технологияҳои муосири хизматрасонӣ ва иттилоотӣ ва ғ. [5, с. 453].

Дар шароити имрӯза, таваҷҷуҳи пайвастаи роҳбари кишвар низ дар давоми чанд соли охир яке аз масъалаҳои асосӣ ва аввалиндараҷа маҳсуб меёбад. Ба ҳамин хотир, роҳбари олии кишвар зикр намуданд, ки "...илова бар ин, дар соли 2025-ум доир ба масъалаҳои пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисоди миллӣ, ... , рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ ва истифодаи васеи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тадбирҳои мушаххас андешида шаванд" [1]. Аз ин нуқтаи назар, пешниҳодҳои таҳқиқоти илмии мо метавонад дар ояндаи наздик татбиқи ин ҳадафҳоро дар доираи имконот имконпазир гардонад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28.12.2024 . шаҳри Душанбе
2. Аъзамова Т.Т. Назария ва хусусиятҳои хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми иқтисодӣ. Паёми молия ва иқтисод №4/1 (38) (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). Душанбе, 2023. Саҳ 315
3. Махшулов С.Ҷ. Хусусиятҳои хосси ташаккули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон / С.Ҷ. Махшулов / [Матн]. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 6-1. С. 118.
4. Мирзоев Ҳ.Ҳ. Таҷрибаи хориҷии идоракунии низоми бонкӣ. Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 1 (30). С. 281-286.
5. Мирзоев Ҳ.Ҳ. Ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ: афзалият ва роҳҳои вусъат бахшидани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳ.Ҳ. Мирзоев, Э.Қ. Миршарифзода, З.М. Зиёев // Паёми молия ва иқтисод. - 2024. - № 4-2 (43). - С. 453-460.
6. Мирзоев Ҳ.Ҳ., Шарбатов С.С.Арзёбии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун воситаи афзоиши самаранокии фаъолияти бонк. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 6-2. С. 116-122.

7. Шариф Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисодиёти миллӣ. Ш.Раҳимзода /Монографияи илмӣ/ Душанбе “Эр-граф” 2019. Саҳ 10
8. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон https://www.nbt.tj (Санаи мурочиат 14.10.2024)
9. https://oriyonbonk.tj (санам мурочиат 12.01.2025)

Маълумот дар бораи муаллифон

Шариф Раҳимзода-д.и.и., профессори кафедраи иқтисодиёти молиявӣ ва фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: +992901066652. E-mail: shama100@msn.com

Мирзоев Ҳокимҷон Ҳалимович–ассистенти кафедраи иқтисодиёти молиявӣ ва фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. Телефон: +992 907321321. E-mail**:** 907321321m@gmail.com

Сведения об авторах

Шариф Рахимзода-д.э.н, профессор кафедры финансовой экономики и деятельности биржи Таджикский государственный финансово-экономический университет,. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 901066652. E-mail: shama100@msn.com

Мирзоев Хокимджон Халимович-ассистент кафедры финансовой экономики и биржевой деятельности Таджикский государственный финансово экономический университет,. Адрес: 734067, г.Душанбе, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 907321321. E-mail: 907321321m@gmail.com

About the authors

Sharif Rahimzoda–Tajik State University of Finance and Economics, Doctor of Economics, Professor of the Department of Financial Economics and Stock. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Nakhimov Street, 64/14. Phone: (+992) 901066652. E-mail: shama100@msn.com

Mirzoev Khokimjon Halimovich-Tajik State University of Finance and Economics, assistant at the Department of Financial Economics and Stock Exchange Activities. Address: 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Nakhimova street, 64/14. Phone: 907321321. E-mail: 907321321m@gmail.com

УДК: 331.5

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА И ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Содиков М.С.
Абдуллоева Ш.Ф.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. На современных условиях идет процесс интеграции экономики, и рынок труда как категория экономики является неотъемлемой частью этого процесса. Рынок труда представляет из себя специальный рынок, где происходит купля продажа рабочей силы, то есть в данном рынке работник и работодатель находят друг друга да бы после взаимной деятельности каждый получил свою выгоду, из – за этого рынок труда является системой социально – экономических отношений и институтов, где формируется спрос и предложения на рабочую силу, то есть трудовые услуги.
Ключевые слова: современные условия, процесс интеграции, экономика, рынок труда, категория экономики, рабочая сила, работник, работодатель, система социально – экономических отношений, институты, спрос, предложение.
Для цитирования: Содиков, М. С. Основные принципы функционирования рынка труда и занятость населения в условиях интеграционных процессов / М. С. Содиков, Ш. Ф. Абдуллоева // Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 93-100.

BASIC PRINCIPLES OF LABOR MARKET FUNCTIONING AND EMPLOYMENT IN THE CONTEXT OF INTEGRATION PROCESSES

Sodiqov M.S.
Abdulloeva Sh.F.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. Economic integration is underway today, and the labor market, as an economic category, is an integral part of this process. The labor market is a specialized marketplace where labor is bought and sold. In this market, employees and employers find each other so that, after mutual interaction, each receives a benefit. Therefore, the labor market is a system of socio-economic relations and institutions that generates supply and demand for labor, or labor services.
Keywords: modern conditions, integration process, economy, labor market, economic category, labor force, employee, employer, system of socio-economic relations, institutions, demand, supply.

ПРИНСИПҲОИ АСОСИИ ФАЪОЛИЯТИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА ШУҒЛИ АҲОЛӢ ДАР ШАРОИТИ ҲАМГИРОӢ

Содиқов М.С.
Абдуллоева Ш.Ф.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Ҳамгироии иқтисодиёти дар шароити муосир идома дорад ва бозори меҳнат ҳамчун категорияи иқтисодӣ қисми таркибии ин раванд мебошад. Бозори меҳнат як бозори махсусгардонидашудаест, ки дар он қувваи корӣ хариду фурӯш мешавад. Дар ин бозор коргарон ва корфармоён ҳамдигарро пайдо мекунанд, то пас аз ҳамкории мутақобила ҳар кадоме фоида ба даст орад. Аз ин рӯ, бозори меҳнат як низоми муносибатҳо ва институтҳои иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, ки талабот ва пешниҳодро ба қувваи корӣ ё хизматрасонии меҳнатӣ ба вуҷуд меорад.
Калидвожаҳо: шароити муосир, раванди ҳамгироӣ, иқтисод, бозори меҳнат, категорияи иқтисодӣ, қувваи корӣ, корманд, корфармо, низоми муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, институтҳо, талабот, пешниҳод.

Введение. В процессе развития экономики один из основных институтов данного развития является рынок труда. Исходя из этого одной из важнейших задач Таджикистана на рынке труда на сегодняшний день является установление равновесия роста спроса и предложения на данном рынке:

- как отмечалось ранее рынок труда является совокупностью социально – экономических отношений и определяющим экономическим институтом, который в этой же степени взаимосвязан с социальными категориями;

- рынок труда составляет устройство, в котором идет обмен рабочей силы в зависимости об определённой оплаты и условий труда;

- на данном рынке отчетливо отражаются покупатели (работодатели: государство, предприниматели и т.п.) а также продавцы (работник, то есть собственник данной рабочей силы);

- в процессе применения рабочей силы нужно оценить плату и условия труда, обеспечение социальных обязательств и защиту работника (её собственника);

- в рынке труда содержаться и процессы репродукции, разделения и перераспределения рабочей силы, то есть обучение и переобучение повышения квалификации работников;

- на рынок труда страны также входит проблема обеспечения занятости и совершенствования трудовой миграции;

- функционирование рынка труда обеспечивается при применении закона спроса и предложения рабочей силы.

Метод и методология исследования. Регулирование рынка труда представляет из себя систему сочетаний структур взаимосвязанных с трудовыми отношениями и их связи в целях непрерывного активного предоставления населению рабочих мест в зависимости от определенных обстоятельств. Стоит отметить, что данное определение показывает, что к рынку труда можно приписать кроме поле деятельности обмена труда, также применение и воспроизводство трудовых ресурсов. Нужно подчеркнуть, что рынок труда является сложным явлением, которое представляет из себя систему социально экономических отношений как: правовые и психологические отношения, появившиеся в следствии условий найма работника между работодателем и работником, также обмен рабочей силы и условия данного рынка. Значит для эффективности функционирования и регулирования рынка труда социально – экономические условия играют немало важную роль и его уровень говорит о состоянии формирующихся процессов в экономики. Всем известно, что рынок труда во времена социализма имел место как явление только в капиталистических странах и то что безработица проявлялась в следствии разногласий использования труда и капитала. В следствии развития экономики можно отметить, что достижение полной занятости в социальном производстве является реальным и возможным в зависимости от существующих возможностей. Эта ситуация говорит о том, что нужно только задействование трудоспособного населения для достижения полной занятости [3].

Результаты исследования. Процесс изучения рынка труда показывает, что данный рынок имеет возможность анализа на макро и микро-степенях. В частности, макро и микрорынки труда являются частицами системы целостного рынка труда включающий в себя пределы региона или страны. Данные подсистемы находятся в неотделимой целостности, в которой идет процесс их обычного слияния. Примером их обычного слияния может быть течение совокупного использования рабочей силы, то есть процесс, когда занятое населения в определённый период на «внутреннем» рынке труда становится незанятым, а незанятые занятыми [4].

Являясь соединяющим (то есть интегрированным рынком) макро-рынок труда объединяет и включает в себя разные частные рынки его сегменты, группированные в зависимости от профессий и специальностей. Данный рынок нужно рассматривать как общность взаимодействия частных рынков меж собой и то, что данное взаимодействие приводит к увеличению квалифицированного вида субъектов этого рынка, изменения образов профессиональной активности, а также интеграции специальностей и т.п. [1].

Прогресс рыночных отношений, способствует к основанию объединенного (интегрированного) рынка труда, включающего в себя внутренний (который ассоциируется на микроуровне, то есть на уровне предприятий и фирм) и внешний (на макроуровне) рынки труда. [4]

Как и другие существующие рынки рынок труда тоже имеет своих субъектов. К субъектам рынка труда относится государство, работодатель и его посредник, а также наёмный работник и его представители. Государство как субъект рынка труда исполняет свою роль как: регулирующую, социально-экономическую, законодательную, правозащитную, а также роль работодателя в государственном секторе.

Основными нормативно правовыми актами регулирующие социально-экономические отношение на рынке труда Таджикистана являются Трудовой кодекс РТ [5] и закон РТ «О содействии занятости населения» [6].

Составляющие сегменты рынка труда это первичный (имеет место небольшие, но хорошие виды работ) и вторичный (имеет место, где нету должной гарантии занятости, нет карьерного роста, и заработная плата низкая) [2].

По своей разновидности рынок труда делится на открытый, скрытый и текущий. Открытым рынком труда считается экономическое активное население, которое находится в активном поиске работы, повышения квалификации, переподготовки в том числе все вакантные места в области экономики. Скрытым рынком труда понимается работающие и фактически занятые в производстве, но не зависимо от этого при структурных изменениях есть возможность их сокращения или увольнение. А текущим рынком труда является удовлетворенность спроса над предложением (то есть трудом) данный рынок образуется по средство обычного и механичного хода рабочей силы и рабочих мест.

Связь спроса и предложения в ресурсы создающий систему рынка труда является конъюнктура рынка труда, которая проявляется в взаимосвязи от состояния сектора экономики (его подъёма или спада), области системы хозяйствования, степени роста технической базы, благосостояния населения, прогресса во всех других рынках (товара, услуг, жилья, ценных бумаг, состояние социальной, а также производственной базы), уровень роста многосторонней экономики, критерии прогресса интеграционных отношений (отраслевой а также территориальный). В соответствии отношений между спросом и предложением конъюнктура рынка разделяется на три типа это трудодефицитная, трудоизбыточная и равновесная.

К инфраструктуре рынка труда можно отнести государственные и негосударственные организации содействия занятости, фирмы, предприятия, кадровые службы, общественные организации, а также фонды и т.п. имеющее отношение к взаимосвязи между спросом и предложением труда.

Внешние факторы, имеющие воздействие на рынок труда, можно рассмотреть на рисунке 1.

Рисунок 1. Внешние факторы, влияющие на рынок труда.

Для функционирования рынка труда необходимо взаимосвязь его элементов, выполнений функций и особенностей, имеющихся на рынке труда (рис.2.).

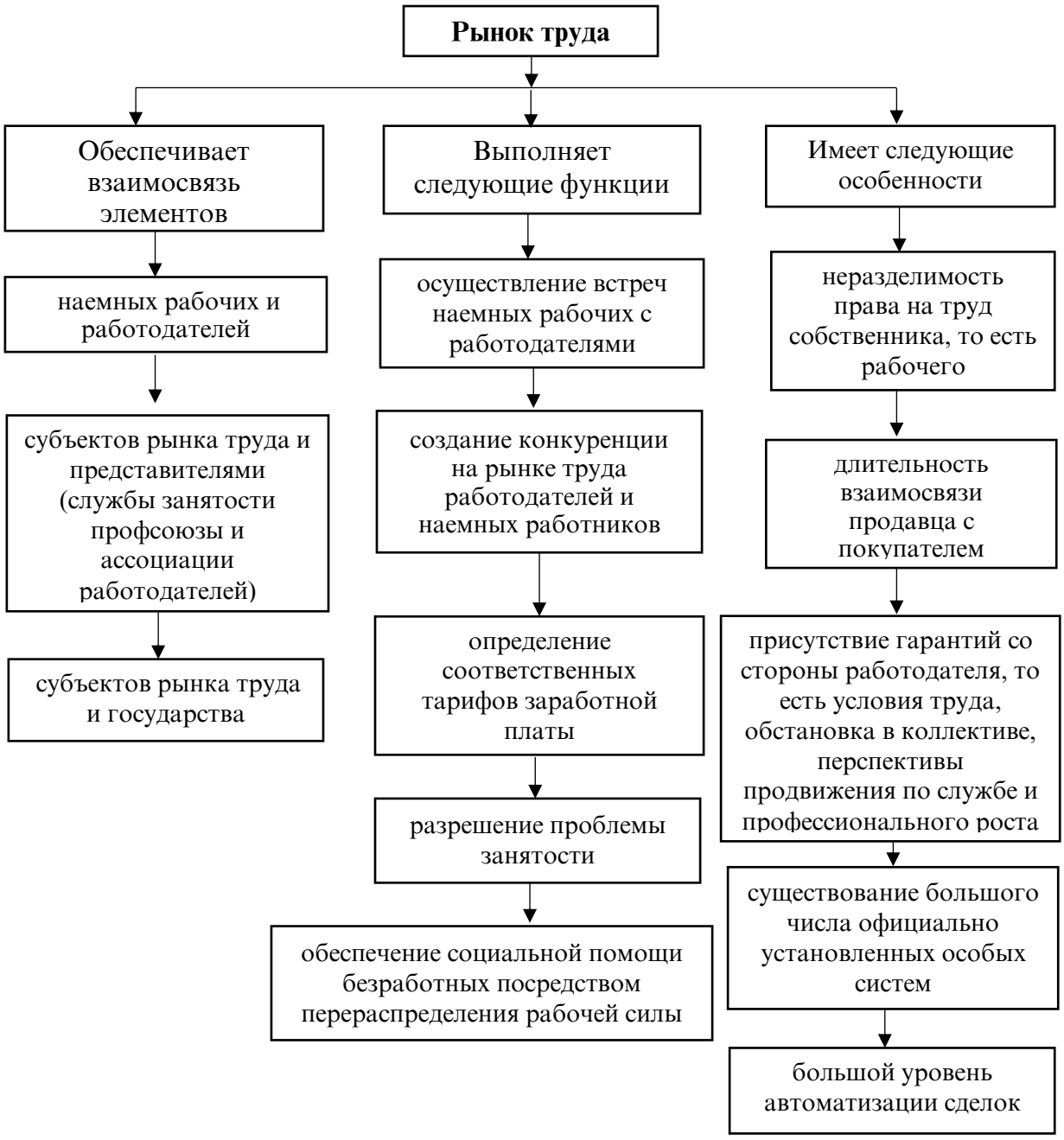

Рисунок 2. Взаимосвязь элементов, функции и особенности рынка труда.

На процессы функционирования рынка труда в регионе оказывают влияния внешние и внутренние факторы.

Рисунок 3. Внутренние факторы, влияющие на рынок труда.

Как отмечено на рисунке 3. к внутренним факторам, влияющим на рынок труда, относятся:

- демографический фактором понимается количество, а также возрастной состав трудовых ресурсов страны. За последние годы в Таджикистан идет процесс увеличения численности

населения что говорит и о росте трудовых ресурсов из-за чего давление на рынок труда с демографической стороны растёт;

- образовательный фактор говорит том, чтоб была возможность для населения получить профессиональное образование, повышения квалификации, обучение и возможность переобучения. Если рассматривать данный фактор можно отметить, что условия для получения образования или профессии, обучения переобучения, а также повышения квалификации на данный момент находится в нормальном состоянии, но больше волнует то, что молодые специалисты получившие профессии и специальность могут ли найти работу или нет, или они пополнят число безработных, поскольку после развитий изменений в экономике, а также после кризисов работодатели очень серьёзно относятся к данному вопросу. Они хотят принять наработку опытного работника, имеющего должный стаж;
- другим фактором является миграционный и он определяет объём и течение миграционный массы населения. Да на данный момент миграция играет важную роль в повышения уровня жизни населения в республике что и способствует тому, что каждый год более 1 миллиона трудовых ресурсов покидают страну для миграции в других странах. На сегодня основное количество мигрантов из Таджикистана находятся в Российской Федерации и Казахстане в основном этот список пополняет молодежь.

Для получения конкретных данных о состоянии и функционировании рынка труда и полном исследовании существующих проблем данного рынка используются данные признаки: активность рождения детей, увеличение числа рабочей силы каждый год, недостаток свободных рабочих мест, низкий уровень заработной платы которая не покрывает потребность работника, развитие других форм занятости, возможное присутствие внешней трудовой миграции, дефицит надобности рабочей силы на данном рынке и т.п. [7].

В зависимости от объёма и особенности рабочей силы на внутреннем и внешнем рынках труда устанавливается связь спроса и предложения на данный товар, то есть труда. В экономической литературе рабочая сила и труд считаются разными категориями каждая из которых имеет свою цену. Если рассматривать категорию рабочей силы она представляет функцию и способность к труду, здесь складывается не только цена израсходованных факторов производства, а также добавочная цена. А при рассмотрении труда, как категорию мы не можем установить добавочную цену, а можем сказать о его цене, которой является заработная плата.

Экономическая литература исследует и иные стороны факторов производства и также цену на труд. Особенно предается исследованию спрос и предложение, а также образование цены труда в коротком или долговременном периодах, составляющие стороны образование цены труда в области и решение долей факторов производства и результат выпуска, сбалансированность на рынке факторов производства, а также модели монопсонии, монополии и двухсторонней монополии на данном рынке [8].

Другим составляющим вопросом на рынке труда характеризуется вложение в человеческий капитал [9]. На сегодняшний день еще нет подтверждение факту что при получении квалификации поднимется производительность труда, что способствует повешению заработной платы. Сегодня многие имеют неудовлетворенность на тот счет что в образовательных учреждениях подготавливающих специалистов для работы в различных областях экономики выпускают кадры, имеющие диплом, но не имеющие практику. Да в подготовке кадров значительную роль играет образовательное учреждение, но это не точка, потому что и немаловажную роль играет практика. Отметить будет целесообразно что при использовании полученных теоретических знаниях работник во время использования их на практике увеличивает свои навыки. Да взаимосвязь высших учебных заведений очень важна для реализации и выпуска нужного количества специалистов, но пока что данная взаимосвязь не установлена, что приводит к выпуску большого числа специалистов в рынок труда большое число которых не могут найти работу по своей специальности — это еще один фактор увеличения числа безработицы.

Таблица 1. - Динамика количество выпускников учебных заведений в Республике Таджикистан за период 2010-2020 гг. [10]

Годы	Количество выпускников с высшим профессиональным образованием	Количество выпускников с средним профессиональным образованием	Количество выпускников с начальным профессиональным образованием
2010-2011	27,7	10,2	10,4

2011-2012	28,0	9,4	10,6
2012-2013	36,2	10,2	10,4
2013-2014	29,1	10,7	11,1
2014-2015	30,2	12,4	8,9
2015-2016	29,5	11,7	9,6
2016-2017	33,2	14,0	15,5
2017-2018	38,5	17,8	13,1
2018-2019	44,6	20,8	13,0
2019-2020	43,2	20,8	**11,7**
2020-2021	42,4	23,6	**11,4**
2021-2022	53,6	25,1	**11,1**
2022-2023	44,8	23,7	**8,2**
2023-2024	40,9	21,6	**7,3**

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан, Агентство по статистики при Президенте РТ. 2024.С.55-65.

Данные показатели определяют, что каждый год число выпушенных кадров из образовательных учреждений растет, например, по сравнению с 2010-2011 учебный год, где число выпущенных специалистов с высшим профессиональным образованием составляло 27,7 тысяч, но в 2023-2024 учебный год, это количество составило 40,9 что по сравнению с 2010-2011 учебным годом на 13,2 тысяч выше. Теперь рассмотрим показатели среднего профессионального образования показатели за 2010-2011 учебный год говорит, что численность выпушенных специалистов с средним профессиональным образованием составляет 10,2 тысяч, а показатель за 2023-2024 учебный год составил 21,6 тысяч что превышает показатель с 2010-2011 учебный год аж в один раз или можно сказать, на 11,4 тысяч увеличилось. Также при изучении показателей выпущенных специалистов с начальным профессиональным образованием в 2010-2011 учебном году составляло 10,4 тысяч, с промежутком времени в 2023-2024 учебном году окончившее выпускники с данным образованием составили 7,3 тысяч человек, что по сравнению с 2010-2011 учебном году показывает уменьшение на 3,1 тысяч.

Диаграмма 1. Количество выпускников учебных заведений в Республике Таджикистан за период 2010-2024 гг.

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан, Агентство по статистики при Президенте РТ. 2024.С.55-65

Нужно отметить что при изучении данных показателей на таблице выше видна что со временем данные показатели то росли, то снижались, но в конечном итоге за последние годы число поступающих и выпущенных специалистов учебных заведений республики значительно растёт все говорит о том для достижения достойной жизни и нахождения хорошего места работы тем самым удовлетворении своих потребностей растёт спрос на квалификацию при приёме на работу.

Научная литература имеет значимое представление о взаимосвязи структуры образования с практикой: «Предложена модель формирования взаимосвязи между учебными заведениями и рынком труда на основе внедрения социального партнерства. Основными элементами ее реализации являются: практическое обучение студентов, их стажировки на реальных рабочих

местах; проведение учебных занятий работниками предприятий; участие работодателей в разработке учебно- программной документации, методик организации учебного процесса, в анализе и оценке качества подготовки специалистов; оценке рынка труда с целью прогнозирования спроса на специалистов для осуществления трудоустройства выпускников образовательных учреждений» [11]

Как было отмечено выше возможные трудности, возникающие из-за несуществования структуры обеспечения работой выпускников по заключённым договорам с работодателями. К тому же не полное развитие системы прогнозирования (мониторинга) обеспечения рабочим местом выпускников учебных заведений. В соответствии с полным исследованием деятельности рынка труда были обнаружены такие, важные факторы, имеющие воздействие на обеспечение работой выпускников высших, а также средних учебных заведений, такие как:

- ✓ недостаточное уведомление только окончивших специалистов специальных учреждений, а также безработных об использующихся мерах на рынке труда;
- ✓ имеющаяся неустойчивость спроса и предложения на рабочею силу, а также содержание и систему необходимости и обучению квалифицированных специалистов учебными заведениями страны;
- ✓ неудовлетворительное подтверждение и создание средних долговременных мониторингов спроса на рабочую силу надобной специализации;
- ✓ недостаточная степень умений и навыков, а также квалификации выпускников и их пониженный уровень практических знаний;
- ✓ своеобразно недостаточная заработная плата труда и его активизация, также низкий уровень развития социального механизма и т.п.

Из этого следует что препятствиями на пути развития и функционирования рынка труда в будущем могут быть: увеличение численности населения и её миграция; смена кадров в разных областях экономики также и аграрный комплекс, торговое – промышленная деятельность и общественное питание, ЖКХ (жилищно-коммунальное хозяйство), транспорт, сфера промышленности и т.п.; потребность в совершенствовании внешних миграционных этапов по отношению присутствующих нужд.

Литература

1. Джонмамадов Ш.Б. Неформальная занятость в Республике Таджикистан: предпосылки возникновения и формы функционирования. // Научный журнал: Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет. Душанбе. -2010г.№3. 0.6 п.л
2. Саидмуродов Л.Х. (Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло) Республика Таджикистан в системе мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики. Душанбе: Дониш, 2021, с. 113.
3. Абдуллоева Ш.Ф. Рынок труда и регулирования занятости населения в условиях перехода Республики Таджикистан к интеграционным отношениям. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе 2020 - №4. – С.159.
4. Селищев. А. С. Макроэкономика. Ч. III. Рынок труда. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2001 – 448 с.
5. Трудовой кодекс Республики Таджикистан от 23 июля 2016 года, №1329, г. Душанбе.
6. Закон Республики Таджикистан «О содействии занятости населения», 1 августа 2003 года № 44, г. Душанбе.
7. Содиқов М.С., Абдуллоева Ш.Ф. “Рушди бозори меҳнат дар шароити муосир: таҷрибаи хориҷӣ”: Паёми иқтисодиёти Тоҷикистон – Душанбе, 2025. - №2. - С.446-455.
8. Чеканский А. Н., Фролова Н. Л. Микроэкономика. Промежуточный уровень: Учебник. – М.: ИНФРА – М, 2005. С. 22.
9. Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. 11 – е изд. Т.2. – М.: Республика, 1992. – С. 171 - 172.
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, Агентство по статистики при Президенте РТ. 2024.С.55-65.
11. Ващенко А.А. Человеческие ресурсы России: современные аспекты развития воспроизводственного процесса. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. М.: – 2009. – С. 6.

Сведения об авторах

Содиков Мехтархон Сокибекович-доктор экономических наук, и.о.профессора кафедры мировой экономики Таджикского государственного университета финансов и экономики, ул. Нахимова, 64/14.

Абдуллоева Шахноза Файзилахматовна-ассистент кафедры экономического анализа и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14.

About the authors

Sodikov Mekhtarkhon Sokibekovich-Doctor of Economics, Acting Professor, Department of World Economy, Tajik State University of Finance and Economics, 64/14 Nakhimov Street.

Abdulloeva Shahnoza Fayzilahmatovna-Assistant of the Department of Economic analysis and statistics of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Respublic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str., 64/14.

Маълумот дар бораи муаллифон

Содиқов Меҳтархон Соқибекович-доктори илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессори кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, кӯчаи Нахимов 64/14.

Абдуллоева Шаҳноза Файзилаҳматовна-ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14.

УДК: 336.774.5 (575.3)

МЕХАНИЗМИ БУҶЕТИИ МАБЛАҒГУЗОРИИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Убайдуллоев Ф.К.
Бобошерова Ф.Г.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола хусусиятҳои ташаккул ва фаъолияти механизми буҷетии маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шуд. Сохтор ва динамикаи хароҷоти давлатӣ барои таҳсилоти умумӣ, манбаъҳо ва самтҳои истифодаи маблағҳои буҷетӣ, инчунин воситаҳои амалкунандаи танзими буҷетӣ дар соҳаи маориф таҳлил карда шуданд. Ба мушкилоти норасоии маблағгузорӣ, нобаробарии тақсимоти захираҳои буҷетӣ байни минтақаҳо ва самаранокии маҳдуди истифодаи онҳо дар сатҳи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ диққати махсус дода мешавад. Дар мақола зарурати такмили механизми буҷетии маблағгузорӣ бо назардошти гузариш ба маблағгузории меъёрии сарикасӣ, тақвияти мухторияти молиявии мактабҳо ва баланд бардоштани шаффофияти раванди буҷетӣ асоснок карда шудааст. Самтҳои асосии муносибкунии таъминоти буҷетии низоми таҳсилоти миёна, ки ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ ва рушди устувори муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудаанд, таҳия карда шуданд.

Калимаҳои калидӣ: механизми буҷетӣ, маблағгузории маориф, таҳсилоти миёнаи умумӣ, буҷети давлатӣ, маблағгузории меъёрии сарикасӣ, буҷет, хароҷоти давлатӣ, захираҳои буҷетӣ.
Барои иқтибос: Убайдуллоев, Ф. К. Механизми буҷетии маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. К. Убайдуллоев, Ф. Г. Бобошерова // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 101-108.

БЮДЖЕТНЫЙ МЕХАНИЗМ ФИНАНСИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Убайдуллоев Ф.К.
Бобошерова Ф.Г.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования и функционирования бюджетного механизма финансирования системы среднего образования в Республике Таджикистан. Проанализированы структура и динамика государственных расходов на общее среднее образование, источники и направления использования бюджетных средств, а также действующие инструменты бюджетного регулирования в образовательной сфере. Особое внимание уделено проблемам недостаточности финансирования, неравномерности распределения бюджетных ресурсов между регионами и ограниченной эффективности их использования на уровне общеобразовательных учреждений. В работе обоснована необходимость совершенствования бюджетного механизма финансирования с учётом перехода к нормативно-подушевому финансированию, усиления финансовой автономии школ и повышения прозрачности бюджетного процесса. Сформулированы основные направления оптимизации бюджетного обеспечения системы среднего образования, направленные на повышение результативности использования бюджетных средств и устойчивое развитие образовательных учреждений Республики Таджикистан.

Ключевые слова: бюджетный механизм, финансирование образования, общее среднее образование, государственный бюджет, нормативно-подушевое финансирование, Республика Таджикистан, бюджет, государственные расходы, бюджетные ресурсы.

THE BUDGETARY MECHANISM OF FINANCING THE SECONDARY EDUCATION SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Ubaidulloev F.K.
Bobosherova F.G.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article examines the specifics of the formation and functioning of the budgetary mechanism for financing the secondary education system in the Republic of Tajikistan. The structure and dynamics of government spending on general secondary education, sources and directions of using budget

funds, as well as existing instruments of budget regulation in the educational sphere are analyzed. Special attention is paid to the problems of insufficient funding, uneven distribution of budget resources between regions and limited effectiveness of their use at the level of educational institutions. The paper substantiates the need to improve the budgetary financing mechanism, taking into account the transition to regulatory per capita financing, strengthening the financial autonomy of schools and increasing the transparency of the budget process. The main directions of optimizing the budget provision of the secondary education system are formulated, aimed at improving the effectiveness of the use of budgetary funds and the sustainable development of educational institutions in the Republic of Tajikistan.
Keywords: budget mechanism, financing of education, general secondary education, state budget, regulatory per capita financing, Republic of Tajikistan, budget, government spending, budgetary resources.

Гузориши масъала. Масъалаи механизми буҷетии маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақмӯи масъалаҳоест, ки ба самаранокӣ, устуворӣ ва адолати тақсимоти захираҳои буҷетӣ дар сатҳи мактабҳои маҳаллӣ дахл дорад. Механизми мавҷудаи буҷетӣ ислоҳотро талаб мекунад: зиёд кардани ҳиссаи хароҷоти таҳсилот ба стандарти байналмилалӣ; ҷорӣ намудани воситаҳои фасеҳи маблағгузории сарикасӣ ва таъмини тақсимоти одилонаи захираҳо; баланд бардоштани мухторияти мактабҳои маҳаллӣ ва масъулияти онҳо барои хароҷоти маблағҳои буҷетӣ; рушди низоми мониторинг ва шаффофияти хароҷот дар ҳама сатҳҳо. Ҳалли ин мушкилот имкон медиҳад, ки рушди устувори низоми таҳсилоти умумӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои таълимӣ ва фароҳам овардани шароит барои дастрасии баробар ба таҳсилот дар саросари кишвар таъмин карда шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳои муосир оид ба механизми буҷетии маблағгузории низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор мушкилот ва тамоюлҳои калидӣ вобаста ба самаранокии истифодаи захираҳои буҷетӣ, гузариш ба усулҳои нави маблағгузорӣ, нокифоя будани маблағҳои давлатӣ ва маҳдудиятҳои сохторӣ дахл доранд. Нашрияҳои мубрами муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ аҳамияти гузариш ба маблағгузории меъёрии сарикасӣ ҳамчун яке аз унсурҳои асосии навсозии механизми буҷетӣ таъкид менамоянд. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои назариявӣ-методологӣ барои муайян кардани хусусиятҳои муосири механизми буҷетии маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ акс ёфтанд: Андронникова Н.Г., Баркалов С.А., Бурков В.Н., Ибодова З.Х., Каландарова Г.С., Котенко А.М., Қодиров Ш., Қодирова З.Х., Қурбонов У.А., Сангинов Н., Факеров Х.Н., Федотова Е.Е., Ҷӯраева А.О., Ҷӯраева А.Ш., Шаропов Ф.Р. ва дигарон. Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ инчунин нишон медиҳад, ки дар муҳити илмии ватанӣ таҳқиқоти махсуси эмпирикӣ, ки маҳз ба мушкилоти механизми буҷетии маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ бахшида шудааст норасоӣ мушоҳида мешавад, аз ин рӯ ин мавзуъ бояд бодиққат омӯхта шавад.

Мақсади мақола дар он аст, ки таҳлили ҳамаҷонибаи механизми буҷетии амалкунанда маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ, ошкор кардани мушкилот ва маҳдудиятҳо асосии он, инчунин таҳияи самтҳо ва амалии тавсияҳо оид ба такмили он бо мақсади баланд бардоштани самаранокии тақсимот ва истифодаи маблағҳои буҷетӣ, таъмини рушди устувори муассисаҳои таълимӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Татбиқи сиёсати давлатӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудааст ва асосан аз рӯи самаранокӣ ва сифати таҳсилоти ватанӣ муайян карда мешавад. Вазифаҳое, ки ба муваффақ шудан ба ин ҳадафи стратегӣ нигаронида шудаанд дар ҳуҷҷатҳои стратегӣ "Стратегияи маориф барои давраи то соли 2020"[4], "Стратегияи маориф барои давраи то соли 2030"[5], "Стратегияи миллии рушд давраи то соли 2030" муайян карда шудаанд.

Механизми буҷетии маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ ин мақмӯи принсипҳо, қоидаҳо, тартибот ва воситаҳои тақсимоти маблағҳои буҷетӣ мебошад, ки ба таъмини фаъолият ва рушди муассисаҳои таҳсилоти умумӣ равона карда шудаанд.[1,с.60] Дар шароити маҳдудияти захираҳои молиявии давлатӣ, таъмини дастрасӣ ва сифати таълим равишҳои оқилонаи банақшагирӣ, тақсимот ва назорати хароҷоти маблағҳои буҷетиро талаб мекунад.

Масъалаҳои равандҳои глобалӣ дар низоми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, равандҳои гуногунрангӣ ва байналхалқии таълим мебошанд, ки муассисаҳои нави таълимӣ бо ҷорӣ намудани самтҳои инноватсионии таълим (фанҳо, ташкили барномаҳои байнисоҳавӣ) таъсис дода мешаванд, инчунин усулҳо ва технологияҳои таълим тағир дода мешаванд. Низоми идоракунии маориф, сохтори муассисаҳои таълимӣ ва тартиби маблағгузории онҳо, инчунин воситаҳои онҳо табодули

омӯзгорон, ташкили механизми самарабахши эътирофи мутақобилаи аттестатҳо ва стандартҳои умумии таҳсилот ва ғайра мебошанд." [6, с.138].

Олимони ватанӣ, Ҷӯраева Ш.А., Ҷӯраева А. О, Ибодзода З. Х. таъкид мекунад, ки маблағгузорӣ шарти дуюмдараҷа нест, балки омили низомсоз дар идоракунии тамоми низоми таълимӣ мебошад. "Раванди хизматрасонии таълимӣ аз фаъолияти молиявӣ вобаста аст; рушди низоми идоракунии маориф аз маблағгузории буҷетӣ вобаста аст"[7, с.205]

Ҳамин тавр, Қаландарова Г.С. қайд мекунад, ки "Самтҳои асосии сиёсат ва стратегияи маблағгузорӣ дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба афзоиши устувори захираҳои буҷетӣ ва тақсимоти оқилонаи маблағҳо аз рӯи сатҳҳои низоми таълимӣ, бо таваҷҷӯҳ ба нигоҳ доштани таҳсилоти миёнаи умумӣ дар шароити маҳдудияти захираҳои молиявӣ равона карда шаванд"[2, с.60]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузории муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ амалӣ карда мешавад асосан бо истифодаи равиши меъёрию сарикасӣ, ки ташаккули буҷетҳои мактаб дар асоси шумораи хонандагон ба меъёрҳои хароҷоти тасдиқшуда таъмин менамояд. Дар солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳкими низоми буҷетӣ, баланд бардоштани шаффофият ва самаранокии хароҷоти маблағҳо барои соҳаи маориф, аз ҷумла дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки ба баланд бардоштани сифати банақшагирии буҷетӣ ва устувории маблағгузории бахшҳои иҷтимоӣ, равона шудааст, чораҳо меандешад.

Унсури асосии механизми буҷетии маблағгузории мактабҳо дар Тоҷикистон тақсимоти меъерии сарикасии маблағҳои буҷетӣ мебошад. Мувофиқи таҳқиқоти Бонки Ҷаҳонӣ, ҷорӣ кардани пер-капита (normative per-capita financing - PCF) имкон дод, ки шаффофияти тақсимоти захираҳо беҳтар карда шавад ва самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ дар сатҳи мактабҳо баланд бардошта шавад. Ин низоми шумораи хонандагон ва хусусиятҳои муассисаҳои таълимиро ба назар мегирад, ки тақсимоти одилонаи захираҳои буҷетиро таъмин мекунад. [8]

Гузариш ба низоми маблағгузории сарикасӣ дар миёнаи солҳои 2000-ум тадриҷан оғоз ёфт: лоиҳаҳои озмоишии маблағгузории меъёрӣ дар як қатор ноҳияҳо ҷорӣ карда шуданд ва сипас ба ҳамаи мактабҳои кишвар паҳн карда шуданд. Ин механизм имкон дод, ки баъзе бесамариҳои марбут ба меъёрҳои кӯҳнаи тақсимот бартараф карда шаванд ва инчунин назорати хароҷоти маблағҳо беҳтар карда шавад.

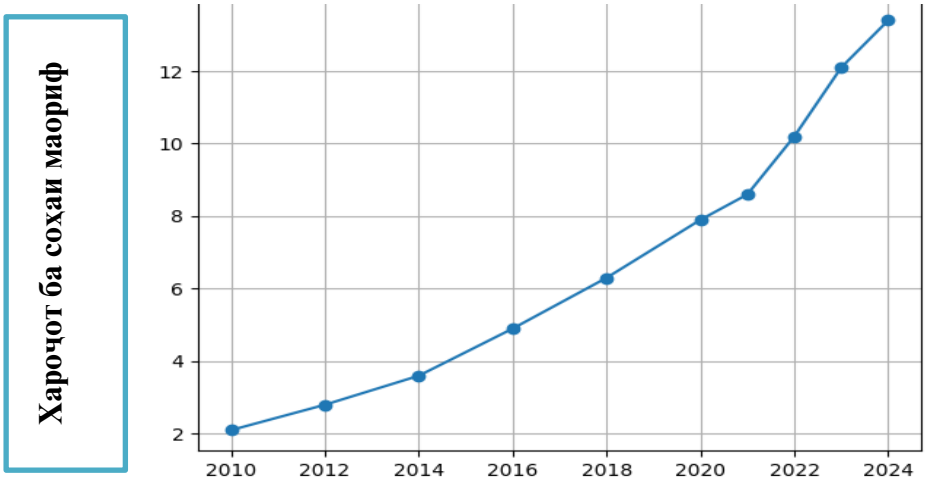
Таҳлили нишондиҳандаҳои буҷетӣ нишон медиҳад, ки ҳиссаи назарраси хароҷоти давлатӣ барои таҳсилот ба музди меҳнати ҳайати омӯзгорон равона карда шудааст, ки ин як таҷрибаи маъмулӣ барои бахши маориф дар бисёр кишварҳои рӯ ба тараққӣ мебошад.

Ҷадвали 1. - Динамикаи хароҷоти буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳаи маориф (2010-2024с.)

Сол	Хароҷот, млрд. сомонӣ	Ҳисса дар буҷет, %
2010	2.1	17.2
2012	2.8	18.0
2014	3.6	18.5
2016	4.9	19.1
2018	6.3	19.8
2020	7.9	20.3
2021	8.6	20.7
2022	10.2	21.1
2023	12.1	21.5
2024	13.4	21.9

Манбаъ: таҳияи муаллиф аз рӯи маълумоти Вазорати молияи ҶТ ва Агентии омори назди Президенти ҶТ

Расми1-Динамикаи хароҷоти соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Манбаъ: таҳияи муаллиф аз рӯи маълумоти Вазорати молияи ҶТ ва Агентии омори назди Президенти ҶТ

Таҳлили динамикаи харочоти давлатӣ барои таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2010-2024 имкон медиҳад, ки тамоюли устувори афзоиши ҳаҷми маблағгузории буҷетии соҳаи мазкур ошкор карда шавад, ки ин аҳамияти афзалиятноки таҳсилотро дар низоми рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар инъикос менамояд. Маълумотҳои оварда шудаи ҷадвали 1 нишон медиҳанд, ки дар давраи таҳлилшаванда харочоти буҷети давлатӣ барои соҳаи маориф аз 2,1 миллиард сомонӣ дар соли 2010 то 13,4 миллиард сомонӣ дар соли 2024 беш аз шаш баробар афзудааст. Ин динамика ҳам ба афзоиши номиналии маблағҳои буҷетӣ ва ҳам ба васеъшавии миқеси иштироки давлатӣ дар маблағгузории соҳаи маориф ишора мекунад.[3, с.45]

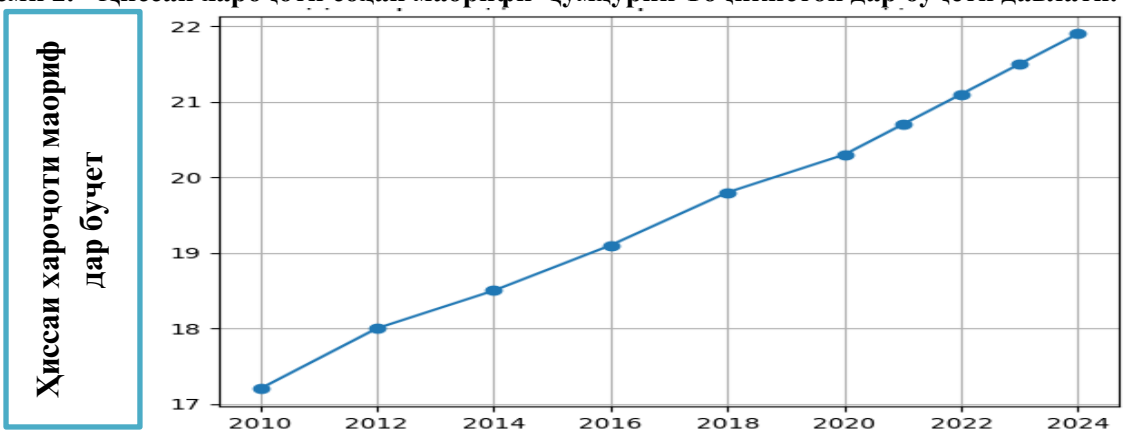
Афзоиши устувори ҳиссаи харочоти маориф дар сохтори харочоти умумии буҷети давлатӣ сазовори таваҷҷӯҳи махсус аст. Агар дар соли 2010 ин нишондиҳанда тақрибан 17,2% - ро ташкил медод, пас то соли 2024 он ба 21,9% расид. Ин аз тақвияти тадриҷии самти иҷтимоии сиесати буҷетии давлат шаҳодат медиҳад ва курси стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба рушди сармояи инсонӣ тасдиқ менамояд.

Таҳлили суръати афзоиши харочоти буҷет нишон медиҳад, ки афзоиши шадидтарини маблағгузорӣ дар давраҳои солҳои 2016-2018 ва 2021-2023 мушоҳида шудааст. Дар соли 2016 афзоиши харочот нисбат ба давраи қаблӣ 118,0% ва дар солҳои 2022-2023 тақрибан 118,6%-ро ташкил дод. Ин давраҳо бо марҳилаҳои татбиқи фаъоли барномаҳои давлатии рушди маориф, инчунин бо афзоиши ӯҳдадориҳои буҷетии давлат барои афзоиши музди меҳнати омӯзгорон рост меоянд. Бояд қайд кард, ки суръатбахшии афзоиши харочот дар солҳои 2022-2023 дар шароити барқароршавии иқтисоди пас аз пандемия ба амал омад, ки афзалияти бахши маорифро ҳатто дар шароити ноустувории макроиқтисодӣ таъкид мекунад.

Дар айни замон, таҳлили динамика инчунин баъзе маҳдудиятҳои сохтории механизми буҷетро ошкор мекунад. Сарфи назар аз афзоиши ҳаҷми мутлақи маблағгузорӣ, суръати афзоиши харочот дар баъзе солҳо нобаробар буд, ки аз вобастагии буҷети маориф аз вазъи умумии молияи давлатӣ ва пойгоҳи даромади буҷет шаҳодат медиҳад. Хусусан, дар солҳои 2020-2021 суръати афзоиш суст шуд, ки метавонад аз тақсимоти захираҳои буҷет барои харочоти фавқулоддаи иҷтимоӣ ва тиббӣ вобаста бошад. Аз нигоҳи беҳтар кардани механизми буҷетӣ барои маблағгузории мактабҳо, маълумоти пешниҳодшуда зарурати гузаштан аз афзоиши асосан васеъи тақсимоти буҷет ба идоракунии беҳтари захираҳои молиявиро нишон медиҳад. Афзоиши маблағгузорӣ танҳо беҳтар шудани фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти умумиро кафолат намедиҳад, агар он бо беҳтар кардани механизмҳои тақсимоти маблағ, татбиқи равиши барномавӣ-мақсаднок ва баланд бардоштани ҳисоботдиҳии молиявӣ дар сатҳи муассисаҳои таълимӣ ҳамроҳ набошад.

Ҳамин тариқ, динамикаи харочоти буҷет барои маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироти мусбати миқдорӣ нишон медиҳад, аммо ҳамзамон зарурати навсозии механизми буҷетии маблағгузории мактабҳоро барои баланд бардоштани самаранокии харочоти давлатӣ таъкид мекунад.

Расми 2. - Ҳиссаи хароҷоти соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар буҷети давлатӣ.

Манбаъ: таҳияи муаллиф аз рӯи маълумоти Вазорати молияи ҶТ ва Агентии омори назди Президенти ҶТ

Ҷадвали 2. – Сохтори хароҷот барои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сол	Музди меҳнат, %	Хароҷоти коммуналӣ ва ҷорӣ, %	Хароҷоти капиталӣ, %
2014	74.5	18.2	7.3
2016	76.1	17.0	6.9
2018	77.4	16.1	6.5
2020	78.9	15.0	6.1
2022	80.2	14.1	5.7
2024	81.0	13.4	5.6

Манбаъ: таҳияи муаллиф аз рӯи маълумоти Вазорати молияи ҶТ ва Агентии омори назди Президенти ҶТ

Таҳлили сохтори хароҷоти таҳсилоти миёнаи умумӣ имкон медиҳад, ки истифодаи маблағҳои буҷетӣ ва муайян кардани самтҳои асосии афзалияти молиявӣ дар низоми таҳсилоти мактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ҳамаҷониба арзёбӣ карда шавад. Маълумоти дар ҷадвали 2 овардашуда тақсимоти хароҷоти буҷетро аз рӯи моддаҳои асосӣ барои давраи солҳои 2014-2024 инъикос мекунад ва тамоюли мунтазами бартарии хароҷот барои музди меҳнати омӯзгоронро нишон медиҳад.

Тавре ки аз ҷадвали 2 дида мешавад, ҳиссаи хароҷот барои музди меҳнат дар сохтори маблағгузории таҳсилоти миёнаи умумӣ аз 74,5% дар соли 2014 то 81,0% дар соли 2024 афзоиш ёфтааст. Ин афзоиш пеш аз ҳама ба сиёсати давлат оид ба афзоиши тадриҷии музди меҳнати кормандони соҳаи маориф, ки ба нигоҳдорӣ ва рушди потенсиали кормандони мактаб нигаронида шудааст, вобаста аст. Бо назардошти аҳамияти иҷтимоии касби омӯзгорӣ ва норасоии кадрҳои баландихтисоси омӯзгорӣ, афзоиши фонди музди меҳнат унсури объективии зарурии механизми буҷетӣ мебошад.[3с.41]

Дар айни замон, чунин тамаркузи баланди захираҳои буҷетӣ дар як моддаи хароҷот номутавозинии муайянеро дар низоми маблағгузории мактаб ба вуҷуд меорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сарфи назар аз афзоиши хароҷоти меҳнат, саҳми хароҷоти капиталӣ мунтазам коҳиш ёфтааст - аз 7,3% дар соли 2014 то 5,6% дар соли 2024. Ин аз норасоии музмини маблағгузорӣ барои навсозии таҷҳизоти мактаб, таъмири асосии биноҳо, таҷҳизоти синфхонаҳо ва татбиқи технологияҳои муосири таълимӣ шаҳодат медиҳад.

Таҳлили хароҷоти коммуналӣ ва ҷорӣ коҳиши тадриҷиро аз ҷиҳати нисбӣ нишон медиҳад - аз 18,2% дар соли 2014 то 13,4% дар соли 2024. Аз як тараф, ин метавонад аз афзоиши самаранокии энергетикӣ ва беҳсозии хароҷоти ҷорӣ шаҳодат диҳад. Аз тарафи дигар, коҳиши саҳми ин хароҷот метавонад натиҷаи чораҳои сарфакорӣ бошад, ки хатари бад шудани шароити таълим, махсусан дар фасли зимистон, ба вуҷуд меорад. Аз ҷиҳати беҳтар кардани механизми буҷетии маблағгузории мактабҳо, сохтори муайяншудаи хароҷот ба зарурати тақсимоти мутавозини захираҳои буҷетӣ ишора мекунад. Ба таври мушаххас, афзоиши саҳми хароҷоти асосӣ тавассути татбиқи барномаҳои

мақсадноки сармоягузорӣ, васеъ кардани маблағгузории муштарак бо буҷетҳои маҳаллӣ ва ҷалби маблағҳо аз ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ масъалаи муҳим аст.

Ғайр аз ин, маълумоти пешниҳодшуда имкони васеъ кардани мустақилияти молиявии мактабҳоро тасдиқ мекунад. Тақвияти назорати молиявии дохилӣ ва шаффофият ба муассисаҳои таълимӣ имкон медиҳад, ки маблағҳоро байни моддаҳои хароҷот вобаста ба ниёзҳои воқеӣ тақсим кунанд, ки ин унсури муҳими механизми муосири буҷетӣ мебошад. Умуман, таҳлили сохтории хароҷоти таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки механизми буҷетии кунунӣ асосан ба нигоҳ доштани фаъолияти доимии низом нигаронида шудааст, дар ҳоле ки рушди стратегӣ ва навсозии инфрасохтори мактабҳо маблағгузории нокифоя боқӣ мемонад. Ин ҳолат зарурати такмили минбаъдаи механизми маблағгузории мактабро, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ, устуворӣ ва самаранокии маблағҳои давлатӣ нигаронида шудааст, тасдиқ мекунад.

Инчунин, дар лоиҳаи буҷети давлатӣ барои соли 2026 ҷудо кардани 13,7 миллиард сомонӣ ба бахши маориф ба нақша гирифта шудааст; тақрибан 80% буҷети мактаб барои маоши муаллимон сарф мешавад ва боқимонда барои хизматрасонии коммуналӣ, таъмири бино ва дигар хароҷоти амалиётӣ ҷудо карда мешавад. Ин афзалият аз зарурати нигоҳ доштани захираҳои инсонӣ ва таъмини устувории раванди таълим бармеояд. Аммо, тамаркузи назарраси маблағҳо дар музди меҳнат чандирии хароҷоти буҷети давлатӣ коҳиш медиҳад ва имконияти маблағгузории сармоягузориҳои асосӣ, лоиҳаҳои инноватсионӣ ва беҳтар кардани сифати инфрасохтори таълимиро маҳдуд мекунад.

Маблағгузории мактабҳо дар Тоҷикистон дар доираи як низоми мураккаби муносибатҳои байнибуҷавӣ сурат мегирад, ки дар он қисми назарраси хароҷоти соҳаи маориф аз вазъи молиявии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вобаста аст. Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир саҳми маблағҳои соҳаи маориф, ки дар сатҳи воҳидҳои ҳудудӣ (шаҳрҳо, ноҳияҳо) ба вуҷуд омадаанд, афзоиш ёфтааст, ки ин тағйирпазирии сифати хизматрасонии муассисаҳои таълимиро дар минтақаҳои гуногун афзоиш медиҳад. [5]

Дар натиҷа, вобастагии мактабҳо аз устувории молиявии буҷетҳои маҳаллӣ боиси хатари дастрасии нобаробар ба захираҳо, бахусус дар минтақаҳои деҳот, ки буҷетҳо маҳдуданд, мегардад. Ин таҳияи механизмҳои ҷубронпулӣ ва аз нав тақсимкуниро талаб мекунад, ки имкониятҳои баробарро барои ҳамаи муассисаҳои таълимии кишвар таъмин мекунанд.

Ҳамин тариқ, якчанд мушкилоти асосии механизми буҷетии кунуниро метавон муайян кард:

1. Ҳиссаи пасти хароҷоти сармоя.

Маълумоти таҳлилӣ нишон медиҳад, ки маблағҳои буҷетии ҷудошуда ба соҳаи маориф асосан барои хароҷоти ҷорӣ (музди меҳнат ва хизматрасонии коммуналӣ) сарф мешаванд, дар ҳоле ки хароҷоти сармоя барои сохтмон, таъмир ва навсозии мактабҳо нокифоя боқӣ мемонанд. Барои ҳалли ин масъала, ҳукумат манбаъҳои молиявии беруна - қарзҳо ва грантҳои байналмилалиро аз фондҳо ба монанди Фонди рушди Арабистони Саудӣ (SFD) - барои сохтмон ва навсозии инфрасохтори мактабҳо дар Тоҷикистон ҷалб мекунад[8].

2. Мухторияти молиявии маҳдуди мактабҳо.

Сатҳи пасти мустақилияти молиявии муассисаҳои таълимӣ ба идоракунии самараноки захираҳо дар сатҳи маҳаллӣ халал мерасонад. Дар айни замон, мактабҳо қобилияти маҳдуди тақсимоти маблағҳоро дар доираи буҷетҳои худ доранд, ки ин ангезаи беҳтар кардани хароҷот ва мутобиқ шудан ба ниёзҳои мушаххаси донишҷӯён ва муҳити таълимиро коҳиш медиҳад.

3. Набудани механизмҳои муосири арзёбии фаъолият.

Тибқи арзёбиҳои коршиносон, набудани низоми таҳияшудаи нишондиҳандаҳои фаъолият барои маблағҳои буҷетӣ дар мактабҳо имконияти таҳлили самаранокии истифодаи захираҳоро маҳдуд мекунад. Ин, дар навбати худ, банақшагирии мақсаднок ва қабули қарорҳои огоҳонаи идоракуниро бозмедорад.

Аз ин рӯ, мо роҳҳои такмил додани механизми буҷетро пешниҳод мекунем:

1. Тақвияти маблағгузории сарикасӣ.

Яке аз самтҳои асосии такмилдиҳӣ таҳия ва танзими минбаъдаи механизми стандартии маблағгузории сарикасӣ бо назардошти хусусиятҳои демографӣ, ҳудудӣ ва сифатии кунунии бори таълимӣ мебошад. Таҳияи коэффитсиентҳои иловагӣ, ки хусусиятҳои минтақаҳои деҳот ва мураккабии барномаҳои таълимиро ба назар мегиранд, имкон медиҳад, ки тақсимоти одилонаи захираҳо таъмин карда шавад.

2. Баланд бардоштани мустақилияти молиявии мактабҳо.

Баланд бардоштани мустақилияти молиявии мактабҳо бояд бо ҷорӣ намудани буҷетгузории барномавӣ дар сатҳи муассисаҳои таълимӣ ҳамроҳ бошад, ки ба ташкилотҳои таълимӣ имкон

медиҳад, ки самтҳои афзалиятноки истифодаи маблағҳоро мустақилона бо назардошти ниёзҳои маҳаллӣ таҳти назорати қатъии молиявӣ муайян кунанд.

3. Таҳияи низоми арзёбии самаранокии хароҷот.

Ҷорӣ намудани нишондиҳандаҳои самаранокии буҷет — масалан, таҳлили хароҷоти таълими як хонанда, муқоисаи хароҷот бо дастовардҳои таълимӣ ва ғайра — банақшагирии буҷетро муносиб мекунад ва сифат ва самаранокии хизматрасонии таълимиро таъмин менамояд.

4. Ҷалби манбаъҳои маблағгузории беруна.

Густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ ва истифодаи грантҳо ва хатҳои қарзии муассисаҳои молиявии байналмилалӣ барои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои ҷуброни нокифоягии маблағҳои буҷетии дохилӣ ва суръат бахшидан ба навсозии инфрасохтори маориф дар Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Беҳтар кардани механизми буҷетӣ барои маблағгузории мактабҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равиши ҳамаҷонибаро талаб мекунад, аз ҷумла таҳияи маблағгузории меъёрӣ сарикасӣ, афзоиши шаффофият ва самаранокӣ дар хароҷот, афзоиши мустақилияти мактабҳо ва ҷорӣ намудани усулҳои муосири арзёбии фаъолият. Дар айни замон, давлат бояд ислоҳоти буҷети дохилиро бо ҷалби манбаъҳои маблағгузории беруна барои таъмини рушди устувори маориф муттаҳид кунад.

Хулоса: Таҳлили гузаронидашудаи динамика ва сохтори хароҷоти буҷетӣ барои соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо имкон медиҳад, ки як қатор хулосаҳо барорем, ки барои асоснок кардани самтҳои такмили механизми буҷетӣ барои маблағгузории муассисаҳои таҳсилоти умумӣ муҳиманд.

Аввалан, тамоюли устувори муайяншудаи афзоиши хароҷоти давлатӣ барои соҳаи маориф ва афзоиши ҳиссаи он дар сохтори хароҷоти умумии буҷетӣ аз эътирофи соҳаи маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат шаҳодат медиҳад. Дар айни замон, афзоиши миқдории маблағҳои буҷетӣ асосан хусусияти ҷубронӣ дорад ва барои қонеъ кардани ниёзҳои афзояндаи ҷории низоми соҳаи маориф, ки пеш аз ҳама ба музди меҳнати омӯзгорон ва таъмини фаъолияти асосии мактабҳо алоқаманданд, равона шудааст.

Дуюм, таҳлили сохтории хароҷоти таҳсилоти миёнаи умумӣ номутавозинии назаррасро дар тақсимоти маблағҳои буҷетӣ ошкор кард. Бартарии фонди музди меҳнат, ки беш аз 80% хароҷоти умумиро ташкил медиҳад, ба таври объективӣ аҳамияти иҷтимоии таълимро инъикос мекунад. Аммо, он инчунин имконияти маблағгузории сармоягузориҳои асосӣ, навсозии иншооти мактабҳо ва татбиқи технологияҳои инноватсионии таълимиро маҳдуд мекунад. Коҳиши ҳиссаи хароҷоти сармоягузорӣ, дар якҷоягӣ бо афзоиши шумораи хонандагон ва бад шудани инфрасохтори мактабҳо, хатари низомии бад шудани сифати муҳити таълимро ба вуҷуд меорад.

Сеюм, тамоюлҳои муайяншуда ба маҳдудиятҳои механизми буҷетии кунунии маблағгузории мактабҳо ишора мекунанд, ки айни замон асосан ба нигоҳ доштани устувории кунунии низом, на ба рушди дарозмуддати он нигаронида шудааст. Модели кунунии маблағгузории буҷетӣ, сарфи назар аз ҷорӣ кардани унсурҳои равиши меъёрии сарикасӣ, хусусиятҳои хеле марказонидашуда ва ноустуворро нигоҳ медорад, ки мутобиқшавии мактабҳоро ба шароити тағйирёбанда ва ниёзҳои маҳаллӣ коҳиш медиҳад. Аз ин рӯ, равшан аст, ки такмили минбаъдаи механизми буҷетии маблағгузории мактабҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд на танҳо ба афзоиши ҳаҷми тақсимоти буҷетӣ, балки пеш аз ҳама ба баланд бардоштани самаранокии тақсимот ва истифодаи онҳо нигаронида шавад. Ин маънои гузариш аз модели маблағгузории асосан ба хароҷот асосёфтаро ба модели ба натиҷаҳо, сифат ва рушди устувори муассисаҳои таълимӣ нигаронидашударо дорад.

Хулоса. Таҳияи барномаҳои мақсадноки буҷетӣ, ки ба таъмири асосӣ, сохтмон ва рақамикунонии мактабҳо нигаронида шудаанд, бояд унсури ҷудонашавандаи механизми навшудаи буҷетӣ ҳисобида шавад. Мувофиқ аст, ки маблағҳои буҷети давлатӣ бо захираҳои созмонҳои молиявии байналмилалӣ ва механизмҳои ҳаммаблағгузорӣ дар сатҳи буҷети маҳаллӣ якҷоя карда шаванд.

Ниҳоят, таҳлил зарурати афзоиши мустақилияти молиявии муассисаҳои таҳсилоти умумиро дар айни замон тақвият додани назорати молиявии дохилӣ ва механизмҳои шаффофият тасдиқ мекунад. Ба мактабҳо додани мустақилияти маҳдуд дар тақсимоти маблағҳои буҷетӣ дар доираи стандартҳои тасдиқшуда имкон медиҳад, ки ба ниёзҳои воқеии раванди таълим вокуниши самараноктар ба амал ояд ва масъулияти роҳбарони муассисаҳои таълимӣ барои натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ ва иқтисодии онҳо афзоиш ёбад.

Адабиёт

1. Андронникова Н.Г. Модели и методы оптимизации региональных программ развития / Н.Г. Андронникова, С.А. Баркалов, В.Н. Бурков, А.М. Котенко. - М.: ИПУ РАН, 2001. - 60 с.

2. Каландарова Г.С. Самтҳои асосии сиесат ва маблағгузории стратегӣ дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Тоҷикистон ва ҷаҳон имрӯз. – 2025. – №4. С.59-64.

3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маориф дар ҶТ. 2024с., С-41.

4. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020: Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз “30” июни соли 2012, №334 тасдиқ шудааст. - Душанбе, 2012. https://web.ttu.tj/uploads/2020-12-tajikistan-education-sector-plan.pdf

5. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030**:** Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2020, №526 тасдиқ шудааст. - Душанбе, 2020. https://ncl.tj/file/стратегияи-миллии-руши-ҷумҳурии-тоҷикистон-барои-давраи-то-соли-2030pdf-2

6. Факеров Х.Н. Управление ресурсами в системе высшего образования Республики Таджикистан в условиях финансового кризиса/Х.Н. Факеров, У.А. Курбонов, Н. Сангинов, Ш. Кодиров, З.Х. Кадырова, Ф.Р. Шаропов.- Душанбе: «Ирфон», 2010.-С.136-142.

7. Ҷӯраева А.Ш., Ҷӯраева А.О., Ибодзода З.Х. Қисми молиявии низоми идоракунии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе: № 10, 2020, С.203 -206.

8. World Bank. Tajikistan Public Expenditure Review. Washington, DC. https://www.worldbank.org/en/country/tajikistan/publication/tajikistan-programmatic-public-expenditure-review

Маълумот дар бораи муаллифон

Убайдуллоев Фаридулло Каримович-н.и.и., дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Бобошерова Фозилахон Гулмуродовна-докторанти PhD кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к. Нахимов 64/14.Тел: 111-21-00-06

Сведения об авторах

Убайдуллоев Фаридулло Каримович-к.э.н., доцент, заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Бобошерова Фозилахон Гулмуродовна-докторант PhD кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.Тел: 111-21-00-06

About the authors

Ubaydulloev Faridullo Karimovich-Candidate of Economic Sciences, Associate Professor head of the department of international financial and credit relations of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: + (992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Bobosherova Fozilakhon Gulmurodovna-PhD doctor, Department of Finance, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel: 111-21-00-06

УДК: 330.15

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИ САБЗ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Шодиев К.Қ.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола муҳиммият, аҳамияти илмию назариявӣ ва таҷрибавӣ, дараҷаи омӯзиши он, инчунин мақсаду вазифаҳо, нишон дода шуда, хусусиятҳои ташаккул ва рушди “иқтисоди сабз” дар шароити муосир ва марҳилаҳои ташаккулёби ва рушди он кушода дода шудаанд. Муносибатҳои мухталифи назариявӣ ва методологиро ба таҳқиқи масъалаи баррасишаванда хулосабандӣ намуда, собит карда шудааст, ки иқтисоди сабз иқтисодиётест, ки хавфҳои экологиро ба таври назаррас кам намуда, рушди иқтисодиро таъмин намуда ва сатҳи даромаднокии аҳолиро баланд мегардонад, захираҳои табиӣ ва энергетикиро оқилона ва самаранок истифода мебарад, партови газҳои гулхонаиро кам мекунад. Инчунин мафҳумҳои «рушди устувор», «рушди сабз» илман асоснок карда шуда, равишҳои асосии эволютсионӣ барои ташаккули “иқтисоди сабз" гурӯҳбандӣ карда шудааст.
Калидвожаҳо: иқтисоди сабз, рушди устувор, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, экология, самаранокӣ, аҳолӣ, табиӣ, хавфҳо, ташаккул, даромаднокӣ.
Барои иқтибос: Шодиев, К. Қ. Ташаккул ва рушди иқтисоди сабз дар шароити муосир / К. Қ. Шодиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 109-114.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Шодиев К.К.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотатция.В статье расмотривается значение, научная, теоретическая и практическая значимость, уровень ее изученности, а также цели и задачи, раскрыты особенности становления и развития «зеленой экономики» в современных условиях и этапы ее становления и развития. Сделав вывод о различных теоретических и методологических подходах к исследованию рассматриваемого вопроса, доказано, что зеленая экономика – это экономика, которая существенно снижает экологические риски, обеспечивает экономическое развитие и повышает уровень доходности населения, рационально и эффективно использует природные и энергетические ресурсы, снижает выбросы парниковых газов. Также научно обоснованы понятия «устойчивое развитие», «зеленое развитие» и сгруппированы основные эволюционные подходы к формированию «зеленой экономики».
Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, экономика, общество, экология, эффективность, население, природные, риски, образование, рентабельность.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF GREEN ECONOMY IN MODERN CONDITIONS

Shodiev K.Q.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article examines the significance, scientific, theoretical and practical significance, the level of its knowledge, as well as goals and objectives, reveals the features of the formation and development of the “green economy” in modern conditions and the stages of its formation and development. Having concluded about various theoretical and methodological approaches to the study of the issue under consideration, it has been proven that a green economy is an economy that significantly reduces environmental risks, ensures economic development and increases the level of income of the population, rationally and efficiently uses natural and energy resources, and reduces greenhouse gas emissions. The concepts of “sustainable development” and “green development” are also scientifically substantiated and the main evolutionary approaches to the formation of a “green economy” are grouped.
Key words: green economy, sustainable development, economy, society, ecology, efficiency, population, natural, risks, education, profitability.

Гузориши масъала. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари ташаббускор доир ба масъалаҳои экологӣ дар арсаи байналмилалӣ эътироф гардидааст ва самти гузариш ба “иқтисоди сабз” - ро амалӣ намуда истодааст. Барои татбиқ ва ҷорӣ намудани ин ҳадаф мебояд ба таҷрибаи ҷаҳони рӯ оварда, ки дар ин равиш чӣ корҳо дар сатҳи ҷаҳони муайян ва роҳандозӣ гардидааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҷанбаъҳои муҳими ташаккул ва рушди иқтисоди сабз дар шароити муосир дар корҳои илмии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷие чун Давлятова М.М., Исайнов Х.Р., Кимсанов У.О., Муҳаббатов Х.М., Буриева М.Ч., Абдуллоева Ш.Б., ва дигарон мавриди таҳлил, омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола. Дар таҳия ва асосноккунии ташаккул ва рушди "иқтисоди сабз", инчунин самтҳои иҷтимоию экологӣ ва иқтисодии истифодаи он мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар илми иқтисодӣ шаклҳои гуногуни низомҳои иқтисодӣ мавҷуд аст ва "иқтисоди сабз" як шакли нави иқтисодӣ ҳамакнун ба илм дохил гардидааст. Омӯзиши паҳлуҳои ин шакли нави иқтисодӣ бештар ба табиат ва инсон алоқаманд аст, худи илми иқтисодӣ ин фаъолияти хоҷагидорӣ ва зиндагиро дар бар мегирад ва зиндагии инсоният аз табиат вобастагӣ дорад ҳолати харобшавӣ ва бунёдшавии табиатро инсоният идора менамояд пас барои татбиқ намудани ин модели нави иқтисодӣ натанҳо як соҳаи алоҳида балки фаъолияти дастаҷамъонаи хоҷагии халқ нақши калиди дорад.

Ҷустуҷӯи сарчашмаҳои алтернативии энергия ва муҳиммияти ҳалли муаммоҳои ҷаҳонӣ, ки бо харобшавии захираҳои табиӣ алоқаманданд, дар замони муосир дарёфти шароитҳои оптималии тараққиёти иқтисодиро дар асоси моделҳои нав талаб мекунанд. Ба ин гуфтаҳо модели "иқтисоди сабз" мисол шуда метавонад. Дар муқоиса ба иқтисодиёти анъанавӣ, "иқтисоди сабз" истифодаи ҳаматарафаи захираҳои табииро баҳри афзунгардонии ММД дар назар дорад. Бо ибораи дигар, "иқтисоди сабз" гузариш аз истифодаи сарчашмаҳои энергияи анъанавӣ ба сарчашмаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва барқароршаванда мебошад [2, С. 24].

Ба андешаи мо мафҳуми "иқтисоди сабз" бисёр ғояҳои марбут ба масъалаҳои рушди устуворро дар бар мегирад. Гарчанде, ки рушди устувор робитаи зичи байни се зерсистема - иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ-ро пешбинӣ мекунад, мафҳуми "иқтисоди сабз" ҳамоҳангӣ ва мутобиқати байни ин ҷузъҳоро талаб мекунад, ки барои ҳамаи кишварҳо, новобаста аз марҳилаи рушди иқтисодии онҳо - кишварҳои рушдкарда, рӯ ба инкишоф ва кишварҳои дорои иқтисоди гузариш қобили қабул бошанд.

Дар адабиёти иқтисодӣ моҳияти иқтисодиёти сабз аз якчанд нуқтаи назар муайян карда мешавад. Дар ин ҷода ба консепсияҳои олимони хориҷӣ диққат додан зарур аст. Инкишофи афкори иқтисодиёти сабз ва рушди иқтисодии ба он асосёфта бори нахуст аз тарафи муаллифи консепсияи ММД Саймон Кузнетс соли 1934 дар Конгреси ИМА чунин ироа шуда буд: "Сатҳи некӯаҳолӣ танҳо бо даромади миллӣ муайян карда намешавад. Дар ҳолати муосир ба чунин таркибҳои муҳими ММД ба монанди рушди устувор, сармояи табиӣ ва вазъи экологӣ дар мамлакат аҳамият додан лозим аст" [8]. Аз ин ҷо бар меояд, ки зарурати маънидодкунии иқтисодиёти сабз ва рушди "сабз" дар ибтидои асри 20 ба миён омада буд.

Коршиносони СММ оид ба муҳити зист зери мафҳуми "иқтисоди сабз" чунин фаъолияти хоҷагидориро дар назар доранд, ки сатҳи некӯаҳолии миллатро баланд бардошта, баробарии иҷтимоиро таъмин мегардонад ва айни замон ба кам кардани хавфи экологӣ ва аз байн бурдани касри экологӣ имконият медиҳад. Соли 2012 дар конфронси UNCSD «Рио+20», ки ба рафъи камбизоатӣ ва назарияи рушди устувор бахшида шуда буд, тавсифи зерини моҳияти иқтисодиёти сабз пешниҳод гардид [13, С. 19-71]:

1. Иқтисодиёти сабз яке аз олатҳои самараноки аз байн бурдани қашшоқӣ ва таъминоти рушди устувор мебошад. Аз ҳисоби иқтисодиёти сабз баланд бардоштани ҳамгироии иҷтимоӣ, шуғли аҳолӣ, амалӣ намудани низоми экологӣ, ки ба рушду тараққиёти некӯаҳолии иқтисодӣ оварда мерасонад, ноил гаштан мумкин аст.

2. Иқтисодиёти сабз ба истифодаи самаранок ва ҳадди аксари захираҳои табиӣ имкон медиҳад, ки дар навбати худ ба баланд бардоштани даромади аҳолӣ ва пешгирии оқибатҳои манфии истеҳсолот шароит фароҳам меорад.

Дар сомонаи агентии Аврупо оид ба муҳити зист (ЕЕА) қайд карда шудааст, ки иқтисодиёти сабз ҳифзи низоми экологӣ ва ҳамзамон сатҳи зарурии қонеъгардонии миллатро бо маводи хӯрока, энергия, воситаҳои истеҳсолот таъмин мекунад [9].

Ҷиҳатҳои асосии моҳияти "иқтисоди сабз" - ро ба низом дароварда чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки "иқтисоди сабз" иқтисодиётест, ки хавфҳои экологиро ба таври назаррас кам намуда, рушди иқтисодиро таъмин менамояд ва сатҳи даромаднокии аҳолиро баланд менамояд, захираҳои табиӣ ва энергетикиро оқилона ва самаранок истифода мебарад, партови гази карбонро кам мекунад.

Гузариш ба "иқтисоди сабз" таърихи ба худ хоси рушд дошта, ба марҳилаҳои зерин ҷудо мешавад [3, С. 41-44]:

Марҳилаи аввал солҳои 1950-1960 - давраи огоҳӣ аз таъсири манфии иқтисодиёт ба ҳифзи муҳити зист ва инсон мебошад. Дар ин давра алоқаи тараққиёти иқтисодиёт бо таназзули ҳифзи муҳити зист пурра ба амал омад, вале проблемаҳои экологӣ бо назардошти зарурати ҳифзи табиат дар раванди тараққиёти иктисодиёт кам карда шуданд.

Дар ин давра як қатор конференсияҳои байналмилалӣ оид ба таназзули муҳити зист гузаронда шуданд. Аз ҷумла, дар соли 1955 дар шаҳрҳои калони ҷаҳон бахшида ба ифлосшавии атмосфера ба муносибати афзоиши фавти одамон аз газҳои гулхонаӣ аввалин конференсияи байналмилали гузаронида шуд. Ин набудани ҳамоҳангӣ ва созиш дар сатҳи байналмилалӣ, ихтилофи байни тиҷорат ва ҳадафҳои ҳифзи муҳити зист буд. Соли 1962 Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид Резолюсияи 1831 «Дар бораи рушди иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист»-ро қабул намуд.

Марҳилаи дуввум солҳои 1960—1970-умро дарбар мегирад. Дар ин марҳила аз ҳисоби тараққиёти муътадили иқтисодиёт, истифодаи интенсивии сарватҳои табии ва ифлосшавии муҳити зист базаи моддию ашёи хоми иқтисодиёт вайрон шуда, боиси паст шудани дараҷаи некуаҳволии омма гардид. Идеяи асосии мубоҳиса ташкили иқтисодиёти оқилона бо мақсади нигоҳ доштани захираҳои табии ва муҳити мусоид барои инсон буд.

Дар солҳои 70-ум барномаҳои амалии ташкилотҳои гуногун, ки ба ҳифзи сарватҳои табиӣ бахшида шудаанд, ташаккул ёфтанд. Дар соли 1970 Шӯрои Мудофиаи захираҳои табиӣ бо мақсади такмил додани сиёсати экологии Иёлоти Муттаҳида таъсис дода шуд. Ҳамин сол дар ҷаҳон аввалин семинари миллӣ оид ба ҳифзи муҳити зист гузаронида шуд. Соли 1971 дар Англия Институти байналхалқи оид ба муҳити зист ва тараққиёт ташкил карда шуд, ки мақсад аз он муайян кардани роҳҳои тараққиёти иқтисодиёт ва безарар гардонидани ба табиат буд. Соли 1972 дар шаҳри Стокгольме (Шветсия) Конфронси СММ оид ба ҳифзи муҳити зист баргузор гардид, ки дар он Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист (ЮНЕП) таҳия карда шуд [4, С. 184-189]. Ин вазъият маънои онро дошт, ки таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳалли проблемаҳои экологӣ дар сатҳи давлатӣ нигаронида шуда буд.

Марҳилаи сеюм солҳои 1980 ва 1990 мебошад. Ин давра марҳилаи рушди босуръати "Технологияҳои сабз" дар кишварҳои пешрафта баҳисоб мерафт ва идеяи модернизатсияи экологӣ ба миён гузошта шуд. Мазмуни асосии ин идея бо он маънидод карда мешавад, ки пешрафти иқтисодиёт ва тараққиёти саноат аз ҷиҳати экологӣ аз нуқтаи назари иқтисодиёт ба мақсад мувофиқ аст. Дар ин давра дар байни мутахассисон консепсияи рушди устувор ташаккул ёфт. Соли 1983 Комиссияи умумиҷаҳонӣ оид ба муҳити зист ва рушд таъсис дода шуд. Комиссия дар давоми се сол масъалаҳои таъсир ва алоқаи омилҳои иқтисодӣ, ичтимоию маданӣ ва экологиро омӯхт. Ин чорабинии сатҳи баланд барои оммавӣ гардонидани консепсияи «Рушди устувор» замина гузошт.

Рушди устувор ин раванди тағйироти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки дар он истифодаи захираҳои табиӣ, самти сармоягузорӣ, рушди илмию технологӣ, рушди шахсият ва тағйироти институтсионалӣ бо ҳам алоқаманд буда, нерӯи имрӯзу фардо барои қонеъ гардонидани талаботи инсонро ташкил медиҳад [11]. Дар ин ҳолат, он асосан барои беҳтар кардани сифати зиндагии инсон пешбинӣ шудааст.

Соли 1992 дар Рио-де-Жанейро Конфронси ҳифзи муҳити зист ва рушд (Earth Summit) баргузор гардида буд.

Соли 1997 протоколи Киотский ба имзо расид. Протоколи Киотский як санади иловагӣ ба Конвенсияи чаҳорчӯбаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба тағирёбии иқлим мебошад, ки моҳи декабри соли 1997 дар шаҳри Ҷопон қабул шудааст. Протоколи Киотский аввалин созишномаи глобалӣ оид ба ҳифзи муҳити зист дар асоси идоракунии механизми иқтисоди бозорӣ, яъне дар асоси тиҷорати квотаҳои байналмилалӣ барои партовҳои газҳои гулхонаӣ буд. Марҳилаи аввали ин протокол аз 1 январи соли 2008 оғоз шуда, то 31 декабри соли 2012 эътибор дошт. Кишварҳои дар замимаи V протоколи номбаршуда ӯҳдадор шуданд, ки миқдори газҳои гулхонаӣ ба атмосфераро дар давоми панҷ сол коҳиш диҳанд (диоксиди карбон, метан, гидрофторкарбонҳо, оксидҳои гидрофтортрокарбон, гексафторид) назар ба соли 1990-ум 5,2 фоиз кам шуд.

Марҳилаи чорум – солҳои 2000-2010. Бақайдгирӣ ва таҳкими консепсияи рушди устувор дар қонунгузории байналмилалӣ ва миллӣ, муҳити соҳибкорӣ ва васоити ахбори омма мебошад. Бӯҳрони молиявию иқтисодии ҷаҳонӣ боиси тафсири нави проблемаи ноустувории системаҳои байналмилалии иқтисодӣ гардид. Таъкид карда мешавад, ки «Бозори озод» аз ҷиҳати ҳифзи сарватҳои биосфера ва ҳифзи манфиатҳои адолати ичтимоӣ, таъмини устувории иқтисодиёт дар давраи дарозмуддат қобилияти худтанзимкуниро надорад. Дар ин давра нишастҳо ва конфронсҳои байналмилалӣ баргузор шуданд. Аз ҷумла, ҳаммоиши ҳазорсолаи СММ дар Ню-Йорк (эълони ҳадафҳои ҳазорсола), ҳамоиши умумиҷаҳонии рушди устувор «Рио+10» дар соли 2006 дар

Йоханнесбург, Рио-де-Жанейро дар соли 2012 баргузор гардида буд. Конфронси рушди устувор дар Рио+20. мафҳуми «иқтисоди сабз» дар низоми СММ дар шароити бӯҳрони ҷаҳонии молиявию иқтисодии солҳои 2008-2009 ба таври васеъ истифода мешуд. Хусусан, дар соли 2009 Барномаи созмони миллали муттаҳид оид ба муҳити зист гузориши таҳлилии худро таҳти унвони «Аҳдномаи нави сабз» нашр кард [5, С. 44-55]. Ин гузориш тадбирҳоеро барои пешбурди “Сармоягузории сабз ё технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза” дар инфрасохтори саноат пешниҳод кардааст.

Барномаи созмони миллали муттаҳид оид ба муҳити зист ғояҳои ҳавасмандкунии "сабз"-ро дастгирӣ мекунад ва мегӯяд, ки миқдори зиёди сармоягузориҳои давлатӣ дар соҳаҳое муайян карда мешаванд, ки метавонанд ба рушди устувори иқтисодиёт замина мегузорад.

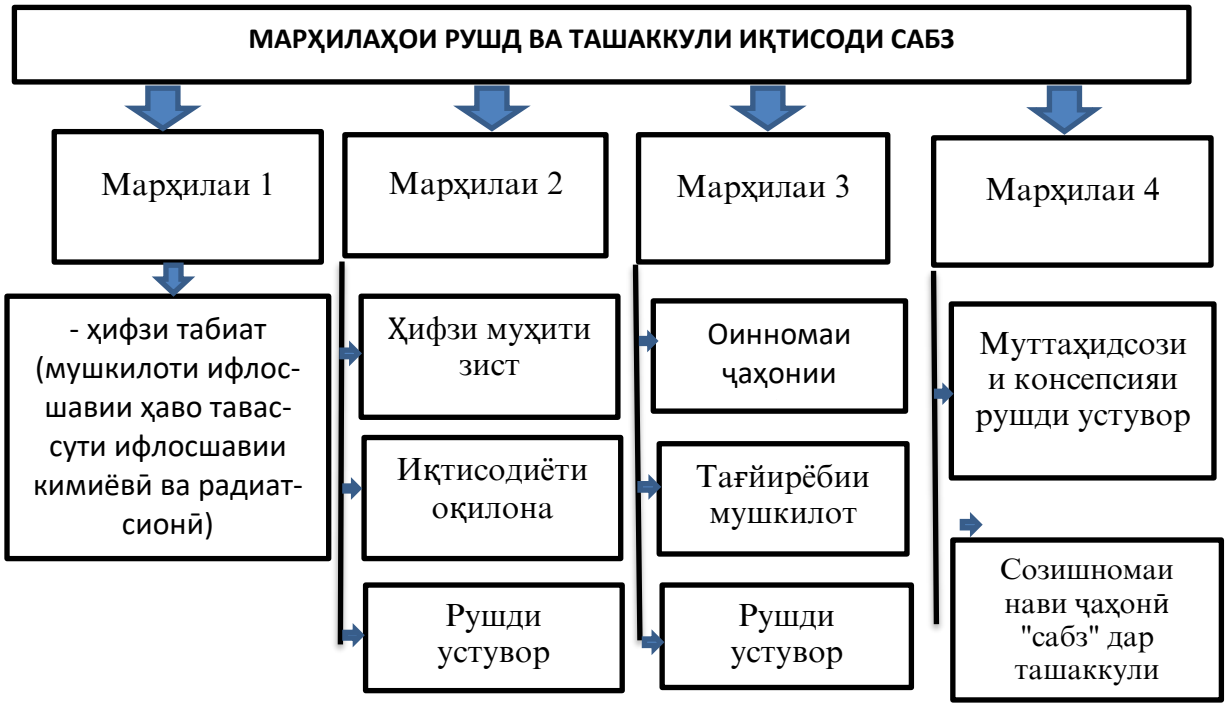
Айни замон созмонҳо ва кумитаҳои гуногуни СММ оид ба масъалаҳои “иқтисоди сабз” кор бурда истодаанд. Ба онҳо Департаменти масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ, ташаббуси иқтисоди сабз (GEI) ва гурӯҳҳои танзимкунандаи иқтисодиёти сабз дохил мешаванд. Аз ҷумла, GEI фаъолияти худро соли 2008 оғоз намуда, тақрибан бист созмону муассисаҳои СММ-ро муттаҳид намудааст [6, С. 83-87].

Аввалин таҳқиқоти илмӣ оид ба рушди иқтисоди сабз дар солҳои 70-уми асри 20 оғоз ёфт. Масалан, соли 1972 дар шаҳри Стокгольм (Шветсия) дар конференсияи байналмилали оид ба тараққиёти иҷтимои иқтисодӣ ва проблемаҳои экологӣ 26 принсип пешниҳод карда шуда буд, ки мақсад аз он муҳофизат ва инкишоф додани ҳифзи муҳити зист мебошад.

Сарфи назар аз он, ки мафҳуми «иқтисоди сабз» бори аввал дар адабиёти иқтисодӣ дар соли 1989 истифода шудааст, моҳияти он то ҳол ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Дар баъзе сарчашмаҳо «иқтисоди сабз» ҳамчун соҳаҳои нави иқтисодиёт, ки ба беҳбуди табиати кишвар мусоидат мекунанд, дар баъзе таҳқиқотҳо «иқтисоди сабз» ҳамчун технология ва экосистемаҳои наве, ки ба табиат кумак ва манфиат мебахшанд ва дар гурӯҳи сеюми таҳқиқотҳо «иқтисоди сабз»-ро гузариш ба марҳалаи нави рушд, ки ба истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза нигаронида шудааст, ки он ба технологияҳои тоза ё сабз асос ёфтааст [1, С. 202].

Тавре аз ҳамоишҳои дар боло зикр гардида фаҳмида мешавад, форумҳои сершумори байналмилалӣ оид ба рушди “иқтисоди сабз” баргузор шудаанд. Аммо, бояд қайд намуд, ки пас аз татбиқи онҳо ягон тағйироти назаррас дар мавриди консепсияҳои экологӣ ва иҷтимоӣ ба амал наомадааст. Иқтидори табиӣ ва тавозуни иқлимии сайёра чанд миллиард сол боз инкишоф меёбад. Дар тӯли 100 соли охир, қисман харобшавии экосистема ба амал омадааст ва барқароршавии он миллионҳо солро дар бар мегирад.

Дар маҷмуъ, мо равишҳои асосии эволютсиониро барои ташаккули “иқтисоди сабз" гурӯҳбандӣ кардем, ки чунин мебошад (расми 1).

Расми 1. Марҳилаҳои рушд ва ташаккули “иқтисоди сабз»

Дар асоси омӯзиш ва таҳлили корҳои илмӣ таҳқиқотии олимони байналмилалӣ ва ватанӣ оид ба муайян кардани мафҳуми иқтисоди сабз, марҳилаҳои асосии эволютсионии ташаккули он муайян ва гурӯҳбандӣ карда шуда, равишҳои илмӣ ва методологӣ барои ташаккули мафҳумҳои «иҷтимоӣ-экологӣ-иқтисодӣ»-и иқтисоди сабз таҳия карда шудаанд.

Ба андешаи мо, «иқтисоди сабз» талаботро ба рушди устувор рафъ карда наметавонад ва меъёри муҳими ноил шудан ба рушди устувор мебошад. Моҳияти рушди устувор дар он аст, ки ҷомеаи имрӯза бояд фаъолияти иқтисодии худро тавре ба роҳ монад, ки наслҳои баъдӣ имкониятҳои иқтисодӣ дошта бошанд [7, С. 77-86]. Рушди устувор рушди ҳамаҷониба ва ба ҳам алоқаманди ҷузъҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро талаб мекунад.

Тарафдорони консепсияи «иқтисоди сабз» бар ин назаранд, ки низоми кунунии иқтисодӣ нокомил аст, бо вуҷуди он ки дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ба натиҷаҳои муайяни мусбӣ оварда расонидааст. Таназзули муҳити зист (тағйирёбии иқлим, биёбоншавӣ, аз байн рафтани гуногунии биологӣ), маҳдудияти сармояи табиӣ, камшавӣ, афзоиши камбизоатӣ, оби тоза, озуқаворӣ, энергия, нобаробарии одамон ва кишварҳо - ҳамаи ин мушкилот аз номукаммалии системаи иқтисодии кунунӣ гувоҳӣ медиҳад [12]. Бо сабабҳои дар боло зикршуда модели иқтисодии кунуниро «иқтисоди қаҳваранг» меноманд.

Дар сатҳи байналмилалӣ татбиқи консепсияи нав дар стратегияҳои кишварҳо ва ҷаҳонишавии ташкилотҳои минтақавию байналмилалӣ ворид гардида, бахшҳои махсусгардонидашуда ташкил ёфтанд ва захираҳои молиявӣ дар ин самт равона шуда истодаанд.

Хулоса, робитаи байни мафҳумҳои «рушди устувор», «рушди сабз» ва «иқтисоди сабз» имкон медиҳад, ки маънои мафҳуми «иқтисоди сабз»-ро амиқтар ошкор созем. Ташаккули иқтисоди сабз ба татбиқи стратегияи рушди устувор мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, метавон “иқтисоди сабз”-ро ҳамчун заминаи ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддати рушди устувор арзёбӣ кард.

Адабиёт

1. Абдуллоева, Ш.Б. Формирование и развитие рынка экологических услуг (на материалах Республики Таджикистан): дис. …. д-ра экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Шаходат Буриевна Абдуллоева; -Душанбе, 2017.-202 с.

2. Буриева, М.Ч. Эколого-экономическая эффективность функционирования мелиоративно-ирригационного комплекса аридного региона: автореф. дис. … д-ра экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Мастура Чориевна Буриева. – Душанбе, 2014. – 24 с.

3. Давлятова, М.М. Пути совершенствования механизма управления "зеленой" экономики в Центральной Азии [Текст] / М.М. Давлятова // Материалы международной научно-практической конференции. Обеспечение импортозамещающей отечественной продукцией в условиях устойчивого развития республики Таджикистан в сотрудничестве со странами Средней Азии. – Душанбе, 2019. Часть 2 – С. 41 – 44.

4. Давлятова, М.М. Перспективы развития “зеленой” экономики в Центральной Азии: мировая и региональная практика [Текст] / М.М. Давлятова, У.О. Кимсанов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук №5. Часть 1. – Душанбе, 2019, стр. 184-189.

5. Исайнов, Х. Р. Энергетический рынок Центральной Азии: проблемы формирования и перспективы развития [Текст] / Х. Р. Исайнов // Вестник Таджикского Национального Университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. – № 2/11 (220). – С. 44 – 51.

6. Кимсанов, У.О. Теоретические аспекты понятие «зелёная экономика» [Текст] / У.О. Кимсанов, М.М. Давлятова // Вестник Технологического Университета Таджикистана. Экономика. – Душанбе, 2017. – № 3(30). – С. 83-87.

7. Мухаббатов, Х. М. Центральная Азия: земельно-водные ресурсы и экология [Текст] / Х.М.Мухаббатов // Вестник Таджикского Национального Университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. – № 2/11 (220). –С. 77 – 86.

8. Всемирная хартия природы [электронный ресурс] - http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/charter_for_nature.shtml. Дата обращения 22. 09. 2025 года

9. Runnalls D. «Environment and Economy: joined at the hip or just strange bedfellows?» //S.A.P.I.EN.S, 4.1, 2011. http://sapiens.revues.org/1150

11. The intergovernmental panel on climate change [электронный ресурс] - www.ipcc.ch. Дата обращения 22. 09. 2025 года;

12. Программа "Чистое Производство" [электронный ресурс] - http://ruscp.ru/ru/aboutus. Дата обращения 19 ноября 2025 года

13. Доклад Конференции ООН по окружающей среде и развитию\\. Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 г. Т.2.\\ Отчет о работе Конференции.- Нью-Йорк, 1993. С. 19, 31, 40-60, 64, 71.

Маълумот дар бораи муаллиф

Шодиев Кӯҳзод Қурбонбоевич–н.и.и., дотсент, сардори шуъбаи мониторинг ва идораи сифати таълими Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.

Сведения об авторе

Шодиев Кухзод Курбонбаевич–кандидат экономически наук, доцент, начальник отдела мониторинга и управления качества образования, Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

About the author

Shodiev Kuhzod Kurbonbaevich–candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of monitoring and management of the quality of education, tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14.

УДК: 368.81

ПРИНЦИПЫ РАСЧЕТА УЩЕРБА И СТРАХОВОЙ КОМПЕНСАЦИИ В ИМУЩЕСТВЕННОМ СТРАХОВАНИИ

Абдуджабборзода С.
Халифазода Дж.Б.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация.В статье утверждается, что под понятием совокупного имущества понимаются материальные вещи и ценности, которые являются собственностью юридических и физических лиц и которыми они непосредственно управляют. Также сказано, что страхователями могут быть не только собственники, но и другие юридические и физические лица, ответственные за содержание данного имущества. Условие страхования собственного и чужого имущества отличается тем, что оно выражается в конкретных правилах страхования. Имущественное страхование-это система отношений между страхователем и страховщиком по оказанию страховых услуг страхователю, когда защита его имущественных интересов связана с владением, использованием и распоряжением имуществом. Поэтому страхователями по имущественному страхованию могут быть юридические лица или физические лица, имущественные интересы которых связаны с владением, использованием и распоряжением имуществом.

Ключевые слова: страхование имущества, риск причинения вреда, страховые отношения, страховой фонд, юридические лица, договор страхования, предпринимательская деятельность, хранение имущества.

Для цитирования: Абдуджабборзода, С. Принципы расчета ущерба и страховой компенсации в имущественном страховании / С. Абдуджабборзода, Дж. Б. Халифазода // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 115-123.

PRINCIPLES OF CALCULATING DAMAGE AND INSURANCE COMPENSATION IN PROPERTY INSURANCE

Abdujabborzoda S.
Khalifazoda J.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. The article states that the concept of aggregate property refers to tangible items and valuables that are owned by legal entities and individuals and that they directly manage. It also states that policyholders can be not only owners but also other legal entities and individuals who are responsible for maintaining this property. The condition of insurance for one's own and other people's property differs in that it is expressed in specific insurance rules. Property insurance is a system of relations between the policyholder and the insurer for the provision of insurance services to the policyholder, when the protection of his property interests is related to the ownership, use and disposal of property. Therefore, property insurance policyholders can be legal entities or individuals whose property interests are related to the ownership, use and disposal of property.

Keywords: property insurance, risk of damage, insurance relations, insurance fund, legal entities, insurance contract, business activities, storage of property.

ПРИНСИПҲОИ ҲИСОБКУНИИ ЗАРАР ВА ҶУБРОНИ СУҒУРТАВӢ ДАР СУҒУРТАИ АМВОЛ

Абдуҷабборзода С.
Халифазода Ҷ.Б.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Анотапсия. Дар мақолаи мазкур оварда шудааст, ки зери мафҳуми амвол маҷмӯӣ ашёҳо ва арзишҳои моддие фаҳмида мешавад, ки моликияти шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ буда, аз ҷониби онҳо ба таври фаврӣ идора карда мешавад. Инчунин гуфта шудааст, ки суғурташавандагон на танҳо соҳибмулкон, балки дигар шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие, ки барои нигоҳдории амволи мазкур масъул мебошанд, шуда метавонанд. Шарти суғуртакунии амволи худӣ ва бегона фарқ мекунад, ки он дар қоидаҳои мушаххаси суғурта ифода меёбад. Суғуртаи амволӣ ин системаи муносибатҳои суғурташаванда ва суғуртакунанда оид ба расондани хизмати суғурта ба суғурташаванда мебошад,

вақте ки ҳифзи манфиати амволии вай ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдории амвол алоқаманд бошад. Бинобар ин суғурташавандагони суғуртаи амволӣ шахсони ҳуқуқӣ ва ё шахсони воқеие буда метавонанд, ки манфиатҳои амволии онҳо ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдории амвол алоқаманданд.

Калидвожаҳо: суғуртаи амвол, хавфи зарар, муносибатҳои суғуртавӣ, фонди суғуртавӣ, шахсони ҳуқуқӣ, шартномаи суғурта, фаъолияти соҳибкорӣ, нигоҳдории амвол.

Постановка проблемы. Имущественное страхование в Республике Таджикистан является одной из отраслей страхования, объектом его страховых отношений является имущество различных видов. Под общим понятием имущества понимаются материальные вещи и ценности, которые являются собственностью юридических и физических лиц и которыми они непосредственно управляют. Экономическое содержание имущественного страхования выражается в создании страхового фонда, предназначенного для возмещения убытков его участников, возникших в результате наступления страхового события. Застрахованное имущество может быть застрахованным имуществом или имуществом, которое застрахованный использует временно. Страхователями могут быть не только собственники, но и другие юридические и физические лица, ответственные за содержание данного имущества. Условие страхования собственного и чужого имущества отличается тем, что оно выражается в конкретных правилах страхования.

Анализ последних исследований. Исследования по этому вопросу проводили Ашуров Г.Д., Ашуров Г.Д., Давлатзода К.К., Мирсаидов А.Б., Муминзода А., Хусаинов М.С. и другие, чьи работы были использованы автором.

Цель статьи-изучение принципов расчета ущерба и страховой компенсации в имущественном страховании.

Изложение основного материала. В Законе Республики Таджикистан» О страховой деятельности " говорится, что объектами имущественного страхования могут быть имущественные интересы, которые зависят, в частности, от следующих факторов:

- владение, пользование и распоряжение имуществом (страхование имущества);
- обязанность возместить ущерб, причиненный другим лицам (риск гражданской ответственности);
-осуществление предпринимательской деятельности (страхование предпринимательских рисков).

В договоре имущественного страхования застрахованы следующие имущественные интересы:

1) риск потери (разрушения), недостачи (дефицита) или повреждения определенного имущества;

2)риск ответственности по обязательству, возникшему в результате причинения вреда жизни, здоровью или имуществу других лиц, а в случаях, предусмотренных законом, - ответственность по договору (риск гражданской ответственности);

3) риск убытков от предпринимательской деятельности, связанных с нарушением обязательств предпринимательскими партнерами или изменением условий предпринимательской деятельности из-за обстоятельств, не зависящих от предпринимателя, в том числе риска не получить ожидаемый доход (предпринимательский риск).

Следует отметить, что при страховании имущества на 2 месяца 30%, 3 месяца 40%, 4 месяца 50%, 5 месяцев 60%, 6 месяцев 70%, 7 месяцев 75%, 8 месяцев 80%, 9 месяцев 85%, 10 месяцев 90%, 11 месяцев 95% и 1 год 100% на основании законодательства Республики Таджикистан и определенных критериев страховых компаний страховка покрывается.

При страховании имущества важное значение имеет проведение классификации имущества в зависимости от его владения. Договор страхования имущества может быть подписан в пользу лица (застрахованного или бенефициара), которое имеет законный интерес в хранении этого имущества. В договоре не указано имя бенефициара. В таком случае застрахованному выдается страховой полис для поручителя (показателя). Таким договором может быть застрахован риск ответственности самого страхователя или другого лица, на которое может быть возложена такая ответственность. Имя указанного лица должно быть указано в договоре. Договор риска ответственности за причинение вреда считается заключенным в пользу лица, которому может быть причинен вред.

Стоит отметить, что страховой рынок в Республике Таджикистан после распада Советского государства, начала гражданской войны и ослабления финансовой системы столкнулся с многочисленными трудностями и практически не функционировал в стране. Сегодня страховой

рынок постоянно развивается и приобрел определенный потенциал для обеспечения безопасности хозяйственной деятельности. В то же время, в соответствии с законодательством Республики Таджикистан, для развития этой важной отрасли создана прочная правовая база, которая способствует расширению ее возможностей. С точки зрения нашего исследования, необходимо отметить, что Республика Таджикистан определила приоритетные направления развития страховой деятельности в стране и предпринимает шаги для развития этой важной отрасли [1, с. 202].

При страховании имущества или предпринимательского риска, если иное не предусмотрено договором, страховая сумма не должна превышать ее фактическую стоимость (страховую стоимость). В практической работе страховых компаний при определении размера ущерба и выплаты страховых убытков при страховании имущества используются несколько методов.

1. Наиболее распространенным методом страхования имущества является страхование по фактической стоимости имущества (полное страхование). Реальная стоимость имущества на дату заключения договора страхования называется его реальной стоимостью. Суть данного метода страхования заключается в том, что страховая сумма равна страховой стоимости, а страховые убытки равны фактическому размеру страхового ущерба. Например, на момент заключения договора имущественного страхования реальная стоимость имущества (объекта страхования) равна 100 тысячам сомони, а страховая сумма равна страховой стоимости, то есть 100 тысячам сомони. Если в результате страхового случая ущерб, причиненный объекту страхования, равен 60 тысячам сомони, то страховой взнос также составляет 60 тысяч сомони.

2. Страхование методом пропорциональной ответственности (неполное страхование) означает, что страховая сумма меньше страховой стоимости, то есть объект страхования застрахован частично или частично. При использовании этого метода страховая компания выплачивает страховой ущерб в размере соотношения между страховой суммой и страховой стоимостью. Если страховая сумма составляет 70% от страховой стоимости, то страховщик теряет 70% от фактической суммы ущерба. Оставшаяся часть убытков (в нашем примере 30 процентов) ложится на самозастрахуемого и называется франшизой или самозастрахованным удержанием. Например, объектом страхования является транспортное средство:

- страховая стоимость-35000 сомони;
- страховая сумма-21000 сомони;
- страховой ущерб-15000 сомони;
- страховой талон ?

Для определения страховых потерь используется следующая формула:

ТС=Зс*МС/Ас

вот так.:

Тс-страховой депозит;

Зс-страховые убытки;

Мс-страховая сумма;

Ас-страховая стоимость.

Соотношение страховой суммы и страховой стоимости составляет 60 процентов (21000/35000=0,6 или 60%). Страховщик возмещает убытки в размере 60% (9000 сомони) от фактической суммы ущерба (35000 тыс. сомони). Тс=15000*20000/35000=9000 сомони

Таким образом, страховой талафи составил 9000 сомони.

Суть страхования методом пропорциональной ответственности заключается в том, что чем меньше разница между страховой суммой и страховой стоимостью, тем больше страховой убыток. При использовании этого метода страховая компания мотивирует страховщиков, что если они приблизят страховую сумму к страховой стоимости, то страховые убытки будут понесены тем больше, то есть в зависимости от соотношения страховой суммы и страховой стоимости [2, с. 87]. Факт страхования имущества методом пропорциональной ответственности заранее указывается в договоре страхования с термином «эверидж».

3. В соответствии со страхованием методом первого риска страховые убытки выплачиваются в размере фактического ущерба, но не более страховой суммы. Страховой убыток, равный или меньший страховой суммы называется первым риском и полностью возмещается страховой компанией. Страховые убытки, превышающие страховую сумму, называются вторым риском, и страховая компания не несет убытков. Например, объектом страхования является компьютер:

- страховая стоимость - 2000 сомони;
- страховая сумма-1200 сомони;

- страховой ущерб-800 сомони;
- страховой взнос-800 сомони.

В данном примере страховой ущерб равен 800 сомони, что является первым риском и полностью оплачивается страховой компанией.

Другой пример, объектом страхования является компьютер:
- страховая стоимость - 2000 сомони;
- страховая сумма-1000 сомони;
- страховой ущерб-1300 сомони;
- страховой взнос-1000 сомони.

В данном примере страховой ущерб составил 1300 сомони, что на 300 сомони больше страховой суммы. Поэтому страховая компания выплачивает страховой ущерб в размере 1000 сомони (первый риск). 300 сомони-это второй риск, страховая компания его не понесет.

Из анализа метода страхования с начальным риском выяснилось, что страховая компания никогда не несет страховых убытков, превышающих страховую сумму.

4. Страхование по восстановленной стоимости означает, что страховая компания оплачивает страховые убытки в размере цены нового имущества, аналогичного застрахованному имуществу. В таком случае амортизация имущества не принимается во внимание. Если в результате страхового происшествия полностью уничтожается застрахованное имущество (транспортное средство), стоимость которого на момент заключения договора страхования составляла 50 тыс. сомони, то страховой ущерб выплачивается в размере цены такого нового транспортного средства, которая составляет 60 тыс. сомони.

5. Метод территориальной ответственности. В соответствии с этим методом возмещение убытков осуществляется как разница между лимитом (т. е. страховой суммой), заранее установленным договором страхования, и фактическим доходом, получаемым страхователем. Если в результате страхового случая размер фактического дохода, полученного страхователем, меньше установленного территориального размера, то разница между ними теряется. Например, в договоре страхования, заключенном по методу территориальной ответственности, размер предельного дохода страхователя (предпринимателя) за первое полугодие текущего года установлен в размере 23500 сомони. Реальный застрахованный доход в первом полугодии текущего года составил 20000 сомони. В таком случае страховая компания возмещает страховой ущерб в размере 3500 сомони (23500-20000=3500). Если размер реального дохода застрахованного превышает установленный договором территориальный размер (страховую сумму), то убытки не понесены, так как застрахованный не понес убытков. Например, в договоре страхования предельный застрахованный доход за предыдущий год был определен в 50000 сомони, а реальный доход составил 55600 сомони, то есть он не понес убытков. Таким образом, страховая компания не будет оплачивать убытки.

Следует отметить, что метод территориальной ответственности в основном используется при страховании бизнес-рисков. Непосредственное участие страхователя в возмещении части убытков освобождает страховщика от снижения убытков и связанных с этим затрат на его регулирование. Кроме того, непосредственное участие застрахованного в возмещении ущерба повышает его ответственность за обеспечение сохранности застрахованного имущества в хорошем состоянии [4, с. 68].

При использовании негосударственной франшизы страховщик возмещает страховой ущерб в его фактическом размере, но не более страховой суммы, путем уменьшения страхового ущерба от франшизы. Неденежная франшиза широко используется при страховании грузов и складских товаров, а также в основном при страховании промышленности, страховщик в основном возмещает очень большие убытки.

В договорах страхования, заключаемых франчайзинговым методом, застрахованному предоставляется льгота в виде скидки на страховой взнос. Размер скидки особенно велик в контрактах, заключаемых с использованием метода безусловной франшизы.

Для ограничения размера суммы, которую страховщик использует для возмещения убытков, используется предел ответственности страховщика. Условия об уровне ответственности страховщика содержатся в тексте договора страхования. Ставка ответственности страховщика по отдельным видам имущества и застрахованной стоимости устанавливается в абсолютном размере денежной единицы или в определенном проценте от стоимости имущества.

Существует четыре способа возмещения страховых убытков при имущественном страховании: денежные убытки, ремонт, замена и возмещение. Как правило, страхователю предоставляется право выбора того или иного способа возмещения страховых убытков. Наиболее

часто используется денежный способ возмещения страховых убытков. Использование натуральных способов возмещения страховых убытков выгодно при страховании транспортных средств, недвижимого имущества, стекла.

Современная эпоха-это время всестороннего развития и быстрого развития. Эту тенденцию можно увидеть во всех аспектах деятельности людей. И все же, несмотря на то, что все они были созданы равными, ни один из них не был создан равным, ни один из них не был создан равным, ни один из них не был создан равным, ни один из них не был создан равным. Естественно, что в этом процессе роль личности уменьшается, и в сложной системе большой аппарат становится похожим на "поворот" [3, с. 49]. Разрабатывались различные концепции, такие как правовое государство, гражданское общество, права человека, социальное государство и т. д., которые отражали стойкость позиции личности по отношению к государству, погружаясь в свои внутренние споры и противоречия по сравнению с решением проблемы.

В данной статье рассматриваются механизмы государственного контроля за развитием рынка страховых услуг в условиях Республики Таджикистан, важнейший фактор формирования рынка страховых услуг, определение приоритетных направлений государственного контроля и развитие страховой деятельности в условиях развития рыночных отношений.

Для получения страхового возмещения страховщик должен предъявить страховщику свое требование (требование) о наступлении страхового события в установленные сроки и по форме. Факт возникновения страхового случая должен быть подтвержден документами (например, экспертным заключением, заключением управления пожарной охраны, управления технического надзора и др.). В документах доказано, что страховое происшествие действительно произошло, указаны причины возникновения страхового происшествия и лица, по вине которых оно произошло. Предоставление указанных документов возлагается на застрахованного [5, с. 141].

Следует отметить, что страхование от пожара и других опасностей является традиционным видом страхования и является одним из наиболее широко распространенных видов имущественного страхования. В качестве объекта страхования от пожара и других опасностей используется следующее имущество: здания, сооружения, недостроенные строительные объекты, подвижной состав, машины и оборудование, весь инвентарь учреждения, офиса или хозяйства (инвентарь), продукция, сырье, материалы, товары, топливо, домовое имущество и другое имущество. Одним договором страхования может быть застраховано все имущество или отдельные его виды. При одинаковой системе невозможно страхование различных видов имущества. Наиболее ценные виды имущества (деньги, ценные бумаги, драгоценные камни, произведения искусства и др.), а также взрывчатые и горючие вещества страхуются на особых условиях, как дополнение к основному договору.

В статье утверждается, что основной целью любой страховой компании, работающей по лицензии, как и всех хозяйствующих субъектов, является получение прибыли. Поэтому естественно, что в целях финансового обеспечения деятельности государства доходы страховых компаний облагаются налогом наряду с другими отраслями [7, с. 187]. Также в статье отмечается, что налогообложение доходов от страховой деятельности, как и сама страховая деятельность, имеет свою специфику, поэтому налогообложение страховой деятельности является относительно сложным и необычным по сравнению с деятельностью предприятий других отраслей народного хозяйства и коммерческих структур.

При имущественном страховании различают основной и дополнительный договоры. По основному договору застраховано только то имущество, которое является собственностью самого застрахованного. По дополнительному договору застраховано следующее имущество: сданное в аренду имущество, имущество, полученное от других предприятий и населения для ремонта, транспортировки и хранения, имущество, полученное для проведения опытно-изыскательских работ и показа на выставках.

Страховое обеспечение для движимого имущества предоставляется только на определенной страховой территории (месте страхования). Определенная страховая территория-это здание или место в здании, а также участок земли, указанный в договоре страхования. Если застрахованное движимое имущество изъято по месту страхования, то страховая защита прекращается. К страхованию от пожара и других опасностей не принимаются предметы, не имеющие ценности (рукописи, чертежи и т.д.), а также имущество, страхование которого осуществляется на особых условиях страхования (транспортные средства, строительные транспортные средства, сельскохозяйственные животные). Договор страхования от пожара и других опасностей предусматривает страховую защиту на случай уничтожения или повреждения имущества, от

следующих рисков: пожара, стихийных бедствий (землетрясений, наводнений, ураганов, проливных дождей, града), грозы, взрыва газа, воздействия воды (аварии в системах отопления, водоснабжения, поступления воды из соседнего дома или здания), отключение электроэнергии в результате стихийных бедствий.

Страховщик обязан также возместить застрахованному расходы в связи с принятыми им мерами по уменьшению возможного ущерба, даже если указанные меры были выполнены безуспешно. Однако в таком случае необходимо доказать, что указанные страхователем расходы были необходимы или осуществлены по указанию страховой компании. После заключения договора страхования страхователь обязан в течение срока действия договора (обычно каждый месяц) предоставить страховой компании информацию о фактическом состоянии и стоимости объекта страхования. На основе этих данных определяется страховая стоимость объекта страхования, страховая сумма и страховая право [6, с. 195]. Страхование от пожара и других рисков осуществляется методами полного страхования (при равенстве страховой суммы страховой стоимости), неполного страхования (при меньшей страховой стоимости страховой суммы), первого риска и др.

В течение срока действия договора страхования до момента наступления страхового события застрахованный вправе увеличить страховую сумму до размера страховой стоимости (Addendum), в результате чего пропорционально возрастает и страховой взнос. За счет дополнительной страховой защиты, предусмотренной для возмещения косвенного ущерба, можно застраховать имущество от следующих рисков: от незаконных действий третьих лиц (поджог, взрыв, кража путем взлома замка), разбивания терезиных бутылок и места демонстрации товаров, не получения прибыли в результате перерыва в производстве.

Основанием для определения размера ущерба, причиненного застрахованному имуществу в результате страхового события, являются данные, зафиксированные в страховом акте. Страховой ущерб определяется как:

- при уничтожении имущества или его краже - в размере страховой стоимости уничтоженного имущества (за вычетом оставшейся части, которая может быть использована в будущем) или утраченного;

- при повреждении имущества – в размере затрат на его восстановление или в размере ущерба, причиненного застрахованному имуществу, если восстановление имущества невозможно.

При страховании имущества от пожара и других опасностей не возмещаются убытки, возникшие в результате следующих событий:

- события, неизбежные в процессе эксплуатации или возникающие естественным путем (ржавление, разложение, старение или физический износ или другие природные процессы, приводящие к изменению свойств отдельных предметов);

- обработка имущества огнем, теплом или другим воздействием на него температуры с целью получения товара;

- наличие дефекта в имуществе, который существовал до заключения договора страхования.

Страхование транспортных средств включает в себя различные виды страхования в зависимости от имущественных интересов владельца транспортного средства или его пользователя. Объективным правовым основанием возникновения страхового интереса является право владения или пользования транспортным средством или возникновение обязательств перед третьими лицами при причинении вреда их жизни, здоровью или имуществу. Основными видами страхования транспортных средств являются:

- страхование транспортных средств;

- страхование ответственности владельцев транспортных средств;

- страхование водителя или пассажиров транспортного средства от несчастных случаев [8, с. 234].

Страхование транспортных средств, страхование водителя или пассажиров транспортного средства от несчастных случаев является добровольным во всех странах мира. В большинстве стран мира, в том числе и в Республике Таджикистан, страхование ответственности владельцев транспортных средств является обязательным. Основной принцип имущественного страхования – это принцип возмещения убытков. Суть этого принципа имущественного страхования заключается в том,что после наступления убытка застрахованный должен быть возвращен на то финансовое положение, которое он занимал до наступления убытка (1000 сомони-это еще 1000 сомони). Размер ущерба формулируется на основе страхового акта вместе со страхователем.

Под застрахованным имуществом подразумеваются те материальные ценности, которые покрываются обязательным страхованием (по закону) или договорами добровольного страхования. Застрахованными считаются не только собственники имущества, но и другие юридические и физические лица, ответственные за содержание имущества. В целях страхования имущество классифицируется по принадлежащим ему хозяйственным объектам. Имущество подразделяется на имущество промышленных, сельскохозяйственных и фермерских предприятий, имущество граждан.

Интересы граждан, предприятий и организаций, связанные с владением, использованием и управлением принадлежащим им имуществом, могут быть нарушены при повреждении имущества, его уничтожении, а также при его утрате. Повреждение, уничтожение или утрата имущества могут произойти по любой причине. С другой стороны, страхование, как известно, защищает имущественные интересы только в том случае, если причины нарушения этих интересов носят вероятностный и случайный характер. Травматизмом, гибелью и утратой имущества в страховой практике называют ущерб и объект страхового покрытия, в совокупности, вместе в силу их наступления, называют страховое событие (состояние). Объекты страхового покрытия фиксируются для того, чтобы в правилах страхования конкретного имущества были четко установлены необходимые варианты страхового покрытия.

К имущественному страхованию они могут быть возмещены (целиком или по отдельности):

- полная стоимость имущества, поврежденного или ликвидированного в результате страхового случая (ситуации), либо расходы на восстановление имущества, либо часть этой стоимости (расходов);

- доходы (или их часть), которые застрахованный не смог получить в связи с повреждением или потерей имущества в результате страхового случая (ситуации).

Для страхования (страхового покрытия) принимается следующее имущество:

- здания (производственные, административные, социально-культурные, общественного назначения);

- сооружения (башни, башни, агрегаты и другие производственно-технические устройства);

- оборудование (коммуникации, системы, станки, станки, крепежные и усилительные машины и другие механизмы и инструменты производственно-технической техники);

- жилые дома, дачи, садовые и дачные домики, кемпинги, базы отдыха и т.д.;

- хозяйственные постройки (гаражи, склады, шипанги, крытые террасы, стены и др.));

- отдельные здания (квартиры, конторы, кабинеты, офисы, лаборатории, магазины и т.д.);

- транспортные средства (автомобили, тракторы, электрокары, мотоциклы и самоходные механизмы, выполняющие транспортные, грузовые, грузовые и другие работы);

- незавершенное строительство;

- продукция, товары, сырье, материалы и другие материальные ценности;

- инвентарь (мебель, джихаз);

- предметы интерьера, украшения;

- бытовые электроприборы (компьютеры, телевизоры, радиоприемники, магнитолы, холодильники, стиральные машины и др.);

- предметы домашнего обихода и личного пользования;

- домашний скот (сельскохозяйственный, домашний, экзотический);

- многолетнее дерево;

- другое имущество по желанию застрахованного.

Правилами имущественного страхования часто устанавливаются дополнительные условия возмещения убытков, которые могут возникнуть в результате возникновения страховой ситуации. быть найденным. Так, убытки застрахованного лица могут быть вызваны потерей доходов, вызванной повреждением (потерей) имущества или в результате непредвиденных платежей, вызванных обстоятельствами страхового случая. Например, в результате пожара могут возникнуть убытки, вызванные потерей арендной платы или нанесением ущерба имуществу других лиц, а также убытки от остановки производства, торговли, оказания услуг. Однако такие условия о дополнительном возмещении убытков применяются только по специальному соглашению сторон и указанию их отдельно в полиции или путем заключения договора. Страховые взносы по имущественному страхованию по существу являются возмещением части убытков. В статье 6 Закона Республики Таджикистан» О страховой деятельности " установлено, что страховое вознаграждение не может превышать размер прямого ущерба застрахованному имуществу

застрахованного или третьего лица, если в договоре страхования не указана выплата страхового вознаграждения в размере определенной суммы.

Страховые убытки (премии) определяются путем начисления убытков, которое осуществляется на основании заявления страхователя и страхового акта (свидетельства о несчастном случае). Страховой акт составляется страховщиком или его уполномоченным лицом. При необходимости страховщик запрашивает информацию, связанную со страховым случаем, у правоохранительных органов, банков, медицинских учреждений и других предприятий, учреждений и организаций, имеющих такую информацию. Имущественное страхование –это система отношений между застрахованным лицом и страховщиком по предоставлению страховых услуг застрахованному лицу.

Заключение. В общем, имущественное страхование-это взаимодействие между человеком, который хочет застраховать своё имущество, и компанией, которая предоставляет ему такую услугу. В рамках этого взаимодействия компания обязуется защищать имущественные интересы страхователя, связанные с владением, использованием и распоряжением его имуществом.

Страхователями могут быть как юридические, так и физические лица, которые владеют, используют или распоряжаются имуществом.

Цель имущественного страхования-компенсировать ущерб, нанесённый страховым случаем. В рамках страхования под имуществом понимаются все вещи и материальные ценности, которые находятся во владении, использовании или аренде у физического или юридического лица.

Литература

1. Ашуров Г.Д. Перспективы развития системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан / Г.Д. Ашуров, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - 2020 - №4/2 (34) - С. 202-206.
2. Ашуров Ғ.Д. Таҳлили вазъи муосири бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ғ.Д. Ашуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Қисми II. - 2021. - №2. - С. 87-93..
3. Давлатзода, Қ. Қ. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди кластерҳои пахтакорӣ дар минтақаҳои кишвар / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – P. 68-76. – EDN NHUFIJ.
4. Мирсаидов А.Б. Институциональное обеспечение государственного регулирования страхового предпринимательства в Таджикистане / А.Б. Мирсаидов, Ш. Шамсуллозода // Евразийский союз ученых. Серия: экономические и юридические науки. - 2021. - №12(93). - С. 49-55.
5. Муминзода, А. Мавқеи суғурта дар сохтори институтсионалии иқтисодиёт / А. Муминзода, Ҷ. Б. Халифазода // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини бехатарии иқтисодӣ: Сборник материалов международной научно-практической конференции, Душанбе, 30 ноября 2024 года. – Душанбе: ДДМИТ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2024. – P. 140-144. – EDN KJXFOZ.
6. Халифазода, Д. Б. Механизмы государственного регулирования развития рынка страховых услуг в Республике Таджикистан / Д. Б. Халифазода // Государственное управление. – 2024. – № 4-3(71). – С. 195-202. – EDN BDIRVZ.
7. Халифазода, Д. Б. Налогообложение деятельности страховых компаний / Д. Б. Халифазода // Государственное управление. – 2025. – № 1(72). – С. 187-194. – EDN DLJAYJ.
8. Ҳусайнов, М. С. Роҳҳои афзалиятноки рушди бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Ҳусайнов, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – No. 4-3(71). – P. 234-242. – EDN VOZEZM.

Сведения об авторах

Abdujabborzoda Saidislom- Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Customs Activities of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734055,

About the author

Абдуджабборзода Саидислом- кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734055, Республика

Маълумот дар бораи муаллифон

Абдуҷабборзода Саидислом- номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.

Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. tel: +992 933-29-76-29. E-mail: abdujaboborzoda_s@mail.ru

Khalifazoda Jovidon Bobokhon-c.e.s. senior lecturer at the Department of Taxation and Insurance Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe siti, Nakhimov street 64/14. Phone: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: +992 933-29-76-29. E-mail: abdujaboborzoda_s@mail.ru

Халифазода Джовидон Бобохон-к.э.н., старший преподаватель кафедры налог и страхования Таджкиского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

Нахимов. 64/14. Тел.: +992 933-29-76-29. E-mail: abdujaboborzoda_s@mail.ru

Халифазода Ҷовидон Бобохон-н.и.и., муаллими калони кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

УДК: 631.115.11.

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ БОНКДОРИИ ИСЛОМӢ

Алишоев Х.Ҳ.
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола заминаҳои пайдоиши бонкдории исломӣ баррасӣ карда мешавад. Мақолаи мазкур ба омӯзиши заминаҳои пайдоиши бонкдории исломӣ бахшида шудааст. Рушди фаъоли бонкҳои исломӣ дар 50 соли охир бо болоравии қимати нафт ва вуруди устувори долларҳои нафтӣ ба кишварҳои арабии Халиҷи Форс алоқаманд буд. Пайдоиши бонкҳои исломӣ дар баробари муассисаҳои молиявии анъанавӣ ба як механизми капитализатсияи маблағҳои ҷамъшудаи асъори хориҷӣ табдил ёфт.

Рушди бонкҳои исломӣ дар манотиқи мухталифи ҷаҳон ба вижагиҳои рафтори иқтисодии мардум, ки ба мансубияти иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва мазҳабии онҳо вобаста аст. Мақолаи мазкур ба масъалаҳои муҳими замони моуосир бахшида шудааст, ки ҳалли он дар тараққиёти иқтисодиёти имруза нақши асосӣ мебозад.

Калидвожаҳо: иқтисод, иқтисоди исломӣ, низоми иқтисоди исломӣ, бонкҳои исломӣ, принсипҳои исломӣ, самаранокии молияи исломӣ, бонк, асъор.

Барои иқтибос: Алишоев, Х. Ҳ. Заминаҳои пайдоиши бонкдории исломӣ / Х. Ҳ. Алишоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 124-129.

ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИСЛАМСКОГО БАНКИНГА

Алишоев Х.Х.
Таджикский международный университет туризма и предпринимательства

Аннотация. В статье рассматриваются предпосылки возникновения исламского банкинга. Настоящая статья посвящена изучению факторов, способствовавших его появлению. Активное развитие исламских банков за последние 50 лет связано с ростом цен на нефть и стабильным притоком нефтедолларов в арабские страны Персидского залива. Возникновение исламских банков наряду с традиционными финансовыми учреждениями стало механизмом капитализации накопленных валютных средств.

Развитие исламских банков в различных регионах мира зависит от особенностей экономического поведения населения, которое определяется их социальной, культурной и религиозной принадлежностью. Настоящая статья посвящена актуальным вопросам современности, решение которых играет ключевую роль в развитии современной экономики.

Ключевые слова: экономика, исламская экономика, система исламской экономики, исламские банки, исламские принципы, эффективность исламских финансов, банк, валюта.

PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF ISLAMIC BANKING

Alishoev Kh.H.
International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan

Annotation. The article examines the prerequisites for the emergence of Islamic banking. It is dedicated to studying the factors that contributed to its development. The active growth of Islamic banks over the past 50 years is linked to the rise in oil prices and the steady inflow of petrodollars into the Arab countries of the Persian Gulf. The emergence of Islamic banks, alongside traditional financial institutions, became a mechanism for capitalizing accumulated foreign currency reserves.

The development of Islamic banks in various regions of the world depends on the specific characteristics of the economic behavior of the population, which are determined by their social, cultural, and religious affiliations. This article is devoted to pressing contemporary issues, the resolution of which plays a key role in the development of the modern economy.

Keywords: economy, Islamic economy, Islamic economic system, Islamic banks, Islamic principles, efficiency of Islamic finance, bank, currency.

Гузориши масъала. Дар замони имрӯза роҷеъ ба ҷаҳонишавӣ ва табадуллоти иқтисодӣ омӯзиш ва таҳлили заминаҳои пайдоиши бонкҳои исломӣ ба тарзи назаррас ба роҳ монда нашудааст. Вобаста ба ин таърих ва заминаҳои пайдоиши бонкҳои исломӣ дар шароити имрӯза

аҳамияти махсус пайдо намуда барои истифода ҳамчун алтернатива дар баробари бонкҳои анъанавӣ нақши муҳим дорад. Ба ҳамин мақсад омӯзиши ин гуна мавзӯъҳо барои рушди иқтисодии соҳаи бонкдорӣ дар оянда саҳми калон хоҳад гузошт.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар шароити тезу тунд шудани муносибатҳои бозорӣ ва раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт пайдоиши бонкҳои исломӣ дар рақобат бо бонкҳои анъанавӣ ва омӯзиши онҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Рочеъ ба масъалаи мазкур мақолаҳои илмӣ, корҳои илмӣ ва маводҳои илмии замонавӣ бештар ба нашр расида истодаанд. Камина низ бо истифода аз махзанҳо ва маводҳои илмии ба табъ расида мақолаи мазкурро барои нашр пешниҳод намуд.

Мақсади мақола – аз омӯзиши таърих ва заминаҳои пайдоиши бонкдории исломӣ, фаъолияти бонкҳои исломӣ ҳамчун алтернатива дар баробари бонкдории анъанавӣ, муайян намудани роҳи ҳалли мушкилоти соҳаи бонкдорӣ дар замони имрӯза ва пешниҳодҳои мушаххас оид ба соҳаи бонкдорӣ иборат мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Мақолаи мазкур заминаҳои пайдоиши бонкҳои исломӣ ва фаъолияти онҳо дар замони муосирро дар бар мегирад. Омӯзиши таърих ва пайдоиши бонкҳои исломӣ ва фаъолияти онҳо дар замони имрӯза яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта барои рушди минбаъдаи соҳаи бонкдорӣ нақши муҳим дорад. Асосан принсипҳои фаъолияти бонкҳои исломӣ ва истифодаи онҳо, ки он ҳамчун омили пешбурди фаъолияти бонкҳо ба ҳисоб меравад дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва бӯҳронҳои муосири замон махсусан муҳим арзёбӣ мегардад. Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои муҳим ва замонавӣ бахшида шуда, ҳалли он дар рушди иқтисодиёт нақши калидиро иҷро менамояд.

Шароити пайдоиши бонкҳои исломӣ бо равандҳои «эҳёи исломӣ» алоқаманд аст, вақте ки оммаи васеи аҳолӣ садоқати худро ба арзишҳои «исломи суннатӣ» намоиш доданд. Инқилоби оятулло Хумайнӣ низ роли калон бозид. Ва ниҳоят, бӯҳрони нафти соли 1973, вақте ки дар натиҷаи якбора боло рафтани нархи нафт, гардиши долларҳои нафтӣ ба лагерҳои ислом ворид шуд.

Талаботи кишварҳои исломӣ ба рушди бонкҳои миллӣ ва зарурати риояи меъёрҳои шариат таъсиси бонкҳои исломиро пешакӣ муайян кардааст. Дар чаҳорчӯби манъи додани фоизи қарз, тахмин мезаданд, ки бонкҳои исломӣ дар асоси бефоиз фаъолият мекунанд.

Ҳам бонкҳои исломӣ ва ҳам анъанавӣ ҳамчун миёнаравҳои молиявӣ як чизи умумӣ доранд: ҳарду барои хидматҳои пешниҳодшуда комиссия мегиранд. Тафовутҳо дар нақши бонк вобастаанд. Муассисони аввалин бонкҳои исломӣ бо мушкилоти фаъолияти сохторҳои нав, ки аз бонкҳои классикӣ ба куллӣ фарқ мекарданд, рӯбарӯ шуданд: то чӣ андоза онҳо метавонистанд маҷмӯи пурраи хизматрасониҳои бонкиро, ки ба мизоҷон лозиманд, пешкаш кунанд. Мутахассисон фаҳмиданд, ки барои ба амалияи муосири банкӣ мувофиқ кунондани меъёрҳои асримиёнагии ҳуқуқи исломӣ кори зиёде ва заҳматталаб лозим мешавад.

Дар бонкҳои исломӣ “Шӯроҳои шариат” ба фаъолият шурӯъ карданд. Принсипҳои анъанавии исломӣ, ки дар тӯли асрҳо маълуманд, аз навсозӣ шудаанд. Баъзе аз маъруфтаринашон мудараба ва мушорака мебошанд. Онҳо асоси маблағгузории сармоягузориро дар фаъолияти бонкҳои исломӣ ташкил доданд. Бонкдории исломӣ аз солҳои 60-уми қарни бистум сарчашма мегирад. Соли 1963 дар Миср аввалин бонки исломӣ (амонат) таъсис ёфт. Гумон меравад, ки аввалин сохтори бонкие, ки расман эълом дошт, ки дар асоси шариат фаъолият мекунад, Бонки тиҷории исломии Дубай буд, ки соли 1975 дар Аморати Муттаҳидаи Араб таъсис ёфтааст. Дар солҳои 70-ум Бонки исломии Файсали Судон (1977) ва Бонки исломии Файсали Миср (1977), Бонки исломии Бахрайн (1979) ва ғайра ба вуҷуд омаданд.

Соли 1974 Созмони Давлатҳои Исломӣ тасмим гирифт, ки Бонки байнидавлатии исломии рушдро таъсис диҳад. Ҳадафи аслии таъсиси бонк мусоидат ба маблағгузории барномаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар асоси принсипҳои шариат буд. Тавре маълум шуд, мусулмонони динӣ дорои воситаҳои таъсирбахш буданд. Ин ба бонкҳои исломӣ имкон дод, ки ӯҳдадориҳои назаррас ба вуҷуд оранд. Дар назди бонкҳо вазифаи пурсамар истифода бурдани захираҳои мавҷуда меистод. Дар солҳои 80-ум бонкҳои исломӣ таҷрибаи амалиёти пассивиро такмил дода, ба усулҳои стандартии сармоягузорӣ гузаштанд.

Ҳамзамон афзоиши бонкдории исломӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ оғоз ёфт. Дар Малайзия бонкдорӣ аз соли 1963, вақте ки як трести хайрия барои ҷалби пасандозҳои мусалмононе, ки нияти зиёрати Маккаро доранд, таъсис ёфта, рушд мекунад. Бо мурури замон дар заминаи ин фонд яке аз

бузургтарин фондҳои сармоягузории исломии ҷаҳон Табунг Ҳоҷӣ[1] ба вуҷуд омад. Солҳои охир бо ҷорӣ намудани навоварӣ дар амалиёти ғайрифаъолонаи бонкҳои исломӣ қайд карда мешавад. Сармоягузорони нав мехоҳанд, ки сармоягузории онҳо на танҳо "дуруст", яъне мувофиқи шариат бошад, балки барои ба даст овардани даромад низ ба роҳ монда шавад.

Фондҳо ва бонкҳои сармоягузории исломӣ ташкил карда мешаванд, ки ба идоракунии дороиҳо, ташкили бароришu саҳмияҳо ва ҷойгиркунии саҳмияҳо, сармоягузорӣ ба амволи ғайриманқул машғуланд. Бонкҳои исломӣ аллакай дар бозорҳои сармояи лизинг ва таваккал фаъоланд. Ва ин ҳама дар шароити рақобат бо бонкҳои кудратманди ғарбӣ, ки фаъолона тавсеа ёфта, дар бонкҳои худ шӯъбаҳои исломӣ мекушоянд.

Дар Ғарб соли 1978 дар Люксембург аввалин бонки исломӣ бо номи "Islomic Finance House" пайдо шуд. Гурухи «Дорул-мал-ул-исломӣ» дар Женева қарор гирифт. Баъзе бонкҳои ғарбӣ шӯъбаҳои вижаи исломӣ таъсис додаанд. Ҳамин тариқ, дар моҳи июли соли 1997 Citibank дар Баҳрайн филиали фаръии Бонки исломии сармоягузориро таъсис дод, ки сармояи ибтидоии он 20 миллион доллярро ташкил медод. Бузургтарин бонки Швейтсария, UBS, соли 2003 Noriba Bank BSC-ро, як бонки фаръӣ дар Баҳрайн кушод. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки дар кишварҳое, ки мусулмонони этникӣ ақаллият доранд, бонкҳои исломӣ реша давондаанд.

Лондон ахиран ба бузургтарин маркази молии исломӣ табдил ёфтааст, ки дар он талабот ба хидматрасонии бонкҳои исломӣ афзоиш меёбад. Бонки исломии Британиё соли 2004 таъсис ёфтааст. Бонки исломӣ дар асоси иҷозатномаи умумӣ барои ҳамаи созмонҳое, ки ба тиҷорати қабули пасандозҳо машғуланд, фаъолият мекунад ва фаъолияти он дар чаҳорчӯби қонунгузории мавҷудаи бонкӣ танзим мешавад. Баъзе бонкҳо хидматҳоеро пешниҳод мекунанд, ки ба талаботи шариат мувофиқанд (масалан, Бонки Саудии Британиё (SABB), шӯъбаҳои Lloyds TSB ва HSBC).

Мақомоти Британиё бонкдории исломиро василаи диверсификатсияи бозори молии кишвар медонанд. То имрӯз дар ягон кишвари ғарбии ғайриисломӣ қонунгузории вижае, ки фаъолияти бонкҳои исломиро танзим мекунад, қабул накардааст. Барои ба вуҷуд омадани ниҳодҳои молии исломӣ заминаҳои зарурӣ вуҷуд доштанд. Дар солҳои 80-ум Бонки исломии Ал-Барака дар Лондон фаъолият мекард. Аз хидматҳои он на танҳо мусулмонон, балки намояндагони динҳои дигар низ истифода мекарданд. Ал-Барака дар асоси литсензияе, ки Бонки Англия ба он дода буд, амал мекард. Дар ибтидои солҳои 90-ум, вақте ки талаботи Бонки Англия якбора сахттар шуд, иҷозатнома бекор карда шуд. Ал-Барака бонк пешниҳоди хидматрасонии бонкиро қатъ кард, аммо фаъолияти худро ҳамчун як ширкати сармоягузории исломӣ идома дод. Бонкҳои дигар (Lloyds, Citibank, Standard Chaterd ва ғайра) низ бо истифода аз абзорҳои суннатии исломӣ намудҳои муайяни хизматрасониро пешниҳод мекарданд. Ҳама бонкҳое, ки хидматҳои исломӣ пешниҳод мекунанд, дар доираи қонунгузории анъанавии бонкӣ фаъолият мекарданд.

Тибқи маълумоти Ассотсиатсияи Байналмилалии Бонкҳои Исломӣ (IAIB), то оғози ҳазорсолаи нав дар 38 кишвари ҷаҳон 176 муассисаи молии исломӣ (бонкҳои тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ; ширкатҳои суғурта ва ғ.) фаъолият мекарданд. То соли 2008 шумораи онҳо аллакай 362 адад буд ва коршиносон иқтидори сармоягузории ҷаҳони исломро 500 миллиард доллар арзёбӣ мекунанд. Бо дарназардошти ин корпоратсияҳои молиявии ғарбӣ ба таъсиси муассисаҳои қарзии назоратшаванда, ки тибқи қоидаҳои дар ислом иҷозатдода амал мекунанд, оғоз карданд.

Бонкдории исломӣ як роҳи анҷом додани амалиёти бонкӣ аст, ки мувофиқи аҳкоми динии ислом ба роҳ монда мешавад. Принсипҳои фаъолияти бонкҳои исломӣ аз принсипҳои фаъолияти бонкҳои анъанавӣ ба куллӣ фарқ мекунанд. Моҳияти амалиёти онҳо аз он иборат аст, ки бонк аз қарзҳо фоиз намегирад, балки ҳамчун миёнарави молиявӣ баромад мекунад. Бонкҳои исломӣ танҳо вазифаҳоеро иҷро мекунанд, ки мухолифи ҷанбаҳои шариат ва қонунҳои исломӣ нестанд. Хусусияти фарқкунандаи абзорҳои молиявии исломӣ инҳо мебошанд: навоварӣ, чандирӣ, қобилияти ба даст овардани даромади баланд, бехатар ва устувор дар ҳоле, ки аз пардохти фоизҳо канорагирӣ мекунанд.

[1] Дар Малайзия мусалмонон 75 фоизи аҳолиро ташкил медиҳанд, дар ҳоле ки қисми зиёди сармояи бахши хусусӣ таҳти назорати чинҳои этникӣ қарор дорад. Аз соли 1983 инҷониб, ҳукумат сиёсати баланд бардоштани сатҳи зиндагии аксарияти мусалмонро пеш мебарад. Ба ин тартиб, илова бар ҳалли масъалаҳои сирф иқтисодӣ, ин сиёсат ҳадафи ҳалли мушкилоти дохилисиёсиро низ дошт, ки маҳз ҳамин омил сабаби рушди босуръати бахши бонкдории исломӣ дар Малайзия гардид.

Бонки исломӣ як муассисаи қарзӣ ва молиявие мебошад, ки расман дар асоси нагирифтани фоиз фаъолият мекунад ва дар фаъолияти худ аз принсипҳои бунёдии иқтисоди исломӣ истифода мебарад. Ба унвони мисол як принсипи густурдае чун мушоракаро мисол меорем, ки имкон медиҳад аз мамнӯъиятҳои фоизи қарз, ки дар ислом мавҷуд аст, канорагирӣ мекунад.

Бонки исломӣ шакли махсуси ташкилоти тиҷоратии молиявӣ мебошад, ки дар он ба мизоҷон дар асоси хизматрасонии бефоиз ба роҳ монда мешавад. Чунин муносибат ба фоизҳои қарз (бонк) маблағгузорони исломиро водор сохт, ки алтернатива ба низоми бонкии анъанавиро ҷустуҷӯ кунанд, ки он хилофи манъи ситонидани фоиз дар Қуръон набошад.

Сабабҳои пайдоиш ва рушди бонкҳои исломӣ [4]:

Аввалан, рушди фаъоли бонкҳои исломӣ дар 50 соли охир бо болоравии қимати нафт ва вуруди устувори долларҳои нафтӣ ба кишварҳои арабии Халиҷи Форс алоқаманд буд. Пайдоиши бонкҳои исломӣ дар баробари муассисаҳои молиявии анъанавӣ ба як механизми капитализатсияи маблағҳои ҷамъшудаи асъори хориҷӣ табдил ёфт.

Дуюм, он омили муҳими рушди иқтисодии кишварҳои исломӣ дар солҳои 1970-1980 буд. Дар шуури динии ҷомеаи исломӣ, ба истилоҳ «эҳёи исломӣ», ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ тавассути афзоиши шумораи ҳукуматҳо, созмонҳо, қонунҳо, хадамоти кӯмаки иҷтимоӣ ва муассисаҳои таълимӣ, ки ба ислом нигаронида шудаанд, зуҳур намуд.

Саввум, талабот ба хидматрасонии ташкилотҳои қарзии исломӣ дар солҳои охир раванди афзоиши теъдоди мусалмононро дар Аврупо ва ИМА муайян мекунад. Ин ҳам ба афзоиши шумораи муҳоҷирони мусулмон дар сохтори аҳолии ин минтақаҳои суннатии насронӣ ва ҳам ба афзоиши шумори ғайримусулмононе, ки исломро қабул мекунанд, вобаста аст [7].

Як ҷанбаи муҳим дар модели бонкдории исломӣ ин аст, ки захираҳо набояд ба ҳадафҳои спекулятсионӣ истифода шаванд, ҳадафи онҳо эҷоди арзиши воқеии изофӣ, зиёд кардани пешниҳоди молу хизматрасониҳо ба ҳисоб рафта пешниҳоди пулҳои соҳибмулкро дар бар намегирад.

Истилоҳи "Низоми бонкдории исломӣ" дар миёнаҳои солҳои 80-ум пайдо шудааст. Низоми бонкдории исломиро аксар вақт ҳамчун низоми бонкӣ тавсиф мекунанд, ки фоиз намегирад. Аммо принсипҳои бонкҳои исломӣ нисбат ба рад кардани фоизҳо хеле васеътаранд. Онҳо бар асоси шариат - маҷмӯи қоидаҳо ва қонунҳои марбут ба идоракунии иқтисодӣ, ҷанбаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеаи исломӣ мебошанд [8].

Ташкили бонкҳои исломӣ аксар вақт бо ҷунбиши ҳамбастагии исломӣ дар як қатор кишварҳои Осиё ва Африқо алоқаманд аст. Вақтҳои охир теъдоди бонкҳои миллии исломӣ дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон афзоиш ёфтааст. Баъзеи онҳо дар Ассотсиатсияи байналмилалии бонкҳои исломӣ (соли 1978 дар Арабистони Саудӣ таъсис ёфтааст) муттаҳид шудаанд.

Бонки Исломии Рушд (БИР) низ таъсис дода шуд, ки як ниҳоди байналмилалии кумаки молиявӣ ба кишварҳои мусалмонӣ мебошад. Он дар чаҳорчӯбаи Созмони Конфронси Исломӣ фаъолият мекунад. Бонки Исломии Рушд ба қариб 40 кишвари мусулмони аъзои СҲИ қарз медиҳад, инчунин муомилоти тиҷорати хориҷиро маблағгузорӣ мекунад ва дар корхонаҳои тиҷоратии омехта иштирок мекунад. Бонки Исломии Рушд қарзҳоро бо 4-6% дар як сол ва бештар аз он пешниҳод менамояд.

Бонкҳои исломӣ аз рӯи принсипи мушорака амал карда, ба назар мерасад, ки бо шарикон ҳамкорӣ мекунанд. Дар баробари ин ҳиссаи фоида дар асоси шартномаи махсус, на аз руи ҳаҷми сармояи гузошташуда муайян карда мешавад. Иштироки бонкҳои исломӣ дар маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ тибқи нақшаи зерин сурат мегирад: бонк сармояро таъмин мекунад ва шарик ҳама чизи боқимондаро барои татбиқи лоиҳа ба ӯҳда мегирад. Дар навбати худ фоида ва зиён мувофиқи шартномаи пешакӣ тақсим карда мешавад. Бонкҳои исломӣ инчунин ҳангоми хариди мол барои муштарӣ (шарик) вазифаи комиссионерро иҷро мекунанд. Қариб дар ҳама намуди фаъолият бонки исломӣ барои ба даст овардани фоида талош мекунад. Истифодаи найрангҳои гуногун (ҳиёл), усули мушарак ва ғайра имкон медиҳад, ки дар ҳолати зарурӣ аз муқаррароти рибо (фоизи судхӯрӣ) канорагирӣ карда шавад.

Бонкҳои исломӣ ба мизоҷон пул намедиҳанд (ба истиснои маблағҳои пардохти музди меҳнат). Бонкҳо худашон барои тарҳрезӣ, мавод ва ғайра пардохт мекунанд.

Ислом ба се «гуноҳ»-и бонкдорӣ таваҷҷуҳ мекунад: фоиз, номуайянӣ ва ноадолатии худи вазъият, вақте ки баъзеҳо пули зиёд доранду дигарон ба он ниёз доранд.

Коршиносон бонкҳои исломиро ба гурӯҳҳо тақсим мекунанд:

1. Бонкҳое, ки “дуқабатаи мудараба” истифода мебаранд. Дар фаъолияти худ ин бонкҳо механизми тақсими фоида ва зиёнро истифода мебаранд;

2. Бонкҳое, ки ҳангоми ташаккули ўҳдадориҳо аз мударобаи якқабата истифода мебаранд. Дар амалиётҳои фаъол механизмҳо ба монанди муробаҳа, салом, истисна ва иҷора истифода мешаванд;

3. Бонкҳое, ки ҳамчун агент амал мекунанд. Онҳо аз номи мизоҷон маблағҳоро идора мекунанд, ки барои онҳо комиссия мегиранд. Вобаста ба ҳадафҳои худ бонкҳои исломӣ ба инҳо тақсим мешаванд:

– бонкҳои тиҷоратие, ки мақсадашон ба даст овардани фоида аз хизматрасониҳои бонкие, ки хилофи қонунҳои шариат нестанд;

- бонкҳои махсусгардонидашуда (кишоварзӣ, саноатӣ ва ғ.);

- бонкҳои рушд, ки ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шудаанд.

Низоми бонкии давлатҳои исломӣ яксон нестанд. Дар танзими мақом ва фаъолияти бонкҳои исломӣ вижагиҳо вуҷуд доранд. Барои танзими мақом ва фаъолияти бонкҳои исломӣ чанд равиш вуҷуд дорад:

- Монистӣ. Ин равиш хоси кишварҳое чун Эрон, Покистон ва Судон аст. Дар ин кишварҳо низоми бонкӣ аз рӯи принсипҳои исломӣ кор мекунад. Мушарака ва шаклҳои тағйирёфтаи он дар маблағгузории лоиҳаҳо, қарздиҳии ипотека, маблағгузории содироту воридот ва ғайра истифода мешаванд. Мушарака дар Судон, як кишвари кишоварзӣ, ки бонкҳои исломӣ ба деҳқонон хидмат мерасонанд, ба таври васеъ истифода мешавад. Банкҳо деҳқононро бо техникаи хоҷагии қишлоқ, нуриҳои минералӣ ва ғайра таъмин мекунанд. Деҳқонон ба «лоиҳаи якҷоя» замин ва меҳнатро мегузоранд. Фоида мувофиқи шартномаҳои басташуда тақсим карда мешавад. Ҳамин тавр, мувофиқи шартномаҳо бо бонки исломии Судон деҳқон 30 фоизи фоидаи софро мегирад ва 70 фоизи боқимондааш мутаносибан байни бонк ва деҳқон мувофиқи ҳиссагузориашон ба корхонаи муштарак тақсим мешавад.

-Дуалистӣ. Ин равиш дар Малайзия вуҷуд дорад, ки дар он ҷо фаъолияти бонкҳои маъмулӣ бо қонунҳои универсалӣ ва фаъолияти бонкҳои исломӣ бо қоидаҳова қонунҳои махсуси бонкдории исломӣ аз соли 1983 танзим карда мешавад.

Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки шумораи бонкҳои исломӣ дар шароити муосир ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт рӯз то рӯз бештар шуда истодаанд ва барои пешбурди минбаъдаи ҳаёти иқтисодии ҷомеа нақши назаррас доранд. Гузариш ба низоми иқтисодии исломӣ ва ба ин равиш фаъол намудани бонкҳои исломӣ ин аз байн бурдани бонкҳои анъанавӣ набуда, балки барои бунёди рақобат байни ин бонкҳо мебошад. Ба андешаи мо ба роҳ мондани фаъолияти бонкҳои исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта барои ҳалли мушкилоти иқтисодӣ иҷтимоии ҷомеа нақши калидӣ дорад.

Ба ғайр аз ин қайд намудан ба маврид аст, ки дар замони рушди муносибатҳои бозорӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт рӯз то рӯз талабот ба бонкҳои исломӣ бештар шуда истодаанд ва бахши иқтисод ва молияи исломӣ як шохаи мушаххаси саноати молияи ҷаҳони имрӯза ба шумор меравад. Иқтисоди исломӣ дар умум ҳам бонкҳои исломӣ ва ҳам молияи исломӣ имрӯз ба мусулмонони саросари ҷаҳон хидмат мерасонад. Тибқи мушоҳидаҳо ва сарчашмаҳои интернетӣ арзиши умумии тамоми дороиҳои молиявии исломӣ дар саросари ҷаҳон беш аз 2,5 триллион доллари амрикоиро ташкил медиҳад, ки принсипҳои бунёдии он ба шариати ислом асос ёфтааст.

Фаҳмиши умумии молияи исломӣ ба ақидаи асосӣ асос ёфтааст, ки пул на ҳамчун дороии худ, балки ҳамчун воситаи ченкунии арзиш баррасӣ мешавад. Аз ин рӯ, пул набояд танҳо аз ҳисоби худи пул ҳамчун даромад гирифта шавад, балки барои таъмини ниёзҳои аҳолӣ ва пешбурди ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа бо роҳҳои муфид ва самарабахш истифода карда шавад.

Фаъолияти бонкҳои исломиро ҳамчун як муассисаи қарзӣ ва молиявӣ баҳогузорӣ намудан мумкин аст, зеро , онҳо аз гирифтани фоиз мисли бонкҳои анъанавӣ пурра даст кашидаанд ва аз принсипҳои бунёдии иқтисоди исломӣ истифода мебаранд.

Инчунин онҳоро ҳамчун шакли махсуси ташкилоти тиҷоратии молиявӣ ба ҳисоб гирифтан мумкин аст, ки ба муштариёни худ хизматрасониҳои бефоизро пешниҳод менамоянд ва инчунин принсипҳои бонкдории исломиро тибқи қонунҳои шариат истифода менамоянд.

Ба андешаи мо иқтисоди исломӣ як шохаи иқтисодие мебошад, ки дар худ модели иқтисоди исломӣ, молияи исломӣ, бонкдории исломӣ ва инчунин фаъолият мувофиқи принсипҳои шариатро дар бар мегирад.

Хулоса. Аз ин нуқтаи назар ба хулосае омадан мумкин аст, ки низоми молиявии исломӣ дар шароити тезу тунд шудани муносибатҳои бозорӣ ва ба миён омадани бӯҳронҳои иқтисодӣ дорои потенсиали муайяни устувор мебошад. Ба ғайр аз ин, бонкҳои исломӣ доираи васеи хизматрасониҳоро барои муштариён ва мизоҷон пешниҳод мекунанд, ки онҳоро дар низоми бонкии

ҷаҳонӣ рақобатпазир мегардонад. Тамоми хизматрасониҳои низоми молиявии исломӣ дар шароити пайдоиши бӯҳронҳо устувор буда ҷомеаро аз ҳама гуна офатҳо эмин нигоҳ медорад.

Мувофиқи ақоиди олимони соҳаи иқтисоди исломӣ захираҳои молиявии исломӣ бояд ҳамеша дар гардиш қарор дошта бошанд, зеро тавассути он истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолот ба роҳ монда мешавад. Инчунин ин захираҳо барои манфиатҳои ҷамъиятӣ, зиёд намудани маҳсулоти истеҳсолӣ, ба вуҷуд овардани хизматрасониҳои нав ва оқилона истифода бурдани онҳо равона карда шавад.

Литратуры

1. Алишоев Х.Х. Исламская экономическая мысль и практические аспекты её использования в постсоветском пространстве. Душанбе: «Ирфон», 2013. 276 стр.
2. Алишоев Х.Ҳ// Мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом. Паёми молия ва иқтисод. 2024 / №3 (42). Саҳ 279-286
3. Автурханов Э.М. Исламские инвестиционные модели / РУДН, 2010 - 213 с. ISBN 978-5-7307-0696-5.
4. Мухаммад Таки Усмани. Введение в исламские финансы / Мухаммад Таки Усмани – М. Исламская книга. – 2014. – 196 с. С 8-10
5. Иванов, В.В. Современные финансовые рынки: учебное пособие В.В.
6. Иванов. – М.: Проспект, 2014. – 344 с. ISBN 978-5-392-13128-0
7. Журавлев, А.Ю. Принципы функционирования исламских банков / А. Ю. Журавлев // Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты. – М.: Спб. – 2014. – С. 54.
8. Журавлев, А.Ю. Концептуальные начала исламской экономики / А. Ю. Журавлев // Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты. – М.: Спб. – 2015. – С. 5–37. ISBN 5-94824-219-6 (в пер.)
9. Зауддин А. Переход от процентного банковского дела к исламскому беспроцентному // БИКИ №139, 1996.
10. Музаффар А., Джерард А. Кэхилл. Основные принципы организации беспроцентного банковского дела. // Проблемы Теории и Практики, №6, 1999.

Маълумот дар бораи муаллиф

Алишоев Хуршедшоҳ Ҳасратович–н.и.и., дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳи ва соҳибкории Тоҷикистон, суроға: х. Борбад 48/5 734055, ш. Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

Сведения об авторе

Алишоев Хуршедшох Хасратшоевич-кандидат экономических наук, доцент, кафедры «Финансов» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана; пр. Борбад, 48/5. 734055, г. Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

About the author

Alishoev Khurshedshoh Hasratshoevich–c.e.s., Associate Professor of the Department of Finance at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan; Borbad Ave. 734055, Dushanbe. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

УДК: 336

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ СИЁСАТИ МОНЕТАРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Сабзаева М.С.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар шароити нисбатан хуби фазои иқтисодӣ мафҳум ва мавқеи сиёсати монетарӣ ҳамчун қисми таркибии сиёсати иқтисодии давлат бемайлон рушд меёбад. Гузаронидани сиёсати монетарӣ барои ҳамкории мутақобила ва самараноки сохтори бонкӣ ва субъектҳои иқтисодӣ шароити муносиб муҳайё намуда, барои ҳал намудани маҷмуи масаълаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии дар назди давлат гузошташуда кӯмак мерасонад.
Пас аз ба даст овардани истиқлолияти миллӣ сиёсати монетарии Тоҷикистон бо тағйиротҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ гашт, алалхусус гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва рушди пули миллӣ.
Мақолаи мазкур ба дастовардҳои даврони истиқлолият дар самти сиёсати монетарии давлат бахшида шудааст.
Калидвожаҳо: Сиёсати монетарӣ, Бонки миллӣ, истиқлолияти миллӣ, ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, афзорҳои сиёсати пулию қарзӣ, иқтисоди миллӣ, иҷтимоиёт, субектҳои иқтисодӣ.
Барои иқтибос: Сабзаева, М. С. Асосҳои назариявии сиёсати монетарии тоҷикистон дар давраи соҳибистиқлолӣ / М. С. Сабзаева // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – P. 130-136.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОНЕТАРНОЙ ПОЛИТИКИ В ГОД Ы НЕЗАВИСИМОСТИ

Сабзаева М.С.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В относительно хороших условиях экономической конъюнктуры концепция и положение монетарной политики как неотъемлемой части экономической политики государства постоянно развиваются. Реализация монетарной политики обеспечивает благоприятные условия для взаимного и эффективного сотрудничества банковской структуры и хозяйствующих субъектов, способствует решению комплекса экономических и социальных вопросов, стоящих перед государством.
После обретения национальной независимости монетарная политика Таджикистана столкнулась с серьезными изменениями, особенно с переходом к рыночной экономике и развитием национальной валюты.
Данная статья посвящена достижениям эпохи независимости в направлении денежно-кредитной политики государства.
Ключевые слова: Монетарная политика, Национальный банк, национальная независимость, безналичные расчеты, инструменты денежно-кредитной политики, национальная экономика, общество, экономические субъекты.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF MONETARY POLICY IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

Sabzaeva M.S.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In relatively good economic conditions, the concept and position of monetary policy as an integral part of the state's economic policy are constantly evolving. The implementation of monetary policy ensures favorable conditions for mutual and effective cooperation between the banking structure and economic entities, and contributes to the resolution of a range of economic and social issues facing the state.
Since gaining national independence, Tajikistan's monetary policy has faced significant changes, particularly with the transition to a market economy and the development of the national currency.
This article is dedicated to the achievements of the independence era in the direction of the state's monetary policy.
Key words: Monetary policy, National Bank, national independence, non-cash payments, monetary policy instruments, national economy, society, economic entities.

Гузориши масъала: Сиёсати монетарии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият марҳилаи навро оғоз намуда, низоми муосири бозориро, ки ба устуворӣ ва ҳамгироӣ, яъне ҷорӣ кардани пули миллӣ, таъмини устувории нархҳо ва ҳамгироӣ ба низоми бонкии ҷаҳонӣ нигаронида шудааст, ташаккул додааст. Ҳадафҳои асосӣ ин таъсиси низоми пардохти миллӣ, таҷдиди сохтори бонкҳо ва тақвияти танзими Бонки миллии Тоҷикистон барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ буданд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Тайи солҳои охир дар самти сиёсати монетарӣ аз тарафи олимони ватанӣ, алалхусус Алиҷонова С.А ва Муртазоқулова М.Р оид ба механизмҳои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият таҳқиқотҳои зиёд гузаронида шудааст.

Мақсади мақола. Дар шароити давраи гузариш таҳияи сиёсати монетарӣ муҳим аст, зеро аз қабули он на танҳо миқёс ва нишондиҳандаҳои сифатии рушди бозори молиявӣ, балки суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, алалхусус рушди бахши истеҳсолии соҳаи иқтисодиёт вобаста аст. Дар ин замина, дар шароити ҳозира асоси назариявии таҳияи сиёсати монетарӣ ва хусусиятҳои татбиқи он аҳамияти муҳим дорад**.**

Муҳтавои асосии мавод. Сиёсати монетарӣ, ки дар марҳалаи кунунии ҳаёти иқтисодӣ ташаккул ёфтааст, ҳамчун омили ба эътидол овардани вазъи иқтисодии ҷумҳурӣ аҳамияти бузург пайдо карда, ҷузъи таркибии сиёсати давлатӣ мегардад ва дар низоми идоракунии макроиқтисодӣ ва таъмини рушди иқтисодиёти миллӣ, алалхусус дар шароити муосир, ки раванди ҷаҳонишавӣ ба бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла ба бахши молиявӣ таъсир расонидааст, мавқеи махсусро ишғол менамояд.

Асосгузорони мактабҳои асосии тафаккур дар мавзӯи сиёсати монетарӣ ғояҳои гуногун доранд, ва моҳияти онро ба таври гуногун барассӣ менамонд.

Ба қавли монетаристон (М.Фридман ва А. Шварц) механизми бозор худтанзимкунанда буда, ба сиёсати пулию қарзии дарозмуддат ва пешгӯишаванда такя менамояд ва ба дахолати аз ҳад зиёди давлат мухолиф аст. Ҳаҷми пули дар муомилот буда омили асосии муайянкунандаи сатҳи таваррум ва фаъолнокии иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Бинобарин, давлат бояд танҳо ба назорати ҳаҷми пул, ки мутаносибан бо рушди иқтисодиёти воқеӣ афзоиш ёфта, барои пешгирӣ аз таваррум ва инчунин роҳ надодан ба дефисити пул равона мегардад, дахолат намояд.

Ба ақидаи кейсианистҳо (Ҷон Мейнард Кейнс) бошад бозорҳо на ҳамеша худтанзимкунанда мебошанд, яъне механизми бозор на ҳама вакт шуғли пурра ва устуворро таъмин карда метавонад. Бинобарин, дахолати давлат, алалхусус дар давраи бӯҳрон зарур аст, яъне ҳангоми паст шудани сатҳи иқтисодиёт, ҳукумат бояд тавассути хароҷоти давлатӣ ва сиёсати пулӣ талаботи аҳолиро қонеъ намояд, ҷойҳои корӣ ташкил намояд, истеҳсолотро афзоиш диҳад ва ба ин восита аз бӯҳрон барояд.

Кейнс таҳлилро аз мувозинати дарозмуддат ба тағйирёбии кутоҳмуддат иваз кард.

Моҳияти сиёсати муосири пулию қарзӣ (ҳадафгузории таваррум) дар он аст, ки бонкҳои марказӣ сатҳи ҳадафноки таваррумро (2-4%) муқаррар менамоянд, мақсади он устувории максималии нархҳо, устувории асъор, дастгирии рушди иқтисодӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда аз афзорҳорои зерин: меъёрҳои асосӣ, талаботҳои захиравӣ, амалиёти бозори озод (хариду фурӯши вомбаргҳои давлатӣ) истифода мебаранд.

Воситаҳои умумӣ (новобаста аз мактабҳои иқтисодӣ) Бонки марказӣ ба бонкҳои тиҷоратӣ бо меъёри фоизе қарз пешниҳод менамояд, он ба арзиши қарзҳо таъсир мерасонад. Инчунин, аз тарафи бонкҳои тиҷоратӣ иҷрои талаботҳои захиравӣ ҳатмӣ мебошад, яъне тибқи муқаррароти Бонки миллӣ ҳиссаи муайяни пасандозҳои аҳолӣ дар бонки марказӣ нигоҳ дошта мешаванд ва амалиёт дар бозори кушод, яъне хариду фурӯши коғазҳои қиматнок барои тағйир додани ҳаҷми пул амалӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, иқтисоддонҳо дар бораи дараҷаи дахолат ва ҳадафҳои мушаххас назари мухталиф доранд, аммо бо он розӣ ҳастанд, ки идоракунии низоми пулӣ аз ҷониби бонки марказӣ барои суботи иқтисодӣ муҳим аст.

Ба қавли Муртазоқулова М.Р ...”Дар шароити иқтисодиёти давраи гузариш, бешубҳа, аҳамияти соҳаи пулиро дар танзими равандҳои иқтисодӣ инкор кардан имконнопазир аст, лекин муносибати соддакардашуда, механикӣ ва яктарафа низ қобили қабул нест. Азбаски камбудиҳои бозор на танҳо дар иқтисодиёти давраи гузариш, балки дар кишварҳои муносибатҳои бозорӣ инкишофёфта низ бо омилҳои зиёд муайян карда мешаванд, бинобарин, моделҳои муосири сиёсати пулию қарзӣ ҳам ба ғояҳои кейнсӣ ва ҳам ба монетаристӣ асос ёфтаанд” [6].

Э.Ҷ. Долан қайд мекунад, ки ...«мафҳуми сиёсати пулию қарзӣ ин ҳамаи амалҳои ҳукуматро, ки ба ҳаҷми пулҳои дар муомилот буда таъсир мерасонад, яъне маҷмӯи чораҳои таъсиррасонии танзимкунанда, ки ба тағйир додани ҳаҷми пул дар муомилот равона карда шуда, ҳадафи он таъсири бевосита расонидан ба пардохтпазирии низоми бонкӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, дар бар мегирад» [4].

Муҳаққиқи тоҷик С. А. Алиҷонова мафҳуми сиёсати пулию қарзиро чунин шарҳ медиҳад: ...«Ба таври кӯтоҳ сиёсати пулию қарзӣ ҳамчун маҷмӯи тадбирҳои танзими муомилоти пул қабул карда мешавад ва ба маънои васеъ сиёсати пулию қарзӣ дорои самтҳои мушаххаси мақсаднок мебошад, ки бо ёрии афзорҳои он, ки маъмулан аз танзими меъёрҳои захираҳои ҳатмӣ, меърҳои ҳисобии фоиз, амалиётҳои Бонки миллии Тоҷикистон дар бозори кушод иборатанд, муайян карда мешаванд» [2].

М.Фридман қайд намуд, ки «...сиёсати пулию қарзӣ бояд танҳо ба пешгирии таваррум нигаронида шавад. Инчунин, сиёсати пулию қарзӣ бояд рушди тадриҷан устувори ҳаҷми пулро ба андозаи 3-5% («қоидаи пулӣ»), суботи меъёри фоизӣ, шуғлнокии зиёд, рушди иқтисодӣ, суботи бозори асъор ва молиявӣ, ихтисор намудани хароҷоти давлатиро таъмин намояд” [9].

Дар ҳақиқат сиёсати монетарӣ (сиёсати пулию қарзӣ) ҷараёни танзим намудан ва идоракунии пешниҳоди ҳаҷми пулро дар иқтисодиёт, сатҳи пардохтпазирии сохтори бонкӣ, меъёри фоизҳои кутоҳмуддати бозори байнибонкиро тавассути истифодабарии афзорҳои сиёсати пулӣ-қарзӣ, ки бештар барои ба даст овардани субботи нарх ва кӯмак расонидан ба рушди иқтисодиёти воқеӣ равона карда шудааст, дар бар мегирад.

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти миллӣ сиёсати монетарии Тоҷикистон бо тағйиротҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ гашт, алалхусус гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва рушди пули миллӣ.

Сиёсати пулии Тоҷикистон аз замони истиқлолият (бо истифода аз пули Шӯравӣ ва Русия) то ҷорӣ шудани пули миллӣ-сомонӣ таҳаввул ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки 8-уми январи соли 1994 пас аз муомила шудани рубли нави русӣ пасандозҳои бонкии аҳолӣ ба маблағи 126 миллион рубли тоҷикӣ дар суратҳисобҳои махсуси бонкӣ масдуд ва ба ваучерҳои хусусигардонӣ иваз карда шуданд. Маблағи пасандозҳои бонкҳои корхонаҳои давлатӣ ба ҳисоби 1200:1, пасандозҳои қарзии онҳо бошад, ба андозаи 1000:1 ба маблағи мусоидтар гузаронда шуд. Ин қурби асъор барои бақияи пасандозҳои бонкии корхона (1200:1) аз он сабаб интихоб шудааст, ки роҳбарият кӯшиш мекард, ки барои баъзе пасандозҳои хонаводаҳо шарти имтиёзнок фароҳам оварда, қурби миёнаи асъорро дар сатҳи 1000:1 нигоҳ дорад. Ба баъзе фондҳои моддии корхонаҳо (масалан, захираҳои молӣ ва фондҳои асосӣ) иҷозат дода шуд, ки ба андозаи 100:1, яъне фоизи мусоидтар аз нав баҳо дода шавад. Дороиҳои бонкҳои тиҷоратӣ аз рӯйи меъёри 1000:1, дар ҳоле ки тамоми уҳдадориҳои онҳо дар назди бахши хоҷагӣ бо меъёри 1200:1 қарор доштанд, баргардонида шуданд. Бонкҳое, ки то соли 1994 бақияи пасандозҳои назарраси аҳолӣ доштанд, ҳангоми азнавбаҳодиҳӣ зарари калон диданд, зеро ин пасандозҳо бо қурби баланд, яъне мубодилаи 100:1 қарор доштанд. Пас аз муомила шудани пули нави миллӣ (рубли тоҷикӣ) тайи чанд муддат пардохти онҳо тавассути суратҳисобҳои бонкӣ мушкил буд. Дар ин давра Бонки миллии Тоҷикистон ҷиҳати пардохтпазирии бонкҳои тиҷоратӣ аз ҳисоби маблағҳои мутамарказ қарз пешниҳод намуд. Бо мурури замон, бонкҳои тиҷоратӣ пардохтпазир шуда, иқтисодиётро фаъолона дастгирӣ намуданд, ки ин яке аз омилҳои суст шудани коҳиши истеҳсолот ва оғози рушди иқтисодӣ дар соли 1997 буд. Баъди муомилоти рубли тоҷикӣ заминаи сиёсати мустақили пулию қарзӣ дар кишвар гузошта шуд. Рубли тоҷикӣ беш аз панҷ сол дар муомилот қарор дошт ва дар қиёс бо пули дигар кишварҳои ИДМ мавқеи устуворро нигоҳ дошт.

Барои ноил шудан ба сатҳи мӯътадили таваррум, қобилияти харидории пули миллӣ ва таъмини устувории он, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати қатъии пулию қарзии макроиқтисодиро пеш гирифт, ки дар Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 ноябри соли 1995 "Дар бораи самтҳои асосии сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1995-1996" инъикос ёфтааст. Ин сиёсат бо барномаи устуворсозии молиявии Хазинаи Байналмилалии Асъор зич ҳамоҳанг карда шуд. Дар ин робита, қайд кардан бамаврид аст, ки сиёсати пулию қарзии татбиқшуда аз ҷониби Бонки Миллӣ аз тарафи олимони ватанӣ: Н.К. Қаюмов, Х. Умаров, Р.К. Раҳимов, А. Абдуғаффоров, Т. Ризоқулов, В. Бобоев ва дигарон шадидан интиқод карда шуд (5).

Дар солҳои 1998-2000 ва давраҳои баъдӣ, Ҳукумат ва Бонки миллӣ сиёсати пулию қарзии қатъӣ, ҳамоҳангшуда ва бо Хазинаи Байналмилалии Асъор мувофиқшударо идома доданд, ки ба

танзими таваррум тавассути идоракунии пешниҳоди пул ва маҳдуд кардани талабот нигаронида шудааст.

Ногуфта намонад, ки сиёсати пулию қарзии Тоҷикистон дар даврaҳои истиқлолият ду марҳилаи асосиро паси сар кардааст. Марҳилаи аввал солҳои 1995-2000, давраи ба муомилот баровардани рубли тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Дар марҳилаи мазкур рубли тоҷикӣ дар баробари рубли русӣ дар муомилот қарор дошт.

Дар робита ба зарурати анҷоми ташаккули давлатдории Тоҷикистон зарурати муомилоти пули миллӣ ба миён омад, ки рамзи моҳияти миллии халқи тоҷик буд. Аз ин рӯ, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чорaҳои амалӣ намудани Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми октябри соли 2000 таҳти № 415 «Дар бораи ба муомилот баровардани пули миллии сомонӣ» аз 30-уми октябри соли 2000 ислоҳоти пулӣ гузаронида шуда, пули нави миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муомилот бароварда шуд. Қурби рубли тоҷикӣ 1000 рубл ба 1 сомониро (1000:1) ташкил дод, нархи тамоми молҳои саноатӣ, озуқаворӣ ва дигар молҳо 1000 маротиба арзон шуд, яъне аз ислоҳоти асъор ба аҳолии ҷумҳурӣ осеб нарасид. Ин дуюмин ислоҳоти пулӣ дар ҷумҳурӣ буд, ки барои татбиқи он тамоми чорaҳо андешида шуданд, ки мардуми Тоҷикистон дар натиҷаи ба муомилот баровардани пули нави миллӣ ба ягон зарари молиявӣ дучор нашаванд. Барои иваз кардани пулҳои кӯҳна ба пулҳои нав ба муддати 5 моҳ муҳлат муқаррар карда шуд. Рубли тоҷикӣ дар муомилот дар баробари воҳиди пулии нав, яъне пули сомонӣ то 1-уми апрели соли 2001 дар муомилот қарор дошт.

Барои қабул намудани пулҳои кӯҳна, яъне рубли тоҷикӣ дар филиалҳои бонки давлатии амонатгузории « Амонатбонк» БДА ситод ва комиссияи корӣ созмон дода шуда, ҳаммарӯза пулҳои аҳолӣ қабул карда шуда, инчунин дар ҷойҳои серодами аҳолӣ, алалхусус бозорҳо ҷиҳати эътимод кардан ба давлат ва бонкҳо корҳои фаҳмондадиҳӣ гузаронида мешуд, то ин ки аҳолӣ рӯҳбаланд шуда, бо боварии комил пулҳои худро дар бонкҳо супоранд ва ба ивази он пулҳои нави сомонӣ гиранд.

Дар натиҷа аз 30 октябри соли 2000 то 1 апрели соли 2001 ҳамаи шаҳрвандони ҷумҳурӣ рубли худро пурра ба воҳиди нави пул – сомонӣ иваз карданд.

Бо мақсади такмил додани сохтори низоми пулии ҷумҳурӣ ва дар ин замина таъмини эътимоду устувории он бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 августи соли 2001 тангаҳои филизӣ бо арзишҳои 1, 3, 5 сомонӣ ва 5, 10, 20, 25, 50 сомонӣ ва Бонки миллии Тоҷикистон барориши 25, 50 дирам аз 3 сентябри соли 2001 ба муомилот бароварда шуданд.

Инчунин, муқаррар карда шуд, ки пулҳои коғазии 1, 5 сомонӣ ва 5, 20, 50 дирам, ки ҳоло дар муомилот будаанд, дар баробари тангаҳои филизӣ истифода мешаванд.

Бояд тазаккур дод, ки пули нави миллӣ дорои аҳамияти бузурги фарҳангӣ буда, рамзи анъанаҳои қадимии фарҳангии мардуми тоҷик аст. Дар пулҳои нав акси шахсиятҳои намоёни фарҳанг, сиёсат, илм ва ёдгориҳои маъруфи таърихию фарҳангӣ ҷой дода шудаанд.

Ба муомилот баровардани пули миллии сомонӣ, ки ба рушди иқтисод ва дигаргуниҳои мусбат дар ҳаёти ҷумҳурӣ таъсир расонд, дар назди низоми бонкӣ вазифаҳои нав гузошт. Бонки миллии Тоҷикистон ва тамоми низоми бонкии кишвар ҷузъи низоми байналмилалии бонкӣ гардиданд.

Пули миллӣ – сомонӣ, ки дар минтақаи муомилот нуфузи кофӣ дорад ба рамзи шоистаи Тоҷикистони соҳибистиқлол табдил ёфта, ҳамчун василаи боэътимоди танзими иқтисодиёти рӯ ба инкишофи кишвар хизмат мекунад.

Соли 2004 бо мақсади рушди низоми пулӣ дар Тоҷикистон аввалин тангаҳои хотиравӣ ба муомилот бароварда шуданд.

Дар маҷмӯъ, сиёсати пулию қарзии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият барои ба эътидол овардани иқтисод ва мустаҳкам намудани қурби пули миллӣ нигаронида шуда буд.

Инчунин, бояд қайд кард, ки дар кишвар сиёсати тадриҷан кам кардани ҳаҷми қарзи беруна дар робита ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) амалӣ менамояд. Агар соли 1999 ҳаҷми қарзи беруна ба 1 миллиард 280 миллион доллари ИМА ё 98,5% ММД баробар бошад, пас 1 январи соли 2005 бевосита қарзи миллии давлат ба 683 миллион доллар баробар шуд, ки 32,0 фоизи ММД ташкил додааст.

Бояд қайд намуд, ки самти асосии ба эътидол овардани қурби пули миллӣ мубориза бо таваррум, рушди низоми бонкӣ ва идоракунии пардохтпазирӣ маҳсуб меёбад. Таҳқиқот дар ин самт ҷанбаҳои мухталифро, аз қабили таъсири сиёсати монетарӣ ба рушди иқтисодӣ, нақши Бонки миллӣ ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои гузошташуда ва ҳалли мушкилотҳои мавҷударо дар бар мегарад.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 декабри соли 2022 қайд мекунанд, ки «...дар соҳаи

сиёсати пулию қарзӣ нигоҳ доштани устувории қурби асъор, баланд бардоштани қобилияти пардохтпазирии низоми бонкӣ, дар сатҳи пешбинишуда нигоҳ доштани сатҳи таваррум ва таъмини фаъолияти самараноки низоми пардохт вазифаҳои муҳим боқӣ мемонанд».

Бонки миллӣ ҳамчун бонки марказӣ дар чаҳорчубаи ваколатҳои дар қонунгузориҳои ҷорӣ пешбинишуда барои таҳия ва дар амал татбиқ намудани сиёсати пулӣ-қарзӣ ҷавобгар аст. Мувофиқи моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» мақсади асосии Бонки миллии Тоҷикистон ба даст овардан ва нигоҳ доштани сатҳи устувории дарозмуддат ва дохилии нарх дар доираи ваколатҳояш маҳсуб меёбад. Вазифаи сиёсати пулию қарзӣ беш аз ҳама дар ба даст овардани ҳамин мақсад амалӣ мегардад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки бонкҳои марказӣ, яъне бонкҳои миллии бисёр давлатҳои мутаррақӣ ва давлатҳои рӯ ба таррақӣ чунин мақсади нигоҳдории ҳаҷми босубботи нархро дунболагирӣ менамоянд ва сиёсати худро дар мадди аввал барои ба даст овардани ҳамин мақсад равона менамоянд.

Ба мақсад муваффақ шудани Бонки Миллии Тоҷикистон ба муҳайё намудани устувории бонизоми бонкӣ, сатҳи дарозмуддати иқтисодиёти воқеӣ ва инчунин рушди некуаҳволии кишвар мусоидат менамояд.

Дар айни замон механизми сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон дар низоми монетарӣ асос ёфта, мақсади ниҳоии он устувории ҳаҷми нарх мебошад, ки ба воситаи танзими пешниҳоди пул ва пулҳои захиравӣ ба сифати мақсадҳои амалиётӣ баромад менамоянд.

Дар доираи ин ҳадафи амалиётӣ Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади таъмини устувории нишондиҳандаҳои пулию қарзӣ ва сатҳи нархҳо ҳамасола нақшаи афзоиши нишондиҳандаи миқдорӣ – сатҳи пулҳои захиравиро муқаррар менамояд. Дар баъзе мавридҳо, масалан, дар мавриди таъсири зарбаҳои беруна ба дараҷаи нишондиҳандаҳои миқдорӣ тағйироти дахлдор дохил карда мешавад.

Ислоҳоти иқтисодие, ки тайи 10-15 соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварда шуд, ба рушди устувори иқтисодиёти миллӣ, паст шудани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат намуд. Рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз ҳисоби тавсеаи соҳаи хизматрасонӣ, рушди саноат ва воридшавии маблағҳои интиқолии муҳоҷирони меҳнатӣ сурат мегирифт. Маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар дар соли 2000 тақрибан 1,8 миллиард сомонӣ буда, пас аз он дар тӯли солҳо афзоиш ёфтааст ва то соли 2023 ба 130,8 миллиард сомонӣ расид. Сатҳи таваррум бошад 61 фоизро ташкил дода буд. Маҷмӯи маҳсулоти дохилии воқеӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 8 фоиз афзуд. Татбиқи бомуваффақияти сиёсати пулию қарзӣ, инчунин сиёсати таҳкими қурби асъор ба паст шудани сатҳи таваррум мусоидат намуд. Масалан, сатҳи таваррум дар бозори молҳои истеъмолӣ 4,2 фоизро ташкил дод. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2020 муяссар шуд, ки профисити ҳисоби ҷориро нигоҳ дорад; масалан, соли 2022 профисит 15,6 фоизи ММД-ро ташкил дод.

Маҷмӯи маҳсулоти дохилии Тоҷикистон дар соли 2024 бошад дар ҳаҷми 8,4% афзоиш ёфта, ба 153,4 миллиард сомонӣ расид. Ин аз ҳисоби афзоиши саноат (+20%), кишоварзӣ (+10,6%) ва хизматрасонии пулакӣ (+13%) имконпазир гардид [1].

Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади иҷрои вазифаҳои худ ва ноил шудан ба ҳадафи асосӣ, яъне устувории нархҳо бо истифода аз воситаҳои сиёсати пулию қарзӣ, иҷрои ҳадафи амалиётиро пайваста назорат намуда, пардохтпазирии низоми бонкиро танзим менамояд.

Бояд тазаккур дод, ки қарорҳои қабулшуда ва эълоншуда оид ба тағйироти калидии сиёсати пулию қарзӣ талаб мекунанд, ки гузаронидани амалиёти дахлдор тавассути фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ ба вазъи бахши молиявӣ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таъсир расонад.

Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти худ, аз ҷумла барои ноил шудан ба ҳадафи асосӣ, яъне нигоҳ доштани сатҳи паст ва мӯътадили нархҳо, дар асоси таҷрибаи бомуваффақияти ҷаҳонӣ, механизмҳои муосир ташаккул ва татбиқи низоми пулию қарзиро ҷорӣ менамояд **(9).**

Дар ин самт Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади таҳияи ислоҳоти институтсионалӣ чиҳати гузаштан ба реҷаи ҳадафгирии таваррум тадбирҳои заруриро меандешад, аз ҷумла:

- таҳкими воситаҳо ва баланд бардоштани самаранокии онҳо, пеш аз ҳама бо мақсади таъсир расонидан ба меъёрҳои фоизии кутоҳмуддат дар бозори байнибонкӣ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ;

-васеъ намудани иқтидори пешгӯии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, дар ин замина қабули қарорҳои муассир дар соҳаи сиёсати пулию қарзӣ;

-таҳия ва татбиқи стратегияи коммуникатсионӣ чиҳати таъмини шаффофияти фаъолияти иттилоотӣ;

- таҳкими асосҳои мустақилияти институтсионалӣ, молиявӣ ва амалиётӣ.

Ҳамин тариқ, Бонки миллии Тоҷикистон тавассути татбиқи сиёсати самарабахши пулию қарзӣ дар фаъолияти устувори низоми молиявӣ, нигоҳ доштани қобилияти харидории пули миллӣ, баланд бардоштани эътимод ба он, афзоиши даромади воқеии шаҳрвандон ва ҳаҷми маблағгузорӣ ба иқтисодиёти кишвар саҳми бевосита мегузорад.

Фаъолият намудан дар шароити иқтисоди бозорӣ дар назди бонкҳо оид ба назорат, танзими низоми пулию қарзӣ ва ташкили муомилоти пулӣ масъулияти зиёдеро мегузорад ва иртиботан бо ин бонкҳо бояд чиҳати таъмини воситаҳои устувории пули миллӣ, болоравии иқтисодиёти миллии кишвар, пешгирӣ кардани болоравии сатҳи таваррум ва беҳтар шудани сатҳи зиндагии мардум мусоидат намоянд [7].

Ташкили низоми самараноки ҳисоббаробаркунӣ, аз он чумла нақдӣ ва ғайринақдӣ яке аз вазифаҳои таъхирнопазири ташкилотҳои қарзӣ маҳсуб ёфта, сифати баланди он на танҳо аз фаъолияти муваффақи корхонаҳо ва ташкилотҳо, балки аз натиҷаҳои фаъолияти худи бонк низ вобаста аст [8].

Бояд қайд кард, ки Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ», ки 22 июни соли 2023 ба имзо расид, ба рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар мамлакат такони ҷиддӣ бахшид. Аз 1 августи соли 2023 пардохти андозҳо, боҷҳои давлатӣ, барои додани иҷозат ва иҷозатнома, пардохтҳои дигари ҳатмӣ ба буҷет, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасонии тиббӣ, хизматрасонии коммуналӣ, намудҳои дигари хизматрасонии давлатӣ, инчунин қабули маблағҳо аз ҷониби вазорату идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ тариқи ғайринақдӣ амалӣ гардида истодаанд. Дар баробари ин, Бонки миллии Тоҷикистон, ташкилотҳои қарзии молиявии ҷумҳурӣ инфрасохтори зарурии қабули пардохтҳои ғайринақдиро омода намуда, амнияти пардохтҳо ва имконияти ба таври ғайринақдӣ пардохт намудани хизматрасониҳои давлатиро дар тамоми манотиқи мамлакат таъмин намуда истодаанд.

Густариши низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, яке аз омилҳои рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ ва низоми молиявии мамлакат маҳсуб ёфта, барои таъмини шаффофияти амалиётҳои молиявӣ, ғанӣ гардонидани буҷети давлат, пешгирии омилҳои коррупсионӣ ва коҳиши таъсири омилҳои инсонӣ нақши бениҳоят муҳим дорад.

Саҳми Президенти Тоҷикистон, асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар баробари дигар корнамоиву ҷонфидоиҳо дар арсаҳои гуногуни ҳаёти сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии кишвар, дар роҳи бунёд ва таҳкими низоми бонкии мамлакат низ ниҳоят муҳим мебошад, зеро Сарвари давлати тоҷикон аз рӯзҳои аввали ба мақоми роҳбари кишвар интихоб шуданаш бо дарки амиқи муҳим будани соҳаи мазкур ба масъалаи сиёсати мустақили пуливу қарзӣ ва ташкили низоми миллии бонкдорӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир мекард.

Низоми бонкии мамлакат ҷавобан ба ғамхориву дастгирии ҳамаҷонибаи Пешвои миллат дар навбати худ кӯшиш мекард, ки ба низоми байналмилалии бонкӣ шомил гардида, навгониҳои олами бонкдории ҷаҳонро дар фаъолияти худ ҷорӣ намояд ва ҳамқадами давру замон бошад.

Ба меъёрҳои байналмилалии ҳисобдорӣ гузаштани Бонки миллии Тоҷикистон ва низоми бонкии мамлакат ҳамкории онро бо низоми бонкии ҷаҳонӣ боз ҳам қавитар гардонид.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар дохили ҳар як кишвари мутараққӣ хариду фурӯши мол бо асъори миллии ҳамон кишвар амалӣ карда мешавад, ки ин ба сиёсати монетарӣ ва таъмини устувории он таъсири мусбӣ мерасонад.

Чуноне ки аз суханони Президенти кишвар, пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бармеояд: “Имрӯз фурсате расидааст, ки ба қадри яке аз рамзҳои давлатдорӣ - пули миллӣ бирасем, ифтихор намоем ва ба он эҳтиром гузорем”.

Дар маҷмӯъ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ , Пешвои миллат, ҷаноби олӣ дар бунёди сиёсати мустақили пуливу қарзӣ ва таҳкими низоми бонкдории миллӣ нақши мондагор дорад ва пули миллии сомонӣ, ки бо ибтикори бевоситаи ӯ дар муомилот ҷорӣ гардид, имрӯз на танҳо воситаи муомилот, балки рукни муҳими давлатдории миллӣ ва мояи эҳтирому ифтихор мебошад. Нидои худи Пешвои миллат, ки «Эҳтироми пули миллӣ, эҳтироми миллат аст!», бозгӯйи ин ҳақиқат мебошад.

Самтҳои асосии таваҷҷӯҳ тақвияти низоми мустақили пулӣ, таҳияи принсипҳои бозорӣ дар соҳаи бонкдорӣ, татбиқи стандартҳои байналмилалии баҳисобгирӣ ва баровардани тангаҳо ва

истифодаи пули миллӣ ҳамчун рамзи соҳибихтиёрӣ мебошанд, ки бо мурури замон боиси устуворӣ ва тақвияти он гардид.

Дар интиҳо бояд қайд намуд, ки системаи бонкӣ барои ҳалли мушкилоти ҷорӣ ва стратегӣ барои таъмини рушди иқтисодӣ, танзими таваррум ва танзими тавозуни пардохтҳо истифода бурда мешаванд. Бо назардошти алоқаи мавҷудаи байни сиёсати пулӣ ва қарзии давлат Ҳукумат танзими монетарии иқтисодиётро анҷом медиҳад.

Азбаски низоми самараноки бонкӣ шарти асосии рушди босуръати иқтисодӣ мебошад, мутахассисони низоми бонкиро зарур аст, ки захираҳои молиявиро мутамарказ намуда, онҳоро ба маблағгузории бахшҳои воқеии иқтисодиёт равона созанд, махсусан ба рушди маблағгузории хурд дар деҳот, инчунин дар ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон диққат диҳад [3].

Барои пешбурди сиёсати монетарӣ зарур аст, ки робитаи байни афзорҳои сиёсати монетарӣ, ки аз тарафи ҳукумати кишвар истифода бурда мешавад ва мақсади он рушди иқтисодӣ, таваррум ва тавозуни пардохт маҳсуб меёбад, барқарор карда шавад. Аксар вақт, ба ҷойи барқарор кардани робитаи мустақим байни афзорҳо ва ҳадафҳо, ҳадафи фосилавӣ, ба монанди пул ё қарз баррасӣ карда мешавад. Истифодаи ҳадафи фосилавӣ имкон медиҳад, ки раванди думарҳилагӣ амалӣ карда шавад, ки дар рафти он диққати махсус ба муайян намудани андозаи ҳаҷми пул ва истифодаи афзорҳои сиёсати пулию қарзӣ диққати махсус дода мешавад, то ки агрегатҳои пулӣ аз ин андоза зиёд нашаванд.

Ҳамин тариқ, дар низоми бонкӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои байнибонкӣ ислоҳотро идома дода, донишу малака ва талошҳои худро ҷиҳати ҷалби сармояи хориҷӣ ва коҳиш додани сатҳи кунунии ҳаҷми фоизҳои бонкҳо равона кардан лозим аст.

Инчунин, бозори коғазҳои қиматнок ва бозори фурӯши дубораи онҳо, ки фишанги асосии афзоиши захираҳои молиявии сармоягузорони ватанӣ маҳсуб меёбад, рушд додан муҳим аст.

Бо баланд бардоштани қудрати истеҳсолоти ватанӣ ва рушди соҳаҳои хоҷагии халқ бозори дохилиро бо маҳсулоти худии аз ҷиҳати экологӣ тоза таъмин намуда, ҳаҷми маҳсулоти воридивазкунандаро ба ҳадди ақал расонем, ки ин яке аз тадбирҳои беҳтарини таъмини устувории пули миллӣ, дар маҷмӯъ сиёсати монетарӣ хоҳад буд.

Адабиёт

1. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024 с.
2. Алиджанова С.А. Механизмы реализации денежно-кредитной политики в обеспечении макроэкономической стабилизации (на примере переходной экономики Республики Таджикистан): автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.01 / Алиджанова С.А. - Худжанд, 2014. - С.
3. Белоглазова, Г.Н., «Пул, кредит, бонкҳо». Москва, 2004, с. 409.
4. Долан Э. Дж. Макроэкономика. пер. с англ. - СПб.: Санкт–Петербург оркестр, Литера плюс, 1994. - С. 205-208.
5. Қаюмов Н.К. Еще раз о необходимости ускорения темпов экономического роста // Экономика Таджикистана: стратегия развития. –Душанбе, 2006. № 2.
6. Муртазоқулов М.Р. «Основные постулаты экономической мысли о денежно-кредитном регулировании экономики". Источник: cyberleninka.ru.
7. Сабзаева М.С. Бонк ва бонкдор", Васоити таълимӣ, Душанбе, "Матбуот"- 2019.
8. Сабзаева М.С. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар бонкҳо", Васоити таълимӣ, КВД "Матбаа"- 2024.
9. Фридман М. Monetary History of the United States / M. Friedman, A. J. Schwartz // Princeton, 2007. – 880 стр.

Маълумот дар бораи муаллифон

Сабзаева Мавзуна Саидқуловна-н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/1. Телефон: 008-44-55-18.

Сведения об авторе

Сабзаева Мавзуна Саидқуловна-к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/1.

About the author

Sabzaeva Mavzuna Saidkulovna-PhD in Economics, Associate Professor at the Accounting Department of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/1 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan.

УДК: 330.117 (658.514)

МОЛИЯИ ХОҶАГИҲОИ ХОНАВОДАГӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Саидов Р.Н.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола мавқеи иқтисодчиён оид ба технологияҳои рақамӣ – инноватсионӣ омӯхта шуда, вижагиҳо ва афзалиятҳои молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ муайян гардидаанд. Равишҳои рақамии дар фаъолияти молиявии хонаводаҳо ҷоришуда арзёбӣ гардида, ҷиҳатҳои мусбии онҳо баррасӣ карда шудааст. Ба муаллиф муяссар гардидааст, то маҳсули молияи рақамӣ, таркиби он, инчунин оқибатҳои истифодаи онҳоро муайяну ошкор намояд. Дар такя ба санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии рақамикунонӣ, имкониятҳои рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ мушаххас карда шудааст. Дар асоси таҳлилу арзёбии рақамҳои оморӣ технологияҳои молияи рақамӣ, миқдори нокифояи онҳо аз мавқеи рушди молияи рақамии хоҷагиҳои хонаводагӣ маълум карда шудааст.

Калидвожаҳо: молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ, иқтисоди рақамӣ, технологияҳои молиявӣ, онлайн – бонк, тиҷорати электронӣ, инноватсия, POS-терминал, банкомат, ҳамёнҳои электронӣ.
Барои иқтибос: Саидов, Р. Н. Молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ / Р. Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 137-142.

ФИНАНСОВ ДОМАШНЕГО ХОЗЯЙСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Саидов Р.Н.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

В статье исследуется позиция экономистов в отношении цифровых инновационных технологий, определяются особенности и преимущества финансов домохозяйств в условиях цифровой экономики. Оцениваются цифровые подходы, внедряемые в финансовую деятельность домохозяйств, и обсуждаются их положительные аспекты. Автору удалось выявить и раскрыть продукт цифрового финансирования, его состав, а также последствия его использования. На основе нормативно-правовых документов цифровизации определены возможности развития финансов домохозяйств. На основе анализа и оценки статистических данных цифровых финансовых технологий, выявлен их недостаточный объем с точки зрения развития цифрового финанса домохозяйств.

Ключевые слова: финансов домохозяйств, цифровая экономика, финансовые технологии, онлайн-банкинг, электронная коммерция, инновации, POS-терминал, банкомат, электронные кошельки.

HOUSEHOLD FINANCES IN THE DIGITAL ECONOMY

Saidov R.N.
Tajik State University of Finance and Economics

Аннотация. This article examines economists' views on digital innovation technologies and identifies the characteristics and advantages of household finances in the digital economy. Digital approaches being implemented in household finance are assessed and their positive aspects are discussed. The author identifies and explains the product of digital finance, its composition, and the implications of its use. Based on digital regulatory documents, opportunities for developing household finances are identified. An analysis and evaluation of statistical data on digital financial technologies reveals their insufficient scope for the development of digital household finances.

Key words: household finances, digital economy, financial technologies, online banking, e-commerce, innovation, POS-terminal, ATM, e-wallets.

Гузориши масъала. Дар шароити рақамикунонии иқтисоди миллӣ, аз ҷумла, бахши молиявии кишвар, барои хоҷагиҳои хонаводагӣ зарурати воқеии истифодаи технологияҳои молияи рақамӣ пеш меояд. Бо истифода аз имкониятҳои рақамӣ пеш бурдани фаъолияти молиявии хонаводаҳо, аз пешрафт ва рушди онҳо шаҳодат медиҳад. Аз тариқи фаврӣ ва бо сарфаи ками вақт иҷро намудани амалиётҳои қабул ва интиқоли воситаҳои пулӣ, ҷиҳати суръат бахшидани фаъолияти молиявӣ ва ғанӣ гардидани буҷети хонаводаҳо мусоидат менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқи молияи рақамӣ дар таълифоти илмии иқтисодчиёни ватанӣ: Ҳикматов У.С., Кошонова М.Р., Хоркашов И.С., иқтисодчиёни хориҷӣ ба монанди Поливаева Ю.А., Пинко Л.Е. ва дигарон ҷой дорад.

Мақсади мақола муайян ва ошкор кардани заминаҳои назариявӣ ва вижагиҳои молияи рақамии хонаводаҳо, афзалиятҳои рақамии рушди молия дар онҳо ва сатҳи қаноатмандии инфрасохтори молияи рақамӣ ҷиҳати рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Таҳқиқоти гузаронидашуда оид ба молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ ншон дод, ки масоили мазкур объекти таҳқиқоти иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ маҳсуб меёбад. Дақиқ гардид, ки ҷорӣ намудани бартариҳои рақамӣ дар фаъолияти молиявии хоҷагиҳои хонаводагӣ ба равандҳои молиявӣ суръати дучанд мебахшад. Ошкор карда шуд, ки дар шароити кунунӣ миқдори инфрасохтори молияи рақамӣ барои пешбурди фаъолияти молиявии хоҷагиҳои хонаводагӣ нокифоя мебошад.

Воқеан, барои таъмини рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шароити рақамикунони иқтисодиёт шарти зарурӣ истифодаи самараноки абзорҳои рақамӣ муҳим мебошад. Дар ин шароит абзорҳои анъанавии идоракунии буҷети хоҷагиҳои хонаводагӣ ба абзорҳои рақамӣ табдил меёбанд, аз ҷумла: технологияҳои молиявӣ, онлайн – бонк, тиҷорати электронӣ ва ғ. Бартарии маҳсули рақамии зикршуда дар он ифода меёбад, ки онҳо аз як тараф, самаранокии хизмтрасониҳои молиявиро афзоиш медиҳанд, аз ҷониби дигар, дастрасии доираи васеи аҳолиро ба воситаҳои идоракунии молияи шахсӣ таъмин месозад.

Иқтисодчиёни ватанӣ Кошонова М.Р., Хоркашов И.С., Кошонов П.С. рушди инноватсионии иқтисодиётро ҷонибдорӣ мекунанд. Онҳо тавсия менамоянд, ки «...самтҳои асосии гузариши иқтисодиёти Тоҷикистон ба рушди инноватсионӣ бояд аз мавқеи иҷтимоӣ сармояи инсониро рушд диҳад» [4, с.174]. Дар ҳақиқат ин андеша қобили қабул аст. Ба ақидаи мо, дар шароити иқтисоди рақамӣ рушди сармояи инсонӣ аз тариқи баланд бардоштани донишу малакаҳои молияи рақамии аҳолӣ амри зарурӣ мебошад.

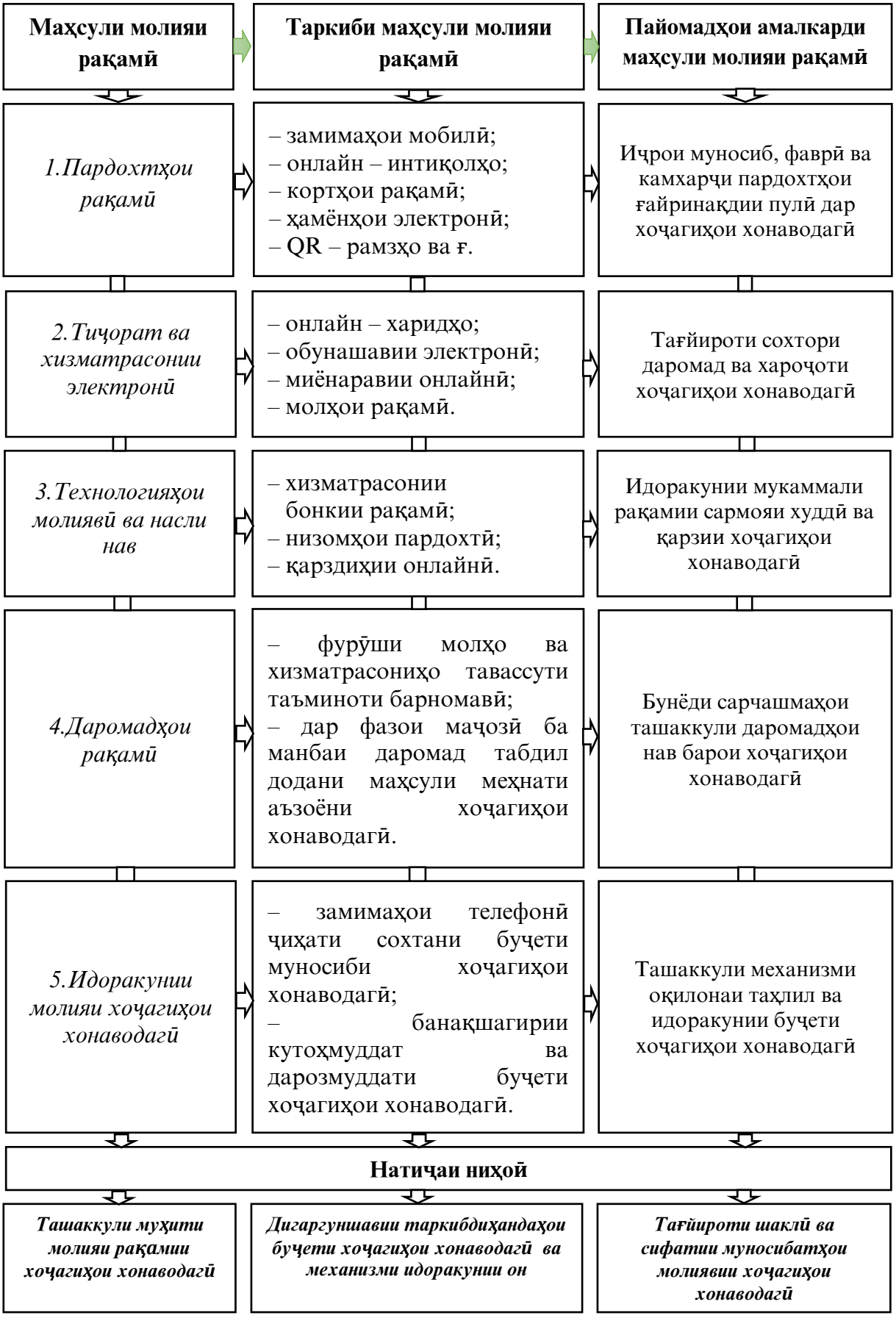
Имрӯзҳо низоми танзим ва дастгирии молиявии рақамӣ бо истифода аз равиши паёмакҳо аҳолиро аз амалҳои қалобони фазои маҷозӣ огоҳ менамоянд. Лекин, зарур мешуморем, ки кор дар ин самт боз ҳам ҷоннок карда шавад. Ба андешаи мо, механизмҳои ҳимоя ва дастгирии аҳолӣ дар фазои онлайн бояд то андозае пурзур гардонида шавад, ки қаллобон натавонанд, аз номи муассисаҳои бонкӣ ва ё дигар субъекти масъули низоми бонкӣ маълумоти беасосро дар фазои маҷозӣ паҳн намоянд. Тавре дар ҳуҷҷати болозикр оварда шудааст, аҳолӣ бояд аз тариқи устувор гардонидани ҳамкорӣ бо ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва ширкатҳои коммуникатсионию соҳаи технологияҳои рақамии молиявӣ, фаъолнокии молиявии худро баланд бардоранд. Дар ин маврид қайд мегардад, ки «...рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ ба фаъолнокиии аъзоёни хоҷагии мазкур вобаста мебошад» [6, с.87]. Албата, имрӯзҳо рушди молияи хонаводаҳо фаъолнокии аъзоёни онро талаб менамояд. Ба ақидаи мо, дар ин маврид, хоҷагиҳои хонаводагиро зарур аст, ки дар пешбурди фаъолияти молиявӣ аз афзалиятҳои технологияҳои молияи рақамӣ васеъ истифода намоянд.

Тавре дар боло зикр намудем, дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт шахсони воқеӣ имконият доранд, аз технологияҳои муосири инноватсионӣ – рақамии идоракунии муносибатҳои молиявӣ истифода намоянд. Муҳаққиқон дар ин самт зикр менамоянд, ки «...саводнокии молиявии рақамӣ аз донистани мафҳумҳои асосии молиявии рақамӣ иборат буда, қобилияти шахсро дар қабули қарорҳои мутавозин зимни коркарди маҳсулоти молиявӣ дар шабакаи Интернет ва инчунин огоҳии ӯро дар бораи хатарҳои молиявии рақамӣ инъикос мекунад» [7]. Истифодаи технологияҳои мазкур имконият медиҳанд, то самаранокии рафти идоракунии буҷет ва рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ таъмин гардад. Бо назардошти ин гуфтаҳо, дар расми 1. афзалиятҳои рақамии рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ оварда шудаанд.

Тавре дар расми 1. таҳия гардидааст, муносибатҳои молиявии хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шароити истифодаи технологияҳои молиявии рақамӣ сифатан дигаргун мегардад. Дар шароити мазкур ин хоҷагиҳо амалиётҳои молиявии худро аз қабили интиқоли ғайринақдии маблағҳо, пардохти ҳаққи молҳои аз ҷониби хоҷагӣ харидашуда бо истифодаи технологияҳои рақамии зикршуда анҷом медиҳанд.

Дар муҳити рақамӣ, маҳсулоти ғайримоддӣ ва хадамот ба монанди китобҳои электронӣ, мусиқӣ, таъминоти барномавӣ, онлайн – курсҳо объектҳои тиҷорат ва хизматрасонии электронӣ мебошанд. Бояд дар назар дошт, ки таҳаввулот ва рушди тиҷорату хизматрасониҳои электронӣ дар сатҳи хоҷагиҳои хонаводагии ҷумҳурӣ боиси дигаргуншавии сохтори истеъмолоти аъзоёни хоҷагӣ мегардад.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки замимаҳои мобилӣ барои идоракунии ҳисобҳо, интиқолҳо, депозитҳо ва интиқоли фаврии воситаҳои пулӣ маҳсули технологияҳои молиявӣ ва насли нав мебошад.

Расми 1. – Афзалиятҳои рақамии рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре қайд карда шуд, дар шароити иқтисоди рақамӣ сарчашмаҳои ташаккулёбии даромадҳои хоҷагиҳои хонаводагӣ миқдоран зиёд шуда, сифатан дигаргун мегарданд. Дар фазои маҷозӣ ба пул табдил додани сабтҳои видеоӣ, тасвирҳо, видео-курсҳои омӯзишӣ ва ғ., ки маҳсули хоҷагиҳои мазкур мебошанд, мисоли равшани ин гуфтаҳо мебошад.

Имрӯзҳо идоракунии рақамии буҷети хоҷагиҳои хонаводагӣ аз тариқи замимаҳои телефонӣ нисбатан қуллай буда, доираи истифодаи чунин имкониятҳои рақамӣ сол то сол васеъ шуда истодааст. Новобаста ба ҳолати ҷойдошта, то кунун на ҳама хоҷагиҳои хонаводагии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чунин афзалияти рақамӣ истифода мебаранд. Аммо, ба ақидаи мо, истифодаи маҳсули рақамӣ дар бахши молияи хусусӣ доман паҳн менамояд. Гузариши хоҷагиҳои хонаводагӣ ба механизми рақамии пешбурди фаъолияти молиявӣ, ҷиҳати истифодаи замимаҳои телефонии таҳлили буҷети хоҷагиҳои мазкур мусоидат менамояд.

Дар Консепсияи иқтисоди рақамӣ зикр карда мешавад, ки ҷиҳати «...баланд бардоштани донишу малакаи рақамӣ ва молиявии аҳолӣ, низоми чорабиниҳои бартараф намудани монеаҳо» татбиқ карда мешаванд [3]. Аз муқаррароти зикршуда бар меояд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароиту имкониятҳои ниҳодӣ ва меъёрию ҳуқуқии рақамикунонӣ ҷиҳати рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ мавҷуданд. Аз дигар тараф, муҳити солими ташаккули донишҳои рақамии аъзоёни хоҷагиҳои хонаводагӣ ҷой дорад. Бо истифода аз чунин шароиту имкониятҳои таъмингардида, рушди молияи хоҷагиҳои мазкур нисбатан қуллай ва саривақтӣ арзёбӣ мегардад.

Воқеан, таҳаввулоти технологияҳои молиявӣ боиси он гардидааст, ки агар оила қаблан нақши иҷтимоиро иҷро мекард, пас имрӯзҳо хоҷагиҳои хонаводагӣ нақши иқтисодиро мебозанд. Ҳолати ҷойдошта моҳияти хоҷагиҳои мазкурро ҳамчун субъектҳои нахустини иқтисодӣ бо маротиб баланд мебардорад. Тавре Зухба Е.Н. иброз медорад, «...дар шароити кунунӣ, консепсияи мукаммали хоҷагиҳои хонаводагӣ, ки вижагиҳои ҷаҳонишавӣ, рушди донишҳои иқтисодӣ ва технологияҳои рақамӣ – компютериро фарогир бошад, амалан вуҷуд надорад» [1, с.514].

Воқеан, новобаста ба он ки технологияҳои молиявӣ ва умуман, шароити иқтисоди рақамӣ барои хоҷагиҳои хонаводагӣ омилҳои манфиро ба вуҷуд меоранд. Лекин, хоҷагиҳои мазкур ҳамчун субъектҳои низоми муосири муносибатҳои иқтисодию молиявӣ дорои тамоюли мусбии рушд мебошанд.

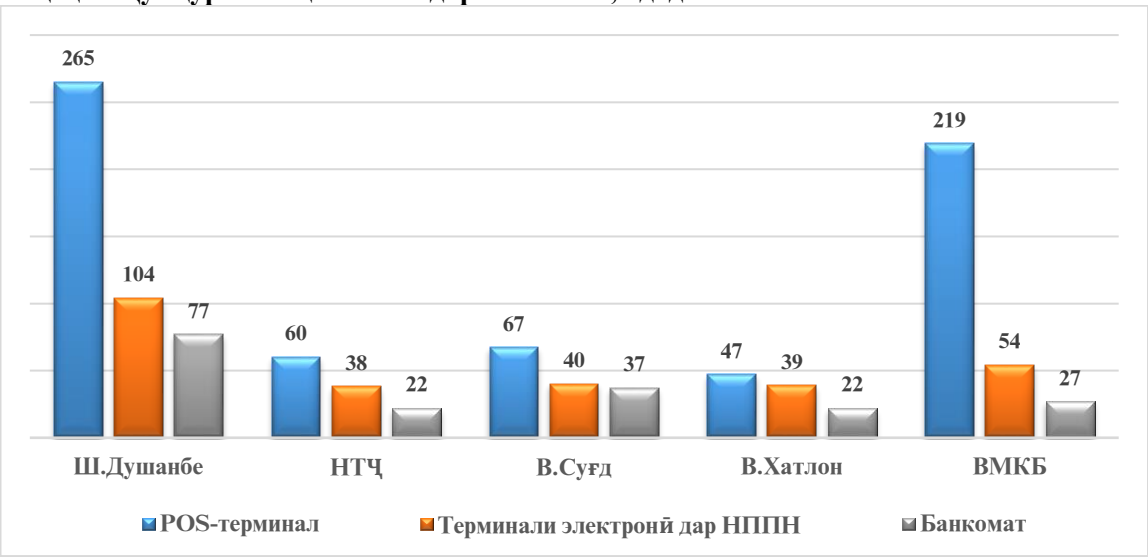
Муҳаққиқони дигар, Поливаева Ю.А., Пинко Л.Е. қайд менамоянд, ки «...технологияҳои рақамӣ омилҳои рушди иқтисоди хоҷагиҳои хонаводагӣ мебошанд. Ҳамчунин онҳо пешниҳод менамоянд, ки давлат ва иқтисодиёт бояд ҷиҳати рушди инфрасохтори устувори иттилоотию коммуникатсионӣ нақши муассир дошта бошанд» [5, с.129].

Бояд қайд намоем, ки рушди технологияҳои рақамии молиявӣ ва истифодаи қаноатбахши онҳо аз ҷониби хоҷагиҳои хонаводагӣ боиси ташаккул ва такмили институти худмашғулӣ мегардад. Ҳолати мазкур моҳияти иҷтимоию иқтисодии рақамикунонии молияи хоҷагиҳои хонаводагиро нишон медиҳад. Иқтисодчиёни ватанӣ Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И., ки дар таҳқиқоташон масоили рақамикунонии молия нақши марказӣ дорад, оид ба моҳияти афзалиятҳои рақамӣ чунин мавқеи илмӣ доранд: «...аҳамияти иқтисодии хизматрасониҳои рақамии бонкӣ барои аҳолӣ дар осон ва қулай гаштани хизматрасониҳои бонкӣ, сарфаи вақт ва маблағ ҳангоми истифодабарии хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дида мешавад» [8, с.15].

Бояд қайд намоем, ки технологияҳои рақамии идоракунии молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ, муносибати хоҷагиҳои мазкурро нисбати молия дигаргун сохта, ҷиҳати ташаккули амсилаи нави рафтори аъзоёни хоҷагиҳои хонаводагӣ дар муносибат ба пасандозҳо, сармоягузориҳо ва идоракунии хавфҳои муҳити рақамӣ мусоидат менамояд.

Имконпазир будани рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар заминаи афзалиятҳои рақамӣ аз тарафи Бонки ҷаҳонӣ ҷонибдорӣ гардидааст. Тибқи маълумоти ин ниҳод, «...фарогирии молявии рақамӣ на танҳо ҳаҷми амалиётҳоро зиёд менамояд, инчунин мустақилияти хоҷагиҳои хонаводагиро дар қабули қарорҳои молиявӣ баланд мебардорад» [9, с.12]. Дар натиҷа, доираи амалкард ва ҳиссаи ташкилотҳои қарзию молиявӣ дар идоракунии воситаҳои депозитию сармоягузории хоҷагиҳои хонаводагӣ нисбатан маҳдуд мегардад.

Диаграммаи 1. – Инфрасохтори пардохтӣ ба сари ҳар 100 ҳазор нафар аҳолии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2025, адад

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ Бонки миллии Тоҷикистон оид ба инфрасохтори пардохтӣ барои қабул ва хизматрасонии кортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Маводи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: https://nbt.tj/ (Санаи дастрасӣ: 04.02.2026).

Тавре дар боло зикр намудем, автоматикунонии равандҳои молиявӣ дар хоҷагиҳои хонаводагӣ рафтори сармоягузории онҳоро низ дигаргун месозад. Ҷараёни мазкур дар навбати аввал, монеаҳои воридшавии аъзоёни хоҷагиҳои хонаводагиро ба бозори молиявӣ маҳдуд менамояд, баъдан, дастрасии онҳоро ба дороиҳои фаъол (зиёдшаванда) таъмин месозад. Фаъолгардии ҷараёнҳои зикршуда, мустақилияти хоҷагиҳои мазкурро дар рафти идоракунии муносибатҳои молиявӣ баланд бардошта, рафтори инфиродии аъзоёни хоҷагиҳои хонаводагиро оид ба сармоягузорӣ низ таъмин мекунад.

Ҳолати воқеии рақамикунонии фаъолияти молиявии хоҷагиҳои хонаводагии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар асоси маълумоти омори расмии бахши бонкии кишвар мавриди арзёбӣ қарор медиҳем. Бояд қайд намуд, ки корҳои пардохтӣ яке аз василаҳои пеш бурдани фаъолияти молияи рақамиии хооҷагиҳои хонаводагӣ маҳсуб меёбанд. Маълумоти солҳои охир, алалхусус, соли 2025 нишон медиҳад, ки ҳиссаи зиёди корҳои пардохтӣ ба шаҳри Душанбе рост меояд, яъне 34,8%. Ҳиссаи камтарин бошад, ба ВМКБ (1,5%). Ҷиҳати муайян намудани дараҷаи қаноатмандии молияи рақамии хоҷагиҳои хонаводагии манотиқи кишвар, сатҳи рақамикунонии молияи хонаводаҳоро дар асоси нишондиҳандаи нисбӣ арзёбӣ менамоем. Тибқи арзёбии зикршуда, дар шаҳри Душанбе ба сари ҳар як нафар аҳолӣ 2,8 адад корти пардохтӣ рост меояд. Ин нишондиҳанда дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 0,7 адад, дар вилояти Суғд 0,9 адад, дар вилояти Хатлон 0,6 адад ва дар ВМКБ ба 0,7 адад баробар аст. Аз рақамҳои овардашуда бар меояд, ки бо мақсади рушди рақамикунонии молияи хонаводаҳо зарур мешуморем, то аввалан, дар вилояти Хатлон ва баъдан, дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, инчунин ВМКБ шумораи кортҳои пардохтӣ зиёд карда шавад.

Нишондиҳандаи дигари арзёбии сатҳи рушди молияи рақамии хоҷагиҳои хонаводагӣ сатҳи қаноатбахшии инфрасохтори молияи рақамӣ мебошад. Ин нишондиҳанда дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар як сатҳ қарор надошта, ҳолати динамикӣ дорад.Ниг. ба диаграммаи 1.

Аз маълумоти дигарамма дида мешавад, ки нишондиҳандаи мазкур аввалан дар шаҳри Душанбе ва нисбатан, дар ВМКБ дорои сатҳи баланд мебошад. Аммо дар маҷмуъ, миқдори инфрасохтори болозикр наметавонад талаботи хоҷагиҳои хонаводагиро бо хадамоти рақамӣ дар сатҳи кофӣ қонеъ намояд. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта, зиёд намудани инфрасохтори пардохтиро дар НТҶ, в.Суғд, в.Хатлон ва ВМКБ амри зарурӣ мешуморем.

Маблағҳои электронӣ, ҳаҷм ва ҳаракати онҳо сатҳи рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагиро нишон медиҳанд. Рақамҳои омори бонкӣ нишон медиҳанд, ки шумораи ҳамёнҳои электронӣ ҳамасола зиёд шуда, афзоиши миёнасолонаи онҳо давоми панҷ соли охир ба 155,8% баробар аст [2]. Миқдори ҳамёнҳои электронӣ ба сари ҳар 100 ҳазор нафар аҳолӣ низ давоми солҳо афзоиш ёфта, аз 18 345 адади соли 2020 ба 168 233 адад дар соли 2025 расидааст. Лекин, таносуби ҳаҷми амалиёти бо ҳамёнҳои электронӣ иҷрошуда нисбати шумораи ҳамёнҳои электронӣ нишон дод, ки ҳаракати

маблағҳои электронии хонаводаҳо то кунун заиф боқӣ мондааст. Масалан, агар соли 2020 ба ҳисоби миёна тавассути як ҳамёни электронӣ 317,8 сомонӣ амалиёти пулӣ иҷро шуда бошад, пас ин рақам дар соли 2025 ба 210,9 сомонӣ баробар гардидааст, ки манфӣ арзёбӣ мегардад. Ба ақидаи мо, сабаби асосии ҳолати ҷойдошта, истифодаи равишҳои анъанавии иҷрои амалиётҳои пулӣ, яъне зиёд будани ҳаракати воситаҳои пулии нақдӣ дар амалиётҳои хариду фурӯш мебошад. Аз тариқи боз ҳам қуллай ва осон гардонидани истифодаи ҳамёнҳои электронӣ ва зиёд намудани имкониятҳои электронию фосилавии онҳо, зиёд намудани ҳиссаи гардиши воситаҳои пулии ғайринақдиро мубрам меҳисобем.

Ҳамин тариқ, хоҷагиҳои хонаводагӣ ва дигар субъектҳои низоми молиявии рақамии кишварро зарур аст, ки дар такя бо таҷрибаи пешқадами идоракунии онлайнии захираҳои пулию молиявӣ ва истифодаи бомавриди афзалиятҳои молияи рақамӣ, устувории низоми молияи хусусӣ ва давлатиро таъмин намоянд. Бартарии истифодаи технологияҳои рақамии идоракунии молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар он ифода меёбад, ки онҳо равишҳои муносиби рушди молияро таъмин менамоянд. Афзалиятҳои рақамӣ рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагиро дар ҳолатҳои зерин таъмин карда метавонанд: а) аъзоёни хоҷагиҳои хонаводагиро зарур аст, ки дар шароити таъсиррасон будани хавфҳо дорои донишҳои зарурии ҳимояи захираҳои молиявии худ бошанд; б) имкониятҳои рақамии идоракунии депозитҳо, сармоягузориҳо ва буҷети хоҷагиро оқилона истифода карда тавонанд; в) дар заминаи шароиту имкониятҳои мавҷуда, тавонанд ҷиҳати бунёди сарчашмаҳои ҷадиди ташаккулёбии даромадҳо ва коҳишдиҳии хароҷоти хоҷагии хонаводагӣ мусоидат намоянд.

Адабиёт

1.Зухба Е.Н. Генезис и развитие теоретических подходов к формированию концепции домохозяйства // Журнал экономической теории. 2018. Т. 15, № 3. С. 507-524.

2.Инфрасохтори пардохтӣ барои қабул ва хизматрасонии кортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Маводи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: https://nbt.tj/ (Санаи дастрасӣ: 04.02.2026).

3.Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642)

4.Кошонова М.Р. Инновации и человеческий капитал: принципы и подходы к управлению трудовыми ресурсами / М.Р.Кошонова, И.С.Хоркашов, П.С.Кошонов // Экономика Таджикистана. 2020. № 1. С.174-179.

5.Поливаева Ю. А., Пынько Л. Е. Цифровая экономика домохозяйств // Экономика, управление, общество: история и современность: материалы XVII Всероссийской научно-практической конференции. Хабаровск: Дальневосточный институт управления – филиал РАНХиГС, 2019. С. 127-134.

6.Саидов Р.Н. Асосҳои назариявию амалии молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ / Р.Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод.–Душанбе.- 2024.– № 1 (40).- С.81-88.

7.Финансовая грамотность населения в условиях цифровизации экономики. [Маводи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: https://glavnayatema.com (Санаи дастрасӣ: 04.02.2026).

8.Ҳикматов У.С. Аҳамияти иқтисодию иҷтимоии хизматрасаниҳои рақамии бонкӣ / У.С. Ҳикматов, Д.И. Исхаков // Паёми молия ва иқтисод.–Душанбе.- 2024.– № 1 (40).- С.11-19.

9.Klapper L. Expanding Financial Inclusion through Digital Financial Services: A Literature Review // Policy Research Working Paper, Series 11008. The World Bank, 2024. 22 p.

Маълумот дар бораи муаллиф

Саидов Раҷабали Назифович-номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. Телефон: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Сведения об авторе

Саидов Раджабали Назифович-кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

About the author

Saidov Rajabali Nazifovich-candidate of economic sciences, associate professor of the department of audit and revision, Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Nakhimov 64/14. Tel: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

УДК: 331.108

РУШДИ КРЕАТИВИИ КОРМАНДОНИ ИЛМӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобомуродов П.У.
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар таҳқиқоти мазкур ҳолати муосир ва рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифта, қайд гардидааст, ки муносибати мустақим байни тафаккури креативӣ ва рушди инноватсионии иқтисодиёт ҷой дорад ва амалишавии он ба марҳилаи нави рушди иқтисодиёти муосир меорад, ки дар он эҷодкорӣ ва ғояҳои нав ҳамчун омилҳои асосии тавлидкунандаи арзишҳои иқтисодии иловагӣ ба шумор мераванд. Яъне рушди иқтисодиёти креативӣ танҳо бо мавҷудияти захираҳои моддӣ ва молиявӣ не, балки бо захираҳои зеҳнӣ, дониш, қобилият ва истеъдоди эҷодкорона низ вобаста аст.Дар интиҳои таҳқиқот муайян карда шуд, ки барои рушди минбаъдаи иқтидори илмӣ ва креативӣ зарур аст, ки ҳиссаи маблағгузориҳо ҳам аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва ҳам аз ҳисоби ҷалби сармояи хусусӣ мунтазам афзоиш дода шавад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти креативӣ, иқтисоди миллӣ, кормандони илмӣ, инноватсия, рушди устувор, рушди инноватсия, фаъолияти илмӣ, маблағгузорӣ, сармояи инсонӣ, танзими давлатӣ.
Барои иқтибос: Бобомуродов, П. У. Рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / П. У. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 143-150.

КРЕАТИВНОЕ РАЗВИТИЕ НАУЧНЫХ СОТРУДНИКОВ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Бобомуродов П.У.
Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Аннотация. В данном исследовании изучается современное состояние и развитие креативного потенциала научных сотрудников и его влияние на экономику Республики Таджикистан. Отмечается, что существует прямое взаимодействие между креативным мышлением и инновационным развитием экономики, реализация которого выводит страну на новый этап современного экономического развития, где творчество и новые идеи выступают основными факторами создания дополнительной экономической ценности. Таким образом, развитие креативной экономики зависит не только от наличия материальных и финансовых ресурсов, но и от интеллектуального потенциала, знаний, способностей и творческих талантов. По итогам исследования установлено, что для дальнейшего развития научного и креативного потенциала необходимо регулярное увеличение финансирования как за счет государственного бюджета, так и путем привлечения частных инвестиций.

Ключевые слова: креативная экономика, национальная экономика, научные сотрудники, инновации, устойчивое развитие, развитие инноваций, научная деятельность, финансирование, человеческий капитал, государственное регулирование.

CREATIVE DEVELOPMENT OF RESEARCHERS AND ITS IMPACT ON THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Bobomurodov P.U.
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

Abstract. This study examines the current state and development of creative potential among researchers and its impact on the economy of the Republic of Tajikistan. It is noted that there is a direct interaction between creative thinking and innovative economic development, the implementation of which leads the country to a new stage of modern economic development, where creativity and new ideas are the main factors in creating additional economic value. Thus, the development of a creative economy depends not only on the availability of material and financial resources, but also on intellectual potential, knowledge, abilities, and creative talent. The study concluded that the further development of scientific and creative potential requires regular increases in funding, both from the state budget and through private investment.

Key words: creative economy, national economy, researchers, innovation, sustainable development, innovation development, scientific activity, financing, human capital, government regulation.

Гузориши масъала. Рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муносибати мустақим байни тафаккури креативӣ ва рушди инноватсионии иқтисодиётро ифода мекунад ва амалишавии он ба марҳилаи нави рушди иқтисодиёти муосир меорад, ки дар он эҷодкорӣ ва ғояҳои нав ҳамчун омилҳои асосии тавлидкунандаи арзишҳои иқтисодии иловагӣ ба шумор мераванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии рушди иқтисодиёти креативӣ ва таъсири он ба иқтисодиёт дар солҳои охир аз тарафи олимон ва муҳаққиқони ватанӣ Ғаниев Т.Б., Қурбонов А.К., Саидмуродзода Л., Азимов Н.Ҳ., Зоризода И.С., Ҷурахонзода Б.Ҷ., Манучеҳри Д. ва дигарон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола. Муайян намудани сатҳи рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири онҳо ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз як қатор нишондиҳандаҳо, аз қабили шумораи муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, кормандони илмӣ (аз ҷумла кормандони дорои дараҷаи илмӣ), хароҷоти давлатӣ ба соҳаи илм ва ҳиссаи он дар ММД, ҳаҷми иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амалигардии амсилаи «спирали сеқабата» (илм, давлат, бизнес).

Муҳтавои асосии мавод. Аз аввали солҳои ба даст овардани истиқлоли давлатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаҳои илм ва маориф тағйиротҳои ҷиддиеро ба амал овард, ки дар ин давра аҳамияти муҳим дошт. Яке аз ин ташаббусҳо ташаккули заминаи нави қонунгузорӣ дар соҳаи илм ва маориф буд, ки барои фаъолияти минбаъдаи ин соҳа ва кормандони он шароити муосиди кориро фароҳам сохт. Аммо марҳилаи муосири рушди соҳаи илм ва маорифи тоҷик баъди солҳои 2000-ум оғоз гардида, то ба имрз даҳҳо санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳо, стратегияҳо, барномаҳо ва Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва амалӣ гардида истодаанд. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи паркҳои технологӣ» аз 21 июни соли 2010 - №629, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» аз 16 апрели соли 2012 - №822», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» аз 18 марти соли 2015 - №1197, «Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2011-2015» аз 3 ноябри соли 2010 - №564, «Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020» аз 30 апрели соли 2011 - №227, «Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» аз 1 декабри соли 2016 - №792, «Стратегияи милли рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» аз 28 июни соли 2022 - №296 ва ғайра.

Ҳуҷҷатҳои мазкур дар баробари мушкилотҳои рушди инноватсионӣ, инчунин зарурияти ташаккули тафаккури креативии кормандони соҳаҳои илм ва маорифро дар худ таҷассум мекунанд. Чунки рушди илм ва маориф дар шароити иқтисодиёти муосир на танҳо ба донишҳои назариявӣ, балки ба қобилияти эҷодӣ, навоварӣ ва креативии фардӣ низ асос меёбад. Маҳз тафаккури креативӣ метавонад барои гузариш ба иқтисодиёти ба дониш асосёфта тавассути табдилдиҳии ғояҳо ба маҳсулоти нав (инноватсионӣ) заминаи воқеиро фароҳам созад. Таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон собит менамоянд, ки рушди креативӣ дар ҳаммаи соҳаҳои фаъолият (илм, маориф, саноат, иқтисодиёт, идоракунӣ ва ғ.) омили асосии рушди устувор ба ҳисоб меравад ва ба рақобатпазирии иқтисоди миллӣ дар минтақа ва ҷаҳон мусоидат менамояд.

Агар сарчашмаҳои илмиро вобаста ба мафҳуми «иқтисодиёти креативӣ» таҳлил кунем, пас маълум мегардад, ки ин мафҳум аввалин маротиба дар маҷалаи “Business week” моҳи августи соли 2000 интишор гардида буд. Ин дар заминаи ҳамҷоя гаштани якчанд фаъолиятҳои иқтисодӣ ба вуҷуд омадааст. Махсусан фаъолияти инноватсионӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва дигар фаъолиятҳои ба инҳо ҳамоҳанг ташкил ёфтааст. «Иқтисодиёти креативӣ (creative economy) – як бахши махсуси иқтисодиёт аст, ки ба фурӯши молҳо ва хидматҳо асос ёфтааст, ки натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ мебошад. Рушди технология ва инноватсия дар истеҳсоли ин молу хизматҳо нақши муҳим мебозад»[6].

Муҳаққиқи ватани Б.Ҷ. Ҷурахонзода дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки «дар ҳамин ҷараён иқтисодиёти креативӣ дарбаргирандаи якчанд унсурҳо мебошад: ғояҳои креативӣ = инноватсия + эҷодкорӣ + ҳалли дигар қарорҳо + рушди иқтисодӣ. Инро мо метавонем иқтисодиёти креативӣ номем»[5, с.131]. Аз ин нуқтаи назари муҳаққиқ чунин бар меояд, ки муносибати мустақим байни тафаккури креативӣ ва рушди инноватсионии иқтисодиёт ҷой дорад ва амалишавии он ба марҳилаи нави рушди иқтисодиёти муосир меорад, ки дар он эҷодкорӣ ва ғояҳои нав ҳамчун омилҳои асосии тавлидкунандаи арзишҳои иқтисодии иловагӣ ба шумор мераванд. Яъне муаллиф

ба он ишора мекунад, ки рушди иқтисодиёти креативӣ танҳо бо мавҷудияти захираҳои моддӣ ва молиявӣ не, балки бо захираҳои зеҳнӣ, дониш, қобилият ва истеъдоди эҷодкорона низ вобаста аст.

Муҳаққиқи дигари ватанӣ Азизов Н.Ҳ. дар таҳқиқоти худ рушди соҳаҳои иқтисодиро, ки дар зери таъсири иқтисодиёти рақамӣ қарор доранд ба ҳафт навъ ҷудо намуда, вобаста ба иқтисодиёти креативӣ чунин ибрози андеша менамояд: «Иқтисоди дониш ба иқтисодиёти креативӣ асос ёфта, бахши махсуси иқтисодиёт буда, ба фаъолияти зеҳнӣ, эҷодкорӣ асос ёфтааст. Хусусияти асосии он нақши баланд бардоштани технологияҳо ва кашфиёт, ки дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти қувваи корӣ умуман захираҳои меҳнатӣ, миқдори зиёди донишҳои мавҷуда ва зарурати фаврии тавлиди донишҳои навро талаб мекунад, арзёбӣ мегардад»[1, с.134]. Муаллиф мафҳумҳои иқтисодиёти дониш ва иқтисодиёти креативиро ҳаммаъно арзёбӣ намуда, онро на танҳо идомаи мантиқии рушди иқтисодиёти дониш ифода мекунад, инчунин шакли такмилёфтаи истеҳсолот, дониш ва ғоя тавассути фаъолияти зеҳнӣ ва эҷодкорӣ шарҳ медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки нақши инсон дар раванди рушди иқтисодиёти креативӣ яке аз муҳимтарин унсурҳо ба ҳисоб рафта, ӯ дар ҳаммаи марҳилаҳои татбиқи иқтисодиёти креативӣ (ғояҳо, инноватсияҳо, эҷодкорӣ ва идоракунӣ) иштирок намуда, мақоми меҳвариро соҳиб мебошад. Ҳаммаи ин ва дигар падидаҳои ҷаҳониро вобаста ба навсозӣ ва дигаргунсозии иқтисодиёт Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мушоҳида намуда, дар Паёми навбатии худ аз 28.12.2024с. ба сохторҳои дахлдори давлатӣ ва вазорату идораҳо вобаста ба таҳия ва пешниҳоди лоиҳаи «Барномаи миёнамуҳлати рушд барои солҳои 2026 – 2030» дастур доданд, ки дар ҳуҷҷати мазкур «ба масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ, тақвияти иқтидорҳои истеҳсолӣ ва истифодаи технологияҳои муосир, ташкили истеҳсоли молу маҳсулоти рақобатнок бо арзиши баланди иловашуда, пайванди илм бо истеҳсолот ва ташаккул додани иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоварӣ асосёфта таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир карда шавад»[11]. Ин дастури Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳоле садо дод, ки ҷаҳони имрӯза ба марҳилаи нави рақобат гузашта истодааст, ки унсурҳои асосии он рушди иқтисодиёти инноватсионӣ, иқтисодиёти рақамӣ ва рушди низоми илму маориф (иқтисодиёти креативӣ) мебошанд. Дар чунин вазъият, мутобиқ намудани сиёсати давлатии иқтисодиёти миллӣ хело муҳим ва стратегӣ арзёбӣ мегардад.

Дар таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, «аз ҷумла дар Биританияи Кабир аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии иқтисодиёти креативӣ дар сатҳи давлатӣ эътироф гардида, ҳанӯз аз солҳои 1998 заминаҳои ташаккули он ташкил карда шуда буд. Дар ин давра “Департаменти рушди барномаҳои саноати эҷодӣ (креативӣ)” таъсис дода шуд, ки яке аз натиҷаҳои аввалини фаъолияти ин департамент таҳияи рӯйхати соҳаҳои дохилии бахши креативии иқтисодиёт буд»[2, с.324]. Ин ташаббус дар Биританияи Кабир ба рушди минбаъдаи иқтисодиёти ба дониш асосёфта ва қобилиятҳои эҷодии соҳаҳои илму маориф мусоидат намуда, инчунин ба афзоиши иқтидори инноватсионии мамлакат ва минтақаҳои он оварда расонид.

И.С. Зоирзода дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки «захираҳои инсонӣ метавонанд бо иштироки муассир дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва арзишҳои ахлоқӣ арзиши худро афзоиш диҳанд. Ин консепсия дар идоракунии захираҳои инсонӣ дар ҷаҳони муосир аҳамияти хоса пайдо кардааст» [3, с.89]. Аз ин нуқтаи назар чунин бар меояд, ки захираҳои инсонӣ на танҳо омил, балки ҳамчун сарват ва сармояи фаъол ба ҳисоб рафта, манбаи асосии тавлиди дониш, арзиш ва инноватсия мебошад, ки дар навбати худ ҳамчун рушди креативӣ баррасӣ мешаванд.

Қобили зикр аст, ки рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти мамлакат яке аз самтҳои калидии рушди иқтисодиёти муосир ба шумор рафта, рақобати иқтисоди ҷаҳонӣ ва навсозии босуръати технологӣ, сатҳи эҷодкорӣ ва навоваронаи кормандони илмӣ бевосита ба рушди иқтисодиёт ва истеҳсолот таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, барои арзёбии иқтидори эҷодкорӣ ва навоваронаи кормандони илмии мамлакат, инчунин таъсири он ба рушди иқтисодиёт дар ҷадвали 1 нишондиҳандаҳои омрӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. – Динамикаи нишондиҳандаҳои муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давраи солҳои 2020-2024

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Таносуб 2024/2020 бо (%)
		2020	2021	2022	2023	2024	
1	Шумораи муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ	82	81	80	80	82	100
2	Шумораи кормандони илмӣ	4269	4446	4496	7272	4846	113,5

	аз ҷумла :						
3	Доктори илм	337	322	320	336	344	102,1
4	Номзади илм	849	866	913	933	1132	133,3

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2025. – С.68.

Маълумоти ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 2020-2024 шумораи муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бетағйир боқи монда, ин тамоюл нишон медиҳад, ки иқтидори институтсионалии соҳа то андозае устувор мебошад. Инчунин дар ин давра шумораи кормандони илмии ин муассисаҳо 13,5% афзоиш ёфта, ин афзоишёбӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки эҳтимолияти афзоиши иқтидори инноватсионӣ ва эҷодӣ дар муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ҷой дорад. Дар баробари афзоиши шумораи кормандони илмӣ, албатта кормандони дорои дараҷаи илмӣ дор низ то андозае вфзоиш ёфтааст. Агар дар соли 2020 шумораи докторони илм ба 337 нафар баробар бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 344 нафар расидааст, ки ин афзоишёбӣ ба 2,1% баробар гардидааст. Номзадони илм бошанд аз 849 нафари соли 2020 то ба 1132 нафар дар соли 2024 афзоиш ёфтаанд, ки ин афзоишёбӣ ба 33,3% баробар гардидааст.

Аз натиҷаи таҳлили маълумоти ҷадвали 1 ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки афзоиши шумораи кормандони илмӣ ва махсусан кормандони дорои дараҷаи илмӣ, нишонаи мусбати рушди қобилияти креативӣ ва инноватсионии муҳити илмии кишвар мебошад. Ин тамоюли рушд ба тавлиди ғояҳои нав, татбиқи натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ дар истеҳсолот ва дар маҷмуъ ба рушди иқтидори инноватсионии мамлакат мусоидат менамояд.

Таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон собит месозад, ки яке аз механимҳои асосии рушди креативии кормандони илмӣ дастгирии молиявии ин соҳа мебошад. Вобаста ба маблағгузориҳои соҳаи илм муҳаққиқ Н.И. Иванова таҳқиқот бурда чунин қайд менамояд, ки «иштироки мустақими давлат дар истеҳсоли дониш маҳз тавассути ташкили лабораторияҳои давлатӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ маблағгузорӣ мешаванд ва онҳо асосан ба иҷрои фармоишҳои давлатӣ машғул мебошанд»[4, с.196]. Яъне дастгирии молиявии соҳаи илм яке аз ҳадафҳои асосии давлат буда, ин ташаббуси давлатӣ ба бунёд, амалисозӣ, навсозии лабораторияҳо, ҷалби кадрҳои баландихтисос ва рушди инфрасохтории технологии соҳа мусоидат менамояд.

Маълумотҳои омрӣ нишон медиҳанд, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан маблағгузории соҳаи илм аз буҷети давлатӣ сарчашма мегирад. Бинобар ин, барои баҳодиҳии воқеии вазъи имрӯзаи рушди илм дар мамлакат, дар ҷадвали 2 маълумоти оморӣ оварда шудаанд.

Ҷадвали 2. – Динамикаи хароҷоти давлатӣ ба соҳаи илм ва ҳиссаи он дар ММД Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давраи солҳои 2020-2024

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Таносуб 2024/2020 бо (%)
		2020	2021	2022	2023	2024	
1	**ММД (млн.сомонӣ)**	83958,3	101076,3	118181,7	132781,9	153402,2	182,7
2	Хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи илм, ҳаз.сомонӣ	82820,4	99690,7	119586,7	143510,8	156551,9	189
3	Ҳиссаи хароҷот ба илм аз буҷети давлатӣ дар ММД, %	0,09	0,09	0,10	0,10	0,10	-
	аз ҷумла :						
4	Дар мамлакатҳои хориҷ: ИМА Ҷопон Чин Ӯзбекистан Қазоқистон	 3,42 3,26 2,41 0,14 0,13	 3,48 3,28 2,43 0,13 0,13	 3,59 3,41 2,56 0,16 0,12	 3,44 3,30 2,58 0,13 0,14	 3,46 3,30 2,43 0,16 0,12	-

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2025. – С.68; https://statbase.ru/datasets/science-and-education/research-and-development-expenditure/ ; Рейтинг стран мира по уровню расходов на НИОКР / https://gtmarket.ru/ratings/research-and-development-expenditure .

Таҳлили маълумоти ҷадвали 2 собит менамояд, ки дар давраи таҳлили (солҳои 2020-2024) дар мамлакат ҳам нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва ҳам маблағгузорӣ ба соҳаи илм дар раванди афзоишёбӣ қарор дорад. Дар ин давра ҳаҷми ММД аз 83958,3 млн.сомонии соли 2020 то 153402,2 млн.сомонӣ дар соли 2024 афзоиш ёфта, ин тамоюл 82,7%-ро ташкил дод. Аз натиҷаи ин нишондиҳандаҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки иқтисодиёти кишвар бо суръат рушд карда истода, устуворияти рушди иқтисодӣ ба назар мерасад. Инчунин дар ин давра ҳаҷми маблағгузориҳо ба соҳаи илм аз ҳисоби буҷети давлатӣ 89% афзоиш ёфта, ин натиҷа аз он далолат мекунад, ки сол то сол давлат ба рушди соҳаи илм таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда истодааст. Новобаста аз афзоиши маблағгузорӣ ба соҳаи илм, ҳиссаи он дар ММД дар сатҳи аз 0,09% то 0,1% қарор дорад. Аммо ин нишондиҳанда дар дигар давлатҳои дуру наздик дар сатҳи хело баланд қарор дорад. Мувофиқи маълумоти омории соли 2024 дар ИМА ҳиссаи маблағгузориҳо ба соҳаи илм 3,46% ММД, дар Ҷопон 3,30%, дар Чин 2,43%, дар Ӯзбекистон 0,16% ва дар Қазоқистон 0,12%-ро ташкил додааст, ки нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд аст. Ин тамоюли афзоишёбӣ албатта, ки ба рушди креативии кормандони илмӣ то андозае таъсиргузор мегардад.

Ҳарчанд афзоиши ҳаҷми маблағгузорӣ сол то сол дар мамлакат таъмин гардида истода бошад ҳам, аммо ҳиссаи он дар ММД наонқадар афзоиш ёфтааст. Ин чунин маъно дорад, ки афзоиши маблағгузорӣ ба соҳаи илм бештар хусусияти мутаносиб бо рушди умумии иқтисодиёт дошта, мақоми илм дар иқтисодиёти миллӣ ҳанӯз боло нарафтааст. Яъне соҳаи илм ҳанӯз ба сифати омили пешбарандаи рушди иқтисодиёти миллӣ баромад накарда, балки соҳаи дастгиришаванда аз ҷониби давлат боқи мондааст. Аз ин рӯ зарур аст, ки барои рушди иқтисодиёти ба дониш асосёфта, ки ҳадафи имрӯзаи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ҳиссаи маблағгузориҳои давлатӣ ба соҳаи илм дар ММД мунтазам дар доираи имкониятҳо боло бурда шавад. Инчунин барои рушди маблағгузориҳо ба соҳаи имл амалисозии амсилаи «спирали секабата» ба мақсад мувофиқ мебошад. Татбиқи ин амсила имконият медиҳад, ки ҳамкорӣ байни се субъекти асосӣ (илм, давлат ва бахши хусусӣ) таъмин гардад, ки дар натиҷа ба афзоиши ҳаҷми маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ аз ҳисоби бахши хусусӣ оварда мерасонад. Дар натиҷа ин раванд ба натиҷаҳои зерин комёб мегардонад:

- тақвият ва густариши робита байни имл ва истеҳсолот;
- рушди коркадҳои илмӣ ва тиҷоратикунонии онҳо;
- ташкили стартапҳо ва бизнес-инкубаторҳо дар мамлакат ва минтақаҳои он;
- воридсозии технологияҳои нав ба соҳаҳои воқеии иқтисодиёт;
- афзоиши рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ ва мутобиқ гардонии онҳо ба стандартҳои минтақавию байналмилалӣ;
- рушди инфрасохтори илмӣ-таҳқиқотӣ ва истиҳсолӣ;
- рушди ҳамкориҳоии илмӣ дар сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ;
- рушди креативии кормандони илмӣ;
- рушди индекси инноватсионии мамлакат дар ҷаҳон.

Бояд қайд намуд, ки татбиқи амсилаи «спирали секабата», ки ба рушди иҷтисодӣ-иҷтимоии давлатҳои хориҷ мусоидат намуд, имрӯз то андозае дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон низ татбиқи худро ёфта истодааст. Имрӯз дар мамлакат чи гунае, ки дар боло қайд намудем самтҳои асосии амалисозии сиёсати давлатӣ оид ба илму техника тавассути як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, барномаву стратегияҳо амалӣ гардида истодааст. Аз ҷумла, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» аз 18 марти соли 2015, №1197 ба он мусоидат намуд, ки амалисозии сиёсати давлатӣ оид ба илму техника татбиқ гардад. Дар ҳуҷҷати меъёрии мазкур «самтҳои асосии амалисозии сиёсати давлатӣ оид ба илму техника чунин муайян карда шудааст:

- ташкил намудани шаклҳои гуногуни паркҳои технологӣ;
- муттаҳид намудани ташкилотҳои ихтисоси маҳдуди илмию лоиҳавӣ ба ташкилотҳои ягонаи илмӣ;
- афзун намудани натиҷабахшии барномаҳои мақсадноки илмию техникӣ;
- ташаккул додани низоми муосири таҳсилоти миёна ва олии касбӣ, бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси кормандони илмӣ (муҳаққиқон);
- такмил додани низоми интихоби лоиҳаҳои инноватсионӣ ва барномаҳои мақсадноки илмию техникӣ ба таври озмун»[8].

Самтҳои амалисозии сиёсати давлатӣ нишон медиҳад, ки вобаста ба мақсадҳои гузошта шуда дар самти рушди инноватсионӣ заминаҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон мунтазам ташаккул ёфта истода, далели он аст, ки ҳукумати мамлакат рушди илм ва техникаро омили муҳими пешрафти иҷтимоӣ-иқтисодӣ қабул намудааст. Ташкили паркҳои технологӣ, ҳамоҳангсозии муассисаҳои илмӣ, баландбардории натиҷанокии барномаҳои илмӣ ва рушди низоми омодасозии кадрҳои илмӣ муҳимтарин унсурҳои раванди таъмини ҳамгироии илм бо истеҳсолот мебошад. Зеро ин татбирҳо барои натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ ва татбиқи онҳо ба истеҳсолот заминаи мусоид фароҳам месозанд.

Омили дигари баҳодиҳии сатҳи рушди креативии кормандони соҳаи илмӣ ин иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар мамлакат мебошад, ки ин нишондиҳанда яке аз унсурҳои асосии фаъолияти эҷодӣ ва инноватсионӣ дар мамлакат мебошад. Аз ин рӯ, дар ҷадвали 3 барои баҳодиҳи ҳолати иҷроиши корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва натиҷагирӣ аз онҳо маълумотҳои оморӣ оварда шудаанд, ки дар худ дараҷаи рушди креативии кормандони илмиро инъикос мекунад.

Ҷадвали 3. – Иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давраи солҳои 2020-2024

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Таносуб 2024/2020 бо (%)
		2020	2021	2022	2023	2024	
1	Ҳаҷми иҷрои корҳо аз оғози сол, ҳаз.сомонӣ	75292,7	85625,6	99133,1	120212,8	156551,92	2,8 мар.
2	Аз ҷумла корҳои илмӣ-техникӣ, ҳаз.сомонӣ	74907,1	85091,0	98588,1	119593,3	156551,92	2,9 мар.
	аз ҷумла :						
3	Корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ	68295,8	77996,9	90218,4	110772,3	144536,02	2,1 мар.
4	аз ҷумла бунёдӣ	9157,2	11056,6	14568,7	21870,6	30972,6	3,4 мар.
5	корҳои лоиҳакашӣ ва технологӣ	575,0	600,0	632,5	673,2	751,1	130,6
6	тайёркунии намунаҳои таҷрибавӣ	-	-	-	-	-	-
7	корҳои лоиҳакашӣ барои сохтмон	45,5	28,4	30,9	35,0	-	-
8	Хизмати илмӣ-техникӣ	5990,8	6465,7	7706,3	8112,8	11258,8	187,9

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2025. – С.69.

Аз маълумоти ҷадвали 3 дидан мумкин аст, ки дар давраи солҳои 2020-2024 ҳаҷми корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ то андозае афзоиш ёфта, ин тамоюл далели рушди мунтазами фаъолияти илмӣ ва дастгирии давлатии соҳаи илм мебошад. Ҳаҷми умумии иҷрои корҳо аз 75292,7 ҳаз.сомонии соли 2020 ба 156551,92 ҳаз.сомонӣ дар соли 2024 расидааст. Яъне дар панҷ соли таҳлилӣ ҳаҷми умумии иҷрои корҳо 2,8 маротиба афзоиш ёфта, далели он аст, ки ҳаҷми маблағгузори дар ин самт низ тадриҷан афзоиш ёфта истодааст. Аз ҳаҷми умумии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, корҳои илмӣ-техникӣ ҳиссаи назаррас дошта, ҳаҷми онҳо дар давраи таҳлилии солҳои 2020-2024 2,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳамин тавр, дар солҳои 2020-2024 ҳаҷми корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ 2,1 маротиба, аз он ҷумла бунёдӣ 3,4 маротиба, лоиҳакашӣ ва технологӣ 30,6% ва илмӣ-техникӣ 87,9% афзоиш ёфтааст.

Вобаста ба рушди инноватсия ва иқтидори он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқотҳои зиёди илмӣ гузаронида шуда, намунаҳои асосии онҳо бештар дар соҳаҳои тиб, технология, истеҳсолот ва иқтисодиёт татбиқи амалии худро ёфтаанд. Аммо муайян намудани онҳо, ки то чӣ андоза ба рушди иқтисодии мамлакат таъсир расонидаанд кори басо душвор мебошад. Чихеле, ки олими ватанӣ Манучеҳри Д. Қайд менамояд «намудҳои гуногуни маҳсулот натиҷаи фаъолияти самараноки илмӣ ва техникӣ мебошад, ки аҳамияти иҷтимоӣ ва ифодаи моддии онҳоро дар бисёр ҳолат муайян намудан душвор аст»[9, с.45]. Дар чунин ҳолат таъсири иқтидори илмии мамлакатро дар самаранокии истеҳсоли маҳсулот мушоҳида намудан мумкин аст.

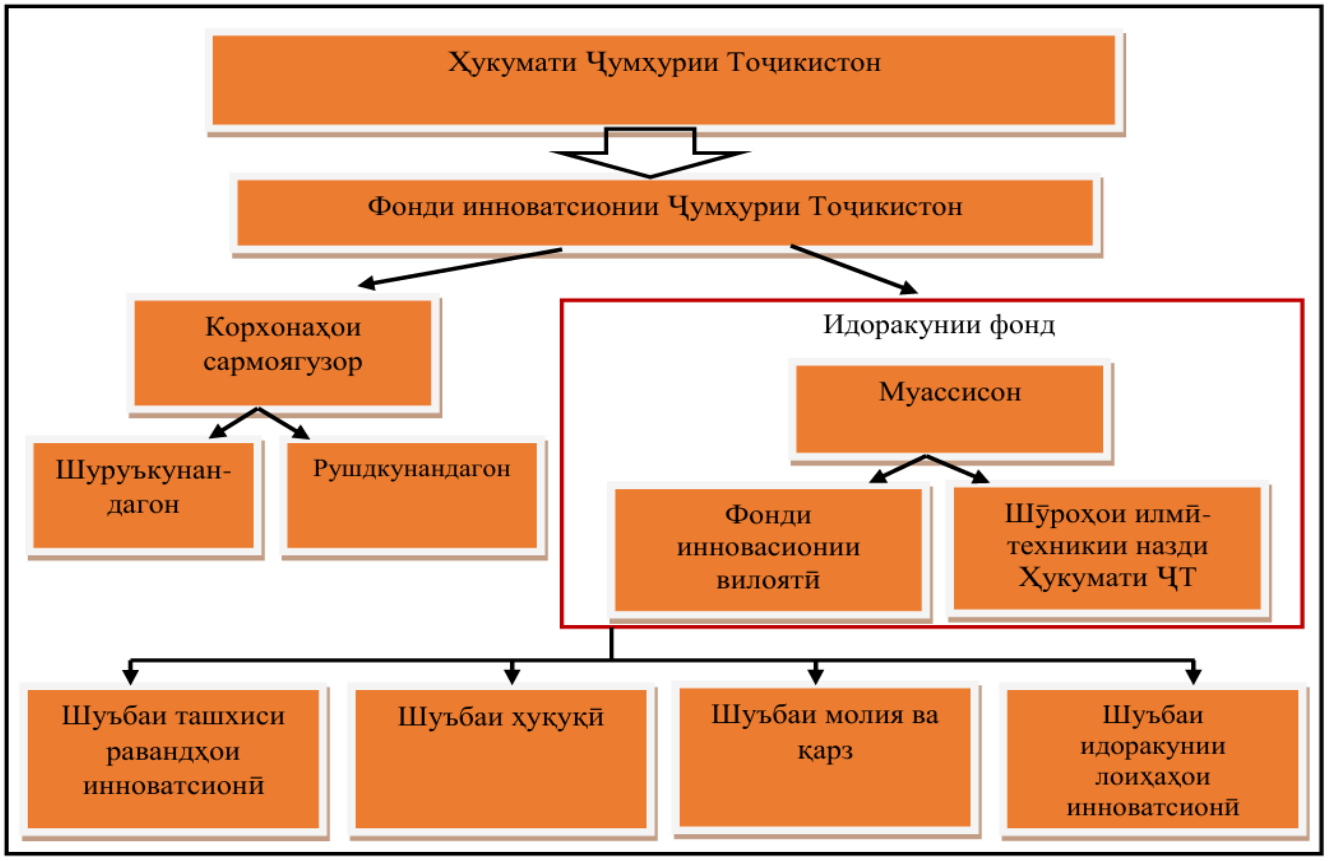
Аслан бинобар сабаби нокифоя будани таҳқиқотҳои назариявӣ ва методологӣ, инчунин номукаммал будани унсурҳои таркибии он, муайян намудани самаранокии иқтисодии истифодаи натиҷаҳои рушди илмӣ-техникӣ хело душвор мебошад. Аз ин рӯ, дар бештари ҳолатҳо барои баҳодиҳии ҳолати рушди илм омилҳои зерин ба инобат гирифта мешаванд:

- сатҳи таҳсилот ва маърифатнокии аҳолӣ;

- сатҳи тахассуси техникӣ ва имҳои бунёдӣ;
- сатҳи рушди инфрасохтории соҳаи илм;
- сатҳи рушди ҳамгироии илм бо истеҳсолот;
- шумораи муассисаҳои илмӣ ва ҷойгиркунонии онҳо дар минтақаҳо;
- шумораи потенҳо ва татбиқи онҳо дар истеҳсолот;
- шумораи кормандони илмии дорои дараҷаи илмӣ.

Дар асоси натиҷаҳои таҳлил, ки дар боло оварда шуданд метавон ба хулосае омад, ки яке аз омилҳои асосии рушди креативии кормандони илмӣ ин афзоиши ҳаҷми маблағгузории соҳа мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳаҷми маблағгузории соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз ҳисоби буҷети давлатӣ сурат мегирад. Ин вазъият ҷалби сармояи ғайрибуҷетӣ, тҳияи механизмҳои нави мотиватсионии ширкатҳои хусусӣ ва ташкили фондҳои инноватсиониро тақозо менамояд. Агар дар мамлакат фонди инноватсионӣ таъсис дода шавад, имконияти ҷалби захираҳои молиявӣ барои рушди соҳа ба андозае афзоиш меёбад ва он ҳамчун воситаи махсуси дастгирии лоиҳаҳои илмӣ-инноватсионӣ ва креативӣ дар мамлакат амал хоҳад кард.

Бояд қайд намуд, ки вобаста ба ташкили ин гуна фонд муҳаққиқони ватанӣ С.Ҷ. Комилов ва М.Қ. Файзулло ҳанӯз аз аввали солҳои 2000-ум ақидаҳои илмии худро пешниҳод намуда буданд. Инчунин дар ташкили ин ақида муҳаққиқони дигари соҳа А.К. Қурбонов, П.У. Бобомуродов ва Ҷурахонзода Б.Ҷ. низ саҳми арзанда гузоштаанд ва сохтори онро тарзе пешниҳод намудаанд, ки дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. – Сохтори фонди инноватсионӣ дар низоми иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон [5, с.100]

Ҳамин тавр, барои рушди минбаъдаи иқтидори илмӣ ва креативӣ зарур аст, ки ҳиссаи маблағгузориҳо ҳам аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва ҳам аз ҳисоби ҷалби сармояи хусусӣ мунтазам афзоиш дода шавад. Ҳамзамон таъсиси фонди махсуси инноватсионӣ, татбиқи амсилаи «спирали секабата» (илм, давлат, бизнес), таъсиси стартапҳо, паркҳои технологӣ, бизнес инкубаторҳо, такмил ва татбиқи механизмҳои ҳавасмандгардонии молиявии кормандони илмӣ зарур мебошад. Дар натиҷа амалишавии ҳаммаи ин чорабиниҳо метавонад ба рушди сатҳи креативии кормандони илмӣ таъсир расонад ва ин тамоюли рушд имконият медиҳад, ки ғояҳои илмӣ ба маҳсулоти инноватсионӣ табдил ёбанд ва дар натиҷа рушди устувори иқтисодии мамлакат таъмин гардад.

Адабиёт

1. Азимов, Н.Ҳ. Табдилдиҳии саноати креативӣ зери таъсири рақамикунонии иқтисодиёт: мулоҳиза, тасаввурот ва баҳодиҳӣ / Н. Ҳ. Азимов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2023. – No. 1(52). – С. 132-140.
2. Дусмухамедов, О. Ўзбекистон ва хорижда креатив иқтисодиёт соҳаларини ривожланиш тенденциялари / О. Дусмухамедов // Iqtisodiy Taraqqiyot va Tahlil. – 2024. – Vol. 2, No. 6. – P. 321-329.
3. Зоирзода, И.С. Асосҳои назариявии рушди сармояи инсонӣ дар замони имрӯза / И. С. Зоирзода, Д. М. Ҷобиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – No. 1. – P. 86-92.
4. Иванова, Н. И. Финансирование науки / Н. И. Иванова // Журнал Новой экономической ассоциации. – 2019. – № 1(41). – С. 195-201.
5. Исвалиев, Б.Ҷ. Такмили механизми мотиватсионии таъминоти кадрӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. ... доктори фалсафа (PhD). – Душанбе: ДМТ, 2024. – 173с.
6. Креативные индустрии. [Электронный ресурс] https://ru.wikipedia.org/wiki/Креативные_индустрии (дата обращения: 22.12.2025).
7. Курбонов, А.К. Компаративный анализ зависимость зависимости ре-гионального инновационного развития от уровня об-разования и подготовки кадров / А. К. Курбонов, П. У. Бобомуродов // Финансовая экономика. – 2025. – № 11. – С. 153-157.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» аз 18 марти соли 2015, №1197 / https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-фаъолияти-илмӣ-ва-сиёсати-давлатӣ-оид-ба-илму-техника
9. Манучехри, Д. Научно-технический потенциал инновационного развития Республики Таджикистан / Д. Манучехри // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2020. – № 2(260). – С. 45-52.
10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2025. – 441С.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. [Электронный ресурс] https://www.president.tj/event/missives/49225 (дата обращения: 8.02.2026г.).
12. Саидмуродзода, Л.Х. К вопросу о предыстории экономической мысли таджикского народа: формационный взгляд и историческая судьба / Л.Х. Саидмуродзода, Ш. Холова // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1. – С. 14-26.

Маълумот дар бораи муаллиф

Бобомуродов Парвиз Уктамович-номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти байналмилалии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.

Сведения об авторе

Бобомуродов Парвиз Уктамович-кандидат экономических наук, доцент кафедры международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33.

About the author

Bobomurodov Parviz Uktamovich-Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of International Management Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.

УДК:633.5(575.3)

РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМОВ АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ ИНТЕГРАЦИИ КЛАСТЕРНЫМ МЕТОДОМ

Халифазода Дж.Б.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье направления развития механизмов агропромышленной интеграции с использованием кластерных методов, теоретические вопросы формирования и развития агропромышленного комплекса подвергнуты изучению и исследованию. Автор раскрывает и ясно объясняет понятие «агропромышленная интеграция», показывает, что она представляет собой совокупность технологически и экономически взаимосвязанных отраслей национальной экономики, которая охватывает производство, переработку и реализацию продовольственной продукции и снабжение промышленности сельскохозяйственным сырьем и оказывает услуги по доведению продукции до конечного потребителя.
Одновременно в статье поддерживаются идеи отечественных и зарубежных ученых о том, что с формированием рыночной экономики возрастает роль системы интеграции и кооперации в развитии отраслей АПК, и по этому поводу приведено личное мнение автора. Особое место в статье занимает изучение этапов развития интеграции и кооперации между отраслями АПК.
Ключевые слова: кластерные методы, экономические механизмы, агропромышленный комплекс, механизмы интеграции, кооперация, технология, кластеры, реализация продукции, сырье, средства производства, отрасли сферы услуг, конечный потребитель, вертикальная интеграция, горизонтальная интеграция.
Для цитирования: Халифазода, Дж. Б. Развитие механизмов агропромышленной интеграции кластерным методом / Дж. Х. Халифазода // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 151-157.

DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL INTEGRATION MECHANISMS THROUGH THE CLUSTER APPROACH

Khalifazoda J.B.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. The article examines and investigates the directions of development of agro-industrial integration mechanisms using cluster methods, and theoretical issues of formation and development of the agro-industrial complex. The author reveals and clearly explains the concept of "agro-industrial integration," showing that it represents a set of technologically and economically interconnected sectors of the national economy, which encompasses the production, processing and sale of food products and the supply of industry with agricultural raw materials, and provides services for delivering products to the end consumer. At the same time, the article supports the ideas of domestic and foreign scientists that with the formation of a market economy, the role of the integration and cooperation system in the development of agro-industrial complex sectors increases, and the author's personal opinion on this matter is presented. A special place in the article is occupied by the study of the stages of development of integration and cooperation between agro-industrial complex sectors.
Keywords: cluster methods, economic mechanisms, agro-industrial complex, integration mechanisms, cooperation, technology, clusters, product sales, raw materials, means of production, service sectors, end consumer, vertical integration, horizontal integration.

ИНКИШОФИ МЕХАНИЗМҲОИ ҲАМГИРОИИ АГРОСАНОАТӢ БО РАВИШИ КЛАСТЕРӢ

Халифазода Ҷ.Б.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннототсия. Дар мақола самтҳои инкишрфёбии механизмҳои ҳамгироии агросаноатӣ бо истифода аз равишҳои кластерӣ масъалаҳои назариявии ташаккул ва рушди комплекси агросаноат мавриди омузишу таҳқиқ қарор гирифтаанд. Муаллиф мафҳуми «ҳамгироии агросаноатӣ» -ро кушода равшан намуда, нишон медиҳад, ки он маҷмӯъи соҳаҳои ба ҳам аз ҷиҳати технологию истеҳсолӣ ва иқтисодӣ алоқаманди иқтисодиёти миллӣ мебошад, ки истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулотҳои

озуқаворӣ ва таъмини саноат бо ашёи хоми соҳаи кишоварзиро дар бар мегирад ва то ба истемолкунандаи ниҳоӣ расонидани маҳсулотҳо хизмат мерасонад.

Ҳамзамон дар мақола андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба он, ки бо ташакулёбии иқтисоди бозорӣ нақши низоми ҳамгироӣ ва кооператсия дар рушди соҳаҳои КАС меафзояд, дастгирӣ ёфта, дар ин хусус ақидаи шахсии муаллиф оварда шудааст. Мавқеи хосаро дар мақола омузиши марҳилаҳои рушди ҳамгироӣ ва кооператсия дар байни соҳаҳои КАС ишғол менамояд.

Калидвожаҳо: равишҳои кластерӣ, механизмҳои иқтисодӣ, комплекси агросаноатӣ, механизмҳои ҳамгироӣ, кооператсия, технология, кластерҳо, фурӯши маҳсулот, ашёи хом, воситаҳои истеҳсолот, соҳаҳои хизматрасонӣ, истемолкунандаи ниҳоӣ, ҳамгироии амудӣ, ҳамгироии уфуқӣ.

Постановка проблемы. Агропромышленная интеграция представляет собой совокупность взаимосвязанных отраслей национальной экономики, которая охватывает производство, переработку и реализацию продовольственной продукции, и снабжение промышленности сельскохозяйственным сырьем. В агропромышленный комплекс входят отрасли сельского хозяйства, занимающиеся производством продукции, а также отрасли переработки сельскохозяйственной продукции, хранения, реализации, производства средств производства для сельского хозяйства и отрасли сферы услуг, которые связаны технологически и экономически, оказывая услуги в процессе производства продукции, обеспечения техникой и технологиями и доведения продукции до конечного потребителя.

Анализ последних исследований и публикаций. По данной теме неоднократно проводились исследования отечественными и зарубежными учеными, такими как Пиризода Дж.С., Давлатзода К.К., Факеров Х.Н., Рахимзода И.Х., Д. Рикардо, А. Маршалл, М. Портер, Й. Тюнен и другие.

Цель статьи заключается прежде всего в определении механизмов агропромышленной интеграции с использованием кластерных методов.

Основное содержание материала. В современных условиях наблюдается тенденция формирования структуры агропромышленной интеграции, поскольку объединение создает благоприятные условия для эффективного использования производительных сил и определенных производственных отношений, способствует расширению экономических возможностей вновь созданной производственной системы. Эта структура охватывает систему региональных предприятий, а также районные организации разделенного агропромышленного комплекса.

Формирование АПК в нашей стране относится к началу 1950-х годов XX века. В этот период в экономическую науку было введено понятие агропромышленного комплекса, под которым понималась совокупность отраслей национальной экономики, занимающихся производством и переработкой сельскохозяйственной продукции, обеспечением ее развития, а также доведением ее до конечного потребителя.

Полное формирование агропромышленного комплекса как целостной производственно-хозяйственной системы приходится на середину 1970-х годов. Следует отметить, что основным звеном в нем считается отрасль сельского хозяйства, однако представить быстрое развитие сельского хозяйства без наличия других его отраслей невозможно [3, с.14].

Это, прежде всего, экономические связи сельского хозяйства с отраслями, производящими для сельскохозяйственного производства технические средства, горюче-смазочные материалы, средства химической защиты растений, минеральные удобрения и транспортные средства. Также в этом процессе возникли отрасли, подотрасли, предприятия и другие самостоятельные экономические субъекты, которые взяли на себя часть производственных функций отрасли сельского хозяйства, приняв на себя строительство объектов, техническое обслуживание и ремонт, обеспечение средствами производства для отрасли сельского хозяйства.

В цепочку вошла группа отраслей и других самостоятельных хозяйственных предприятий, осуществляющих транспортировку, хранение, переработку и реализацию сельскохозяйственной продукции.

Агропромышленный комплекс "...в свою очередь является одним из межотраслевых комплексов, сформировавшимся в результате интеграции и объединения промышленности и сельского хозяйства, участники которого имеют единую конечную цель. Агропромышленный комплекс (АПК) - это совокупность взаимосвязанных отраслей национальной экономики, предназначенная для удовлетворения растущих потребностей страны в продовольственных товарах и промышленности в сельскохозяйственном сырье" [8, с. 232].

В научной теории и практике сельское хозяйство и агропромышленный комплекс регионов республики являются важнейшей отраслью и межотраслевым комплексом экономики, показатели уровня и динамики развития которых отражают текущее социально-экономическое положение, поскольку АПК - это межотраслевой комплекс страны, имеющий стратегическое значение, где доля его центральной отрасли - сельского хозяйства - в ВВП страны составляет 23,5%. Также 2/3 производственных предприятий республики являются предприятиями, относящимися к указанному комплексу, которые обеспечивают 35% бюджетных поступлений республики, в его центральной отрасли занято 65,8% населения, занятого работой в регионах страны, и более 74% населения страны проживает в сельской местности.

Развитый агропромышленный комплекс, в свою очередь, является залогом обеспечения продовольственной безопасности, реальной независимости страны и гарантией здоровья населения регионов страны.

Следует отметить, что в течение последних десятилетий концентрация АПК, особенно отрасли сельского хозяйства, превратилась в крупное хозяйственное производство. Такая форма объединения отраслей национальной экономики на протяжении нескольких десятилетий могла обеспечить быстрое развитие его отраслей. Однако начиная со второй половины 1980-х годов произошли коренные изменения как в политической, так и в социально-экономической системе, которые впоследствии привели к распаду крупной советской системы, что не оставило без последствий и отрасли АПК, что привело к снижению производства их продукции.

В объединяющейся системе АПК характер интеграционных связей может формироваться по степени вертикальной и горизонтальной специализации, а также могут создаваться определенные условия для деятельности его участников. Формирование вертикальной интеграции, в свою очередь, охватывает группу предприятий и организаций, производство которых специализировано на одном виде или одной степени производства, что требует определенного повышения производства отраслей и во многих случаях регулируется государством. Она, в свою очередь, имеет большое сходство с кластерами.

С формированием рыночной экономики возрастает роль системы интеграции и кооперации в развитии отраслей АПК. По мнению Давлатова К.К. «...одним из основных направлений интеграционных отношений является использование ресурсосберегающих технологий, снижение прямых затрат трудовых и материальных ресурсов, получение большего количества высококачественной продукции с меньшими затратами и большей прибылью от ее реализации...» [2, с. 218].

В этом случае возникает необходимость новых форм интеграции, направленных на повышение объемов производства сельскохозяйственной продукции, обеспечение продовольственной безопасности и улучшение уровня жизни населения в регионе. Здесь одной из эффективных форм агропромышленной интеграции, способствующей адаптации АПК Таджикистана, являются агропромышленные кластеры для отдельных регионов или районов.

Для эффективности интеграции в регионе необходимы периоды их действия, которые являются важным фактором прогресса деятельности участников его отраслей. Как правило, выделяют пять основных его периодов.

Период подготовки и формирования агропромышленных корпораций, охватывающий объединение нескольких агропромышленных предприятий, с помощью которых осуществляется технология управления интеграционными проектами, в процессе которых определяются компетенция и ответственность руководителя и членов группы, разрабатывается концепция развития агропромышленных корпораций, осуществляется целеполагание по организации и реализации ее стратегии.

Второй этап - это формирование и начало работы акционерного общества, посредством которого основная компания объединяет несколько крупных агропромышленных предприятий, и в соответствии с действующим законодательством на общем собрании акционеров решаются вопросы и утверждаются программы развития корпорации на ближайшие годы. [12, с.230].

Третий период - это интеграция в переходный период, основной целью которого является достижение определенных экономических и финансовых результатов (синергетический эффект), вытекающих из объединения различных предприятий в структуре предпринимательства и единой хозяйственной системы. Она состоит из системы финансового управления, информационного обеспечения, а также осуществления управления основным обществом.

Четвертый и пятый этапы - это период достижения конечных результатов, целью которых является обеспечение высокой эффективности совместных операций участников интеграции,

эффективности работы новых управленческих групп на всех этапах, устойчивости влияния вертикальной интеграции на деятельность предприятий и организаций.

При полной интеграции остается успех эффективного управления, которое должно быть направлено на снижение различных рисков. Как показывает опыт экономически развитых стран, процесс интеграции в условиях рыночной экономики соответствует развитию системы АПК.

Интеграция в условиях региона дает возможность правильно организовать процесс производственной цепочки, создать благоприятные условия для использования передовых инновационных технологий и большего привлечения трудовых ресурсов, для переработки, хранения и реализации продукции агропромышленного комплекса.

Основными целями интеграций является улучшение нынешнего состояния отрасли сельского хозяйства и других отраслей АПК, и это в значительной степени зависит от решения следующих мер:

• улучшение финансового положения сельскохозяйственных предприятий и организаций и уровня жизни населения в регионах республики;

• объединение финансовых ресурсов для приоритетного решения развития отраслей АПК страны;

• объединение производства в отдельном регионе или единой цепочке, то есть начиная от производства, переработки и реализации сельскохозяйственной продукции до доведения до ее конечного потребителя;

• увеличение возможностей привлечения большего капитала и конкурентоспособного оборота сельскохозяйственной и агропромышленной продукции;

• устранение монополии и выведение из процесса производства избыточных посредников с целью создания для участников интеграции широких возможностей реализации сельскохозяйственной и промышленной продукции;

• повышение контроля сверху за эффективным использованием природного и ресурсного потенциала, трудовых и технико-производственных ресурсов;

• использование передовых инновационных технологий в развитии агропромышленного производства, новой техники и оборудования и прочее.

Это положение очень хорошо отражено и в стратегии развития национальной экономики Республики Таджикистан для стимулирования процесса интеграции и кооперации производства.

По мнению некоторых ученых «...во многих странах выделяются две формы интеграции агропромышленного комплекса. Первая - форма сотрудничества сельскохозяйственных предприятий и негосударственных компаний, осуществляемая на основе двустороннего договора, и она характерна для зарубежных стран. Вторая - в организационно-структурной форме, где объединяется капитал и трудовые ресурсы отдельных предприятий, и она более характерна для отечественного производства АПК» [4, с.182].

Однако как для зарубежных компаний, так и для предприятий отечественного агропромышленного комплекса характерно объединение вертикальной интеграции, направленное на объединение производителей однотипных товаров и продукции. В этом случае прежде всего на первое место ставится производственный процесс предприятий и организаций, снижаются затраты производственного процесса.

Эта форма интеграции, в свою очередь, больше соответствует теории кластеризации, которая «...не противоречит задаче вертикальной интеграции, а соответствует стимулированию объединения предприятий в кластеры» [1, с.389].

В этих случаях изменяется количество участников и их состав, что является одной из отличительных особенностей кластера от других форм объединения отраслей системы АПК. Это положение является одним из основных отличительных принципов взаимосвязи отраслей и участников кластера, который может объединиться в любом случае для решения поставленной перед ними задачи (рисунок 1).

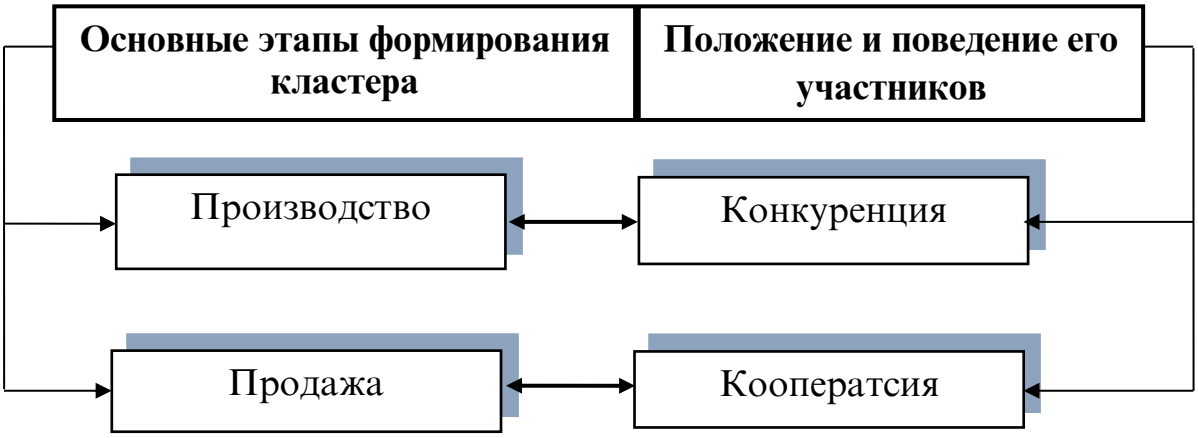

Рисунок 1. Основные принципы взаимосвязи участников кластера на этапах его формирования

Источник: разработка автора

Организационно-производственная структура и основные этапы формирования кластера показывают, что он имеет особое место в интеграции отраслей системы агропромышленного комплекса. Только кластер дает возможность объединения малых и средних предприятий в отраслях АПК при правильной постановке, где крупные предприятия служат основным локомотивом и для обеспечения чистой конкуренции малых и средних предприятий, обеспечивают экономическое стимулирование и повышение качества товаров и продукции.

С этой целью осуществляется наблюдение за состоянием управления и результатами интеграции по следующим направлениям:

- обеспечение эффективности деятельности участников агропромышленной интеграции и управления персоналом;
- влияние эффективности вертикальной интеграции на участников агропромышленных кластеров в регионе;
- анализ и перспективы достижений, недостатков и планирования деятельности его участников на будущие периоды;
- экономическое стимулирование членов агропромышленной интеграции и производственных кооперативов в регионах республики и прочее.

В такой форме интеграции охватывается полная технологическая и производственная цепочка, начиная от выращивания до производства и реализации готовой продукции отраслей АПК, что предусматривает возможность реализации целей всех его участников.

Агропромышленные кластеры, в свою очередь, выступают «…как процесс объединения организаций различных сфер деятельности в едином процессе воспроизводства, от производства сырья до реализации готовой продукции с объединением всех этапов производства, результатом чего является синергетическая эффективность...», где «…синергетический (дополнительный) эффект обеспечивается за счет усилий всех участников-хозяйствующих субъектов и рассчитывается напрямую...». В этом случае кластер учреждается за счет интеграции экономически самостоятельных предприятий по производству товаров и услуг, имеющих географическую близость и действующих во взаимосвязи в единой цепочке организации потребительской стоимости [6, с.68].

В условиях глобализации и формирования конкурентоспособной экономики развитие агропромышленных кластеров в различных формах оценивается в региональных условиях. В частности, «…в новых хозяйственных условиях одним из важных и эффективных рычагов борьбы с действующим кризисом является именно теория кластеров, которая закладывается с учетом регионального синергетического эффекта» [5, с.59]. Также «…интеграция кластеров дает возможность повысить конкурентоспособность производства продукции, обеспечить инновационное развитие и устойчивость производства на длительный срок» [7, с.70].

В современной экономической практике выделяют три основные формы агропромышленных кластеров, отражающих их формирование:

- активные внутрирегиональные экономические структуры в рамках системы АПК, организованные в научно-исследовательских и образовательных организациях;

- производственная цепочка, которая посредством вертикальной интеграции запускает производственный процесс вокруг ядра кластера (цепочка поставщика, производителя, продавца и потребителя);
- отрасль промышленности на высоком уровне развития (пищевой кластер или совокупность отраслей - агропромышленный кластер).

По сути, кластеры не имеют юридической и организационной формы, но их участники сохраняют полную юридическую и экономическую самостоятельность.

Поэтому формирование агропромышленных кластеров дает возможность их участникам обеспечить высокую степень специализации, внести большой вклад в развитие малого и среднего предпринимательства в регионах республики, полностью удовлетворить потребности продовольственного рынка. [13, с.117]. Благодаря этим кластерам в регионах обеспечивается большее привлечение капиталов, что способствует устойчивому экономическому развитию страны. На агропромышленные кластеры также оказывают влияние социально-экономические, природно-климатические и технологическо-производственные факторы.

Изучение теоретических аспектов организации производства в системе агропромышленного комплекса показывает, что одной из эффективных форм интеграции его отраслей является формирование агропромышленных кластеров, направленное на повышение эффективности производства в регионе и социального положения населения. [11, с.250]. В практике передовых стран указанная структура функционирует в различных формах, таких как агропромышленные холдинги, союзы и ассоциации, которые осуществляют свои взаимоотношения на основе принципов организации кооперации и интеграции.

Для развития региональной экономики кластеры играют важную роль, обеспечивая внутренний рынок свежей и высококачественной агропромышленной продукцией. Основное преимущество агропромышленных кластеров в региональных условиях заключается в том, что они объединяют большую группу предприятий и организаций, оказывают услуги по доведению продукции до конечного потребителя, способствуют развитию и процветанию участников всей производственной цепочки - поставщиков сырья, компаний по продаже товаров, научно-исследовательских и образовательных учреждений и других. Это прежде всего относится к "....экономическим связям сельского хозяйства с отраслями, которые производят для сельскохозяйственного производства технические средства, горюче-смазочные материалы, средства химической защиты растений, минеральные удобрения и транспортные средства" [8, с. 249].

Таким образом, агропромышленные кластеры, в свою очередь, предоставляют своим предприятиям и организациям возможность приобрести высокую степень профессионализма, объединяя их в географическом регионе, обеспечивая большее привлечение капиталов и обмен информацией для них, совершенствование материально-технической базы сельского хозяйства, в том числе - правильное соблюдение технологического процесса, развитие интеграции и кооперации в АПК, увеличение объемов производства продукции, повышение занятости и развитие рыночной инфраструктуры, организацию эффективной системы планирования и стратегии, совершенствование нормативно-правовых документов и организацию постоянного мониторинга развития агропромышленных кластеров в регионе.

Эти процессы, в свою очередь, зависят от ряда объективных и субъективных причин, основными из которых являются отсутствие достаточных запасов денежных средств, недостаток практического опыта указанных кластеров, низкое развитие сельскохозяйственных отраслей и сектора их обслуживания и прочее.

Адабиёт

1. Горетов И.Н. Кластерные технологии в управлении АПК //Вестник Чувашского университета. -2009. -№1. -С.389.

2. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан// Монография.-Воронеж, 2008. –С.218.

3. Давлатзода, Қ. Қ. Таҷрибаи хориҷӣ оид ба ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – No. 3(55). – P. 88-93. – EDN BCBOLL.

4. Давлатзода, Қ. Қ. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди кластерҳои Пахтакорӣ дар минтақаҳои кишвар / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – P. 68-76. – EDN NHUFIJ.

5. Давлатзода, К. К. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои соҳавӣ дар минтақа / К. К. Давлатзода, Д. Халифазода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – 158 р. – EDN DGVUAF.

6. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков. Курс лекций. -М.: «ТАНДЕМ», 1999. -С. 14-30.

7. Огородников П.И., Федорова О.А., ва Чиркова В. Ю. Интеграционные объединения - основа стабильного и динамичного развития АПК // Экономика региона. 2011. -№4. -С. 182.

8. Пириев Дж. С., Амиров Н.И. и др. Зарубежный опыт кластерного развития агропромышленного комплекса// Доклады Таджикской Академии сельскохозяйственный наук. – Душанбе, 2013. -№4 (38).-С.59-63.

9. Семина Л. А., Ковалева И. В. Агропромышленный кластер: проблемы и развитие инновационно-инвестиционной деятельности // Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. -2017.-№1 (5). С. 68.

10. Фролов О.А. Формирование и развитие кластеров в региональном АПК// Региональная экономика: теория и практика. -2011. -№36.-С. 70.

11. Халифазода, Ҷ. Б. Муаммоҳои Ташаккулёбӣ ва роҳҳои рушди кластерҳои агросаноатӣ дар шароити минтақа / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 1(30). – P. 245-252.

12. Халифазода, Ҷ. Б. Рушди кластеркунонии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар вилояти Хатлон / Ҷ. Б. Халифазода, М. Х. Халифаева // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 3(32). – P. 229-237. – EDN GRZUPE.

13. Шералиев, Э. Н. Фаъолгардонии ҷалби сармояҳо ба рушди кластерҳои Пахтакорӣ дар минтақа / Э. Н. Шералиев, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – No. 4-1(58). – P. 116-123.

Сведения об авторах

Халифазода Джовидон Бобохон– кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры налогообложения и страхования Таджикского Таджикского государственного финансово-экономического. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

About the author

Khalifazoda Jovidon Bobokhon-Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Taxation and Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14.

Маълумот дар бораи муаллиф

Халифазода Ҷовидон Бобохон–номзади илмҳои иқтисодӣ, муалими каллони кафедраи андозбандӣ ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға**:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

УДК:332; 311.313

НАҚШ ВА ЗАРУРИЯТИ ДАСТГИРИИ БУҶЕТӢ ДАР ТАКМИЛДИҲИИ СОҲАИ ИҶТИМОИИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мамадризоева Н.М.
Донишгохи давлатии молия ва иктисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур сухан оиди муаммоҳои иҷтимоии кишвар ва минтақаҳои он, инчунин пешниҳоди баъзе ақидаҳо оид ба пешгирии роҳҳи ин муаммоҳо меравад. Қобили қайд аст, ки дастгирии бевоситаи буҷети давлат хело муҳим аст. Истифодаи оқилона ва самараноки ин дастгирии молиявии давлат барои ҳалли муаммоҳои гуногуни минтақаҳои кишвар мусоидат менамояд. Дар мақола инчунин муаммоҳои шуғл ва бекорӣ низ баррасӣ гардидаанд. Маводи амалӣ бо нишондиҳандаҳои буҷети давлат пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: кишвар, минтақа, дастгирӣ, рушд, молиякунонӣ, буҷет, иҷтимоӣ, муаммо, шуғл.
Барои иқтибос: Мамадризоева, Н. М. Нақш ва зарурияти дастгирии буҷетӣ дар такмилдиҳии соҳаи иҷтимоии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н. М. Мамадризоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 158-162.

РОЛЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ БЮДЖЕТНОЙ ПОДДЕРЖКИ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мамадризоева Н.М.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В данной статье говориться о социальных проблемах страны и ее регионов, а также представлены некоторые предложения по предотвращению этих проблем. Стоит отметить, что прямая поддержка государственного бюджета очень важна. Рациональное и эффективное использование этой финансовой поддержки государства помогает решать различные проблемы регионов страны. Также в статье рассматриваются проблемы занятости и безработицы. Практический материал представлен показателями государственного бюджета.

Ключевые слова: страна, регион, поддержка, развитие, финансирование, бюджет, социальный, проблема, занятость.

THE ROLE AND NEED OF BUDGET SUPPORT IN IMPROVING THE SOCIAL SPHERE OF THE REGIONS OF TAJIKISTAN

Information about the author:
Mamadrizoeva N.M.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. This article talks about the social problems of the country and its regions, and presents some proposals for preventing these problems. It is worth noting that direct support from the state budget is very important. Rational and effective use of this financial support from the state helps solve various problems in the regions of the country. The article also discusses the problems of employment and unemployment. State budget indicators present practical material.

Key words: country, region, support, development, financing, budget, social, problem, employment.

Гузориши масъала. Яке аз муаммои чандинасраи умумихалқӣ, ки такмили доимиро тақозо мекунад, рушди низоми иҷтимоию иқтисодӣ боқӣ мемонад. Тағйироти сершумори он низ такмилро талаб мекунад. Аммо ин муаммо то имрӯз ҳалли худро талаб мекунад.

Садҳо ва ҳазорон нафар файласуфон, иқтисоддонҳо, ҷомеашиносон, сиёсатшиносон, равоншиносон ва дигар мутахассисон кӯшиш ба харҷ медоданд, ки низоми иҷтимоию иқтисодии беҳтарин, одилона ва оптималӣ бо истифодаи оқилонаи сарватҳои табииро дар якҷоягӣ бо рушди сармояи инсонӣ пайдо намоянд. Дар ҳама давру замон муборизаи ақидаҳо, таълимот ва ақидаҳои афкори барҷастаи башарият барои ихтироъ кардани сохтори беҳтарини иҷтимоию иқтисодӣ суст нагардидааст. [6,63]

Ҳоло ин истилоҳ дар матнҳои расмӣ барои ишора ба равандҳои дар соҳаи иҷтимоӣ ба амал омада васеъ истифода мешавад.

Дар адабиёти илмӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар бораи ин истилоҳ то ҳол назари дақиқ вуҷуд надорад. Итминони аён танҳо дар дарки табиати динамикии он вуҷуд дорад, на дар ҷанбаҳои мазмунию сохтории он.

Ин ҳолат бештар ба характери байнисоҳавии омӯзиш ва баҳодиҳии рушди ҷомеа, тафовути муносибатҳои таҳлили он дар илмҳои ҷомеашиносӣ вобаста аст.

Бештар дар бораи таъминоти иҷтимоӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, хатарҳои иҷтимоӣ сухан меронанд, аммо на дар бораи рушди иҷтимоӣ. Илова бар ин, бисёре аз муҳаққиқон рушди иҷтимоиро бо рушди иҷтимоию иқтисодӣ баробар мекунанд, ки ин нодуруст аст, зеро дар он ғайр аз равандҳои иҷтимоӣ равандҳои иқтисодӣ низ ба назар гирифта мешаванд, яъне на танҳо рушди ҷомеа (шахсият), балки тамоми низоми иҷтимоию иқтисодии ҳудуд, аз ҷумла субъектҳои хоҷагидорӣ, муассисаҳои молиявию қарзӣ ва ғайраро дар назар дорад.

Таҳлили таҳқиқот ва нашрияҳо охирин. Муаммоҳои дар соҳаи иҷтимоӣ мавҷударо олимони ватанӣ ва хориҷии зерин таҳқиқ кардаанд: Алимардонов У., Комилов С.Ҷ., Саидмуродов Л.Х., Раҳимов З.А., Султонов З.С., Бердиев Р.Р., Бузгалин В.А., Худокормов А.С., Абалкин Л.И., Некрасов Н.Н., Лавров А., Морозова Т.Г., Мингалева Ж.А. ва дигарон.

Мақсади мақола. Муайян намудани муаммоҳоеро, ки ба рушди соҳаи иҷтимоии ҷомеа монеа мегарданд ва баррасӣ намудани роҳҳои ҳалли он.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Дар илми иқтисод рушди иҷтимоӣ одатан бо мафҳуми некӯаҳволӣ ва афзоиши он алоқаманд аст. Бо ин низ розӣ нашудан мумкин аст, зеро баланд шудани дараҷаи некӯаҳволӣ ва сатҳи зиндагӣ на ҳамеша боиси инкишофи шахсият ва қонеъгардонии тамоми талаботи ҷомеа мегардад [7,155-156].

Баъзе муҳаққиқон рушди иҷтимоиро бо рушди соҳаи иҷтимоӣ амалан зич, муайян намуда, мепайвандад. Ингуна муносибат ҳам нодуруст аст, зеро соҳаи иҷтимоиро асоси рушди ҷомеа донистан лозим аст. Албатта, ҳар қадар объектҳои иҷтимоӣ самараноктар кор кунанд, хамон кадар ҷамъият мутаносиб рушд меёбад.

Тағйирёбии босуръати манзараи геосиёсӣ ва геоиқтисодии ҷаҳони муосир, таназзули иқтисоди ҷаҳонӣ, аз ҷумла дар иқтисодиёти кишварҳои шарикони асосии тиҷоратӣ, ба сохтори нави технологӣ гузаштани хоҷагидории ҷаҳонӣ, инчунин идомаи мушкилоти давраи табдилот аз зарурати андешидани чораҳои таъхирнопазир, ҷиҳати таъмини амнияти миллии кишвар шаҳодат медиҳанд.

Дар ин шароити душвор инкишоф додани амнияти миллии кишварро аз ҷиҳати тавоноӣ ва моддӣ танҳо бо иқтидори инсонию иқтисодии он таъмин кардан мумкин аст.

Дар барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар, ки дар солҳои охир аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ қабул шудаанд, ҳадафҳо, афзалиятҳо, вазифаҳо ва самтҳои амалии гузариш ба модели нави рушди босифати иқтисодӣ муайян шудааст, ки асоси онҳо механизмҳои муассири институтсионалӣ мебошанд, ки имкон медиҳанд ба бахши воқеии иқтисодиёт ва инфрасохтор ҷалби бештари маблағгузорӣ; рақобат ва гирифтани донишҳои навро ҳавасманд мегардонад; тавсеаи истеҳсоли молҳо ва хизматрасониҳои ба содирот нигаронидашуда ва таъмини ивази воридот; вобастагии кишварро аз интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ коҳиш дода, ба густариши шуғли пурсамари аҳолӣ мусоидат намояд.

Тавре маълум аст, татбиқи барномаҳои стратегии рушди минтақавӣ номутаносибии байниминтақавӣ дар иқтисодиётро тамоман бартараф накардааст.

Сабабҳои асосии ин ҳолат набудани ҳамоҳангӣ аз ҷониби маркази ягона ва нокифоя будани манбаъҳои маблағгузории барномаҳоест, ки дар доираи имконоти молиявии ҳар як минтақа маҳдуданд.

Яке аз масъалаҳои мубрами омӯзиши механизми молиявии танзими давлатии рушди иҷтимоии минтақаҳо, сохтори манбаъҳои захираҳои молиявӣ, усулҳои ҷустуҷӯи онҳо ба мақсади рушди иҷтимоии минтақаҳо ва ҷумҳурӣ, самаранок истифодабарии он мебошад.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» ҳамасола барои дастгирии соҳаи иҷтимоии кишвар маблағгузорӣ карда мешавад. Маълумот оид ба маблағгузории бахши иҷтимоии кишвар дар ҷадвали 1. оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Ҳаҷми харочоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои молиякунонии соҳаи иҷтимоии кишвар

(ҳаз. сом.)

	2022	2023	2024	2025

Номгӯи соҳа	маблағ	бо %	маблағ	бо %	маблағ	бо %	маблағ	бо %
Маориф	6304025	42,8	7210355	42,5	8231867	43,3	10909496	45,6
Тандурустӣ	2881390	19,5	3343077	19,7	3488927	18,3	4329105	18,0
Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	4331602	29,4	4898631	28,9	5533584	29,1	6962188	29,1
Фарҳанг ва варзиш	1199149	8,1	1494348	8,8	1716730	9,04	1718770	7,1
Ҳамагӣ:	14716166	100	16946411	100	18971108	100	23919559	100

Сарчашма: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ барои солҳои 2022-2025»

Аз маълумоти ҷадвали 1. маълум мегардад, ки хароҷоти буҷети давлатӣ барои дастгирии молиявии соҳаи иҷтимоӣ ҳар сол ва ба ҳаҷми зиёд мегардад.

Дар муқоиса бо соли 2022 дар соли 2025 барои соҳаи маориф 10909496 ҳаз. сом. ё 45,6% аз ҳаҷми умумии соҳаи иҷтимоӣ равона карда шудааст, ки ба маблағи 4605471 ҳаз. сом. зиёд аст. Хароҷот барои соҳаи тандурустӣ дар соли 2025 нисбат ба соли 2022 4329105 ҳаз. сом. ҷудо шуда, 18,0 % аз ҳаҷми умумии соҳаи иҷтимоиро ташкил дода, ба маблағи 1447715 ҳаз. сом. зиёд аст. Дар соли 2025 барои соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ 6962188 ҳаз. сом. ё 29,1 фоизи маблағи умумӣ ҷудо карда шудааст, ки нисбат ба соли 2022 ба маблағи 2630586 ҳаз. сом. зиёд аст. Маблағгузориҳо барои соҳаи фарҳанг ва варзиш 1718770 ҳаз. сомониро ташкил медиҳад ва 7,1 % -ро аз ҳаҷми умумии маблағ ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли 2022 519621 ҳаз. сом. зиёд аст.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ барои бо кор таъмин намудани аҳолӣ ҳарчи бештар ҷойҳои корӣ ташкил кардан лозим аст, ки ин ба вазъи моддию молиявии чамъият мусоид менамояд. Чунин тадбирҳо имкон медиҳанд, ки шаҳрвандони кишвар дар ҷустуҷӯи даромади беҳтар берун аз кишвар сафар накунанд.

Дар Паёми навбатии худ Президенти кишвар ба Маҷлиси Олӣ қайд намуд: «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2018 ба дарки аҳамияти ин соҳа дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодии мардум такони ҷиддӣ бахшида, шумораи сайёҳоне, ки ба Тоҷикистон ташриф овардаанд, дар соли 2018 на 2,2 баробар ҳадафҳои пешбинишуда зиёд гардид.

Аз ин рӯ, дар соли ҷорӣ «Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030» қабул гардид, то ҳадди имкон имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон муаррифӣ шуданд, вале барои рушди инфрасохтори ин минтақа дар тамоми минтақаҳои кишвар чорабиниҳои иловагӣ андешида шаванд.

Бо мақсади тезонидани ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо назардошти зарурати рушди инфрасохтори деҳот пешниҳод менамоям, ки солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шаванд.

Ҳадафи аслии ин пешниҳод амалӣ намудани талошҳои Ҳукумати кишвар дар самти рушди боз ҳам бештари Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳолӣ тавассути беҳбуди инфрасохтор, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, таъмини сокинони деҳот бо оби хушсифати ошомиданӣ, сохтмону таҷдиди роҳҳои маҳаллӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, мутобиқ намудани сатҳи хизматрасонӣ ба талаботи замон ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардум дар ҳар як деҳа ва маҳал мебошад» [1].

Яке аз омилҳои муҳими рушди истеҳсолот ва иқтисод сармояи инсонӣ мебошад, ки сифати он ба рушди тамоми соҳаҳои саноат зич алоқаманд аст. Ин омил дар байни омилҳои дарозмуддати рушди иқтисоди оянда ҷои аввалро ишғол мекунад.

Рушди сармояи инсонӣ ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Принсипҳои асосии ин самти фаъолият бо хоҳиши ҳалли ҳамаҷонибаи масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ ва сифати зиндагӣ, инчунин фароҳам овардани заминаҳои устувори ташаккули иқтисодиёти дониш алоқаманданд.

Ҳадафҳои асосии рушди сармояи инсонӣ дар дарозмуддат инҳо хоҳанд буд:

- мусоидат ба фарогирии иҷтимоӣ тавассути баланд бардоштани дастрасии хизматрасониҳои босифат, аз ҷумла маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, обтаъминкунӣ ва тозагӣ;

- фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар соҳаи иҷтимоиёт.

Перспективаҳои дарозмӯҳлати инкишофи низомии маорифи ҷумҳурӣ бояд ба принсипу талаботи зерин асос ёбад:

- тамоми зинаҳои таҳсилот бояд ба стандартҳои сифат ҷавобгӯ бошанд;

- таҳсилоти томактабӣ бояд ба инкишофи барвақтии кӯдакон мусоидат намояд ва барои табақаи васеи аҳолӣ дастрас бошад;

- байни низоми маориф ва бозори меҳнат бояд робитаи зич дошта, мувозинати байни таъминоти мутахассисон дар сатҳҳои гуногун ва талаботи бозори меҳнат таъмин карда шавад [2,42-52].

Таҳсилоти олӣ бояд бо сатҳҳои дигар мутавозин бошад, ки талаботи бозори меҳнатро инъикос намояд. Зарурати захираҳо ва самаранокии энергетикӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза барои таъмини рушди устувор таълим ва таълими мувофиқро талаб мекунад. Дар баробари ин, дар доираи беҳсозии сохтори таҳсилот шумораи хатмкунандагони ихтисосҳои муҳандисию техникӣ ва табиатшиносиро зиёд кардан зарур аст. Умуман, қабул ба мактабхои олии касбӣ бояд то 30 фоиз зиёд карда шавад.

Ислоҳот дар соҳаи тандурустӣ ба таъмини дастрасии аҳолӣ бо хизматрасониҳои тиббӣ ва ғизо нигаронида шудааст.

Мақсади дарозмуддат зиёд кардан ва нигоҳ доштани 100 фоиз бо ёрии аввалияи тиббӣ фарогирии аҳолӣ мебошад.

Низоми ҳифзи иҷтимоӣ барои рушди сармояи инсонӣ шароит фароҳам меорад.

Рушди низоми ҳифзи иҷтимоии пиронсолон тавассути баланд бардоштани сифат ва дастрасии хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои пиронсолон, ҷорӣ намудани стандартҳои ҳадди ақали иҷтимоии хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба пиронсолон, таҳия ва татбиқи хизмати геронтологӣ барои расондани ёрии тиббӣ ва дигар хизматҳои махсусгардонидашуда ба пиронсолон, ташаккули низоми маблағгузорӣ ба ҳар сари аҳолии хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар муассисаҳои истиқоматӣ ба пиронсолон, ташкили механизмҳои бо кор таъмин намудани шаҳрвандони куҳансол.

Ҳифзи иҷтимоии оилаҳо ва кӯдакони дар ҳолати вазнини зиндагӣ қарордошта, махсусан кӯдакони ятим, тавассути пешниҳоди имтиёзҳои иҷтимоӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ки дар асоси баҳодиҳии эҳтиёҷот, таҳия ва татбиқи он амалӣ карда мешаванд. Стандартҳои минималии хизматрасонии иҷтимоӣ, таҳия ва татбиқи барномаи иҷтимоии кӯдакон дар мактаб-интернатҳо ва таъмини баъди интернатии онҳо; инкишофи низоми манзил таъминоти иҷтимоӣ.

Баланд бардоштани маданияти аҳолӣ, инкишоф додани муассисаҳои маданият ва низоми санъати миллӣ яке вазифаҳои асосии пешравии иҷтимоӣ мегарданд.

Самтҳои афзалиятноки фаъолият оид ба беҳтар намудани арзишҳои фарҳангии рафтор инҳоянд:

- навсозии низоми дастгирии давлатии фарҳанг ва санъат, ҳифзи гуногунии фарҳанг ва забон;

- афзоиши сармояи инсонии ҷавонон, баланд бардоштани неруи эҷодии онҳо ва мусоидат ба ҷалби дастовардҳои фарҳангу санъат;

- ташаккули фарҳанги соҳибкории инноватсионӣ;

- таъмини рушди фазои умумии фарҳангии кишвар дар шароити ҳифз, эҳё ва рушди анъанаҳои миллӣ ва дастовардҳои фарҳангии солҳои истиқлолият, арзишҳои умумибашарӣ [2,64].

Қобили зикр аст, ки соли 2019 нахустин мавриди сирояти коронавирус дар музофоти Вуҳани Чин ба қайд гирифта шуда, баъдан дар тамоми ҷаҳон паҳн шуд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин пандемия осеб дидааст.

Сирояти вируси корона дар Тоҷикистон назар ба кишварҳои дигари минтақа дертар паҳн шудааст. Ин, аз ҷумла, ба омилҳое, ба мисли кам будани аҳолии шаҳрҳо ва сатҳи ҷаҳонишавии онҳо вобаста аст.

Қобили зикр аст, ки роҳбарияти Тоҷикистон таҳти сарварии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати пурзӯр намудани мубориза бо сирояти коронавирус, бахусус риояи қоидаҳои санитарию гигиенӣ дар ҳама ҷо, безараргардонии кӯчаҳо ва гузаронидани корҳои тарбиявӣ дар байни аҳолӣ тамоми чораҳои заруриро меандешад.

Ҳукумати кишвар бо тамоми қувва талош мекунад, ки таназзули иқтисодро нигоҳ дорад ва он чизе, ки махсусан муҳим аст, имкон дод, ки бахшҳои кишоварзӣ ва истеҳсолӣ фаъолият кунанд. Давлат аз чиҳати моддӣ кишвар ва минтақаҳои онро таъмин намуд. Душанбе барои кӯмак ба созмонҳои молии байналмилалӣ муроҷиат намуд.

Созмони байналмиллалии асъор ба Тоҷикистон ба маблағи 189,5 миллион доллар қарз барои қонеъ кардани тавозуни пардохт ва эҳтиёҷоти буҷети марбут ба пандемия тасдиқ намуд. Аммо ин кофӣ нест, аз ин рӯ СБА пешниҳод кардааст, ки Тоҷикистон буҷети давлатиро тақрибан 225 миллион доллар коҳиш диҳад [10].

Азбаски дар давраи пандемия аксарияти аҳолии кишвар аз ҷойи кор, воситаҳои рӯзгордорӣ дар ҷумҳурӣ ва берун аз он маҳрум гаштанд, ин боиси афзоиши бекорӣ мегардад, вале тавре мегӯянд: «Инсон бо умед зиндагӣ мекунад» ва аз ин рӯ, сиёсати пешгирифтаи роҳбарияти кишварҳои ҷаҳон, ваҳдати мардум ва эътиқод ба беҳтаринҳо, бешубҳа, боиси суботи вазъ дар ҷаҳон мегардад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2018
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. -83 с.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2018 - 473 с.
4. Солномаи омори Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2019-415с.
5. Минтақаҳои Тоҷикистон. Душанбе, 2018 - 88 с.
6. Овчинникова Т.И., Полянская И. Л., Ворохобин Д.А. Социальная экономика страны и региона в концепции эволюционного развития. Социальная экономика страны и региона в концепции эволюционного развития.ТДР.2010. -№9. - С.62-66.
7. Лубашев Е.А. Теоретические основы социального развития Регионов//Вестник Санкт-Петербургского университета Государственной противопожарной службы МЧС России,-2013. - С.155-160.
8. Юрина Е.А. О некоторых мерах социальной поддержки населения. Социально-экономические явления и процессы-2015. №1 (дата обращения 03.08.2020)
9. Кадыров С.Х., Музафарова Р.М. Социальная защита населения: региональные особенности. //Вестник Академии наук Республики Башкортостан.2008. -№3. (дата обращения 03.08.2020)
10. minfin.tj (санаи муроҷиат 03.11.2025)

Маълумот дар бораи муаллиф

Мамадризоева Нигина Мамадвафоевна-н.и.и., и.в.дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгохи давлатии молия ва иктисоди Точикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Сведения об авторах

Мамадризоева Нигина Мамадвафоевна-к.э.н., и.о.доцента кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

About the author

Mamadrizoeva Nigina Mamadvafoevna-c.e.s., Acting Associate Professor, Department of Accounting Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14.

УДК: 336.717.1

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ ҲИСОББАРОБАРКУНИҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ ВА ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР МИНТАҚАИ РАШТ

Ниёзов М.А.
Миршарифзода Э.Қ.
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба омӯзиши заминаҳои ташаккулёбӣ ва рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт бахшида шудааст. Дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ масъалаи густариши пардохтҳои ғайринақдӣ ва дастрасии аҳолӣ ба хизматрасониҳои муосири бонкӣ аҳамияти махсус касб менамояд. Муаллифон хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва минтақавии рушди низоми бонкиро таҳлил намуда, омилҳои асосии таъсиррасон ба раванди ташаккулёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро муайян кардаанд. Дар мақола мушкилоти ҷойдошта, аз қабили сатҳи пасти инфрасохтори бонкӣ, маҳдуд будани истифодаи воситаҳои электронӣ ва норасоии дониши молиявии аҳолӣ баррасӣ мегарданд. Ҳамзамон, роҳҳо ва имкониятҳои баланд бардоштани самаранокии хизматрасониҳои бонкӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосири пардохтӣ ва тавсеаи шабакаи хизматрасониҳои ғайринақдӣ пешниҳод шудаанд. Дар асоси маълумотҳои расмии оморӣ вазъи кунунӣ ва тамоюлҳои рушди низоми бонкии минтақаи Рашт таҳлил гардида, нақши ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди хоҷагии халқи минтақа арзёбӣ шудааст. Натиҷаҳои тадқиқот метавонанд барои такмили сиёсати минтақавии рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва густариши ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ истифода гарданд.

Калидвожаҳо: ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, низоми бонкӣ, минтақаи Рашт, ташкилотҳои қарзии молиявӣ, пардохтҳои электронӣ, инфрасохтори бонкӣ, фарогирии молиявӣ, технологияҳои молиявӣ, рушди иқтисодӣ.

Барои иқтибос: Ниёзов, М. А. Заминаҳои ташаккулёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт / М. А. Ниёзов, Э. Қ. Миршарифзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 163-169.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ И БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РАШТСКОМ РЕГИОНЕ

Ниёзов М.А.
Миршарифзода Э.К.
Таджикский педагогический институт в Раштском районе

Аннотация. Настоящая статья посвящена изучению предпосылок формирования и развития безналичных расчетов и банковских услуг в Раштском регионе. В условиях перехода к цифровой экономике расширение безналичных платежей и повышение доступности современных банковских услуг для населения приобретают особую значимость. Авторы анализируют социально-экономические и региональные особенности развития банковской системы, а также выявляют основные факторы, влияющие на процесс формирования безналичных расчетов. В статье рассматриваются существующие проблемы, в том числе низкий уровень развития банковской инфраструктуры, ограниченное использование электронных платежных инструментов и недостаточный уровень финансовой грамотности населения. Одновременно предложены пути и возможности повышения эффективности банковских услуг, внедрения современных платежных технологий и расширения сети безналичных расчетов. На основе официальных статистических данных проанализировано текущее состояние и тенденции развития банковской системы Раштского региона, а также оценена роль кредитно-финансовых организаций в поддержке предпринимательской деятельности и развитии народного хозяйства региона. Результаты исследования могут быть использованы при совершенствовании региональной политики развития банковских услуг и расширении безналичных расчетов.

Ключевые слова: безналичные расчеты, банковские услуги, банковская система, Раштский регион, кредитно-финансовые организации, электронные платежи, банковская инфраструктура, финансовая инклюзия, финансовые технологии, экономическое развитие.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF CASHLESS PAYMENTS AND BANKING SERVICES IN THE RASHT REGION

Niyozov M.A.
Mirsharifzoda E.Q.
Pedagogical Institute of Tajikistan in Rasht District

Annotation. This article is devoted to the study of the prerequisites for the formation and development of cashless payments and banking services in the Rasht region. In the context of the transition to a digital economy, the expansion of cashless payments and the improvement of access to modern banking services for the population are of particular importance. The authors analyze the socio-economic and regional characteristics of the development of the banking system and identify the key factors influencing the formation of cashless payment systems. The article examines existing problems, including the low level of banking infrastructure development, limited use of electronic payment instruments, and insufficient financial literacy among the population. At the same time, pathways and opportunities to enhance the efficiency of banking services, introduce modern payment technologies, and expand the network of cashless transactions are proposed. Based on official statistical data, the current state and development trends of the banking system in the Rasht region are analyzed, and the role of credit and financial institutions in supporting entrepreneurial activity and regional economic development is assessed. The research findings can be used to improve regional policies aimed at developing banking services and expanding cashless payments.

Keywords: cashless payments, banking services, banking system, Rasht region, credit and financial institutions, electronic payments, banking infrastructure, financial inclusion, financial technologies, economic development.

Гузориши масъала. Дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ ва рақамикунонии муносибатҳои молиявӣ, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои муосири бонкӣ ба яке аз унсурҳои калидии фаъолияти низоми бонкӣ табдил ёфтаанд. Ин равандҳо на танҳо ба баланд бардоштани самаранокии гардиши маблағҳои пулӣ мусоидат менамоянд, балки барои таҳкими шаффофияти молиявӣ, густариши хизматрасониҳои бонкӣ ва ҷалби аҳолӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ ба низоми расмии молиявӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд. Дар минтақаи Рашт, ки хусусиятҳои хоси иҷтимоию иқтисодӣ ва ҷуғрофӣ дорад, ташаккулёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аҳамияти махсус касб менамояд. Маҳдуд будани инфрасохтори молиявӣ, сатҳи пасти дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ ва вобастагии зиёди муомилоти пулӣ ба шакли нақдӣ зарурати таҳқиқи амиқи заминаҳо ва омилҳои рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро тақозо менамояд. Татбиқи технологияҳои муосири бонкӣ, аз ҷумла пардохтҳои электронӣ, кортҳои бонкӣ ва хизматрасониҳои фосилавӣ, метавонад ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ, беҳтар гардидани маблағгузории соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷрои саривақтии уҳдадориҳои молиявӣ дар назди буҷети давлатӣ мусоидат намояд. Аз ин лиҳоз, омӯзиши заминаҳои ташаккулёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт ҳамчун масъалаи муҳими илмӣ ва амалӣ баромад намуда, таваҷҷуҳи бештарро дар шароити муосир талаб мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳои илмии солҳои охир нишон медиҳанд, ки масъалаҳои ташаккул ва рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун самти муҳими рушди иқтисоди бозорӣ мавриди таваҷҷуҳи олимон ва мутахассисони соҳаи молия қарор гирифтаанд. Дар асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ нақши рақамикунонии низоми бонкӣ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар пардохтҳои электронӣ, инчунин таъсири онҳо ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва фарогирии молиявии аҳолӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳамзамон, дар нашрияҳои илмӣ масъалаҳои такмили инфрасохтори бонкӣ, баланд бардоштани сатҳи эътимоди аҳолӣ ба хизматрасониҳои ғайринақдӣ ва аҳамияти онҳо дар таъмини шаффофияти муомилоти молиявӣ таъкид мегарданд. Бо вуҷуди ин, таҳлили адабиёти мавҷуда нишон медиҳад, ки ҷанбаҳои марбут ба хусусиятҳои минтақавӣ, аз ҷумла шароити иҷтимоию иқтисодии минтақаи Рашт, ҳанӯз ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд, ки зарурати анҷом додани таҳқиқоти мукаммалро дар ин самт асоснок менамояд.

Мақсади мақола - таҳқиқ ва таҳлили заминаҳои ташаккулёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт, муайян намудани омилҳои асосии таъсиррасон ба рушди онҳо, инчунин арзёбии нақши хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ ва фарогирии молиявии аҳолӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Минтақаи Рашт яке аз минтақаҳои дурдасти кӯҳистони кишвар ва дорои имконоти васеъ барои рушди соҳаҳои иқтисодӣ, аз қабили: кишоварзӣ, энергетикӣ, туризми экологӣ ва соҳибкории хурду миёна мебошад. Ҳамзамон, бо мавҷудияти захираҳои табиӣ барои таъсис додани корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла: корхонаҳои коркарди ангиштсанг, металҳои қиматбаҳо, сангу семент ва сохтмони неругоҳҳои хурду миёнаи барқи обӣ заминаи мусоид фароҳам мебошад. Аммо, бо вуҷуди фароҳам будани ин гуна заминаҳо, сатҳи рушди иқтисодии минтақа то ҳол ба таври устувор ташаккул наёфта истодааст. Ба ақидаи мо, дар шароити муосир, яке аз омилҳои калидӣ барои рушди ҳамаҷонибаи иқтисодии минтақа, устувории молиявӣ ва самаранокии фаъолияти низоми бонкии минтақа маҳсуб меёбад.

Низоми бонкии қавӣ метавонад ба рушди инфрасохтор, тавсеаи соҳибкорӣ, ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, фароҳам овардани замина барои таъсиси корхонаҳои саноатӣ, тақвияти ҳунарҳои мардумӣ, сохтмони неругоҳҳои хурду миёнаи барқи обӣ ва баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳолӣ мусоидат намояд. Аз ин рӯ, гузаронидани таҳлилилу таҳқиқот ва пешниҳод кардани ақидаҳо ҷиҳати устуворгардонии молиявии низоми бонкӣ ва рушди ҳисоббаробаркунию хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт масъалаи муҳимму мубрами илмӣ ва иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Зикр кардан бомаврид аст, ки дар минтақаи Рашт рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, пешниҳоди қарзҳои низоми бонкии минтақа ва хизматрасониҳои муосири бонкӣ яке аз омили муҳимми рушди иқтисодиёти минтақа ба ҳисоб меравад. Рушди соҳибкорӣ, кишоварзӣ, хизматрасонӣ, туризм, тақвияти ҳунарҳои мардумӣ, сохтмони неругоҳҳои хурду миёнаи барқи обӣ, сохтмони корхонаҳои хурду миёнаи саноати коркарди захираҳои кӯҳӣ, баланд шудани сатҳи шуғл ва даромади аҳолӣ ба устувории бонкҳо ва низоми бонкии минтақа вобаста мебошад. Бо таҳкими инфрасохтори молиявӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои нав ва тавсеаи хизматрасониҳои бонкӣ иқтисодиёти минтақа метавонад ба марҳилаи нави рушд ноил гардад.

Дар шароити муосир, рушди устувори иқтисодиёти минтақаҳо ба сифати идоракунӣ ва устувории низоми молиявӣ, алалхусус ба устувории низоми бонкии минтақа, вобастагии калон дорад. Низоми бонкӣ дар маҷмӯъ ҳамчун сарчашмаи асосии ҷараёни ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, тақсимоти захираҳо, маблағгузорӣ ба истеҳсолот ва рушди соҳибкорӣ баромад мекунад [1, с. 65]. Бояд тазаккур дод, ки **у**стувории молиявии низоми бонкӣ ин ҳолатест, ки дар он муассисаҳои бонкӣ қобилияти иҷрои уҳдадориҳо, пешгирии низоми хавфҳо, нигоҳ доштани пардохтпазирӣ ва дастгирии фаъолияти иқтисодиро дар ҳар шароит доро мебошад. Аз ин лиҳоз, бо мақсади дарки дурусти рушди низоми бонкӣ дар минтақаи Рашт ва устувории ҳолати молиявии он, як қатор нишондиҳандҳои асосии низоми бонки минтақаи Раштро дар давраи солҳои 2018-2024 мавриди таҳлилу омӯзиш қарор медиҳем.

Рушди босуръати техникаю технология ва замимабарномаҳои мобилӣ дар замони муосир ба фаъолияти низоми бонкии минтақаи Рашт низ таккони ҷиддӣ бахшида истодааст. Алалхусус, бо истифода аз воситаҳои электронии пардохт сол то сол суръати пардохтҳо баланд шуда, сатҳу сифати хизматрасониҳои бонкию молиявӣ баланд гашта истодаанд ва аз ҷониби дигар ин амал барои мизоҷон шароити мусоид фароҳам оварда истодааст [2, с. 126]. Маврид ба зикр аст, ки истифодабарии замимабарномаҳои мобилӣ, замимабарномаҳои интернетӣ алҳол, яке аз муҳимтарин воситаи пардохти саривақтии қарз ва дигар амалиётҳои бонкӣ баромад карда, барои мизоҷон ҳолати соддаю осони ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро фароҳам оварда истодааст.

Тавре, ки мушоҳида мегардад дар низоми бонкии минтақаи Рашт бо мақсади дастрасу осон гардонидани хизматрасониҳои муосири бонкӣ, алалхусус ҳисоббаробаркуниҳо бо мизоҷон ва вусъат бахшидани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, шумораи банкоматҳо, пос-терминалҳо ва кортҳои пардохтии бонкӣ, замимабарномаҳои мобилӣ, замимабарномаҳои интернетӣ сол то сол тамоюли зиёдшавиро касб намуда истодааст [3; 6].

Мувоифиқи маълумоти омории ҷамъбастгардида аз рӯйи ҳисоботи воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявии дар минтақа фаъолиятдошта ба охири соли 2024 дар маҷмӯъ шумораи умумии банкоматҳо дар минтақа ба 60 адад расонида шуд, ки нисбат ба охири соли 2020 ба миқдори 39 адад ё 2,9 маротиба зиёд гардид. Миқдори умумии кортҳои пардохтии бонкӣ бошад, ба охири соли 2024 ба 162 474 адад расонида шуда, дар қиёс ба охири соли 2020 ба андозаи 100 683 адад ё 2,6 маротиба зиёд гардид [8]. (Ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. - Шумораи пос-терминалҳо ва ҳаҷми амалиёт тавассути онҳо дар минтақаи Рашт дар давраи солҳои 2020-2024 (бо адад ва %)

№	Теъдоди таҷҳизотҳои электронии пардохтӣ дар низоми бонкии минтақаи Рашт	с. 2020	с. 2021	с. 2022	с. 2023	с. 2024	*Тағйирот соли 2024 нисбати соли 2020*	
							номиналӣ	*нисбӣ*
1	**Миқдори умумии кортҳои пардохтии бонкӣ (адад)**	**61 791**	**73 505**	**96 270**	**137 824**	**162 474**	***100 683***	***2,6 мар.***
2	**Шумораи умумии банкоматҳо (адад)**	**21**	**25**	**43**	**55**	**60**	***39***	***2,9 мар.***
3	**Шумораи умумии POS-терминалҳо (адад)**	**93**	**95**	**106**	**242**	**300**	***207***	***3,2 мар.***
	дар марказҳои хизматрасонию савдо ва дорухонаҳо	36	40	42	71	78	*42*	*2,2 мар.*
	барои қабули пардохтҳои давлатӣ ва пешниҳоди пули нақд	57	55	63	77	67	*10*	*17,5%*
4	**Ҳаҷми пардохтҳо тавассути POS-терминалҳо (ҳаз.сомонӣ)**	**208 587,6**	**247 428,8**	**505 302,8**	**966 594,8**	**1 119 656,9**	***911 069,3***	***5,4 мар.***
	пирифтани пули нақд тавассути POS-терминаҳо	207 876,9	245 763,0	502 897,2	947 907,5	1 050 434,5	*842 557,6*	*5,1 мар.*
	пардохтҳо тавассути POS-терминалҳо дар марказҳои хизматрасонию савдо ва дорухонаҳо	710,7	1 665,8	2 403,7	2 585,3	3 909,1	*3 198,4*	*5,5 мар.*
	пардохтҳо тавассути POS-терминалҳо-қабули пардохтҳои давлатӣ	0,0	0,0	1,9	16 102,0	65 313,3	*65 313,3*	*100,0%*

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси [8; 9]

Бояд тазаккур дод, ки бо мақсади иҷрои самараноку сифатноки Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 2023, №586 “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” низоми бонкии минтақаи Рашт як қатор тадбирҳои амалиро ба анҷом расонида истодааст, ки яке аз ин гуна тадбирҳои саривақтӣ ин гузаронидани ҳама гуна амалиётҳои бонкию молиявӣ тавассути QR-рамзҳо ба ҳисоб меравад. Алҳол, бозори молияи ҷаҳонӣ бо суръати афзоянда рушд карда истодааст ва дар заминаи рушди он шаклу намудҳои муосири гузаронидани амалиётҳои бонкию молиявӣ ба таври электронӣ вусъат ёфта истодааст. Аз ин лиҳоз, кишвари мо низ ҳамчун давлати комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд ҳар чӣ зуд ва босамар ҳамингуна амалиётҳои бонкию молиявиро дар гардиши бозори молиявӣ ва муносибатҳои бозории худ чӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва чӣ дар минтақаҳои дурдасти кишвар ҷорӣ намояд.

Тавре, ки дарҷ намудем яке аз ин гуна амалиётҳои муосири бонкию молиявӣ тули солҳои охир ин истифодаи васеи амалиётҳо тавассути QR-рамзҳо ва замимабарномаҳом мобилию интернетӣ баҳисоб меравад, ки айни замон сол то сол дар низоми бонкии минтақаи Рашт низ рӯ ба ривоҷ ниҳода истодааст ва барои вусъат бахшидан ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст.

Мувофиқи маълумоти омории аз рӯйи ҳисоботи воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявии минтақа ҷамъбастгардида, теъдоди QR-рамзҳо ба охири соли 2024 дар маҷмӯъ 443 ададро ташкил дода, нисбат ба охири соли 2020 дар ҳаҷми 100 фоиз зиёд гардид, аз он ҷумла: QR-рамзҳо барои қабули пардохтҳои давлатӣ насбгардида 34 адад ва QR-рамзҳои дар марказҳои хизматрасонӣ, савдо ва дорухонаҳо насбгардида 409 адад.

Ҳаҷми умумии пардохтҳои ғайринақдии тавассути ин QR-рамзҳо амалигардида, дар соли 2024 дар маҷмӯъ маблағи 1 037,0 ҳаз. сомониро ташкил дода, нисбат ба соли 2020 ба андозаи 100 фоиз ва нисбат ба соли 2023 ба 41 адад ё ба андозаи 10,2 фоиз зиёд гардид, аз он ҷумла: пардохтҳо тавассути QR-рамзҳо барои пардохти арзиши хизматрасониҳои муздноки давлатӣ маблағи 229,0 ҳаз. сомонӣ ва пардохтҳо тавассути QR-рамзҳо барои хариди молу маҳсулот ва дигар хизматрасониҳо дар марказҳои хизматрасонӣ, савдо ва дорухонаҳо маблағи 808,0 ҳаз. сомонӣ. (Ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2. - Теъдоди QR-рамзҳо ва ҳаҷми амалиёт тавассути онҳо дар минтақаи Рашт дар давраи солҳои 2020-2024 (бо адад ва %)

№	Теъдоди таҳизотҳои электронии пардохтӣ дар низоми бонкии минтақаи Рашт	с. 2020	с. 2021	с. 2022	с. 2023	с. 2024	*Тағйирот соли 2024 нисбати соли 2020*	
							номиналӣ	*нисбӣ*
1	**Шумораи QR-рамзҳо (адад)**	**0**	**0**	**130**	**402**	**443**	***443***	***100%***
	шумораи QR-рамз дар марказҳои хизматрасонию савдо ва дорухонаҳо	0	0	130	384	409	*409*	*100,0%*
	шумораи QR-рамз барои қабули пардохтҳои давлатӣ	0	0	0	18	34	*34*	*100,0%*
2	**Ҳаҷми пардохтҳо тавассути QR-рамзҳо (ҳаз. сомонӣ)**	**0,0**	**0,0**	**419,1**	**654,8**	**1 037,0**	***1 037,0***	***100%***
	пардохт тавассути QR-рамзи дар марказҳои савдою хизматрасонӣ ва дорухонаҳо (сомонӣ)	0,0	0,0	419,1	584,2	808,0	*808,0*	*100,0%*
	пардохтҳо тавассути QR-рамз барои қабули хизсатрасониҳои пулакии давлатӣ	0,0	0,0	0,0	70,6	229,0	*229,0*	*100,0%*

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси [8; 9]

Мувофиқи маълумоти ҳисоботи воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявии минтақаи Рашт бақияи ҳаҷми амонату пасандозҳо, ки яке аз сарчашмаҳои асосии маблағгузории соҳаҳои хоҷагии халқи минтақа ба ҳисоб мераванд дар низоми бонкии минтақаи Рашт ба охири соли 2024 дар маҷмӯъ ба 104 005,8 ҳаз. сомонӣ баробар шуд, аз ҷумла: пасандозҳои муҳлатнок ба 18 389,1 ҳаз. сомонӣ баробар шуд.

Тазаккур додан бомаврид аст, ки яке аз муҳиммияти самти фаъолияти низоми бонкӣ ин ҳаҷми қарздиҳӣ ба соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, дар паёми соли 2024 ироагардида ҷиҳати афзоиш додани ҳаҷми қарздиҳӣ ба низоми бонкии кишвар супориши мушаххас дода шуд, аз ҷумла таъкид гардид, ки "... бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи афзояндаи иқтисоди миллӣ ва аҳолӣ дар панҷ соли охир аз ҷониби низоми бонкии кишвар беш аз 80 миллиард сомонӣ қарз дода шудааст. Ҷиҳати идома додани ин раванд ба Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзӣ супориш дода мешавад, ки ҳаҷми пешниҳоди қарз ба иқтисодиётро ҳамасола зиёд намоянд. Нишондиҳандаи мазкур то охири соли 2027 бояд ба беш аз 100 миллиард сомонӣ расонида шавад" [10].

Дар заминаи ин дастуру супоришҳо яке аз самтҳои муҳимми дигаре, ки ба низоми бонкии минтақа вобастагии калон дорад ин тавассути пешниҳоди қарзҳо дастгирӣ намудани соҳаҳои хоҷагии халқ, хусусан дастгирии соҳаҳои истеҳсолӣ дар минтақа ба ҳисоб меравад. Дар ин самт низоми бонкии минтақаи Рашт дар солҳои охир ба натиҷаҳои назаррас ноил гардида истодааст.

Маълумоти расмии ҳисоботи воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявии минтақа шаҳодати онро медиҳад, ки дар охири соли 2024 ҳаҷми қарздиҳӣ нисбат ба охири соли 2020 ба таври назаррас афзоиш ёфт, аз ҷумла: бақияи сандуқи қарзии низоми бонкии минтақаи Рашт дар маҷмӯъ дар охири соли 2024 ба 136 053,5 ҳаз. сомонӣ расонида шуда, нисбат ба охири соли 2020 ба маблағи 89 486,2 ҳаз. сомонӣ ё 2,9 маротиба афзоиш ёфт.

Ҳаҷми қарзҳои додашудаи низоми бонкии минтақаи Рашт бошад, ба интиҳои соли 2024 маблағи 146 838,3 ҳаз. сомониро ташкил дода, нисбат ба охири соли 2020 ба маблағи 107 693,6 ҳаз. сомонӣ ё 3,7 маротиба зиёд мебошад. Дар таркиби ҳаҷми қарзҳои додашуда дар соли 2024 ҳиссаи қарзҳои додашуда ба соҳаҳои истеҳсолии минтақа дар маҷмӯъ 22,5 фоизро ташкил медиҳад, аз ҷумла: ба соҳаи картошкапарварӣ 9,4 фоиз, чорводорӣ 9,1 фоиз, замбуриасалпарварӣ 2,2 фоиз, дигар намуди маҳсулоҳои кишоварзӣ 0,6 фоиз.

Хулоса, дар солҳои охир новобаста аз таъсири буҳронҳои пай дар пайи молиявию иқтисодӣ ва ҷорӣ шудани ҳар гуна таҳримҳо ба кишварҳои шарики стратегии Тоҷикистон низоми бонкии кишвар ба натиҷаҳои назаррас ноил гашта истодааст, алалхусус низоми бонкии минтақаи Рашт. Вале тавре, ки мушоҳида мегардад "дар раванди фаъолияти худ ва амали кардани хизматрасониҳои муосири бонкию молиявӣ ташкилотҳои қарзии молиявии кишвар, алалхусус воҳидҳои сохтории онҳо дар минтақаҳо то андозае ба мушкилоту муаммоҳо рӯ ба рӯ гашта истодаанд" [4; 5].

Бо мақсади ҳалли мушкилоти мавҷуда ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявие, ки дар минтақа фаъолият менамоянд, зарур дониста мешавад, ки ташкилотҳои мазкур маҷмӯи чораҳои бонизом ва мақсаднокро татбиқ намуда,

қарорҳои дахлдори идоракуниро қабул намоянд. Аз ҷумла, татбиқи тадбирҳои зерин мувофиқи мақсад арзёбӣ мегардад:

1) тақвият бахшидани устувории молиявӣ ва коҳиш додани дараҷаи хатарпазирии низоми бонкии минтақа тавассути таъмини фаъолияти муназзам ва самараноки воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявӣ;

2) фароҳам овардани имконияти дастрасии воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба захираҳои молиявии озод бо мақсади беҳтар намудани қобилияти пардохтпазирӣ ва тавсеаи хизматрасониҳо;

3) такмили низоми назорати бонкӣ аз ҷониби сохторҳои марбутаи сарбонк ва шуъбаи минтақавии Бонки миллии Тоҷикистон дар шаҳри Ғарм ҷиҳати таъмини шаффофият ва риояи меъёрҳои муқарраргардида дар фаъолияти воҳидҳои сохторӣ;

4) паст намудани сатҳи осебпазирии низоми бонкии минтақа ва ҳамзамон таъмин намудани устувории фаъолияти воҳидҳои сохторӣ тавассути истифодаи усулҳо ва механизмҳои муосири идоракунии молиявӣ;

5) ташаккули муҳити рақобатпазири бозорӣ дар низоми бонкии минтақа бо мақсади баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бонкӣ;

6) диверсификатсияи манбаъҳои пасандозӣ ва такмили сиёсати фоизии пасандозҳои ҷалбнамудаи воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявӣ;

7) диверсификатсияи сандуқи қарзӣ ва танзими меъёрҳои фоизии қарзҳо бо дарназардошти хусусиятҳои иқтисодии минтақа ва қобилияти пардохтпазирии мизоҷон;

8) такмили иқтидори кадрӣ тавассути ҷалби мунтазами мутахассисон ба барномаҳои омӯзишӣ, коромӯзӣ, семинарҳо, машваратҳо ва мизҳои мудаввар ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи дониш ва малакаҳои касбии кормандони воҳидҳои сохторӣ.

Адабиёт

1. Карпова, Е.С. Организация безналичных расчетов: учебные материалы / Карпова Е.С., Сироткин А.С. - Москва, “Синергия”. - 2013 г. – 67 с.
2. Усоскин, В.М. Платежные системы и организация расчетов в коммерческом банке / Усоскин В.М., Белоусова В.Ю. // Высшая школа экономики. – Москва. – 2011 г. – 190 с.
3. Миршарифзода, Э.Қ. Масъалаҳои рушди низоми бонкӣ ва қарздиҳӣ дар минтақаи Рашт / Э.Қ. Миршарифзода, А.Ш. Шодизода, А.М. Ҷомиев // Идоракунии давлатӣ. – 2025. - №2 (73). - С. 213-221.
4. Ниёзов, М.А. Муомилоти пулӣ ва низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ / М.А. Ниёзов. - Душанбе, “Эр-граф”. - 2012. – 375 с.
5. Ниёзов, М.А. Рушди низоми бонкӣ дар 25-соли Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Ниёзов, Ҷ. Нурмаҳмадзода, Ҷ. Нуралиев С. Икромӣ. - Душанбе, “Вектор-принт”. – 2016. - 294 с.
6. Ниёзов, М.А. Саҳми низоми бонкӣ дар рушди деҳот, тақвияти ҳунарҳои мардумӣ дар минтақаи Рашт: мушкилотҳо ва роҳу услуби бартараф кардани онҳо / М.А. Ниёзов, Э.Қ. Миршарипов // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. - №2 (2). - 2020. – С. 70-74.
7. Ниёзов, М.А. Принсипҳои асосии қарздиҳӣ ва аҳамияти онҳо дар муомилоти қарзӣ / М.А. Ниёзов, Э.Қ. Миршарипов / Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - №3 (42). - С. 218-230. ISSN 2663-0389
8. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ. - www.nbt.tj (санаи мурочиат 10.10.2025).
9. Ҳисоботҳои солонаи Шуъбаи минтақавии Бонки миллии Тоҷикистон дар шаҳраки Ғарм барои солҳои 2020-2024.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024 [Манбаи электронӣ]. – http://prezident.tj.
11. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ / Ш. Раҳимзода. - Душанбе: “Эр-граф”. - 2018. – 513 с.

Маълумот дар бораи муаллифон	Сведения об авторах	About the authors
Ниёзов Мустафо Абдуллоевич-номзади	**Ниёзов Мустафо Абдуллоевич**- кандидат экономических наук,	**Niyozov Mustafo Abdulloevich** - Candidate of

илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менҷменти Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар н. Рашт. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, шаҳраки Ғарм, кӯчаи Э. Муҳиддин-63. E-mail: m_niyozov@nbt.tj, Тел.: (+992) 988797100

доцент кафедры бухгалтерского учета и менеджмента Таджикского педагогического института в Раштском районе. Адрес: Республика Таджикистан, Раштский район, городок Гарм, улица Э. Мухиддина-63, тел: (+992) 988797100, E-mail: m_niyozov@nbt.tj

Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting and Management of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. Address: Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm town, E. Mukhiddin street-63. E-mail: m_niyozov@nbt.tj, Ph.: (+992) 988797100

Миршарифзода Эмомалӣ Қурбоналӣ–сардори раёсати таълими Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар н. Рашт. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, шаҳраки Ғарм, кӯчаи Э. Муҳиддин-63. Email: emomali-95s@mail.ru, Тел.: (+992) 988536364

Миршарифзода Эмомали Курбонали-начальник отдела образования Таджикского педагогического института в Раштском районе. Адрес: Республика Таджикистан, Раштский район, городок Гарм, улица Э. Мухиддина-63, Email: emomali-95s@mail.ru, Тел: (+992) 988536364

Mirsharifzoda Emomali Qurbonali-Head of the Education Department of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. Address: Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm town, E. Muhiddin street-63, Email: emomali-95s@mail.ru, Ph.: (+992) 988536364

УДК: 338.4

СОҲИБКОРИИ ИҶТИМОӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ ИҶТИМОӢ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

Комилзода Н.Б.
Саидов П.М.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аннотатсия. Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, зарурати пайдо намудани шаклҳои нав ва самарабахши фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба манфиати ҷомеа равона гардидаанд, беш аз пеш эҳсос мешавад. Яке аз чунин шаклҳои инноватсионӣ соҳибкории иҷтимоӣ мебошад, ки дар ҳалли масоили иҷтимоӣ нақши муассир мегузорад. Соҳибкории иҷтимоӣ ба худ шакли фаъолияти тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратиро мегирад, ки ба ҳалли мушкилоти иҷтимоии аҳолӣ нигаронида шудааст.

Ҳадафи мақола омӯзиши моҳият, хусусиятҳо ва аҳамияти рушди соҳибкории иҷтимоӣ мебошад. Вазифаҳои асосии он иборатанд аз: таҳлили таъриф ва хусусиятҳои соҳибкории иҷтимоӣ, омӯзиши заминаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилӣ, арзёбии моделҳои амалкунанда ва пешниҳоди тавсияҳо барои рушди он дар Тоҷикистон.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, иҷтимоӣ, ҷомеа, модел, устуворӣ, моливӣ, худтаминкунӣ, қонун.
Барои иқтибос: Комилзода, Н. Б. Соҳибкории иҷтимоӣ ҳамчун воситаи ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосир / Н. Б. Комилзода, П. М. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 170-174.

СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО КАК ИНСТРУМЕНТ РЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Комилзода Н.Б.
Саидов П.М.
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Аннотация. В современных условиях глобализации и изменения экономических и социальных отношений потребность в поиске новых и эффективных форм предпринимательской деятельности, направленной на благо общества, ощущается как никогда ранее. Одной из таких форм инноваций является социальное предпринимательство, которое играет эффективную роль в решении социальных проблем. Социальное предпринимательство принимает форму коммерческой и некоммерческой деятельности, направленной на решение социальных проблем населения.

Целью статьи является исследование сущности, особенностей и значения развития социального предпринимательства. В число его основных задач входят: анализ определения и характеристик социального предпринимательства, изучение правовых и организационных основ, оценка существующих моделей и предоставление рекомендаций по его развитию в Таджикистане.

Ключевые слова: предпринимательство, социальный, общество, модель, устойчивость, финансы, самообеспечения, право.

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS A TOOL FOR SOLVING SOCIAL PROBLEMS IN MODERN SOCIETY

Komilzoda N.B.
Saidov P.M
Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki

Annotation. In the modern conditions of globalization and changes in economic and social relations, the need to find new and effective forms of entrepreneurial activity aimed at the benefit of society is felt as never before. One of such forms of innovation is social entrepreneurship, which plays an effective role in solving social problems. Social entrepreneurship takes the form of commercial and non-commercial activities aimed at solving social problems of the population.

The purpose of the article is to study the essence, features and significance of the development of social entrepreneurship. Its main objectives include: analysis of the definition and characteristics of social entrepreneurship, study of the legal and organizational framework, assessment of existing models and provision of recommendations for its development in Tajikistan.

Key words: entrepreneurship, social, society, model, sustainability, finance, self-sufficiency, law.

Гузориши масъала. Соҳибкории иҷтимоӣ як самти муҳими фаъолияти соҳибкорӣ маҳсуб ёфта, ҳоли ҳозир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равнақ ёфта истода аст. Ин шакли фаъолиятт соҳибкорӣ пеш аз ҳама ба фаъолияти иҷтимоии мардум алоқаманд буда, қисме аз амалҳо дар доираи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ сурат мегиранд. Соҳибкории иҷтимоӣ — ин шакли фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки ҳадафи асосии он на танҳо ба даст овардани фоида, балки ҳалли масъалаҳои иҷтимоии ҷомеа, дастгирии гурӯҳҳои осебпазир ва ташаккули муҳити иҷтимоии устувор мебошад. Ин шакли фаъолияти соҳибкорӣ ҳамзамон унсурҳои тиҷоратӣ ва иҷтимоиро муттаҳид менамояд [1. с,4] .

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба масалаи мазкур таҳқиқотҳо аз ҷониби Борнштейн Д., Кикал Дж., Лайонс Т., Е. М. Белого, Селин М.А., Stevenson H. H., Timmons J., Spinelli S. Ва дигарон гузаронида шудааст.

Мақсади мақола ин – омӯзиши соҳибкории иҷтимоӣ мебошад, ки ҳамчун воситаи ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосир баромад мекунад.

Муҳтавои асосии мавод. Соҳибкории иҷтимоӣ дар иқтисодиёти муосир як усули нав ба ҳисоб меравад, ки фаъолиятҳои иҷтимоии-иқтисодиро ба ҳам муттаҳид мекунад, ки дар он мақсад ва мароми ташкилот бо инноватсия ва технологияи иҷтимоии навоварона ҳамоҳанг аст, ҳамчунин барои расидан ба истиқлолияти молиявӣ шаклҳои гуногуни ҳамкории тиҷоратӣ ва модельҳои гуногуни тиҷоратӣ истифода мебарад.

Худи мафҳуми «соҳибкории иҷтимоӣ» мураккаб аст, чунки аз якҷояшавии ду мафҳум: «иҷтимоӣ» ва «соҳибкорӣ» иборат мебошад. Ба назарияи баъзе муҳақиқон, мафҳуми «иҷтимоӣ» дар ин таъриф «танҳо як намуди соҳибкорииро муайян менамояд». Агар калимаи «соҳибкорӣ» маънии аниқу равшан надиҳад, пас таърифи он бо калимаи «иҷтимоӣ» маънии зиёд нахоҳад дошт [6].

Соҳикории иҷтимоӣ – ин фаъолиятест, ки ба кам кардани ё ҳал кардани мушкилоти иҷтимоӣ равона шудааст ва хусусиятҳои асосии зеринро дорост: афзалияти мақсадҳои иҷтимоӣ бар фоида, худтаъминкуни ва устувории молиявӣ, истифодаи механизмҳои бозорӣ ва навовариҳо, ҷалб намудани гурӯҳҳои иҷтимоии осебпазир, арзёбии таъсири иҷтимоӣ ҳамчун нишондиҳандаи асосии самаранокӣ.

Афзалияти мақсадҳои иҷтимоӣ бар фоида — ин принсипи асосии соҳибкории иҷтимоӣ аст, ки маънои онро дорад, ки манфиатҳои иҷтимоӣ ва рафъи мушкилоти ҷомеа муҳимтар аз фоида ва даромадҳои молиявӣ мебошанд. Дар чунин модель, фаъолияти соҳибкори кӯшиш мекунад, ки ба ҷои ҳадафҳои иқтисодии фақат, ба беҳбудии иҷтимоии гурӯҳҳои осебпазир ё ҷомеа таваҷҷуҳ кунад [5, с. 8.].

Худтаъминкунӣ ва устуворииmолиявӣ - ин ду принсипи муҳим дар соҳибкории иҷтимоӣ ва ташкилотҳои иҷтимоии муваффақ мебошад, ки ба қобилияти ташкилот ё ширкат барои таъмини молиявии худ ва нигоҳ доштани устуворӣ дар шароити номустақим ва тағйирёбандаи иқтисодӣ ишора мекунанд.

1. Худтаъминкунӣ (самообеспеченность): Ин маънои онро дорад, ки ташкилот ё ширкат метавонад манбаъҳои молиявии худро мустақилона таъмин кунад, бе эътимод ба кӯмакҳои берунӣ (масалан, грантҳо, ҳодисаҳои хайриявӣ ва ё кумаки давлатии). Ин метавонад тавассути фурӯши маҳсулот ё хизматрасониҳои худ, ҷалби муштариён ва истифодабарии манбаъҳои дигар (мисли сармоягузорӣ ё қарзҳои тиҷоратӣ) ба даст ояд. Дар чунин ҳолат, ташкилот на танҳо равандҳои иҷтимоии хешро дастгирӣ мекунад, балки метавонад фаъолияти худро ба таври устувор идома диҳад.

2. Устуворииmолиявӣ: Устуворииmолиявӣ ба қобилияти ташкилот барои нигоҳ доштани ва идора кардани манбаъҳои молиявии худ дар шароити гуногуни иқтисодӣ, ки метавонад тағйир ёбад, ишора мекунад. Ташкилотҳое, ки молияшон устувор аст, метавонанд дар ҳолатҳои душвор ё тағйироти бозор ба фаъолияти худ идома диҳанд. Масалан, онҳо метавонанд барои пардохт кардани хидматҳо ва ҳалли мушкилоти иҷтимоии худ кӯшиш кунанд, ҳатто агар манбаъҳои молиявии кӯмаккунанда коҳиш ёбанд.

Истифодаи механизмҳои бозорӣ ва навовариҳо - ин принсип дар фаъолияти соҳибкории иҷтимоӣ ба истифодаи воситаҳо ва стратегияҳои муосири бозорӣ ва технологияҳои нав барои беҳтар кардани таъсир ва афзоиши устуворииташкилотҳои иҷтимоӣ ишора мекунад. Маъзарат ва назар ба бозор ва навовариҳо метавонад дар рушди самаранокии ташкилотҳои иҷтимоии кӯмак расонад, ки дар ҳоле ки манфиатҳои иҷтимоии асосӣ нигоҳ дошта мешаванд, самаранокии иқтисодӣ ва молиявӣ низ беҳтар мегардад.

1. Механизмҳои бозорӣ: Механизмҳои бозорӣ ба маънии истифодаи қонунҳо ва принсипҳои иқтисодии бозор мебошад, ки барои таъмин намудани устувории молиявӣ ва самаранокии тиҷорат дар соҳаҳои гуногун кӯмак мекунанд. Масалан, истифодаи стратегияи фурӯш, реклама, рақобат, ва ба бозор ворид кардани маҳсулот ё хизматрасониҳои нав метавонад барои ҳавасманд кардани муштариён ва ҷалби маблағҳо барои ҳалли мушкилоти иҷтимоии мавҷуда мусоидат намояд. Ин механизмҳо метавонанд ба таври мустақим ё ғайримустақим таъсир расонанд. Масалан, ташкилоти иҷтимоии метавонад бо истифода аз арзон кардани маҳсулоти худ барои қабули ҳарчи бештари муштариён ва ҷалби сармоягузорони ҳавасманд кӯмак кунад.

2. Навовариҳо: маънои истифодаи технологияҳои нав, идеяҳои эҷодӣ ва усулҳои муосир барои беҳтар кардани равандҳои корӣ ва хизматрасониҳо доранд. Навовариҳо метавонанд ҳамчун воситаи мукаммали рушди иҷтимоии ба ҳисоб оянд, ки имкон медиҳад ташкилотҳо бештар самаранок ва муассир кор кунанд. Мисолҳо метавонанд истифодаи барномаҳои рақамии инноватсионӣ барои идора кардани маълумот, ҷалби доимии ҷомеа тавассути платформаҳои интернетӣ, ё таҳияи хизматрасониҳои муосир бо истифода аз технологияи мобилӣ ва ё онлайн платформаҳои иқтисодии нав. Ин навовариҳо метавонад арзишҳои иҷтимоиро таҳкими кунанд ва ба ҳалли мушкилот кӯмак расонанд, дар ҳоле ки устуворӣ ва самаранокии молиявии ташкилотро баланд мебардоранд.

Ҷалб намудани гурӯҳҳои иҷтимоии осебпазир - ин маънои онро дорад, ки дар доираи соҳибкории иҷтимоӣ, таваҷҷуҳ ва кӯмак ба гурӯҳҳои ҷамъиятӣ, ки ба туфайли шароитҳои иҷтимоии, иқтисодӣ ё ҷуғрофӣ дар маъзарат қарор доранд, дода мешавад. Гурӯҳҳои осебпазир метавонанд ба одамони ноболиғ, кӯдакон, маъюбон, занон, шахсони сини пиронсол, муҳоҷирон ва дигар шахсони дар ҳолатҳои душвор қарор дошта, мутахассисон бояд кӯшиш кунанд, ки ба онҳо имкониятҳои баробар барои иштирок дар рушди иҷтимоии кишвар ва фаъолиятҳои иқтисодӣ таъмин кунанд.

Гурӯҳҳои осебпазир метавонанд дар якчанд ҷанбаҳои соҳибкории иҷтимоӣ саҳм гузоранд, аз ҷумла дар ташкили корхонаҳо, таҳияи маҳсулот ё хидматрасониҳо, ва даромаднокии ин ширкатҳо. Масалан, истифодаи қарорҳои дарозмуддат барои дастгирии аъзои осебпазир, дар давоми вақт кӯмак мекунад, ки онҳо на танҳо аз кӯмакҳои хориҷӣ, балки аз роҳи мустақил кор ва фаъолият фоида баранд.

Арзёбии таъсири - ин раванде аст, ки дар доираи соҳибкории иҷтимоӣ барои муайян кардани сатҳи таъсири воқеии фаъолиятҳои ташкилот ё ширкат ба ҷомеа ва гурӯҳҳои осебпазир анҷом дода мешавад. Арзёбии таъсир кӯмак мекунад, ки фаҳмем, чӣ миқдор ва чӣ гуна масъалаҳои иҷтимоии, ки ба он аҳамият дода шудааст, ҳалли худро ёфтаанд, ва чӣ гуна ин кӯмакҳо дар беҳбуди ҳолати зиндагии одамон, ҳалли мушкилоти муҳити зист ё тақвияти равандҳои таълимӣ, тандурустӣ ва ё фарҳангӣ таъсир мерасонанд.

Арзёбии таъсири иҷтимоӣ дар маҷмӯъ, ба ташкилотҳо ва соҳибкорони иҷтимоӣ кӯмак мекунад, ки таъсири хешро дар ҷомеа беҳтар ёрӣ расонанд ва барои кӯмак кардани масъалаҳои муҳим ва муфид дар оянда қарор қабул кунанд.

Заминаҳои ҳуқуқӣ ва шаклҳои ташкили соҳибкории иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ба ақидаи намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ, шарикони рушд, коршиносони маҳаллии ҳуқуқ ва намояндагони бахши хусусӣ, ки дар чор соли охир борҳо эълон шудаанд, Тоҷикистон ба қабули чунин қонун манфиатдор аст.

Қонун дар бораи соҳибкории иҷтимоӣ пеш аз ҳама барои ташаккули насли нави соҳибкорон, ки ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ тавассути фаъолияти соҳибкорӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд, фазои ҳуқуқӣ фароҳам оварда метавонад.

Бо мақсади фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ барои рушди чунин фаъолият, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳибкории иҷтимоӣ» таҳти №2119, санаи 2 январи соли 2025 қабул гардида, аввалин санади махсусгардонидашуда дар ин самт ба ҳисоб меравад. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилии ҳуқуқӣ ва иқтисодии амалигардонии соҳибкории иҷтимоиро дар кишвар муайян намуда, заминаи мустаҳками рушдро барои ин намуди соҳибкорӣ таъмин менамояд, ки ҷабҳаҳои асосии ин қонун талил кардашуда оварда шудааст.

Қонуни мазкур (№2119, аз 2 январи соли 2025) асосҳои ҳуқуқии зеринро муқаррар мекунад [4].

Мақсад: таъмин намудани кафолати ҳифз ва дастгирии давлатӣ, тавсеаи фаъолияти соҳибкории иҷтимоӣ ва беҳбудии ҳаёти гурӯҳҳои осебпазир.

- Асоси ҳуқуқӣ: Қонун ба Конститутсияи ҶТ такя мекунад ва якҷоя бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ амал мекунад.

- Принсипҳо: қонуният, адолати иҷтимоӣ, шаффофият, баробарҳуқуқӣ ва ихтиёрият.
- Кафолатҳо: давлат фаъолияти ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ равонаро дастгирӣ мекунад, ба истиснои баъзе фаъолиятҳои махсус (мисли истеҳсоли силоҳ, фурӯши спиртӣ ва ғ.).

Соҳибкории иҷтимоӣ метавонад аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ - дар шакли корхонаҳои иҷтимоӣ, соҳибкорони инфиродӣ - дар шакли соҳибкорони иҷтимоӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ - агар онҳо фаъолияти иқтисодии иҷтимоиро амалӣ намоян, ташкил карда шавад.

Шартҳо барои ба даст овардани мақом:

- Ворид шудан ба феҳристи субъектони соҳибкории иҷтимоӣ.
- Ҷавобгӯ будан ба меъёрҳои фаъолияти иҷтимоӣ (масалан, 50% кормандон аз гурӯҳҳои осебпазир, 50% даромад аз фаъолияти иҷтимоӣ, ва 50% сармоягузории такрорӣ ба фаъолияти иҷтимоӣ).

Фарқиятҳо дар шаклҳои ташкилии соҳибкории иҷтимоӣ:

- Корхонаҳои иҷтимоӣ метавонанд аз ҳама гуна шакли ҳуқуқӣ таъсис ёбанд, шарт он аст, ки фаъолияти онҳо бо ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ алоқаманд бошад.
- Соҳибкорони инфиродӣ бояд худашон ё фаъолияти онҳо ба гурӯҳҳои осебпазир вобаста бошад.
- Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ наметавонанд аз даромади соҳибкории иҷтимоӣ бештар аз 30% барои хароҷоти маъмурӣ истифода баранд ва даромад дар байни аъзоҳояшон тақсим карда намешавад.

Тақрибан 56 иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз қабули қонун ба соҳибкории иҷтимоӣ машғул буданд ё фаъолияти соҳибкории иҷтимоиро дар кишвар фаъолона тарғиб менамуданд.

Гурӯҳҳои асосии мақсадноки ташкилотҳое, ки ба соҳибкории иҷтимоӣ – ин занони осебпазир (84%), занони сокини деҳот (75%) ва ҷавонон (84%) мебошанд. Қисми зиёди ташкилотҳо ба аъзои хонаводаи муҳоҷирон (57%), муҳоҷирони бозгашта (46%) ва оилаҳою шахсони камбизоат (48%) кумаки иҷтимоӣ ва дастгирӣ мерасонанд. Илова бар ин, ташкилотҳо инчунин қурбониёни савдои инсон (18%), шахсони собиқ маҳкумшуда (11%) ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ (11%)-ро низ дастгирӣ менамоянд [2].

Ҳамин тариқ баъди таҳқиқи масъалаи мазкур мо ба чунин хулоса омадем:

1. Соҳибкории иҷтимоӣ яке аз равандҳои инноватсионӣ ва муассири рушди ҷомеа дар шароити муосир ба ҳисоб меравад. Он ҳамчун воситаи са.мараноки ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ амал мекунад. Ин навъи соҳибкорӣ имконият медиҳад, ки тавассути фаъолияти иқтисодӣ ба беҳбудии шароити зиндагии гурӯҳҳои осебпазир мусоидат карда шавад. Ҳамзамон, соҳибкории иҷтимоӣ ба баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳолӣ, рушди иқтидори инсонӣ ва мустаҳкам кардани ҳамбастагии иҷтимоӣ замина мегузорад;
2. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо вуҷуди пайдо шудани намунаҳои алоҳидаи соҳибкории иҷтимоӣ, ин соҳа ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии рушди худ қарор дорад. Барои он ки соҳибкории иҷтимоӣ ба як ҷузъи муҳими иқтисоди миллӣ табдил ёбад, зарур аст, ки як қатор чорабиниҳои муассир аз ҷумла: дастгирии давлатӣ тавассути грантҳо ва таълимӣ, эҷоди марказҳои рушди соҳибкории иҷтимоӣ дар минтақаҳо, ҷалби бахши хусусӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ ба шарикӣ;
3. Соҳибкории иҷтимоӣ дар Тоҷикистон як самти нав ва муҳим дар рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ба ҳисоб меравад. Ин навъи соҳибкорӣ на танҳо ба даромаднокии молиявӣ, балки ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ - аз қабили дастгирии гурӯҳҳои осебпазир, таъсиси ҷойҳои корӣ, беҳтарсозии муҳити зист ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ — равона шудааст. Пеш аз қабул конун дар кишварамон фаъолияти соҳибкори иҷтимоӣ ба назар мерасид, ки асалан фаъолияти соҳибкории иҷтимоиро Ташкилотҳои Ҷамъиятӣ ба роҳ монда будаанд.
4. Барор рушди соҳибкории иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебояд имтиёзҳои ба монанди имтиёзҳои андозӣ, имтиёзҳо дар додани грантҳо, дастрасӣ ба инфрасохтор, қарзҳои камфоиз дода шавад.

Адабиёт

1. Борнштейн Д. Как изменить мир: социальное предпринимательство и сила новых идей. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – 296 с.
2. Бюро по правам человека и соблюдению законности. Социальное предпринимательство в Таджикистане: анализ, вызовы и перспективы развития [Электронный ресурс]. – Душанбе: Бюро по правам человека, 2023. – 40 с. – Режим доступа:

https://bhr.tj/sites/default/files/library/docs/bpch_predprinimatelstvo.pdf, свободный. – Дата обращения: 18.03.2025.

3. Кикал Дж., Лайонс Т. Социальное предпринимательство: миссия – сделать мир лучше. – М.: Альпина Паблишер, 2014. – 320 с.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳибкории иҷтимоӣ»: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2025 № 2119 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2025.

5. Основы социального предпринимательства: учебное пособие / под ред. Е. М. Белого. – М.: Юрайт, 2019. – 177 с.

6. Селин М.А. Статья «Социальное предпринимательство: тенденции, проблемы и перспективы распространения в современной России». Материалы V Международной электронной научной конференции 2013 г. URL Интернет-страницы: http://www.scienceforum.ru/2013/248/3045

7. Stevenson H. H. Some thoughts on business plans / H. H. Stevenson [et al.]. 1999.

8. Timmons J., Spinelli S. New venture creations: Entrepreneurship fir the 21st century.N. Y.: McGray-Hill/Irwin, 2007. 16

Маълумот дар бораи муаллифон

Комилзода Низомуддин Бегаҳмад-номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Саидов Пайрав Мизробхонович-доктори фалсафа (PhD) дар иқтисодиёт, муаллими калони кафедраи “Молия ва қарз”-и Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудакӣ. 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16.

Сведения об авторах

Комилзода Низомуддин Бегахмадович-кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Саидов Пайрав Мизробхонович-доктор философии (PhD) по экономике, старший преподаватель кафедры “финансы и кредит” – Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. Сангака Сафарова 16.

About the authors

Komilzoda Nizomiddin Begahmadovih-Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Finance and Credit, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki.

Saidov Payrav Mizrobkhonovich-Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Senior Lecturer, Department of Finance and Credit, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, Sangak Safarov street 16.

УДК: 631.11

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС - КАК ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Мирзон Н.М.
Наимзода М.С.
Институт экономики и системных исследований развития сельского хозяйства ТАСХН
Солиев Ф.М.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В данной статье рассматривается инвестиции как основа устойчивости развития аграрного сектора. Исследованием установлено, что для аграрного сектора крайне необходим подбор наиболее практических структур привлечения инвестиций, наличие конкретных и требуемых сфер их реализации. Все финансовые потоки для инвестиционных целей можно охарактеризовать как инвестиционные ресурсы той или иной организации. Научно обоснованы, что свободный рынок спроса и предложения, источники инвестиционных ресурсов могут быть в любых формах и видах.

В перспективе необходимо поменять тенденции общегосударственной помощи аграрного сектора и проявлять помощь её компаниям и дехканским (фермерским) хозяйствам, способным гарантировать максимальную прибыль от вложенных денег. Один из основных течений кредитной политики считается вовлечение индивидуальных вложений в горные районы, чтобы преодолеть дефицит инвестиционных ресурсов для устойчивого развития аграрного сектора, нужно привлечение внутренних и внешних источников.

Ключевые слова: привлечение инвестиции, устойчивого развития, аграрный сектор, источники инвестиционных ресурсов, инвестиционных вложений, кредитная политика, фактор, рыночная экономика, финансовые потоки.

Для цитирования: Мирзон, Н. М. Инвестиционный процесс - как основа устойчивого развития аграрного сектора / Н. М. Мирзон, М. С. Наимзода, Ф. М. Солиев// Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 175-183.

INVESTMENT PROCESS AS A BASIS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR

Mirzon N.M.
Naimzoda M.S.
Institute for Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Tajik Academy of Agricultural Sciences
Soliev F.M.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article examines investments as the basis for sustainable development of the agricultural sector. The study found that the selection of the most practical structures for attracting investments, the availability of specific and required areas of their implementation, is extremely necessary for the agricultural sector. All financial flows for investment purposes can be described as the investment resources of an organization. It is scientifically proven that the free market of supply and demand, sources of investment resources can be in any form and types.

In the future, it is necessary to change the trends of national assistance to the agricultural sector and provide assistance to its companies and dehkan (farming) farms that can guarantee maximum profit from the invested money. One of the main trends in credit policy is the involvement of individual investments in mountainous areas, in order to overcome the shortage of investment resources for the sustainable development of the agricultural sector, it is necessary to attract internal and external sources.

Keywords: attracting investments, sustainable development, agricultural sector, sources of investment resources, investment investments, credit policy, factor, market economy, financial flows.

РАВАНДИ САРМОЯГУЗОРӢ - ҲАМЧУН АСОСИ РУШДИ УСТУВОРИ БАХШИ АГРАРӢ

Мирзон Н.М.
Наимзода М.С.
Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ
Солиев Ф.М.

Аннотатсия. дар ин мақола сармоягузорӣ ҳамчун асоси устувории рушди бахши аграрӣ баррасӣ карда мешавад. Тадқиқот муайян кардааст, ки барои бахши аграрӣ интихоби сохторҳои амалии ҷалби сармоягузорӣ, мавҷудияти соҳаҳои мушаххас ва зарурии татбиқи онҳо ниҳоят зарур аст. Ҳамаи ҷараёнҳои молиявӣ барои мақсадҳои сармоягузорӣ метавонанд ҳамчун захираҳои сармоягузории ин ё он ташкилот тавсиф карда шаванд. Аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудааст, ки бозори озоди талабот ва пешниҳод, манбаъҳои захираҳои сармоягузорӣ метавонанд дар ҳама гуна шакл ва намудҳо бошанд.
Дар оянда, тамоюлҳои кӯмаки умумидавлатии бахши аграриро тағйир додан ва ба ширкатҳо ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки метавонанд фоидаи ҳадди аксарро аз пули гузошташуда кафолат диҳанд, кӯмак расонидан лозим аст. Яке аз ҷараёнҳои асосии сиёсати қарзӣ ҷалби сармоягузориҳои инфиродӣ ба минтақаҳои кӯҳӣ барои бартараф кардани норасоии захираҳои сармоягузорӣ барои рушди устувори бахши аграрӣ ҷалби манбаъҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба ҳисоб меравад.
Вожаҳои калидӣ: ҷалби сармоягузорӣ, рушди устувор, бахши аграрӣ, манбаъҳои захираҳои сармоягузорӣ, андухти сармоягузорӣ, сиёсати қарзӣ, омил, иқтисоди бозорӣ, равандҳои молиявӣ.

Постановка вопросов. Как известно, деятельности инвестиционного процесса является одной из важнейших задач нынешних условиях аграрного сектора экономики. Данный вопрос является не только как поддержка аграрного хозяйства от падения, но также существенным инструментом дальнейшего роста производства. Исходя из этого пути рыночных отношений стимулирование будет трудно обеспечить без финансовых поддержкой.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и практические исследования вопросов связанных с нашей тематикой рассмотрены и изучены в работах отечественных и зарубежных ученых как: Ушачов И.В., Хасанов М.М., Юлдашев С.С., Зубченко Л.А., Қудратов Р.Р. Носиров Р., Ахмедов Д.Х., Махмудова Ш.Х., Файзов Н.Б., Шамсиев К.Б. и др.

Цель данной статьи - рассмотреть инвестиционный процесс как ключевое условие для стабильного развития сельского хозяйства.

Изложение основного материала. Ученый исследователь Л.Л. Игонина подчеркивает, что: «...в подходящие характеристики функционирования недостаточные вложение, обеспечивают требуемые структурные перемены. С этой цели взаимосвязи особенную актуальность и значимость приобретает вопрос активизации инвестиционного процесса в аграрном секторе» [1, с. 127].

Следует подчеркнуть, что среди ученых-экономистов существует разные суждение, что аграрной сектор чем других отраслей народного хозяйства имеет мало шансов в жесткой конкурентной борьбе по причине плохо-оснащенных мощностей, низкая урожая сельскохозяйственных культур и включая отрасли животноводства.

По данному вопросу ученый Российской Федерации И. Ушачев подчеркивает, что: «…если наша государство хочет быть самостоятельным, то решение вопросов обеспечение продовольственной безопасности играет особую роль. Поэтому необходимо форсированное возобновление производства агропромышленного комплекса и на этой основе сокращение степени продовольственной зависимости государства от ввоза продуктов с учетом постепенного увеличения среднедушевого потребления продуктов питания; формирование координационно-финансовых условий с целью результативной деятельности товаропроизводителей; совершенствование общественных обстоятельств существования на аграрной сектор» [2, с. 120-122].

По нашему мнению, нынешних условиях финансовые вложение необходимо направлять там, где будет реальная отдача. Тогда в конкурентной борьбе выиграет тот, кто сможет знающе и верно использовать по направлению все вложенные денежные средства в нужды хозяйствующей деятельности. Также, обладание существенными денежными средствами по назначению, но, если их использовать адресно получение прибыли от их эффективности.

Изучая взгляд многочисленных ученых экспертов-экономистов, сам процесс вовлечения вложений в аграрное производство инноваций и их результативность приобретает особой задачей в современных условиях.

Если сопоставить рассмотренные подходы с современными условиями развития экономики аграрного сектора, то сущности определение инвестиции выгладить следующими образом: «…в финансовой литературе вплоть до 80-х годов термин - инвестиция - с целью рассмотрения действий социалистического воспроизводства никак не применялся, главной областью его использования существовали переводы трудов иностранных авторов и проведение исследования в сфере

экономики, в дальнейшем слово “инвестиции” приобрело наиболее обширное продвижение в академическом обороте, применялось в государственных и нормативных бумагах».

Также из числа экспертов и практиков нередко возникали дискуссии о разных определениях «инвестиций». Ученые эксперты-экономисты стремились к разным мнениям, так как не существовало единого представления о сути определения «инвестиции».

Исследованием установлено, что суть определения «вложения» в законодательных актах рассматривается как: «…инвестиции - все виды права на имущество (кроме имущества личного пользования или, связанного с деятельностью по продаже товаров без их переработки), включая денежные средства, ценные бумаги, производственно-технологическое оборудования и результаты интеллектуальной деятельности, принадлежащие инвестору на основе права собственности и вкладываемых им в объекты инвестиционной деятельности в целях получения дохода и достижения значимого результата» [4, с. 56].

В данной статье слова “инвестиции” рассматривается нами, как финансирование в определенный процесс деятельности для приобритения в определенных благах нужд. В “Экономической энциклопедии” трактует следующим образом: «…инвестиции, долгосрочные вложения капитала внутри государства или же за пределы в развитии производства и нематериальной отрасли, осуществление различных трейдерских проектов, связанных с сооружением новых, совершенствованием и реконструкцией действующих объектов, покупкой акций и иных ценных бумаг, в социально-финансовые сферы» [3, с. 450-452].

Анализируя данного термина «инвестиции», можно замечать, что ряд экспертов придерживаются мнения и считают, что в большей степени связано с капиталовложением.

Заслуживает особое мнение, что похожую точку зрения указывал глава государства, а именно: «…развитие экономики этой или иной страны невозможно бе поддержки привлечения зарубежных инвестиций» [5, с.78-80].

Поводу данного вопроса исследователь Зубченко Л., придерживается следующего мнения: «…с указанием на иностранную научную литературу, считают инвестиции, более широким значением, чем капиталовложения, так как инвестиции могут быть как реальными, так и портфельными (инвестициями» [5, с. 84-86].

Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года определяет обеспечение продовольственной безопасности как одну из стратегических целей устойчивого развития аграрного сектора посредством системной реализации аграрных реформ [7, с. 26].

К сожалению, по сей день, как и в случае с событиями, происходящими в регионах страны, до сих пор не решены загадки раздела земли на основе пожизненного наследственного права пользования. В результате правовые и экономические предпосылки для самостоятельной и эффективной интеграции крупных сельскохозяйственных хозяйств в ведение научно обоснованной системе ведение сельского хозяйства не сложились.

А также в данной стратегии развития в качестве основных задач в секторе улучшения предпринимательского климата и инвестиционных условий определены следующие:

- преграда для консолидации земельные участки сельскохозяйственных предприятий, нехватки инвестиции в строительство крупных сельскохозяйственных предприятий;
- при ограниченном доступе обеспечение материально-технической базы агропромышленного комплекса к информации о рынках сбыта, связанной с продовольственной безопасностью;
- недостаточные управления водными ресурсами в агропромышленном комплексе, отсутствия интегрированной системы управления водными ресурсами;
- зависимости экономики страны от производства импорта продуктов питания, оборудования, топлива и др.;
- формирование развития агропромышленного комплекса в связи с глобальными изменениями климата на перспективе;
- недостаточны уровень экологической устойчивости развития сельского хозяйства, связанный с обострением деградации земельных и водных ресурсов, пахотных земель в результате деградации (эрозии), загрязнения, засоления, заболачивания, повышения уровня грунтовых вод, сокращения лесной территории, вывода земель из сельскохозяйственного оборота, а также факторов изменения климата.

В статье подчеркивается, что в данной стратегии приоритеты аграрной реформы направлены на здорового инвестиционного климата:

- развитие производственного бизнеса и промышленности по переработке отечественной продукции сельского хозяйства, реализация инвестиционных проектов с внедрением инновационной технологий и повышение экспортного потенциала страны;

- развитие и формирование инфраструктуры села для развития и поддержки малого и среднего бизнеса на региональных уровнях;

- поддержка аграрной реформы в водном секторе;

- обеспечение экономического доступа к продовольствию устойчивого роста аграрного сектора;

- на основе диверсификации сельскохозяйственного производства внедрение инноваций с учетом минимального воздействия на окружающую среду и качество земель, разработка мероприятий по замене опасных химических веществ альтернативными химическими веществами с меньшим риском, повышение привлекательности отрасли, особенно для дехканских (фермерских) хозяйств, за счет формирования и укрепления цепочек добавленной стоимости;

- расширение доступа к высококачественным семенам и удобрениям на внутреннем рынке, увеличение производства сельскохозяйственной продукции за счет стимулирования использования инновационой технологий для дальнейшего развития сельского хозяйства;

- продвижению эффективную систему междисциплинарного подхода к улучшению полноценного питания путем координации политики в аграрном секторе, здравоохранения, социальной защиты, повышения осведомленности о ценности продуктов питания и эффективной политике финансирования;

- устойчивое функционирование системы хранения, использование ирригационной и дренажной инфраструктуры в качестве основы для устойчивой орошаемой сельскохозяйственной деятельности и обеспечение продовольственной безопасности, занятости населения в сельской местности и снижение уровня бедности в республике;

- восстановление ирригационных и дренажных систем для улучшения водоснабжения орошаемых земель, улучшения мелиоративного состояния засоленных и водно-болотных угодий;

- разработка экономических механизмов покрытия затрат на содержание и эксплуатацию ирригационной и дренажной инфраструктуры в орошаемом земледелии, совершенствование системы государственных субсидий на оплату использования электроэнергии для орошения сельскохозяйственных угодий с помощью насосных станций, негативное влияние существующей тарифной политики в области орошения и дренажа на эффективность деятельности отрасли;

- совершенствование рынка сельскохозяйственной продукции для обеспечения доступа к нему производителей сельскохозяйственной продукции;

- внедрение системы государственной эффективности стимулирования освоения новых сельскохозяйственных земель и возврата засоленных, заболоченных и ранее неиспользуемых земель в сельскохозяйственную оборот;

- решение вопросов проведения внутрихозяйственных ирригационных и дренажных сетей для ассоциаций водопользователей (АИО) и государственной поддержки устойчивого развития и деятельности этих ассоциаций;

- всестороннее поощрение фермерской деятельности и малого предпринимательства в аграрном секторе посредством законодательства, особенно для молодежи [7, с. 27].

Таким образом, для развития сельскохозяйственного сектора и его эффективности в условиях рыночной экономики целесообразно поэтапное создание агропромышленных кластеров и предприятий для полной переработки хлопкового волокна, шкур, коконов, винограда, фруктов и других видов сельскохозяйственной продукции.

Разработка инвестиционных проектов в агропромышленном комплексе для перерабатывающей промышленности представляет собой сложный процесс, характеризующийся различными доступными методами их формирования.

В современных условиях Правительства Республики Таджикистан выделяет особое внимание уделяется вопросами привлечение инвестиционного процесса. В этом году глава государства выступил с посланием основателю мира и единства Лидеру нации президенту страны Э.В своем выступлении Рахмон отметил, что “ожидается, что к 2030 году инвестиционный климат Таджикистана улучшается, также доля частного капитала в валовом внутреннем продукте увеличилась на 5 раз. Стоить отметить, что за 15 лет вклад промышленности в валовой внутренний продукт страны должен значительно возрасти, и Таджикистан должен стать индустриально-аграрной страной” [7, с. 28].

В условиях рыночной экономики эти два понятия слышатся вмести и часто. В современных условиях время во многих исследованиях можно встретить интерпретирование как: «…инвестиции (капиталовложения) - это долгосрочные капиталовложения средств в актив фирмы». Некоторые думают, что эти понятия идентичны.

По данному вопросу ученый Коваленко Н. дает такое определение, что: «реальные инвестиции - это капиталовложения с целью прироста вещественно-производственных ресурсов, производства основных фондов». Также он утверждает, что: «Реальные инвестиции называются капитальным вложением» [6, с. 67-68].

Такую мнению, фактические инвестиции совсем никак не капиталовложения, а одна из конфигураций инвестиций. Данную идею поддерживает и Л. Игонина, где утверждается, что: «…важнейшей составляющей реальных инвестиций являются инвестиции, осуществляемые в форме капитальных вложений, также в экономической литературе называют также реальными инвестициями в узком смысле слова, или капитал-образующими инвестициями» [1, с. 127].

Немаловажно выделить, что экономические капиталовложения на 1-ый взгляд имеют все шансы представиться малоэффективными, никак не обеспечивающими формирование основных средств, условий производства, финансового подъема. Однако данное совершенно не так. Самостоятельно приобретение акций никак не формирует реального, материального капитала. В случае если средства, вырученные с реализации акций, направляются в производство, приобретение оборудования, в этом ситуации финансовые вложения будут капитальными вложениями в основной капитал и реорганизуются тем самым в реальные инвестиции.

Для аграрного сектора крайне ценен подбор наиболее практических структур привлечения инвестиций, наличие конкретных и требуемых сфер их реализации. Также обратить внимание на то, что различные субъекты рынка инвестируют за счет собственных средств, которые были сформированы ими в ходе профессиональной деятельности. Все финансовые потоки для инвестиционных целей можно охарактеризовать как инвестиционные ресурсы той или иной организации. В случаях, когда есть обширный рынок спроса и предложения, источники инвестиционных ресурсов могут быть в любых формах и видах. Некоторые экономические средства и внутрихозяйственные запасы считаются одними из основных инвестиций в аграрном секторе экономики республики [9, с.95-96].

Следовательно, необходимо выделить, что формирование хозяйствующих субъектов является приоритетной задачей государственной политики в экономики страны. В данном контексте принимаются ряд нормативно-правовых актов способствующие развитию частного сектора национальной экономики, создаются условия для упрощения процедур регистраций, создаются предприятия со смешанным капиталом и т.д. В соответствии с оценкой международных экономических организаций за минувшие годы Таджикистан три раза вступал в состав 10 ведущих государств-реформаторов. Руководство страны с целью предоставления последующего формирования государства и наибольшего привлечения прямых инвестиций расширяет процедуру реформы в целях усовершенствования инвестиционного климата и осуществления предпринимательской деятельности. В 2017 г. привлечение иностранных инвестиций в экономику страны составило 7,5 миллиардов сомони, с которых 51% является прямыми инвестициями. Необходимо отметить, что предприниматели и трейдеры стремительно примут участие в реализации определенных Правительством приоритетов, в особенности согласно устойчивому экономическому развитию, ввозу передовых технологий, создание новые рабочие места, увеличению доходов населения, а также совершению творческих трудов, благих и великодушных инвестиций.

Исследование показали, что правовое регулирование и государственное гарантирование иностранных инвестиций являются важными условиям способствующих привлечению иностранного капитала в сельскохозяйственных предприятиях. Также от состояния инвестиционного климата зависит возможность привлечения иностранных инвестиций.

Для экономической самостоятельности аграрных предпринимателей, следует осуществить единую реструктуризацию значащихся за ними кредиторских задолженностей согласно платежам, в госбюджет разных уровней, предусмотрев при этом их обязанность из-за увеличения производительности изготовления.

В перспективе необходимо поменять тенденции общегосударственной помощи аграрного хозяйства и проявлять помощь её компаниям и дехканским (фермерским) хозяйствам, способным гарантировать максимальную прибыль от вложенных средств. Один из основных течений кредитной политики считается вовлечение индивидуальных вложений особенно в горных районах

республики. Для преодоления дефицит инвестиционных ресурсов для устойчивого развития аграрного сектора, необходимо привлечение внутренних и внешних источников.

Нами в ходе исследования были анализированы динамики поступлений иностранных инвестиций Республики Таджикистан за 2017-2021 годы, который приведены в табл.1

Таблица 1. - Динамика поступлений иностранных инвестициях в Республики Таджикистан за 1991-2021 гг. млн. доллар [13, 237].

	Годы					2021 по сравнению с 2017 г.
	2017	2018	2019	2020	2021	
Инвестиции - всего						
Накоплено на начало отчетного года, млн.доллар	5665,4	6366,2	6652,9	6474,9	6367,0	112,3
Поступило за год, млн. долларов	1100,4	644,4	607,1	428,5	718,3	-65,2
Из них;						
Прямые инвестиции						
Накоплено на начало года отчетного года, млн.доллар	3584,8	3631,7	3948,4	3760,5	3653,8	101,9
Поступило за год, млн. долларов	354,5	326,8	345,9	162,5	342,2	-96,5
Взносы в уставной фонд						
Накоплено на начало года отчетного года, млн.доллар	2156,7	2311,9	2359,3	2236,6	2149,7	-99,6
Поступило за год, млн. долларов	46,0	102,4	75,5	15,0	109,8	в 2,3 раза

Источник: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе. -2024, с.237

Анализ таблицы 1 показывает, что инвестиции накоплено на начало отчетного года в 2021 году составил - 6367,0 млн. долларов по сравнению с 2017 годом увеличилась на - 112,3%. Исследование показал, что поступление инвестиции за анализируемый период уменьшилась на - 65,2%; прямые инвестиции - на 101,9; - 96,5%; взносы уставного фонда на - 99,6% и в 2,3 раза. В Посланиях Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона на Маджлиси оли (28.12.2023) подчеркивается, что несмотря на влияние негативных факторов последних лет, в том числе распространение инфекционного заболевания COVID-19 во многих странах мира и в том числе в Таджикистане, торговые региональные конфликты, нарушение системы международных экономических и финансовых отношений и их непосредственное влияние на национальную экономику и аграрному сектору. За предыдущие годы 7 лет темпы развития национальной экономики в среднем составили 7,5 %, а объем валового внутреннего продукта увеличился в 1,5 раза. Тогда, когда в условиях экономических и торговых ограничений более двух лет во время пандемии COVID-19. В это время денежные доходы населения увеличились в 3,3 раза, с 37,2 млрд сомони в 2017 году до 112,7 млрд сомони в 2023 году. Средняя заработная плата увеличилась более чем в 2 раза, а размер окончательной пенсии - в 1,9 раза. Также отметить, что несмотря на рост цен на мировых рынках, в последние годы в стране сохранился стабильный уровень инфляции, а в 2023 году - 3,8 процента. В результате уровень бедности снизился с 29,5 % в 2017 году до 21,2 % в 2023 году. С целью продолжения этого процесса Правительству страны поручается принять конкретные меры для снижения уровня бедности до 10 процентов в последующие семь лет. В связи с этим в перспективу необходимо обеспечить темпы развития национальной экономики на уровне не менее 8% посредством эффективной реализации принятых Государственных программ и планов [8].

В условиях рыночной экономике примение вид ресурсной помощи агарарному сектору посредством непосредственных поставок минеральных удобрений, средств охраны растений и

животных, технической и иных запасов. В составе проектов восстановления и формирования конкурентоспособных сфер, зон, изготовления единичных разновидностей продукта. В связи с этим необходимо развивать отрасли садоводство особенно богарных садов, виноградарство, зерновых и зернобобовых и масличных культур. При этом Правительство посредством уполномоченных структур приобретает требуемые средства согласно рыночным расценкам, формирует потребность в них [9, с.67-68].

Необходимо отметить, что Правительством Республики Таджикистан представляется влияющим типом рынка, имеющим рыночными способами, вырабатывающим спрос, оно способствует уменьшению стоимости на промышленные средства, в то же время активизирует и обеспечивает потребность в продукции сельского хозяйства и содействует стабилизации экономики страны.

С точки зрения важности капитала в стимулировании конкретных финансовых вложений государство расценивая состояние законодательной основы и принципов инвестиционной деятельности, подчеркиваем, регулирование инвестиционной деятельности со стороны государства в первую очередь направлено для развития национальной экономики и инвестиционной привлекательности [10, с.34-36]. В этой связи в Республике Таджикистан для иностранных инвесторов предложено довольно большое количество льгот и послаблений. Так к примеру, иностранным инвесторам даются наиболее большие привилегии, нежели внутренним компаниям организациям.

Для разработки стратегии повышения инвестиционной привлекательности регионов Республики Таджикистан проведем SWOT-анализ (табл. 2).

Республика Таджикистан является членом некоторых областных и субрегиональных учреждений, в том числе:

- ✓ Организации экономического сотрудничества “ОЭС”;
- ✓ Международного фонда спасения Аральского моря “МФСА”;
- ✓ Межгосударственной координационной водохозяйственной комиссии “МКВК”;
- ✓ Межгосударственной комиссии по устойчивому развитию “МКУР”.

ОЭС считается межправительственной областной системой по проблемам социально-экономического развития. Совместная работа по проблемам защиты природы и устойчивого развития. Также ОЭС ведет деятельность по руководство инфраструктуры энергетики и охраны природы, природных минеральных запасов, находящихся вокруг территории республики [11, с.9-13].

В свою очередь необходимо принять, что в таком случае Республика Таджикистан равно как член Комиссии Устойчивого развития ООН поставил свою подпись в Иссык-кульскую и Нукусскую Декларации в 1995 г., направленных на исследование областных проектов мероприятий согласно устойчивому формированию Центрально-Азиатского района и считается соучастником действий «Окружающая среда для Европы» и «Окружающая среда и устойчивое развитие для Азии». А кроме того РТ стремительно принимает участие в осуществлении Регионального проекта мероприятий по охране окружающей среды (РПДООС), исследованном коллективно под эгидой МКУР и при помощи АБР, ЮНЕП и ПРООН, и подготовке Рамочной конвенции по окружающей среде и устойчивому развитию государств Центральной Азии, а кроме того поддерживает процедуру подготовки Центрально-Азиатской стратегии устойчивого развития. Важно учесть, что ученым - экономистом доктором экономических наук К. Шамсиевим предложен модель увеличения инвестиций в регионах Республики Таджикистан, SWOT-анализ приведены в следующей таблицы 2. [12, с.137-138]

Таблица 2. - SWOT-анализ повышения инвестиционной привлекательности регионов Республики Таджикистан

Сильные стороны	Слабые стороны	Потенциальные	Потенциальные
1. Развитая инфраструктура.	1. Низкий уровень доходов населения	1. Развитие туризма	1. Основные вложения иностранных инвесторов приходятся на сырьевые отрасли, ресурсы которых ограничены.

2. Выгодное экономико-географическое положение	2. Низкая квалификация трудовых кадров.	2. Развитие перерабатывающих отраслей (с/х.).	2. Низкая активность инвесторов до и после выборов.
3. Наличие правовой базы привлечения инвестиций.	3. Низкий производственный потенциал.	3. Активная пропаганда инвестиционной привлекательности каждой области республики, включая отрасли сельского хозяйства	3. Неверно выбранные приоритеты инвестиционной политики могут негативно отразиться на развитии страны.
4, Богатое историческое прошлое.	4. Неразвитость финансово-кредитной системы	4. Принятие закона «Об инвестиции» для каждой области республики с учетом экономическо-социального положения и географического расположения	4. Дальнейшая недооценка инвесторами с отраслей сельского хозяйства может привести к потере инвесторов и еще большему ухудшению инвестиционной привлекательности сельского хозяйства
5. Наличие природных ресурсов.	5. Низкие вложения в науку	5. Создание органа, отвечающего за привлечение инвестиций на городском и областном уровне с четкой программой.	
	6. Практически полное отсутствие вторичного рынка ценных бумаг	6. Разработка и экспертиза инвестиционных проектов за счет бюджета	

Список литературы

1. Игонина Л.Л. Инвестиции. - М.: 2002. - с. 127

2. Ушачов И.В. Актуальные направления совершенствования экономического механизма в АПК // Федеральный научный центр аграрной экономики и социального развития сельских территорий – Всероссийский научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства. В АПК выпуск №5 2025, с. 120-122.

3. Экономическая энциклопедия / Институт экономики РАН; Ред.Л.И. Абалкин.- Москва: Экономика.-1999.- 450-452.

4. Хасанов М.М., Юлдашев С.С. Инвестиционный климат в Таджикистане и пути обеспечения его благоприятности на основе институциональных преобразований. - Душанбе: ТАСФЭТО, 2001.- 71 с.

5. Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции. -М.: Зерцало -М, 2004, -144с.

6. Экономика сельского хозяйства под ред.Н.Я. Коваленко для студентов высших учебных заведений, обучающихся по экономическим направлениям академического бакалавриата: Учебник.-М.: Юрайт, 2017.

7. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе.-2016 г.

8. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» (Душанбе. - 28. 12.2023)

9. Қудратов Р.Р. Носиров Р. Инвестиция-основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства. (монография) Душанбе, изд-во «Статус», 2005, 120с.

10. Ахмедов Д.Х., Махмудова Ш.Х., Файзов Н.Б. Мукаммалгардонии таҳияи лоиҳаҳои Сармоягузорӣ дар КАС. Душанбе. -2025, саҳ.34-36.

11.Қудратов Р.Ҳ. Нақши сармоягузорӣ дар рушди устувори кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон// Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзуи «Ташаккули модели инвеститсионии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», (ш. Душанбе, 14 декабри соли 2018)-С.9-13.

12. Шамсиев К.Б. Развитие предпринимательства АПК Таджикистана. Душанбе: Ирфон, 2006, 6 п.л. (Бобосадыкова Г.Б.).

13. Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе. -2024

Сведения об авторах

Мирзон Некрӯз Мирзон- н.и.и., мудири шуъбаи омӯзиши равандҳои кластеркунонӣ дар КАС-и Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Ҳаёти Нав, 360.

Наимзода Миралӣ Сабзалӣ-ходими пешбари илмии шуъбаи технологияи рақамӣ ва иқтисоди сабзи Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Ҳаёти Нав, 360.

Солиев Фирузҷон Мирзонович- **с**армутахассиси маркази ахбор ва омори Донишгоҳи Давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.

About the author

Мирзон Некруз Мирзон-к.э.н., заведующий отделом изучение кластерного процесса в агропромышленном комплексе Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Республики Таджикистан, г.Душанбе, улица Хаёти Нав, 360.

Наимзода Мирали Сабзали- ведущий научный сотрудник отдела цифровых технологий и зеленой экономики Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Республики Таджикистан, г.Душанбе, улица Хаёти Нав, 360.

Солиев Фирузжон Мирзонович- главный специалист Информационно-статистического центра Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14.

Маълумот дар бораи муаллифон

Mirzon Nekruz Mirzon-is a Candidate of Economics, Head of the Department for Studying the cluster process in the Agro-industrial complex at the Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Tajik Academy of Agricultural Sciences. 360 Khayeti Nav Street, Dushanbe, Republic of Tajikistan.

Naimzoda Mirali Sabzali-is a leading researcher at the Department of Digital Technologies and Green Economy at the Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Tajik Academy of Agricultural Sciences. 360 Khayeti Nav Street, Dushanbe, Republic of Tajikistan.

Soliev Firuzjon Mirzonovich- Chief Specialist of the Information and Statistics Center of the Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14.

УДК:368.004

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ВА ТАКМИЛИ ОН ДАР ФАЪОЛИЯТИ СУҒУРТАВӢ

Аҳадов И.Қ.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
Аҳроров С.Ҳ.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Аннотатсия. Таҳлили масъалаҳои назариявии истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаи суғурта дар давлатҳои хориҷӣ дар таҳқиқоти мазкур мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Омӯзиши ин масъала нишон дод, ки дар шароити муосир дар давлатҳои пешрафта соҳаи суғурта на танҳо воситаи барои идоракунии хатар ва ба таъмини амният табдил ёфтааст, балки бо назар ба таҳаввулоти технологӣ, иқтисодии ва иҷтимоии ҷаҳони муосир, он ба як соҳаи мураккаб ва динамикӣ табдил ёфтааст.

Муаллифон дар таҳлили худ истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаи суғуртаро дар давлатҳои пешрафтаи дунё нишон медиҳанд, ки ин раванд барои рушди бозор, баланд шудани рақобат, кам шудани хавфҳо, таъмини амният ва ғайра аҳамияти зиёд дорад. Аз ин рӯ, татбиқи технологияҳои нав ва такмили маърифати ҷамъиятӣ, инчунин сиёсати дуруст, метавонанд ба беҳбудии бозори суғурта ва самарабахшии он кӯмак расонанд. Тибқи ақидаи онҳо истифодаи таҷрибаи хориҷӣ барои пешрафти иқтисодиёт саҳми арзанда дорад.

Калидвожаҳо: таҷрибаи хориҷӣ, технологияи рақамӣ, суғурта, ташкилотҳои суғуртавӣ, хизматрасониҳои суғуртавӣ, азнавсуғуртакунӣ, суғуртакунӣ, ҳодисаҳои суғуртавӣ, суғуртаи рақамӣ, суғуртаи хатарҳои киберӣ,объекти суғурта, суғурташаванда.

Барои иқтибос: Аҳадов, И. Қ. Таҷрибаи хориҷии истифодаи технологияи рақамӣ ва такмили он дар фаъолияти суғуртавӣ / И. Қ. Аҳадов, С. Ҳ. Аҳроров // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 184-190.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ахадов И.К.
Таджикский государственный финансово-экономический университет
Ахроров С.Х.
Дангараский государственный университет

Аннотатция. В данном исследовании рассматривается анализ теоретических вопросов применения цифровых технологий в страховой сфере зарубежных стран. В современных условиях в развитых странах страховая сфера стала не только инструментом управления рисками и обеспечения безопасности, но и, учитывая технологическое, экономическое и социальное развитие современного мира, превратилась в сложную и динамичную отрасль.

Анализ применения цифровых технологий в страховой сфере развитых стран мира показывает, что этот процесс имеет большое значение для развития рынка, усиления конкуренции, снижения рисков, обеспечения безопасности и т. д. Следовательно, внедрение новых технологий и повышение осведомленности общественности, а также правильная политика могут способствовать улучшению страхового рынка и повышению его эффективности. Использование зарубежного опыта вносит существенный вклад в развитие экономики.

Ключевые слова: зарубежный опыт, цифровые технологии, страхование, страховые организации, страховые услуги, перестрахование, страхование, страховые события, цифровое страхование, страхование от киберрисков, объект страхования, страхователь.

FOREIGN EXPERIENCE IN THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGY AND ITS IMPROVEMENT IN INSURANCE ACTIVITIES

Ahadov I.Q.
Tajik State University of Finance and Economics
Ahrorov S.H.
Dangara State University

Annotation. The analysis of theoretical issues of the use of digital technology in the insurance sector in foreign countries is considered in this study. In modern conditions in developed countries, the insurance sector has become not only a tool for risk management and ensuring security, but also, given the technological, economic and social developments of the modern world, it has become a complex and dynamic industry.

Analysis of the use of digital technology in the insurance sector in developed countries of the world shows that this process is of great importance for market development, increased competition, risk reduction, ensuring security, etc. Therefore, the implementation of new technologies and improving public awareness, as well as the right policy, can help improve the insurance market and its efficiency. The use of foreign experience makes a significant contribution to the development of the economy.

Keywords: foreign experience, digital technology, insurance, insurance organizations, insurance services, reinsurance, insurance, insurance events, digital insurance, cyber risk insurance, insurance object, insured.

Пешгуфтор. Дар шароити муосир, ки тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ба осон шудани раванди кор талош намуда, тартиби фаъолияти худро ба талаботи замон мувофиқ намуда истодаанд, яъне раванди рақамикуниро такмил медиҳанд, соҳаи суғурта низ аз онҳо қафо монданӣ нест. Рақамикунонии суғурта ба ширкатҳои суғуртавӣ имкон медиҳад, ки хароҷоти худро коҳиш дода, баҳри беҳтар намудани сифати хизматрасониҳо тавассути технологияи рақамӣ талош намоянд. Ин раванд ба онҳо шароит фароҳам меорад то дар баробари баландбардоштани сифати хизматрасонӣ шумораи мизоҷони худро афзоиш дода, маълумоти зиёдро саривақт коркард кунанд ва вақтро низ сарфа намоянд.

Инчунин, технологияҳои рақамӣ арзиши хизматрасониҳои суғуртавиро коҳиш дода, ташрифи мизоҷонро ба ширкатҳои суғуртавӣ кам мекунад, зеро шартномаҳои суғурта байни ширкат ва мизоҷ метавонанд тариқи онлайн баста шаванд. Бояд қайд намуд, ки дар навбати худ рақамикунонӣ бо вуҷудидоштани бартариятҳо, яъне, дар баробари баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, осон намудани кор ва васеъ намудани доираи хизматрасонӣ, камбудиҳо низ дорад.

Яке аз самтҳои ояндадори рушди иқтисодиёти рақамӣ ин суғуртаи рақамӣ ҳамчун роҳи қонеъ гардонидани суғуртакунандагон – истеъмолкунандагони ҳифзи суғурта мебошад. Хизматҳои суғурта, ки қаблан, масалан, суғуртаи тиҷорати электронӣ, суғуртаи хатарҳои киберӣ ва ғайра номида мешуданд, на ҳамчун маҳсулоти мустақил, балки ҳамчун илова ба суғуртаи молу мулк баррасӣ шуданд[8].

Асосан ба ин масъала афзоиши таҳдидҳои берунӣ ва дохилии киберӣ дар назар дошта шудааст. Бо вуҷуди ин, ширкатҳои суғуртавӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки дар баробари ҳимояи худ аз ҳамлаҳои киберӣ, инчунин, тамоми соҳаҳои дигари мамлакатро ҳимоя намуда, хавфи фаъолияти онҳоро коста гардонанд.

Мавод ва усулҳои тадкикот. Дар таҳқиқи мақола асосан методҳо ва усулҳои таҳлили иқтисодӣ ва оморӣ истифода шудаанд. Муаллифон дар кори таҳқиқотии худ масъалаи таҷрибаи хориҷии технологияи рақамӣ дар фаъолияти суғуртаро мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода, роҳҳои истифода ва такмили онро дар фаъолияти суғуртавӣ дар ҷумҳурӣ пешниҳод намудаанд. Илова бар ин, муаллифон пешниҳод мекунанд, ки дар низоми суғуртаи миллӣ технологияи иттилоотии муосир васеъ ва самаранок истифода шаванд. Ҳамаи ин бояд бо назардошти хусусиятҳои миллӣ, сатҳи рушди иқтисод ва имкониятҳои оморӣ таҳия ва такмил дода шаванд.

Фарзияи тадқиқот аз он иборат аст, ки ҳангоми дуруст, оқилона ва самаранок истифода бурдани технологияи иттилоотӣ дар низоми суғуртаи миллӣ ин низом рушд ёфта, ба коҳиш ёфтани хавфи тамоми соҳаҳои иқтисодиёт боис мегардад.

Натиҷаҳо. Ҳамаи инро ба назар гирифта, қариб тамоми давлатҳои дунё аз паи ташкил ва такмили рақамикунонии суғурта буда, мехоҳанд ин равандро тезонанд. Дар асл, яке аз сабабҳои суръутбахшидани раванди суғуртаи рақамӣ ин пандемияи COVID-19 буд, ки маҳз он маҷбур намуд, ки ширкатҳои суғуртавӣ хизмтрасониҳои худро ҳарчи бештар ва зудтар тариқи онлайн ба мардум пешниҳод намоянд. Зеро, мизоҷон ҳатто дар ҳамин давра ба хизматрасониҳои суғуртавӣ ниёз доштанд ва бояд бидуни тарки манзил аз ин намуди хизматраснӣ истифода мебурданд.

“Вуруди хизматҳои рақамӣ дар соҳаи суғуртаи умумӣ дар саросари ҷаҳон дар солҳои 2016-2019 оғоз ёфт. Маҳз дар ҳамин давра аксари кишварҳои Аврупо, ИМА, Ҷопон, Чин, Русия, Қазоқистон ва дигар кишварҳои пешрафта барномаҳои онлайнии суғуртаро, масалан, бақайдгирии полисҳои электронии суғуртаи ҳатмии масъулияти шаҳрвандии соҳибони воситаҳои нақлиёт, суғуртаи тиббии сайёҳон ба хориҷа ва суғуртаи молу мулкро ба роҳ монданд”[1].

Дар саросари ҷаҳон талаботҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои суғуртавӣ тағйир ёфта, онҳо кӯшиш менамоянд роҳҳои нави истифодаи хизматрасониҳоро пайдо намоянд. Масалан, дар Аврупо ва ИМА суғурташавандагон ба истифодаи телематика ё суғуртаи интеллектуалӣ бисёртар таваҷҷуҳ намуда истодаанд. Ин намуди технология имкон медиҳад, ки суғуртакунандагон дороиҳои худро аз дур бо воситаҳои махсус идора намоянд ва хавфи ба вуҷуд омадани ҳодисаҳои суғуртавиро кам намоянд. Ин ба ширкатҳои суғуртавӣ низ манфиатовар мебошад.

Бозори ҷаҳонии технологияи суғуртаи рақамӣ (Insurtech) вусъат ёфта, мамлакатҳои аз технологияҳои рақамӣ самаранок истифодабаранда ҳамеша аз паи васеъ намудани доираи хизматрасониҳои молиявӣ мебошанд.

“Дар соли 2024, хароҷоти бозори ҷаҳонии технологияи суғуртаи рақамӣ (Insurtech) 15,56 миллиард долларро ташкил дод ва дар минтақаи Амрикои Шимолӣ тақрибан нисфи ин маблағро ташкил медиҳад”[5].

Дар шароити зудтағйирёбанда будани иқтисодиёти ҷаҳонӣ, фаъолияти намудан баробар бо соҳаҳои пешрафтаи иқтисодӣ ва доштани иттилооти зарурии технологию молиявӣ барои ҳар як ширкати суғуртавӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Гарчанде ки гузариш ба рақамикунонӣ барои аксари соҳаҳои муҳими иқтисодии ҷаҳонӣ дар солҳои охир як раванди табиӣ буд, аммо барои бахши суғурта ва ширкатҳои дар ин самт фаъолияткунанда осон набуд. Бинобар ин, ширкатҳои суғурта кӯшиш намуданд, ки ҳарчи тезтар ба бозори онлайнӣ гузаранд ва дар ин асос ширкатҳои амрикоӣ ва аврупоӣ пешсафиро аз даст надода, ба фурӯши онлайнии суғурта машғул гардиданд.

“Андозаи бозори онлайни суғуртаи аврупоӣ дар соли 2024 ба 108,54 миллиард евро баҳо дода мешавад ва интизор меравад, ки то соли 2029 ба 155,02 миллиард евро мерасад ва афзоиши миёнаи солона дар давраи пешбинишаванда (2024-2029) 7,39% аст. Дар муҳити зудтағйирёбандаи тиҷорат, фаҳмидани каналҳои тақсимоти суғурта барои ширкатҳои суғурта муҳимтар мегардад”[4].

Дар баробари рақамикунонии иқтисодиёт, аз ҷумла рақамикунонии суғурта дар сатҳи ҷаҳонӣ дар Россия низ ин масъала мавриди таваҷҷуҳи ҳукумат қарор дошта, равандҳои рақамисозии тиҷорати суғурта бо маром вусъат ёфта истодааст ва суръати он бо суръати рақамикунонии иқтисодиёт ва дигар соҳаи иҷтимоӣ баробар аст. Дар ҳоле ки рушди фарҳанги молиявӣ дар Россия дар сатҳи зарурӣ рушд карда истодааст, таъсири он ба фарҳанги суғурта ва самаранокии истифодаи механизмҳои суғурта низ дар байни шаҳрвандон назаррас мебошад.

Дар Федератсияи Россия барои боз ҳам рушду такмил додани соҳаи суғурта аз ҷониби мақомотҳои дахлдор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия ва тасдиқ карда мешаванд, ки яке аз онҳо Стратегияи рушди соҳаи суғурта барои солҳои 2019-2021 мебошад, ки аз ҷониби Иттиҳоди умумирусиягии суғуртакунандагон таҳия шудааст. Дар ин санад яке аз самтҳои асосӣ ба рушди суғуртаи электронӣ (рақамӣ) равона карда шудааст, ки ин таваҷҷуҳи шаҳрвандонро ба суғурта бештар мегардонад.

Дар Россия истифодабарандагон ба хидматҳои суғуртаи рақамӣ бештар эътимод доранд. “Дар охири соли 2022 маълумот мавҷуд аст, ки тақрибан 50% пурсидашудагон харидани суғуртаро онлайн афзалтар донистанд. Индекси рақамии суғурта афзоиш ёфт - ин нишондиҳандаи ҳамаҷонибаест, ки сатҳи рақамикунонии маҳсулоти суғуртаро барои шахсони воқеӣ арзёбӣ мекунад. Дар соли 2022, Индекси суғуртаи рақамӣ 47% дар муқоиса бо 45% дар соли 2021 буд”[3].

Пешниҳод намудани хизматрасонии суғуртавӣ ба таври онлайн ҳавасмандии шаҳрвандонро афзоиш дода, дар солҳои охир нишондиҳандаҳои молиявии ширкатҳоро боло бурд. Инчунин, истифодаи навовариҳои муҳимтаринро дар самти технологияи рақамӣ метавон ҳамчун дастоварди соҳаи суғуртаи ин мамлакат донист. Яе аз нақшаҳои стратегии соҳаи суғурта ин истифодаи интеллекти сунъӣ ва технологияҳои биометрӣ мебошад, ки он дар ояндаи наздик нишонаи он аст, ки ба соҳаи суғурта диққати махсус дода мешавад. Алакай дар давлатҳои тараққикарда ин таҷриба дар амалия мавриди истифода қарор гирифтааст.

Бо вуҷуди бо суръати баланд ҷараён гирифтани равандҳои рақамисозӣ дар самти суғурта мақомоти танзимкунандаи бозори суғуртаро зарур аст, ки вазъи рақобатпазириро дар байни дигар рақибон ба инобат гирифта шуда, бояд сифати хизматҳои суғуртаи онлайнӣ ба таври дақиқтар муайян гарданд. Инчунин, дар ин миён хавфи суғурта, устувории молиявӣ, қобилияти пардохтпазирӣ ва дигар нишондиҳандаҳои молиявии ширкатҳо мавриди назар қарор гирад.

Ҳамаи инро ба назар гирифта мақомоти танзимкунандаи бозори суғурта ба ширкатҳои дохиливу хориҷӣ имконият медиҳад, ки тавассути нишондиҳандаҳои махсуси баҳодиҳӣ ба ширкатҳо суғуртавӣ аз рӯи номинатсияҳои гуногун баҳогузорӣ намуда, ҳолатҳои молиявии онро муайян намоянд.

Бори аввал дар Россия нишондиҳандаи суғуртаи рақамӣ - индекси суғуртаи рақамӣ, ки аз ҷониби ВСС ва AC&M Consulting таҳия шудааст, санҷида мешавад. “Тавре ки тадқиқоти ВСС ва AC&M Consulting нишон дод, беш аз 40% аҳолии дорои дастрасии доимӣ ба интернет аз хадамоти суғуртаи рақамӣ дар Русия истифода мебаранд. Зиёда аз 60% русҳо омодаанд, ки ба формати рақамии ҳамкорӣ бо ширкати суғурта гузаранд ва 25% русҳо омодаанд пурра ба суғуртаи рақамӣ гузаранд”[6].

Дар бозори суғуртаи Россия самтҳои ояндадори рақамикунонӣ ботадриҷ рушд карда истодааст, ки онро аз рӯи нишондиҳандаҳои оморӣ муайян намудан мумкин аст. Зеро, нишондиҳандаҳои тараққиёт баръало ба назар мерасанд ва онҳо пайваста сол то сол зиёд шуда истодаанд.

Ба монанди дигар мамлакатҳо дар Россия низ аз технологияи рақамии муосир васеъ истифода менамоянд, махсусан аз тарафи ширкатҳои суғуртавӣ, ки ба ин дохил мешаванд чатботҳо, блокчейн, BigData ва зеҳни сунъӣ. Технологияҳои номбаршуда метавонанд дар осон гардидани раванди кор, муошират бо мизоҷон ва ҷавоб гардонидан ба саволҳои онҳо, коркард ва нигоҳ доштани маълумотҳо, инчунин дар таҳлили дурусти он хизмат намоянд.

Ҳар сол бозори суғуртаи Федератсияи Россия афзоиши мутлақи мукофотҳои суғуртаро ба мизоҷон пешниҳод менамояд (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Пардохти суғурта дар бозори суғуртаи Русия барои солҳои 2019-2022

Еишондиҳанда, млрд рубли русӣ.	2019	2020	2021	2022	Суръати афзоиши мукофот, %	
					2022/2019	2022/2021
Суғуртаи ҳаёт	409,37	430,52	524,40	511,30	24,9	-2,5
ОСАГО (суғуртаи ҳатмии масъулияти шахсони сеюм)	214,95	220,02	225,55	273,10	27,1	21,1
Суғуртаи воситаҳои нақлиёти рӯизаминӣ	170,55	175,42	207,08	222,84	30,7	7,6
Суғуртаи ихтиёрии тиббӣ	180,65	176,96	199,93	213,70	18,3	6,9
Суғуртаи садама ва саломатӣ	187,37	202,31	261,89	207,18	10,6	-20,9
Суғуртаи масъулияти шаҳрвандӣ	32,28	35,84	45,17	43,37	34,4	-4,0
Суғуртаи хавфи молиявӣ	29,74	27,01	39,22	31,64	6,4	-19,3
Суғуртаи бор	21,61	19,93	24,20	29,58	36,9	22,2
Суғуртаи хоҷагии қишлоқ	5,65	8,08	9,18	11,30	100,0	23,1
Дигар намудҳо	229,01	242,61	271,67	272,74	19,1	0,4
Ҳамагӣ	1481,18	1538,70	1808,29	1816,75	22,6	0,5

Сарчашма: Алексеева Е.В. Цифровизация страхования: анализ, проблемы и направления развития вестник Алтайской академии экономики и права. 2023. № 6 (часть 2) с. 145-151 url: https://vaael.ru/ru/article/view?id=2870 (дата обращения: 05.07.2025). Doi: https://doi.org/10.17513/vaael.2870

Ҳама ин пешравиҳо нишонаи онанд, ки дар Россия ширкатҳои суғуртавӣ ва хизматрасониҳои суғуртавӣ ба қадри лозима рушд намуда истодааст. Ҳатто, хизматрасониҳои худро дар сатҳи байналмилалӣ тариқи фурӯши онлайн фаъолона истифода менамоянд. Бинобар ин, барои пешрафти ин соҳа дар сатҳи зарурӣ дар баробари ширкатҳои суғарта бонкҳои тиҷоратӣ низ ба бозори суғурта ҳамчун субъекти ёрирасон ворид гардидаанд.

Ширкатҳои суғуртавӣ баҳри боз ҳам рақобатпазир намудани фаъолияти худ ҳам дар дохили давлат ва ҳам берун аз он бояд бештар ба рақамикунонии фаъолияти худ машғул гарданд ва дар ин раванд ба таҳияи лоиҳаҳое пардозанд, ки суръати рақамикунонии фаъолиятро метезонад.

Дар баробари пешрафти технологияи рақамӣ дар давлатҳои ҳаммарз дар Ҷумҳурии Қазоқистон низ аз ин намуди технология дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ ба таври васеъ истифода намуда, тибқи талаботи Консепсияи рушди технологияҳои молиявӣ ва инноватсия барои солҳои 2020-2025 тадбирҳои саривақтӣ ва мушаххас андешида мшавад. Ҷараёни инноватсиякунонӣ ё рақамикунонии фаъолияти суғурта аз автоматикунонии равандҳои ҳамкорӣ байни ҳамаи иштирокчиёни бозори суғурта иборат буда, он ба пеш рафтани соҳаи сууғурта ва дар маҷмуъ ба рушди технологияҳои молиявӣ боис мегардад.

Рақамисозии амалиётҳо дар бозори суғурта дар Ҷумҳурии Қазоқистон босуръат идома дошта, нишонаи фаъолияти пешрафта дар байни тамоюлҳои ҷаҳонии муосир ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, гузаштан аз рақамикунонии суғурта имкон медиҳад, ки ширкатҳои суғуртавӣ баҳри васеъ намудани даромаднокӣ фаъолияти худро бо низоми пешрафтаи ҷаҳонӣ пайвандад.

“Дар Қазоқистон соли 2019 Freedom Insurance аввалин шуда модели рақамии хадамоти суғуртаро ҷорӣ кард. Ширкат аз филиалҳои худ ва хидматҳои агентҳои суғурта даст кашид. Дар аввал, таваҷҷӯҳ ба ҷорӣ намудани полисҳои электронӣ барои суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрии автомобилҳо буд, ки мумкин аст тавассути терминалҳои махсус ва дар вебсайти суғуртакунанда бароварда шаванд. Ҳамин тариқ, тибқи маълумоти Бюрои қарзии давлатӣ, дар соли 2019, Freedom Insurance пешсафи суғуртаи онлайн шуда, ширкат дар ин давра 55,5% тамоми полисҳои электрониро дар кишвар баровардааст”[1].

Инчунин, дар Қазоқистон дар раванди гузаштан ба технологияи рақамӣ идентификатсия ва аудентификатсияи мизоҷон ба роҳ монда шудааст. Яке аз онҳо ин идентификатсияи биометрии мусофирон дар соҳаи авиатсия ба ҳисоб меравад, ки дар он суғурта аз таъхири парвозҳо ҷорӣ карда мешавад. ин як намуди хизматрасоние мебошад, ки дар он заминаи чиптаҳои ҳавопаймоӣ амалӣ мешавад, яъне ин суғурта ба мусофирон имкон медиҳад, ки таъхирро суғурта кунанд ва дар сурати ба таъхир афтодани парвоз пардохтҳоро фавран бигиранд.

Ба ғайр аз суғуртаи мусофирони ҳавоӣ, инчунин, дар суғуртаи автомобилӣ соли 2022 хизматрасонии нав барои пардохтҳои фаврии онлайн ҳангоми ҳодисаи суғуртавӣ ба вуҷуд омад. Ин суғуртаи рақамӣба ронандагони воситаи нақлиёт имкон дод то ба воситаи сайти dtp.kz. ҳангоми ба садама дучор шудан, метавонанд бидуни расмиёти тӯлонии коғазбозӣ ва сафар ба идораи суғурта мустақилона дар интернет аризаи суғуртаро пешниҳод кунанд ва ҷубронпулӣ гиранд. Ин вебсайт барои суръат бахшидан ба раванди гирифтани пардохтҳои суғурта пешбинӣ шудааст. Яъне, соҳибони воситаи нақлиёт дар давоми 5 рӯзи корӣ бидуни ҳозир шудан ба ширкати суғурта ва мунтазири қарори суд маблағро ба даст меоранд.

Ҳамаи ин механизм дар кишварҳои мутараққӣ тавассути технологияи рақамӣ амалӣ гардида, барои зудтар ҳисоб кардани зарар фаъолона истифода мешавад. истифодаи ин механизми инноватсионӣ имкон медиҳад:

• бандшавии нақлиёт, ки ҳангоми интизории полис ба амал меояд, кам карда шавад;

• кам кардани сарбории мақомоти назоратӣ тавассути хизматрасонии онлайнӣ.

Ҷумҳурии Ӯзбекистон низ дар ин масъала аз раванди ҷаҳонишавӣ қафо намонда, талош намуда истодааст, ки рақамикуниро дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт аз ҷумла дар соҳаи суғурта ҷорӣ намояд. Алакай, аз соли 2024 сар карда расман бақайдгирии ҳатмии электронии ҳамаи шартномаҳои суғурта тавассути системаи ягонаи иттилоотӣ ҷорӣ карда шудааст. Ин ба суғуртакунандагон имкон медиҳад, ки бе ҳузур шудан ба ширкат шартномаи суғуртавии худро банданд.

Ҳамчунин, дар Ҷумҳурии Ӯзбекистон барои муайян кардани шахсияти муштариён, таъмини амнияти иттилооти шахсӣ, кам намудани хавфҳои қаллобию таҳдидҳои киберӣ аз маълумоти биометрии муштариён истифода меамоянд. Ин дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт ва таҳдидҳои пайдарпайи хавфҳои киберӣ як воситаи муҳим ба ҳисоб меравад.

Қайд намудан зарур аст, ки барои гирифтани маълумоти биометрии мизоҷон дар соҳаи суғурта аз низоми иттилоотии биометрии Face ID истифода карда мешавад. Ин як раванди беҳтар муайянкунии муштариён ба ҳисоб рафта, амнияти ҳарду тараф ва ҳамкории боэътимоди байни онҳоро таъмин менамояд. Татбиқи низоми иттилоотии биометрии Face ID вақти бастани шартномаро ба маротиб коҳиш дода, раванди кори муштариёни ширкатро осон намуд ва эътимодро низ ба ин самт афзоиш дод.

Дар мамлакат ҳам дар сатҳи ҳукуматӣ ва ҳам дар сатҳи ширкатҳо талош доранд, то истифодаи технологияи рақамиро дар соҳаи суғурта зина ба зина ва бо суръати нисбатан баланд, бо сабаби ҳамрадифи давлатҳои дигари пешрафта будан, амалӣ намоянд.

“Аз соли 2023 инҷониб Агентии Миллии Лоиҳаҳои Пешқадам вазифаи хариди полисҳои суғуртавӣ ва пешниҳоди даъвоҳо оид ба ҳолатҳои суғуртавӣ тавассути Портали Ягонаи интерактивии хизматрасониҳои давлатӣ пурра амалӣ карда мешавад.”[2].

Ҳама гуна рушди рақамикунонии соҳаи суғурта, аз қабили ташкили замимаҳои мобилӣ ва ё платформаҳо, ки барои хариди маҳсулоти суғуртавӣ ва пайгирӣ намудани ҳолати суғуртавӣ зарур мебошанд, ба муштариён имкон медиҳанд, дастрасии худро ба чунин хизматҳо осон гардонанд.

Ҳамчунин, барои шароит фароҳам овардан ҳангоми сари вақт хабар расонидан ва муайян намудани ҳолати ҳодисаҳои нақлиётӣ барномаи мобилии «Sug‘urta servis» дар режими онлайнӣ ба амал бароварда шудааст.

Дар натиҷаи таҳқиқотҳо муайян намудан мумкин аст, ки суғурта низ як қисми асосии иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, нақши он дар таҳкими муносибатҳои молиявии байни давлатҳо ва субъектони он зиёд мебошад. Тавре ки Эльгайтарова Н. Т. дар яке аз таҳқиқотҳои худ арз менамояд: Суғурта як ҷузъи муҳими иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ мебошад. Дигаргуниҳои сифатӣ дар низоми иҷтимоию иқтисодӣ ва ташаккули муносибатҳои бозорӣ проблемаи инкишофи ҳаматарафаи суғуртаро актуалӣ гардонданд[7].

Аз рӯи мушоҳидаҳо муайян намудан мумкин аст, ки аҳамияти суғурта дар давраи охир ҳамчун низоми махсусе, ки барои ҳифзи манфиатҳои молу мулк ва ҳолати иҷтимоии субъектон баромад менамояд, хеле афзудааст.

Бо вуҷуди пешравиҳои технологӣ ва инноватсионӣ дар бозори суғуртаи Ҷумҳурии Ӯзбекистон камбудиҳо низ ба назар мерасанд, ки он аз эътимоди пасти аҳолӣ нисбат ба суғурта, сифати интернет, саводнокии молиявии аҳолӣ ва ғайра мебошад, ки барои ҳал кардани он ҳукумати мамлакат пайваста чораандешӣ менамоянд.

Хулоса. Дар асоси таҷрибаи хориҷии истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаи суғурта бояд қайд намуд, ки ширкатҳои суғуртаи ватанӣ бо мақсади баланд намудани даромаднокӣ бо истифода аз таҷрибаҳои ширкатҳои хориҷӣ фаъолиятро дуруст ва оқилона ба роҳ монанд. Зеро, ба ин восита имконияти ҷалби мизоҷон зиёд гардида, мизоҷон низ дар навбати аввал фаъолияти дуруст ва самараноки ширкатҳоро ба инобат мегиранд. Бинобар ин, истифодаи таҷрибаи хориҷии ҷалби мизоҷон вазифаи асосии ширкатҳои ватанӣ ба ҳисоб меравад.

Ширкатҳои суғуртавии ватаниро зарур аст, ки барои таъмини устуворӣ ва босуботии фаъолият, инчунин рақобатпазир гардидан ба рақибони хориҷии худ дар самти рақамикунонии фаъолият якчанд корҳоро ба анҷом расонидан лозим меояд:

- истифодаи васеи технологияи иттилоотӣ дар ширкатҳои суғуртавии ватанӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт;
- омӯзиши таҷрибаи хориҷии истифодаи технологияи рақамӣ ва истифодаи хусусиятҳои ба шароити мо мувофиқи он дар ширкатҳои суғуртавии Тоҷикистон;
- муайян намудани самаранокии технологияи рақамӣ дар ширкатҳои хориҷӣ ва истифодаи таҷрибаи онҳо дар бахши суғуртаи кишвар.
- бо истифода аз технологияи рақамӣ баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ширкатҳои суҳуртавӣ;
- зич намудани ҳамкорӣ бо ширкатҳои суҳуртавии хориҷӣ баҳри табодули таҷрибаи пешқадам ва истифодаи он дар раванди фаъолият.

Адабиёт

1. https://kz.kursiv.media/2023-05-31/kzgr-digital/

2. https://napp.uz/ru/news/sug-urta-sohasini-jadal-raqamlashtirish-brifing
3. https://pampadu.ru/blog/8966-pampadu-platit-50-000-za-kazhdogo-privlechennogo-menedzhera-agentskoj-gruppy/
4. https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/europe-online-insurance-market
5. https://www.tadviser.ru/index.phpinteractivebrokers.com/en/main.php./ (дата обращения: 19.10.2018).
6. Superior Trading Technology — Лучшие Торговые Технологии. [Электронный ресурс]. URL: www.
7. Эльгайтарова Н. Т. Роль страхования в национальнй экономике. Научные известия. 21. 2020. Стр.7.
8. Шаропов, Н. Фаъолияти суғурта: дастури таълимӣ/ Н. Шаропов. – Душанбе, 2009. - 302с.

Маълумот дар бораи муаллифон

Аҳадов Исматилло Қаюмович-н.и.и., муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992 918 90 41 46. E-mail: im-yusuf@mail.ru

Ахроров Саидюсуф Ҳукматуллоевич-докторант PhD-и кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ, 17. Тел.: +992909598689.

Сведения об авторах

Ахадов Исматилло Каюмович-к.э.н., старший преподаватель кафедры банковской деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: +992 918 90 41 46. Электронная почта: im-yusuf@mail.ru.

Ахроров Саидюсуф Хукматуллоевич-докторант (PhD) кафедры таможенной деятельности Таджикский национальный университет,. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: +992909598689.

About the authors

Ahadov Ismatillo Qayumovich-c.e.s., Art. Lecturer of the banking department of Tajik state university of finance and tconomics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: +992 918 90 41 46. E-mail: im-yusuf@mail.ru.

Ahrorov Saidyusuf hukmatulloevich-doctoral student (PhD) of the Department of Customs Activities Tajik National University,. Address: 734025. 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel.: +992909598689.

УДК: 330.322.2

ТАБИАТИ ИҚТИСОДӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ СИЁСАТИ САРМОЯГУЗОРӢ

Сайдаҳмадов Ф.Б.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақола фарогири таҳқиқи табиати иқтисодӣ ва хусусиятҳои сиёсати сармоягузорӣ мебошад. Дар мақола нуқтаи назари иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ ва муқаррароти санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи сармоягузорӣ оид ба масоили таҳқиқшуда оварда шудааст. Муаллиф муҳимияти фаъолияти сармоягузорӣ ва сарчашмаҳои ташаккулёбии захираҳои сармоягузоришавандаро низ ба риштаи таҳлил кашидааст. Унсурҳои табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ, тавсифи сиёсати мазкур, инчунин ҷанбаҳои асосии сиёсати сармоягузорӣ дар шакли расмҳо ба низоми муайян дароварда шудаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки сиёсати сармоягузорӣ таркибдиҳандаи стратегияи молиявӣ буда, ҷиҳати ташаккулёбии сохтори мақсадноки сармоягузорӣ ва баландбардории самаранокии он мусоидат менамояд. Дар интиҳои мақола, муаллиф хулосаю пешниҳодҳои худро таҳия кардааст.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, сиёсати сармоягузорӣ, консепсия, соҳибкорӣ, шуғл, захираҳои молиявӣ, ҳавасмандгардонӣ, самаранокӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ, саноатикунонии босуръат.
Барои иқтибос: Сайдаҳмадов, Ф. Б. Табиати иқтисодӣ ва хусусиятҳои сиёсати сармоягузорӣ / Ф. Б. Сайдаҳмадов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 191-197.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРИРОДА И ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ

Сайдахмадов Ф.Б.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Статья охватывает исследование экономической природы и особенностей инвестиционной политики. В статье представлены взгляды отечественных и зарубежных экономистов, а также положения нормативно-правовых актов в сфере инвестиций по изучаемым вопросам. Автор также анализирует значимость инвестиционной деятельности и источники формирования инвестиционного потенциала. Элементы экономической природы инвестиционной политики, описание этой политики, а также основные аспекты инвестиционной политики представлены в определенной системе в виде диаграмм. Автор отмечает, что инвестиционная политика является компонентом финансовой стратегии и способствует формированию целевой инвестиционной структуры и повышению ее эффективности. В конце статьи автор предложены свои выводы и предложения.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная политика, концепция, предпринимательство, занятость, финансовые ресурсы, стимулы, эффективность, инвестиционная привлекательность, ускоренная индустриализация.

THE ECONOMIC NATURE AND CHARACTERISTICS OF INVESTMENT POLICY

Saidakhmadov F.B.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article explores the economic nature and characteristics of investment policy. It presents the views of domestic and international economists, as well as investment regulations on the issues under study. The author also analyzes the significance of investment activity and the sources of investment potential. Elements of the economic nature of investment policy, a description of this policy, and the main aspects of investment policy are presented in a specific diagrammatic system. The author notes that investment policy is a component of financial strategy and contributes to the formation of a target investment structure and increased effectiveness. The article concludes with conclusions and proposals.

Key words: investments, investment policy, concept, entrepreneurship, employment, financial resources, incentives, efficiency, investment attractiveness, accelerated industrialization.

Гузориши масъала. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятҳои сиёсати сармоягузорӣ дар «Консепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ҳимояи сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон» инъикос ёфтааст. Дар ин ҳуҷҷати муҳим соҳаҳои бартаридоштаи иқтисодиёти Тоҷикистон, ки дорои сатҳи баланди ҷолибияти сармоягузорӣ мебошанд, мушаххас гардида, сарчашмаҳои молиякунонии онҳо низ муайян карда шудааст. Боиси хушнудӣ аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатӣ дар

соҳаи сармоягузорӣ ба ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузории хусусӣ нигаронида шудааст. Андешидани тадбирҳои дастгирии давлатии соҳибкорони ташаббускор дар самти рушди навгониҳои муосири истеҳсолӣ исботи ин гуфтаҳо мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳои муҳаққиқон аз қабили Кодирзода Ф. А., Маколов В.И., Рахимов А.М., Саидов Р. Н., Узакова Г.М., Шарипов Ш. ва дигарон дар самти мазкур боиси дастгирист.

Мақсади мақола – омӯзиши табиати иқтисодӣ ва хусусиятҳои сиёсати сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод.

Сиёсати сармоягузорӣ унсури таркибии стратегияи молиявӣ буда, ҷиҳати ташаккулёбии сохтори мақсадноки сармоягузорӣ ва баландбардории самаранокии он мусоидат менамояд ва рушди иқтисодиро аз тариқи ҷалби сармоя таъмин мекунад. Ба ақидаи мо, дар шароити иқтисоди бозорӣ сиёсати сармоягузоорӣ дар сурате самараи кофӣ дода метавонад, агар он дар заминаи ҷузъиёти низоми бозорӣ тарҳрезӣ ва татбиқ гардад.

Аз нигоҳи мо, табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ – ин низоми тадбирҳои аз ҷониби давлат ва субъектҳои иқтисодӣ татбиқшаванда оид ба идоракунии сармоягузориҳо мебошад, ки ҷиҳати ноилгардӣ ба ҳадафҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва рушди устувори иқтисодиёт нигаронида шудааст.

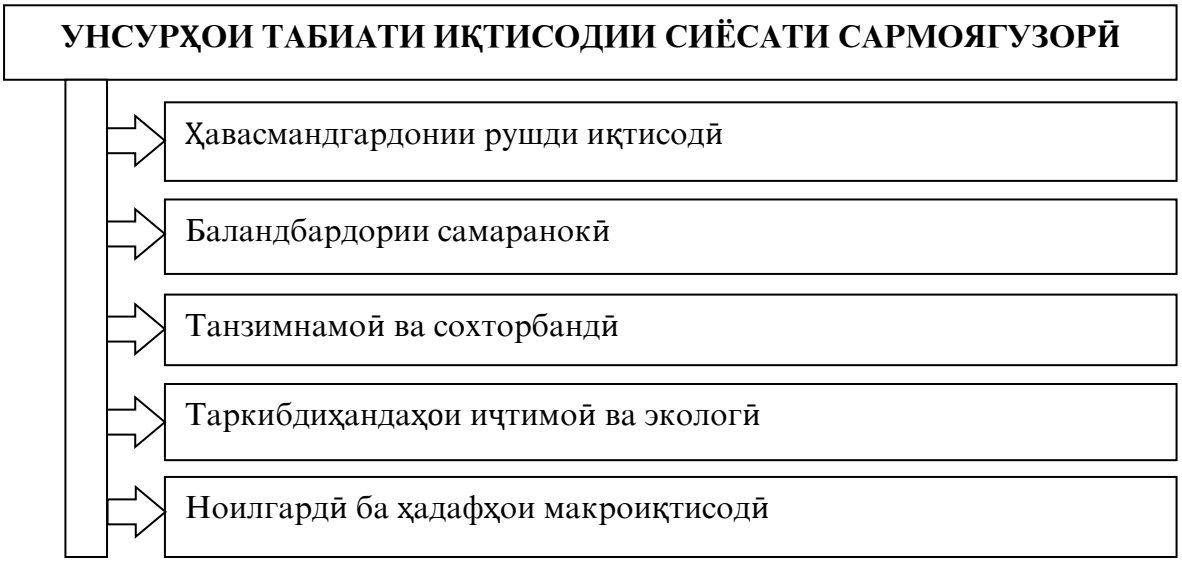
Сиёсати иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дурнамои рушди соҳаҳои иқтисоди миллиро мушаххас намуда, ҷиҳати ноилгардӣ ба панҷ ҳадафи стратегии зерин нигаронида шудааст: а) таъмини мустақилияти энергетикии кишвар ва истифодаи самараноки қувваи барқ; б) баромадани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил ёфтан ба кишвари транзитӣ; в) таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизои хӯшсифат; г) васеънамоии шуғли пурмаҳсули аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон; ғ) саноатикунонии босуръати мамлакат. Бояд қайд намоем, ки ноилгардӣ ба ин ҳадафҳо аз рушди соҳаи сармоягузорӣ вобастагии зиёд дорад, яъне татбиқи барномаҳои кутоҳмуддат ва дарозмуддати расидан ба ҳадафҳои зикршуда аз ҳаҷми кофии захираҳои молиявӣ вобаста мебошад. Вобаста ба ин, захираҳои сармоягузорӣ бояд аз тамоми сарчашмаҳо ҷалб карда шаванд. Баъзе аз иқтисодчиён иброз медоранд, ки буҷети хоҷагиҳои хонаводагӣ сарчашмаи устувори ташаккулёбии захираҳои сармоягузорӣ мебошанд. Вобаста ба ин, қайд карда мешавад, ки «...вазифаи муҳими молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар низоми такрористеҳсоли ҷамъиятӣ вазифаи сармоягузорӣ мебошад» [6, с.53]. Бо назардошти ин нуқтаҳо, дар рафти коркарди сиёсати мукаммали сармоягузорӣ, бояд дар навбати аввал, шароиту имкониятҳои мавҷуда ба инобат гирифта шаванд. Баъдан, тамоми сарчашмаҳои дохилии ташаккулёбии захираҳои сармоягузорӣ мушаххас карда шуда, роҳҳои муносиби ҷалб ва сафарбарнамоии онҳо ба фаъолияти сармоягузорӣ муайян карда шавад.

Давлат на танҳо ҳамчун субъекти иқтисодӣ, инчунин танзиимкунандаи фаъолияти иқтисоди бозорӣ баромад менамояд. Танзими давлатиии иқтисоди бозорӣ бошад, аз тариқи коркард ва татбиқи сиёсати иқтисодӣ амалӣ мегардад. Бояд қайд намоем, ки сиёсати сармоягузорӣ таркибдиҳандаи сиёсати иқтисодӣ мебошад.

Сиёсати давлатии сармоягузорӣ – ин унсури таркибии сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ мебошад ки муносибати давлатро бо фаъолияти сармоягузорӣ ифода менамояд. Бояд дар назар дошт, ки сиёсати сармоягузорӣ, сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусиро фаро мегирад [8, с.107]. Маколова В.И. бошад, таҳти мазмуни сиёсати давлатии сармоягузорӣ маҷмӯи тадбирҳоро ҷиҳати танзим ва суръатбахшии корҳо оид ба соҳаи сармоягузорӣ дар назар дорад, ки натиҷаи ниҳоии он кафолати таъмини устувории иҷтимоию иқтисодии давлат мебошад [3, с.29].

Таҷриба исбот менамояд, ки коҳиш ёфтани фаъолнокии сармоягузорӣ боиси талаф ёфтани захираҳои иқтисодӣ мегардад, пеш аз ҳама нерӯи истеҳсолӣ заиф мегардад. Фаъолгардонии нақши сармоягузории давлат бояд на танҳо аз тариқи сармоягузории мустақими иқтисодиёт таъмин карда шавад. Ба ақидаи мо, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли муҳими дастгирии фаъолияти сармоягузорӣ – ин мусоидат намудан ба рушди механизмҳои ҷалби воситаҳои молиявии сармоягузорон ва мубадалгардонии онҳо ба сармоягузориҳои истеҳсолӣ маҳсуб меёбад. Роҷеъ ба ин масъала, иқтисодчии ватанӣ Саидов Р.Н. иброз медорад, ки «...воқеан аввалин сармоягузорон дар иқтисодиёт шахсони воқеие маҳсуб меёбанд, ки дорои сарчашмаҳои устувори ташаккулёбии даромадҳо мебошанд» [5, с.193]. Дар ҳақиқат, яке аз сарчашмаҳои устувори ташаккулёбии захираҳои сармоягузорӣ ин даромадҳои аҳолӣ мебошанд. Вобаста ба ин, дарёфти механизмҳои самараноки ҷалби онҳо ба фаъолияти сармоягузорӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Табиати иқтисодии сиёсати сармоягузориро ҷиҳатҳои ба ҳамдигар алоқаманд ифода менамоянд. Ниг. ба расми 1.

Расми 1.- Унсурҳои табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ.
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Тавре аз расми 1 бар меояд, табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ аз як қатор унсурҳо таркиб ёфтааст. Нахуст унсури овардашуда ҳавасмандгардонии рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Дар ҳақиқат, сармоягузорӣ аз тариқи навсозии шароити истеҳсолӣ, ҷорикунии навгониҳо ва пурзур намудани нерӯи содиротӣ фишанги пешбарандаи иқтисодиёт дониста мешавад. Сармоягузорӣ имконият медиҳад, то самаранокии истеҳсолот баланд гардад ва молу маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ, инчунин хизматрасониҳо мавқеи устувори рақобатпазириро ишғол намоянд.

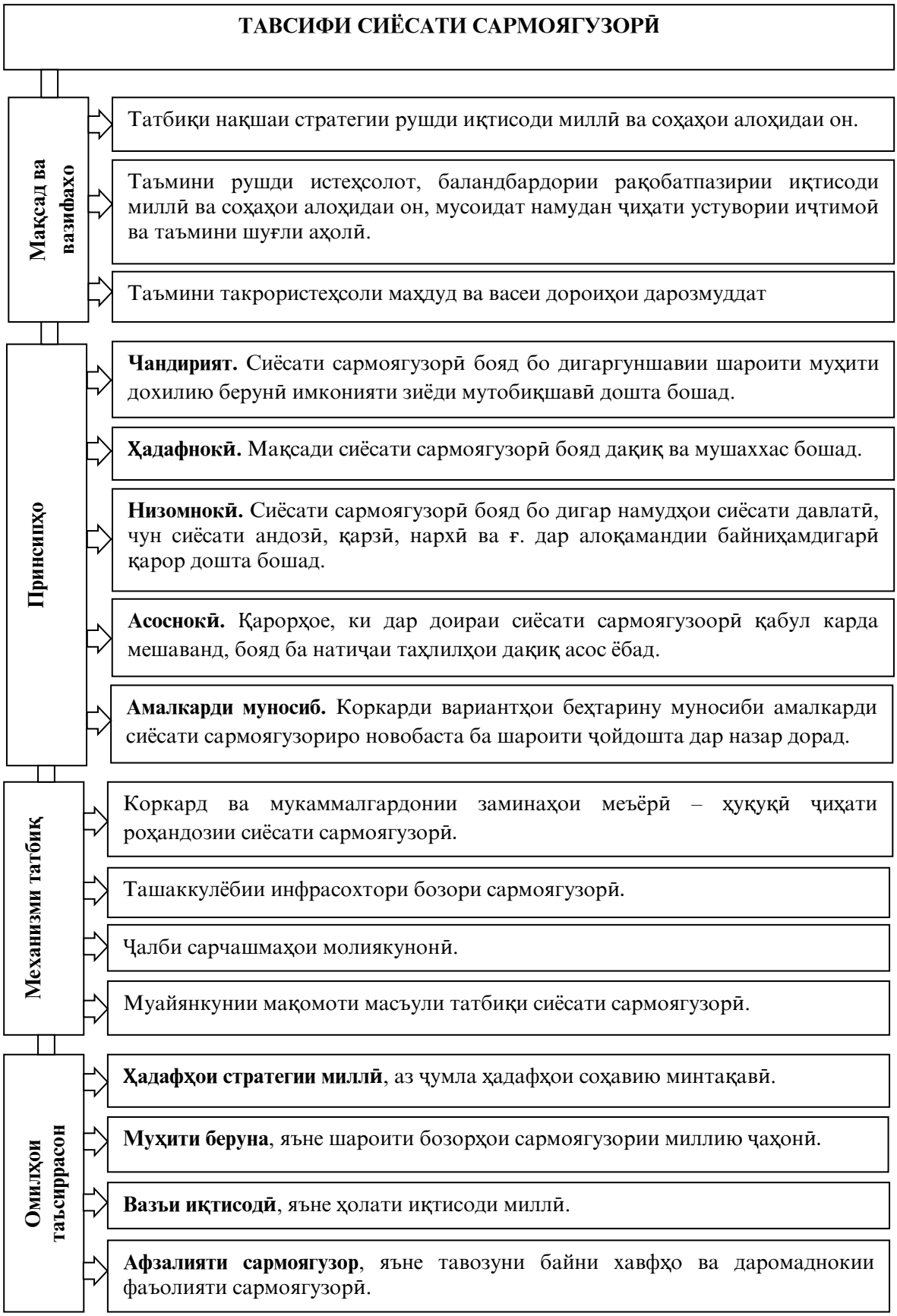
Дигар унсури табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ ин танзими давлатии сармоягузорӣ мебошад. Давлат аз тариқи сиёсати сармоягузорӣ ва бо назардошти афзалияти соҳаҳои иқтисодӣ, ҳаҷм ва сохтори сармоягузориро муайян менамояд. Таркибдиҳандаҳои иҷтимоӣ ва экологӣ унсурҳои дигари табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ мебошанд. Бояд дар назар дошт, ки сиёсати мазкур татбиқи барномаҳои кутоҳмуддат ва дарозмуддати соҳаҳои иҷтимоию экологиро чун соҳаи тандурустӣ, фарҳанг, муориф, хоҷагии манзилию коммуналӣ ва ғ дар бар мегирад.

Ноилгардӣ ба мақсадҳои макроиқтисодӣ ҳамчун ҷузъи табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ маҳсуб ёфта, расидан ба ҳадафҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисоди миллиро дар назар дорад. Масалан, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, афзоиши сатҳи даромадҳои пулии аҳолӣ, таъмини шуғли ҳиссаи назарраси қувва корӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва ғ.

Тавре аз маълумоти расми 2 бар меояд, сиёсати сармоягузорӣ ҷузъиёти гуногунро дар бар мегирад, ки онҳо дар маҷмуъ, самтҳои рушди соҳаҳои иқтисоди миллиро аз тариқи татбиқи барномаҳои кутоҳмуддат ва дарозмуддат дар бар мегиранд. Бояд қайд намуд, ки вазифаҳои сиёсати сармоягузорӣ аз рушди истеҳсолот шуруъ гардида, то мавқеъгирии иқтисоди миллӣ дар арсаи рақобат, таъмини шуғли пурра ва бунёди муҳити солими иҷтимоиро фаро мегирад. Натиҷаи ниҳоии татбиқи сиёсати мазкур суръат бахшидани ҳаракати ҳама намуди дороиҳо мебошад, ки ба самараи ҳадди аксари онҳо асос меёбад.

Дигар ҷанбаи тавсифшавандаи сиёсати сармоягузорӣ, принсипҳои он мебошад. Сиёсати сармоягузорӣ дар заминаи талаботҳо ва меъёрҳое такя менамояд, ки онҳо татбиқшаванда будани онро ифода менамоянд. Агар принсипҳои мазкур риоя гарданд пас сиёсати сармоягузорӣ ба манфиати иқтисодиёт буда метавонад ва баракс.

Механизми татбиқи сиёсати сармоягузорӣ як қатор унсурҳоро дар бар мегирад, ки амалкарди фаъоли онҳо самаранокии сиёсати мазкур ва манфиатнокии онро барои соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ баланд мебардорад.

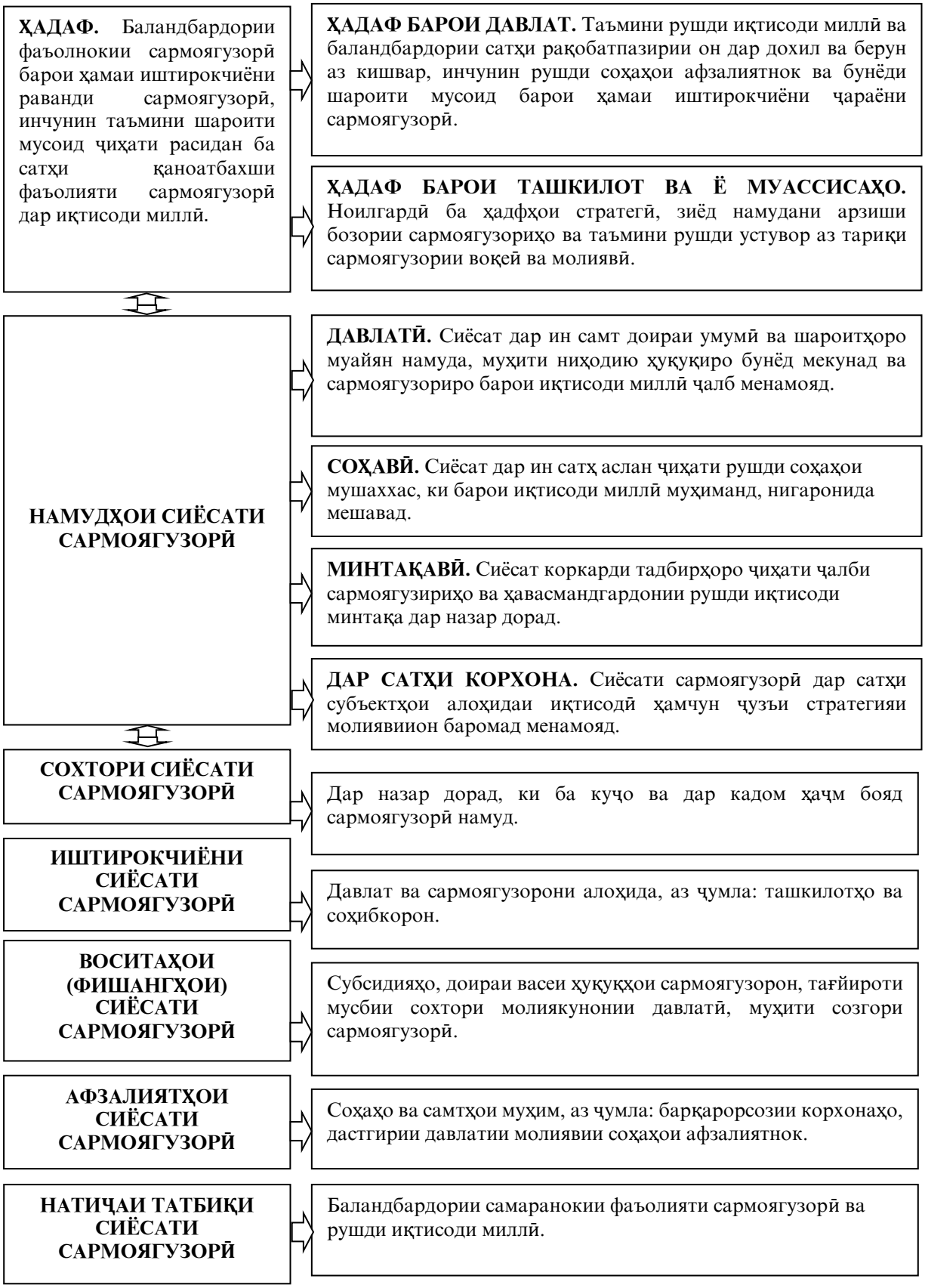

Расми 2.- Тавсифи сиёсати сармоягузорӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Бояд дар назар дошт, ки дар рафти бунёди сиёсати сармоягузорӣ ва татбиқи он ба инобат гирифтани як қатор омилҳо муҳим мебошад. Дар ин маврид, зарур аст, ки аввалан, сиёсати сармоягузорӣ барои расидан ба ҳадафҳои соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ мусоидат намояд,

яъне ба инобат гирифтани ҳадафҳои рушди дарозмуддати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Баъдан, муҳити сармоягузоришаванда ва ҳолати воқеии соҳаҳои иқтисоди миллӣ мушаххас гарданд, чунки самараи сиёсати сармоягузорӣ аз солимии фазои сармоягузорӣ вобаста мебошад.

Расми 3. - Ҷанбаҳои асосии сиёсати сармоягузорӣ.
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ҳамин тавр, сиёсати сармоягузорӣ дигар ҷиҳатҳоро чун сохтор, иштирокчиён, воситаҳо, афзалиятҳо ва натиҷаҳои аз татбиқи сиёсати мазкур ба даст овардашавандаро фаро мегирад. Таврe, зикр карда шуд, сиёсати сармоягузорӣ бояд соҳаҳои афзалиятнокро дар назар дошта бошад. Чунин мавқеъро иқттисодчиёни ватанӣ низ ҷонибдорӣ менамоянд. Иқтисодчии ватанӣ Раҳимов А.А. зикр менамояд, ки «...барои муайян намудани соҳаҳои афзалиятнок дар навбати аввал бояд омилҳои зерин ба инобат гирифта шавад: а) вижагиҳои географӣ ва демографӣ, рушди соҳаҳое, ки ба истеҳсоли маҳсулоти тайёр нигаронида шудаанд» [4, с.14].

Дар «Консепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ҳимояи сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон» қайд мегардад, ки бартариҳои сиёсати давлатии сармоягузорӣ бояд ба ҷанбаҳои зерин мутамарказ карда шаванд:

1.Афзалиятҳои соҳавӣ, яъне ташвиқ намудан ва ҳавасмандгардонии намудҳои фаъолияти барои кишвар муҳим, аз ҷумла содироти маҳсулоти рақобатпазир ва воридоти технологияҳои нав, ҷалби сармоягузориҳо ба соҳаҳои афзалиятноке, ки номгӯйи онҳо бояд ба таври мунтазам таҷдиди назар карда шавад.

2.Афзалиятҳо нисбати ширкатҳо, яъне дар баробари ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои ширкатҳои бузург бояд ба ҷалби сармоягузориҳои ширкатҳои хурд ва миёна, ки ба такмилдиҳии заминаи умумии қонунгузории ҳавасмандгардонии сармоягузориҳо ва пешниҳод гардидани кафолатҳои устувории шароити фаъолияти сармоягузорӣ дар тамоми сатҳҳо эҳтиёҷи хеле бештар дорад.

3.Афзалиятҳои рушди минтақавӣ, яъне дар баробари амалияи фароҳамоварии шароити махсусан мусоиди фаъолияти сармоягузорӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии алоҳида, истифодаи ташаббус ва иқтидорҳои захиравии минтақаҳо бо дарназардошти рушди инфрасохтор ва ниҳодҳои маъмурие, ки барои ҷалби сармоягузориҳои ояндадор зарур мебошад.

4.Афзалиятҳои минтақавӣ ва кишвар, яъне суръатбахшии раванди ҷалби сармоягузориҳо ба иқтисоди кишвар вусъатбахшии (диверсификатсияи) манбаъҳои воридоти сармоя ба кишварро, ҳам аз ҳисоби давлатҳои аз нигоҳи иқтисодӣ мутараққӣ ва ҳам аз кишварҳои дорои бозорҳои босуръат рушдёбанда, бо дарназардошти эҳтиёҷот ва тамоюли рушди тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ, талаб менамояд [2].

Иқтисодчии ватанӣ Қодирзода Ф.А. иброз медорад, ки ҳадафҳои асосии сиёсати сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «...тағйироти сохтории иқтисодиёт, ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ аз тариқи дастгирии молиявии онҳо, таъсиси ҷойҳои корӣ» [1, с.69]. иборат мебошад. Дар ҳақиқат мавқеи илмии иқтисодчӣ қобили қабул аст, чунки имрӯзҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили зикршуда муҳим мебошад ва ҳалли онҳо низ захираҳои сармоягузориро талаб менамояд.

Ҳамин тавр, таҳқиқи таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ нишон дод, ки ҳадафи ниҳоии сиёсати сармоягузорӣ дастгирӣ ва рушди соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Вобаста ба ин, зарур мешуморем, ки сиёсати давлатӣ дар соҳаи сармоягузорӣ бояд ба меъёрҳо ва талаботи зерин асос ёбад: а) коҳиш додани сатҳи меъёрҳои фоизӣ аз мавқеи баландбардории манфиатнокии сармоягузориҳо; б) такмили низоми андозӣ аз ҷиҳати содакунии он ва мукаммалгардонии сиёсати истеҳлокӣ; в) суръат бахшидани рафти дигаргунсозии корхонаю ташкилотҳо, бо мақсади баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории онҳо; г) бунёди шароиту заминаҳои коҳишдиҳии сатҳи хавфи фаъолияти сармоягузорӣ.

Адабиёт

1. Кодирзода Ф. А. Приоритетные направления инвестиционной политики Республики Таджикистан / Ф.А. Кодирзода // Вестник Академии. – 2021. – № 1. – С. 67-73.

2. Консепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ҳимояи сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2012, № 755 тасдиқ шудааст).

3. Маколов В.И. Инвестиционная политика государства в посткризисный период. – М.: Наука, 2007. – 175 с.

4. Рахимов А.М. Проблемы повышения конкурентоспособности. – Худжанд.: Рахим Джалил, 2009. - 256 с.

5. Саидов, Р. Н. Асосҳои ташаккул ва рушди молияи хусусӣ / Р. Н. Саидов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 2-2(47). – P. 189-197. – EDN FIGBCL.

6. Саидов, Р. Н. Моҳияти иҷтимоию иқтисодии молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ / Р. Н. Саидов // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2023. – No. 3(272). – P. 51-58. – EDN HPOVHX.

7. Сайдаҳмадов, Ф. Б. Ҷойгиркунии захираҳои сармоягузории минтақавӣ дар сохторҳои корпоративӣ / Ф. Б. Сайдаҳмадов, А. А. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4-2(43). – P. 171-177. – EDN BAIFDX.

8. Узакова Г.М. Формирование источников инвестиций в национальной экономике Таджикистана в переходный период/ Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, -Худжанд, 2011. - 138 с.

9. Шарипов, Ш. Р. Сущностные аспекты инвестиционной политики принимающего региона и средства её осуществления в республике Таджикистан / Ш.Р. Шарипов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 1(45). – С. 296-305.

Маълумот дар бораи муаллиф

Сайдаҳмадов Фаррух Бобоқулович-номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. Телефон: 901-40-53-40; E-mail: farukh.2020@mail.ru

Сведения об авторе

Сайдахмадов Фаррух Бобокулович-кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансового менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 901-40-53-40; E-mail: farukh.2020@mail.ru

About the author

Saidakhmadov Farrukh Bobokulovich-candidate of economic sciences, associate professor of the department of the Financial Management Department at the Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Nakhimov 64/14. Phone: 901-40-53-40; Email: farukh.2020@mail.ru

УДК: 338.004.

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛОТ

Носирзода Ҳ.С.
Муминзода С.М.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Солҳои охир таваҷҷӯҳи давлатҳо ба технологияҳои рақамӣ хеле зиёд шуда, онро дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот афзалтар меҳисобанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар баробари дигар давлатҳои пешсаф, барои рушди иқтисодиёти миллӣ, натиҷаи самараноки истеҳсолот, тақвияти техника ва технологияҳои инноватсионӣ, ҳамзамон, барои рушди ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеи кишвар шароитҳои мусоид фароҳам оварда истодааст.
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба идоракунии самранокии иқтидорҳои мавҷуда, ташкили корхонаҳои истесҳолӣ ва таъсис додани ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ ва тақвияти иқтидори содиротии мамлакат диққати аввалиндараҷа дода, дар ин самтҳо ҷорӣ намудани технологияҳои рақамиро муҳим арзёбӣ мекунад.
Технологияҳои рақамӣ дар рушди низоми иқтисодиёти миллӣ нақши калидӣ дошта, яке аз омилҳои муҳими рушди истеҳсолот ба ҳисоб меравад, зеро онҳо самаранокии истеҳсолот, идоракунӣ ва хизматрасониҳоро ба таври назаррас баланд мебардорад. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба диверсификатсияи иқтисодиёт, рушди соҳибкории инноватсионӣ ва баланд гардидани рақобатпазирии иқтисодиёт миллӣ мусоидат менамояд. Ҳамзамон рақамикунонӣ шаффофиятро дар иқтисодиёти миллӣ таъмин месозад.
Вожаҳои калидӣ: инноватсия, технологияҳои рақамӣ, саноат, хизматрасониҳо, рушди устувор, диверсификатсияи иқтисодиёт, соҳибкории иннотвасионӣ, илму техника, самаранокии истеҳсолот, техника ва технология, рақобатнокии маҳсулот ва идоракунии захираҳо.
Барои иқтибос: Носирзода, Ҳ. С. Нақши технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот / Ҳ.С. Носирзода, С. М. Муминзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 198-205.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

Носирзода Х.С.
Муминзода С.М.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В последние годы правительства проявляют значительный интерес к цифровым технологиям, рассматривая их как приоритетный инструмент повышения эффективности производства. Республика Таджикистан, наряду с другими ведущими странами, создает благоприятные условия для развития национальной экономики, эффективного производства, укрепления инновационного оборудования и технологий, а также для развития всех сфер общественной жизни в стране.
Республика Таджикистан уделяет первостепенное внимание эффективному управлению существующими мощностями, созданию производственных предприятий и новых рабочих мест, повышению конкурентоспособности отечественной продукции и укреплению экспортного потенциала страны, а также считает важным внедрение цифровых технологий в этих областях.
Цифровые технологии играют ключевую роль в развитии национальной экономической системы и считаются одним из важнейших факторов развития производства, поскольку значительно повышают эффективность производства, управления и услуг. Внедрение цифровых технологий способствует диверсификации экономики, развитию инновационного предпринимательства и повышению конкурентоспособности национальной экономики. Одновременно цифровизация обеспечивает прозрачность в национальной экономике.
Ключевые слова: инновации, цифровые технологии, промышленность, услуги, устойчивое развитие, экономическая диверсификация, инновационное предпринимательство, наука и техника, эффективность производства, оборудование и технологии, конкурентоспособность продукции и управление ресурсами.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING PRODUCTION EFFICIENCY

Nosirzoda H.S.
Muminzoda S.M.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. In recent years, governments have shown significant interest in digital technologies, viewing them as a priority tool for improving production efficiency. The Republic of Tajikistan, along with other leading countries, is creating favorable conditions for the development of the national economy, efficient production, the strengthening of innovative equipment and technologies, and the development of all spheres of public life in the country.

The Republic of Tajikistan places priority attention on the effective management of existing capacities, the creation of manufacturing enterprises and new jobs, and increasing the competitiveness of domestic products and strengthening the country's export potential, and also considers it important to introduce digital technologies in these areas.

Digital technologies play a key role in the development of the national economic system and are considered one of the most important factors in the development of production, as they significantly increase the efficiency of production, management, and services. The implementation of digital technologies contributes to economic diversification, the development of innovative entrepreneurship, and increased competitiveness of the national economy. At the same time, digitalization ensures transparency in the national economy.

Keywords: innovation, digital technologies, industry, services, sustainable development, economic diversification, innovative entrepreneurship, science and technology, production efficiency, equipment and technology, product competitiveness and resource management.

Гузориши масъала. Татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои саноатӣ, яъне дар самти истеҳсолот яке аз масъалаҳои актуалӣ буда, бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди ҷомеи иттилоотӣ, гузариш ба иқтисоди рақамӣ, ҷорӣ намудани технологияи рақамӣ дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодии кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30-юми январи соли 2019 №642 Консепсияи иқтисоди рақамиро қабуд намуд.

Бояд қайд кард, ки татбиқи технологияҳои рақамӣ дар самти истеҳсолот иқтидори пурқуввати содиротиро ба ҷо оварда, самаранокии истеҳсолотро таъмин ва дар натиҷа ба афзудани ҳаҷми маҳсулот, нишондиҳандаи ММД мусоидаткунанда мебошад.

Тавре ишора мешавад: “...иқтисодиёти рақамӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ба коҳиш ёфтани масрафи моддии истеҳсолот, кам шудани арзиши аслии маҳсулот оварда мерасонад. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар истеҳсолот, як қисми супоришҳои кории кормандон ва бисёр амалҳои муқаррарии ба мошинҳо, роботҳо, зеҳни сунъӣ дода мешаванд, ки ба ин васила даромади иловагии соҳибкор ба даст меоранд”[9.18-25].

Дар ин зимн, самаранокии истеҳсолот дар ҷорӣ намудани инноватсия ва татбиқи он вобаста аст. Бо назардошти зудрушдёбандаи иқтисоди бозорӣ, инчунин, марҳила ба марҳила татбиқ гардидани технологияҳои рақамиву инкишофи илму техника масъалаи мукаммалгардонии низоми миллии инноватисонӣ дар соҳаи саноати истеҳсолӣ барои таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ бисёр муҳим мебошад. Зеро дар вазъияти рушди бемайлони иқтисодӣ ва сиёсии ҷаҳон таъмини рушди устувори технологияҳои рақамӣ дар самти соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асосии стратегиии давлат ба ҳисоб рафта, он ба устувории саноатикунонӣ таъсири мусбат мерасонад.

Ҳукумати мамалкат низ дар самти ташаккул ва татбиқи технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва рушди устувори санотикунонии босуръат корҳои зиёдеро анҷом дода, дар ин ҷода ба комёбиҳои назаррас муваффақ гашта истоадааст.

Дар маҷмуъ масъалаи мазкур яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир ба ҳисоб рафта, ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ, идоракуниву ташкилӣ ва амалидошта мебошад, ки таҳқиқу омӯзишҳоро аз равзанаи стратегии инноватсионии миллӣ тақозо дорад.

Мақсади мақола нишон додани нақши технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот буда, мақола равандҳо ва усулҳои татбиқи технологияҳои рақамӣ (монанди автоматизатсия, назорати рақамӣ, таҳлили додаҳо) дар истеҳсолотро омӯхта, таъсири онҳо ба ҳосилнокӣ, сарфакорӣ ва самаранокии умуми корхонаҳоро арзёбӣ мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашрёт. Масъалаи нақши технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва таъсири он ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолотро олимони тоҷик С.Ҷ.

Комилов, Мирсаидов А.Б., Муртазозода О.Қ. Қодиров Ф.А., Нуратуллозода М.Н., Низомова Т.Д. Файзулло М.Қ. ва Раҳмонов Ҷ.Р. мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадиди иқтисодӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи нави тараққиёт қарор дорад, истифодаи технологияҳои рақамӣ дар кишвари мо ба яке аз омилҳои калидии рушди истеҳсолот табдил ёфтааст. Бо амалӣ намудани стратегияву барномаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дастовардҳои назаррас ноил гардида, бо истифода аз ҳамаи захираву имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати мунтазам беҳтар гардонидани шароити зиндагии мардум, баланд бардоштани самаранокӣ, коҳиши хароҷот ва афзоиши маҳсулнокии меҳнату истеҳсолот нақшаҳои бузурги созандагиро роҳандозӣ карда истодааст.

Ҷиҳати рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ва амалисозии лоиҳаҳои нави инноватсионӣ дар соҳаи саноат, кишвар мо ба татбиқи технологияҳои инноватсиониву рақамӣ дар соҳаҳои истеҳсолот диққати аввалиндараҷа медиҳад. Тавре дар Паёми соли 2024 Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ ироа намуданд, қайд намуданд, ки “Ҷиҳати вусъат бахшидани равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт, пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025-2030 Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия эълон карда шавад”[1.9]. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба навсозии равандҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ тадбирҳои мушаххас андешида, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамиро дар низоми иқтисодӣ мақсади асосӣ шуморида, онро ҳамчун барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо, кам кардани талафот ва беҳтар намудани сифати маҳсулот меҳисобад.

Дар марҳилаи муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, гузариш ба иқтисоди рақамӣ ба як равандҳои стратегӣ табдил ёфтааст. Дар ин раванд соҳаи истеҳсолот ҳамчун пояи асосии рушди иқтисодӣ зери таъсири амиқи технлогияҳои рақамӣ қарор дошта, бо ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар истеҳсолот сифати истеҳсолот, самаранокии захираҳо ва истеҳсолот, инчунин, ташкили равандҳои меҳнат ва усулҳои нави идоракунии корхона ба муҷуд меоянд.

Бояд гуфт, ки тули чанд соли охир мо аз Паёмҳои Президенти кишвар мафҳуми “саноатикунонии босуръат” мешунавем, ки мурод аз ин мафҳум ҷорӣ намудани техника ва технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ дар истеҳсолот буда, нақши он дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, худи саноатикунонии босуръат ва самаранокии захираҳо аҳаммияти аввалиндарҷа дорад. Бинобар ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “саноатикунонии босуръат”- ро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар эълон намуданд, ки амалигардонии сиёсати мазкур дар соҳаи саноат имкон медиҳад, ки низоми милии инноватсонӣ дар кишвар тақвият дода шавад. Пас маълум мегардад, ки саноат бе инноватсия ва татбиқи технологияҳои рақамӣ рушд карда натавониста, танҳо барои самранокии иқтисодиёти миллӣ ва рушди бонизоми истеҳсолот дар соҳаи саноат ҷорӣ намудани инноватсия, технологияҳои рақамӣ нақши калидӣ дошта, омили асосии баланд бардоштани рақобатпазирӣ, самранокии истеҳсолот, истифодаи дурусти захираҳо, идоракунии устувори корхонаҳо ва заминаи рушди содироти маҳсулот ба кишварҳои хориҷ ба ҳисоб мераванд. Тавре Мирсаидов А.Б. ишора мекунад: “Рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия омили асосии баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва самаранокии иқтисодиёти миллӣ буда, барои рушди устувори кишвар имкониятҳои васеъро фароҳам оварда, ба ҳалли мушкилоти муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар ин радиф, бо тақозои замон технологияи рақамӣ ҳамчун замина ва муҳарики рушди иқтисодии муосир имкон фароҳам меорад, ки дилхоҳ нафар дар масъалаи самаранокии фаъолияти худ бештар маълумотҳоро дастрас намояд”[4.56].

Бояд гуфт, ки технологияҳои рақамӣ маҷмӯи қарорҳои технологӣ ва иттилоотӣ буда, дар асоси коркарди додаҳо, барномаҳои махсуси худкор, интеллектуализатсияи равандҳо амал карда, дар истеҳсолот он тавассути системаҳои рақамии идоракунӣ, интеллектуалӣ, шабакаҳои иттилоотӣ ва таҳлилӣ татбиқ мегардад. Хусусияти асосии он коркарди амалҳо дар муддати кӯтоҳ, табдил додани маълумот ба захираҳои стратегии идоракунӣ ва ба низоми ягона даровадани коркарди амалҳо ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, яке аз омилҳои рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир ин ҷорӣ намудани инноватсия ва татбиқи технологияҳои рақамӣ дар корхонаҳои саноатӣ ба ҳисоб рафта, муҳимтарин омили афзоиш ин рушди инноватсионии субъектони хоҷагидорӣ мебошанд. Чуноне ки Муртазоев О.Қ. қайд менамояд: “Дар айни замон яке аз афзалиятҳои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо мебошад. Муҳимтарин омили афзоиш рушди инноватсионии субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад, ки бидуни рушди технологияҳои баланд ва ҷорӣ намудани коркардҳои инноватсионӣ дар саноат ғайриимкон аст”[5.7-14].

Дар масъалаи рушди иқтисоди миллӣ ва рушди истеҳсоли молу маҳсулот мо пештар низ дар мақолаҳои худ андешаҳои худро иброз доштаем, ки дар он ҷо ҷорӣ намудани инноватсия, алалхусус ворид ва истифодаи технологияҳои муосирро дар истеҳсолот афзал шуморидаем, чуноне ки қайд шуда буд: “Барои рушди истеҳсоли молу маҳсулоти ватанӣ маҳз соҳибкорон бо ҷорӣ намудани инноватсия, алалхусус ворид ва истифодаи технологияҳои муосир, ҷалби мутахассисон ба кор ва идораи истеҳсолот метавонанд дар рушди босуботи иқтисоди миллӣ саҳм гузор гузоранд”[6.149-156].

Аз ин рӯ, барои тақвияти корҳо доир ба истифодаи самаранокии захираҳои истеҳсолии мавҷуда ва рушди иқтидори истеҳсолии кишвар, баланд бардоштани рақобатпазирию гуногуннавъии истеҳсолоти саноатӣ, зиёд кардани ҳаҷми истеҳсолоти саноати коркард, афзоиш додани арзиши иловашудаи молҳои саноатӣ мо самтҳои асосии таъсиррасонии технологияҳои рақамиро чунин пешниҳод менамоем:

1. Автоматизатсияи равандҳои истеҳсолт, яке аз самтҳои муҳими таъсири технологияҳои рақамӣ автоматизатсияи равандҳо ба ҳисоб меравад. Истифодаи техника ва таҷҳизоти интелектуалӣ боиси:

- кам шудани меҳнати дастӣ;
- баланд шудани суръати истеҳсолот;
- паст шудани эҳтимоли хатоиҳои инсонӣ;
- афзоиши маҳсултнокии меҳнат ва устувории истеҳсолот;
- паст кардани хароҷот дар раванди истеҳсолот.

2. Идоракунии самаранокии захираҳои истеҳсолӣ, ин имкон медиҳад, ки системаи рақамикунонии идоракунӣ ҷорӣ гардад, истифодаи ашёи хом ва вақти корӣ оптималӣ карда шавад. Бо истифода аз барномаҳои рақамӣ корхонаҳои истеҳсолӣ метавонанд:

- назорати мунтазами сатҳи захираҳо ба роҳ монда мешавад;
- хароҷоти нолозима дар раванди кор ва истеҳсолот коҳиш дода мешавад;
- дар раванди истеҳсолот ва фаъолияти корӣ банақшагирии дақиқи истеҳсолот таъмин мегардад;

3. Баланд бардоштани сифати маҳсулот, дар ин раванд технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки назорати сифат дар тамоми марҳилаҳои истеҳсолот анҷом дода шавад. Системаи мониторинг ва таҳлили маълумотҳои истеҳсолӣ ҷорӣ карда шуда, ба коҳиши нуқсонҳо ва афзоиши сифати ниҳоии маҳсулот оварда мерасонанд.

4. Интеллектуализатсияи равандҳои истеҳсолот, яъне ҷорӣ намудани технологияҳои зеҳнӣ ва рақамии пешрафта дар тамоми марҳилаҳои истеҳсолӣ, ки имкон медиҳад тамоми равандҳо худидорашаванда, худтанзимшаванда ва таҳлилгар гарданд. Ба ибораи соддатар, ин гузариш аз истеҳсоли оддӣ ва механикӣ ба истеҳсолоти “ақлнок” “Smart Production” мебошад.

Аз ин лиҳоз, дар доираи ҳадафҳои стратегӣ оид ба саноатикунонии босуръат барои таъмини рушди устувори кишвар мо бояд ба принсипҳои илман асоснокшудаи заминавии тараққиёти минбаъдаи иқтисодиёти миллӣ ва ҷомеа, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 оварда шудааст диққати аввалиндараҷа зоҳир намоем.

Тавре дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 равиши муназзами таҳияи стратегия ба се принсипи асосии рушди минбаъда нишон дода шудааст бояд ба назар гирифта шавад:

1. Превентивӣ (тадбирнокӣ), яъне пешгирии (коҳишдиҳии) осеб-пазирии рушди оянда;
2. Индустриалӣ, яъне баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ;
3. Инноватсионӣ, яъне рушд бар пояи навовариҳои фарогири ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар, асос ёфтааст [2.6].

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади расидан ба рушди ниҳоии иқтисоди рақамӣ ва дар ин замина, таъмин намудани рушди устувори иқтисоди миллӣ бо истифода аз ҳамаи имконияту сарчашмаҳои мавҷуда, дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкориро дар мадди аввал мегузорад. Зеро маҳз соҳибкор метавонад бо ворид намудани техника ва технологияҳои рақамӣ метавонад ба рушди ниҳоии истеҳсолот бирасад ва дар ин баробар барои беҳтар намудани фазои сармоягузории кишвар мусоидат менамояд.

Ин раванд боиси афзоиши маҳсулонокии меҳнат, беҳтар гардидани сифати маҳсулот, кам шудани хароҷоти истеҳсолӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мегардад. Дар чунин шароит, ҳамгироии сиёсати давлатӣ ва ташаббусҳои соҳибкорӣ заминаи устувор барои ташаккули иқтисоди рақамӣ, ҷалби сармоягузории дохилию хориҷӣ ва таъмин намудани рушди дарозмуддати иқтисоди кишвар фароҳам меорад.

Дар шароити муосир, соҳибкорӣ ҳамчун субъекти асосии татбиқи технологияҳои рақамӣ ва интиқолдиҳандаи инноватсияҳои технологӣ баромад намуда, нақши калидӣ дар навсозии сохтории истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ бозида, маҳз тавассути ҷорӣ намудани техника ва технологияҳои рақамии муосир аз ҷониби субъектони соҳибкорӣ инфрасохтори рақамӣ заминаи устувори худро фароҳам мегардонад.

Аз ин лиҳоз, нақши технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, фаъолияти пурсамари иқтисодии кишвар, талаботи инноватсионии истеҳсолот, сармояи инсонӣ афзалтар мебошад. Тавре С. Комилов ишора менамояд: “Рушди технологияҳои рақамӣ дар сатҳи соҳаҳо, истеҳсолот, корхонаҳо, минтақаҳо ва ҳукумати рақамӣ, инчунин ба имкониятҳои нави бозори меҳнат дар муҳити рақамии ҷаҳонӣ ва дар асоси он ташаккул додани самти инноватсионии шуғл такя менамояд”[3.76-83]. Албатта технлогияҳои рақамӣ ба рушди истеҳсолот, рушди корхонаҳо, ҳукумати рақамӣ, муҳити корӣ таъсири мусбат расонида, он равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоиро муайян менамояд.

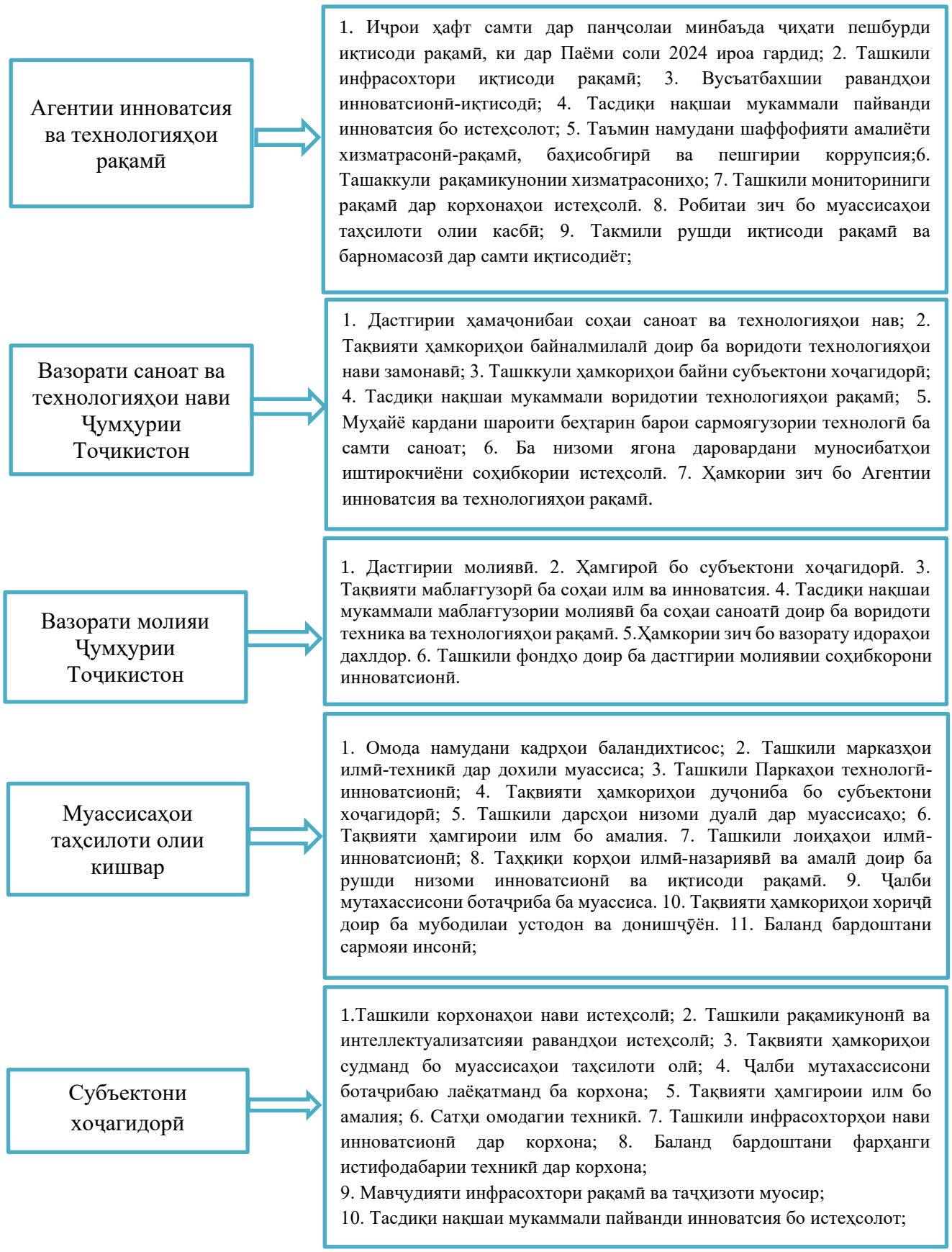
Бо вуҷуди таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди самаранокии истеҳсолот мо нақши технологияҳои рақамиро дар соҳаҳои истеҳсолот чунин тасвир намудаем (ниг. Расми 1).

Расми 1. Нақши технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои истеҳсолот

Бояд гуфт, ки технологияҳои рақамӣ ҳамчун омили калидии навсозии сохторӣ ва функсионалии истеҳсолот баромад намуд, ба равандҳои истеҳсолӣ, оптимизатсияи истифодаи захираҳо, беҳтаргардонидани рақобатпазирӣ ва ба беҳтар гардидани сифати маҳсулоти истеҳсолшуда мусоидат менамояд. Дар натиҷаи ҷорӣ намудани он истеҳсолот аз шакли анъанавӣ ба моделҳои нав (муосир) гузашта, ба бозори муосир мутобиқ шуда, барои устувор гаштани равандҳои иқтисодии корхона ва барои рушди дарозмуддати соҳаи истеҳсолӣ мусоидаткунанда мебошад.

Дар мавриди рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ барои пешрафти истеҳсолот, инчунин, коҳиш додани харочот Қодиров Ф.А., андешаҳои хубро чунин иброз намудааст, ки қобили дастгирӣ мебошад: “Дар айни замон омилҳои калидии баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд истифодаи технологияҳои пешрафтаи истеҳсолӣ, оптимизатсия ва коҳиш додани харочот, инчунин таълим ва омодасозии касбии кормандон бошанд. Ҳамаи ин ба баланд шудани самаранокӣ ва фаъол гардидани фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ мусоидат намуда, дар натиҷа рақобатпазирии онҳоро афзоиш медиҳад”[5.93-101].

Расми 2. Нақшаи асоси институтсионалии таъмини рушди иқтисоди рақамиии саноат дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ

Лозим ба ёдоварист, ки Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбати гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисодии миллӣ ҳафт самтҳои пешбурди иқтисоди рақамиро дар Паёми

соли 2024 зикр намуданд, ки аввалин самти он такмили фаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ мебошад. Ин самт ба таҳкими асосҳои ҳуқуқӣ, муайянсозии ҳуқуқу уҳададориҳои субъектҳои иқтисодӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои татбиқи технологияҳои рақамӣ равона мегардад. Дар робита ба ин, қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва стандартҳои милии рақамикунонии соҳаҳо ҳамчун қадами аввалини муҳими ҳамоҳангсозии сиёсати давлатӣ ва фаъолиятҳои соҳибкорӣ барои ноил гардидан ба иқтисоди рақамӣ ва рушди устувори миллӣ хизмат мерасонад.

Мо дар баробари омӯзиши ҳамаҷонибаи татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои истеҳсолот асоси институтсионалии таъмини рушди иқтисоди рақамиии саноатро дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва баҳамоҳангсозии сохторҳои инноватсионӣ дар чунин шакл овардаем (ниг. расими 2).

Дар асоси расми мазкур фаҳмида мешавад, ки ҳар як институтҳо вазифаҳои худро бояд саривақти иҷро кунанд, зеро дар баробари иҷрои вазифаҳо метавон ояднаи кишваро ҳамчун давлати рушдёбанда ва аз лиҳози иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон давлати пешсаф арзёбӣ намуд. Бояд гуфт, ки асоси институтсионалӣ маҷмӯи қоидаҳо, ниҳодҳо, механизмҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ мебоҳад, ки фаъолияти иштирокчиёни иқтисодиро танзим намуда, барои рушди устувори иқтисоди рақамӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ, ин асос нақши калидӣ дошта, равандҳои рақамикунонии саноатро ҳамоҳанг месозад. Аз ин рӯ, ташаккули асоси институтсионалии муосир зарур аст, то ки рақамикунонӣ самаранок, идорашаванда ва устувор амалӣ гардад.

Хулоса, технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот танҳо бо таъсири институтсионалии муосир метавонад нақши калидӣ бибозад. Технологияҳои рақамӣ фаъолияти иштирокчиёни иқтисодиро мунтазам танзим ва барои рушди устувори он мусоидаткунанда буда, ҳамчун калиди функсионалии истеҳсолот, тақвияти равандҳои истеҳсолӣ ва барои беҳтар гардидани сифати маҳсулоти истеҳсолшуда равона мегардад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохтлӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, ш. Душанбе, 28 декабри соли 2024. – С.37;
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. – С. 103.
3. Консепсияи иқтисоди рақамӣ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми январи соли 2019, №642;
4. Комилов, С. Ҷ. Асосҳои консептуалии рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар шароити рушди инноватсионӣ / С. Ҷ. Комилов, Р. Р. Аҳмадов // Иқтисодиёт ва савдо. – 2025. – No. 1(2). – P. 76-83;
5. Кодиров, Ф. А. Повышение конкурентоспособности промышленных предприятий в условиях смены технологического уклада: экосистемный подход / Ф. А. Кодиров // Вестник Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. – 2024. – Т. 2, № 4(44). – С. 93-101.
6. Мирсаидов, А. Б. Нақши иқтисоди рақамӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар амалисозии ҳадафҳои стратегии кишвар / А. Б. Мирсаидов, О. Муртазозода // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2025. – No. 1(56);
7. Муртазоев, О. Қ. Идоракунии инноватсионии рушди корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / О. Қ. Муртазоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 1(45). – P. 7-14;
8. Носирзода, Ҳ. С. Таъмини рушди устувори инноватсионии саноати хӯрокворӣ дар шароити муосир / Ҳ. С. Носирзода, Н. С. Носиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 1(40). – P. 149-156.
9. Нусратзода, М. Н. Зарурати технологияи зеҳни сунъӣ дар табодули иқтисоди рақамӣ / М. Н. Нусратзода, Б. А. Сатторзода // Нақши зеҳни сунъӣ дар тақвияти зеҳни касбии мутахассисони ба бозори меҳнат рақобатпазири соҳаи таҳсилоти олӣ: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, Душанбе, 21 февраля 2025 года. – Душанбе: Донишгохи технологии Точикистон, 2025. – P. 18-25.

Маълумот дар бораи муаллиф | **Сведения об авторе** | **About the author**

Носирзода Ҳусейни Саъдулло-Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, н.и.и, муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯчаи Нахимов, 64/14. E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru. Телефон: 903-03-30-35

Муминзода Сабурҷон Маҳмад-магистранти курси 2-юми ихтисоси 1-25010401, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯчаи Нахимов, 64/14.

Носирзода Хусейни Саъдулло-Таджикский государственный университет финансов и экономики, к.э.н., старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru.Телефон: +992 903-03-30-35.

Муминзода Сабуржон Махмад-магистрант 2-го курса специальность 1-25010401, Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Nosirzoda Husseyni Sa'dullo-Tajik State University of Finance and Economics, PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Accounting. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street, 64/14. E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru.Phone: +992 903-03-30-35.

Muminzoda Saburjon Makhmad-second-year master's student in specialty 1-25010401, at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan.

УДК: 338

САҲМИ СОҲАИ САНОАТ ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ

Мирзоева М.У.
Тоҷибоева М.Н.
Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хуҷанд
Насриддинов М.И.
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар рафти таълифоти мақолаи мазкур оид ба саҳми соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои шуғлӣ аҳолӣ аз Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияҳо ва барномаҳо вобаста ба рушди шуғли аҳолии ҷумҳурӣ маълумот гирд оварда, таҳлилҳои муфид гузаронида шудааст. Шуғли аҳолӣ дар соҳаи саноат аксар вақт таҳлили шароитҳоеро дар бар мегирад, ки барои таъмини захираҳои меҳнатӣ ва рушди он заруранд. Қайд менамоем, ки яке аз ҳадафҳои стратегие, ки дар СМР-2030 дарҷ гардидааст, зарурати таъмин ва тавсеаи шуғли пурмаҳсул дар кишвар бо афзоиши шуғли расмӣ ва маҳсулнокии меҳнат, сатҳи муносиби музди меҳнат, инчунин шароити бехатари кор ба ҳисоб меравад. Мақола ба омӯзиши нақш ва ҷои ҳавасмандгардонӣ дар баланд бардоштани шуғли пурмаҳсул дар корхонаҳои саноатӣ бахшида шудааст. Дар рафти таҳлил мафҳумҳо ва назарияҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ низ дар ин самт мавриди омӯзиш ва истифода қарор гардида, усулҳои самарабахши баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат муайян карда шудаст.

Калидвожаҳо: аҳолӣ, шуғли пурмаҳсул, саноатикунонӣ, захираҳои меҳнатӣ, сатҳи зиндагии аҳолӣ, соҳаи саноат, маҳсулоти саноатӣ, аҳолии машғул, ҳосилнокии меҳнат, рушд.
Барои иқтибос: Мирзоева, М. У. Саҳми соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои шуғли аҳолӣ / М. У. Мирзоева, М. Н. Эмомов, М. И. Насриддинов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 206-213.

ВКЛАД ПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА В РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ ЗАНЯТОСТИ

Мирзоева М.У.
Тоджибоева М.Н.
Политехнический Институт Таджикского технического Университета имени академика М.С. Осими в городе Худжанд
Насриддинов М.И.
Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Аннотация. В ходе написания статьи о вкладе промышленного сектора в решение вопросов занятости населения нами была собрана информация из Национальной стратегии развития Республики Таджикистан, Концепций и программ, касающихся развития занятости населения в республике, а также проведены полезные анализы. Продуктивная занятость в промышленности часто предполагает анализ условий, необходимых для обеспечения наличия и развития трудовых ресурсов. Мы предполагаем, что одной из Стратегических целей, заложенных в НСР-2030, является необходимость обеспечения и расширения продуктивной занятости в стране за счет повышения формальной занятости и производительности труда, обеспечения достойной оплаты труда, а также безопасных условий труда. Статья посвящена исследованию роли и места стимулирования в повышении продуктивной занятости на промышленных предприятиях. В ходе анализа нами также были изучены и использованы теории зарубежных и отечественных ученых в данной области, а также выявлены эффективные методы повышения производительности труда.

Ключевые слова: население, продуктивная занятость, промышленность, трудовые ресурсы, уровень жизни населения, отрасль промышленности, промышленная продукция, занятие население, производительность труда, развитие.

THE CONTRIBUTION OF THE INDUSTRIAL SECTOR IN SOLVING EMPLOYMENT PROBLEMS

Mirzoeva M.U.
Tojiboeva M.N.
Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi in Khujand
Nasredinov M.I.

Annotation. In writing this article about the industrial sector's contribution to employment, we collected information from the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan, Concepts and programs related to employment development in the country, and conducted useful analyses.
Productive employment in industry often requires an analysis of the conditions necessary to ensure the availability and development of labor resources. We suggest that one of the Strategic Goals set forth in the NDS-2030 is the need to ensure and expand productive employment in the country by increasing formal employment and labor productivity, ensuring decent wages, and safe working conditions.in the country by increasing formal employment and labor productivity, ensuring decent wages, and safe working conditions. This article examines the role and place of incentives in increasing productive employment in industrial enterprises. During our analysis, we also examined and utilized the theories of foreign and domestic scholars in this field, and identified effective methods for increasing labor productivity.
Key words: population, productive employment, industry, labor force, standard of living, industry sector, industrial output, population occupation, labor productivity, development.

Гузориши масъала. Вусъати шуғли маҳсулнок дар баробари ҳадафҳои рушди миллӣ мавқеи стратегӣ дорад. Дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 вусъати шуғли маҳсулнок ба сифати ҳадафи чоруми рушди миллӣ эълон гардида, баъдтар дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 29 декабри соли 2018 “саноатикунонии босуръат” ҳадафи чоруми рушди миллӣ эълон карда шуд. Бояд таъкид намуд, ки вусъати шуғли маҳсулнок аз низоми ҳадафҳои рушд берун намонда, вобаста ба татбиқи он “Консепсияи рушди шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040” таҳия ва бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 майи соли 2022, №263 тасдиқ карда шуд.

Дар Консепсияи мазкур яке аз соҳаҳои асосие, ки дар он бояд шуғли маҳсулнок вусъат дода шавад, соҳаи саноат пешбинӣ шудааст. Муҳиммияти рушди саноат на танҳо аз нигоҳи тавсеаи шуғли маҳсулнок, ҳамчунин аз нигоҳи татбиқи ҳадафи чоруми рушди миллӣ - саноатикунонии босуръати иқтисодиёти кишвар низ мубрамияти хос дорад. “Татбиқи вазифаҳои стратегӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт заминаҳои моддиро барои шуғли пурмаҳсул, диверсификатсияи истеҳсолот ва содирот фароҳам оварда, дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро барои ҳама табақаҳои аҳолӣ баланд мебардорад, ки мустақиман ба дараҷаи амалисозии тамоми вазифаҳои Ҳадафҳои рушди устувор дар Тоҷикистон алоқаманд аст” [3]: дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чунин зикр шудааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ба омузиши муаммоҳои кадрҳо як катор асарҳои илмӣ бахшида шудаанд. Э.Щейн, Р.Рафигли, Г.Мартин, ва С.Хетрик муҳаққиқони хориҷӣ оид ба инъикоси масъалаҳои ташаккул ва татбиқи захираҳои инсонӣ дар шароити рушди идоракунии кадрҳо ва таъмини рушди инсонӣ, моҳияти иқтисодӣ ва принсипҳои ташаккули захиаҳои инсонӣ, саҳми арзанда гузоштаанд. Инчунин аз олимони ватанӣ оид ба ин масъала рушди нерӯи инсонӣ ва иқтидории иқтисодӣ, нақши афзалиятноки ин омил дар баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди ватанӣ назарияҳои гуногун вуҷуд дорад.

Ба андешаи Э.Шейн захираҳои инсонӣ муҳимтарин дороии ширкат дар рақобат мебошад, ки ба таъмини рушд ва ҳавасмандии одамон барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии ташкилот нигаронида шудааст.

Г.Мартин ва С.Хетрик принсипҳои ташаккули захираҳои кадриро таҳлил намуда, зарурати фароҳам овардани шароитро барои истифода ва татбиқи минбаъдаи ин неруҳо бо роҳи баланд бардоштани савияи маърифати меҳнаткашон, мунтазам ҳавасманд кардани дониш ва малака медонанд.

З.С. Варналия, бошад захираҳои инсониро асоси демографии ташаккули иқтидори кадрии кишвар меноманд. Ба андешаи муҳаккик захираҳои инсонӣ аз рӯи шумораи умумии аҳолӣ, тарзи таъсиси он, сохтори ҷинсият ва синну сол, хусусиятҳои низоми аҳолинишин, сатҳи урбанизатсия, сатҳи маълумот ва тахассуси касбӣ, даромад ва хароҷот, сатҳи зиндагии аҳолӣ, таъмини имкониятхои иҷтимоиро ташкил медиҳад.

Аз ҷониби олимони ватанӣ Ҷабборов А., Саидмуродов Л.Х., Умаров Ҳ., Қодиров Д.Б., Комилов С.Ҷ., Раҷабов Р.К., Амонова Д.С., ҷанбаҳои назариявӣ-методологии соҳаи таъминнокии захираҳои кадрӣ ва таъсири он ба муҳити инноватсионӣ, масъалаҳои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳолӣ дар адабиёт назарияҳо вуҷуд доранд.

Ҷадвали 1. - Шарҳи мафҳумҳо

Муҳаққиқон	Мазмун
Эдгар Шейн [Бессмертная, 2022, 23].	“захираҳои инсонӣ муҳимтарин дороии ширкат дар рақобат мебошад, ки ба таъмини рушд ва ҳавасмандии одамон барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии ташкилот нигаронида шудааст”.
З.С. Варналия, [Дашко, 2022, 66].	“захираҳои инсониро асоси демографии ташаккули иқтидори кадрии кишвар буда, захираҳои инсонӣ аз рӯи шумораи умумии аҳолӣ, тарзи таъсиси он, сохтори ҷинсият ва синну сол, хусусиятҳои низоми аҳолинишин, сатҳи урбанизатсия, сатҳи маълумот ва тахассуси касбӣ, даромад ва хароҷот, сатҳи зиндагии аҳолӣ, таъмини имкониятхои иҷтимоӣ”
В.В. Смагина	«потенсиал» маънои, аввалан, мавҷудияти захираҳо; дуюм, нигоҳ доштани ҳолати ғайриимкони онҳо дар лаҳзаи муайян; сеюм, имконияти дар оянда истифода бурдани онхо, ки ба омилҳои фаъолияти субъекти соҳибкорӣ таъсир мерасонад”.
Комилов С.Ҷ.	“шуғл раванди мушаххаси иқтисодиро дар ҷои кор тавсиф мекунад”.
А. Ҷабборов	“омили калидии таъмини шуғли маҳсулнок ва сатҳи баланди зист дар шароити муосир ин дониш, малака ва сатҳи баланди омодагии касбии захираҳои меҳнатӣ мебошад”

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Мақсади мақола ин - омӯзиши саҳми соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои шуғли аҳолӣ маҳсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар асоси талаботи «Конвенсияи Созмони Байналмилалии Меҳнат дар бораи мусоидат ба шуғл ва ҳифз аз бекорӣ» мафҳуми «шуғли пурмаҳсул» ин фаъолиятест, ки ба даст овардани даромадро дар шакли музди меҳнат ё ин ки фоида аз соҳибкорӣ дар раванди истеҳсоли молҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо ва монанди инҳо таъмин мекунад. Шуғли пурмаҳсул масъалаҳои пайвасти суръати рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ, масъалаҳои ҳифзи манфиат ва ҳуқуқҳои кормандон ва ҳамчунин омили муҳимму самаранокро дар роҳи баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишвар дар бар мегирад. Бо мақсади таъмини диверсификатсияи иқтисодиёт, рушди потенсиали инноватсионии он ва рушди соҳаҳои коркард ва технологияҳои баланд, тиҷоратикунонии коркарди илмии дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ рақобатпазирии Стратегияи соҳавии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳия карда шуд. Рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сатҳи рушди саноат алоқамандии зич дорад, ки саҳми соҳаҳоро дар таъмини рушди инноватсионии иқтисодӣ объективона инъикос мекунад. Таъмини шуғли пурмаҳсул дар Тоҷикистон ба афзоиши истеъмолот, пасандозҳо ва сармоягузориҳо мусоидат мекунад.

Дурнамои нишондиҳандаҳои Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2025 давоми солҳои 2023-2025 тавассути мусоидати бевоситаи мақомоти меҳнат ва шуғли аҳолӣ 516,3 ҳазор шаҳрванд ба шуғл ҷалб гардида, аз ин шумора 210,0 ҳазор нафар дар корхонаю ташкилот бо кор таъмин карда мешаванд. Мутобиқи дурнамои нишондиҳандаҳои Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2025 дар давоми солҳои 2023-2025 дар соҳаҳои иқтисодиёти кишвар маҷмӯан 707,7 ҳазор, аз ҷумла, дар бахши воқеии иқтисодиёт 421,8 ҳазор (59,6%) ва дар бахши хизматрасонӣ бошад 285,9 ҳазор (40,4%) ҷойҳои нави корӣ таъсис дода мешаванд. 1 январи соли 2022 дар кишвар зиёда аз 30 ҳазор корхона фаъолияти худро оғоз намудаанд. Дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешбинӣ шудааст, ки то соли 2030 иқтидори тайёркунии мутахассисон дар низоми таҳсилоти ибтидоӣ ва миёна бояд қариб се баробар афзуда, на камтар аз 220 ҳазор нафар ҷавонони 15-24-соларо бо таҳсил фаро гирад [1].

Дар ҳама давру замон заминаи асосии рушди иҷтимоию иқтисодии ҳар як кишвар соҳаи саноат ба ҳисоб рафта инкишофи ин соҳа вазифаи аввалиндараҷаи давлату ҳукумат ба ҳисоб меравад. Соҳаи саноат дар иқтисодиёти ҳар як кишвар нақши муҳим дорад, зеро рушди соҳаи саноат дар таъмини иқтидори захиравии иқтисодиёт ва равандҳои такрористеҳсоли он, фароҳамсозии

устувори иҷтимоӣ, ҳамчунин баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволӣ ва сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ саҳми босазо мегузорад.

Масъалаҳои самаранок истифода бурдани иқтидорҳои саноатии кишвар ва ҳарчи бештар ҷорӣ намудани технологияҳои нави истеҳсолоти саноатӣ, баланд бардоштани сифати маҳсулоти саноатӣ, хароҷоти барзиёд ва самаранок истифода бурдани захираҳо, пайваста аз ҷониби ҳукумати мамлакат мавриди таввақуҳ қарор дорад.

"...ноил шудан ба ҳадафи миллии саноатикунонии босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғояҳо, роҳҳои ҳал ва равишҳои нав, инчунин роҳҳои нави ташкил ва ҳамкорӣ дар фаъолиятҳои инноватсионӣ ниёз дорад. Дар ин замина, навоварӣ ва рақамикунонӣ қариб дар ҳама бахшҳои иқтисодиёт, бахусус дар саноат, нақши рӯзафзун мебозанд" [8].

Таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ, афзун намудани табақаи миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ба баланд бардоштани соҳаи саноат ва беҳтар шудани сатҳу сифати зиндагии мардуми кишвар мебошад. Барои расидан ба ҳадафи стратегии кишвар – саноатикунонии босуръат ва вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул, ки талаботи рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад ба роҳ мондани тадқиқотҳои илмӣ дар самтҳои ҷустуҷӯ ва иктишофи рушди саноат, саноати маъдан, металлургия, сабуку хӯрокворӣ, соҳаҳои саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ ва воридотивазкуанда, дар шароити индустриалӣ ва инноватсионӣ зарур мебошад. Бояд қайд намуд, ки вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул барои сохтмони корхонаҳои хурду азим ва ба истифода додани онҳо дар мамлакат заминаи устувор мегузорад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 қайд кард, ки «... бо дарназардошти аҳамияти соҳа дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ, ман пешниҳод мекунам, ки индустриализатсияи (саноатикунонии) босуръати кишварро ҳадафи чоруми миллӣ эълон кунам" [7, с. 13].

Бояд зикр намуд, ки дар даҳсолаҳои охири мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ ҶШС Тоҷикистон ба яке аз ҷумҳуриҳои саноатӣ – аграрӣ табдил ёфта буд. Дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ нисбат ба маҳсулоти кишоварзӣ зиёд буд. Соли 1991 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ дар ҶШС Тоҷикистон ба 2308 адад мерасид. Шумораи миёнасолонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ 215,4 ҳаз. нафарро ташкил медод, ки ба ҳар як корхонаи саноатӣ 93,3 нафар корманд рост меомад. Аз миқдори умумии корхонаҳои саноатӣ дар ҶШС Тоҷикистон 425 аддаш корхонаҳои нисбатан калон буда, аз онҳо 207 корхонаҳои саноати вазнин ва 119 аддашон корхонаҳои саноати сабук буданд [5].

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои рушди корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2024

Нишондиҳандаҳо	***2017***	***2018***	***2019***	***2020***	***2021***	***2022***	***2023***	***2024***
Шумораи корхонаҳои саноатӣ, воҳид	1999	2161	2164	2283	2397	2802	3453	3779
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	108,1	108,3	114,2	119,9	140,0	172,7	189,5
Афзоиши солона, %	100,0	108,1	100,1	105,5	105,0	116,9	123,0	125,0

Манбаъ: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. –С.9.

Дар давраи зери таҳқиқот қароргирифта таи солҳои 2017-2024 шумораи корхонаҳои саноатӣ аз 1999 адад то 3779 адад расидааст, ки нисбатан 1780 адад, ё 89,5 % зиёд аст. Ҳар сол ба ҳисоби миёна қариб 254 адад корхонаҳои нав арзи вуҷуд кардаанд (ҷадвали 1).

Ба ҳар як корхонаи саноатӣ 25,3 нафар корманд рост меояд, ки нисбат ба соли 1991-ум 27,1 %-ро ташкил медиҳад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатию истеҳсолӣ дар сохтори аҳолии машғулин дар иқтисодиёт аз 3,7 фоизи соли 2017 дар солҳои минбаъда то 2,7% коҳиш ёфта, дар соли 2024 ба 3,7 % баробар гашт (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Ҳиссаи кормандони соҳаи саноат дар сохтори аҳолии машғул Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2024

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Аҳолии машғулин, ҳаз. нафар	2407	2426	3007	3028	3066	3154	2627,2	2752,9
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	100,8	124,9	125,8	127,4	131,0	109,1	114,3
Шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатию истеҳсолӣ, ҳазор нафар	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	86,3	87,5	92,8
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	98,6	97,0	97,1	98,3	99,4	100,8	106,9
Ҳисса дар аҳолии машғулин, %	3,6	3,5	2,8	2,8	2,8	2,7	3,3	3,7

Манбаъ: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2025. –С.9.

Ин рақам аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар шароити надидани чораҳои зарурӣ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи рушди шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2040» аз 28 майи соли 2022, №263, ки самти асосиаш афзоиши шуғл дар соҳаи саноат ба ҳисоб меравад, зеро маҳсулнокии меҳнат дар ин соҳа бештар аст. Агар дар соҳаи саноат ба як одам/соат дар соли 2023-ум 257,46 сомонӣ маҳсулот истеҳсол шуда бошад, пас дар соҳаи кишоварзӣ ин нишондиҳанда ба 16,3 сомонӣ баробар аст. Дар соҳаи кишоварзӣ машғул будани 63,2% захираҳои меҳнатӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ҳалталаб боқӣ мемонад [2].

Дигар нишондиҳандаи сифатии талқинкунандаи рушди саноат, вазъи ҳосилнокии меҳнат дар соҳа мебошад. Маҳз ҳосилнокии меҳнат нишон медиҳад, ки нерӯи кадрӣ дар соҳа самаранок истифода мешавад ё не.

Таҳлили вазъи ҳосилнокии меҳнат дар солҳои 2017-2024 аз он далолат менамояд, ин нишондиҳанда дар ҳолати рушд қарор дорад. Дар соли 2024 ба як нафар шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатию истеҳсолӣ 535,5 ҳаз. сомонӣ маҳсулот истеҳсол карда шудааст, ки нисбат ба соли 2017-ум 261,1 ҳаз. сомонӣ, ё 95,2% зиёд аст. Ба ҳисоби миёна дар як сол ҳосилнокии меҳнат 13,6% афзудааст, ки нишондиҳандаи умедбахш ба ҳисоб меравад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Вазъи ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2024

Нишондиҳандаҳо	*2017*	*2018*	*2019*	*2020*	*2021*	*2022*	*2023*	*2024*
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои с.2024, млн. сомонӣ	23815	25236	28567	31081	37546	41187	44894	53873
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	106,0	119,9	1302,5	157,6	188,5	196,8	226,2
Афзоиши солона, %	100,0	106,0	113,2	108,8	120,8	109,7	109,0	120,0
Шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатию истеҳсолӣ, ҳазор нафар	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	86,3	87,5	92,8
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	98,6	97,0	97,1	98,3	99,4	100,8	106,9
Афзоиши солона, %	100,0	98,6	98,4	100,1	101,2	101,2	101,4	101,3
аз он коргарон	73,8	72,1	73,2	67,7	68,3	71,2	72,2	75,9
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	97,7	99,2	91,7	92,5	96,5	97,8	102,8
Афзоиши солона, %	100,0	97,7	101,5	92,5	100,8	104,2	101,4	105,1
Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноат, ҳаз. сомонӣ	274,4	307,7	354,1	384,8	459,4	498,0	535,5	624,1

Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	112,1	129,0	140,2	167,4	181,5	195,2	227,4
Афзоиши солона, %	100,0	112,1	115,1	108,7	119,4	108,4	107,5	109,3

Манбаъ: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2025. –С.9.

Президенти кишвар, Э.Раҳмон қайд намудаанд, ки “Соҳаи саноат ва инноватсия яке аз манбаъҳои муҳимтарини рушди минбаъдаи кишвар ба ҳисоб рафта, пешрафти он имкон медиҳад, ки сарчашмаҳои иловагии даромади буҷети давлатӣ пайдо гардида, барои аҳолӣ ҷойҳои нави корӣ фароҳам оварда шаванд” [6].

Вале, нишодиҳандаи нигаронкунанда комилан кам шудани шумораи коргарон ба ҳисоб меравад, ки дар ин давра 1,6 ҳазор нафар, ё 2,2% кам шудааст. Афзоиши шумораи кормандони саноатӣ аз ҳисоби кормандони дастгоҳҳои идоракунанда афзош ёфтааст. Агар дар соли 2017 ҳиссаи шумораи коргарон дар сохтори кормандони соҳаи саноат 13,0 ҳаз. нафар, ё 15%-ро ташкил карда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 64,4 ҳазор нафар ё 15 %-ро ташкил намуд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки рушди саноат натавонист вазифаи стратегии тавлиди ҷойҳои нави кориро амалӣ созад.

Дар Паёми навбатии худ 28 декабри соли 2023 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон” қайд намуданд, ки то давраи соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 22% расонида шавад” [6].

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки аллакай дар солҳои 2021-2024 ҳиссаи саноат дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 23,0% гузашта буд. Мутаассифона дар солҳои 2022-ум 0,3 банди фоизӣ ва соли 2024 якбора ба 16,9% коҳиш ёфтааст (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. - Ҳиссаи соҳаи саноат дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар солҳои 2017-2024,%

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Маҳсулоти умумии дохилӣ, млн. сомонӣ (бо нархҳои ҷорӣ)	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	132781,9	153402,2
Ҳиссаи саноат дар маҳсулоти умумии дохилӣ, ба ҳисоби фоиз	19,9	21,2	21,2	23,1	23,8	23,5	22,4	16,9

Манбаъ: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2025. –С.23.

Дар индикаторҳои СМР-2030 низ ҳиссаи соҳаи саноат дар сохтори ММД аз руи сенарияи индустриалӣ дар соли 2020-ум 12,5-13,2% ва аз рӯи сенарияи индустриалӣ-инноватсионӣ 13-13,5%, дар соли 2025 мутаносибан 16 ва 16-16,5% ва дар соли 2030 мутаносибан 20-20,5 ва 20-21% пешбинӣ карда шуда буд [3]. Нишондиҳандаҳои соли 2024-юми ҷадвал аз он гувоҳӣ медиҳад, иҷрои вазифаҳои стратегӣ дар ҳолати иҷронашавандагӣ қарор дорад, ҳол он ки иқдоми саноатикунонии мамлакат, яъне аз давлати аграрӣ ба индустриалӣ-аграрӣ мубаддал гардондани Тоҷикистон ба таври назаррас дар амал татбиқ мешавад.

Рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сатҳи рушди саноат алоқамандии зич дорад, ки саҳми соҳаҳоро дар таъмини рушди инноватсионии иқтисодӣ объективона инъикос мекунад. Бо мақсади таъмини диверсификатсияи иқтисодиёт, рушди потенсиали инноватсионии он ва рушди соҳаҳои коркард ва технологияҳои баланд, тиҷоратикунонии коркарди илмии дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ рақобатпазири Стратегияи соҳавии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳия карда шуд.

Инчунин қайд кардан ба маврид аст, ки рушди минбаъдаи саноат дар доираи барномаҳои соҳавӣ, аз ҷумла “Консепсияи рушди соҳаи ангишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040”, «Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025», «Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» «Барномаи рушди саноати хӯрокворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025», «Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-

2020», «Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014 - 2020», «Дар бораи рушди қолинбофии дастӣ ва дигар ҳунарҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба роҳ монда шудааст. Илова бар ин ҳангоми амалишавии барномаҳои мазкур бо дар назар доштани ташкили корхонаву коргоҳҳои нав ва воридоти хатҳои нави технологӣ дар корхонаҳои мавҷуда, таъсиси зиёда аз 6400 ҷойи корӣ нав дар назар дошта шудааст.

Хулоса. Таҳқиқи саҳми соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои шуғли аҳолӣ, имконият дод, ки чунин хулосабарорӣ намоем.

1. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои давлатии таъмини шуғли пурмаҳсул қабул гардида иҷрои онҳо метавонад ҳиҷрати захираҳои меҳнатиро ба хориҷи кишвар боз дошта, самаранок истифода бурдани қуввaҳои кориро таъмин намояд. Хусусан “Консепсияи рушди шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040” баёнгари сиёсати кадрии Ҳукумат арзёбӣ мегардад.

2. Мутаассифона афзоиши шумораи корхонаҳои саноатӣ дар солҳои 2017-2024 натавонист афзоиши шумораи машғулинро дар соҳаи саноат таъмин намояд, зеро дар ин давра шумораи коргарон 2,2% коҳиш ёфт. Шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатию истеҳсолӣ дар сохтори аҳолии машғулин дар иқтисодиёт аз 3,7 фоизи соли 2017 то 3,3% дар соли 2023 кам шуд.

3. Аз ҳисоби афзоиши шумораи машғулин дар соҳаи кишоварзӣ таъмин намудани вазифаҳои стратегии шуғли пурмаҳсул қобили қабул нест, зеро ҳосилнокии меҳнат дар ин соҳа нисбат ба соҳаи саноат 15,8 маротиба камтар аст.

4. Вазифаи асосии саноатикунонии босуръат иҷрои вазифаҳои стратегии то соли 2030 ба 22% расонидани ҳиссаи он дар сохтори Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мебошад. Бо назардошти он, ки дар соли 2025 он ба 24% омада расидааст дидани чораҳои бетаъхирро тақозо менамояд.

Татбиқи босамари ислоҳоти иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои охир имкон дод, ки рушди устувори саноати кишвар таъмин гардида, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шаванд. Аммо, ба дастовардҳои мазкур нигоҳ накарда, барои беҳтар гардидани соҳаи саноати мамлакат баҳри ноил гардидан ба нишондиҳандаҳои назарраси ҳадафи чоруми стратегии мамлакат, инчунин ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, аз ҷумла барои тибқи барномаи индустралию инноватсионӣ расонидани ҳиссаи саноат ба 30% дар ММД бояд аз ҷониби сохторҳои давлатӣ тадбирҳои зарурӣро роҳандозӣ ва амалӣ карда шавад. Таҳлилҳои омори нишон доданд, ки то соли 2025 ҳиссаи саноат дар ММД ба 24% расид, ки ин пешравӣ мувофиқи ҳадафҳои гузошташуда мебошад.

Адабиёт

1. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ- декабри соли 2024. –284с.
2. Консепсияи рушди шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2040» аз 28 майи соли 2022, №263.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 104с.
4. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2025. –89с.
5. Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2021. –С.397.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. Душанбе, 28.12.2023. -63с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. Душанбе, 26.12.2018. -60с.
8. Хамроев, М. И. Некоторые вопросы разработки и реализации инновационных проектов на промышленных предприятиях / М. И. Хамроев // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 4-2(39). – С. 185-191. – EDN AVKCZT.

Маълумот дар бораи муаллифон	Сведения об авторах	About the authors
Мирзоева М.У.-н.и.и., дотсенти кафедраи идораи	**Мирзоева М.У.**-к.э.н., доцент кафедры финансовое управление	**Mirzoeva M.U.**-PhD in Economics, Associate Professor,

молияи Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хуҷанд. Суроға: 735700 ш. Хуҷанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 226.

Тоҷибоева М.Н.- н.и.и., дотсенти кафедраи идораи молияи Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хуҷанд. Суроға: 735700 ш. Хуҷанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 226.

Насриддинов Муҳаммадҷон Исматуллоевич-унвонҷуи кафедраи идораи молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Политехнического института Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими в городе Худжанд. Адрес: 735700, г. Худжанд, проспект Исмоили Сомони, 226.

Тоджибоева М.Н.- к.э.н., доцент кафедры финансовое управление Политехнического института Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими в городе Худжанд. Адрес: 735700, г. Худжанд, проспект Исмоили Сомони, 226.

Насриддинов Мухаммадджон Исматуллоевич-соискатель кафедры управления государственными финансами и цифровой экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Department of Financial Management, Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi in Khujand. Address: 735700, Khujand, Ismoili Somoni Avenue, 226.

Tojiboeva M.N.-PhD in Economics, Associate Professor, Department of Financial Management, Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi in Khujand. Address: 226 Ismoili Somoni Avenue, Khujand, 735700.

Nasredinov Muhammadjon Ismatulloevich-PhD candidate, Department of Public Finance Management and Digital Economy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

УДК: 338

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СТИЛЯ РУКОВОДСТВА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОМАНДНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Лю Хонгбо
Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Аннотация. В современном организационном управлении эффективность командной работы является ключевым фактором, определяющим конкурентоспособность организации. Стиль лидерства, как основной фактор функционирования команды, оказывает глубокое влияние на качество и эффективность командной работы. В данной статье рассматриваются механизмы влияния стиля лидерства на эффективность командной работы, в частности, изучается дифференцированное влияние демократического, трансформационного и ориентированного на служение стилей лидерства на командную коммуникацию, сплоченность и управление конфликтами. На основе обзора литературы, анкетирования, тематических исследований и статистического анализа, а также результатов последних отечественных и международных исследований, была построена модель корреляции между стилем лидерства и эффективностью командной работы.

Результаты показывают, что демократическое лидерство повышает эффективность командной коммуникации за счет усиления обмена информацией, трансформационное лидерство укрепляет сплоченность команды за счет формирования видения, а ориентированное на служение лидерство оптимизирует управление конфликтами за счет ресурсной поддержки. Различные стили лидерства по-разному адаптируются к различным командным условиям, и динамическая корректировка стиля лидерства вносит значительный вклад в устойчивое повышение эффективности командной работы. Это исследование не только обогащает междисциплинарные исследования динамики команды и теории лидерства, но и предоставляет практические рекомендации для руководителей организаций по выбору и оптимизации стилей лидерства на основе характеристик команды.

Ключевые слова: стиль лидерства, эффективность командной работы, командная коммуникация, сплоченность команды, управление конфликтами, конкурентоспособность, эффективность, организация.

Для цитирования: Лю, Х. Исследование влияния стиля руководства на эффективность командного взаимодействия / Х. Лю // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 214-224.

RESEARCH ON THE INFLUENCE OF LEADERSHIP STYLE ON THE EFFECTIVENESS OF TEAM INTERACTION

Liu Hongbo
Tajik Pedagogical Institute in Panjakent

Annotation. In modern organizational management, the effectiveness of teamwork is a key factor determining an organization's competitiveness. Leadership style, as a primary factor in team functioning, exerts a profound influence on the quality and efficiency of teamwork. This article examines the mechanisms of leadership style's influence on teamwork effectiveness, specifically exploring the differentiated impact of democratic, transformational, and servant leadership styles on team communication, cohesion, and conflict management. Based on a literature review, questionnaires, case studies, and statistical analysis, as well as the results of recent domestic and international research, a model of the correlation between leadership style and teamwork effectiveness was constructed.

The results show that democratic leadership improves the effectiveness of team communication by enhancing information exchange, transformational leadership strengthens team cohesion by shaping a vision, and servant leadership optimizes conflict management through resource support. Different leadership styles adapt differently to various team environments, and the dynamic adjustment of leadership style contributes significantly to the sustainable improvement of teamwork effectiveness. This research not only enriches interdisciplinary studies of team dynamics and leadership theory but also provides practical recommendations for organizational leaders on selecting and optimizing leadership styles based on team characteristics.

Keywords: leadership style; teamwork effectiveness; team communication; team cohesion; conflict management, competitiveness, efficiency, organization.

ТАҲҚИҚИ ТАЪСИРИ УСЛУБИ РОҲБАРӢ БА САМАРАНОКИИ ҲАМКОРИИ ГУРӮҲӢ

Лю Хонгбо
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ш. Панҷакент

Аннотатсия. Дар идоракунии ташкилии муосир самаранокии кори гурӯҳӣ омили калидиест, ки рақобатпазирии ташкилотро муайян мекунад. Услуби пешвоӣ (лидерӣ), ҳамчун омили асосии фаъолияти гурӯҳ, ба сифат ва самаранокии кори гурӯҳӣ таъсири амиқ мерасонад. Дар ин мақола механизмҳои таъсири услуби пешвоӣ ба самаранокии кори гурӯҳӣ баррасӣ шуда, аз ҷумла таъсири тафриқавии услубҳои демократӣ, трансформатсионӣ ва ба хидмат нигаронидашуда ба муошират гурӯҳӣ, муттаҳидӣ ва идоракунии низоъҳо омӯхта мешавад. Дар асоси баррасии адабиёт, пурсишномаҳо, омӯзиши мисолҳои мушаххас ва таҳлили оморӣ, инчунин натиҷаҳои таҳқиқоти охирини дохилӣ ва байналмилалӣ, модели вобастагии байни услуби пешвоӣ ва самаранокии кори гурӯҳӣ сохта шуд.
Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки пешвоии демократӣ самаранокии муошират гурӯҳиро тавассути тақвияти мубодилаи иттилоот афзоиш медиҳад, пешвоии трансформатсионӣ муттаҳидии гурӯҳро тавассути ташаккули дидгоҳ (vision) мустаҳкам мекунад ва пешвоии ба хидмат нигаронидашуда идоракунии низоъҳоро тавассути дастгирии захиравӣ оптимизатсия менамояд. Услубҳои гуногуни пешвоӣ ба шароитҳои гуногуни гурӯҳӣ ба таври гуногун мутобиқ мешаванд ва ислоҳи динамикии услуби пешвоӣ дар баланд бардоштани устувори самаранокии кори гурӯҳӣ саҳми назаррас мегузорад. Ин таҳқиқот на танҳо таҳқиқоти байнисоҳавии динамикаи гурӯҳ ва назарияи пешвоиро бой мегардонад, балки инчунин барои роҳбарони ташкилотҳо оид ба интихоб ва оптимизатсияи услубҳои роҳбарӣ дар асоси хусусиятҳои гурӯҳ тавсияҳои амалӣ пешниҳод мекунад.
Калимаҳои калидӣ: услуби пешвоӣ, самаранокии кори гурӯҳӣ, муошират гурӯҳӣ, муттаҳидии гурӯҳ, идоракунии низоъҳо, рақобатпазирӣ, самаранокӣ, ташкилот.

Введение: Актуальность и контекст исследования

С ростом сложности рыночной среды и диверсификацией организационных задач эффективность совместной работы команд, как фундаментальной единицы организационной деятельности, напрямую определяет способность организации к реагированию и инновационные возможности. В условиях обострения глобальной конкуренции индивидуальных возможностей уже недостаточно для решения сложных задач, и командная работа стала основополагающим фактором для достижения компаниями своих стратегических целей [5, С. 253–268].

Однако на практике большинство организаций сталкиваются с коммуникационными барьерами, недостаточной сплоченностью и частыми конфликтами, что приводит к неэффективному сотрудничеству. Согласно глобальному опросу McKinsey, более 60% компаний называют неэффективную командную работу основным препятствием для своего развития, явлением, тесно связанным с несовпадением стилей руководства [6].

Постановка проблемы. Стиль лидерства, как устойчивые поведенческие паттерны, демонстрируемые лидерами при руководстве и мотивации команд, оказывает глубокое влияние на готовность и поведение членов команды к сотрудничеству, формируя командную атмосферу, устанавливая правила взаимодействия и распределяя ресурсы [14]. Традиционные исследования фокусировались на прямом влиянии одного стиля лидерства на эффективность команды, упуская из виду его дифференцированную роль в таких процессах сотрудничества, как командное общение, сплоченность и управление конфликтами. Например, в межотдельских проектных командах демократическое лидерство может задерживать принятие решений из-за чрезмерного акцента на консенсусе, в то время как авторитарное лидерство, повышая эффективность, может препятствовать обмену информацией [17, С. 427–436]. Более того по мере того, как новое поколение сотрудников становится основой команд, их потребность в самостоятельном участии и персонализированной поддержке растёт, что ставит под сомнение применимость традиционных моделей лидерства. Существует острая необходимость в изучении стилей лидерства, адаптированных к особенностям этих новых команд [11, С. 523-538].

В настоящее время цифровая трансформация ещё больше усложнила командную работу. Широкое внедрение виртуальных команд позволило устранить пространственные и временные ограничения, но также увеличило расходы на коммуникацию и риск возникновения конфликтов, предъявляя более высокие требования к способности руководителей адаптировать свои стили

руководства [18, С. 245-362]. В этом контексте систематический анализ механизмов влияния различных стилей руководства на эффективность командной работы стал ключевым фактором для решения проблем организационного взаимодействия и повышения конкурентоспособности.

Теоретическая ценность. Теоретический вклад этого исследования в основном отражен в трех аспектах: во-первых, оно разрушает простую линейную корреляционную модель «стиль лидерства-эффективность команды» в существующих исследованиях и глубоко анализирует опосредующий путь стиля лидерства, влияющий на эффективность совместной работы через командную коммуникацию, сплоченность и управление конфликтами, открывая новую перспективу для пересечения теории лидерства и командной динамики; во-вторых, оно сравнивает дифференцированное воздействие основных стилей лидерства, таких как демократический, трансформационный и ориентированный на обслуживание, компенсируя ограничения анализа одного стиля в существующих исследованиях и улучшая теоретическую систему исследований классификации стилей лидерства; в-третьих, оно объединяет ситуативные переменные, такие как неоднородность команды и жизненный цикл, для изучения динамического механизма адаптации стиля лидерства, предоставляя эмпирическую поддержку теории ситуативного лидерства из области командного сотрудничества [1, С. 487-514].

Практическая ценность. Практическая значимость данного исследования заключается в: предоставлении руководителям организаций действенных рекомендаций по стратегии лидерства, помощи им в выборе соответствующих стилей лидерства на основе характеристик команды (таких как тип задачи и состав участников), таких как усиление роли трансформационного лидерства, основанной на видении, в инновационных командах и сосредоточение внимания на коммуникационных и координационных функциях демократического лидерства в кросс-функциональных командах; предоставлении конкретного пути к формированию команды, повышению эффективности коммуникации в команде, усилению сплоченности и разрешению деструктивных конфликтов путем оптимизации поведения руководства; предоставлении решений для управления виртуальной командой в процессе цифровой трансформации предприятий и прояснении направления позиционирования ролей и корректировки стиля лидеров при удаленном сотрудничестве [3].

Обзор литературы и анализ изученности проблемы

Исследования стилей лидерства и командной работы начались давно за рубежом, что привело к обширному теоретическому материалу. Теория трансформационного лидерства Басса (1985) подчеркивает, что лидеры вдохновляют командный потенциал посредством визионерской мотивации и персонализированной заботы. Последующие исследования подтвердили значительную положительную корреляцию между лидерством и сплоченностью команды [8, С. 755–768]. Эмпирическое исследование Заккаро [9, С. 18-29] показывает, что демократическое лидерство улучшает качество принятия решений в команде, способствуя обмену информацией, но может снижать эффективность в чрезвычайных ситуациях. В последние годы теория лидерства-служения привлекает все большее внимание. Теория лидерства-служения Гринлифа [7], предложенная в 1977 году, усиливает сотрудничество путем удовлетворения потребностей членов команды.

Что касается спорных моментов, учёные расходятся во мнениях относительно оптимального стиля руководства: Сомех [15, С. 1299–1328] утверждает, что единого стиля руководства недостаточно для сложных командных ситуаций, и выступает за использование стратегий, учитывающих непредвиденные обстоятельства; Басс [2, С. 9-32] поддерживает универсальность трансформационного лидерства. Кроме того, говоря о стилях руководства в виртуальных командах, Хэмбли и др. [16, С. 297–317] обнаружили, что демократическое лидерство более эффективно при удалённом взаимодействии, в то время как Балтхазар и др. (2022) утверждают, что транзакционное лидерство более благоприятно для управления задачами в виртуальных командах. Эта полемика подчёркивает важность контекстуальных переменных.

В целом, в существующих исследованиях есть три пробела: во-первых, недостаточно анализа посреднического механизма, посредством которого стиль руководства влияет на эффективность командного взаимодействия, в частности, не были выяснены дифференцированные пути воздействия различных стилей в трех измерениях коммуникации, сплоченности и управления конфликтами; во-вторых, отсутствует глубокое обсуждение взаимодействия между неоднородностью команды (такой как возрастная структура и различия в профессиональном опыте) и стилем руководства; в-третьих, для виртуальных команд в условиях цифровой трансформации исследования стратегий корректировки стиля руководства еще не носят систематического характера, а обобщающая практическая модель не сформирована [4, С. 101–345].

Основываясь на вышеуказанном статусе исследования, данная статья направлена на рассмотрение следующих основных вопросов:

Как демократический, трансформационный и ориентированный на служение стили лидерства влияют на коммуникацию в команде, сплочённость и управление конфликтами? В чём различия между этими тремя стилями в повышении эффективности командного взаимодействия?

Каким образом неоднородность команды (например, профессиональный опыт и опыт работы ее членов) и характеристики задач (например, инновационность и срочность) смягчают взаимосвязь между стилем руководства и эффективностью взаимодействия в команде?

С точки зрения динамики команды, как можно построить динамически адаптивную стратегию лидерства для постоянного повышения эффективности совместной работы команд на разных этапах жизненного цикла?

Исследование литературы: Мы систематически изучили отечественную и международную литературу по стилям лидерства, эффективности командной работы и динамике команд, сосредоточившись на ключевых результатах за последние пять лет (2018–2023), чтобы сформировать теоретическую основу и выдвинуть исследовательские гипотезы. Источниками литературы стали такие базы данных, как Web of Science и CNKI, а также авторитетные журналы, такие как Academy of Management Review и Management World.

Метод анкетирования: Мы разработали анкету, включающую шкалу стиля лидерства (например, MLQ) и шкалу эффективности командной работы (охватывающую коммуникацию, сплоченность и управление конфликтами). В качестве выборки мы использовали 30 команд из 10 отечественных компаний (каждая по 30–50 человек). Всего было роздано 1200 анкет, из которых 986 оказались валидными, что соответствует уровню ответов 82,2%. Выборка охватывала различные отрасли, включая ИТ, производство и сферу услуг, что обеспечило разнообразие.

Таблица 1. - Распределение выборки респондентов по отраслям

Промышленность	**Размер выборки**	**Пропорция**
ИТ	394	0,4
производство	296	0,3
сфера услуг	296	0,3
Итого	986	1

Метод анализа кейса: для углубленных интервью были выбраны три типичные команды (инновационная команда НИОКР, межотдельская проектная группа и команда виртуальных продаж). Были опрошены один руководитель и от трёх до пяти основных членов каждой команды. С помощью полуструктурированных интервью была собрана информация из первых рук о поведении лидеров и процессах сотрудничества, что позволило восполнить пробелы, связанные с количественными исследованиями.

Метод статистического анализа: SPSS 26.0 и AMOS 24.0 использовались для проведения тестов на надежность и валидность, корреляционного анализа, регрессионного анализа и тестов на посреднический эффект на данных анкеты с целью проверки влияния стиля руководства на эффективность командного взаимодействия; многогрупповой анализ использовался для изучения сдерживающего эффекта ситуативных переменных.

Хотя существует множество различных систем классификации стилей лидерства, в этой статье основное внимание уделяется четырем типам, которые оказывают наиболее существенное влияние на командную работу:

Демократическое лидерство, основанное на равноправном участии, способствует созданию атмосферы сотрудничества, поощряя членов команды выражать своё мнение и принимать совместные решения. Это включает в себя регулярные встречи команды для сбора мнений, предоставление членам команды возможности самостоятельного выбора и постановку целей посредством консультаций. Этот стиль делает акцент на информационной симметрии и децентрализации власти, что делает его подходящим для команд, требующих творческого сотрудничества. Однако он может снижать эффективность из-за длительных циклов принятия решений.

Лидерство-служение: фокусируясь на удовлетворении потребностей членов организации, оно способствует сотрудничеству посредством ресурсной поддержки и расширения прав и возможностей. Гринлиф [7] предположил, что его основными характеристиками являются внимание к проблемам членов организации, предоставление возможностей для развития, расширение прав и возможностей отдельных лиц и подача личного примера. Лидерство-служение направлено на создание благоприятной среды и может эффективно снижать тревожность в командах, сталкивающихся с высоким давлением или сложными задачами [13, С. 161–177].

Авторитарное лидерство: характеризуется централизованным принятием решений и предполагает их исполнение посредством директив и строгого контроля. Этот стиль проявляется в произвольном планировании, ограничении участия команды и акценте на подчинении и дисциплине [10, С. 271–299]. Хотя этот стиль может повысить эффективность в чрезвычайных ситуациях, он может подавлять инициативу членов команды в долгосрочной перспективе, препятствуя совместному инновационному развитию.

Эффективность командной работы — это общая способность членов команды достигать целей посредством взаимодействия, которую можно разбить на три основных измерения:

Командная коммуникация определяется качеством передачи, обмена и понимания информации внутри команды, охватывая такие показатели, как частота общения, точность информации и своевременность обратной связи [15, С. 1299–1328]. Эффективная коммуникация уменьшает недопонимание, ускоряет решение проблем и является основой совместной работы. В виртуальных командах коммуникация также подразумевает использование технологических инструментов и поддержание неформального взаимодействия.

Сплочённость команды отражает чувство принадлежности и готовность к сотрудничеству. Она включает три подизмерения: эмоциональную идентификацию (эмоциональную привязанность к команде), приверженность задаче (усилия, прилагаемые для достижения цели) и социальную интеграцию (качество взаимодействия между членами команды). Высокосплочённые команды более устойчивы к сбоям в работе и способны поддерживать стабильность сотрудничества в условиях стресса.

Управление конфликтами определяет, как и насколько эффективно команда справляется с разногласиями. Его можно разделить на конструктивный (способствующий инновациям) и деструктивный (препятствующий сотрудничеству). Эффективное управление конфликтами способствует формированию различных точек зрения, избегая при этом внутренних разногласий и способствуя достижению консенсуса посредством переговоров и компромиссов.

На основе теории социального обмена и теории командной динамики построена следующая математическая модель:

$$\textbf{Эффективность командной работы} = \alpha \cdot \textbf{Обмен информацией} + \beta \cdot \textbf{Последовательность видения} + \gamma \cdot \textbf{Ресурсная поддержка} + \epsilon$$

Среди них α, β и γ — коэффициенты регрессии каждой переменной, а ϵ — случайная ошибка.

Коэффициент корреляции между трансформационным лидерством и сплоченностью команды составляет 0,63, что значительно выше, чем у других стилей ($p<0,01$).

Демократическое лидерство оказывает многомерное влияние на командное взаимодействие, усиливая обмен информацией и участие:

С точки зрения командной коммуникации, механизм равноправного диалога, используемый демократическим руководством, значительно повышает качество коммуникации. Исследование Заккаро [9, С. 18-29] показывает, что у демократических лидеров, регулярно организующих командные обсуждения, точность передачи информации между членами команды на 32% выше, чем у команд с авторитарным руководством. Это объясняется тем, что участники более склонны активно делиться неявными знаниями и снижают накопление информации в процессе принятия решений. Например, руководитель проекта, придерживающийся демократического подхода, в софтверной компании еженедельно проводит «творческое собрание по жалобам», чтобы побудить участников сообщать о технических рисках, что повышает эффективность проектной коммуникации на 25%. Однако следует отметить, что чрезмерная демократия может привести к избыточности коммуникации: когда размер команды превышает 20 человек, неконтролируемые обсуждения могут удлинить цикл принятия решений (Somech, 2020). Исследование Заккаро показывает, что точность передачи информации в командах с демократическим руководством на 32% выше, чем в командах с авторитарным руководством. Если предположить, что размер команды равен n, вероятность избыточности информации равна:

$$P_{\text{избыточность}} = \frac{n-k}{n}$$

Где k — оптимальный порог обсуждения (рекомендуется $k \leq 20$). При $n > 20$ вероятность избыточности значительно возрастает.

С точки зрения сплочённости команды, демократическое лидерство способствует эмоциональной идентификации, усиливая чувство ответственности у её членов. У членов команды развивается чувство принадлежности, поскольку их мнение ценится, и они более готовы прилагать дополнительные усилия для достижения командных целей. Ли Чаопин [12, С. 115–123] провёл опрос китайских технологических команд и обнаружил, что приверженность задачам в командах с демократическим лидерством была на 18% выше среднего. Такая сплочённость особенно важна в долгосрочных проектах. Например, в консалтинговой фирме демократические команды благодаря совместной разработке плана обслуживания добились текучести кадров на 20% ниже среднего по компании.

С точки зрения сплочённости команды, идеализированное влияние и персонализированная забота, присущие трансформационному лидерству, значительно усиливают эмоциональную идентификацию команды. Подавая пример и фокусируясь на индивидуальных потребностях, лидеры стимулируют сильное желание членов команды следовать их примеру, укрепляя чувство общей судьбы. Исследование Judge & Piccolo (2017) подтверждает, что коэффициент корреляции между трансформационным лидерством и сплочённостью команды достигает 0,63, и эта сплочённость особенно выражена в условиях внешнего давления. Например, столкнувшись с рыночной конкуренцией, трансформационный лидер в интернет-компании мотивировал членов команды работать сверхурочно, продвигая видение «создания лидирующих в отрасли продуктов». Это значительно повысило сплочённость и увеличило показатели реализации проектов на 40%.

С точки зрения управления конфликтами, интеллектуальная стимуляция, присущая трансформационному лидерству, способствует конструктивному разрешению конфликтов. Лидеры поощряют членов команды оспаривать статус-кво, высказывать альтернативные точки зрения и направлять разногласия на достижение командного видения, а не личной выгоды. Например, команда фармацевтических НИОКР столкнулась с разногласиями при обсуждении направления разработки нового препарата. Трансформационное лидерство, движимое миссией «преодоления проблем, связанных с заболеваниями, и спасения жизней пациентов», помогло членам команды перейти от споров к совместному поиску оптимального решения. В результате новый препарат получил признание на рынке. Однако исследования показали, что посреднический эффект трансформационного лидерства ослабевает, когда конфликты связаны с различиями в основных ценностях.

Лидерство-служение фокусируется на потребностях членов команды и оказывает уникальное влияние на командное взаимодействие посредством ресурсной поддержки и расширения прав и возможностей:

С точки зрения командного общения, слушание лидеров-слуг повышает глубину и доверие общения. Лидеры проактивно понимают трудности и мнения членов команды, что делает их более готовыми выражать свои истинные мысли и уменьшает фильтрацию информации.

С точки зрения сплоченности команды, поддерживающее поведение лидеров-слуг укрепляет у членов команды чувство безопасности и принадлежности. Предоставляя необходимые ресурсы и помогая членам команды решать проблемы на работе и в жизни, лидеры заставляют их чувствовать тепло команды, тем самым повышая их готовность к интеграции.

С точки зрения управления конфликтами, навыки координации ресурсов лидеров-слуг эффективно разрешают конфликты интересов. Когда члены команды расходятся во мнениях относительно распределения ресурсов, лидеры уравновешивают интересы всех сторон и смягчают эскалацию путем справедливого распределения ресурсов и предоставления дополнительной поддержки. Например, проектная группа столкнулась с конфликтом из-за финансирования НИОКР. Менеджер проекта, ориентированный на служащего, запросил у своих руководителей дополнительный бюджет и распределил его надлежащим образом, исходя из фактических потребностей каждого подпроекта, эффективно разрешив конфликт и обеспечив плавный ход проекта. Однако при урегулировании конфликтов мнений лидеры-слуги могут чрезмерно стремиться к гармонии и подавлять несогласные мнения, что пагубно сказывается на инновациях.

Ещё один вид лидерство эта транзакционное лидерство, основанное на механизме «поощрение-наказание», ставит во главу угла коммуникацию, основанную на задачах, а не

эмоциональную вовлеченность, что приводит к низкому уровню теплоты в командном общении. Например, транзакционный лидер в команде продаж сосредоточен исключительно на предоставлении данных о производительности и обратной связи, с минимальным нерабочим общением между членами команды, что приводит к относительно холодной атмосфере в команде [6].

С точки зрения сплоченности команды транзакционного лидерства часто полагаются на обмен выгодами, который может легко колебаться при изменении структуры вознаграждения. В управлении конфликтами транзакционное лидерство использует четкие правила для разрешения конфликтов, что приводит к стабильным результатам, но не имеет гибкости и затрудняет управление сложными эмоциональными конфликтами.

Сравнивая, можно увидеть, что разные стили лидерства имеют свои преимущества и недостатки в трех измерениях эффективности командного взаимодействия: демократическое лидерство хорошо подходит для улучшения качества коммуникации и содействия конструктивному разрешению конфликтов, но его эффективность может быть недостаточной; трансформационное лидерство отлично подходит для повышения сплоченности и сосредоточения на целях коммуникации, но оно не уделяет достаточного внимания деталям; обслуживающее лидерство эффективно для поддержки коммуникации и разрешения конфликтов интересов, но может подавлять различные точки зрения; автократическое и транзакционное лидерство оказывают определенное влияние в конкретных ситуациях, но в долгосрочной перспективе они не способствуют устойчивому развитию командного взаимодействия.

Теория жизненного цикла команды предполагает, что её развитие проходит пять стадий: формирование, шок, стандартизация, исполнение и спад. Характеристики команды и потребности в сотрудничестве на каждой стадии различны, и поэтому необходимо адаптировать разные стили руководства.

Стадия формирования: члены команды недавно сформированы, не знакомы друг с другом, имеют неясные цели, коммуникационные барьеры и низкую сплоченность. Именно на этом этапе ведущую роль играет трансформационное лидерство, четко формулирующее видение и цели команды, помогая членам команды выработать общее понимание направления. Это дополняется поддерживающим поведением лидера-служения, внимательным к потребностям членов команды и способствующим первоначальному взаимопониманию и доверию. Например, на первом собрании недавно сформированной проектной команды руководитель подробно рассказал о стратегическом значении проекта и ожидаемых результатах, стимулируя участие и энтузиазм членов команды. Руководитель также предоставил необходимые ресурсы и обучение, что позволило команде быстро пройти период адаптации.

В фазе турбулентности члены команды начинают тесно сотрудничать, но могут возникать разногласия в понимании целей и методов работы, что приводит к частым конфликтам и снижению эффективности коммуникации. В течение этой фазы необходимо демократическое лидерство, чтобы провести команду через тщательное обсуждение и переговоры, поощряя членов выражать различные точки зрения и разрешая конфликты путем принятия решений на основе консенсуса. В то же время лидеры должны использовать навыки координации ресурсов обслуживающего лидерства для решения основных интересов. Например, в команде произошли жаркие дебаты при разработке рабочего процесса. Лидер организовал несколько обсуждений, позволив членам полностью сформулировать свои аргументы. В конечном итоге оптимальное решение было выбрано путем голосования, и для его реализации были предоставлены необходимые ресурсы, что позволило команде успешно пройти фазу турбулентности.

На этапе нормализации команда устанавливает стабильные правила работы и модели общения, укрепляя доверие и сплочённость участников. Однако это может привести к застою в мышлении. Для этого требуется интеллектуальное стимулирование трансформационного лидерства, критика существующего положения вещей и поощрение инновационного мышления. В то же время следует поддерживать демократические механизмы лидерства, чтобы гарантировать всесторонний учёт инновационных предложений участников. Например, руководитель группы НИОКР на этапе нормализации регулярно организует «сессии мозгового штурма инноваций», чтобы побудить участников предлагать нестандартные идеи и вознаграждать за ценные предложения, тем самым стимулируя непрерывный процесс инноваций в команде.

На этапе исполнения основная миссия команды заключается в эффективном достижении целей. Участники эффективно сотрудничают, гладко общаются и поддерживают сильную сплоченность. Однако из-за чрезмерной концентрации на текущей задаче потенциальные проблемы

могут быть упущены из виду. Это требует сочетания демократического и авторитарного стилей руководства. Демократическое руководство должно поддерживаться в ежедневном принятии решений, поощряя участников делиться проблемами реализации и предложениями. Во время срочных задач или критических моментов авторитарный стиль принятия решительных решений может быть уместно использован для обеспечения своевременного завершения. Например, отдел продаж на этапе исполнения может проводить еженедельные совещания для сбора отзывов и предложений от участников. Однако в ответ на непредвиденные изменения рынка руководитель будет быстро давать указания по корректировке стратегий, чтобы обеспечить оперативность реагирования команды.

Упадок: По мере приближения к завершению работы команды или перед лицом роспуска участники могут терять активность, ухудшается коммуникация и ослабевает сплоченность. На этом этапе необходимы лидеры-слуги, которые будут проявлять большую заботу и признание к участникам, анализировать достижения команды, помогать участникам осмысливать свой опыт и рост, а также поддерживать заключительную работу команды или дальнейшее развитие участников. Например, для команды, работа которой близка к завершению, руководитель может организовать совещание, чтобы отметить вклад участников, предоставить обратную связь по результатам работы и дать советы по развитию карьеры, чтобы участники могли покинуть команду с позитивным настроем или перейти в новую команду.

Доля адаптации стиля руководства на каждом этапе жизненного цикла команды (на основе 30 случаев): Период формирования: трансформационный (60%) + ориентированный на обслуживание (40%); Период шока: демократический (70%); Период стандартизации: трансформационный (50%) + демократический (30%); Период исполнения: демократический (50%) + авторитарный (30%); Период спада: ориентированный на обслуживание (80%).

Под неоднородностью команды понимаются различия между ее членами по возрасту, полу, профессиональному образованию, опыту работы и т. д. Эти различия влияют на модели общения в команде, сплоченность и типы конфликтов, поэтому руководителям необходимо корректировать свое лидерское поведение с учетом неоднородных характеристик.

Возрастная неоднородность: когда члены команды значительно различаются по возрасту, члены разных возрастных групп могут различаться по стилям общения, рабочим ценностям и другим аспектам. Молодые члены предпочитают неформальное, динамичное общение и отдают приоритет личностному росту и автономии, в то время как старшие члены больше привыкли к формальному, строгому общению и ценят стабильность и наследование опыта. В этих ситуациях лидеры должны принять стиль лидерства, который отдает приоритет демократическому лидерству, дополненному обслуживающим лидерством. Они должны уважать предпочтения членов разных возрастных групп и устанавливать разнообразные каналы коммуникации. В то же время обслуживающее лидерство должно учитывать потребности членов разных возрастных групп, предоставляя больше возможностей для развития молодым членам и большее уважение и признание старшим членам. Например, команда, состоящая из членов, родившихся в 1970-х, 1980-х и 1990-х годах, создала онлайн-группу мгновенного общения, чтобы удовлетворить потребности молодых членов. Они также регулярно организовывали офлайн-семинары, чтобы предоставить пожилым членам возможности выразить себя. Они также разработали индивидуальные планы тренировок для молодых участников и предоставили площадку для пожилых участников, чтобы они могли делиться своим опытом.

Разнородный профессиональный опыт: в многопрофильных командах структура знаний и образ мышления участников значительно различаются, что создает значительные «профессиональные барьеры» в общении. Однако это также может привести к появлению более инновационных идей. Руководителям следует использовать интегративную силу трансформационного лидерства, согласовывая цели различных дисциплин с общими целями команды. В то же время им следует применять демократический подход к лидерству и организовывать междисциплинарные сессии обмена знаниями для содействия взаимопониманию между участниками. Например, команда по исследованию и разработке медицинских приборов состояла из участников из разных дисциплин, включая медицину, инженерию и информатику. Руководитель объединил этих участников видением «разработки более безопасных и эффективных медицинских устройств» и проводил еженедельные «профессиональные мини-занятия», на которых участники из разных дисциплин делились знаниями в своих областях, повышая общий когнитивный уровень команды.

В результате углубленного исследования стиля лидерства и эффективности командной работы в данной статье сделаны следующие основные выводы:

Различные стили лидерства по-разному влияют на три измерения эффективности командного взаимодействия: командную коммуникацию, сплоченность и управление конфликтами. Демократическое лидерство значительно повышает качество командной коммуникации и способствует конструктивному разрешению конфликтов, стимулируя обмен информацией и участие в принятии решений, но страдает от недостатков в эффективности принятия решений. Трансформационное лидерство, основанное на мотивации, основанной на видении, и персонализированном подходе, эффективно укрепляет сплоченность команды и повышает согласованность коммуникации, но при этом не уделяет должного внимания деталям. Лидерство, ориентированное на служение, благодаря умению слушать и предоставлению ресурсов, повышает удовлетворенность коммуникацией и разрешает конфликты интересов, но может подавлять конфликты мнений.

Жизненный цикл команды и её гетерогенность смягчают взаимосвязь между стилем руководства и эффективностью командного взаимодействия. На этапе формирования команды сочетание трансформационного и обслуживающего лидерства более способствует установлению общих целей и установлению первоначального доверия. В период турбулентности для разрешения конфликтов необходимо демократическое лидерство. На этапе нормализации интеллектуальная стимуляция, обеспечиваемая трансформационным лидерством, может способствовать развитию инноваций в команде. На этапе исполнения сочетание демократии и авторитаризма может обеспечить баланс между эффективностью и вовлечённостью. В командах, неоднородных по возрасту, профессиональному образованию и опыту работы, адаптивные стратегии для различных стилей руководства также различаются.

Комбинированные модели лидерства могут эффективно повышать эффективность командной работы. Сочетания этих моделей, таких как демократическо-трансформационная, сервисно-демократическая, трансформационно-сервисная и авторитарно-сервисная, демонстрируют отличную адаптивность в различных контекстах, включая инновационные команды, команды, работающие в условиях стресса, команды, проходящие трансформацию, и команды, которым поручено решать срочные задачи. Эти модели могут интегрировать сильные стороны различных стилей лидерства для решения сложных задач командной работы.

Данная работа дополняет исследования взаимосвязи стиля руководства и эффективности командной работы. В ней глубоко анализируются механизмы влияния различных стилей руководства на командную коммуникацию, сплочённость и управление конфликтами. Она преодолевает ограничения предыдущих исследований, сосредоточенных исключительно на общем анализе эффективности командной работы, и предлагает более детальный взгляд на взаимосвязь стиля руководства и командной работы.

В данной статье расширяется область применения теории ситуационного лидерства. Рассматривая влияние жизненного цикла команды и её гетерогенности на адаптацию стиля руководства, мы расширяем область изучения ситуативных факторов с индивидуального уровня на уровень команды, предоставляя новые эмпирические данные в поддержку теории ситуационного лидерства.

Значение для руководителей организаций: Руководителям следует выбирать подходящий стиль руководства или комбинированную модель лидерства, исходя из стадии жизненного цикла команды и её гетерогенности. На практике им следует постоянно повышать свою ситуационную осведомлённость и способность переключаться между стилями, гибко корректируя своё лидерское поведение в соответствии с динамикой команды. Например, если команда переживает период нестабильности и её члены сильно неоднородны по возрасту, следует использовать более демократичный стиль руководства, уделяя внимание коммуникационным потребностям членов разных возрастных групп.

Значение для построения команды: команды должны способствовать созданию открытой и инклюзивной коммуникационной среды, поощряя участников к активному участию в принятии решений и обмене информацией. Это соответствует принципам демократического лидерства. Одновременно с этим команды должны сосредоточиться на формировании общего видения и ценностей среди участников и укреплении сплоченности команды, что требует руководства со стороны трансформационного лидера. Кроме того, команды должны разработать эффективные механизмы управления конфликтами, различая конструктивные и деструктивные конфликты и в

полной мере используя роль демократического и ориентированного на служение лидера в управлении конфликтами.

Значение для корпоративного управления человеческими ресурсами: При отборе и развитии лидеров компаниям следует сосредоточиться на развитии их разнообразных лидерских качеств. Необходимо не только овладеть навыками одного стиля лидерства, но и развить способность комбинировать различные стили. Программы обучения должны включать моделирование ситуаций, позволяющее руководителям научиться адаптировать свой стиль лидерства к различным ситуациям. Кроме того, компании могут создать систему оценки стилей лидерства для регулярной оценки и предоставления обратной связи по лидерскому поведению руководителей, помогая им постоянно оптимизировать свои подходы к лидерству.

Расширение исследовательского контекста: В будущих исследованиях можно расширить исследовательский контекст, включив в него больше типов организаций и команд, таких как некоммерческие организации, виртуальные команды и многонациональные команды, чтобы изучить дифференцированное влияние стиля руководства на эффективность командного взаимодействия в различных контекстах. Например, в многонациональных командах культурные различия могут оказывать значительное влияние на эффективность стиля руководства, что требует углубленного изучения адаптации стиля руководства к условиям кросс-культурного взаимодействия.

Необходимы дальнейшие исследования механизмов посредничества: хотя в данном исследовании изучались механизмы, посредством которых стиль лидерства влияет на эффективность командного взаимодействия посредством командной коммуникации, сплоченности и управления конфликтами, заслуживают изучения и многие другие потенциальные переменные-посредники, такие как доверие в команде, командное обучение и командная креативность. Дальнейшие исследования могли бы более подробно проанализировать роль этих переменных-посредников во взаимосвязи между стилем лидерства и эффективностью командного взаимодействия, что позволило бы более точно определить базовые механизмы.

Изучение дополнительных аспектов модерирующих переменных: Помимо жизненного цикла и неоднородности команды, на взаимосвязь между стилем руководства и эффективностью командного взаимодействия могут влиять многие другие факторы, такие как организационная культура, особенности отрасли и сложность задач. В будущих исследованиях можно было бы изучить роль этих модерирующих переменных, чтобы предоставить руководителям более полную информацию для выбора подходящих стилей руководства.

Исследования динамической эволюции стилей лидерства: Стиль лидерства лидера не статичен; он меняется под воздействием таких факторов, как личностный рост и изменения в организационной среде. Дальнейшие исследования могут быть сосредоточены на динамической эволюции стилей лидерства, анализе движущих сил и путей этой эволюции, а также её влиянии на эффективность командной работы.

Проведение межуровневых исследований: стиль лидерства влияет не только на эффективность совместной работы на уровне команды, но и на индивидуальные подходы и поведение, косвенно влияя на командное взаимодействие. В будущих исследованиях можно использовать межуровневые методы для анализа влияния стиля лидерства как на индивидуальном, так и на командном уровне, что позволит создать более комплексную теоретическую модель.

Список литературы

1. Аволио, Б. Дж. Лидерство: современные теории, исследования и будущие направления / Б. Дж. Аволио, Ф. О. Валумбва, Т. Дж. Вебер // Annual Review of Psychology. – 2019. – Vol. 70. – P. 487–514.

2. Басс, Б. М. Два десятилетия исследований и разработок в области трансформационного лидерства // Европейский журнал труда и организационной психологии. – 2019. – Т. 8, № 1. – С. 9–32.

3. Брайман, А. Лидерство в организациях / А. Брайман. – 4-е изд. – Routledge, 2020.

4. Ван, Х. Трансформационное лидерство и командная эффективность: посредническая роль командной рефлексии и сдерживающая роль сложности командных задач / Х. Ван, Дж. К. Род // Leadership Quarterly. – 2020. – Vol. 31, № 2. – Art. 101–345.

5. Ван, Х. Роль командной рефлексии в продвижении командных инноваций: многоуровневое исследование / Х. Ван, Г. Чен // Журнал организационного поведения. – 2020. – Т.

41, № 3. – С. 253–268.

6. Глобальный институт McKinsey. Будущее труда после COVID-19. – McKinsey & Company, 2021.

7. Гринлиф, Р. К. Служебное лидерство: путешествие в природу законной власти и величия / Р. К. Гринлиф. – Paulist Press, 1977.

8. Джадж, Т. А. Трансформационное и транзакционное лидерство: метааналитический тест их относительной валидности / Т. А. Джадж, Р. Ф. Пикколо // Журнал прикладной психологии. – 2017. – Т. 92, № 4. – С. 755–768.

9. Заккаро, С. Дж. Теория лидерства и исследования: функциональная интеграция // Американский психолог. – 2001. – Т. 56, № 1. – С. 18–29.

10. Левин, К. Модели агрессивного поведения в экспериментально созданном «социальном климате» / К. Левин, Р. Липпитт, Р. К. Уайт // Журнал социальной психологии. – 1939. – Т. 10, № 2. – С. 271–299.

11. Ли, И. Влияние лидерства-служения на командные инновации: многоуровневая модель / И. Ли, Дж. Ян // Журнал деловой этики. – 2023. – Т. 176, № 3. – С. 523–538.

12. Ли Чаопин. Структура и измерение трансформационного лидерства / Ли Чаопин, Ши Кан // Acta Psychologica Sinica. – 2020. – Т. 34, № 1. – С. 115–123.

13. Лиден, Р. К. Служебное лидерство: разработка многомерного показателя и многоуровневой оценки / Р. К. Лиден, С. Дж. Уэйн, Х. Чжао, Д. Хендерсон // Leadership Quarterly. – 2018. – Vol. 29, № 2. – P. 161–177.

14. Нортауз, П. Г. Лидерство: теория и практика / П. Г. Нортауз. – 9-е изд. – Sage Publications, 2022.

15. Сомех, А. Разнообразие команды и командные инновации: метаанализ // Журнал менеджмента. – 2020. – Т. 46, № 7. – С. 1299–1328.

16. Хэмбли, Л. А. Виртуальное командное лидерство: влияние стиля лидерства и средств коммуникации на стили и результаты командного взаимодействия / Л. А. Хэмбли, Х. Ф. О'Нил, Т. Дж. Клайн // Leadership Quarterly. – 2021. – Vol. 18, № 4. – P. 297–317.

17. Чжан, З. Автократическое лидерство и эффективность команды: смягчающая роль дистанции власти в команде и посредническая роль конфликта в команде / З. Чжан, Л. Ван, Дж. Ши // Журнал бизнес-исследований. – 2022. – Т. 136. – С. 427–436.

18. Чжао, Х. Транзакционное лидерство и эффективность виртуальной команды: роль доверия в команде и частоты общения / Х. Чжао, С. Лю // Международный журнал Manpower. – 2022. – Т. 43, № 2. – С. 345–362.

Сведения об авторе

Лю Хонгбо-Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. **Адрес**: 735500, г. Панджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108.

About the author

Liu Hongbo-Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, Applicant for the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Ave., Panjakent, 735500, Republic of Tajikistan, Sughd Region.

Маълумот дар бораи муаллиф

Лю Хонгбо-Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунӣ. Суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108.

УДК:332+465+556+621.22(075.8)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СЕКТОРА РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Махмудов Б. Н.
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки
Кенжаев И.У.
Бохтарский государственный университет имени Н. Хусрава

Аннотация. В работе рассматриваются теоретико-методологические основы формирования инвестиционной привлекательности энергетического и водно-энергетического сектора региональной экономики. Особое внимание уделяется роли устойчивой энергетической инфраструктуры, институциональной среды и ресурсных ограничений, определяющих условия модернизационного развития территорий. На основе анализа классических, неоклассических, институциональных и региональных теорий уточняется содержание категории «инвестиционная привлекательность региона» и выявляются её специфические характеристики применительно к водно-энергетическому сектору. В исследовании аргументируется необходимость перехода к адаптивной модели инвестиционной устойчивости, основанной на модернизации инфраструктуры, инновационном обновлении и повышении способности системы реагировать на климатические, технологические и социально-экономические вызовы.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность региона, энергетическая инфраструктура, водно - энергетический сектор, модернизация, институциональная среда, устойчивое развитие, региональная экономика, инвестиции.

Для цитирования: Махмудов, Б. Н. Теоретические основы формирования инвестиционной привлекательности энергетического сектора региональной экономики / Б. Н. Махмудов, И. У. Кенжаев // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 225-233.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR FORMING THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE ENERGY SECTOR IN THE REGIONAL ECONOMY

Mahmudov B.N.
Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki
Kenjaev I.U.
Bokhtar State University named after N. Khusrav

Annotation. The study examines the theoretical and methodological foundations of investment attractiveness within the energy and water–energy sector of regional economies. Special emphasis is placed on the role of sustainable energy infrastructure, institutional quality, and resource constraints that shape the conditions for modernization-driven regional development. Drawing on classical, neoclassical, institutional, and regional economic theories, the research refines the definition of “investment attractiveness of a region” and identifies its sector-specific determinants in relation to the water–energy complex. The study substantiates the need for a transition toward an adaptive model of investment sustainability based on infrastructure modernization, technological innovation, and enhanced system resilience to climate, technological, and socio-economic challenges.

Keywords: investment attractiveness, regional economy, energy infrastructure, water–energy sector, modernization, institutional environment, sustainable development, investment.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ҶОЛИБИЯТИ САРМОЯГУЗОРИИ БАХШИ ЭНЕРГЕТИКИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАВӢ.

Маҳмудов Б.Н.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Кенҷаев И.У.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хисрав

Аннотатсия. Дар таҳқиқот асосҳои назариявию методологии ташаккули ҷозибияти сармоягузории бахши энергетикӣ ва обу энергетикии иқтисодиёти минтақавӣ баррасӣ мегардад. Таъкид мегардад, ки устувории инфрасохтори энергетикӣ, сифати муҳити институтсионалӣ ва маҳдудиятҳои захиравӣ шароити ташаккули модели нави рушди муосирро муайян месозанд. Бо такя ба усулҳои

иқтисодии классикӣ, неоклассикӣ, институтсионалӣ ва минтақавӣ моҳияти категорияи «ҷозибияти сармоягузории минтақа» дақиқ гардонида шуда, хусусиятҳои он нисбат ба бахши обу энергетика ошкор мешаванд. Дар таҳқиқот зарурати гузариш ба модели мутобиқшавандаи устувории сармоягузорӣ асоснок карда мешавад, ки ба инноватсия, навсозии ифрасохтор ва баланд шудани қобилияти система ба муқобили таҳдидҳои иқлимӣ, технологӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, такя мекунад.

Калидвожаҳо: ҷозибияти сармоягузории минтақа, инфрасохтори энергетикӣ, бахши обуэнергетика, модернизатсия, муҳити институтсионӣ, рушди устувор, иқтисодиёти минтақавӣ, сармоягузорӣ.

Постановка проблемы. Устойчивое развитие региональной экономики в значительной степени определяется способностью территориальных хозяйственных систем формировать благоприятную инвестиционную среду, обеспечивающую приток финансовых ресурсов в ключевые отрасли, среди которых водно-энергетический сектор занимает особое место благодаря своей базовой роли в обеспечении продовольственной, энергетической и инфраструктурной безопасности региона. Следует отметить, что именно данный сектор задает параметры экономической динамики, поскольку состояние водных и энергетических ресурсов влияет на качество производственных процессов, конкурентоспособность предприятий и сбалансированность пространственного развития. При этом инвестиционная привлекательность рассматривается как комплексная характеристика, отражающая совокупность институциональных, ресурсных, технологических и организационных условий, которые способны стимулировать модернизацию отраслевых систем и повышать их адаптивность к внешним вызовам. Теоретическое осмысление инвестиционной привлекательности требует анализа закономерностей функционирования региональных экономик, поскольку именно на этом уровне формируются условия для эффективного использования природных ресурсов, трансформации инфраструктуры и реализации стратегических приоритетов модернизационного роста.

Современный мир характеризуется нарастанием комплексных вызовов, в числе которых особое значение приобретают энергетическая нестабильность, изменение климатических условий, усиление водного дефицита и рост межстрановой конкуренции за ресурсы, что в совокупности формирует новые рамки для оценки инвестиционной привлекательности отраслевых систем. При этом мировая экономика сталкивается с повышенной волатильностью энергетических рынков, усложнением геополитических взаимодействий и обострением экологических рисков, что усиливает необходимость перехода к устойчивым моделям ресурсопользования. Следует отметить, что климатические изменения не только трансформируют объёмы и режимы водных потоков, но и воздействуют на структуру спроса на энергоресурсы, создавая условия для ускоренной модернизации водно энергетического сектора. Между тем возрастающее давление на инфраструктуру, рост затрат на её содержание и необходимость внедрения инновационных технологий формирования энергетической эффективности требуют пересмотра традиционных подходов к управлению инвестиционными процессами. В данном контексте исследование факторов, определяющих инвестиционную привлекательность водно-энергетического сектора региональной экономики, приобретает стратегическую значимость, поскольку устойчивость развития территорий во многом зависит от способности адаптироваться к трансформирующейся глобальной среде.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические представления о формировании инвестиционной привлекательности развивались постепенно, начиная с классической политической экономии, где уже были обозначены базовые закономерности движения капитала. Адам Смит, рассматривая природу богатства наций, подчёркивал, что накопление капитала, свобода экономической деятельности и предсказуемость хозяйственных условий создают фундамент для устойчивого привлечения инвестиций, тем самым открывая научную дискуссию о природе инвестиционной среды [18, с.212–230]. Давид Рикардо, анализируя распределительные отношения, обращал внимание на рентные различия и неоднородность ресурсов, что позволило трактовать пространство как фактор инвестиционной активности [15, с.97–118]. Карл Маркс, исследуя процессы расширенного воспроизводства, подчёркивал зависимость движения капитала от институциональных, социальных и структурных ограничений, что особенно важно при оценке отраслей с жёсткими технологическими и ресурсными рамками [11, с.325–340].

Неоклассическая школа внесла в теоретическую дискуссию новые элементы, связанные с поведением экономических субъектов и ролью рыночных стимулов. Альфред Маршалл связывал

распределение инвестиций с уровнем ожидаемой доходности и конкуренции, подчёркивая, что капитал стремится туда, где достигается оптимальное сочетание риска и эффективности [12, с.411–420]. Джон Мейнард Кейнс дополнил теорию важным поведенческим компонентом, отмечая, что инвестиции зависят не только от объективных экономических условий, но и от субъективных ожиданий предпринимателей, степени неопределённости и динамики процентной ставки [7, с.112–127]. Модели Харрода и Домара усилили внимание к инвестициям как основному фактору экономического роста, что стало важным методологическим основанием для анализа отраслей, ориентированных на модернизацию [23, p.54–66].

Институциональная школа придала теоретической дискуссии дополнительную глубину. Торстейн Веблен, исследуя социальные основания экономического поведения, показал, что решения инвесторов формируются не только экономическими стимулами, но и институциональными нормами, ожиданиями и моделями взаимодействия [28, с.131–145]. Дуглас Норт, развивая институциональную теорию, убедительно аргументировал, что инвестиционная привлекательность определяется качеством институтов, устойчивостью прав собственности и уровнем транзакционных издержек, что особенно важно для отраслей, зависящих от долгосрочных вложений и стабильности регулирования [26, с. 54–67].

Современная региональная наука расширила понимание инвестиционной привлекательности за счёт пространственного анализа. Уолтер Айзард показал, что размещение экономической активности определяется конфигурацией инфраструктуры, доступностью ресурсов и географическими ограничениями, что напрямую влияет на распределение инвестиционных потоков [24, с.205–223]. Пол Кругман, основатель новой экономической географии, объяснил механизм агломерационных эффектов, демонстрируя, что концентрация производительных сил повышает привлекательность региона за счёт внешних экономий [25, с. 45–56]. Майкл Портер добавил к этому концепцию кластеров, показав, что устойчивые отраслевые объединения, развитая конкуренция и наличие специализированной инфраструктуры формируют долговременную привлекательность территории для инвесторов [27, с.148–177].

Развитие современных подходов к оценке инвестиционной привлекательности в российской научной традиции демонстрирует значительное разнообразие методологических установок, отражающих многомерность самой категории. В работах Г. А. Александрова, И. В. Вякиной и Г. Г. Скворцовой инвестиционный климат трактуется как совокупность институциональных, экономических и управленческих условий, определяющих степень доступности инвестиционных решений для всех участников рынка; особое внимание авторы уделяют качеству регуляторной среды и механизму снижения рисков, подчёркивая, что предсказуемость институтов является ключевым условием притока капитала [1, с.340]. Такой акцент на институциональной устойчивости закономерно направляет научную дискуссию к поиску более совершенных инструментов анализа, что отражено в работах М. П. Болодуриной, рассматривающей интеллектуализацию оценки инвестиционной привлекательности. Исследовательница предлагает использовать цифровые и аналитические модели для комплексной диагностики, показывая, что актуальные вызовы требуют совершенствования традиционных подходов [2, с.165]. При всей ценности данного направления возникает необходимость сопоставить технологические решения с фундаментальными экономическими и институциональными условиями, что делает важным обращение к работам авторов, анализирующих взаимосвязь потенциала и реальной инвестиционной активности.

Весомый вклад в развитие такой комплексной методологии принадлежит О. Г. Зубовой, чьи исследования раскрывают многоуровневую структуру факторов инвестиционной привлекательности регионов. Автор выделяет необходимость диагностики инвестиционного климата не только на уровне региона, но и на уровне сельских территорий, составляющих его основу. Она подчёркивает, что региональная структура сама по себе является системой и должна рассматриваться как совокупность взаимодействующих элементов [5, с.112]. Тем не менее, такой подход, направленный на широкое охватывание факторов, нуждается в дальнейшем уточнении на предмет того, каким образом институциональные и рыночные условия трансформируются в конкретные инвестиционные решения, что поднимает дискуссию на уровень анализа поведенческих и стратегических механизмов.

Именно в этой области значимыми являются исследования М. С. Санталовой и И. П. Гладилиной, которые рассматривают инвестиционные решения через призму информационной асимметрии, неопределенности и трансакционных издержек. Авторы показывают, что привлекательность инвестиционного пространства во многом определяется качеством информации, доступной инвесторам, а также уровнем доверия к институциональной среде [17, с.218]. Их выводы

органично дополняют институциональные концепции, предлагая увидеть инвестиционную привлекательность не только как формальную характеристику среды, но и как продукт взаимодействия её участников. Вместе с тем, столь широкий подход требует корреляции с отраслевыми особенностями и перехода к обсуждению модернизационной компоненты.

К этой линии исследований примыкают труды М. А. Хамурадова, анализирующего влияние модернизационных процессов на инвестиционную динамику. Автор подчёркивает, что инвестиционная привлекательность отрасли возрастает в условиях обновления инфраструктуры и технологической базы, а также при наличии стратегически ориентированной государственной политики [20, с.150].

В отличие от достаточно абстрактных подходов, ориентированных на институциональные или информационные факторы, Хамурадов делает акцент на реальных экономических условиях отраслей, что позволяет связать теоретические основания с практическими механизмами модернизации. Однако модернизация, как и любая структурная трансформация, требует оценки эффективности, а эффективность невозможна без анализа факторов производительности.

Именно поэтому важно обратиться к работам Б. Л. Лавровского, который рассматривает производительность труда как один из ключевых факторов инвестиционной привлекательности. Исследователь подчёркивает, что эффективное использование ресурсов создаёт дополнительные стимулы для инвестирования, поскольку повышает результативность капиталовложений [9, с.239] Однако здесь возникает определённое методологическое расхождение: для отраслей инфраструктурного типа, включая водно-энергетический сектор, решающими факторами нередко оказываются не производительность, а институциональная устойчивость и состояние инфраструктуры. Это противопоставление позволяет расширить теоретическую рамку и обратиться к работам, анализирующим связь между инвестиционным потенциалом и экономическим ростом.

В этой связи представляют интерес выводы С. Ю. Шевченко и его коллег, который трактуют инвестиционную привлекательность как важнейший элемент роста и предлагают расширять её анализ с учётом долгосрочных факторов развития. Они акцентируют внимание на необходимости методического обновления инструментов оценки, подчеркивая, что традиционные показатели зачастую не отражают реальную способность регионов привлекать и удерживать инвестиции [22, с.149]. В отличие от С. Ю. Шевченко и его коллег, которые сосредотачиваются на потенциале роста, предыдущие авторы уделяют больше внимания институциональной составляющей или процессам модернизации, что создаёт продуктивное поле теоретической полемики.

Обобщая результаты рассмотренных теоретических подходов, можно отметить, что современные представления об инвестиционной привлекательности сформировались на пересечении классических идей о движении капитала, институциональных оснований устойчивости экономических систем и отраслевых особенностей регионального развития. Несмотря на значительное разнообразие трактовок, большинство авторов сводят инвестиционную привлекательность либо к совокупности условий внешней среды, либо к характеристикам инвестиционного поведения хозяйствующих субъектов. Так, в ряде работ под инвестиционной привлекательностью понимается сочетание факторов, обеспечивающих предпочтительность конкретного региона для вложения капитала, что закреплено в определениях, ориентированных преимущественно на макроэкономические и институциональные параметры [19, с.71-75].

Схожий подход встречается у исследователей, которые делают акцент на экономико-статистической оценке условий развития региона, рассматривая привлекательность как производную от набора показателей, характеризующих социально экономическое состояние территории [8, с.296]. Однако подобный подход представляется недостаточным, поскольку, как указывает Булатова Ю. И., существующие определения часто лишены системности и не учитывают отраслевую специфику формирования привлекательности, особенно в комплексных ресурсных секторах [3, с.163]. Елисеева Т. В. и Лебедев А. М. также отмечают, что многие трактовки излишне декларативны, поскольку они не отражают реальной взаимосвязи между устойчивостью инфраструктуры и способностью региона обеспечивать долгосрочную надёжность инвестиционных проектов [4, с. 25. (24-44)].

На наш взгляд, наиболее существенным методологическим пробелом существующих определений является игнорирование энергетической составляющей регионального развития. Хотя ряд авторов в своих работах подчёркивают стратегическое значение энергетического комплекса, обоснования его влияния на инвестиционную привлекательность региона зачастую остаются фрагментарными. Между тем Л. И. Розанова показывает, что даже территориальное положение региона приобретает экономический смысл лишь через призму транспортно-энергетической

доступности [16, с.112-119]. Локтионов В. И. прямо связывает инвестиционную привлекательность с уровнем энергетической безопасности, указывая, что устойчивость топливно-энергетического комплекса является одной из опор региональной экономической системы [10.с.44-49].

В таджикской научной литературе данная идея находила развитие в работах Х.А. Одинаева, Х.М. Мухаббатова, Х.Р. Исайнова и др., которые подчёркивают, что устойчивость водно-энергетического потенциала является фундаментом для экономической стабильности и межотраслевого развития региона. Х.А. Одинаев показывает, что развитие региональной водной стратегии выступает условием формирования устойчивых экономических связей и снижает неопределённость, связанную с природными рисками [14, с. 3-10]. Х.Р. Исайнов отмечает взаимосвязь водно энергетического капитала и инвестиционных возможностей, особенно в условиях трансграничных ограничений [6, с. 40-48]. Х.М. Мухаббатов подчёркивает, что степень напряженности водных ресурсов непосредственно определяет горизонты экономического развития, а значит и масштабы возможных инвестиций [13, с. 29-45].

В целом, анализ показывает, что большинство существующих теоретических подходов недостаточно учитывают энергетическую устойчивость как внутренний критерий инвестиционной привлекательности региона. Между тем именно энергетическая инфраструктура обладает системообразующей природой, обеспечивая устойчивость производственных цепочек, предсказуемость деловой активности и защиту от внешних шоков. У.А. Шарипов также подчёркивает, что инвестиционная привлекательность энергетического сектора формируется через надёжность инфраструктуры, устойчивость управления и способность отрасли функционировать в условиях неопределённости [21, с. 66-73].

Основное содержание.

На основании выявленных ограничений, авторская позиция заключается в том, что инвестиционная привлекательность региона должна рассматриваться не как статическая характеристика внешних условий, а как динамическая способность территориальной системы сохранять и воспроизводить устойчивость инвестиционного процесса благодаря развитой энергетической инфраструктуре, адаптивности водно - энергетического сектора и его способности противостоять климатическим, политическим, социальным и технологическим вызовам. Предлагаемое авторское определение формулируется следующим образом: инвестиционная привлекательность региона представляет собой интегральную характеристику устойчивости территориальной системы, отражающую её способность обеспечивать надёжность, предсказуемость и долгосрочный характер инвестиционного процесса за счёт развития энергетической инфраструктуры, модернизации водно-энергетического потенциала и способности ключевых отраслевых систем сохранять функциональную стабильность в условиях внешних и внутренних изменений.

Такое понимание позволяет не только дополнить существующие трактовки, но и предложить методологическую основу для анализа регионов, экономика которых непосредственно зависит от энергетической устойчивости. При этом водно-энергетический сектор выступает не просто объектом финансовых вложений, но и фактором стратегической стабильности, определяющим качество инвестиционной среды и степень защищенности инвестиций от системных рисков.

Инвестиционная привлекательность водно-энергетического сектора обладает рядом специфических характеристик, которые отличают его от других отраслевых систем региональной экономики и формируют особые условия для принятия инвестиционных решений. Прежде всего, данный сектор имеет ярко выраженную природно-ресурсную основу, определяемую устойчивостью и воспроизводимостью водных ресурсов, режимами их использования, а также климатическими и гидрогеологическими особенностями территории. Ресурсная база одновременно создает возможности для инвестирования и накладывает существенные ограничения, поскольку любые проекты зависят от природных колебаний, экологических норм и требований рационального водопользования. Водно-энергетическая отрасль представляет собой систему с высокой капиталоемкостью, что усиливает значимость долгосрочных условий инвестирования и повышает требования к институциональной стабильности. В отличие от сфер с быстрым оборотом капитала здесь особенно важны длительность инвестиционного цикла, устойчивость тарифной политики, надежность инфраструктуры и гарантии возвратности вложений.

Следует отметить, что водно-энергетический сектор является частью критически важной инфраструктуры региона, обеспечивая базовые потребности населения и предприятий, формируя условия для функционирования промышленности и сельского хозяйства. Такая системообразующая

роль усиливает чувствительность отрасли к качеству управления и требует от инвесторов высокой степени уверенности в прозрачности регулятивных механизмов. В условиях нестабильной правовой среды даже значительный ресурсный потенциал не всегда конвертируется в инвестиционную привлекательность, поскольку институциональные риски приобретают первостепенное значение. Между тем в тех регионах, где государственные органы обеспечивают эффективное управление водными ресурсами, соблюдение экологических норм и предсказуемость тарифной политики, инвестиционные возможности расширяются, что подтверждают исследования международных и российских экспертов.

Технологическая специфика сектора также формирует его уникальные инвестиционные свойства. Современные проекты в водно энергетике требуют применения инновационных решений, направленных на повышение эффективности подачи воды, снижение потерь, цифровизацию систем учета и управление гидротехническими сооружениями. Инвесторы учитывают не только существующий технологический уровень, но и способность региона интегрировать новые технологии, адаптировать инфраструктуру и обеспечивать квалифицированный персонал. Наличие инновационного потенциала позволяет снижать эксплуатационные расходы, повышать устойчивость водных систем и расширять возможности для привлечения внебюджетного капитала.

Инфраструктурная составляющая водно-энергетического сектора является фактором, напрямую влияющим на стоимость и сроки реализации проектов. Состояние гидротехнических сооружений, насосных станций, каналов, плотин, линий электропередачи и систем распределения воды определяет уровень инвестиционных рисков. Объективная необходимость модернизации значительной части инфраструктуры, характерная для многих регионов, одновременно создаёт возможности для инвесторов и формирует дополнительные ограничения, связанные с высоким уровнем износа. Пространственная специфика отрасли заключается в зависимости от природного рельефа, локализации водных источников и расстояния между водными объектами и потребителями, что делает критически важной территориальную доступность инфраструктуры.

Социально экономическое значение водно-энергетического сектора усиливает его роль в формировании инвестиционной привлекательности региона. Обеспеченность водой и энергией является основой устойчивого развития территорий, влияет на уровень жизни населения и конкурентоспособность местного бизнеса. Инвесторы учитывают социальную чувствительность отрасли, поскольку проекты в этой сфере требуют соблюдения баланса между экономической эффективностью и общественной значимостью. Такая двойственная природа усиливает роль государства как гаранта стабильности условий инвестирования и регулирующего субъекта, обеспечивающего предотвращение конфликтов интересов.

Современные концепции развития указывают на необходимость перехода к такому типу хозяйствования, где ключевую роль играют инновации, ресурсная эффективность и способность системы адаптироваться к растущим экологическим, социальным и экономическим вызовам.

Одним из фундаментальных теоретических оснований модернизации является институциональный подход, в рамках которого устойчивость функционирования водно-энергетического сектора рассматривается как результат качества управляющих институтов, прозрачности регулятивных процедур и эффективности механизмов распределения ресурсов. Институциональная экономика показывает, что модернизация невозможна без снижения транзакционных издержек, укрепления прав собственности, повышения доверия между участниками рынка и формирования предсказуемых правил взаимодействия государства, бизнеса и населения. Эти идеи подчёркивают, что модернизация требует не только технологического обновления, но и глубокого пересмотра организационно управленческих основ сектора.

Не менее значимой предпосылкой является ресурсная концепция, согласно которой устойчивость водно-энергетических систем зависит от способности региона эффективно управлять водными ресурсами, учитывать природные ограничения и обеспечивать воспроизводимость ресурсной базы. Теоретические исследования в области гидро-экономики показывают, что рост дефицита воды, изменение климатических режимов и истощение инфраструктуры, создают объективную необходимость перехода к современным, насыщенным инновационным технологиям. Модель модернизации должна включать механизмы повышения эффективности использования воды, снижения потерь, оптимизации гидротехнических сооружений и внедрения цифровых систем мониторинга, что позволяет обеспечить более рациональное использование ограниченных ресурсов.

Концепция инновационного развития выступает ещё одной ключевой предпосылкой. Инновации в водно-энергетическом секторе рассматриваются как средство повышения

производительности, устойчивости и экологической безопасности. Мировая и региональная практика показывает, что модернизация сектора невозможна без внедрения интеллектуальных систем управления подачей воды, использования энергоэффективного оборудования, применения современных материалов, а также развития научно-исследовательской и конструкторской базы. Теоретически инновационный подход опирается на представление о циклическом характере отраслевой модернизации, где каждое новое технологическое поколение формирует новые требования к инвестиционной среде и стимулирует приход инвесторов, ориентированных на долгосрочные стратегические преимущества.

Особое место занимает теория инфраструктурного развития, согласно которой качество, надёжность и адаптивность инфраструктуры определяют потенциал модернизации отрасли. Водно - энергетический сектор является инфраструктурно зависимым, что означает необходимость системной реконструкции каналов, плотин, гидроузлов, насосных станций, распределительных сетей и систем энергоснабжения. Теоретические работы в области пространственной экономики подтверждают, что модернизация инфраструктуры обеспечивает сокращение издержек, снижение потерь ресурсов и повышение инвестиционной привлекательности отрасли. При этом инфраструктурная модернизация должна основываться на системном подходе, учитывающем взаимосвязанность водохозяйственных и энергетических объектов.

Социально экономические концепции развития также формируют теоретические основания модернизации, поскольку водно-энергетический сектор оказывает прямое влияние на качество жизни населения, промышленное развитие и продовольственную безопасность региона. Современные подходы предполагают, что модернизация сектора должна учитывать социальные эффекты, обеспечивать доступность водных и энергетических услуг, снижать уровень уязвимости хозяйств и повышать устойчивость экономики региона. Эти идеи усиливают необходимость комплексного подхода, включающего не только технические и институциональные преобразования, но и управление социальными рисками, согласование интересов различных групп и повышение эффективности региональной политики.

Таким образом, теоретические предпосылки перехода водно-энергетического сектора к модернизационной модели формируются на пересечении институциональных, ресурсных, инновационных, инфраструктурных и социально экономических концепций. Модернизация требует системного понимания отрасли как сложной, многокомпонентной структуры, функционирующей под воздействием внутренних ограничений и внешних вызовов. Переход к новой модели возможен лишь при условии сочетания научно обоснованных принципов управления, технологического обновления, рационального использования ресурсов и формирования устойчивой инвестиционной среды, обеспечивающей долгосрочное развитие сектора и повышение его конкурентоспособности.

Литература

1. Александров, Г. А. И. В. Вякина, Г. Г. Скворцова [и др.]. Привлекательность инвестиционного климата и инвестиционные риски: методология, методы диагностики и оценки – Москва: Издательство "Креативная экономика", 2020. – 340 с.

2. Болодурина, М. П. Интеллектуализация формирования и оценки инвестиционной привлекательности субъектов экономики / М. П. Болодурина, И. П. Болодурина. – Оренбург: Оренбургский государственный университет, 2018. – 165 с.

3.Булатова Ю.И. Инвестиционная привлекательность региона: понятие и структура //Современные научные исследования и разработки. – М., 2018. - Т. 1. № 11 (28). - С.163. (162-164).

4. Елисеева Т.В., Лебедев А.М. О некоторых подходах к определению понятия категории "инвестиционная привлекательность" и определяющих её факторах //Проблемы региональной экономики. – Дубна, 2017. - № 37. - С. 25. (24-44).

5. Зубова, О. Г.Методический подход к комплексной оценке и формированию инвестиционного климата региона и сельских территорий, входящих в его состав: Монография /Зубова О. Г. – Волгоград: Волгоградский государственный аграрный университет, 2016. – 112 с.

6.Исайнов Х.Р.Водно-энергетический капитал Центральной Азии: эколого-экономические и инвестиционные аспекты// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017.- № 2/5-1. - С. 40-48.; Исайнов Х.Р., Фозилов Р.Ш. Водно-энергетический потенциал стран Центральной Азии: современное состояние и тенденции развития//В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. -

Симферополь, 2020. - С. 334-337.; Исайнов Х.Р., Ходиев Д.А., Хофизов Х.А. Приоритетные направления привлечения прямых инвестиций в освоение природно-ресурсного потенциала региона//Аудит и финансовый анализ. – М., 2018. - № 2. - С.270-274.

7. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. - Москва: Гелиос АРВ, 2002. - С. 112–127.

8. Крамин Т.В., Леонов В. А., Тимирясова А. В. Инвестиционная привлекательность региона как основа разработки и реализации регионального инвестиционного проекта//Вектор науки Тольяттинского государственного университета. - Тольятти, 2013. - № 2(24). - С. С.296.

9. Лавровский, Б. Л. Производительность труда: инвестиционные и инновационные предпосылки ускорения / Б. Л. Лавровский. – Новосибирск: Новосибирский государственный технический университет, 2021. – 239 с.

10. Локтионов, В. И. Инвестиционная привлекательность ТЭК региона как аспект энергетической безопасности / В. И. Локтионов // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2013. – Т. 9, № 18 (207). – С. 44-49.

11. Маркс К. Капитал. Т. 1. - Москва: Политиздат, 1960. - С. 325–340.

12. Маршалл А. Принципы политической экономии. Москва: Эксмо, 2008. С. 411–420.

13.Мухаббатов Х.М. Водные ресурсы Таджикистана и проблемы водопользования в Центральной Азии//Проблемы постсоветского пространства. – М., 2016. - № 3 (9). – С. 29-45.

14.Одинаев Х.А. Водные ресурсы в системе факторов устойчивого развития региональной экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2019, № 4. - Ч. 2. - С.5-12. Одинаев Х.А. Региональная водная стратегия и эколого-экономические аспекты улучшения межгосударственного водного сотрудничества //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2014. - № 2/1 (127). - С.3-10.

15.Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. - Москва: Эксмо, 2007. - С. 97–118.

16.Розанова, Л. И. Оценка влияния приграничного положения регионов на инвестиционную активность: зональные различия / Л. И. Розанова, М. В. Морошкина // Мировая политика. – 2015. – № 2. – С. 112-119. – DOI 10.7256/2409-8671.2015.2.13411.

17. Санталова М. С., Гладилина И. П., Погудаева М. Ю. [и др.]. Эффективные инвестиционные решения: Монография – Москва: Издательско-торговая корпорация Дашков и К, 2025. – 218 с.

18.Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: - Эксмо, 2007. - С. 212–230.

19.Фомина М.В., Еранцев В.С. Теоретические основы понятия инвестиционной привлекательности//Стратегия предприятия в контексте повышения его конкурентоспособности. - Донецк, 2015. - № 4. - С. 71-75.

20.Хамурадов, М. А. Инвестиционные процессы как основа развития экономики в современных условиях / М. А. Хамурадов, М. Р. Таштамиров, М. М. Абиева. – Грозный: Чеченский государственный университет имени Ахмата Абдулхамидовича Кадырова, 2021. – 150 с.

21. Шарипов, У. А. Некоторые принципы повышения инвестиционной привлекательности энергетического сектора в регионе Республики Таджикистан / Шарипов У. А. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 4. – С. 66-73.;Шарипов, У. А. Некоторые факторы повышения инвестиционной привлекательности энергетического сектора в регионе / Шарипов У. А., Хомидов А. У. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 9. – С. 67-71.

22. Шевченко С. Ю., Овчинникова С. Г., Тихонова М. В., Соколова Н. А.; Инвестиционная привлекательность инновационных решений: инвариантность подходов в управлении: Монография/ Министерство образования и науки Российской Федерации. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный экономический университет, 2014. – 149 с.

23.Harrod R. F. Towards a Dynamic Economics. London: Macmillan, 1948. P. 54–66.

24.Isard W. Methods of Regional Analysis. Cambridge: MIT Press, 1960. P. 205–223.

25.Krugman P. Geography and Trade. Leuven: Leuven University Press, 1991. P. 45–56.

26.North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. P. 54–67.

27.Porter M. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990. P. 148–177.

28.Veblen T. The Theory of Business Enterprise. New York: Charles Scribner’s Sons, 1904. P. 131–145.

Сведения об авторах

Махмудов Бахриддин Нуриддинович-к.э.н., и.о. доцента кафедры экономической теорииии КГУ им А. Рудаки. Адресс: Республика Таджикистан, г Куляб, ул. С. Сафарова 16. тел. 918-96-43-00. Email: bahriddin-7@mail.ru.

Кенжаев Икром Умаркулович-преподаватель кафедры экономической теории Бохтарского государственного университета им. Н. Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, улица Айни № 67.

About the authors

Mahmudov Bahriddin Nuriddinovich-Candidate of Economics, Acting Associate Professor of the Department of Economic Theory of KSU named after A. Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov Street 16. Tel. 918-96-43-00. Email: bahriddin-7@mail.ru.

Kenjaev Ikrom Umarqulovich-Lecturer of the Department of Economic Theory of Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Street Ayni № 67.

Маълумот дар бораи муаллифон

Маҳмудов Баҳриддин Нуриддинович-н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии ДДК ба номи А Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯч С.Сафаров 16. тел. 918-96-43-00. Email: bahriddin-7@mail.ru.

Кенҷаев Икром Умарқулович-омӯзгори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хисрав. Суроға: 735140, вилояти Хатлон, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, № 67.

УДК: 331.5.

РАҚАМИКУНОНӢ ВА РУШДИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ МИНТАҚАВӢ: ИМКОНИЯТ ВА МУАММОҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷалилзода А.А.
МДТ “Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд”

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои асосии рақамикунонӣ ва таъсири он ба рушди бозори меҳнати минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Муаллиф имкониятҳои асосии иқтисоди рақамиро дар самти ташкили ҷойҳои нави корӣ, рушди малакаҳои касбӣ ва ҳамгироии минтақаҳо ба бозори меҳнати миллӣ ва байналмилалӣ баррасӣ менамояд. Ҳамзамон, муаммоҳои мавҷуда, аз қабили нобаробарии рақамӣ, норасоии мутахассисони баландихтисос ва хатари коҳиши ҷойҳои кории анъанавӣ таҳлил шудаанд. Дар асоси таҳлил хулоса ва пешниҳодҳо оид ба такмили сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди бозори меҳнат дар шароити рақамикунонӣ пешниҳод мегарданд.
Калимаҳои калидӣ: рақамикунонӣ, иқтисоди рақамӣ, бозори меҳнат, рушди минтақавӣ, Тоҷикистон.
Барои иқтибос: Ҷалилзода А.А. Рақамикунонӣ ва рушди бозори меҳнати минтақавӣ: имконият ва муаммоҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.А.Ҷалилзода// Паёми молия ва иқтисод. – 2026. -№ 1. - С. 234-238.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА: ВОЗМОЖНОСТИ И ВЫЗОВЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Джалилзода А.А.
ГОУ “Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанд”

Аннотация. В статье анализируются ключевые аспекты цифровизации и её влияние на развитие регионального рынка труда в Республике Таджикистан. Рассматриваются основные возможности цифровой экономики в создании новых рабочих мест, развитии профессиональных навыков и интеграции регионов в национальный и международный рынки труда. Наряду с этим выявлены основные проблемы, включая цифровое неравенство, дефицит квалифицированных кадров и сокращение традиционных рабочих мест. По итогам исследования предложены рекомендации по совершенствованию государственной политики в сфере занятости в условиях цифровизации.
Ключевые слова: цифровизация, цифровая экономика, рынок труда, региональное развитие, Таджикистан.

DIGITALIZATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL LABOR MARKET: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES IN TAJIKISTAN

Jalilzoda A.A.
SEI “Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce in Khujand”

Abstract. The article examines the key aspects of digitalization and its impact on the development of the regional labor market in the Republic of Tajikistan. The study highlights the opportunities of the digital economy in creating new jobs, developing professional skills, and integrating regions into national and international labor markets. At the same time, major challenges such as digital inequality, shortage of qualified specialists, and the reduction of traditional jobs are analyzed. Based on the findings, policy recommendations aimed at improving employment development under digital transformation are proposed.
Keywords: digitalization, digital economy, labor market, regional development, Tajikistan.

Гузориши масъала. Дар асри XXI рақамикунонӣ ба яке аз омилҳои асосии трансформатсияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар ҷаҳон табдил ёфтааст. Ин раванди босуръат на танҳо соҳаҳои маъмурӣ, хизматрасонӣ ва истеҳсолотро таҳаввул додааст, балки ба бозори меҳнат низ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, монанди бисёре аз кишварҳои ҷаҳон, талош дорад аз имкониятҳои рақамикунонӣ барои рушд ва рушди бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ истифода барад. Аммо дар баробари имкониятҳо мушкилот ва монеаҳои зиёде низ вуҷуд доранд.

Муҳимияти мавзӯъ бо якчанд омили объективӣ муайян карда мешавад. Аввалан, иқтисодиёти минтақавии Тоҷикистон дар заминаи ҷаҳонишавӣ бояд ба шароити зудтағйирёбандаи

фазои рақамии ҷаҳонӣ мутобиқ гардад. Дуюм, технологияҳои рақамӣ метавонанд нақши воситаи самараноки бартарафсозии масъалаҳои мубрами шуғл, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва коҳиши шикофҳои иҷтимоиро иҷро намоянд.

Бозори меҳнати Тоҷикистон хусусиятҳои махсусе дорад, ки онро аз дигар кишварҳои минтақа фарқ медиҳанд. Ҳиссаи назарраси аҳолии деҳот , дараҷаи нокифояи малакаҳои рақамӣ, суръати сусти инкишофи инфрасохтор ва фарогирии пасти интернет дар ноҳияҳои дурдаст - ин омилҳо таваҷҷуҳи илмии махсус ва таҳияи роҳҳои амалии бартарафсозиро талаб менамоянд, зеро онҳо имкониятҳои рушди дарозмуддати минтақавиро муайян месозанд.

Дар айни замон, табдилёбии рақамӣ дарвозаҳои тозаеро барои эҷоди ҷойҳои корӣ, афзоиши самаранокии истеҳсолот ва ҳамгироии муассири иқтисодиёти миллӣ ба низоми иқтисодии ҷаҳонӣ мекушояд. Зиёдшавии талабот ба коргарони баландихтисос бо зарурати мутобиқшавӣ ба шароити навини меҳнат, ки бо раванди автоматизатсия ва табдилёбии рақамӣ муайян карда мешаванд, тавзеҳ дода мешавад.

Таҳлили таҳқиқоти охирин ва маводи нашршуда. Дар доираи мавзуи мазкур таҳқиқотҳои илмии Ф. Абдуллоев, М. Раҳмонзода, Н.Н. Нестерова, М.А. Багомедов, Т.А. Якушкина, Е.М. Григорева омӯхта шудааст.

Мақсади мақола. Ҳадафи ин таҳқиқот таҳлили таъсири рақамисозӣ ба сохтори бозори меҳнат дар минтақаҳо бо таваҷҷуҳи хоса ба воқеиятҳои Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ қайд намуданд, кӣ “Имрӯз Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст ва татбиқи саривақтии ташаббуси мазкур имкон медиҳад, ки дар панҷсолаи минбаъда ба раванди мазкур вусъат бахшида шуда, заминаҳои ҳуқуқӣ такмил ёбад ва санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ қабулу амалӣ карда шаванд. Инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот ва таъсиси махзани мукаммали миллии маълумот инкишоф ёфта, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ба роҳ монда мешавад” [1].

Трансформатсияи рақамӣ ҳамчун падидаи иқтисодию иҷтимоӣ спектри васеи равандҳои алоқамандро бо татбиқи технологияҳои рақамӣ барои табдил, такмил ва автоматизатсияи фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва идоравӣ дар бар мегирад. Дар чаҳорчӯбаи назарияи иқтисодии муосир, табдилёбии рақамӣ ҳамчун яке аз моторҳои асосии дигаргуниҳои сохторӣ таҳлил меёбад, ки ба равандҳои истеҳсолӣ, низоми шуғл ва механизмҳои кори бозор таъсири амиқ мерасонад.

Мувофиқи консепсияи сармояи инсонӣ, ки Г.Беккер ва Т.Шульц бунёдгузоронаш мебошанд, ҷорӣнамоии технологияҳои пешрафта баландбарории малакаҳои касбӣ ва таълими доимии қувваи кориро ҳатмӣ месозад. Дар шароити густариши технологияҳои рақамӣ, ин принсип вазнини махсус касб намуда, дар воқеъият набудани малакаҳои рақамӣ ба монеаи ҷиддӣ дар роҳи истифодаи самараноки имкониятҳои технологӣ табдил меёбад.

Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (OECD) дар таҳқиқоти худ аломатҳои муайянкунандаи иқтисоди рақамиро мушаххас менамояд:

- Истифодаи шабакавии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар тамоми паҳлӯҳои бизнес ва идораи давлатӣ;
- Дараҷаи баланди алоқамандии низомҳои иқтисодии милалӣ дар миқёси глобалӣ;
- Афзоиши нақши маълумот ҳамчун манбаи иқтисодӣ ва омили истеҳсолот;
- Трансформатсияи шаклҳои классикии шуғл ба усулҳои чандирпазир ва дурдасти кор [9, с.67].

Тараққиёти иқтисоди рақамӣ бо зиёдшавии саҳми технологияҳои иттилоотӣ дар ММД, зоҳиршавии моделҳои навини тиҷорат (аз қабили иқтисодиёти платформавӣ) ва суръатбахшии равандҳои инноватсионӣ ҳамроҳ мешавад. Ин низоми шуғлро ба таври амиқ тағйир дода, талаботро ба малака ва қобилиятҳои касбӣ аз сари нав муайян мекунад.

Таҳқиқоти Ричард Болдуин ба табиати глобалии дигаргуниҳое, ки тавассути технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла автоматизатсия ва интеграсияи ҷаҳонӣ ба миён меоянд, равона шудаанд. Пажӯҳишҳои эмпирикии Карл Бенедикт Фрей ва Майкл Осборн ошкор кардаанд, ки қисми муҳими ҷойҳои корӣ, хусусан онҳое ки вазифаҳои такрории рутиниро дар бар мегиранд, дар эҳтимолияти автоматизатсия қарор доранд.

Дар контексти давлатҳои рӯ ба тараққӣ, монанди Тоҷикистон, таҳқиқоте, ки ба масъалаҳои шикофи рақамӣ ва дастрасии технология бахшида шудаанд, дорои аҳамияти махсусанд.

Гузоришҳои Бонки Ҷаҳонӣ заруратнокии маблағгузорӣ ба инфрасохтори рақамиро барои бартарафсозии тафовути байни шаҳру деҳот таъкид месозанд. Хулосаҳои монанд дар ҳуҷҷатҳои Созмони Байналмилалии Меҳнат (СБМ) низ мантиқ ёфтаанд, ки муҳимияти омӯзоши кадрҳо барои иқтисоди рақамиро қайд менамоянд.

Таҳаввули рақамӣ ва бозори меҳнат: маъно ва зарурат - рақамикунонӣ маънои истифодаи технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) барои тағйир додани рафторҳои корӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва самаранок кардани равандҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ мебошад [3,4]. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ рақамикунонӣ ба омили муҳими рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ табдил ёфтааст. Дар бозори меҳнат ин раванд ба вуҷуд омадани маҳсулҳои нави касбӣ, форматҳои нави кор (масалан, кор аз масофа), ва таълимоти рақамӣ барои мутобиқшавӣ ба талаботи навро талаб мекунад.

Имкониятҳои рақамикунонӣ дар рушди бозори меҳнат:

- Рақамикунонии рушди бахшҳои нави иқтисодӣ;
- рушди стартапҳо ва платформаҳои электронии хизматрасонӣ;
- бахши IT ва нармафзорсозӣ;
- тиҷорати электронӣ;

Манфиат оварда метавонад, ки инҳо ҷойҳои кории нави баландмаҳсул ва қобили пардохтро фароҳам меоранд.**Осонии дастрасӣ ба омӯзиш ва бозомӯзӣ** - платформаҳои онлайнӣ (масалан Coursera, Udemy, YouTube) имконият медиҳанд, ки кормандон ва ҷавонон дар ҳар гӯшаи кишвар маҳорати нав омӯхта ва барои бозори меҳнат омодагӣ гиранд. Ин омил ба коҳиши бесомонӣ ва баландшавии рақобатпазирии кадрҳо мусоидат мекунад [6,7].

Интегратсияи бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ - рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки соҳибкорон ва кормандони минтақаҳои дурдаст бо бозори кор дар пойтахт ва берун аз кишвар робита ва ҳамкорӣ кунанд. Ин раванд метавонад таъмини бозори корро арзонтар ва самарабахштар гардонад.

Муаммоҳо ва монеаҳои рақамикунонӣ дар Тоҷикистон - нобаробарии рақамӣ байни минтақавӣ. Яке аз мушкилоти асосӣ дар Тоҷикистон ин дастрасӣ ба интернети босифат ва дастгоҳҳои рақамӣ дар минтақаҳои дурдаст мебошад. Аксари деҳот то ҳол бо интернети суст ё номуътамод рӯбарӯ мебошанд, ки ин ба рушди иқтисоди рақамӣ монеъ мешавад.

Норасоии мутахассисони баландихтисос - бо вуҷуди афзоиши талабот ба нерӯи инсонӣ дар соҳаи IT, дар Тоҷикистон мутахассисони дараҷаи ҷаҳонӣ ва омӯзгорони соҳавӣ кам мебошанд. Ин метавонад қобилияти ширкатҳо ва ташкилотҳоро барои рақобат дар бозори рақамӣ маҳдуд созад [5].

Тағйирёбии сохтори бозори меҳнат - рақамикунонӣ метавонад ба кам шудани ҷойҳои корӣ дар соҳаҳои анъанавӣ, аз ҷумла корҳои дастӣ ва истеҳсолӣ бо усулҳои анъанавӣ оварда расонад. Агар чораҳои муфид андешида нашаванд, ин метавонад боиси баландшавии бекорӣ дар баъзе гурӯҳҳои аҳолӣ гардад [8].

Тадбирҳои мусоид барои истифодаи рақамикунонӣ дар бозори меҳнат.

Рушди инфрасохтори рақамӣ - Ҷумҳурӣ бояд дар таъмини интернети босифат ва дастрасӣ ба технологияи нав махсусан дар минтақаҳои дурдаст сармоягузорӣ кунад. Ин метавонад тавассути шарикӣ бо бахши хусусӣ ва сармоягузории байналмилалӣ амалӣ шавад.

Барномаҳои омӯзишӣ ва омӯзгорон - барои зиёд кардани маҷмӯи мутахассисон, лозим аст, ки барномаҳои таълимии рақамӣ дар мактабҳо, донишгоҳҳо ва марказҳои омӯзишӣ бо стандартҳои байналмилалӣ татбиқ шаванд.

Дастгирии стартапҳо ва соҳибкории рақамӣ - Ҷумҳурӣ метавонад бо таъсиси инкубаторҳо, марказҳои инноватсионӣ ва захираҳои грантӣ барои стартапҳо ба рушди экосистемаи рақамӣ мусоидат кунад.

Агар давлат, бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ якҷоя чораҳои муассир андешанд, рақамикунонӣ метавонад боис шавад, ки беҳдошт, рушди маҳал ва баландшавии сатҳи зиндагӣ дар тамоми минтақаҳои кишвар ба таври назаррас беҳтар гардад. Аз ин рӯ, ҷалби таҷриба ва захираҳои байналмилалӣ, таҳсилоти босифат ва дастгирии инноватсияҳо нақши ҳалкунанда доранд.

Рақамикунонӣ ҳамчун унсури ҷудонопазири иқтисодиёти муосир ба сохтор ва механизми фаъолияти бозори меҳнат таъсири амиқ мерасонад. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки татбиқи технологияҳои рақамӣ имконият фароҳам меорад, то самаранокии меҳнат афзоиш ёбад, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шаванд ва нобаробарии минтақавӣ коҳиш ёбад. Ҳамзамон, ин раванд бо мушкилоти муайян, аз қабили рушди номутавозуни инфрасохтор, сатҳи нокифояи саводнокии рақамӣ ва хавфҳои вобаста ба автоматизатсия ҳамроҳ мебошад.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот, пешниҳодҳои зерин таҳия карда шудаанд:

1. Густариши инфрасохтори рақамӣ

- Маблағгузории васеътар ба густариши фарогирии интернет, махсусан дар деҳот (ҳадаф: 60% то соли 2030)
- Модернизатсияи шабакаҳои телекоммуникатсионӣ ва татбиқи технологияи 5G
- Таъмини дастрасии умумӣ ба нерӯи барқи боэътимод
- Эҷоди марказҳои рақамӣ дар минтақаҳо

2. Инкишофи низоми маориф

- Таҳияи стратегияи миллии саводнокии рақамӣ
- Дарҷ намудани курсҳои ҷиддии рақамӣ дар барномаҳои мактабу донишгоҳӣ
- Эҷоди марказҳои омӯзиши малакаҳои рақамӣ барои калонсолон
- Омӯзиши устодон дар самти технологияҳои рақамӣ
- Ҳамкорӣ бо ширкатҳои байналмилалии технологӣ барои омӯзиши кадрҳо

3. Таҳияи чаҳорчӯбаи ҳуқуқӣ

- Қабули қонуни «Дар бораи иқтисоди рақамӣ»
- Танзими шуғли дурдаст ва кори платформавӣ
- Ҳифзи ҳуқуқҳои коргарони рақамӣ (фрилансерҳо, коргарони платформаҳо)
- Эҷоди системаи ҳифзи иҷтимоии мутобиқ барои коргарони рақамӣ
- Таҳияи меъёрҳои техникӣ ва стандартҳо барои хидматрасониҳои рақамӣ

4. Дастгирии инноватсия ва соҳибкорӣ

- Таъсиси фонди инкишофи технологияҳои рақамӣ
- Эҷоди паркҳои технологӣ ва марказҳои инноватсионӣ
- Пешниҳоди имтиёзоти андозӣ барои стартапҳои технологӣ
- Дастгирии лоиҳаҳои инноватсионӣ тавассути грантҳо ва ваъдасармояҳо
- Густариши ҳамкорӣ бо ширкатҳои байналмилалии технологӣ

5. Ҳамоҳангии сиёсати давлатӣ

- Таҳияи барномаи миллии трансформатсияи рақамӣ
- Мувофиққунии барномаҳои бахшҳои гуногун
- Эҷоди механизми назорат ва баҳодиҳӣ
- Густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ

Ҳамин тавр, рақамикунонӣ омили муҳими рушди бозори меҳнати минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Барои истифодаи самараноки имкониятҳо зарур аст, ки сиёсати давлатӣ дар самти рушди инфрасохтори рақамӣ, таълими кадрҳо ва дастгирии соҳибкории рақамӣ тақвият дода шавад.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олӣ. ш. Душанбе.
2. Стратегияи рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2021. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). Digital Public Infrastructure and Digital Skills Development in Tajikistan. - Washington, DC, 2023.
4. Tajikistan Jobs Diagnostic: Improving Labor Market Outcomes. -Washington, DC, 2022. World Bank.
5. Digital Transformation and Employment in Central Asia. - New York, 2021.UNICEF. UNDP.
6. The Impact of Digitalization on Employment and Skills in Developing Countries. - Geneva, 2020.
7. Digitalisation, Productivity and Labour Markets in Emerging Economies. – Paris, 2019. Asia-Plus.
8. Digitalization of Tajikistan: Challenges and Opportunities for the Labor Market. – 2023.
9. Бонки Ҷаҳонӣ. Иқтисоди рақамии Осиёи Марказӣ: имкониятҳо ва чолишҳо. Вашингтон, 2021.

Маълумот дар бораи муаллиф	**Сведения об авторе**	**About the author**

Ҷалилзода Абдурашит Абдукамол-МДТ “Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд”, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хуҷанд, хиёбони И. Сомонӣ, 169, тел: 928616700, E-mail: a.jabborov@iet.tj.

Джалилзода Абдурашит Абдукамол-Государственное образовательное учреждения Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанд, кандидат экономических наук, доцент. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд, проспект И. Сомони, 169 Телефон: 92-861-67-00, E-mail: a.jabborov@iet.tj

Jalilzoda Abdurashit Abdukamol-The State educational institution of the Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce in Khujand, candidate of economic sciences. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, I. Somoni avenue, 169 Phone: 92-861-67-00, E-mail: a.jabborov@iet.tj.

УДК: 338

МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ТАКМИЛИ ОН ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Шамсуллозода Х.
Гулов Б.М.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Аннотатсия. Дар мақолаи илмӣ масъалаҳои такмил додани низоми идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Таъкид мегардад, ки фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити иқтисоди муосир бо номуайянии баланд ва таъсири омилҳои сершумори хавф тавсиф ёфта, ин ҳолат зарурати ташаккули механизмҳои самараноки идоракунии хавфҳоро ба миён меорад. Моҳият ва хусусиятҳои идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ муайян гардида, нақши онҳо дар баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ асоснок карда шудааст. Диққати асосӣ ба таҳия ва такмили усулҳо ва воситаҳои муосири идоракунии хавфҳо равона шуда, имкониятҳои татбиқи амалии онҳо баррасӣ мегарданд.
Дар мақола заминаҳои назариявӣ ва тавсияҳои методологӣ оид ба идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ пешниҳод шуда, равишҳои муосири баҳодиҳӣ ва коҳиш додани таъсири хавфҳо таҳлил гардидаанд. Исбот мегардад, ки самаранокии идоракунии хавфҳо аз дарки дурусти табиати онҳо ва мутобиқсозии механизмҳои идоракунӣ ба шароити мушаххаси фаъолияти корхона вобастагии зич дорад.
Калидвожаҳо: идоракунии хавфҳо, хавфҳои сармоягузорӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, корхонаҳои саноатӣ, омилҳои хавф, гурӯҳбандии хавфҳо, механизми идоракунии хавф.
Барои иқтибос: Шамсуллозода, Х. Механизмҳои идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ ва такмили он дар корхонаҳои саноатӣ / Х. Шамсуллозода, Б. М. Гулов // / Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 239-246.

МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМИ РИСКАМИ И ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Шамсуллозода Х.
Гулов Б.М.
Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Аннотация. В научной статье рассматриваются вопросы совершенствования системы управления инвестиционными рисками на промышленных предприятиях. Подчеркивается, что инвестиционная деятельность в условиях современной экономики характеризуется высоким уровнем неопределенности и воздействием множества риск-факторов, что обусловливает необходимость формирования эффективных механизмов управления рисками. Определены сущность и особенности управления инвестиционными рисками на промышленных предприятиях, а также обоснована их роль в повышении эффективности экономической деятельности. Основное внимание уделено разработке и совершенствованию современных методов и инструментов управления рисками, а также рассмотрены возможности их практического применения.
В статье представлены теоретические основы и методологические рекомендации по управлению инвестиционными рисками, проанализированы современные подходы к оценке и снижению их воздействия. Доказано, что эффективность управления рисками в значительной степени зависит от правильного понимания их природы и адаптации управленческих механизмов к конкретным условиям функционирования предприятия.
Ключевые слова: управление рисками, инвестиционные риски, инвестиционный проект, промышленные предприятия, факторы риска, классификация рисков, механизм управления рисками.

MECHANISMS FOR MANAGING INVESTMENT RISKS AND THEIR IMPROVEMENT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Shamsullozoda Kh.
Gulov B.M.
Bokhtar State University named after Nosir Khusrav

Annotation. The scientific article examines issues related to improving the system of investment risk management at industrial enterprises. It is emphasized that investment activity in the modern economic environment is characterized by a high level of uncertainty and the influence of numerous risk factors, which necessitates the formation of effective risk management mechanisms. The essence and specific features of investment risk management at industrial enterprises are identified, and their role in enhancing economic efficiency is substantiated. Particular attention is paid to the development and improvement of modern methods and tools of risk management, as well as to the possibilities of their practical application. The article presents theoretical foundations and methodological recommendations for investment risk management and analyzes modern approaches to assessing and mitigating risk impacts. It is proven that the effectiveness of risk management largely depends on a proper understanding of the nature of risks and the adaptation of management mechanisms to the specific operating conditions of an enterprise.
Key words: risk management, investment risks, investment project, industrial enterprises, risk factors, risk classification, risk management mechanism.

Гузориши масъала. Фаъолияти сармоягузорӣ, ки тавассути лоиҳаҳои сармоягузорӣ амалӣ мешавад, яке аз самтҳои асосии рушди корхонаҳо ба ҳисоб меравад. Сабабҳое, ки зарурати сармоягузориро ба вуҷуд меоранд, гуногун буда метавонанд, вале умуман онҳоро ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: навсозии пойгоҳи маводи-муҳандисӣ ва техникии мавҷуда; афзоиши ҳаҷми фаъолияти истеҳсолӣ; ҷорӣ кардани намудҳои нави фаъолият.

Ҳар яке аз ин самтҳо сармоягузории калон ва фазои вақтии тӯлонӣ байни қабули қарор барои амалӣ сохтани лоиҳаи сармоягузорӣ, лоиҳакунӣ ва баргардонидани маблағҳо пас аз расидан ба ҳадафҳоро тақозо мекунад. Аз ин рӯ, фаъолияти сармоягузории корхона бевосита бо хавҳои қарзӣ, талафоти молиявӣ ва коҳиши самаранокии иқтисодии корхона пайваст аст, ки дар натиҷаи таъсири омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба амал меоянд.

Мавҷудияти робитаи мустақим миёни самаранокии фаъолияти корхона ва сатҳи хатарҳои сармоягузорӣ, зарурати таҳияи усулҳои идоракунии оқилонаи онҳо мебошад. Бо вуҷуди ин, имрӯз фаъолияти идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ аксар вақт танҳо ба таҳлили сифатӣ ва арзёбии тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии сармоягузорӣ бо шумораи камтарини омилҳои хатарсоз маҳдуд мешавад. Дар ҳоле ки шумораи омилҳои хавф, ки аз тағйироти муҳити дохилӣ ва хориҷӣ ба вуҷуд меоянд ва ноустувории таъсири онҳо ба фаъолияти сармоягузории корхона имкон намедиҳад, ки мо дар бораи вуҷуд доштани механизми воқеан самараноки идоракунии хавфҳо бо асосҳои амалӣ сухан гӯем.

Аз ин нуқтаи назар, таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ, ки ба асосноккунии фазои омилҳои хавфҳои сармоягузорӣ ва ташаккули механизми идоракунии оқилонаи хавфҳои умумии сармоягузории корхона марбутанд, бидуни шак вазифаи муҳим ва ба вақти худ мувофиқ мебошад.

Дараҷаи коркарди масъала. Масъалаҳои марбут ба принсипҳои умумии арзёбӣ, таҳлил ва коҳиш додани сатҳи хавфҳои сармоягузорӣ дар корҳои илмии олимони соҳа ба таври васеъ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар ин таҳқиқотҳо равишҳои гуногуни баҳодиҳии хавф, усулҳои таҳлил ва роҳҳои паст намудани таъсири омилҳои хавфнок дар фаъолияти сармоягузорӣ баррасӣ мешаванд.

Ҳамзамон, масъалаи хавф дар фаъолияти идоракунӣ, аз ҷумла ҷанбаҳои ташкилӣ ва методологии коҳиши хавфҳои идоракунӣ, дар таҳқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар ин асарҳо асосҳои назариявӣ ва амалӣ, механизмҳо ва усулҳои самараноки идоракунии хавфҳо таҳия ва такмил дода шудаанд.

Таҳлили адабиёти илмии нашршуда оид ба мавзуи таҳқиқот нишон медиҳад, ки аксари корҳои мавҷуда бештар ба омӯзиши ҷанбаҳои алоҳидаи хавф нигаронида шудаанд. Бо вуҷуди ин, то имрӯз як қатор масъалаҳои муҳимми ҳалталаб боқӣ мондаанд, ки ба ташаккули консепсияи мукаммал, инчунин таҳияи усулҳо ва воситаҳои самараноки идоракунии хавфҳои умумии сармоягузории корхонаҳо вобаста мебошанд.

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқ таҳияи асосҳои назариявӣ ва тавсияҳои методологӣ оид ба механизмҳои идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ ва такмили он дар корхонаҳои саноатӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Рушди низоми иқтисодӣ асосан ба васеъшавӣ ва такмил додани фаъолияти корхонаҳо такя мекунад. Фаъолияти асосии онҳо аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти истеҳсолӣ-техникӣ ва молҳои истеъмолии мардумӣ, гузаронидани фаъолияти тиҷоратӣ-харидорӣ ва миёнаравӣ, ҳамчунин фаъолият дар соҳаи иқтисодиёти хориҷӣ иборат аст. Ҳар яке аз ин намудҳои фаъолияти молиявӣ ва хоҷагидорӣ дар раванди амалӣ шуданаш таҳти таъсири омилҳои дохилӣ ва берунии корхона қарор мегирад, ки метавонад натиҷаи пешбинишударо тағйир диҳад. «Бо вуҷуди

таъсири ин омилҳо мумкин аст баҳо дода шавад ва бо дарназардошти ҳисоби муҳосиб, хавфҳо метавонад идоракунанда ҳисоб карда шавад» [7].

Омилҳои берунӣ омилҳое мебошанд, ки пайдоиш ва шакли зоҳиршавии онҳо бевосита ба фаъолияти корхона тааллуқ надорад ва бештар аз тағйироти вазъи сиёсӣ ва иқтисодӣ, ҳодисаҳои табиӣ ва пешравии илмӣ-техникӣ сарчашма мегиранд.

Омилҳои дохилӣ бошад, ба фаъолияти худи корхона (истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ) марбутанд. Дар байни омилҳои ғайриистеҳсолии корхона аввалан гурӯҳи омилҳои иҷтимоӣ (бадшавии муҳити иҷтимоӣ, бовар надоштан ба роҳбарият ва ғайра) бояд қайд карда шавад. Аз омилҳои истеҳсолӣ бошад, шартан метавон омилҳои хавфро дар самтҳои такрористеҳсол, истеҳсолот, идоракунӣ ва гардиши мол ҷудо кард. «Асоси хавфро омили дигар - эҳтимолият ташкил медиҳад, ки дар тафовут аз омили номуайянӣ, дараҷаи эҳтимоли гирифтани натиҷаи интизорӣ ва ҳаҷми онро нишон медиҳад» [16, С.367].

Ҳар яке аз самтҳои фаъолияти корхона дар шароити муосир талаб мекунад, ки корхонаҳо барои нигоҳ доштани мавқеи худ дар муҳити рақобатӣ, маҳсулоти нав истеҳсол кунанд ва ба бозорҳои нави фурӯш роҳ ёбанд. Ҳамагӣ ин бидуни таҷҳизоти нави истеҳсолот ва иваз кардани таҷҳизоти технологӣ имконнопазир аст, ки барои ин сармоягузории калон лозим аст. Аз ин рӯ, ҳар яке аз намудҳои фаъолияти корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир бевосита бо фаъолияти сармоягузорӣ, ки тавассути амалӣ кардани лоиҳаҳои сармоягузорӣ сурат мегирад, алоқаманд аст. Мамлакати мо «...дорои захираҳои васеи табиӣ ва иқтидори меҳнатии қобили таваҷҷӯҳ мебошад, ки дар сурати ҷалби самараноки сармоягузорӣ метавонанд рушди саноат» босуръат таъмин карда шавад» [10, С.160]. Муҳим он аст, ки гуногунрангии хавфҳо, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ зоҳир мешаванд, ба хавфҳои сармоягузорӣ низ пурра дахл доранд. Аз ин рӯ, дар таҳияи қарор оид ба сармоягузорӣ ва дар раванди амалӣ сохтани он, бояд омилҳои асосии хавф ба назар гирифта шаванд.

Аз ин нуқтаи назар, дар доираи таҳқиқот сармоягузорӣ ба маънои қисми маҳдуди захираҳои корхона фаҳмида мешавад, ки аз истифодаи муваққатӣ ҷудо карда шуда, барои ҷуброн кардани талафот аз таваррум ва ба даст овардани подош барои хавф равона мешавад ва дар оянда арзишҳои иловагӣ меорад.

Махсусияти чорабиниҳо барои ҷорӣ кардан (сармоягузорӣ) ва расидан ба ҳадафҳои муайянро лоиҳаи сармоягузорӣ меноманд. «Лоиҳаҳои сармоягузорӣ унсури муҳимми низоми (системаи) идоракунии иқтисодиёт ва ҳар як субъекти хоҷагидорӣ маҳсуб мегарданд» [3, С.195]. Маҳз маҷмӯи лоиҳаҳои сармоягузории корхона, ки бо хусусиятҳои технологӣ, идоракунӣ ва параметрҳои давраи истеҳсолӣ алоқаманданд, фаъолияти сармоягузориро ташкил медиҳад. Самаранокии он аз нишондиҳандаҳо, ба монанди сохтор ва ҳаҷми сармоягузориҳо ва дигар захираҳои рушди корхона, ҳадафҳо ва муҳлати сармоягузорӣ, технологияҳои идоракунии сармоягузорӣ, соҳаи иқтисод, сатҳи рушди он ва дастгирии давлат вобаста аст. Ин омилҳо, ки дар боло зикр шуданд, дар гирифтани арзиши сармоягузорӣ монеа эҷод мекунанд ва хавфҳои фаъолияти сармоягузориро муайян менамоянд.

«...ноил шудан ба ҳадафи миллии саноатикунонии босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғояҳо, роҳҳои ҳал ва равишҳои нав, инчунин роҳҳои нави ташкил ва ҳамкорӣ дар соҳаи инноватсия ниёз дорад. Дар ин замина, инноватсия ва рақамикунонӣ қариб дар ҳама бахшҳои иқтисодиёт, бахусус дар саноат, нақши рӯзафзун мебозанд» [15].

Бо дарназардошти фаҳмиши гуногун аз категорияи хавф дар адабиёт, мафҳуми хавф дар фаъолияти сармоягузорӣ «потенсиали пастшавии нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти корхона зери таъсири омилҳои хавф» ифода меёбад. Аз нуқтаи назари арзёбии оқибатҳои бадшавии ҳолати интизоршавандаи муҳит, сатҳи хавф аксар дар адабиёт бо дараҷаи паҳншавии нишондиҳандаҳои ҳадафнокии корхона алоқаманд дониста мешавад.

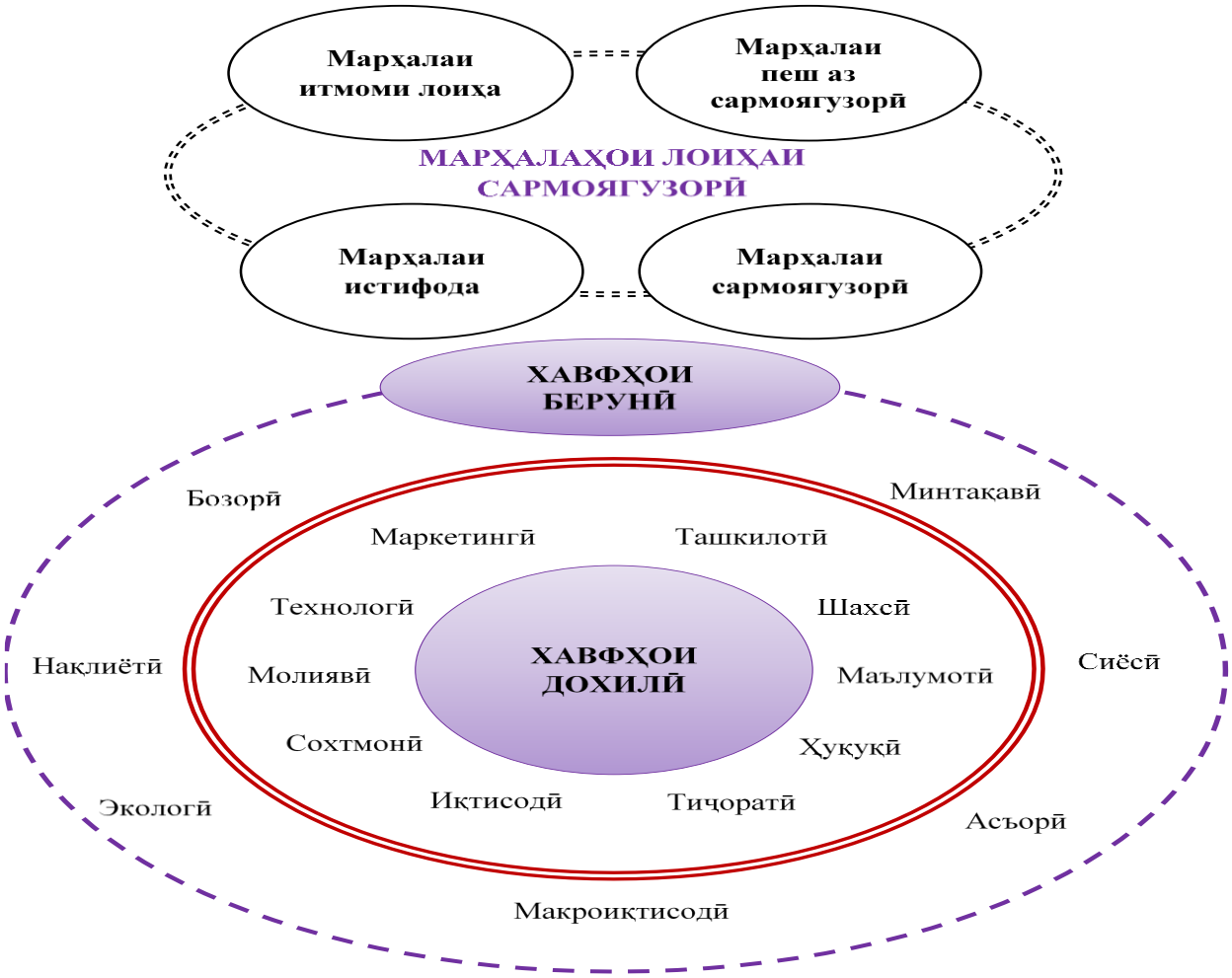
«Хавф эҳтимолияти дидани зарар ва ё аз даст додани фоида мебошад» [8, С.41]. Дар фаъолияти хоҷагидории корхона зери мафҳуми «хавф» имконияти ба вуҷудоии вазъи номусоид ва оқибатҳои нохуши зарарнок фаҳмида мешавад.

Муҳаққиқи рус В.П. Василев қайд кардааст, ки «хавф - ин ҳодисаест, ки хосияти эҳтимолӣ дошта, дар ҳолати рух додани он дар рафти татбиқи кори инноватсионӣ имкони гирифтани зарар ё натиҷаи мусбӣ имконпазир мебошад» [1, С.124]. Инчунин, «... муайянкунӣ ва идоракунии хавфро ҳамчун раванди назорати мувофиқ бо мақсади минимизатсияи талафот дар мавриди сар задани ҳодисаи хавф таъриф додан мумкин аст» [6, С.271].

Барои сармоягузор муҳим танҳо он хатарҳо мебошанд, ки метавонад ба талафоти маблағ ё коҳиши фоида ва даромади пешбинишуда дар давраи амалӣ кардани лоиҳаи инноватсионӣ оварда расонанд. «Сатҳи баланди даромади корхона ба туфайли бартараф намудани дараҷаи баланди хавфи

сармоягузорӣ, паси сар кардани хавфи муфлисшавӣ ба даст меояд» [5, С.87]. Аз ин лиҳоз, ба ақидаи В.В. Глухов, С.Б. Коробко, Т.В. Маринина «хавфи инноватсионӣ - ин баҳодиҳии эҳтимолии муваффақият ва ё нобарории фаъолият дар ҷараёни истеҳсол ва то ба бозор баровардани маҳсулот мебошад» [2, С.145]. «Баланд шудани хавфҳои молиявӣ ва паст шудани даромад боиси ғайриимкон гардонидани даромади сармоягузорро дар шакли амонат мегардонад» [9, С.131].

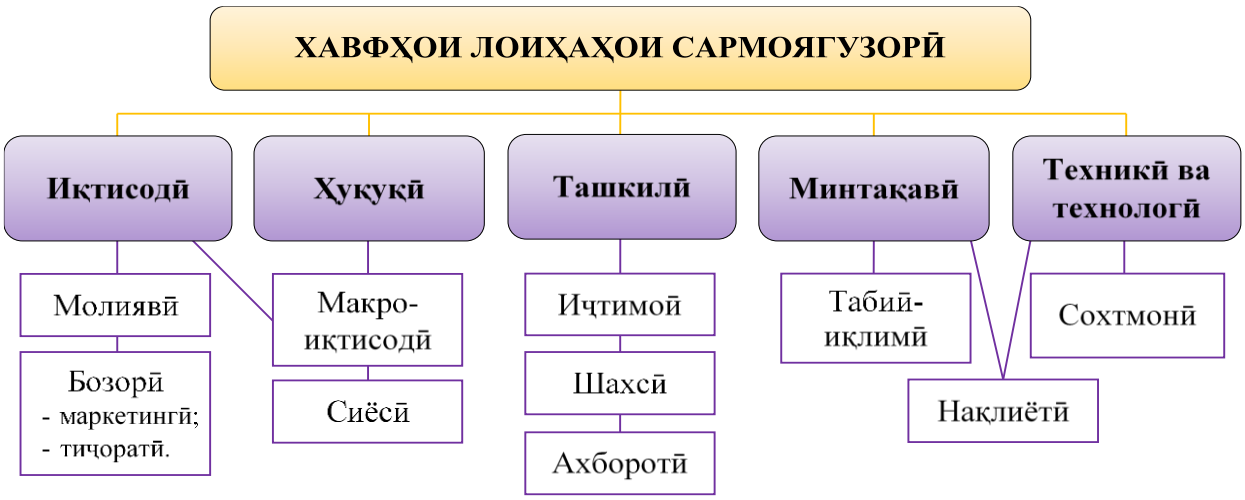
Ҳамин тавр, корхона дар раванди фаъолияти сармоягузорӣ, ки тавассути лоиҳаи сармоягузорӣ амалӣ мешавад, таҳти таъсири омилҳои хавф қарор мегирад. Дар ҳар як марҳалаи татбиқ ба самаранокии лоиҳа омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъсири гуногун доранд. Таҳлили маҷмӯи омилҳои хавф нишон медиҳад, ки миёни намуди хавф ва марҳалаи зоҳиршавии он робита вуҷуд дорад (расми 1).

Расми 1. Фазои омилҳои хавф мувофиқи давраи ҳаёти лоиҳаи сармоягузорӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси адабиёти соҳавӣ

Бо вуҷуди ин, мураккабӣ ва гуногунҷабҳаи робитаҳои иқтисодии объектҳои иқтисодӣ имкон намедиҳад, ки ҳолатҳои хавф бевосита ва равшан муайян карда шаванд. Ба назари мо, сабаби афзоиши масъалаҳои марбут ба таҳлили хавфҳо таъсири интегралӣ ва ҳамзамон омилҳои гуногун мебошад.

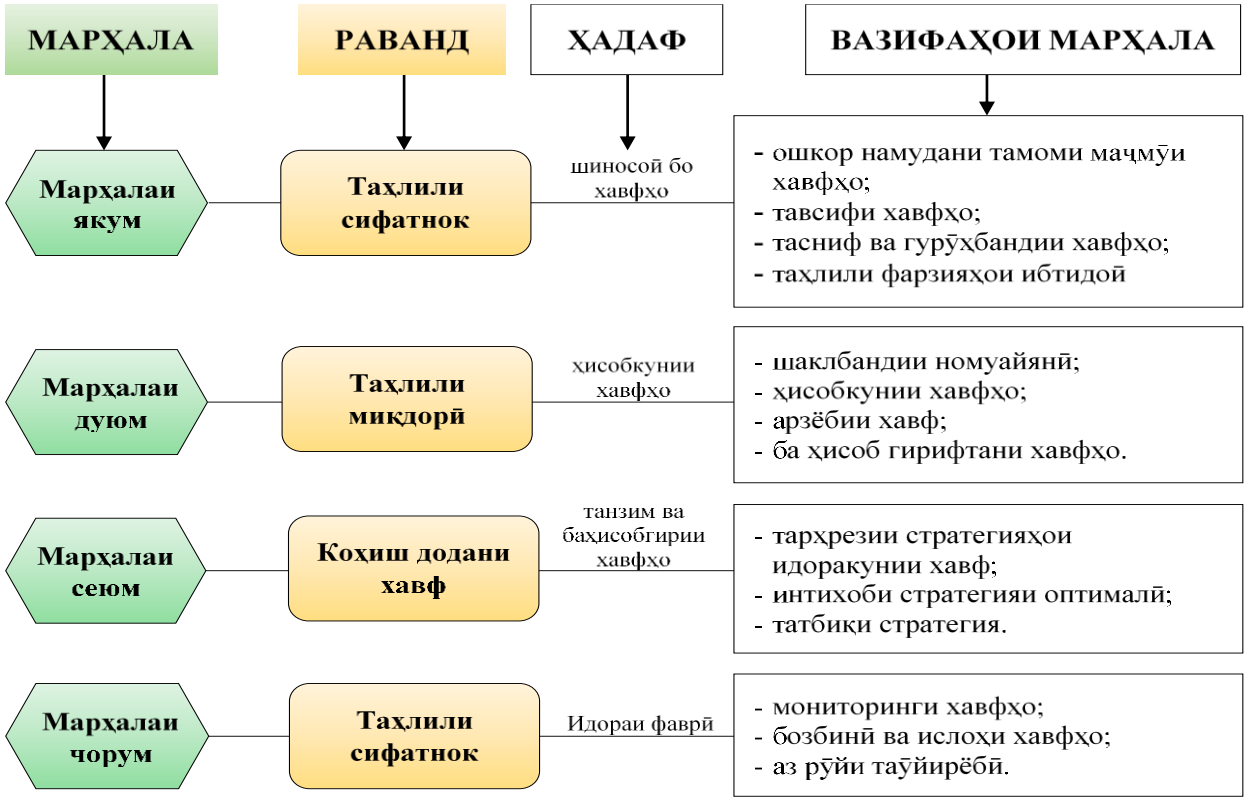
Таҳқиқ ва таҳлили омилҳои хавфоранда дар фаъолияти сармоягузорӣ имкон дод, ки хатарҳои сармоягузорӣ бар асоси нишондиҳандаҳои гурӯҳбандӣ (расми 2) гардонида шаванд. Ин гурӯҳбандӣ имконият медиҳад, ки ҳолатҳои хавф ва барномаҳои рушди омилҳои хавфоранда ва вазъиятҳое, ки онҳо ба амал меоянд, муайян карда шаванд.

Расми 2. Гурӯҳбандии омилҳои хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси адабиёти соҳавӣ

Воситаи асосии баҳисобгирӣ ва арзёбии оқибатҳои эҳтимолии манфӣ таҳлили хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба шумор меравад. Ин таҳлил ҳамчун ҷузъи таркибии асосноккунии маҷмӯии лоиҳаи сармоягузорӣ баромад намуда, дар раванди қабули қарор оид ба сармоягузорӣ нақши муҳим ва ҳалкунанда дорад.

Бо мақсади таҳлил ва идоракунии низоми хавфҳои фаъолияти сармоягузории корхона механизми махсуси идоракунии хавфҳо таҳия гардидааст, ки сохтори он дар расми 3 инъикос ёфтааст.

Расми 3. Механизмҳои идоракунии хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси адабиёти соҳавӣ

Таҳлили сифатии хавфҳои лоиҳа дар марҳалаи таҳияи бизнес-нақша анҷом дода мешавад. Вазифаи асосии он муайян кардани намудҳои эҳтимолии хавф ва омилҳое мебошад, ки сатҳи хавфҳоро дар раванди иҷрои як намуди фаъолият муайян мекунанд. Натиҷаҳои таҳлили сифатӣ

танҳо ҳамчун маълумоти ибтидоӣ барои гузаронидани таҳлили миқдорӣ хизмат мекунанд. Таҳлили миқдорӣ барои муайянкунии хатарҳое, ки эҳтимоли рух доданашон бештар ва талафоти эҳтимолии онҳо бузург аст, мусоидат мекунад.

Таҳлили миқдории хатарҳои лоиҳа бо истифода аз моделҳои математикӣ дар қабули қарорҳо ва рафтори лоиҳа анҷом дода мешавад, ки онҳо ба усулҳои назарияи эҳтимолият такя мекунанд. Ин бо хусусияти эҳтимолии ноустуворӣ ва хатарҳо шарҳ дода мешавад. Асоси интихоби усули арзёбии хатар намуд ва навовариҳои лоиҳа, имконияти банақшагирӣ ва татбиқи лоиҳа ба марҳалаҳо, инчунин маълумоти ибтидоӣ мебошад.

Дар марҳалаи анҷоми тарҳрезии стратегияи идоракунии хавф ва оғози татбиқи он, ҳуҷҷати натиҷавӣ нақшаи чорабиниҳо барои паст намудани хавфҳои лоиҳаи сармоягузорӣ мебошад. Роҳҳои гуногуни пастсозии хавф дар фаъолияти сармоягузорӣ тавассути идоракунии сатҳи хавф амалӣ мешаванд. «Ба андешаи олими ватанӣ Хушвахтзода Қ.Х. «Идоракунии хавфи сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ асосан ба доштани маълумоти кофӣ ҳангоми татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ ва фаъолияти истеҳсолии корхона вобаста аст» [13].

Пас аз интихоби маҷмӯи чораҳои ҷорӣ барои бартарафсозӣ ё пастнамоии хавф бояд арзёбӣ шавад, ки оё ин чораҳо кофӣ ҳастанд ё не? Агар чораҳо кофӣ бошанд, лоиҳа амалӣ мегардад вагарна татбиқи лоиҳа рад карда мешавад (аз хатар канорагирӣ карда мешавад). Вобаста ба ин, «... ҳар як сармоягузор пеш аз сафарбар намудани маблағҳои худ ба корхонаи саноатӣ хатарҳои имконпазири онро таҳлил намуда, сипас дар лоиҳаи сармоягузорӣ иштирок менамояд» [12, С.63].

Яке аз самтҳои афзоиши самаранокии фаъолияти сармоягузории корхонаҳои саноатӣ танзими омилҳои хориҷии хатар тавассути фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад. «Ҳангоми гузаронидани арзёбии ҳамаҷонибаи самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва инноватсионӣ бояд ба назар гирифта шавад, ки татбиқи ҳар кадоми онҳо ҳатман бо бартараф кардани хавфҳо алоқаманд аст» [4, С.529]. «Самаранокии сиёсати давлатии сармоягузорӣ дар саноат на танҳо аз ҳаҷми умумии сармоягузорӣ, балки аз соҳаҳои мушаххасе, ки ба онҳо раванди сармоягузорӣ равона карда шудааст, вобаста аст» [11, С.213].

Азбаски маҷмӯи омилҳои хавфоваранда ва сатҳи таъсири онҳо дар минтақаҳои гуногун барои корхонаҳои як минтақа тақрибан яксон аст, сатҳи хатарҳои берунӣ ба тадбирҳои дастгирии давлатӣ дар сатҳҳои ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, барои муайян кардани сатҳи хавфҳои берунӣ метавон мафҳуми «амнияти сармоягузории минтақа»-ро истифода кард, ки бо фароҳам овардани шароити устувор барои татбиқи сармоягузорӣ ва таъмин кардани сатҳи зарурии дастгирии давлатӣ барои афзоиши самаранокии сармоягузорӣ тавсиф мешавад. «Дар заминаи вазифаҳои давлат, дар татбиқи сиёсати сармоягузорӣ гуфтан бамаврид аст, ки дар ин раванд давлат нақши назаррас дорад» [14, С.180].

Бо вуҷуди ин, воситаҳои сиёсати сармоягузории минтақа ҳамеша қобилияти таъсири мустақим ба коҳиши сатҳи хавфҳои минтақавиро надоранд.

Аз ин рӯ, яке аз самтҳои асосии сиёсати сармоягузорӣ бояд таъсиси низоми умумимиллӣ барои кафолати сармоягузорӣ бошад, ки ҳамчун воситаи самараноки ҳимояи сармоя аз хавфҳои берунии сармоягузорӣ хизмат мекунад. Ин низом бояд барои татбиқи самтҳои афзалиятноки фаъолияти сармоягузорӣ, вобаста ба сатҳи хавфҳои сармоягузории минтақа, ҳавасмандкунии иловагӣ фароҳам оварад ва ҳамзамон дастрасии ҳамаи сармоягузоронро ба захираҳои кафолатӣ, ки аз дигар манбаъҳои дохилӣ ва берунӣ ташаккул меёбанд, таъмин намояд.

Муносибати низомнок ба кафолати сармоягузорӣ, ки бар асоси ягонагии методология ва ба назар гирифтани тафовутҳои минтақавӣ дар шароити татбиқи сармоягузорӣ бунёд мешавад, барои коҳиш додани сатҳи хавфҳои берунӣ мусоидат менамоянд. Ҳамзамон, муқаррароти қонунгузории равшан ва устувории механизми амалкунандаи низом шароитҳои мусоидро барои баланд бардоштани амнияти сармоягузорӣ фароҳам меоранд.

Маҷмӯи васеи омилҳои хавф, ки марҳалаҳои гуногуни давраи ҳаётии фаъолияти сармоягузориро фаро мегирад, зарурати таҳияи принсипҳои мукаммали таҳлил ва арзёбии хавфҳоро ба миён мегузорад. Ҳар як марҳалаи давраи ҳаётии лоиҳаи сармоягузорӣ дорои хусусиятҳои махсус буда, ба худ маҷмӯи муайяни омилҳои хавфро муттаҳид месозад.

Таҷрибаи амалкунандаи баҳисобгирӣ ва таҳлили хавфи сармоягузорӣ дар корхонаҳо на ҳамеша имкон медиҳад, ки тамоми омилҳои манфии таъсиррасон ба натиҷаи ниҳоии лоиҳа ба таври пурра ба назар гирифта шаванд. Аз ин рӯ, ба андешаи мо зарур аст, ки механизми фарогири идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ таҳия карда шавад. Дар натиҷа чунин механизм бояд чорабиниҳоро оид ба ошкор сохтан, баҳо додан ва коҳиш додани хавф дар бар гирад ва вобаста ба сатҳу дараҷаи таъсири ҳар як омили хавф ба натиҷаи ниҳоӣ татбиқ гардад. Муҳим он аст, ки

идоракунии хавфҳо аз марҳалаи пайдоиши онҳо оғоз шавад, на ин ки пас аз ба миён омадани оқибатҳои манфӣ.

Агар раванди татбиқи лоиҳаи маҳаллӣ аз рӯйи марҳалаҳо баррасӣ гардад, хавфҳоро метавон ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо намуд. Гурӯҳи аввал хавфҳои то воқеа (пешакӣ), ки ба марҳалаҳои тарҳрезӣ ва сохтмон алоқаманданд. Ба инҳо эҳтимоли нотамом мондани корҳои лоиҳакашӣ ё сохтмонӣ, ошкор гардидани нуқсонҳо баъди қабули иншоот оид ба истифода додани он, хатогиҳои ҳуқуқӣ ҳангоми ба расмият даровардани ҳуқуқи моликият ё иҷора, зиёд шудани хароҷоти сметавӣ, инчунин иҷро нашудани уҳдадориҳо дар муҳлатҳои муқарраргардида дохил мешаванд. Гурӯҳи дуюм хавфҳои баъди воқеа мебошанд, ки пас аз анҷоми сохтмон ва оғози фаъолияти истеҳсолӣ (хавфҳои вобаста ба сифати маҳсулот, мушкилоти фурӯш, номувофиқии таҷҳизот, инчунин хавфҳои маркетингӣ) ба миён меоянд. Хавфҳои маркетингӣ метавонанд боиси норасогии даромади пешбинишуда гарданд, ки барои пардохти қарзҳо ё пӯшонидани хароҷот кофӣ нест. Инчунин, мумкин аст, ки маҳсулот дар ҳаҷм ва муҳлати пешбинишуда ба фурӯш наравад. Дар ин марҳала инчунин хавфҳои соҳибкорӣ, технологӣ, маҳдудияти дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ, сатҳи пасти идоракунӣ ва норасоии қувваи кории баландихтисос таъсир мерасонанд.

Барои муайян намудани омилҳои дохилӣ, ки ба самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ таъсир доранд, усулҳои таҳлилӣ истифода мешаванд, ки ба ҳисобкунии муҳлати бозгашти сармоя асос меёбанд. Дар ин замина фикри мо ин аст, ки ҳангоми интихоби сармоягузорӣ нишондиҳандаҳо ба монанди ҳаҷми фоида, арзиши аслӣ, сатҳи даромаднокӣ ва таҳлили нуқтаи безарарӣ ба назар гирифта мешаванд. Сабаби истифодаи нишондиҳандаҳои мазкур имконият медиҳад, ки қарорҳои асоснок қабул гардад ва дар натиҷа эҳтимоли аз даст рафтани фоида ё нокомии татбиқи лоиҳа коҳиш дода мешавад. Бо вуҷуди ин, қабули қарорҳои асоснокшуда танҳо дар асоси омилҳои дохилӣ имконпазир нест. Ба ин раванд омилҳои берунаи хавф низ таъсири ҷиддӣ мерасонанд, ки онҳо вобастагии лоиҳаи сармоягузориро аз муҳити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии атроф инъикос менамоянд. Дараҷаи таъсири чунин омилҳо барои корхонаҳои як соҳа дар як минтақа пеш аз ҳама аз сатҳи дастгирии давлатии фаъолияти сармоягузорӣ вобаста мебошад.

Қонунгузорӣ як қатор тадбирҳоро вобаста ба коҳиш додани хавфҳо, бахусус дар самти молиявӣ пешбинӣ менамояд. Аммо, ҳангоми арзёбии ҳамаҷонибаи хавфи сармоягузорӣ бояд нишондиҳандаҳо ба монанди сатҳи таъминнокии иқтисод бо захираҳо, рушди инфрасохтор, дараҷаи рақобат, ҳолати низоми алоқа ва нақлиёт, инчунин сатҳи ҷиноятқорӣ дар ҷомеа ва иқтисод ба инобат гирифта шаванд.

Хулоса, таҳқиқот нишон дод, ки хавфи фаъолияти сармоягузорӣ мураккаб аст, зеро ба натиҷаи он омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъсир мерасонанд. Ҳангоми таҳияи лоиҳаи сармоягузорӣ бояд ҳамаи омилҳои таъсиррасон муайян шаванд. Фарқияти намудҳои лоиҳаҳо ва ҳадафҳои онҳо талаб мекунад, ки онҳо ба марҳалаҳо ҷудо шаванд ва дар нуқтаҳои назоратӣ иттилооти иловагӣ дар бораи рушди лоиҳа бо дарназардошти муҳити дохилӣ ва берунӣ дастрас гардад. Қабули қарорҳои самараноки сармоягузорӣ бояд бар асоси равиши системавӣ ва ягонагии методология сурат гирад, ки сатҳи хавфи берунӣ ва номуайяниро коҳиш медиҳад ва амният ва устувории сармоягузориро таъмин мекунад.

Адабиёт

1. Васильев В.П. Управление инновациями: учебное пособие. - М.: Дело и сервис. - 2019. - 400 с. – С.124.
2. Глухов В.В., Коробко С.Б., Маринина Т.В. Экономика знаний / В.В. Глухов, С.Б. Коробко, Т.В. Маринина. - СПб: Питер. - 2015. - 528 с. – С.145.
3. Гулов Б.М. Асосҳои методии арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорӣ [Матн] / Б.М. Гулов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. Бохтар, 2020. - №1-1(71). – С.195-202. – С.195.
4. Гулов Б.М. Асосҳои назариявӣ-методологии фаъолияти сармоягузорӣ ва инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ [Матн] / Б.М. Гулов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. Бохтар, 2024. - №1/3(125). – С.526-531. – С.529.
5. Игонина Л.Л. Инвестиции: Учебное пособие [Текст] / Л.Л. Игонина. – М.: Юристь, 2012. – 480с. – С. 87.
6. Икромӣ Ф.Н. Стратегияи пешгирии хавфҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои энергетикӣ [Матн] / Ф.Н. Икромӣ, Н.А. Давлатов // Механизми идоракунии молияи давлатӣ дар раванди рушди

босуботи инноватсиониву индустриалии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. – Душанбе, 2024. – С.265-274. – С.271.

7. Масилевич, Н.А., Финансовый менеджмент: учеб. пособие для студентов экономических специальностей вузов. – Мн.: БГТУ, 2006. – 337 с.

8. Мирсаидов А.Б. Риск и страхование в системе аграрных экономических отношений (теоретический аспект) // Журнал «Кишоварз» (Земледелец). Таджикский аграрный университет имени Шириншох Шотемур, 2014г. - №3 (63). – С.40-42. – С.41.

9. Нуров Ш.С. Идоракунии хавфҳои сармоягузории корхона дар шароити муосир [Матн] / Ш.С. Нуров // Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён бахшида ба солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия эълон гардидани солҳои 2025-2030, соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо. - Душанбе, 21-26 апреля 2025 года. – С.128-134. – С.131.

10. Сайфиддинзода С.С. Имкониятҳо ва дурнамои ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои саноат ва кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / С.С. Сайфиддинзода, А.К. Сафозода // Маҷаллаи байналмилалии илмии «Фурӯғи илм». – Душанбе, 2025. - №3. – С.160-166. – С.160.

11. Сафоев А.К. Ҷанбаҳои институтсионалии танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.К. Сафоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. - №2. – С.208-217. – С.213.

12. Хушвахтзода Қ.Х. Такмили механизми идоракунии хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.А. Толибзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2025. - №8. – С.60-67. – С.63.

13. Хушвахтзода Қ.Х. Таснифоти хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ / Хушвахтзода Қ.Х., Г.Х. Зувайдуллоева // Маҷаллаи назариявӣ ва илмӣ-истеҳсолии “Кишоварз”. - Душанбе, 2021. - №1(90). - С.119-123.

14. Шарипов И.О. Сиёсати давлатии сармоягузорӣ, хусусият ва роҳҳои самараноки ҷалби сармоя ба соҳаи кишоварзӣ [Матн] / И.О. Шарипов, Б.М. Гулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2025. - №11. – С.180-185. – С.180.

15. Хамроев, М. И. Некоторые вопросы разработки и реализации инновационных проектов на промышленных предприятиях / М. И. Хамроев // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 4-2(39). – С. 185-191.

16. Юсупов И.Н. Идоракунии хавфҳои инноватсионии корхонаҳои саноати сабук дар шароити саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / И.Н. Юсупов // Идоракунии давлатӣ. – Душанбе, 2025. - №3(74). – С.364-373. – С.367.

Маълумот дар бораи муаллифон

Шамсуллозода Холназар– Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодӣ. Суроға: 735140, ш. Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Айнӣ, 67.

Гулов Баҳромҷон Маҳмаднаимович- Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, доктори фалсафа PhD аз рӯйи ихтисоси иҷтисодиёт, дотсенти кафедраи молия. Суроға: 735140, ш. Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Айнӣ, 67.

Сведения об авторах

Шамсуллозода Холназар- Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, доцент кафедры экономической теории. Адрес: 735140, г. Бохтар, Республика Таджикистан, улица Айни, 67.

Гулов Бахромджон Махмаднаимович–Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, доктор философии PhD по специальности экономика, доцент кафедры финансов. Адрес: 735140, г. Бохтар, Республика Таджикистан, улица Айни, 67.

About the authors

Shamsullozoda Kholnazar– Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, associate Professor of the Department of economic theory. Address: 735140, Bokhtar, Republic of Tajikistan, Ayni Street, 67.

Gulov Bakhromdjon Makhmadnaimovich–Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, PhD in economics, associate professor of the department of finance. Address: 735140, Bokhtar, Republic of Tajikistan, Ayni Street, 67.

УДК: 796

РОҲҲОИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ФАЪОЛИЯТИ ЭКОТУРИЗМ ДАР ҲУДУДИ ПАРВАРИШГОҲИ КАМАРОБ

Одинаев С.В.
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт
Қаландаров А.А.
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ соҳибкории Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола оиди таҳия ва татбиқи стратегияи рушди экотуризм дар парваришгоҳи Камароб эҷоди маҳсулоти экологии замонавӣ, хеле самаранок ва рақобатпазир мебошад, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои туристони ташрифоваранда имкониятҳои васеъ фароҳам оварда метавонад. Банақшагирии стратегии рушди туризми экологӣ дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб инчунин фароҳам овардани шароитҳои мувофиқро тақозо мекунад, ки ба мониторинги тағйирёбандаи муҳити бозор барои қабули қарорҳои рақобатпазир оид ба мутобиқшавӣ ба шароитҳои нав ва имкониятҳои ташкили рушди экотуризм имкон медиҳад.
Ба роҳ мондани самараноки фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб метавонад ба ҳалли мушкилоти иҷтимоии минтақа таъсири бузурги мусбӣ расонида, ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва нигоҳ доштани сатҳи зиндагии шоистаи аҳолӣ имкон диҳад.
Туризми хуб ба роҳ мондашуда метавонад ба рушди системаи маориф таъсири назаррас расонад ва ба такмили системаи хизматрасонӣ ва ҷорӣ намудани воситаҳои нави иттилоотӣ мусоидат намояд. Дар зери таъсири фаъолияти экотуризм мақомоти минтақа ва корхонаҳои алоҳида дар чорабиниҳо оид ба ҳифзу беҳбуди муҳити зист, мероси фарҳангию таърихӣ ва ёдгориҳои табиат фаъолона иштирок хоҳанд кард.
Калидвожаҳо: ҳудуди парваришгоҳ, рушди экотуризм, омилҳои экологӣ, рушди иқтисодӣ, парваришгоҳи Камароб, фаъолияти туризм, туризми экологӣ, ниёзи туристон.
Барои иқтибос: Одинаев, С. В. Роҳҳои такмили механизми идоракунии фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб / С. В. Одинаев, А. А. Қаландаров // / Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 247-252.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ЭКОТУРИЗМА НА ТЕРРИТОРИИ ЗАКАЗНИКА КАМАРОБ

Одинаев С.В.
Таджикский педагогический институт в Раштском районе
Каландаров А.А.
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Аннотация. Основная цель разработки и реализации стратегии развития экотуризма в заказнике Камароб - создание современных, высокоэффективных и конкурентоспособных экологических продуктов, которые могут обеспечить широкие возможности для удовлетворения потребностей туристов.
Стратегическое планирование развития экологического туризма на территории заказнике Камароб также требует создания соответствующих условий, которые позволят мониторить изменяющуюся рыночную среду для принятия конкурентоспособных решений относительно адаптации к новым условиям и возможностей организации развития экотуризма.
Эффективное внедрение экотуристической деятельности на территории заказника Камароб может оказать значительное положительное влияние на решение социальных проблем региона, способствуя созданию новых рабочих мест и поддержанию достойного уровня жизни населения.
Хорошо организованный туризм может существенно повлиять на развитие образовательной системы и способствовать улучшению сервиса, а также внедрению новых информационных технологий. Под воздействием экотуристической деятельности местные власти и отдельные предприятия будут активно участвовать в мероприятиях по охране и улучшению окружающей среды, культурного и исторического наследия, а также природных памятников.
Ключевые слова: территория заказника, развитие экотуризма, экологические факторы, экономическое развитие, заказник Камароб, туристическая деятельность, экологический туризм, потребности туристов.

WAYS TO IMPROVE THE MANAGEMENT MECHANISM OF ECOTOURISM ACTIVITIES IN THE TERRITORY OF THE KAMAROB RESERVOIR

Odinaev S.V.
Pedagogical Institute of Tajikistan in Rasht District
Kalandarov A.A.
International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan

Annotation. The main goal of developing and implementing a strategy for the development of ecotourism in the Kamarob reserve is to create modern, highly effective and competitive ecological products that can provide broad opportunities to meet the needs of visiting tourists.
Strategic planning for the development of ecotourism in the Kamarob reserve also requires the creation of appropriate conditions that allow for monitoring the changing market environment to make competitive decisions on adapting to new conditions and opportunities for organizing the development of ecotourism.
Effective implementation of ecotourism activities within the Kamarob reserve can have a significant positive impact on solving the social problems of the region, creating new jobs and maintaining a decent standard of living for the population.
Well-organized tourism can have a significant impact on the development of the education system and contribute to the improvement of the service system and the introduction of new information tools. Under the influence of ecotourism activities, regional authorities and individual enterprises will actively participate in activities to protect and improve the environment, cultural and historical heritage, and natural monuments.
Keywords: reserve territory, ecotourism development, environmental factors, economic development, Kamarob reserve, tourism activity, ecological tourism, tourist needs.

Гузориши масъала. Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон механизми идоракунии стратегии соҳаи туристӣ ҳам дар ҳудуди минтақаҳои муҳофизатшаванда ва ҳам дар маҷмӯъ дар марҳилаи ташаккул қарор дорад. Ҳоло равиши тадриҷан ҷамъ кардани таҷриба ва ба вуҷуд овардани механизмҳои иқтидории идоракунии соҳа давом дорад.

Таҳлили мушкилоти рушди экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб нишон медиҳад, ки паст будани сармоягузорӣ ва ҷолибияти сайёҳии ҳудудҳои муҳофизатшаванда ба мавҷуд набудани консепсияи стратегии рушди туристӣ, асосноккунии техникию иқтисодии рушди туризм вобаста аст. Чорабиниҳо ва таъсиси инфрасохтори туристӣ, нақшаи чорабиниҳо оид ба рушди экотуризм, ки ба сармоягузорон имкон дод, ҷолибият ва хатарҳои сармоягузорӣ дар минтақаи муҳофизати Камаробро арзёбӣ намуда, нақшаҳои стратегии рушди босамари соҳаи туристӣ таҳия намоянд [1, с 118].

Мақсади асосии таҳия ва татбиқи стратегияи рушди экотуризм дар парваришгоҳи Камароб эҷоди маҳсулоти экологии замонавӣ, хеле самаранок ва рақобатпазир мебошад, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои туристони ташрифоваранда имкониятҳои васеъ фароҳам оварда метавонад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзуи мазкур таҳқиқотҳоаз ҷониби Александрова А.Ю., Бабкин А.В.,Биржаков М. Б., Муртазаев У.И., Саидов Х., Ибодов Ш. М., Қодиров Ф.С., Николаенко Д. В., Пузакова Е.П., Честникова В.А. ва дигарон гузаронида шудааст

Мақсади мақола – ин роҳҳои такмили механизми идоракунии фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Банақшагирии стратегии рушди туризми экологӣ дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб инчунин фароҳам овардани шароитҳои мувофиқро тақозо мекунад, ки ба мониторинги тағйирёбандаи муҳити бозор барои қабули қарорҳои рақобатпазир оид ба мутобиқшавӣ ба шароитҳои нав ва имкониятҳои ташкили рушди экотуризм имкон медиҳад [2, с 23].

Ба роҳ мондани самараноки фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб метавонад ба ҳалли мушкилоти иҷтимоии минтақа таъсири бузурги мусбӣ расонида, ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва нигоҳ доштани сатҳи зиндагии шоистаи аҳолӣ имкон диҳад.

Туризми хуб ба роҳ мондашуда метавонад ба рушди системаи маориф таъсири назаррас расонад ва ба такмили системаи хизматрасонӣ ва ҷорӣ намудани воситаҳои нави иттилоотӣ мусоидат намояд. Дар зери таъсири фаъолияти экотуризм мақомоти минтақа ва корхонаҳои алоҳида дар чорабиниҳо оид ба ҳифзу беҳбуди муҳити зист, мероси фарҳангию таърихӣ ва ёдгориҳои табиат фаъолона иштирок хоҳанд кард [3, с 112].

Ташкили самараноки банақшагирии стратегӣ, истифодаи иқтидори захиравии рушди экотуризм имкон медиҳад, ки маҳсулоти туристии рақобатпазир ба вуҷуд ованд, онҳоро озодона

дар бозори байналмилалии сайёҳӣ фурӯхта шаванд ва инчунин имкон медиҳанд, ки таваҷҷуҳи афзалиятнок ба ҷолиб ва дастраси маҳсулоти сайёҳӣ дода шавад.

Маблағгузории соҳа, ки ҳоло аз ҷониби давлат амалӣ карда мешавад, барои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳа бешубҳа кифоя нест. Таҳлили масъала нишон медиҳад, ки барои ба роҳ мондани самараноки фаъолияти экотуризм ба инобат гирифтани омилҳои зерин хеле муҳим аст [4, с 126].

Омилҳои маркетинг. Онҳо ба сатҳи қаноатмандии туристон ва муносибати онҳо ба ҷойҳои ҷолиб, объектҳои парваришгоҳ ва хизматрасонӣ, фаъолиятҳое, ки ба ташаккул ва рушди самараноки туризми экологӣ нигаронида шудаанд, самаранокии ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои гуногуни таблиғотӣ ва иттилоотӣ, дараҷаи туристон ба объектҳои гуногуни парваришгоҳ рафтан ва ғайра баҳо медиҳанд.

Барои кам кардани дараҷаи номуайянӣ ва хатар, корхонаи туристӣ бояд маълумоти боэътимод, объективӣ ва саривақтӣ дошта бошад. Чунин маълумотро тавассути тадқиқоти маркетингӣ ба даст овардан мумкин аст. Маълумоти боэътимод имкон медиҳад, ки тамоми ташрифҳои тиҷорати туристӣ самаранок фаъолият намуда, онро бо бозорҳо, истеъмолкунандагон, рақибон ва дигар унсурҳои муҳити зист барои фаъолияти он пайваст намояд.

Бо истифодаи самараноки усулҳо ва воситаҳои ба далелҳо асосёфтаи гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ, ширкати туристӣ ба тағйироти динамикии муҳити бозор хеле зудтар мутобиқ мешавад ва инчунин нақшаҳои стратегии дақиқи фаъолиятҳои дарозмуддатро таҳия мекунад [5, с 79].

Махсусан таҳқиқоти коммуникатсияҳои маркетингӣ, ки тадқиқоти ВАО ва арзёбии самаранокии таблиғ, санҷиш ва арзёбии фаъолияти пешбурди фурӯш, тадқиқот дар соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, таҳлили натиҷаҳои иштироки ширкати туристӣ дар кори намоишгоҳ ва чорабиниҳои ярмарка муҳиманд.

Тадқиқоти мо нишон дод, ки системаи парваришгоҳи Камароб дар рушди ширкати таблиғотӣ ва ташкили ширкат дар чорабиниҳои намоишию ярмаркаҳо (асосан бо молия алоқаманд) ва дар такмили стратегияи маркетинги ширкат низ вуҷуд доранд.

Дар асоси таҳлили гуфтаҳои дар боло зикршуда муқаррароти зеринро ҷиҳати такмил додани механизми идоракунии фаъолияти экотуризм ба хулосаи мантиқӣ овардан лозим аст:

а) истеҳсоли маҳсулоти таблиғотӣ (тақвимҳо – плакатҳо ва кисагиҳо, магниткаҳо, буклетҳо, китобчаҳо, варақаҳо, маҳсулоти гуногуни хотиравӣ дар шакли футболка, кулоҳҳо, пиёлаҳо, табақҳо, лаълиҳо, блокнотҳо, қаламҳо ва ғайра) ба роҳ монда шавад.

б) ташкил намудани идҳо ва маъракаҳои экологии ҳамасола – «Рӯзи ҳифзи ҳайвоноти ваҳшӣ», «Рӯзи оби тоза», «Рӯзи паррандагон», «Баҳор», «Дар боғи мо чӣ мерӯяд», «Табиатро ҳифз мекунем», «Мо ба шумо иҷозат намедиҳем, гӯли наврӯзиро чинед». Дар ноҳияҳои назди минтақа мамнӯъгоҳҳои хурди мавсимии мактабҳо, боғҳои табиии миллии мактабҳо, ёдгориҳои табиӣ, қитъаҳои меъёрии табиат ва ғайра ташкил кардан лозим аст. Тарбиягирандагони боғча, мактаббачагон, табиатшиносони ҷавон, донишҷӯёни Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, Коллеҷи омӯзгорӣ, тиббӣ, туристон, олимон ва ғайраро даъват кардан лозим аст.

в) бо воситаҳои ахбори оммаи ноҳиявӣ, шаҳрӣ ва ҷумҳурявӣ ҳамкории зич барқарор кардан зарур аст. Муваффақияти ин кори маърифатӣ-экологӣ аз басомад ва ғанисозии эҳсосии иттилоот вобаста аст. Паҳн кардани маълумот дар бораи парваришгоҳ ва ташаккули муносибати мусбии аҳолӣ ба парваришгоҳ тавассути фаъолияти фаъолона ва таблиғотӣ мусоидат хоҳад кард.

г) таъмин мунтазами маълумот дар матбуоти маҳаллӣ;

д) барои баланд бардоштани маърифати экологии мактаббачагон самтҳои зерин муҳиманд:

- ташкил ва гузаронидани лагерҳои мактабӣ дар ҳудуди парваришгоҳ;

- ташкили чорабиниҳои гуногуни байналмилалии экологӣ.

- ташкили экскурсияҳо, маҳфилҳои экологӣ ва табиатшиносони ҷавон, гузаронидани дарсҳои мавзӯъӣ, озмунҳо, викторинаҳо, инчунин ҷалб намудани мактаббачагон ба идҳои экологӣ ва аксияҳо;

е) Бақайдгирии захираи иттилоотии он дар ҷойҳое, ки шумораи зиёди одамон меоянд (вокзалҳо, истгоҳҳои автобус, биноҳои маъмурӣ).

Иҷрои вазифаҳои гузошташудаи парваришгоҳ имкон медиҳад, ки мавқеи мавҷудаи худро дар бозор мустаҳкам намуда, ба қисматҳои нав ворид шавад, инчунин дар бозори туристӣ ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ афзалиятҳои назарраси рақобатӣ ба даст орад. Бояд қайд кард, ки ҷорӣ намудан ва кор карда баромадани захираҳо дар татбиқи хизматрасониҳои туристӣ имкон медиҳад, ки хавфи молиявӣ кам карда шавад, вазъи бозор ба таври воқеӣ баҳо дода

шавад, татбиқи стратегияро самаранок ҳамоҳанг созад, самаранокии фаъолиятро ба таври назаррас баланд бардорад ва сатҳи эътимоди истеъмолкунандагон ба хидматрасонии туристӣ ҳам дар захира ва ҳам ба хидматҳои пешниҳодкардаи он имкон медиҳад. [6, с 135].

2. Омилҳои иқтисодӣ. Ба ин ҷо сохти хароҷоти туристӣ дохил мешаванд. Фоидаи иқтисодии туризм барои минтақа ин бахусус рушди корхонаҳои сайёҳии маҳаллӣ ва шуғли аҳолии маҳаллӣ дар соҳаи туризм, ҳалли масъалаҳои бо кор таъмин намудани аҳолӣ, баланд бардоштани дараҷаи некӯаҳволии аҳолӣ, инкишоф додани инфраструктураи туристӣ дар минтақа ва муҳофизати сарватҳои парваришгоҳ ва ғайра мебошад.

3. Омилҳои экологӣ. Дар онҳо чорабиниҳои аниқ ва саривақтӣ ба нақша гирифташуда оид ба ҳалли масъалаҳои экологие, ки дар ҳудуди парваришгоҳ мавҷуданд. Ин назорат аз болои навъҳои гуногуни ифлосшавии муҳити зист, нигоҳ доштани мувозинати экологӣ дар табиат, тадбирҳои ҳифзи муҳити зисти ҳудуд, баланд бардоштани маърифати экологии аҳолӣ, беҳтар намудани вазъи экологии ҳудуди парваришгоҳ ва ҳам ҳифзи муҳити зист ва ҳам объектҳои сайёҳии экологӣ ва татбиқи барномаҳои тадбирҳои ҳифзи муҳити зист ва қоидаҳои арзёбии таъсир ба онро дар бар мегирад;

4.Омилҳои институтсионалӣ фаъолиятҳоро бо татбиқи тавсияҳо вобаста ба инҳо муттаҳид мекунанд: қабули қонунгузорӣ дар соҳаи туризм, самаранокии он дар ҷиҳати ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ, дараҷаи татбиқи қарорҳо ва муқаррароти қонунгузорӣ. Ба ин ҷо масъалаҳои ба амал баровардани барномаҳои таълимӣ, тайёр кардани кадрҳои баландихтисос барои тараққиёти истеҳсолот, осон кардани расмиятҳои туристӣ, мушкилоти мушаххаси марбут ба ҳамоҳангсозӣ ва идоракунии фаъолияти экотуризм дар минтақа ва ҳудуди парваришгоҳ, аз ҷумла байни сохторҳои давлатӣ ва хусусӣ дохил мешаванд.

Ҷанбаи муҳими масъала омӯзиши имкониятҳои рушди бозори дохилии экотуризм, инчунин ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои назариявии амалии марбут ба стратегияи ҷалби иқтидори захираҳои минтақавии соҳаи экотуризм ба рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳия ва умуман ҷумҳурӣ мебошад. [www.geografiya.ru.].

Мавҷудияти иқтидори бузурги рекреатсионӣ ва туристӣ дар ҲТММ-и назди парваришгоҳ зарурати хеле васеъ намудани системаи муассисаҳои истироҳатию сайёҳиро муайян намуда, ба ҷалби маблағҳои иловагии экологӣ ба система мусоидат мекунад.

Солҳои охир, махсусан дар давраи соҳибихтиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, минтақаи Рашт, ки дар ҳудуди он парваришгоҳи Камароб ҷойгир аст, босуръат рушд карда, сармоягузорӣ ба рушди минтақа меафзояд. Агар пештар минтақа дар як гушаи дурдаст ва фаромушшудаи ҷумҳурӣ воқеъ буд. Имрӯз дар ҳудуди он шоҳроҳи байналхалқии Душанбе - Рашт - Лахш - Ош сохта шудааст. Ба ҳамаи ин суботи сиёсие, ки дар ҷумҳурӣ ба вуҷуд омадааст, ризоияти ҷамъият, фазои мусоиди қонунгузорию андоз барои сармоягузорон мусоидат кард.

Таъсири ҳалкунанда ба рушди туристӣ дар минтақа таҳкими робитаи нақлиётии минтақа, рушди инфрасохтори зарурӣ - меҳмонҳонаҳо, толорҳои конфронсӣ, меҳмонҳонаҳои берунишаҳрӣ ва хонаҳои истироҳатӣ барои чорабиниҳои берунӣ ва ғайра мебошад. Айни замон маҳдудияти назарраси рушди экотуризм ин таъминоти ками минтақа бо меҳмонҳонаҳо, муассисаҳои хӯрокворӣ, аз ҷумла барои хизматрасонӣ ба гурӯҳҳои туристӣ пешбинӣ шудааст. Сатҳи начандон баланди рушди инфрасохтори фарҳангию рекреатсионӣ, хурд будани ҳаҷми истеҳсолот ва фуруши тӯҳфаҳои хотиравӣ ва ғайра мебошад.

Дар оянда чунин лоиҳаҳои сохтмонро пешбинӣ кардан лозим аст:

1) Дар деҳаҳои Дашти Кишибоғ, Пингун ва Хугдара, сохтани хонаҳо ва меҳмонҳонаҳои гуногун;

2) Марказҳои савдо ва туристию рекреатсионӣ дар наздикии деҳаҳои Пингун, Хугдара ва Дашти Кишбоғ;

3) Марказҳои савдо дар деҳаҳои Дашти Кишибоғ ва Пингун;

4) Дар ҳудуди парваришгоҳ муассисаи муалиҷавии «сатҳи олӣ» барои 180-230 ҷой сохтан даркор аст, ки ин боиси хеле зиёд шудани сафи туристон мегардад [8, с 48].

Умуман, татбиқи лоиҳаҳои сохтмони хаймаҳо ва шаҳракҳои юртавӣ дар ҳудудҳои назди парваришгоҳ имкон медиҳад, ки намояндагони аҳолии камдаромад ва табақаи миёна ба сатҳи экотуризм ҷалб карда шаванд.

Ҳадафи стратегии рушди фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб табдил додани он ба яке аз минтақаҳои асосии экотуризми на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар Осиёи Марказӣ, инчунин ба роҳ мондани чорабиниҳои ҳифзи муҳити зист бо роҳи самараноки истифодаи ландшафтҳои табиӣ ва сарватҳои маданию таърихии ҳудуд мебошад.

Бояд қайд кард, ки муносиб кардани туризм дар ҳудуди додашуда бояд ба рушди бартаридоштаи навъҳои он асос ёбад, ки захираҳои мавҷудаи минтақаро ба ҳадди пурра ва ҳамаҷониба истифода бурда тавонанд. Барои татбиқи ин барнома, айни замон бояд ба муаррифии лоиҳаҳои хурде, ки ба ташаккул ва рушди сайёҳии экотуризм дар парваришгоҳ нигаронида шудаанд, таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир карда шавад. Онҳо бояд дар маркази таваҷҷуҳи экологӣ қарор дошта, рушди масирҳои сайёҳии экологӣ, омодасозии мутахассисони соҳибихтисос дар соҳа, таҳияи маводҳои иттилоотию маркетингӣ ва хатсайрҳои таълимӣ оид ба экотуризм, таблиғи маҳсулоти экологӣ, бунёди инфрасохтори экотуризм, азнавсозии хонаҳои истироҳатӣ маҳсулот тӯҳфагӣ ворид намудани технология нав дар соҳаи туристӣ ва ғайраро дар бар гирад.

Дар робита ба ин, мо самтҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- қадами аввал бояд муайян кардани иқтидори туристии ҳудуди он бошад. Барои ин зарур аст, ки захираҳои мавҷудаи экотуризм, таркиби сифатии онҳо, миқёс, аҳамият, сатҳи омезиши хатсайрҳо ба ҳудудҳои муҳофизатшаванда бо туризми рекреатсионӣ, фаъолнокӣ, фарҳангӣ ва экологӣ таҳлил карда шаванд. Бо ибораи дигар, муайян кардани самтҳои афзалиятноки фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳ қадами аввалин дар раванди идоракунии рушди туризми экотуризм мебошад.

- қадами дуюмро метавон раванди таҳлили рушди туризми экологӣ дар парваришгоҳ арзёбӣ кард. Дар ин марҳила иқтидори минтақаи муҳофизатшаванда дар миқёси минтақавӣ, миллӣ ва байналмилалӣ баррасӣ карда мешавад. Ҳангоми таҳлили ин мушкилот ландшафти умумӣ пайдо мешавад ва ба мо тасаввурот медиҳад, ки ҳудуди парваришгоҳи Камароб дар ин ҳолат дар харитаи туристӣ чӣ ҷойро ишғол мекунад ва инчунин дар ояндаи наздик кадом ҷойро талаб карда метавонад [9, с 105].

Дар ин самт самараноктаринҳо инҳоянд: тадқиқот, барномаҳои таълимӣ, семинарҳо ва машқҳо, лексияҳо ва PR - дастгирӣ.

Барои ноил шудан ба самаранокии ҳадди баланд дар бунёд ва ҷойгиркунии инфрасохтори экотуризм ба чунин хосиятҳо, аз қабили зиччӣ, бехатарӣ, тозагии экологӣ, гуногунрангӣ, дараҷаи ороиш ва тарҳрезии объектҳои мушаххас мувофиқи хусусиятҳои минтақа, афзалият дода мешавад. Инчунин хусусияти фарҳангии ҳудуд ва объектҳои дар он буда, ба вуҷуд овардани симои ҷолиби ҳудуд барои рушди экотуризм лозим аст.

Мо чунин мешуморем, ки унсурҳои зарурии амалӣ ва такмил додани фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб тарҳрезии инфрасохтори туристӣ бо пайдарпаии зерин мебошад:

- бунёди инфрасохтори устувори техникӣ, ки робитаҳои муҳандисӣ, кадрӣ, институтсионалӣ, инчунин инфраструктураи соҳаҳои ба экотуристҳо хизматрасониро дар бар мегирад. Ба ин чунин бахшҳо, аз қабили нақлиёт, фарҳанг, тиб, савдо, кишоварзӣ, сохтмон ва масолеҳи сохтмонӣ, амният ва ғайра дохил мешаванд.

- рушди миқдорӣ ва сифатии таъминкунандагони хизматрасонӣ, ки фаъолияти тарафҳои марбут ба таъминоти моддию техникии меҳмонҳонаҳо, хизматрасонии лоиҳакашӣ ва сохтмонӣ, тарҳрезӣ ва истеҳсоли мавод ва тӯҳфаҳо, расонидани хӯрок барои ошхонаҳо, меҳмонхонаҳо, қаҳвахонаҳо, тарабхонаҳо ва ғайраро дар бар мегирад;

- инкишофи хизматрасонии махсусгардонидашуда, ки инро дар бар мегирад: анҷумани хизматрасониҳо, марказҳои рекреатсионӣ ва истироҳат, фурӯши туҳфаҳои хотиравӣ, хизматрасонии экскурсиявӣ, санаторияҳо ва хизматрасонии тиббӣ ва ғайра.

Барои ба роҳ мондани кори самарабахши ҷомеаи маҳаллӣ дар соҳаи туризм бояд масъалаҳои рушди туризм ҳамчун омили рушди ҷомеаҳо, пеш аз ҳама, аз нуқтаи назари тиҷорати туристӣ ҳамчун як намуди муайяни фаъолият омӯхта шаванд.

Пеш аз ҳама, бояд фазои сайёҳии ҷамоати маҳаллӣ омӯхта шуда, сиёсати самараноки идоракунии ин қаламрав таҳия карда шавад. Барои ин ба фаъодияти туристӣ чунин баҳо додан лозим аст:

- талабот ва ангезаҳои асосии ташрифи туристон, ки метавон ҳамчун туристи ҳавасманд барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти туристӣ ва рекреатсионӣ;

- инфрасохтори мавҷудаи туристии ҳудуд, ҳолат ва имкониятҳои қабул ва татбиқи фаъолияти туристию рекреатсионии сайёҳон;

- захираҳои асосии туристии (маҳсулоти туристӣ) ҳудуд (захираҳои табиӣ ва сарватҳои аз тарафи инсон офаридашуда) ва хусусиятҳои онҳо;

- имкониятҳои рушди дигар намудҳои фаъолияти туристӣ: афзалиятҳо, таҳдидҳо, ҷиҳатҳои қавӣ, заиф ва имкониятҳои эҳтимолӣ;

– ҳамкории бахши туризм бо муҳити зист, иқтисодиёт, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва дигар қонуну қайдҳои минтақа;

-дараҷаи дониши экологӣ ва сайёҳии аҳолӣ ва роҳбарони ташкилот;

- ҳолати дониши муфассали табиӣ оид ба ҳолати экосистемаҳои ҳудуди парваришгоҳи Камароб дар маҷмӯъ ва қисматҳое, ки гуногунии биологиро дар минтақаҳои табиию иқлимии ҳудудҳои мушаххас;

– самаранокии фаъолияти туризм ва ташкили мониторинги даврии захираҳои туристии ҳудуди додашуда. Бо доштани маълумот дар бораи хусусият ва дараҷаи таъсир, метавон самтҳои асосии сиёсати ташаккулёфтаи рушди иқтисодии ҷомеаи маҳаллиро муайян кард [10, с 245].

Адабиёт

1.Александрова А.Ю. Международный туризм: Учебник. - М.: Аспект Пресс, 2007. 380 с.

2.Бабкин А.В. Специальные виды туризма. Учебное пособие – М.: Советский спорт, 2008 г.345с.

3.Биржаков М. Б. Введение в туризм. – СПб.: Герда, 2010.340с.

4.Биржаков М. Б. Новикова О. А. Исторические предпосылки этнографического туризма.//Туристические фирмы, №28, 2002г

5.Муртазаев У.И. Саидов Х. Экономическая и социальная география мира, учебник для вузов, Душанбе, изд. «Ирфон», 2003 г.

6. Ибодов Ш. М. «Актуальные вопросы экономической географии». Душанбе, 2015.

7.Сайт интернет: www.geografiya.ru.

8.Қодиров Ф.С. Захираҳои туристӣ: Ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ва табиӣ. -Душанбе, Ирфон, 2012.128с.

9.Николаенко Д. В. Рекреационная география. – М., 2011.178с.

10.Пузакова Е.П., Честникова *В.А.* Международный туристический бизнес. – М., 1997. 320с.

Маълумот дар бораи муаллифон

Одинаев Саидвалӣ Валиевич-Муаллими калони кафедраи география ва методикаи таълимии он Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Суроға:734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, кӯчаи Э, Муҳиддинов, 63 н. Рашт. E mail: Email: saidvali.1969@mail.ru, Тел: (+992)931667521

Сведения об авторах

Одинаев Саидвали Валиевич-старщий преподаватель кафедрой методика преподавание географии Таджикского педагогического института в Раштского районе. Адрес:734025, Республика Таджикистан, Раштский район, улица Э, Мухиддинов,63. E mail: Email: saidvali.1969@mail.ru, Тел: (+992)931667521

About the authors

Odinaev Saidvali Valievich-Hid of thedeptiment of geography,Tagik pedagogical pstitute of in Rasht district Address: 734025,Republic of Tajikistan, Rasht distrist.village Garm. Street. E. Mukhiddinov, 63. Phone: (+992)931667521, Email: saidvali.1969@mail.ru

Қаландаров Ахрор Аҳмадович-Дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экология Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ соҳибкории Тоҷикистон. Суроға:734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, хиёбони Борбад 48/5, E mail: Email: kalandarov71@List.ru, Тел: /Fax/:+992 (37) 2348802

Каландаров Ахрор Ахмадович-доцент кафедры экономической географии и экологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, район Фирдавси, проспект Борбад, 48/5. E-mail: kalandarov71@list.ru, Тел./факс: +992 (37) 234-88-02

Kalandarov Akhror Akhmadovich-Associate Professor of the Department of Economic Geography and Ecology, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Firdavsi District, Borbad Avenue, 48/5. E-mail: kalandarov71@list.ru, Tel./Fax: +992 (37) 234-88-02

УДК: 338.2

ИССЛЕДОВАНИЕ АДАПТИВНОСТИ МЕТОДОВ И ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ В РАЗЛИЧНЫХ ТИПАХ ОРГАНИЗАЦИЙ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НА ОСНОВЕ НЕСКОЛЬКИХ СЛУЧАЕВ

Вань Дунлян
Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте

Аннотация. В статье рассматривается актуальная проблема адаптивности методов и показателей оценки эффективности в условиях современной динамичной организационной среды. Автор подчеркивает, что доминирующий «универсальный» подход к оценке игнорирует фундаментальные различия между коммерческими предприятиями, некоммерческими организациями и образовательными учреждениями, что ведет к снижению эффективности управления и искажению поведения персонала. Цель исследования заключается в выявлении механизмов согласования между типом организации, её стратегическими целями и инструментами оценки, такими как KPI, BSC и метод «360 градусов». Используя методологию многокейсового исследования на примерах Huawei, Sany Heavy Industry, Общества Красного Креста Китая и филиала Пекинского университета, автор проводит систематический сравнительный анализ логики проектирования систем управления эффективностью. В работе построена теоретическая модель адаптации «организация-метод-показатель», заполняющая пробелы в межорганизационных сравнениях. Результаты обосновывают необходимость перехода от стандартных финансовых метрик к контекстуально-зависимым системам, учитывающим социальную ценность и качество услуг. Практическая значимость работы заключается в создании руководства по проектированию систем оценки, минимизирующих риски слепого копирования моделей.

Ключевые слова: оценка эффективности, адаптивность, ключевые показатели эффективности (KPI), сбалансированная система показателей (BSC), типы организаций, сравнительный анализ, управление эффективностью, теория непредвиденных обстоятельств.

Для цитирования: Вань, Д. Исследование адаптивности методов и показателей оценки эффективности в различных типах организаций: сравнительный анализ на основе нескольких случаев / Д. Вань // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 253-260.

A STUDY ON THE ADAPTABILITY OF PERFORMANCE EVALUATION METHODS AND INDICATORS IN VARIOUS TYPES OF ORGANIZATIONS: A MULTI-CASE COMPARATIVE ANALYSIS

Van Dunlyan
Tajik Pedagogical Institute in Penjikent

Annotation. The article addresses the pressing issue of adaptability in performance evaluation methods and indicators within today's dynamic organizational environment. The author emphasizes that the prevailing "one-size-fits-all" approach to evaluation ignores fundamental differences between commercial enterprises, non-profit organizations, and educational institutions, leading to decreased management efficiency and distorted employee behavior. The study aims to identify alignment mechanisms between organization types, their strategic goals, and evaluation tools such as KPI, BSC, and 360-degree feedback. Employing a multi-case study methodology featuring Huawei, Sany Heavy Industry, the Red Cross Society of China, and an affiliate of Peking University, the author conducts a systematic comparative analysis of the design logic behind performance management systems. The paper constructs a theoretical "organization-method-indicator" adaptation model, filling gaps in existing cross-organizational research. The findings justify a necessary shift from standard financial metrics toward context-dependent systems that account for social value and service quality. The practical significance lies in providing a guide for designing evaluation systems that minimize the risks of blind model replication, ensuring higher contextual relevance and organizational effectiveness.

Keywords: performance evaluation, adaptability, key performance indicators (KPI), balanced scorecard (BSC), organizational types, comparative analysis, performance management, contingency theory.

ТАҲҚИҚИ МУТОБИҚШАВИИ УСУЛҲО ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ АРЗЁБИИ САМАРАНОКӢ ДАР НАМУДҲОИ ГУНОГУНИ ТАШКИЛОТҲО: ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ ДАР АСОСИ ЧАНД ҲОЛАТ

Ван Дунлян

Аннотатсия. Дар мақола масъалаи муҳими мутобиқшавии усулҳо ва нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокӣ дар шароити муосири динамикии ташкилотӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф таъкид мекунад, ки равиши «универсалӣ»-и мавҷуда фарқиятҳои бунёдии байни корхонаҳои тиҷоратӣ, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва муассисаҳои таълимиро ба назар намегирад, ки ин боиси коҳиши самаранокии идоракунӣ ва таҳрифи рафтори кормандон мегардад. Ҳадафи таҳқиқот аз муайян кардани механизмҳои мувофиқат байни намуди ташкилот, ҳадафҳои стратегии он ва воситаҳои арзёбӣ, аз қабили KPI, BSC ва усули «360 дараҷа» иборат аст. Бо истифода аз методологияи пажӯҳиши бисёрҳолатӣ дар мисоли Huawei, Sany Heavy Industry, Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмари Чин ва филиали Донишгоҳи Пекин, муаллиф таҳлили муқоисавии систематикии мантиқи тарҳрезии низомҳои идоракунии самаранокиро анҷом медиҳад. Дар кор модели назариявии мутобиқсозии «ташкилот-усул-нишондиҳанда» сохта шудааст, ки холигиҳои мавҷударо дар муқоисаҳои байниташкилотӣ пур мекунад. Натиҷаҳо зарурати гузариш аз нишондиҳандаҳои стандартии молиявӣ ба низомҳои ба контекст вобастаро, ки арзиши иҷтимоӣ ва сифати хизматрасониро ба назар мегиранд, асоснок мекунанд. Аҳамияти амалии кор дар таҳияи дастур барои тарҳрезии низомҳои арзёбӣ, ки хатарҳои нусхабардории кӯронаи моделҳоро кам мекунанд, ифода меёбад.
Калимаҳои калидӣ. арзёбии самаранокӣ, мутобиқшавӣ, нишондиҳандаҳои калидии самаранокӣ (KPI), низоми нишондиҳандаҳои мутавозин (BSC), намудҳои ташкилотҳо, таҳлили муқоисавӣ, идоракунии самаранокӣ, назарияи ҳолатҳои ғайричашмдошт.

Постановка задачи. В современной сложной и постоянно меняющейся организационной среде оценка эффективности, как ключевой компонент систем управления, играет жизненно важную роль в реализации стратегии и повышении эффективности организации. Однако на практике преобладает универсальная система оценки, игнорирующая фундаментальные различия между типами организаций, стратегическими целями и миссиями. Это приводит к неудовлетворительным результатам оценки и даже к искажениям в поведении. Хотя существующие исследования дали ценные результаты в области методов оценки эффективности и систем показателей, многие из них сосредоточены на одном типе организации и не содержат систематического сравнения и теоретической интеграции адаптивности систем оценки эффективности к различным типам организаций. Поэтому изучение адаптивности методов оценки эффективности и систем показателей к различным типам организаций имеет большое теоретическое и практическое значение.

Теоретическое и практическое значение статьи. Теория и практика измерения эффективности постепенно эволюционировали от традиционной финансовой оценки к комплексному стратегическому управлению эффективностью [7]. Такие методы, как сбалансированная система показателей (BSC), ключевые показатели эффективности (KPI) и метод обратной связи «360 градусов», широко используются, но их применимость существенно различается в разных типах организаций, включая корпорации, некоммерческие организации и образовательные учреждения [6, с. 12]. Теория непредвиденных обстоятельств предполагает, что эффективность систем измерения эффективности в значительной степени зависит от организационного контекста, однако систематические исследования, посвященные согласованности «организация, метод и показатель», остаются редкими.

На теоретическом уровне данное исследование углубляет применение теории ситуативных обстоятельств в управлении эффективностью посредством многофакторных сравнений, построения модели адаптации «организация-метод-индикатор», заполняя пробел в существующих исследованиях, касающихся межорганизационных сравнений и системной интеграции. На практическом уровне результаты исследования могут служить целевым руководством по разработке оценок эффективности для различных организаций, позволяя избежать слепого применения моделей и повышая контекстуальную применимость и эффективность систем оценки.

Несмотря на непрерывную эволюцию методов оценки эффективности [2] и всё более совершенную логику построения систем показателей [3], большинство исследований по-прежнему ограничены одним типом организации (например, коммерческим или некоммерческим), и отсутствует сравнительный анализ систем оценки эффективности в различных типах организаций [10]. В частности, сложность количественной оценки эффективности и разнообразие её ценностных предложений в образовательных учреждениях и некоммерческих организациях представляют собой серьёзные проблемы для существующих методов [9, с. 14].

Как методы оценки эффективности и системы показателей соотносятся со стратегическими целями и основными миссиями организаций разных типов? Каковы присущие им механизмы адаптации?

Были выбраны четыре типичных случая: Huawei Technologies Co., Ltd. (предприятие), Sany Heavy Industry Co., Ltd. (предприятие), Общество Красного Креста Китая (некоммерческая организация) и Средняя школа, филиал Пекинского университета (образовательное учреждение). С помощью сопоставления шаблонов и технологии кросс-кейс-синтеза было проведено систематическое сравнение логики проектирования и эффектов реализации их систем оценки эффективности.

В 1990-х годах система сбалансированных показателей (BSC), предложенная Капланом и Нортоном (1992), стала революционным шагом вперёд. Она трансформировала организационную стратегию в ряд показателей эффективности, поддающихся действию, по четырём взаимосвязанным измерениям: финансы, клиенты, внутренние процессы, обучение и рост. Этот подход достиг баланса между финансовыми и нефинансовыми, краткосрочными и долгосрочными, а также запаздывающими и опережающими показателями [7]. Примерно в то же время широкое распространение получил подход на основе ключевых показателей эффективности (KPI). Он подчёркивает важность концентрации руководства на небольшом числе ключевых показателей, имеющих решающее значение для успеха стратегии организации, обеспечивая концентрацию ресурсов организации на областях, создающих наибольшую ценность.

Другим важным подходом является обратная связь 360 градусов, которая собирает отзывы о работе сотрудников (особенно менеджеров) с разных точек зрения, включая мнение начальства, подчиненных, коллег, клиентов и даже самого сотрудника. Этот подход направлен на обеспечение более всесторонней и объективной оценки, используемой в первую очередь для развития сотрудников, а не для прямых поощрений или наказаний. Более того, управление по целям (MBO), которое предполагает совместную постановку руководителем и подчиненным конкретных, измеримых целей и использование их достижения в качестве основы для оценки, по-прежнему играет основополагающую роль во многих организациях сегодня. Бенчмаркинг выявляет и извлекает уроки из передового опыта в отрасли и за ее пределами, устанавливает целевые показатели эффективности и способствует постоянному совершенствованию.

Недавние исследования были сосредоточены на проблемах и развитии этих традиционных подходов в новой цифровой и гибкой среде. Например, изучались способы интеграции технологий больших данных и искусственного интеллекта в сбор и анализ данных о производительности и способы разработки динамических методов оценки, более подходящих для гибких команд и проектной работы.

Согласно данным исследования Агуиниса (2019), доля глобальных компаний, внедривших BSC, увеличилась с 12% в 1995 году до 68% в 2020 году, а уровень внедрения KPI достиг 92%. Среди четырёх измерений BSC наибольшую долю (в среднем 45%) занимает финансовое измерение, за которым следуют клиенты (30%), внутренние процессы (15%), а также обучение и рост (10%) [1].

Эффективная система показателей эффективности — это больше, чем просто набор показателей; её построение следует строгой внутренней логике. Во-первых, стратегическая значимость имеет первостепенное значение: показатели должны чётко и прямо отражать и поддерживать стратегические намерения организации. Во-вторых, критически важен баланс: баланс финансовых и нефинансовых, внутренних и внешних факторов, результатов и факторов, чтобы избежать одностороннего управления.

При выборе типов индикаторов важно различать запаздывающие и опережающие индикаторы. Запаздывающие индикаторы отражают прошлые результаты деятельности (например, продажи и маржа прибыли), в то время как опережающие индикаторы прогнозируют будущие результаты (например, удовлетворенность клиентов и повышение квалификации сотрудников). Эффективная система индикаторов требует сочетания обоих типов. Более того, интеграция качественных и количественных индикаторов крайне важна, особенно при измерении сложных показателей, таких как инновации, культура и поведение сотрудников.

Метод, используемый для определения весовых коэффициентов индикаторов, также влияет на научную обоснованность системы. Субъективные методы взвешивания (такие как метод анализа иерархий (AHP)) опираются на экспертные суждения, в то время как объективные методы взвешивания (такие как метод энтропийного взвешивания) основаны на присущей данным дисперсии. На практике эти два метода часто комбинируются для формирования комбинированного

взвешивания, уравновешивающего оценочные суждения и объективность данных. Учёные обнаружили, что соотношение показателей результата и показателей драйверов в эффективной системе показателей составляет приблизительно 7:3. Например, в производственной компании продажи (показатель результата) имеют вес 70%, а удовлетворенность клиентов (показатель драйвера) - 30% .

Не существует единой оптимальной системы оценки эффективности, которая бы работала повсеместно. Её эффективность во многом зависит от конкретного контекста организации. Это ключевая концепция теории непредвиденных обстоятельств. В области оценки эффективности факторы непредвиденных обстоятельств включают в себя, прежде всего, организационную стратегию, размер, технологию, неопределённость внешней среды и тип организации.

У разных типов организаций есть свои фундаментальные цели и показатели успеха. Основная цель коммерческих предприятий - создание экономической стоимости и прибыли для акционеров, а их системы оценки эффективности, естественно, вращаются вокруг финансовых показателей, а показатели построены вокруг рыночной конкурентоспособности, операционной эффективности, привлечения и удержания клиентов. В отличие от этого, некоммерческие организации (НКО) движимы своей миссией создания социальной ценности, что затрудняет количественную оценку их успеха. Оценка их эффективности должна быть сосредоточена на воздействии программ, удовлетворенности бенефициаров, эффективном использовании средств, прозрачности и авторитете [11]. Для государственного сектора и образовательных учреждений эффективность более тесно связана с качеством государственных услуг, социальным воздействием, равенством и долгосрочным развитием (например, благополучием студентов и развитием преподавательского состава).

Следовательно, выбор методов и показателей оценки эффективности должен соответствовать типу организации и её внутренней логике. Применение системы ключевых показателей эффективности, основанной на количественных показателях, разработанной для бизнеса, к университету или благотворительному фонду, вероятно, приведёт к искажению целей, краткосрочному поведению и игнорированию основных мероприятий по созданию ценности.

Существующие исследования заложили прочную основу для этой темы, но возможности для её развития всё ещё существуют. Во-первых, несмотря на широкое признание теории непредвиденных обстоятельств, систематических и глубоких исследований, сравнивающих различные типы организаций (такие как коммерческие предприятия, НКО и образовательные учреждения), относительно мало, при этом большинство исследований сосредоточено на одном типе организации. Во-вторых, исследования часто фокусируются на самих методах оценки или системах индикаторов, в то время как изучение механизма соответствия и пути соответствия между тремя элементами: «метод, индикатор и организационный контекст» - недостаточно глубокое и систематическое, поскольку отсутствует комплексная теоретическая модель, позволяющая чётко прояснить эту взаимосвязь соответствия.

Таким образом, отправной точкой данного исследования является: путем отбора репрезентативных многотипных организационных случаев и проведения углубленного сравнительного анализа, оно направлено на то, чтобы выйти за рамки обсуждения одного метода или показателя, выявить правила адаптивности между системами оценки эффективности и организационными типами с целостной точки зрения и попытаться построить универсальную модель адаптации, чтобы компенсировать вышеупомянутые недостатки существующих исследований.

В данном исследовании используется метод многокурсового исследования. Кейс-стади подходят для изучения вопросов «как» и «почему» и особенно подходят для глубокого и целостного изучения сложных явлений в реальных ситуациях [5]. Использование многокурсового исследования, а не однорейсового, может повысить надёжность, универсальность и убедительность исследовательских выводов благодаря репликации и сравнению между кейсами [15]. Анализ «сходств» и «различий» в практике оценки эффективности трёх типов организаций: предприятий, некоммерческих организаций и образовательных учреждений, позволяет более чётко выявить роль типа организации как фактора, влияющего на вероятность возникновения непредвиденных обстоятельств. Eisenhardt & Graebner (2007) отметили, что вероятность успеха многокурсовых исследований на 20% выше, чем у однорейсовых исследований. Например, вероятность успеха однорейсового исследования составляет 45%, а многокурсового — 65%.

Будучи глобальным высокотехнологичным предприятием, система оценки эффективности Huawei характеризуется сильной стратегической и нацеленной на результаты ориентацией,

направленной на поддержку ее агрессивного роста бизнеса и стратегии технологических инноваций.

Huawei использует комбинацию методов оценки. В основе лежит управление по целям (MBO), обеспечивающее полную согласованность действий сотрудников посредством многоуровневых стратегических целей (от компании к отделу и далее к отдельному сотруднику). Широко используются ключевые показатели эффективности (KPI), устанавливающие количественно измеримые основные метрики для различных должностей, такие как продажи, доля рынка, количество патентов и циклы реализации проектов. Эти KPI тесно связаны с бонусами и повышениями сотрудников, формируя мощный механизм стимулирования и давления. Кроме того, для руководителей и ключевых сотрудников внедрена система оценки «360 градусов» в качестве дополнительного средства оценки их лидерских качеств, командной работы и согласованности ценностей.

Успех системы Huawei обусловлен её чёткой координацией и жёстким исполнением, которые тесно связывают индивидуальную эффективность с организационной стратегией. Однако это также создаёт проблемы: чрезмерный акцент на количественных KPI может привести к приоритету локальных интересов, чрезмерной внутренней конкуренции и сокращению пространства для инноваций и метода проб и ошибок [13].

Финансовый отчет Huawei за 2022 год показывает, что инвестиции компании в НИОКР достигли 161,5 млрд юаней, что составляет 25,1% от ее выручки, что на 4 процентных пункта больше, чем в 2018 году. Среди основных показателей эффективности компании количество патентов увеличилось с 5000 в 2018 году до 12000 в 2022 году, а совокупный годовой темп роста составил 25%.

Формула темпа роста патента:

$$CAGR=\left(\frac{\text{Начальное значение}}{\text{Конечное значение}}\right)^{\frac{1}{n}}-1$$

Подставив данные в уравнение, получаем: CAGR=(2,4)0,5−1≈0,347 (т.е. 34,7%).

Industry использует систему оценки эффективности, которая глубоко интегрирует принципы бережливого производства и ориентированной на качество операционной деятельности, демонстрируя значительные характеристики, ориентированные на эксплуатационную эффективность.

Ключевые показатели эффективности (KPI) доминируют в методах оценки, представляя собой высокоспецифичные количественные показатели, напрямую связанные с такими операционными аспектами, как производство, качество и затраты. Также широко применяется бенчмаркинг, который проводится не только с отечественными аналогами, но и напрямую с ведущими международными компаниями, такими как Caterpillar и Komatsu, устанавливая целевые показатели для улучшения в таких областях, как качество продукции, энергопотребление и скорость послепродажного обслуживания.

- Инновации и интеллект: в последние годы вес таких показателей, как интенсивность инвестиций в НИОКР, доля интеллектуальных продуктов и уровень автоматизации производственных линий, продолжал расти, что отражает стратегическое направление трансформации в сторону интеллектуального производства.

Система управления производительностью Sany Heavy Industry эффективно обеспечивает операционную эффективность и надёжность продукции, позволяя компании выделяться в условиях жёсткой конкуренции. Однако проблема заключается в чрезмерно жёстких целевых показателях качества продукции, которые могут оказывать огромное давление на рядовых сотрудников, а также в недооценке более значимых показателей, таких как долгосрочные технологические резервы и репутация бренда [8].

Основная цель старшей школы Пекинского университета — «воспитание выдающихся граждан с ярко выраженной индивидуальностью, уверенных в себе, способных брать на себя ответственность, обладающих силой мышления, лидерскими качествами и новаторским мышлением». Система оценки успеваемости должна служить фундаментальной задаче воспитания нравственности и образования людей, обеспечивая баланс между академическими успехами и всесторонним развитием.

Обратная связь 360 градусов – важная составляющая методологии оценки школы. Оценка учителей включает в себя отзывы учащихся, родителей, коллегиальные оценки (в рамках

преподавательско-исследовательской группы) и контроль на уровне школы (со стороны учебного офиса/академического комитета) для всесторонней оценки их педагогического мастерства, педагогических способностей и профессиональной этики. Также применяется управление по целям: школа и учителя совместно согласовывают индивидуальные цели развития на учебный год в таких областях, как преподавание, исследования и наставничество.

Результатом деятельности образовательного учреждения (например, старшей школы Пекинского университета) является «человеческое развитие», которое является крайне неопределенным, долгосрочным и сложным. Поэтому его методология должна сочетать количественную и качественную оценку, учитывая как результаты, так и процессы. 360-градусная обратная связь является ключевой особенностью этой методологии, поскольку она всесторонне оценивает эффективность преподавания, образовательные результаты и профессиональное поведение учителей с различных точек зрения, включая учеников, родителей и коллег. Это более научный подход, чем отдельные оценочные мероприятия или показатели эффективности. Принцип целевого управления используется для установления персонализированных целей обучения и развития, уважая профессиональную автономию учителей. Чисто количественные ключевые показатели эффективности (KPI) имеют ограниченное применение в таких организациях, часто выступая лишь в качестве базового ориентира, а не решающей основы.

Построение системы показателей более наглядно отражает приоритет организационных ценностей.

Система показателей организации в конечном итоге начинается с финансовых показателей, которые затем распространяются на показатели клиентского рынка и внутренние операционные показатели, опираясь на показатели обучения и роста. В целом, эта система формирует причинно-следственную цепочку создания стоимости, которая поддерживает финансовые результаты. Показатели Huawei более равномерно охватывают все четыре измерения системы управления бизнес-стандартами (BSC), отражая инновационный и ориентированный на таланты характер высокотехнологичного предприятия. Показатели Sany Heavy Industry в значительной степени ориентированы на внутренние операции (производство, качество и себестоимость), при этом финансовые и рыночные показатели рассматриваются как естественный результат операционного совершенства, типичного для производственной отрасли.

Система показателей некоммерческой организации основана на двух основных принципах: эффективности проекта и его надежности. Финансовые показатели (такие как коэффициенты привлечения средств и стоимости проекта) относятся скорее к показателям гарантирования, чем к показателям цели. Более важными являются показатели выходных данных (количество бенефициаров, объём распределенных товаров) и показатели конечных результатов (удовлетворенность бенефициаров, оценка социального воздействия). Показатели, связанные с прозрачностью и доверием заинтересованных сторон, имеют решающее значение, формируя уникальное измерение, отличающее их от коммерческих организаций.

Система показателей для образовательных учреждений является наиболее сложной и разнообразной, стремясь к достижению баланса между множеством измерений, включая качество преподавания (достижения учащихся, преподавание в классе), благополучие учащихся (комплексное качество, психологическое благополучие), профессиональный рост учителей (подготовка кадров, исследования) и организационное благополучие школы (отношения родителей и школы, культура кампуса). Качественные описания, рейтинги и репрезентативные достижения сосуществуют с количественными оценками в рамках этих показателей, в совокупности стремясь составить комплексную картину качества образования.

На основе вышеприведенного сравнения и анализа перекрестных случаев в данном исследовании была построена адаптационная модель «организация-метод-показатель», которая раскрывает основные требования к логике и внутренней согласованности при проектировании системы оценки эффективности.

Данная модель утверждает, что эффективная система оценки эффективности начинается с глубокого понимания фундаментальных характеристик и стратегических целей организации. Тип организации – это метафактор, определяющий ценностную ориентацию оценки эффективности. Эта ценностная ориентация напрямую определяет основной функциональный фокус оценки эффективности (будь то контроль и мотивация, развитие и подотчётность или баланс между ними), что, в свою очередь, систематически определяет выбор и сочетание методов оценки и направленность системы показателей. Высокая степень внутреннего согласования между методами,

показателями и целями организации необходима для эффективного функционирования всей системы и достижения желаемых результатов и поведения.

С точки зрения теоретического вклада, данное исследование эмпирически проверяет и углубляет применение теории непредвиденных обстоятельств к управлению эффективностью посредством детального сравнения различных случаев, наглядно выявляя специфический путь влияния типа организации, ключевого фактора непредвиденных обстоятельств. Предлагаемая модель адаптации объединяет ранее относительно разрозненные исследования (методов, индикаторов и контекста) в единую структуру, предоставляя более систематизированный и чёткий теоретический подход для понимания общей структуры систем оценки эффективности.

С точки зрения практического применения данное исследование представляет собой весьма практичное руководство для руководителей различных организаций:

- Руководителям бизнеса следует задуматься о том, как избежать краткосрочности и искажений поведения при использовании ключевых показателей эффективности с высокой степенью мотивации. Они могут усовершенствовать систему, внедрив более сбалансированные и опережающие показатели (например, инновации и обучение сотрудников).

- Руководителям некоммерческих организаций необходимо сосредоточиться на решении задач по измерению социальных выгод, активно внедрять научные методы оценки воздействия проектов и управлять прозрачностью как основным показателем эффективности.

Руководителям образовательных учреждений следует проявить смелость, выйти за рамки отдельных показателей академической успеваемости и разработать многомерную систему оценки, которая лучше отражает суть образования. Кроме того, им следует использовать результаты оценки осмотрительно, чтобы не подавлять образовательные инновации и профессиональный энтузиазм учителей.

Главный урок этого исследования для всех организаций заключается в том, что не существует универсальной формулы оценки эффективности; лучший подход — это тот, который лучше всего подходит именно вам. Прежде чем разрабатывать систему, вернитесь к своим истокам и поразмышляйте о природе вашей организации и её стратегических целях.

Данное исследование имеет ряд ограничений, которые также указывают на направления будущих исследований. Во-первых, оно в основном опирается на вторичные данные и литературу для построения кейсов. В будущих исследованиях могут быть использованы углубленные полевые интервью, анкетирование и другие методы для получения первичных данных для более точной эмпирической проверки. Во-вторых, количество кейсов ограничено. Несмотря на репрезентативность, оно не охватывает все подтипы организаций (такие как государственные учреждения, медицинские учреждения и стартапы). Дальнейшие кейсы могут быть расширены для дальнейшей валидации и уточнения модели данного исследования. В-третьих, в данном исследовании преимущественно проводился статический анализ. В будущем исследования могут включать лонгитюдные кейсы для отслеживания динамики развития систем оценки эффективности в процессе организационной трансформации и развития.

Более того, пристального внимания заслуживают два ключевых направления: во-первых, как цифровые технологии (такие как большие данные и искусственный интеллект) меняют модели сбора, анализа и обратной связи данных об эффективности, а также способствуют появлению новых показателей оценки (таких как цифровая гибкость и принятие решений на основе данных). Во-вторых, как движение ESG (экология, социальная ответственность и управление) и Цели устойчивого развития (ЦУР) глубже интегрируются в системы оценки эффективности различных организаций, стимулируя инновации в определении ценности. Эти вопросы станут ключевыми темами будущих исследований оценки эффективности организаций.

Список литературы

1. Агуинис, Х. Управление эффективностью: учеб. пособие / Х. Агуинис. – 4-е изд. – [Б. м.]: Pearson, 2019. – 496 с.

2. Биттичи, У. Измерение эффективности: вызовы завтрашнего дня / У. Биттичи, П. Гаренго, В. Дёрфлер, С. Нудурупати // Международный журнал управления операциями и производством. – 2019. – Т. 39, № 5. – С. 629–653.

3. Ван, Х. Комбинированный метод взвешивания для определения весовых коэффициентов индекса оценки эффективности: пример из практики / Х. Ван, М. Ли // Operations Research and Management Science. – 2022. – Т. 31, № 2. – С. 123–130.

4. Джонс, Дж. Операционные исследования в образовании / Дж. Джонс // Европейский

журнал операционных исследований. – 2015. – Т. 243, № 3. – С. 683–696.

5. Инь, Р. К. Исследования и приложения: дизайн и методы / Р. К. Инь. – 6-е изд. – [Б. м.]: Sage Publications, 2018. – 384 с.

6. Иттнер, К. Д. Недостатки в оценке нефинансовых показателей / К. Д. Иттнер, Д. Ф. Ларкер // Harvard Business Review. – 2003. – Т. 81, № 11. – С. 88–95.

7. Каплан, Р. С. Сбалансированная система показателей: воплощение стратегии в действия / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон. – [Б. м.]: Harvard Business Review Press, 1996. – 322 с.

8. Лю, С. Эволюция системы оценки производительности на предприятии тяжёлого машиностроения: пример Sany Heavy Industry / С. Лю, И. Ян, Дж. Чжан // Международный журнал экономики производства. – 2022. – Т. 244. – № 108376.

9. Ма, Дж. Оценка эффективности деятельности некоммерческих организаций: пример Общества Красного Креста Китая / Дж. Ма, Х. Чен // Voluntas: Международный журнал добровольных и некоммерческих организаций. – 2020. – Т. 31, № 5. – С. 1020–1032.

10. Моделл, С. Институциональные исследования в области измерения эффективности и управления в литературе по бухгалтерскому учету в государственном секторе: обзор и оценка / С. Моделл // Финансовая отчетность и менеджмент. – 2009. – Т. 25, № 3. – С. 277–303.

11. Моксхэм, К. Измерение эффективности: изучение применимости существующего массива знаний к некоммерческим организациям / К. Моксхэм // International Journal of Operations & Production Management. – 2009. – Т. 29, № 7. – С. 740–763.

12. Парментер, Д. Ключевые показатели эффективности: разработка, внедрение и использование успешных KPI / Д. Парментер. – 3-е изд. – [Б. м.] : Wiley, 2015. – 432 с.

13. Чжэн, В. Высокопроизводительные системы труда и эффективность компаний: посредническая роль интеллектуального капитала в китайских технологических компаниях / В. Чжэн, Б. Ян // Журнал бизнес-исследований. – 2021. – Т. 128. – С. 299–309.

14. Чжоу, Л. За пределами результатов тестов: разработка многомерной системы оценки эффективности работы учителей в элитной китайской средней школе / Л. Чжоу // Образовательная оценка, анализ и подотчётность. – 2023. – Т. 35, № 1. – С. 61–82.

15. Эйзенхардт, К. М. Построение теорий на основе анализа практических примеров / К. М. Эйзенхардт // Academy of Management Review. – 1989. – Т. 14, № 4. – С. 532–550.

Сведения об авторе

Вань Дунлян-Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Панджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: 357715271@qq.com

About the author

Van Dunlyan-Tajik Pedagogical Institute in Penjikent, Applicant at the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Avenue, Penjikent, Sughd Region, Republic of Tajikistan, 735500. E-mail: 357715271@qq.com

Маълумот дар бораи муаллиф

Ван Дунлян-Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунӣ. Суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108. E-mail: 357715271@qq.com

УДК: 37.014.543

МАБЛАҒГУЗОРИИ МАОРИФ - ОМИЛИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ

Миршарифзода Э.Қ.
Давлатов Ҳ.Ҷ.
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои хоси маблағгузории маориф, ки асоси рушди сармояи инсонӣ маҳсуб меёбад, баррасӣ гардида, шумораи муассисҳои таҳсилоти олии кишвар дар маҷмуъ ва аз рӯйи минтақаҳои кишвар вобаста ба шумораи донишҷӯён таҳлилу арзёбӣ гардида, нақши онҳо дар ташаккули сармояи инсонӣ ва таъмини бозори меҳнат бо мутахассисони соҳавӣ матраҳ гардидааст. Муаллиф дар ин мақола доир ба мушкилотҳои ҷойдоштаи соҳавӣ, ки сади роҳи рушди соҳа мегарданд андешаронӣ намуда, роҳу воситаҳои бартараф кардани онҳоро шарҳ додаанд. Дар мақолаи мазкур муаалиф роҳу усулҳои дастгирии соҳаи маорифро тавассути маблағгузории буҷетӣ маънидод карда, ҳамзамон, як қатор маълумотҳои расмии омориро ба таҳлил кашидааст, ки вазъи кунунии соҳаи маорифро тасвир менамоянд.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, маориф, маблағгузорӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар, шумораи донишҷӯён аз рӯйи соҳаҳо, дастгирии давлатии маориф, рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ.
Барои иқтибос: Миршарифзода, Э. Қ. Маблағгузории маориф – омили рушди сармояи инсонӣ / Э. Қ. Миршарифзода, Ҳ. Ҷ. Давлатов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 261-267.

ФИНАНСИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ – ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Миршарифзода Э.К.
Давлатов Х.Дж.
Таджикский педагогический институт в Раштском районе

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности финансирования образования, являющегося основой развития человеческого капитала, анализируется и оценивается количество высших учебных заведений в стране в целом и по регионам в зависимости от числа студентов, а также обсуждается их роль в формировании человеческого капитала и обеспечении рынка труда квалифицированными специалистами. В статье автор размышляет о существующих проблемах в секторе, которые являются основными препятствиями на пути его развития, и объясняет пути и средства их преодоления. В статье автор определяет пути и методы поддержки сектора образования посредством бюджетного финансирования, а также анализирует ряд официальных статистических данных, описывающих текущее состояние сектора образования.

Ключевые слова: человеческий капитал, образование, финансирование, высшие учебные заведения страны, количество студентов по секторам, государственная поддержка образования, устойчивое экономическое и социальное развитие.

EDUCATION FINANCING – A FACTOR IN HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

Mirsharifzoda E.Q.
Davlatov H.J.
Pedagogical Institute of Tajikistan in Rasht District

Annotation. This article examines the specifics of education financing, which is the foundation for human capital development. It analyzes and evaluates the number of higher education institutions in the country as a whole and by region based on student enrollment. It also discusses their role in developing human capital and providing the labor market with qualified specialists. In the article, the author reflects on the existing problems in the sector, which represent the main obstacles to its development, and explains ways and means of overcoming them. In the article, the author identifies ways and methods of supporting the education sector through budget financing and analyzes a range of official statistics describing the current state of the education sector.

Keywords: human capital, education, financing, higher education institutions in the country, number of students by sector, government support for education, sustainable economic and social development.

Гузориши масъала. Тайи якчанд соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи баланд бардоштани раванди маблағгузории буҷетии соҳаи маориф бо мақсади рушд бахшидани сармояи

инсонӣ дар кишвар ва ба хотири инкишофи маллакаи касбии мутахассисони имрӯзу фардои мамлакат масъалаи мубрам гашта истодааст, ки исботи онро дастгирии доимӣ ва афзоиши пайвастаи маблағгузории буҷетӣ медиҳад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқоти илмии солҳои охир вобаста ба мавзуи маблағгузории маориф ва ташаккули сармояи инсонӣ нишон медиҳанд, ки масъалаҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дар заминаи маблағгузории маориф ҳамчун самти муҳими рушди иқтисоди бозорӣ мавриди таваҷҷуҳи олимон ва мутахассисони соҳаи молия қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, дар асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ – А. Смит, Г.С. Беккер, Д. Рикардо, П.А. Маҷидов, Т.У. Шульц ва дигарон дар паҳлуи ин масъала таҳқиқот бурда шудааст, вале бо вуҷуди ин, таҳлили адабиёти мавҷуда нишон медиҳад, ки мавзуи мазкур ҳанӯз ба таври кофӣ омӯхта нашудааст.

Мақсади мақола - таҳлили амиқи робитаи байни маблағгузории соҳаи маориф ва дар заминаи он муайянсозии рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Тавре солҳои охир ба мушоҳида мерасад, рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоии як қатор кишварҳои ҷаҳон дар замон ва шароити имрӯза беш аз пеш ба сатҳи сармояи инсонӣ вобаста гардидааст. Чунончи П.А. Маҷидов қайд менамоянд “рушди сармояи инсонӣ ҳамеша дар ҳаёти ҷомеаи инсонӣ нақши калидӣ бозидааст, аммо дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт аҳаммияти аввалиндараҷа доштани он боз мақоми аслиашро пайдо кардааст”[4, с. 463].

Сармояи инсонӣ яке аз унсурҳои муҳимми рушди иқтисодии кишварҳо ба ҳисоб меравад, ки он аз зинаҳои мухталифи таҳсилот, малака, қобилият ва саломатии ҷисмонию равонии аҳолӣ иборат мебошад. Имрӯз ҷаҳон ба марҳилаи навини рушди инноватсионӣ ва рақамии ҳаракат мекунад, ки асоси онро сармояи инсонӣ ташкил медиҳад. Дар ин миён, ҷиҳати рушди сармояи инсонӣ соҳаи маориф нақши бориз дорад, зеро маҳз тавассути таҳсилот инсон дониш ва малакаҳои лозимаро ба даст меорад, ки онҳо барои фаъолияти босамари иқтисодӣ ва иҷтимоӣ зарурӣ ҳастанд.

Қобили қайд аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари рӯ ба рушд дар даҳсолаи охир талош намуда истодааст, ки сатҳи таҳсилот ва фарогирии аҳолиро беҳтар намояд. Бо вуҷуди ин, маблағгузории соҳаи маориф то ҳол яке аз масъалаҳои муҳимми сиёсати давлатӣ боқӣ мондааст. Андозаи маблағгузорӣ, самаранокии истифодаи он ва таъсири он ба сатҳи рушди сармояи инсонӣ, мавзуи таҳқиқоти илмии фаровон дар кишварамон гардидааст.

Мақсади мақолаи мо низ маҳз таҳлили амиқи робитаи байни маблағгузории соҳаи маорифи кишвар ва рушди сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон мебошад. Бо истифода аз маълумоти оморӣ, таҳқиқоти қаблӣ ва таҷрибаи кишварҳои дигар, мо кӯшиш мекунем нишон диҳем, ки то чӣ андоза маблағгузории дуруст метавонад рушди сармояи инсонӣ ва дар натиҷа, рушди умумии кишварро таъмин намояд. Аз ин хотир, моро зарур аст, ки пеш аз ҳама бигӯем, ки худи ибораи сармоя инсонӣ чист ва он чӣ маъно дорад.

Ин мафҳум нахустин маротиба солҳои 1960 ва 1961 аз ҷониби иқтисоддонҳои маъруфи амрикоӣ Теодор Шултс ва Гэри Беккер, дорандагони ҷоизаи нобел таҳия ва таблиғ шудааст. Онҳо исбот карданд, ки сармоягузорӣ ба таҳсилот, саломатӣ ва омӯзиши касбӣ на танҳо барои шахс, балки барои ҷомеа ва иқтисоди миллӣ низ манфиатовар аст. Теодор Шултс қайд мекунад, ки “сармоягузорӣ ба таҳсилот, тандурустӣ ва омӯзиш имкониятҳои рушди иҷтимоию иқтисодиро фароҳам меорад”[8, с. 178], Гэри Беккер бошад, ба он назар аст, ки “сармоягузорӣ ба инсон (омӯзиш, тандурустӣ, малакаомӯзӣ) самари бештар дорад ва иқтисоди кишварҳоро пеш мебарад” [2, с. 421]. Аз нигоҳи Адам Смит, иқтисоддони Шотландӣ, ки асаре бо номи “Сарвати миллатҳо” (1776) дорад, “сармоя танҳо дороии моддӣ нест, балки дониш, маҳорат ва малакаи коргар низ сармоя ба ҳисоб меравад” [1, с. 470]. Аз нуқтаи назари олимони мазкур маълум мегардад, ки сармоягузорӣ ва ё маблағгузорӣ барои рушди сармояи инсонӣ самараи хуб дошта ва ҳамзамон, манфиатовар буда, он боиси рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар мегардад.

Абӯалӣ ибни Сино вобаста ба мафҳуми сармояи инсонӣ таъкид месозад, ки “руҳи инсон шиша аст, дониш нерӯест ба монанди оташ ва ҳикмати Худованд равған аст. Агар чароғ сузон аст, шумо зинда ҳастед, агар он хомӯш шавад, шумо мемиред” [9, с. 641]. Яъне Абӯалӣ ибни Сино сармояи инсониро ба оташ ва ё нуре шабоҳат додааст, ки дар ҳолати хомӯш гардидани он инсон ҳамчун як ҷисми бечон аст. А. Смит бошад, ҷойи дигар чунин мепиндорад, ки “баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат асосан аз малакаи касбӣ ва донишу маҳорати касбии корманд ва баъдан ба таъмини мошину таҷҳизоте, ки ӯ кор мекунад, вобаста аст” [1, с. 408]. Ӯ сармояи инсониро (дониш, малака, қобилияти касбӣ) дар ҷойи аввал гузошта, дастгоҳу таҷҳизотҳои дар раванди истеҳсолот истифодашавандаро дуюмдараҷа мепиндорад. Олими диггари иқтисоддон Д. Рикардо чунин мешуморад, ки “инсони маълумотдор ё аҳолии дорои маълумот ҳеҷ вақт на ба зарари худ ва на ба зарари ҷомеа, агар таъсири дигар омилҳо дар ин ҷо мушоҳида нашавад, фаъолият намекунанд” [3, с. 221].

Аз андешаи олимон вобаста ба мафҳум ва моҳияти сармояи инсонӣ, ки дар боло матраҳ намудем метавонем хулоса намоем, ки сармояи инсонӣ - ин маҷмӯи дониш, малака, қобилият ва хусусиятҳои шахсиятии фард фаҳмида мешавад, ки қобилияти истеҳсолотӣ ва эҷодии ӯро муайян месозад, мебошад. Ин мафҳум аз нигоҳи иқтисодӣ, бо дигар шаклҳои сармоя (молиявӣ, истеҳсолӣ ва табиӣ) муқоиса шуда наметавонад, зеро он дар танзими самарабахши захираҳои дигар нақши асосӣ мебозад. Яъне бидуни захираи инсонӣ, ки дорои дониш ва таҷрибаи зарурӣ мебошад, истифодаи самараноки дигар захираҳо ғайриимкон аст.

Аҳамияти сармояи инсонӣ, махсусан дар ҷаҳони муосир, ки иқтисоди донишмеҳвар ва технологиябунёд шакл гирифтааст, ба маротиб афзудааст. Кишварҳое, ки дар рушди сармояи инсонӣ, бахусус соҳаи маориф ва илм сармоягузории мунтазам анҷом медиҳанд, сатҳи баланди инноватсия, истеҳсолот ва некуаҳволии иҷтимоиро таъмин мекунанд. Дар шароити Тоҷикистон, ки аксарияти аҳолӣ синни ҷавон доранд ва бозори меҳнат дар марҳилаи ташаккул қарор дорад, сармояи инсонӣ метавонад ба унсури калидии рушди иқтисодӣ табдил ёбад. Аммо барои ин, талаб аст, ки соҳаҳои марбут ба рушди инсон, пеш аз ҳама соҳаи маориф ва тандурустӣ бо сатҳи кофии маблағгузорӣ таъмин карда шаванд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сиёсати маорифпарваронаи худ соҳаи маорифро дар ҷойи аввал гузошта, ба тарбияи кадрҳои болаёқат пайваста аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд ва барои таҳсили онҳо чӣ дар дохил ва чӣ берун аз он доимо шароити мусоид фароҳам меоваранд, ки ин барои ташаккули сармояи инсонӣ дар кишвар заминаи муосид мегузорад. Пешвои миллат зимни ироаи паёми хеш санаи 26 декабри соли 2023 таъкид намуданд, ки "рушди муосири иқтисодиёт ва баланд бардоштани рақобатнокии он бидуни рушди сармояи инсонӣ ғайриимкон мебошад ва аз тамоми шаклҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ муҳимтаринаш ин маблағгузорӣ ба нигоҳдории кадрҳои касбӣ мебошад, яъне тарбия, таълим, такмилдиҳӣ, бозомӯзӣ, ҳавасмандгардонӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи кадрӣ" [7].

Маблағгузорӣ ба соҳаи маориф яке аз самтҳои муҳимтарини рушди сармояи инсонӣ арзёбӣ гардида, ҳамасола аз буҷети мамлакат ба ин соҳаи афзоиши бесобиқа ба назар мерасад. Тавре маълумоти омори расмӣ шаҳодат медиҳанд соли 2024 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ барои соҳаи маориф 8,2 млрд. сомонӣ (18,5%-и хароҷоти буҷети давлатӣ) маблағгузорӣ гардида, он 5,4% ММД-и мамлакатро дар соли 2024 ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда дар соли 2023 маблағи 7,2 млрд. сомонӣ, соли 2015 маблағи 2,9 млрд. сомонӣ ва соли 2010 маблағи 1,0 млрд. сомониро ташкил дод, ки ин нишондод нисбат ба солҳои 2023 ба андозаи 12,1%, 2015 – 35,3% ва 2010 – 8,2 маротиба афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 1. - Динамикаи хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2023

Солҳо	Хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф (млн. сомонӣ)	Нисбат ба ММД, бо %	Нисбат ба хароҷоти умумии буҷет, бо %
1991	1189,7*	8,9	23,6
2000	41,6	2,3	15,9
2005	253,1	3,5	17,0
2010	989,9	4,0	25,4
2020	4311,4	5,2	18,0
2021	5259,8	5,3	16,7
2022	6240,2	5,4	18,3
2023	7108,5	5,4	19,4
2023/2000 бо % ва мар.	**170,8 мар.**	**3,1%**	**3,5%**

*нишондод бо рубл оварда шудааст

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси [6].

Тавре аз маълумоти ҷадвал маълум мегардад ҳаҷми маблағгузории соҳаи маориф дар давоми солҳои 2000-2023 ба андозаи 170,8 маротиба афзоиш ёфта, он аз 41,6 млн. сомонии соли 2000 ба 7 108,5 млн. сомонӣ дар соли 2023 расидааст, ки он аз 2,3%-и ММД-и кишвар дар соли 2000 ба 5,4% дар соли

2023 расида, 3,1% бештар гардидааст. Инчунин, агар ҳаҷми хароҷотҳо дар таркиби умумии хароҷтои буҷет ба соҳаи маориф дар соли 2000 ҳамагӣ 15,9%-ро ташкил намояд, он дар соли 2023 ба миқдори 3,5% афзоиш ёфта, ба 19,4% расидааст.

Афзоиши ҳиссаи буҷаи давлатӣ, ки барои соҳаи маориф ҷудо мешавад ин як аломати хуби расидан ба мақсадҳои рушди сармояи инсонӣ дар мамлакат аст. Таъсису афзоиши маблағҳо имконият медиҳанд, ки омӯзгорон маоши беҳтар гиранд, шароити муассисаҳои таълимӣ беҳтар шаванд ва низоми омӯзишу омӯхтан такмил ёбад. Дар ин радиф қабул ва амалигардонии стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ низ ба баланд бардоштани сатҳи бунёдии таҳсилот мусоидат мекунад. Аммо, дар ин баробар агарчи ҳарчанд маблағгузории маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чанд соли ахир беҳбудӣ ёфтааст, аммо ҳоло ҳам чанде аз мушкилотҳо, ба монанди: норасоии омӯзгорон, камбуди маблағ дар сатҳи буҷети маҳалҳо, пурра муҷаҳаз набудани мактабҳои деҳоти дурдаст ва минтақаҳо бо технологияҳои муосир ва синфхонаҳои методию лабораторияҳо ва амсоли ин, ки ин метавонад ба кам шудани имкониятҳо барои мардум дар минтақаҳои дурдаст, муҳоҷирати кӯдакон ба шаҳр ва ё паст шудани ҳавасмандӣ бирасад, вале ин низ ислоҳталаб буда, дар чанд соли минбаъда дар натиҷаи бештар гардидани маблағгузории буҷетӣ ба соҳа бартараф хоҳад гардид.

Бояд тазаккур дод, ки дар Тоҷикистон муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар имрӯз яке аз унсурҳои асосии такмили ихтисоси оммавӣ, ташаккули сармояи инсонӣ, омӯзиш ва бозомӯзии мутахассисони мамлакат ва паҳн намудани донишҳои нав дар ҷомеа мебошанд. Шумораи онҳо дар замони соҳибистиқлолӣ якбора рӯ афзоиш оварда, дар онҳо имрӯз мутахассисони варзидаи самтҳои гуногун ва ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат тайёр карда мешаванд, ки шумораи онҳоро дар ҷадвали 2 овардаем.

Ҷадвали 2. - Шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва донишҷӯёни онҳо дар солҳои 1991-2023 (дар оғози соли хониш)

Дар оғози соли хониш	Нишондиҳандаҳо		
	Шумораи муассисаҳои олии касбӣ (адад)	Шумораи донишҷӯён (ҳаз. нафар)	Аз он ҷумла, ба 10 000 аҳолӣ (нафар)
1991-1992	13	69,3	124
2015-2026	38*	176,5	206
2018-2019	39*	209,8	232
2020-2021	41*	245,9	261
2021-2022	46*	218,1	218
2022-2023	46*	214,4	211
2022-2023/1991-1992, бо % ва мар.	3,5 мар. (13 адад)	3,0 мар. (145,1 ҳ.)	1,7 мар. (87 наф.)

*нишондод бо шумораи филиалҳо оварда шудааст

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси [6].

Чунончи аз маълумоти ҷадвал айён мегардад, шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар аз 13 адади соли 1191 ба 46 адад дар соли 2023 расида, нисбат ба соли 1991 ба миқдори 13 адад бештар гардидаанд. Дар ин баробар, шумораи донишҷӯёни ин муассисаҳо 3,5 маротиба зиёд гардида, аз 69,3 ҳазор нафари соли 1991 ба 214,4 ҳазор нафар дар соли 2023 расида ва ё 145,1 ҳазор нафар бештар гардидаанд. Агар шумораи донишҷӯнро ба сари 10 ҳазор нафар аҳолӣ тақсим кунем, маълум мегардад, ки дар соли 2023 ба 10 ҳазор нафар аҳолӣ 211 нафар донишҷӯ рост меояд, ки ин нишондод дар соли 1991 ҳамагӣ 124 нафарро ташкил медод. Дар ин даври таҳлилӣ 87 нафар донишҷӯ бештар гардидааст.

Боиси тазаккур аст, ки шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ба рушди маълумотнокии аҳолӣ ва баланд бардоштани сармояи инсонӣ аз рӯйи минтақаҳо низ таъсири мусбӣ расонида, ба баланд гардидани савияи дониш, малака ва қобилияти тахассусии аҳолии дар минтақаҳои кишвар ҷойгирбуда заминаи хуб мегузорад, ки шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва донишҷӯёни таҳсилкунанда дар онҳоро аз рӯйи ҷогиршавӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар ҷадвали зерин дида мебароем.

Ҷадвали 3. - Шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва донишҷӯёни онҳо аз рӯйи минтақаҳо дар солҳои 1991-2023 (дар оғози соли хониш)

Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон

Солҳо									
	1991	**2000**	**2005**	**2010**	**2015**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Адади муассисаҳо, воҳид	-	1	1	1	1	2	2	2	2
Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	-	2,6	3,4	4,7	4,5	4,1	3,7	3,0	2,7
Вилояти Хатлон									
Солҳо									
	1991	**2000**	**2005**	**2010**	**2015**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Адади муассисаҳо, воҳид	2	2	5	5	5	6	6	7*	7*
Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	6,4	7,7	14,9	23,8	33,0	49,7	50,0	47,4	44,5
Вилояти Суғд									
Солҳо									
	1991	**2000**	**2005**	**2010**	**2015**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Адади муассисаҳо, воҳид	1	11	10	7	7*	7*	7*	10*	10*
Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	10,6	18,6	27,8	32,2	37,9	48,4	47,7	46,6	45,1
ш. Душанбе									
Солҳо									
	1991	**2000**	**2005**	**2010**	**2015**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Адади муассисаҳо, воҳид	10	16	20	20	24*	25*	25*	26*	26*
Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	52,3	48,9	86,3	91,0	103,6	139,9	134,6	117,9	119,2
Ноҳияҳои Тобеи Ҷумҳурӣ									
Солҳо									
	1991	**2000**	**2005**	**2010**	**2015**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Адади муассисаҳо, воҳид	-	-	-	-	-	1	1	1	1
Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	-	-	-	-	-	3,9	3,5	3,3	2,9

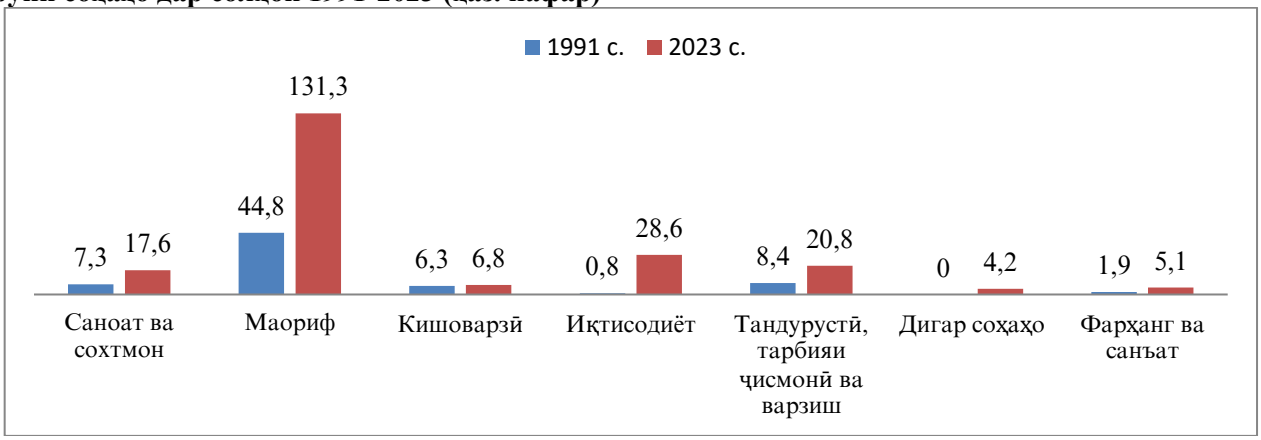
Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси [6].

Маълумотҳои дар ҷадвалбуда нишон медиҳанд, ки шумораи бештари муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат ва шумораи донишҷӯёни онҳо бештар ба шаҳри Душанбе рост омада, шумораи муассисаҳо дар инҷо дар соли 2023 дар маҷмуъ 26 ададро бо фарогирии 119,2 ҳазор нафар донишҷӯ дар бар мегирад, ҳоло онки ин нишондод ба ВМКБ 1 адад муассиса ва 2,7 ҳазор нафар донишҷӯ, вилояти Хатлон 7 адад муассиса ва 44,5 ҳазор нафар донишҷӯ, вилояти Суғд 10 адад муассиса ва 45,1 ҳазор нафар донишҷӯ ва НТҶ 1 адад муассиса ва 2,9 ҳазор нафар донишҷӯ рост меояд. Чунончи аз таҳлили рушди минтақаҳои кишвар аз лиҳози иқтисодӣ маълум мегардад, имрӯз рушди ҳамон митақаҳои кишвар чашмрас аст, ки дар онҷо шумораи муассисаҳои таҳслоти олӣ ва муҳасилини онҳо бештар ҳастанд, ки ҳар кадоме дорои тахассу, малака ва қобилияти коре мегарданд, вале дар минтақаҳое, ки ин нишондод камтар аст, дараҷаи рушди иқтисодӣ низ чашмрас нест. Яъне асоси рушди иқтисодии мамалакатҳо аз маълумотнокии аҳолии онҳо вобаста буда, дар инҷо маблағгузорию дастгирии соҳаи маориф муҳим арзёбӣ гардида, сармояи инсонӣ омили асосии рушд маҳсуб меёбад.

Дар шароити муосири рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия, инчунин, гузариш ба модели иқтисодии бо дониш ва навоварӣ асосёфта зарурати тайёр намудани мутахасисони оянда за рӯйи ихтисос ва касбиятҳои ба талаботи бозори меҳнати имрӯза ҷавобгӯро талаб менамояд, вале ҳанӯз ҳам дар кишвар шумораи донишҷӯёни таҳсилкунанда ба соҳаи маориф ва касбӣ омӯзгорӣ бештар ба назар расида, дар дигар соҳаҳо нисбатан камтар ба мушоҳида мерасанд.

Қобили тазаккур аст, ки шумораи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар дар замони соҳибистиқлолӣ сол аз сол бештар гардида истодааст, ки дар таъмини бозори меҳнат вобаста ба ихтисосҳои ҷавобгӯ ба талаботи муосир саҳми арзанза мегузоранд.

Диаграммаи 1. Шумораи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар аз рӯйи соҳаҳо дар солҳои 1991-2023 (ҳаз. нафар)

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси [6].

Чунончи маълумоти диаграммаи 1 нишон медиҳад, имрӯз шумораи бештари донишҷӯён ба соҳаи маориф рост меоянд. Агар шумораи онҳо дар соли 1991 ҳамагӣ 44,8 ҳазор нафарро ташкил диҳанд, дар соли 2023 он ба 131,3 ҳазор нафар расида, 2,9 маротиба бештар гардидааст. Ин шумора дар давраи таҳлилӣ дар соҳаи саноат ва сохтмон 2,4 маротиба, соҳаи кишоварзӣ 7,9%, иқтисодиёт 35,7 маротиба, тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш 2,4 маротиба, фарҳанг ва санъат 2,6 маротиба ва дигар соҳаҳо 4,2 маротиба бештар гардидааст.

Хулоса. Аз таҳлилҳои анҷомдодашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки аз солҳои аввали соҳибистиқлолӣ таваҷҷуҳи Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати мамлакат ба соҳаи маориф, ки яке аз ниҳоди асосии омодасозӣ ва тайёркунии мутахассисони соҳаҳои афзалиятнок ба шумор мераванд, бештар буда, ҳамасола маблағгузории буҷети давлатӣ ба ин соҳаи афзалиятнокӣ кишвар дар ҳоли афзоиш мебошад. Ин ҳама дастгириҳои молиявӣ боиси он мегарданд, ки шароити моддию техникии муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар беҳтар гардида, сатҳу сифати таълим дар баланд гардад, ки ин дар натиҷа ба ташаккули сармояи инсонӣ заминаи мусоид мегузорад.

Адабиёт

1. Адам, Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз. - 1956. – 490 с.
2. Беккер, Г.С. Человеческий капитал: теоретический и эмпирический анализ с особым вниманием к образованию / Г.С. Беккер // Нью-Йорк: National Bureau of Economic Research. – 1964. – 412 с.
3. Давид, Р. Антология экономической классики. Т. 1 – М.: 1993. – 308 с.
4. Маҷидов, П.А. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар шароити иқтисодиёти муосир / П.А. Маҷидов, У.А. Ҷалилзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - №4 (43). - С. 363-371.
5. Миршарипов, Э.Қ. Таҳлили вазъи кунунии захираҳои меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э.Қ. Миршарипов, С.А. Деҳқонов, А.З. Ҳафизов, Ғ. Анваров // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. - №2 (6). - С. 308-311.
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 479 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2023 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ. – http://prezident.tj. (санаи мурочиат 17.11.2025).
8. Шульц Т.У. Экономическая ценность образования / Т.У. Шульц // Нью-Хейвен: Yale University Press. – 1963. – 188 с.
9. Энциклопедия мудрости / К. Андриевская и др… - Можайск: Изд-во «РООССА», 2007. – 682 с.

Маълумот дар бораи муаллифон	Сведения об авторах	About the authors
Миршарифзода Эмомалӣ Қурбоналӣ–сардори раёсати таълими Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар н. Рашт. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, шаҳраки Ғарм, кӯчаи Э. Муҳиддин-63. Email: emomali-95s@mail.ru, Тел.: (+992) 988536364	**Миршарифзода Эмомали Курбонали-**начальник отдела образования Таджикского педагогического института в Раштском районе. Адрес: Республика Таджикистан, Раштский район, городок Гарм, улица Э. Мухиддина-63, Email: emomali-95s@mail.ru, Тел: (+992) 988536364	**Mirsharifzoda Emomali Qurbonali-**Head of the Education Department of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. Address: Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm town, E. Muhiddin street-63, Email: emomali-95s@mail.ru, Ph.: (+992) 988536364
Давлатов Ҳоким Ҷумъаевич- мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менеҷменти Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар н. Рашт. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, шаҳраки Ғарм, кӯчаи Э. Муҳиддин-63. Email: davlatov.hokim@mail.ru, Тел.: (+992) 981011188.	**Давлатов Хоким Джумаевич-** заведующий кафедрой бухгалтерского учета и менеджмента Таджикского педагогического института в Раштском районе. Адрес: Республика Таджикистан, Раштский район, городок Гарм, улица Э. Мухиддина-63, Email: davlatov.hokim@mail.ru, Тел.: (+992) 981011188	**Davlatov Hokim Jumaevich-** Head of the Accounting and Management Department of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. Address: Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm town, E. Mukhiddin street-63, Email: davlatov.hokim@mail.ru, Tel.: (+992) 981011188

УДК: 336

НАҚШИ НИЗОМИ МОЛИЯВИИ КИШВАР ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ ВА БОСАМАРГАРДОНИИ ОН

Ҳабибова Г.О.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф ба заминаҳои бавуҷудоии молия ва ташаккул ёфтани низоми молиявӣ таҳқиқ намуда як қатор масъалаҳои муҳими вобастаро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст. Ҷанбаҳои иқтисодию иҷтимоии низоми молиявӣ ҳадафи таҳқиқи масъала мебошад. Ғайр аз ин дар мақолаи мазкур нишондиҳандаҳои рушди низоми молиявӣ таҳлил гардида нақши он дар таркиби иқтисодиёти давлат муаян гардидааст. Бояд гуфт, кимуаллифи мақолаи мазкур вобаста ба имконият ва иқтидорҳои низоми молиявӣ дар сатҳи алоҳида ва гуногун ин ҷараёнро таҳлил намуда раванди босамаргардонии онро мушаххасан пешниҳод намудааст. Илова бар ин як қатор нишондиҳандаҳои дигар ин низомро аз нуқтаи назари самарнокӣ таҳлилу баррасӣ намудааст
Калидвожаҳо. Низоми молиявӣ, буҷети давлат, ширкатҳои суғурта, низоми бонкӣ, дороиҳои бонкӣ, давраи ҳисоботӣ, таъсири иқтисодӣ, ҳамгироии байнисоҳавӣ, рушди иқтисодиёт, зиёдшавии дороиҳо.
Барои иқтибос: Ҳабибова, Г. О. Нақши низоми молиявии кишвар дар рушди иқтисодиёт ва босамаргардонии он / Г. О. Ҳабибова // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 268-274.

РОЛЬ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ СТРАНЫ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ И ЕЁ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Хабибова Г.О.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотатция. В данной статье автор изучил основы финансов и формирование финансовой системы, проанализировал и обсудил ряд важных связанных с этим вопросов. Целью исследования являются экономические и социальные аспекты финансовой системы. Кроме того, в данной статье анализируются показатели развития финансовой системы и определяется её роль в структуре экономики государства. Следует отметить, что автор данной статьи проанализировал этот процесс в связи с возможностями и возможностями финансовой системы на отдельных и различных уровнях и конкретно предложил процесс её эффективности. Кроме того, ряд других показателей были проанализированы и обсуждены с точки зрения эффективности данной системы.
Ключевые слова: Финансовая система, государственный бюджет, страховые компании, банковская система, банковские активы, отчётный период, экономическое воздействие, межсекторальная интеграция, экономический рост, рост активов.

THE ROLE OF THE COUNTRY'S FINANCIAL SYSTEM IN ECONOMIC DEVELOPMENT AND ITS EFFICIENCY

Habibova G.O.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In this article, the author examined the fundamentals of finance and the formation of the financial system, analyzing and discussing a number of important related issues. The study focuses on the economic and social aspects of the financial system. Furthermore, this article analyzes the indicators of financial system development and defines its role in the national economic structure. It should be noted that the author of this article analyzed this process in relation to the capabilities and capacities of the financial system at individual and various levels and specifically proposed a process for assessing its effectiveness. Furthermore, a number of other indicators were analyzed and discussed in terms of the effectiveness of this system.
Keywords: Financial system, state budget, insurance companies, banking system, banking assets, reporting period, economic impact, intersectoral integration, economic growth, asset growth.

Гузориши масъала. Дар таърихи тамаддуни башарият низоми молиявӣ яке аз унсурҳои муҳими фаъолияти иқтисодии хоҷагиҳо маҳсуб ёфта дар доираи он ташаккули баробарии фаъолияти ҷамъиятӣ дар самти дастрасӣ ва истифодаи сармояи пулӣ ва ғайрипулӣ таъмин карда мешавад. Ҳамаи механизмҳои пулӣ ва ғайрипулӣ, ки дар муносибатҳои иқтисодӣ иштирок

меварзанд ва аз тарафи танзигарони асосӣ назарат карда мешаванд, низоми молиявиро ташкил медиҳанд. Дар рушди муносибатҳои иқттисодӣ равандҳои бисёрсоҳагии молияро, ки аз институтҳои зиёди пулӣ ва ғайрипулии бо арзишҳои муттамаркази бо пул алоқаманди дорои арзиш мушоҳида намудан мумкин аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар самти мазкур аз ҷониби муҳаққиқон аз қабили Горелик В. Н., Махшулов С. Ҷ., Шариф Раҳимзода, Ҳасанов А.Р. ва дигарон таҳқиқотҳо гузаронида шудааст.

Мақсади мақола ин омӯзиши низоми молиявии кишвар ва нақши он дар рушди иқтисодиёт ва босамаргардонии он ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод.

Бинобар ин дар сатҳи ҷамъият метавон гуфт, ки молия таърихи тулонӣ ва қадима дошта, вай ҳанӯз дар давраи ҷамъияти ғуломдорӣ баробари ташаккул ёфтанип давлати ғуломдорӣ ё ҷамои ба он баробар пайдо шудааст. Вобаста ба ин иброз доштан зарур аст, ки заминаҳои ташаккул ёфтани сохти токапиталистии истеҳсолот, молия асосан муносибатҳоеро ифода менамуд, ки онҳо шакли натуралии иқтисоддӣ ва муносибатҳои иқтисодиро ифода менамуд ва дар давраи тараққиёти капитализм ба муносибатҳои пулӣ мубаддал гардида буданд. Новобаста аз оне, ки равандҳои молиявӣ ё ташаккули муносибатҳои молиявӣ аз арзишҳои ғайрипулӣ марбут ба сарватҳои табии ба вуҷуд омадааст, рушд ва нуфузи он асосан ба даврањои рушди муносибатҳои пулӣ ва арзишҳои бо пул ифодаёфта (коғазҳои қиматнок, санг ва металҳои қиматбаҳо) рост меояд. Дар дигармаврид Ҳасанов А.Р. қайд намудааст, ки «моҳияти молия қонуниятҳои инкишофи мунносибатҳои пулиро ифода менамояд» [8.99]. Дар воқеъ тибқи нишондиҳандаҳо дар арзёбӣ ва баррасии масъала дуруст иброз шудааст, ки молия хосияти муттамарказгардидани нишондиҳандаҳо ва воситаҳои пулиро дорад.

Ҳамаи ин заруриятҳо ба он боис гардиданд, ки дар баробари инкишоф ва пешрафти ҷомеаи инсонӣ ва аз ҳам ҷудо гардидани молистеҳсолкунандагон ва мустақилият дар тамоми самтҳои муҳими ҳаёти ҷомеа мафҳуми молия ва низоми молиявӣ ҳамчун илм ва зарурияти ба илм баробар нисбатан васеъ паҳн шуд ва ба мафҳуми байналхалқӣ ва яке аз сохторҳои муҳи ва калидии давлат мубадал гардид ва ҳамчун мафҳуми бо низоми мукаммал ва инкишофётаи пулӣ алоқаманд, мубадал гардида, ниҳоятан муносибатхои пулии байни аҳолию давлатро оид ба ташкили фондхои пулии давлат ва азнавтақсимкунии онҳо ба сохтору соҳаҳои алоҳида муаян намуд.

Дар шароити гузари ва густариши иқтисоди бозорӣ чунин заруримяте пеш меояд, ки низоми молиявии идораи иқтисодиёт нисбат ба дигар низомҳои иқтисодӣ ба таври куллӣ дигаргун карда мешавад ва онҳо дар пешрафти ҷомеаи иқтисодӣ ва беҳтаргардонии нерӯи инсонӣ нақши асосӣ мебозанд.

«…Воқеан баъди ташакули муносибатҳои нави пулӣ ва гусариш пайдо кардани равандҳои гуногуни иқтисодӣ, ки асоси онҳоро муносибатҳои молиявӣ ташкил медоданд, ин низоми молиявиро ба вуҷуд овард. Бинобар ин низоми молиявӣ ин шаклҳои нисбатан васеътар ташаккулёфтаи молия дар ҷамъият маҳсуб ёфта, тартиби ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи воситаҳои пулии марказонидашуда ва ғайримарказонидашударо, ки бо роҳу воситаҳои банақшагирии молия ва қонунгузории молиявӣ фаҳмида мешавад, ифода мегардад» [9].

Дар шароити гузариш ба муносибатҳои нави бозорӣ низомҳои молиявии сифатан нав истифода мегардад, ки он аз муносибатҳои байниҳамдигарии корхона ва аҳолӣ, дар якҷоягӣ бо ташаккули низоми буҷетӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ ва фаъолияти суғурта иборат мебошад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ нақш ва мақоми молия вобаста ба сатҳ ва дараҷаи шаклҳои моликият ва шаклу намуди хоҷагидорӣ аз тараффи давлат барои фарогир намудани муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ тағйир дода мешавад. Бинобар ин низоми молиявӣ дар иқтисоди имрӯза ҳамчун воситаи ба таносуби муайян тақсим кардани маҷмӯи маҳсулоти миллӣ, истифодаи захираҳои молиявӣ ва воситаи танзими иқтисодиёт сурат мегирад.

Дар сатҳи фарогирӣ низоми молиявӣ агар аз як тараф аз омилҳои гуногун иборат бошад аз дигар тараф дар зери таъсири омилҳои гуногун қарор дорад. Вобаста ба ин бӯҳрони иқтисодӣ, касри буҷет, камбизоатӣ, таваррум, маҳдуд будани имконияти сармоягузорӣ ба соҳаҳои муайянкунандаи пешрафти иқтисодиёт, воридашвии нисбатан сусти раванди сармоягузории хориҷӣ ва монанди инҳо мустақиман бо мушкилоти молиявии мамлакат алоқаманд буда, сатҳ ва дараҷаи ташкил ва имнкишофи ин низомро муайян мекунанд. Вобаста ба васеъии

фарогирӣ мазмуни молия натанҳо бо мафҳумҳои умумӣ (даромад, хароҷот), балки мафҳуми ҷузъи – ифодагари раванди ташкил ва истифодаи фондҳои пулӣ (сафарбарнамоии маблағҳо, пардохтҳои ҳиссаҷудокуниҳо аз даромадҳо, пардохтҳо ва андозҳо, маблағгузорӣ, музди кор ва ғайра) тавсиф карда мешавад.

Моҳияти молия бо воситаи мафҳумҳои даромад, фоида, даромаднокӣ, арзиши аслӣ, воситаҳои асосию гардон, истеҳлок, зарар ва ғайра зоҳир мегардад ва ин дар муносибатҳои иқтисодӣ ҳамчун қисми асоси раванҳои молиявӣ маҳсуб меёбад.

Дар таркиби низоми молиявӣ фоида ва даромаднокӣ дар айни замон вазъ ва ҳолати молиявии воҳидҳои иқтисодиро, ки ба ягон ҳадафи муаян пеш мераванд нишон медиҳад. Дар ин самти фаъолият арзиши аслӣ ва меъерии ин масъала ба ҳаҷми фоидаи соҳибкорӣ метавонад таъсир мерасонад. Дар ташаккул ва рушди муносибатҳои молиявӣ байни субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ҳолати истифодаи воситаҳои асосию гардон бо нишондиҳандаҳои даромаднокӣ ва сатҳи истифодаи воситаи гардону суръати гардиши онҳо бодарназардошти сатҳи пардохпазирии ширкат таъсир мерасонанд. Боназардошти ҳама он хусусиятҳо ва омилу воситаҳое, ки дар сатҳи ҷамъхият молияро инъикос менамояд, тамоми шакл ва усулҳои ташкилу истифодабарии фондҳои пули таъиноти махсусдоштае, ки ҷиҳати баамалбарории такрористеҳсол ва талаботи давлат вобаста ба вазъи бозор, дар мавриди тақсим ва азнавтақсимкунии маҷмӯи маҳсулоти миллӣ ва даромади миллӣ ба вуҷуд меоянд молияро дар сатҳи ҷамъият муаррифӣ менамояд.

Агар дар сатҳи муносибатҳои давлатӣ идораи молияро дар сатҳи ҳар як кишвари алоҳида Вазоратҳои молия давлатҳо ба танзим дароранд, низоми молиявиро бошад асосан Бонкҳои марказӣ ва қисман дигар ниҳодҳои дахлдор назорат ва танзим менамоянд. Дар ҳар як давлати мустақил нақши низоми молиявӣ дар рушди иқтисодӣ маҳсуб ёфта тавассути он ба сохторҳои алоҳида ва муҳими иқтисодию иҷтимоии мамлакат дигаргунӣ ворид карда мешавад. Зеро дар айни замон низоми молиявӣ ҳамчун қисми асосии иқтисодиёти ҳар як давлат маҳсуб ёфта ин низом дар дигаргунсозии иқтисодиёти миллӣ ва сатҳи рушди ҳар як давлат нақши калидӣ дорад. Зеро дар шароити имрӯза низоми молиявӣ куллан аз низоми қаблӣ, ки дар давраи капиталистӣ ва сотсиалиятӣ мавҷуд буд куллан фарқ мекунад ва онро имрӯз институтҳои фаъоли молиявию қарзӣ ташкил медиҳанд.

Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон воқеан имрӯз як низоми молиявии пешрафта амал менамояд ва он ба дараҷаи рушди иқтисодӣ ва беҳтаргардии сифати зиндагии аҳолӣ таъсири мусбат мерасонад. Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки нишондиҳандаҳои низоми молиявӣ дар Тоҷикистон баъд аз соли 2015 дар натиҷаи таҷриба намудани баъзе мушкилоту нобаробариҳо нишондиҳандаҳои низоми молиявӣ назаррас гардиданд. Илова бар ин қайд кардан ба мавриди аст, ки низоми молиявӣ яке аз сохторҳои мурраккаби иқтисодӣ буда ин низом дар пешрафти иқтисодиёт нақши ҳалкунанда дорад. Илова бар ин дар ин низом институт ва сохторҳои гуногун шомиланд, ки дар онҳо дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар таъсирҳои гуногун доранд, ки натиҷаи онро мо дар ҷадвали 1 чунин ишора гардидаанд.

Ҷадвали 1. - Сохтори низоми молиявӣ ва сатҳ сиффати таъсиррасонии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвар.

Институтҳои молиявӣ	Сатҳи фаъолнокӣ		Таъсири иқтисодӣ		Таъсири иҷтимоӣ	
	Фаъол	ғайриф аъол	Дорад	Надоард	Дорад	Надоард
Бонкҳо	+	-				
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	+					
Ташкилотҳои қарзии хурд	-	+				
Биржаҳои фонӣ	-	+				
Ташкилотҳои лизингӣ	+					
АСИН*	+					

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои омории сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон.

Дар иқтисодиёти имрӯзаи Тоҷикистон низоми молиявӣ яке аз сохторҳои асосӣ ва муҳаррики пешбарандаи иқтисодиёти миллӣ маҳсуб ёфта ин низом дар дигаргунсозии иқтисодиёти миллӣ ва беҳтаргардонии фазова сифати зиндагии аҳолӣ нақши калидӣ дорад. Дар мушаххассоти сатҳи таъсиррасонӣ масъалаи арзёбии дараҷаи таъсиррассонии низоми молиявӣ вобаста ба сохтори ташкилшавӣ, салоҳият, имконият, иқтидор ва дигар имкониятҳои ба ин баробар гуногун мебошанд. Аз ин лиҳоз масъалаи баррасии инҷраёнро бо бо ишораҳои гуногун инъикос намуда мавқеи таркибии низоми молиявиро дар сатҳи иқтисодиёт баҳогузорӣ намудем. Гуффтан мумкин аст, ки агар дар сатҳи иқтисодиёт низоми молиявӣ яке аз ҷузъои таркибии иқтисодиёт ва фаъоли он маҳсуб ёбад дар таркиби низоми молиявии кишвар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии хурд яке аз сохторҳои марказӣ ва фаъоли низоми молиявӣ маҳсуб меёбанд. Илова бар ин ба анешаи мо барои ҳамоҳанг кардани сохтори низоми молиявӣ ва дараҷаи таъсири он ба иқтисодиёт бояд чораҳои зерин андешида шаванд:

1. Ташкили равазанаи муттамаркази иқтисодию молиявӣ бо сохторҳои алоҳидаи иқтисодӣ, махсусан бахши воқеии иқтисодиёт;
2. Такимли низоми қонугузорӣ дар самти фарогирӣ ва бамеъёрдарории сохторҳои алоҳидаи молиявӣ ҷиҳати баланд кардани таъсири онҳо ба иқтисодиёт;
3. Мушаххас намудани самтҳое, ки онҳо воқеан барои иқтисодиёт заруранд ва рушди бомароми онҳо метавонад як қатор имкониятҳои ба рушд нигаронидашударо ба миён оварад;
4. Вобаста бо ташаббусҳои институтсионалӣ дар сатҳи давлат ташкили муҳити ҳамкорӣ ва дастгирӣ байни субъектҳои иқтисодӣ ва низоми молияввии кишвар дар заминаи ҳадафҳои давлатӣ ва пешсафии он дар ташаккули ин ҷараён ва ғ.

Дар ҳамин замина бояд иқрор шуд қи дар низоми молиявии кишвар бонкҳо ҳамчун муҳаррики пешбаранда хосиятҳои гуногуни иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ дошта дар беҳтаргардонӣ ва дигаргунсозии соҳаҳо нақши калидӣ дошта он муҳаррики асосии пешбарандаи иқтисодиёт маҳсуб меёбад. Бо иловаи ин гуфтан мумкин аст, ки вобаста ба иқтидори молиявӣ ва имконияти қарздиҳӣ ва дараҷаи васеъгии амалиёту хизматрасониҳо бонкҳо нақши каллидӣ дошта нишондиҳандаҳои он дар ҳама сатҳу соҳаҳо назаррас мебошанд. Илова бар ин дигар нишондиҳандаҳои низоми молиявӣ низ назаррас мебошад, ки вазъ, натиҷа ва дараҷаи баҳодиҳии онро аз рӯи ҷадвали 2 мушоҳида намудан мумкин аст.

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои пулии низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳои 2017-2021

Номгӯи институтҳои молиявӣ	Солҳо							Тағйрёбии нисбат ба 2017 %
	2017	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
Ташкилотҳои қарзӣ	20932	21975,9	26307,4	22414,7	30030,7	37679,5	47478,0	126,8%
Бонкҳо	18 237	18 725,4	22 781,5	18195,0	25552,9	31941,6	40511,5	122,1%
Ташкилотҳои қарзии хурд	2 696	3 250,4	3 525,9	4219,7	4414,0	5619,0	6733,1	124,7%
Ташкилотҳои суғуртавӣ	295	452,9	412,4	527,3	612,2	815,6	901,5	2 мар
Ташкилотҳои лизингӣ	186	221,9	248,6	221,4	229,7	292,0	492,4	1,6 мар
АСИН	1 391,5	1 432,5	1 484,1	1751,1	1751,1	2194,7	3654,3	1,6 мар

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асосии маълумотҳои сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон https://www.nbt.tj

Тамоюли рушди нишондиҳандаҳои низоми молиявии кишвар агар аз як тараф бо таъсири омилҳои беруна вобаста бошанд аз дигар тараф аз бамарпотиб барҳам хурдани низоми бонкӣ ва дигар ташкилотҳои ғайрибонкӣ вобаста мебошанд. Аз ин лиҳоз ҳиссаи ин низом дар ММД-ии кишвар дар 3-4 соли охир тамоили мусбатро касб намуда ҳисаи он афзоиш меёбад. Чи тавре, ки дар ишораҳои ҷадвали 1 аён аст, бонкҳо дар таркиби низоми молиявии кишвар ҳамчун сохторҳои

марказӣ нақши калидӣ дошта онҳо дорои имкониятҳои васеъи молиявӣ ва қарзӣ мебошанд. Бинобар ин зарурияти ташаккули рушди муносибатҳои қарзӣ ва таъсири бевоситаи бонкҳо дар иқтисодиёт ба иқтидори захиравии онҳо вобастагӣ дорад. Дар ҳамин замина дуруст иброз намудаанд, ки «…сиёсати қарзию молиявӣ қисми таркибии сиёсати иқтисодӣ мебошанд»[7.194] Бинобар ин таҳлили динамикии нишондиҳандаҳои бонкҳо низ дар чанд соли охир назаррас буда он ба иқтисодиёт таъсири бевосита дорад.

Аз ҳамин лиҳоз бояд гуфт, ки дороиҳои бонкҳо агар дар соли 2017 18237 млн. сомониро ташкил дода бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 40511,5 млн. монриро ташкил намудаст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 122,1% афзоиш ёфтааст, ки нишондиҳандаи мазкур дар чунин шароити печида ва мураккабсамт воқеан назаррас мебошад. Гуфтан зарур аст, ки дар сатҳи ташкилотҳои қарзӣ хурд воқеатан дастгирии шхасони воқеӣ марбут сатҳи иҷтимоиро дар назар доранд Гуфтан мумкин аст, ки сатҳи иҷтимоии аҳолӣ дар дастрасӣ ба қазҳои истеъмолӣ ва дар сатҳи диверсификатсия пешниҳод гардидани онҳо вобаста ба имконияту иқтидори бозпасгардонии онҳо хосияти иҷтимоӣ дорад. Вобаста ба ин нишондиҳандаҳои ташкилотҳои қарзии хурд низ тамоили зиёдшавӣ дорад. Тибқи маълумотҳои овардашуда гуфтан мумкин аст, ки аагар дар моли 2017 дориҳои ташкилотҳои қарзии хурд маблағи 2696 млн. сомониро ташкил дода бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 6733,1 млн сомониро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли тахлилгардида 124,7%-ро ташкил медиҳад. Қайд кардан зарур аст, ки қисми активҳои фаъол ва фоидовари бонкиро қарзҳо ташкил медиҳанд, ки онҳо дар афзоиши даромади бонкҳо ва дигаргун намудани мавқеи онҳо нақши калидӣ доранд. Аз ҳамин лиҳоз“.... қарзҳои бонкӣ шакли табдилёфтаи сарчашмаҳои молиявӣ ва захираҳои қарзӣ ё худ шакли ҳаракати сармояи қарзӣ ва самаранок истифодаи он ҷараёни мураккаб буда, мустақиман бо муомилоти пулӣ ва муносибатҳои молиявӣ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ алоқаманд мебошад” мегӯянд [5.118].

Вобаста ба фаъолияти ширкатҳои сғуртавӣ ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ вобаста ба манфиатҳои иқтисодӣ қаноатмандкунанда нест[3.169]. Новобаста аз оне, ки нишондиҳандаҳои ширкатҳои суғуртавӣ дар муқоиса ба бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилоҳои молиявию қарзии ғайрибонкӣ зиёд аст, ҳамоно ин бахши низоми молиявӣ дар Тоҷикистон таъсири пасти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дорад. Тиқи таҳлилҳои анҷомгардида гара дар соли 2017 дороиҳои ширкатҳои суғуртавӣ 295 млн. сомониро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 901,5 млн. сомониро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли 2017 2 маротиба афзоиш ёфтааст. Новобаста аз ин афзоиш ҳамоно сатҳи таъисррасонии иқтисодии ширкатҳои суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ислоҳои тиҷддӣ ниёз дорад. Аз ин лиҳоз ба анешаи мо дар сатҳи ин сохтори низоми молиявӣ зарурияти ислоҳотҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Дар асоси ташаббусҳои Бонки миллии Тоҷикстон ба таври ҷиддӣ даровардани ислоҳои дар фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ дар самти ҷоннокнамоии таъсири иқтисодии онҳо вобаста ба иқтидори захиравии онҳо;
2. Дигаргуӣ дар амалиётҳои ширкатҳои суғуртавӣ ва дар доираи имкониятҳои мавҷудаи ширкатҳои суғуртавӣ аз тарафи БМТ додани иҷозатнома ба ширкатҳои суғуртавӣ дар хусси аз тарафи онҳо анҷом додани баъзе амалиётҳои бонкӣ, махсусан, амалиёти қарзӣ, қарздиҳии хурд;
3. Қабул намудани стратегия ва барномаҳои махсусгардонидашудаи суғуртавӣ дар самти фаъолгардонии ширкатҳои суғурта бодарназардошти иҷрои ўҳдадориҳои суғуртавии худ;
4. Дар самти иҷрои баъзе мамалиётҳои бонкӣ соҳавӣ кардани ширкатҳои суғуртавӣ ва дар заминаи маблағҳои ширкатҳои суғуртавӣ ва аз ҳисоби маблағгузории онҳо ташкил намудани «Бонки суғурта» ба хотири муттамарказ кардани маблағҳои бекорхобидаи ширкатҳои суғуртавӣ ва ба малиёти сердаромад сафарбар намудани онҳо ва ғ.

Вобаста ба ин гуфтаҳо мо ба он некбинона астем, ки роҳи ягонаи фаъолгардонии ширкатҳои суғуртавӣ дар самти таъсири бевосита расонидан ба пешрафти иқтисодиёт зарур аст, ки дар навбатти аввал тибқи нақшаи таҳиянамудаи БМТ маблағҳои бекорхобидаи ширкатҳои суғуртавӣ муттамарказ гардида дар замиаи онҳо бонки махсус ташкил гардида фоидаи бадастоварда тибқи саҳм дар сармояи муттамарказ муаян карда шавад.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар пешрафти соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ махсуссан бахши саноат ва кишоварзӣ соҳаи саноат ва кишоварзӣ яке аз бахшҳои муҳими иқтисоди буда онҳо ҳамеша бо технкиаи истеҳсолӣ таъмин бошанд. Дар сатҳи низоми молиявии кишвар ширкатҳои лизингӣ ҳамчун қисми фаъоли ин низом дар фаъолгардонии бахши истеҳсолот нақшқи калидӣ дошта ба рушди соҳа вобаста ба имконият ва иқтидори худ таъсири мусбат мерасонанд. Новобаста аз оне, ки ширкатҳои лизингӣ дорои сармояи нокофӣ барои сатҳи қаноатмандкунии дастгириро доро

мебошанд, ҳамоно ин масъала ба дастгирии давлатӣ ва дар замиани ин додани имконият ба ин башро дар маркази таваҷҷуҳи дастгирии худ қарор диҳад. Бо ҳамин муҳимиятҳо ибброз доштан зарур аст, ки дороиҳои ширкатҳои суғуртавӣ агар дар соли 2017 186 млн. сомониро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда соли 2024 маблағи 492,1 млн сомониро ташкил дод ва зиёдшавии он ба 1,6 маротиба баробар гардид. Агар чанде, ки ин тамоили зиёдщавӣ назаррас бошад ҳам ҳаҷми дроиҳои ширкатҳои лизингӣ баои тақвияти ҳамкориҳои худ бо бахшҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ пурра мусоидат карда наметавонад. Аз ин рӯ зарур аст, ки барои беҳтар гардонидаи фаъолияти ширкатҳои лизингӣ ва самаранок гардонидани фаъолияти онҳо чораҳои зеринро андешидан манфиати умумиҷамъиятӣ дорад:

1. Пурзур намудани иқтидори техникии ширкатҳои лизингӣ ва ҳамоҳанг кардани фаъолияти онҳо барои ҳамкорӣ бо бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ;
2. Таъин намудани сармояи ономавӣ барои тамоми сохторҳои низоми молиявӣ, махсуан ба ширкатҳои суғуртавӣ;
3. Таҳмини сатҳи ҳамгироии бисёрҷонибаи ширкатҳои лизингӣ бо давлат, ташкилотҳои қарзӣ, ширкатҳои лизингии хориҷӣ ва бонку ташкилотҳои хориҷӣ;
4. Ҳавасманд кардани истеҳсолкунандагони таҷҳизотҳои техникии барои истеҳсолот зарур ва дар заминаи ин фароҳам овардани шароити ҳамкорӣ;
5. Ба роҳ мондани низоми нави нави идоракунии раванди иҷрои амалиётҳои лизингӣ ва тақвияти иқтидори захиравии шикатҳои лизингӣ ва ғ.

Қайд кардан зару аст, ки дар низоми молиявии кишвар яке аз сохторҳои дорои имконият дар сатҳи ин низоми ин АСИН мебошад, ки моҳиятан дар ин низом маблағҳои дарозумддат ва дорои имконият дар истеҳсолоти самарнок ҷой дорад. Гутан мумкин аст, ки дар сатҳи истеҳсолоти самарнок ва дорои кафолат истифода намудани маблағҳои дарозмуддати АСИН яке аз имониятҳои нави дар зиёд намудани ин фонд ва беҳтар гардонидани сатҳи иҷттимоии давлат мебошад. Дороиҳои АСИН агар дар соли 2017 1 391,5 млн. сомониро ташкил намуда бошанд ин дар соли 2024 ба маблаги 3654,3 зиёд гардидааст, ки таносубан бо соли таҳлилшуда 1,6 маротиба зиёд мебошад. Агар мо аз лиҳози муҳлат ба сатҳи самарнокии ин маблағҳо баҳо диҳем пас гуфта метавонем, ки ин аз бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ зиёдтар мебошад. Барои ҳамин мо чунин пешниҳод менамоем, ки барои босамаргардонии дутарафаи маблағҳ АСИН дар солҳои минбаъда бояд ба масъалаҳои зерин таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шавад:

1. Маблағгузории бахши воқеии иқтисодиёт махсусан сохторҳои дорои даромади баланд аз ҳисоби маблағҳои АСИН дар асоси низоми марказонидашудаи сохтори тақсимкунии маьлағҳо ё ягон бонки ваколатдор;
2. Ташкил намудани сандаҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар самти таҳияи лоиҳаи сафарбарсозии маблағҳои ин фон ба хотири пурзур намудани ҳаҷм ва ҳиссаи вонд барои беҳбудии сатҳи иҷтимоӣ ва ҳамзамон дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт [4.132].

Омода намудани ҳуҷҷатҳои меъёрӣ вобаста ба самаранок истифода намудани маблағҳои АСИН дар доираи талаботҳои мавҷуда ва додани салоҳияти тқсимоти маблағҳо ба ягон бонки ваколатдор. Ҳамин тавр мо гуфта метавонем, ки низоми молиявии кишвар дар ҳоли инкишоф қарор дошта нишондиҳандаҳои он назаррас мебошад. Вобаста маълумотҳои маҷуд соли «…2024 дар Тоҷикистон 65 ташкилоти қарзии молиявӣ, 16 ташкилоти суғуртавӣ, 6 ташкилоти лизингӣ, 2 биржаи фондӣ (Биржаи фондии Осиёи Марказӣ ва Биржаи фондии Осиё) ва Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (АСИН) вобаста ба самту соҳаҳои гуногун фаъолияти босамар доранд, ки онҳо дориҳои гуногунт доранд». Дар ҳамин давра гуфтан мумкин аст, ки «…дороиҳои умумии бахшҳои низоми молиявӣ дар интиҳои соли 2024 дар маҷмуъ 52 526,2 млн сомониро ташкил дод, ки дар муқоиса ба ҳамин давраи соли 2023 ба андозаи 26,0 фоиз зиёд мебошад. Дороиҳои низоми молиявӣ нисбат ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) бошад, дар давраи ҳисоботӣ ба 34,2 фоиз баробар гардид. Дар давраи ҳисоботӣ 90,4 фоизи дороиҳои умумии низоми молиявии кишвар ба ташкилотҳои қарзии молиявӣ рост омада, ҳиссаи боқимондаро дороиҳои АСИН (7,0 фоиз), ташкилотҳои суғуртавӣ (1,7 фоиз) ва ташкилотҳои лизингӣ (0,9 фоиз) ташкил медиҳанд". Тбқи маълумотҳои мавҷуда дар Тоҷикистон "...айни замон 344 филиали ташкилотҳои қарзии молиявӣ (аз ҷумла 3 равзанаи бонкии исломӣ), 3 воҳиди сайёр ва 1 575 маркази хизматрасонии бонкӣ ва маблағгузории хурд ба аҳолии кишвар хизматрасонии худро пешниҳод намуданд. Дар ин давра 16 ташкилоти суғуртавӣ, аз ҷумла 1 ташкилоти суғуртавии давлатӣ ва 15 ташкилоти суғуртавии ғайридавлатӣ бо 66 филиали худ хизматрасонии суғуртавиро ба аҳолии кишвар пешниҳод намуданд. Дороиҳои ташкилотҳои суғуртавӣ нисбат ба интиҳои соли 2023 ба андозаи 10,5 фоиз зиёд шуда, ба 901,5 млн сомонӣ баробар гардид. Дороиҳои ташкилотҳои лизингӣ

дар муқоиса ба интиҳои соли 2023 ба андозаи 16,2 фоиз зиёд шуда, 492,4 млн сомониро ташкил намуд. Дороиҳои АСИН бошад, дар давраи ҳисоботӣ 3 654,3 млн сомониро ташкил намуд, ки ин албатта аз беҳтаргардии фазои иқтисодӣ ва ҳамгирои гардидани низоми молиявӣ бо бахшҳои воқеии иқтисодиёт мебошад"[6]. Дар ҳамин замина баъзеҳо бар он назаранд, ки "Молия ниёзҳои субъектҳои такрористеҳсоли иҷтимоиро бо ҷамъшавии пулӣ таъмин мекунад"[8.99]. Аз ин хотир зарур аст, ки дар шароити тезутунд гардидани равандҳои ҷаҳонишавӣ мадели дастгирии тарафани ҳамгироишударо, ки ҳамоҳангии низоми молиявиро бо бахши воқеии иқтисодиёт таъмин менамояд онро таҳия намуда бо ин роҳ метавонем бо қувва ва иқтидори худ як иқтисодиёти воқеан пешрафтаро барои Тоҷикистон ба вуҷуд орем ва вобстагии иқтисодиёти кишварро аз воридоти беруна ва таъсири омилҳои ба ин муҳит хос ба осонӣ берун барорем.

Адабиёт

1. Горелик В. Н. Финансы как система движения денег: формирование идеи /В. Н.Горелик/ Денежное обращение 4 (484) – 2012. Саҳ 51.
2. Махшулов, С. Ҷ. Устувории бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ / С. Ҷ. Махшулов, М. Ҳ. Ҷулиев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. – No. 1. – P. 115-122. – EDN JWNWWC.
3. Махшулов, С. Ҷ. Устувории молиявии низоми бонкӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёт / С. Ҷ. Махшулов, М. Ҳ. Ҷулиев, З. А. Ҷиҳонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 1(30). – P. 169-176. – EDN FDHVDW.
4. Махшулов, С. Ҷ. Рушди низоми қарздиҳии хурд ба фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. Ҷ. Махшулов, А. Ш. Ефтаков, Б. Б. Хоҷаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 2(31). – P. 132-141. – EDN UAABSB.
5. Махшулов С.Ҷ. Хусусиятҳои хосси ташаккули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон / С.Ҷ. Махшулов / [Матн]. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 6-1. С. 118.
6. Сомонаи расми Бонки миллии Тоҷикистон https://www.nbt.tj (санаи мурочиат 25.10.2025)
7. Шариф Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисодиёти миллӣ. /Ш.Раҳимзода/ Монографияи илмӣ. Душанбе «Эр-граф»2019. Саҳ194.
8. Ҳасанов А.Р. Молия ва қарз. Китоби дарси. А.Р Ҳасанов. Душанбе: Ирфон. Саҳ 99
9. https://www.google.com/search?q=%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F+%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81&oq=%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F+%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOdIBCjE3OTAwajBqMTWoAgiwAgHxBTN_6JSBf5U_8QUzf-iUgX-VPw&sourceid=chrome&ie=UTF-8

Маълумот дар бораи муаллиф

Ҳабибова Г.О.-асситенти кафедраи андозбандӣ ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 000608588. E-mail: Habibova2000@mail.ru

Сведения об авторе

Хабибова Г.О.-ассистент кафедры налогообложения и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 000608588. Эл. почта: Habibova2000@mail.ru

About the author

Habibova G.O.-of the Department of Taxation and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Tel.: 000608588. Email: Habibova2000@mail.ru

УДК: 336.011.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Саидова М.Ҳ.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур вазъи кунунии бозори минтақавии хизматрасониҳои бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии вилояти Хатлон мавриди таҳқиқот қарор дода шуда аст. Муаллиф дар ибтидои мақола ба ҷанбаҳои муҳими бозори минтақавии хизматрасониҳои бонкӣ аҳамият дод аст. Ҳамзамон дар мақола масъалаҳои қарздиҳии ташкилотҳои қарзи аз рӯи минтақаҳо, тамоюли ба қарзҳои додашуда ва ҳиссаи онҳо дар таркиби соҳаҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар вилояти Хатлон, қарзҳои додашуда ба шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ, пасандози аҳолӣ дар муассисаҳои бонки амонатгузории вилояти Хатлон, инфрасохтори пардохт барои қабул ва хизматрасониҳои кордҳои партохти давлатӣ дар вилояти Хатлон мавриди таҳлил қарор дода аст. Ин интиҳо тибқи таҳлилҳои гузаронидашудаи муаллиф хулосаҳои илмӣ бароварда шуда аст.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои бонкӣ, бозори минтақавӣ, вилояти Хатлон, инфрасохтори пардохтӣ, пасандозгузорӣ, вазъи қарздиҳӣ, хизматрасониҳои босифати бонкӣ, қарз.

Барои иқтибос: Саидова, М. Ҳ. Таҳлили вазъи муосири бозори минтақавии хизматрасониҳои бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии вилояти Хатлон / М. Ҳ. Саидова // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 275-282.

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА БАНКОВСКИХ УСЛУГ В КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Саидова М.Х.
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Аннотация. В данной статье рассматривается текущее состояние регионального рынка банковских услуг в кредитных организациях Хатлонской области. В начале статьи автор сосредоточился на важных аспектах регионального рынка банковских услуг. Одновременно анализируются вопросы кредитования кредитными организациями по регионам, тенденции выдачи кредитов и их доля в структуре секторов кредитными организациями Хатлонской области, кредиты, выданные городам и районам Хатлонской области кредитными организациями, депозиты населения в сберегательных банках Хатлонской области, платежная инфраструктура для приема и предоставления государственного металлолома в Хатлонской области. Выводы основаны на анализе автора.

Ключевые слова: банковские услуги, региональный рынок, Хатлонская область, платежная инфраструктура, депозиты, кредитная ситуация, качественные банковские услуги, кредит.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE REGIONAL BANKING SERVICES MARKET IN CREDIT ORGANIZATIONS OF THE KHATLON REGION

Saidova M.X.
Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki

Anotationt. This article examines the current state of the regional banking services market in Khatlon Region. The author begins by focusing on key aspects of the regional banking services market. It also analyzes lending by credit institutions by region, trends in loan issuance and their share in the sector structure of credit institutions in Khatlon Region, loans issued to cities and districts of Khatlon Region by credit institutions, household deposits in savings banks in Khatlon Region, and the payment infrastructure for the acceptance and provision of state scrap metal in Khatlon Region. Conclusions are based on the author's analysis.

Keywords: banking services, regional market, Khatlon Region, payment infrastructure, deposits, credit situation, high-quality banking services, credit.

Гузориши масъала. Барои рушди устувори минтақаҳои кишвар муассисаҳои молиявӣ хусусан бонкҳо нақши созгор дошта, таввасути ҳамагуна хизматрасонихои бонкӣ талаботи аҳолии вилоятро қонеъ месозад. Равнақи бозори хизматрасонии бонкӣ барои иқтисодиёти

минтақавӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад, зеро нақши калидии низоми бонкӣ дар ҷамъоварии маблағҳои молиявӣ мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар мавриди таҳқиқоти анҷомёфта таи солҳои охир муҳаққиқони ватанӣ Ш. Раҳимзод, Ҳикматов У.С, Ғаниев Р.Ғ, Махшулов С, Денбегиев Х – корҳои таҳқиқотӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақола. Омӯзиш ва таҳқиқи вазъи муосири бозори минтақавии хизматрасониҳо бонкӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар низоми бонкии кишвар баҳисоб рафта, пажуиши мустақилро мехоҳад. Гарчанде, ки роҷеъ ба такмилдиҳии вазъи хизматрасониҳои бонкӣ дар муассисаҳои молиявии кишвар корҳои зиёде анҷом ёфта бошад ҳам, аммо ҷанбаҳои минтақавии масоили вазъи хизматрасониҳои бонкӣ ба таҳқиқот ниёз дорад. Аз ҳамин нуқтаи назар мақсади асосии мақолаи мавриди таҳқиқ қарор дошта, бо истифода аз факту далелҳои илмӣ ва маълумотҳои омории вилояти Хатлон дар самти сиёсати пуливу қарзӣ вазъи феълии хизматрасониҳои бонкӣ дар вилоят мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор додашуда аст.

Муҳтавои асосии мавод. Бозори минтақавии хизматҳои бонкӣ қисмати муҳимтарини бозори хизматҳои молиявӣ мебошад. Бозори минтақавии хизматҳои бонкӣ бо хусусиятҳои зерин тавсиф дода мешавад. Пеш аз ҳама филиалҳои ташкилотҳои қарзие, ки иҷозатномаи Бонки миллиро барои амалӣ намудани амалиётҳои бонкӣ гирифтаанд, метавонанд хизматҳои бонкиро мутобиқи он ба амал бароранд.

Ҳамин тариқ, ҳамагуна хизмати бонкӣ аҳдест, ки ба ҳайси як тарафи он ташкилоти қарзии дорои иҷозатнома баромад менамояд. Маҷмӯи ҳамаи ташкилотҳои қарзие, ки хизматҳои бонкиро мерасонанд, аз ҷумла, Бонки миллии Тоҷикистон, низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Низоми бонкии кишвари мо низоми бонкии дузинагӣ мебошад.

Аз нигоҳи иқтисодшиноси ватанӣ Шарипов Б.М. “таҳлили рағобат дар бозори хизматрасонии бонкӣ яке аз воситаҳои асосии идоракунии самарабахши фаъолияти бонкӣ ба ҳисоб рафта, ва ҳар як ташкилоти қарзӣ дар натиҷаи рағобат метавонад мавқеъи худро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ муайян кунад” [8].

Яке аз муҳаққиқони ватанӣ Миразизов А.Х. чунин назар дорад, ки “рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва умуман фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар ояндаи наздик бидуни истифодаи инноватсия ғайриимкон аст ва яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти ин ташкилотҳои қарзӣ рақамикунии амалиёти бонкӣ хоҳад буд” [6, с.62].

Дар воқеъ мо ба гуфтаҳои муҳаққиқ розӣ ҳастем ва барои рушди хизматрасониҳои бонкӣ инноватсияҳоои бонкӣ нақши калиди дорад. Дар ҳамин радиф дигар муҳаққиқони ватанӣ Комилзода Н.Б, Шарипов Н.Х. дар нигоҳштаи худ иброз медоранд, ки “ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ дар бахши бонкии Тоҷикистон ба беҳтар шудани самаранокии амалиёти бонкӣ, коҳиши арзиши хидматрасонии бонкӣ ва афзоиши дастрасии хидматрасониҳои бонкӣ барои аҳолӣ оварда мерасонад” [3, с.98].

Вобаста ба масъалаи мавриди таҳқиқ иқтисоддони ватанӣ Ғаниев Р.Ғ, чунин ибрози назар дорад, ки “моҳияти хидматҳои бонкиро ҳамчун натиҷа ё таъсири судманди амалиёти бонкӣ муайян кардааст, ки дар маҷмӯъ метавонад талаботи муштариёноро қонеъ созад [2, с.39].

Аз дигар тараф муҳақиқони тоҷик Комилов Н., Саидова М чунин қайд менамоянд, ки “...дар бозори хизматрасонии бонкӣ тағйироти сохторӣ ва гурӯҳбандии марҳалаҳои рушди он бо дарназардошти сатҳи талаботи ҷомеа арзёбии ҷиддиро тақозо намуда, роҳҳои имконпазири рушди мутақобиларо ба иқтисодиёт тақозо менамояд” [4, с.13]

Иқтисодчии ватанӣ Аъзамова Т.Т, дар кори таҳқиқотии худ иброз намуда аст, ки “ хизматрасониии бонкӣ ин маҷмӯи амал ва вазифаҳои қонунии бонк аст, ки дар заминаи талаботҳои ҷомеа тавассути технологияҳои муосир ва замимабарномаҳои коркардшудаи бонкҳо амалӣ карда мешавад”[1, с.29]

Аз нигоҳи мо механизмҳои зерин метавонад ба сохтори бонкии минтақавӣ таъсиргузор бошад: ташкил ва таъмини иқтисодиёти минтақавӣ бо захираҳои қарзӣ, таъмин намудани маблағҳои пулии дар гардишбуда ва хизматрасониҳои босифати бонкӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар.

Низоми бонкӣ ба дигаргуншавии вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа таъсиргузор буда, таввасути ҷалбаи захираҳои молиявӣ дар филлиалҳои бонкҳои дар минтақа фаъолияткунанда ба иқтисодиёти минтақа таъсири бузург мегузорад.

Мавриди ба зикр аст, ки ҷамъи умумии бақияи сандуқи қарзии низоми бонкии кишвар дар давраи буҳрони молиявӣ низ тамоюли пасту баландшавиро доро мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар тавре аз мушоҳидаҳо бармеояд, дар инфрасохтори сандуқи қарзӣ кишвар таи солҳои таҳлшаванда

ҷамъи қарзҳое, ки аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ба муассисаҳои молиявии пешниҳод кардааст, тамоюли пастравиро доро мебошад. Бо мақсади дақиқтар фаҳмидани механизмҳои қарздиҳии ташкилотҳои қарзии кишвар ба минтақаҳои кишвар хусусан вилояти Хатлон мо ҷадвали 1 ро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Ҷадвали 1. - Қарздиҳии ташкилотҳои қарзи аз рӯи минтақаҳо (ҳаз.сом)

Нишиндиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2020 +-, %	
Қарзҳои додашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	1603349 (100%)	1563037,5 (100%)	1529929,6 (100%)	2092110,9 (100%)	2693046,0 (100%)	1089697	67,9%
аз ҷумла							
Вилояти Хатлон	196471 (12,2%)	253926,3 (16,2%)	326527,0 (21,3%)	388997,0 (18,5%)	567138,6 (21,05%)	370667,6	188,6%

Сарчашма: ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омори бонкӣ, солҳои 2020-2024.

Аз таҳлилҳои ҷавдвли мазкур бармеояд, ки соли 2024 нисбат ба соли 200 ҳаҷми қарзҳои пешниҳодкардаи муассисаҳои қарзии кишвар ба аҳолӣ 67,9% афзоиш ёфта аст. Ҳиссаи вилояти Хатлон аз ҷамъи қарзҳои додашуда таи солҳои таҳлилшаванда мутаносибан 12, 2%, 16,2%, 21,3%, 18,5%, 21,05%-ро ташкил медиҳад. Ҳамзамон таҳлили ҷадвали мазукр нишон дод,ки соли 2024 нисбат ба соли 2020 ҳаҷми қарзҳо додашудаи муассисаҳои қарзии кишвар қариб ду маротиб тамоюли афзоишро доро мебошад.

Вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои калонтарин дар миқёси кишвар ба шумор рафта, дар он филлиалҳои зиёди бонкҳо ва ташкилоҳои амонатии қарзӣ фаъолият мекунанд, ки ба аҳолӣ хизматрасониҳои бонкиро мерасонанд. Барои ба танзим даровардан низоми бонкии вилоят Шуъбаи минтақавии Бонки миллии Тоҷикистон дар шаҳри Бохтар ва Шуъбаи минтақавии Бонки миллии Тоҷикистон дар шаҳри Кӯлоб фаъолият дорад. Шуъбаҳои мазкур баҳри иҷрои дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дурнамои самтҳои асосии сиёсати пулию қарзӣ фаъолияти худро ҷиҳати амалӣ сохтани барномаи сиёсати пулию қарзӣ, беҳтар сохтани фаъолияти бонкҳо, фароҳам овардани шароити мусоид ба рушди низоми бонкӣ ва расонидани кумаки амалӣ ба рушди иқтисодиёти минтақа равона шуда аст.

Вилояти Хатлон дар сатҳи ҷумҳурӣ яке аз минтақаҳои калонтарин дар соҳаи агарарӣ маҳсуб ёфта , масоҳати умумиаш 24,7 км^2 , шумораи аҳолиаш дар соли 2014 -3 млн. 790 ҳазор ташкил дода, 24 ноҳия, 4 шаҳр, 22 шаҳрак ва 133 ҷамоати деҳот дорад.

Дар вилояти Хатлон, бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи муҳимро касб намудааст ва аҳамияти он дар таҳкими иқтисоди минтақа баланд арзёбӣ мегардад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар вилояти Хатлон нисбат ба солҳои қабл инкишоф ёфта истодааст. Фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва дар маҷмӯъ низоми бонкӣ дар иқтисодиёти кишвари мо аҳамияти махсусеро соҳиб гардидааст, ки метавонад дар равнақу ривоҷи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва иқтисодиёт таъсири амиқи худро гузорад

Маврид ба зикр аст, ки яке аз шаклҳои хизматрасониҳои бонкӣ дар иқтисодиёти вилояти Хатлон ин пешниҳоди қарзҳо ба соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти вилояти Хатлон мебошад. Бонкҳои тиҷоратӣ фаъолона дар амалигардонии барномаҳои давлатӣ дар шакли маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои бузурги стратегӣ ва пешкаш намудани қарзҳои гуногун ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ иштирок менамоянд.

Яке аз омилҳои рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт ин ҳаҷми маблағгузориҳо ба ин соҳаҳо ба шумор меравад, ки дар ин самт бонкҳо саҳми назаррас доранд.

Ҷадвали 2. - Тамоюли ба қарзҳои додашуда ва ҳиссаи онҳо дар таркиби соҳаҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар вилояти Хатлон

(ҳазор сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2022	2023	2024	2024/2022
вилояти Хатлон	3009978,4 (100 %)	3965549,8 (100 %)	5191214,7 (100 %)	2181236,3 (72,4 %)
кишоварзӣ	971639,2 (32,3%)	1077528,9 (27,9 %)	1234086,8 (23,6%)	262447,6 (27%)
саноат	199156,9 (6,6%)	156212,4 (3,9%)	237639,7 (4,6%)	38 482,8 (19,3%)
сохтмон	92696,7 (3,1%)	143091,3 (3,6%)	143581,2 (2,8%)	50884,5 (54,8%)
нақлиёт	16648,3 (0,6%)	21734,3 (0,5%)	29237,2 (0,6 %)	12588,9 (75,6%)
хуроки ҷамъиятӣ	4780,5 (0,2%)	3379,1 (0,1%)	10514,4 (0,2%)	5733,9 (119%)
хизматрасонӣ	258907,5 (8,6%)	323596,7 (8,2%)	395956,0 (7,6%)	370065,5 (142%)
савдои хориҷӣ	303321,5 (10,1%)	360487,3 (9,1%)	436033,5 (8,4%)	132712 (43,7%)
истеъмолот	1108271,0 (36,8%)	1783332,7 (45,0 %)	2607809,5 (50,2%)	1499538,5 (135%)
дигар соҳаҳо	54556,9 (1,7 %)	96187,1 (2,4%)	96356,4 (1,9 %)	41799,5 (76,6%)

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Хатлон / Маҷмуаи оморӣ. Бохтар, Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2025.-С.219-220

Таҳлилҳои ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки дар вилояти Хатлон соли 2024 нисбат ба сол 2022 қарзҳои додашудаи муассисаҳои қарзӣ ба соҳаҳои мухталифи вилоят тамоюли афзоиш ёфта мутаносибан 72, 4 банди фоизи зиёд шуда аст. Агар соҳа ба соҳа таҳлил карда бароем , аз ҳама бештар қарзҳои бонкӣ ба соҳаҳои кишоварзӣ, истеъмолот ва савдои хориҷӣ рост меояд. Сабаби пешниҳоди зиёди қарзҳо ба ин соҳаҳо пеш аз ҳама дар афзалияти ин соҳаҳо буда, ҳамзамон масъулини соҳаҳои мазкур кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки таввасути қарзҳои имтиёзнок ва фоизи пастар рушди соҳаро таъмин карда тавонанд. Табиист, ки дар вилоят аз ҳама бештар соҳаи кишварзӣ рушд карда истодааст, ки барои бозҳам тарақӣ додани ин соҳа мебояд қарзҳо дода шавад. Аз ҳамин нуқтаи назар иқтисодчии ватанӣ Комилов Н.Б. дар мақолаи худ иброз медорад, ки “яке аз бахшҳои муҳимтарини рушди иқтисодиёти миллӣ дар замони муосир, ин рушди соҳаи кишоварзӣ ва қарздиҳӣ ба ин соҳа маҳсуб меёбад. Бо назардошти зарурати баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, вазъи молиявию иқтисодии субъектҳои кишоварзӣ, коҳиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотикишоварзӣ андешидани як қатор чорабиниҳо оид ба беҳтарсозӣ ва мустаҳкамкуниимуҳити истеҳсолӣ бо роҳи таъмини бехатарии қарзҳои бонкӣ зарур аст”[5, с.148]

Омили асосие, ки ба дигаргуншавии андозаи сандуқи қарзӣ дарробита бо соҳаҳои хоҷагии халқ таъсир мерасонад, - ин меъёри фоизи қарзӣ мебошад. Фоизи қарз ҳар қадар ки кам бошад, ҳамон қадар талабот ба гирифтани қарз меафзояд ва ё ҳолати баръакс рӯй медиҳад.

Ҷадвали 3. - Қарзҳои додашуда ба шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ (ҳаз.сом)

Номи шаҳру ноҳияҳо	2021		2022		2023		2024		2024/2021 +- %	
		%		%				%		
Вилояти Хатлон	2505778,5	100	3009978,4	100	3965549,8	100	5191214,7	11,2	2685436,2	
ш.Бохтар	320096,3	12,7	375932,4	12,4	462852,1	11,6	583517,6	5,4	263421,3	82,
н.Кӯшониён	129804,1	5,1	163601,1	5,4	202408,0	5,1	285338,5	4,1	155534,4	119,
н.Вахш	101903,6	4,06	117169,4	3,8	164126,7	4,1	216656,6	2,7	114753	112,
н.Хуросон	69166,8	2,7	79741,1	2,6	108578,9	2,7	145099,3	2,5	75932,5	109,7

н.Дӯстӣ	72972,8	2,9	95134,1	3,1	112681,4	2,8	133560,5	3,4	60587,7	83,02
н.Қубодиён	81816,3	3,2	101219,0	3,3	143130,8	3,6	178344,6	5,6	96528,3	117,9
н.Ҷ.Балхӣ	128989,9	5,14	150890,0	5,01	184521,3	4,6	295210,3	3,02	166220,4	128,8
н. А.Ҷомӣ	78527,4	3,13	97462,2	3,2	129532,6	3,2	156873,7	4,07	78346,3	99,76
н.Ҷайҳун	125736,3	5,01	143205,6	4,7	180871,4	4,5	211570,4	2,4	85834,1	68,2
н.Панҷ	70316,4	2,8	82200,2	2,7	99736,2	2,5	127299,5	6,1	56983,1	81,03
н.Шаҳритус	131480,1	5,2	171335,1	5,6	236410,0	5,9	316833,0	8,0	185352,9	140,9
н.Ёвон	201188,4	8,02	248866,7	8,2	308342,3	7,7	415474,6	1,5	214286,2	106,5
н.Н.Хусрав	23931,6	0,9	36650,9	1,2	54995,5	1,3	82658,9	1,9	58727,3	245,3
ш.Левакант	57302,7	2,2	56052,7	1,8	72932,5	1,8	102497,5	10	45194,8	78,8
ш.Кӯлоб	240097,0	9,5	313370,2	10,4	387563,2	9,7	523097,0	1,6	283000	117,8
н.Муъминобод	46577,1	1,8	53347,7	1,7	68890,5	1,7	85014,7	4,4	38437,6	82,5
н.Восеъ	94756,8	3,7	120638,1	4,0	185346,3	4,6	228673,0	3,6	133916,2	141,3
н.М.С.А.Ҳамадонӣ	79458,2	3,1	101447,7	3,3	149906,4	3,7	190320,	4,09	110861,8	139,5
н.Фархор	119484,2	4,7	141233,5	4,6	175464,2	4,4	212397,0	1,6	92912,8	77,7
н.Темурмалик	38523,5	1,5	46850,3	1,5	71165,1	1,7	86646,6	6,9	48123,1	124,9
н.Данғара	166301,5	6,6	196870,8	6,5	88367,5	7,2	360968,8	1,6	194667,3	117,05
н.Ховалинг	50616,9	2,02	33085,8	1,09	44415,1	1,1	55054,8	6,9	4437,9	8,7
н.Ш. Шоҳин	10641,5	0,4	11624,7	0,3	15404,3	0,3	26781,3	1,06	16139,8	151,6
н.Балҷувон	12863,6	0,5	13932,2	0,4	25379,2	0,63	35128,1	0,6	22264,5	173,08
ш.Норак	53225,7	2,1	8117,0	3,9	92528,6	2,3	136198,0	2,6	82972,3	155,8

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Хатлон / Маҷмуаи оморӣ. Бохтар, Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2025.-С.221.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар маҷмӯъ таи солҳои таҳлишаванда вазъи қарздиҳии ташкилотҳои қарзӣ ба шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон тамоюли афзоишро доро буда, аз ҳама бештар дар сатҳи вилоят шаҳри Бохтар бештар қарзҳоро аз муассисаҳои қарзи гирифта талаботи аҳолии худро қонеъ карда аст. Тавре аз таҳлили ҷавдвали мазкур бармеояд, соли 2024 нисбат ба соли 2020 -шаҳри Бохтар мутаносибан 82%, ноҳияи Ёвон-140,9, шаҳри Кӯлоб 117,8%, ноҳияи Данғара 117,05 % банди фоизи зиёд шуда истодааст. Аз нигоҳи мо сабабаби афзоши вазъи қарздиҳии муассисаҳои қарзи ба шаҳру ноҳияҳои зикргардида, аз он иброт мебошад, ки дар инҷо теъдоди корхонаҳои саноатӣ фаъолияткунанда зиёд буда, ҳамзамон фаъолияти соҳибкорӣ, вазъи хизматрасониҳо ба аҳолӣ ва дигар фаъолиятҳои субъектҳои хоҷагидорӣ рушд карда истода аст.

Тамоюли рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаи Хатлон аз он шаҳодат медиҳад, ки таи солҳои охир тавассути равнақи инкишофи маблағҳои қарзи аз ҷониби ташкилотҳои қарздиҳанда дар вилоят шумораи соҳибкорон зиёд гардида, тавассути таъсиси фаъолиятҳо дар соҳаҳои гуногун, аз он ҷумла дар коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулотҳои сохтмонӣ рушд карда истода аст. Роҷеъ ба ин масъала муҳаққиқони ватанӣ Хоҷаев Б. Б, ва Ёфтаков А.Ш, дар таҳқиқоти худ иброз медоранд, ки “вилояти Хатлон дорои имконот ва иқтидори бузурги рушди фаъолияти

соҳибкорӣ буда, дар ин самт таваҷҷуҳи хос бояд ба кашфи иқтидорҳо, муайянкунии нуқтаҳои рушд ва ташкили корхонаҳои хурди саноати коркард зоҳир карда шавад”.[7, 59]

Маврид ба зикри хос аст, ки ҷиҳати сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар муассисаҳои қарзии вилоят бояд ба ду нишондиҳнади ниҳоятан муҳим хусусан пасандозҳо ва исфтаи сандуқи қарзӣ аҳамияти аввалиндараҷа дод. Ин ду нишондиҳанда муҳимтарин ҷузъёти суботи молиявии ба ҳисоб рафта, метавонад таъсири худро ба боварии мардуми вилоят расонад. Аз ҳамин нуқтаи назар мо тасмим гирифтем, ки дар ҷадвали навбатӣ ҳаҷми бақияи пасандозҳо (амонатҳо)-и ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар қиёс бо вилояти Хатлон таҳлил карда бароем.

Ҷадвали 4. - Бақияи пасадозҳои (амонатҳо) дар интиҳои давра (ҳаз.сом)

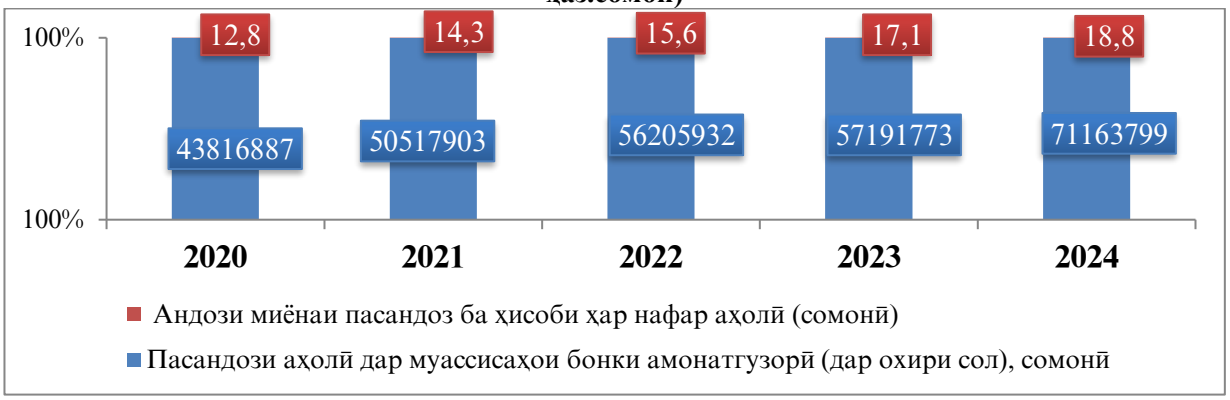
Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	2024
Бақияи пасандозҳо(амонатҳо) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	11414199,26 (100 %)	10159277,5 (100 %)	15507800,0 (100 %)	19 462 627,2 (100%)	25529898,4 (100 %)
Бақияи пасандозҳо (амонатҳо) дар вилояти Хатлон	838485,63 (7,3%)	838479,1 (8,2%)	1124336,9 (7,2%)	1 251 457,1 (6,4%)	15773179,6 (6,7%)

Сарчашма: ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омори бонкӣ, солҳои 2020-2024.

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 4 аз он шаҳодат медиҳад, ки таи солҳои таҳлилшаванда бақияи пасандозҳо дар сатҳи ҷумҳури тамоюли болоравиро доро мебошад. Гарчанде, ки дар даврaҳои таҳқиқот ду таҳрими иқтисодӣ дар сатҳи кишвар ба вуқуъ пайваст нишондиҳандаҳои бақияи пасандозҳо дар ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёфтаанд. Таҳлили ҷадвали мазкур нишон дод, ки дар солҳои мавриди таҳқиқ қарор дошта ҳиссаи бақияи пасандозҳо (амонатҳо) –и вилояти Хатлон дар муқосиса ба ҷумҳурӣ мутаносибан (7,3%), (8,2%), (7,2%), (6,4%), (6,7%)-ро ташкил дод, ки ин дар қиёс ба дигар минтақаҳои кишвар бисёр паст мебошад.

Таҳлили вазъи пасандозгузории аҳолии вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки сол то сол пасандозҳои аҳолӣ дар бонкҳо афзоиш ёфта истодааст, ки дар натиҷа устувории низоми бонкӣ таъмин гардида, ба рушди иқтисодиёти мамлакат мусоидат менамояд. Барои пурра баҳо додан ба вазъи пасандозҳои аҳолӣ дар бонкҳо ва ташкилотҳои амонатию қарзӣ, диаграммаи 1 -ро таҳлил менамоем.

Диаграмаи 1.-Пасандози аҳолӣ дар муассисаҳои бонки амонатгузории вилояти Хатлон (ҳаз.сомон)

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Хатлон / Маҷмуаи оморӣ. –Бохтар, Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2025. – С . 214

Тавре аз нишондиҳандаҳои диаграммаи 1 бармеояд, маблағҳои пасандозҳои аҳолии вилояти Хатлон дар муассисаҳои бонки амонатгузории вилояти Хатлон соли 2024 нисбат ба соли 2020 - 2736912 сомони ё 6,2 % фисад афзудааст. Ҳамзамон агар дар соли 2020 ба сари ҳар як аҳолии вилояти Хатлон 12,8 сомонӣ рост ояд ва ин нишондиҳанда дар соли 2024 -18,8 сомониро ташкил медиҳад. Яке аз сабабҳои афзоши пасандозҳои аҳолӣ дар вилоят аз нигоҳи мо ин боварии мардум

нисбат ба муассисаҳои қарзии вилоят ва баланд шудани маърифати молиявии мардум мебошад. Аз ин нуқтаи назари мо маълум мешавад, ки пасандоз дар яке аз манбаъҳои молиявии таъмини сармоягўзори ба шумор рафта, дар рушди иқтисодиёти вилояти Хатлон нақши муҳим дорад, зеро афзоиши он ба беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар замина мегузорад. Аз ин рў, Ҳукумати мамлакат ва мақомоти ҳокимияти маҳалии вилоят ва шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон ҷиҳати фароҳам овардани шароитҳои мусоиди пасандозгузории аҳолӣ дар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ чораҳои заруриро амалӣ намоянд: тарғиби аҳолӣ ба пасандозгузорӣ дар бонкҳо ва ташкилотҳои амонатию қарзӣ, вобаста ба имконият баланд бардоштани фоизи пасандозҳо аз тарафи бонкҳо, фароҳам овардани шароитҳои мусоиди пасандозгузорӣ дар бонкҳо, назорати доимии пасандозҳо ва дар муҳлатҳои муайянгардида баргардонидани онҳо аз ҷониби бонкҳо.

Яке аз минтақаҳои фарогири вилояти Хатлон ин минтақаи Кўлоб маҳсуб меёбад. Дар минтақа барои дар сатҳи хуб ба роҳ мондани сатҳу сифати хизматрасониҳои бонкӣ филиалҳои бонкҳо фаъолият мекунанд. Ҷиҳати инрои Фармони Президенти Чумхурии Точикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринакдӣ” аз 22 июни соли 2023, №586 аз ҷониби Шуъба ва ташкилотҳои қарзии молиявии вилояти Хатлон дар соли 2025 корҳои зерин ба анҷом расонида шуд. Аз рузи ба тасвиб расидани фармони мазкур то санаи 31.12..2025, тибқи ҳисоботҳои пешниҳоднамудаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ 399 корхонаю муассисахои давлатӣ ва 1 272 нуқтаҳои савдою хизматрасонӣ дар минтақаи Кўлоб бо 667 адад терминали электроий ва 1 461 адад QR-рамз таъмин карда шудааст, аз он ҷумла: дар корхонаю муассисахои давлатӣ 550 адад терминали электронӣ ва 213 адад QR - рамз; -дар нуктаҳои савдою хизматрасонӣ бо 117 адад терминали электронӣ ва 1248 адад QR - рамз.

Ба санаи 31.12.2025 шумораи мизоҷоне, ки тавассути кортҳои пластики хизматрасонӣ карда мешаванд, дар ташкилотхои карзии молиявии минтақаи Кўлоб ба 661 485 нафар расидааст, ки ин нишондиханда нисбати ҳамин давраи соли гузашта (578 251 нафар) 83 234 нафар ё 14,3 % зиёд гашта, ҳамаруза ру ба афзупшавӣ доранд.

Дар диаграммаи 4 мо инфрасохтори пардохти барои қабул ва хизматрасониҳои кордҳои пардохтии давлатӣ дар вилояти Хатлон дар соли 2025 мавриди таҳлил қарор додем(нигаред ба слайди навбатӣ) .

Диаграммаи 2. - Инфрасохтори пардохт барои қабул ва хизматрасониҳои кордҳои партохти давлатӣ дар вилояти Хатлон дар соли 2025

Сарчашма: Сомонаи расмии Бонки милии Тоҷикистон, www.nbt.tj

Мавриd ба зикр аст, ки дар соли 2025 бо мақсади дар амал тадбиқ намудани ҳисобаробаркунии ғайринқди дар вилоят 1793 адад постерминал, 1484-терминалҳои элекронӣ дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд ва 829 банкоматҳо муҷаҳаз гардонида шуда аст, ки ба аҳолии вилояти Хатлон хизматрасониҳои босифати бонкиро ба роҳ мемонад. Ҳамин тариқ баъди таҳқиқ ва таҳлили вазъи хизматрасониҳои бозори минтақавии хизматрасониҳо бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии вилояти Хатлон мо ба чунин хулоса омадем:

1. Аз сабаби оне, ки дар вилояти Хатлон ягон сарбонк фаъолият намекунад аз ҳамин сабаб шояд хизматрасониҳои бонкӣ дар вилоят то андозае талаботи аҳолии вилоятро бо маҳсулотҳои бонкӣ таъмин карда наметавонад;

2. Дар вилояти Хатлон барои сатҳу сифати баланди хизмарасониҳои минтақавии бонкӣ ҳиссаи кормандони низоми бонкии минтақаи Кўлоб назаррас мебошанд. Ба санаи 31.12.2025 дар ташкилотҳои қарзии молиявии минтакаи Кулоб 1 569 нафар корманд фаъолият менамояд, ки аз ин шумораи занхо 527 нафарро ташкил медиҳанд, ки ин нишодиханда нисбати хамин давраи соли

гузашта (1515 нафар аз ин занҳо 492 нафар) 54 нафар, аз ин занхо 35 нафар зиёд гардидааст.

3. Яке аз мушкилоти асосие, ки сабаби дар сатҳи лозима расонидани хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақа, ин кадрҳои соҳибихтисоси хусусиятҳои хоси низоми бонкӣ мебошад;

4. Таҳлилҳои мо нишон дод, ки ҷиҳати хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи вилояти Хатлон чунин мушкилотҳо ҷой доранд: нагирифгани кортҳои пардохтии ройгон аз тарафи шаҳрвандон; паст будани суръати мавҷӣ интернет, лимити қувваи барқ, дар баъзан ҳолатҳо истифодаи пули нақд ҳангоми пардохти ҳаққи хизматрасонӣ дар идора ва корхонаҳои давлатӣ, дуруст истифода бурда натавонистани кортҳои пардохтӣ ва замимабарномаҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ;

Адабиёт

1. Аъзамова Т.Т. Рушди инноватсионии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Тоҷикистони муосир// Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисоддӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз [Мат]/-Душанбе-2025.-174с.

2. Ганиев Р.Г. Организационно-экономические аспекты оказания банковских услуг населению в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан): дис.…канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст]/ -Душанбе.: 2016. – 165 с

3. Комилзода Н.Б, Шарипов Н.Х. Таҳлили баъзе инноватсияҳои истифодашаванда дар бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикисто//Идоракунии давлатӣ.2025.4/2(76).С.97-104

4. Комилов Н, Саидова М. Таҳлили баъзе хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар рушди ҳисобаробаркуниҳои ғайринақдӣ// Идоракунии давлатӣ.2023.№4-2(64).С.113-119

5. Комилов Н.Б. Нақши ташкилотҳои қарзӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ// Иқтисодиёти Тоҷикистон.2022.№4-2.С.147-153 .

6. Миразизов А.Х. Государственная поддержка и система защиты финансовых инноваций в банковской индустрии Таджикистана [Текст] / Вестник РТСУ №1(65). 2019. – С.59-69.

7. Хоҷаев, Б. Б. Таҳлили ҳолати муосир ва тамоюлҳои инкишофи қарздиҳии хурд дар деҳот / Б. Б. Хоҷаев, А. Ш. Ефтаков // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 2(36). – P. 200-212. – EDN IMAFJS.

8. Шарипов Бахром Махмудович//Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методь ее снежения// Научной статьи по специальности «*Экономика и бизнес*» https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-konkurentsii-na-rynke-bankovskih-uslug-respubliki-tadzhikistan-i-metody-ee-snizheniya/viewer

Маълумот дар бораи муаллиф

Саидова Мадина Ҳасановна- ассистенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Тел: 102082880, email : madina-1992@mail.ru

Сведения об авторе

Саидова Мадина Хасановна- ассистент кафедры финансов и кредита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки, тел.: 102082880, email: madina-1992@mail.ru

About the author

Saidova Madina Khasanovna- assistant of the Department of Finance and Credit of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel.: 102082880, email: madina-1992@mail.ru

УДК: 339.138

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ КОМПЛЕКСИ МАНЗИЛИЮ КОММУНАЛӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Исматзода С.С.
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои назариявии ташаккулёбӣ ва рушди комплекси манзилию коммуналӣ дар шароити муосир баррасӣ мегардад. Қайд шудааст, ки хоҷагии манзилию коммуналӣ яке аз муҳимтарин бахши иқтисоди миллии давлат ба шумор рафта, бо ҳамаи самтҳои ҷамъиятӣ алоқаманд мебошад. Бинобар ин, таъминӣ фаъолияти бенуқсони ин бахш вазифаи муҳим ба ҳисоб рафта, барои фаъолияти самараноки ХМК ҳамчун талаботи калидӣ ҳисобида мешавад. Диққати махсус ба масъалаҳои рушди консептуалии комплекси манзилию коммуналӣ ва дар заминаи он ошкори самтҳои афзалиятноки соҳа дар шароити муосир равона гардидааст.
Калидвожаҳо: Комплекси манзилию коммуналӣ, иқтисодиёти бозоргонӣ, идоракунии самаранок, ММД, инфрасохтор, фаъолияти хоҷагидорӣ, хоҷагии манзилию коммуналӣ, хизматрасонӣ, иқтисодиёти минтақа, арзёбии иқтисодӣ, устувории инфрасохтори шаҳр ва танзими давлатӣ.
Барои иқтибос: Исматзода, С. С. Баъзе масъалаҳои назариявии ташаккулёбии комплекси манзилию коммуналӣ дар шароити бозор / С. С. Исматзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 283-288.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА В УСЛОВИЯХ РЫНКА

Исматзода С.С.
Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические вопросы формирования и развития жилищно-коммунального комплекса в современных условиях. Отмечается, что жилищно-коммунальное хозяйство является одной из ключевых отраслей национальной экономики государства и взаимосвязи со всеми сферами общественной жизни. В связи с этим обеспечение бесперебойного функционирования данной отрасли рассматривается как важнейшая задача и как ключевое условие эффективной деятельности жилищно-коммунального комплекса. Особое внимание уделяется вопросам концептуального развития жилищно-коммунального комплекса и на этой основе выявлению приоритетных направлений развития отрасли в современных условиях.
Ключевые слова: жилищно-коммунальный комплекс, рыночная экономика, эффективное управление, валовой внутренний продукт, инфраструктура, хозяйственная деятельность, жилищно-коммунальное хозяйство, услуги, региональная экономика, экономическая оценка, устойчивость городской инфраструктуры, государственное регулирование.

SOME THEORETICAL QUESTIONS OF INFRASTRUCTURE FORMATION OF THE HOUSING AND COMMUNAL COMPLEX IN MARKET CONDITIONS

Ismatzoda S.S.
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

Abstract. The article considers the theoretical aspects of the formation and development of the housing and communal services complex under contemporary conditions. It is emphasized that the housing and communal services sector represents one of the key sectors of the national economy and is closely interconnected with all spheres of social life. In this regard, ensuring the uninterrupted functioning of this sector is regarded as a paramount objective and a key prerequisite for the effective performance of the housing and communal services complex. Particular attention is given to issues of the conceptual development of the housing and communal services complex and, on this basis, to the identification of priority directions of sectoral development in modern conditions.
Keywords: housing and communal services complex, market economy, effective management, gross domestic product, infrastructure, economic activity, housing and communal services, service provision, regional economy, economic evaluation, urban infrastructure sustainability, state regulation.

Гузориши масъала. Дар шароити рушди муносибатҳои нави иқтисодӣ масъалаҳои идоракунии самараноки комплекси манзилию коммуналӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати

иқтисодии ҳар як кишвар ба шумор меравад. То кунун барои давлатҳои собиқ шуравӣ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди асосҳои назариявии мутобиқшуда ба шарту шароити мақомоти маҳаллӣ ҳамчун вазифаи муҳимтарини илми муосир ва истеҳсолот боқӣ мемонад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба мавзуи мазкур таҳқиқотҳои илмӣ аз ҷониби муҳаққиқон аз қабили Абдуллаева С.З., Жилина Н.Н., Исмаилова С.А., Кодирзода Д.Б.Ю, Ларионова Ю.В., Маркова Т.В., Мирзокаримов О.А., Наджмидинов А.А., Тошов Т..Дж., Шишкина Е.В., Шодиева З.Н. ва дигарон гузаронида шудааст.

Мақсади мақола омӯзиши баъзе масъалаҳои назариявии ташаккулёбии комплекси манзилию коммуналӣ дар шароити бозор мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар мавриди зиёдшавии аҳолӣ, шаҳршавии (урбанизатсия) босуръат ва зичшавии ҳудудии фаъолияти хоҷагидорӣ танҳо комплекси манзилию коммуналӣ метавонад нақши ифрасохтори лозимаро иҷро намояд. Маҳз аз эътимоднокӣ, низомнокӣ ва самаранокии комплекси манзилию коммуналӣ таъмини шароити созанда барои истиқоматкунандагон, бехатарии санитарӣ-эпидемиологӣ, ҳолатӣ экологӣ ва ҷалбӣ сармоя дар ҳудуди шаҳр, вобастагии мустақим дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан дар шаҳри Душанбе, як қатор омилҳои иловаги, аз ҷумла, сатҳи баланди хурдашавии фондҳои истиқоматии асосӣ, фарсудашавии инфрасохтори хоҷагии манзилию коммуналӣ, низоми ғайрисамараноки танзими нархнома, номунтаззамии пардохтҳо аз ҷониби шаҳрвандон ва соҳаи тиҷорат вуҷуд доранд.

Ин омилҳо метавонанд ба норасоии маблағгузорӣ ва сифати хизматрасонӣ таъсир расонанд. Дар баробари ин, набудани низоми ягона ва парокандагии ниҳодҳои идоракунӣ, дастнорасии маблағҳои дарозмуҳлат ва осебпазирӣ аз таҳдидҳои беруна ба монанди таҳдидҳои нархӣ, иқлимӣ, технологӣ-инноватсионӣ ва ғайра таъсири манфӣ ба раванди татбиқи навсозиҳо ва тақвияти самаранокии фаъолияти корӣ мерасонад.

Инчунин омилҳои болозикр сабаби душворшавии таъмини эътимоднокӣ ва шаффофияти фаъолияти кории ниҳодҳои хизматрасон ба шумор мераванд. Бинобар ин ҷиҳати таҳияи қарорҳо омӯзиши тартиби ташкилӣ-иқтисодии идоракунии комплекси манзилию коммуналӣ моҳияти илмӣ пайдо намуда дар натиҷа ба пастшавии хароҷотҳо, рушди устувор ва баланд бардоштани устувории инфрасохтори шаҳр, оварда мерасонад.

Таҳлили комплексии самти мазкур имконияти ба роҳ мондани фаъолияти ҳамгироёнаи ниҳодҳои хизматрасонро тариқи модели ягонаи идоракунӣ, фароҳам оварда пайваставшавии ҳадафҳои сиёсати иҷтимоӣ, маҳдудиятҳои буҷавӣ ва талаботҳо нисбат ба сифати хизмтарасониҳоро, таъмин менамояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити ташаккулёбии фаъолияти рақамӣ ва гузариш ба КМК-и ҳушманд (смарт) мубрамияти мавзуъи тадқиқотӣ аҳаммияти дучандро пайдо карда, саривақтӣ ва рузмарра ба шумор меравад.

Вобаста ба мавзуи тадқиқот бояд қайд кард, ки дар замони тағйироти технологӣ ва такмилдиҳии институтсионалӣ зарурати таҳияи стандартҳои сифат, ченакҳои натиҷанокӣ ва меъёрҳои танзимӣ ба миён меояд, ки дар навбати худ онҳо тавозуни манфиатҳои муштариён, таъминотчиён ва давлатро таъмин менамоянд.

Бо назардошти нуқтаҳои болозикр вазифаи илмӣ-амалӣ муқаррар мешавад, ки дар он асосноккунӣ ва таҳияи механизмҳои устувори ташкилӣ-иқтисодии идоракунии комплекси манзилию коммуналии шаҳри калон, пешбинӣ шудааст. Ин механизмҳо ҳамчун таъминкунандаи фаъолияти самараноки хоҷагии манзилию коммуналӣ, сифати хизматрасонӣ, устувории молиявӣ ва дурнамои навсозии инфрасохтори шаҳр хизмат менамоянд.

Бояйд қайд намуд, ки хоҷагии манзилию коммуналӣ қисми таркибии асосии комплекси манзилию коммуналӣ буда, коршоямии қобилияти фаъолнокӣ КМК аз он вобастагии калон дорад. Новобаста аз ин, қайд кардан зарур аст, ки хоҷагии манзилию коммуналӣ яке аз муҳимтарин бахши иқтисоди миллии давлат ба шумор рафта, бо ҳамаи самтҳои ҷамъиятӣ алоқаманд мебошад. Бинобар ин, таъминӣ фаъолияти бенуқсони ин бахш вазифаи муҳими давлатӣ буда, барои фаъолияти самараноки ХМК ҳамчун талаботи калидӣ ҳисобида мешавад.

Дар корҳои илмӣ мафҳумҳои ХМК ва КМК дар аксариат маврид ба як маъно аз тарафи олимони мухталиф истифода мешаванд. Мо дар кори диссертатсионӣ ХМК-ро ҳамчун унсури КМК мавриди барраси қарор додем. Бояд қайд кард, ки таҳқиқи мо дар мақолаи мазкур ба масъалаи идоракунии самаронокӣ ХМК бахшида шуда, дар он муаммоҳои мавҷудбуда ошкор мегарданд.

Самаранок ба роҳ мондани фаъолияти хоҷагидорӣ дар самти хизматрасонии коммуналӣ метавонад ба дигар соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ таъсири мусбӣ расонад. Аз ин лиҳоз, дар бисёр корҳои

илмии олимон соҳаи хоҷагидории коммуналӣ моҳияти иқтисодиро бештар дар бар гирифта, ҳамчун соҳаи муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ арзёбӣ мегардад. Дар ин ҷо гап сари он меравад, ки маҳз рушди хоҷагидории коммуналӣ бо ҷанбаҳои гуногуни хеш рушди ҷомеъаи муосирро муайян мекунад.

Ба ақидаи Ларионова Ю. В. Ва Ларионова А. Н. ХМК ҳамчун системаи кушодаи иқтисодӣ, ки барои таъмини фаъолияти худ захираҳои заруриро аз муҳити беруна гирифта, бо мақсади истеъмол онҳоро тағйир медиҳад [6, с. 23].

Аз нигоҳи назариявӣ, таҳлили муаммои баррасишаванда ба таҳлили самаранокии иқтисодӣ, сатҳу сифати хизматрасонии коммуналӣ, истифодаи самараноки захираҳо ва монанди инҳо нигаронида шудааст. Хоҷагии манзилӣ ҳамчун маҷмуи бахши иҷтимоӣ-иқтисодӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, мақсади асосии он таъмини талаботи аҳолӣ мебошад.

Таҳлили адабиети иқтисодӣ низ нишон медиҳад, ки "хоҷагии манзилию коммуналӣ" ҳамчун соҳаи хоҷагии халқ ба ҳисоб меравад, ки ҳадафи асосии фаъолияти он қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ ба хизматрасониҳое мебошад, ки шароити муқаррарии зиндагӣ ва кори онҳоро таъмин мекунанд [2, с. 195].

Қайд кардан зарур аст, ки дар доираи назарияҳои мухталифи иқтисодӣ, хоҷагии коммуналӣ ҳамчун соҳаи дорои хусусияти монополӣ низ баррасӣ мешавад. Албатта, чунин ҳолат зарурати танзими давлатро дар назорати тарифҳо, раванди сифати хизматрасониҳо ба аҳолӣ ва монанди инҳо асоснок менамояд. Бинобар ин, таҳлили масъалаҳои назариявии хоҷагии коммуналӣ ва таҷрибавии хизматрасонӣ дар ин самт бояд на танҳо самаранокии иқтисодӣ, балки таъсири дигар самтҳоро низ дар бар гирад.

Ҳамин тариқ, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, “ки дараҷаи рушд ва фаъолияти хоҷагии коммуналӣ ба сатҳи некӯаҳволии инсон, шароити зиндагии ӯ, шароити санитарию гигиенӣ ва тозагӣ, инчунин ба сатҳи ҳосилнокии меҳнати ӯ таъсири назаррас мерасонад”. Инчунин метавон чунин тафсир кард, ки хизматрасониҳои хоҷагии коммуналӣ ба унсури инфрасохтори иҷтимоӣ дохил мешаванд, ки тавассути он таъмини ҳаёти муқаррарии рӯзгори аҳолӣ ва инчунин инфрасохтори муҳандисӣ дар қаламравҳои мушаххас таъмин карда мешавад [1, с. 18].

Аз таҳлилҳои олимони хориҷӣ оиди хоҷагии манзилию коммуналӣ бармеояд, ки соҳаи мазкур ба равишҳои гуногун такя менамояд. Чунин равишҳо аз унсурҳои бо ҳам вобаста ва равишҳои иқтисодиву иҷтимоӣ иборат мебошад.

Дар бораи назарияи комплекси манзилию коммуналӣ сухан ронда хусусиятҳои хоҷагии манзилию коммуналӣ ошкор намудан лозим меояд. Бояд дуруст дарк кард, ки дар бисёр корҳои илмӣ хоҷагии манзилию коммуналӣ унсури асосии комплекси манзилию коммуналӣ баҳогузорӣ гашта, барои муайян намудани хусусиятҳои онҳо масъалаҳои ХМК баррасӣ мегарданд.

Ҷадвали 1. - Хусусиятҳои муқоисавии хоҷагии манзилию коммуналӣ ва комплекси манзилию коммуналӣ

Меъёри муқоиса	**Хоҷагии манзилию коммуналӣ (ХМК / ЖКХ)**	**Комплекси манзилию коммуналӣ (КМК / ЖКК)**
Моҳият	Соҳаи фаъолияти хоҷагидорӣ оид ба расонидани хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ ба аҳолӣ	Маҷмӯи соҳаҳо, корхонаҳо, инфрасохтор ва институтҳои идоракунӣ дар соҳаи ХМК
Доираи фарогирӣ	Маҳдуд (амалӣ)	Васеъ (системавӣ ва сохторӣ)
Вазифаи асосӣ	Таъмини аҳолӣ бо хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ	Таъмини фаъолияти устувор ва рушди низоми ХМК
Таркиб	Хизматрасониҳои манзилӣ ва коммуналӣ, нигоҳдорӣ ва истифодаи фонди манзил	ХМК, ташкилотҳои таъминкунандаи захираҳо, шабакаҳои муҳандисӣ, мақомоти идоракунӣ, механизмҳои сармоягузорӣ
Объекти идоракунӣ	Фонди манзил ва хизматрасониҳои коммуналӣ	Тамоми низоми соҳаҳо ва инфрасохтори манзилию коммуналӣ
Нақши иқтисодӣ	Қонеъ намудани эҳтиёҷоти ҷории аҳолӣ	Таъмини рушди иҷтимоию иқтисодии устувори ҳудудҳо
Истифода дар таҳқиқоти илмӣ	Таҳлили сифат ва дастрасии хизматрасониҳо	Таҳлили сохтор, самаранокӣ, сармоягузорӣ ва ислоҳоти соҳа

Сарчашма: Шишкина Е.В. *Экономика жилищно-коммунального хозяйства.* – М.: Юрайт, 2019. – С. 14–15; Жилина Н.Н. *Жилищно-коммунальный комплекс: теория и практика развития*. – М.: Экономика, 2018. – С. 27–28; Маркова Т.В. *Государственное регулирование ЖКХ*. – СПб.: Питер, 2020. – С. 9–10.

Аз ҷадвал бармеояд, ки байни мафҳумҳои зерин алоқамандии сахт вуҷуд дошта, худи хоҷагии манзилию коммуналӣ дар низоми комплекси манзилию коммуналӣ мавқеъи асосиро ишғол менамояд. Бинобар ин бисёр корҳои олимон дар таҳлили ХМК ба масъалаҳои ташаккулёбии маҳз ХМК пеш аз ҳама диққати асосӣ равона мегардонанд. Агар ХМК дар шароити кунунӣ ба масъалаҳои фаъолияти мустақими расонидани хизматрасониҳо диққат равона намояд, пас КМК дар ин ҷо ҳамчун як низоми васеъ ва мураккаби иқтисодӣ баромад мекунад, ки фаъолияти ХМК-ро низ дар бар мегирад.

Тавре аз ҷадвал бармеояд, ХМК бисёртар чун бахши фаъолияти хоҷагидорӣ баромад намуда, ба расонидани хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ ба аҳолӣ машғул мебошад. Дар чунин шароит миқёси фарогирии он маҳдуд мегардад ва фақат нигоҳдорию истифодаи фонди манзилро дар бар мегирад. Дар ин раванд инчунин идоракунии самараноки таъмини хизматрасониҳои ҷорӣ низ ҳамроҳ мешаванд.

“Дар муқоиса, КМК мафҳуми васеъ ва системавӣ мебошад, ки на танҳо худи ХМК, балки тамоми маҷмӯи соҳаҳо, корхонаҳо, шабакаҳои муҳандисӣ, институтҳои идоракунӣ ва механизмҳои сармоягузориро дар бар мегирад. Вазифаи асосии КМК таъмини фаъолияти устувор ва рушди дарозмуддати низоми манзилию коммуналӣ буда, нақши он дар рушди иҷтимоию иқтисодии устувори ҳудудҳо махсусан муҳим аст [11, с. 45-50].”

Ҳамин тавр, фарқияти ин ду мафҳум дар он ифода меёбад, ки ХМК дар доираи фаъолияташ барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ амалӣ менамояд ва КМК чун низоми васеъи идоракунӣ ин равандҳоро ба тартиб медарорад. Чунин фарқият дар тадқиқотҳои олимони мухталиф низ омадааст ва барои таҳкими соҳаи мазкур аҳаммияти калон дорад. Худи мафҳуми ХМК ва истифодаи самараноки он барои таъмини хизматрасониҳо дар сатҳи баланд ва босифат агар ифода гардад, пас КМК равандҳои ташкилию сармоягузорӣ ва назорати фаъолияти манзилию коммуналиро таъмин менамояд.

Хоҷагии манзилию коммуналӣ соҳаи хизматрасониро инъикос мекунад, дар ҳоле ки комплекси манзилию коммуналӣ доираи васеи муносибатҳои иқтисодӣ ва ташкилиро, ки фаъолияти ин соҳаро таъмин мекунанд, фаро мегирад [7, с. 9-10].

Олими дигар Жилина Н.Н дуруст қайд менамояд, ки комплекси манзилӣ-коммуналӣ бояд ҳамчун системаи мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ, аз ҷумла корхонаҳои хоҷагии манзилӣ, инфрасохтори муҳандисӣ, мақомоти идоракунӣ ва механизмҳои маблағгузорӣ баррасӣ карда шавад [3, с. 27-28].

Вобаста ба мавзуи тадқиқот бояд қайд кард, ки дар заминаи омузиши ақидаҳои гуногуни олимони хориҷӣ оиди масъалаҳои назариявӣ ва ташаккулёбии ХМК олимони ватанӣ низ корҳои зиёди илмиро ба анҷом расонидаанд.

Яке аз аввалин корҳое, ки ба ташаккул ва рушди системаи идоракунии хоҷагии манзилии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст, тадқиқоти диссертатсионии Тошев Т. Ҷ мебошад, ки дар он “ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи хоҷагии манзилӣ ва танзими онҳо асоснок карда, инчунин тавсияҳои илмии асоснок оид ба такмили сохтори ташкилию идоракунии хоҷагии манзилӣ дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ таҳия шудаанд [10, с. 11].”

Қайд кардан зарур аст, ки дар низоми ХМК гарчанде, ки олимон шарҳи мухталиф дода бошанд ҳам, дар муайян намудани нишондиҳандаҳои иқтисодии он ҳама бар як ақида розӣ мебошанд. Ба чунин нишондиҳандаҳо вазъӣ фондҳои асосӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва арзиши аслию монанди инҳо дохил мешаванд. Дар баробари ин нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ аз қабили хизматрасонӣ ба аҳолӣ низ дар низоми ХМК мавқеъи махсусро ишғол менамояд.

Масалан, муҳаққиқи ватанӣ З. Н. Шодиева дар доираи тадқиқоти худ, ки ба ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст, қайд менамояд, ки "хоҷагии манзилию коммуналӣ яке аз соҳаҳои калонтарин ва муҳимтарини соҳаи иҷтимоии Тоҷикистон мебошад.”

Муҳимтарин вазифаҳои иҷтимоии давлат таъмини шаҳрвандони худ бо манзили дастрас ва бароҳат мебошад. Манзилҳои арзанда, хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ, ки талаботи

истеъмолии одамонро қонеъ мекунанд, нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии сатҳ ва сифати зиндагии аҳолиро муайян мекунанд [12, с. 62].

Бояд қайд кард, ки дар шароити муносибатҳои нави рушди иқтисодӣ самтҳо илмии ташаккулёбии ХМК пеш аз ҳама бинобар сабаби ба талаботи замони муосир мутобиқ намудан, ба масъалаҳои ислоҳоти фаъолияти хоҷагидории кишвар, диверсификатсияи ҷанбаҳои иқтисодию сармоягузорӣ, рушди шарикии давлатию хусусӣ ва монанди инҳо диққати махсус равона мегардад. Ҳадафи асосӣ низ баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва сатҳи зиндагии аҳолӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, соҳаи мазкур барои рушди иқтисодиёту соҳаи иҷтимоӣ аҳаммияти басо калон дорад.

Кодирзода Д.Б. ва Асаншоева А. ХМК-ро ҳамчун қисми муҳими иҷтимоӣ ва ниҳоят муҳими сиёсати иҷтимоии давлатӣ эътироф мекунанд, ки дар он мушкилоти назаррас, ки ҳалли фаврии онро талаб мекунанд, мутамарказ карда шудаанд. Дар робита ба ин, сиёсат дар соҳаи хоҷагии манзил ба доираи васеи аҳолӣ, субъектҳои хоҷагидор, мақомоти идоракунии давлатӣ дар сатҳҳои гуногун, инчунин ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ дахл дорад [5, с. 137].

Олими дигари ватанӣ Мирзокаримов О. А. дар тадқиқи масъалаҳои мубрами рушди системаи хоҷагии манзил дар шароити таъминоти иттилоотӣ таъкид менамояд, ки хоҷагии манзилӣ ҳамчун системаи мураккаби иқтисодӣ ба фароҳам овардани шароит барои таъмини фаъолияти ҳаётии аҳолӣ, такрористеҳсолии захираҳои инсонӣ, инчунин барои фаъолият ва рушди устувори маҷмааҳои хоҷагии халқ асос мебошад [8,85].

Дар адабиётҳои иқтисодӣ тавре, ки мо қайд кардем мафҳуми ХМК ба таври мухталиф шарҳ дода шудааст. Оиди мафҳуми мазкур олимони гуногуни ватанӣ низ ақидаҳои гуногунро пешниҳод карда, онро ҳамчун воситаи хизматрасонии аҳолӣ номидаанд.

Хоҷагии манзилию коммуналӣ аз ҷониби олимонӣ зиёд ҳамчун муҳимтарин соҳаи иқтисодиёт шарҳ дода мешавад, ки ҷиҳати таъмини шароити мусоид барои зиндагии аҳолӣ мусоидат менамояд ва пайвастшавии идоракунии фонди манзилро инчунин таъмини хизматрасониҳои коммуналиро таъмин менамояд. Зери мафҳуми ХМК маҷмуъи хизматрасониҳои байнисоҳавии мураккаб ва инфрасохторӣ бо фарогирии истифодабарии манзил, об, гармӣ, барқ, обпартовҳо ва ободонӣ, фаҳмида мешавад.

Наҷмиддинов А. А. дар ҷараёни таҳқиқи масъалаҳои калидии мониторинги истифодаи маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд менамояд, ки хоҷагии манзилию коммуналӣ дар шароити муосир яке аз соҳаҳои асосии таъмини ҳаёти шаҳрвандон дониста шуда, ба ин васила аҳамияти иҷтимоии ин соҳаи иқтисоди миллиро таъкид менамояд [9, с. 74].

Инчунин, Исмоилова С. А., қайд менамояд, ки хоҷагии манзилӣ соҳаи муҳимтарини иқтисодиёти миллӣ мебошад, зеро корхонаҳо ва ташкилотҳои хоҷагии манзилӣ на танҳо фаъолияти ҳаётии маҳалҳои аҳолинишинро таъмин мекунанд, балки ба иқлими иҷтимоӣ ва сиёсии кишвар таъсири калон мерасонанд [4, с. 25].

Ҳамин тариқ, тибқи таҳлилҳо, хоҷагии манзилию коммуналӣ зернизоми иқтисодиёт буда, маҷмааи бахшҳо, соҳаҳо корхонаҳо ва хадамотҳои таъминкунандаи аҳоли бо хизматрасониҳои коммуналии аввалиндараҷа яъне об, барқ, гармӣ ва монанди инҳо, инчунин хизматрасиноҳои нигаҳдорӣ ва истифодабарии фонди манзилӣ, ба шумор меравад. Дар қиёс бо ХМК, мафҳуми КМК васеътар буда, қисмати таркибии иқтисодӣ, меъёрӣ, идоракунӣ ва захиравии соҳаро фарогир мебошад.

Комплекси манзилию коммуналӣ ҳамчун бахши иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, аз идоракунии касбӣ ва хизматрасонии иншоотҳои манзилии ғайриманқул яъне биноҳои истиқоматии баландошёна, инчунин таъмини хизматрасониҳои коммуналӣ ҷиҳати муҳайё намудани шароити арзанда барои истиқоматкунандагони чунин иншоотҳо, иборат мебошад.

Агар мазмуни васеъи комплекси манзилию коммуналиро шарҳ диҳем, метавон қайд намуд, ки он зернизоми сохтории иқтисодиёт буда, дорои инфрасохтори истеҳсолӣ, шабакаҳои инженерӣ ва ниҳодҳои таъминкунандаи захираҳо, низоми ташкилӣ-идоракунӣ, заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва молиявию иқтисодӣ, инчунин дорои муштариён ба монанди аҳолӣ ва монанди инҳо мебошад.

Хулоса. Дар асоси таҳлил ва шарҳи ду мафҳуми асосии истилоҳот метавон хулоса бароварда, ки комплекси манзилию коммуналӣ дар қиёс бо хоҷагии манзилию коммуналӣ натанҳо соҳаи таъмини хизматрасониҳоро дар бар мегирад, балки ҳамаи механизмҳои идоракунӣ ва институтсионалиро фаро мегирад, ки тариқи онҳо фаъолияти мунтазами ҳудуди маъмуриро таъмин менамоянд.

Комплекси манзилию коммуналӣ аз манзилҳои истиқоматии бисерхонагӣ (бомҳо, намои зоҳирӣ, таҳхонаҳо, лифтҳо ва ғайра); низоми муҳандисии дохили биноҳо (шабакаҳои таъминоти

гармӣ, об, корезӣ ва барқ дар дохили бино); ҳудуди назди биноҳо (ҳавлиҳо, майдончаҳо, кабудизоркунӣ); инчунин низоми хизматрасонии ин биноҳо-ташкилотҳои идоракунанда, хадаматҳои диспетчерӣ, дастаи таъмирӣ, ташкилотҳои таъминкунандаи захираҳо (шабакаҳои гармӣ, муассисаи обтаъминкунӣ ва таъминоти барқ), иборат мебошад.

Бинобар ин, метавон чунин хулоса бароварда, ки комплекси манзилию коммуналӣ аз ду қисмат иборат мебошад. Ба қисмати якум ниҳодҳои таъминкунадаи стандартҳои зист дар шаҳр ба монанди биноҳои истиқоматӣ ва иншоотҳои коммуналӣ дохил мешаванд. Ва ба қисмати дуюм ниҳодҳои идоракунандаи ин хоҷагӣ ба монанди кумита ва идораҳои шаҳрӣ, хадамотҳои ноҳиявӣ ва ғайра тааллуқ доранд.

Таҳқиқотҳои гузаронидашуда дар заминаи иқтидори илмию назариявӣ тасдиқ менамоянд, ки зарурати таҷдиди институтсионалии идоракунии КМК, рушди фазои рақобат ва баланд бардоштани самаранокӣ, инчунин муосиргардонии инфрасохторӣ ва тақвияти устувории молиявӣ ҳамчун шартҳои муҳими фаъолияти хоҷагидории муосири кишвар ба ҳисоб мераванд.

Адабиёт

1. Абдуллаева С.З. Становление и развитие саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг (на материалах Республики Таджикистан). З.С. Абдуллаева Дисс...к.э.н. 08.00.05. Душанбе 2021 с. 18.

2. Большая советская энциклопедия. В 30 -томах. Том -9. Москва. Политиздат. 1972. – С. 195.

3. Жилина Н.Н. Жилищно-коммунальный комплекс: теория и практика развития. – М.: Экономика, 2018. – С. 27–28.

4. Исмаилова С.А. Финансовое обеспечение развития жилищно коммунального хозяйства Республики Таджикистан. С.А. Исмаилова. дисс...к.э.н. 08.00.07. Душанбе 22023. С.25.

5. Кодирзода Д.Б. Финансирование жилищно-коммунального хозяйства города Хорога: состояние и проблемы//. Д.Б.Кодирзода., А. Асаншоева. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. № 10-2. С. 137.

6. Ларионова Ю.В. Управление развитием жилищно-коммунального комплекса мегаполиса//Под редакцией С.А. Павловой. Москва, 2013. –С. 23.

7. Маркова Т.В. Государственное регулирование ЖКХ. – СПб.: Питер, 2020. – С. 9–10.

8. Мирзокаримов О.А. Сущность системы ЖКХ и обеспечение защиты ее информации//. О.А. Мирзокаримов. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 9. С. 85

9. Наджмидинов А.А. Мониторинг использования бюджетных средств//. А.А.Наджмидинов. Известия ВУЗов (Кыргызстан). 2015. № 10. С. 74.

10. Тошов Т..Дж. Формирование и развитие системы управления жилищно-коммунальным хозяйством Республики Таджикистан: Т..Дж Тошов. диссертация... кандидата экономических наук : 08.00.05 Душанбе, 2007. –С. 11.

11. Шишкина Е.В. Жилищно-коммунальный комплекс как фактор социально-экономического развития регионов // Е.В Шишкина. *Экономика и управление*. – 2016. – №4. – С. 45–50.

12. Шодиева З.Н. Рыночные механизмы развития конкуренции в сфере жилищно-коммунальных услуг// З.Н.Шодиева В сборнике: Финансы, налоги и учет в странах дальнего и ближнего зарубежья: инновационные решения. сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции. 2017. С. 62.

Маълумот дар бораи муаллиф

Исматзода Сомон Сулаймон-муаллими калони кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33.

Сведения об авторе

Исматзода Сомон Сулаймон-старший преподаватель кафедры государственного управления и национальной экономики Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33.

About the author

Ismatzoda Somon Sulaymon-senior teacher of the chair of public administration and national economy Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.

УДК: 331.1

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОЦЕНКИ И ТРАНСФОРМАЦИИ ЭФФЕКТОВ ОБУЧЕНИЯ СОТРУДНИКОВ НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Чжан Цян
Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Аннотация. В условиях глобализации и технологической революции производственные предприятия сталкиваются с неотложной задачей трансформации, модернизации и перестройки своей базовой конкурентоспособности. Сотрудники, как основные носители знаний и навыков, повышают свои возможности и качество, напрямую влияя на выживание и развитие предприятий. Данное исследование фокусируется на заключительном этапе обучения сотрудников на производственных предприятиях — оценке и переносе эффективности — и направлено на систематическую разработку научного и практического механизма оценки и переноса. Кроме того, исследование фокусируется на ключевых механизмах, способствующих преобразованию результатов обучения в производительность труда и преимущества для предприятия, включая системы организационной поддержки, многомерные механизмы стимулирования, а также механизмы динамического отслеживания и обратной связи.

Наконец, опираясь на примеры ведущих отечественных и зарубежных компаний, исследование предлагает подходы к постоянному повышению эффективности обучения посредством регулярной оценки и анализа, тесного соответствия корпоративной стратегии, инновационных методов обучения и укрепления межведомственного взаимодействия. Данное исследование не только обогащает теоретический аспект оценки и трансформации обучения, но и предоставляет практическое руководство для производственных предприятий по повышению отдачи от инвестиций в обучение и укреплению их конкурентных преимуществ в сфере развития талантов.

Ключевые слова: Оценка эффективности обучения, модель Киркпатрика, трансформация результатов, производственные предприятия, перенос обучения, человеческий капитал, окупаемость инвестиций, механизмы стимулирования, организационная поддержка, четвертая промышленная революция, корпоративная стратегия.

Для цитирования: Чжан, Ц. Исследование механизма оценки и трансформации эффектов обучения сотрудников на производственных предприятиях / Ц. Чжан // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 289-298.

RESEARCH ON THE MECHANISM FOR EVALUATING AND TRANSFORMING THE EFFECTS OF EMPLOYEE TRAINING AT MANUFACTURING ENTERPRISES

Chjan Syan
Tajik Pedagogical Institute in Penjikent

Annotation. In the context of globalization and the technological revolution, manufacturing enterprises face the urgent task of transformation, modernization, and restructuring of their core competitiveness. As the primary carriers of knowledge and skills, employees enhance their capabilities and quality, directly impacting the survival and development of enterprises. This study focuses on the final stage of employee training at manufacturing enterprises—effectiveness evaluation and transfer—and aims to systematically develop a scientific and practical mechanism for evaluation and transfer.

Furthermore, the research focuses on key mechanisms that facilitate the conversion of training results into labor productivity and corporate advantages, including organizational support systems, multidimensional incentive mechanisms, and dynamic tracking and feedback mechanisms. Finally, drawing on examples from leading domestic and foreign companies, the study proposes approaches to continuously improving training effectiveness through regular evaluation and analysis, close alignment with corporate strategy, innovative training methods, and strengthening cross-departmental interaction. This research not only enriches the theoretical aspects of training evaluation and transformation but also provides a practical guide for manufacturing enterprises to increase the return on investment (ROI) in training and strengthen their competitive advantages in talent development.

Keywords: training effectiveness evaluation, Kirkpatrick model, transformation of results, manufacturing enterprises, transfer of training, human capital, return on investment (ROI), incentive mechanisms, organizational support, Fourth Industrial Revolution, corporate strategy.

ТАҲҚИҚИ МЕХАНИЗМИ АРЗЁБӢ ВА ТРАНСФОРМАТСИЯИ САМАРАНОКИИ

ОМӮЗИШИ КОРМАНДОН ДАР КОРХОНАҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ

Чжан Сян
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Аннотатсия. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва инқилоби технологӣ корхонаҳои истеҳсолӣ бо вазифаи таъхирнопазири трансформатсия, навсозӣ ва бозсозии рақобатпазирии асосии худ рӯ ба рӯ мешаванд. Кормандон ҳамчун барандагони асосии дониш ва малакаҳо, имконият ва сифати худро баланд бардошта, мустақиман ба зиндамонӣ ва рушди корхонаҳо таъсир мерасонанд. Ин таҳқиқот ба марҳилаи ниҳоии омӯзиши кормандон дар корхонаҳои истеҳсолӣ — арзёбӣ ва интиқоли самаранокӣ — нигаронида шуда, ба таҳияи мунтазами механизми илмӣ ва амалии арзёбӣ ва интиқоли натиҷаҳо равона гардидааст.

Илова бар ин, таҳқиқот ба механизмҳои калидие таваҷҷӯҳ мекунад, ки ба табдили натиҷаҳои омӯзиш ба маҳсулнокии меҳнат ва бартариҳои корхона мусоидат мекунанд, аз ҷумла системаҳои дастгирии ташкилӣ, механизмҳои ҳавасмандгардонии бисёрҷабҳа, инчунин механизмҳои пайгирии динамикӣ ва алоқаи баръакс. Дар ниҳоят, дар асоси намунаҳои ширкатҳои пешбари дохилӣ ва хориҷӣ, таҳқиқот равишҳоро барои баланд бардоштани доимии самаранокии омӯзиш тавассути арзёбӣ ва таҳлили мунтазам, мувофиқати зич бо стратегияи корпоративӣ, усулҳои инноватсионии омӯзиш ва таҳкими ҳамкории байниидоравӣ пешниҳод мекунад. Ин таҳқиқот на танҳо ҷанбаи назариявии арзёбӣ ва трансформатсияи омӯзишро ғанӣ мегардонад, балки барои корхонаҳои истеҳсолӣ оид ба баланд бардоштани фоидаи сармоягузорӣ ба омӯзиш ва таҳкими бартариҳои рақобатии онҳо дар соҳаи рушди истеъдодҳо роҳнамои амалӣ медиҳад.

Калимаҳои калидӣ: арзёбии самаранокии омӯзиш, модели Киркпатрик, трансформатсияи натиҷаҳо, корхонаҳои истеҳсолӣ, интиқоли омӯзиш, сармояи инсонӣ, фоидаи сармоягузорӣ, механизмҳои ҳавасмандгардонӣ, дастгирии ташкилӣ, инқилоби чоруми саноатӣ, стратегияи корпоративӣ.

Введение: Актуальность и контекст исследования

В настоящее время мир переживает Четвертую промышленную революцию, в центре которой – искусственный интеллект, большие данные и Интернет вещей (IoT). Это коренным образом меняет глобальный экономический ландшафт и промышленную экосистему. Производственные компании, являющиеся основой реальной экономики, сталкиваются не только с растущей рыночной конкуренцией, но и с всеобъемлющим воздействием ускорения технологических итераций и инноваций в бизнес-моделях [4, С. 133-139]. В этом контексте конкурентное преимущество компании все больше зависит от качества и адаптивности ее человеческого капитала. Постоянное обучение и повышение квалификации сотрудников считаются ключевыми стратегическими инициативами, направленными на повышение квалификации сотрудников, стимулирование инновационного потенциала и, в конечном итоге, на развитие организации [9].

Однако суровая реальность заключается в том, что многие производственные компании, вложив значительные средства и ресурсы в обучение сотрудников, часто не достигают ожидаемой отдачи. Существует значительный «разрыв в передаче» между образовательными мероприятиями и повышением эффективности бизнеса. Этот разрыв обусловлен двумя основными факторами: во-первых, неадекватной системой оценки эффективности обучения. Оценки многих компаний ограничиваются поверхностными опросами удовлетворенности (уровень отклика) или тестами знаний (уровень усвоения), не давая эффективного измерения изменений в поведении сотрудников (уровень поведения) и конечного вклада обучения в организационную эффективность (уровень результатов) [6]. Этот однобокий метод оценки и ненаучные показатели затрудняют точную диагностику истинной эффективности обучения и руководство последующими улучшениями. Во-вторых, отсутствует механизм переноса результатов обучения. Возможность применения обучения на рабочем месте во многом зависит от таких факторов, как рабочая среда, поддержка руководителя, атмосфера в коллективе и механизмы стимулирования [3, С. 63-105]. Компании часто пренебрегают созданием условий, способствующих переводу и применению сотрудниками своих навыков после обучения, что приводит к быстрому забыванию или бездействию содержания обучения и значительным потерям инвестиций.

Таким образом, вопрос о том, как систематически и научно оценивать фактический эффект обучения и создавать действенный механизм, способствующий преобразованию результатов обучения в реальную производительность и корпоративные выгоды, стал ключевым вопросом,

который необходимо срочно решить в современных практиках развития и управления человеческими ресурсами на производственных предприятиях.

Теоретическая и практическая ценность

Данное исследование посвящено оценке эффективности и механизму трансформации обучения сотрудников на производственных предприятиях и имеет важное теоретическое значение и практическую значимость.

Теоретическая значимость заключается в следующем: во-первых, систематическая интеграция и углубление применения четырёхслойной модели Киркпатрика, в частности, посредством локализованного построения и методологического изучения индикаторов оценки на поведенческом и конечном уровнях, данное исследование может обогатить и развить теоретическую основу оценки обучения. Во-вторых, существующие исследования относительно фрагментарно фокусируются на звене «трансформация», следующем за «оценкой». В данном исследовании механизм трансформации систематически структурирован на три подсистемы: поддержка, мотивация и обратная связь, и исследуются их внутренние связи. Это способствует углублению понимания теории трансформации обучения и устранению недостатков существующих теорий в области интеграции систем механизмов [14, С. 333–360]. Наконец, объединяя оценку, трансформацию и постоянное совершенствование в динамический замкнутый цикл исследований, данное исследование предоставляет информацию для построения более полной теоретической системы управления эффективностью обучения.

Практическая значимость данного исследования заключается в следующем: оно призвано предоставить производственным компаниям эффективный «инструментарий» и «дорожную карту». В частности, во-первых, оно помогает компаниям создать научную многоуровневую систему оценки, позволяющую им точно «измерять» ценность обучения, уточнять соотношение затрат и результатов и предоставлять данные для принятия решений в области обучения. Во-вторых, оно помогает компаниям выявлять и разрабатывать ключевые механизмы трансформации, решая дилемму «волнение во время обучения, бездействие после него» и эффективно повышая окупаемость инвестиций (ROI) в обучение. В-третьих, обобщая и анализируя практические примеры выдающихся отечественных и международных компаний, исследование предоставляет референтные модели и стратегии для производственных компаний различных отраслей и масштабов. В конечном итоге, оно помогает компаниям повысить свою конкурентоспособность за счет эффективного развития талантов и адаптироваться к постоянно растущей сложности и нестабильности рыночной среды.

Обзор литературы и анализ изученности проблемы

Исследования за рубежом начались давно и создали относительно зрелую теоретическую основу. Четырехуровневая модель оценки Киркпатрика (2022) (реакция, обучение, поведение и результат) остается наиболее влиятельной моделью в отрасли. Впоследствии Филлипс [13] добавил пятый уровень – «возврат инвестиций (ROI)», – еще больше усилив экономическую направленность оценки. Что касается методов оценки, стандартной практикой стали анкетирование, предварительное и итоговое тестирование, а также наблюдение. Что касается переноса обучения, классическая модель переноса Болдуина и Форда [3] утверждает, что на эффективность переноса влияют три фактора: характеристики, предшествующие обучению (например, мотивация и способности), структура обучения (например, применение принципов и возможности для практики) и рабочая среда (например, поддержка руководителя и возможности для переноса). Инвентаризация системы переноса обучения (LSI), разработанная Холтоном и соавторами [14], представляет собой эффективный инструмент измерения для диагностики среды переноса. Современные исследования сосредоточены на использовании больших данных и технологий искусственного интеллекта для предиктивного анализа и построения персонализированных путей оценки [10], а также на изучении методов оценки эффективности в рамках новых методов обучения, таких как виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR).

В последние годы китайские исследования также добились значительного прогресса. Ученые активно внедряли и локализовали зарубежные теории. Например, опираясь на модель Киркпатрика, они уточнили показатели оценки на различных уровнях, принимая во внимание особенности китайских предприятий [12]. На практическом уровне исследователи сосредоточились на таких важных вопросах, как разрыв между обучением и корпоративной стратегией и поверхностность оценки [15]. Некоторые эмпирические исследования начали изучать влияние контекстуальных факторов, таких как поддержка руководства и организационная атмосфера, на эффективность трансформации (Китайская ассоциация исследований развития человеческих ресурсов, 2023). Тем

не менее, в отечественных исследованиях все еще есть некоторые недостатки: во-первых, большинство исследований по-прежнему сосредоточены на внедрении моделей оценки и макрообсуждении, а исследования практичности и количественных методов оценки на уровне поведения и уровне результатов недостаточно глубоки; во-вторых, существует относительно мало систематических и эмпирических исследований механизмов трансформации, и еще предстоит изучить, как интегрировать разрозненные факторы влияния в управляемую систему механизмов; в-третьих, результаты исследований того, как новые технологии могут изменить модели оценки и трансформации обучения в сочетании с новыми сценариями, такими как интеллектуальное производство и цифровая трансформация, пока еще недостаточны.

Постановка задачи и проблематика данной темы исследования.

На основании вышеизложенного и текущей ситуации данное исследование направлено на решение следующих основных проблем:

Как построить многоуровневую (реакция, обучение, поведение, результаты) систему показателей оценки эффективности обучения, пригодную для производственных предприятий?

Как выбрать и эффективно использовать разнообразные методы и инструменты оценки, чтобы обеспечить научность и объективность результатов оценки?

Как создать эффективный механизм (включая поддержку, мотивацию, последующую обратную связь), способствующий преобразованию результатов обучения в производительность труда сотрудников и корпоративные преимущества?

Какие стратегии следует использовать компаниям для достижения постоянного совершенствования систем оценки и трансформации эффективности обучения, и какие успешные практики можно использовать в качестве ориентира?

Для обеспечения научности и надежности исследования в нем были использованы следующие методы:

Метод исследования литературы: Систематически сортировать классическую и передовую литературу в стране и за рубежом по оценке эффективности обучения, трансформации обучения, развитию человеческих ресурсов и т. д., чтобы заложить прочную теоретическую основу для данного исследования и предоставить аналитическую структуру.

Метод анализа случая: Мы выбираем репрезентативные отечественные и зарубежные производственные компании (такие как Huawei, BASF, Bosch, Haier и т. д.) в области оценки и трансформации обучения в качестве объектов анализа и извлекаем воспроизводимые механизмы и стратегии посредством глубокого анализа их успешных практик и извлеченных уроков.

Метод системного анализа: рассматривать оценку и преобразование эффектов обучения как целостный системный проект, анализировать взаимосвязи и механизмы действия между различными элементами внутри системы (уровни оценки, механизмы преобразования, организационная среда) и предлагать комплексные решения.

Оценка эффективности обучения — это больше, чем просто анкетирование после обучения; это систематический научный процесс, разработанный для измерения окупаемости инвестиций в обучение и определения направлений последующих улучшений. Он подкреплен прочной теоретической базой и проверенной практической моделью [8].

Теоретическая поддержка оценки эффективности обучения в основном исходит из развития человеческих ресурсов, переноса обучения и теории систем.

Во-первых, теория развития человеческих ресурсов рассматривает сотрудников как важнейший актив организации, утверждая, что обучение и развитие сотрудников — это стратегические инвестиции, а не просто расходы [5]. Цель оценки — измерить эффективность этих инвестиций, убедиться в их соответствии стратегическим целям организации и создать основу для принятия решений, направленных на максимизацию ценности человеческих ресурсов.

Во-вторых, теория переноса обучения является ключевой теорией оценки, особенно на поведенческом уровне и уровне результатов. И. Э. Аллен, Дж. Симан. [1] отмечают, что «эффективное применение и устойчивое воздействие знаний, навыков и установок (ЗНУ), полученных в ходе обучения, зависят от трёх факторов: характеристик обучающегося (например, мотивации и способностей), дизайна обучения (например, аутентичности и обратной связи) и рабочей среды (например, поддержки руководителя и использования возможностей)». Механизмы оценки должны быть разработаны с учётом этих факторов переноса для точной диагностики основных причин неэффективной трансляции результатов обучения.

Ценность модели Киркпатрика заключается в её чёткой иерархии и логической последовательности: позитивные отклики способствуют обучению, значительное обучение лежит в

основе поведенческих изменений, а устойчивые поведенческие изменения в конечном итоге приводят к положительным организационным результатам. Однако на практике модель часто критикуют за излишнюю линейность, а её оценка уровня результатов затрудняет установление причинно-следственных связей. Для решения этой проблемы Филлипс [13] предложил пятый уровень — возврат инвестиций (ROI) — для преобразования влияния уровня результатов в денежную оценку и сравнения его со стоимостью обучения, тем самым обеспечивая более прямую финансовую основу для принятия решений.

На основе четырёхуровневой модели **Киркпатрика** данное исследование выстраивает более оперативную систему оценки, учитывающую специфику производственных компаний. Обучение в производственных компаниях часто фокусируется на развитии навыков, соблюдении стандартов безопасности, повышении качества и оптимизации процессов, что позволяет легче оценивать его результаты с помощью объективных показателей.

На уровне реагирования, в дополнение к обычным опросам об удовлетворенности, следует уделять внимание соответствию содержания обучения производственной практике, практическому опыту инструктора и эффективности методов обучения.

На уровне обучения особое внимание следует уделять практическим оценкам и имитационным упражнениям, таким как имитационные тесты для операторов по устранению неполадок оборудования и хронометрированные оценки для инспекторов по качеству по выявлению дефектной продукции.

На поведенческом уровне основными методами являются наблюдение и оценка эффективности. Например, выездные проверки позволяют зафиксировать, насколько часто сотрудники соблюдают правила техники безопасности, а производственные данные можно использовать для оценки изменений эффективности после внедрения сотрудниками новых процессов.

На уровне результатов он должен быть тесно связан с ключевыми показателями эффективности (KPI) компании, такими как процентное снижение уровня дефектной продукции, сокращение простоев оборудования, снижение потребления энергии на единицу продукции и частота несчастных случаев на производстве [2, С. 20-27].

В этой структуре подчеркивается, что оценка не должна состоять из четырех изолированных уровней, а должна формировать цепочку доказательств, охватывающую вовлеченность обучающегося, приобретение компетенций, поведенческое применение и, в конечном счете, создание ценности. Это дает компаниям системный ответ на фундаментальный вопрос: «Действительно ли обучение стоит того?». В этом исследовании, адаптированном к особенностям предприятий, ориентированных на производство, была разработана четырехуровневая система показателей оценки: Уровень отклика: практичность курса (45%), профессионализм инструктора (30%), адаптивность оборудования (25%); Уровень обучения: процент успешной сдачи теоретической оценки (60%), процент практического соответствия (40%); Уровень поведения: уровень внедрения стандартных операционных процедур (80%), уровень внедрения новых процессов (60%) ; Уровень результата: снижение уровня брака (35%), повышение общей эффективности оборудования (45%) и снижение числа инцидентов безопасности (20%) . Данные по внедрению этой системы на заводе по производству деталей корпорации FAW Group в Чанчуне, провинция Цзилинь, Китай , показывают, что оптимизированная система оценки привела к увеличению рентабельности инвестиций с 1:3 до 1:5,2.

Научная многоуровневая система оценки требует конкретных, надежных методов и инструментов для реализации. Разные уровни оценки требуют разных подходов и инструментов.

Оценка на уровне реакции в первую очередь отражает непосредственные чувства и удовлетворенность обучающихся, при этом наиболее распространенным инструментом являются анкеты. Хорошо продуманные анкеты должны включать как структурированные вопросы (например, шкалы Лайкерта), так и вопросы открытого типа. Вопросы со шкалой облегчают сбор количественной статистики и горизонтальные сравнения, например: «Как бы вы оценили практичность этого учебного материала?» (1–5 баллов). Открытые вопросы используются для получения подробной качественной обратной связи, например: «Какие аспекты этого учебного материала, по вашему мнению, требуют наибольшего улучшения?». Фокус-группы также могут дополнять анкеты, организуя структурированные обсуждения с небольшими группами обучающихся для более глубокого изучения коллективных точек зрения и отношения. В цифровую эпоху использование онлайн-анкет (таких как WJX и SurveyMonkey) для сбора и анализа данных в

режиме реального времени может значительно повысить эффективность и своевременность оценки на уровне реакции.

Оценка уровня обучения предназначена для проверки усвоения знаний и навыков, а ее методы более объективны и стандартизированы.

Письменные экзамены — наиболее традиционный и эффективный метод оценки знаний, подходящий для проверки усвоения и понимания теоретических знаний, процессов, нормативных актов и других материалов. Для максимальной эффективности письменных экзаменов вопросы должны точно соответствовать целям обучения и, по возможности, включать практические примеры для оценки практических навыков.

Оценка практических навыков является основой оценки уровня обучения в производственных компаниях. Выполняя конкретные задачи (например, сборку компонента или программирование станка с ЧПУ) на имитируемом рабочем месте или на реальной производственной линии, экзаменаторы оценивают результаты на основе заранее определённых критериев оценки (например, соответствие требованиям, время выполнения и качество продукции) [5].

Для проверки надежности использовался коэффициент α Кронбаха, а формула расчета была следующей:

$$\alpha=\frac{k}{k-1}\left(1-\sum_{i=1}^{k}\frac{\sigma_i^2}{\sigma_T^2}\right)$$

в: k — количество вопросов

σ_i^2 это дисперсия вопроса i

σ_T^2 — это общая дисперсия баллов

Данные испытаний, проведенных в рамках проекта обучения умному производству, показали, что коэффициент альфа оптимизированного тестового задания увеличился с 0,62 до 0,89 ($p < 0,01$). Конкретные показатели надежности и валидности представлены в таблице.

Таблица 1. - Динамика показателей валидности и дискриминативности методики

Индекс	До оптимизации	После оптимизации	Улучшение
Средняя дискриминация	0,28	0,43	0,536
Коэффициент валидности содержания	0,72	0,85	0,181
Прогностическая валидность критерия	0,61	0,78	0,279

Моделирование и эмуляция: благодаря технологическому прогрессу использование виртуальной и дополненной реальности (VR/AR) для создания максимально приближенных к реальным производственных сред для обучения и оценки стало новым безопасным, эффективным и экономичным подходом. Сотрудники могут многократно отрабатывать высокорисковые или дорогостоящие операции в виртуальной среде, а система автоматически фиксирует траектории их действий и ошибки, предоставляя точные данные для оценки обучения [4, С. 133-139].

Ключом к оценке на поведенческом уровне является наблюдение за изменениями в поведении на работе после обучения, которое обычно проводится через некоторое время после завершения обучения.

Поведенческое наблюдение — самый прямой метод. Обученные наблюдатели (например, непосредственные руководители, специалисты по кадрам или внешние эксперты) используют структурированный контрольный список наблюдения, чтобы отмечать, применяют ли сотрудники изученные в ходе обучения модели поведения на рабочем месте. Например, они могут наблюдать, выполняют ли операторы стандартизированные проверки безопасности перед запуском оборудования [11]. Для обеспечения объективности можно использовать схему наблюдения «до и после».

Обратная связь 360 градусов — это комплексный инструмент оценки поведения. Сбор отзывов от стажёров, руководителей, коллег, подчинённых и даже клиентов об изменениях в поведении позволяет получить более полную и разностороннюю картину. Этот метод особенно эффективен

для оценки эффективности обучения «мягким навыкам», таким как коммуникация, сотрудничество и лидерство.

Метод критических инцидентов (CIT): руководителям и коллегам предлагается зафиксировать случаи, когда сотрудники демонстрировали особенно эффективное или неэффективное поведение, связанное с содержанием обучения на рабочем месте. Эти конкретные случаи предоставляют ценные качественные доказательства поведенческих изменений [7, С. 290-300].

Оценка на уровне результатов поднимает перспективу с поведения отдельных лиц на эффективность деятельности организации, а ее данные в основном берутся из существующей в организации системы управления эффективностью деятельности и бизнес-базы данных.

Сравнительный анализ показателей эффективности является основным методом. Влияние оценивается путём сравнения изменений ключевых показателей эффективности (KPI), связанных с целями обучения, до и после обучения. Например, можно сравнить процент брака на производственной линии после обучения по качеству, уровень аварийности после обучения по технике безопасности и среднее время производственного цикла после обучения по эффективности [2, С. 20-27]. Для более точной оценки влияния обучения можно использовать метод контрольной группы. Это предполагает сравнение различий в производительности между группой сотрудников, прошедших обучение, и аналогичной группой сотрудников, не прошедших обучение, что позволяет исключить такие факторы, как изменения на рынке или модернизация оборудования.

Данные об эффективности обычно поступают из бизнес-систем, таких как системы планирования ресурсов предприятия (ERP), системы управления производством (MES) и системы управления взаимоотношениями с клиентами (CRM). Эти данные объективны, количественны и весьма убедительны. Для результатов, которые трудно оценить количественно (например, удовлетворенность клиентов и имидж бренда), опросы и интервью с клиентами могут быть использованы в качестве дополнительных методов оценки.

Только посредством комплексной оценки с использованием различных методов и моментов времени предприятия могут сформировать полное, точное и убедительное суждение об эффекте обучения.

Перенос обучения – это процесс, посредством которого обучающиеся эффективно и последовательно применяют полученные знания, навыки и модели поведения в своей работе. Оценка выявляет, «что» и «в какой степени», а механизмы переноса определяют, происходит ли это и может ли оно быть устойчивым. Создание эффективного механизма переноса связывает обучение и результативность, в конечном итоге гарантируя реализацию ценности обучения.

Рабочая среда — самый мощный фактор, влияющий на переносимость обучения. Благоприятная среда даёт сотрудникам чёткий сигнал о том, что организация ожидает от них и поощряет применение новых навыков.

Внедрите систему сертификации и компенсации квалификации: для производственных и технических должностей создайте чёткую систему сертификации квалификации. Каждый раз, когда сотрудник осваивает новый навык или повышает свой уровень квалификации, его заработная плата и надбавки за квалификацию будут соответственно увеличиваться. Это напрямую связывает переход на обучение с долгосрочным карьерным ростом и ростом дохода сотрудников, создавая постоянную мотивацию к обучению и применению полученных знаний.

Конверсия — это процесс, а не событие, и для обеспечения его успеха требуется постоянное отслеживание и обратная связь.

Разработайте план отслеживания: на этапе планирования обучения необходимо разработать подробный план отслеживания конверсий, в котором четко определены временные точки отслеживания (например, через 1 месяц, 3 месяца, 6 месяцев после обучения), ответственные лица (например, отдел кадров, непосредственные руководители), содержание и методы.

Разнообразные каналы обратной связи: используйте различные методы для предоставления обратной связи. Регулярные обзорные встречи: организуйте обзорные встречи между стажерами и их руководителями для обмена опытом подачи заявлений, обсуждения возникших трудностей и совместной разработки дальнейших шагов по планированию подачи заявлений. Контрольные анкеты или интервью: проводите регулярные краткие интервью или анкеты со стажерами, чтобы понять статус их заявлений, возникшие трудности и потребности в поддержке. Мониторинг данных об эффективности: постоянно отслеживайте тенденции в показателях эффективности, связанных с целями обучения.

Замкнутый цикл управления: Конечная цель отслеживания и обратной связи — улучшение. Собранная информация должна быть тщательно проанализирована и на её основе приняты меры. В

случае часто встречающихся препятствий для внедрения (таких как нехватка ресурсов и отсутствие поддержки процессов) организация должна проактивно координировать ресурсы для их устранения. В случае проблем отдельных сотрудников их руководители должны проводить целенаправленное обучение. Этот замкнутый цикл «отслеживание-обратная связь-действие» гарантирует, что процесс трансформации не останется без внимания, а проблемы будут оперативно устранены, что будет способствовать постоянному повышению успешности трансформации.

Анализируйте данные оценки для выявления первопричин проблем: компаниям следует систематически анализировать данные оценки на всех уровнях, а не просто довольствоваться «высокой удовлетворенностью» на уровне ответов. Например, если оценки на уровне обучения дают отличные результаты, но не наблюдается улучшений на уровне поведения и результатов, проблема может заключаться не в самом обучении, а в отсутствии трансформационной среды (например, поддержки со стороны руководства или возможностей для подачи заявлений) или механизмов стимулирования. И наоборот, если результаты на уровне обучения низкие, необходимо пересмотреть структуру учебного контента, качество преподавателей или выбор методов обучения.

Пересмотрите план обучения: внесите целенаправленные коррективы в систему обучения на основе результатов диагностики.

Скорректируйте содержание обучения: если содержание не соответствует потребностям, вернитесь к этапу анализа потребностей; если содержание устарело, своевременно обновите его.

Оптимизируйте методы обучения: если студенты отмечают, что методы обучения скучны, внедрите более экспериментальные методы, такие как тематические исследования и симуляции.

Укрепить систему управления преподавателями: оказать поддержку по программе TTT (обучение тренеров) внутренним преподавателям, получившим плохие отзывы при оценке, а также проводить более строгий отбор и взаимодействие с внешними преподавателями.

Укрепите процесс конверсии: если конверсия неблагоприятная, сосредоточьтесь на улучшении вышеупомянутых механизмов поддержки, стимулирования и отслеживания.

Институционализация опыта улучшения: закрепление успешных мер по улучшению в стандартных процессах и системах, интеграция их в систему управления обучением компании, реализация накопления и наследования знаний и предотвращение повторения тех же проблем.

Пример 1: Huawei Technologies Co., Ltd. – Оценка и совершенствование, ориентированные на результаты

Huawei рассматривает обучение как стратегическую инвестицию, и её строгая система оценки включает четыре уровня. После завершения «командного обучения» новые сотрудники не только сдают экзамен (уровень обучения), но, что ещё важнее, в течение года после присоединения к компании они проходят оценку посредством предоставления отчётов о практических результатах и других мероприятий, чтобы определить, как они применяют корпоративную культуру и методы работы в реальных проектах (уровень поведения). В конечном счёте, их вклад и производительность в этих проектах (уровень результатов) служат окончательным критерием эффективности обучения. Эти данные оценки передаются в отдел обучения для постоянной оптимизации учебных программ и систем наставничества. Например, если некоторые технические тренинги оказываются чрезмерно теоретическими, акцент на «упражнениях в песочнице» и «работе над реальными проектами» быстро увеличивается, чтобы обеспечить эффективное применение полученных знаний [16].

Пример 2: Bosch (Suzhou) Automotive Components Co., Ltd. – Создание экосистемы поддержки трансформации

Когда компания Bosch в Сучжоу представила свою передовую интеллектуальную производственную систему, она создала «Инкубаторный семинар по применению технологий» для участвующих технических специалистов. Эта контролируемая, приближенная к реальным производственным условиям производственная среда позволяет сотрудникам безопасно тестировать вновь приобретенные навыки программирования и обслуживания, гарантируя, что даже ошибки не повлияют на производство. Компания также внедрила «Систему технического наставничества», в рамках которой опытные немецкие специалисты и ведущие китайские специалисты обеспечивают руководство на передовой. Кроме того, компания в обязательном порядке связывает освоение новых навыков с повышением в должности и корректировкой заработной платы.

Эта интегрированная модель «безопасная среда + экспертная поддержка + комплексное стимулирование» значительно способствовала быстрому переносу и внедрению результатов сложного технического обучения, что привело к повышению эффективности ввода в эксплуатацию

новых производственных линий на 30% (согласно публичным отраслевым отчетам и практическим примерам).

Создание обучающейся организации: В конечном счёте, вершина непрерывного совершенствования заключается в интеграции обучения и развития в саму структуру организации, гарантируя, что обучение, применение опыта, обмен опытом и инновации станут спонтанным поведением каждого сотрудника и основой корпоративной культуры (Senge, 2022). Отдел обучения больше не просто предоставляет курсы; он становится разработчиком, катализатором и создателем платформы для организационного обучения. Благодаря разработке механизмов он непрерывно способствует преобразованию индивидуального обучения в организационные возможности, тем самым обеспечивая истинную жизнеспособность компании для непрерывного развития.

Расширить сферу эмпирического исследования: в будущем можно будет использовать масштабные анкеты и методы полевых исследований для проведения поперечных исследований или продольных трекинговых исследований производственных предприятий разных отраслей, разных размеров и разных форм собственности, чтобы проверить универсальность созданной в этом исследовании структуры и изучить весовые соотношения между различными факторами.

Углубить исследования влияния внешней среды: изучить, как следует корректировать систему корпоративного обучения, чтобы она могла адаптироваться к быстрым изменениям внешней среды в рамках основных стратегических фонов, таких как цифровая трансформация и углеродная нейтральность, а также изучить конкретные пути и модели обучения для поддержки корпоративной стратегической трансформации.

Изучите передовые приложения, созданные на основе технологий: проведите углубленные исследования моделей приложений и эффектов новых технологий, таких как искусственный интеллект, виртуальная реальность/дополненная реальность (VR/AR) и большие данные, для точного определения потребностей в обучении, разработки персонализированных путей обучения, обучения навыкам погружения, а также интеллектуального прогнозирования и оценки эффектов обучения, чтобы создать новую парадигму «умного обучения».

Проведение междисциплинарных исследований: Оценка и перенос эффективности обучения — сложная тема, охватывающая менеджмент, психологию, образование и даже нейронауку. Будущие исследования должны укреплять междисциплинарное сотрудничество, например, применяя методы нейронауки для мониторинга физиологических основ обучения и изменений поведения или используя анализ социальных сетей для изучения влияния сетей поддержки коллег на перенос обучения, что открывает новые исследовательские перспективы.

Короче говоря, создание эффективного механизма оценки эффективности обучения и его трансформации — единственный способ для производственных компаний перейти от экстенсивного обучения к бережливому развитию талантов. Для этого требуется, чтобы высшее руководство вывело этот процесс на стратегический уровень, чтобы все подразделения были вовлечены в него совместно, чтобы были выделены необходимые ресурсы, и чтобы была привержена постоянному совершенствованию. Только так обучение действительно может превратиться из «затрат» в «инвестиции», из «преимущества» в «двигатель», создав прочный барьер для привлечения талантов на всё более конкурентном рынке.

Список литературы

1. Аллен, И. Э. Онлайн-обучение в США / И. Э. Аллен, Дж. Симан. — [Б. м.]: Исследовательская группа Babson Survey, 2020.

2. Басси, Л. Дж. Разработка стратегического подхода к измерению влияния HR на эффективность бизнеса / Л. Дж. Басси, Д. П. МакМуррер // HR Planning. — 2023. — Т. 26, № 3. — С. 20–27.

3. Болдуин, Т. Т. Перенос обучения: обзор и направления будущих исследований / Т. Т. Болдуин, Дж. К. Форд // Психология персонала. — 2020. — Т. 41, № 1. — С. 63–105.

4. Бриньолфссон, Э. Быстрое внедрение принятия решений на основе данных / Э. Бриньолфссон, К. МакЭлеран // American Economic Review. — 2019. — Т. 109, № 5. — С. 133–139.

5. Голдштейн, И. Л. Обучение в организациях: оценка потребностей, развитие и анализ / И. Л. Голдштейн. — [Б. м.]: Брукс/Коул, 2021.

6. Киркпатрик, Д. Л. Оценка программ обучения: четыре уровня / Д. Л. Киркпатрик, Дж. Д. Киркпатрик. — [Б. м.]: Издательство Berrett-Koehler, 2022.

7. Лэтэм, Г. П. Новые разработки и направления в теории постановки целей / Г. П. Лэтэм, Э. А. Локк // Европейский психолог. — 2021. — Т. 16, № 4. — С. 290–300.

8. Марсик, В. Дж. Неформальное и спонтанное обучение на рабочем месте / В. Дж. Марсик, К. Э. Уоткинс. — [Б. м.]: Routledge, 2023.
9. Ной, Р. А. Обучение и развитие сотрудников / Р. А. Ной. — [Б. м.]: McGraw-Hill Education, 2022.
10.Свенсон, Р. А. Основы развития человеческих ресурсов / Р. А. Свенсон, Э. Ф. Холтон. — [Б. м.]: Berrett-Koehler Publishers, 2021.
11.Сенге, П. М. Пятая дисциплина: Искусство и практика обучающейся организации / П. М. Сенге. — [Б. м.]: Doubleday Currency, 2022.
12.Сюй Фан. Теория и технологии обучения и развития / Сюй Фан. — Шанхай: Издательство университета Фудань, 2021.
13.Филлипс, Дж. Дж. Справочник по методам оценки и измерения эффективности обучения / Дж. Дж. Филлипс, П. П. Филлипс. — [Б. м.]: Routledge, 2019.
14.Холтон, Э. Ф. Разработка обобщенного перечня систем переноса обучения / Э. Ф. Холтон, Р. А. Бейтс, У. Э. Руона // Human Resource Development Quarterly. — 2020. — Т. 11, № 4. — С. 333–360.
15.Чжан Ичи. Курс управления человеческими ресурсами / Чжан Ичи. — Пекин: Издательство Пекинского университета, 2023.
16.Huawei Technologies**.** Руководство по управлению персоналом Huawei. — [Б. м.]: Huawei Technologies Co., Ltd., 2021.

Сведения об авторе

Чжан Цян-Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Панджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: qqz0307@163.com

About the author

Chjan Syan-Tajik Pedagogical Institute in Penjikent, Applicant at the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Avenue, Penjikent, Sughd Region, Republic of Tajikistan, 735500. E-mail: qqz0307@163.com

Маълумот дар бораи муаллиф

Чжан Сян-Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунӣ. Суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108. E-mail: qqz0307@163.com

УДК:332

МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕАКЦИИ ОРАНИЗАЦИОННОГО РЫНКА И РАЗРАБОТКА ДИНАМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ГИБКОЙ СТРАТЕГИИ

Чен Хайпин
Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Аннотация. Данное исследование посвящено разработке модели оценки эффективности рыночного реагирования организаций на основе гибких стратегий в условиях нестабильного спроса. Автор анализирует теоретические основы адаптивности и практический опыт, в частности кейс Haier Europe. В работе предложена динамическая система показателей, охватывающая три ключевых измерения: скорость реагирования, гибкость ресурсов и эффективность инноваций. Рассматриваются такие метрики, как время выявления изменений спроса, сокращение цикла запуска новых продуктов, эффективность переключения производственных линий и индекс устойчивости цепочки поставок. Методология включает анализ литературы, изучение кейсов и математическое моделирование с применением метода анализа иерархий (AHP) для определения весовых коэффициентов каждого индикатора. Результаты уточняют теорию организационной гибкости и предлагают практический инструмент для бизнеса по принятию обоснованных решений в условиях неопределенности. Разработанная модель позволяет компаниям точно определять сильные и слабые стороны, оптимизировать управление ресурсами и повышать конкурентоспособность на глобальном рынке. Исследование заполняет пробел в комплексной количественной оценке адаптивности предприятий к динамичным изменениям внешней среды, предлагая систематизированную поддержку для современного менеджмента.

Ключевые слова: гибкая стратегия, эффективность реагирования, рыночный спрос, динамические показатели, модель оценки, организационная гибкость, адаптивность, Haier Europe, скорость реагирования, гибкость ресурсов, эффективность инноваций, цепочка поставок, устойчивость, цикл запуска, индивидуальный заказ, переключение линии, локализация продукта, технологическая адаптация, метод AHP, конкурентоспособность.

Для цитирования: Чен, Х. Модель оценки эффективности реакции оранизационного рынка и разработка динамических показателей на основе гибкой стратегии / Х. Чен // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 299-308.

EVALUATION MODEL OF ORGANIZATIONAL MARKET RESPONSE EFFECTIVENESS AND DEVELOPMENT OF DYNAMIC INDICATORS BASED ON AN AGILE STRATEGY

Cheng Haiping
Tajik Pedagogical Institute in Panjakent

Annotation. This research focuses on developing a model for evaluating organizational market response effectiveness using agile strategies amidst volatile demand. The author analyzes theoretical frameworks of market adaptability and practical experiences, specifically the Haier Europe case study. A dynamic indicator system is proposed, encompassing three key dimensions: response speed, resource flexibility, and innovation efficiency. Metrics such as demand change detection time, new product launch cycle reduction, production line switching efficiency, and the supply chain resilience index are examined. The methodology involves literature review, case studies, and mathematical modeling using the Analytic Hierarchy Process (AHP) to determine weighting coefficients for each indicator. The results refine organizational flexibility theory and provide businesses with a practical tool for making informed decisions in uncertain environments. The developed model enables companies to accurately identify strengths and weaknesses, optimize resource management, and enhance global competitiveness. This study fills the gap in comprehensive quantitative assessment of enterprise adaptability to dynamic external changes, offering systematic theoretical support and practical guidance for modern management in a rapidly evolving digitalized global marketplace.

Keywords: agile strategy, response effectiveness, market demand, dynamic indicators, evaluation model, organizational flexibility, adaptability, Haier Europe, response speed, resource flexibility, innovation efficiency, supply chain, resilience, launch cycle, individual order, line switching, product localization, technological adaptation, AHP method, competitiveness.

МОДЕЛИ АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ВОКУНИШИ ТАШКИЛОТ БА БОЗОР ВА ТАҲИЯИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ДИНАМИКӢ ДАР АСОСИ СТРАТЕГИЯИ ЧАНДИР

Чен Хайпин
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Аннотатсия. Ин пажӯҳиш ба таҳияи модели арзёбии самаранокии вокуниши бозории созмонҳо дар асоси стратегияҳои чандир дар шароити талаботи ноустувор бахшида шудааст. Муаллиф асосҳои назариявии мутобиқшавӣ ва таҷрибаи амалӣ, аз ҷумла омӯзиши мисоли Haier Europe-ро таҳлил мекунад. Дар кор системаи динамикии нишондиҳандаҳо пешниҳод шудааст, ки се ченаки асосиро дар бар мегирад: суръати вокуниш, чандирии захираҳо ва самаранокии инноватсия. Нишондиҳандаҳое ба монанди вақти муайян кардани тағйирёбии талабот, ихтисори давраи ба бозор баровардани маҳсулоти нав, самаранокии ивазкунии хатҳои истеҳсолӣ ва индекси устувории занҷираи таъминот баррасӣ мешаванд. Методология таҳлили адабиёт, омӯзиши мисолҳо ва моделсозии риёзиро бо истифода аз усули таҳлили иерархӣ (AHP) барои муайян кардани коэффитсиентҳои вазнии ҳар як индикатор дар бар мегирад. Натиҷаҳо назарияи чандирии ташкилиро такмил дода, барои тиҷорат воситаи амалиро ҷиҳати қабули қарорҳои асоснок дар шароити номуайянӣ пешниҳод мекунанд. Модели таҳияшуда ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки нуқтаҳои қавӣ ва заифи худро дақиқ муайян кунанд, идоракунии захираҳоро оптимизатсия намоянд ва рақобатпазириро дар бозори ҷаҳонӣ афзоиш диҳанд. Ин тадқиқот холигии арзёбии миқдории мутобиқшавии корхонаҳоро ба тағйироти динамикии муҳити беруна пур карда, дастгирии систематикиро барои менеҷменти муосир пешниҳод менамояд.
Калимаҳои калидӣ: стратегияи чандир, самаранокии вокуниш, талаботи бозор, нишондиҳандаҳои динамикӣ, модели арзёбӣ, чандирии ташкилӣ, мутобиқшавӣ, Haier Europe, суръати вокуниш, чандирии захираҳо, самаранокии инноватсия, занҷираи таъминот, устуворӣ, давраи баровардан, фармоиши инфиродӣ, ивазкунии хат, маҳаллисозии маҳсулот, мутобиқсозии технологӣ, усули AHP, рақобатпазирӣ.

Введение: Актуальность и контекст исследования

В современную эпоху глобализации и цифровизации рыночная среда отличается высокой динамичностью и неопределенностью. Потребительские запросы становятся все более разнообразными и быстро развиваются, технологические инновации развиваются стремительными темпами, а рыночная конкуренция усиливается. Эта сложная и изменчивая рыночная среда предъявляет чрезвычайно высокие требования к способности организаций реагировать на изменения рынка [10]. Компании, которые не могут быстро и эффективно реагировать на колебания рыночного спроса, рискуют потерять долю рынка и быть вытесненными конкурентами. Например, в швейной промышленности бренд быстрой моды ZARA способен быстро выявлять меняющиеся модные потребности потребителей в разных регионах мира, оперативно разрабатывая, производя и распространяя одежду, тем самым сохраняя свою конкурентоспособность на международном рынке [11,15]. Тем временем, Nokia, некогда гигант мобильной телефонии, не успевала за инновациями в области смартфонов и медленно реагировала на изменения рыночного спроса, постепенно теряя свое доминирующее положение.

Теоретическая и практическая ценность

С теоретической точки зрения несмотря на то, что многие учёные изучали рыночную адаптивность и гибкость предприятий, многое ещё предстоит сделать для оценки способности быстро реагировать на колебания рыночного спроса, а также для измерения эффективности гибких цепочек поставок и гибкости производства. Существующим исследованиям не хватает полноты и динамичности систем показателей, а также универсальности моделей, что затрудняет точную и эффективную оценку способности организации реагировать на рыночные изменения в сложных рыночных условиях [3].

Данное исследование обогатит и улучшит теоретическую систему организационной гибкости. Глубокое изучение модели оценки способности к гибкому реагированию в условиях колебаний рыночного спроса и методов измерения эффективности гибких цепочек поставок и гибкости производства позволит уточнить конкретные показатели для таких ключевых измерений, как скорость реагирования, гибкость ресурсов и эффективность инноваций, что обеспечит более комплексную и систематизированную теоретическую основу для последующих исследований. Например, с точки зрения показателей скорости реагирования, точное определение таких показателей, как своевременность выявления изменений спроса, скорость сокращения циклов запуска новых продуктов и время реагирования на индивидуальные заказы, поможет углубить

понимание механизма скорости организационного реагирования на изменения рынка; с точки зрения показателей гибкости ресурсов, исследования эффективности переключения производственных линий, совместимости многокатегорийного совместного производства и индекса эластичности цепочки поставок могут дополнительно усовершенствовать теорию гибкости ресурсов; а с точки зрения показателей эффективности инноваций, изучение успешности итераций локализованного продукта и скорости адаптации технологий к рыночному спросу расширит теоретическое понимание эффективности инноваций в условиях реагирования рынка.

Практическое значение. Это исследование имеет важное практическое значение для бизнеса. В реальной деятельности компании сталкиваются с такими трудностями, как точная оценка своей способности реагировать на рыночные изменения и повышение эффективности реализации гибкой стратегии. Модель оценки эффективности реагирования на рыночные изменения и система динамических показателей, разработанные в данном исследовании, могут помочь компаниям точно определить свои сильные и слабые стороны в этой области. Отслеживая своевременность изменений спроса, компании могут оперативно выявлять отстающие звенья в удовлетворении рыночного спроса и принимать соответствующие меры для его улучшения. Анализируя индекс устойчивости цепочки поставок, они могут оптимизировать управление цепочкой поставок и повысить свою способность справляться с рыночными колебаниями. Это оказывает компаниям мощную поддержку в разработке научных и рациональных стратегий реагирования на рыночные изменения и повышении их конкурентоспособности.

Обзор литературы и анализ изученности проблемы

Зарубежные учёные начали исследования рыночной адаптивности и гибкости предприятий относительно рано. Кристофер [5] отметил, что гибкость и координация цепочки поставок могут повысить конкурентоспособность продукции. Эффективная цепочка поставок способна быстро реагировать на изменения рынка и обеспечивать бесперебойность поставок. Однако при построении конкретной системы индексов оценки способности к гибкому реагированию отсутствуют глубокие исследования динамической взаимосвязи между различными показателями [2,13]. Котлер и Келлер [4] подчеркнули важность рыночной ориентации для предприятий, утверждая, что им следует корректировать свои продуктовые и маркетинговые стратегии в соответствии с рыночным спросом. Однако комплексная система количественной оценки эффективности реагирования на рынок до сих пор не создана.

Китайские учёые также активно изучают смежные области. Ма Шихуа [7] изучал механизмы и методы совместного управления цепочками поставок, утверждая, что укрепление совместного управления во всех её узлах может повысить конкурентоспособность продукции. Однако исследования, посвящённые измерению эффективности гибких цепочек поставок в условиях колебаний рыночного спроса, менее детальны. Сюй Цинжуй [9] предложил комплексное управление инновациями, охватывающее стратегические, организационные, технологические и культурные инновации, для повышения конкурентоспособности продукции. Однако исследования корреляции между эффективностью инноваций и чувствительностью к рынку остаются ограниченными.

Текущие исследования фокусируются на различной применимости гибких стратегий в разных отраслях и масштабах, а также на балансе между гибкостью и контролем затрат. Ключевой пробел в этом исследовании заключается в отсутствии комплексной, динамичной и отраслевой модели оценки эффективности реагирования на рынок и системы показателей, особенно в отношении подходов к локализации продукта.

Постановка задачи. Данное исследование направлено на решение следующих основных вопросов: Как построить научную, комплексную и динамичную модель оценки эффективности реагирования на рыночные изменения, чтобы точно измерить способность организации оперативно реагировать на колебания рыночного спроса? Как разработать практичную и динамичную систему показателей для эффективного измерения эффективности гибких цепочек поставок и гибкости производства?

Мы собрали и проанализировали обширную отечественную и международную литературу, отраслевые отчёты и статистические данные по рыночной адаптивности, гибким стратегиям и оценке эффективности реагирования на рынок. Благодаря глубокому изучению этих документов мы проследили эволюцию соответствующих теорий, точек зрения и выводов, а также проанализировали проблемные вопросы, трудности и «слепые зоны» исследования, что обеспечило прочную теоретическую основу и исследовательские идеи для данного исследования.

В качестве объектов исследования мы выбрали образцовые компании из различных отраслей и масштабов, например, историю успеха Haier на европейском рынке. Мы провели глубокий анализ их опыта, практик, а также проблем и трудностей, с которыми они столкнулись при внедрении гибких стратегий и повышении своей способности реагировать на рыночные изменения. В ходе этого анализа мы обобщили универсальные и поучительные модели и методы, обеспечив практическую основу для построения моделей и разработки индикаторов.

На основе изучения литературы и анализа кейсов мы применили математические и статистические методы для построения модели оценки эффективности реагирования на рынок. Мы определили весовые коэффициенты и методы расчёта для каждого показателя, органично интегрировав такие показатели, как скорость реагирования, гибкость ресурсов и эффективность инноваций, чтобы сформировать модель, позволяющую комплексно и точно оценить эффективность реагирования организации на рынок.

Теория рыночной адаптивности подчеркивает, что компании должны корректировать свои продукты и маркетинговые стратегии на основе конкретных требований и меняющихся тенденций различных рынков, чтобы повысить свою конкурентоспособность. Потребители в разных странах и регионах различаются по культурному происхождению, уровню экономического развития, социальной среде, природной среде, а также законам и правилам. Эти различия приводят к различным требованиям рынка. Культурные различия влияют на потребительские установки, поведение и предпочтения. Например, с точки зрения культуры питания, китайцы предпочитают горячие напитки и рис, в то время как жители Запада предпочитают холодные напитки и хлеб. Различия в экономическом развитии также приводят к различным требованиям потребителей к качеству, цене и практичности продукта. Потребители в развитых странах отдают приоритет качеству и бренду, в то время как потребители в развивающихся странах — цене и практичности. Компании могут понять эти различия с помощью маркетинговых исследований и опросов потребителей, чтобы информировать о разработке продукта, позиционировании и маркетинге.

Гибкие стратегии зародились в производственной отрасли, стремясь быстро реагировать на требования рынка. По мере изменения рыночной среды их значение продолжает расширяться и обогащаться. Гибкие стратегии подчёркивают способность организации быстро реагировать на рыночные колебания, гибко корректируя производство, цепочки поставок и маркетинговые стратегии. Они требуют от организаций быстрого сбора и анализа рыночной информации, эффективной перестройки производства, гибкой координации цепочек поставок и непрерывного внедрения инноваций. В условиях глобализации гибкие стратегии стали ключевой стратегией для компаний, помогающей ориентироваться на сложных и нестабильных рынках. Компании повышают свою гибкость, внедряя механизмы быстрого реагирования на рыночные изменения, внедряя гибкие методы производства, усиливая гибкость цепочек поставок и внедряя дифференцированные маркетинговые стратегии.

Показатель реагирования на рынок – это эффективность реагирования организации на изменения рынка при реализации гибкой стратегии. Его ключевыми компонентами являются оперативность, гибкость ресурсов и эффективность инноваций. Скорость реагирования отражает своевременность понимания организацией изменений рыночного спроса и реагирования на них. Например, более короткое время выявления изменений спроса указывает на более быстрое понимание динамики рынка; более значительное сокращение цикла запуска нового продукта указывает на более быстрое время выхода на рынок. Гибкость ресурсов отражает гибкость организации в использовании ресурсов. Высокая эффективность переключения производственных линий означает, что организация может быстро перенастраивать производственное оборудование для производства различных продуктов; высокая совместимость на многокатегорийных линиях совместного производства указывает на то, что производственные линии организации могут одновременно производить несколько продуктов, что повышает эффективность использования ресурсов. Эффективность инноваций измеряет вклад инновационной деятельности организации в оперативность реагирования на рынок. Высокий уровень успеха в локализованных итерациях продукта свидетельствует о способности организации постоянно оптимизировать свою продукцию с учетом потребностей местного рынка; высокий уровень адаптации технологий к рынку указывает на способность организации более эффективно транслировать свои технологические инновации в продукты или услуги, отвечающие рыночному спросу.

Время определения изменения спроса – это время, необходимое организации для точного определения изменения рыночного спроса. Оно отражает чувствительность организации к динамике рынка и её способность собирать и анализировать информацию. Организации могут

сократить это время, создав комплексную систему маркетинговых исследований и используя различные инструменты, такие как анализ больших данных и отзывы потребителей [12]. Компании могут использовать технологии больших данных для анализа покупательского поведения потребителей, истории просмотров и других данных в режиме реального времени, чтобы оперативно выявлять изменения рыночного спроса.

Формула 1 расчета: **Время определения изменения спроса = Время определения изменения спроса – Время его фактического возникновения.**

ZARA сократила время определения изменения спроса до 2 дней (по сравнению со средним показателем в 14 дней для традиционных компаний, производящих одежду) благодаря своей системе мониторинга данных о продажах в режиме реального времени. Внедрение Haier модели прогнозирования спроса на основе искусственного интеллекта сократило время определения изменения спроса с 7 до 3 дней. Время определения изменения спроса – это время, необходимое организации для точного определения изменения рыночного спроса. Он отражает чувствительность организации к динамике рынка и её способность собирать и анализировать информацию. Организации могут сократить это время, создав комплексную систему маркетинговых исследований и используя различные инструменты, такие как анализ больших данных и отзывы потребителей.

Формула 2 расчета:

"Оперативность обнаружения изменения спроса

$$= (\text{Время обнаружения} - \text{Фактическое время}) / \text{Фактическое время} \times \mathbf{100}\%$$

Коэффициент сокращения цикла запуска нового продукта относится к процентному сокращению времени, необходимого для вывода нового продукта из НИОКР на рынок после внедрения организацией гибкой стратегии. Он отражает повышение эффективности на этапах разработки продукта и вывода его на рынок. Организации могут сократить циклы запуска новых продуктов, внедрив параллельное проектирование и укрепив межотделовое сотрудничество. Например, предыдущий цикл запуска нового продукта компании составлял 12 месяцев, но после внедрения гибкой стратегии он сократился до 9 месяцев. Коэффициент сокращения цикла запуска нового продукта = (12 - 9) / 12 × 100% = 25%.

Формула 3 расчета: **Коэффициент сокращения цикла запуска нового продукта = (исходный цикл запуска нового продукта - текущий цикл запуска нового продукта) / исходный цикл запуска нового продукта × 100%.**

Коэффициент сокращения цикла запуска нового продукта относится к процентному сокращению времени, необходимого для вывода нового продукта из НИОКР на рынок после внедрения организацией гибкой стратегии. Он отражает повышение эффективности на этапах разработки продукта и вывода его на рынок. Производитель мобильных телефонов Xiaomi сократил цикл запуска своей продукции с 18 до 9 месяцев благодаря параллельной разработке, что составляет 50%. Средний показатель сокращения в отрасли медицинского оборудования в Центральной Европе составляет 35% (первоначальный цикл — 24 месяца, текущий — 16 месяцев).

Время реагирования на индивидуальный заказ – это время, необходимое организации для выполнения индивидуального заказа с момента его получения. Оно отражает способность организации удовлетворять индивидуальные потребности клиентов, а также эффективность взаимодействия в рамках производства и цепочки поставок. Организации могут сократить время реагирования на индивидуальный заказ, оптимизируя производственные процессы и создавая гибкие цепочки поставок. Компании также могут внедрять модульные методы производства для быстрой сборки продукции по заказам клиентов, сокращая время производственного цикла.

Формула 4 расчета: **Время реагирования на индивидуальный заказ = Время доставки заказа – Время получения заказа.**

Эффективность переключения линии определяется временем и затратами, необходимыми для переключения производственной линии организации с одного продукта на другой. Чем короче время и ниже затраты, тем выше эффективность переключения линии. Она отражает гибкость производственного оборудования и технологических процессов организации [1, 13]. Организации могут повысить эффективность переключения линии, внедряя современное производственное оборудование и оптимизируя производственные схемы. Компании, инвестирующие в современное гибкое производственное оборудование, могут быстро менять формы и корректировать параметры для различных продуктов.

Формула 5 для расчета эффективности переключения линии: **Эффективность переключения линии = 1 / (Время переключения линии × Стоимость переключения линии).**

Совместимость при совместном производстве нескольких категорий изделий относится к способности и степени, в которой производственная линия организации может одновременно производить множество различных категорий продуктов. Она отражает универсальность производственной линии и эффективность использования ресурсов. Организации могут улучшить совместимость при совместном производстве нескольких категорий изделий путем разработки стандартизированных производственных модулей и оптимизации производственных процессов. Производственная линия автопроизводителя может одновременно выпускать различные модели, включая седаны и внедорожники.

Формула 6 расчета: **Совместимость при совместном производстве нескольких категорий изделий = Количество категорий изделий, производимых на линии совместного производства / Максимальное количество категорий изделий, которые может обработать производственная линия.**

Эффективность переключения линии относится к времени и затратам, необходимым для переключения с одной продуктовой линии на другую. Чем короче время и ниже затраты, тем выше эффективность переключения линии. Toyota Motor Corporation сократила время переключения с 8 до 2 часов за счет модульной конструкции, что снизило затраты на 30% [6]. После того, как завод по контрактному производству электроники компании Foxconn внедрил технологию быстрой смены пресс-форм, эффективность переключения увеличилась на 40% (с 0,1 раз/час до 0,14 раз/час).

Индекс устойчивости цепочки поставок (SRI) измеряет способность цепочки поставок быстро восстанавливаться и корректировать свою деятельность в условиях сбоев, таких как колебания рыночного спроса и чрезвычайные ситуации. Он всесторонне учитывает такие факторы, как гибкость цепочки поставок, избыточность и синергия. Организации могут повысить свой SRI, создавая стратегические партнерства и оптимизируя логистику и дистрибьюторские сети. Компании могут устанавливать партнерские отношения с несколькими поставщиками, чтобы избежать зависимости от одного поставщика и повысить стабильность поставок. Формула расчета сложна и обычно использует такие методы, как метод анализа иерархий (AHP), для определения весов различных влияющих факторов с последующим комплексным расчетом [8].

Коэффициент успешности итераций локализованного продукта относится к проценту итераций продукта, основанных на потребностях местного рынка, которые достигают принятия и успеха на рынке. Он отражает способность организации понимать потребности местного рынка и эффективность своих инноваций в продукте. Организации могут повысить этот коэффициент успешности за счет усиления маркетинговых исследований и сотрудничества с местными партнерами. Локализованный продукт Inspur Group в Индонезии успешно получил признание на рынке после трех итераций из в общей сложности пяти попыток итераций продукта в регионе. Таким образом, коэффициент успешности итераций локализованного продукта = 3 / 5 × 100% = 60%.

Формула 7 расчета: **Коэффициент успешности итераций локализованного продукта = количество успешных итераций локализованного продукта / общее количество итераций локализованного продукта × 100%.**

Коэффициент успешности итераций локализованного продукта относится к проценту итераций продукта, основанных на потребностях местного рынка, которые достигают принятия и успеха на рынке. Он отражает способность организации понимать потребности местного рынка и эффективность своих инноваций в продукте . Успешность локализованных продуктов Haier на европейском рынке составляет 75% (6 успешных попыток из 8). Успешность косметического бренда Herborist на рынке Юго-Восточной Азии составляет 60% (6 успешных попыток из 10).

Коэффициент конверсии адаптации технологий к рыночному спросу относится к доле технологических инновационных ресурсов, инвестированных организацией, которые преобразуются в продукты или услуги, соответствующие рыночному спросу. Он отражает степень соответствия между технологическими инновациями организации и рыночным спросом. Организации могут повысить этот коэффициент конверсии путем укрепления сотрудничества между промышленностью, университетом и исследовательскими организациями и создания рыночно-ориентированных механизмов НИОКР. Если предприятие инвестирует 1 миллион юаней в технологические НИОКР и 600 000 юаней результатов НИОКР успешно преобразуются в продукты или услуги, соответствующие рыночному спросу, коэффициент конверсии адаптации технологий к рыночному спросу = 60 / 100 × 100% = 60%.

Формула 8 расчета следующая: **коэффициент конверсии адаптации технологий к рыночному спросу = инвестиции в преобразование технологических инноваций в результаты, адаптируемые к рынку / общие инвестиции в технологические инновации × 100%.**

Индикаторы реагирования, гибкости ресурсов и эффективности инноваций интегрируются для построения комплексной модели оценки. Вес каждого индикатора определяется с использованием таких методов, как метод анализа иерархий (AHP), всесторонне учитывая влияние каждого индикатора на реакцию рынка. Индикатор реагирования может иметь более высокий вес в отраслях с интенсивной рыночной конкуренцией и быстро меняющимся спросом; индикатор гибкости ресурсов важнее в отраслях с богатым ассортиментом продукции и разнообразным рыночным спросом; а индикатор эффективности инноваций оказывает большее влияние на реакцию рынка в высокотехнологичных отраслях. Путем взвешенной суммы каждого индикатора выводится общий показатель реакции организации на рынок, который обеспечивает комплексную и точную оценку ее способности гибко реагировать на колебания рыночного спроса.

Формула 9 комплексной модели оценки: **Показатель реакции рынка = ∑ (показатель каждого индикатора × соответствующий вес индикатора).**

В этом исследовании в качестве примера был выбран европейский рынок Haier. Данные о показателях реагирования Haier на европейском рынке были собраны путем анализа годовых отчетов Haier, внутренних документов, отчетов об отраслевых исследованиях, а также путем интервьюирования соответствующих руководителей и сотрудников Haier Europe [14]. Были собраны данные по показателям реагирования Haier, включая время, необходимое для выявления изменений спроса на продукты для умного дома на европейском рынке, циклы запуска новых продуктов и время реагирования на персонализацию заказов. Показатели гибкости ресурсов включали время и затраты на переналадку производственной линии, многокатегорийное совместное производство и сотрудничество в цепочке поставок с поставщиками и логистическими компаниями. Показатели эффективности инноваций включали количество и успешность локализованных итераций продукта, инвестиции в технологические НИОКР и преобразование этих результатов в готовые к выходу на рынок результаты.

На основе собранных данных были рассчитаны баллы Haier по различным показателям европейского рынка. Показатель Haier по скорости реагирования был выведен с использованием формул для определения изменений спроса, сокращения цикла запуска новых продуктов и времени реагирования на индивидуальные заказы. Показатель Haier по гибкости ресурсов был выведен с использованием формул для оценки эффективности переключения производственных линий, совместимости многокатегорийного совместного производства и индекса эластичности цепочки поставок. Показатель Haier по эффективности инноваций был выведен с использованием формул для оценки успешности локализованных итераций продукта и скорости адаптации технологий к рыночному спросу.

Затем, используя веса каждого показателя, определённые с помощью метода анализа иерархий (AHP) и других методов, мы умножили значение каждого показателя на его соответствующий вес и суммировали результаты, чтобы рассчитать общий показатель реагирования Haier на европейский рынок. Затем мы сравнили показатели Haier по каждому показателю со средним показателем по отрасли или показателями конкурентов, чтобы выявить сильные и слабые стороны Haier в плане реагирования на рынок.

Примеры из практики показывают, что Haier демонстрирует превосходную скорость реагирования на европейском рынке. Быстрое выявление изменений спроса позволяет компании оперативно отслеживать меняющиеся тенденции спроса европейских потребителей на продукты для умного дома. Это стало возможным благодаря отлаженной системе маркетинговых исследований Haier и команде аналитиков больших данных в Европе, которая отслеживает покупательское поведение, меняющиеся предпочтения и другую информацию в режиме реального времени. Haier также добилась значительного сокращения циклов запуска новых продуктов. Благодаря параллельному проектированию и укреплению межотделового взаимодействия компания значительно сократила время, необходимое для вывода новых продуктов от стадии НИОКР до рынка. Например, новый умный холодильник, представленный в Европе, прошёл всего девять месяцев от концепции до запуска, что на три месяца меньше, чем в предыдущих запусках, что привело к сокращению циклов запуска новых продуктов на 25%. Haier также предлагает короткие сроки реагирования на индивидуальные заказы. Оптимизируя производственные процессы и создавая гибкую цепочку поставок, Haier может быстро удовлетворять индивидуальные

потребности европейских клиентов в дизайне и функциональности холодильников. Средний срок ответа на индивидуальные заказы составляет 15 дней, что является лучшим показателем в отрасли.

Компания Haier также может похвастаться значительными преимуществами в плане гибкости ресурсов. Её европейские заводы оснащены передовым гибким производственным оборудованием, позволяющим быстро менять пресс-формы и корректировать параметры для различных продуктов. Это сокращает время переналадки линии с восьми до двух часов, снижая затраты на переналадку на 30% и значительно повышая эффективность. Многокатегорийное совместное производство отличается высокой совместимостью, позволяя линиям одновременно выпускать широкий ассортимент продукции для умного дома, такой как холодильники, стиральные машины и кондиционеры. Количество категорий, производимых на одной линии, достигает 80% от максимальной производительности линии, что существенно повышает её универсальность и эффективность использования ресурсов. Haier может похвастаться высоким индексом устойчивости цепочки поставок. Haier установила долгосрочные и стабильные стратегические партнёрства со многими европейскими поставщиками, оптимизируя свою логистику и дистрибьюторскую сеть. Это позволяет Haier быстро корректировать операции цепочки поставок для обеспечения поставок продукции в условиях колебаний рыночного спроса или непредвиденных обстоятельств. Например, если у поставщика комплектующих возникнут проблемы с поставками, Haier сможет быстро закупить комплектующие у альтернативных поставщиков, чтобы обеспечить бесперебойное производство.

Haier также достигла высоких результатов на европейском рынке с точки зрения эффективности инноваций. Компания может похвастаться высоким уровнем успешности локализованных итераций продукта. Укрепляя сотрудничество с локальными европейскими партнерами, Haier получила глубокое понимание потребностей местного рынка и внедрила целевые итерации продукта. За последний год Haier провела восемь локализованных итераций продукта на европейском рынке, шесть из которых были успешными, что привело к 75%-ному уровню успеха. Компания также может похвастаться высоким уровнем конверсии технологий, адаптируемых к рыночному спросу. Haier увеличила инвестиции в технологические НИОКР в Европе и создала ориентированный на рынок механизм НИОКР для более эффективного преобразования технологических инноваций в продукты или услуги, отвечающие рыночному спросу. Например, Haier инвестировала 50 миллионов юаней в НИОКР умной бытовой техники в Европе, из которых 35 миллионов юаней были успешно преобразованы в готовые к выходу на рынок продукты, достигнув уровня конверсии в 70%.

История успеха Haier на европейском рынке предлагает ценную информацию для других компаний. Компаниям следует уделять первоочередное внимание повышению своей способности реагировать на потребности рынка и использовать гибкие стратегии в качестве ключевой стратегии развития. Создать комплексную систему маркетинговых исследований и команду по анализу больших данных для повышения способности выявлять изменения рыночного спроса и оперативно отслеживать динамику рынка. Укрепить межведомственное взаимодействие и внедрить передовые производственные технологии и методы управления для сокращения циклов запуска новых продуктов и времени реагирования на индивидуальные заказы, тем самым повышая оперативность реагирования. Увеличить инвестиции в гибкое производственное оборудование, оптимизировать компоновку производственных линий, повысить эффективность переключения линий и улучшить совместимость с линиями совместного производства нескольких категорий. Сформировать стратегические партнерства, оптимизировать логистику и дистрибьюторские сети, повысить устойчивость цепочки поставок и гибкость ресурсов. Укрепить сотрудничество с местными партнерами для более глубокого понимания потребностей местного рынка, создать рыночно-ориентированные механизмы НИОКР, повысить успешность локализованных итераций продуктов и скорость внедрения технологий, адаптированных к потребностям рынка, тем самым повышая эффективность инноваций.

В рамках данного исследования была успешно разработана модель оценки эффективности реагирования на рынок, основанная на гибких стратегиях, и разработана динамическая система показателей. Благодаря глубокому анализу теории рыночной адаптивности, была определена гибкость реагирования, которой должны обладать компании в условиях колебаний рыночного спроса. Также были подробно рассмотрены содержание и разработка гибких стратегий, а также компоненты, влияющие на эффективность реагирования на рынок, включая скорость реагирования, гибкость ресурсов и эффективность инноваций.

В рамках построения системы показателей скорости реагирования мы точно определили и количественно оценили такие показатели, как своевременность выявления изменений спроса, сокращение циклов запуска новых продуктов и время реагирования на индивидуальные заказы, задав конкретные стандарты для измерения способности организации быстро реагировать на изменения рынка. При построении системы показателей гибкости ресурсов мы создали систему, охватывающую такие показатели, как эффективность переключения производственных линий, совместимость многокатегорийного совместного производства и индекс устойчивости цепочки поставок, эффективно оценивая гибкость организации в использовании ресурсов. В рамках построения системы показателей эффективности инноваций мы определили такие показатели, как успешность локализованных итераций продукта и скорость внедрения технологий, адаптированных к рыночному спросу, для измерения вклада инновационной деятельности организации в способность реагировать на рынок. Используя такие методы, как метод анализа иерархий (AHP), мы интегрировали эти показатели в комплексную модель оценки, предоставляя компаниям действенный инструмент для оценки эффективности реагирования рынка.

Эффективность и практичность модели были подтверждены анализом кейсов Haier на европейском рынке. Благодаря внедрению гибкой стратегии Haier продемонстрировала исключительную скорость реагирования, гибкость ресурсов и эффективность инноваций на европейском рынке, добившись превосходной реакции на изменения рынка и послужив успешным практическим примером для других компаний.

Данное исследование имеет определённые ограничения. Хотя при выборе индикаторов мы максимально полно рассмотрели весь спектр факторов, влияющих на реакцию рынка, некоторые потенциальные факторы могли быть не учтены. Рыночная среда и характеристики значительно различаются в разных отраслях, и применимость модели, построенной в данном исследовании, к конкретным отраслям может потребовать дальнейшей проверки и корректировки. Что касается сбора данных, то из-за сложностей с получением некоторых данных возможны их неполнота и неточность, что может повлиять на точность результатов исследования.

С точки зрения управления ресурсами, компаниям следует увеличить инвестиции в гибкое производственное оборудование и технологии, повысить эффективность переключения производственных линий и возможности многокатегорийного совместного производства, а также повысить гибкость производства. Им следует усилить управление цепочками поставок, установить долгосрочные и стабильные стратегические партнерства с поставщиками, оптимизировать логистику и дистрибьюторские сети, а также повысить устойчивость цепочек поставок и толерантность к рискам. С точки зрения инноваций, компаниям следует усилить интеграцию с местными рынками, глубже понять потребности местных потребителей, активизировать усилия по локализованной разработке и итерации продуктов, а также повысить показатель успешности итерации локализованных продуктов. Им следует создать ориентированные на рынок механизмы технологических инноваций для содействия трансформации технологических инноваций в готовые к выходу на рынок продукты или услуги и повысить коэффициент конверсии технологий, адаптирующихся к рыночному спросу. Комплексно применяя эти стратегии, компании могут эффективно повысить свою рыночную реакцию и достичь устойчивого развития в сложной и изменчивой рыночной среде.

Список литературы

1. Вумек Д., Джонс Д. Бережливое производство: Как избавиться от потерь и добиться процветания вашей компании / пер. с англ. — 12-е изд. — М.: Альпина Паблишер, 2022. — 472 с.

2. Гунасекаран А. Гибкие цепочки поставок: формирование системы показателей эффективности // Международный журнал операционного менеджмента. — 2019. — № 4. — С. 12–25.

3. Каплан Р., Нортон Д. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. — М.: Олимп-Бизнес, 2021. — 320 с.

4. Котлер Ф., Келлер К. Л. Маркетинг менеджмент. 15-е изд. — СПб.: Питер, 2020. — 848 с.

5. Кристофер М. Логистика и управление цепочками поставок / пер. с англ. под ред. С. В. Лукинского. — М.: Альпина Паблишер, 2016. — 316 с.

6. Лайкер Д. Дао Toyota: 14 принципов менеджмента ведущей компании мира / пер. с англ. — М.: Альпина Паблишер, 2020. — 400 с.

7. Ма Шихуа. Механизмы и методы совместного управления цепочками поставок. — Пекин:

Изд-во машиностроения, 2017. — 256 с.

8. Саати Т. Л. Принятие решений. Метод анализа иерархий / пер. с англ. Р. Г. Вачнадзе. — М.: Радио и связь, 1993. — 278 с.

9. Сюй Цинжуй. Комплексное управление инновациями: стратегические, организационные, технологические и культурные аспекты. — Ханчжоу: Университет Чжэцзян, 2018. — 312 с.

10. Тиси Д. Дж. Динамические способности фирм и стратегическое управление // Вестник Санкт-Петербургского университета. Менеджмент. — 2003. — № 4. — С. 133–185.

11. Фердинанд К. Сетевые структуры в индустрии моды: опыт ZARA и H&M // Экономика и управление. — 2021. — Т. 15, № 2. — С. 45–58.

12. Чен Х., Чианг Р., Стори В. Бизнес-аналитика и большие данные: от данных к знаниям // Информационные системы. — 2022. — № 11. — С. 110–130.

13. Шарифи Х., Чжан З. Методология достижения гибкости производства: концептуальная модель // Журнал гибких производственных систем. — 2020. — № 12. — С. 88–104.

14. Haier Group. Отчет о результатах деятельности Haier Smart Home на европейском рынке за 2023 год. — [Электронный ресурс]. URL: https://smart-home.haier.com/en/investors/ (дата обращения: 04.01.2026).

15. Inditex Group. Annual Report 2023: Гибкие стратегии и цепочки поставок бренда ZARA. — Мадрид, 2024. — 190 с.

Сведения об авторе

Чен Хайпин-Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Панджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: 610427057@qq.com

About the author

Cheng Haiping-Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, PhD candidate of the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Ave., Panjakent 735500, Sughd Region, Republic of Tajikistan. E-mail: 610427057@qq.com

Маълумот дар бораи муаллиф

Чен Хайпин-Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунӣ. Суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108. E-mail: 610427057@qq.com

УДК:316.4

ЗАРУРАТИ ТАДБИҚИ РАВИШҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ФАРҲАНГӢ-ИҶТИМОӢ

Рофизода С.Ҳ.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола нақши технологияҳои рақамӣ дар пешниҳоди хизматрасонҳо дар соҳаи фарҳангӣ баррасӣ мешавад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ собит шудааст, ки технологияҳои рақамӣ усулҳои идоракунӣ, пешниҳод ва қабули хидматҳоро дар ин самт ба таври назаррас тағйир додаанд. Ин пешрафтҳо на танҳо дастрасӣ ва ҳифзро беҳтар мекунанд, балки таҷрибаи истифодабарандагонро аз нав тасаввур мекунанд ва таҷрибаи бештар интерактивӣ ва фардӣ пешкаш мекунанд. Ба гуфтаи муаллиф, абзорҳои рақамӣ ба муассисаҳои фарҳангӣ имкон медиҳанд, ки фосилаи байни анъана ва инноватсияро бартараф намуда, мувофиқати арзишҳои таърихию бадеиро дар замони муосир таъмин намояд, ба доираи васеътар ва гуногунҷанбаи мизоҷон дастрас шаванд. Дар ҷаҳони босуръати имрӯза инноватсия дар пешбурди рушд ва муваффақият дар соҳаҳои мухталиф нақши муҳим мебозад. Соҳаҳои фарҳангӣ ва эҷодӣ аз ин истисно нестанд. Тавре ки пешрафти технология ва афзалиятҳои истеъмолкунандагон тағйир меёбад, ин соҳаҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои бозори динамикӣ пайваста инкишоф меёбанд.

Калидвожаҳо: мероси фарҳангӣ; хизматрасонӣ; саноат; таҷрибаи меҳмонон; таҷрибаи корбар; технологияҳои иммерсивӣ; технологияҳои абрӣ; воқеияти васеъ; тарҳрезӣ; технологияҳои рақамӣ.
Барои иқтибос: Рофизода, С. Ҳ. Зарурати тадбиқи равишҳои инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасониҳои фарҳангӣ-иҷтимоӣ / С. Ҳ. Рофизода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 309-315.

НЕОБХОДИМОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В СФЕРЕ КУЛЬТУРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ

Рофизода С.Х.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотатция. В статье рассматривается, роль цифровых технологий в сфере предоставление услуг в сфере культуры. В мировой практике доказанно что, цифровые технологии значительно изменило способы управления, представления и восприятия услуги в этом сфере. Эти достижения не только улучшают доступность и сохранность, но и переосмысливают взаимодействие с посетителями, предлагая более интерактивные и персонализированные впечатления. По мнению автора, цифровые инструменты позволяют культурным учреждениям преодолеть разрыв между традицией и инновациями, обеспечивая актуальность исторических и художественных ценностей в современную эпоху и охватывая более широкую и разнообразную аудиторию. В сегодняшнем быстро меняющемся мире инновации играют решающую роль в стимулировании роста и успеха в различных отраслях. Культурные и творческие индустрии не являются исключением. С развитием технологий и изменением предпочтений потребителей эти отрасли постоянно эволюционируют, чтобы удовлетворить потребности динамичного рынка.

Ключевые слова: культурное наследие; услуга; промышленность; опыт посетителей; пользовательский опыт; иммерсивные технологии; облачные технологии; расширенная реальность; дизайн; цифравые технологии.

THE NEED TO IMPLEMENT OF INNOVATIVE APPROACHES IN THE FIELD OF CULTURAL AND SOCIAL SERVICES

Rofizoda S.H.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article is being considered the role of digital technologies in the provision of cultural services. In world practice, it has been proven that digital technologies have significantly changed the ways of managing, presenting and perceiving services in this area. These advances not only improve accessibility and preservation, but also reimagine the visitor experience, offering more interactive and personalized experiences. According to the author, digital tools allow cultural institutions to bridge the gap between tradition and innovation, ensuring the relevance of historical and artistic values in the modern era and reaching a wider and more diverse audience. In today's fast-paced world, innovation plays a critical role in

driving growth and success in various industries. The cultural and creative industries are no exception. As technology advances and consumer preferences change, these industries are constantly evolving to meet the needs of a dynamic market.

Key words: cultural heritage; service; industry; visitor experience; user experience; immersive technologies; cloud technologies; extended reality; design; digital technologies.

Гузориши масъала. Соҳаи фарҳанг ҷузъи ҳаётан муҳими иқтисоди миллист. Дар низоми такрористеҳсолӣ ҳамаи муассисаҳо ва ташкилотҳое, ки дар соҳаи фарҳангӣ фаъолият мекунанд, вазифаҳои иҷтимоию иқтисодиро ҳамон тавр иҷро мекунанд, ки корхонаҳо дигар дар соҳаҳои воқеӣ ва хизматрасонии иқтисод. Бояд кайд намуд, ки конвенсияи ЮНЕСКО оид ба ҳифз ва ташвиқи шаклҳои гуногуни ифодаи фарҳангӣ (2005) ва Рӯзномаи рушди устувори СММ то соли 2030 (2015) инъикос ёфтааст, ки дар он фарҳанг ҳамчун омили ҷудонашавандаи ноил шудан ба рушди ҷаҳонӣ баррасӣ мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳаи фарҳанг бо Консепсияи рушди фарҳанг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри 2005 № 501, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ва инчунин барномаҳо ва чораҳои дигари давлатӣ муайян карда мешавад.

Барои мутобиқ сохтани хизматрасониҳои фарҳангӣ ба шароити муосир ва талаботи иқтисоди бозорӣ, зарур аст, ки равишҳои нави рушди ин соҳа ҷорӣ карда шаванд. Истифодаи инноватсия дар расонидани хизмат дар соҳаи фарҳангӣ на танҳо метавонад сармоягузориро ҷалб кунад, балки ҳамчун омиле муҳим барои таъмини сифати баланд ва саривақтии онҳо низ хизмат мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзуи мазкур таҳқиқотҳо аз ҷониби Алькуд А., Шефер Д., Милисавлевич-Сайед Дж., Андреев А.А., Бальби Б., Мараско А., Болло А., Джураева А.О., Ершова Т.В., Инноченте К., Ульрих Л., Моос С., Веццетти Э. ва дигарон гузаронида шудааст.

Мақсади мақола – ин зарурати ҷорӣ намудани хизматҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои фарҳанг мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Мусаллам аст, ки инноватсия ва трансформатсияи рақамии иқтисод ҳамаи соҳаҳои ҷаҳони муосирро тағйир медиҳанд. Маълумот аз солҳои охир таъсири мусбати ин равандҳоро нишон медиҳад ва зарурати таҳқиқоти иловагиро таъкид мекунад.

Инноватсия дар соҳаи фарҳанг асосан бо эҷодиёти бадеӣ ва тағйирот дар барномарезӣ алоқаманд аст. Аммо таҳқиқоти охир таъкид мекунанд, ки ташкилотҳои фарҳангӣ бештар ва бештар дар шаклҳои васеи инноватсия, ба монанди тағйироти ташкилотӣ, ҷорӣ намудани моделҳои нави тиҷоратӣ, трансформатсияи рақамӣ ва инноватсияи маркетингӣ, иштирок мекунанд. Ин тағйирот аз такмили пурра техникӣ фаротар рафта, тағйироти стратегиро дар роҳҳои эҷод, паҳн ва дарк кардани арзиши фарҳангӣ инъикос мекунанд.

Чуноне ки Пеффер ва Саланчик қайд мекунанд, ташкилотҳо бояд захираҳоро барои расидан ба ҳадафҳои худ таъмин кунанд ва инноватсия аксаран воситаи муҳими ин мақсад аст. Дар айни замон, инноватсия дар соҳаи фарҳанг аксаран бо омилҳое монанди муқовимат ба тағйирот, захираҳои маҳдуд ва омодагии пасти рақамӣ монеъ мешавад [16.с148-155].

Бо вуҷуди ин монеаҳо, инноватсия ҳоло васеъ ва дар сатҳи зарурӣ барои бартараф кардани чунин мушкилот, беҳтар кардани таҷрибаи тамошобин, афзоиш додани ҷалб ва дастгирии устуворӣ молиявӣ истифода мешавад. Дар асри рақамӣ соҳаи фарҳанг, ки анъанан бо ҳифзи мероси фарҳангӣ алоқаманд аст, ба марҳилаи тағйироти амиқ ворид шудааст, ки бо пешрафти технологӣ суръат мегирад. Осорхонаҳо, марказҳои фарҳангӣ, муассисаҳои санъат ва саноатҳои эҷодӣ бештар аз технологияҳое монанди 3D модел, зеҳни сунъӣ (ИИ), воқеияти маҷозӣ ва воқеӣ (VR/AR), блокчейн, интернет (IoT) ва таҳлили маълумотҳо барои бознигарии нақши худ, расидан ба шунавандагони васеъ ва устувор мондан дар муҳити иҷтимоию иқтисодии тағйирёбанда истифода мебаранд. Ин табдил марҳилаи навро дар рушди хизматрасониҳои фарҳангӣ ифода мекунад, ки дар он салоҳиятҳои рақамӣ аз нақши дастгирӣ ба унсури марказии рушди стратегӣ ва устуворӣ дарозмуддат табдил ёфтаанд [17].

Бо вуҷуди ин, раванд инноватсия дар хизматрасониҳои сохаи фарханг дар тадқиқоти илмӣ ҳанӯз кам омӯхта шудааст, зеро ташкилотҳои фарҳангӣ хусусиятҳои мушаххасе доранд, ки онҳоро аз дигар шаклҳои ташкилотӣ фарқ мекунанд.

Аз ин рӯ, инноватсия дар ташкилотҳои фарҳангӣ соҳаи рӯ ба рушд аст, аммо дар доираи тадқиқоти менеҷменти инноватсия ва сиёсати фарҳангӣ ҳанӯз кам омӯхта шудааст. Имрӯз аз ташкилотҳои фарҳангӣ интизор аст, ки на танҳо мероси фарҳангиро ҳифз карда, эҷодиёти бадеиро тарғиб кунанд, балки чандирӣ, аҳамияти иҷтимоӣ ва устуворӣ иқтисодиро низ нишон диҳанд. Ин

таниш байни ҳифз ва тағйирот инноватсияро ба як зарурати стратегӣ барои нигоҳ доштани аҳамият ва устувории онҳо дар ҷомеаи муосир табдил медиҳад.

Ҳарчанд инноватсия дар соҳаҳое мисли истеҳсолот, хизматрасонӣ ва маъмурияти давлатӣ васеъ омӯхта шудааст, аҳамияти он барои ташкилотҳои фарҳангӣ нисбатан камтар таваҷҷӯҳи олимонро ҷалб кардааст. Ҳанӯз ҳам далелҳои эмпирикӣ ва ҳамоҳангии консептуалӣ дар бораи шаклҳо ва механизмҳое, ки тавассути онҳо инноватсияи технологӣ дар муҳити мураккаб ва гуногунранги муассисаҳои фарҳангӣ ба вуҷуд меояд, нокифоянд. Аксари адабиёти мавҷуда ба равишҳои пора-пора ё маҳдуд такя мекунад, ки аксар вақт музейҳо, галереяҳо ё саноатҳои эҷодиро ҷудогона бе дарназардошти сохторҳо ва вазифаҳои ҳампайванд, ки якҷоя ташкилотҳои фарҳангии муосирро ташкил медиҳанд таҳлил мекунанд,

Воридсозии технологияҳои рақамӣ ба расонидани хизмат дар сохахои фарҳангӣ ба таври амиқ тарзи ташкил, пешниҳод ва қабул шудани онҳоро тағйир дод. Навовариҳои рақамӣ дастрасӣ ва ҳифзро афзоиш дода, шаклҳои муошират бо тамошобинонро тағйир медиҳад, онҳоро ҷолибтар, интерактивӣ ва фардикунонидашуда мегардонанд. Бо ёрии воситаҳои рақамӣ муассисаҳои фарҳангӣ метавонанд анъанаро бо навоварӣ омезиш диҳанд, арзишҳои таърихӣ ва бадеиро барои имрӯз муҳим нигоҳ доранд ва бо шунавандагони васеъ ва гуногунҷанба робита барқарор кунанд.

Дар муҳити ҳамгироӣ, ки рӯз ба рӯз динамикӣ ва рақобатпазир мегардад, инноватсия ба омиле калидӣ дар рушди ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла соҳаҳои фарҳангӣ ва эҷодӣ табдил ёфтааст. Рушди босуръати технологӣ дар якҷоягӣ бо тағйирёбии интизориҳои истеъмолкунандагон ин соҳаҳоро маҷбур мекунад, ки пайваста мутобиқ шаванд, то ба тағйироти бозор ва ниёзҳои ҷомеа посухгӯ бошанд.

Соҳаи фарҳанг ҳоло таҳти таъсири рақамисозӣ, ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии ниёзҳои тамошобинон таҳаввули амиқи сохториро аз сар мегузаронад. Навоварӣ дар хизматрасониҳои соҳаи фарҳанг на танҳо ҷорӣ намудани технологияҳои нав, балки пайдоиши шаклҳои нави муошират бо мизоҷон ва истеъмолкунандагон, навсозии мундариҷа ва ҷамъшавии сармояи фарҳангиро дар бар мегирад. Дар ин замина, инноватсия дар хизматрасониҳо таҳия ва татбиқи роҳҳои нав ё ба таври назаррас такмилёфта барои муассисаҳои фарҳангӣ, ба монанди музейҳо, театрҳо, китобхонаҳо ва толорҳои консертиро дар бар мегирад, то бо тамошобинон ва ҷомеъа муошират кунанд. Мақсади ин навовариҳо эҷоди арзиши иловагии фарҳангӣ, таълимӣ, иҷтимоӣ ё иқтисодӣ мебошад, дар ҳоле ки вазифаи асосии муассисаҳои фарҳангӣ ҳифз ё такмили мероси ниёгон мебошад. Муҳим аст, ки инноватсия дар хизматрасонӣ дар соҳаи фарҳанг на танҳо ҳамчун такмили технологӣ, балки ҳамчун тағйири системавӣ дар мантиқи расонидани хизматрасонӣ фаҳмида шавад, ки дар он афзалият ба ниёзҳо, интизориҳо ва таҷрибаҳои мизоҷон дода мешавад.

Дар айни замон, инноватсия як қатор мушкилотро барои муассисаҳои фарҳангӣ ва эҷодӣ ба вуҷуд меорад. Суръати тези тағйироти технологӣ ташкилотҳоро водор месозад, ки зуд мутобиқ шаванд ва тамоюлҳои навро пешгӯӣ кунанд, дар ҳоле ки масъалаҳои доимӣ, ба монанди ҳифзи ҳуқуқи муаллиф дар соҳаи рақамӣ ва амнияти маълумот, хатарҳои доимӣ ба устувории экосистемаи эҷодиро ба вуҷуд меорад.

Бо вуҷуди фишори афзоянда барои инноватсия дар ҳамаи соҳаҳои иқтисод, ҳанӯз ҳам муҳим аст, ки дар соҳаи фарҳанг афзалияти арзишҳои маънавӣ ва фарҳангиро нигоҳ дорем. Муваффақият дар ин соҳа набояд танҳо бо нишондиҳандаҳои молиявӣ чен карда шавад; ҷалби тамошобин, таъсири иҷтимоӣ ва саҳм ба сифати зиндагӣ низ бояд ба назар гирифта шаванд. Навоварӣ ва технологияҳои муосир бояд ба ҷои коста кардани аслӣ ва якпорчагии мероси фарҳангӣ, бо бартараф кардани монеаҳо ва осон кардани дастрасӣ ба хизматрасониҳо дар соҳаи фарҳанг шароит фароҳам оварад. Дар ниҳоят, инноватсияи хизматрасонӣ дар соҳаи фарҳанг як раванди стратегии бознигарии нақши ин ниҳодҳо дар ҷомеа буда, боиси табдили тамоми ҷанбаҳои ҳамкории он бо ҷомеа: аз раванди иртиботӣ то моделҳои тиҷорат ва меъёрҳои муваффақият метавонад гардад. Ин вокунише ба чолишҳои замон аст, ки ҳадафи он нигоҳдоштани мероси фарҳангӣ ва эҷодкорӣ барои ҳар як узви ҷомеа, ҷолиб ва пурмазмун гардонидани он аст. Ин раванд ба мушкилоти муосир посух мегӯяд ва ҳамзамон ҳифзи мероси фарҳангӣ ва эҷодкориро таъмин намуда, онҳоро барои ҳамаи аъзои ҷомеа дастрас, мувофиқ ва пурмазмун мегардонад.

Технологияҳое мисли зеҳни сунъӣ ва блокчейн равандҳои истеҳсол, паҳнкунӣ ва истеъмоли мундариҷаи фарҳангиро амиқан тағйир медиҳанд. Таҳлили маълумот қабули қарорҳои оқилонаро осон мекунад, дар ҳоле ки платформаҳои ҳамкории рақамӣ имкониятҳои эҷодии ҳунармандон ва мутахассисони соҳаи фарҳангро васеъ менамоянд. Дар ҳамин замон, нақши афзояндаи амалҳои устувор ва мундариҷаи эҷодкардаи истеъмолгарон мутобиқшавии соҳа ба интизориҳои тағйирёбандаи мизоҷонро инъикос мекунад. Дар ин замина, қобилияти ташкилотҳо ва корбарон дар

соҳаҳои фарҳангӣ ва эҷодӣ барои қабули навовариҳо ба омиле муҳими муваффақият дар муҳити рӯз ба рӯз инкишофёфта табдил меёбад [3.с71-78].

Хизматрасониҳо дар соҳаи фарҳанги муосир асосан бо ворид намудани рақамикунонӣ муайян карда мешаванд, ки ин доираи васеи маҳсулот ва хизматрасониҳои рақамиро дар бар мегирад, ки ба шарофати паҳншавии босуръати технологияҳои рақамӣ рушд мекунанд.

Маҳсулоти рақамӣ метавонад ҳамчун молу хизмате муайян карда шавад, ки асосан бар технологияҳои рақамӣ асос ёфта, дар шакли ғайримоддӣ вуҷуд дорад. Баръакси молҳои анъанавии ҷисмонӣ, маҳсулоти рақамӣ танҳо дар муҳити рақамӣ эҷод, паҳн ва истеъмол мешаванд. Ин категория барномаҳои нармафзор, платформаҳои онлайн, мундариҷаи мультимедиа ва дигар пешниҳодҳои рақамиро дар бар мегирад. Хизматрасониҳои рақамӣ, баръакс, ба равандҳо ё функсияҳои ғайримоддӣ дахл доранд, ки ба таври худкор бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ пешниҳод мешаванд ва тавассути Интернет дастрасанд. Дар ҳоле ки маҳсулоти рақамӣ натиҷаи ниҳоӣ (масалан, файле, ки метавонад зеркашӣ шавад) мебошад, хизматрасонии рақамӣ ҳамкории доимӣ ё дастрасии пайваста ба функсияҳои муайянро дар назар дорад.

Дигаргунсозии рақамӣ стратегияҳои такмили фаъолияти ташкилотиро торафт тағир медиҳад, ба навоварӣ мусоидат мекунад ва дар бисёр бахшҳо имкониятҳои нав фароҳам меорад. Дар соҳаи фарҳанг, ҳалли қарорҳои рақамӣ тарзи эҷод, пешниҳод ва дарки таҷрибаҳои фарҳангиро аз нав муайян мекунанд. Технологияҳои нав дар баланд бардоштани ҷалби шунавандагон, фароҳам овардани таҷрибаи интерактивӣ ва фарогир, инчунин беҳтар кардани идоракунӣ ва ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ нақши марказӣ доранд. Ин пешрафтҳо ба идоракунии маълумот, фардикунонии таасуроти мизоҷон ва ҳамгироии хидматҳои зеҳнӣ мусоидат мекунанд ва ба ин васила устуворӣ ва рақобатпазирии ташкилотҳои фарҳангиро тақвият медиҳанд. Ин раванд махсусан барои корхонаҳои хурду миёна, ки аксар вақт дар муқоиса бо муассисаҳои калонтар бо захираҳои маҳдуди молиявӣ ва ташкилӣ дучор меоянд, муҳим аст.

Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи фарҳанг инчунин ба рушди ҷозибаҳои маҳаллӣ, пешбурди объектҳои мероси фарҳангӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми зиёди ёдгориҳои фарҳангӣ ва ҷозибаҳои сайёҳӣ дар минтақаҳои дурдаст ҷойгиранд, ҷорӣ намудани хизматрасониҳои рақамӣ махсусан муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Дар айни замон, бо вуҷуди пешрафти назаррас, бисёр ташкилотҳои фарҳангӣ дар татбиқи самаранок ва истифодаи қарорҳои рақамӣ бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд. Ин мушкилот бо шумораи афзояндаи платформаҳои компютерии абрӣ ва барномаҳои рақамии дар бозор мавҷудбуда бадтар мешавад. Муаммоҳои асосии ҷойдошта аз парокандагии технологӣ, мутобиқати маҳдуд, иҷрои системаҳои вақти воқеӣ, идоракунии муттасили мундариҷа, тарроҳии интерфейси дӯстона, механизмҳои бақайдгирию дастрасӣ ва зарурати ҳалли рақамии инфиродӣ, ки ба талаботи мушаххаси муассисаҳои фарҳангӣ мутобиқ карда шудаанд иборат мебошад.

Ҳалли ин мушкилот барои он муҳим аст, ки тағиребии рақамӣ ба устувории дарозмуддати хидматҳои фарҳангӣ мусоидат мекунад, таҷрибаи интуитивии мизоҷонро беҳтар мекунад ва ҷалби шунавандагони навро тақвият медиҳад.

Илова бар ин, бо назардошти гуногунии пешниҳодҳои рақамии мавҷуда, зарурати возеҳи фарқ кардани бозор вуҷуд дорад, алахусус бо назардошти шароити махсуси бозорҳои марказӣ ва деҳот. Чунин фарқият бояд тавозуни байни ҳадафҳои тиҷоратӣ ва ҳифзи арзишҳои фарҳангиро таъмин кунад ва кафолат диҳад, ки маҳсулоти мероси фарҳангӣ аслӣ, пурмазмун ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ арзишманд боқӣ мемонанд. Рақамикунонии объектҳои мероси фарҳангӣ дар беҳтар кардани паҳншавии фарҳанги маҳаллӣ ва баланд бардоштани огоҳии деҳот дар саросари ҷаҳон нақши ҳалкунанда дорад. Технологияҳое, ки дастрасии рақамиро ба арзишҳои фарҳангӣ таъмин мекунанд, ба дастрасии фарогир, тавассути убур кардани монеаҳои марбут ба масофаи ҷуғрофӣ, ҳаракати ҷисмонӣ ё маъюбӣ мусоидат мекунанд.

Дигаргунсозии рақамӣ стратегияҳои ташкили фаъолиятро тағир медиҳад ва навовариҳоро дар бисер соҳаҳо ҳавасманд мекунад. Тағирот дар соҳаи хидматҳо дар сохаи фарҳанг махсусан ба назар мерасанд. Технологияҳо ба монанди воқеияти васеъ (XR) ва интернети ашё (Internet of Things, IoT) торафт бештар барои ғанӣ гардонидани таҷрибаи мизоҷон, ҳавасмандгардонии ҳамкории интерактивӣ ва осон кардани интиқоли донишҳои фарҳангӣ истифода мешаванд. Сарфи назар аз дастрасии афзояндаи ҳалли рақамӣ дар бахши мерос, мушкилоти назаррас дар фарқ кардани маҳсулот ва хидматҳои рақамӣ ва мутобиқ кардани онҳо ба талабот ва интизориҳои соҳавии корбарон боқӣ мемонанд. Ин мушкилот махсусан ҳангоми пешниҳоди хизматрасони дар соҳаи фарҳанг дар минтақаҳои дурдаст, ки маҳдудияти молиявӣ, техникӣ ва ташкилӣ доранд, ба назар мерасанд

Аз ин рӯ, таҳияи қарорҳои муассири рақамӣ, ба монанди платформаҳои компютерии абрӣ барои барномаҳои фарҳангӣ ва анъанавӣ, фаҳмиши дақиқи ниёзҳо, интизориҳо ва афзалиятҳои мизоҷонро дар марҳилаи аввали тарроҳӣ талаб мекунад [4.с.55-78].

Пешрафти технологӣ саноати фарҳангӣ ва эҷодиро ба таври куллӣ тағир дода, шаклҳои нави ифодаи бадеӣ ва ғарқ шудан ба мундариҷаи фарҳангиро кашф мекунад. Платформаҳои рақамӣ ва васоити ахбори иҷтимоӣ барои рассомон ва мутахассисони эҷодӣ имкониятҳои бесобиқа фароҳам оварда, ба онҳо имкон медиҳад, ки асарҳои худро ба аудиторияи ҷаҳонӣ пешниҳод кунанд. Дар айни замон, васеъшавии хизматҳои ҷараёнӣ ва каналҳои тақсимоти онлайн моделҳои анъанавии паҳнкунии мундариҷаи фарҳангиро вайрон карда, дастрасии онро ба таври назаррас афзоиш медиҳад.

Дар муқоиса бо форматҳои анъанавӣ, воқеияти афзоишефта (AR), воқеияти виртуалӣ (VR) ва воқеияти омехта (MR) ҷалби мизоҷонро ба таври назаррас баланд мебардоранд, ки вокунишҳои сенсорӣ, эмотсионалӣ ва маърифатиро ҳавасманд мекунанд. Технологияҳои XR ба корбарон имкон медиҳанд, ки ташрифҳои худро ба объектҳои фарҳангӣ тавассути гузоштани унсурҳои рақамӣ ба монанди иттилооти матнӣ, моделҳои сеандоза, аниматсия ва аудио ба муҳити ҷисмонӣ ғанӣ гардонанд. Тавассути татбиқи ин технологияҳо, муассисаҳои фарҳангӣ метавонанд таҷрибаҳои интерактивӣ, фардӣ ва фарогирро пешниҳод кунанд ва ба ин васила ҷалби шунавандагонро афзоиш диҳанд ва ба фаҳмиши амиқи мероси фарҳангӣ мусоидат кунанд [7с. 873-886].

Тадқиқотҳои охирини академӣ нақши афзояндаи технологияро дар бахши фарҳангӣ алахусус бо пайдоиши зеҳни сунъии тавлидӣ, ҳамчун соҳаи алоҳида таъкид мекунанд. Баръакси барномаҳои қаблии зеҳни сунъӣ, ки ба таҳлил ё фардикунонӣ нигаронида шуда буданд, зеҳни сунъии ҷадид ба монанди ChatGPT ва DALL•E ба ташкилотҳои фарҳангӣ имкон медиҳанд, ки мундариҷаи нав эҷод кунанд, ривоятҳои мутобиқшавӣ таҳия кунанд ва бо форматҳои нави иштирок озмоиш кунанд. Ин технологияҳо торафт бештар барои тавлиди матнҳои намоишӣ, эҷоди асарҳои санъат тавассути зеҳни сунъи ва мусоидат ба муошират интерактивӣ бо шунавандагон истифода мешаванд. Зеҳни сунъии ҷадид имкониятҳои эҷодӣ ва рамзии муассисаҳои фарҳангиро васеъ намуда, ҳамзамон масъалаҳои муҳими ахлоқии марбут ба хукуки муаллифӣ, ҳаққоният ва арзиши фарҳангиро ба миён меорад. Ғайр аз барномаҳои эҷодӣ, бисёр навовариҳои технологӣ ба баланд бардоштани самаранокии дохилӣ ва кам кардани сарбории маъмурӣ нигаронида шудаанд [1].

Зеҳни сунъӣ ва таҳлили маълумот дар соҳаҳое, ба монанди сегментатсияи аудитория, фурӯши чиптаҳо, банақшагирӣ ва идоракунии инвентаризатсия васеъ истифода мешаванд. Интернети ашё (Internet of Things, IoT) имкон дод, ки системаҳои зеҳнии назорати муҳити зист дар осорхонаҳо ва театрҳо ҷорӣ карда шаванд, ки равшанӣ, ҳарорат ва бехатариро бо иштироки ҳадди ақали инсон имконпазир гардонанд. Ин манфиатҳои амалиётӣ махсусан барои ташкилотҳои дорои шумораи маҳдуди кормандон ё маблағгузории ноустувори давлатӣ муҳиманд, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки захираҳо ба ташаббусҳои эҷодӣ ва фаъолиятҳои ҷалби ҷомеа равона карда шаванд. Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки ҳамгироии технологияҳои инноватсионӣ дар осорхонаҳо, китобхонаҳо ва марказҳои фарҳангӣ дар тағир додани хидматҳои анъанавии фарҳангӣ, мусоидат ба эҷоди экосистемаи рақамии фарҳангӣ ва дастгирии рушди устувори бахши фарҳангӣ дар заминаи ҷаҳонишавӣ нақши муҳим мебозад. Масалан, дар Иёлоти муттаҳида, навовариҳои рақамӣ қисми ҷудонашавандаи фаъолияти осорхонаҳо гардиданд. Осорхонаи санъати муосир (MoMA) Дар Ню Йорк платформаҳои рақамӣ, насбҳои мултимедиявӣ ва намоишгоҳҳои онлайнро фаъолона истифода мебарад, дастрасӣ ба хидматҳои фарҳангиро васеъ мекунад ва ба ҳамгироии санъат ба фазои рақамӣ мусоидат мекунад. Ба ҳамин монанд, осорхонаҳои Ватикан технологияҳои сайёҳии виртуалиро истифода мебаранд, то ба шунавандагони ҷаҳонӣ дастрасӣ ба ганҷҳои беназири фарҳангии худро фароҳам оранд. Қарорҳои муосири рақамӣ торафт бештар аз ҷониби марказҳо ва муассисаҳои фарҳангӣ ҷорӣ карда мешаванд. Масалан, Маркази Помпиду Дар Фаронса хусусиятҳои анъанавии фарҳангиро бо намоишгоҳҳои интерактивӣ, насбҳои рақамӣ ва пахши мустақими онлайни рӯйдодҳои фарҳангӣ муттаҳид мекунад. Ин равиш имкониятҳои истироҳати фарҳангиро васеъ мекунад ва сегментҳои нави аудиторияро, аз ҷумла ҷавононро ҷалб мекунад [4].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар хизматрасониҳои соҳаи фарҳанг стратегияи калидии навсозии инфрасохтори фарҳангӣ ва густариши дастрасии аҳолӣ ба захираҳои фарҳангӣ ба ҳисоб меравад. Намунаи равшани ин рақамисозии фаъолияти осорхона мебошад. Осорхонаи миллии Тоҷикистон аз технологияҳои мултимедиявӣ, аз ҷумла экранҳои интерактивӣ, презентатсияҳои рақамӣ ва дастурҳои аудиоӣ фаъолона истифода бурда, ба меҳмонон имкон медиҳад, ки дар бораи экспонатҳо ва мероси таърихию фарҳангии кишвар маълумоти муфассал гиранд. Ҷорӣ намудани шаклҳои рақамии

муаррифӣ сифати хизматрасониҳои осорхонаро баланд мебардорад ва ба эҷоди муҳити муосири осорхона мусоидат мекунад.

Технологияҳои инноватсионӣ дар бахши китобхона низ истифода мешаванд. Китобхонаи миллии Тоҷикистон маҷмӯи осори худроо рақамӣ мекунад ва каталогҳои электрониро таҳия мекунад, ки дастрасии мизоҷони дурдаст ба захираҳои илмӣ ва бадеиро таъмин мекунад. Таъсиси китобхонаҳои электронӣ ва бойгонии рақамӣ ба ҳифзи мероси хаттии фарҳангӣ, аз ҷумла дастхатҳо ва нашрияҳои нодир, инчунин васеъ кардани доираи хидматҳои иттилоотии барои ҷомеа дастрас мусоидат мекунад. Марказҳои фарҳангӣ ва фароғатӣ дар табдили рақамии хидматҳои фарҳангӣ нақши муҳим доранд. Дар якчанд минтақаҳои кишвар платформаҳои онлайн ва шабакаҳои иҷтимоӣ барои ташкил ва пахши чорабиниҳои фарҳангӣ, консертҳо ва фестивалҳо истифода мешаванд, ки ба шунавандагони васеътар, аз ҷумла ҷавонон ва сокинони минтақаҳои дурдаст имкони тамошоро фароҳам меоранд. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти фарҳангӣ ва фароғатӣ ба пайдоиши шаклҳои нави истеъмоли хизматрасониҳо дар соҳаи фарҳанг ва баланд бардоштани самаранокии умумии хизматрасониҳо дар соҳаи фарҳанг мусоидат мекунад.

Технологияҳои мобилӣ тадриҷан ба сайёҳии фарҳангӣ, аз ҷумла дастурҳои рақамии аудиоӣ ва воситаҳои иттилоотӣ, ки барои пешбурди иншооти таърихӣ ва фарҳангии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, ворид карда мешаванд.

Хулоса. Дар маҷмӯъ, ин мисолҳо нишон медиҳанд, ки технологияҳои инноватсионӣ воситаҳои муҳим барои рушди хизматрасониҳои фарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гардида, имкон медиҳанд, ки онҳо ба фазои муосири фарҳангии рақамӣ ворид карда шаванд. Ин ҳамгироӣ аз ҷониби иттилооти виртуалӣ, ки дар муҳити воқеӣ тавассути дастгоҳҳои ёрирасон, аз ҷумла намоишгарони интеллектуалӣ, дисплейҳо, дастгоҳҳои мобилӣ ва сайёр, барномаҳо ва платформаҳои махсуси нармафзор сохта шудаанд, мусоидат мекунад. Дастгоҳҳои мобилӣ, ба монанди смартфонҳо ва планшетҳо, дастрасии фаврӣ ба маълумоти дахлдорро таъмин мекунанд, дар паймоиш ба нуқтаҳои таваҷҷӯҳ (POI) кӯмак мерасонанд ва ба корбарон имкон медиҳанд, ки мундариҷаи рақамиро омӯзанд, тавсияҳоро мубодила кунанд, фикру мулоҳизаҳо гузоранд ва дар бораи ҷозибаҳои мушаххас маълумоти муфассал гиранд [15].

Платформаҳои рақамӣ дар ҳамоҳангсозӣ ва ҳамгироии унсурҳои ҷисмонӣ ва виртуалӣ нақши марказӣ доранд ва ҳамкории бефосилаи байни ҷаҳони воқеӣ ва муҳити рақамиро таъмин мекунанд.

Ҳамин тариқ, навовариҳои хизматрасони дар соҳаи фарҳанг раванди стратегии аз нав дида баромадани нақши муассисаҳои фарҳангӣ дар ҷомеаро ифода мекунанд, ки тамоми ҷанбаҳои ҳамкории онҳоро бо ҷомеа — аз каналҳои коммуникатсионӣ ва форматҳои мундариҷа то моделҳои тиҷорӣ ва меъёрҳои самаранокӣ табдил медиҳанд. Ин равиш ба мушкилоти муосир ҷавобгӯ аст ва ҳадафи он аст, ки мероси фарҳангӣ ва ифодаи эҷодӣ барои ҳамаи аъзоёни ҷомеа мувофиқ, дастрас ва пурмазмун бошад.

Адабиёт

1. Алькуд А., Шефер Д., Милисавлевич-Сайед Дж. Индустрия 4.0: систематический обзор цифровой модернизации устаревших производственных систем. Руководство, редакция 2022, [Google Scholar]

2. Андреев А.А. Цифровая трансформация образования: теория и практика /А.А. Андреев. - М., 2021

3. Бальби, Б.; Мараско, А. Совместное проектирование впечатлений от культурного наследия для всех с помощью виртуальной реальности: подход, основанный на сценариях. Um. Digit. 2022, 71–98. [Google Scholar]

4. Болло, А. и др. (2020). Инновации и культурные услуги: глобальный обзор. Journal of Cultural Management, 12, 55–78.

5. Британский музей. Годовой отчет за 2023 год. Издательство Британского музея.

6. Джураева А.О. «Информационные технологии и управление искусственным интеллектом», издательство «ЛитРес». -М.; 2024. https://www.litres.ru/book/adolat-dzhuraeva/informacionnye-tehnologii-i-upravlenieiskusstvennym-inte-70897405/

7. Ершова Т.В. Цифровые компетенции как фактор развития профессионального образования / Т.В. Ершова // Вестник высшей школы. - 2020. -№7.

8. Инноченте К., Ульрих Л., Моос С., Веццетти Э. Рамочное исследование по использованию иммерсивных рентгеновских технологий в области культурного наследия // Культ. Наследие. 2023, 62, 68-283

9. Литвак, Э.; Куфлик, Т. Улучшение восприятия культурного наследия на свежем воздухе с помощью умных очков дополненной реальности. Пер. Вездесущий компьютер. 2020, 24, 873-886. [Google Scholar]

10. Музей современного искусства. Технологический отчет Музея современного искусства за 2022 год. Музей современного искусства.

11. Мартынов В.Г. Цифровизация отраслей экономики: проблемы и перспективы / В.Г. Мартынов. -М.: Экономик

12. Никулина Т.В. Развитие образовательных услуг в условиях цифровизации / Т.В. Никулина // Экономика образования. - 2022. -№2.

13. ОЭСР. Руководство Осло 2018: Руководящие принципы сбора, отчетности и использования данных об инновациях. Издательство ОЭСР.

14. Пуч, А.; Родригес, И.; Аркос, Х.Л.; Родригес-Агилар, Х.А.; Себриан, С.; Богданович, А.; Морера, Н.; Паломо, А.; Пике, Р. Уроки, извлеченные из дополнения выставок археологических музеев виртуальной реальностью. Виртуальная реальность. 2020, 24, 343-358. [Google Scholar]

15. Скублевска-Пашковска, М.; Милош, М.; Поврозник, П.; Лукасик, Э. 3D-технологии для сохранения нематериального культурного наследия — обзор литературы по выбранным базам данных. Herit. Sci. 2022, 10, 3. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed]

16. Теория организации: христоматия / Пер. с англ. под ред. Т.Н. Клёминой; Высшая школа менеджмента СПбГУ. СПб.: Изд-во «Высшая школа менеджмента» , 2009. 148-155

17. Чонг, Х.Т.; Лим, К.К.; Ахмед, М.Ф.; Тан, К.Л.; Бин Мохтар, М. Удобство использования и доступность виртуальной реальности для практик культурного наследия: отображение проблем и рекомендации. Электроника 2021, 10, 1430. [Google Scholar]

18. ЮНЕСКО. (2019). Показатели культуры | 2030. Издательство ЮНЕСКО.

Маълумот дар бораи муаллиф

Рофизода Саидбек Ҳасан- муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.

Сведения об авторе

Рофизода Саидбек Хасан- старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного университета финансов и экономики. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: +992935230666.

About the author

Rofizoda Saidbek Hasan- Senior Lecturer, Department of Economic Theory, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel: +992935230666.

УДК: 658

РАЗРАБОТКА ДИНАМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ОПТИМИЗАЦИИ И МЕЖОТРАСЛЕВАЯ ПРОВЕРКА КЕЙСОВ ДЛЯ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Лю Цзиньмей
Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Аннотация. Данное исследование посвящено механизму динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления. Глубоко проанализировав внутренние и внешние факторы динамической оптимизации, мы разработали четырёхэтапный механизм и замкнутый процесс, включающий мониторинг, обратную связь, корректировку и анализ. Этот процесс эмпирически протестирован на кросс-отраслевых кейсах. Полученные результаты не только дополняют и совершенствуют существующую теорию оценки эффективности организационного управления, но и предоставляют многоразовую динамическую управленческую структуру для различных организаций. Эта структура эффективно решает важнейшую задачу непрерывной оптимизации оценки эффективности организационного управления, подчёркивая её универсальную применимость и актуальность в различных отраслях, включая производство, финансы и технологии.
Ключевые слова: эффективность организационного управления, механизм динамической оптимизации, междисциплинарные исследования, рыночная конкуренция, технологические изменения, оценка, менеджмент, сектор.
Для цитирования: Лю, Ц. Разработка динамического механизма оптимизации и межотраслевая проверка кейсов для оценки эффективности организационного управления / Ц. Лю // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 316-325.

DEVELOPMENT OF A DYNAMIC OPTIMIZATION MECHANISM AND CROSS-INDUSTRY CASE VALIDATION FOR ASSESSING ORGANIZATIONAL MANAGEMENT EFFECTIVENESS

Liu Jinmei
Tajik Pedagogical Institute in Panjakent

Annotation. This research focuses on the dynamic optimization mechanism for evaluating organizational management effectiveness. By deeply analyzing the internal and external factors of dynamic optimization, we have developed a four-stage mechanism and a closed-loop process involving monitoring, feedback, adjustment, and analysis. This process has been empirically tested through cross-industry cases. The results not only supplement and refine the existing theory of organizational management effectiveness evaluation but also provide a reusable dynamic management framework for various organizations. This framework effectively addresses the critical task of continuous optimization of organizational management effectiveness assessment, highlighting its universal applicability and relevance across various industries, including manufacturing, finance, and technology.
Keywords: organizational management efficiency, dynamic optimization mechanism, interdisciplinary research, market competition, technological change, assessment, management, sector.

ТАҲИЯИ МЕХАНИЗМИ ДИНАМИКИИ ОПТИМИЗАТСИЯ ВА САНҶИШИ БАЙНИСОҲАВИИ КЕЙСҲО БАРОИ БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ ТАШКИЛОТӢ

Лю Ҷинмей
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Аннотатсия. Ин таҳқиқот ба механизми оптимизатсияи динамикии баҳодиҳии самаранокии идоракунии ташкилотӣ бахшида шудааст. Бо таҳлили амиқи омилҳои дохилӣ ва берунии оптимизатсияи динамикӣ, мо механизми чаҳормарҳила ва раванди бастаеро, ки мониторинг, алоқаи баръакс, ислоҳ ва таҳлилро дар бар мегирад, таҳия намудем. Ин раванд дар кейсҳои байнисоҳавӣ ба таври эмпирикӣ санҷида шудааст. Натиҷаҳои бадастомада на танҳо назарияи мавҷудаи баҳодиҳии самаранокии идоракунии ташкилотиро пурра ва такмил медиҳанд, балки инчунин сохтори идоракунии динамикии бисёркаратаро барои ташкилотҳои гуногун фароҳам меоранд. Ин сохтор вазифаи муҳими оптимизатсияи мудовими баҳодиҳии самаранокии идоракунии ташкилотиро самаранок ҳал карда, қобилияти татбиқи универсалӣ ва аҳамияти онро дар соҳаҳои мухталиф, аз

чумла истеҳсолот, молия ва технология таъкид мекунад.

Калимаҳои калидӣ: самаранокии идоракунии ташкилотӣ, механизми оптимизатсияи динамикӣ, таҳқиқоти байнисоҳавӣ, раҷобати бозорӣ, тағйироти технологӣ, баҳодиҳӣ, идоракунӣ, соҳа.

Введение: Актуальность и контекст исследования. В современной сложной и постоянно меняющейся бизнес-среде организации сталкиваются с беспрецедентными вызовами и возможностями. Важность оценки эффективности организационного управления как ключевого средства измерения операционного статуса организации очевидна. Однако традиционные методы оценки эффективности организационного управления часто демонстрируют статичность и отставание, что затрудняет точную адаптацию к быстрым изменениям внутренней и внешней среды организации. В современных исследованиях оценка эффективности организационного управления в большей степени фокусируется на построении систем статических показателей и применении традиционных методов оценки. Относительно мало исследований посвящено тому, как постоянно оптимизировать механизм оценки с учетом изменений внешней среды. Рыночная конкуренция стремительно меняется, технологические инновации накатывают волной, а внутренние стратегические корректировки и расширение бизнеса организаций происходят часто. В этой ситуации, если оценка эффективности организационного управления не может быть своевременно оптимизирована динамически, результаты оценки будут оторваны от реальной деятельности организации, не смогут обеспечить эффективную поддержку принятия организационных решений и серьезно сдержат ее развитие и конкурентоспособность.

Теоретическая ценность: Данное исследование направлено на дополнение и совершенствование существующих теорий оценки эффективности организационного управления. Предыдущие исследования существенно отставали в понимании механизмов динамической оптимизации. Глубоко изучая движущие факторы динамической оптимизации и тщательно разрабатывая четырёхэтапный механизм и замкнутый цикл процесса, данное исследование привносит новую жизнь и глубину в теорию оценки эффективности организационного управления. В данном исследовании систематически объясняется, как оценка эффективности организационного управления может обеспечить динамическую оптимизацию с теоретической точки зрения, устраняя пробелы в существующих теориях, касающихся динамической адаптивности, обогащая теоретическую базу организационного управления и предоставляя новые перспективы и идеи для последующих исследований в этой области.

Практическая ценность: С практической точки зрения, данное исследование представляет собой чрезвычайно ценную, многократно используемую динамическую управленческую модель для организаций всех типов. Чётко определяя движущие факторы динамической оптимизации, разрабатывая научно обоснованные механизмы и процессы и подтверждая их эффективность с помощью межотраслевых кейсов, организации могут гибко применять эту модель для динамической оптимизации оценок эффективности управления с учётом особенностей отрасли, стадии развития и изменений во внутренней и внешней среде. Это помогает организациям точно оценивать своё операционное состояние, оперативно выявлять проблемы управления и разрабатывать практические меры по улучшению, значительно повышая эффективность и результативность управления, усиливая свою конкурентоспособность на рынке и эффективно решая задачи постоянной оптимизации оценок эффективности управления в реальных операциях.

Обзор литературы и анализ изученности проблемы

Китайские и зарубежные учёные провели обширные и глубокие исследования в области оценки эффективности организационного управления. Например, подход сбалансированной системы показателей, предложенный Капланом и Нортоном (2021), представляет собой структуру оценки организационной эффективности, основанную на четырёх измерениях: финансы, клиенты, внутренние процессы, обучение и рост, что обеспечивает комплексный подход к оценке эффективности организационного управления [7, С. 122–133]. Однако этот подход не предусматривает единого и эффективного подхода к динамической корректировке показателей и весовых коэффициентов для учёта динамических изменений внешней среды и сталкивается с трудностями практического применения, такими как трудности получения данных и вычислительная сложность [5]. Опираясь на международные исследования и учитывая культурные и управленческие особенности китайских организаций, китайские учёные проводят локальные исследования. Например, некоторые учёные, опираясь на концепцию стратегического управления, подчёркивают, что оценка эффективности организационного управления должна быть тесно связана со стратегическими целями организации [14]. Однако в отечественных исследованиях по-

прежнему не хватает инноваций в методах оценки, и они часто опираются на существующие международные методы. Кроме того, исследования применения результатов оценки недостаточно глубоки, и необходимы дальнейшие исследования для эффективного использования результатов оценки в мерах по улучшению организационного управления[9]. В целом, современные исследования, посвященные систематическому изучению механизма динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления, относительно немногочисленны, а зрелая и целостная теоретическая и практическая система пока не сформирована.

Основываясь на вышеупомянутом исследовательском опыте и текущем состоянии, данное исследование направлено на решение важнейшего вопроса «как достичь непрерывной оптимизации» в оценке эффективности организационного управления. В частности, в данном исследовании будут рассмотрены движущие факторы динамической оптимизации, точно определяя, как внешние факторы, такие как рыночная конкуренция и технологические изменения, а также внутренние факторы, такие как стратегические корректировки и расширение бизнеса, влияют на динамическую оптимизацию оценки эффективности организационного управления. Будет тщательно разработан научный и рациональный механизм динамической оптимизации, охватывающий ключевые аспекты, такие как мониторинг, обратная связь, корректировка и анализ, а также будет построен соответствующий замкнутый процесс. С помощью межотраслевых тематических исследований разработанный механизм и процесс динамической оптимизации будут проверены на универсальность и применимость в различных отраслях, таких как производство, финансы и технологии, что обеспечит практическую основу динамического управления для различных организаций.

Для дальнейшего исследования был использован широкий спектр исследовательских методов. Анализ литературы, включающий обширный обзор статей в академических журналах, магистерских и докторских диссертаций, а также исследовательских отчетов за последние пять лет, позволил всесторонне оценить текущее состояние исследований, теоретические достижения и практический опыт в области оценки эффективности организационного управления. В ходе исследования были изучены ключевые области, проблемы и пробелы, что обеспечило прочную теоретическую основу и руководящие принципы исследования. Были проведены практические исследования, посвященные репрезентативным межотраслевым компаниям, таким как Haier, China Merchants Bank и ByteDance. С помощью дедуктивного метода теория была применена к реальным практическим исследованиям для дальнейшего подтверждения ее обоснованности и практической применимости.

Рыночная конкуренция висит, словно дамоклов меч, постоянно влияя на выживание и развитие организации. Когда рыночная конкуренция обостряется, организации должны уделять пристальное внимание таким ключевым показателям, как доля рынка и удовлетворенность клиентов, чтобы выделиться в условиях жесткой конкуренции [10]. Поэтому им следует придавать большее значение при оценке эффективности организационного управления [12, С. 1910–1933]. Например, на рынке смартфонов, где конкуренция очень высока и множество брендов ведут ожесточенную борьбу, такие компании, как Apple и Samsung, постоянно выпускают инновационные продукты, повышая качество продукции и уровень обслуживания для повышения удовлетворенности клиентов. При оценке эффективности организационного управления этих компаний доля рынка и удовлетворенность клиентов становятся важнейшими показателями. Увеличение их веса может более точно отражать результаты деятельности компании и эффективность управления в условиях рыночной конкуренции.

И наоборот, когда рыночная конкуренция ослабевает, организации могут целесообразно переключить внимание на оптимизацию внутренних процессов и снижение затрат, придавая этим показателям большее значение при оценке. Например, в некоторых региональных монопольных отраслях, где рыночная конкуренция относительно слаба, компании отдают приоритет оптимизации внутренних производственных процессов и контролю затрат для повышения операционной эффективности и рентабельности [8]. Конкуренция на рынке подобна дамоклову мечу, висящему высоко, который постоянно влияет на выживание и развитие организаций. Когда интенсивность рыночной конкуренции усиливается, организации должны уделять пристальное внимание ключевым показателям, таким как доля рынка и удовлетворенность клиентов, чтобы выделиться в жесткой конкуренции. Например, на рынке смартфонов существует множество брендов, и конкуренция чрезвычайно жесткая. Чтобы бороться за долю рынка, такие компании, как Apple и Samsung, продолжают выпускать инновационные продукты, улучшать качество продукции и уровни обслуживания, а также повышать удовлетворенность клиентов. По данным IDC (2023),

мировые поставки смартфонов достигли 1,17 млрд единиц в 2023 году, что на 2,5% больше в годовом исчислении, из которых на Apple и Samsung пришлось 20% и 18% доли рынка соответственно. При оценке эффективности организационного управления этих компаний доля рынка и удовлетворенность клиентов стали важнейшими оценочными показателями.

Математическая формула:

$$\textbf{Вес доли рынка} = \frac{\textbf{Текущая доля рынка}}{\sum_{i=1}^{n} \textbf{Доля рынка конкурентов}} \times \lambda$$

Где λ — коэффициент интенсивности рыночной конкуренции (λ>1 указывает на усиление конкуренции).

В условиях стремительного развития науки и технологий технологические изменения стали значимым внешним фактором организационного развития [13]. Постоянно появляются и широко применяются в различных областях организационного управления такие новые технологии, как большие данные, искусственный интеллект и Интернет вещей (IoT). Технологические изменения оказывают глубокое влияние на бизнес-процессы, методы управления и конкурентные преимущества организации.

При оценке эффективности организационного управления крайне важно своевременно учитывать показатели, связанные с применением новых технологий [3, С. 45–60]. Например, в сфере электронной коммерции применение технологий больших данных позволяет компаниям точно анализировать потребности клиентов и оптимизировать маркетинговые стратегии. Поэтому, как писали Т. Х. Дэвенпорт и Дж. Г. Харрис «Следовательно, эффективность анализа данных стала важнейшим показателем оценки эффективности организационного управления» [6].

Организационная стратегия служит компасом для организационного развития, определяя его направление и цели. При корректировке организационной стратегии методы оценки эффективности организационного управления также должны адаптироваться, чтобы направлять организацию и отдельных сотрудников к новым стратегическим целя [4]. Например, когда организация переходит от стратегии, основанной на затратах, к стратегии дифференциации, продуктовые инновации и построение бренда становятся ключевыми факторами достижения стратегических целей. В этой ситуации к оценке эффективности организационного управления следует добавить такие соответствующие показатели, как продуктовые инновации и построение бренда. Например, Huawei постепенно перешла от стратегии, ориентированной на преимущество по затратам, к стратегии дифференциации, основанной на технологических инновациях и построении бренда. В ходе этой стратегической корректировки Huawei усилила фокусировку и оценку таких показателей, как инвестиции в НИОКР, количество патентных заявок и узнаваемость бренда, при оценке эффективности организационного управления. Это фактически способствовало продвижению компании к ее стратегии дифференциации и повышению ее конкурентоспособности на мировом рынке коммуникаций.

Механизм мониторинга – это основной этап динамической оптимизации оценки эффективности управления организацией [11, С. 134–146]. Организациям следует создать специализированную организацию или группу мониторинга, ответственную за комплексный и своевременный мониторинг всех видов информации внутри организации и за ее пределами. В рамках мониторинга внешней среды необходимо внимательно отслеживать изменения рыночной конкуренции, включая динамику конкурентов, колебания доли рынка и отраслевые ценовые тенденции. Также необходимо отслеживать новейшие технологические разработки в режиме реального времени, чтобы понимать направление развития, перспективы применения и потенциальное влияние новых технологий на отрасль. В рамках мониторинга внутренней среды необходимо оперативно отслеживать реализацию стратегических изменений в организации, включая распределение и выполнение стратегических целей, а также координацию и сотрудничество между различными подразделениями в процессе реализации стратегии.

Механизм мониторинга – это основной этап динамической оптимизации оценки эффективности управления организацией. Организациям следует создать специализированную группу или отдел мониторинга, ответственный за комплексный и своевременный мониторинг всех видов информации внутри организации и за ее пределами. Ниже приведен пример распределения веса показателей мониторинга для производственных предприятий China Hisense Co., Ltd.:

Таблица 1. - Распределение весовых коэффициентов ключевых показателей мониторинга China Hisense Co., Ltd.

Индекс	Вес (%)
Доля рынка	30
Удовлетворенность клиентов	25
Скорость разведки оборудования	20
Коэффициент инвестиций в НИОКР	**15**
Экологические показатели	**10**
Итого	**100**

Примечание: таблица создана автором на основе анализа данных.

Создание эффективного механизма обратной связи является ключом к обеспечению динамичной оптимизации оценки эффективности организационного управления. Организациям следует создать разнообразные каналы обратной связи для оперативного получения отзывов о результатах оценки от руководителей, сотрудников и клиентов [2, С. 1105–1123].

Руководители, как основные лица, принимающие решения в организационной деятельности, могут предоставить обратную связь по результатам оценки, которая выявляет проблемы и недостатки методологии оценки с макростратегической точки зрения, например, насколько точно индикаторы оценки соответствуют стратегическим целям организации и правильно ли распределены весовые коэффициенты оценки. Сотрудники, как исполнители бизнес-задач организации, могут предоставить практическую обратную связь об эффективности методологии оценки в своей работе и любых трудностях, возникших в ходе ее внедрения, например, о том, являются ли определенные индикаторы оценки слишком сложными или трудными для внедрения, или о том, является ли цикл оценки целесообразным. Клиенты, как непосредственные пользователи продуктов или услуг организации, предоставляют ценную обратную связь для оценки эффективности управления организацией в удовлетворении потребностей клиентов и повышении их удовлетворенности, включая вопросы, связанные с качеством продукции, уровнем обслуживания и клиентским опытом. Отделы управления оценкой должны уделять первостепенное внимание этой обратной связи, систематически обобщать и анализировать ее, а также выявлять общие и ключевые проблемы в качестве ключевой основы для совершенствования методов оценки.

На основе обратной связи и данных мониторинга отдел управления оценкой должен оперативно инициировать механизм корректировки. Этот механизм корректировки охватывает множество аспектов, включая добавление и удаление оценочных показателей, пересмотр весовых коэффициентов показателей и оптимизацию методов оценки. Что касается корректировки оценочных показателей, если мониторинг выявляет существенные изменения в рыночной среде организации, такие как рост развивающихся рынков или изменение отраслевой конкуренции, следует оперативно добавлять оценочные показатели, релевантные новой рыночной среде или конкурентной направленности, а старые показатели, которые больше не являются репрезентативными или актуальными, следует удалять. Например, как отмечает Дж. Барни «с ростом экологической осведомленности в оценке эффективности организационного управления производственными предприятиями следует добавлять такие экологические показатели, как потребление энергии на единицу продукции и уровень соблюдения нормативов выбросов загрязняющих веществ» [1, С. 125–141].

Механизм аудита имеет решающее значение для обеспечения динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления. Организациям следует создать механизм регулярного аудита методов оценки. Эта аудиторская группа, состоящая из сотрудников отдела внутреннего аудита или внешних экспертов, проведет всесторонний и углубленный анализ методологии оценки. Этот аудит должен включать проверку рациональности системы показателей оценки — полноту и точность отражения показателей ключевыми факторами эффективности организационного управления и их соответствие отраслевым характеристикам организации, этапу развития, а также изменениям во внутренней и внешней среде; рациональность весовых коэффициентов оценки — обоснованность отражения весовых коэффициентов каждого показателя их относительной важности для оценки эффективности организационного управления, логичность и стабильность весовых коэффициентов; а также пригодность методологии оценки — эффективность сбора и анализа данных с помощью применяемой методологии, а также надежность и точность результатов оценки. По результатам аудита аудиторская группа должна подготовить подробный аудиторский отчет, в котором будут выявлены любые проблемы или недостатки в методологии оценки, а также даны конкретные рекомендации по улучшению. Отдел управления

оценкой должен дополнительно оптимизировать и совершенствовать методологию оценки на основе аудиторского отчета, чтобы гарантировать ее соответствие изменениям во внутренней и внешней среде организации и потребностям организационного развития.

Механизмы мониторинга, обратной связи, корректировки и аудита вместе образуют замкнутый цикл для динамической оптимизации оценки эффективности управления организацией. Механизм мониторинга предоставляет информацию об изменениях во внутренней и внешней среде организации, а механизм обратной связи собирает обратную связь по результатам оценки со всех уровней организации.

Давайте рассмотрим на практике реализацию эффективности организационного управления:

Предыстория дела

Будучи ведущим акционерным коммерческим банком Китая, China Merchants Bank активно реализует стратегию цифровой трансформации для улучшения обслуживания клиентов, расширения масштабов бизнеса и повышения конкурентоспособности на рынке в условиях стремительного развития финансовых технологий. Однако существующая система оценки эффективности организационного управления, основанная преимущественно на традиционных показателях, таких как размер депозитов и кредитов, а также объем операций в отделениях, не могла всесторонне и точно отразить эффективность управления и развитие бизнеса банка в ходе цифровой трансформации.

Процесс динамической оптимизации

Мониторинг и обратная связь: CMB создал специализированную исследовательскую группу в области финтеха и центр мониторинга данных для тщательного отслеживания тенденций в финтех-индустрии, меняющегося спроса клиентов на цифровые услуги и операционных показателей собственного цифрового бизнеса. Благодаря анализу и добыче больших данных банк обнаружил, что доля онлайн-транзакций продолжает расти, а клиенты все чаще требуют удобства и персонализации мобильных финансовых услуг. В то же время сотрудники, работающие с клиентами, сообщают, что традиционные метрики оценки недостаточно стимулируют инновации в цифровом бизнесе и не способны эффективно направлять активное участие сотрудников в цифровой трансформации. Кроме того, через онлайн-каналы обратной связи клиенты выражали свои ожидания относительно точности рекомендаций по продуктам для управления благосостоянием и скорости ответов на онлайн-услуги.

Механизм корректировки: на основе мониторинга и обратной связи China Merchants Bank внес значительные коррективы в свою систему показателей оценки эффективности организационного управления. С одной стороны, он значительно увеличил количество цифровых показателей, таких как доля объема онлайн-бизнес-транзакций, активность мобильных клиентов, количество инноваций в области цифровых продуктов, точность рекомендаций по продуктам управления благосостоянием и время отклика онлайн-обслуживания. С другой стороны, вес некоторых традиционных показателей был снижен, например, вес показателя шкалы депозитов и кредитов с 30% до 20% и вес показателя объема бизнеса филиала с 25% до 15%. Что касается метода оценки, были внедрены технологии анализа больших данных и интеллектуальные алгоритмы для проведения анализа и оценки данных о поведении клиентов и данных о бизнес-транзакциях в режиме реального времени, что позволило перейти от традиционной периодической ручной оценки к динамической оценке в режиме реального времени.

Аудит и оптимизация: после внедрения новой системы оценки отдел внутреннего аудита China Merchants Bank совместно с внешними экспертами финансовой отрасли сформировал аудиторский комитет для регулярного аудита системы оценки. Проведя анализ большого объема бизнес-данных и проведя углубленные интервью с сотрудниками и клиентами, аудиторский комитет пришел к выводу, что новая система оценки является целенаправленной и эффективной в отражении результатов цифровой трансформации China Merchants Bank. Однако также было выявлено, что существует определенная неопределенность в статистическом уровне количественных показателей инноваций цифровых продуктов, что может привести к противоречивому пониманию между различными отделами и повлиять на точность результатов оценки. Кроме того, стандартные настройки показателей времени отклика онлайн-сервисов в различных бизнес-сценариях недостаточно подробны. В ответ на эти проблемы аудиторский комитет выдвинул четкие предложения по улучшению, такие как уточнение статистических стандартов количества инноваций цифровых продуктов, выделение различных типов инноваций цифровых продуктов и формулирование дифференцированных стандартов времени отклика онлайн-сервисов в соответствии со сложностью различных бизнес-сценариев.

Эффект оптимизации

После серии динамических оптимизаций China Merchants Bank добился значительных результатов в организационной и управленческой эффективности. Доля онлайн-транзакций увеличилась с 40% до 60%, а активность мобильных клиентов увеличилась на 50%. Теперь клиенты могут получать доступ к различным финансовым услугам с большим удобством, что значительно улучшает охват и доступность финансовых услуг. Количество инновационных цифровых продуктов увеличилось на 20 в течение года, включая персонализированные системы рекомендаций по продуктам для управления активами, основанные на анализе больших данных, и интеллектуальные системы одобрения кредитов. Они эффективно отвечают разнообразным финансовым потребностям клиентов и повышают их удовлетворенность. Точность рекомендаций по продуктам для управления активами увеличилась с 60% до 80%, что значительно повышает коэффициент конверсии клиентов в продукты для управления активами и приносит банку дополнительный доход. Время ответа онлайн-сервисов сократилось в среднем на 30%, что позволяет клиентам получать более своевременную обратную связь и обслуживание при проведении онлайн-транзакций. Это значительно улучшило качество обслуживания клиентов, усилило конкурентоспособность бренда China Merchants Bank и лояльность клиентов на финансовом рынке, а также эффективно способствовало глубокой реализации стратегии цифровой трансформации China Merchants Bank и качественному развитию его бизнеса.

Второй кейс организационного управления:

Предыстория дела

ByteDance, всемирно известная технологическая компания, владеет множеством популярных продуктов, включая TikTok и Toutiao. По мере расширения своего бизнеса на международном уровне ByteDance сталкивается со сложной и разнообразной рыночной средой, культурными различиями и потребностями пользователей в разных странах и регионах. Для более эффективного внедрения локализованных операций и повышения своей конкурентоспособности на рынке в различных регионах ByteDance необходимо динамически оптимизировать систему оценки эффективности организационного управления, чтобы точно оценивать и стимулировать развитие своего локализованного бизнеса.

Процесс динамической оптимизации

Мониторинг и обратная связь: ByteDance создала локализованные операционные группы и группы маркетинговых исследований в различных регионах по всему миру, которые отвечают за мониторинг тенденций местного рынка, изменений в поведении пользователей, корректировок политики и регулирования, а также другой информации. Благодаря анализу больших объемов пользовательских данных и прямому общению с локальными пользователями было выявлено, что пользователи в разных регионах имеют существенные различия в предпочтениях в отношении контента, привычках использования и методах социального взаимодействия. Например, в Европе и США пользователи более склонны делиться персонализированным и креативным видеоконтентом и предъявляют более высокие требования к качеству спецэффектов и музыки; в то время как в Юго-Восточной Азии пользователи уделяют больше внимания контенту, связанному со стилем жизни и развлечениями, а также функциям социального взаимодействия. В то же время локальная операционная группа сообщила, что первоначальная система оценки, которая в основном основывалась на глобальных унифицированных показателях, не могла в полной мере отражать особенности бизнеса в каждом регионе и была недостаточной для стимулирования инноваций местного бизнеса и энтузиазма команды.

Механизм корректировки: Основываясь на мониторинге и обратной связи, ByteDance разработала систему показателей оценки эффективности организационного управления с учетом локальных особенностей. В отношении контент-операций такие метрики, как доля локализованного контента и взаимодействие с пользователями (лайки, комментарии, репосты и т. д.), устанавливаются для таргетинга предпочтений пользователей в разных регионах. Например, в Европе и США основное внимание уделяется выходу и скорости взаимодействия с креативным видеоконтентом; в Юго-Восточной Азии – количеству просмотров и уровню удержания пользователей контента о стиле жизни и развлечениях. Что касается пользовательского опыта, такие метрики, как скорость использования локализованных функций и адаптивность языка интерфейса, используются для обеспечения лучшего соответствия продуктов привычкам использования местными пользователями. В отношении расширения рынка для оценки рыночной эффективности локализованных компаний в каждом регионе устанавливаются такие метрики, как темпы роста доли локализованного рынка и стоимость привлечения новых пользователей. ByteDance также гибко

корректирует цикл оценки в зависимости от особенностей бизнеса и стадии развития различных регионов. В регионах с жесткой рыночной конкуренцией и быстрыми изменениями цикл оценки сокращается до квартала или даже месяца, чтобы способствовать своевременному выявлению проблем и принятию мер противодействия.

Аудит и оптимизация: ByteDance создала аудиторскую группу, состоящую из глобальных бизнес-экспертов, менеджеров по локализованным операциям и экспертов по анализу данных, для проведения регулярных аудитов системы оценки локализации. Благодаря горизонтальным сравнениям и вертикальным анализам бизнес-данных из разных регионов аудиторская группа обнаружила лазейки в методе расчета показателя доли локализованного контента в некоторых регионах, что могло привести к неточным данным.

Эффект оптимизации

Внедрив локализованную, динамически оптимизируемую систему оценки эффективности организационного управления, ByteDance добилась значительных результатов в развитии бизнеса в различных регионах мира. В Европе и США, благодаря акценту на оценке и поощрении креативного видеоконтента, удовлетворенность пользователей платформой выросла на 20%, показатель удержания пользователей увеличился с 30% до 35%, а доля рынка увеличилась на 15%, что еще больше укрепило позиции ByteDance на рынке коротких видеороликов в Европе и США. В Юго-Восточной Азии, благодаря точной оценке и работе с контентом о стиле жизни и развлечениях, пользовательская база платформы выросла на 30% за год, среднее ежедневное время использования увеличилось на 15 минут, а доля на местном рынке увеличилась с 20% до 25%, что позволило компании занять лидирующие позиции на рынке Юго-Восточной Азии. Более того, оптимизация локализованной системы оценки значительно стимулировала энтузиазм и инновационный дух локальных операционных команд ByteDance в различных регионах. Это позволяет им быстрее и точнее реагировать на потребности локальных пользователей и внедрять ряд функций продуктов и операционных стратегий, адаптированных к особенностям местного рынка. Это существенно повысило эффективность организационного управления и конкурентоспособность ByteDance на мировом рынке, способствуя дальнейшему успешному развитию глобального бизнеса компании.

В данном исследовании глубоко анализируются движущие факторы динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления, охватывающие как внешние факторы, такие как рыночная конкуренция и технологические изменения, так и внутренние, такие как стратегические корректировки и расширение бизнеса. В исследовании проясняются пути и механизмы влияния этих факторов на динамическую оптимизацию оценки эффективности организационного управления. На основе этого был тщательно разработан четырёхэтапный механизм динамической оптимизации, включающий механизмы мониторинга, обратной связи, корректировки и анализа. Был разработан комплексный замкнутый процесс, подробно описывающий режимы работы каждого механизма и логику взаимодействия в рамках замкнутого процесса. Это обеспечивает систематическую и научную основу для динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления. В ходе эмпирического анализа репрезентативных межотраслевых кейсов, таких как Haier, China Merchants Bank и ByteDance, были полностью подтверждены эффективность, универсальность и актуальность разработанного механизма и процесса динамической оптимизации в различных отраслях. Например, в обрабатывающей промышленности Haier добилась итерации пользовательской ценности, создания экологичного бренда и расширения инновационных возможностей за счёт динамической оптимизации своей системы оценки эффективности организационного управления. В финансовой отрасли China Merchants Bank эффективно продвигал реализацию своей стратегии цифровой трансформации и повышал качество обслуживания клиентов за счет расширения цифровых показателей и динамической корректировки своей системы оценки. В технологической отрасли ByteDance успешно повысил свою рыночную конкурентоспособность и эффективность организационного управления в различных регионах мира, создав локализованную систему оценки.

Результаты данного исследования обогащают и совершенствуют теорию оценки эффективности организационного управления, а также предоставляют практические рекомендации и практические рекомендации для различных организаций по достижению непрерывной оптимизации оценки эффективности организационного управления в сложных и изменяющихся условиях. Данное исследование подтвердило эффективность механизма динамической оптимизации на кросс-отраслевых примерах. На примере China Merchants Bank доля объема онлайн-транзакций увеличилась с 40% до 60%, а коэффициент конверсии клиентов увеличился на 25% 10. Ниже представлена сравнительная таблица ключевых показателей до и после оптимизации:

Таблица 2. - Сравнительный анализ показателей эффективности China Merchants Bank до и после внедрения системы оптимизации

Индекс	До оптимизации	После оптимизации	Темп роста(%)
Доля объема онлайн-бизнес-транзакций	40%	60%	50%
Активность мобильных клиентов	-	0,5 (50%)	-
Точность рекомендаций по финансовым продуктам	-	0,8 (80%)	-

Примечание: Таблица создано самим автором на основе анализа данных.

Хотя это исследование достигло определенных результатов, оно все еще имеет некоторые ограничения. Что касается объема исследования, хотя для эмпирического анализа были выбраны репрезентативные отраслевые случаи, такие как производство, финансы и технологии, это не охватило все типы отраслей, и применимость выводов исследования к другим отраслям требует дальнейшей проверки. Что касается анализа влияющих факторов, хотя были рассмотрены основные внутренние и внешние движущие силы, влияние потенциальных и сложных факторов, таких как социальные и культурные изменения и тонкие корректировки политики и правил, на динамическую оптимизацию оценки эффективности организационного управления не было тщательно изучено. Кроме того, существуют недостатки в количественных исследованиях механизмов динамической оптимизации. Синергетические связи между различными механизмами и количественная оценка эффектов оптимизации не исследованы глубоко, что затрудняет точное измерение конкретного вклада механизмов динамической оптимизации в повышение эффективности организационного управления.

Будущие исследования могут проводиться в следующих направлениях. Во-первых, дальнейшее расширение сферы исследований для охвата большего количества типов отраслей, таких как образование, здравоохранение и энергетика, а также повышение универсальности и широты исследовательских выводов за счет большого количества тематических исследований в различных отраслях. Во-вторых, дальнейшее изучение большего количества потенциально влияющих факторов и использование более сложных методов исследования, таких как модели системной динамики, для всестороннего анализа взаимодействия между различными факторами и их совокупного влияния на динамическую оптимизацию оценки эффективности организационного управления. В-третьих, усиление количественных исследований механизмов динамической оптимизации, создание научной и обоснованной системы количественных показателей и использование технических средств, таких как анализ больших данных и машинное обучение, для проведения точной количественной оценки операционного процесса и эффекта оптимизации механизмов динамической оптимизации, предоставление организациям более оперативной и точной основы для принятия решений и содействие глубокому развитию теории и практики динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления.

Список литературы

1. Барни, Дж. Б. Ресурсы фирмы и устойчивое конкурентное преимущество / Дж. Б. Барни // Журнал менеджмента. — 2020. — Т. 46, № 1. — С. 125–141.
2. Бриньолфссон, Э. Бесперебойная торговля: сравнение интернет- и традиционных розничных продавцов / Э. Бриньолфссон, М. Д. Смит // Наука управления. — 2024. — Т. 70, № 6. — С. 1105–1123.
3. Ван, И. Влияние технологических инноваций на эффективность организации: динамический анализ / И. Ван, Х. Чен // Журнал науки управления. — 2023. — Т. 36, № 3. — С. 45–60.
4. Грант, Р. М. Современный анализ стратегии: текст и примеры / Р. М. Грант. — [Б. м.] : John Wiley & Sons, 2024.
5. Джонсон, Г. Изучение корпоративной стратегии: текст и примеры / Г. Джонсон, К.

Шоулз. — [Б. м.] : Pearson Education, 2025.

6. Дэвенпорт, Т. Х. Конкуренция на основе аналитики: новая наука побеждать / Т. Х. Дэвенпорт, Дж. Г. Харрис. — [Б. м.] : Harvard Business Review Press, 2023.

7. Каплан, Р. С. Сбалансированная система показателей — показатели, влияющие на производительность / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон // Harvard Business Review. — 2021. — Т. 99, № 5. — С. 122–133.

8. Ким, В. К. Стратегия голубого океана: как создать неконкурентное рыночное пространство и сделать конкуренцию несущественной / В. К. Ким, Р. Моборн. — [Б. м.] : Harvard Business Review Press, 2021.

9. Ли Синчунь. Инновации и изменения в организационном управлении / Ли Синчунь. — [Б. м.] : Economic Management Press, 2024.

10. Портер, М. Э. Конкурентная стратегия: методы анализа отраслей и конкурентов / М. Э. Портер. — [Б. м.] : Free Press, 2022.

11. Прахалад, К. К. Основная компетенция корпорации / К. К. Прахалад, Г. Хамель // Harvard Business Review. — 2021. — Т. 99, № 8. — С. 134–146.

12. Тис, Дж. Д. Динамические способности и стратегическое управление / Дж. Д. Тис, Г. Пизано, А. Шуэн // Журнал стратегического управления. — 2020. — Т. 41, № 10. — С. 1910–1933.

13. Ульрих, Д. HR извне внутрь: шесть компетенций для будущего человеческих ресурсов / Д. Ульрих, Н. Смоллвуд. — [Б. м.] : McGraw-Hill Education, 2022.

14. Чжоу Сандо. Принципы и методы управления / Чжоу Сандо. — Шанхай : Издательство Фуданьского университета, 2020.

Сведения об авторе

Лю Цзиньмей-Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Панджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: 610427057@qq.com

About the author

Liu Jinmei-Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, Applicant (PhD candidate) of the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Avenue, Panjakent, 735500, Sughd Region, Republic of Tajikistan. E-mail: 610427057@qq.com

Маълумот дар бораи муаллиф

Лю Ҷинмей-унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунии Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. Суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108. E-mail:610427057@qq.com

УДК: 657.6

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ АУДИТИ МАБЛАҒГУЗОРИИ СОҲАИ ИЛМ ВА ИННОВАТСИЯ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Зубайдуллоев М.О.
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ соҳибкории Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Нақши аудити давлатӣ ҳамчун воситаи калидии таъмини шаффофият, қонунмандӣ ва самаранокии истифодаи захираҳои молиявие, ки ба рушди фаъолияти илмӣ ва инноватсионӣ равона мегарданд, асоснок карда шудааст. Таҳлили манбаъҳои маблағгузории илм ва инноватсия гузаронида шуда, вазифаҳои асосии аудит ва нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокии хароҷоти илмӣ низомманд карда шудаанд. Ба гузариш аз назорати анъанавии молиявӣ ба аудити натиҷабахш, ки ба арзёбии таъсири иҷтимоию иқтисодии барномаҳои илмӣ ва инноватсионӣ равона гардидааст, таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Хулосаҳо ва пешниҳодҳои амалӣ ҷиҳати такмили низоми аудити маблағгузории илм ва инноватсия ва баланд бардоштани натиҷабахшии сиёсати давлатии инноватсионӣ таҳия шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: аудит, назорати давлатии молиявӣ, маблағгузории илм, фаъолияти инноватсионӣ, самаранокии хароҷоти буҷетӣ, аудити натиҷабахш, манбаъҳои маблағгузорӣ, буҷети давлатӣ.

Барои иқтибос: Зубайдуллоев, М. О. Нақш ва аҳамияти аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия дар шароити муосир / М. О. Зубайдуллоев // / Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 326-331.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ АУДИТА ФИНАНСИРОВАНИЯ ОТРАСЛИ НАУКИ И ИННОВАЦИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Зубайдуллоев М.О.
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и методологические аспекты аудита финансирования отрасли науки и инноваций в современных условиях. Обоснована роль государственного аудита как ключевого инструмента обеспечения прозрачности, законности и эффективности использования финансовых ресурсов, направляемых на развитие научной и инновационной деятельности. Проведён анализ источников финансирования науки и инноваций, систематизированы основные задачи аудита и показатели оценки эффективности научных расходов. Особое внимание уделено переходу от традиционного финансового контроля к результативному аудиту, ориентированному на оценку социально-экономических эффектов научных и инновационных программ. Сформулированы выводы и практические предложения, направленные на совершенствование системы аудита финансирования науки и инноваций и повышение результативности государственной инновационной политики.

Ключевые слова: аудит, государственный финансовый контроль, финансирование науки, инновационная деятельность, эффективность бюджетных расходов, результативный аудит; источники финансирования, государственный бюджет.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF AUDITING THE FINANCING OF SCIENCE AND INNOVATION IN MODERN CONDITIONS

Zubaydulloev M.O.
International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan

Annotation. The article discusses the theoretical and methodological aspects of auditing the financing of science and innovation in modern conditions. The role of the state audit office as a key tool for ensuring transparency, legality and efficiency of the use of financial resources directed to the development of scientific and innovative activities is substantiated. The analysis of sources of financing for science and innovation is carried out, the main audit tasks and indicators for evaluating the effectiveness of scientific expenditures are systematized. Special attention is paid to the transition from traditional financial control to effective audit, focused on assessing the socio-economic effects of scientific and innovative programs. Conclusions and practical proposals aimed at improving the audit system for financing science and innovation and improving the effectiveness of government innovation policy are formulated.

Keywords: audit, state financial control, financing of science, innovation, efficiency of budget expenditures, effective audit; sources of financing, the state budget.

Гузориши масъала. Маблағгузории илм ва инноватсия яке аз омилҳои калидии рушди устувори иҷтимоию иқтисодии давлат ба шумор меравад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва гузариш ба иқтисодиёти дониш, фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва инноватсионӣ ҳамчун заминаи баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, истиқлоли технологӣ ва рушди дарозмуддат баррасӣ мегардад. [12]. Ҳаҷми назарраси маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетие, ки ба соҳаи илм равона карда мешаванд, зарурати таҳкими назорат аз болои истифодаи мақсаднок ва самараноки онҳоро ба миён меорад.

Аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия ҳамчун абзори муҳимтарини таъмини шаффофияти ҷараёнҳои молиявӣ, ҳисоботдиҳии гирандагони маблағҳо ва натиҷабахшии сиёсати давлатии илмӣ-техникӣ баромад менамояд. [5, С.15]. Он имкон медиҳад, ки қонуншиканиҳои молиявӣ ошкор гарданд, хавфҳои истифодаи ғайрисамараноки захираҳо коҳиш ёбанд ва қарорҳои асосноки идоракунӣ қабул карда шаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳои муосир оид ба аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия дар шароити муосир ба як қатор мушкилот ва тамоюлҳои калидӣ вобаста ба самаранокии истифодаи захираҳои буҷетӣ, нокифоя будани маблағҳои давлатӣ ва маҳдудиятҳои сохторӣ дахл доранд. Нашрияҳои мубрами муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ аҳамияти гузаронидани аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия таъкид менамоянд. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои назариявӣ-методологӣ барои муайян кардани хусусиятҳои муосири аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ акс ёфтанд: Аренс А., Лоббек Дж., Волков О.И., Давлатзода Д.А., Лебедев А.В., Ратай Т., Силин Я.П., Суйтс В.П., Федотова М.А. ва дигарон. Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ инчунин нишон медиҳад, ки дар муҳити илмии ватанӣ таҳқиқоти махсуси эмпирикӣ, ки маҳз ба мушкилоти аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия бахшида шудааст норасоӣ мушоҳида мешавад, аз ин рӯ ин мавзуъ бояд бодиққат омӯхта шавад.

Ҳадафи мақолаи мазкур таҳқиқи маҷмӯии асосҳои назариявӣ ва методологии аудити маблағгузории илм ва инноватсия, таҳлили хусусиятҳо ва мушкилоти он, инчунин таҳияи тавсияҳо ҷиҳати такмили таҷрибаи аудиторӣ дар ин соҳа мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Маблағгузории илм ва инноватсия низоми муносибатҳои иқтисодиро ифода менамояд, ки дар ҷараёни ташаккул, тақсимот ва истифодаи захираҳои молиявӣ барои гузаронидани тадқиқоти илмӣ, корҳои таҷрибавӣ-конструкторӣ ва татбиқи ҳалли инноватсионӣ ба вуҷуд меоянд. [3,С.125]. Ин низом ҳам тадқиқоти фундаменталӣ ва ҳам корҳои амалӣ, ки ба тиҷоратӣ намудани натиҷаҳо равона шудаанд, фаро мегирад.

Манбаъҳои маблағгузории фаъолияти илмӣ ва инноватсионӣ ба таври анъанавӣ ба буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ ҷудо карда мешаванд. Ба манбаъҳои буҷетӣ маблағҳои буҷети давлатӣ, барномаҳои мақсаднок, грантҳо ва субсидияҳои давлатӣ дохил мешаванд. Манбаъҳои ғайрибуҷетӣ бошанд, маблағҳои худии ташкилотҳо, сармояи венчурӣ, қарзҳои бонкӣ, сармоягузории хориҷӣ ва маблағҳои фондҳои байналмилалиро дар бар мегиранд (ниг. ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Манбаъҳои маблағгузории илм ва инноватсия.

Манбаи маблағгузорӣ	Мазмун ва хусусияти манбаи маблағгузорӣ	Нақш дар рушди илм ва инноватсия
Буҷети давлатӣ	Маблағгузорӣ тавассути буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, барномаҳои илмии давлатӣ, субсидияҳои мақсаднок ва грантҳо	Рушди устувори тадқиқоти бунедӣ ва амалиро таъмин мекунад, заминаи системаи миллии илмиро ташкил медиҳад
Маблағҳои ташкилотҳои илмӣ	Даромади худи муассисаҳои илмӣ, аз ҷумла даромад аз фаъолияти хоҷагидорӣ ва иҷрои таҳқиқоти шартномавӣ	Ба баланд бардоштани мустақилияти ташкилотҳои илмӣ ва ҳавасмандгардонии тадқиқоти амалӣ мусоидат мекунанд
Маблағҳои корхонаҳо ва соҳибкорон	Маблағгузории корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ аз ҳисоби маблағҳои ташкилотҳои саноатӣ ва тиҷоратӣ	Ба таҳияи амалӣ ва тиҷоратикунонии натиҷаҳои илмӣ равона карда шудааст
Грантҳо ва барномаҳои байналмилалӣ	Дастгирии молиявӣ аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ, фондҳо ва давлатҳои хориҷӣ	Дастрасӣ ба технологияҳои муосир ва ҳамгироӣ ба фазои илмии ҷаҳонро васеъ мекунад

Маблағгузории венчурӣ ва инноватсионӣ	Сармоягузории фондҳои венчурӣ, ширкатҳои инноватсионӣ ва сармоягузорони хусусӣ	Рушди лоиҳаҳои инноватсионӣ ва стартапҳои дорои хавфи баландро таъмин мекунанд

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт [5], [6], [7], [8].

Таҳлили ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки низоми маблағгузории илм ва инноватсия дорои хусусияти бисёрканалӣ мебошад, аммо нақши калидӣ дар он ба буҷети давлатӣ тааллуқ дорад. Бартарияти манбаъҳои буҷетӣ бо аҳамияти стратегии илм барои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва имкониятҳои маҳдуди бахши хусусӣ дар маблағгузории тадқиқоти дорои хавфи баланд вобаста мебошад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳолат аҳамияти аудити давлатиро ҳамчун воситаи таъмини шаффофият ва натиҷабахшии хароҷоти буҷетӣ боз ҳам тақвият мебахшад.

Дар таҳқиқоти илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои аудити маблағгузории илм ва инноватсия ҳамчун унсури муҳими низоми назорати давлатии молиявӣ баррасӣ мегарданд. Олимони тоҷик таъкид менамоянд, ки самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ дар соҳаи илм то андозае зиёд аз шаффофияти механизмҳои молиявӣ ва сифати ҳамроҳии аудиторӣ вобаста мебошад.

Аз ҷумла, Давлатзода Д. А. қайд мекунад, ки аудити давлатӣ бояд на танҳо ба ошкор намудани қонуншиканиҳои молиявӣ равона карда шавад, балки ба арзёбии натиҷабахшии барномаҳои буҷетӣ, аз ҷумла барномаҳои дастгирии тадқиқоти илмӣ ва фаъолияти инноватсионӣ низ диққати махсус диҳад [3, саҳ. 150].

Дар чунин шароит аудити маблағгузории илм аҳамияти стратегӣ касб менамояд, зеро он имкон медиҳад на танҳо қонунмандии истифодаи маблағҳо, балки саҳми барномаҳои илмиро дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар арзёбӣ намуд [4].

Ҳамзамон мавҷудияти манбаъҳои алтернативии маблағгузорӣ, аз ҷумла маблағҳои корхонаҳо, грантҳои байналмилалӣ ва маблағгузории венчурӣ, аз ташаккули тадриҷии унсурҳои низоми миллии инноватсионӣ шаҳодат медиҳад. Бо вуҷуди ин, саҳми онҳо ҳанӯз маҳдуд боқӣ мемонад, ки ин зарурати такмили механизмҳои ҷалби захираҳои ғайрибуҷетӣ ва баланд бардоштани сатҳи эътимоди сармоягузоронро нишон медиҳад. Дар ин замина аудити маблағгузории илм бояд хусусиятҳои ҳар як манбаъ ва фарқиятҳоро дар ҳадафҳо ва шартҳои пешниҳоди маблағҳо ба назар гирад.

Дар шароити муосир тамоюли диверсификатсияи манбаъҳои маблағгузорӣ мушоҳида мегардад, ки он бо зарурати коҳиш додани бори буҷетӣ ва афзоиши нақши бахши хусусӣ дар рушди инноватсионӣ асоснок мешавад [11]. Бо ин вуҷуд, давлат нақши калидии худро дар дастгирии тадқиқоти фундаменталӣ, ки ба бадаст овардани фоидаи зуд нигаронида нашудаанд, нигоҳ медорад.

Аудити маблағгузории илм ва инноватсия санҷиши мустақили қонунмандӣ, мақсаднокӣ ва самаранокии истифодаи захираҳои молиявие мебошад, ки ба фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ ва инноватсионӣ равона карда шудаанд [1, саҳ. 23]. Он таҳлили ҳисоботи молиявӣ, заминаи шартномавӣ, созишномаҳои грантӣ ва натиҷаҳои татбиқи лоиҳаҳои илмиро фаро мегирад.

Вазифаҳои калидии аудит дар ин соҳа тасдиқи боэътимодии иттилооти молиявӣ, арзёбии риояи талаботи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, таҳлили самаранокии хароҷот ва ошкор намудани хавфҳои молиявӣ мебошанд [9, саҳ. 66]. Назорат аз болои истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷетӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад, зеро қонуншиканиҳо дар ин самт мустақиман манфиатҳои ҷамъиятиро халалдор месозанд (ниг. ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Вазифаҳои асосии аудити маблағгузории илм ва инноватсия.

Вазифаи аудит	Мазмуни вазифа	Аҳамият барои идоракунии соҳаи илмӣ
Назорати истифодаи мақсадноки маблағҳо	Тафтиши мувофиқати хароҷоти воқеӣ ба сметаҳои тасдиқшуда, барномаҳо ва созишномаҳои грантӣ	Пешгирии хароҷоти ғайримақсаднок ва бесамари маблағҳои буҷетӣ
Арзебии қонунияти амалиети молиявӣ	Таҳлили риояи қонунгузории буҷетӣ, молиявӣ ва андоз	Кам кардани хавфҳои молиявӣ ва ҳуқуқӣ дар ташкилотҳои илмӣ
Санҷиши эътимоднокии ҳисобот	Тасдиқи пуррагӣ ва дақиқии ҳисоботи баҳисобгирӣ ва молиявӣ	Таъмини шаффофият ва ҳисоботдиҳии истифодаи маблағҳо

Арзебии фаъолияти маблағгузорӣ	Муқоисаи ҳаҷми маблағгузорӣ бо натиҷаҳои илмии бадастомада	Баланд бардоштани самаранокии барномаҳои илмӣ ва инноватсионӣ
Таҳлили системаи назорати дохилӣ	Арзебии самаранокии механизмҳои назорати молиявии дохилӣ	Баланд бардоштани сифати идоракунии лоиҳаҳои илмӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт [5], [6], [7], [8].

Ҷадвали 2 хусусияти мураккаб ва фарогири вазифаҳои аудити маблағгузории илм ва инноватсияро инъикос менамояд, ки аз доираи назорати молиявии анъанавӣ берун мебарояд. Дар баробари санҷиши қонунмандӣ ва истифодаи мақсадноки маблағҳо, арзёбии самаранокӣ ва натиҷабахшии барномаҳои илмӣ низ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Аҳамияти махсус ба таҳлили низоми назорати дохилии молиявӣ дар ташкилотҳои илмӣ дода мешавад, зеро сатҳи нокифояи рушди он хавфҳои истифодаи ғайрисамараноки захираҳоро афзоиш медиҳад. Татбиқи вазифаҳои зикршуда ба мақомоти аудит имкон медиҳад на танҳо қонуншиканиҳоро ошкор намоянд, балки тавсияҳо ҷиҳати баланд бардоштани сифати идоракунии лоиҳаҳои илмӣ ва инноватсионӣ таҳия кунанд, ки ин ба ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии сиёсати давлатии инноватсионӣ мусоидат менамояд.

Нақши иқтисодии аудити маблағгузории илм ва инноватсия инчунин дар ташаккули механизми бозхурди иттилоотӣ байни давлат, ташкилотҳои илмӣ ва сармоягузорон ифода меёбад, ки он ба баланд бардоштани сифати идоракунии рушди илмӣ-техникӣ мусоидат мекунад.

Методологияи аудити маблағгузории илм ва инноватсия ба принсипҳои умумқабулшудаи аудит, аз ҷумла истиқлолият, объективият, скептицизми касбӣ ва кофигии далелҳои аудиторӣ асос меёбад [6]. Ҳамзамон, хусусияти фаъолияти илмӣ мутобиқсозии расмиётҳои анъанавии аудиториро талаб менамояд.

Расмиётҳои аудит марҳилаҳои банақшагирӣ, арзёбии хавфҳо, таҳлили низоми назорати дохилӣ, гузаронидани расмиётҳои таҳлилӣ ва таҳияи хулосаи аудиториро дар бар мегиранд. Дар марҳилаи банақшагирӣ ба арзёбии самти илмии лоиҳаҳо ва манбаъҳои маблағгузории онҳо таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Хусусияти фарқкунандаи методологияи аудит дар соҳаи илм ва инноватсия зарурати арзёбии натиҷаҳои ғайримолиявӣ, аз ҷумла фаъолиятҳои нашриявӣ, патенткунонӣ, сатҳи омодагии технологӣ ва саҳм дар рушди сармояи инсонӣ мебошад.

Яке аз мушкилоти асосии аудит мураккабии ченкунии самаранокии хароҷоти илмӣ, бахусус дар қисми тадқиқоти фундаменталӣ мебошад, ки натиҷаҳои онҳо хусусияти таъхирёфта ва номуайян доранд [8, саҳ. 132]. Ин ҳолат истифодаи нишондиҳандаҳои анъанавии молиявии самаранокиро маҳдуд месозад (ниг. ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Нишондиҳандаҳои самаранокии маблағгузории илм ва инноватсия.

Гурӯҳи нишондиҳандаҳо	Нишондиҳанда	Мазмуни иқтисодӣ ва илмӣ
Нишондиҳандаҳои молиявӣ	Ҳиссаи маблағҳои азхудшуда	Сатҳи иҷрои нақшаҳо ва барномаҳои молиявиро тавсиф мекунад
	Таносуби хароҷот ва натиҷа	Самаранокии истифодаи захираҳои молиявиро инъикос мекунад
Нишондиҳандаҳои илмӣ-натиҷавӣ	Шумораи нашрияҳо	Маҳсулнокии илмии лоиҳаҳои тадқиқотиро арзебӣ мекунад
	Шумораи патентҳо ва дархостҳо	Фаъолияти инноватсиониро тавсиф мекунад
Нишондиҳандаҳои инноватсионӣ	Сатҳи тиҷоратикунонии рушд	Дараҷаи ҷорӣ намудани натиҷаҳои илмиро ба иқтисодиет нишон медиҳад
	Шумораи лоиҳаҳои инноватсионӣ	Миқеси фаъолияти инноватсиониро инъикос мекунад
Нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ	Саҳмгузорӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодиет	Таъсири илмро ба рушди иқтисодӣ арзебӣ мекунад
	Тайер кардани кадрҳои илмӣ	Рушди сармояи инсониро тавсиф мекунад

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт [5], [6], [7], [8].

Нишондиҳандаҳое, ки дар ҷадвали 3 пешниҳод шудаанд, зарурати арзёбии мукаммали самаранокии маблағгузории илм ва инноватсияро нишон медиҳанд. Истифодаи танҳо нишондиҳандаҳои молиявӣ имкон намедиҳад, ки натиҷабахшии фаъолияти илмӣ ба таври пурра арзёбӣ гардад, зеро таъсирҳои ниҳоии он аксаран дорои хусусияти дарозмуддат ва ғайримоддӣ мебошанд. Ворид намудани нишондиҳандаҳои илмӣ-натиҷавӣ ва инноватсионӣ ба арзёбӣ имкон медиҳад, ки бозгашти сармоягузориҳо ба таври объективитар муайян карда шавад.

Нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, аз қабили саҳми илм дар рушди соҳаҳои иқтисодиёт ва тайёр намудани кадрҳои илмӣ, имкон медиҳанд, ки таъсири низомии маблағгузории илм арзёбӣ карда шавад. Истифодаи онҳо дар амалияи аудиторӣ ба интиқоли диққат аз азхудкунии расмии маблағҳо ба ноил шудан ба натиҷаҳои устувор мусоидат менамояд. Бо ин тартиб, маҷмӯи пешниҳодшудаи нишондиҳандаҳо метавонад ҳамчун заминаи методологӣ барои гузаронидани аудити натиҷабахши маблағгузории илм ва инноватсия хизмат намояд.

Хавфи ҷиддие инчунин дар сатҳи нокифояи шаффофияти ҷараёнҳои молиявӣ ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои илмии байниидоравӣ ва байналмилалӣ зоҳир мегардад, ки ин эҳтимолияти истифодаи ғайримақсадноки маблағҳоро зиёд менамояд [13]. Илова бар ин, набудани стандартҳои ягонаи баҳисобгирии фаъолияти инноватсионӣ қобилияти муқоисаи маълумотҳоро маҳдуд намуда, сифати хулосаҳои аудитириро коҳиш медиҳад [7].

Такмили аудити маблағгузории илм ва инноватсия таҳияи тавсияҳои махсуси методикиро талаб менамояд, ки хусусиятҳои лоиҳаҳои илмӣ ва инноватсиониро ба назар гиранд. Самти муҳим ҷорӣ намудани нишондиҳандаҳои мукаммали самаранокӣ мебошад, ки меъёрҳои молиявӣ ва ғайримолиявиро муттаҳид месозанд.

Самти ояндадор истифодаи абзорҳои рақамии таҳлилӣ ва додаҳои бузург барои мониторинги натиҷаҳои илмӣ ва ҷараёнҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Ин иқдом суръатнокии аудитро баланд бардошта, эҳтимолияти таҳрифи иттилоотро коҳиш медиҳад.

Ҳамчунин баланд бардоштани сатҳи тахассуси аудиторҳо тавассути омодагии байнисоҳавӣ, аз ҷумла дониши соҳаи иқтисодиёти илм ва менеҷменти инноватсионӣ, зарур мебошад [10, саҳ. 55].

Аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия унсури ҷудонашавандаи низоми самараноки идоракунии рушди илмӣ-техникӣ ба шумор меравад. Он шаффофият ва ҳисоботдиҳии истифодаи захираҳои молиявиро таъмин намуда, ба баланд бардоштани натиҷабахшии сармоягузориҳои илмӣ ва коҳиши хавфҳои молиявӣ мусоидат менамояд. Такмили методология ва амалияи аудит дар ин соҳа шарти муҳими рушди устувори низомҳои миллии инноватсионӣ ва баланд бардоштани бозгашти сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусӣ ба илм мебошад.

Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки маблағгузории илм ва инноватсия яке аз омилҳои калидии рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ буда, самаранокии истифодаи захираҳои ҷудошуда то андозае зиёд аз сифати низоми аудит вобаста мебошад. Таҳлил собит намуд, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаи асосии маблағгузории соҳаи илм ҳамоно маблағҳои буҷети давлатӣ боқӣ мемонанд, ки ин нақши назорати давлатии молиявӣ ва аудитро ба таври объективӣ тақвият мебахшад.

Муайян гардид, ки амалияи мавҷудаи аудити маблағгузории илм ва инноватсия бештар ба санҷиши қонунмандӣ ва истифодаи мақсадноки маблағҳо равона шудааст, дар ҳоле ки арзёбии натиҷабахшӣ ва таъсири иҷтимоию иқтисодии барномаҳои илмӣ ба таври кофӣ низомманд татбиқ намегардад. Ин ҳолат имкониятҳои ошкор намудани таъсирҳои дарозмуддати хароҷоти илмӣ ва асоснокунии қарорҳои идоракуниро дар соҳаи сиёсати инноватсионӣ маҳдуд месозад.

Хулоса. Таҳлили мукаммали вазифаҳои аудит ва нишондиҳандаҳои самаранокии маблағгузории илм ва инноватсия зарурати гузариш аз назорати расмӣ ба аудити натиҷабахшро, ки ба принсипҳои сарфакорӣ, самаранокӣ ва маҳсулнокӣ асос меёбад, тасдиқ намуд. Истифодаи маҷмӯи нишондиҳандаҳои молиявӣ, илмӣ-натиҷавӣ, инноватсионӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ имкон медиҳад, ки бозгашти сармоягузориҳо ба соҳаи илм ба таври объективитар арзёбӣ карда шавад.

Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии аудити маблағгузории илм ва инноватсия татбиқи чорабиниҳои зерини илмӣ-амалӣ мувофиқ шуморида мешавад:

1. Такмили методологияи аудити давлатӣ тавассути васеъ намудани он бо абзорҳои арзёбии натиҷабахшии барномаҳои илмӣ ва инноватсионӣ, аз ҷумла таҳлили ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегӣ ва таъсирҳои иҷтимоию иқтисодӣ.
2. Таҳия ва ҷорӣ намудани низоми ягонаи нишондиҳандаҳои самаранокии маблағгузории илм, ки ба шароити миллӣ мутобиқ буда, хусусиятҳои манбаъҳои гуногуни маблағгузориро ба назар мегиранд.

3. Тақвият бахшидани нақши назорати дохилии молиявӣ дар ташкилотҳои илмӣ тавассути ҷорӣ намудани равиши ба хавф нигаронидашуда ва баланд бардоштани тахассуси мутахассисон дар соҳаи менеҷменти молиявӣ ва аудит.

4. Густариш додани истифодаи абзорҳои рақамии аудит, аз ҷумла низомҳои автоматикунонидашудаи мониторинг ва таҳлили хароҷоти маблағҳо, ки шаффофият ва саривақтии расмиёти назоратиро баланд мебардоранд.

5. Фароҳам овардани шароит барои фаъолгардонии маблағгузории ғайрибуҷетии илм ва инноватсия, аз ҷумла тавассути ҳавасмандгардонии иштироки бахши соҳибкорӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ, бо ҳамзамон тақвият бахшидани механизмҳои ҳамроҳии аудиторӣ нисбат ба чунин маблағҳо.

Татбиқи пешниҳодҳои зикршуда ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ, таҳкими низоми миллии инноватсионӣ ва ноил шудан ба натиҷаҳои устувор дар рушди илм ва инноватсия мусоидат хоҳад намуд.

Литература

1. Аренс А., Лоббек Дж. Аудит. М.: Инфра-М, 2020.
2. Волков О.И. Финансовые основы инновационной деятельности. М.: Юрайт, 2020.С.235.
3. Давлатзода Д.А. Формирование стратегических направлений развития и реформирования государственного финансового контроля в Республике Таджикистан // Финансы: теория и практика. 2022. №3. URL:https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-strategicheskih-napravleniy-razvitiya-i-reformirovaniya-gosudarstvennogo-finansovogo-kontrolya-v-respublike (дата обращения: 15.12.2025).
4. Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности». Душанбе, 2021. https://technopark.tj/
5. Лебедев А.В. Государственный аудит в сфере науки и инноваций // Финансы и кредит. 2022. № 8. С. 15–22.
6. Международные стандарты аудита (МСА). IFAC, 2023. https://sroaas.ru/pc/novosti/iaasb-standart-2023-2024/
7. Ратай *Т.* Финансирование науки и инноваций: аналитический обзор. ISSEK HSE. М., 2023.
8. Силин Я.П. Экономическая оценка научных исследований. Екатеринбург: УрФУ, 2020.
9. Суйц В.П. Аудит эффективности использования бюджетных средств. М.: Норма, 2021.
10. Федотова М.А. Подготовка кадров для государственного аудита. М.: Финансы и статистика, 2021.
11. Hsu D., Kenney M. Venture capital and innovation // *Research Policy*. 2021. Vol. 50. No. 1. https://www.academia.edu/29583115/Venture_Capital_and_Innovation
12. OECD. Science, Technology and Innovation Outlook. Paris: OECD Publishing, 2023. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-science-technology-and-innovation-outlook-2023_0b55736e-en.html
13. World Bank. Public Spending on Science and Innovation. Washington, 2022. https://www.worldbank.org

Маълумот дар бораи муаллиф

Зубайдуллоев Муродҷон Обидович–ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Институти технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ Донишгоҳи байналмилалии соҳибкорӣ ва сайёҳии Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Дустии халқҳо, 94. Телефон: +(992) 906110003

Сведения об авторе

Зубайдуллоев Муроджон Обидович-ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Института цифровых технологий и искусственного интеллекта Международного университета предпринимательства и туризма Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дружба народов, 94. Телефон: +(992) 906110003.

About the author

Zubaydulloev Murodjon Obidovich-assistant Professor at the Department of Management and Marketing at the Institute of Digital Technologies and Artificial Intelligence of the International University of Entrepreneurship and Tourism of Tajikistan. Address: 94 Druzhba Narodov str., Dushanbe, 734055, Republic of Tajikistan. Phone: +(992) 906110003.

УДК: 338

ДВУМЕРНОЕ УПРАВЛЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИМИ РИСКАМИ В СТРУКТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЯХ: ГИБКОЕ СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ И УСТОЙЧИВЫЕ МЕХАНИЗМЫ КОНТРОЛЯ РИСКОВ

Шао Пей
Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Аннотация. В данной научной статье исследуется проблема двухмерного управления стратегическими рисками в условиях глубоких структурных изменений современной бизнес-деятельности. Автор детально анализирует деструктивное влияние глобализации, ускоренной цифровой трансформации и нарастающих геополитических конфликтов на долгосрочную устойчивость современных организаций. Основное внимание в работе уделяется методологии разработки уникального двухмерного механизма, который органично объединяет в себе гибкое стратегическое планирование и инновационные устойчивые системы контроля возникающих рисков. В рамках представленной работы предлагается активное использование инструментов динамического сценарного планирования и специализированных количественных моделей оценки, построенных на классическом методе анализа иерархий и принципах нечеткой логики. Высокая практическая значимость проведенного исследования убедительно подтверждается глубоким анализом операционной деятельности ведущих мировых корпораций. Предложенная автором многоуровневая интегрированная система организационной защиты, включающая надежные механизмы раннего предупреждения, устойчивые цепочки поставок и создание адаптивных буферов, позволяет современным компаниям максимально эффективно адаптироваться к условиям высокой рыночной неопределенности. Итоговые результаты исследования вносят существенный вклад в развитие теории организационного менеджмента, предлагая руководителям научно обоснованные прикладные инструменты для обеспечения жизнеспособности предприятий.

Ключевые слова: стратегические риски, структурные изменения, бизнес-деятельность, гибкое планирование, контроль рисков, цифровая трансформация, глобализация, сценарное планирование, неопределенность, устойчивость, менеджмент, Huawei, Haier, адаптивность, логистика, инвестиции, инновации, эффективность, анализ, экономика.

Для цитирования: Шао, П. Двумерное управление стратегическими рисками в структурных изменениях: гибкое стратегическое планирование и устойчивые механизмы контроля рисков / П. Шао // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 332-342.

TWO-DIMENSIONAL STRATEGIC RISK MANAGEMENT IN STRUCTURAL CHANGES: AGILE STRATEGIC PLANNING AND RESILIENT RISK CONTROL MECHANISMS

Shao Pei
Tajik Pedagogical Institute in Penjikent

Annotation. This scientific article examines the problem of two-dimensional strategic risk management under the conditions of profound structural changes in modern business activity. The author provides a detailed analysis of the destructive impact of globalization, accelerated digital transformation, and rising geopolitical conflicts on the long-term stability of contemporary organizations. Primary focus is placed on the methodology of developing a unique two-dimensional mechanism that organically integrates agile strategic planning with innovative, resilient systems for controlling emerging risks. Within this framework, the paper proposes the active use of dynamic scenario planning tools and specialized quantitative evaluation models built upon the classic analytic hierarchy process and fuzzy logic principles. The high practical significance of the conducted research is convincingly confirmed by an in-depth analysis of the operational activities of leading global corporations. The multi-level integrated organizational defense system proposed by the author, which includes reliable early warning mechanisms, resilient supply chains, and adaptive buffers, enables modern companies to adapt most effectively to conditions of high market uncertainty. The final research results make a substantial contribution to the development of organizational management

theory by offering executives evidence-based practical tools to ensure enterprise viability during the current era of informational explosion and structural transformation.

Keywords: strategic risks, structural changes, business activity, agile planning, risk control, digital transformation, globalization, scenario planning, uncertainty, resilience, management, Huawei, Haier, adaptability, logistics, investment, innovation, efficiency, analysis, economy.

ИДОРАКУНИИ ДУҶОНИБАИ РИСКҲОИ СТРАТЕГӢ ДАР ТАҒЙИРОТИ СОХТОРӢ: БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГИИ ЧАНДИР ВА МЕХАНИЗМҲОИ УСТУВОРИ НАЗОРАТИ ХАТАРҲОИ ИҚТИСОДӢ

Шао Пей

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Аннотатсия. Дар ин мақолаи илмӣ масъалаи идоракунии дуҷонибаи рискҳои стратегӣ дар шароити тағйироти амиқи сохтории фаъолияти тиҷоратии муосир мавриди баррасӣ қарор мегирад. Муаллиф таъсири харобиовари ҷаҳонишавӣ, табдилдиҳии босуръати рақамӣ ва муноқишаҳои афзояндаи геополитикиро ба устувории дарозмуддати ташкилотҳои муосир муфассал таҳлил мекунад. Диққати асосӣ дар кор ба методологияи таҳияи механизми беназири дуҷониба равона шудааст, ки банақшагирии стратегии чандир ва системаҳои инноватсионии устувори назорати рискҳои пайдошавандаро ба таври органикӣ муттаҳид менамояд. Дар доираи кори пешниҳодшуда истифодаи фаъоли воситаҳои банақшагирии динамикии сенариявӣ ва моделҳои махсуси миқдории арзёбӣ, ки дар асоси усули классикии таҳлили иерархӣ ва принсипҳои мантиқи норавшан сохта шудаанд, пешниҳод мегардад. Аҳамияти баланди амалии тадқиқоти гузаронидашуда бо таҳлили амиқи фаъолияти амалиётии корпоратсияҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ ба таври боэътимод тасдиқ карда мешавад. Системаи бисёрсатҳаи маҷмӯии муҳофизати ташкилӣ, ки механизмҳои огоҳии барвақтӣ, занҷираҳои устувори таъминот ва ташкили буферҳои мутобиқшавиро дар бар мегирад, ба ширкатҳои муосир имкон медиҳад, ки ба шароити номуайянии баланди бозор самаранок мутобиқ шаванд. Натиҷаҳои ниҳоии тадқиқот ба рушди назарияи менеҷменти ташкилӣ саҳми назаррас гузошта, ба роҳбарон воситаҳои амалии аз ҷиҳати илмӣ асоснокшударо барои таъмини қобилияти зиндамонии корхонаҳо пешниҳод мекунанд.

Калимаҳои калидӣ: рискҳои стратегӣ, тағйироти сохторӣ, фаъолияти тиҷоратӣ, банақшагирии чандир, назорати рискҳо, табдилдиҳии рақамӣ, ҷаҳонишавӣ, банақшагирии сенариявӣ, номуайянӣ, устуворӣ, менеҷмент, Huawei, Haier, мутобиқшавӣ, логистика, сармоягузорӣ, инноватсия, самаранокӣ, таҳлил, иқтисодиёт.

Введение: Актуальность и контекст исследования

В эпоху глобально интегрированной экономики и информационного взрыва структура деловой активности претерпевает беспрецедентные и глубокие изменения [7, С. 563-585]. Ускоренная цифровая трансформация привела к быстрому появлению новых бизнес-моделей и технологических инструментов, таких как электронная коммерция, мобильные платежи и аналитика больших данных, которые коренным образом меняют структуру рынка и модели потребительских покупок. В то же время потребительский спрос становится все более разнообразным, персонализированным и динамичным, вынуждая компании кардинально трансформировать способы предоставления товаров и услуг. Более того, реструктуризация глобальных промышленных и цепочек поставок в сочетании с влиянием таких факторов, как торговый протекционизм и геополитические конфликты, значительно усугубила сложность среды, с которой сталкиваются предприятия, вынуждая их пересматривать свое положение в промышленной цепочке и, как следствие, корректировать свои бизнес-структуры и операционные модели [10, С. 25-38].

Под влиянием глобализации экономики и информационного взрыва структура деловой активности претерпевает беспрецедентные и глубокие изменения.1 По данным Всемирного банка, объём глобальных транзакций в сфере электронной коммерции в 2022 году достиг 4,9 трлн долларов США [15, С. 88], что на 187% больше, чем в 2010 году, при совокупном годовом темпе роста 16,3%. Цифровая трансформация ускоряет появление новых бизнес-моделей: проникновение мобильных платежей увеличилось с 20% в 2015 году до 68% в 2022 году [12]. Однако традиционные

иерархические организационные структуры с циклом принятия решений длиной до 45 дней [9] значительно отстают от темпов рыночных изменений.

Индекс неопределенности деловой среды можно выразить как:

$$U=\sum_{i=1}^{n} w_i \cdot X_i$$

Где X_i- значение ii-го фактора риска, w_i- его весовой коэффициент, n - общее количество факторов риска.

Постановка проблемы. Однако существующие механизмы организационного экономического управления столкнулись с многочисленными трудностями при адаптации к этим структурным изменениям в бизнес-деятельности. Традиционные иерархические организационные структуры характеризуются громоздкими и медленными процессами принятия решений, существенно отставая в реагировании на изменения рынка. Традиционные методы распределения ресурсов негибкие и не способны удовлетворить потребности развития бизнеса в новых условиях. Традиционные методы контроля затрат негибкие и не способны эффективно справляться с растущим давлением затрат. Механизмы управления рисками нечувствительны к возникающим цифровым рискам и рискам, связанным с цепочками поставок. Разработка организационной стратегии часто опирается на прошлый опыт и базируется на относительно стабильной рыночной среде, что затрудняет адаптацию к быстро меняющемуся миру [4]. В этом контексте исследования, посвященные эффективному управлению стратегическим риском в контексте структурных изменений, то есть повышению адаптивности и устойчивости организации посредством гибкого стратегического планирования и устойчивых механизмов контроля рисков, имеют жизненно важное практическое значение.

Теоретическая и практическая ценность

Теоретическая ценность. Данное исследование вносит вклад в дальнейшее дополнение и совершенствование существующей теоретической базы организационного экономического управления. Несмотря на обширный опыт исследований в таких областях, как организационный менеджмент и экономический менеджмент, исследования двухмерного управления стратегическим риском в контексте структурных изменений в бизнес-деятельности остаются относительно редкими. Глубоко исследуя и раскрывая неразрывную связь между структурными изменениями и стратегическим риском, а также опираясь на междисциплинарные знания из теории организаций, экономики и других дисциплин для построения соответствующего механизма двухмерного стратегического управления рисками, данное исследование может открыть новые теоретические перспективы для смежных исследований, включая организационный менеджмент, и предоставить более богатый спектр исследовательских идей [6, С. 493-520].

Практическая ценность. Результаты данного исследования имеют важное руководящее значение для принятия стратегических решений и управления рисками различных организаций в процессе реагирования на структурные изменения в деловой активности. В критический период, когда организации сталкиваются со структурной трансформацией бизнеса, им срочно необходим научный, обоснованный и эффективный механизм управления, чтобы использовать возможности и реагировать на вызовы. Динамическое сценарное планирование и гибкий метод стратегической корректировки, новая модель оценки количественной оценки рисков и интегрированная система защиты, предложенные в данной статье, могут обеспечить практические стратегии стратегического реагирования на риски для различных организаций, включая корпоративные организации, государственные организации и некоммерческие организации, помогая им улучшить качество экономического управления и повысить их способность выживать и развиваться в сложных экономических ситуациях [2].

Обзор литературы и анализ изученности проблемы

Зарубежные учёные провели обширные и глубокие исследования в таких областях, как изменение поведения бизнеса и организационный менеджмент. Портер [2] предположил, что предприятия могут использовать внутренние и внешние факторы цепочки создания стоимости для усиления своих конкурентных преимуществ. Эта теория имеет важное значение для понимания взаимосвязи между структурой поведения бизнеса и созданием организационной ценности. Амит и Зотт [6], с точки зрения инноваций в бизнес-моделях, рассмотрели, как предприятия могут создавать ценность посредством структурных инноваций, предоставив ценный источник для инновационной трансформации структуры поведения бизнеса. Что касается того, как организационный менеджмент

может адаптироваться к изменению поведения бизнеса, Хамель и Прахалад [4] утверждают, что предприятиям следует преодолеть ловушку основных возможностей и построить новую корпоративную стратегическую структуру для адаптации к изменениям внешней среды. Однако существующие исследования по-прежнему не позволяют органично интегрировать факторы, влияющие на изменение поведения бизнеса, с механизмами организационного экономического управления. В частности, относительно мало исследований было проведено в области двухмерного управления стратегическими рисками, характерными для особенностей поведения бизнеса в цифровую эпоху.

Китайские учёные также уделяют внимание изменениям в структуре деловой активности и организационном управлении. Что касается структуры деловой активности, некоторые из них исследовали влияние реструктуризации промышленности в моей стране на деловую активность [1]; что касается изменений в организационном управлении, другие изучали, как предприятия должны реагировать на экономическую трансформацию и модернизацию [3].

Подводя итог, можно сказать, что в отечественных и зарубежных исследованиях существует определенный пробел в отношении системной взаимосвязи между структурными изменениями в деятельности предприятий и двухмерным управлением стратегическими рисками, что открывает широкое поле для исследований.

Основываясь на вышеупомянутом исследовательском опыте и текущем состоянии дел, данная статья призвана рассмотреть следующие основные вопросы: Как организации могут достичь стратегической гибкости и адаптивности в условиях структурных изменений в бизнес-деятельности, внедряя динамическое сценарное планирование и гибкие методы стратегической корректировки? Как разработать научные и рациональные количественные модели оценки возникающих рисков, таких как технологические изменения и сбои в цепочках поставок, для точного выявления и оценки стратегических рисков? Как интегрировать систему защиты «раннее предупреждение о рисках – устойчивая цепочка поставок – буфер организационных изменений» для повышения устойчивости организации и способности реагирования на стратегические риски? В частности, какие тенденции проявляются в структурных изменениях в бизнес-деятельности? Каковы недостатки традиционных механизмов стратегического планирования и управления рисками в организации при реагировании на эти изменения? Какие ключевые элементы и связи должен включать в себя новый двухмерный механизм стратегического управления рисками, адаптированный к структурным изменениям в бизнес-деятельности? Как организации могут эффективно внедрить этот новый механизм управления на практике?

Анализ кейсов: Этот метод выбирает репрезентативные предприятия и организации в качестве примеров для кейсов, проводя углубленный анализ типичных примеров внедрения инноваций и оптимизации в двухмерные механизмы управления стратегическими рисками посредством трансформации. Обобщая успешные примеры и анализируя неудачные, он выявляет универсально применимые и ценные меры по улучшению двухмерных механизмов управления стратегическими рисками. Например, был проведен подробный анализ корректировки стратегического планирования и оптимизации управления рисками Haier Group в ходе её трансформации из традиционной производственной компании в платформенное предприятие [5, С. 45-52].

Динамическое сценарное планирование – это перспективный подход к стратегическому планированию, который выходит за рамки ограничений традиционного стратегического планирования, предполагающего стабильную внешнюю среду, и в полной мере учитывает неопределенность и сложность, обусловленные структурными изменениями в бизнесе. При разработке динамического сценарное планирование организациям необходимо сформировать кросс-функциональную команду, включающую специалистов из ключевых отделов, таких как маркетинг, НИОКР, производство и финансы, для проведения всестороннего анализа внутренней и внешней среды с различных точек зрения. На основе таких факторов, как макроэкономические тенденции, развитие отрасли, направления технологических инноваций и изменения в политике и регулировании, формулируются различные возможные сценарии, включая оптимистичные, нейтральные и пессимистичные.

Формула расчета вероятности сценария

$$P(S_j)=\prod_{k=1}^{m} P\left(S_{jk}|S_{jk-1}\right)$$

Где S_j- j-й сценарный путь,

$P(S_{jk})$ - k условная вероятность первого этапа

На примере Huawei при анализе макроэкономической ситуации мы учли неопределенность глобального экономического роста и разработали три сценария: быстрый экономический рост, стабильный экономический рост и экономическая рецессия. При изучении динамики отрасли мы учли изменения конкурентной среды и появление новых технологий, разработав три сценария: усиление конкуренции в отрасли, стабильную структуру отрасли и отрасль, столкнувшаяся с прорывными инновациями. Сосредоточившись на технологических инновациях, мы учли тенденции развития наших основных технологий и потенциал прорыва в смежных технологиях, разработав три сценария: технологическое лидерство, технологическое догоняющее развитие и технологическое отставание. Объединив эти различные сценарии, мы спроектировали ряд конкретных сценариев, таких как быстрый экономический рост, усиление конкуренции в отрасли и технологическое лидерство; и устойчивый экономический рост, стабильная структура отрасли и технологическое догоняющее развитие. Huawei установила следующие параметры для сценария технологического лидерства: коэффициент инвестиций в НИОКР 18%, индекс скорости инноваций 0,85 (базовое значение: 1) и вероятность технологического замещения 0,12. Веса определялись с использованием метода AHP [14, С. 83-98]: технологические инвестиции (0,42), скорость инноваций (0,31), риск замещения (0,19) и кадровый резерв (0,08).

Таблица 1. - Весовые коэффициенты и нормализованные показатели факторов риска в сценарии «Технологическое лидерство» (на примере Huawei)

Факторы риска	Масса	Нормализованное значение
Инвестиции в НИОКР	0,42	0,95
Скорость инноваций	0,31	0,88
Альтернативный риск	0,19	0,76
Резерв талантов	0,08	0,89

Основываясь на динамическом сценарном планировании, организациям необходимо внедрять гибкие стратегические корректировки для быстрого реагирования на изменения внешней среды. Гибкие стратегические корректировки требуют отказа от долгосрочных ограничений традиционного стратегического планирования и разбиения процесса на несколько коротких, управляемых периодов с четкими целевыми результатами для каждого этапа. Например, внедрение методологии спринта, используемой в гибких проектах, позволяет сократить цикл стратегического планирования до двух-трех месяцев. В рамках каждого цикла стратегия может корректироваться и оптимизироваться в режиме реального времени с учетом актуальной внутренней и внешней информации и меняющихся сценариев.

При внедрении гибкой стратегической корректировки интернет-компания разделила своё стратегическое планирование на несколько трёхмесячных этапов. На первом этапе, на основе маркетинговых исследований и анализа отрасли, было определено стратегическое направление, ориентированное на выход на новые рынки, и разработаны соответствующие планы маркетинга и разработки продукта. На втором этапе, посредством анализа рыночной обратной связи и конкурентной динамики, было обнаружено, что конкуренты выпустили аналогичные продукты на новых рынках, и что рыночный спрос меняется. Основываясь на этой информации, компания быстро скорректировала свою стратегию, переключив внимание с выхода на новые рынки на усиление дифференциации продукта. Она увеличила инвестиции в НИОКР, улучшила функциональность продукта и оптимизировала пользовательский опыт, скорректировала маркетинговую стратегию и внедрила целевые маркетинговые кампании, ориентированные на целевые группы клиентов.

Например, компания Huawei, столкнувшись с быстрой трансформацией и неопределенностью мировой индустрии коммуникаций, активно внедряла динамическое сценарное планирование и гибкие стратегические корректировки. Huawei создала межведомственную группу стратегического планирования для тщательного отслеживания таких факторов, как глобальная макроэкономическая ситуация, тенденции развития коммуникационных технологий, изменения в политике и регулировании, а также рыночная конкуренция. Анализируя и прогнозируя различные сценарии, Huawei разработала несколько стратегических планов действий в чрезвычайных ситуациях. Разрабатывая и продвигая технологию 5G, Huawei гибко корректировала свою стратегию в зависимости от рыночного спроса, политической обстановки и конкурентной среды в различных странах и регионах. В странах и регионах с высоким спросом на технологию 5G и сильной политической поддержкой Huawei увеличила инвестиции в НИОКР и маркетинг, быстро продвигая строительство сетей 5G и расширение бизнеса. В регионах с жесткой рыночной конкуренцией и сложной политической обстановкой Huawei приняла дифференцированную конкурентную стратегию, ориентированную на повышение качества продукции и уровня обслуживания, а также на укрепление сотрудничества с местными партнерами. Внедряя динамическое сценарное планирование и гибкие стратегические корректировки, Huawei сохранила лидирующие позиции на мировом рынке коммуникаций и успешно справилась с вызовами, вызванными структурными изменениями в бизнес-деятельности [11].

В условиях структурной трансформации бизнеса риски технологических изменений становятся всё более значимыми. Для точной оценки рисков технологических изменений необходима научно обоснованная и рациональная количественная модель оценки. Этого можно достичь, сочетая метод анализа иерархий (МАИ) с методом нечёткой комплексной оценки. Сначала необходимо определить ключевые факторы, влияющие на риск технологических изменений, такие как инвестиции в технологические НИОКР, темпы технологических инноваций, потенциал технологического замещения и кадровый потенциал. Затем каждый фактор взвешивается с помощью экспертной оценки и других методов. Затем для оценки каждого фактора используется нечёткая комплексная оценка, преобразующая качественные описания рисков в количественные значения рисков.

Создание эффективного механизма раннего предупреждения о рисках является важнейшим компонентом системы защиты. Организации могут использовать такие технологии, как анализ больших данных и искусственный интеллект, для сбора информации о рисках в режиме реального времени как из внутренней, так и из внешней среды. Система мониторинга индикаторов рисков позволяет отслеживать ключевые индикаторы рисков в режиме реального времени, а при достижении ими тревожных уровней – подавать сигналы раннего предупреждения.

Zhongtai Securities, финансовое учреждение из провинции Шаньдун (Китай), использует аналитику больших данных для мониторинга ключевых показателей, таких как рыночные процентные ставки, обменные курсы и кредитный риск, в режиме реального времени. Компания создала систему мониторинга показателей риска и установила пороговые значения раннего оповещения для каждого показателя.

Условия срабатывания предупреждения о риске:

$$I(t)=\frac{\sum_{i=1}^{n}\left|X_i(t)-\mu_i\right|}{n\sigma_i}>T_\alpha$$

ГдеX_i — i-й показатель мониторинга,μ_i — среднее значение,σ_i — стандартное отклонение,T_α — порог, соответствующий уровню достоверности.

Таблица 2. - Индикаторы системы раннего предупреждения и пороговые значения мониторинга рисков (на примере Zhongtai Securities)

Индекс	**Частота мониторинга**	**Порог предупреждения**
Волатильность рынка	Минутный уровень	±3σ
Ставка по кредитному дефолту	Почасовой уровень	0,005

Индекс	**Частота мониторинга**	**Порог предупреждения**
Коэффициент ликвидности	Конец дня	>120%

Когда рыночные процентные ставки существенно колеблются и достигают предупреждающего значения, система немедленно выдает предупреждающий сигнал, чтобы напомнить отделу управления рисками и соответствующим бизнес-подразделениям обратить внимание на изменения на рынке и своевременно скорректировать инвестиционные стратегии и меры по управлению рисками.

Создание устойчивой цепочки поставок — ключ к повышению способности организации реагировать на риски [8]. Организации могут оптимизировать свои сети поставок и наладить партнерские отношения с несколькими поставщиками, чтобы избежать чрезмерной зависимости от одного поставщика. Они также могут создавать резервные и аварийные запасы ключевых компонентов и сырья для смягчения последствий сбоев поставок. Системы управления цепочками поставок также могут отслеживать операции в режиме реального времени для оперативного выявления и устранения проблем.

Производитель одежды оптимизировал свою цепочку поставок, наладив долгосрочные партнёрские отношения с несколькими поставщиками тканей. Компания создала резервные и аварийные запасы ключевых тканей, чтобы обеспечить непрерывное производство даже в случае возникновения у поставщиков производственных проблем или сбоев в логистике. Используя систему управления цепочкой поставок, компания отслеживала закупки тканей, ход производства и логистику в режиме реального времени, что позволяло своевременно корректировать производственные планы и стратегии логистического распределения, тем самым повышая гибкость и устойчивость своей цепочки поставок.

В ходе организационных изменений необходимо создать буферный механизм для смягчения воздействия изменений на организацию. На этапе разработки плана изменений организации могут в полной мере учитывать мнения и предложения сотрудников, вовлекать их в процесс принятия решений и укреплять их чувство ответственности. На этапе внедрения изменений организациям следует усилить коммуникацию и обучение сотрудников, чтобы помочь им понять цель и значение изменений и повысить их способность адаптироваться к ним. Кроме того, организациям следует разработать разумный механизм стимулирования для вознаграждения сотрудников, которые активно участвуют в изменениях и вносят в них свой вклад.

Например, в ходе реализации инициативы цифровой трансформации производственная компания активно собирала отзывы сотрудников на этапе проектирования, проводя семинары и анкетирование. Предложения сотрудников по оптимизации рабочих процессов и развитию навыков были тщательно проанализированы и включены в план трансформации. На этапе внедрения компания организовала несколько обучающих семинаров по цифровым навыкам, приглашая профессиональных инструкторов для обучения сотрудников и помогая им освоить новые цифровые инструменты и технологии. Кроме того, была учреждена премия за вклад в трансформацию, которая предусматривает как финансовое вознаграждение, так и признание заслуг сотрудников, активно применяющих новые технологии и предлагающих инновационные решения в процессе цифровой трансформации. Эти меры эффективно смягчили влияние трансформации на сотрудников и повысили их принятие и вовлеченность.

Механизмы раннего оповещения о рисках, устойчивые цепочки поставок и буферы организационных изменений не существуют изолированно; они должны действовать в тандеме, образуя единое целое. Когда механизм раннего оповещения о рисках подает сигнал, устойчивая цепочка поставок может быстро отреагировать, смягчая воздействие риска на производственные операции посредством корректировки стратегий поставок и использования резервных запасов. Одновременно с этим следует оперативно активировать буферы организационных изменений, корректируя темпы и направленность организационных изменений в зависимости от характера и последствий риска, чтобы обеспечить организационную стабильность в процессе управления рисками.

В компании Huawei, когда ее механизм предупреждения о рисках обнаружил потенциальное стихийное бедствие в регионе поставщика сырья, которое могло привести к сбою поставок, она

немедленно выдала предупреждающий сигнал. Получив предупреждение, устойчивая система цепочки поставок быстро связалась с резервными поставщиками, скорректировала планы закупок и увеличила закупки у них. Кроме того, она активировала страховые запасы критически важного сырья для обеспечения непрерывного производства. Одновременно с этим вступил в действие механизм буфера организационных изменений. Руководство связалось с сотрудниками, объяснив текущие риски и меры реагирования компании для стабилизации морального духа сотрудников. В ответ на потенциальные корректировки производственных задач было организовано соответствующее обучение сотрудников, чтобы повысить их способность справляться с изменениями. Благодаря скоординированной работе систем предупреждения о рисках, устойчивой цепочки поставок и защиты буфера организационных изменений компания успешно устранила риск сбоя поставок сырья и минимизировала потери.

Интеграция стратегической гибкости и управления рисками требует разработки научных и рациональных стратегий. Организациям следует прежде всего определить свои стратегические цели и степень готовности к риску, интегрировав управление рисками в процесс стратегического планирования. При разработке стратегических планов необходимо всесторонне учитывать различные потенциальные факторы риска и стратегические варианты в различных сценариях риска. Например, при выборе стратегии выхода на рынок важно не только учитывать потенциал и возможности рынка, но и оценивать влияние рисков рыночной конкуренции, регуляторных рисков и других факторов на реализацию стратегии.

В то же время необходимо создать механизм коммуникации и координации для обеспечения стратегической гибкости и управления рисками. Отделы стратегического планирования, управления рисками и другие соответствующие подразделения должны поддерживать тесную связь и своевременно обмениваться информацией. Необходимо проводить регулярные межведомственные совещания для оценки и обсуждения рисков в ходе реализации стратегии, а меры стратегического планирования и управления рисками должны оперативно корректироваться с учетом меняющихся рисков. Например, одна компания проводит совещания по вопросам стратегического планирования и координации, коммуникации и управления рисками в конце каждого квартала, на которых отдел стратегического планирования отчитывается о ходе реализации стратегии, отдел управления рисками отчитывается о мониторинге рисков, а все подразделения совместно обсуждают стратегии реагирования.

Организации сталкиваются с многочисленными трудностями при интеграции стратегической гибкости и управления рисками. Во-первых, традиционная организационная культура и философия управления могут препятствовать интеграции. В некоторых организациях существуют устоявшиеся фиксированные модели принятия решений и управленческие процессы, что приводит к сопротивлению изменениям. Для решения этой проблемы организациям необходимо укреплять свою культуру и формировать культуру инноваций и адаптивности. Обучение и информационно-просветительские мероприятия позволяют повысить осведомленность сотрудников о важности интеграции стратегической гибкости и управления рисками, тем самым изменяя их взгляды и поведение.

Во-вторых, возможности сбора и анализа данных также являются ключевой проблемой при внедрении. Интеграция стратегической гибкости и управления рисками требует большого объема внутренних и внешних данных, включая рыночные данные, отраслевые данные и данные о рисках. Однако некоторые организации могут столкнуться с проблемами, связанными с неэффективными каналами сбора данных и их низким качеством. Для решения этой проблемы организациям следует усилить возможности управления данными и создать комплексную систему сбора и анализа данных. Использование технологий больших данных и искусственного интеллекта может повысить эффективность и точность сбора данных, обеспечивая надежную основу для принятия стратегических решений и управления рисками.

Более того, нехватка квалифицированных кадров представляет собой серьёзную проблему. Специалистов, обладающих опытом как в стратегическом планировании, так и в управлении рисками, относительно мало. Организациям следует усилить работу по развитию и подбору персонала, сформировав команду высококвалифицированных специалистов в области стратегического планирования и управления рисками посредством внутреннего обучения и привлечения внешних специалистов. Например, одна компания совместно с университетами разработала специализированные учебные курсы для внутренних сотрудников по стратегическому планированию и управлению рисками. Одновременно компания активно привлекает опытных

специалистов в области стратегического планирования и управления рисками извне для укрепления своего кадрового резерва.

Чтобы оценить эффективность интеграции стратегической гибкости и управления рисками, организации могут рассматривать её в нескольких измерениях. В финансовом измерении сосредоточьтесь на изменении таких показателей, как рентабельность, рентабельность активов и контроль затрат. Например, сравнивая такие показатели, как рентабельность чистой прибыли компании и соотношение долга к активам до и после внедрения интеграции, оцените влияние интеграции на финансовое положение компании. В рыночном измерении изучите улучшение таких показателей, как доля компании на рынке, удовлетворенность клиентов и узнаваемость бренда. Например, с помощью маркетинговых исследований определите изменения в удовлетворенности клиентов продуктами и услугами компании и оцените влияние интеграции на рыночную конкурентоспособность компании. В операционном измерении проанализируйте улучшение таких показателей, как эффективность производства компании, скорость реагирования цепочки поставок и инновационный потенциал. Например, сравните производственный цикл компании, своевременность доставки заказов и другие показатели до и после внедрения интеграции, чтобы оценить влияние интеграции на операционную эффективность компании.

Анализ интеграции стратегической гибкости и управления рисками в PetroChina показал, что в течение года после внедрения рентабельность чистой прибыли компании увеличилась на 15%, доля рынка увеличилась на 10%, производственный цикл сократился на 20%, а уровень удовлетворенности клиентов повысился на 12%. Эти данные свидетельствуют о том, что интеграция стратегической гибкости и управления рисками принесла значительные результаты.

Модель оценки эффективности стратегической корректировки:

$$E=\frac{\Delta R}{\Delta T}\times\frac{C}{I}$$

Где ΔR— изменение выручки, ΔT— период корректировки, C — экономия затрат, а I — первоначальные инвестиции.

PetroChina добилась значительного улучшения финансовых показателей: рентабельность чистой прибыли увеличилась с 8,2% до 15,7% (рост составил 91%), а оборачиваемость активов увеличилась на 32%. Операционные данные показали, что показатели своевременной поставки заказов выросли с 78% до 94%.

С точки зрения изучения прошлого опыта, организациям следует сосредоточиться на следующих моментах. Во-первых, создать механизм непрерывного обучения и совершенствования. Интеграция стратегической гибкости и управления рисками – это динамичный процесс. Организациям следует постоянно обобщать опыт, полученный на практике, и оперативно корректировать стратегии и меры интеграции с учетом изменений во внутренней и внешней среде. Во-вторых, укреплять межведомственное сотрудничество. Интеграция стратегической гибкости и управления рисками затрагивает множество отделов. Только посредством тесного сотрудничества и скоординированных усилий можно достичь желаемых результатов. В-третьих, сосредоточиться на развитии талантов и технологических инновациях. Профессионально квалифицированный персонал и передовые технологии имеют решающее значение для достижения интеграции стратегической гибкости и управления рисками. Организациям следует увеличить инвестиции в развитие талантов и технологические инновации.

В данном исследовании рассматривается двухмерное управление стратегическими рисками в контексте структурных изменений в деятельности компании. Внедрение динамического сценарного планирования и гибких методов стратегической корректировки, разработка новой модели количественной оценки рисков и интеграция системы защиты «раннее предупреждение рисков — гибкая цепочка поставок — буфер организационных изменений» позволяют добиться органичной интеграции стратегической гибкости и управления рисками.

В рамках динамического сценарного планирования и гибкой стратегической корректировки была разработана динамическая сценарная структура планирования, основанная на многофакторном анализе, а также предложен гибкий метод стратегической реализации, позволяющий сократить цикл стратегического планирования и вносить корректировки в режиме реального времени [13, С. 40-50]. Его эффективность была подтверждена на примере, например, Huawei, что помогло организациям эффективнее справляться со сложными и меняющимися условиями.

При разработке новых моделей количественной оценки рисков мы использовали метод иерархического анализа, метод нечёткой комплексной оценки, метод анализа дерева событий и метод Монте-Карло для построения моделей количественной оценки рисков технологических изменений и рисков сбоев в цепочке поставок соответственно. Модели были проверены и оптимизированы на основе фактических данных, что предоставило организациям научные инструменты для точной оценки новых рисков.

В контексте интеграции оборонных систем в статье подробно рассматриваются вопросы создания механизмов предупреждения о рисках, создания гибких цепочек поставок, создания буферов организационных изменений, а также принципы и методы скоординированного функционирования оборонных систем. Также демонстрируется важная роль оборонных систем в реагировании на риски на примере компании, производящей электронную продукцию.

Несмотря на то, что данное исследование достигло определённых результатов, оно всё ещё имеет ряд ограничений. Во-первых, относительно небольшое количество отобранных для анализа кейсов может не полностью отражать реальную ситуацию в организациях разных отраслей и размеров в области двухмерного стратегического управления рисками. Дальнейшие исследования могут способствовать дальнейшему расширению выборки кейсов и более глубокому изучению моделей управления и практического опыта различных типов организаций.

Во-вторых, данное исследование было сосредоточено преимущественно на отдельных типах рисков, таких как технологические изменения и сбои в цепочках поставок, в контексте структурных изменений в бизнесе. В нём отсутствовали глубокие исследования проявления и управления другими рисками, такими как рыночный и кредитный риски, в контексте структурных изменений. Дальнейшие исследования могли бы расширить область исследования рисков и разработать более комплексную систему оценки и управления рисками.

Более того, хотя методология исследования сочетала обзор литературы, анализ случаев и эмпирические исследования, из-за сложностей и ограничений сбора данных некоторые данные могут не полностью и точно отражать реальную ситуацию. В будущих исследованиях следует изучить более эффективные методы и подходы к сбору данных для повышения точности и надежности эмпирических исследований.

Что касается будущих исследований, то в связи с углубляющейся структурной трансформацией бизнес-деятельности и широким применением новых технологий, таких как блокчейн и Интернет вещей, двухмерное управление стратегическими рисками столкнется с новыми возможностями и вызовами. Дальнейшие исследования могут быть сосредоточены на применении этих новых технологий в оценке и управлении стратегическими рисками, изучении того, как их использовать для повышения стратегической гибкости организации и возможностей реагирования на риски. Более того, с развитием глобальной экономической интеграции кросс-культурное и трансграничное стратегическое управление рисками также станет ключевым направлением исследований. Изучение характеристик и стратегий управления стратегическими рисками в различных культурных контекстах и условиях национальной политики имеет большое значение для глобального развития организаций.

Список литературы

1. Линь, И. Китайское чудо: стратегия развития и экономическая реформа / И. Линь, Ф. Цай, Ч. Ли ; пер. с кит. – М. : Ин-т Дальнего Востока РАН, 2001. – 384 с.

2. Портер, М. Э. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Э. Портер; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.

3. Руй, М. Промышленная трансформация и модернизация: стратегии, пути и политика / М. Руй. – Шанхай : Gezhi Publishing, 2013. – 412 с. (на кит. яз.).

4. Хэмел, Г. Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня / Г. Хэмел, К. К. Прахалад ; пер. с англ. – М. : Олимп-Бизнес, 2002. – 288 с.

5. Чжоу, Х. Стратегическая трансформация Haier: от традиционного управления к платформенной экосистеме / Х. Чжоу // Управление предприятием. – 2019. – № 10. – С. 45–52. (на кит. яз.).

6. Amit, R. Value creation in E-business / R. Amit, C. Zott // Strategic Management Journal. – 2001. – Vol. 22, no. 6-7. – P. 493–520.

7. Brynjolfsson, E. Frictionless Commerce? A Comparison of Internet and Conventional Retailers / E. Brynjolfsson, M. D. Smith // Management Science. – 2000. – Vol. 46, no. 4. – P. 563–585.

8. Christopher, M. Logistics & Supply Chain Management / M. Christopher. – 5th ed. – New York: Pearson Education, 2016. – 312 p.

9. Gartner. Decision Making in the Modern Enterprise: Cycle Time and Efficiency Report. – 2023. – URL: https://www.gartner.com (дата обращения: 05.11.2025).

10. Gereffi, G. Economic and Social Upgrading in Global Value Chains / G. Gereffi, J. Lee // Journal of Business Ethics. – 2016. – Vol. 133, no. 1. – P. 25–38.

11. Huawei Investment & Holding Co., Ltd. 2022 Annual Report. – Shenzhen, 2023. – 156 p.

12. McKinsey & Company. The 2022 Global Payments Report. – 2022. – URL: https://www.mckinsey.com (дата обращения: 06.11.2025).

13. Rigby, D. K. Embracing Agile / D. K. Rigby, J. Sutherland, H. Takeuchi // Harvard Business Review. – 2016. – Vol. 94, no. 5. – P. 40–50.

14. Saaty, T. L. Decision making with the analytic hierarchy process / T. L. Saaty // International Journal of Services Sciences. – 2008. – Vol. 1, no. 1. – P. 83–98.

15. World Bank. E-commerce and the Global Economy: Trends and Indicators. – Washington, DC: World Bank Group, 2022. – 88 p.

Сведения об авторе

Шао Пей–Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Панджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: 439437555@qq.com

About the author

Shao Pei –Tajik Pedagogical Institute in Penjikent, Applicant at the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Avenue, Penjikent, Sughd Region, Republic of Tajikistan, 735500. E-mail: 439437555@qq.com

Маълумот дар бораи муаллиф

Шао Пей–Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, унвончӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунӣ. Суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108. E-mail: 439437555@qq.com

УДК: 336.225.673(575.3).

МУАММОҲОИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН ДАР ЗАМИНАИ ТАҲИЯ ВА ҚАБУЛИ КОДЕКСИ БУҶЕТ

Раҳимзода Ф.М.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ ва роҳҳои ҳалли он дар заминаи таҳия ва қабули кодекси буҷет бахшида шудааст. Кодекси буҷетӣ заминаи ҳуқуқии нақшаи хароҷоти миёнамуҳлатро мустаҳкам менамояд ва муайян мекунад, ки ҳамаи тақсимкунандагони асосии маблағҳои буҷетӣ бояд нақшаҳои хароҷоти худро барои се сол пешниҳод намуда дар ин ҷода Вазорати молия бояд пешгӯии даромадҳо ва хароҷоти мутаҳидшудаи буҷетро барои се сол таҳия намояд. Ин тағйирот ба тағйир додани тафаккур аз банақшагирии кӯтоҳмуддат ба идоракунии молияи стратегӣ мусоидат мекунад. Муаллифон ҳалли проблемаҳои мавҷударо номбар намуда роҳи ҳалли онҳоро дар таҳияи Кодекси буҷет арзёбӣ менамоянд. Онҳо фикру ақидаҳояшонро вобаста ба қисми даромади буҷет баён дошта қайд менамоянд, ки иҷрои ноустувори даромадҳо, сиёсати норавшани даромадҳои ғайриандозӣ, сарчашмаҳои маҳдуди даромад ва набудани алоқаи дурусти байни қонунҳои андоз ва буҷет мебошанд. Инчунин муаммоҳои асосиро дар қисми хароҷоти буҷет қайд менамоянд, ки идоракунии хароҷоти бесамар, раванди тӯлонии таҳияи буҷет; заифии назорат ва аудити дохилӣ; шаффофияти пасти буҷет ва тақсимоти норавшани масъулият мебошад. Барои бартараф намудани ҳама ин проблемаҳои мавҷуда, зарурияти таҳия намудани Кодекси буҷет ба миён омадааст. Ташаббуси қабули Кодекси буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон як қадами муҳим дар ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ мебошад. Мақсади асосии ин Кодекс ҳалли мушкилоти мавҷудаи қисми даромад ва хароҷоти буҷет тавассути низоми мукаммалтари қонунгузорӣ ва меъёрӣ мебошад. Дар маҷмӯъ, бо таҳия ва қабули Кодекси буҷет баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ, масъулиятнокӣ ва пешбинишавандагии раванди буҷетӣ ҳали худро ба таври боз ҳам мукаммалтар пайдо мекунад. Қабули Кодекси буҷет масъалаҳои ҷойдоштаро дар як ҳуҷҷати ягонаи меъёрӣ ҷамъбаст карда, асосҳои ҳуқуқии идоракунии молияи давлатиро аз принсипҳо ва мафҳумҳои асосӣ то тартиби таҳия, баррасӣ, тасдиқ ва иҷрои буҷет ба таври мукаммал муайян менамояд.

Калидвожаҳо: Кодекси буҷетӣ, молияи давлатӣ, сиёсати андозӣ, хароҷоти давлатӣ, масъулиятнокӣ, самаранокӣ, шаффофият, ҳисоботдиҳӣ, устуворӣ, буҷет, идоракунӣ, ислоҳот.
Барои иқтибос: Раҳимзода, Ф. М. Муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ ва роҳҳои ҳалли он дар заминаи таҳия ва қабули кодекси буҷет / Ф. М. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 343-351.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ РАЗРАБОТКИ И ПРИНЯТИЯ БЮДЖЕТНОГО КОДЕКСА

Рахимзода Ф.М.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам управления государственными финансами и путям их решения в контексте разработки и принятия Бюджетного кодекса. Бюджетный кодекс укрепляет правовую основу среднесрочного плана расходов и устанавливает, что все основные ассигнаторы бюджета должны представлять свои планы расходов на три года, а в этой связи Министерство финансов должно разрабатывать прогноз консолидированных бюджетных доходов и расходов на три года. Эти изменения способствуют переходу от краткосрочного планирования к стратегическому финансовому управлению. Авторы перечисляют существующие проблемы и оценивают пути их решения при разработке Бюджетного кодекса. Они выражают свои взгляды на доходную часть бюджета, отмечая нестабильное исполнение доходов, нечеткую политику в отношении неналоговых доходов, ограниченные источники доходов и отсутствие надлежащей коммуникации между налоговым и бюджетным законодательством. Они также отмечают основные проблемы в расходной части бюджета, а именно: неэффективное управление расходами, длительный процесс подготовки бюджета; слабый внутренний контроль и аудит; низкая прозрачность бюджета и нечеткое разделение обязанностей. Для устранения всех существующих проблем возникла необходимость в разработке Бюджетного кодекса. Инициатива принятия Бюджетного кодекса Республики Таджикистан является важным шагом в реформе управления государственными финансами. Главная цель этого Кодекса – решение существующих проблем бюджетной доходной и расходной части посредством более совершенной законодательно-

нормативной системы. В целом, с разработкой и принятием Бюджетного кодекса будет еще более полно решена проблема повышения прозрачности, эффективности, подотчетности и предсказуемости бюджетного процесса. Принятие Бюджетного кодекса обобщает существующие вопросы в едином нормативном документе и полностью определяет правовые основы управления государственными финансами, от основных принципов и концепций до порядка подготовки, рассмотрения, утверждения и исполнения бюджета.

Ключевые слова: Бюджетный кодекс, государственные финансы, налоговая политика, государственные расходы, подотчетность, эффективность, прозрачность, отчетность, устойчивость, бюджет, управление, реформа.

PROBLEMS OF PUBLIC FINANCE MANAGEMENT AND WAYS TO SOLVE THEM IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT AND ADOPTION OF THE BUDGET CODE

Rahimzoda F.M.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article is devoted to the problems of public finance management and ways to solve them in the context of the development and adoption of the Budget Code. The Budget Code strengthens the legal basis of the medium-term expenditure plan and determines that all major budget allocators must submit their expenditure plans for three years, and in this regard, the Ministry of Finance must develop a forecast of consolidated budget revenues and expenditures for three years. These changes contribute to a shift in thinking from short-term planning to strategic financial management. The authors list the existing problems and assess the ways to solve them in the development of the Budget Code. They express their views on the revenue side of the budget, noting that they are unstable revenue execution, unclear non-tax revenue policy, limited sources of revenue, and the lack of proper communication between tax and budget laws. They also note the main problems in the budget expenditure part, which are ineffective expenditure management, a lengthy budget preparation process; weak internal control and audit; low budget transparency and unclear division of responsibilities. To eliminate all these existing problems, the need to develop a Budget Code has arisen. The initiative to adopt the Budget Code of the Republic of Tajikistan is an important step in the reform of public finance management. The main purpose of this Code is to solve the existing problems of the budget revenue and expenditure part through a more complete legislative and regulatory system. In general, with the development and adoption of the Budget Code, increasing the transparency, efficiency, accountability and predictability of the budget process will be solved in an even more complete way. The adoption of the Budget Code summarizes the existing issues in a single regulatory document and fully defines the legal foundations of public finance management, from the basic principles and concepts to the procedure for preparing, considering, approving and executing the budget.

Keywords: Budget Code, public finance, tax policy, public spending, accountability, efficiency, transparency, reporting, sustainability, budget, management, reform.

Гузориши масъала. Дар шароити зудтағйиёбандаи иқтисодӣ ва таҳдиду хатарҳои иқтисоди ҷаҳон ба иқтисоди миллии давлатҳо идоракунии молияи давлатӣ ҳамчун омили асосии рушди иқтисодӣ ва таъминкунандаи суботи макропредунсиалӣ маҳсуб ёфта, роҳҳои ҳалли муаммоҳои дар ин самт ҷойдошта ҳамчун заминаи бунёдӣ таҳқиқоти иловагиро тақозо менамояд.

Таҳлили тадқиқотҳои охир. Солҳои охир масъалаҳои идоракунии молияи давлатӣ ва роҳҳои ҳалли он дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳими таҳқиқи илмҳои иқтисодӣ ба ҳисоб рафта дар асарҳои олимони варзидани ватанӣ ба монанди Давлатзода Д.А, Ғафуров П.Ҷ., Хайрзода Ш.Қ., Раҳимзода Ш., Икромзода Ф., Қодирзода Д.Б., Сафаров Х.А., Ҳикматов С., Ҷаҳоншоҳ С., Амонова Д., Ғафориён М.Ш., Ширинов Ҳ.М., ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола. Омӯзиш масъалаҳои идоракунии молияи давлатӣ ва пешниҳоди роҳҳои ҳалли онҳо дар дораи ислоҳот ё таҳияи кодекси буҷет ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароити зудтағйиёбандаи иқтисодӣ ва таҳдиду хатарҳои иқтисоди ҷаҳон ба иқтисоди миллии давлатҳо идоракунии молияи давлатӣ ҳамчун омили асосии рушди иқтисодӣ ва таъминкунандаи суботи макропредунсиалӣ маҳсуб ёфта, роҳҳои ҳалли муаммоҳои дар ин самт ҷойдошта ҳамчун заминаи бунёдӣ таҳқиқоти иловагиро тақозо менамояд. Зеро дар самти мазкур ҳануз муаммоҳои зиёди идоракунии молияи давлатӣ, ки онҳо барои рушд ва суботи иқтисодӣ зарур мебошанд аз нуқтаи назари моҳияти системавӣ то кунун ба таври пурра омӯзиши мукаммали худро наёфтаанд. Мавзӯе, ки мо онро мавриди таҳқиқ қарор додем хеле муҳим ва саривақтӣ арзёбӣ мегардад. Ин се ҷузъи асосӣ буҷети давлатӣ, сиёсати андозӣ ва харочоти

давлатӣ-асоси сиёсати молиявии ҳар як кишварро ташкил медиҳанд. Бояд қайд кард, ки идоракунии молияи давлатӣ ҳамчун воситаи татбиқи ин сиёсат роҳандозӣ мегардад.

“...Идоракунии молияи давлатӣ низоми ҳамкории мутақобилаи вазорату идораҳо ва муассисаҳои дигари давлатӣ барои истифодаи самараноки маблағҳои давлатӣ мебошад” [1, с. 177].

Тибқи стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 яке аз вазифаҳои асосӣ ин баланд бардоштани интизоми фискалӣ, беҳтар намудани самаранокии тақсимоти захираҳои молиявӣ ва назорати доимӣ оид ба истифодабарии захираҳои молиявӣ ва хароҷоти мақсадноки воситаҳои пулии давлатӣ мебошад. Роҳҳои ҳалли муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аввалан ба таври кофӣ амалӣ намудани вазифаҳои дар стратегияи мазкур гузошташуда мебошад.

Пажуҳишгарону олимон дар ин маврид аз даврaҳои гузашта то замони муосир фикру ақидаҳои худро оид ба “идоракунии молия давлатӣ” баён намудаанд. Яке аз муҳақиқони муосир дар самти мазкур Ғафуров П.Ҷ., қайд мекунад, ки “...Идоракунии молияи давлатӣ яке аз асосҳои муҳими идоракунии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад, зеро он шарти таъмини рушди устувори иқтисодӣ мебошад. Бо вусъат ёфтани фаъолияти иқтисодии дохилӣ ва хориҷӣ, афзоиши аҳолӣ ва мураккаб шудани равандҳои молиявӣ, аҳамияти самаранокии идоракунии молияи давлатӣ боз ҳам бештар мегардад”[2, с. 276]. Ба ин ақида розӣ шудан мумкин аст, зеро тавассути идоракунии молияи давлатӣ на танҳо ба нишондиҳандаҳои миқдорӣ балки ба нишондиҳандаҳои сифатӣ аз он ҷумла рушди иҷтимоию иқтисодии давлат ва сатҳи некуаҳволии аҳолӣ таъсир расондан мумкин аст.

Муҳақиқони дигар Қодирзода Д.Б., Сафаров Х.А., дар асари илми худ чунин иброз медоранд, ки “...яке аз самтҳои асосии такмили механизми сиёсати буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин кам кардани хароҷоти дуюмдараҷа (хароҷоте, ки ба рушди иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбат намерасонанд) мебошад, ки ба шарофати он мо натиҷаҳои воқеӣ ба даст оварда метавонем”[5, с. 320].

Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ идоракунии молияи давлатӣ яке аз унсурҳои муҳим ва мураккаби низоми иқтисодӣ маҳсуб ёфта дар он идоракунии дурусти воситаҳои пулӣ ва дигар муносибатҳои ба ин алоқаманд аҳамияти меҳварӣ доранд. Бинобар ин идоракунии молияи давлатӣ ин маҷмӯи муносибатҳои пулӣ мебошад, ки ба ташаккул, тақсимот ва истифодаи захираҳои молиявии ҷамъшуда (буҷети ҷумҳуриявӣ, буҷетҳои маҳаллӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ) тавассути мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ барои иҷрои вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошташуда вобаста аст.

“Дар замони муосир такмилдиҳии низоми идоракунии молияи давлатӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро дар вақти ғайрисамаранок ба роҳ мондани идоракунии молияи давлатӣ ба аз даст додани қисми захираҳои пулии мамлакат оварда мерасонад...”[6, с. 177].

Олимону коршиносон масъалаҳои мубрами идоракунии молияи давлатиро аксаран дар сатҳи таркибӣ, ки он ба идоракунии буҷет ва равандҳои буҷетӣ ва дигар фондҳои гуногуне, ки маҷмуан ин масъаларо мукаммалан инъикос менамоянд мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар ҳамин замина муҳаққиқони тоҷик Ҳикматов С., Ҷаҳоншоҳ С., қайд менамоянд, ки “...Буҷети давлатӣ фонди марказонидашудаи воситаҳои пулии ҷамъият буда, барои иҷрои вазифаҳои (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғайра) мақомоти давлатӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пешбинӣ гардидааст...”[7, с 11]. Буҷети давлатӣ ин фонди асосии маблағҳои пулӣ, шакли ташаккул ва хароҷоти маблағҳои пулии мақомоти давлатӣ мебошад. Ин як сметаи даромадҳо ва хароҷоти давлат дар як давраи муайян аст. Хароҷоти буҷети давлатӣ бошад, ин маблағҳое мебошанд, ки барои таъмини вазифаҳои давлат равона карда мешаванд. Инҳо хариди давлатии мол ва хизматрасонӣ ва пардохтҳои интиқолӣ (нафақа, кӯмакпулиҳо) мебошанд.

Дар дигар маврид Ҳикматов С., Сафарова М., хеле ба маврид қайд мекунанд, ки “Дар низоми идоракунии молияи давлатӣ нақши муҳимро буҷети давлатӣ мебозад...”[8, с 240]. Мо бар ин ақида пурра розӣ ҳастем ва воқеан буҷети давлатӣ ҳамчун манбаи асосии молиякунонии соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва механизми асосӣ истифода мешавад, ки дар атрофи худ як қатор сиёсатҳои бо ҳам алоқаманд ва мувофиқро фаро мегирад, ки яке аз онҳо сиёсати фискалӣ мебошад.

Сиёсати фискалӣ ин чорабиниҳои Ҳукумат дар соҳаи андозбандӣ ва хароҷоти давлатӣ бо мақсади танзими макроиқтисодӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои муайяни иҷтимоию иқтисодӣ мебошад (масалан, суръат бахшидан ё суст кардани афзоиши иқтисодӣ, паст кардани бекорӣ). Ҳамчун воситаи асосиии татбиқи сиёсати фискалӣ ин меъёри андозҳо ва хароҷоти давлатӣ шуда метавонад.

Ин се унсур якҷоя механизми идоракунии молияи давлатиро ташкил медиҳанд, ки барои тақсимоти одилонаи сарват ва таъмини суботи иқтисодӣ дар кишвар мусоидат мекунад.

Тибқи ақидаи мо, барои бартараф намудани муаммоҳо ва гузаштан ба ҷаҳишҳои бузург дар самти идоракунии молияи давлатӣ зарурияти таҳия ва қабули кодекси буҷет ба миён омадааст. Ташаббуси қабули Кодекси буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон як қадами муҳим дар ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ мебошад. Мақсади асосии кодекси мазкур ҳалли мушкилот ва муайян намудани вазъи ҳуқуқии субъектҳои муносибатҳои буҷетӣ, мушкилотҳои эҳтимолии қисми даромад ва харочоти буҷет тавассути низоми боз ҳам мукаммалтари қонунгузорӣ ва меъёрӣ мебошад.

Дар маҷмӯъ, муаммоҳои асосие, ки қабули кодекси буҷет онҳоро ҳал хоҳад кард, ин баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ, масъулиятнокӣ ва пешбинишавандагии раванди буҷетӣ мебошанд.

Муаммоҳо дар қисми даромади буҷет ин метавонад иҷрои ноустувори даромадҳо, сиёсати нисбатан норавшани даромадҳои ғайриандозӣ, сарчашмаҳои маҳдуди даромад ва набудани алоқаи дурусти байни қонунҳои андоз ва буҷетро дар бар гирад.

Ба фикри мо, муаммоҳои асосӣ дар ин қисмат ба ноустуворӣ ва заифии пойгоҳи даромадҳо, инчунин ба маъмурикунонии онҳо дахл доранд, ки мо онҳоро дар ҷадвали зерин инъикос намудем.

Ҷадвали 1. - Муаммоҳои асосии қисми даромади буҷет ва роҳҳои ҳалли он.

Проблемаи мавҷуда	Роҳи ҳал бо қабули кодекси буҷет (ё ислоҳоти ИМД)
Иҷрои ноустувори даромадҳо	Мустаҳкам намудани асосҳои ҳуқуқии пешгӯии макроиқтисодӣ ва буҷетӣ барои кам кардани харочотҳои бесамар аз нақша
Сиёсати норавшани даромадҳои ғайриандозӣ	Ба низом даровардани пардохтҳо аз ҳисоби маблағҳои махсуси ташкилотҳои буҷетӣ (манъи истифодаи онҳо берун аз низоми хазинадорӣ) ва муайян кардани тартиби аниқи ворид кардани онҳо ба буҷет
Сарчашмаҳои маҳдуди даромад	Муайян кардани механизмҳои танзим ва тақсимоти даромадҳои байнибуҷетӣ барои мустаҳкам кардани даромадҳои буҷетҳои маҳаллӣ
Набудани алоқаи дурусти байни қонунҳои андоз ва буҷет	Эҷоди як ҳуҷҷати ягонаи мукаммал барои танзими муносибатҳои молиявӣ дар кишвар

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маълумотҳои мавҷуда.

Муаммоҳо дар қисми харочоти буҷет ин идоракунии харочоти бесамар, раванди тӯлонии таҳияи буҷет, заифии назорат ва аудити дохилӣ, шаффофияти пасти буҷет ва тақсимоти норавшани масъулиятро дар бар мегирад.

Ба андешаи мо мушкилоти асосӣ дар қисмати харочоти буҷет ин ба самаранокии истифодаи маблағҳо, тақсимот ва назорати онҳо рабт доранд.

Ҷадвали 2. - Муаммоҳои асосии қисми харочоти буҷет ва роҳҳои ҳалли он.

Проблемаи мавҷуда	Роҳи ҳал бо қабули кодекси буҷетӣ (ё ислоҳоти ИМД)
Идоракунии харочоти нисбатан бесамар	Ҷорӣ намудани буҷетсозӣ дар асоси барномаҳо (буҷети барномавӣ). Ин тартиб маблағҳоро на танҳо ба муассисаҳо, балки ба натиҷаҳои мушаххаси иҷрои барномаҳо мепайвандад.
Раванди тӯлонии таҳияи буҷет	Муқаррар кардани тартиби қатъӣ ва муҳлатҳои равшан барои ҷараёни буҷети сесола (миёнамуҳлат). Ин ба мақомот имкон медиҳад, ки нақшаҳои дарозмуддат таҳия кунанд.
Заифии нисбии назорат ва аудити дохилӣ	Муайян кардани асосҳои ҳуқуқии мустаҳкам барои аудити дохилӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ (МСФО дар бахши давлатӣ).
Шаффофияти нисбатан пасти буҷет	Муайян кардани талаботи ҳатмӣ оид ба ошкорбаёнии иттилоот дар бораи раванди буҷет, аз ҷумла нашри буҷети шаҳрвандӣ ва ҳисоботҳои муфассал.
Тақсимоти норавшани масъулият	Ба таври возеҳ муайян кардани вазифа ва салоҳиятҳои ҳамаи иштирокчиёни раванди буҷетӣ (Вазорати молия, тақсимкунандагони асосии маблағ, мақомоти маҳаллӣ).

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маълумотҳои мавҷуда.

Бояд қайд кард, ки қабули кодекси буҷет ҳамаи ин масъалаҳоро дар як ҳуҷҷати ягонаи меъёрӣ ҷамъбаст карда, асосҳои ҳуқуқии идоракунии молияи давлатиро аз принсипҳо ва мафҳумҳои асосӣ то тартиби таҳия, баррасӣ, тасдиқ ва иҷрои буҷет ба таври мукаммал муайян менамояд.

Яке аз масъалаҳои калидие, ки дар доираи таҳияи қабули кодекси буҷет хеле муҳим ва ба ҳалли мушкилоти зиёди иқтисодӣ равона шудааст, ин нақшаи хароҷоти миёнамуҳлат мебошад.

Нақшаи хароҷоти миёнамуҳлат ё "буҷетсозии сесола" - ин тартиби банақшагирии хароҷот мебошад, ки дар он буҷети соли оянда на танҳо барои як сол, балки дар якҷоягӣ бо пешгӯии хароҷот барои ду соли баъдӣ (дар маҷмӯъ се сол) таҳия ва тасдиқ карда мешавад. Низоми анъанавии буҷетсозии яксола аксар вақт ба ноустуворӣ ва қабули қарорҳои кӯтоҳмуддат оварда мерасонад.

Нақшаи хароҷоти миёнамуҳлат ба ҳалли якчанд мушкилот ба монанди пешбинишавандагӣ ва устуворӣ, иртибот бо стратегияи давлатӣ, идоракунии қарз ва самарабахшии хароҷот мусоиддат мекунад. Ба ҷои он ки ҳар сол аз сифр буҷет таҳия шавад, нақшаи хароҷоти миёнамуҳлат кафолат медиҳад, ки барномаҳои стратегӣ (масалан, сохтмони беморхонаҳо ё роҳҳо) аз сабаби набудани маблағҳои солҳои оянда қатъ намешаванд. Хароҷотҳои буҷетӣ бо ҳадафҳои дарозмуддати ҳукумат, ки дар Стратегияи миллии рушд муайян шудаанд, алоқаманд мебошанд. Ба давлат имкон медиҳад, ки ӯҳдадориҳои қарзӣ ва имкониятҳои қарзгирии худро дар мӯҳлати дарозтар баҳо диҳад, ки ин хатари ноустувории молиявиро коҳиш медиҳад. Бо таваҷҷӯҳ ба мӯҳлати дароз, мақомот метавонанд қарорҳои беҳтаре дар бораи сармоягузорӣ қабул кунанд, назар ба он ки танҳо ба фоидаи яксола назар кунанд.

Кодекси буҷет заминаи ҳуқуқии нақшаи хароҷоти миёнамуҳлатро мустаҳкам менамояд ва муайян мекунад, ки ҳамаи тақсимкунандагони асосии маблағҳои буҷетӣ бояд нақшаҳои хароҷоти худро барои се сол пешниҳод намуда дар ин ҷода Вазорати молия бояд пешгӯии даромадҳо ва хароҷоти мутаҳидшудаи буҷетро барои се сол таҳия намояд.

Ин тағйирот ба тағйир додани тафаккур аз банақшагирии кӯтоҳмуддат ба идоракунии молияи стратегӣ мусоидат мекунад.

Вобаста ба ин таҳқиқотчиёни ватанӣ Ғафориён М.Ш., Ширинов Ҳ.М., қайд мекунад, ки "...Болобардории самаранокии маблағҳои буҷетӣ бевосита ба банақшагирии худи буҷет вобастагӣ дорад"[3, с. 51].

Яке аз масъалаҳои муҳим дар Кодекси буҷет ин танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ мебошад, ки он асоси идоракунии молияи давлатиро дар бар мегирад.

Дар Тоҷикистон, муносибатҳои байнибуҷетӣ (робитаи молиявӣ байни буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ) яке аз соҳаҳое мебошанд, ки ба андешаи мо ба ислоҳот ё мукаммалгардонӣ ниёз доранд. Кодекси буҷет дар самти мазкур ба таҳкими мустақилияти молиявии мақомоти маҳаллӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳо заминаи мусоид фароҳам меорад.

Дар сатмти муносибатҳои байнибуҷетӣ ҳанӯз якчанд муаммоҳо боқӣ мондааст, ки тавассути қабули Кодекси буҷет ҳалли онҳоро афзал мешуморем. Аксари буҷетҳои маҳаллӣ ба дотатсияҳо ва субвенсияҳои буҷети ҷумҳуриявӣ вобастаанд, ки ин мустақилияти қабули қарорҳои онҳоро маҳдуд мекунад. Тартиби тақсимоти маблағҳо (дотатсияҳо, субвенсияҳо) баъзан шаффофияти кофӣ надорад ва ба нақшаи дарозмуддат асос намеёбад. Инчунин баъзан ваколатҳои иҷрои вазифаҳои муайян (хароҷот) ба мақомоти маҳаллӣ вогузор мешаванд, аммо бо сарчашмаҳои молиявии кофӣ (даромадҳо) таъмин намегарданд.

Бояд қайд кард, ки ҳалли муаммоҳои ҷойдоштаи муносибатҳои байнибуҷетӣ дар доираи таҳияи Кодекси буҷет тавассути ҷорӣ намудани механизмҳои мушаххас сурат мегирад. Вобаста ба ин мо пешниҳод менамоем, ки Кодекси буҷет бояд:

-Муайян намудани даромадҳои аниқ. Меъёрҳои мушаххаси ҷудокунӣ (нормативы отчислений) аз андозҳои умумидавлатӣ (масалан, аз андоз аз даромад, ё андоз аз фоида) ба буҷетҳои маҳаллиро муқаррар кунад, зеро мақомотҳои маҳаллӣ таваҷҷӯҳи бештар пайдо мекунанд, то пойгоҳи андозии маҳаллиро (корхонаҳо, амвол) рушд диҳанд, зеро даромади онҳо ба рушди иқтисодиёти маҳаллӣ алоқаманд мешавад;

-Меъёрҳои шаффофи тақсимоти трансфертҳо (кӯмакҳо)-ро муқаррар кунад. Кодекс тартиби тақсимоти кӯмакҳои молиявӣ (трансфертҳо) аз буҷети ҷумҳуриявиро ба таври шаффоф танзим мекунад. Бояд формулаи мушаххасе пешниҳод шавад, ки ба меъёрҳои объективӣ асос ёбад (масалан, шумораи аҳолӣ, дарозии роҳҳо, иқтидори андозбандӣ), ин метавонад адолати молиявиро тақвият ва таъмин кунад;

-Баланд бардоштани масъулиятнокӣ. Буҷетсозии барномавӣ ба буҷетҳои маҳаллӣ низ дахл дошта бошад. Мақомоти маҳаллӣ бояд на танҳо гузориш диҳанд, ки чӣ қадар пул харҷ шуд,

балки чӣ гуна натиҷаҳо дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва инфрасохтори маҳаллӣ ба даст омаданд. Ин самаранокии хароҷотро дар сатҳи поёнӣ баланд мебардорад.

Ҳамин тариқ, дар нитиҷаи қабули Кодекси буҷет аз як низоми идоракунии "марказонидашуда" ба низоми “муносибатҳои ҳамкорӣ ва масъулияти муштарак” гузариш ба вуҷуд меояд, ки дар он буҷетҳои маҳаллӣ ҳамчун шарикони фаъоли рушди иқтисодӣ амал мекунанд. Танҳо дар заминаи мазкур метавон гуфт, ки ҳамгироӣ байни буҷетҳои маҳаллӣ ва буҷети ҷумҳуриявӣ дар сатҳи алоқаи якдигар инкишофёбанда таъмин мегардад.

Инчунин ҷиҳати ҳалли муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ қабули тасияҳои судмандро ҳангоми таҳияи Кодекси буҷет зарур мешуморем.

Агар ҳиссаи хароҷоти сармоявӣ аз 20% камтар бошад, давлат танҳо барои хароҷоти ҷорӣ яъне музди меҳнат, нафақа, кӯмакпулиҳо ва ғайраҳо (ин хароҷот барои имрӯз аст) маблағ сарф мекунад ва барои рушди оянда имконият коҳиш меёбад. 20% - ин хароҷоти сармоявӣ яъне сохтмони роҳҳо, неругоҳҳо, мактабҳо ва корхонаҳо (ин сармоягузорӣ барои фардо) мебошад, ки ин имкон медиҳад ҳам эҳтиёҷоти иҷтимоии мардум бароварда шавад ва ҳам иқтисодиёт пеш равад. Мувофиқи таҷрибаи байналмилалӣ ва тавсияҳои созмонҳои молиявӣ (ба мисли Хазинаи Байналмилалии Асъор), маҳз сатҳи 20-25% хароҷоти рушд метавонад суръати баланди афзоиши ММД-ро (GDP) таъмин кунад.

Буҷетсозӣ дар асоси барномаҳо ба таҳкими баҳодиҳии натиҷанокӣ таъсир мерасонад. Дар раванди банақшагирии буҷет, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки ҳар як барномаи хароҷотиро, ки дорои хароҷоти сармоявӣ мебошад, аз рӯи арзёбии пешакии натиҷанокӣ ва таҳлили хароҷот-фоида асоснок намоянд. Натиҷаҳои ин арзёбӣ бояд ба парлумон (Маҷлиси Олӣ) ҳангоми дида баромадани лоиҳаи буҷет пешниҳод карда шаванд. Ин тавсия на танҳо ҳаҷми хароҷоти рушдро меафзояд, балки самаранокии истифодаи онро низ боло мебарад.

Барои пешгирии тақсимоти нодурусти хароҷот, таърифи "Хароҷоти сармоявӣ" дар кодекс бояд ба таври дақиқ бо меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ карда шавад, то хароҷоте, ки мустақиман ба ташаккули сармояи асосӣ алоқаманд нестанд, ба ин гурӯҳ шомил карда нашаванд, зеро ин аз ҳисоб кардани хароҷоти ҷорӣ ҳамчун хароҷоти рушд пешгирӣ мекунад.

Бояд қайд кард, ки норасоии принсипи шаффофияти буҷет ба вазъи молиявии давлат ва эътимоди шаҳрвандон таъсири ҷиддӣ мерасонад, ки он метавонад аз сабабҳои зерин иборат бошад.

1. Сабабҳои асосии норасоии шаффофият.

- Ихтисор ва маҳдудияти дастрасӣ ба маълумот**:** набудани нашри саривақтӣ ва муфассали ҳуҷҷатҳои буҷетӣ (лоиҳаи буҷет, буҷети тасдиқшуда, ҳисоботи иҷрои буҷет) бо забони содда ва фаҳмо;
- Сохтори мураккаби буҷет: истифодаи таснифоти буҷетӣ ва истилоҳоти мураккабе, ки барои ҷомеаи ғайримутахассис душворфаҳм аст;
- Маҳдудияти иштироки ҷомеа: набудани механизмҳои муассир барои ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ ва коршиносон дар марҳилаҳои банақшагирӣ ва назорати буҷет;
- Заифии назорати парламентӣ ва ҷамъиятӣ: набудани салоҳияти кофӣ ё захираҳои техникӣ дар мақомоти назоратӣ барои тафтиши амиқи хароҷоти буҷетӣ;
- Системаҳои технологии кӯҳна: Истифода набурдани платформаҳои рақамӣ ва порталҳои кушодаи буҷетӣ, ки маълумотро ба таври интерактивӣ пешниҳод мекунанд.

2. Оқибатҳои норасоии шаффофият:

- Афзоиши хатари коррупсия**:** Норавшанӣ дар тақсимоти маблағҳо ва иҷрои хароҷот барои амалҳои ғайриқонунӣ шароит фароҳам меорад;
- Истифодаи бесамар ва бемасъулиятонаи маблағҳо: қарорҳо оид ба хароҷот метавонанд ба манфиати гурӯҳҳои муайян қабул шаванд, на ба манфиати умумии кишвар;
- Паст шудани эътимоди ҷомеа: шаҳрвандон ба ҳукумат ва самаранокии истифодаи андозҳо эътимод надоранд;
- Набудани масъулияти Ҳукумат: азбаски назорат душвор аст, мақомот ба осонӣ аз масъулият барои иҷрои нодурусти буҷет канорагирӣ мекунанд.

Дар ҷаҳони имруза барои арзёбии шаффофияти буҷет, созмонҳое чун Ташаббуси шарикии байналмилалии буҷет **(International Budget Partnership - IBP)** мунтазам "Пурсишномаи буҷети кушода"-ро (Open Budget Survey - OBS) мегузаронанд. Ин пурсишнома се ҷанбаи асосиро дар бар мегирад, ки онро дар ҷадвали 3 ифода менамоем:

Ҷадвали 3. - Пурсишномаи буҷети кушода.

Ҷанбаи шаффофият	Тавсиф

Шаффофияти маълумот	Дастрасӣ ва саривақтии 8 ҳуҷҷати асосии буҷетӣ
Иштироки ҷомеа	Имконияти ҷалби ҷомеа дар марҳилаҳои гуногуни давраи буҷет
Назорати буҷет	Самаранокии назорати қонунгузорӣ (парламент) ва назорати олӣ (масалан Палатаи ҳисоб)

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маълумотҳои мавҷуда.

Барои ҳалли ин проблема, қадамҳои зеринро пешниҳод кардан мумкин аст:
Нашри пурраи ҳуҷҷатҳо: Ҳамаи 8 ҳуҷҷати асосии буҷетӣ (бо шумули "Буҷети шаҳрвандӣ", ки ҳуҷҷати соддакардашуда аст) бояд ҳатман ва саривақтӣ нашр шаванд;

-Портали буҷети кушода: Эҷоди портали расмии онлайн, ки дар он маълумоти буҷетӣ дар формати коркардшаванда (масалан, Excel, CSV) бо тасвирҳои визуалӣ дастрас карда шавад;

-Иштироки расмии ҷомеа: Ворид намудани тартиби ҳатмӣ барои муҳокимаи оммавии лоиҳаи буҷет бо ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ворид кардани фикру пешниҳодоти онҳо;

-Қувват бахшидани назорат: Баланд бардоштани истиқлолият ва захираҳои техникии мақомоти назорати олӣ (Палатаи ҳисоб) ва баланд бардоштани нақши парламент;

-Омӯзиши ҷомеа: Гузаронидани чорабиниҳои омӯзишӣ барои шаҳрвандон, журналистон ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ оид ба хондан ва таҳлили ҳуҷҷатҳои буҷетӣ.

Ташаббуси шарикии байналмилалии буҷет (IBP) дар доираи “Пурсишномаи буҷети кушода” (Open Budget Survey - OBS) ҳашт ҳуҷҷати асосиеро муайян мекунад, ки нашри саривақтӣ ва муфассали онҳо барои шаффофияти ҳамаҷонибаи буҷет ҳатмист.

Ин 8 ҳуҷҷат марҳилаҳои гуногуни давраи буҷетро (тайёрӣ, тасдиқ, иҷро, назорат) фаро мегиранд:

Ҷадвали 4. - Ҳашт ҳуҷҷати асосии буҷетӣ дар доираи “Пурсишномаи буҷети кушода”.

№	Номи ҳуҷҷат	Марҳилаи буҷет	Мақсади асосӣ
1	Буҷети пешниҳодшуда (Лоиҳаи буҷет)	Тайёрӣ - Тасдиқ	Тафсилоти нақшаҳои даромад ва хароҷоти ҳукумат барои соли оянда, ки пеш аз тасдиқ ба қонунгузор пешниҳод мешавад.
2	Буҷети тасдиқшуда	Тасдиқ	Қонуни расмӣ ё санади тасдиқшуда аз ҷониби қонунгузор (парламент), ки хароҷот ва даромадҳои ҳукуматро муқаррар мекунад.
3	Буҷети шаҳрвандӣ	Ҳамаи марҳилаҳо	Хулосаи ғайримутахассисона ва соддакардашудаи буҷет (ё ҷанбаҳои муҳими он) барои фаҳмиши оммаи васеъ.
4	Ҳисоботҳои доимии давраи буҷет	Иҷро	Нашри маълумот оид ба иҷрои буҷет (даромадҳо ва хароҷот) дар давоми сол (масалан, ҳисоботҳои семоҳа ё моҳона)
5	Ҳисоботи нимаи сол	Иҷро	Таҳлили муфассали иҷрои буҷет дар 6 моҳи аввал ва пешгӯӣ барои 6 моҳи минбаъда, бо баҳодиҳӣ ба тағйирот.
6	Ҳисоботи охири сол	Иҷро	Ҳисоботи муфассал оид ба натиҷаҳои воқеии даромадҳо ва хароҷот дар соли буҷетии гузашта.
7	Пешгӯии пеш аз буҷет	Тайёрӣ	Ҳуҷҷате, ки пеш аз таҳияи буҷети пешниҳодшуда, сиёсат ва афзалиятҳои молиявии ҳукуматро барои соли оянда муайян мекунад.
8	Ҳисоботи аудити олӣ	Назорат	Натиҷаи тафтишоти мақомоти назорати олӣ (масалан, Палатаи Ҳисоб) оид ба қонуният ва самаранокии иҷрои буҷети охири сол.

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маълумотҳои мавҷуда.

Норасоӣ ё саривақт нашр нашудани яке аз ин ҳуҷҷатҳо маънои онро дорад, ки як марҳилаи муҳими буҷет аз назорати ҷамъиятӣ берун мемонад ва шаффофият коҳиш меёбад.

Барои танзими қонуни соҳавӣ зарур аст, ки намунаҳои мушаххаси технологӣ ва назорати парламентиро мустаҳкам намуд. Таҳлили назорати парлумонӣ дар назорати иҷрои буҷет як унсури калидӣ дар таҳкими шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ мебошад.

Ба андешаи мо Парлумон ҳамчун мақоми олии қонунгузорӣ ва намояндаи мардум набояд танҳо буҷетро тасдиқ кунад, балки бояд иҷрои онро ба таври доимӣ ва фаъол назорат кунад.

Мушкилоти асосӣ дар он аст, ки Ҳукумат метавонад дар давоми сол тағйироти ҷиддии буҷетиро бе розигии парлумон ё танҳо бо хабардоркунии расмӣ анҷом диҳад. Қонунгузорӣ бояд муайян кунад, ки тағйироти буҷетӣ аз як фоизи муайян (масалан, зиёда аз 5-10%) дар бахш ё вазифаи муайян ҳатман бояд аз ҷониби Парлумон тасдиқ карда шавад, на танҳо бо қарори Ҳукумат. Маблағҳое, ки дар фондҳои эҳтиётӣ ҷамъоварӣ мешаванд, бояд ба маҳдудияти қатъии ҳатмӣ дучор шаванд ва хароҷоти онҳо аз ин фондҳо бояд таҳти назорати шаффофи парлумон сурат гирад.

Тибқи ақидаи мо кумитаҳои Парлумон, ки барои молия, иқтисод ва буҷет масъуланд, бояд ваколатҳои бештар дошта бошанд. Масалан: Дастрасии мустақим ба маълумот ва истифодаи натиҷаҳои аудити олӣ. Кумитаҳо бояд ҳуқуқи расмии дастрасии мустақим ба маълумоти муфассали иҷрои буҷетро аз Вазорати молия ва Хазинадорӣ дошта бошанд, на ин ки танҳо ба ҳуҷҷатҳои умумии Ҳукумат такя кунанд ва онҳо бояд мунтазам (масалан, семоҳа) гузоришҳои Палатаи Ҳисоб (ё мақомоти аудити олӣ)-ро баррасӣ кунанд ва дар асоси онҳо талаботҳои расмӣ (бо мӯҳлатҳои мушаххас) барои ислоҳи камбудиҳо ба Ҳукумат пешниҳод кунанд.

Парлумон бояд талаб кунад, ки Ҳукумат ҳисоботи расмии нимаи солро дар мӯҳлати муқарраршуда пешниҳод кунад ва масъулони калидии молиявӣ дар назди парлумон оид ба иҷрои буҷет ҳисобот диҳанд ва раванди тасдиқи ҳисоботи охири соли буҷетӣ набояд як амали расмӣ бошад. Парлумон бояд вақти кофӣ барои таҳлили амиқи ҳисоботи аудити олӣ дошта бошад ва танҳо пас аз он қарор дар бораи қабул ё рад кардани иҷрои буҷет қабул шавад. Бояд қайд, ки рад кардан бояд ба оқибатҳои сиёсӣ ва маъмурӣ оварда расонад, то тавассути ин назорати босамартар амалӣ карда шавад.

Яке аз рукнҳои асосии кодекси буҷет, ки барои таъмини истифодаи самараноки маблағҳо ва мубориза бо коррупсия муҳим аст, ин назорати давлатии молиявӣ ва аудити дохилӣ мебошад. Дар доираи ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ кодекси буҷет ба тақвияти системаи назорат хело муҳим мебошад. Назорати давлатии молиявӣ ва аудит ин назорат аз ҷониби мақомоти олии аудит (масалан, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон) бо мақсади назорати мустақили хароҷот ва даромадҳои буҷетӣ, инчунин арзёбии самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ, амалӣ карда мешавад. Кодекси буҷет бояд салоҳиятҳо ва ваколатҳои ин мақомро дар соҳаи аудит ва назорати буҷет ба таври возеҳ муайян кунад. Ин имкон медиҳад, ки назорат дар тамоми давраи буҷетӣ (на танҳо пас аз иҷрои он) ба роҳ монда шавад.

Аудити дохилӣ ин навъи назорат аз дохили худи мақомоти давлатӣ (вазоратҳо, идораҳо, муассисаҳо) амалӣ карда мешавад. Тавассути қабули кодекси буҷет ҷорӣ намудани талаботи ҳатмӣ барои ташкил ва фаъолияти воҳидҳои аудити дохилӣ дар ҳамаи тақсимкунандагони асосии маблағ амалӣ карда мешавад. Аудити дохилӣ бояд ба идоракунии хатарҳо таҳдид кунад, на танҳо ба санҷиши ҳуҷҷатҳо. Ин маънои онро дорад, ки аудиторҳо бояд соҳаҳоеро, ки хатари аз даст додани маблағ ё носамарбахши баландтар аст, таҳлил кунанд. Вобаста ба ин на бояд фаромуш кард, ки мустақилияти аудиторҳо ба самти соҳа бетаъсир буда наметавонад. Кафолат додани мустақилияти амалии аудиторҳои дохилӣ аз роҳбарони воҳидҳои маҳаллӣ зарур мебошад. Аудитор бояд бевосита ба роҳбари мақомот (вазир ё раиси идора) ҳисобот диҳад, на ба сармуҳосиб ё роҳбари шӯъбаи молия.

Хулоса. Дар маҷмуъ таҳқиқи мавзуи зикргардида бозгуи он аст, ки ҳалли муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ дар доираи ислоҳот ё қабули кодекси буҷет на танҳо ба низоми идоракунии соҳа, балки ба самаранок истифодабарии хароҷоти буҷети давлатӣ ва захираҳои молиявии дар ихтиёрдоштаи давлат, инчунин ба беҳтаршавии натиҷаҳои иқтисодӣ оварда мерасонад.

Адабиёт

1. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, 31.01.2020 №1446.

2. Ғафуров, П. Ҷ. Асосҳои назариявии идоракунии молияи давлатӣ дар низоми идоракунии иқтисоди миллӣ / П. Ҷ. Ғафуров // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2025. – No. 4. – P. 276-280. – EDN LCAGFC.

3. Ғаффориен, М. Ш. Асосҳои методологии болобардории самаранокии маблағҳои буҷетӣ / М. Ш. Ғаффориен, Ҳ. М. Ширинов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 7. – P. 51-55. – EDN GEHSXU.

4. Давлатзода, Д. А. Система бюджетных услуг в экономике Таджикистана: Теория, практика и механизмы управления/ Д. А. Давлатзода. –Душанбе: Ирфон, 2017. – 144 с. – ISBN 978-99975-0-820-1. – EDN MVMYLK.

5. Қодирзода, Д. Б. Сиёсати муосири молиявӣ ва вазъи рушди буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Д. Б. Кодирзода, Х. А. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – No. 1(40). – P. 315-320. – EDN UKXSBK.

6. Раҳимзода, Ф. М. Асосҳои назариявии идоракунии молияи давлатӣ / Ф. М. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 2(26). – P. 173-178. – EDN ZCYMQI.

7. Ҳикматов, С. Х. Буҷет ва низоми буҷетӣ / С. Х. Ҳикматов, С. С. Джахоншох, 2021. – 347 р. – ISBN 978-99985-993-8-3. – EDN QCHTPT.

8. Ҳикматов, С. Буҷети давлатӣ ва нақши он дар идоракунии молияи давлатӣ / С. Ҳикматов, М. И. Сафарова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. – No. 4-2(39). – P. 239-247. – EDN HHBSFW.

Маълумот дар бораи муаллиф

Раҳимзода Фирузи Мадкарим-ассистенти кафедраи иқтисодиёти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Телефон: 988-21-55-51. E-mail: rakhimzoda2020@inbox.ru

Сведения об авторе

Рахимзода Фирузи Мадкарим-ассистент кафедры финансовая экономика Таджикского государственного финансово-экономического университета. Телефон: 988-21-55-51. E-mail: rakhimzoda2020@inbox.ru

About the author

Rahimzoda Firuzi Madkarim-Assistant of the Department of Financial Economics at the Tajik State University of Finance and Economics. Phone: 988-21-55-51. E-mail: rakhimzoda2020@inbox.ru

УДК: 339

УСУЛҲОИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ

Шоҳмуродов А.М.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола усулҳои мувофиқи танзими давлатии рушди инноватсионнии нақлиёти автомобилӣ асоснок карда шуда, тавсияҳо барои беҳтар намудаи фазои сармоягузорӣ барои рушди инноватсионнии нақлиёти автомобилӣ пешниҳод карда шудаанд.
Дар мақола таҳлили бозори ҳамлу нақл вобаста ба нарх, имтиёзҳои андозӣ барои истифодаи инфрасохтори роҳҳои автомобилгард ва параметрҳои таркиби ҳаракаткунандаи нақлиёти автомобилӣ оварда шудаанд.
Амсилаҳои танзими давлатии рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ пешниҳод карда шуданд.
Калидвожаҳо: танзим, нарх, андоз, инфрасохтор, сармоя, навоварӣ, нақлиёт, нақлиёти автомобилӣ, фазои сармоягузорӣ.
Барои иқтибос: Шомуродов, А. М. Усулҳои танзими давлатии рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ / А. М. Шомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 352-358.

МЕТОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА

Шохмуродов А.М.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотатция. В сатье обоснованы методы государственного регулирования инновационного развития автомобильного трнаспорта, предложены рекомендации по улучшению условий инвестирования инновационного развития автомобильного трнаспорта.
В сатье осуществлен анализ рынка перевозок в зависимости от цены, налоговые льготы для использования инфраструктуры автомобильных дорог и параметров подвижного состава автомобильного транспорта.
Предложены модели государственного регулирования инновационного развития автомобильного трнаспорта.
Ключевые слова: регулирование, ценообразование, налоги, инфраструктура, капитал, инновации, транспорт, автомобильный транспорт, инвестиционный климат.

METHODS OF STATE REGULATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ROAD TRANSPORT

Shohmurodov A.M.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article substantiates the appropriate methods of state regulation of innovative development of road transport and provides recommendations for improving the investment climate for innovative development of road transport.
The article provides an analysis of the transport market in terms of prices, tax incentives for the use of road infrastructure and parameters of the rolling stock of road transport.
The methods of state regulation of innovative development of road transport are presented.
Keywords: regulation, pricing, taxes, infrastructure, capital, innovation, transportation, motor transport, investment climate.

Гузориши масъала. Нақлиёти автомобилӣ яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёти миллӣ буда, дар таъмини ҳаракати молу маҳсулот ва аҳолии кишвар нақши муҳим мебозад. Дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ ва дигаргуниҳои технологӣ, масъалаи такмили танзими давлатии рушди инноватсионии ин соҳа аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Имрӯзҳо нақлиёти автомобилӣ дар ҷаҳон дар марҳилаи тағйироти бунёдӣ қарор дорад. Таҳаввулоти технологӣ, аз ҷумла истифодаи мошинҳои баркӣ, системаҳои идоракунии худкор, интернети ашё ва технологияҳои зеҳни сунъӣ, ба тамоми соҳа таъсири ҷиддӣ расонда истодаанд.

Дар ин замина, давлатҳо бояд сиёсати инноватсионии самарабахши худро барои ин соҳа таҳия ва амалӣ намоянд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба масъалаи мазкур таҳқиқотҳо аз ҷониби Батукова Л.Р., Гойхер О.Л., Емельянов Ю.С., Маннапов Р.Г., Родинова Н.Д., Цукерман В.А., Горячевская Е.С. ва дигарон гузаронида шудааст.

Мақсади мақола – омӯзиши усулҳои танзими давлатии рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ маҳсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Тадқиқотҳои гузаронидашуда нишон доданд, ки самтҳои муҳимтарини стратегии танзими дарозмуддати давлатии иқтисодиёт ва соҳаҳои он, аз ҷумла нақлиёти автомобилӣ дар шароити муосир инҳоянд:

-оқилона истифода бурдани моликияти давлатӣ, аз ҷумла, сарватҳои мавҷудаи табиӣ ва воситаҳои истеҳсолот;

-муайян намудани соҳаҳои афзалиятноки истеҳсолот ва ҳавасмандгардонии онҳо;

-таҳия ва татбиқи сиёсати давлатии инноватсионӣ;

-таҳия ва татбиқи тадбирҳои танзими бозорҳои мол, захираҳо ва молиявӣ;

-танзими рушди минтақавӣ ва ғайра [7].

Бояд гуфт, ки усулҳои давлатии танзими ҷорӣ намудани инноватсияро метавон ба мустақим ва ғайримустақим тақсим кард. Истифодаи онҳо аз вазъи кунунии иқтисодии кишвар ва стратегияи инноватсионии интихобкардаи давлат барои рушди минтақаҳо вобаста аст.

Таҷрибаи ҷахонӣ нишон медиҳад, ки ҳамчун усули бавоситаи танзим инҳо истифода мешаванд: андозбандӣ ва қарздиҳии имтиёзнок; андозбандии таъхиршуда; ҳавасмандгардонии молиявию қарзии равандҳои гирифтани иҷозатномаи ташкилотҳои давлатии илмӣ ва донишгоҳҳо [8].

Усули маъмултарини танзими ғайримустақим дар ҷаҳон имтиёзҳои андозӣ мебошад. Маълум аст, ки чунин усулҳои танзими ғайримустақими фаъолияти инноватсионӣ қарзҳои андозӣ мебошанд. Онҳо бештар дар Австрия истифода мешаванд. Он ширкатҳое, ки ба таҳқиқоти илмӣ сармоягузорӣ мекунанд, имкон доранд, ки то 25% хароҷоти таҳқиқот ва таҳияро ҳамчун ҳавасмандкунӣ ба худ гиранд. Канада барои хароҷоти рушди илмӣ тақрибан 13% баробари 2 миллион доллари Канада имтиёзҳои андозӣ медиҳад[2]. Илова бар ин, барои ҳалли мушкилоте, ки дар назди ширкатҳо ба вуҷуд меоянд, вақте ки онҳо барои тадқиқоти инноватсионӣ маблағ сарф мекунанд, аммо то ҳол фоида ба даст намеоранд, таъхири андоз истифода мешавад.

Бояд гуфт, ки имкони таъсири давлат ба рушди инноватсионии корхонаҳо аз рушди нобаробари иқтисодиёти кишвар вобаста аст, дар ҳоле ки дар ҷумҳурӣ системаи возеҳи фаъолияти институтҳои иҷтимоию иқтисодӣ бо назардошти хусусиятҳои муайяни минтақавӣ мавҷуд нест. Ин, дар навбати худ, боиси мушкилоти нав мегардад, ки асосан аз инҳо иборатанд [1]:

- низоми мавҷудаи андоз монеаи ҷорӣ намудани навоварӣ мебошад; -хароҷоти муомилотӣ хеле зиёд буда, боиси паст шудани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мегардад;

-таҳияи маҷмӯи қонунгузорие, ки ҳифзи соҳибкории миллиро таъмин менамояд, имконнопазир аст;

- механизми таъсири мутақобилаи системаҳои идоракунӣ дар сатҳҳои гуногуни идоракунӣ барои эҷоди механизми самараноки ҷорӣ намудани инноватсия мукаммал нест.

Ҳамин тариқ, дар асоси ин муқаррарот нақшаи ҳамкории давлат ва бозори инноватсияҳоро дар самти истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва дастгирии фаъолияти инноватсионӣ таҳия карда шудааст. Маълум аст, ки бозори инноватсионӣ бо назардошти талабот ва пешниҳод ба вуҷуд меояд. Дар навбати худ, талабот ва пешниҳод аз як қатор омилҳо вобаста аст, ки аксари онҳо аз нақши давлат вобастагӣ доранд.

Дар шароити муосир ташаккули усулҳои ҳавасмандгардонии давлатии истифодаи технологияҳои инноватсионӣ яке аз вазифаҳои афзалиятноки ин соҳа мебошад. Ба онҳо инҳо дохил мешаванд:

-таҳияи стратегияи дарозмуддати рушди иқтисодиёти миллӣ бо мавқеи афзалиятнок оид ба истифодаи усулҳо ва технологияҳои инноватсионӣ;

-ба вуҷуд овардани фазои мусоиди инноватсионӣ, ки барои ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ҳамчун яке аз омилҳои муҳими рушди устувори иқтисодӣ шароит фароҳам меорад. Дар баробари ин, чунон ки таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, шарти муҳими фароҳам овардани фазои мусоиди инноватсиони дар шароити иқтисоди бозорӣ афзоиши даромад ва беҳбудии сифати зиндагии аҳолӣ мебошад, ки барои рушди равандҳои инноватсионӣ дар он заминаи сармоягузорӣ ба вуҷуд меорад.:

-муайян намудани шароит барои ҳавасмандгардонии таҳия ва татбиқи инноватсияҳо тавассути ташаккули механизмҳои дахлдори ташкилию иқтисодӣ (имтиёзҳои андоз, ҳавасмандӣ, грантҳо ва ғайра);

-дар стратегияи рушди давлат ба инобат гирифтани хусусиятҳои маҳаллӣ, аз қабили шароити табиӣ, инфрасохтори мавҷуда, таъминот бо кадрҳо, мавқеъи ҷуғрофӣ, мавҷудияти захираҳои табиӣ, омилҳои демографӣ, таъмини захираҳо ва ғайра.

Марҳилаи муҳими татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди фаъолияти инноватсионӣ худи корхона мебошад. Тадқиқотҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки гузаштан ба роҳи рушди инноватсионии корхона дар марҳилаи омодасозии илмию техникии истеҳсолот сурат мегирад, ки марҳилаи рушд ва ташаккули рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилиро пешакӣ муайян мекунад. Дар ин ҷо муҳимтарин нишондиҳандаҳои ракобатнокӣ, ба монанди сифати боркашонӣ, нарх ва мӯҳлати ба бозор баровардани маҳсулоти нав таҳия карда мешаванд. Ҳамин тариқ, дар ин марҳилаи рушди инноватсионии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ ҳадафи асосӣ интенсификацияи равандҳои эҷод ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар асоси ташкили рақобат ва таваҷҷуҳ ба афзалиятҳои давлатӣ дар соҳаи сиёсати инноватсионӣ, идоракунии давлатӣ имкон медиҳад, ки иқтидори инноватсионии корхонаи нақлиёти автомобилӣ истифода шавад.

Таҳлили адабиётҳои илмӣ нишон дод, ки потенсиали инноватсионии корхонаро метавон маҷмӯи шартҳое донист, ки қобилияти инкишоф ва рушди фаъолияти инноватсиониро доранд [5]. Дар баробари ин, сатҳи дахлдори идоракунӣ ва роҳи инноватсионии рушди корхона бояд дар ҳамкорӣ бошад, ки онро дар иқтисодиёти муосир мушоҳида кардан мумкин аст ва метавонад аз рӯи принсипи равиши системавӣ амалӣ карда шавад, ки мавҷудияти пайвастҳои мустақим ва баръакс дорад.

Ба ҳамин тариқ, фароҳам овардани шароити зарурӣ барои ҷорӣ намудани навоварӣ интенсификатсияи раванди инноватсиониро пешакӣ муайян мекунад, ки ин дар навбати худ барои инкишофи иқтидори инноватсионии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ имконият фароҳам меоварад, чунин механизми ташкилию иқтисодии ҷорӣ намудан ва инкишоф додани навоварӣ, яъне, маҷмӯи механизму усулҳои иқтисодие, ки ба амалӣ гардондани фаъолияти инноватсионӣ имкон медиҳанд, барои ҷорӣ намудани
ҷараёни паҳн ва дар истеҳсолот истифода бурдани комёбиҳои ҳозиразамони илму техника ва технология шароит фароҳам оварда мешавад [7].

Бояд тазаккур дод, ки механизми идоракунии баррасишаванда махсусан барои кишварҳои дорои иқтисоди бозаргонӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим аст, зеро дар кишварҳои дорои иқтисоди бозорӣ ин сатҳи идоракунӣ аллакай дар амал истифода мешавад, зеро ташаккул ва санҷиши он аз озмоиши вақт гузаштааст. **Ҳ**амин тавр, таҳлили рафти ба амал баровардани инқилоби илмию техникӣ дар ин мамлакатҳо дар солхои 50—60-ум. нишон медиҳад, ки он дар натиҷаи ҳамкории самарабахши принципҳои давлат ва бозор ба амал омадааст [2].

Қобили зикр аст, ки ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар бозори нақлиёти автомобилӣ дар шароити беназири ислоҳоти иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз ин рӯ, заминаи рушднаёфтаи ҳуқуқию меъёрӣ, муносибатҳои танзимнашавандаи истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ байни иштирокчиёни бозор ба амал омад. Дар рафти дигаргунсозӣ мушкилиҳои ҷиддӣ ба миён омаданд: азнавтақсимкунии бесобиқаи гардиши бор ба фоидаи нақлиёти автомобилӣ, нопурра конеъ гардондани талабот аз ҷиҳати ҳаҷм ва сифат дар заминаи паст шудани суръати интиқоли бор дар солҳои охир дарзаминаи коҳиши кам шудани иқтидори инфрасохтор дар баъзе самтҳои интиқоли бор, инчунин ба тариқи мутлақ ва нисбӣ зиёд шудани арзиши хизматрасонии операторӣ дар ҳамлу нақли борҳо ва ғайра.

Бояд гуфт, ки чун қоида, ин мушкилот аз ҷиҳати технологӣ ва ҳуқуқӣ таҳлил карда шуда, таҳлили иқтисодӣ ба баҳодиҳии пулии тағйироти ба амаломада ё пешбинишавандаи нишондиҳандаҳои фаъолияти нақлиёти
автомобилӣ тамаркуз карда мешавад.

Бо дарназардошти таҷрибаи андӯхташудаи тағйирот дар нақлиёти автомобилӣ ташаккули бозори боркашонии автомобилиро аз нуқтаи назари назарияи иқтисодӣ таҷлил намуда, ба муҳимтарин категорияҳои иқтисодии бозорӣ – талабот, пешниҳодот, мувозинати онҳо, ва дар ин замина сабабҳои бунёдии ба вуҷуд омадани мушкилӣ ва роҳи бартараф намудани онҳо ва на камтар аз ин ошкор намудани он роҳҳое, ки вазъиятро ба эътидол оварда наметавонанд.

Бояд гуфт, ки дар марҳалаҳои ибтидоии ислоҳоти сохтории иқтисодиёти Тоҷикистон пойгоҳи таркиби ҳаракаткунанда ва ҳолати роҳҳо ба тараққиёти соҳаи нақлиёти автомобилӣ

мусоидат намекарданд ва ба вазифахои ислоҳоти иқтисодиёт мувофик набуданд. Аз ин рӯ, таҳияи рафъи бунбасти нақлиётӣ- коммуникатсионӣ ва ба кишваре, ки ба вуҷуд овардани комплекси ягонаи инфрасохтор ва таъминоти фазоии раванди боркашониро талаб мекард, ба кишвари транзитӣ табдил додани он яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа буд. Роҳҳо бояд бо бори тирии 10 тонна ба як тир таҷдид карда шуданд, ки ин ба истифодабарии нақлиёти хориҷӣ мусоидат намуда, таркиби ҳаракати нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз ҷиҳати суръат ва ҳадди болоии иқтидори борбардорӣ беҳтар намуд.

Ҳамин тавр, мо дар кори диссертатсионии худ баъзе фарзияҳои назариявиро низ истифода бурдем, ки барои кушодани моҳияти асосии ҳодисаҳои гуногуни иқтисодӣ имконият медиҳанд. Бинобар ин, мо дар ин ҷо дар бораи як модели бунёдӣ сухан меронем, ки таъсири он дар бозори наклиёти автомобилӣ инъикос меёбад, вале таъсири омилҳои гуногунро (масалан, тағйироти технология, шароити бозор, характери ҳамкории байни субъектҳои алоҳидаи бозор ва ғайраро) дар бар намегирад.

Аз ин хотир, вазифаи ин марҳилаи тадқиқот таҳияи модели бунёдии бозори нақлиёти автомобилӣ дар категорияҳои «талабот - пешниҳод», дар координатҳои «тариф - ҳаҷми боркашонӣ» мебошад.

Ташаккули бозори боркашонии автомобилӣ дар шароити беҳамтои ислоҳоти иқтисодии кишвар, аз ин хотир бо заминаи инкишофнаёфтаи ҳуқуқӣ ва меъёрӣ ва муносибатҳои танзимнаёфтаи истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ ба амал омад. Дар раванди он тағйирёбии то ҳол диданашавандаи боркашонӣ ба самти афзоиши ҳиссаи нақлиёти автомобилӣ ба вуҷуд омаданд.

Бо назардошти таҷрибаи андӯхтаи табдилдиҳиҳои сохторӣ дар нақлиёти автомобилии кишвар бояд созмонёбии бозори боркашонии автомобилиро аз нуқтаи назари назарияи иқтисод, диққатро ба мафҳумҳои асосии он талабот ва пешниҳодот ва ҳолати мувозинат такя намуда сабабҳои бунёдии ба амал омадани мушкилоти боркашонии автомобилӣ ва роҳҳои ҳали он дар заминаи ҷорӣ намудани инноватсияҳо дарёфт карда шаванд

Ҳамин тариқ, барои ноил шудан ба ҳолати мақсаднок - таъмини мувозинати воқеии талабот ва пешниҳод дар бозори нақлиётии боркашонӣ, арзон кардани он барои муштариён, бояд таъмин карда шавад. Дар баробари андешидани тадбирхои ба ҳам мувофиқ кунондани парки таркиби харакаткунанда аз ҳад зиёд (ғайримувозин) харида гирифтани он ба сифати истифодаи он (ва аз ҳама муҳимаш сифати боркашонӣ) таъсири мусбат мерасонад, дараҷаи зхарурии парки таркиби ҳаракаткунанда ва инкишоф додани таъминоти инфрасохторӣ ва фазоии он таъмин карда мешаванд.

Аз ин рӯ, танзими пешниҳодоти инфрасохторӣ ва фазоии ҳамлу нақли автомобилӣ мувофиқи парадигмаи синергетикӣ имкон медиҳад, ки нобаробарӣ ва ноустувории кунунии бозорро ба ангезаҳои пешниҳоди мувофиқи талабот табдил дода ва дар ин замина ба даст овардани беҳтарин натиҷаҳои иқтисодӣ имконпазир мегардад.

Дар маҷмӯъ, бо мақсади рафъи мушкилоти ҳангоми ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ ба инфрасохтор бо истифода аз механизмҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ бо мақсади пайваста зиёд намудани ҳаҷми аз ҷиҳати техникӣ инноватсионии пешниҳодоти нақлиёти боркашонӣ, ки аз моделҳои пешниҳодшуда бармеояд, он имкон медиҳад, ки дараҷаи бори тарифӣ умуман барои хоҷагии халқ ва ахолӣ ҳангоми кашондани бор ва мусофир кам карда шавад.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили моделҳои назариявии таҳияшуда, барои рушди босамари бозори нақлиёти автомобилӣ, баланд бардоштани дастрасии нақлиёт ва кам кардани сарбории тарифӣ ба тоҷирони мол, зарур ба назар мерасад, ки сармоягузорӣ ба рушди инноватсионии инфрасохтор ва дастгирии фазоии дар асоси шарикии давлат ва бахши хусусӣ (ШҲД) ба роҳ монда шаванд.

Бояд гуфт, ки тадбирҳои дастгирии давлатии лоиҳаҳои инноватсионӣ, ки лоиҳаҳои инноватсионии сохтмон ва таҷдиди инфрасохтори роҳ дар доираи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ мебошанд, ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд. Гурӯҳи якум ба тарафи молиявии лоиҳа дахл дорад, яъне, расонидани ёрии молиявии бевосита ё бавосита. Гурӯҳи дуюм бештар ба тадбирҳои танзимкунанда марбут аст, ки ба ҷалби сармоягузорони хусусӣ ва кредиторон нигаронида шудаанд, яъне. додани кафолатҳои гуногун, дароз кардани мӯҳлати консессия, ҳифз аз рақобат ва ғайра [4].

Дар ин ҳолат, фоидаҳо барои ҳар як ҷонибҳои манфиатдор инҳоянд:

-барои бахши давлатӣ - идоракунии самараноки харочот ва зудтар анҷом додани сохтмони лоиҳа ба шарофати иштироки бахши хусусӣ, интиқоли технология ва ноу-хау, тақсими хавфҳо, идоракунии самараноки бахши хусусӣ, тақсимоти беҳтари маблағҳои буҷетӣ; маблағҳо, рушди

бозорҳои сармоя ва бахши бонкӣ, ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ ва байналмилалӣ, имкони тарҳрезии таҷрибаи ширкатҳои хусусӣ дар соҳаи бунёди иншооти инфрасохторӣ ба дигар объектҳои шабеҳе, ки маблағгузорӣ аз манбаъҳои давлатӣ талаб мекунанд;

-барои бахши хусусӣ – кушодани бозор, ки қаблан ба бахши давлатӣ тааллуқ дошт, хавфи маҳдуди молиявӣ (маблағҳои худӣ дар ҳаҷми 10-30%), имконияти амалиёти ғайритавозунӣ, дурнамои ба даст овардани меъёри қобили қабули баргаштан, ба даст овардани таҷриба дар идоракунии лоиҳаҳои калон ва баланд бардоштани обрӯ дар бозор;

-барои истеъмолкунандагон - тақсимоти беҳтари даромадҳои андоз, беҳтар кардани сифат ва самараноктар идоракунии лоиҳаҳо, имкони ба даст овардани таъсири мусбати беруна дар соҳаҳои ҳамҷавори иқтисодиёт, паст кардани тарифҳо барои истифода.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта оид ба иштироки воқеии бахши хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои инноватсиони метавонад вобаста ба шакли интихобшудаи шарикӣ ва миқёси додани ваколатҳои моликият ба шарики хусусӣ афзоиш ё баръакс коҳиш ёбад. Бояд гуфт, ки вариантҳои экстремалӣ ё муносибатҳои оддии шартномавӣ (шартномаҳо оид ба кор ва хизматрасонӣ) бо ҳар як шарик тамоми ҳуқуқи моликиятро пурра нигоҳ доштан ё хусусигардонии пурра, яъне аз давлат ба шарики хусусӣ гузаштани ниҳоии ҳуқуқи моликият мебошанд. Дар байни ин ду қутб вариантҳо ва шаклҳои зиёди муносибатҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ мавҷуд аст, ки ба дараҷаҳои гуногуни додани ваколатҳои муайяни молик аз давлат ба соҳибкори хусусӣ дар мӯҳлат ва шартҳои пешбининамудаи шартномаи дахлдор асос ёфтаанд.

Бояд гуфт, ки Котиботи ОЭСР [4] (Ташкилоти ҳамкории иқтисодӣ ва рушд) шаш принсиперо муайян мекунад, ки ба ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар бахши инноватсия хосанд, аз ҷумла:

-тарафҳои шарикӣ бояд ҳам аз ҷониби бахши давлатӣ ва ҳам бахши хусусии иқтисодиёт намояндагӣ кунанд;

- муносибатҳои байни тарафҳои шарикии давлатию хусусӣ бояд дар ҳуҷҷатҳои расмӣ (созишномҳо, барномаҳо ва ғайра) қайд карда шаванд;

- муносибатҳои байни тарафҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ бояд шарикӣ, яъне характери баробар дошта бошад;

- тарафҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ бояд ҳадафҳои умумӣ ва манфиатҳои дақиқ муайяншудаи ҷамъиятӣ дошта бошанд;

- тарафҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ бояд саҳми худро барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ муттаҳид созанд;

- тарафҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ бояд хароҷот ва хавфҳоро байни худ тақсим кунанд, инчунин дар истифодаи натиҷаҳои бадастомада иштирок намоянд.

Бояд гуфт, ки ба гуфтаи коршиносони Комиссияи иқтисодии СММ барои Аврупо, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ як шакли ҳамкории сохторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ бо мақсади амалӣ намудани лоиҳаҳои бузург дар соҳаи инфрасохтор мебошад, ки дар он захираҳо, бартариятҳо ва имкониятҳои ҳар як иштирокчии лоиҳа якдигарро пурра мекунад. Ҳамин тариқ, ҳамкории байни онҳо тавассути тақсимоти хатарҳо ва масъулиятҳо дар
асоси муносибати оқилона ва ноил шудан ба мувозинати оптималӣ мувофиқи дастгирии молиявии лоиҳа барои ҳар як тараф сурат мегирад.

Таҷрибаи истифодаи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар соҳаи инноватсия панҷ модели
асосии ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ ташаккул ёфтаанд, ки бо шаклҳои махсуси моликият, маблағгузорӣ ва идоракунӣ хосанд [3]:

1)модели оператор – маблағгузории хусусӣ ва идоракунӣ ва мавҷудияти моликияти хусусию давлатиро дар назар дорад;

2) модели кооператсия – маблағгузорӣ ва идоракунии давлатию хусусӣ дар мавҷудияти моликияти давлатию хусусӣ;

3)модели консессионӣ – маблағгузории давлатӣ ва хусусӣ ва идоракуниро дар мавҷудияти моликияти давлатӣ дар бар мегирад;

4) модели шартномавӣ – маблағгузории хусусӣ ва идоракунии худро дар сурати мавҷудияти моликияти хусусӣ-давлатӣ дар бар мегирад;

5) модели лизинг - маблағгузории давлатӣ ва хусусӣ ва идоракуниро дар мавҷудияти моликияти хусусӣ дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, принсипи асосии консепсияи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ аз он иборат аст, ки давлат ба кадом хадамот ва инфрасохтор эҳтиёҷ доштани онро муайян мекунад ва

сармоягузорони хусусӣ тадбирҳое пешниҳод мекунанд, ки бояд ба талаботи давлат бештар ҷавобгӯ бошанд.

Бояд гуфт, ки дар натиҷаи таҳқиқот диаграммаи асосии шарикии иштирокчиёни ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ дар соҳаи инфрасохтори роҳҳо таҳия карда шуд (расми 1).

Таҳлили таҷрибаи интихоби модели ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ нишон медиҳад, ки он аз минтақаи инфрасохторе, ки дар он лоиҳа амалӣ мешавад, вобаста аст. Модели оператор бо тақсимоти дақиқи масъулият байни корхонаи хусусӣ ва назорат аз ҷониби фармоишгар (давлат) тавсиф мешавад ва аз ҳама бештар, масалан, дар саноати коркард истифода мешавад.

Модели кооператсия бештар дар соҳаҳое истифода мешавад, ки дар онҳо хизматрасонӣ дуруст муайян карда нашудааст ва бинобар ин наметавон мутаносибан ба ҳаҷми хидматҳои иҷрошуда амортизатсия карда шавад. Дар ин ҳолат, лоиҳа аз ҷониби як ширкати муштараки лоиҳавӣ бо иштироки сармоягузорони давлатӣ ва хусусӣ амалӣ карда мешавад.

Модели консессионӣ – асосан дар соҳаҳое истифода мешавад, ки бо мӯҳлатҳои дарози татбиқи лоиҳа тавсиф карда мешаванд ва дар ҳолатҳое, ки додани ҳуқуқи моликият бо сабабҳои сиёсӣ ё ҳуқуқӣ истисно карда мешавад (инфрасохтори нақлиёт).

1.Ташаккул ва ифодаи ташаббуси давлат

↓

2.Пешниҳоди бизнеси хусусӣ нисбати амалӣ сохтани ташаббуси пешниҳодшуда

↓

3. Мувофиқакунии шартҳои мавҷуда ва манфиатҳои давлат ва бизнеси хусусӣ, ки дар доираи лоиҳаҳои ояндаи ШДХ амалӣ карда мешаванд.

↓

4.Мустаҳкам намудани шартҳои ба даст омадаи миёни давлат ва бизнеси хусусӣ

↓

5. Иҷрои ӯҳдадориҳои дар доираи ШДХ гирифташуда

↓

6.Таҳлили натиҷаҳои ба даст омадаи ШДХ

↓

7.Таҳияи млделҳои нисбатан нави (нисбатан мутараққии) ШДХ.

↓

8. Ташаккули ташабусҳои нав аз тарафи давлат

Расми 1. Схемаи бунёдии таъсири мутақобилаи иштирокчиёни ШДХ дар мавриди амалӣ сохтани лоиҳаҳои инноватсионии инфрасохтори роҳҳои автомобилгард

Модели шартномавӣ дар бахши энергетика аст, ки дар он сармоягузорӣ асосан ба кам кардани хароҷоти ҷорӣ нигаронида шудааст. Дар ҳолати идеалӣ сарфае, ки тавассути кам кардани хароҷоти амалиётӣ ба даст оварда шудаанд, аз хароҷоти сармоягузорӣ зиёдтаранд. Намунаи лизинг – барои сохтмони биноҳои ҷамъиятӣ. Лизинг аз ҷониби ҳукуматҳои маҳаллӣ шакли маъмултарини ШДХ мебошад, ки дар татбиқи он давлатҳо таҷрибаи зиёд ҷамъ кардаанд. Дар амал, ин моделҳо хеле кам дар шакли холис пайдо мешаванд, аксар вақт шакли омехтаи онҳо истифода мешаванд.

Адабиёт

1. Батукова Л.Р. К вопросу об инновационной модернизации социально-экономической системы региона // Региональная экономика: теория и практика.-М.: 2013.-№11.-С.37-42;Емельянов Ю.С.Государственно-частное партнерствл в инновационной сфере: зарубежный и российский опыт.М.:URSS: ЛИБРОКОМ,2012.-253 с.

2. Гойхер О.Л. Повышение эффективности управления институтами в структуре инновационной политики региона // Региональная экономика: теория и практика.М.,2012.-№1.-С.24-29; Голиченко О.Г. Основные факторы развития национальной инновационной системы // Рос.акад.наук, ЦЭМИ.- М.: Наука,2011.-:33 с.

3. Государство и бизнес: институциональный аспект. М.: ИМЭМО РАН,2000.-С.40.

4. Емельянов Ю.С. Государственно-частное партнерство в инновационной сфере: Зарубежный и российский опыт/ Общ.ред.и предисл. С.Н.Сильвесторова. М. Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012.- 256 с. –С.55

5. Маннапов Р.Г. Модернизация системы управления экономикой региона в условиях инновационного развития// Региональнаяэкономика.-М., 2013.-№33.-С.2-9; Малютин А. Управление изменениями в инновационной деятельности регониальных организаций // Экономист.М., 2013.-№10.-С.23-28.

6. Мезоэкономика переходного периода: рынки, отрасли, предприяти// Под ред. Клейнера Г.Б. – М.: Наука,2001.-С.516; Гурков И.Б.Стратегия и структура корпорации.-М.:Дело,2008.- С.288.

7. Родинова Н.Д. Сетевой подход к управлению развитием инновационной сферы региона// Региональная экономика:теория и практика.М.,2013.-№4.-С.46-51; Санникова И.Н. Оценка инновационного потенциала предприятия для управления развитием// Менеджмент в России и за рубежом.-М.,2013.-№3.-С.57-64.

8. Цукерман В.А., Горячевская Е.С. Зарубежный и отечественный опыт государственного регулирования инновационного развития.-М.: Дело,2011.-С.288; Варнавский В.Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски.-М.:Наука,2005.- С324.

Маълумот дар бораи муаллиф

Шохмуродов Абдулло Маҳмадмуродович-омӯзгори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734064, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14. Телефон: +992 985-33-52-59

Сведения об авторе

Шохмуродов Абдулло Махмадмуродович- преподаватель Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Душанбе, ул. Нахимова, 734064, 64/14. Телефон: +992 985-33-52-59

About the author

Shohmurodov Abdullo Mahmadmurodovic- lecturer at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734064, Dushanbe, Nakhimov str., 64/14. Phone: +992 985-33-52-59

УДК: 336.71

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАНАМОИИ ҷУВЗДОНИ ҚАРЗИИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Самарддини Ш.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Қарздиҳӣ яке аз манбаҳои асосии даромадоваранда барои бонкҳои тиҷоратӣ маҳсуб меёбад. Қарздиҳӣ дар фаъолияти бонки тиҷоратӣ нақши калидиро касб менамояд. Зеро маҳз дар натиҷаи татбиқи амалиётҳои қарзӣ, бонки тиҷоратӣ даромад ба даст оварда, уҳдадориҳои худро дар назди саҳҳомон ва мизоҷон ба пуррагӣ иҷро менамоянд. Бинобар ин, вазни қиёсии қарз ва хизматарсонии қарзӣ дар доираи амалиётҳои фаъоли бонкҳои тиҷоратӣ назаррас мебошад. Дар навбати худ, ҷувздони қарзӣ ва махсусан сифати он ифодагари сиёсати бомароми бонки тиҷоратӣ маҳсуб меёбад, чунки дар шароити имрӯза яке аз сабабҳои аслии муфлисшавии бонкҳои тиҷоратӣ, дар сатҳи паст қарор доштани сифати ҷувздони қарзӣ ба шумор меравад. Бо назардошти мубрамияти масъалаи мазкур, муаллиф дар таҳқиқоти амалӣ намудааш, талош доштааст то назарияҳо ва рӯйкардҳои мухталифи мавҷударо дар самти ҷувздони қарзӣ ва идоранамоии он мавриди омӯзишу пешниҳод қарор диҳад. Муаллиф, дар раванди омӯзишу баррасии масоили мансуб ба идоранамоии ҷувздони қарзӣ, назарияи олимони мухталифро таҳқиқ намуда, ҳамзамон рӯйкардҳои мавҷудаи мушаххассозандаи раванди идоранамоии ҷувздони қарзиро мавриди баҳрабардорӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: бонки тиҷоратӣ, ҷувздони қарзӣ, идоранамоӣ, стратегия, сифат, назорат, танзим, хавф, даромад, иқтисод, маблағгузорӣ, қарздиҳӣ.

Барои иқтибос: Самарддини, Ш. Асосҳои назариявии идоранамоии ҷувздони қарзии бонкҳои тиҷоратӣ / Ш. Самарддини // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 359-365.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ ПОРТФЕЛЕМ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Самарддини Ш.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Кредитование является одним из основных источников дохода коммерческих банков. Кредитование играет ключевую роль в деятельности коммерческого банка. Ведь именно в результате кредитных операций коммерческий банк получает доход и полностью выполняет свои обязательства перед акционерами и клиентами. Поэтому сравнительный вес кредита и кредитных услуг в рамках активной деятельности коммерческих банков значителен. В свою очередь, кредитный портфель и особенно его качество считаются выражением устойчивой политики коммерческого банка, поскольку в сегодняшних условиях одной из основных причин банкротства коммерческих банков является низкое качество кредитного портфеля. Учитывая сложность данной проблемы, автор в своем исследовании предпринял попытку рассмотреть и представить различные теории и подходы в области кредитного портфеля и управления им. В процессе изучения и обсуждения вопросов, связанных с управлением кредитным портфелем, автор изучил теории различных ученых и одновременно использовал существующие подходы, характеризующие процесс управления кредитным портфелем.

Ключевые слова: коммерческий банк, кредитный портфель, управление, стратегия, качество, контроль, регулирование, риск, доход, экономика, финансирование, кредитование.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF COMMERCIAL BANK LOAN PORTFOLIO MANAGEMENT

Samarddini Sh.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. Lending is one of the main sources of income for commercial banks. Lending plays a key role in the operations of a commercial bank. It is through lending that a commercial bank generates income and fully fulfills its obligations to shareholders and clients. Therefore, the relative importance of loans and credit services in the active operations of commercial banks is significant. In turn, the loan portfolio, and especially its quality, is considered an expression of a commercial bank's sustainable policy, since in today's environment, one of the main causes of commercial bank bankruptcy is the poor quality of the loan

portfolio. Given the complexity of this problem, the author attempted to examine and present various theories and approaches in the field of loan portfolio and its management. In studying and discussing issues related to loan portfolio management, the author examined the theories of various scholars and simultaneously utilized existing approaches characterizing the loan portfolio management process.
Key words: commercial bank, loan portfolio, management, strategy, quality, control, regulation, risk, income, economics, financing, lending.

Гузориши масъала. Бонкҳои тиҷоратӣ дар марҳилаҳои мухталифи хоҷагидорӣ ба унвони пайвандагари асосии равобити иқтисодӣ арзёбӣ мегарданд. Дар ҳоли ҳозир, фаъолияти босуботи иқтисод аз фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ вобастагии зиёд дорад. Бонкҳои тиҷоратӣ дар иқтисоди бозорӣ, ҳамчун манбаи асосии қарз ва сармоягузориҳо барои бахшҳои мухталифи иқтисодӣ ва аз ҷумла, бахши воқеӣ баромад менамоянд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзуи мазкур муаллиф аз таҳқиқотҳои Байкова С.Д., Демко О.В., Тавасиев А.М., Панова Г.С., Алпатов Г.Е., Базулин Ю.В., Антонов Н.Г., Пессель М.А., Балакина Р.Т., Галдецкий П.В., Буланов Ю.Н., Гамза В.А., Давлатзода Қ. Қ., Ҳусайнов М. С., Халифазода Д. Б. истифода намудааст.

Мақсади мақола – ин омӯзиши асосҳои назариявии идоранамоии ҷузвдони қарзии бонкҳои тиҷоратӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Бонкҳои тиҷоратӣ дар замони муосир ба муштариёни худ доираи мухталифи амалиётҳо ва хизматарсониҳои бонкиро бо мақсади гирифтани фоида пешкаш мегардонанд. Тавре аз мушоҳидаҳо бар меояд, муҳимтарин амалиёт барои дилхоҳ муассисаи қарзӣ, дар саросари ҷаҳолн амалиётҳои қарзӣ дониста мешаванд. Бар ин асно, низоми идоранамоии ҷувздони (портфели) қарзӣ барои дилхоҳ бонки тиҷоратӣ нуқтаи калидӣ маҳсуб меёбад. Ҷувздони қарзӣ дар дарёфт ва коркарди роҳи нисбатан муносиб барои тавсеа ва равнақи сиёсати қарзии бонки тиҷоратӣ нақши созгорро ичро менамояд.[1].

Ҷувздони қарзӣ дар айни ҳол ба унвони асоситарин манбаи даромад барои бонки тиҷоартӣ арзёбӣ мегардад, аммо бояд зикр дошт, ки дар баробари сердаромадтарин сарчашма буданаш, ҷувздони қарзӣ ҳамчунон барои ташкилоти қарзӣ хавфҳои зиёдро ба бор меовард. Ногуфта намонад, ки ҳама вижагиҳои аслии бонки тиворатӣ (натиҷаҳои молиявӣ, бозоргирӣ, нуфузу эътибор) аз чигунагии сифати мувозинатии ҷувздони қарзӣ, сохтор ва низоми идоранамоии он вобастагии зиёд дорад. Барои дарки моҳияти аслии ҷувздони қарзӣ, лозим аст ҷувздони қарзиро дуруст таъриф намоем. Дар ҳоли ҳозир, равишҳои мухталифе дар бораи таърифи ҷувздони қарзӣ вуҷуд дорад. Ҳамин тавр, ҷувздони қарзӣ ин маҷмӯи маҳакҳои молиявӣ ва моддие мебошад, ки фурсат медиҳад то моҳияти хусусият, доманаи фаъолият ва имконоти як ташкилоти қарзиро дар воқеъ дарк намоем.

Ҷувздони қарзӣ, бо гузариш аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди сармоядорӣ куллан ранги дигарро дар худ гирифт, зеро дар модели иқтисоди нақшавӣ, ки аз ҷумла, бонкҳои кишвар бар асоси он амал менамуданд ба ин масъала аҳамият дода намешуд, аммо бо гузариш ба иқтисоди сармоядорӣ дарки дурусти он ва махсусан идорнамоии самаранкои он, муҳимтарин шарт барои таъмини фаъолияти босуботи ташкилоти қарзӣ маҳсуб меёбад.

Дар айни ҳол, андеша ва назарот дар мавриди истилоҳи ҷувздони қарзӣ зиёд ба назар мерасад, барои мисол Тавасиев А.М., [2]. ҷувздони қарзиро чунин шарҳ додааст-ҷувздони қарзӣ ин баста ва ё маҷмӯи талаботҳои бонки тиҷоратӣ аз рӯи қарзҳо мебошад, ки бо таваҷҷӯҳ ба меъёрҳои марбут бо омилҳои мухталифи хавфи қарзӣ ва равишҳои бартарафкунандаи он ҳифз карда мешавад. Бояд иброз дошт, ки ин нуқтаи назарро дигар мутафаккир А.Н., Азрилиян низ дастгирӣ менамояд. Ба андешаи ӯ ҷувздони қарзӣ фарогири маҳакҳои зер мебошад:

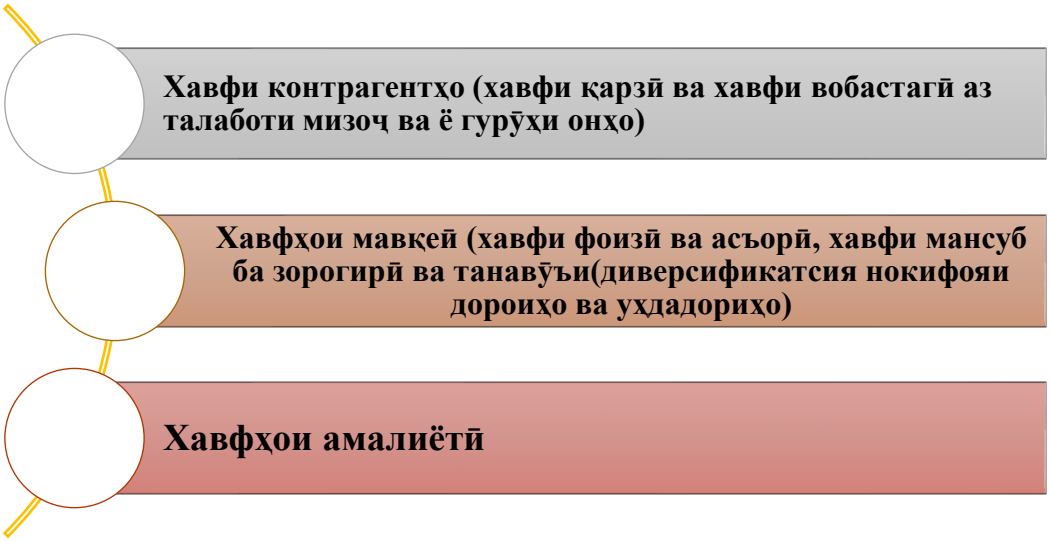
Расми 1. Маҳакҳои ҷувздони қарзии бонки тиҷоратӣ

Г.В. Меняйло бошад, муътақид аст ки ҷувздони қарзӣ - номгӯи қарордоҳои амалкунанда барои тақсимнамоии воситаҳои қарзӣ мебошад. Иловтан, бояд зикр дошт, ки тафсири ҷувздони қарзӣ ҳам шакли густурда ва ҳам дар шакли маҳдудшуда баён гардидааст. Дар маънои густурда, ҷувздони қарзӣ фарогири ҳама дороиҳои молиявӣ ва уҳдадориҳои бонк арзёбӣ мегардад. Ин нуқтаи назарро Э.Ҷ. Долан дастгирӣ менамояд. Аммо, дар маънои маҳдудшуда бошад, амалиётҳои қарзии бонки тиҷоратӣ ба ҷувздони қарзӣ шуморида мешаванд. Ин назарот тавассути Г.С. Панова дастгирӣ ёфтааст [3]. Дигар муҳаққион бошанд, ба ин назаранд, ки ҷувздони қарзӣ ин маҷмӯи унсурҳои таснифшуда мебошад. Дар баробари он, бархе аз олимон ҳангоми тафсири муҳтавои ҷувздони қарзӣ, мафҳуми ҷувздонро ба унвони асос қарор додаанд. Бар ин асно, бо такя ба назароти баёнгардида, метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки портфели қарзии бонк ин маҷмӯи талаботҳои бонк мебошад, ки бар асоси талаботҳои бонки тиҷоратӣ дар бозори молиявӣ манша мегирад.

Идоранамоии ҷувздони қарзӣ метавонад дар расидан ба доромадҳои зиёд бо сатҳи нисбатан пасти хавфҳо ва сатҳи зарурии бозоригирии бонки тиҷоратӣ мусоидат намояд. Дар ҳоли ҳозир, бо назардошти афзоишёбии қарзҳои мушкилситон дар бонкҳои тиҷоратӣ, масоили идоранамоии ҷувздони қарзӣ торафт мубрамияти бештарро касб намудаистодааст. Дар адабиёти иқтисодии мавҷуда, ба муҳимияти бешаки идоранамоии ҷувздони қарзӣ ишора гардидааст, аммо дар баробари он ба ифшои моҳият ва таркиби он аҳамияти қобили таваҷҷӯҳ дода намешавад. Дар аксар маврид, муаллифон бахшҳои ҷудогонаи идоранамоиро бидуни равиши маҷмӯӣ нисбат ба ин зуҳурот мавриди омӯзишу таҳлил қарор додаанд. Баъзе аз муаллифон бошанд, зимни тавсифи ҷувздони қарзии бонкӣ, ба он назаранд, ки ин мафҳум, дар ибтидо ҷиҳати идоранамоии қарз бар асоси таҳлил ва танзими махсус ихтисос дода шудааст [4]. Дар адабиётҳои мансуб ба илми иқтисод рӯйкардҳои (равиш)мухталиф дар мавриди моҳият ва муҳтавои идоранамоии ҷувздони қарзӣ арзи вуҷуд дорад, аммо бобати худи мафҳуми идоранамоии ҷувздони қарзӣ таҳқиқотҳо ба мушоҳида намерасад, махсусан дар сарчашмаҳои ватанӣ ва адабиётҳои марбут ба олимони рустабор. Дар айни ҳол якчанд рӯйкарди асосии тавсифкунандаи моҳияти мафҳуми идоранамоии ҷувздони қарзӣ аз ҳам ҷудо карда мешавад. Муаллифони ғарбӣ дар аксар ҳолат идоранамоии ҷувздони қарзиро ба воситаи он вазифаҳое муайян менамоянд, ки метавонанд дар татбиқи идоранамоӣ мусоидат намоянд, махсусан дар самти даромаднокии қобили қабул, нигоҳдории сохтори захираҳои қарзӣ дар сатҳи зарурӣ ва равнақи тиҷорат ҳам дар тарафи фаъол ва ҳам дар тарафи ғайрифаъоли тавозун [5].

Доираи ҷудогонаи муҳаққиқон рӯйкардҳои танзимӣ ва ба хавф нигаронидашударо хоси муҳтавои мафҳуми идоранамоии ҷувздони қарзӣ мепиндоранд. Қобили зикр аст, ки Бонкҳои марказии баъзе аз кишварҳои хориҷӣ рӯйкарди аввалияро қобили қабул медонанд. Дар доираи ин рӯйкард талафотҳои интизоришаванда бояд аз ҳисоби маржа (иловапулиҳои мансуб ба меъёрҳои фоизӣ) ва ё аз ҳисоби захираҳо барои пушонидани талафот ҷуброн карда мешаванд [6]. Яке аз унсурҳои ин рӯйкард муқаррарнамоии меъёрҳои иқтисодии танзимкунандаи фаъолияти қарзии бонкҳо аз тарафи бонкҳои марказӣ маҳсуб меёбад.

Дар мавриди рӯйкарди танзимӣ бошад, ишора бар он аст, ки он теъдоди меъёрҳои арзёбикунандаи сифати қарзҳоро маҳдуд менамояд. Дар баробари он, дар ин рӯйкард методикаи таҳлилнамоии пӯёи сохтори ҷузвдони қарзӣ вуҷуд надорад, иловатан дар ин рӯйкард, равиши ягона барои арзёбинамоии хавфи қарзӣ бар асоси низоми заҳибаҳо ба мушоҳида намерасад. Дар рӯйкарди ба хавф нигаронидашуда, таваҷҷӯҳи асосӣ ба гурӯҳи хавфҳои ба сохтор ва таркиби ҷузвдони қарзӣ таъсиррасон нигаронида шудааст:

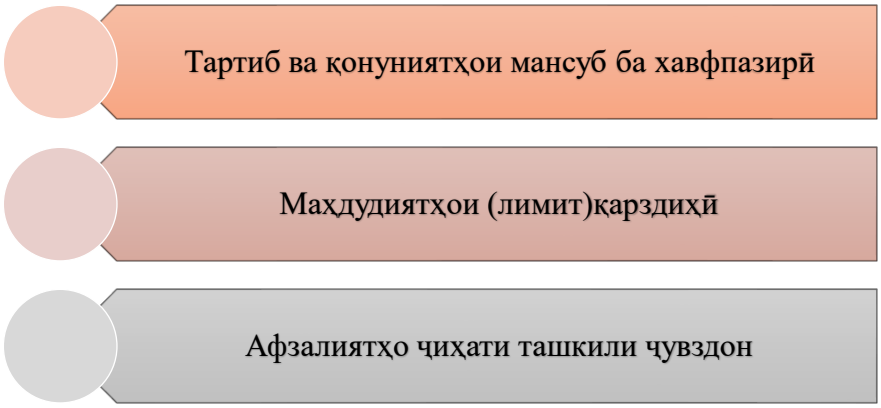

Расми 2. Гурӯҳи хавфҳои ба сохтор ва таркиби ҷузвдони қарзӣ таъсиррасон нигаронида шуда

Дар чунин рӯйкард барои тавзеҳи ҷараёнҳои молиявии ҷузвдони қарзӣ ва таъмини иҷрои маҳакҳои мушаххасшуда бо ҳадафи интихоби тариқаи нисбатан оқилонаи сиёсати қарзӣ, аз модели тақлидӣ истифода карда мешавад, зеро ин модел дар сохтани вазифаи тақсимоти талафот вобаста ба ҷузвдони қарзӣ фурсати муосидро ироъа менамояд. Ин навъ модел дар шаклигирии ҷузвдони қарзии нисбатан муносиб бо назардошти омилҳои хавф созгор буда, дар таъмини иттилоот доир ба ҳолати ҷузвдони қарзӣ барои ҳар як лаҳза мувофиқ мебошад.

Дар шароити имрӯза, рӯйкарди нисбатан пурра ифшокунандаи мушахассоти моҳияти идоранамоии ҷузвдони қарзӣ, он рӯйкарде маҳсуб меёбад, ки дар он идоранамоӣ ба унвони як низоми фарогирандаи унсурҳои бо ҳам алоқамандӣ идоранамоӣ шинохта шудааст. Чунин рӯйкардро Тавасиев А.М., ҷонибдорӣ менамояд. Ба андешаи ӯ, низоми идоранамоии ҷузвдони қарзӣ бояд дорои зернизом, объекти идоранамоӣ бошад. Ҳамазамон, ӯ иброз медорад, ки идоранамоии ҷузвдони қарзӣ марҳила ба марҳила амалӣ гашта, мафҳуми механизми идоранамоии ҷузвдони қарзӣ ва сиёсати ҷузвдониро барои тавсифи алоқамандии унсурҳои низоми идоранамоии ҷузвдони қарзӣ муарифӣ менамояд [7].

Рӯйкарди муҳофизакорона (консеративӣ)-и идоранамоии ҷузвдони қарзӣ, ки тавассути доираи дастаҷамъонаи муаллифон аз ИМА ва Русия коркард шудааст, барои таҳқоқти мо хеле ҷолиб мебошад. Муаллифони ин рӯйкард, қисматҳои бунёдии идоранамоии ҷузвдони қарзии бонкҳои тиҷоратиро аз ҳам ҷудо менамоянд, ин қисматҳо дар расми 3 пешниҳод гардидаанд [8].

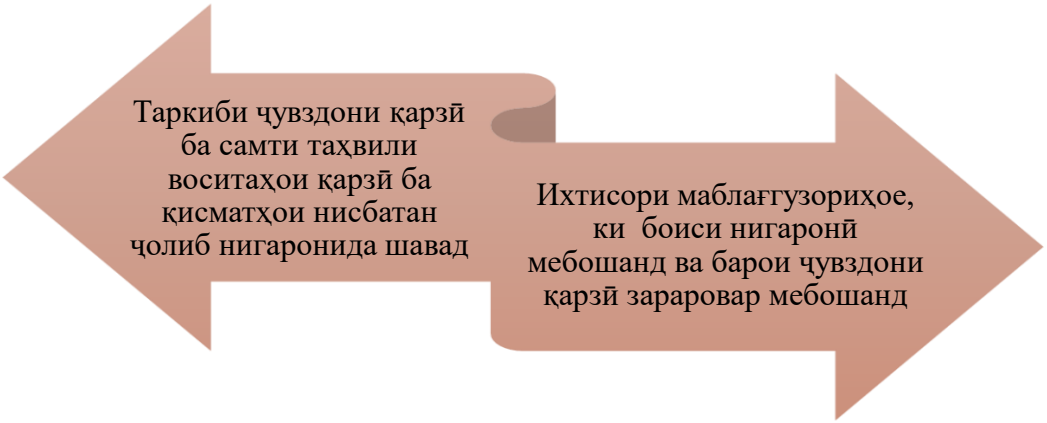
Расми 3. Қисматҳои асосии идоранамоии ҷувздони қарзии бонки тиҷоратӣ

Муқарранамоии маҳдудиятҳо дар қарздиҳӣ барои назорати раванди ташаккулёбии ҷувздони қарзӣ тарроҳӣ шудааст. Маҳдудиятҳои қарзӣ барои муайянсозии соҳаҳо ва бахшҳои нисбатан хавфнок ба кор бурда мешаванд. Мувофиқ ба назароти Каменская Т.Е., ва Иванченко Ю.С., қабл аз муайяннамоии маҳдудиятҳои қарздиҳӣ, бояд омилҳои асосии хавфро ифшо ва мушаххас намуд, ба андешаи ин муҳаққиқон ҳадафҳои рушд, сатҳ ва ё дараҷаи хавфнокии соҳае, ки бонк хоҳони ҳамкорӣ бо онро дорад ва инчунин ҳадафҳои дохилибонкӣ ва стандартҳо аз зумраи омилҳои калидӣ мебошанд [9].

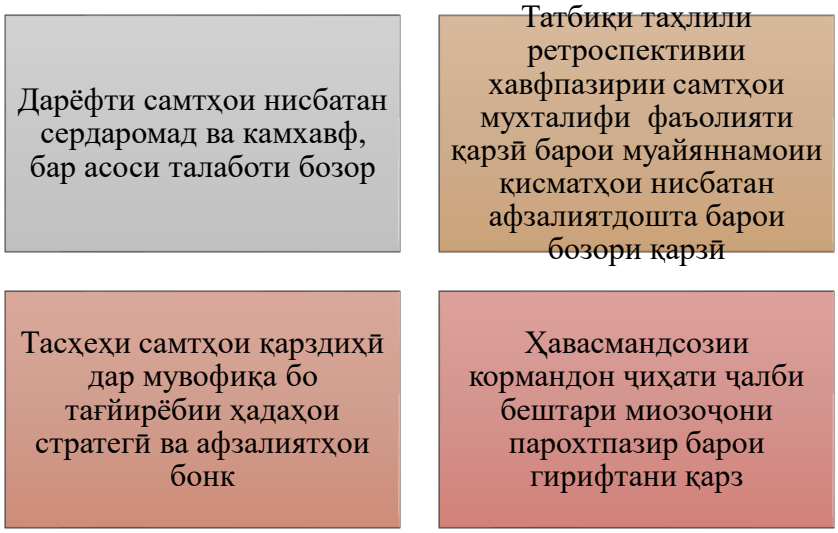
Яке аз қисматҳои дигари стандарти идоранамоии ҷувздони қарзӣ ба андешаи ин муаллифон, афзалиятҳо ҷиҳати ташаккулдиҳии ҷувздон маҳсуб меёбанд. Таърифи онҳо бар асоси ҷудонамоии бахш ба соҳаҳои корбарии захираҳо, сатҳи хавфи поёнтар аз ҳади миёна ва инчунин дарёфти соҳаҳое, ки қарздиҳӣ ба онҳо имкони даромади зиёд гирифтанро ба бор меоварад, мушаххас гардидааст. Муайяннамои афзалиятҳо ба бонки тиҷоратӣ дар ифшонамоии соҳаҳои дорои сатҳи баланди хавф ва мутаносибан коҳиши қарздиҳӣ ба ингуна соҳаҳо мусоидат менамояд.

Барои тасвири идоранамоии ҷувздони қарзӣ ҳамчун як низом, мушаххассозии унсурҳои асосии он аз қабили зернизоми идоракунанд, зеринизоми идорашаванда, равобити муттақобилаи онҳо, принсипҳо, тартибот, ҳадаф ва натиҷаи ин муносибатҳо зарур арзёбӣ мегардад. Дар адабиётҳои мансуб ба илми иқтисод низомро ҳамчун як яклухтие, ки аз қисмҳои бо ҳам алоқаманд сарбаровардааст, мешниосанд, яъне қисматҳое, ки саҳми худро дар алоҳидагӣ барои тавсифи пуррагии он мегузоранд. Аммо, бояд зикр намуд, ки қисмҳои низом дар роҳи расидан ба ҳадаф бо ҳам алоқаманд мебошанд. Ҳадафи аслии идоранамоии ҷувздони қарзӣ дастёбӣ ба нишондодҳои муносиби хавф, даромаднокӣ ва бозоргирии ҷувздони ташаккул дода маҳсуб меёбад [10].

Лозим ба ёдоварист, ки идоранамоии оқилоани ҷувздони қарзӣ дар ниҳояти кор метавонад дар тақвиятёбии суботи молдиявӣ ва устувории бонки тиҷоратӣ тавассути беҳбудбахшии шохисҳои фаъолиятнамоӣ муосидат намояд. Барои расидан ба чунин ҳадафҳо, иҷрои вазифаҳои зерин ба андешаи мо, мувофиқи мақсад мебошад [11].

Ҳамзамон барои амалан татбиқнамоии ин вазифаҳо бонки тиҷоратиро зарур аст:

Ҳамин тавр, дар рафти омӯзишу баррасии рӯйкардҳои мухталиф, ҷиҳати ифшо ва дарки моҳият ва муҳтавои идоранамоии ҷувздони қарзӣ, имкон ба вуқуъ пайваст то се рӯйкарди нисбатан мубрамро, ки дар идоранамоии ҷувздони қарзӣ мушорикат доранд ба таври мукаммал мавриди таҳлилу пешниҳод қарор диҳем. Натиҷаҳои таҳлил гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки идоранамои ҷувздони қарзӣ барои бонки тиҷоратӣ нуқтаи муҳим ва калидӣ дар роҳи расидан ба ҳадафҳои стратегӣ маҳсуб меёбад. Ба андеша ва назари мо, ҳар як бонки тиҷоратиро зарур аст, ки барои густариши раванди қарздиҳӣ, қабл аз ҳама бояд доираи мизоҷон ва қисмати нисбатан сердаромади бозорро барои тақвиятдиҳии равобит мушаххас гардонад. Зеро дарёфти доира ва ё гурӯҳи мизоҷони пардотпазир, метавонад дар афзоишёбии сатҳи даромаднокӣ ва коҳиши хавфҳо созгорӣ намояд.

Адабиёт

1. Байкова С.Д., Демко О.В. Российская банковская система в современных рыночных условиях / С.Д. Байкова, О.В. Демко // Финансы и кредит. – 2017. – №9. – С. 25-37.

2. Тавасиев А.М. Банковское дело: управление кредитной организацией: учебное пособие / А.М. Тавасиев. – М.: «Дашков и К», 2005. – 671 с.

3. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка / Г.С. – М.: ИКЦ «ДИС». – 1997. – 339 с.

4. Алпатов Г.Е., Базулин Ю.В. Деньги. Кредит. Банки: Учебник / Г.Е. Алпатов, Ю.В. Базулин. - М.: Проспект, 2014. – 542 с.

5. Антонов Н.Г., Пессель М.А. Денежное обращение, кредит и банки / Н.Г. Антонов, М.А. Пессель. – М.: Финстатинформ, 2013. – 272 с.

6. Балакина Р.Т., Галдецкий П.В. Теоретические аспекты управления кредитным портфелем банка / Р.Т. Балакина, П.В. Галдецкий // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2014. № 1. – С. 198.

7. Буланов Ю.Н. Состояние банковской системы: взгляд практика / Ю.Н. Буланов // Банковское дело. – 2017. – №2. – С. 11-18.

8. Гамза В.А. Основные элементы стратегии развития банковской системы / В.А. Гамза // Финансы и кредит. – 2015. – №13. – С 28-32.

9. Банковское дело: стратегическое руко водство / под ред. В. Платонова, М. Хиггинса. – М. : Консалтбанкир, 2001. – 432 с.

10. Гусейнов В. А. Формирование системы кредитных процессов и их влияние на качест во кредитного портфеля банк // Аудит и финан совый анализ. – 2012. – № 5. – С. 349–354.

11. Управление кредитным портфелем // Информационный портал banki.ru. – URL: http://banki.ru/wikibank/upravlenie_kreditnyim_p ortfelem/.

12. Давлатзода, Қ. Қ. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди кластерҳои Пахтакорӣ дар минтақаҳои кишвар / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – P. 68-76. – EDN NHUFIJ.

13. Давлатзода, К. К. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои соҳавӣ дар минтақа / К. К. Давлатзода, Д. Халифазода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – 158 р. – EDN DGVUAF.

14. Ҳусайнов, М. С. Роҳҳои афзалиятноки рушди бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Ҳусайнов, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – No. 4-3(71). – P. 234-242. – EDN VOZEZM.

15. Халифазода, Д. Б. Механизмы государственного регулирования развития рынка страховых услуг в Республике Таджикистан / Д. Б. Халифазода // Государственное управление. – 2024. – № 4-3(71). – С. 195-202. – EDN BDIRVZ.

Маълумот дар бораи муаллиф

Самарддини Шоҳназар- ассиситенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Сведения об авторе

Самарддини Шохназар- ассистент кафедры «Налоги и страхование» Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

About the author

Samarddini Shokhnazar- Assistant Professor, Department of Taxes and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan.

УДК: 658

ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ): РОҲҲО ВА ОМИЛҲОИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ФАЪОЛИЯТИ ОНҲО

Сафарзода Ҳ.С.
Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур вазифа гузошта шудааст, ки мафҳуму моҳияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ва самаранокии иқтисодӣ тавсиф карда шуда, сатҳи мавҷудаи самаранокии иқтисодии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ таҳлил ва роҳҳою омилҳои баландбардории ин сатҳ ошкор сохта шавад.
Ақидаҳо оид ба мафҳуми «хоҷагиҳои деҳқонӣ», ки дар адабиёти иқтисодии мамолики хориқӣ ва ватанӣ ҷой доранд, мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дода шудаанд ва дар натиҷа муаллиф ба хулоса омадааст, ки ин ақидаҳо на танҳо дар байни олимони хориҷӣ, инчунин дар байни олимони ватанӣ низ аз якдигар фарқ мекунанд.
Дар натиҷаи ҷамъбасти фикру мулоҳизаҳои олимони иқтисодшиноси хориҷиву ватанӣ мафҳуми самаранокии иқтисодиро муаллиф чунин овардааст: самаранокии иқтисодиро ҳамчун дараҷа (категория) бояд фаҳмид, ки мафҳуми нисбӣ буда, амали қонунҳои иқтисодиро инъикос мекунад.
Дар мақола динамикаи афзоиши миқдори хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар яке аз ноҳияи вилояти Хатлон ва таҳлили таносубӣ ва регрессионии омилҳои ба ҳосили гандуми тирамоҳӣ таъсиркунанда дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва минтақаи марказии вилояти Хатлон оварда шудаанд.
Дар охири мақола як қатор таклифу пешниҳодот оид ба рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодии фаъолияти истеҳсолию хоҷагии онҳо ҷой дода шудаанд.
Калидвожаҳо: иқтисодиёт, иҷтимоиёт, хоҷагии деҳқонӣ, кишоварзӣ, истеҳсолот, самаранокӣ, фоида, ташкилотҳои молиявӣ.
Барои иқтибос: Сафарзода, Ҳ. С. Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ): роҳҳо ва омилҳои баландбардории самаранокии иқтисодии фаъолияти онҳо / Ҳ. С. Сафарзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 366-374.

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ХОЗЯЙСТВА: СПОСОБЫ И ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФИЦИЕНТНОСТИ ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Сафарзода Х.С.
Таджикский аграрный университетимени Шириншох Шотемур

Аннотация. Цель данной статьи — описать концепцию и сущность фермерских хозяйств и экономической эффективности, проанализировать текущий уровень экономической эффективности фермерских хозяйств и определить пути и факторы повышения этого уровня.
Были изучены и исследованы представления о концепции «ферм-дехкан», существующие в экономической литературе зарубежных и отечественных стран, и в результате автор пришел к выводу, что эти представления различаются не только среди зарубежных, но и среди отечественных ученых.
В результате обобщения мнений зарубежных и отечественных экономистов автор представил концепцию экономической эффективности следующим образом: экономическую эффективность следует понимать как степень (категорию), которая является относительным понятием и отражает действие экономических законов.
В статье представлена динамика роста числа крестьянских хозяйств в Республике Таджикистан, объемов производства продукции, эффективности сельскохозяйственного производства крестьянских хозяйств в одном из районов Хатлонской области, а также корреляционный и регрессионный анализ факторов, влияющих на урожайность озимой пшеницы в крестьянских хозяйствах и центральном регионе Хатлонской области.
В заключение статьи приводится ряд предложений и рекомендаций по развитию крестьянских хозяйств и повышению экономической эффективности их производства и хозяйственной деятельности.
Ключевые слова: экономика, социология, крестьянское хозяйство, сельское хозяйство, производство, эффективность, прибыль, финансовые институты.

FARMING FARMS: WAYS AND FACTORS OF INCREASING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THEIR ACTIVITIES

Safarzoda H.S.
Tajik agrarian University named Shirinsho Shotemur

Abstract. The aim of this article is to describe the concept and essence of dehkan farms and economic efficiency, analyze the current level of economic efficiency of dehkan farms, and identify ways and factors for increasing this level.
The ideas about the concept of "dehkan farms" that exist in the economic literature of foreign and domestic countries have been studied and investigated, and as a result, the author came to the conclusion that these ideas differ not only among foreign scientists, but also among domestic scientists.
As a result of summarizing the opinions of foreign and domestic economists, the author presented the concept of economic efficiency as follows: economic efficiency should be understood as a degree (category), which is a relative concept and reflects the operation of economic laws.
The article presents the dynamics of the growth of the number of peasant farms in the Republic of Tajikistan, the volume of product production, the efficiency of agricultural production of peasant farms in one of the districts of the Khatlon region, and a correlation and regression analysis of factors affecting the yield of winter wheat in peasant farms and the central region of the Khatlon region.
At the end of the article, a number of proposals and suggestions are made on the development of peasant farms and increasing the economic efficiency of their production and economic activities.
Keywords: economy, sociology, peasant farm, agriculture, production, efficiency, profit, financial institutions.

Гузориши масъала. Ҳолате, ки имрӯз дар соҳаи хоҷагии қишлоқи кишвар ба амал омадааст, талаб менамояд, ки муаммрҳои ташкилию иқтисодии тараққиёти корхонаҳои аграрии ба ҷойи собиқ колхозу совхозҳои барҳам додашуда бунёдёфта ҳаматарафа баррасӣ карда шаванд. Гузаштан ба муносибатҳои бозоргонӣ зарурияти зоҳир намудани таваҷҷӯҳи хосаро ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ҳамчун шаклҳои истифодаи самараноки потенсиали хоҷагии қишлоқ (захираҳои замину об, меҳнатӣ, заминаи моддию техникӣ) ба миён овардааст. Илова бар ин, як силсила омилҳои манфӣ, аз ҷумла мукаммал набудани санадҳои қонунгузории танзимкунандаи раванди фаъолияти хоҷагиҳои болозикр, танзими нопурраи давлатӣ ва дастгирии пасти моддию молиявии ин хоҷагиҳо суръати инкишофи онҳоро халалпазир мегардонанд.

Дар замони муосир дар фаъолияти истеҳсолии субъектҳои хоҷагидории деҳот, нисбат ба фаъолияти дастҷамъона, асосан фаъолияти инфиродии оилавӣ бештар боло гирифтааст. Қисми асосии даромади хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз фурӯши маҳсулоти дар замини худашон истеҳсолкарда ба даст оварда мешавад ва чунин фаъолият аз ҷиҳати самаранокиаш бояд рақобатпазир бошад, зеро рушди хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) дар баробари фаъолияти истеҳсолӣ буданаш, инчунин, тарзи зиндагии мардуми деҳот маҳсуб меёбад. Ҳаёти деҳқон бо замин вобаста аст, бо вуҷуди он, ки кафолати ҳамасола ноил гаштан ба мақсадҳои истеҳсолию иқтисодӣ дода нашудааст, ӯ меҳнат мекунад. Истеҳсолоти кишоварзӣ бо он фарқ мекунад, ки деҳқонон бояд тибқи реҷаи вақти биологии табиат ҳаёт ба сар баранд. Бинобар ин, натиҷаҳои муайяни истеҳсолӣ, самаранокии иқтисодӣ танҳо бо меҳнати деҳқон метавонад ба даст овада шуда, бо фаъолияти мақсадноки инсон алоқамандии зич дорад.

Аз ин ҷо, дар замони муосир баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) , ҳамчун афзалияти муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии кишварарзӣ, арзёбӣ мегардад ва мубрамияти мавзӯи мақолаи мазкур низ дар баррасии ҳамин масъалаҳо асоси худро меёбад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Оид ба мафҳуми «хоҷагиҳои деҳқонӣ» дар адабиёти иқтисодии мамолики хориқӣ ва ватанӣ ақидаҳои гуногун ҷой доранд. Ин ақидаҳо на танҳо дар байни олимони хориҷӣ, инчунин дар байни олимони ватанӣ низ аз якдигар фарқ мекунанд. Масалан: Ҷураев Б.М.,Хушвахтзода К.Қ., Давлатзода К.К., Сабзаева М.С. ва дигарон тарафдори онанд, ки гӯё хоҷагии деҳқонӣ субъекти мустақили хоҷагидор бо ҳуқуқи соҳибкори шахси ё ҳуқуқи воқеӣ мебошад.

Мақсади мақола - роҳҳо ва омилҳои баландбардории самаранокии иҷтисодии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) маҳсуб меёбад. Дар мақолаи мазкур мо вазифа гузоштем, ки мафҳуму моҳияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ва самаранокии иқтисодиро тавсиф намуда, сатҳи мавҷудаи

самаранокии иқтисодии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқониро таҳлил намоем ва роҳҳою омилҳои баландбардории ин сатҳро ошкор созем.

Муҳтавои асосии мавод. Фаъолияти он дар асоси соҳибкории озод ва фоидаи иқтисодӣ сохта шудааст. Онро оила ва инчунин дигар шаҳрвандоне, ки якҷоя хоҷагиро идора мекунанд, ташкил мекунанд. Дар хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) аз болои тамоми фаъолияти хоҷагидорӣ ва истеҳсолию иқтисодӣ, аз ҷумла аксулмуносибатҳо бо мақомоти маҳаллӣ, ташкилотҳои молиявию бонкӣ, таъмингарон, фурӯши маҳсулот ва дигарҳо яке аз аъзои қобили амали оила роҳбарӣ ва назорат менамояд. Дар ин хоҷагиҳо фарди алоҳида, оила ё гурӯҳи афрод замин ва амволе, ки дар моликияти онҳо қарор доранд ва ё ҳамчун иҷора ба ихтиёри худ даровардаанд, истифода намуда, равандҳои афзоиши истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти хоҷагии қишлоқро таъмин месозанд.

Рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар айни замон аҳамияти махсус дорад, зеро онҳо низ яке аз шаклҳои соҳибкорӣ мебошанд. Маълум аст, ки нигоҳ доштани колхозҳо ва совхозҳо дар шакли мавҷуда хоҷагии қишлоқро ба таназзули минбаъда маҳкум мекунад. Аммо аз нигоҳи мо, зарурияти онҳоро фавран пароканда кардан набуд.

Якӯм, бисёре аз деҳқонон инро намехоҳанд ва пароканда кардани колхозҳо маънои онро дошт, ки боз (чунон ки дар солҳои 20-30) ба онҳо зӯроварӣ кунанд.

Дуюм, пароканда шудани колхозҳо ва совхозҳо боиси коҳиши вазнини истеҳсолот мегардид. Муайян аст, ки ҳаракат ба сӯйи бозор гузариш ба ҳолати сифатан нави иқтисодиёт мебошад. Ва кадом ҷанбаи ин равандро нагиред, ҳалли он дар бахши кишоварзӣ на камтар, балки шояд ҳатто мушкилоти бештар аз дигар соҳаҳоро дар бар мегирад. Фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), махсусан бо истеҳсол ва фурӯши намудҳои маҳсулоти баландсифат ва органикии аз ҷиҳати экологӣ тоза дар бозорҳои маҳдуд, парвариш ва афзоиши саршумори чорвои махсусан арзишманд ва нодир, азхудкунии заминҳои нав ва партофташудаи соҳаи кишоварзӣ асоснок карда мешавад. Дар ҳамаи ин ва бисёр ҳолатҳои дигар шаклҳои хурди хоҷагидорӣ самаранок мебошанд. Аммо, ҳангоми интихоби онҳо бояд меъёрҳои самаранокӣ, қобилияти рақобат, афзалият барои минтақаҳои мушаххаси кишвар ба назар гирифта шаванд.

Асосҳои ҳуқуқии моликияти хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) бо Кодекси шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи моликият” ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)” танзим карда мешаванд.

Мафҳуми «Хоҷагии деҳқонӣ(фермерӣ)» дар шуури ҷамъиятӣ баъзан бо хоҷагиҳои деҳқонии яккаратаи пешин алоқаманд аст. Аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, онҳо бори якӯм танҳо бо тасвиби Фармон «Дар бораи илова кардани баъзе қарорҳо ва қонуни амалкунанда дар бораи заминдории деҳқонӣ ва истифодаи замин» қонунӣ карда шуданд, ки дар он имконияти мустаҳкам кардани ҳуқуқи заминро ба моликияти шахсӣ пешбинӣ карда шудааст. Фармони мазкур ба деҳқонон ҳуқуқ медиҳад, ки бо моликияти шахсӣ ва қисми заминҳои ҷамоатии дар шакли иҷораи дарозмуддат ба даст овардашудаи ба онҳо тааллуқдошта аз хоҷагии ҷамоатӣ бароянд.

Дар шароити муосир масъалаи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот умуман дар хоҷагии қишлоқ ва аз ҷумла дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки бештар бар истифодаи оқилона ва мақсадноки захираҳои заминҳои хоҷагии қишлоқ асос ёфтааст, мубрамияти хосаро ба худ касб кардааст.

Аз нуқтаи назари олимони рус - И.А.Минаков, Н.П.Касторнов, Р.А.Смиков, чунин бар меояд, ки «бо назардошти хусусияти махсуси захираҳои замин (маҳдудият ва давраи тӯлонии такроистеҳсолкунӣ) муайян кардани самаранокии истифодаи замин хусусияти худро дорад. Дар айни замон истифодаи заминро дар хоҷагии қишлоқ, аз он ҷумла дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) на танҳо аз нуқтаи назари зиёд кардани истеҳсоли маҳсулот, беҳтар намудани сифати он, кам кардани арзиши аслии як воҳиди маҳсулот, инчунин нигоҳ доштан ё баланд бардоштани ҳосилхезии замин, таъмини ҳифзи муҳити зист самаранок ва оқилона истифода бурдан мумкин аст» [5, с. 144].

Самаранокии иқтисодиро ҳамчун дараҷа (категория) бояд фаҳмид, ки мафҳуми нисбӣ буда, амали қонунҳои иқтисодиро инъикос мекунад. Таҳқиқи илмии масъалаҳо оид ба дарёфт ва истифодаи роҳҳо ва усулҳои афзоиши истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар корхонаҳои КАС мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва олимони тоҷик қарор гирифтааст.

Аз ҷумла, Шарифов З.Р. дар таҳқиқотҳои илмиаш чунин ақидаро пешниҳод менамояд, ки «меъёри асосии самараноки таъмини пурраи талаботи ҷамъиятӣ ва шахсӣ дар ҳолати истифодаи нисбатан сарфакоронаи захираҳои мавҷуда ба ҳисоб меравад» [9, С-444].

Мадаминов А.А. қайд намудааст,ки фаъолияти самараноки истеҳсолоти корхонаҳои КАС аз истифодаи оқилонаи сармоягузорӣ вобаста аст,яъне ҳаҷм ва сифати маҳсулоти

истеҳсолшаванда.Дар воқеъ, рушди самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар корхонаҳои кишоварзӣ ба монанди сармоягузорӣ ҳеҷ аст [3, С-26].

Аз диди олими иқтисодшиноси ватанӣ - Пиризода Ҷ.С. “самаранокии маҷмуи истеҳсолоти корхонаҳои агросаноатии ҷумҳурӣ аз ҷойгиркунии оқилонаи соҳаҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои дорои шароити мувофиқи табиӣ ва иқтисодӣ,ҳамзамон амиқгардонии махсусгардонии истеҳсолот, бо дарназардошти захираҳои замини мавҷуда вобаста аст” [7, С-141].

Тибқи изҳороти Носиров Р., “дар вақти муайян кардани самаранокии истеҳсолоти корхонаҳои кишоварзӣ дар мадди аввал хусусияти хоси онҳо дар муқоиса бо дигар соҳаи хоҷагии халқ ба ҳисоб меравад [6, С-332].

Ҳамчунин, Исайнов Ҳ.Р. қайд намудааст, ки самаранокиии истеҳсоли маҳсулотҳои корхонаҳои КАС аз абзори ташаккули рушди ҳолати беҳдошти замин, бо роҳу усулҳои экологию иқтисодӣ ва маъмурию ҳуқуқӣ ба танзим даровардани онҳо вобастагӣ дорад [1, С-204-205].

Ғафуров Х. оид ба самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар корхонаҳои кишоварзӣ чунин ибрози ақида намудааст, ки “барои таъмин намудани самаранокии истеҳсолоти маҳсулот дар корхонаҳои КАС самаранокии экологиро таъмин намудан лозим аст, чунки дар раванди тағйироти сифати киштзор нигоҳдории шароитҳои муҳаёкардаи табиат барои рушди растаниҳо таъмини бехатарии экологиро низ инъикос мекунад “[10, С-10].

Қудратов Р.Р. менависад, ки «барои ноил шудан ба самаранокии истеҳсолоти корхонаҳои КАС корҳои зеринро бояд ба сомон расонид:

- азхуд кардани заминҳои нав, ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои бекорхобида,
- беҳтар кардани ҳолати мелиоративии заминҳо;
- зиёд кардани майдони боғу токзорҳо;
- пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ба хоҷагиҳои деҳқонӣ(фермерӣ)» [2, С-9-13].

Тағоев Ҷ.Х. изҳор менамояд, ки «Самаранокии истеҳсолот дараҷаҳои мурракаби иқтисодӣ мебошад, ки дар он яке аз муҳимтарини тарафҳо (ҷонибҳо)-истеҳсолоти корхона,яъне фоиданокии он инъикос меёбад» аз ин лиҳоз, қайд кардан ба маврид аст,ки зимни омӯзиши таҳлили ин мавзуъ ду мафҳуми ба ҳамдигар монанд, яъне самара ва самаранокии иқтисодиро аз як дигар фарқ кардан лозим аст [8, С-214-215].

Самара- мафҳуми мутлақ аст, яъне натиҷаи ин ва ё он тадбири дар хоҷагии қишлоқ татбиқ кардашуда аст. Масалан, самара аз андохтани поруҳои органикӣ ва нуриҳои маъданӣ дар баландшавии ҳосилнокии зироатҳо ба даст оварда мешавад, аммо самараи мазкур ҳанӯз оид ба фоиданокии пору ва нуриҳои истифодашуда наметавонад дорои маълумоти аниқ бошад. Яъне, танҳо аз рӯйи як самара оид ба мувофиқи мақсад будани ин ё он чорабинии гузаронидашуда самаранокии ин ё он сохтори соҳавии хоҷагӣ наметавон хулоса бароварда. Чунин хулосаро танҳо тавассути ҳисоб кардани нишондиҳандаи самаранокии иқтисодӣ метавон бароварда.

Таҳияи технологияҳои инноватсионии захираҳои каммасрафи соҳаи кишоварзӣ барои муқаррар намудани меъёри самаранокӣ, яъне кам кардани хароҷотро барои як воҳиди натиҷаи ниҳоӣ пешбинӣ мекунад. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ инчунин меъёри умумии самарабахшии иқтисодиёти умумӣ вуҷуд дорад: афзоиши миқдори зиёдтарини даромади миллӣ ва маҳсулоти умумии дар корхона (ДМ ва МММ даромади миллӣ) ба ҳисоби воҳиди хароҷот ва захираҳо барои баланд бардоштани сатҳӣ зиндагии аҳолӣ мебошад.

Дар татбиқи вазифаҳои стратегияи давлат дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣ,паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва то масъалаҳои стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2030, дар самти кишоварзии мамлакат нақши хоҷагиҳои деҳқонӣ назарас мебошад. Аз ин ҷост, ки сол то сол шумораи онҳо дар ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон тамоюли афзоишро дорад (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. - Динамикаи афзоиши шумораи корхонаҳои хоҷагии қишлоқ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар солҳои 2018-2023

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	СОЛҲО							
	2018		2020		2022		2023	
	Хоҷагиҳои кишоварзӣ ҳамагӣ, адад	Аз он ҷумла хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ (адад)	Хоҷагиҳои кишоварзӣ ҳамагӣ, адад	Аз он ҷумла хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ (адад)	Хоҷагиҳои кишоварзӣ ҳамагӣ, адад	Аз он ҷумла хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ (адад)	Хоҷагиҳои кишоварзӣ ҳамагӣ, адад	Аз он ҷумла хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ (адад)
Ҷумҳурии Тоҷикистон	178400	172668	1833926	179005	176984	1722107	181444	176524
ш.Душанбе	4	-	5	-	708	697	709	698
ВМБК	16198	16059	16145	16113	2334	2256	3693	3423
Вилояти Суғд	66180	64615	67823	66331	68166	66603	68823	67294
Вилояти Хатлон	63808	60212	66559	63672	70770	68090	72618	70085
НТҶ	32210	31782	33394	32889	35006	34461	35601	35024

Манбаъ: Коркарди муаллиф дар асоси: Маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои гиндерӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ.- Душанбе, 2024. -С. 12-13

Аз рӯйи маълумотҳои ҷадвали 1 чунин хулоса кардан мумкин аст: Дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 шумораи умумии хоҷагиҳои кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ 3044 адад, ё ин ки 101,7% зиёд шудааст. Дар ин давра дар ҷумҳурӣ шумораи хоҷагиҳои деҳқони (фермерӣ) ба 176524 адад расидааст,ки ин нисбати соли 2018- 102,2% зиёд шудааст. Зиёд шудани миқдори корхонаҳои кишоварзӣ дар давраи таҳқиқшаванда асосан аз ҳисоби бунёди хоҷагиҳои нави деҳқонӣ ба амал омадааст. Масалан, дар соли 2023 ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар майдони умумии кишоварзӣ чунин буд (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2.-Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯйи категорияҳои хоҷагиҳо дар соли 2023 (бо нархҳои соли 2022), млн. сомонӣ.

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла			Ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҳаҷми маҳсулоти умумии, фоиз
		Хоҷагиҳои ҷамъиятӣ	Хоҷагиҳои аҳолӣ	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	63028,4	6159,8	30962,4	25906,3	41,1
ВМКБ	886,2	9,6	581,0	295,5	33,4
Вилояти Суғд	18495,5	3253,3	6804,3	8437,9	45,6
Вилояти Хатлон	35326,3	19113,5	19364,7	14048,0	39,8
НТҶ	8320,5	983,3	4212,4	3124,8	37,6

Манбаъ: Коркарди муаллиф дар асоси: Маълумотҳои маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои гиндерӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ.- Душанбе, – 2024. -С. 22.

Чи тавре аз маълумотҳои ҷадвали 2 ба мушоҳида мерасад, дар соли 2023 арзиши маҳсулоти умумии кишоварзӣ бо нархҳои соли 2022 дар ҷумҳурӣ ба 63028,4 млн.сомонӣ расонида шудааст. Аз ин 41,1% ба ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)рост меояд. Ин нишондиҳанда дар соли 2023 дар вилояти Суғд- 45,6%, Хатлон- 39,8%, НТҶ-37,6, ВМКБ-33,4%-ро ташкил медиҳад.

Илова бар ин, таҳлили ҳолати ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти растани- парварӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар соли 2023 нишон медиҳад,ки дар ҷумҳурӣ 57,1% ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти умумӣ ба соҳаи растанипарварӣ рост меояд,яъне 42,9% он ҳиссаи хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошад. Ин нишондиҳанда дар ВМКБ-64,8%, ва НТҶ-55,4%-и ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти чорводории хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҳаҷми маҳсулоти умумӣ дар ҷумҳурӣ 5,7%, аз он ҷумла дар ВМБК-1,4%,вилояти Суғд-9%, вилояти Хатлон- 4.6%, НТҶ- 4,1%-ро ташкил медиҳад. Хулоса дар соли 2023 дар маҷмуъ-62,8% маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ба ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меояд. Дар вилояти Суғд ин нишондиҳанда 70,7%-ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 3. - Самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон дар соли 2024

Нишондиҳандаҳо	Гурӯҳбандии хоҷагиҳо аз рӯйи майдони заминҳои кишоварзӣ				Бузургии миёна
	то 35	35-70	70-105	105,1-зиёда	
Майдони миёнаи гурух, гектар	32	67	86	156	85,3
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба ҳисоби - 100 гектар замини кишоварзӣ, ҳазор сомонӣ	426	767	1247,6,	1257,8	924,6

Фоида аз 1 гектар замини корам, сомонӣ	1379,6	2897,0	+45670	+6431,0	+3819,1
Сатҳи даромаднокӣ, %	+27	+38,5	+44,6	+47,3	+39,4

Манбаъ: Аз ҷонибӣ муаллиф дар асоси ҳособотҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон дар соли 2024 ҳисоб карда шудааст.

Натиҷаҳои таҳлил (ҷадв. 3.) нишон доданд, ки қисми зиёди маҳсулоти истеҳсол кардашуда дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар давраи мувофиқи талабот ва пешниҳод бо нархи хеле паст фурӯхта мешаванд. Дар раванди таҳқиқот муқаррар карда шуд, ки дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) арзиши аслии як воҳиди маҳсулоти кишоварзӣ нисбат ба дигар шаклҳои хоҷагидори 23-27% паст аст. Чунин нишондиҳанда дар натиҷаи нисбатан оқилона истифода кардани воситаҳои моддию пулӣ ва кам будани хароҷот аз рӯйи баъзе моддаҳои хароҷот ба даст оварда шудааст.

Натиҷаҳои таҳлили корреляисионӣ ва регрессионӣ имкон медиҳанд, ки омилҳои асосие, ки ба тағйирёбии хусусияти натиҷабахш — ҳосилнокии зироат таъсир мерасонанд, муайян карда шаванд.

Зариби коррелятсияи ҷуфтӣ наздикии робитаи байни падидаҳои омӯхташударо арзёбӣ мекунад. Зариби регрессия вобастагии хаттии арзиши хусусияти натиҷагириро аз хусусиятҳои омил тавсиф мекунад. Зариби муайянкунӣ арзёбии сифати модели сохташударо дар натиҷаи муайян кардани дараҷаи таъсири омилҳо ба хусусияти омӯхташаванда таъмин менамояд.

Аз сабаби он, ки омилҳои ба модели математикӣ дохил карда шудаанд, воҳидҳои гуногуни ченак доранд, тавсия дода мешавад, ки барои таъсири миқдории ҳар як омил арзишҳои нисбӣ истифода шаванд: коэффисиенти чандирӣ ва коэффисиенти стандартии регрессия (β-коэффитсиент) истифода карда мешавад.

Барои муайян кардани таъсири баъзе омилҳои табиию ташкилӣ ва иқтисодӣ ба ҳосилнокии зироатҳо зарибҳои чандирӣ ва регрессионӣ истифода шудаанд.

Зариби регрессионии стандартишудаи омили мушаххас муайян мекунад, ки то кадом андоза тағйирёбии ин омил ба та йирёбии хусусияти натиҷа таъсир мерасонад ва ба тағйирёбии ҳамроҳкунандаи омилҳои дигаре, ки ба муодилаи регрессия дохил карда шудаанд, сарфи назар карда мешавад. Ҳосили гандуми тирамоҳӣ асосан аз тағйирёбии сатҳи миёнаи вазншудаи қабати хок ва ҳаракати муҳити хок вобаста аст (ҷадв. 4).

Ҷадвали 4. – Таҳлили таносубӣ ва регрессионии омилҳои ба ҳосили гандуми тирамоҳӣ таъсиркунанда дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва минтақаи марказии вилояти Хатлон, 2024 сол

Нишондиҳандаҳо	Коэффитсиентҳои ҷуфтӣ			
	таносуб	Регрессия	чандирӣ	β-коэффисиент
Ҳосилнокӣ, с аз 1 га, - Y	1.000	-	-	-
Миқдори миёнаи гумус, %, - X_1	0,617	14,549	0,359	0,238
Миқдори миёнаи вазни калийи ивазшаванда, 100 мг/ кг хок, - X_2	0,265	0,0003	1,471	4,831
Миқдори миёна вазни фосфори ҳаракаткунанда, 100 мг/кг хок, - X_3	0,567	0,100	0,320	1,309
Реаксияи хок, pH, воҳидҳо, - X_4	0,071	0,352	0,083	0,035
Хароҷоти нуриҳои минералӣ барои 1 гектар кишт, сомони, - X_5	0,356	0,001	0,641	2,208
Вазни хоси кишти зироат дар сохтори тамоми майдони кишт, %, - X_6	-0,015	0,058	-0,119	0,207

Манбаъ: Аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст.

Зариби коррелятсияи чандкарата R = 0,777, ки робитаи зичи байни падидаҳои омӯхташударо тасдиқ мекунад. Зариби чандкарата, P^2=0,603, яъне 60,3% тағйирёбии ҳосили гандуми тирамоҳиро омилҳои ба модели математикӣ дохилшуда муайян мекунанд.

Дар натиҷаи таҳлили регрессионӣ муодилаи регрессионии сершумор ба даст омад, ки шакли зерин дорад: $Y = 14,549 X_1 + 0,0003 X_2 + 0,100 X_3 + 0,352 X_4 + 0,001 X_5 + 0,058 X_6 - 2,573$ (2)

Маънои иқтисодии ин муодила аз он иборат аст, ки афзоиши миёнаи вазни гумус ба андозаи 0,1%, фосфори миёна 100 мг / кг хок ҳосили зироатро 2 маротиба зиёд мекунад.

Баландшавии сатҳи реаксияи муҳити хок ба 1 адад ба 0,35 с/га афзудани ҳосилнокӣ мусоидат мекунад. Агар вазни таносуби майдони кишти гандуми зимистонӣ 1 фоиз зиёд шавад, ҳосилнокӣ 0,06 с/га меафзояд. Афзоиши маблағи харочоти нуриҳо дар як гектар кишт ба миқдори 1 сомонӣ ба афзоиши ҳосилнокӣ ба миқдори 10 кг/га оварда мерасонад.

Мушоҳидашавандаи F-критерияи фишор аз арзиши иловашуда зиёдтар аст, аз ин рӯ, муодилаи регрессияи сершумор аз ҷиҳати оморӣ муҳим аст ва он чунин шаклро мегирад ($F_ф$=29,87; $F_{кр}$=2,09). Маблағи мутлақи зарибҳои чандирӣ нишон медиҳад, ки ба 1 фоиз афзоиши ҳамаи омилҳои ба амсила дохилшуда, ҳосилнокии гандуми тирамоҳӣ 2,76 фоиз меафзояд .

Захираҳои асосии афзоиши ҳосилнокии гандуми тирамоҳӣ аз инҳо иборат аст: баланд бардоштани миқдори миенаи гумус, наздик кардани реаксияи муҳити хок ба сатҳи наздик ба бетараф. Ҳосилнокии лаблабуи қанд аз омилҳои ба амсилаи математикӣ дохилшуда 57,5 % (R^2=0,549) вобаста аст. Зариби бисерҷонибаи коррелятсия ин тавр навишта шуда, R=0,741 аст .

Ҳамин тавр, дар натиҷаи омӯзишу таҳқиқи таҷрибаи ташаккулёбӣ ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мо ба чунин хулосаҳо омадем:

1.Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)- ин субъекти мустақили иқтисодӣ аст,ки дар он истеҳсолот, коркард, фурӯш, кашонидан, нигоҳдории маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар асоси принсипҳои ҳавасмандии шахсӣ, мустақилияти комил(пурра),ҳавасмандии баланд ба меҳнат ташкил карда мешавад ва деҳқон бевосита дар раванди истеҳсолот иштирок карда,дар ҳамаи раванди ба амал омадани мушкилоти молиявӣ ҷавобгари (масъулияти) пурраи моддиро ба уҳда дорад ва мақсади фаъолияти он гирифтани фоида ва таъмини амнияти озуқаворӣ аст.

2.Таҳқиқоти муаммоҳои ташкил ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ дар мисоли хоҷагиҳои вилояти Хатлон муҳиммияти иқтисодии рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар таркиби сектори аграрӣ иқтисодии вилоят ҳамчун истеҳсолкунандаҳои асосии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва омили таъминкунанда ба амнияти озуқавории вилоят ва ҷумҳуриро нишон медиҳанд.Тамоюли мазкур барои асоснок кардани пешниҳодҳо оид ба афзоиши нақши шаклҳои гуногуни моликият ва хоҷагидорӣ, муайян кардан ва дурнамои рушди онҳо арзёбӣ карда шудааст.

3.Барои рушди муътадили хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) зарур аст, ки шароитҳои мувофиқи иқтисодиёт раванди такрористеҳсолкунӣ, миқдори зарурии захираҳои замин, меҳнатӣ,моддӣ ва молиявӣ мавҷуд бошад. Муқаррар карда шудааст, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Хатлон хусусиятҳои таърихӣ, маъмурӣ-ҳуқуқӣ, географӣ, табии – иқлимӣ, иҷтимоӣ-демографӣ ва иқтисодӣ дорад. Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) шакли комилҳуқуқи субъекти хоҷагидори дар иқтисодиёт бисёр шабакаҳои хоҷагии қишлоқ мебошад.

4.Бо мақсади амалӣ кардани самаранокии истеҳсолот ва таъмини рақобатпазирии субъектҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) зарур аст, ки дар раванди идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), талаботҳои зерин риоя карда шаванд: раванди идора бояд бефосила бошад, ҳамаи шаклҳои кори идоракунӣ бояд дақиқ, аниқ аз рӯйи вазифаҳои бефосилагӣ дар ҳудуди воқеъияти муайянгардида амали карда шаванд. Ҳамаи мутахассисони хоҷагӣ бояд фаъолиятро байни худ мувофиқ созанд; мутахассисон ҷиддӣ ва бомасъул бошанд ва самаранокии истифодаи ҳадди аксари захираҳои ахборӣ дар ҳолати таҳияи қарорҳо риоя карда шавад.

Адабиёт

1. Исайнов Ҳ.Р. Мелиоратция эколого-экономические проблемы устойчивого развития сельского хозяйства Таджикистана//Паёми ДМТ.Бахши илмҳои иқтисодӣ.-Душанбе: Сино,2007.-№1(33). -204-205.

2. Қудратов Р.Ҳ. Нақши сармоягузорӣ дар рушди устувори кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводи конфренсияи илмӣ- амалии байналмиллалӣ дар мавзуи «Ташаккули модели инвеститсионии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон». (ш.Душанбе,14-уми декабри соли 2018). С.9-13.

3. Мадаминов А.А. Тавсияҳои методикӣ оид ба коркарди барномаи ҷалби сармояи байналмилалӣ дар МАС Тоҷикистон/А.А. Мадаминов ва дигарон-Душанбе ,ТАУ,2004.-С.26

4. Маҷмӯаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои гиндерӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ.- Душанбе, – 2024. -С. 22.

5. Минаков И.А. Экономика сельского хозяйства: учебное пособие / И.А. Минаков // Москва: ИНФРА-М, 2014. – 350 с

6. Носиров Р. Рынок сельскохозяйственной техники депрессивнного региона:развитие,регулирование, оценка эффекотивности-Душанбе,2009.-332с.

7. Пиризода Ҷ.С.Эффективность территориальной организации производства хлопка-сырца в Республики Таджикистан. Душанбе,2005.-141с.

8. Тағоев Ҷ.Ҳ. Иқтисоди кишоварзӣ (Васоити таълимӣ)-Душанбе: Ирфон, 2006.-С.214-215 (272с).

9. Шарифов З.Р. Основы риночной экономики и формирование хозяйственного механизма АПК.-Душанбе: Ирфон,2008.-444с.

10. Гафуров Х. Г. Модель аграрной экономики Таджикистана в XXI веке. – Душанбе, 2004. – С.218.

11.Ҳисоботҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон дар соли 2024.

Маълумот дар бораи муаллиф

Сафарзода Ҳамза Сафар-унвонҷӯйи Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 146. Телефон: +992-985-96-95-91

Сведения об авторе

Сафарзода Хамза Сафар-соискатель Таджикского аграрного университета имени Шириншоха Шотемура. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 146. Телефон: +992-985-96-95-91

About the author

Safarzoda Hamza Safar-PhD candidate at the Shirinshoh Shotemur Tajik Agrarian University. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 146. Phone: +992-985-96-95-91

УДК: 338

ТАҲЛИЛИ САМТҲОИ АСОСИИ САНОАТИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Қарахонова Н.М.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола саноати минтақавӣ маҷмӯи соҳаҳои истеҳсолоти саноатӣ мебошад, ки дар доираи як воҳиди маъмурию ҳудудӣ маҳал карда шудаанд, ки асоси комплекси истеҳсолии минтақаро ташкил медиҳанд, ба таъмини шуғли аҳолӣ мусоидат мекунанд, буҷетҳои маҳаллиро пур мекунанд ва рушди тамоми иқтисодиети минтақаро ҳавасманд мекунанд. дар робита ба ин, ҳадафҳои саноати минтақавӣ қонеъ кардани талаботи минтақа ва тамоми кишвар ба молҳои саноатӣ, эҷоди арзиши иловашуда тавассути коркарди ашеи хоми маҳаллӣ, коҳиш додани вобастагӣ аз воридот, рушди бозори дохилӣ ва иқтидори содиротӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: саноат, иқтидори саноатӣ, иқтисоди миллӣ, рушди иқтисодӣ, саноатикунонӣ, корхонаҳои саноатӣ, қарзҳои имтиёзнок, стратегия, корхонаҳои истеҳсолӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ.

Барои иқтибос: Қарахонова, Ш. Таҳлили самтҳои асосии саноати вилояти Хатлон / Н. М. Қарахонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 375-382.

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Карахонова Н.М.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Региональная промышленность представляет собой совокупность отраслей промышленного производства, локализованных в пределах одной административно-территориальной единицы, которые составляют основу производственного комплекса региона, способствуют обеспечению занятости населения, пополняют местные бюджеты и стимулируют развитие всей экономики региона. в связи с этим целями региональной промышленности являются удовлетворение спроса региона и всей страны на промышленные товары, создание добавленной стоимости за счет переработки местного сырья, снижение зависимости от импорта, развитие внутреннего рынка и экспортного потенциала.

Ключевые слова: промышленность, промышленный потенциал, национальная экономика, экономическое развитие, индустриализация, промышленные предприятия, льготные кредиты, стратегия, производственные предприятия, макроэкономические показатели.

ANALYSIS OF THE MAIN INDUSTRIES OF KHATLON REGION

Karakhonova N.M.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. Regional industry is a set of industrial production branches localized within one administrative-territorial unit, which form the basis of the region's industrial complex, contribute to employment, replenish local budgets and stimulate the development of the entire economy of the region. In this regard, the goals of the regional industry are to meet the demand of the region and the whole country for manufactured goods, create added value through the processing of local raw materials, reduce dependence on imports, and develop the domestic market and export potential.

Keywords: industry, industrial potential, national economy, economic development, industrialization, industrial enterprises, preferential loans, strategy, manufacturing enterprises, macroeconomic indicators.

Гузориши масъала. Саноати минтақавӣ маҷмӯи соҳаҳои истеҳсолоти саноатӣ мебошад, ки дар доираи як воҳиди маъмурию ҳудудӣ маҳал карда шудаанд, ки асоси комплекси истеҳсолии минтақаро ташкил медиҳанд, ба таъмини шуғли аҳолӣ мусоидат мекунанд, буҷетҳои маҳаллиро пур мекунанд ва рушди тамоми иқтисодиети минтақаро ҳавасманд мекунанд. дар робита ба ин, ҳадафҳои саноати минтақавӣ қонеъ кардани талаботи минтақа ва тамоми кишвар ба молҳои саноатӣ, эҷоди арзиши иловашуда тавассути коркарди ашеи хоми маҳаллӣ, коҳиш додани вобастагӣ аз воридот, рушди бозори дохилӣ ва иқтидори содиротӣ мебошанд.

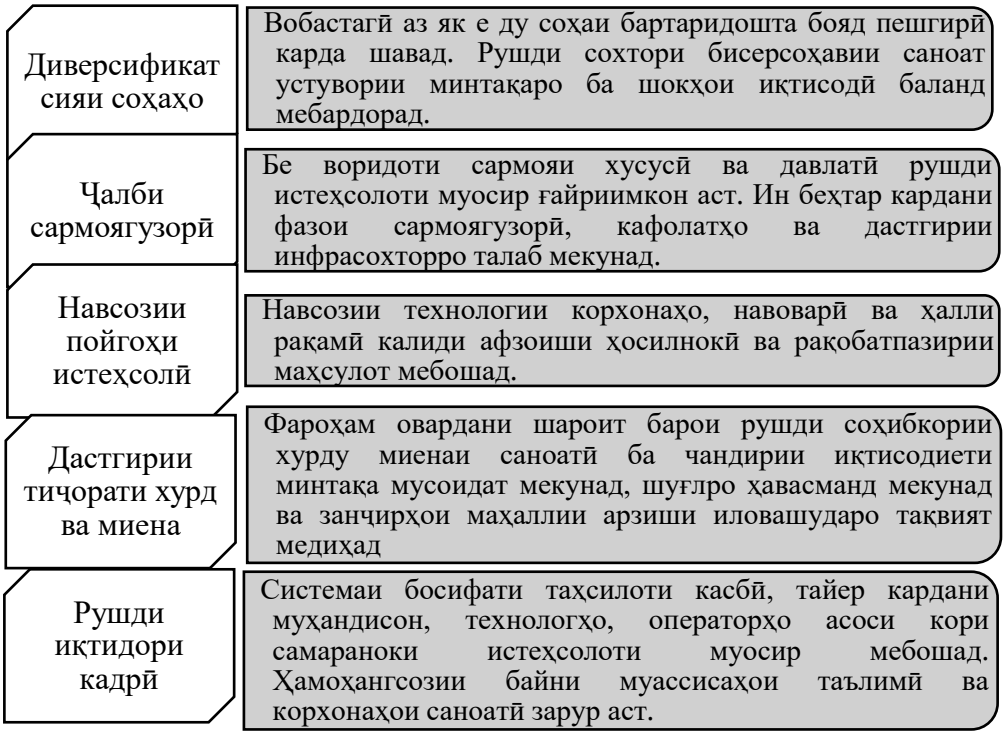
Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба таҳқиқоти мазкур муаллиф аз таҳлилҳои муҳаққиқон аз қабили Борисов Д.В. ва Донской Д.А. истифода намудааст. Инчунин бобати таҳлили амиқи таҳқиқот аз маҷмуаҳои оморӣ низ истифода намудааст.

Мақсади мақола аз омӯзиш ва таҳлили самтҳои асосии саноати вилояти Хатлон ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар айни замон, рушди саноати минтақавӣ аз ду хусусияти зерин вобаста аст:

1. Шарти табиӣ-рушди соҳаҳое, ки ба захираҳои мавҷуда асос ефтаанд. Масалан, дар Вилояти Хатлон ин пахтакорӣ, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, мавҷудияти маводи сохтмонӣ мебошад.
2. Аҳамияти иҷтимоию иқтисодӣ-таъсиси ҷойҳои корӣ, паст шудани сатҳи бекорӣ, афзоиши даромади аҳолӣ ва даромади андоз.
3. Хусусияти ҷуғрофӣ таъсири дастрасии нақлиетӣ, наздикӣ ба бозорҳои фурӯш, мавҷудияти инфрасохтор.
4. Сатҳи тахассус минтақаҳо метавонанд самти соҳавӣ дошта бошанд (агросаноатӣ, сабук, хӯрокворӣ, сохтмон ва ғайра).

Ҳамзамон хусусиятҳо ҳадафҳо ва вазифаҳои иқтисоди минтақавиро муайян мекунанд. (расми 1.).

Расми 1. Вазифаҳои саноати минтақавӣ

Таҳияи муаллиф

Аз расм дида мешавад, ки саноати минтақавӣ яке аз ҷузъҳои муҳими иқтидори иқтисодии минтақа ба ҳисоб меравад, ки асоси истеҳсолоти маҳаллиро ташкил дода, боиси ташкили ҷойҳои корӣ ва рушди сатҳи иҷтимоию иқтисодии минтақа мегардад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки минтақаҳои он дорои фарқиятҳои ҷиддӣ аз рӯи захираҳои табиӣ, инфрасохтор ва захираҳои меҳнатӣ мебошанд, рушди саноати минтақавӣ аҳамияти махсус дорад.

Дар робита ба ин, бояд равшан кард, ки хусусияти саноати минтақавӣ дар он аст, ки онро дар заминаи як минтақа баррасӣ кардан мумкин нест, зеро бо рушди кунунии ҳамлу нақли нақлиет, минтақаҳои дигар ва инчунин саноати ин минтақаҳо низ ба раванди истеҳсоли сатҳи умумимиллӣ ҷалб карда мешаванд.

«Дар ин маврид, ҳолати зеринро ба назар гирифтан лозим аст-вақте ки мо дар бораи саноати минтақавӣ сухан меронем, мо тамоми саноатро дар назар дорем. кишвари мо, зеро тамоми заминаи саноативу истеҳсолии иқтисодиёти ватанӣ бояд дар минтақаҳо бошад. Танҳо чунин рушди вазъ

имкон медиҳад, ки аз минтақаҳои пойтахт ва атрофи пойтахт ҷудо кардани сармоя ва рушди қисми зиеди қаламрави кишвар амалӣ карда шавад» [5].

Вилояти Хатлон дар соҳаи кишоварзии кишвар мавқеи пешсафро ишғол мекунад ва тайи солҳои охир мавқеи худро дар соҳаи саноат низ таҳким мебахшад. Сектори саноатии минтақа бо рушди устувор, махсусан дар соҳаҳое, ки ба коркарди ашёи хоми маҳаллӣ равона шудаанд, хос аст. Аз ҷумла, инҳо соҳаҳои нассоҷӣ ва дӯзандагӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмон, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ ва сабук мебошанд.

Бо вуҷуди ин, саноати минтақавии вилояти Хатлон бо як қатор мушкилоти сохторӣ рӯбарӯ аст, аз ҷумла:

- сатҳи пасти таҷҳизоти техникӣ ва технологияи кӯҳнашуда дар корхонаҳо;
- дастрасии маҳдуд ба сармоягузорӣ ва маблағгузории имтиёзнок;
- инфрасохтори нокифоя (энергетика, нақлиёт, логистика);
- мавҷуд набудани имкониятҳои васеи содирот ва рақобатпазирӣ;
- кифоя набудани мутахассисони баландихтисос ва касбӣ.

Иқтисодиёти саноатии минтақа асосан хусусияти ашёи хом дорад, ки ин боиси вобастагии баланд ба мавсимҳо ва омилҳои беруна мегардад. Қисми зиёди маҳсулот дар сатҳи аввалияи коркард (масалан, тозакунии аввалияи пахта) маҳдуд мешавад ва ба истеҳсоли маҳсулоти дорои арзиши иловашудаи баланд намерасад.

Бо вуҷуди мушкилот, потенсиали рушди саноат дар минтақа баланд арзёбӣ мешавад, ки инро нишондиҳандаҳои чунин тавсия менамоянд:

- захираҳои табиӣ (масолеҳи сохтмон, об, маҳсулоти кишоварзӣ),
- афзалиятҳои демографӣ (аҳолии ҷавон),
- мавқеи ҷуғрофии мувофиқ (наздик ба сарҳад бо Афғонистон ва бозорҳои ҷануби кишвар).

Рушди саноати минтақавӣ дар вилояти Хатлон ниёз ба як равиши низомманд дорад, аз ҷумла:

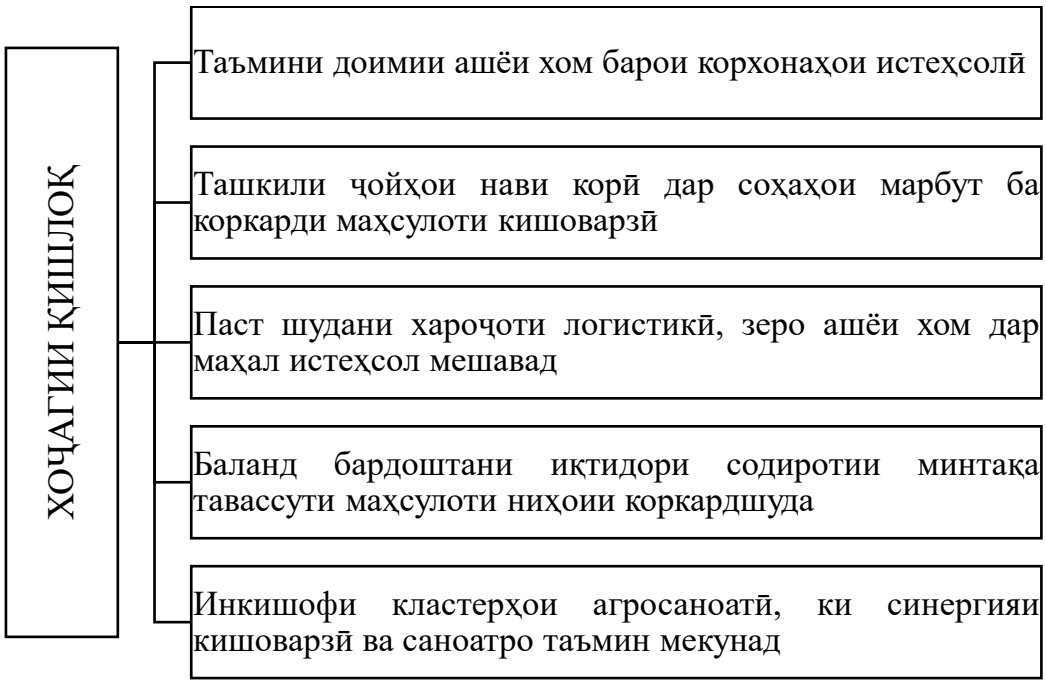
- ташвиқи сармоягузорӣ ба корхонаҳои коркарди амиқ;
- муосиргардонии таҷҳизот ва технологияҳо;
- васеъ намудани имкониятҳои содирот;
- рушди минтақаҳои саноатӣ ва технопаркҳо;
- дастгирии давлат тавассути барномаҳои махсус ва қарзҳои имтиёзнок.

Саноати минтақавӣ бо истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ҳам зич алоқаманд аст, зеро баъзе соҳаҳои саноат, хусусан саноати сабук ва хурокворӣ бе хоҷагии қишлоқ вуҷуд дошта наметавонанд. Аз ин ру, ҳангоми ҳалли масъалаҳои тараққиёти саноати вилоят дар як вақт ба тараққиёти устувори хоҷагии қишлоқ диққат додан лозим аст.

Дар ин бора Борисов Д.В. гуфтааст: «истеҳсолкунандагони хоҷагии қишлоқ дар тараққиёти саноати вилоят, дар навбати аввал ҳамчун харидорони техника, нуриҳои маъданӣ, технология ва таҷҳизоти корхонаҳои коркарди маҳсулот, дуюум ҳамчун таъминкунандагони ашьёи хоми саноати хурокворӣ, сабук ва дигар соҳаҳои саноат роли калон мебозанд» [3].

Хоҷагии қишлоқ ҳамчун яке аз бахшҳои асосии иқтисоди миллӣ, махсусан дар кишварҳои аграрӣ, ба монанди Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсири амиқ ва бевосита ба рушди саноати минтақавӣ мерасонад. Дар минтақаҳои аграрии кишвар, аз ҷумла вилояти Хатлон, робитаи байни кишоварзӣ ва саноат хеле зич ва тақдирсоз мебошад.

Чунон ки дар боло кайд карда шуда буд, хоҷагии қишлоқ асосан маҳсулоти озуқаворӣ ва молҳои барои саноати сабук зарурӣ истеҳсол менамояд. Дар чунин шароит, рушди кишоварзӣ ҳамчун муҳарриқи саноат амал мекунад. Афзоиши истеҳсолот дар соҳаи қишлоқ имкони зиёд кардани ҳаҷми коркард, таъсиси корхонаҳои нав ва васеъ кардани содиротро фароҳам меорад, ки дар расми 2. дида метавонем.

Расми 2. Таъсирҳои мусбати хоҷагии қишлоқ ба саноати минтақавӣ
Таҳияи муаллиф

Дар баробари таъсири мусбии соҳаи кишоварзӣ, таъсири он ба саноати минтақавӣ на ҳамеша пурра ва самаранок амалӣ мешавад, бинобар як қатор мушкилот дар ин раванд дида мешаванд:

- сатҳи пасти технологияи кишоварзӣ;
- маҳдудият дар нигоҳдорӣ ва интиқоли маҳсулоти зудвайроншаванда;
- набудани корхонаҳои коркарди амиқ дар баъзе ноҳияҳо;
- вобастагӣ аз шароити иқлимӣ ва хатари офатҳои табиӣ;
- норасоии инфрасохтор, аз ҷумла роҳҳо, барқ ва обрасонӣ.

Бо вуҷуди монеаҳое, ки ба рушди ҳам кишоварзӣ ва ҳам саноати минтақа монеъ мешаванд, истеҳсоли кишоварзӣ дар иқтисодиети миллӣ ва дар маҷмӯъ дар иқтисодиети минтақа ҳамчун самти бартаридошта боқӣ мемонад.

Хоҷагии қишлоқ ҳамчун пояи саноати коркардӣ метавонад ба саноати минтақавӣ такони ҷиддӣ бахшад. Барномаи рушди ҳамоҳангшудаи ин ду бахш метавонад ба таъсиси ҷойҳои корӣ, афзоиши маҳсулнокӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти маҳаллӣ мусоидат намояд.

Бинобарин барои рушди хоҷагии қишлоқ ва саноат дар сатҳи минтақавӣ, зарур мебошад:

- рушди кластерҳои агросаноатӣ бо иштироки бахши хусусӣ;
- ҷорӣ кардани технологияҳои муосир дар истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ;
- дастгирии давлатӣ ва молиявӣ барои корхонаҳои коркард;
- бунёди инфрасохтори нигаҳдорӣ ва логистикӣ (анборҳо, марказҳои бастабандӣ, нақлиёти махсусгардонидашуда);
- омодасозии кадрҳои соҳибтахассус дар бахшҳои марбут ба агросаноат.

Дар ин бора дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чунин гуфта шудааст... «Сармояи табий низ асоси рушди индустриалӣ ва инноватсионии кишварро ташкил медиҳад. Иқтидори азими гидроэнергетики, оби тоза, замин ва иқлими мусоид, олами наботот, захираҳои назарраси меҳнатӣ, захираҳои бойи минералӣ ва истихроҷи канданиҳои фоиданок барои инкишофи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, бунёди бахшҳои муосири саноати истихроҷ ва коркард, металлургияи сиёҳ ва ранга, комплекси агросаноатии аз ҷиҳати экологи тоза имкониятҳои навро фароҳам меоваранд. Мероси бойи таърихию фарҳангии Тоҷикистон, табиати нодири он бо кулҳо, ҳайвоноту растаниҳои нодир, инчунин кӯҳҳои баланд, шарти муҳим барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва афзоиши ҳиссаи соҳаи 10 мазкур дар ММД-и кишвар маҳсуб меёбад» [8].

Ҳамин тариқ, саноати минтақавӣ - на танҳо манбаи рушди иқтисодӣ, балки пояи рушди устувори минтақа ба ҳисоб меравад ва талаб мекунад, ки сиёсати стратегӣ ва чораҳои дастгирӣ дар сатҳи давлатӣ амалӣ гарданд.

Вобаста ба ин Вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои самти аграриву саноатӣ буда, имрӯз яке аз калонтарин ва аҳамиятноктарин минтақаҳои маъмурию иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад. Мувофиқи маълумоти охирини оморӣ, Вилояти Хатлон дорои зичии нисбатан баланди аҳолӣ мебошад. Дар қаламрави вилоят шумораи зиёди шаҳру ноҳияҳо, деҳаҳо ва ҷамоатҳои деҳот мавҷуд аст, ки аксари онҳо дорои хусусияти кишоварзӣ мебошанд. Маҳз ҳамин омил сабаб шудааст, ки аҳолӣ асосан ба соҳаҳои кишоварзӣ, чорводорӣ ва ҳунармандӣ машғул бошад.

Иқтисодиёти вилоят дар солҳои охир дар заминаи рушди инфрасохтор, дастгирии соҳибкорӣ, таъсиси корхонаҳои хурду миёна ва татбиқи барномаҳои давлатии иҷтимоию иқтисодӣ рушд мекунад. Ҳукумати кишвар ба рушди Вилояти Хатлон таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд, зеро он ҳамчун минтақаи дорои иқтидори бузурги захиравӣ, демографӣ ва иқтисодӣ, нақши муҳимро дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва суботи иҷтимоӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ мебозад. Ҳамзамон, бо дарназардошти афзоиши аҳолӣ ва суръати баланди урбанизатсия, зарурати таҳия ва татбиқи стратегияҳои нав дар самти рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ, такмили механизмҳои идоракунӣ ва истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ба миён омадааст.

Бо дарназардошти омилҳои зикршуда, Вилояти Хатлон ҳамчун минтақаи дорои аҳамияти стратегӣ, захираҳои табиӣ, меҳнатӣ ва демографӣ, бояд дар маркази таваҷҷуҳи сиёсатҳои давлатӣ ва тадбирҳои институтсионалии рушди минбаъда қарор гирад.

Минтақа яке аз воҳидҳои асосии маъмурию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дорои аҳамияти баланди стратегӣ ва демографӣ дар низоми рушди миллии кишвар мебошад. Вилоят дар қисми ҷанубии ҷумҳурӣ ҷойгир буда, бо 25 шаҳру ноҳия, беш аз 380 ҷамоати деҳот ва ҳазорҳо маҳаллаҳои аҳолинишин фаро гирифта шудааст. Масоҳати умумии вилоят зиёда аз 24 ҳазор км²-ро ташкил дода, шумораи аҳолӣ мувофиқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2023) зиёда аз 3,9 миллион нафар мебошад, ки тақрибан 38% аҳолии умумии кишварро дар бар мегирад [1].

Зичии аҳолӣ дар Хатлон нисбатан баланд арзёбӣ мешавад ва ба ҳисоби миёна зиёда аз 160 нафар дар 1 км²-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда ҳам имконият ва ҳам мушкилотро дар самти рушди иҷтимоии устувор, таъмини инфрасохтор, хизматрасониҳои тиббӣ ва маориф ба миён меорад. Иқтисодиёти Вилояти Хатлон бошад, пеш аз ҳама, ба соҳаи кишоварзӣ такя дорад. Вилоят аз рӯйи ҳаҷми истеҳсоли пахта, ғалладона, меваю сабзавот ва дигар маҳсулоти кишоварзӣ дар мақоми аввал дар ҷумҳурӣ қарор дорад. Тибқи омори расмӣ, дар соли 2022 дар вилоят зиёда аз 340 ҳазор гектар заминҳои корам истифода шудаанд, ки дар онҳо 110 ҳазор тонна пахта, 950 ҳазор тонна сабзавот ва 700 ҳазор тонна мева истеҳсол шудааст [4].

Илова бар ин, дар солҳои охир тавассути татбиқи Барномаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии маҳаллӣ ва дастгирии сармоягузории давлатӣ ва хусусӣ, рушди соҳаҳои саноат, энергетика, коркарди маҳсулот ва хизматрасонӣ низ вусъат ёфтааст. Сохтмони инфрасохтори нақлиётӣ, мактабҳо, беморхонаҳо, марказҳои хизматрасонӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ яке аз афзалиятҳои сиёсатҳои давлатӣ дар минтақа арзёбӣ мегардад [2].

Дар доираи кори диссертатсионӣ зарур меояд, ки ба саноати Вилояти Хатлон бештар аҳамият джода шавад ва саноати минтақа ба яке аз бахшҳои калидии иқтисодиёти Вилояти Хатлон ба дохил мешавад, ки рушди он барои диверсификатсияи иқтисодиёт, таъсиси ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани иқтидори содиротии минтақа аҳамияти бузург дорад. Дар шароити гузариш ба модели рушди индустриалии миллӣ, тақвият бахшидан ба иқтидори саноатии вилоят ҳамчун ҳадафи стратегии сиёсати давлатӣ арзёбӣ мегардад.

Мувофиқи маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар Вилояти Хатлон то охири соли 2023 зиёда аз 420 корхона ва воҳиди саноатӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки асосан дар самтҳои зерин фаъолият мекунанд:

- коркарди маҳсулоти кишоварзӣ (меваҷот, сабзавот, гӯшт, шир);
- истеҳсоли масолеҳи сохтмон (семент, хишт, гаҷ);
- нассоҷӣ ва дӯзандагӣ;
- коркарди нахи пахта ва истеҳсоли равған;
- соҳаҳои хурди химия ва металлбарорӣ.

Тибқи омори расмӣ, ҳаҷми маҳсулоти умумии саноатӣ дар вилоят дар соли 2024 ба 12478066,1 Ҳазор сомонӣ расида, нисбат ба соли гузашта 1,07 маротиба афзоиш нишон додааст. Бо вуҷуди ин,

ҳиссаи саноат дар сохтори ММД-и вилоят ҳанӯз ҳам паст буда, имконоти истифоданашудаи зиёд дорад [7].

Вале ба монанди дигар соҳаҳои иқтисоди милли Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар саноати минтақавӣ мушкилиҳои назаррас вуҷуд доранд. Ин мушкилиҳо дар вилоят иборатанд аз:

- сатҳи пасти таҷҳизот ва технологияҳо;
- норасоии кадрҳои тахассусӣ;
- таъминоти нокифоя бо шабакаҳои энергетикӣ ва логистикӣ;
- дастрасии маҳдуд ба сармоягузориҳои хориҷӣ ва технологияҳои нав.

Бо дарназардошти он, ки Вилояти Хатлон дорои захираҳои бойи ашёи хом, қувваи кории фаровон ва бозори дохилию хориҷии мусоид аст, зарур аст, ки тавассути ҷалби сармоя, ташкили кластерҳои саноатӣ, рақамисозии истеҳсолот ва дастгирии корхонаҳои хурду миёна саноат ҳамчун муҳаррики рушд ташаккул ёбад.

Аз ин лиҳоз нақшаи рушди саноатии вилоят барои солҳои 2021–2025, ки дар асоси Барномаи давлатӣ таҳия шудааст, ба ташкили корхонаҳои нав, воридсозии технологияҳои тоза ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолии ватанӣ равона гардидааст.

Вобаста ба ин самтҳои асосии саноати Вилояти Хатлонро баррасӣ намудан ба мавриб аст. Саноати Вилояти Хатлон ба чанд самти калидӣ тақсим мешавад, ки ба имкониятҳои захиравӣ, иқлимӣ ва иқтисодии минтақа мутобиқанд. Самтҳои зерин ҳамчун афзалиятнок ва фаъол шинохта шудаанд. (Расми 3.).

Коркарди маҳсулоти кишоварзӣ	Вилояти Хатлон яке аз истеҳсолкунандагони асосии пахта, сабзавот, мева ва зироатҳои ғалладона дар ҷумҳурӣ мебошад. Аз ин рӯ, соҳаҳои коркарди пахта, истеҳсоли равған, консервбарорӣ ва хушккунии меваҳо дар минтақа хеле рушд кардаанд.
Саноати нассоҷӣ ва дӯзандагӣ	Бо дарназардошти мавҷудияти ашёи хоми ватанӣ (нахи пахта), дар вилоят корхонаҳои нассоҷӣ ва дӯзандагӣ фаъолият мекунанд. Баъзе аз онҳо ба содироти маҳсулоти нассоҷӣ ба хориҷи кишвар машғуланд.
Истеҳсоли масолеҳи сохтмон	Дар Хатлон захираҳои табиии маводи сохтмонӣ фаровон аст (шағал, гаҷ, хишт, семент). Аз ин рӯ, истеҳсоли семент, блокҳои бетонӣ ва дигар масолеҳи сохтмонӣ ба як самти муҳими саноат табдил ёфтааст.
Саноати хӯрокворӣ	Дар баробари коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, корхонаҳои истеҳсоли нон, маҳсулоти қаннодӣ, шарбатҳо ва обҳои маъданӣ низ фаъолият доранд.
Саноати сабук	Дар баробари дӯзандагӣ, баъзе корхонаҳо истеҳсоли пойафзол, куртаву либосҳои корӣ ва маҳсулоти чармиро ба роҳ мондаанд.
Энергетика ва коркарди захираҳои маҳаллӣ	Дар баъзе ноҳияҳо истеҳсоли барқ (бо истифода аз нерӯгоҳҳои хурд) ва коркарди ангишт ва нафт вуҷуд дорад, ки ба таъминоти дохилӣ нигаронда шудааст.

Расми 3. Самтҳои асосии саноати Вилояти Хатлон

Коркарди муаллиф

Дар асоси расми 3. самтҳои асосии саноати Вилояти Хатлонро дида мебароем, ки вазъияти муосири саноати минтақавӣ равшантар гардад.

Коркарди маҳсулоти кишоварзӣ. Вилояти Хатлон аз нигоҳи иқлимӣ ва захираҳои замин ба шумори манотиқи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил мешавад. Ин вилоят яке аз таъминкунандагони асосии маҳсулоти кишоварзӣ — аз ҷумла пахта, зироатҳои ғалладона, сабзавот ва мева — мебошад. Дар робита ба ин, самти саноатие, ки бо коркарди маҳсулоти кишоварзӣ машғул аст, афзалият дорад. Корхонаҳои пахтатозакунӣ, равғанбарорӣ, хушккунии мева, консервбарорӣ ва

истеҳсоли шарбатҳо фаъолона рушд мекунанд. Ин соҳа на танҳо талаботи дохилии вилоят ва ҷумҳуриро қонеъ мекунад, балки ба содирот низ равона шудааст.

Саноати нассоҷӣ ва дӯзандагӣ. Ба шарофати истеҳсоли фаровони пахта ва дастрасии ашёи хоми маҳаллӣ, дар Хатлон корхонаҳои нассоҷӣ ва дӯзандагӣ мавқеи устувор доранд. Ин бахш бо дастгирии барномаҳои давлатӣ рушд ёфта, корхонаҳои калон ва миёна, аз ҷумла дар шаҳрҳои Бохтар, Қӯрғонтеппа, Леваканд ва дигар манотиқ, дар ин самт фаъолият мекунанд. Истеҳсоли ресмон, матоъ, либосҳои тайёр, маҳсулоти нассоҷии саноатӣ ва либосҳои корӣ аз ҷумлаи маҳсулоти ин бахш ба шумор мераванд.

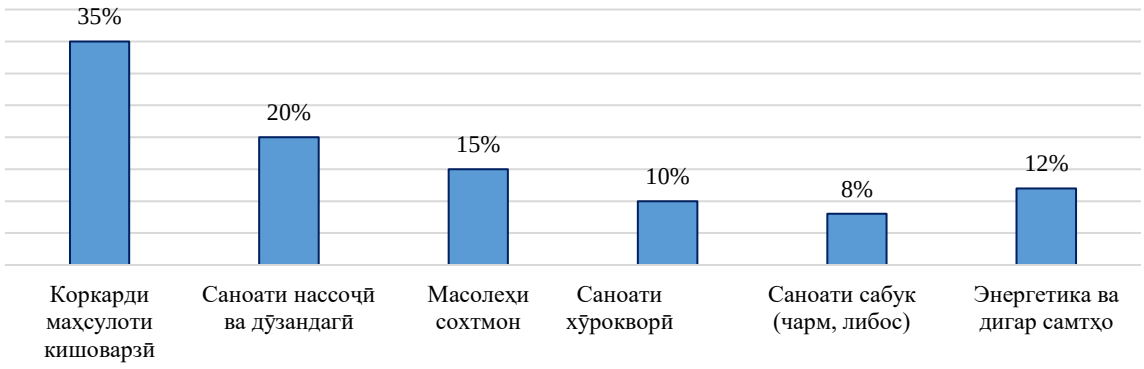
Истеҳсоли масолеҳи сохтмон. Дар Вилояти Хатлон захираҳои бойи табиӣ барои истеҳсоли масолеҳи сохтмон мавҷуд аст. Аз ҷумла, маводи монанди шағал, санги хоро, гаҷ, гил, хишт ва семент дар минтақаҳо фаровон аст. Дар асоси ин захираҳо, як қатор корхонаҳо таъсис ёфтаанд, ки ба истеҳсоли семент, хишти пухта, блокҳои бетонӣ, кафел, гаҷкартон ва маҳсулоти дигари сохтмонӣ машғуланд. Бо рушди сохтмонҳои инфрасохторӣ, манзилсозӣ ва роҳсозӣ, талабот ба чунин масолеҳ рӯ ба афзоиш аст.

Саноати хӯрокворӣ. Дар баробари бахши кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ низ яке аз бахшҳои муҳими саноати Хатлон мебошад. Корхонаҳои истеҳсоли орд, нон, маҳсулоти қаннодӣ, макарон, обҳои ташнашикан ва дигар маҳсулоти хӯрокворӣ на танҳо ба аҳолии маҳаллӣ хизмат мерасонанд, балки қисман ба бозорҳои дигар манотиқи ҷумҳурӣ низ маҳсулот содир мекунанд.

Саноати сабук. Бахши саноати сабук, ки аз коркарди чарм, истеҳсоли либос, пойафзол, сумка ва дигар лавозимот иборат аст, дар марҳилаи рушди миёна қарор дорад. Баъзе корхонаҳо бо истифода аз таҷҳизоти нав ва дастгирии давлатӣ ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир машғуланд. Ин бахш метавонад дар таъсиси ҷойҳои нави корӣ, махсусан барои занон, нақши муҳим бозад.

Энергетика ва коркарди захираҳои маҳаллӣ. Дар баъзе ноҳияҳои Хатлон, захираҳои маҳаллии энергетикӣ — аз ҷумла оби ҷорӣ барои нерӯгоҳҳои хурди барқӣ, ангишт ва ҳатто нафт - истифода мешаванд. Нерӯгоҳҳои хурди барқӣ дар таъминоти барқии деҳот нақши муассир доранд. Ҳамчунин, иқтидори коркарди ангишт ва ҳосил кардани нерӯи гармӣ низ дар баъзе ноҳияҳо ба назар мерасад. Ин соҳа дар оянда метавонад дар баробари рушди иқтисоди сабз ва кам кардани вобастагӣ аз манбаъҳои беруна нақш бозад.

Диаграммаи 1. Ҳиссаи самтҳои асосии саноати Вилояти Хатлон бо ҳиссаи ҳар як бахш аз саноати умумии вилоят

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ [6].

Аз диаграмма дида мешавад, ки бахши калидии саноати Вилояти Хатлонро коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад, ки тақрибан 35% ҳаҷми умумии истеҳсолоти саноатиро дар бар мегирад. Ин нишондиҳанда аз он шаҳодат медиҳад, ки вилоят то ҳол асосан дорои хусусияти агросаноатӣ мебошад ва рушди иқтисодии он бо соҳаи кишоварзӣ сахт алоқаманд аст.

Саноати нассоҷӣ ва дӯзандагӣ бошад бо ҳиссаи 20% дар зинаи дувум қарор дорад. Бо таваҷҷуҳ ба истеҳсоли калонҳаҷми пахта ва мавҷуд будани таҷриба дар ин соҳа, он ҳамчун бахши дорои иқтидори баланди рушди содиротӣ арзёбӣ мегардад.

Агар саноати масолеҳи сохтмон ва саноати хӯрокворӣ дида баромада шавад, он гоҳ маълум мегардад, ки ин самт мутаносибан 15% ва 10%-ро ташкил медиҳанд, бештар ба талаботи дохилӣ ва

инфрасохтори маҳаллӣ нигаронда шудаанд. Бо афзоиши сохтмон ва урбанизатсия, талабот ба масолеҳи сохтмон низ меафзояд.

Саноати сабук, аз ҷумла коркарди чарм ва истеҳсоли либоси корӣ, ҳиссаи нисбатан камтар - 8%-ро ташкил медиҳад, вале дорои иқтидори баланд барои афзоиш дар шароити дастгирии соҳибкорӣ мебошад.

Бахши дигаре ин бахши энергетика иебошад, ки дар он ва дар дигар самтҳо (12%), захираи нерӯгоҳҳои хурд ва захираҳои маҳаллӣ ҷой доранд, ки бо истифодаи технологияи замонавӣ метавонанд ба манбаи устувори барқароршавандаи рушд табдил ёбанд.

Аз ин лиҳоз, Сохтори ҷорӣ ва динамикаи рушди самтҳои асосии саноати Вилояти Хатлон нишон медиҳанд, ки:

- Санои вилоят ҳоло ҳам дорои унсурҳои агросаноатӣ дорад;
- Иқтидори бузурги коркарди ашёи хоми маҳаллӣ мавҷуд аст;
- Рақамисозӣ, дастгирии кластерҳо ва ҷалби сармоя метавонанд ба густариши бахшҳои носусти саноат мусоидат кунанд;
- Зарурати диверсификатсия ва рушди самтҳои технологӣ ба миён омадааст.

Барои таъмини рушди устувори саноати Вилояти Хатлон зарур аст, ки тавассути сиёсати оқилонаи иқтисодӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ шароити мусоид фароҳам оварда шавад.

Адабиёт

1. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шумораи аҳолӣ, нашрия №1, Душанбе, 2023.
2. Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии Вилояти Хатлон барои солҳои 2021–2025.
3. Борисов Д.В. "Влияние сельского хозяйства на развитие региональной промышленности" Никоновские чтения, №. 12, 2007, С. 142-144.
4. Вазорати кишоварзии ҶТ. Ҳисоботи кишоварзии соли 2022.
5. Донской Д.А. "Инструменты развития региональной промышленности" Российское предпринимательство, в. 18, №. 24, 2017, С. 4151- 4162.
6. Промышленность Хатлона увеличила производство на 6,7%. 26 декабря, 2024. https://avesta.tj/2024/12/26/promyshlennost-hatlona-uvelichila-proizvodstvo-na-6-7/?utm_source=chatgpt.com
7. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Вилояти Хатлон. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Вилояти Хатлон – январ - декабр. С. 10
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. С. 10.

Маълумот дар бораи муаллиф

Қарахонова Нигина Маҳманазаровна- ассистенти кафедраи андоз ва суғурта ДДМИТ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 985909046.

Сведения об авторах

Карахонова Нигина Махманазаровна-ассистент кафедры налогов и страхование ТГФЭУ. Адрес:734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 985909046.

About the author

Karakhonova Nigina Mahmanazarovna-Assistant of the Department of Taxes and Taxation, Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone 985909046.

УДК: 330 (075.8)

ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ МУҲИМИ ТАЪМИНИ САТҲИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ БОНКҲОИ ТИҷОРАТӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШИ ИҚТИСОДӢ

Ҳаёзода Қ.А.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аннотатсия. Пасандозҳои аҳолӣ дар фаъолияти бомарому бардавоми бонкҳои тиҷоратӣ яке аз амалиётҳои калидӣ дониста мешавад. Бо назардошти ин хусусияташ, раванди пасандозгузории аҳолӣ дар низоми бонкӣ аз ҷониби муаллиф мавриди таҳлили амиқ қарор дода шуда, нишондиҳандаҳои он дар 5 соли охир дар матни мақола ба таври васеъ оварда шудаанд. Дар натиҷаи таҳлил, муаллиф ошкор намуд, ки ҷалби солонаи пасандозҳои аҳолӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ майли афзоиш дошта, бевосита афзоишдиҳандаи сармояи устувори бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити кунунии асри навини рушди муносибатҳои иқтисодӣ дониста мешавад. Муаллиф бар он назар мебошад, ки агар пасандозҳои ҷалбшуда якҷо бо маблағҳои худдӣ аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ ба шахсони дар воқеъ ба фаъолият машғул буда, на ба шахсони тасодуфӣ ва соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ равона гардад, дар натиҷа метавонад даромади бонк беш гашта, аз ин ҳисоб ҳам сатҳи устувории молиявии хеш ва ҳам сатҳи пардохтпазираишро дар нази пасандоздорон таъмин намуда бошанд. Бо назардошти муҳим донистани ҷалби пасандоз ва овардани нишондиҳандаҳои амиқи омории онҳо, бархе аз роҳҳои мушаххас аз ҷониби муаллиф ҷиҳати аз байн бурдани монеъаҳои ҷалби пасандозҳои аҳолӣ дар мақола пешниҳод шудаанд, ки татбиқи онҳо метавонад имконияти мусбатро фароҳам оварда бошад.

Калидвожаҳо: пасандозҳои аҳолӣ, меъёри фоизи пасандоз, афзоиши сармояи бонкҳо, сатҳи баланди пардохтпазирӣ, зиёдшавии имкониятҳои қарзӣ, фаъолгардии бахши истеҳсолӣ, даромади босуръати бонк, суғуртаи пасандозҳо, устувории молиявии бонкҳо.

Барои иқтибос: Ҳаёзода, Қ. А. Пасандозҳои аҳолӣ ҳамчун механизми муҳими таъмини сатҳи устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити гузариши иқтисодӣ / Қ. А. Ҳаёзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. –No. 1. – С. 383-392.

ДЕПОЗИТЫ НАСЕЛЕНИЯ КАК ВАЖНЫЙ МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УРОВНЯ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПЕРЕХОДА

Хаёзода К.А.
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Аннотация. Депозиты населения считаются одной из ключевых операций в успешной и устойчивой деятельности коммерческих банков. Учитывая эту особенность, автор подверг процесс депозитов населения в банковской системе углубленному анализу, и его показатели за последние 5 лет подробно представлены в тексте статьи. В результате анализа автор выявил, что ежегодная привлечение депозитов населения в коммерческие банки имеет тенденцию к увеличению и рассматривается как прямое увеличение стабильного капитала коммерческих банков в современных условиях нового столетия развития экономических отношений. Автор считает, что если изымаемые депозиты, вместе с самими средствами, направляются коммерческими банками фактически занятым предпринимательской деятельностью лицам, а не случайным лицам и приоритетным секторам народного хозяйства, то в результате доход банка может увеличиться, обеспечивая тем самым как его финансовую стабильность, так и уровень платежеспособности вкладчиков. Учитывая важность привлечения депозитов и предоставляя подробные статистические показатели по этому вопросу, автор предлагает в статье ряд конкретных способов устранения препятствий для привлечения депозитов из населения, реализация которых может открыть позитивные возможности.

Ключевые слова: депозиты населения, процентные ставки по депозитам, рост банковского капитала, высокий уровень ликвидности, расширение возможностей кредитования, активизация производственного сектора, быстрый рост доходов банков, страхование депозитов, финансовая стабильность банков.

POPULATION DEPOSITS AS AN IMPORTANT MECHANISM FOR ENSURING THE LEVEL OF FINANCIAL STABILITY OF COMMERCIAL BANKS IN CONDITIONS OF ECONOMIC TRANSITION

Hayozoda Q.A.
Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki

Annotation. Population deposits are considered one of the key operations in the successful and sustainable operation of commercial banks. Given this feature, the author has subjected the process of population deposits in the banking system to an in-depth analysis, and its indicators for the last 5 years are extensively presented in the text of the article. As a result of the analysis, the author revealed that the annual attraction of population deposits in commercial banks tends to increase and is considered a direct increase in the stable capital of commercial banks in the current conditions of the new century of development of economic relations. The author believes that if the withdrawn deposits, together with the funds themselves, are directed by commercial banks to persons actually engaged in business, and not to random individuals and priority sectors of the national economy, as a result, the bank's income can increase, thereby ensuring both its financial stability and the level of solvency among depositors. Considering the importance of attracting deposits and providing in-depth statistical indicators of them, the author proposes some specific ways to eliminate obstacles to attracting deposits from the population in the article, the implementation of which may provide positive opportunities.
Keywords: population deposits, deposit interest rates, growth in bank capital, high level of liquidity, increased lending opportunities, activation of the manufacturing sector, rapid bank income, deposit insurance, financial stability of banks.

Гузориши масъала. Поймол шудани ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони низоми бонкӣ омили манфии таъсирасон ба фаъолияти тамоми бонкҳои тиҷоратӣ арзёбӣ гашта, бо сабаби баромадан аз эътимод, метавонад пасандозҳои онҳо аз бонкҳои тиҷоратӣ бозхонд шуда, дар камшавии имкониятҳои молиявӣ ва таъмин карда навонистани амалиётҳои фаъол таъсир расонида, ниҳоятан ба шикастпазирии бонкҳо боис гашта, рушди муносиби иқтисодиёти миллиро коҳиш медиҳад. Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун мақоми ваколатдори соҳаи низоми бонкӣ, дар доираи муқаррароти санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ҳаҷми доштани маблағҳои худии бидуни уҳдадорӣ ва лозима, яъне сармояи оинномавиро барои оғоз намудани фаъолияти тамоми бонкҳои тиҷоратӣ муайян менамояд. Вале дар ин шароити навин ва зиёд будани номуайяниҳои иқтисодӣ ба роҳ мондани ҷалби пасандозҳои аҳолӣ ва дар ин заминаи муфид, таъмини талаботҳои субъектҳои бахши соҳибкорӣ ва дигар табақаҳои аҳолӣ ба воситаҳои қарзӣ ва аз ин ҳисоб бадастовардани даромад ба бонкҳои тиҷоратӣ, дар бахши қонунгузории соҳавӣ ин амалиёт ҳатмӣ ишора шудааст. Чун бевосита самараи фаъолият ва устувории молиявии бонк ин дар ҷалби пасандозҳои аҳолӣ мушоҳида мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба масъалаи баррасишаванда, аз ҷониби олимон Шариф Раҳимзода, Хайрзода Ш.Қ., Тилабов Ё.Е., Олимов У.М., Ҳикматов У.С., Ҷулиев М.Ҳ., Авгонов Н.А. ва дигар муҳаққиқони соҳа таҳқиқотҳо гузаронида шудааст.

Мақсади мақола. Омӯзиши вазъи майли пасандозгузории аҳолӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ, таҳлили вазъи бозори пасандозгузорӣ ва пешниҳоди роҳҳои афзалиятдошта бо мақсади татбиқу аз байн бурдани монеаҳо ва таъмини рушди устувори молиявии бонкҳои тиҷоратӣ дар заминаи сиёсати дурусти ҷалби пасандозӣ ба ҳисоб меравад.

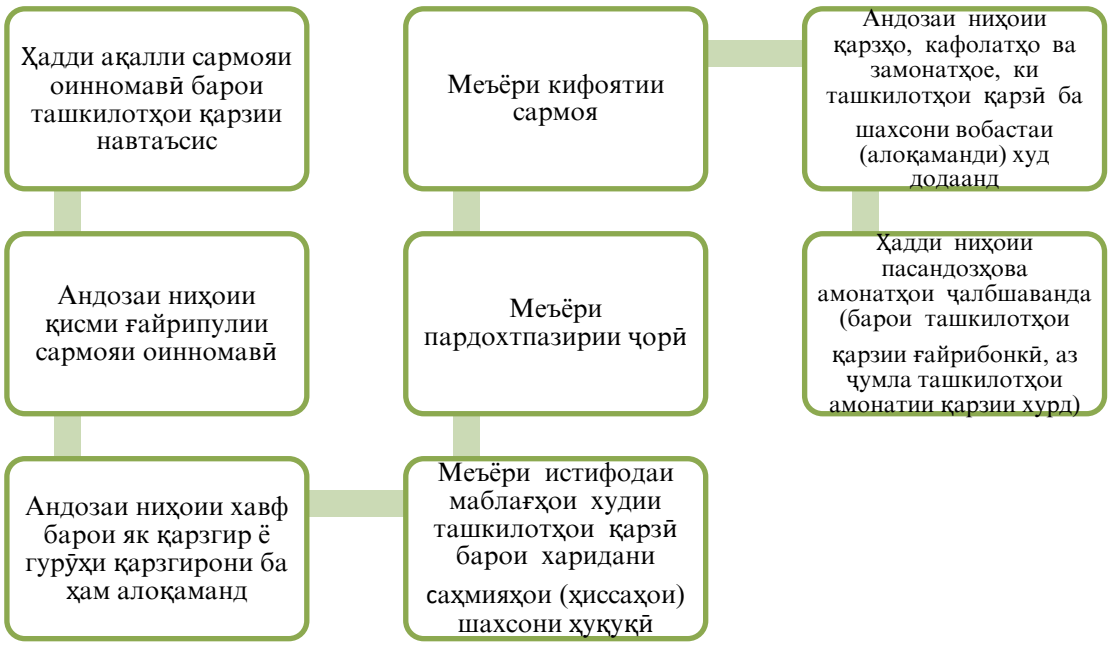
Муҳтавои асосии мавод. Баланд бардоштани сатҳи даромади аҳолӣ яке аз талаботҳои асосии шароити кунунии ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва худи аҳолӣ маҳсуб ёфта, ҳамзамон дар афзоиш додани сармояи бонкҳои тиҷоратӣ нақши бевосита калидиро мебозад. Аммо чунин баландбардории натиҷаи меҳнати ҳар шахс, бевосита аз донишу малака ва самараи фаъолияташ вобаста буда, наметавон дар шароити омода набудан ба талаботи бозори меҳнат ва сатҳи наонқадар хуби фарогирии аҳолӣ ба шуғл, ба ин сатҳи зарурии рушд расид.

Имрӯз дар кишвар масъалаҳои бунёди корхонаҳои хурду миёна босуръат ба роҳ монда шуда, дар афзоши ММД ва таъмини бозорҳои дохилӣ бо мақсади кам вобаст намудани талаботи иқтисодии аҳолиро аз воридоти маҳсулоти хориҷа нақшгузор мебошад. Маҳз яке аз масъалаҳои ниҳоятан калидие, ки дар хариди интизориҳои аҳолӣ нақшии аввалиндараҷа дорад, ин низоми бонкии солим дониста шуда, раванди танзими давлатии бонкҳои тиҷоратӣ аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини саривақтии аҳолӣ ба хизматрасониҳои босифати молиявӣ ва ҳамзамон, сохтани як низоми устувори бонкие, ки пайваста ҳуқуқҳои муштариёнашро ҷонибдорӣ карда, сатҳи лозимаи пардохтпазириашро собит месозад, пайваста идома ёфта истодааст.

Роҷеъ ба сатҳи устуворгардии низоми бонкӣ ва таъсири он ба соҳаҳои ҷамъият Хайрзода Ш.Қ. бар он назар мебошад, ки муваффақиятҳои рушди иқтисодиёти миллӣ ба таври назаррас аз

ҳолати низоми бонкии мамлакат вобаста аст. Дар робита ба ин, масъалаи омӯзиши вазъи мавҷуда дар соҳаи низоми бонкӣ, таърифи мушкилоти дар он вуҷуддошта ва тарзҳои ҳалли онҳо, инчунин арзёбии дурнамои рушди он, басо мубрам мегардад [10, с. 84]. Дигар муҳаққиқи соҳа Олимов У.М. чунин иброз медорад, ки ташаккул ва рушди бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар мусоидат мекунад, пеш аз ҳама бо татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, такмили меъёрҳои ҳуқуқӣ, такмили низоми бонкӣ, рушди муносибатҳои бозорӣ, ҷараёни мунтазами маблағҳои муҳоҷирон, такмили муносибатҳои байни миллатҳо ва ғайра алоқаманд аст [8, с. 38]. Ҷулиев М.Ҳ. бошад гуфтаҳои муҳаққиқони болозикрро ҷонибдорӣ карда, таъкид ба он менамояд, ки низоми бонкӣ ҳамчун як низоми фаъол дар сатҳи иқтисодиёти кишвар ва яке аз манбаъҳои асосии маблаггузорӣ ба иқтисодиёти давлат мебошад, ки ин аз ҷамъоварӣ ва ба самтҳои афзалиятнок сафарбар намудани маблағҳо, ки ин дар доираи маблағҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ сурат мегирад, нақши асосӣ дорад [6, с. 59].

Дар воқеъ, устувории молиявӣ ин заминаи ягонаи таъмини фаъолияти бардавоми бонк дар тамоми шароитҳои бавуҷудояндаи буҳронӣ ва барҳам нагаштани муносибатҳои муфиди иқтисодии байни шарикони бонк арзёбӣ гашта, маҳз муҳофизаткунандаи худи бонк ва такягоҳи охирину боэътимоди молиявии аҳолӣ дар ҳолатҳои ниёздоштанашон буда, ҳамзамон бонкҳои тиҷоратиро мебояд, ки бо сиёсати дастаҷамъонаи дурандешона ва таҳлилҳои амиқи шахсони қарзгирандаю вазъи кунунии бозор, мақсадҳои хешро дар амал татбиқ намуда бошанд. Ин аст, ки Бонки миллии Тоҷикистон дар дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ» дар қатори дигар меъёрҳои мақбули ҳатмӣ, ҷалби пасандоз ва амонатҳоро низ ишора намудааст (расми 1):

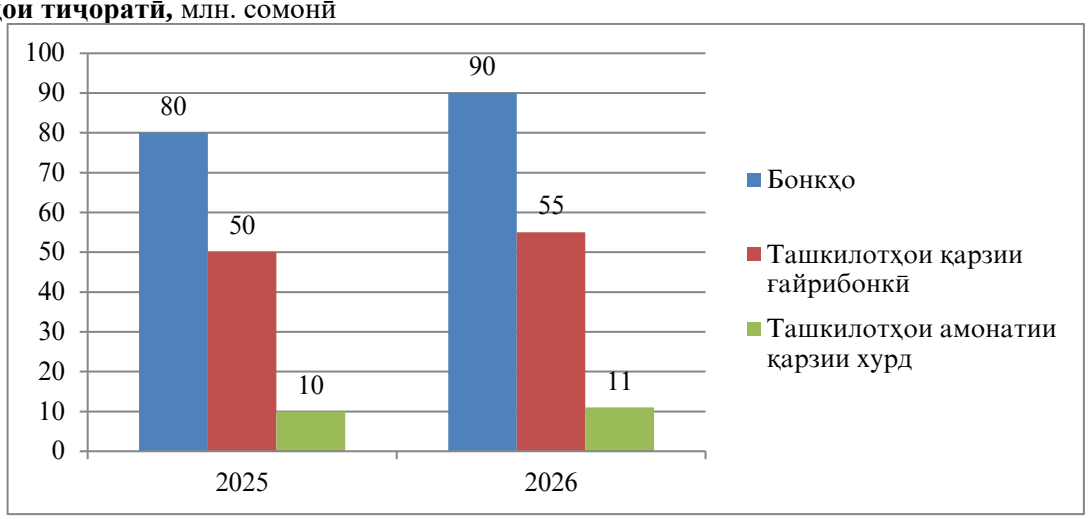
Расми 1. - Меъёрҳои мақбули ҳатмии Бонки миллии Тоҷикистон
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [4]

Дар дастурамали болозикр дарҷ шудааст, ки он сохторҳои бонкие, ки мақоми ташкилотҳои амонатии қарзии хурдро доранд, метавонанд тибқи нишондиҳандаҳои тавсияии ин санад то 3 маротибаи сармояи танзимшаванда ҷалби пасандозу амонат карда бошанд. Пас худи ин омори дарҷгардида исботи оне аст, ки маболағҳои аҳолӣ ба сифати пасандоз дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ чун обу ҳаво зарур мебошанд.

Ҳамзамон, дар дигар санади низоми бонкӣ, аниқтараш Асосҳои сиёсати макропруденсиалии Бонки миллии Тоҷикисон чунин баён шудааст, ки мақсади асосӣ ин нигоҳ доштани суботи низоми молиявии кишвар, дар заминаи баланд бардоштани устувории молиявии яке аз сохторҳои фаъоли он, яъне низоми бонкӣ мебошад [2] ва ин раванд метавонад, ки бонкҳои тиҷоратиро бо истифода аз самтҳои муайяни афзалиятдошта боз ҳам ба яке аз марказҳои боэътимоди таъмини молиявии кишвар табдил диҳад.

Гарчанде тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ имрӯз аз ҷониби Бонки марказии Тоҷикистон барои ҳамаи сохторҳои низоми бонкӣ ҳаҷми саромояи оинномавӣ муқаррар шуда бошад ҳам (диаграммаи 1), лекин бидуни ҷалби маблағҳои озоди аҳолӣ, ки ин раванд дастгирии аҳолиро нисбат ба низоми бонкӣ нишон медиҳад, бонкҳои тичоратӣ наметавонанд сараввал устувории молиявии худашонро таъмин ва сипас ҳиссаи бешро дар рушди ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар расонида бошанд.

Диаграммаи 1. – Ҳаҷми сармояи оинномавӣ барои ҳар яке аз сохторҳои навтаъсиси бонкҳои тиҷоратӣ, млн. сомонӣ

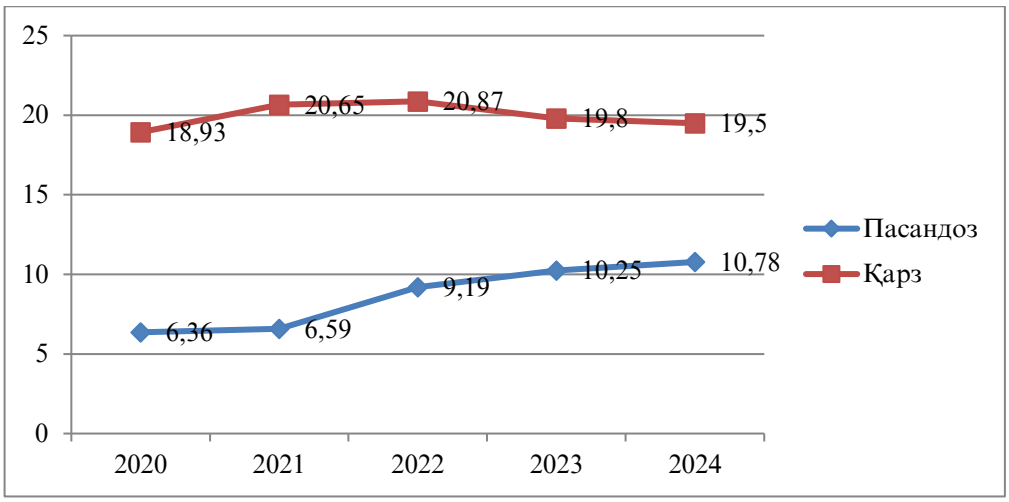

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси дастурамали №176-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ».

Доир ба масъалаи муҳим ва ҳамеша муаммодори ҷалби васеъи пасандозҳои аҳолӣ дар низоми бонкӣ, муҳаққиқон ва коршиносони сатҳҳои гуногун, аллакай назарияҳои махсуси худро иброз намудаанд, ки то ба ҳол дар ин шароити амалкунанда, боз ҳам тақвияти андеша ва чорабиниҳои навро ҷиҳати то андозае ҳалли роҳи мушкилотдори мавҷуда, бевосита тақозо менамояд. Вобаста ба хусусияти пасандозҳои аҳолӣ Авгонов Н.А. таҳқиқот гузаронида, чунин ишора менамояд, ки иқтидори захираҳои молиявии аҳолиро метавон ҳамчун пули нақди муваққатӣ ҳисоб кард, ки дар низоми бонкӣ ҳамчун амонат гузошта шудааст ва ба ин васила захираҳои бонкиро афзун мегардонад ва тавассути сохтори бонкӣ иқтисодиётро ба захираҳои қарзӣ таъмин месозад [1, с. 74], Тилабов Ё.Е. қайд мекунад, ки барои ҷалби пасандозҳои аҳолӣ ба бозори сармоявӣ, ташкили шабакаи васеи ташкилотҳои миёнарави молиявии бонкҳо ва фондҳои сармоягузор, ширкатҳои суғурта, фондҳои нафақа, ҷамъияти сохтмонҳо ва ғайра зарур аст. Лекин, аз рӯйи имконият ҳимоя ва ҳифзи онҳое, ки мехоҳанд маблағҳои худро бо арзиши саҳҳомӣ маблағгузорӣ намоянд, хело муҳим аст. Аз ҷумла бо роҳи муқаррар намудани қоидаҳои қатъии назорати давлатӣ аз болои корхонаҳое, ки онҳо барои ҷалби даромадҳои аҳолӣ омодаи талош мебошанд [9, с. 134].

Дар воқеъ, устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ аз ҷалби пасандозҳои аҳолӣ ниҳоят вобаст мебошад. Чун бонкҳои тиҷоратӣ аз аҳолӣ пасандозҳоро бо фоизҳои нисбатан паст ба меъёри қарз ҷалб намуда, боз баръакс ба нафарони ба пул эҳтиёҷдошта бо фоизҳои нисбат ба пасандоз баландтар ҳамчун қарз пешниҳод менамоянд, ки дар ин маврид вазифаи миёнарвавии бонкҳо маълум гашта, ба худ сатҳи мувофиқи даромадро таъмин месозанд. Бештар ба роҳ мондани амалиёти қарзӣ нисбат ба дигар амалиётҳо аз лиҳози фоизи баланд барои бонкҳои тиҷоратӣ афзалияти зиёд дорад. Ин аст, ки имрӯз дар бозорои бонкӣ бо мақсади зиёд намудани муштариён, рақобати тағйир додани меъёри фоизи ҷалби пасандоз дида мешавад ва худи ин ҷарраён барои муштариён бо мақсади интихоби бонки тиҷоратӣ, гузоштани пасандоз ва таъмини амнияту афзоиши сармоя имконияти беш медиҳад (диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. – Меъёри миёнавазни пасандоз ва қарзҳо дар низоми бонкии Тоҷикистон, фоиз

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [8]

Бевосита аз натиҷаи диаграммаи 2 маълум мегардад, ки меъёри фоизи пасандоз аз 6,36 фоизи соли 2020 ба 10,78 фоиз дар соли 2024 ва меъёри фоизи қарз аз 18,93 фоизи соли 2020 ба 19,5 фоиз дар соли 2024 расидааст, ки дар ин муддати 5 соли охир меъёри пасандоз 4,42 фоиз ва меъёри қарз 0,57 фоиз афзоиш ёфтааст. Албатта, чунин раванд, яъне баландгардии меъёри фоизи пасандоз ба ҳавасмандии беши аҳолӣ бо мақсади ба дигар самт равона накардани маблағҳои озод, гузоштани онҳо танҳо дар бонкҳои тиҷоратӣ ва ба афзоишёбии сармоя мусоидат намуда, аммо афзоиши сатҳи меъёри фоизи қарз боиси монеъи афзоиши қарздиҳии бонкӣ гашта, дар бадастовардани эътимоди зиёди аҳолию таъмини сатҳи даромади пайвастаи бонк мусоидат накарда, пайвастгарӣ риштаи муносибатҳои иқтисодӣ ва стратегии тарафайн нахоҳад буд.

Агар меъёри фоизи қарзҳоро дар солҳои 2021, ки 20,65 фоиз ва 2022, ки 20,87 фоиз мебошад, таҳлил намоем, мушоҳидаи он мегардад, ки сатҳи меъёри фоизи қарзҳо нисбат ба соли 2024 ба андозаи 1,15 ва 1,37 фоиз зиёд мебошад. Яке аз омилҳое, ки тавонист боиси баланд шудани сатҳи меъёри фоизи қарзҳо дар соли 2021 ва 2022, ки нисбат ба меъёри фоизи қарзии соли 2018 ба андозаи 1,94 фоиз зиёд мебошад, гардад, ин аз ҳисоби аз байн рафтани 5 адад бонк дар солҳои 2020 ва 2021 дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ин асос камшавии ҳаҷми захираҳои молиявии низоми бонкӣ ва норасо шудан ба бештар намудани ҳаҷм ва шумораи амалиётҳои фаъол, баланд гаштани меъёри фоизии қарзу боқи мондани вазъи нохуби саривақтии таъмин карда натавонистани талаботҳои қарзии аҳолии ба пул эҳтиёҷдошта мебошад.

Дар ин замина, бо мақсади раванди муносиби пасандозгузории аҳолӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи амонату пасандоз» [5] дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди татбиқ қарор дорад, ки мақсади асосии он таъмини саривақтии фаъолияти низоми суғуртаи амонату пасандоз ва баланд бардоштани эътимоди аҳолӣ нисбат ба низоми бонкӣ мебошад. Маҳз чунин раванди ҷубронпулии амонату пасандозҳои аҳолӣ имконияти онро медиҳад, ки дучоршавии бонкҳои тиҷоратӣ ба норасоии захираҳои молиявӣ ботадриҷ аз байн рафта, суботи муносиби бонкӣ дар шароитҳои дилхоҳи тағйирёбанда андозае устувор бошад.

Бонки милли Тоҷикистон дар низоми қонунгузории соҳавии хеш, амалиёти қабули пасандозҳоро дар фаъолияти тамоми бонкҳои тиҷоратӣ калидӣ арзёбӣ намудааст ва онҳоро мебояд, ки чунин амалиёти афзалиятдоштаро зиёдтар анҷом намуда бошанд. Чун бонкҳои тиҷоратӣ низ имрӯз дар масъалаи ҷалби пасандоз ва рушди он, марҳила ба марҳила қадамҳои устувор гузошта, нишондиҳандаҳои ҷалби онҳо сол то сол афзоиш ёфта истодааст (ҷадвали 1):

Ҷадвали 1. – Бақияи сандуқи пасандозии аҳолӣ дар бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	**Солҳо**						**Тағйирот, 2024/2014**
	2014	**2016**	**2018**	**2020**	**2022**	**2024**	
Бақияи пасандозҳои аҳолӣ, *млн. сомонӣ*	6 690	9 243	9 723	11 414	15 507	25 529	+18 839
Бо фоиз нисбат ба ММД	14,82	16,98	14,12	13,82	13,39	16,64	+1,82
Бо пули миллӣ, *млн. сомонӣ*	2 308	3 474	4 769	6 368	8 632	15 436	+13 128

Бо асъори хориҷӣ, *млн. сомонӣ*	4 382	5 768	4 954	5 045	6 874	10 093	+5 711
Амонатҳои шахсони ҳуқуқӣ, *млн. сомонӣ*	2 437	3 693	5 104	6 076	7 426	11 142	+8 705
Бо фоиз нисбат ба ММД	5,34	6,77	7,41	7,36	6,41	7,26	+1,92
Амонатҳои шахсони воқеӣ, *млн. сомонӣ*	4 253	5 550	4 619	5 338	8 081	14 387	+10 134
Бо фоиз нисбат ба ММД	9,32	10,18	6,70	6,46	6,98	9,37	+0,05

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон

Он нишондиҳандаҳои оморие, ки аз ҷониби муаллиф бо истифода аз ҳисоботҳои расмии худи мақомоти соҳавӣ мавриди таҳлил қарор гирифта аст, чунин собит месозанд, ки сол то сол ва бо дарки афзалиятҳои зиёди ҷалб ва гузоштани пасандоз дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ, дар ҳоли афзоиш қарор дорад. Ин аст, ки ҳаҷми умумии бақияи пасандозҳо аз 6 690 млн. сомонии соли 2014 ба 25 529 млн. сомонӣ дар соли 2025, ки 18 839 млн. сомонӣ ва нисбат ба ММД аз 14,82 фоиз ба 16,64 фоиз, ки 1,82 фоиз афзоиш, пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ аз 2 437 млн. сомонии соли 2014 ба 11 142 млн. сомонӣ дар соли 2024, ки 8 705 млн. сомонӣ ва нисбат ба ММД аз 5,34 фоиз ба 7,26 фоиз, ки 1,92 фоиз афзоиш, пасандозҳои шахсони воқеӣ аз 4 253 млн. сомонии соли 2014 ба 14 387 млн. сомонӣ дар соли 2024, ки 10 134 млн. сомонӣ ва нисбат ба ММД аз 9,32 фоиз ба 9,37, ки 0,05 фоиз афзоиш ба мушоҳида мерасад, ки ҷиҳати тақвияти ташаккули сандуқи пасандозии аҳолӣ дар низоми бонкӣ, чораҳои мушаххас аз ҷониби тарафҳои дахлдор татбиқ шуда истодаанд.

Ҳамзамон, новобаста ба тағйиротҳои баамаломада дар иқтисодиёти миллӣ, раванди ҷалби маблағҳои аҳолӣ ба сифати пасандоз дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ татбиқ шуда, нишондиҳандаҳои онро метавонем дар ҷадвалҳои зер вобаста ба ҳиссаи ҳар яке аз сохторҳои бонкҳои тиҷоратӣ ва минтақаҳои Тоҷикистон мушоҳида ва таҳлил намуда бошем(ҷадвали 2,3).

Ҷадвали 2. - Бақияи пасандозҳои аҳолӣ дар сохторҳои алоҳидаи бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Нишондиҳанда	**Солҳо**				**Тағйирот 2024/2021**
	2021	**2022**	**2023**	**2024**	
Бонкҳо	8 920	14 237	17 896	23 457	+14 537
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	-	-	18,74	32,86	+14,12
Ташкилотҳои маблағгузории хурд	1 177	1 174	1 452	1 941	+764
Ташкилотҳои қарзии исломӣ	61,29	79	94,21	97,17	+35,88

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон

Ҷадвали 3. – Бақияи пасандозҳои аҳолӣ дар низоми бонкдории ҳар яке аз минтақаҳои Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Нишондиҳанда	**Солҳо**				**Тағйирот 2024/2021**
	2021	**2022**	**2023**	**2024**	
ВМКБ	369,7	378	392,2	495,4	+125,6
НТҶ	384,5	502,4	610	954	+569,4
В. Хатлон	838,4	1 124,3	1,2	1 561,5	+723
В. Суғд	2 234	2 597,5	3,1	4 918,5	+2 684,4
Ш. Душанбе	6 332,4	10 905,4	14	17 600,3	+11 267,9

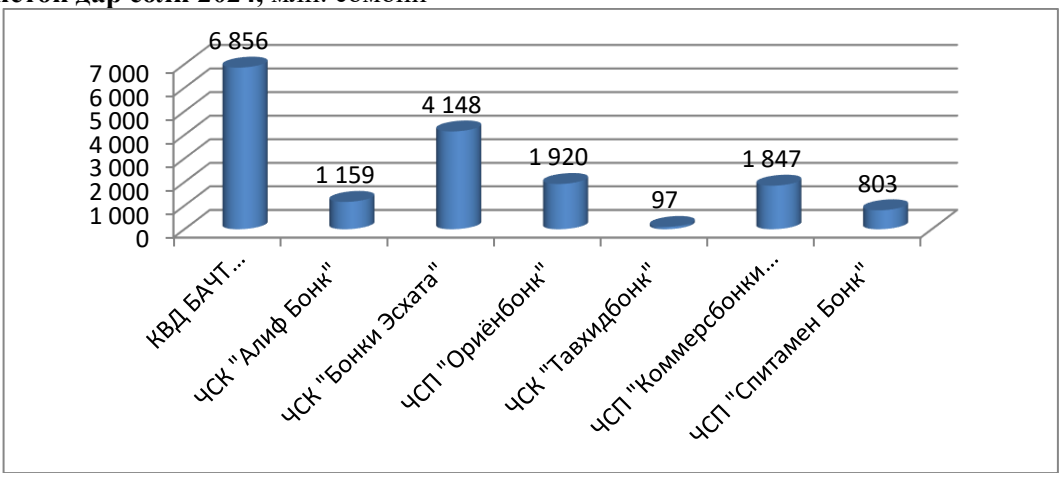
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон

Тибқи натиҷаҳои ҷадвали 2. чунин маълум мегардад, ки ҳаҷми бештари бақияи пасандозҳои аҳолӣ дар сохтори мақоми бонкдоштаи низоми бонкӣ мавҷуд буда, аз 8 920 млн. сомонӣ ё 87,80 фисади соли 2021 ба 23 457 млн. сомонӣ ё 91,88 фисад дар соли 2024, ки 14 537 млн. сомонӣ ё 4,08 фисад зиёд мебошад. Ҳаҷми бақияи пасандозҳои дигар сохторҳои низоми бонкӣ бошад аз 1 238 млн.

сомонӣ ё 12,18 фисади соли 2021 ба 2 071 млн. сомонӣ ё 8,11 фисад дар соли 2024 расида, 833 млн. сомонӣ афзоиш, вале дар ҳаҷми -4,07 фисад коҳиш ёфтааст. Вобаста ба ҷадвали 3. бошад, иброз карда мешавад, ки аз ҳаҷми умумии бақияи пасандозҳои соли 2021 дар ҳаҷми 6 332,4 млн. сомонӣ ё 62,32 фисад ва соли 2024 дар ҳаҷми 17 600,3 ё 68,94 фисад, ки афзоиш 11 267,9 млн. сомонӣ ё 6,62 фисад ба ш. Душанбе, ки дар ҷойи аввал, ба в. Суғд соли 2021 дар ҳаҷми 2 234 млн. сомонӣ ё 22 фисад ва соли 2024 дар ҳаҷми 4 918,5 ё 19,26, ки 2 684,5 млн. сомонӣ афзоиш, вале дар ҳаҷми -2,74 фисад коҳиш, ба в. Хатлон соли 2021 дар ҳаҷми 838,4 млн. сомонӣ ё 8,25 фисад ва соли 2024 дар ҳаҷми 1 561,5 ё 6,11 фисад, ки 723,1 млн. сомонӣ афзоиш, вале -2,14 фисад коҳиш ва ба дигар минтақаҳо дар ҳаҷму фисадҳои гуногуни дигар рост меоянд.

Имрӯз тибқи талаботи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ тамоми бонкҳои тиҷоратии амалкунанда, ба ҷалби пасандозҳои аҳолӣ машғул буда, нишондиҳандаҳои фаъолияти онҳо аз ҳисоботи худи онҳо ва БМТ маълум мебошад. Аммо бархе аз онҳо дар ин бозор фаъолияти назаррасро нисбат ба дигар бонкҳо нишон дода, ҳаҷми бештари бақияи сандуқи пасандозиро дар низоми бонкӣ ташкил медиҳанд (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. – Ҷалби пасандозҳои аҳолӣ аз ҷониби бархе аз бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон дар соли 2024, млн. сомонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи алоҳидаи ҳар яке аз бонкҳои болозикр

Агар соли 2024 ҳаҷми умумии бақияи сандуқи пасандозии аҳолӣ дар низоми бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон 25 529 млн. сомониро ташкил намуда бошад, пас ҳиссаи КВД БАҶТ «Амонатбонк» 6 856 млн. сомонӣ ё 26,85 фисад, яъне аз чор як ҳисса ва дар ҳаҷми 4,46 фисад нисбат ба ММД, ки аз ҳамаи бонкҳои тиҷоратӣ зиёдтар дар соли 2024 ҷалби пасандозро ба роҳ мондааст, ҳиссаи ҶСК «Бонки Эсхата» 4 148 млн. сомонӣ ё 16,24 фисад ва дар ҳаҷми 2,72 фоиз нисбат ба ММД, ки дар ҷойи дуюм ва ҳиссаи ҶСК «Ориёнбонк» 1 920 млн. сомонӣ ё 7,52 фоиз ва дар ҳаҷми 1,25 фоиз нисбат ба ММД. Ҳамингуна, аз диаграмма метавон ҳиссаи дигар бонкҳоро низ арзёбӣ намуд, ки саҳми ҳар яке аз онҳо дар низоми бонкии кишвар ва бахусус бозори пасандоз мушоҳида мегардад.

Шариф Раҳимзода бо таълифи нашрияҳои зиёди илмӣ дар ин масъала, чунин иброз медорад, ки рушд ва таъмини бардавоми фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ аз омилҳои зерин, ки ба бонк таъсири мусбат мерасонанд, вобаста мебошад: дастгирии бонкҳо аз ҷониби давлат, суғуртакунонии пасандозҳо ва рушди технологияҳои –иттилоотӣ [11, с. 441]. Ҳикматов У.С. ҷалби пасандозҳои аҳолиро саривақтӣ дониста, қайд мекунад, ки барои бонкҳои тиҷоратӣ пасандозҳо сарчашмаи асосии ҷалби -маблағгузорӣ барои амалӣ кардани фаъолияти худ ба ҳисоб мераванд [7, с. 176].
Нишондиҳандаҳои болозикри сандуқи пасандозиро агар ба бақияи сандуқи қарзӣ таҳлил намоем, мушоҳидаи он мегардад, ки тамоюли бақияи пасандозҳои аҳолӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ нисбат ба ҳаҷми бақияи қарзҳои додашуда зиёдтар мебошад (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. – Бақияи қарзҳои додашудаи бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон ба аҳолӣ, млн. сомонӣ

Солҳо	Ҳаҷми умумии қарз	Бо пули миллӣ	Бо асъори хориҷӣ

2020	10 882	6 287	4 594
	Бо фоиз нисбат ба ММД: 13,18%		
2021	11 970	8 008	3 961
	Бо фоиз нисбат ба ММД: 12,10%		
2022	13 577	9 716	3 861
	Бо фоиз нисбат ба ММД: 11,73%		
2023	17 842	15 619	5 758
	Бо фоиз нисбат ба ММД: 15,04%		
2024	21 377	15 619	5 758
	Бо фоиз нисбат ба ММД: 13,94%		
Т/т 2024/2020	+10 495, +0,76%	+9 332	+1 164

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои омориии Бонки миллии Тоҷикистон

Тибқи натиҷаҳои омори ҷадвали 4. маълум мегардад, ки қарз низ яке аз амалиётҳои калидии бонкҳои тиҷоратӣ дар баробари ҷалби пасандоз маҳсуб ёфта, дар таъмини сатҳи баланди даромади бонк бо мақсади дар сатҳи лозима нигоҳ доштани вазъи устуворӣ беназир мебошад. Ҳаҷми бақияи сандуқи қарзии бонкии кишвар аз 10 882 млн. сомонӣ ё 13,18 фисад нисбат ба ММД дар соли 2020 ба 21 377 млн. сомонӣ ё 13,94 фисад нисбат ба ММД дар соли 2024, ки 10 495 млн. сомонӣ ё 0,76 фисад нисбат ба ММД афзоиш ёфтааст. Дар солҳои 2021 ва 2022 нисбат ба соли 2020 коҳишёбии сатҳи сандуқи қарзии бонкҳои тиҷоратӣ нисбат ба ММД мушоҳида гашта, сабабгори он метавонад аз яктараф ин таъсири беморию коронавирус дар арсаи минтақаю ҷаҳон ба иқтисодиёти кишвари мо, ва аз тарафи дигар ин аз фаъолият бозмондани бархе аз бонкҳо ва дар заминаи ин мушкилот, зиёдшавии шикояти муштариёни худи он бонкҳо ва тарсу нобоварӣ гузоштан ба дигар аҳолӣ бо далели ғайрипардохтпазир гаштанашон бошанд. Аммо баъд аз соли 2022 ҳиссаи сандуқи қарзӣ нисбат ба ММД дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад, ки ин раванд бояд дар солҳои оянда боз ҳам афзоиш дода шуда, ҳаҷми бештари рушди иқтисодиёти миллӣ бо назардошти таҷрибаи кишварҳои хориҷа, мебояд аз маблағгузории қарзии бахши бонкӣ вобаста бошад. Ин аст, ки имрӯз вобаста ба беш доштани талаботи аҳолӣ ба хизматрасониҳои қарзӣ, ҳатто шаклҳои навини он аз ҷониби бархе аз бонкҳои алоҳида дар амал татбиқ мешаванд, ки худи ин татбиқшавӣ боз ҳам собитсозандаи ҳолати устуворию молиявии низоми бонкӣ мебошад. Чун ҷори намудани шакли дилхоҳи хизматрасониҳои навин, бидуни таъмини воситаҳои молиявӣ дар ин шароити кунунӣ самаранок набуда, бардавом дар бозори бонкӣ боқӣ намемонад.

Агар таҷрибаи хориҷаро назар андозем, чунин ҷараён мушоҳида мегардад, ки дар бархе аз кишварҳо, аниқтараш дар Ҳиндустон ҳиссаи қарзи бонкӣ дар ММД ба 76,7 фоиз, Покистон ба 48,6 фоиз, Қазоқистон ба 44,9 фоиз, вале дар Тоҷикистон ба 13,9 фоиз баробар мебошад. Дар кишварҳои номбурда, меъёри фоизи қарзи бонкӣ нисбат ба кишвари мо пасттар буда, барои аҳолӣ имкони зиёди гирифтанро медиҳад, ки дар ин асос манбаи марказии таъмини ММД, аз рушди бахши бонкии онҳо огаҳӣ медиҳад. Мушкилоти асосӣ дар кишвари мо ин фоизи пасти ҷалби пасандозҳо нисбат ба меъёри фоизи қарз мебошад, ки аксари аҳолӣ ҳавасманд ба ин самт нест ва дигар ин фоизи баланди қарзҳои додамешуда, ки аҳолӣ наметавонанд саривақт маблағи қарз ва фоизи бонкиро пардохт намоянд. Чун тағйиротҳои таъсиррасон дар иқтисодиёт зиёд ва номуайян буда, ба фаъолияти молиявии мизоҷу бонк таъсир мерасонанд.

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 1. ва ҷадвали 4.-ро агар аз лиҳози афзоиш таҳлил намуда бошем, пас чунин мушоҳида мегардад, ки сандуқи бақиявии ҳардуйи шакли хизматрасониҳо дар давоми солҳои охир афзоиш ёфта истодааст, аммо сандуқи бақияи пасандозӣ нисбат ба сандуқи бақияи қарзӣ зиёд ба чашм мерасад. Агар соли 2020 бақияи қарзҳои бонкҳои тиҷоратӣ дар дасти аҳолӣ 10 882 млн. сомонӣ ва дар соли 2024 ин раванд 21 377 млн. сомониро ташкил намуда бошад, пас дар соли 2020 бақияи пасандозҳои аҳолӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ 14 414 млн. сомонӣ ва дар соли 2024 бошад 25 529 млн. сомониро ташкил намудааст, ки ҳаҷми пасандоз дар соли 2020 нисбат ба ҳаҷми қарзҳо 3 532 млн. сомонӣ ва дар соли 2024 бошад 4 152 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст. Аз натиҷаи таҳлили бақияи пасандозҳо ва бақияи қарзҳо метавон чунин қайд намуд, ки бонкҳои тиҷоратиро мебояд, баҳри зиёд анҷом намудани амалиётҳои фаъол, сараввал ҳаҷми амалиётҳои ғайрифаъолро таҳким бахшида бошанд. Чун аз нишондиҳандаҳои омории низоми бонкии кишвар мушоҳида мегардад, ки бо назардошти ҷалби пасандозҳои як қисми аҳолӣ, ҳоло ҳам дар иқтисодиёт маблағҳои

зиёд дар дасти дигар қисми аҳолӣ мавҷуд мебошанд, ки ҳаҷмашон ҳатто аз ҳаҷми ҷалби пасандозҳои солонаи бонкҳои тиҷорати низ зиёдтар мебошанд (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. – Тамоюли ҳаҷми пулҳои захиравӣ ва ҳиссаи ҳар яке аз сохтори таркибии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Нишондиҳанда	Солҳо						Тағйирот, 2024/2014
	2014	2016	2018	2020	2022	2024	
Пулҳои захиравӣ	6 070	12 048	15 594	22 534	38 447	46 068	+39 998
Пули нақд дар муомилот	4 760	8 390	13 173	19 059	32 460	38 801	+34 041
Захираҳои бонк	1 244	3 465	2 026	2 127	5 156	6 040	+4 796
Захираҳои ҳатмӣ	417	484	600	366	742	1 237	+820
Суратҳисоби муросилотӣ	827	2 981	1 427	1 760	4 413	4 803	+3 976
Дигар пасандозҳо	67	193	394	1 348	831	1 227	+1 160

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои омориии Бонки миллии Тоҷикистон

Бо таҳлил аз ин нишондиҳандаҳо, метавон чунин арзёбӣ намуд, ки ташаккули ҳаҷми пулҳои захиравӣ дар БМТ аз ҷониби тамоми бонкҳои тиҷоратӣ, масъалаи муҳими низоми бонкдорӣ буда, дар рушди босуботи молиявии низоми бонкии кишвар таъсиргузор мебошад. Ин аст, ки ҳаҷми пулҳои захиравӣ аз 6 070 млн. сомонии соли 2014 ба 46 068 млн. сомонӣ дар соли 2024, ки 39 998 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст. Худи афзоишёбии мазкур, ин фаъолияти дурусти пасандозии бонкҳои тиҷоратиро исбот месозад, ки дар танзими давлатии бонкҳои тиҷоратӣ бо мақсади дар вазъи муътадил қарор додани ҳаҷми ҳаракати пулҳои нақд ва коҳиши сатҳи бекурбшавии пули миллиро нишон медиҳад. Аммо бо назардошти ин масири афзалиятдошта, ҳоло ҳам дар ҷамъият аз ҳаҷми пулҳое, ки бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун пасандоз ҷалб менамоянд, ҳаҷми пулҳои нақдӣ дар муомилотбуда зиёд мебошад. Чун агар дар соли 2020 бақияи пасандозҳои аҳолӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ 11 414 млн. сомониро ташкил намуда бошад, пас ҳаҷми пулҳои нақди дар муомилотбуда дар ин сол 19 059 млн. сомонӣ, ки 7 645 млн. сомонӣ ва дар соли 2024 ҳаҷми бақияи пасандозҳо 25 529 млн. сомонӣ ва ҳаҷми пулҳои нақди дар муомилотбуда 38 801 млн. сомонӣ, ки 13 272 млн. сомонӣ зиёд мебошанд. Агар бо истифода аз хизматрасониҳои навину эътимодбахш, бонкҳои тиҷоратӣ тавонанд маблағҳои боқимондаи бидуни пасандозгузории аҳолиро ба доираи сармояи бонк бо мақсади идораи босамари онҳо ворид гардонанд, пас устувории бонкҳои тиҷоратӣ дар симои ба сармоягузорӣ табдил намудани пасандозҳо аён гашта, боз ҳам метавонанд эътимод ва устувории хешро дар ҷомеа баланд бардошта бошанд.

Бо назардошти ба роҳ мондани таҳлилҳои амиқи илмӣ ва нишон додани вазъи бозори пасандозгузории аҳолӣ дар низоми бонкӣ, ҳамзамон баён гардидани таъсири мусбати ҷалби пасандозҳои аҳолӣ дар рушди устувори молиявии бонкҳои тиҷоратӣ, бархе аз роҳҳои зеринро бо мақсади татбиқ ва расидан ба сатҳи баланди сармоягузории дохилӣ аз ҳисоби этимоди зиёди аҳолӣ ба низоми бонкӣ ва ҷалби тамоми маблағҳои аз фаъолият дурмонда ё ба дигар самт равонагаштаи онҳо, пешниҳод менамоем:

- қабули на шумораи зиёди кормандон, балки кормандони соҳавии низоми бонкӣ, ки мактаби иқтисодиро гузаштаанд ва донандаи як ё ду забони хориҷӣ мебошанд;
- васеъ намудани сатҳи ҷаҳонбинии низоми бонкии кормандон, дар заминаи ҳар семоҳа вобаста ба шуъбаҳои дахлдор пурсиши санадҳои меъёриву ҳуқуқии амалкунанда;
- аз ҷониби ҳар як корманд вобаста ба шуъбаҳои худ, дар ҳар як шаш моҳ гузаронидани семинарҳои дохилаи бонк;
- ба роҳ мондани ҳамкориҳо байни бонкҳои муваффақ ва дар ин замина, равона намудани кормандон ҷиҳати омӯзиши таҷрибаи якдигар;
- бо соҳибкорони инфиродие, ки дар маҳалли бонк ба фаъолият машғул мебошанд, ҳар моҳ ҷамъ намудан ва фаҳмонидани афзалиятҳои гузоштани пасандоз дар бонкҳои тиҷоратӣ, дар мисоли мушаххас нишон додани сатҳи овардани даромади иловагӣ ва амнияти зиёди маблағҳои онҳо;
- пайваста ташкили рӯзи дарҳои кушод вобаста ба амалиёти пасандозӣ ва васеъ намудани сатҳи шиносоии табақаи дигари аҳолӣ ба хизматрасонии мазкур;
- ба ҷуз аз истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, боз ҳам дар маҳаллаҳои муайяни дурдасту камогоҳии аҳолӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ, гузоштани овезаҳои иттилоотӣ вобаста ба шаклҳои гузоштани пасандоз ва муҳлатҳои онҳо бо нишон додани сатҳи қабули меъёри мусбати пасандоз;

- баланд бардоштани ҳавасмандии фоизии муштарие, ки ҳар шаш моҳ ё сол каме ҳам бошад, сатҳи бақияи пасандозҳои муҳлатноки худро дар бонки дилҳоҳ афзоиш медиҳад;

- кам намудани сатҳи қарздиҳӣ ба шахсони тасодуфӣ ва роҳ надодан ба ҳолати норасоии молиявие, ки метавонад сатҳи муносиби пардохтпазирии бонкро дар назди пасандозгузорон аз байн барад;

- қарздиҳии бештари маблағҳои худӣ ва ҷалшдуа ба он соҳаҳо ё шахсоне, ки рушди фаъолият дар онҳо дида шуда, ҳамчун самти афзалиятдошта дар иқтисодиёти миллӣ арзёбӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, бо муҳим донистани ҷалби босуръати пасандозҳои аҳолӣ дар шароити навини иқтисодӣ ва таъсири мусбати он дар рушди сармояи ҳар яке аз бонкҳои тиҷоратӣ, чунин иброз менамоем, ки истифодаи саривақтии роҳҳои мушаххаси илмии пешниҳодгардида, заминаи ҳалли мушкилот дониста шуда, имкони онро дорад, ки дар баланд гаштани эътимоди иқтисодии аҳолӣ ба низоми бонкӣ, нақши калидии бонкҳои тиҷоратӣ ҷиҳати таъмини хариди интизориҳои аҳолӣ, афзоши қарздиҳии бонкӣ, коҳиш додани сатҳи бекорию истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ бо мақсадии таъмини бозорҳои дохила ба маҳсулоти ватанӣ, зиёд гаштани ҳаҷми буҷети давлатӣ, паст намудани сатҳи содироти ҳаҷми зиёди воситаҳои молиявӣ ба хориҷи кишвар, муайян шудани иқтидорҳои молиявии дохилаи истифоданашуда ва дар кам вобаст шудан аз сармоягузориҳои хориҷӣ боис гардад.

Адабиёт

1. Авгонов Н.А. Мукаммалгардонии равандҳои ҷалби пасандозҳои аҳолӣ ҳамчун иқтидори захираҳои сармоягузорӣ: дисс. доктори фалсафа (Ph.D): 05.09.00 / Н.А. Авгонов. – Душанбе, 2021. – 193 с.
2. Асосҳои сиёсати макропруденсиалии Бонки миллии Тоҷикисон. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №304 аз 9 октябри соли 2009 ва тағйиру иловаҳо ба он таҳти №95 аз 12 июли соли 2016.
3. Бонки миллии Тоҷикистон, www.nbt.tj. Омор, бахши монетарӣ, фоизи амонатҳо.
4. Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ». Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №304 аз 9 октябри соли 2009 ва тағйиру иловаҳо ба он таҳти №55 аз 24 майи соли 2022.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи амонату пасандозҳо». Аз 15.03.2023, № 1961
6. Ҷулиев М.Ҳ. Ҷанбаҳои ташкилию иқтисодии таъмини ҳамгироии рушди низоми бонкӣ бо бахшҳои иқтисодиёт дар Тоҷикистон: дисс. доктори фалсафа (Ph.D): 05.09.00 / М.Ҳ. Ҷулиев. – Душанбе, 2024. – 173 с.
7. Ҳикматов У.С. Саводнокии молиявӣ. Васоити таълимӣ / У.С. Ҳикматов. – Душанбе: “Аниса 95”, 2021. – 340 с.
8. Олимов У.М. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.07 / У.М. Олимов. – Душанбе, 2024. – 171 с.
9. Тилабов Ё.Е. Ташаккулёбии захираҳои сармоягузорӣ дар шароити норасоии пасандозҳои дохилӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.01 / Ё.Е. Тилабов. – Душанбе, 2019. – 156 с.
10. Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ (назария, методология, амалия): дисс. доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Ш.Қ. Хайрзода. – Душанбе, 2021. – 430 с.
11. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз (нашрир сеюм). Китоби дарсӣ / Раҳимзода Шариф. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2018. – 521 с.

Маълумот дар бораи муаллиф

Ҳаёзода Қиёмуддин Амонулло–доктори фалсафа (PhD), муаллими калони кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16.

Сведения об авторе

Хаёзода Киёмуддин Амонулло–доктор философии (PhD), старший преподаватель кафедры финансы и кредита Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16.

About the author

Hayozoda Qiyomuddin Amonullo–doctor of philosophy (PhD), senior lecturer of the department of finance and credit, Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarov street, 16.

УДК:339

МУНОСИБАТҲОИ АСЪОРӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Шарбатов С.С.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар шароити гузариш ба мносибатҳои пешрафтаи бозорӣ ва дар давраи дарозмуддат нигоҳ доштани он яке аз масъалаҳои асоие мебошад, ки ба он давлат ва дигар сохторҳои дахлдор аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд. Зеро ин масъала бевосита ба пурзур намудани захираҳои асъории давлат ва рушди ин гуна муносибатҳо вобастагии зиёд дорад. Аз ҳамин лиҳоз дар мақолаи мазкур масъалаҳои мубрами рушди амалиётҳои асъорӣ ва муносибатҳои асъорӣ дар сатҳҳои гуногун мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта аз тарафи муаллиф як қатор мушаххасот ошкору пешниҳод гардидааст. Илова бар ин дар мақолаи мазкур гуруҳбандии иштирокчиёни муносибатҳои асъорӣ, фаъолони пешбари ин масъал ва як қатор алоқамандиҳои дигар мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтаанд, ки инҳо метавонад ҳамчун навгонӣ дар мавзӯи мазкур бошанд.
Калидвожаҳо: Амалиётҳои асъорӣ, муносибатҳои асъорӣ, пули миллӣ, қурби пули миллӣ, муносибатҳои қарзӣ, фишангҳои сиёсати пулӣ, амалиётҳои ҳисоббаробаркунӣ.
Барои иқтибос: Шарбатов, С. С. Муносибатҳои асъорӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиёти миллӣ / С. С. Шарбатов, М. Н. Эмомов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 393-400.

ВАЛЮТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Шарбатов С.С.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотатция. В контексте перехода к развитым рыночным отношениям и их долгосрочного поддержания одним из главных вопросов, которому государство и другие соответствующие структуры придают первостепенное значение, является развитие валютных резервов государства и развитие таких отношений. Поэтому в данной статье анализируются и обсуждаются актуальные вопросы развития валютных операций и валютных отношений на различных уровнях, а также раскрывается и представляется ряд специфики. Кроме того, в статье анализируется и обсуждается группировка участников валютных отношений, ведущие игроки в этой области и ряд других взаимосвязей, которые можно считать новаторскими в данной тематике.
Ключевые слова: валютные операции, валютные отношения, национальная валюта, обменный курс, долговые отношения, рычаги денежно-кредитной политики, расчетные операции.

CURRENCY RELATIONS AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Sharbatov S.S.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In the context of the transition to developed market relations and their long-term maintenance, one of the key issues to which the state and other relevant structures attach primary importance is the development of the state's foreign exchange reserves and the development of such relations. Therefore, this article analyzes and discusses current issues in the development of foreign exchange transactions and foreign exchange relations at various levels, revealing and presenting a number of specific aspects. Furthermore, the article analyzes and discusses the grouping of participants in foreign exchange relations, the leading players in this area, and a number of other relationships that can be considered innovative in this area.
Keywords: foreign exchange transactions, foreign exchange relations, national currency, exchange rate, debt relations, monetary policy levers, settlement transactions.

Гузориши масъала. Дар қолаби равандҳои мураккаби иқтисодӣ ва рушди доимии он яке аз масъалаҳои асосие, ки дар ин муҳит аҳамияти меҳварӣ ва асосӣ дорад, ин муносибатҳои иқтисодии бо асъори хориҷӣ ифодаёфта ва захираҳои озоди асъории ба рушди иқтисодиёт мусоидаткунанда мебошад. Вобаста ба ин иброз доштан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ яке аз масъалаҳои асосие, ки бевосита дар равобити доимии ҷараёнҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ нақши калидӣ дорад, албатта муносибатҳои асъорӣ мебошад.

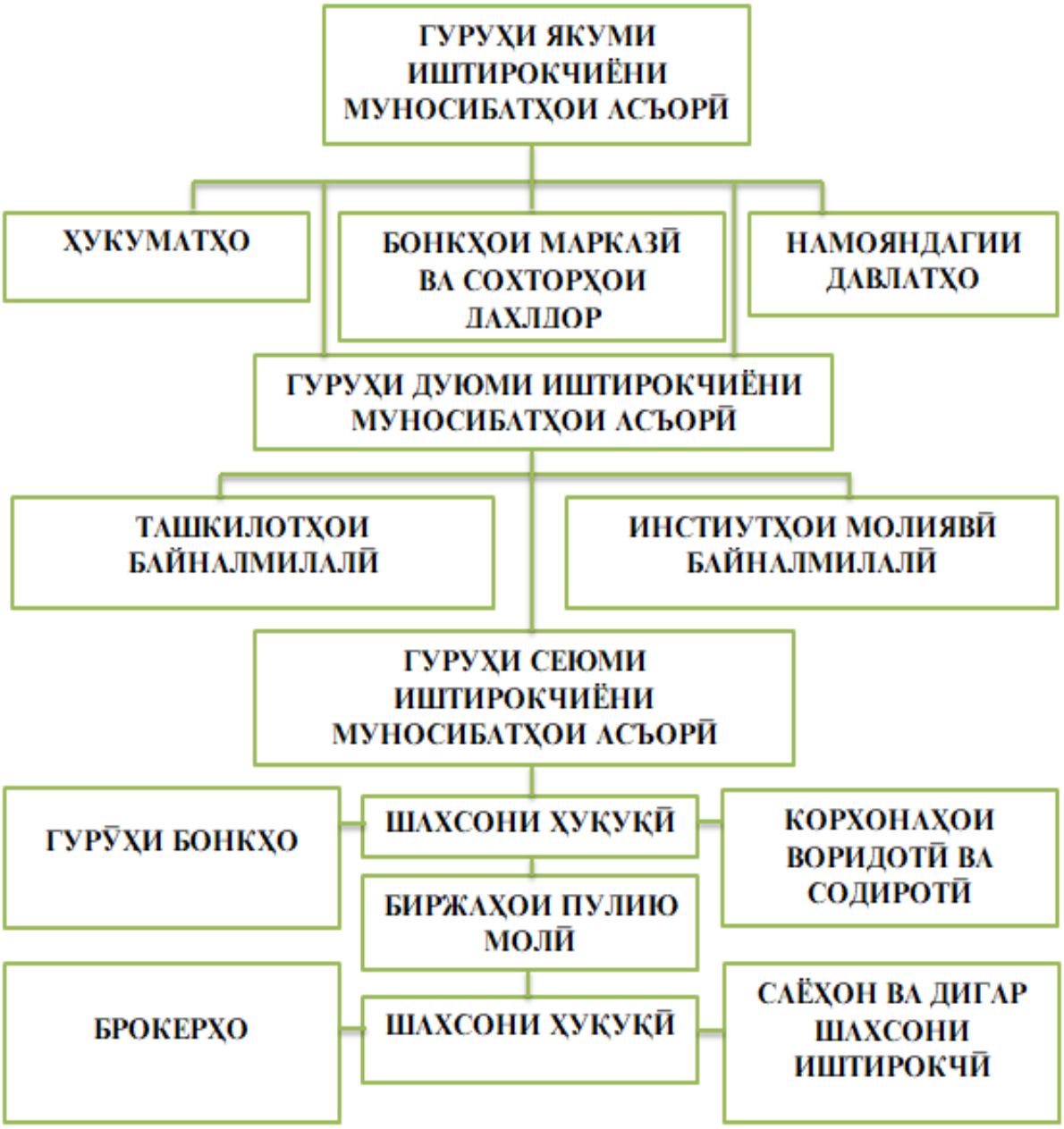
Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ Ш. Раҳимзода, Аҳадов И.Қ., Гончаренко Л.И., Малкова Ю. В., Полежарова Л. В., Тихонова А. В., Юмаев М.М., Махшулов С.Ҷ., Нурмаҳмадзода Ҷ.Нуралиев, С.Икромӣ, М. Ниёзов, М. Султонов. ва дигарон.

Мақсади мақола аз омӯзиши муносибатҳои асъорӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиёти миллӣ иборат аст.

Муҳтавои асосии мавод. Одатан дар сатҳи иқтисоди миллӣ ҳамча гуноа муносибатҳои асъорӣ ҳадди зиёд аз 80% хосияти иқтисодӣ ва тиҷоратӣ дошта онҳо низ дар мпешрафти иқтисодиёти ин ё он давлат нақши калидӣ мебозанд. Муносибатҳои асъорӣ воситаи асосии ташкили муҳит дар қолаби рушди иқтисодӣ ва густариш пайдо кардани равандҳои иқтисодӣ мебошад. Аз ин хотир зарурияти рушди муносибатҳои асъориро дар баррасии иқтисодиёт ҳамчун омили асосӣ ҳисоб намудан шарти зарурӣ мебошад. Аз ҳамин хотир муносибатҳои асоъориро дар сатҳи иқтисодӣ ва бозорҳои васеъи сармоя дар чанд ҷанба арзёбӣ намудан мумкин аст.. Бинобар ин зарурияти тақвияти рушди муносибатҳои асъорӣ як ҷараёни оддӣ набуда балки он раванҳои гуногуни иқтисодӣ ва ғайри иқтисодиро дар сатҳи муносибатҳои дохилию хориҷӣ дар бар мегирад.

Вобаста ба манбаҳо ҳаминро гуфтан зарур аст, ки тибқи он "...муносибатҳои асъорӣ ин муносибатҳои вобаста ба мубодилаи асъорҳо дар тиҷорати хориҷӣ, ҳамкории иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ, пешниҳод ва гирифтани қарзҳо дар хориҷа ва хариди асъори хориҷӣ ва дигар дороиҳои асъории хориҷӣ мебошанд"[10].

Дар ин муҳити тафсир ҳаминро кардан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои асосии ифодаи мантиқии асъори хориҷӣ ин роҳи ягонаи расидан ба ҳадафҳои рушд мебошад. Дар робита ба ин метавон иброз дошт, ки муносибатҳои асъорӣ дар шароити имрӯза фаротар аз равандҳои дар боло зикргардида мебошад. Зеро дар айни замон муносибатҳои асъорӣ асос ва рушд дар самти иқтисодиёт ва истеҳсолот маҳсуб меёбад. Бо ин мақсад бояд иброз дошт, ки чунин тамоил махсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳалаи руши иқтисодӣ ва густариши муносибатҳои тиҷоратии бурунмарзӣ қарор дорад ҳамчун масъалаи асосӣ маҳсуб меёбад. Арзёбӣ ва баҳодиҳии рушди муносибатҳои асъорӣ дар навбати аввал аз дипломати баланди байнидавлатӣ иборат бошад, дар навбати дигар аз гурӯҳи иштирокчиён вобастагии зиёд дорад. Вобаста ба ин мо гуруҳи иштирокчиёни муносибатҳои асъориро дар сатҳи зерин мукаммалан инъикос намудем (нигаред расми 1).

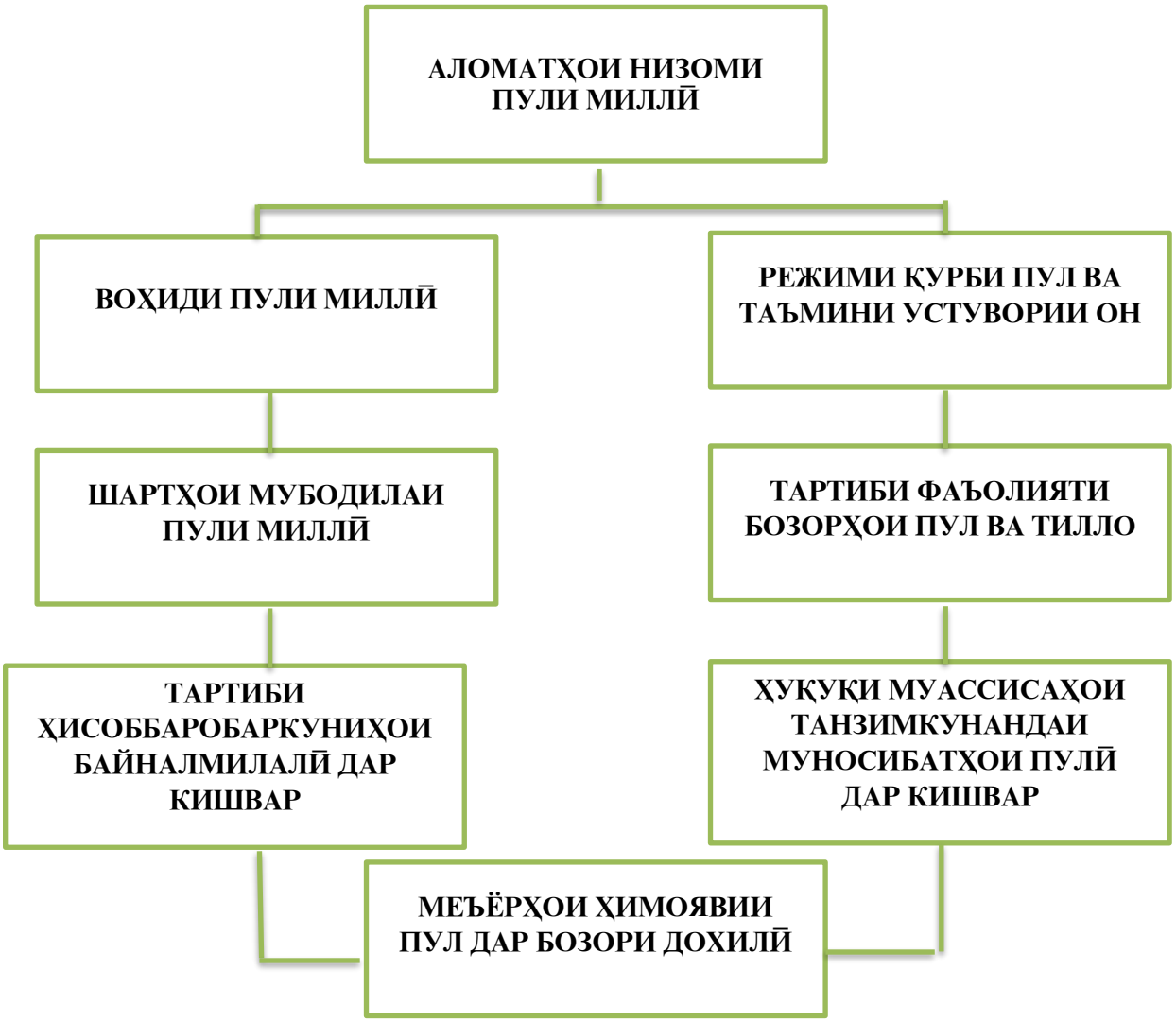

Расми 1 Гурӯҳи иштирокчиёни муносибатҳои асъорӣ
Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Дар рушди муносибатҳои асъорӣ ва танзими равандҳои он, ки асосҳои рушди иқтисодиро инъикос менамоянд, гуруҳи иштирокчиён дар ин масъала нақши калидӣ дошта ҳар яки он дар доираи вазифа ва салоҳиятҳои худ ба ин масъала диққати махсус медиҳад. Дар айни замон барои муаян кардани мавқеъ ва ҳиссаи иштирокчиёни бозори асъор гурӯҳбандии онҳо муҳим ва зарурӣ буда, роҳҳои фаъолгардонии онҳо низ муҳим ва зарур мебошад.

Дар тамои муносибатҳои муҳими ҷамъиятӣ давлат нақши калидӣ дошта қабл аз вобаст намудани шаклҳои нави ҳамкории барои пешрафти ҷомеа ва рушди иқтисод дар ин муҳит нақши калидӣ мебозад. Вобаста ба ин метавон гуфт, ки муносибатҳои асъории Ҷумҳурии Тоҷикистон қабл аз ташкили сохтор нави давлатдорӣ баъд аз соҳибистиқлолӣ дар солҳои 1991 вусъати нав пайдо намуд. Илова бар ин метавон гуфт, ки қабл аз ҷори намудани муомилоти пулӣ дар сатҳи иқтисодиёти давлат баъд аз соҳибистиқлолӣ муносибатҳои нави асъорӣ шакл гирифта буданд, ки дар ин муддат ҳатто имконияти бамуомилот баровардани пулӣ миллӣ вуҷуд надошт. Зеро маҳдудиятҳои иқтисодӣ ва зиёд будани шиддати хавфи сиёсӣ дар сатҳи давлат имкон намедод, ки давлат дар фикри ба муомилот баровардани пули миллӣ бошад, ҳатто гуфтан мумкин аст, ки дар ҳомон ҳамон замон зарурияти ҳамкорӣ барои танзими авзои иқтисодӣ, чопи пули миллӣ, азнавсозӣ

ва бакордарории корхонаҳои истеҳсолӣ, хароҷотҳои давлатӣ ва монанди инҳо зарурияти тақвияти ҳамкориро дар доираи ташкили муносибатҳои асъорӣ ба миён овард, ки ҳамаи ин заруриятҳо ислоҳоти ҷиддиро тақозо менамуд. Вобаста ба ин "...бо мақсади ҳалли масъалаҳои зикргардида ва суръатбахшӣ ба ислоҳоти иқтисодӣ зарур аст, ки ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо созмонҳои бонуфузи байналмилалии молиявӣ, аз қабили Хазинаи Байналмилалии Асъор, Бонки Ҷаҳонӣ, Бонки Осиёии Рушд, Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд ва Бонки Исломии Рушд идома ёбанд" [8.17] Заминҳои нави ҳамкори бо соззмонҳои молиявии ҷаҳонӣ ва минтақавӣ хосиятҳои нави муносибатҳои асъорӣ ва роҳ кушодан ба сиёсатҳои нави асъорӣ буд.

Расми 1. Аломатҳои асосии асосии танзимнамоӣ ва рушди низоми пули миллӣ
Сарчашма. Аз тарафи муаллиф сохта шудааст.

Дар сатҳи муносибатҳои иқтисодӣ гузариш ба шаклҳои нави ҳисоббаробаркуниҳои байналхалқӣ имкон медиҳад, мувозинатҳои асъори таъмин гардида омилҳои манфии алоқаманд бо асъор ва муносибатҳои асъорӣ дар сатҳи бехатар идора карда шаванд. Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки дар сатҳи баррасии муносибатҳои асъорӣ вобаста ба гурӯҳи ташкилкунандагони ин муносибатҳо корбарӣ намудан муҳим ва зррӣ мебошад. Агар дар марҳалаи аввали роҳи мувафақонаи ташкили муҳит барои муносибатҳои асъорӣ аз давлат ва бонки марказӣ оғоз гардад, рушди минбаъдаи он аз фаъолони ин муҳит сохторҳои давлдор ва шахсони алоҳида вобастагии зиёд дорад. Бо ин метавон гуфт, ки роҳҳои гусариши муносибаҳои асъориро аксар маврдӣ мо метавонем дар ду ҷанбаи асосӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор диҳем:

1. Муносибаҳои асъории давлат бо созмонҳо ва институтҳои молиявии бпйналхклӣ:
2. Муносибатҳоиҳои асъорӣ бо бонҳо, ташкилотҳои молиявию қарзии ғайрибонкӣ,ва шахсони воқеӣ .

Новобаста аз оне, ки дар сатҳи иқтисоди миллӣ муносибатҳои асъорӣ ва асъор ҳамчун омилҳои асоии рушди иқтисодиёт маҳсуб меёбанд, дар марҳалаи иптидоӣ ташаккули дурусти заминаҳои нави муомилоти пулӣ боиси дигар равандҳои марбут ба амалиётҳои асъорӣ ва муносибатҳои асъорӣ мегарданд. Аз ин лиҳоз метавон гуфт, ки дар заминаи бунёд ва танзими меърҳои муомилоти пулӣ рушди муносибатҳои асъориро низ таъмин кардан мумкин аст, ки он аз ҷузъҳои зерин иборат мебошанд. (нигар расми 3)

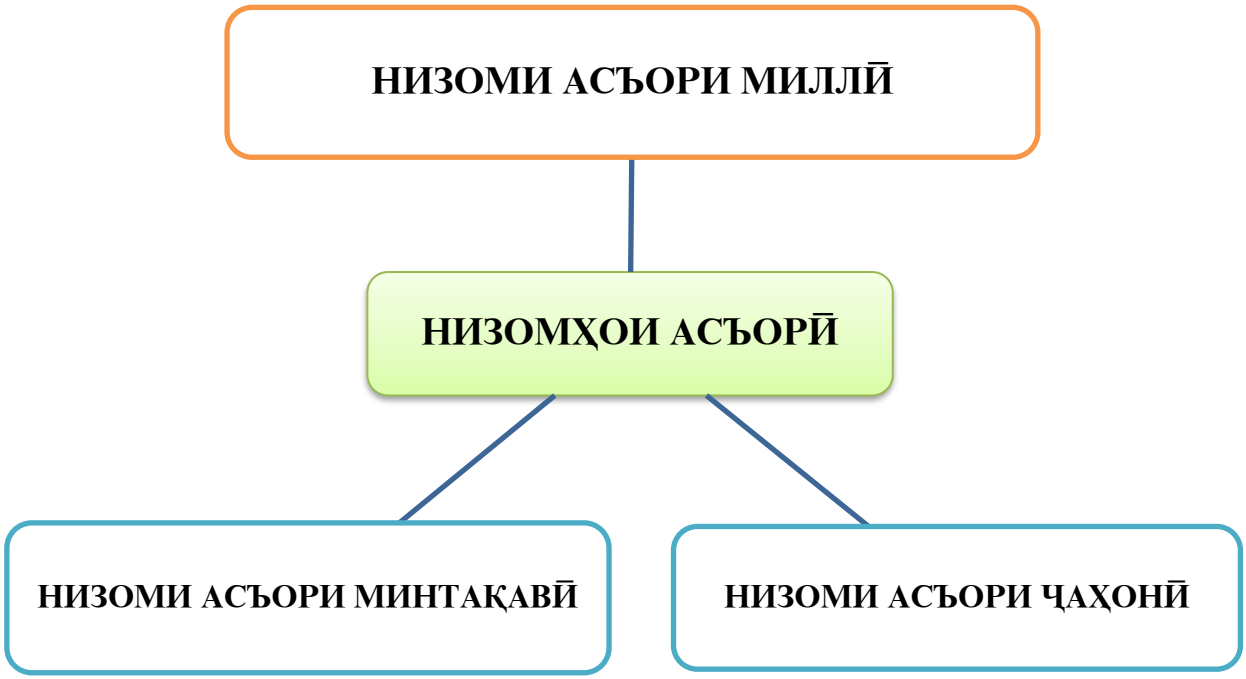
Дар рушди иқтисоди миллӣ ва бунёди заминаҳо - зерсохтҳои иқтисодӣ дар шароити имрӯза аз доштани низми мукаммали пулӣ вобастагии зиёд дорад[3.118]. Ҳамаи ин ба он боис мегардад, ки бунёди замина барои баромадан ба фазои кушоди асъорӣ замина фароҳам оварда шавад. Вобаста ба расми мазкур ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки роҳи ягонаи расидан ба муносибатҳои асъорӣ аломатҳои танзим ва нигоҳории мувозинатҳои пулӣ мебошад, ки ин ҷараёнҳо имкон медиҳанд роҳи ягонаи расидан баҳадафҳои баромадан ба муносибатҳои бурунмарзии асъорӣ мусоидат менамояд. Тавре аз расми мазкур бар меояд устуворӣ ва пойдории пули милӣ дар рушди иқтисодӣ ва фароҳам овардан як қатор шароитҳои алоқаманд, аз он вобаста аст, ки то кадом андоза он дар ҳамбастагӣ бо нишондиҳандаҳои рушд пешрафти иқтисодиро тахмин карда метавонад. Чи тавре, ки ас сарчашмаҳо маълум аст воҳиди пули миллӣ дар Тоҷикистон сомонӣ мебошад, ки онт бо як қатор меъёрҳои дигари ба он хос таркиб ёфтааст[4.182].

Дар иқтисодиёти имрӯза гуфтан мумкин ат, ки дар ҷангҳои асъорӣ ва нигоҳ доштани мувозинатҳои қурбӣ дар ҳар як давлат боназардошти манфиатҳои иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асоии мебошад, ки он дар меъёри режими қури пул ва устувории он асос ёфтааст. Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки таъмини усувории қурбюи пули милли боназардошти ҳисоб намудани манофеи иқтисодӯза яке аз масъала ҳои асосие мебошад, ки дар он салоҳияти давлат ва имкониятҳои боку ташкилотҳои ғайрибонкӣ назаррас мебошад.

Шартҳои мубодила ва тартиби фаъолияти бозори пул ва тилло низ якеа аз масъал аҳои асосӣ ва меҳварӣ дар амалиётҳои асъорӣ ва баромадан баромадан ба муҳити беруна мебошад. Аз ин лиҳоз иброз доштан зарур аст, ки роҳи ягонаи расида ба низомҳои нави асъорӣ ва рушди мубодилаи он дар иқтисодиёт бевосита аз устуории пули миллӣ шароит ва шартҳои муболила ва имкониятҳои бозори пулу тилло вобаста мебошад.

Тарти ҳисоббаробаркунӣ дар кишвар низ яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки дар он раванҳои дурусти мубодилаи иқтисодию тиҷоратӣ нақши калидӣ доранд ва инҳо имкон медиҳанд, дар сатҳи доимӣ гаштани равандҳои нави иқтисодию тиҷоратӣ муносибатҳои нави асъорӣ ба роҳ монда шуда имкониятҳои минбаъдаи рушд таъмин карда шаванд. Иловатан метавон гуфти ки пешрафти тамоми соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа дар сатҳи истеҳсолот ва соҳибкорӣ муҳим ва зарурӣ мебошад.

Дар арзёбӣ ва баррасии равандҳои ташкили муҳити соҳибкорӣ ва таъсири он ба сатҳи рушди иқтисодиёти миллӣ гуфтан мумкин аст, ки иқтисодиёт дар ҳамон ҳолате ноустувор мегардад, ки "...агар пули миллии он бинобар таварруми баланд ва ноустуворӣ дар бозорҳои молиявии байналмилалӣ барои пасандозҳо номувофиқ бошад, ки дар ниҳоят боиси фирори сармоя ба хориҷа бо норасоии шадиди сармоягузорӣ дар иқтисоди дохилӣ мегардад"[2.23]. Ҳамзамон бо ин метавон гуфт, ки шаклҳои далатию ҳуқуқии муносибатҳои асъорӣ дар сатҳи байналмилалӣ вобаста ба муносибатҳои пулӣ низоми асъорӣ мебошад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ дар баробари дигар масъалаҳои муҳими иқтисодӣ, ки онҳо хосияти маҳсуси ташаккули муносибатҳои иқтисодиро доро мебошанд, низомҳои асъорӣ пайвасткунанда ва рушдиҳандаи муносибатҳои асъорӣ вобаста ба сатҳи фарогирӣ аз нуқтаи назари маҳаллӣ минтақвӣ ва ҷаҳониро доро мебошанд. Илова бар ин низомҳои асъорӣ метавонанд, роҳи ягонаи дуруст ва самараноки расидан ба муносибатҳои асъорӣ бошанд. Дар ҳамин замина вобаста ба фосилаи идорашавандагии низоми асъорҳои асъорӣ дар иқтисодиёти имрӯз якчанд низомҳои асъорӣ дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки ҷараён дар сатҳи омилӣ ба таври зерин инъикос гардидааст. (нигар расми 2)

Расми 2. Ташаккулёбии низомҳои асъорӣ дар сатҳи муносибатҳои асъорӣ
Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Низомҳои асъорӣ дар иқтисодиёт равандӣ мураккаб буда он ифодаи равобити доимии муносибатҳои асъорӣ дар сатҳи иқтисодиёт дар сатҳи маҳал минтақа ва ҷаҳонӣ мебошад. Вобаста ба ин дар пешрафти иқтисодиёт дар сатҳи ҷаҳонӣ, ки он бо муносибатҳои асъорӣ ва асъор ифода меёбанд муҳим ва зарурӣ мебошад. Ин заруриятро ба инобат гирифта олимон ва коршиносони соҳа низ онро дар самт ва равияҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Вобаста ба масъалаи мазкур олими тоҷик Шари Раҳимзода чунин қайд намудааст, ки "... пешрафти савдои байналмилалӣ зарурияти интихобу истифодаи пули ҷаҳонӣ ё ба таври дигар асъори ҷаҳониро ба миён овард. Ва ҳамин масъала дар навбати худ зарурияти ташкили низоми асъорӣғбозори асъор, қабулу истифодаи қоидаҳои ягонаи табдили асъор, таъмини устувории курбӣ он ва ҳалли масъалаҳои ба он алоқамандро талаб кард"[7.449].

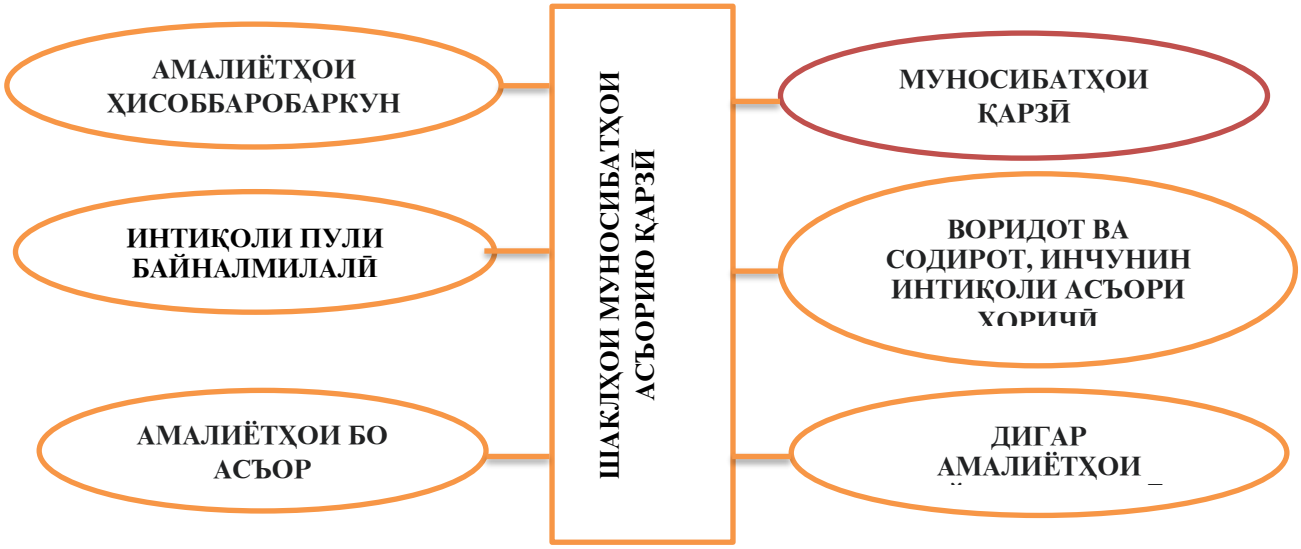
Гуфтан мумкин аст, ки низоми асъори миллӣ дар шароит имрӯза ба он ифода мебод, ки дар дохили давлат вобаста ба талабот ва қонугузориҳои миллӣ ин ҷараён дар кадом сатҳ амалӣ мегардад ва ин чигуна имкониятҳоро ҳамчун заминаи ташаккул барои гардиши асъор ва муносибатҳои асъорӣ ба вуҷуд меоварад. Дар низоми асъори миллӣ усутвории курб, қобилияти харидории он ва як қатор масъалаҳои дигар ба он боис гарди, ки замина барои ташкили муҳит ҷиҳати баромадан ба бозорҳои дигар фароҳам оварда шавад. Қайд кардан зарур аст, ки бозорҳои асъорӣ ба миқдор ва намудҳои гуногуни асъорӣ ва тартиби гузаронидан ва иҷрои амалиёт фарқ мекунанд[1.125].

Дар ҳамин заминаҳо гуфтан мумкин аст, ки низоми асъории миллӣ (НАМ) ба маҷмӯи усулҳо, афзорҳои вобаста ва мақомоти миллӣ ишора мекунад, ки тартиби мушаххаси ҳисоббаробаркуниҳои пулиро байни давлати муайян ва дигар кишварҳо амалӣ мекунанд. "...Дар марҳалаҳои аввал низомҳои асъории миллӣ ба вуҷуд омада он низомҳои нав ва мушобеҳро ба вуҷуд овард. Ин низом дар айни замон низоми пулии кишвар буданд, ки бар асоси қонунгузории миллӣ, вале дар бар гирифтани ҳуқуқи байналмилалӣ буданд. СИМ бо танзими худ дар дохили худи давлат, тавассути системаи чораҳое, ки табдилпазирии пули миллиро, шароити фаъолияти бозорҳои дохилии асъори хориҷӣ ва тилло, шаклҳои ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ ва режими маҳдудиятҳои асъориро муайян мекунанд, тавсиф мешавад"[10]. Вобаста ба сатҳи рушди иқтисодӣ ва муносибатҳои байналмилалии иқтисодӣ, низоми асъории миллӣ аз ҳудуди як давлат берун мерафт ва бо ин васила ба пайдоиши низомҳои асъории ҷаҳонӣ ва минтақавӣ мусоидат мекард.

Системаи асъории минтақавӣ шакли ташкилӣ ва иқтисодии муносибатҳо байни гурӯҳи мушаххаси кишварҳо дар соҳаи асъорӣ мебошад, ки дар созишномаҳои минтақавӣ муқаррар шудааст. Дар ҳоле ки системаҳои пулии миллӣ аз ҷониби мақомоти миллӣ (бонки марказӣ ё

вазорати молияи кишвари мушаххас) танзим карда мешаванд, IMS ва RMS аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ (ХБА ва Бонки марказии Аврупо) танзим карда мешаванд.

Иловатан ишора гардидаат, ки "... низоми пулии ҷаҳонӣ механизмест, ки иқтисодиёти миллии алоҳидаро ба як иқтисоди ягонаи ҷаҳонӣ мепайвандад. Асоси ҳуқуқии низоми пулии ҷаҳонӣ созишномаҳои байналмилалӣ, шартномаҳо ва санадҳои дуҷониба ва бисёрҷониба мебошанд. Ҳадафи асосии низоми пулии ҷаҳонӣ ин миёнаравии самараноки ҳаракати молҳо, сармоя ва хизматрасонӣ тавассути ташкили ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ ва пардохтҳо барои содирот ва воридот ва фароҳам овардани шароити мусоид дар муносибатҳо байни кишварҳои алоҳида барои рушди тақсимоти байналмилалии меҳнат мебошад. Дар сатҳи муносибатҳои асъорӣ вобаста ба шакли муносибатҳ, дараҷаи рушди онҳо ва дар ҳамин замина тақвияти равандҳои ҳамкорӣ мо ҷанбаҳои институтсионалии муносибатҳои асъориро муаян карда сохтор ва шакли суратгирии онҳоро дар сатҳи ҳамкориҳо таҳлилу баррасӣ намудем. Вобаста ба ин метавон гуфт, ки иштирок дар муносибатҳои асъорӣ як қатор бартариятҳои иқтисодӣ ва равобити тиҷоратию ҳамкорӣ дар арсаҳои гуногунро тақозо менамояд. Воаста ба ин мо низоми нави муносибатҳои ҳамкориро дар сатҳи амалиёт ва хизматрасониҳои бо асъори хориҷӣ ифодаёфта мавриди таҳлил ва баррасӣ додем.

Расми 4. Сохт ва шаклҳои муносибатҳои асъорию қарзӣ дар равобити иқтисодӣ
Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Вобаста ба маълумотҳои расми 4 ҳаминро қайд кардан мумкин аст, ки тамоюлҳои мураккаби амалиётҳои асъорӣ ва муносибатҳои асъорӣ дар доираи шаклҳои муаян муҳим буда, онҳо метавона асос барои гуногуншаклии муносибатҳои асъорӣ бошанд Аз ин хотир мо ҷанбаҳои институтсионалии шаклҳои муносибатҳои асъориро баррасӣ намуда онро дар доираи маълумотҳои мавҷуд ав адабиётҳои илмӣ ба 6 шакли муаян тақсимбандӣ намудем. Аз шакли аввали муносибатҳои асъори, ки он амалиёти ҳисоббаробаркуниро дар бар мегирад, асоси иқтисодӣ дошта он равобитҳои доимии ҳисоббаробаркуниро дар шаклҳои муаян ҳамкории гуногунҷанба ифода менамояд. Ҳамчунин гуфтан мумкин аст, ки ҷанбаи дигари ин муносибатҳоиро муносибатҳои қарзӣ ташкил медиҳад, ки он бевосита метаонад асоси асъорӣ ва ғайри асъорӣ бошад. Зеро яке аз механизмҳои асосие, ки бевосита муносибатҳои асъориро дар фаолиятҳои муаян инъикос менамояд, албатта ин муносибатҳои қарзӣ мебошад ва ин ҳам хосияти дохилӣ дорад ва ҳам хосияти байналмилалӣ.

Дар дигар тараф яке аз шаклҳои маъмули муносибатҳои асъорӣ, ки шояд он имрӯз хосияти худро дигаргун намудааст, ин амалиёти интиқолӣ интиқолӣ мебошад, ки бидуни кушодани суратҳисобҳои бонкӣ ва тассути суратҳисобҳои бонкӣ дар шакли сармоя ва дигар воситаҳои бо асъор ифодаёта амалӣ карда мешавад ва пайвастагии он низ ба малиётҳои содиротӣ ва воридотӣ ногусастанӣ мебошад. Дар ҳамин замина қайд кардан зарур аст, ки содирот ва воридоти яке аз қисматҳои асосӣ ва рушдёбандаи муносибатҳои асъорӣ дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад. Амалиёт бо асъори хориҷӣ ва дигар амалиётҳои ғайритиҷоратии бо асъори хориҷӣ асосёфта яке аз масъалаҳои асоие мебошад, ки ба он аҳамияти такмилдиҳӣ дар муносибатҳои асъорӣ дода мешавад.

Барои тақвияти муносибатҳои асъорӣ ва дар ҳамин замина баланд баардоштани самараи иқтисодии он зарурияти андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад ё ин масъалаҳо тақвият ва самараи иқтисодии муносибатҳои асъориро баланд менамояд:

1. Ташкили муҳити ҳамкорӣ ва ҳамигироии иқтисодию тиҷоратӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва дар ҳамин замина ҷалби сармоями хориҷӣ ба давлат;
2. Фароҳам овардани имкониятҳои сармоягузорӣ ва ҷалби сармоя ба бахшҳои воқеии қаблан истифоданагаардида, махсусан тақвияти канданиҳои фоиданок[3.118];
3. Азоиши бемаҳдуди ҳиссаи содирот ва дар ҳамин замина додани имконият ба истеҳсолкунандагони дохилӣ;
4. Баланд бардошштани самари ҳамкорӣ бо институтҳои молиявию қарзии байналхалқи ва дар заминаи робитаҳои тиҷоратӣ афзоиш додани амалиётҳои асъорӣ;
5. Афзалиятдиҳқаҳои иимконияти сармоягузоришаванда[6.169] ва ғ.

Ҳамаи масъалаҳои дар боло зикргардида дар доираи сиёсати пулию қарзӣ ҳалу фасл карда мешавад. “...Самтҳои асосии сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи моддаҳои 4 ва 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” таҳия гардида, самтҳои асосии сиёсати пулию қарзӣ ва асъории давлат, истифодаи босамари фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ ва рушди муътадили нишондиҳандаҳои пулӣ барои расидан ба мақсади асосии нигоҳдории сатҳи муътадили нархҳо дар соли оянда муайян менамояд [9].”

Адабиёт

1. Аҳадов, И. Қ. Модели устувории фаъолияти бонкӣ ва самаранокии дороиҳо / И. Қ. Аҳадов, Р. Ш. Саераева // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. – No. 2(52). – EDN MQRUIN.
2. Гончаренко Л. И., Малкова Ю. В., Полежарова Л. В., Тихонова А. В., Юмаев М. М. Об Основных направлениях налоговой политики на 2022 год и на период 2023–2024 годов. Экономика. Налоги. Право. 2022;15(1):23–34.
3. Махшулов С.Ҷ. Хусусиятҳои хосси ташаккули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон / С.Ҷ. Махшулов / [Матн]. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 6-1. С. 118.
4. Махшулов, С. Ҷ. Рушди низоми бонкӣ ва муносибатҳои қарзӣ дар шароити муосир / С. Ҷ. Махшулов, Ҷ. Р. Сандалов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 10-1. – P. 182-190. – EDN PGZAVX.
5. Махшулов С.Ҷ . Таъмини бехатарии низоми қарздиҳӣ дар шароити муосир. / С.Ҷ.Махшулов, И.Қ. Ҷумаев / [Матн]. Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 4-2 (34). С. 74.
6. Махшулов, С. Ҷ. Устувории молиявии низоми бонкӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёт / С. Ҷ. Махшулов, М. Ҳ. Ҷулиев, З. А. Ҷиҳонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 1(30). – P. 169-176. – EDN FDHVDW.
7. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз (нашри дуюм) / Ш. Раҳимзода // – Душанбе : Эр-граф, 2009. – 449 р. – ISBN 978-99947-42-05-2. – EDN FSLCAC.
8. Ҷ.Нурмаҳмадзода, Ҷ.Нуралиев, С.Икромӣ, М. Ниёзов, М. Султонов. Рушди низоми бонкӣ дар 25 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: «Вектор принт»,2016.Саҳ 17
9. Манбаи электронӣ file:///C:/Users (санаи мурочиат 21.12.2025)
10. Маълумотҳои электронӣ. https://nbt.tj/tj/monetary_policy/projection.php (мурочиат 12.01.25)

Маълумот дар бораи муаллиф

Шарбатов Сорбон Сулаймонович–Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ассистенти кафедраи фаъолияти бонкӣ. Суроға: 734067, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Нахимов, 64/14.

Сведения об авторе

Шарбатов Сорбон Сулаймонович-Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры банковского дела. Адрес: 734067, г.Душанбе, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14.

About the author

Sharbatov Sorbon Sulaimonovich-Tajik State University of Finance and Economics, assistant at the Department of Banking. Address: 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Nakhimova street, 64/14.

УДК: 336

АСОСҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ИНСТИУТСИОНАЛИИ ИДОРАКУНИИ ПУЛИ НАҚД ВА РОҲҲОИ ТАЪМИНИ САМАРАИ ИҚТИСОДИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Ҷиҳонов С.А.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Пул ҳамчун воситаи муомил дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ нақши калидӣ дошта идораи босамарӣ он таъминкунандаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Бо ҳамин мақсад ҷанбаҳои институтсионалии идоракунии пули нақд дар таркиби сиёсати пулию қарзӣ яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки мо дар мақолаи илмии худ ин масъаларо мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем. Илова бар ин дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодии ҳаҷми пули дар муомилотбударо дар сатҳи арегатҳои пулӣ мавриди таҳлил қарор додем. Ҳамчун асосҳои иқтисодӣ ва институтсионалии сатҳи монетизатсияи иқтисодиро дар алоқаманддӣ бо суръати рушди иқтисодӣ таҳлил намуда роҳҳои боз ҳам босамар гардонидани ин масъаларо таҳқиқ намудем. Ҳамчун дар мақолаи мазкур таъсир ва алоқамандии ҳаҷми пулро аз нуқтаи назари таъсири омилҳои манфӣ ва мусбӣ баррасӣ намудем.

Калидвожаҳо: Ҳаҷми пули дармуолимлотбуд, агрегатҳои пулӣ, рушди иқтисодӣ, монетизатсияи иқтисодӣ, суръати гардиши пул, бехатарии иқтисодӣ, бахши воқеии иқтисодиёт, сиёсати пулию қарзӣ.

Барои иқтибос: Ҷиҳонов, С. А. Асосҳои иқтисодӣ ва институтсионалии идоракунии пули нақд ва роҳҳои таъмини самараи иқтисодии он дар шароити муосир / Н. М. Қарахонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 401-407.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ НАЛИЧНЫМИ СРЕДСТВАМИ И ПУТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Джихонов С.А.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Деньги как средство обмена играют ключевую роль в социально-экономической жизни, а их эффективное управление обеспечивает социально-экономическое развитие. В связи с этим институциональные аспекты управления наличными средствами в структуре денежно-кредитной политики являются одним из главных вопросов, которые мы проанализировали и рассмотрели в нашей научной статье. Кроме того, в данной статье мы проанализировали социально-экономические аспекты объема денежных средств в обращении на уровне денежных агрегатов. Мы проанализировали экономические и институциональные основы уровня монетизации экономики в связи с темпами экономического роста и исследовали пути повышения эффективности этого вопроса. Как и в данной статье, мы рассмотрели влияние и взаимосвязь объема денежных средств с точки зрения воздействия негативных и позитивных факторов.

Ключевые слова. Объём денежных средств в обращении, денежные агрегаты, экономический рост, монетизация экономики, скорость денежного обращения, экономическая безопасность, реальный сектор экономики, денежно-кредитная политика.

ECONOMIC AND INSTITUTIONAL FOUNDATIONS FOR CASH MANAGEMENT AND WAYS TO ENSURE ITS ECONOMIC EFFICIENCY IN MODERN CONDITIONS

Jihonov S.A.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. Money, as a medium of exchange, plays a key role in socioeconomic life, and its effective management ensures socioeconomic development. Therefore, the institutional aspects of cash management within the framework of monetary policy are one of the key issues we analyzed and addressed in our research article. Furthermore, in this article, we analyzed the socioeconomic aspects of the volume of money in circulation at the level of monetary aggregates. We analyzed the economic and institutional foundations of the level of monetization of the economy in relation to economic growth rates and explored ways to improve this efficiency. As in that article, we examined the influence and interrelationship of cash volume in terms of the impact of negative and positive factors.

Keywords. Volume of money in circulation, monetary aggregates, economic growth, monetization of the economy, velocity of money circulation, economic security, real sector of the economy, monetary policy.

Гузориши масъала. Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар сатҳи низоми бонкӣ ба он аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд, ин истифодаи воситаҳои пулӣ ва сарчашмаҳои ташаккулёбии маблағҳои пулӣ мебошад. Илова бар ин ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки суръати гардиши воситаҳои пулӣ яке аз омилҳои самараноке мебошад, ки тавассути он суръати рушди иқтисоди баланд ва сатҳи самари иқтисодӣ баланд барошта мешавад. Танзими воситаҳои пулӣ яке аз омилҳои самарнок пеш бурдани равандҳои иқтисодӣ дар асоси пешниҳоди ҳаҷми воситаҳои пулӣ пулӣ ва ҳаҷми пул мебошад. Новобаста аз оне, ки дар иқтисодиёт раванди муносибатҳои пулӣ аз сатҳи иқтисодиёти оилаҳо оғоз меёбад, ҳаҷми он дар таркиби нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ аосӣ ва зарурӣ меббошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба таҳқиқоти мазкур муаллиф аз таҳлилҳои муҳаққиқон аз қабили Шариф Раҳимзода, Иброҳими Ҳ.Ҳ., Махшулов С.Ҷ., Амирзода С.А., Миршарифзода Э.Қ., Давлатов Ҳ.Ҷ., Одилов М.А. ва дигарон истифода намудааст.

Мақсади мақола омӯзиши асосҳои иқтисодӣ ва инстиутсионалии идоракунии пули нақд ва роҳҳои таъмини самараи иқтисодии он дар шароити муосир мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Вобаста ба ин чунин пешниҳод шудааст, ки "...ҳаҷмӣ пул яке аз нишондиҳандаҳоҳои муҳими муомилоти пулӣ буда, аз ҷамъи пулҳои нақдию ғайринақдӣ ва ўҳдадориҳои молиявӣ иборат мебошад" [8.94]. Воқеан ҳаҷми пул дар сатҳи муносибатҳои иқтисодӣ метавонанд ҳамхосиятҳои иқтисодӣ ва ҳам зосиятҳои иқтисоӣ дар сатҳи тамоюлҳои мусбат ва манфӣ дошта бошад. Бинобар ин идора дурусти он метавонад натиҷаи воқеии сатҳи иқтисодиётро аз нуқтаи назари омилҳои ба рушд нигаронидашуда дигаргун намояд. Ҳамчунин гуфтан мумкин аст, ки дар таҷриба иқтисодӣ ба ҳамҷми пул меттавонад омилҳои зиёд ва ҳамчунин ҳаҷми пул метавонад ба як қатор омилҳо таъсир расонад. Вобаста аз ин вазъи макроиқтисодии давлат ва рушди доимии он аз ҳаракати дуруст ва самарноки муомилоти пулӣ ва пайваста будани он вобастагии зиёд дорад. Бо ин восита мо метавонем барои идораи дурусти воситаҳои пулӣ гурӯҳи омилҳоеро, ки метавонанд хосияти иқтисодӣ дошта бошанд таҳқиқ намоем. Зеро дар муомилоти пулӣ барзиёдии пули дармуомилотбуда бидуни банақшагирии дуруст вобаста ба таъсри омилӣ ё сатҳи иқтисодӣ метавонанд боиси ба миён омадани як қатор мушкилотҳо гарддад. Аз ин хотир танзими муомилоти пулӣ дар сатҳи иқтисодиёт боиси таъмини бехатарии иқтисодӣёт ва ба қадри кофӣ таъмин намудани иқтисодиёт бо пул мебошад.

Зеро тағйирёбии бармаҳалли ҳаҷми пул дар муомилот метвонад боиси болоравии сатҳи нархҳо, номувозинатии сатҳи истеҳсолот, паст гардиани қобилияти харидории аҳолӣ, коҳишёбии эътибори қурбӣ ва як қатор масъалаҳои дигар мегардад. Аз ин лиҳоз барои танзими ҳаҷми пул ва нишондиҳандаҳои алоҳидаи ҳаҷми пулӣ агрегатҳои пулӣ истифода мегарданд, ки масъала метаовнад вобаста ба рафтори фарогирии агрегатҳои пулӣ Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар мақомотҳои ваколатдор метавонан, мавқеи худро дигаргун намоянд. (нигар ҷадвали 1)**.**

Ҷадвали 1. - Тамоили тағйирёбии ҳаҷми пул дар муомилоти пулӣ барои солҳои 2015 – 2024 (млн.сомонӣ)

Унсурҳои пулӣ	Солҳо					
	2015	2020	2021	2022	2023	2024
М0 (млн.сомони)	4591	18058,47	20873,71	29632,00	26973,57	34736,25
М1 (млн.сомони)	5403	20010,37	22214,90	31765,11	28910,18	36827,78
М2 (млн.сомони)	6535	22504,49	252651.97	36224,00	34681,41	45667,28
М3 (млн.сомони)	6535	22504,49	25265,97	36224,00	34681,41	45667,28
М4 (млн.сомони)	10790	26139,90	28400,12	39883,84	39548,60	50947,76

Манбаъ : Сомонаи бонки миллии Тоҷикистон https: // www. nbt. Tj

Вобаста ба маълумотҳои ҷадвали мазкур ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки назорати гардиши ҳаракати воситаҳои пулӣ дар шакли, нақдӣ, ғайринақдӣ ва дар суратҳисобҳои бонкӣ яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки ба воситаи он мақомотҳои танзимнамоӣ метвонад вобаста ба мувозинатҳои иқтисодӣ ҳаҷми пулро барои босамрагардонӣ ва идораи дурусти хавфҳо зериназорат мегиранд. Аз ин лиҳоз маслаҳои мубрами идоракунии воситаҳои пулӣ аз рӯи агрегартҳо шароит фароҳам месоза, ки равандҳои таваррумӣ дар сатҳи зарурӣ идора гардида сатҳи монетизатсияи иқтисодӣ дуруст ба роҳ монда шавад. Мо бар он назарем, ки рушди нишондиҳандаҳои васеи ҳаҷми

он ба мо имкон медиҳад, ки дар сатҳи зарурӣ муаммо ва норасоиҳои ҷойдоштаро ошкор намуда нисбат ба онҳо чораҳои зарурӣ андешем. Вобаста ба маълумотҳои дар ҷадвал овардашуда метавон тазаккур дод, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ агрегати М0 ва қисман М1 бо ҳасосиятҳои манфии пуллӣ ва таконҳои иқтисодӣ аз як тараф вбастагӣ дорад, аз тарафи дигар метавонад як қатор мушкилотҳои дигарро низ ба миён оварад.

Идораи самараноки пули нақд дар ҳамон ҳолате имконпазир мегардад, ки агар захираҳои пули нақд дар бахши воқеии иқтисодиёт ва гардиши ғайринақдӣ дар муомилоти шахсони воқеӣ истифода гарданд дар ҳамон ҳолат мувозинати самаранокии пул таъмин мегардад. Илова бар маълумотҳои дар ҷадвал воардашуд аҳаминро қайд кардан зарур аст, ки тағйирёбии нишондиҳандаҳо дар агрегатҳои пулӣ метавон рушди иқтисодӣ ва беҳтаргардии фазои иқтисодиро баҳо додан имконпазиир мегардад. Вобаста ба суръати рушди нишондиҳандаҳои агрегати М0 дар солҳои 2015ғ2020 маълум мегардад, ки вобаста ба суръати пасти тағйирёбии нишондиҳандаҳои пулӣ, суръати рушди иқтисодиёт низ дар сатҳи зарур таъмин нест. Вобаста ба ин агар суръати зиёдшавии агрегати М0 дар солҳои 2015 – 2020 2,9 маротибаро ташкил намуда аз соли 2020 92,3% - ро ташкил намуд. Дар ин мутат кам гардидани чунин тамоил вобаста ба воқеи ятҳои иқтисодӣ дорои хусусиятҳои мусбати иқтисодию иҷтимоӣ буда ин маънои онро дорад, ки дар шароити имрӯза бартарӣ, имконият ва афзалият ба муомилоти ғайринақдӣ дода шудаастт. Тибқи маълумотҳои ҷадвали мазкур мушоҳида кардан мумкин аст, ки агрегати М1 – ҷамъи пулҳои дар суртаҳисобҳои ҷории бонкӣ, ки аз тарафи корхонаю муассисаҳо ва аҳолӣ мебошад, бодарназардошти агрегати М2 – пасандозҳои муҳлатноки аҳолӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ, ки ин нишондиҳандаҳо бартарияти пулҳои ғайринақдиро дар сатҳи низоми бонкӣ ташкил медиҳанд, тамоили зиёдшавӣ доранд. Тибқи маълумотҳои ҷадвали мазкур агар нишондиҳандаҳои агрегати М1 соли 2015 5,4 милиард сомониро ташкил намуда бошад пас ҳамин нишондиҳанда дар соли 2024 36824,78 милиард сомони баробар гардидааст, суръати 5,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Тибқи таҳлилҳо ин суръати рушд дар солҳои 2015 – 2020 2,7 маротиба ва дар солҳои 2020 – 2024 84,7% - ро ташкил медиҳад.

Воқеияти мувафақиятҳои низоми бонкиро дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ вобаста ба рушдии технологияҳои рақамӣ афзалият пайдо кардани пардохҳои электронӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ низ тамоили болоравӣ дошта метавонад дар якчанд соли оянда натиҷаҳои назаррасро б бор оварад.

Бояд иброз дошт, ки нишондиҳандаҳои агрегати М2 бошад ҳамчун механизми васеъ кардани имкониятҳои пулӣ ва захираҳои фаъоли бонкӣ, дар шароити имрӯза ба масъалаҳои рақамикунонӣ ё ғайрирнақдикунонии амалиётҳо вобастагии зиёд дорад, тамоили зиёдшавиро касб намуда дар давоми солҳои 2015 - 2024 ба андозаи 5,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Тамоилитақсимбандии нишондиҳандаҳо бошад агар суръати рушди агрегати М2 дар давоми соли 2015 6535 млн.сомниро ташкил намуда бошад ин ншондиҳанда дар соли 2020 22504,49 млн. сомониро ташкил намуда суръати рушди он дар ин давра 2,4 маротиба афзоиш ёфта нишондиҳандаи мазкур дар давоми солҳои 2020 - 2024 102,9% афзоиш ёфтааст, ки ин тамоил метавонад қаноатмандкунанда арзёбӣ, гардад, серо қисми зиёд маблағҳои дар гардишбудаи аҳолиро маблағҳои дар суратҳисобҳои ҷорибудаи онҳо ташкил медиҳад.

Мо гуфта метавонем, ки суръати афзоиши ҳаҷми пули дармуомилотпуда дар сатҳи иқтисодиёти кишвар бо сабаби коҳиш додани шиддати хавфҳои бо пули нақд алоқаманд, ин тамоил дар ҳоли коҳишёбӣ қарор дошта суръати рушди он низ ру ба пастравист, ки ин метавонад ба як қатор таконҳои иқтисодӣ ва таҳдидҳои молиявӣ коҳиш диҳад. Бинобар ин мо тамоили ин афзоиш ва сатҳи вобастагии онро дар ҷавали 2 нишон додем.

Ҷадвали 2. - Сатҳи вобастагии сиёдшавии ҳаҷми пулии дар муомилотбуда ва таваррум дар солҳои 2020 - 2024 бо (%)

Нишондиҳандаҳои пулӣ	**Солҳо**				
	2020	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Зиёдшавии хачми пули дар муомилотбуда (М0) бо фоиз нисбат ба соли кабли	18,7	15,5 %	41,9 %	-8,98 %	28,7 %
Хачми таваррум	7,4	8 %	4,2 %	3,8 %	3,6 %

Манбаъ: **Хачми таваррум** аз https://www.nbt.tj/tj/monetary_policy/shahri-tav/inflation.php

Бояд ёдоар шуд, ки сиёсати пулию қарзӣ дар сатҳи иқтисодиёт на танҳо як таърих ё равандӣ ба муносибатҳои пулӣ ва танзими он алоқаманд, балки он як ҷараёни мураккаб ва печидае мебошад,

ки дар сатҳи ҷамъият мебошад. Гуфтан мумкин аст, ки асос ва сиёсати пулию қарзӣ ҳамчун қисми мураккаби низоми иқтисобӣ, илова бар худ сиёсат буданаш, сиёсати иқтисодӣ, сиёсати иҷтимоӣ, сёсати сохтори савдои хориҷӣ, сиёсати байнидавлатӣ ва дигар сиёсатҳоро дар худ таҷассум менамояд, ки масъала зарурият ва ҷиддияти ин равандро дар сатҳи зарурӣ инъикос менамояд. Бинобар ин зарурияти идоракунии сиёсати пулию қарзӣ ва танзиму назорати он ба таври доимӣ яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки бевосита метавонанд ба таври доимӣ тамоюлҳои мусбат ва манфиро дар худ дошта бошад. Дар сатҳи сиёёсати пулию қарзӣ бамаврид қайд гардидааст, ки "...дар мамлакатҳои тибқи низоми иқтисоди бозоргонӣ амалкунанда танзим а татбиқи сиёсати пулию қарзӣ, ҳамчун абекти асосӣ аз тарафи танзимкунандаи хадамоти пулӣ ва зерсохторҳои он дар сатҳи давлат ва минтақаҳоиалоҳидаи он анҷом дода мешаванд, ки пешниҳоди пул бо ҷузъҳои огуногун тавсиф гардида, талаботи умуми самаранокро ташкил мекунад [2.291-299]". Бо ин гуфтан мумкин аст, ки яке аз механизмҳои асосии таркибии сиёсати пулию қарзӣ танзими ҳаҷми пул дар сатҳи давлат, минтақа, иқтисодиёт ва соҳаву соохторҳои алоҳидаи он мебошад. Дар дигар маврид ҳамчин зарурият ва муҳимиятҳои ҷиддӣ ҷой дорад, ки "... дар давлатҳои алоҳида вобаста ба тартиби таҳлили иқтисодӣ ва зарурияти пурра муаян намудани омилҳои ба тағйирёбии ҳаҷми пул таъсиррасонанда, миқдори гуногуни агрегатҳои пулиро истифода мебаранд. Масалан дар руссия панҷ агрегати пулӣ (М0,М1, М2, М3, М2х), дар ШМА - чор, Шветсарияю Олмон ғ се ва фаронса ду агрегат, истифода мегарданд [7.95]". Иловатан гуфтан мумкин ааст, бо сабаби пеш рафтани техника ва технологияҳои муосир ва рушди муносибат иқтисодва сатҳи фарогирии он агрегати М4 низ истифода мегардад, ки зарурияти он дар ҳоли асоснокгардии мукаммал қарор дорад.

Вобаста ба суръати рушди ҳаҷми пули дармуомилоттбуда ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки мувозинати ин иқтидор дар солҳои охир бинобар ислоҳоти ҷиддӣ дар сохтори ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тамоили коҳишёби дорад, ки ин аз ҷойгузинии муомилоти пулҳои ғайринақдӣ мебошад ва ин метавонад то як андоз ба коҳиш додани сатҳи таваррум махсусан таварруми муътадил дар сатҳи меъёри пешбини намудаи давлат бошад. Вобаста баа ин таҳлии ҷадвали 2 маълум аст, ки агар сруъати рушди пулҳои нақди дар муомилотбуда дар соли 2020 18,7%ғро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба -8,23% ва соли 2024 28,7%ғро ташкил намуд. Дар алоқаманди бо таваррум аз таҳлилҳо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки пастравии суръати рушди пули дар муомилотбуда вобаста ба баробарии тағйирёбандаҳо эҳсо мегардад. Тибқи маълумотҳо соли 2023 суръати рушди ҳаҷми пули дар муомилотбуда нисбат ба соли 2022 ага – 8,28% кам гардида боша баробар бо ин сатҳи таваррум бошад 3,8%ғайраро ташкил намудааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2022 4,2% - ро ташкил медод. Илова бар ҳамаи ин мо сатҳи вобастагии муомилоти пулиро дар таркиби иқтисодӣ миллӣ бо ҷанбаҳои таъсиррасонӣ дар сатҳи унсурҳои зерин ҳамчун асос меҳисобем. (нигар расми 1)

Расми 1. - Хосиятҳои таъсиррасонии ҳаҷми пули дар муомилотбуда вобаста раванҳои сиёсати пулию қарзӣ

Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Чи тавре, ки аз таҷрибаи таърихии иқтисодӣ ва воқеиятҳо ба ҳам алоқаманди иқтисодӣ бар меояд, вазифаи хун дар организм барои зинда монданро бозад, пул дар иқтисодиёт чунин вазифаи муҳимро доро мебошад. Аз ин лиҳоз метавон гуфт, ки солимиии иқтисодиёт аз таъмини мутавозини иқтисодиёт бо пул вобаста мебошад ва ин вобастагӣ тақозо менамояд, ки сатҳи барориш ва тақисмнамоии пул дар иқтисодиёт аз нуқтаи назари самаранокӣ ба роҳ монда шуда назорати доимии он ҳамчун асос бошад. Бинобар ҳамин моро зарур аст, ки барои рушди ҳамарафаи иқтисодиёт мувозинаи таъмини пулро дар сатҳи сохтор ва мақомотҳои дахлдори соҳавӣ ҷорӣ намуда сатҳи самараи иқтисодиётро боло бардорем. Чи тавре, ки аз маълумотҳои расми мазкур бар меояд,

муомилоти пулӣ ё ҳаҷми пули дар муомилотбуда дар навбати аввал гар як масъалаи содда бошад он дар муҳити кушоди иқтисодӣ дорои як қатор иқтиорҳос, ки онҳоо вобаста ба муҳити иқтисодӣ, сиёсати идоракунӣ, сафарбарсозӣ ва дигар масъалаҳои ба ин баробар метавонанд дорои таъсирҳои гуногуни иқтисодӣ бшанд.

Тибқи маълумотҳои дар расм овардашуда ҳаҷмпули дар муомилотбуда метавонанд, ҳам ҷанбаҳои иқтисодӣ ва ҳам ҷанбаҳои иҷтимоӣ дошта бошад, агар ба шарте, ки самаранокии он дар сатҳи иқтисодиёт ба таври зарурӣ таъмин гардад. Вобаста ба ҷанбаҳои иқтисодии ҳаҷми пули дар муомилотбуда, ки онро дар муҳити илми монетизатсияи иқтисодиёт менаоманд, ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки барои рушди мутавозини он пулҳои самарнок, яъне пулҳои дарозмуддат дар бахши воқеии иқтисодиёт ниҳоят нақши калиди дошта он метавонад ба дигаргуншавии иқтисодиёт низ нақши калидӣ дошта бошад. Илова бар ин яке аз масъалаҳои муҳими дигар ин ҷанбаҳои иҷтимоии он мебошад, ки бевосита ба беҳтаргардии фазои зиндагии аҳолӣ аз сатҳи маънавиёт то сифати зиндагӣ сар карда метавонад манфиатовар бошад. Ин албатта ба манбаҳои даромади пулии аҳолӣ ва истифодаи самараноки онҳо дар самтҳои фоидаовар мебошад. Илова бар ин ҳаҷми пули дармуомилотбуда агр дар сатҳи иқтисоиёт аз нуқтаи наазари шуури дарки ҳодисаҳои иқтисодӣ ва воситаҳои мултипликаторӣ истифода гаардаа дар ин ҳолат метавонад як қатор имкониятҳои навро ба миён оварад. Ин масъалаҳоро дар сатҳи арзёбӣ метавон ҳамчун ҷанбаҳои мусбати ҳаҷми пули дармуомилотбуда ё агрегати М0 ном бурд. Вобаста ба ҷанбаҳои дигари ҳаҷми пул, ки он масоили нархӣ ва ғайринархиро дар бар мегирад, аз он равишҳое иборат аст, ки метавонад дар сурати беасос афзоиш ёфтан ё ғайрисамарнок истифода гардидан як қатор оқибатҳои ногувори иҷтимоию иқтисодиро ба бор воарад.

Вобаста ба ин масъала метавон хотирнишон намуд, ки тасири нархи ва ғайринархии даваррум дар марҳаллаи аввал ба ба болоравии сатҳи таваррум ва вайрон шудани мувозинаи нарх ва талаабот боис мегардаад. Ин ҳолат метавонад дар муҳити нави иқтисодӣ бо сабаби давомдор гардиданаш як қатор муаммоҳои ғайриқобили пешбиниро дар муҳити ҳавасамндагрдонии иқтисодӣ ба миён оваряад. Аз ин лиҳоз зарурияти идоракунӣ ва танзим ҳаҷми пул дар муҳти нархӣ ба таври доимӣ бояд қарор дода бошад. Олмилҳои ғайринархии муомилоти пулӣ бештар метаонад ҷанбаи дигари иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дошта бошад. Бо ин мақсад мо гуфта метавонем, ки дар сатҳи иқтисодиётии миллӣ омилҳои ғайринархии масъалаи таҳқиқшаанда бештар ба қобилияти харидории аҳолӣ ва бо мурури замон аз байн бурдани ҳавасмандии истеҳсолотиро дар сатҳи хурд ба миён меоварад. Чуниҳолат ба он боис мегардад, ки дар сатҳи дохили мавқеи ҳиссаи воридот баланд ва ҳиссаи содирот ва итсеҳсолти дохилӣ коҳиш ёбад.

Чи тавре, ки дар равишҳои илмӣ баъзе ҳолат нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва тамоюли тағйирёбии онҳоро ба оқибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ мушобеҳ месозанд, ин масъала низ метавонад дар баробари ҳама масъалаҳои дар боло зикргардида оқибатҳои сиёсӣ дошта бошад. Албатта ҳаҷми пули дар муомилотбуда дар баробари ҳамин як равиши содда нест балки ҳамбастагии қавии соҳавӣ ва сохториро доро мебошад. Агар ҳаҷми пул мувозинати иқтисодиётро вайрон намояд, пас оқибатҳои он дар муҳити ҷамъият метавонад оқибати ногувори сиёсӣ дошта бошад, ки метавонад ангезаҳои он аз ҷанг низ бартар бошад. Ҳатто оқибатҳои он метавонанд таъсири соҳавӣ ва ғайрисоҳавӣ дошта бошанд. Бинобар ин мо аминем, ки гирифтани пеши роҳи тамоми тамоюлҳо тавре, ки қаблан иброз намуда будем,ин идораи дурусти пул ё дар мавриди дигар сатҳи онетизатсияи иқтисодиёт дар самтҳои асосӣ ва воқеии иқтисодиёт мебошад.

Чи тавре, ки аён аст, дар сурати идораи дурусти пул дар қолаби монетизатсия имкон медиҳад, ки рушди истеҳсолот дар бахшҳои гуногун таъмин гардад. Аз ин лиҳоз моро зарур аст, ки ба ин масъала аҳамияти аввалиндараҷа дода наазорат ва идоракунии онро дар якҷоягӣ бо БМТ ва дигар бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкии дар ин муҳит фаъол зери назорати доимӣ диҳем. Аз ҳамин хотир метавон мутмаин гардид, ки идораи ҳаҷми пул дар ҳамон ҳолате таъмин мегардад, ки агар дар он сатҳи монетизатсия дар бахши воқеӣ дуруст ба роҳ монда шавад. Илова бар ин ба сатҳи руш ва ҳаҷми пул аз рӯи мавқеъ ва ҳиссаи монтизатсия низ баҳо дода мумкин мебошад. Дар асоснок намоӣ ба ин мо сатҳи монетизатсияи иқтисодиётро дар ҳамбастагӣ бо тамоили боло гирифтани қарздиҳӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем ва алоқамандии масъаларо бо сатҳи рушди иқтисодиёт баррасӣ намудем (нигар ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Баҳодиҳва сатҳи арзёбии монетизатсияи иқтисодва алоқамандии он бо рушди иқтисодиёт

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2015	2020	2021	2022	2023	2024

Сатҳи монетизатсия	22,29 % (БМТ)	31,8 % (БМТ)	28,7% (БМТ)	34,5% (БМТ)	30,2 % (БМТ)	29,8 % (БМТ)
Суръати рушди иқтисод	6 % (аз паём)	4,5% (аз паём)	Беш аз 9 % (аз паём)	8 % (аз паём)	8,3 % (аз паём)	8,4 % (аз паём)
Хачми карздихи	12,5 млрд.сом они (БМТ)	8903692,00 хаз.сом (аз БМТ)	11970,36 млн.сом (аз БМТ)	13577,58 млн.сом (аз БМТ)	17844,84 млн.сом (аз БМТ)	21376,99 млн.сом (аз БМТ)

Манбаъ: Паёмҳои Президенти ҶТ https: // www. president. Tj / missives, Сомонаи бонки миллии Тоҷикистон https://nbt.tj [9], ***Формулаи*** **сатхи монетизатсия (М3/ММД)[10]**

Вобастагии сиёсати пулию қарзӣ бо сиёсаати иқтисодӣ, ки дар ҷанбаҳои рушд онҳо ба якдигар алоқамандии зич доранд моро ба он водор менамояд, ки таҳсири алоқамандии нишондиҳандаҳои иқтисодиро баррасӣ намуда тамоюлҳои ба рушд нигронидашударо таҳли ва таъсири омилҳои манфии ҷойдоштаро дар асоси ба кор андохтани фишангҳои гав ислоҳ намоем. Қайд кардан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои асосие. Ки бевосита ба сатҳи рушди иқтисодиёт ва ҳалдафҳои стратегии давлат таъсир мерасонад ин сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт мебошад. Манетизатсияи иқтисодиёт як омили мураккаби пулиест, ки ба воситаи он ба мувозинатҳои таъминоти пулии бахшҳои воқеии иқтисодиёт баҳо медиҳанд. Дар шароите, ки тамоми имкониятҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ фароҳаманду захираҳои пулӣ барои тезонидани ҷараёниистеҳссолот басандагӣ намекунад, зарурати баланд кардани сатҳи монетизатсия дар чунин ҳолатҳо муҳим ва зарурӣ мебошад. Қарзҳо низ қисми муҳими сиёсати пулию қарзӣ буда дар татбиқи манетизатсияи иқтисодӣ нақши асосӣ доранд. Тавре зиккр шудааст “ҳамчунин гуфтан мумкин аст, ки аз ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшуда 6,8% он ба таври фосилавӣ тавассути замимабарномаҳои мобилӣ пешниҳод карда шудаанд” [4.118]. Дар дигар маврид вобаста ба манетизатсия дар сатҳи қарздиҳӣ ба маврид зикр гардидааст, ки “...қарз на танҳо воситаи таъмини маблағ барои харид ва сармоягузорӣ мебошад, балки ҳамчун замина барои рушди истеҳсолот, тавсеаи тиҷорат, дастгирии иҷтимоӣ ва баробарсозии имкониятҳои иқтисодӣ амал мекунад” [5.113].

Дар низоми имрӯзаи иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асосии рушди иқтисодӣ мавҷудияти имкониятҳои рушд мебошанд ва ин метавонад ҳамчун масъалаи зарурӣ дар самти монетизатсия асосӣ мебошад. Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт яке аз масъалаҳои асосие, мебошад, ки камчинии бахши воқеии иқтисодиётро бо пул таъмин менамояд. Дар ҳаминҷо зикр гардидааст, ки “Дар шароити имрӯза зоҳиран акмалкардҳои қарзхӯ ва муносибатҳои қарзиро на танҳо дар сатҳи институтҳои молиявию қарзӣ балки дар соҳаҳои саноат, сохтумон, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст” [3.182]. Дар давраи баъд аз соли 2020, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор душвориҳои иқтисодии марбут ба печидагиҳои 10 сол пешро аз сар гузаронид, ба бунёди корхонаҳои истеҳсолӣ, дастгирии бахши соҳибкоӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда дастгирии пайвастаи онро ҳамчун асос ва ҳадафи стратегии худ медонад. Ин аст, ки дар паёми худ роҳбари давлат барои дасгири пайватаи фаъолияти соҳибкорӣ дар баробари маблағузорӣ ва дастгирии молиявию қарзӣ ба ин соҳа чунин иброз доштан, ки “...Бо ин мақсад, вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, адлия, молия, Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ, Бонки миллӣ, хадамоти алоқа, гумрук, Кумитаи андоз ва дигар вазорату идораҳо фароҳамсозии асосҳои ҳуқуқиву ташкилӣ, танзими давлатӣ, маблағгузории ташкили инфрасохтори иқтисоди рақамӣ, инчунин, муносибатҳои иштирокчиёни соҳибкории рақамӣ ва савдои электрониро таъмин намоянд [6]”.

Дар иловаи ин гуфтаҳо ба маврид зикр гардидаааст, ки “...татбиқи самтҳои асосии рушди соҳаи иқтисодиёт ва ҳалли мушкилотҳое, ки дар соҳаи фаъолияти бонкӣ мавҷуд мебошанд, бе истифодаи самараноки сиёсати пулию қарзӣ дар шароити рушди муносибатҳои муосири молиявӣ имконопазир мегардад [1.216-222].”Вобаста ба ин пешниҳоди роҳбари давлат ҳаминро иброз доштан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои асосие, ки дар дастгирии бахши воқеӣ махсусан бахши соҳибкорӣ ҳамчун асос иброз гардидааст, масъала маблағгузори ба шаклҳои навтарини ин масъала мебошад ва дар татбиқи ин масъала нақши БМТ комилан назаррас аст, ки метавонад дар сатҳи худ дигар сохторҳоро низ муттаҳид намояд. Бинобар ҳамин рушди сатҳи монетизатсияи самаранок яке аз масъалаҳои калидие мебошад, ки тавассути он ба таъмини рушди иқтисодиёт мусоидат намудан имконпазир мебошад. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур бар меояд, ки агар сатҳи монетизатсияи иқтисодӣ дар соли 2015 22,29%ғро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли

2029 29,8%ро ташкил намудааст, ки ин нишондиҳана метавонад алоқамандии худро бо рушди иқтисодиёт инъикос намояд. Тибқи таҳлилҳо агар дар соли 2015 суръати рушди иқтисод 6% ва сатҳи монетизатсия 22,29% -ро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 8,4% , манетизатсияи иқтисоди бошад, 29,8% - ро ташкил намудааст. Аз ин гуфтан мумкин аст, ки дар сурати зиёд гардидани суръати монетизатсия 33,6 банди фоизиро ташкил намуда бошад, суръати рушди иқтисодӣ вобаста ба фоиз 40 банди фоизиро ташкил медиҳад. Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки агар дар давоми 10 сол ба ҳисоби миёна сатҳи монетизатсия дар як сол 17% зиёд гарда, пас суръати рушди иқтисодиёт ба ҳисоби миёна вобаста ба муқоисаи солҳои қаблӣ аз 20% зиёд мебошад.

Хулоса. Аз таҳлили боло чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ барои таъмини рушди иқтисодиёт, идораи дурусти ҳаҷми пул, балан бардоштани сатҳи самарнокии манетизатсияи иқтисодӣ, аз байн бурдани нобаробарӣ ва дар маҷмӯ татбиқи дурусти сиёсати пулию қарзӣ андешидани чораҳои зерин бояд муҳим ва зарурӣ бошанд:

1. Ташкили низоми маркаазонидашуда идора ва назорати ҳаҷми пул дар муомилот вобаста ба пешрафтҳои иқтисодибю иҷтимоӣ;
2. Маҳдуд кардани низоми муомилоти пулҳои нақдии берун аз гардиши иқтисодӣ буда ва ҷалби онҳо барои сафарбарсозӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ;
3. Дар асоси нақша ва амалкрдҳои институтсионалӣ маҳдуд кардани агрегати М0 ва додани имконият барои тақвияти агрегати М2 ва муносибагардонии он бо шароит;
4. Идораи босамари манетизатсияи иқтисодӣ ва ба таври нақшавӣ баланд кардани он;
5. Додани бартари ба муомилоти пулҳои нав ва имкониятҳои нави дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт дар заминаи техника ва технологияҳои муосир ва ғ.

Адабиёт

1. Иброҳими, Ҳ. Ҳ. Баъзе масъалаҳои назарияви ташакулёбии сиёсати пуливу қарзӣ дар шароити бозор / Ҳ. Ҳ. Иброҳими // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4-2(43). – P. 216-222. – EDN LPBKNM.
2. Махшулов, С. Ҷ. Мавқеи Бонки миллии Тоҷикистон дар татбиқи сиёсати иқтисодии давлат / С. Ҷ. Махшулов, В. С. Тоҳиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-1(38). – P. 291-299. – EDN SFTQUF.
3. Махшулов, С. Ҷ. Хусусиятҳои хосси ташаккули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон / С. Ҷ. Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 6-1. – P. 118-124. – EDN CEOMMW.
4. Махшулов, С. Ҷ. Рушди низоми бонкӣ ва муносибатҳои қарзӣ дар шароити муосир / С. Ҷ. Махшулов, Ҷ. Р. Сандалов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 10-1. – P. 182-190. – EDN PGZAVX.
5. Муомилоти пулӣ ва қарз: воситаи таълимӣ / С. А. Амирзода, Э. Қ. Миршарифзода, Ҳ. Ҷ. Давлатов, М. А. Одилов. – Душанбе: "Ашуриён", 2025. – 160 с. – С. 106.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ 28.12.2024 12.26.шаҳри Душанбе
7. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз / Ш. Раҳимзода / Китоби дарсӣ. Душанбе 2019. Саҳ 94
8. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз / Ш. Раҳимзода / Китоби дарсӣ. Душанбе 2019. Саҳ 95-96
9. https://nbt.tj/tj (санаи мурочиат 25.10.2025)
10. https: / /www. president. Tj / missives (санаи мурочиат 25.10.2025)

Маълумот дар бораи муаллиф

Ҷиҳонов Сунатулло Абдураҳмонович-ассистенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к.Нахимов 64/14.

Сведения об авторе

Джихонов Сунатулло Абдурахмонович-ассистент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

About the author

Jihonov Sunatullo Abdurakhmonovich-Assistant Professor, Department of Economic Theory, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan.

УДК: 338

САЙЁҲӢ ВА РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ТОҶИКИСТОН

Абдалимов А.
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур сайёҳӣ ҳамчун яке аз омилҳои муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар асоси назарияҳои рушди минтақавӣ ва консепсияи рушди устувор, ҳолат ва тамоюлҳои рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои асосии кишвар, аз ҷумла Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳои Суғд ва Хатлон, инчунин шаҳри Душанбе таҳлил гардидаанд. Таъсири сайёҳӣ ба диверсификатсияи иқтисод, рушди соҳибкории хурду миёна, шуғли аҳолӣ ва беҳтар гардидани инфрасохтори минтақавӣ арзёбӣ шудааст. Дар мақола мушкилоти асосии рушди сайёҳии минтақавӣ, аз ҷумла маҳдудиятҳои инфрасохторӣ, сармоягузорӣ, кадрӣ ва экологӣ муайян гардида, имкониятҳо ва самтҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи соҳа асоснок карда шудаанд. Дар натиҷа пешниҳодҳои амалӣ ҷиҳати такмили сиёсати давлатии рушди сайёҳӣ ва таъмини рушди устувори минтақаҳо ироа мегарданд.

Калимаҳои калидӣ: сайёҳӣ, рушди минтақавӣ, рушди устувор, сайёҳии кӯҳӣ, инфрасохтор, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шуғли аҳолӣ, сиёсати давлатӣ.
Барои иқтибос: Абдалимов, А. Сайёҳӣ ва рушди минтақаҳои Тоҷикистон / А. Абдалимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 408-416.

ТУРИЗМ И РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Абдалимов А.
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Аннотация. В статье рассматривается туризм как один из ключевых факторов социально-экономического развития регионов Республики Таджикистан. На основе теорий регионального развития и концепции устойчивого развития проанализированы состояние и основные тенденции развития туристской отрасли в Горно-Бадахшанской автономной области, Согдийской и Хатлонской областях, а также в городе Душанбе. Оценено влияние туризма на диверсификацию экономики, развитие малого и среднего предпринимательства, занятость населения и формирование региональной инфраструктуры. Выявлены основные проблемы развития регионального туризма, включая инфраструктурные, инвестиционные, кадровые и экологические ограничения, а также определены перспективы и приоритетные направления его дальнейшего развития. В заключение предложены практические рекомендации по совершенствованию государственной политики в сфере туризма и обеспечению устойчивого развития регионов.

Ключевые слова: туризм, региональное развитие, устойчивое развитие, горный туризм, инфраструктура, Республика Таджикистан, занятость, государственная политика.

TOURISM AND DEVELOPMENT OF REGIONS IN TAJIKISTAN

Abdalimov A.
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Abstract. The article examines tourism as one of the key factors of socio-economic development of the regions of the Republic of Tajikistan. Based on regional development theories and the concept of sustainable development, the current state and main trends of tourism development in the Gorno-Badakhshan Autonomous Region, Sughd and Khatlon regions, as well as in the city of Dushanbe, are analyzed. The impact of tourism on economic diversification, small and medium-sized business development, employment, and regional infrastructure formation is assessed. The study identifies the main challenges of regional tourism development, including infrastructural, investment, human resource, and environmental constraints, and substantiates перспективеs and priority directions for further development. Practical recommendations aimed at improving state tourism policy and ensuring sustainable regional development are proposed.

Keywords: tourism, regional development, sustainable development, mountain tourism, infrastructure, Republic of Tajikistan, employment, public policy.

Гузориши масъала. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии сохтори иқтисоди ҷаҳонӣ соҳаи сайёҳӣ ба яке аз бахшҳои босуръат рушдёбанда ва дорои аҳамияти стратегии иқтисодӣ табдил ёфтааст. Тибқи арзёбиҳои Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ (UNWTO), сайёҳӣ имрӯз на танҳо манбаи даромад, балки омили муҳими рушди минтақаҳо, диверсификатсияи иқтисод ва фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ мебошад [24; 30]. Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки кишварҳое, ки сиёсати муназзами рушди сайёҳиро татбиқ менамоянд, метавонанд нобаробарии минтақавиро коҳиш дода, рушди устувори иҷтимоию иқтисодиро таъмин намоянд [25; 29].

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди сайёҳӣ аҳамияти хоса дорад, зеро беш аз 93 фоизи қаламрави кишварро минтақаҳои кӯҳӣ ташкил медиҳанд, ки имкониятҳои рушди саноати вазнин дар онҳо маҳдуд мебошад. Дар чунин шароит сайёҳӣ ҳамчун яке аз самтҳои алтернативии рушди иқтисодӣ баррасӣ шуда, дар санадҳои стратегӣ ва барномавии давлатӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд [2; 4]. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 сайёҳиро яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ муайян намуда, рушди онро ҳамчун воситаи таҳкими иқтидори минтақавӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳолӣ арзёбӣ мекунад [2].

Захираҳои бойи табиӣ, манзараҳои нодири кӯҳӣ, пиряхҳо, кӯлҳои баландкӯҳ, иқлими гуногун, инчунин мероси ғании таърихию фарҳангӣ Тоҷикистонро ба яке аз кишварҳои дорои иқтидори баланди сайёҳӣ дар Осиёи Марказӣ табдил медиҳанд [7; 24]. Ҳамзамон, мавҷудияти минтақаҳои гуногуни маъмурию иқтисодӣ, аз ҷумла Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳои Суғд ва Хатлон, инчунин шаҳри Душанбе, шароити заруриро барои ташаккули намудҳои гуногуни сайёҳӣ — кӯҳӣ, экологӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва шаҳрӣ фароҳам меорад [19; 22].

Бо вуҷуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон яксон нест. Дар ҳоле ки шаҳри Душанбе ва баъзе минтақаҳои вилояти Суғд аз лиҳози инфрасохтор ва шумораи сайёҳон пешсаф мебошанд, минтақаҳои кӯҳӣ ва дурдаст, аз ҷумла ВМКБ ва қисме аз вилояти Хатлон, бо вуҷуди иқтидори баланди сайёҳӣ, ҳанӯз пурра аз имкониятҳои мавҷуда истифода намебаранд [6; 7]. Ин нобаробарӣ зарурати таҳқиқи амиқи омилҳои рушди сайёҳии минтақавӣ ва таҳияи сиёсати дифференсиалиро тақозо мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар адабиёти илмӣ рушди минтақавӣ ҳамчун раванди мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ баррасӣ мешавад, ки ба истифодаи самараноки захираҳои дохилӣ, иқтидори инсонӣ ва институтсионалӣ такя мекунад [15; 17]. Тибқи назарияи рушди эндогенӣ, маҳз фаъолсозии захираҳои маҳаллӣ метавонад рушди устувори минтақаҳоро таъмин намояд [17]. Дар ин замина сайёҳӣ ҳамчун соҳаи дорои таъсири мултипликативӣ арзёбӣ мегардад, зеро рушди он ба афзоиши шуғл, рушди соҳибкории хурду миёна ва беҳтар гардидани инфрасохтори иҷтимоӣ мусоидат мекунад [11; 26].

Таҳқиқотҳои иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки ҳар як воҳиди хароҷоти сайёҳӣ метавонад таъсири мусбат ба як қатор соҳаҳои вобаста, аз ҷумла нақлиёт, савдо, сохтмон ва кишоварзӣ расонад [12; 35]. Барои минтақаҳои дорои имкониятҳои маҳдуди рушди саноат, чунин таъсир метавонад аҳамияти ҳалкунанда дошта бошад. Аз ин лиҳоз, рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон метавонад ҳамчун яке аз механизмҳои муҳими диверсификатсияи иқтисод баррасӣ гардад [19; 21].

Асосҳои назариявии рушди минтақавӣ дар доираи як қатор мактабҳо ва равишҳои иқтисодӣ ташаккул ёфтаанд. Назарияҳои классикии ҷойгиршавии истеҳсолот, ки бо номи И. Тюнен ва А. Вебер алоқаманданд, ба нақши ҷойгиршавии захираҳо, хароҷоти нақлиёт ва бозорҳо аҳамияти калон медоданд. Гарчанде ин назарияҳо бештар ба истеҳсолоти моддӣ нигаронида шуда буданд, онҳо барои фаҳмиши ҷойгиршавии фаъолияти сайёҳӣ низ аҳамият доранд, зеро сайёҳӣ аз дастрасии нақлиётӣ ва наздикӣ ба бозорҳои истеъмолӣ вобастагии зиёд дорад [15; 35].

Дар нимаи дуюми асри XX назарияи «қутбҳои рушд»-и Ф. Перру ташаккул ёфт, ки тибқи он рушди иқтисодӣ дар минтақаҳои муайян мутамарказ шуда, минбаъд тавассути таъсири мултипликативӣ ба минтақаҳои атроф паҳн мегардад [18]. Аз ин лиҳоз, марказҳои сайёҳӣ метавонанд ҳамчун қутбҳои рушд баромад намуда, ба фаъолшавии фаъолияти иқтисодӣ дар минтақаҳои ҳамсоя мусоидат намоянд [26; 30].

Дар адабиёти илмии муосир сайёҳӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои дорои таъсири мултипликативии баланд арзёбӣ мешавад. Тибқи таҳқиқоти А.Ю. Александрова ва В.А. Квартальнов, рушди сайёҳӣ ба афзоиши талабот ба хизматрасониҳои нақлиётӣ, савдо, меҳмоннавозӣ, сохтмон ва соҳаҳои марбут оварда мерасонад [11; 14]. Ин таъсир барои минтақаҳое, ки имкониятҳои рушди саноат маҳдуданд, аҳамияти махсус дорад.

Илова бар ин, сайёҳӣ метавонад ба диверсификатсияи сохтори иқтисоди минтақаҳо мусоидат намояд. Тибқи таҳлили М. Портер, рақобатпазирии минтақаҳо бештар ба қобилияти онҳо барои рушди соҳаҳои хизматрасонии дорои арзиши иловагии баланд вобаста аст [35]. Дар ин замина

рушди сайёҳӣ метавонад мавқеи минтақаҳоро дар иқтисоди миллӣ ва байналмилалӣ тақвият бахшад [30].

Ҳамзамон, таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки рушди номуназзам ва беназорати сайёҳӣ метавонад ба оқибатҳои манфии экологӣ ва иҷтимоӣ оварда расонад [28; 40]. Аз ин рӯ, дар солҳои охир консепсияи сайёҳии устувор ҳамчун қисми таркибии рушди устувор мавқеи марказӣ пайдо кардааст [25; 39]. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои экосистемаҳои ҳассос ва мероси фарҳангии нозук мебошад, татбиқи принсипҳои сайёҳии устувор аҳамияти махсус дорад [22; 24].

Мақсади мақола ин омӯзиши сайёҳӣ ва рушди минтақаҳои Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди сайёҳӣ ҳамчун воситаи таъмини рушди устувори минтақаҳо эътироф гардидааст. Барномаҳои давлатии рушди минтақаҳо ва стратегияҳои соҳавӣ ба рушди инфрасохтор, ҷалби сармоягузорӣ ва рушди захираҳои инсонӣ дар соҳаи сайёҳӣ равона шудаанд [3; 4]. Бо вуҷуди ин, дар амал мушкилоти инфрасохторӣ, молиявӣ ва кадрӣ ҳамоно боқӣ мондаанд, ки самаранокии рушди сайёҳии минтақавиро маҳдуд месозанд [6; 9].

Маҳз дар ҳамин замина омӯзиши илмии робитаи сайёҳӣ ва рушди минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти назариявӣ ва амалӣ пайдо мекунад. Таҳлили ҳолати кунунии рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои гуногун, арзёбии таъсири он ба нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва муайян намудани мушкилот ва имкониятҳои рушди минбаъда метавонанд барои таҳияи сиёсати самараноки давлатии рушди сайёҳӣ заминаи боэътимод фароҳам оваранд [2; 24].

Ҳадафи асосии мақолаи мазкур таҳлили нақши сайёҳӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳияи пешниҳодҳои амалӣ ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии сиёсати рушди сайёҳии минтақавӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф дар мақола вазифаҳои таҳлили асосҳои назариявӣ, омӯзиши таҷрибаи минтақавӣ, арзёбии мушкилот ва имкониятҳо ва таҳияи тавсияҳои амалӣ гузошта шудаанд [11; 19].

Объекти тадқиқот раванди рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, предмети тадқиқот маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва институтсионалиест, ки дар ҷараёни таъсири сайёҳӣ ба рушди минтақавӣ ташаккул меёбанд. Асоси иттилоотии тадқиқот маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи рушди сайёҳӣ, санадҳои расмии давлатӣ ва маводи ташкилотҳои байналмилалӣ мебошанд [6; 7; 24].

Дар илми иқтисодӣ масъалаи рушди минтақавӣ ҳамчун яке аз самтҳои калидии таҳқиқот баррасӣ мешавад, зеро фарқият дар сатҳ ва суръати рушди иҷтимоию иқтисодӣ байни минтақаҳо метавонад ба устувории умумии иқтисоди миллӣ таъсири ҷиддӣ расонад [15; 17]. Нобаробарии минтақавӣ бо маҷмӯи омилҳо, аз ҷумла шароити ҷуғрофӣ, иқтидори табиӣ, сатҳи рушди инфрасохтор, захираҳои инсонӣ ва хусусиятҳои таърихию фарҳангӣ муайян мегардад [21; 35]. Дар чунин шароит ҷустуҷӯи механизмҳои самараноки рушди минтақаҳо аҳамияти махсус пайдо мекунад ва сайёҳӣ ҳамчун яке аз чунин механизмҳо дар адабиёти илмии муосир мавқеи устувор касб намудааст [11; 24].

Дар назарияҳои рушди эндогенӣ, ки дар охири асри XX рушд ёфтанд, рушди минтақаҳо пеш аз ҳама бо истифодаи захираҳои дохилӣ, дониш, сармояи инсонӣ ва институтсионалӣ алоқаманд карда мешавад [17; 39]. Ин равиш махсусан барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ аҳамияти калон дорад, зеро онҳо на ҳамеша имконияти ҷалби сармояи бузурги берунаро доранд. Дар ин замина сайёҳӣ ҳамчун соҳае баррасӣ мешавад, ки метавонад захираҳои маҳаллиро фаъол намуда, рушди устувори минтақавиро таъмин кунад [19; 25].

Дар даҳсолаҳои охир консепсияи рушди устувор ҳамчун парадигмаи асосии рушди иҷтимоию иқтисодӣ эътироф гардидааст. Тибқи ин консепсия, рушди иқтисодӣ бояд бо ҳифзи муҳити зист ва таъмини адолати иҷтимоӣ ҳамоҳанг карда шавад [39]. Дар асоси ин равиш мафҳуми «сайёҳии устувор» ташаккул ёфтааст, ки дар ҳуҷҷатҳои UNWTO ва OECD ба таври васеъ инъикос шудааст [25; 29].

Сайёҳии устувор истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва фарҳангиро дар назар дошта, ба иштироки фаъоли ҷомеаҳои маҳаллӣ такя мекунад [28; 40]. Барои минтақаҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои экосистемаҳои ҳассос мебошанд, татбиқи принсипҳои сайёҳии устувор аҳамияти калидӣ дорад [22; 24]. Таҷрибаи кишварҳои дорои шароити монанд нишон медиҳад, ки бе риояи ин принсипҳо рушди сайёҳӣ метавонад ба оқибатҳои манфии экологӣ ва иҷтимоӣ оварда расонад [31; 32].

Таҳқиқотҳои байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки таъсири сайёҳӣ ба рушди минтақаҳо бисёрҷанба мебошад. Аз як тараф, рушди сайёҳӣ ба афзоиши шуғл, даромадҳои аҳолӣ ва рушди

инфрасохтори иҷтимоӣ мусоидат мекунад [26; 30]. Аз ҷониби дигар, дар сурати набудани сиёсати муназзам он метавонад боиси афзоиши нобаробарии иҷтимоӣ ва фишор ба муҳити зист гардад [28].

Дар илми иқтисодӣ таъкид мешавад, ки таъсири мусбати сайёҳӣ бештар дар ҳолатҳое ба назар мерасад, ки сиёсати давлатӣ ба рушди сайёҳии минтақавӣ равона шуда, манфиатҳои аҳолии маҳаллиро дар марказ қарор медиҳад [24; 25]. Иштироки ҷомеаҳои маҳаллӣ дар банақшагирӣ ва идоракунии сайёҳӣ яке аз омилҳои муҳими рушди устувор ба шумор меравад [31].

Омӯзиши рушди сайёҳӣ дар минтақаҳо истифодаи маҷмӯи усулҳои илмиро тақозо мекунад. Усулҳои таҳлили оморӣ барои арзёбии динамикаи шумораи сайёҳон, ҳаҷми хизматрасониҳо ва нишондиҳандаҳои шуғл васеъ истифода мешаванд [6; 9]. Усули таҳлили муқоисавӣ имконият медиҳад, ки фарқиятҳои минтақавӣ ва таҷрибаи кишварҳои дигар таҳлил карда шаванд [30; 33].

Илова бар ин, усули таҳлили системавӣ сайёҳиро ҳамчун низоми мураккаб баррасӣ мекунад, ки унсурҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва институтсионалиро дар бар мегирад [15; 25]. Дар таҳқиқоти мазкур инчунин усулҳои сифатӣ, аз ҷумла таҳлили санадҳои стратегӣ ва барномаҳои давлатӣ истифода шудаанд [2; 3; 4].

Асоси иттилоотии тадқиқот маълумоти расмии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи рушди сайёҳӣ, инчунин маводи ташкилотҳои байналмилалӣ, аз ҷумла UNWTO, World Bank ва UNDP мебошад [6; 7; 8; 9; 24].

Хамин тавр, таҳлили асосҳои назариявӣ ва методологии рушди сайёҳӣ ва минтақаҳо нишон медиҳад, ки сайёҳӣ метавонад ҳамчун омили муҳими рушди минтақавӣ баромад намояд, агар он дар асоси сиёсати илмӣ асоснок ва принсипҳои рушди устувор рушд ёбад [25; 39]. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои гуногунрангии ҷуғрофӣ ва иҷтимоӣ мебошад, зарурати таҳқиқоти комплексии сайёҳии минтақавӣ аҳамияти махсус дорад [19; 21].

Рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти минтақаӣ дошта, сатҳ, самтҳо ва суръати инкишофи он вобаста ба шароити табиӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва инфрасохтории ҳар як минтақа фарқ мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати маъмурию ҳудудӣ ба якчанд минтақаи асосӣ — шаҳри Душанбе, вилояти Суғд, вилояти Хатлон, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ тақсим мешавад, ки ҳар кадоми онҳо дорои иқтидори хоси сайёҳӣ мебошанд [6; 7]. Таҳлили рушди сайёҳӣ дар ин минтақаҳо имкон медиҳад, ки нақши воқеии он дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарқиятҳои минтақавӣ ошкор гардад.

Тибқи маълумоти расмии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои охир соҳаи сайёҳӣ дар кишвар тамоюли афзоишро нишон медиҳад. Аз ҷумла, шумораи сайёҳони хориҷӣ ва дохилӣ дар давраи солҳои 2018–2024 афзоиш ёфта, бахусус пас аз сабукгардонии низоми раводид ва татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ҷараёнҳои сайёҳӣ фаъол гардиданд [6]. Дар стратегияҳои давлатӣ таъкид мегардад, ки сайёҳӣ бояд ба яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ табдил дода шавад [2; 4].

Ҳамзамон, таҳлил нишон медиҳад, ки рушди сайёҳӣ дар минтақаҳо яксон нест. Қисми асосии ҷараёнҳои сайёҳӣ ба шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд рост меояд, дар ҳоле ки минтақаҳои кӯҳӣ ва дурдаст ҳиссаи камтар доранд [7; 9]. Ин ҳолат зарурати таҳлили минтақавиро тақвият мебахшад.

Рушди сайёҳӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ).

ВМКБ яке аз минтақаҳои дорои иқтидори нодири сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Манзараҳои кӯҳии Помир, қуллаҳои баланд, пиряхҳо, кӯлҳои кӯҳӣ, инчунин фарҳанги ғании этнографӣ ва таърихи қадимаи минтақа барои рушди сайёҳии кӯҳӣ, экологӣ, варзишӣ ва этномадании имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд [22; 24]. Роҳи машҳури Помир аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ ҳамчун яке аз самтҳои ҷолиби сайёҳӣ дар миқёси ҷаҳонӣ эътироф гардидааст [24].

Бо вуҷуди ин, таҳлили оморӣ нишон медиҳад, ки ҳиссаи ВМКБ дар ҷараёнҳои умумии сайёҳии кишвар ҳанӯз нисбатан паст мебошад [6]. Сабабҳои асосии ин ҳолат маҳдуд будани инфрасохтори нақлиётӣ, мавсимияти шадиди сайёҳӣ, норасоии меҳмонхонаҳо ва хизматрасониҳои мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ мебошанд [7; 9]. Дар ҳисоботҳои UNDP таъкид мегардад, ки рушди сайёҳӣ дар ВМКБ бештар ба лоиҳаҳои хурди ҷомеамеҳвар такя мекунад, ки иқтидори онҳо маҳдуд аст [8].

Дар солҳои охир бо дастгирии давлат ва шарикони байналмилалӣ як қатор лоиҳаҳо ҷиҳати рушди сайёҳии устувор дар ВМКБ татбиқ мегарданд. Рушди хонаҳои меҳмонӣ, омӯзиши роҳбаладони маҳаллӣ ва беҳтар намудани инфрасохтори хизматрасонӣ метавонад дар оянда ба фаъолшавии ҷараёнҳои сайёҳӣ мусоидат намояд [31; 32].

Хусусиятҳои рушди сайёҳӣ дар вилояти Суғд.

Вилояти Суғд яке аз минтақаҳои пешсафи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози рушди сайёҳӣ ба ҳисоб меравад. Шаҳри бостонии Хуҷанд, ёдгориҳои таърихӣ, бозорҳои анъанавӣ, манзараҳои водии Фарғона ва кӯҳҳои Фон заминаи мусоид барои рушди сайёҳии фарҳангӣ, таърихӣ ва экологиро фароҳам меоранд [11; 14]. Тибқи маълумоти оморӣ, вилояти Суғд яке аз минтақаҳое мебошад, ки шумораи зиёди сайёҳонро қабул мекунад [6].

Афзалияти асосии вилояти Суғд дастрасии нисбатан хуби нақлиётӣ, рушди шабакаи меҳмонхонаҳо ва хизматрасониҳо, инчунин ҳамсоягӣ бо бозорҳои сайёҳии кишварҳои ҳамсоя мебошад [7; 33]. Илова бар ин, баргузории фестивалҳо ва чорабиниҳои фарҳангӣ нақши муҳим дар ҷалби сайёҳон мебозад.

Бо вуҷуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки рушди сайёҳӣ дар вилояти Суғд низ бо як қатор маҳдудиятҳо рӯ ба рӯ мебошад. Аз ҷумла, масъалаи ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ, диверсификатсияи маҳсулоти сайёҳӣ ва мутобиқсозии хизматрасониҳо ба стандартҳои байналмилалӣ аҳамияти калон дорад [14; 26]. Дар стратегияҳои рушди минтақавӣ зарурати рушди сайёҳии кӯҳӣ ва экологӣ дар минтақаҳои атрофи кӯҳҳои Фон таъкид мешавад [2; 33].

Рушди сайёҳӣ дар вилояти Хатлон.

Вилояти Хатлон дорои захираҳои бойи табиӣ ва таърихӣ мебошад. Ёдгориҳои бостоншиносӣ, мавзеи таърихии Ҳулбук, иқлими мусоиди минтақа ва мавҷудияти деҳоти анъанавӣ имкониятҳои рушди сайёҳии фарҳангӣ, таърихӣ ва аграриро фароҳам меоранд [19; 23]. Бо вуҷуди ин, таҳлили оморӣ нишон медиҳад, ки ҳиссаи вилояти Хатлон дар ҷараёнҳои сайёҳӣ нисбат ба иқтидори мавҷуда паст мебошад [6].

Яке аз сабабҳои асосии ин ҳолат норасоии инфрасохтори сайёҳӣ, маҳдуд будани сармоягузорӣ ва сатҳи пасти шинохти брендҳои сайёҳии минтақа мебошад [7; 9]. Дар бисёр мавридҳо объектҳои сайёҳӣ ба таври кофӣ муаррифӣ нашудаанд, ки ин ҷалби сайёҳонро маҳдуд мекунад [24].

Дар барномаҳои давлатии рушди минтақаҳо зарурати рушди сайёҳии вилояти Хатлон тавассути эҳёи ёдгориҳои таърихӣ, рушди ҳунарҳои мардумӣ ва инфрасохтори маҳаллӣ таъкид мегардад [3; 4]. Истифодаи ин равиш метавонад ба фаъолшавии иқтисоди маҳаллӣ мусоидат намояд.

Нақши шаҳри Душанбе дар рушди сайёҳӣ.

Шаҳри Душанбе ҳамчун пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон маркази маъмурӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар буда, нақши калидӣ дар рушди сайёҳӣ мебозад. Аксари сайёҳони хориҷӣ сафарро маҳз аз Душанбе оғоз намуда, шаҳр ҳамчун «дарвозаи сайёҳӣ» барои минтақаҳои дигар хизмат мекунад [7; 11]. Инфрасохтори нисбатан рушдёфта, мавҷудияти меҳмонхонаҳо ва хизматрасониҳои муосир ҷалби сайёҳонро таъмин менамояд.

Бо вуҷуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки имкониятҳои сайёҳии шаҳр ҳанӯз пурра истифода нашудаанд. Рушди сайёҳии шаҳрӣ, чорабиниҳои байналмилалӣ ва ҳамоҳангсозии ҷараёнҳои сайёҳӣ бо минтақаҳои атроф метавонад нақши Душанбе-ро ҳамчун маркази сайёҳии минтақавӣ тақвият бахшад [30; 33].

Муқоисаи рушди сайёҳӣ дар минтақаҳо.

Муқоисаи рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҳар як минтақа дорои афзалиятҳо ва маҳдудиятҳои хоси худ мебошад. ВМКБ аз лиҳози иқтидори табиӣ бартарӣ дошта, вале аз норасоии инфрасохтор ранҷ мебарад [22; 24]. Вилояти Суғд аз лиҳози инфрасохтор ва шумораи сайёҳон пешсаф аст, аммо ниёз ба диверсификатсияи намудҳои сайёҳӣ дорад [11; 14]. Вилояти Хатлон дорои иқтидори бойи таърихӣ мебошад, аммо сатҳи истифодаи он паст аст [19; 23]. Шаҳри Душанбе ҳамчун маркази ҳамоҳангсозӣ ва тақсимоти ҷараёнҳои сайёҳӣ нақши калидӣ мебозад [7].

Ин фарқиятҳо нишон медиҳанд, ки сиёсати рушди сайёҳӣ бояд хусусияти дифференсиалӣ дошта, ба шароити ҳар як минтақа мутобиқ карда шавад [2; 3]. Танҳо дар ин сурат сайёҳӣ метавонад ба омили воқеии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёбад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди сайёҳии минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз иқтидори баланд, бо як қатор маҳдудиятҳои системавӣ рӯ ба рӯ мебошад. Ин маҳдудиятҳо ба инфрасохтор, сармоягузорӣ, захираҳои инсонӣ, маркетинг, инчунин ба ҷанбаҳои экологӣ ва иҷтимоӣ марбутанд. Ҳамзамон, дар шароити кунунӣ имкониятҳои назаррас барои рушди устувори сайёҳӣ вуҷуд доранд, ки истифодаи ҳадафманди онҳо метавонад ба таҳкими иқтидори иқтисодии минтақаҳо мусоидат намояд.

Мушкилоти инфрасохторӣ.

Яке аз мушкилоти асосии рушди сайёҳии минтақавӣ сатҳи пасти рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва хизматрасонӣ мебошад. Дар бисёр минтақаҳои дурдаст, хусусан минтақаҳои кӯҳӣ,

роҳҳои автомобилгард дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор дошта, мавсимияти иқлимӣ дастрасиро маҳдуд месозад [6; 7]. Таҳқиқотҳои Бонки ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки сифати пасти инфрасохтор хароҷоти сафарро зиёд намуда, ҷолибияти самтҳои туристиро коҳиш медиҳад [9].

Норасоии инфрасохтори сайёҳӣ, аз ҷумла меҳмонхонаҳои мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ, марказҳои иттилоотии сайёҳӣ, хизматрасониҳои нақлиётии маҳаллӣ ва инфрасохтори фароғатӣ, махсусан дар ВМКБ ва қисме аз вилояти Хатлон мушоҳида мешавад [7; 22]. Ин ҳолат ба сатҳи қаноатмандии сайёҳон таъсири манфӣ мерасонад ва давомнокии будубошро маҳдуд мекунад [24].

Маҳдудиятҳои сармоягузорӣ ва молиявӣ.

Мушкилоти дигари муҳим маҳдуд будани сармоягузорӣ ба рушди сайёҳии минтақавӣ мебошад. Гарчанде дар сатҳи давлатӣ як қатор имтиёзҳо ва барномаҳои дастгирӣ пешбинӣ шудаанд, ҷалби сармояи хусусӣ ва хориҷӣ ба минтақаҳо ҳанӯз ба сатҳи зарурӣ нарасидааст [3; 4]. Сабабҳои асосӣ хавфҳои баланди сармоягузорӣ, камбуди инфрасохтор ва норасоии лоиҳаҳои омодаи инвестиционӣ мебошанд [9; 30].

Тибқи таҳлили OECD, дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ механизмҳои самараноки шарикии давлат ва бахши хусусӣ (PPP) метавонанд нақши калидӣ дар рушди инфрасохтори сайёҳӣ бозанд [29]. Барои Тоҷикистон татбиқи чунин механизмҳо дар сатҳи минтақавӣ аҳамияти махсус дорад [2; 33].

Масъалаҳои кадрӣ ва рушди захираҳои инсонӣ.

Омодасозии кадрҳои касбӣ яке аз омилҳои калидии рушди устувори сайёҳӣ ба шумор меравад. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар бисёр минтақаҳо норасоии мутахассисони соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла роҳбаладон, менеҷерони сайёҳӣ ва кормандони меҳмонхонаҳо эҳсос мешавад [11; 14]. Сатҳи пасти дониши забонҳои хориҷӣ ва малакаҳои муосири хизматрасонӣ сифати маҳсулоти туристиро маҳдуд мекунад [19; 21].

UNWTO таъкид менамояд, ки рушди захираҳои инсонӣ ва барномаҳои бозомӯзӣ метавонанд ба баланд бардоштани рақобатпазирии минтақаҳо мусоидат намоянд [25]. Барои Тоҷикистон ҳамоҳангсозии низоми таҳсилоти касбӣ бо талаботи бозори меҳнат дар соҳаи сайёҳӣ аҳамияти калон дорад [20; 24].

Мушкилоти маркетинг ва муаррифии иқтидори минтақавӣ.

Яке аз маҳдудиятҳои ҷиддии рушди сайёҳии минтақавӣ сатҳи пасти маркетинг ва брендинг мебошад. Бисёре аз минтақаҳо бренди равшан ва шинохташудаи сайёҳӣ надоранд, ки ин ҷалби сайёҳонро маҳдуд мекунад [30; 33]. Истифодаи нокифояи технологияҳои рақамӣ, платформаҳои онлайн ва шабакаҳои иҷтимоӣ рақобатпазирии маҳсулоти туристиро коҳиш медиҳад [26].

Таҳқиқотҳои байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки муаррифии ҳадафманд ва рақамисозии маркетинг метавонад ҷараёнҳои сайёҳиро ба таври назаррас афзоиш диҳад [29; 30]. Барои минтақаҳои Тоҷикистон рушди порталҳои иттилоотии сайёҳӣ ва системаҳои бронкунии онлайн аҳамияти махсус дорад [7; 24].

Чолишҳои экологӣ ва иҷтимоӣ.

Рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои дорои экосистемаҳои ҳассос метавонад ба мушкилоти экологӣ оварда расонад. Ифлосшавии муҳити зист, фишор ба экосистемаҳои кӯҳӣ ва истифодаи нодурусти захираҳои табиӣ аз ҷумлаи чолишҳои асосӣ мебошанд [28; 40]. Барои Тоҷикистон, ки дорои пиряхҳо ва минтақаҳои муҳофизатшаванда мебошад, риояи меъёрҳои экологӣ аҳамияти калидӣ дорад [22; 24].

Аз ҷиҳати иҷтимоӣ, сайёҳӣ метавонад ҳам таъсири мусбат ва ҳам манфӣ дошта бошад. Дар сурати идоракунии нодуруст он метавонад ба тағйирёбии арзишҳои фарҳангӣ ва афзоиши нобаробарии иҷтимоӣ оварда расонад [28]. Аз ин рӯ, иштироки фаъоли ҷомеаҳои маҳаллӣ дар банақшагирӣ ва идоракунии сайёҳӣ ҳамчун омили муҳими рушди устувор таъкид мегардад [31; 32].

Имкониятҳои рушди сайёҳии минтақавӣ.

Бо вуҷуди мушкилот, Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имкониятҳои васеи рушди сайёҳии минтақавӣ мебошад. Гуногунрангии захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ имкон медиҳад, ки намудҳои гуногуни сайёҳӣ, аз ҷумла кӯҳӣ, экологӣ, фарҳангӣ, этнографӣ ва аграрӣ рушд ёбанд [19; 22]. Афзоиши таваҷҷуҳи ҷаҳонӣ ба сайёҳии устувор ва таҷрибавӣ барои Тоҷикистон имконияти иловагӣ фароҳам меорад [25; 39].

Рушди сайёҳии ҷомеамеҳвар(баҷомеатакякунанда) ҳамчун яке аз самтҳои умедбахш баррасӣ мешавад, зеро он иштироки аҳолии маҳаллиро таъмин намуда, манфиатҳои иқтисодиро дар дохили минтақа нигоҳ медорад [31]. Таҷрибаи Непал ва Қирғизистон нишон медиҳад, ки чунин равиш метавонад ба рушди устувори минтақаҳои кӯҳӣ мусоидат намояд [31; 32].

Ҳамин тавр, таҳлили мушкилот ва имкониятҳои рушди сайёҳии минтақавӣ нишон медиҳад, ки сайёҳӣ метавонад ба драйвери воқеии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёбад, агар маҳдудиятҳои мавҷуда ба таври системавӣ ҳал карда шаванд [2; 24]. Ин талаб мекунад, ки сиёсати давлатӣ ба рушди инфрасохтор, ҷалби сармоягузорӣ, рушди захираҳои инсонӣ ва татбиқи принсипҳои рушди устувор равона карда шавад [3; 25].

Хулоса ва пешниҳодҳои амалӣ.

Таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон медиҳад, ки сайёҳӣ дар шароити муосири рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба яке аз омилҳои калидии рушди минтақаҳо табдил ёбад. Хусусиятҳои ҷуғрофӣ, табиӣ ва фарҳангии кишвар, бахусус мавҷудияти минтақаҳои кӯҳӣ, мероси бойи таърихию этнографӣ ва гуногунрангии иқлимӣ, заминаи мусоидро барои рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ фароҳам меоранд [22; 24]. Дар баробари ин, таҳлил нишон дод, ки истифодаи иқтидори сайёҳии минтақаҳо ҳанӯз ба сатҳи зарурӣ нарасида, байни минтақаҳо тафовути назаррас вуҷуд дорад [6; 7].

Натиҷаҳои таҳлили минтақавӣ нишон медиҳанд, ки рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти нобаробар дорад. Вилояти Суғд ва шаҳри Душанбе аз лиҳози инфрасохтор, шумораи сайёҳон ва сатҳи хизматрасонӣ мавқеи пешсафро ишғол менамоянд, дар ҳоле ки Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва вилояти Хатлон бо вуҷуди иқтидори баланди табиӣ ва таърихӣ, аз маҳдудиятҳои инфрасохторӣ, молиявӣ ва кадрӣ ранҷ мебаранд [6; 7; 19]. Ин ҳолат зарурати татбиқи сиёсати дифференсиалии рушди сайёҳии минтақавиро тақозо мекунад, ки бояд ба хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодии ҳар як минтақа мутобиқ карда шавад [2; 3].

Таҳқиқот ҳамчунин тасдиқ намуд, ки сайёҳӣ дорои таъсири бисёрсамта ба рушди минтақаҳо мебошад. Аз як тараф, рушди сайёҳӣ ба афзоиши даромадҳои маҳаллӣ, рушди соҳибкории хурду миёна, фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар гардидани инфрасохтори иҷтимоӣ мусоидат мекунад [11; 26; 30]. Аз ҷониби дигар, дар сурати набудани идоракунии самаранок ва банақшагирии илмӣ, сайёҳӣ метавонад ба мушкилоти экологӣ ва иҷтимоӣ оварда расонад [28; 40]. Аз ин рӯ, рушди сайёҳӣ бояд дар асоси принсипҳои рушди устувор амалӣ гардад [25; 39].

Дар ҷараёни таҳлил муайян гардид, ки мушкилоти асосии рушди сайёҳии минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сатҳи пасти инфрасохтори нақлиётӣ ва хизматрасонӣ, маҳдуд будани сармоягузорӣ, норасоии кадрҳои касбӣ, заъфи маркетинг ва муаррифии иқтидори сайёҳӣ, инчунин чолишҳои экологию иҷтимоӣ вобаста мебошанд [7; 9; 24]. Ҳалли ин мушкилот муносибати системавӣ ва ҳамоҳангсозии сиёсати давлатӣ, бахши хусусӣ ва ҷомеаҳои маҳаллиро талаб мекунад [29; 30].

Бо вуҷуди маҳдудиятҳои зикршуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имкониятҳои васеи рушди сайёҳии минтақавӣ мебошад. Гуногунрангии захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ, афзоиши таваҷҷуҳи байналмилалӣ ба сайёҳии кӯҳӣ ва экологӣ, инчунин таҷрибаи мусбати кишварҳои дорои шароити монанд имконият медиҳанд, ки сайёҳӣ ба яке аз драйверҳои асосии рушди минтақавӣ табдил дода шавад [24; 31; 32]. Истифодаи оқилонаи ин имкониятҳо метавонад ба коҳиши тафовути минтақавӣ ва таҳкими иқтидори иқтисодии минтақаҳо мусоидат намояд [25].

Хулоса. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот пешниҳодҳои амалии зерин ироа мегарданд.

Пеш аз ҳама, дар сатҳи давлатӣ зарурати таҳияи сиёсати мукаммали рушди сайёҳии минтақавӣ ба миён меояд, ки бояд бо стратегияҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва барномаҳои давлатии рушди минтақаҳо ҳамоҳанг карда шавад [2; 4]. Дар ин замина тавсия дода мешавад, ки барномаҳои махсуси рушди сайёҳӣ барои ҳар як минтақа таҳия гардида, дар онҳо афзалиятҳо, маҳдудиятҳо ва механизмҳои дастгирӣ ба таври мушаххас муайян карда шаванд [3].

Дар самти рушди инфрасохтор, афзоиши сармоягузорӣ ба роҳҳои нақлиётӣ, инфрасохтори муҳандисӣ ва объектҳои хизматрасонии сайёҳӣ аҳамияти калидӣ дорад. Ҷалби сармояи хусусӣ ва хориҷӣ тавассути истифодаи механизмҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ метавонад ба суръатбахшии татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ мусоидат намояд [29; 30]. Ҳамзамон, фароҳам овардани муҳити мусоиди ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ барои сармоягузорон зарур аст [9].

Дар самти рушди захираҳои инсонӣ тавсия дода мешавад, ки низоми таҳсилоти касбӣ ва бозомӯзии кадрҳо дар соҳаи сайёҳӣ такмил дода шавад. Омодасозии мутахассисони дорои малакаҳои муосир, дониши забонҳои хориҷӣ ва таҷрибаи амалии кор метавонад сифати хизматрасониҳоро ба таври назаррас беҳтар намояд [11; 25]. Ҷалби ҷавонон ва аҳолии маҳаллӣ ба фаъолияти сайёҳӣ метавонад ба коҳиши бекорӣ ва муҳоҷирати меҳнатӣ мусоидат кунад [19; 21].

Яке аз самтҳои муҳими рушди сайёҳии минтақавӣ тақвияти маркетинг ва муаррифии иқтидори сайёҳӣ мебошад. Ташаккули брендҳои минтақавии сайёҳӣ, истифодаи платформаҳои рақамӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва системаҳои муосири бронкунӣ метавонад рақобатпазирии

минтақаҳоро дар бозорҳои байналмилалӣ баланд бардорад [26; 30; 33]. Муаррифии мақсадноки маҳсулоти сайёҳӣ имконият медиҳад, ки ҷараёнҳои сайёҳӣ диверсификатсия гардида, вобастагӣ аз як самт коҳиш ёбад [24].

Дар самти таъмини рушди устувор, татбиқи механизмҳои ҳифзи муҳити зист ва мероси фарҳангӣ бояд дар маркази сиёсати рушди сайёҳӣ қарор гирад. Банақшагирии рушди сайёҳӣ бояд бо дарназардошти иқтидори борбардории экологӣ, иштироки фаъоли ҷомеаҳои маҳаллӣ ва ҳифзи арзишҳои анъанавӣ анҷом дода шавад [28; 39]. Рушди сайёҳии ҷомеамеҳвар метавонад ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятнок баррасӣ гардад [31; 32].

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, ки сайёҳӣ метавонад ба яке аз абзорҳои муассири рушди устувори минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёбад, агар он дар асоси сиёсати илмӣ асоснок, ҳамоҳангсозии институтсионалӣ ва иштироки фаъоли ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор рушд ёбад [24; 25]. Татбиқи пешниҳодҳои ироашуда метавонад ба баланд бардоштани самаранокии рушди сайёҳии минтақавӣ, беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳолӣ ва таҳкими мавқеи Тоҷикистон дар бозори байналмилалии сайёҳӣ мусоидат намояд [30].

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ». — Душанбе, 1999 (бо тағйиру иловаҳо).
2. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. — Душанбе, 2018.
3. Барномаи давлатии рушди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025. — Душанбе, 2021.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. — Душанбе, 2016.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ. — Душанбе, нашрҳои солҳои 2018–2025.
6. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Солномаи омории Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе, 2018–2024.
7. Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисобот ва маълумоти расмӣ. — Душанбе, 2019–2024.
8. United Nations Development Programme (UNDP). Sustainable Development Reports: Tajikistan. — New York, 2019–2023.
9. World Bank. Tajikistan: Economic Update. — Washington, 2018–2024.
10. Asian Development Bank. Tourism Development in Central Asia. — Manila, 2020.
11. Александрова А.Ю. Международный туризм. — М.: КНОРУС, 2018.
12. Биржаков М.Б. Введение в туризм. — СПб.: Невский фонд, 2019.
13. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма. — М.: Новое знание, 2020.
14. Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика. — М.: Финансы и статистика, 2017.
15. Мухамеджанов А. Региональная экономика. — М.: Юрайт, 2021.
16. Шишков Ю.В. Регионализация и глобализация мировой экономики: альтернатива или взаимодополнение? // МЭиМО. — 2008. — № 8. — С. 3–14.
17. Мюрдал Г. Экономическая теория и слаборазвитые регионы. — М.: Прогресс, 1972.
18. Перру Ф. Экономика XX века. — М.: Экономика, 2000.
19. Абдалимов А. Рушди сайёҳӣ ҳамчун омили рушди устувори минтақаҳо. — Душанбе: МУТПТ, 2022.
20. Абдалимов А., Қодирова М. И. Иқтисодиёти сайёҳӣ. — Душанбе, 2013.
21. Сафаров С. Асосҳои рушди минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе, 2020.
22. Раҳмонқулов Ф. Сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон. — Душанбе, 2019.
23. Ҳайдаров А. Иқтисодиёти соҳаи хизматрасонӣ. — Душанбе, 2018.
24. UNWTO. Tourism and Regional Development. — Madrid, 2019.
25. UNWTO. Sustainable Tourism Development. — Madrid, 2021.
26. Hall C.M. Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships. — London: Routledge, 2018.
27. Sharpley R. Tourism Development and the Environment. — London, 2019.
28. Butler R. Sustainable Tourism: A State-of-the-Art Review // Tourism Geographies. — 2015.
29. OECD. Tourism Trends and Policies. — Paris, 2022.
30. World Economic Forum. Travel & Tourism Competitiveness Report. — Geneva, 2019.

31. Nepal Tourism Board. Tourism Statistics**.** — Kathmandu, 2019–2023.
32. Kyrgyz Republic. Tourism Development Strategy**.** — Bishkek, 2020.
33. Georgia National Tourism Administration. Tourism Development Report**.** — Tbilisi, 2021.
34. Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC). Tourism Strategy 2030**.** — Manila, 2020.
35. Porter M. The Competitive Advantage of Nations**.** — New York, 1998.
36. Balassa B. The Theory of Economic Integration**.** — London, 1961.
37. Meade J.E. The Theory of Customs Unions**.** — Amsterdam, 1955.
38. Todaro M., Smith S. Economic Development**.** — London, 2020.
39. Sachs J. The Age of Sustainable Development**.** — New York, 2015.
40. Stabler M. Tourism and Sustainability. — Oxford, 2018.

Маълумот дар бораи муаллиф

Абдалимов Абдураҳмон– Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи сайёҳӣ ва бизнеси меҳмондорӣ. Нишонӣ: 734055, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Борбад, 48/5.

Сведения об авторе

Абдалимов Абдурахмон– Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры туризма и бизнес гостеприимства. Адрес: 734055, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Борбад,48/5.

About the author

Abdalimov Abdurakhmon– International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Tourism and Hospitality Business. Address: 734055, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad Avenue, 48/5.

УДК: 339

ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ МЕХАНИЗМҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ШАРОИТИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДӢ

Судиқов А.К.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар шароити рушди раванди таҳавуллоти ҷиддӣ дар иқтисоди ҷаҳон ба масъалаи ҳамгироии иқтисоди таваҷҷӯҳи хоса зоҳир карда мешавад, зеро он ба унвони маҳаки асосии густариши механизмҳои сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамгироии иқтисодӣ, метавонад дар таҳқими раванди сармоягузориҳо нақши қобили таваҷҷӯҳ дошта бошад, чунки дар доираи ҳамгироии кишварҳо заминаи устувор барои густариши сармоягузориҳо гузошта мешавад.
Бо назардошти мубрамияти ташаккул ва рушди механизмҳои сармоягузорӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ, муаллиф талош намудааст, то механизмҳои мавҷудаи сармоягузориро бо назардошти ҳамгирошавии иқтисоди мавриди таҳлилу омӯзиш қарор диҳад. Муаллиф, дар равнади таҳқиқот тавонистааст мушахассоти механизмҳои мавҷударо ба таври қобили қабул ифшо намояд ва ҳамзамон мазмуну моҳияти ин механизмҳоро дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ шарҳу тафсири муфассал диҳад.
Калидвожаҳо: ҳамгироии иқтисодӣ, сармоягузориҳо, механизм, абзорҳо, иқтисодиёт, тавсеа, раванд, моделҳо, воситаҳо, захира, равобит.
Барои иқтибос: Судиқов, А. К. Таҳлили назариявии механизмҳои сармоягузорӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ / А. К. Судиқов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 417-422.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Судиков А.К.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотатция. В условиях развития процесса серьезных преобразований в мировой экономике особое внимание уделяется вопросу экономической интеграции, поскольку он рассматривается в качестве основного критерия расширения инвестиционных механизмов. Экономическая интеграция может сыграть важную роль в стимулировании инвестиционного процесса, поскольку интеграция стран обеспечивает прочную основу для увеличения инвестиций.
Рассматривая взаимосвязь формирования и развития инвестиционных механизмов в контексте экономической интеграции, автор попытался проанализировать и изучить существующие инвестиционные механизмы с учетом интеграции экономики. В ходе исследования автору удалось подробно раскрыть особенности существующих механизмов, а также подробно объяснить содержание и природу этих механизмов в контексте экономической интеграции.
Ключевые слова: экономическая интеграция, инвестиции, механизмы, инструменты, экономика, развитие, рост, модели, финансовые средства, ресурсы, отношения.

THEORETICAL ANALYSIS OF INVESTMENT MECHANISMS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC INTEGRATION

Sudiqov A.K.
Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In the context of the development of the process of serious transformations in the global economy, special attention is paid to the issue of economic integration, since it is considered as the main criterion for expanding investment mechanisms. Economic integration can play an important role in stimulating the investment process, as the integration of countries provides a solid foundation for increased investment.
Considering the relationship between the formation and development of investment mechanisms in the context of economic integration, the author tried to analyze and study the existing investment mechanisms taking into account the integration of the economy. In the course of the research, the author was able to reveal in detail the features of existing mechanisms, as well as explain in detail the content and nature of these mechanisms in the context of economic integration.
Keywords: economic integration, investments, mechanisms, tools, economy, development, growth, models, financial resources, resources, relations.

Гузориши масъала. Рушди иқтисодии кишварҳо дар марҳилаҳои мухталиф аз ҳаҷм ва андозаи сармоягузориҳо вобастагии зиёд дорад, аз ҷумла дар шароити имрӯза. Тавре аз мушоҳида бар меояд, ҷаҳони кунунӣ босуръат дар ҳоли таҳавуллоти технологии ҷиддӣ қарор дорад, бинобар ин, ҳар як кишвари олам талош дорад то бо ин тренди ҷаҳони муосир ҳамқадам бошад. Дар чунин шароит сармоягузорӣ метавонад ба рушди иқтисодии кишвар, густариши шохаҳо ва самтҳои мухталифи он мусоидат намояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи таҳқиқот муаллиф аз таҳқиқотҳои муҳаққиқон аз қабили Андреева Л.Ю., Вовченко Н.Г., Епифанова Т.В., Полуботко А.А., Аникеева А.А., Чернолецкая А.К., Бочаров, В.В., Зенькова, Л. П., Ковалев, В.В., Иванов, В.В., Лялин, В.А. истифода намудааст.

Мақсади мақола ин омӯзиш ва таҳлили назариявии механизмҳои сармоягузорӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Тавре аз мушҳодаҳо бар меояд, иқтисоди ҷаҳон ба таври қобили таваҷҷӯҳ рушд намудаистодааст, чунин рушдро метавон бо ҷаҳонишавӣ асоснок намуд. Ҷаҳонишавӣ иқтисодҳои миллиро маҷбур ба муттаҳид шудан мекунад, ҳамзамон ин раванд ба таври муназзам бо таъсиси ташкилотҳои ҳамгироии минтақавӣ сарукор гирифтааст. Рақобат ва майл ҷиҳати доштани ҷойгоҳи муайян дар тақсимоти ҷамъиятии меҳнат, тамаркузнамоӣ ба самтҳои афзалиятноки рушдро тақозо менамояд. Дар чунин шароит, ба унвони яке аз омилҳои асосии ҳамгироӣ фаъолияти сармоягузорӣ баромад менамояд, зеро дар шароити ҳамгироӣ ва ҷаҳонишавӣ, сармоягузорӣ муҳимтарин муҳарики пешбаранда ва таъминкунандаи равобити иқтисодӣ баҳисоб меравад.

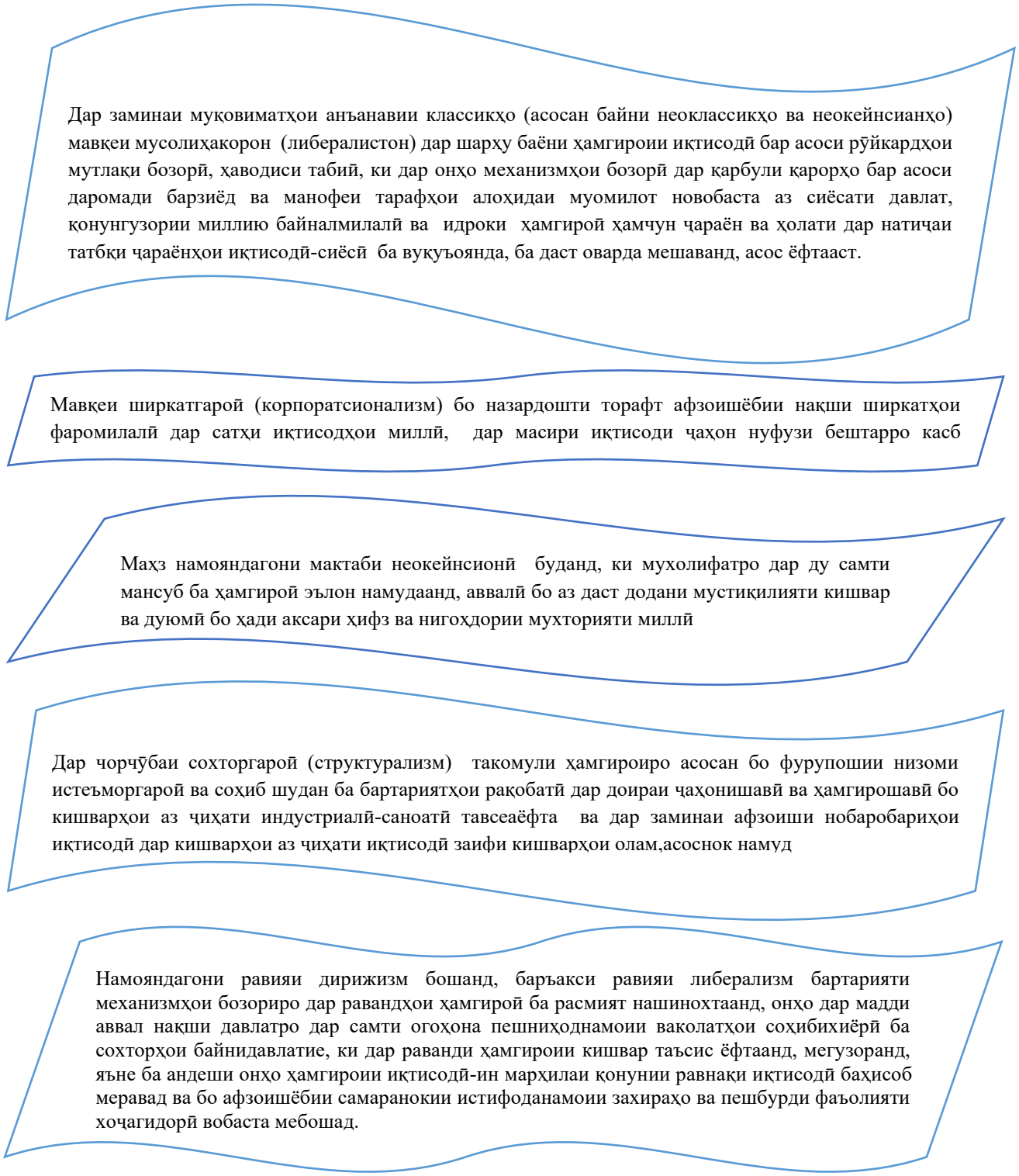
Дар ҳоли ҳозир, сармоягузориҳо дар раванди ҳамгироии иқтисодӣ иҷрокунандаи нақши макразӣ мебошанд. Сармоягузорҳо муҳарики воқеии таъминкунандаи тавсеаи иқтисодӣ, таҷдидкунанда ва баландбардорандаи қобилияти рақобатнкоии иқтисодиёти кишаварҳои ҳамгиро арзёбӣ мегарданд. Иловтан, сармоягузорӣ дар муттаҳиднамоии талошҳо ва захираҳо ҷиҳати татбиқнамоии лоиҳаҳои муштарк ва таъсиси коопертасияҳои истеҳсолӣ созгорӣ менамоянд.

Дар тафсироти муосир, истилоҳи сармоягузорӣ аз ҷониби М.В. Чиненова[8] бо назардошти чунин ҷанба мавриди баррасӣ қарор додашудааст: “....Сармоягузорӣ-ин таҳвили сармоя ба дилхоҳ фаъолият бавоситаи харидоринамоии когазҳои қиматнок ё ба таври мустақим харидории худи корхона бо мақсади касби даромади иловагӣ ва ё таъсиррасонӣ ба кору амалкардҳои корхона дониста мешавад”. Инчунин, сармоягузорӣ ин маҷмӯи аз хароҷотҳоест, ки дар шакли маблағгузориҳои дарозмуддат ба соҳаи нақлиёт, кишоварзӣ, саноат, хизмтарасониҳо сафарбар карда мешавад.

Бочарев В.В [4]., зимни тафсири мафҳуми сармоягузорӣ бештар ба ин бовараст, ки он аз луғути лотинии «invest» гирифта шудааст ва маънои ҳиссагузорӣ ва ё саҳмро дар худ ҷой додааст. Аммо, Ковалев В.В [6], бошад ба муқобили назароти Бочрев В.В., буда, ба ин назараст, ки ин сармчашмаи аслии ин истилоҳ луғути лотинии «investio»- пӯшонидан маҳсуб меёбад. Чунин як назарот дар Луғати бузурги иқтисодӣ низ мушоҳида мегардад, дар ин сармчашма истилоҳи сармоягузорӣ гӯё аз луғати олмонии Investition ва луғати лотинии investio, яъне мепӯшонам манша мегирад [3].

Хусуситяҳои моделҳои ҳамгироӣ ва амалнамоии дуҷониба дар қарни 21 тавассути заҳматҳо ва таҳқиқотҳои олимони зерин ба монанди Молл В., Падаоа –Скопа Т., Сапира А., Блид Ҳ., Ҳуфбауэра Г., Шотта Ҷ., мавриди баҳарбардорӣ қарор дода шудаанд [7].

Бо назардошти такомулҳо ва таҳаввулоти дар равнақу тавсеаи ғояҳои илмӣ ҷиҳати шаклдиҳии консепсияи ҳамгироии иқтисодӣ дар арсаи фаромилалӣ бавуқуъ омода, метавон марҳилаҳои зерини рушди таърихии тавсеаи ҳамгироии иқтисодиро, ки аз тарафи намояндагони ҷомеаҳо ва мактабҳои илмӣ-таҷрибавӣ шарҳу тафсир дода шудааст, пешниҳод намуд. Ин назарот ба таври муфассал дар расми 1 мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд:

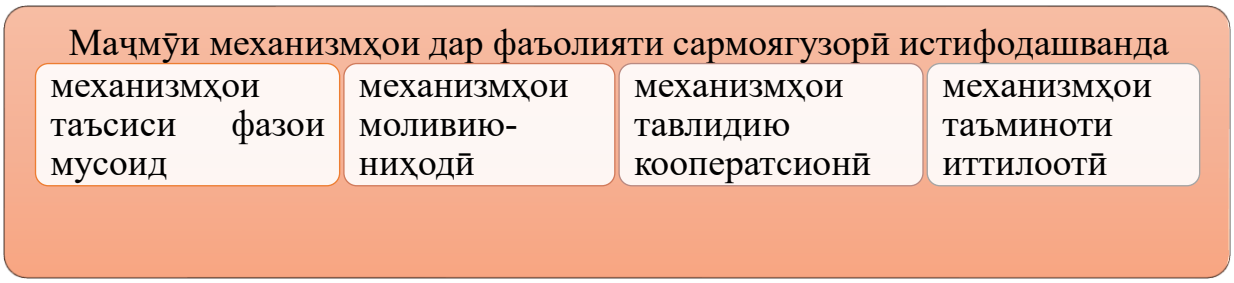

Расми 1. Марҳилаҳои рушди таърихии тавсеаи ҳамгироии иқтисодиро, ки аз тарафи намояндагони ҷомеаҳо ва мактабҳои илмӣ-таҷрибавӣ [5]

Масъалаҳои таснифи аломатҳои ҳамгироӣ, ки тафовути ин равандро аз дигар падидаҳо ва фарояндҳои ҳаммонанд дар фазои иқтисодию сиёсии фаъолиятнамоии иштирокчиёни ин навъ равобит таъмин месозад, барои таҳкими заминаҳои асосии ҳамгироии иқтисодӣ нақши қобили таваҷҷӯҳ доранд.

Дар ҳоли ҳозир, яке аз омилҳои асосии ҳамгироии иқтисодӣ фаъолияти сармягузорӣ маҳсуб меёбад. Фаъолияти сармоягузорӣ дар навбати худ ҳамчун омили аслии равнақ шуморида шуда, дар фарояндӣ ҷаҳонишавӣ бузургтарин нақшро ичро менамояд. Дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ барои таҳрики ҷараёнҳои сармоягузорӣ, маҷмӯи механизмҳои сармоягузорӣ истифода карда мешавад. Ин

механизмҳо метавон ба якчанд гурӯҳ ҷудо намуд. Дар расми 2 ин механизмҳо мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд:

Расми 2. Механизмҳои сармоягузории дар раванди ҳамгироӣ истифодашаванда

Механизми таъсиси фазои мусоид. Ин механизмҳо баҳри бартарафнамоии монеаҳо ва ҳамоҳангии тартибу қоидаҳо барои ҳаракати озоди сармоя сафарбар гардидаанд. Ҳамоҳангӣ ва мусолиҳанамоии қонунгузорӣ, мутобиқнамоии меъёрҳои миллии сармоягузорӣ, тартиботу қоидаҳо ва инчунин ҳамоҳангии режими ҳуқуқиро барои сармоягузорӣ байни кишварҳои иштирокчӣ тақозо менамояд. Ҳимояи сармоягузориҳо бошад, ҷоринамоии стандартҳои умумӣ ва кафолатҳои ҳуқуқиро барои сармоягузорон талаб менамояд, махсусан механизмҳои ҳалу фасли баҳсҳо, зеро ин муаммо хавфҳоро коҳиш дода, ҷолибияти сармоягузории минтақаро боло мебардорад. Бартарафнамоии монеаҳои хусусияти тиҷоратию маъмурӣ дошта. Ташаккулидиҳии минтақаҳои озоди савдо, иттиҳодияҳои гумрукӣ ва бозорҳои ягона барои гардиши мол, хизматрасониҳо, сармоя ва қувваи корӣ, татбиқи ин амалҳо иқтидори бозори фурӯшро густариш дода, самарнокии сармоягузориро баланд мебардорад.

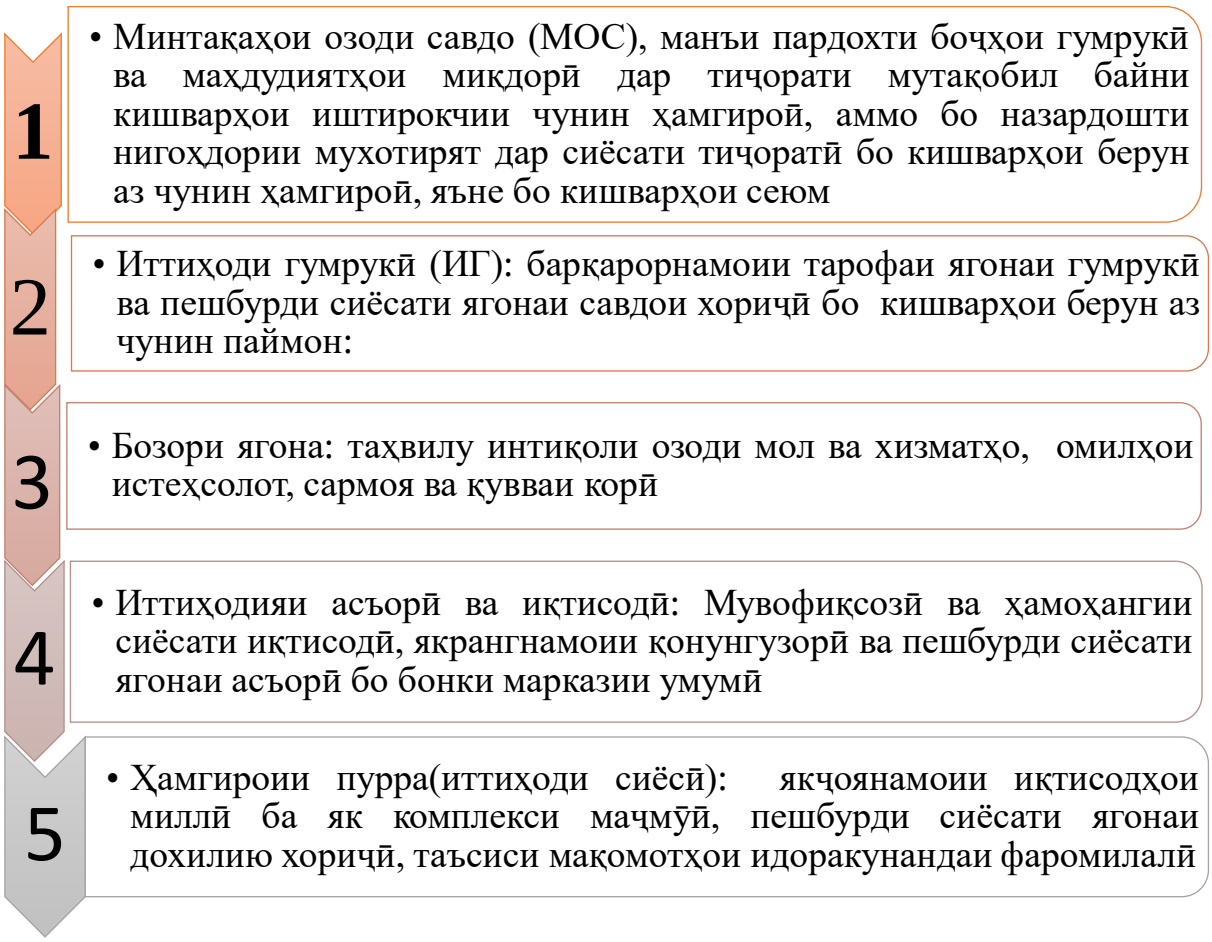
Механизмҳои молиявӣ-ниҳодӣ. Ин механизмҳо дар худ ниҳодҳо ва абзорҳои махсусгардонидашударо барои маблағгузории лоиҳаҳои муштарак дохил намудаанд. Бонкҳои рушд ва фондҳои сармягузорӣ, таъсиси бонкҳои фаромилалии тавсеёфта ва фондҳои сармоягузории пешниҳодкунандаи маблағгузориҳои имтиёзӣ, кафолатҳо ва инчунин дар ҷараёни сармоягузории лоиҳаҳои ҳамгироӣ иштироккунанда. Маблағгузориҳои муштарак. Истифодаи механизмҳои мутаҳҳидкунандаи захираҳои бонкҳои милли рушд, бонкҳои тиҷоратӣ, ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ ҷиҳати татбиқи лоиҳаои бузурги инфрасохторию тавлидотӣ. Буҷети иттиҳодияҳои ҳамгироӣ. Ташаккулдиҳии буҷетҳои муштараке, ки воситаҳои он баҳри татбиқу амалинамоии лоиҳаҳо ва барномаҳи умумӣ ироъа дода мешаванд [1]. Барномаҳои давлатии дастгиринамоӣ. Мудохилаи мустқами давлат ва барномаҳои дастгирикунанда, ки дарои тақвиятбахшии раванди ҳамгироӣ, баҳри таҳрики фаъолнокии сармоягузориҳо махсусан барои тавсеабахшии соҳибкории хурду миёна нигаронида шудаанд.

Механизмҳои кооператсионию тавлидотӣ. Ин механизмҳо ҷиҳати ташаккули сохторҳои муштараки тавлидотӣ сафарбар карда шудаанд таъсиси корхонаҳо ва ширкатҳои фаромилалӣ. Ташаккул ва шаклдиҳии ширкатҳои фаромарзӣ дар бахшҳо ва соҳаҳои дорои иқтидори қобили таваҷҷӯҳи ҳамгироӣ, барои мутаҳҳиднамоии кӯшишу талошҳо, донишу салоҳиятҳо. Тавсеаи кластерӣ, равнақи кластерҳои минтақавию байнидавлатӣ бо назардошти усули “тахассуси ҳушмандона” ҷиҳати эҷоди истеҳсолоти инноватсионии дорои волотарин технологияҳо. Равнақи занҷираҳои минтақавии арзиши изофашуда. Таҳрики равобити кооператсионӣ миёни корхонаҳои кишварҳои мухталифи иштирокчии ҳамгироӣ баҳри таъсиси маҳсулотҳои дорои арзиши баланди изофӣ дар доираи бозори ягона. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ. Ҷалби сармояи хусусӣ барои маблағгузорӣ ва идоранамоии объектҳои инфрасохторӣ ва дигар лоиҳаҳои қобили назари хусусияти иҷтимоӣ дошта ва барои густариши раванди ҳамгироӣ муҳим [2].

Механизмҳои таъмини иттилоотӣ ва мувофиқнамоӣ, платформаҳои иттилоотӣ. Таъсиси пойгоҳи умумии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, сармоягузорон ва шарту шароити пешбурди тиҷорат. Созмонҳои ҳамоҳангунанда, ташаккули гурӯҳҳои корӣ ва комиссияҳо дар сатҳи иттиҳодияи ҳамгироӣ ҷиҳати коркарду татбиқи сиёсати сармоягузории мувофиқашуда. Пайвастшавии босамари ин механизмҳо самараи ҳамафзоии афзоишдиҳандаи ҷолибияти сармоягузории минтақа дар умум боло бурда, дар раванди боз ҳам умқтаршавии ҳамгироии иқтисодӣ мусоидат хоҳад намуд.

Васеънамоии донишу фаҳмишҳо дар бораи механизмҳои сармоягузорӣ дар шароити ҳамгироии иқтисоди дарки нисбатан умқтари ҳам асосҳои назариявӣ ва ҳам дар амал татбиқнамоии абзорҳои амиқ ва созишномаҳоро тақозо менамояд.

Назарияҳои ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ якчанд марҳилаи ҳамгироиро аз ҳам чудо менамоянд (Минтақаҳои озоди савдо (МОС), иттиҳодияҳои гумрукӣ, бозори ягона ва иттиҳоди иқтисодӣ, ҳамгироии пурра(иттиҳоди сиёсӣ)), бар ин асно бояд қайд намуд, ки дарҳар як марҳилаи механизмҳои сармоягузорӣ умқтар мегарданд. Дар расми 7 марҳилаҳои ҳамгироии байналмилалӣ пешкаш гардидаанд:

Расми 3. Марҳилаҳои ҳамгироии байналмилалӣ

Ҳамзамон, метавон якчанд назарияи мавҷударо дар самти ҳамгироии итисодӣ мавриди пешниҳод қарор дод:

Назарияи ҷобаҷо гузории истеҳсолот. Ҳамгироӣ ба таври қобили таваҷҷӯҳ омилҳои ҷобаҷогузории истеҳсолотро дигар менамояд. Сармоя ба он қисматҳои минтақаҳои ҳамгирошудае интиқол дода мешавад, ки дар натиҷаи дастёбӣ ба бозорҳои нисбатан бузург, захираҳои махсусшуда ва инфрасохтори зарурӣ, даромад ва самараи бештарро ба бор меоварад.

Назарияи бунёдкунанда ва радкунандаи тиҷорат: механизмҳои сармоягузорӣ дар дохили ҳамгироӣ (самараи эҷоди тиҷорат) на танҳо баҳри тағйири масири ҷарёнҳои мавҷуда аз кишварҳои сеюм (самара аз раднамоии тиҷорат) балки баҳри бунёди ҷараёнҳои нави тиҷоратӣ сафарбар гардидааст.

Назарияи танзими ниҳодӣ (институтсионалӣ): самаранокии механизмҳои сармоягузорӣ ба таври мустақим аз сифати ниҳодҳо ва мувофиқнамоии меъёрҳои ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад. Ҳар қадаре, ки сатҳу дараҷаи ҳамоҳангии қонунгузорӣ дар сатҳи хуб таъмин шуда бошад, то ҳамон андоза хавфҳои сармоягузорӣ поёнтар ва ҷараёни сармоягузориҳо бештар хоҳад гашт.

Дар умум метавон гуфт, ки ҳамгироии иқтисодӣ ба унвони муҳимтарин раванд ба ҳисоб рафта, он дар густариши равобит ва тақвиятбахшии муносибатҳои иқтисодии кишварҳо мусоидат менамояд. Чунин амал боис ба афзоиши тиҷорат, сармоягузориҳо ва мутаносиба далели возеҳи рушди иқтисодӣ мегардад. Ҳамзамон, бо густариши равобит дар доираи ингуна иттиҳодияҳо маҳдудиятҳои тиҷоратӣ бардошта мешаванд, дар натиҷа гардиши озоди мол, кор, хизмат, сармоя ва қувваи корӣ таъмин мегардад, яъне ҳамгироии иқтисодӣ имкон дорад дар болоравии назарраси

нишондиҳандаҳои ММД ва мутаносибан дар беҳдошти сатҳи некуаҳволии аҳолӣ нақши ҳалкунанда ва қобили таваҷҷӯҳ дошта бошад.

Аз натиҷаҳои таҳлили амалинамуда чунон бар меояд, ки ҳамгироии иқтисодӣ дар дастёбӣ ба бозорҳои нисбатан бузург, ҷалби сармоя ва махсусан сармояи хориҷӣ, беҳдошти рақобатпазирии иқтисоди миллӣ нақши калидӣ дорад, бар ин асно воридшавӣ ба чунин иттиҳодияҳо дар шароити таҳаввулотҳои ҷиддӣ дар иқтисоди ҷаҳон барои Ҷумҳурии Тоҷикистон шарти зарурӣ маҳсуб меёбад.

Адабиёт

1. Андреева Л.Ю., Вовченко Н.Г., Епифанова Т.В., Полуботко А.А. Институты и инструменты «Зеленого финансирования»: риски и возможности устойчивого развития Российской экономики // Лесотехнический журнал. – 2017. – № 2. – с. 205-213.
2. Аникеева А.А., Чернолецкая А.К. Анализ механизмов привлечения инвестиционных ресурсов в период кризиса // Экономика, предпринимательство и право. – 2021. – Том 11. – № 6. – С. 1587-1604.
3. Большой экономический словарь / Общ. Ред. А.Борисов. – М.: Книжный мир, 2000. – 896 с
4. Бочаров, В.В. Инвестиции. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 176 с.
5. Зенькова, Л. П. Институциональные подходы к циклам зарубежных экономистов / Л. П. Зенькова // Экономика и управление Минск 2009. – № 2 (18). – С. 12–18.
6. Ковалев, В.В., Иванов, В.В., Лялин, В.А. Инвестиции. – М.: Издательство Проспект, 2015. - 592 с.
7. Концептуальные основы экономической интеграции в условиях глобализации и устойчивого развития региональной экономики Губин А.М.
8. Чиненова М.В. Инвестиции. Москва, КНОРУС, 2007 г, 248 с.

Маълумот дар бораи муаллиф

Судиқов Аҳкомуддин Киромудинович– ассистенти кафедраи идораи давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Нахимов 64/16. Телефон: +992918-87-43-10

Сведения об авторе

Судиков Ахкомуддин Киромудинович–ассистент кафедры государственного и местного управления Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/16. Телефон: +992918-87-43-10

About the author

Sudiqov Akhkomuddin Kiromudinovich–Assistant Professor of the Department of Public and Local Administration of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/16. Phone: +992+918-87-43-10

УДК: 338

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ЖЕНЩИН В СФЕРЕ ТУРИЗМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Абдалимова Н.А.
Институт экономики и демографии НАНТ

Аннотация. В статье анализируются проблемы формирования и развития человеческого капитала женщин в сфере туризма Республики Таджикистан в контексте реализации государственной социально-экономической и гендерной политики. На основе анализа нормативно-правовых документов, официальных статистических данных и материалов международных организаций выявлены ключевые барьеры, ограничивающие участие женщин в туристской отрасли и их профессиональное продвижение. К таким барьерам отнесены низкий уровень оплачиваемой занятости женщин, высокая доля молодых женщин в категории NEET, сегрегация занятости по видам деятельности, преобладание низкооплачиваемых и неформальных рабочих мест, ограниченный доступ к предпринимательству и финансовым ресурсам, дефицит профессиональных, цифровых и языковых компетенций, а также высокая нагрузка неоплачиваемого домашнего труда. Показано, что, несмотря на значительный потенциал туризма как сферы занятости и самореализации женщин, отсутствие комплексных механизмов поддержки снижает отдачу от женского человеческого капитала. Обоснованы приоритетные направления решения выявленных проблем, включая модернизацию системы профессиональной подготовки, развитие микроквалификаций, поддержку женского предпринимательства, внедрение принципов достойного труда и интеграцию гендерно-чувствительных индикаторов в управление развитием туризма. Сделан вывод о необходимости согласованной политики государства, бизнеса и образовательных институтов для превращения туризма в устойчивый инструмент социально-экономического развития и расширения экономических возможностей женщин в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: человеческий капитал, женщины, туризм, занятость, гендерное равенство, профессиональные компетенции, предпринимательство, неформальная занятость, устойчивое развитие, Республика Таджикистан.

Для цитирования: Абдалимова, Н. А. Проблемы формирования и развития человеческого капитала женщин в сфере туризма Республики Таджикистан / Н. А. Абдалимова // Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 423-432.

PROBLEMS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF WOMEN'S HUMAN CAPITAL IN THE FIELD OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abdalimova N.A.
Institute of economics and demography of the NAST

Abstract. The article examines the problems of formation and development of women’s human capital in the tourism sector of the Republic of Tajikistan within the framework of national socio-economic and gender policies. Based on the analysis of legal and regulatory documents, official statistical data, and reports of international organizations, the study identifies key barriers limiting women’s participation in tourism and their professional advancement. These barriers include low levels of paid employment among women, a high share of young women in the NEET category, occupational segregation, the prevalence of low-paid and informal jobs, limited access to entrepreneurship and financial resources, deficits in professional, digital, and language skills, as well as the heavy burden of unpaid domestic work. The article demonstrates that despite the significant potential of tourism as a source of employment and economic empowerment for women, the absence of comprehensive support mechanisms reduces the returns on women’s human capital. Priority directions for addressing these challenges are substantiated, including the modernization of professional training systems, the development of micro-qualifications, support for women’s entrepreneurship, the promotion of decent work principles, and the integration of gender-sensitive indicators into tourism governance. The study concludes that coordinated efforts by the state, the private sector, and educational institutions are essential to transform tourism into a sustainable driver of inclusive socio-economic development and women’s economic empowerment in the Republic of Tajikistan.

Keywords: human capital, women, tourism, employment, gender equality, professional skills, entrepreneurship, informal employment, sustainable development, Republic of Tajikistan.

МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНИИ ЗАНОН ДАР СОҲАИ САЙЁҲИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдалимова Н.А.
Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонии занон дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи сиёсати давлатии иҷтимоию иқтисодӣ ва гендерӣ мавриди таҳлил қарор дода мешаванд. Дар асоси омӯзиши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, маълумоти расмии оморӣ ва маводи ташкилотҳои байналмилалӣ монеаҳои асосие муайян карда шудаанд, ки иштироки занонро дар соҳаи сайёҳӣ ва пешрафти касбии онҳоро маҳдуд месозанд. Ба чунин монеаҳо сатҳи пасти шуғли пулакӣ, шумораи зиёди занони ҷавон дар гурӯҳи NEET, сегрегатсияи шуғл аз рӯи намудҳои фаъолият, ҳукмронии ҷойҳои кори каммузд ва ғайрирасмӣ, маҳдуд будани дастрасӣ ба соҳибкорӣ ва захираҳои молиявӣ, норасоии малакаҳои касбӣ, рақамӣ ва забонӣ, инчунин сарбории баланди меҳнати хонагии бе музд дохил мешаванд. Нишон дода мешавад, ки сарфи назар аз иқтидори баланди соҳаи сайёҳӣ ҳамчун манбаи шуғл ва худтаъминкунии иқтисодии занон, набудани механизмҳои мукаммали дастгирӣ ба самаранок истифода шудани сармояи инсонии онҳо монеъ мегардад. Самтҳои афзалиятноки ҳалли мушкилот пешниҳод карда мешаванд, аз ҷумла такмили низоми омодасозии касбӣ, рушди микромалакаҳо, дастгирии соҳибкории занон, ҷорӣ намудани принсипҳои меҳнати шоиста ва ворид намудани нишондиҳандаҳои ҳассос ба гендер дар идоракунии рушди сайёҳӣ. Хулоса бароварда мешавад, ки рушди устувори сармояи инсонии занон дар сайёҳӣ танҳо дар шароити ҳамоҳангии сиёсати давлатӣ, фаъолияти соҳибкорӣ ва низоми маориф имконпазир мебошад.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, занон, сайёҳӣ, шуғл, баробарии гендерӣ, салоҳиятҳои касбӣ, соҳибкорӣ, шуғли ғайрирасмӣ, рушди устувор, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Постановка проблемы. Туризм как сфера услуг обладает высокой трудоёмкостью и сравнительно низким порогом входа для части профессий, что делает отрасль потенциально важным каналом расширения занятости женщин, роста их доходов и укрепления социально-экономической устойчивости домохозяйств. Во многих странах именно туризм и гостеприимство создают рабочие места для молодежи и женщин, обеспечивая возможности для профессиональной мобильности через сервисные и управленческие компетенции. В Республике Таджикистан развитие туризма закреплено как приоритет государственной политики в Стратегии развития туризма на период до 2030 года, где предусмотрены меры по улучшению инфраструктуры, повышению качества услуг, расширению туристских продуктов и совершенствованию управления отраслью [4]. Параллельно в стране действует Национальная стратегия активизации роли женщин на 2021–2030 годы, направленная на расширение экономических возможностей женщин, укрепление их участия в рынке труда, поддержание предпринимательства и усиление институциональных механизмов гендерного равенства [1].

Несмотря на стратегические ориентиры, формирование человеческого капитала женщин в туризме сталкивается с комплексом ограничений. Под человеческим капиталом в настоящей статье понимается совокупность накопленных у женщин знаний, навыков, компетенций, здоровья, трудового опыта и социальных ресурсов, позволяющих создавать доход и профессионально развиваться в туристской экономике. Влияние человеческого капитала на экономический рост и благосостояние домохозяйств широко обосновано в экономической теории. В прикладном измерении для Таджикистана ключевым становится вопрос о том, какие факторы мешают женщинам переводить образование и навыки в оплачиваемую занятость и устойчивые доходы. Всемирный банк в страновой гендерной оценке указывает на сравнительно низкую оплачиваемую занятость женщин и значительный разрыв по показателям NEET (Not in Employment, Education or Training)- «молодёжь, не занятая в трудовой деятельности, образовании или профессиональной подготовке»: среди молодых женщин доля тех, кто не учится и не работает, существенно выше, чем среди молодых мужчин [2]. Эти характеристики создают риск неиспользования человеческого капитала и «потери» потенциала экономической активности в тех секторах, где женская занятость могла бы расти, включая туризм и гостеприимство.

Отдельный аспект проблемы заключается в структуре занятости и сегментации рынка труда: женщины чаще концентрируются в низкооплачиваемых и менее защищенных сегментах услуг, в том числе в неформальных видах деятельности. В туристской экономике это проявляется через распределение по «узлам» цепочки добавленной стоимости: размещение, питание, ремесленное

производство и микросервис, посреднические услуги и транспорт. Исследование цепочки добавленной стоимости туризма в Таджикистане, выполненное для Всемирного банка, показывает различия между формальным и неформальным секторами, а также подчеркивает специфику участия женщин в отдельных узлах, где женская занятость может быть значительной, но при этом женское предпринимательское владение и качество рабочих мест остаются ограниченными [5]. Такой дисбаланс означает, что для женщин «вход» в туризм может быть относительно доступен, но «рост» внутри отрасли — затруднен.

Анализ последних исследований и публикации. Исследование опирается на документы национальной политики и статистические источники, а также на материалы международных организаций. В качестве ключевых нормативно-стратегических источников используются Национальная стратегия активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2021–2030 годы [1] и Стратегия развития туризма до 2030 года [4]. Для характеристики гендерной ситуации на рынке труда и социально-экономических контекстов применяется страновая гендерная оценка Всемирного банка [2], а также статистические ресурсы UN Women по Таджикистану [3] и тематические публикации Агентства по статистике (включая сборник «Women and Men of the Republic of Tajikistan»- Женщины и мужчины Республики Таджикистан) [7]. Для анализа туризма как сектора занятости используются результаты исследования цепочки добавленной стоимости туризма в Таджикистане (World Bank, 2017) [5].

Методологически статья основана на сочетании институционального анализа (как формальные правила и программы влияют на возможности женщин), подхода человеческого капитала (как навыки и здоровье трансформируются в доход), а также отраслевого анализа цепочки добавленной стоимости (как распределяются роли и доходы по узлам туризма). Такой подход позволяет связывать «макро» рамку стратегии и институтов с «микро» барьерами занятости и предпринимательства, а также формировать пакет решений, учитывающий структуру отрасли.

Цель статьи - выявить ключевые проблемы формирования и развития человеческого капитала женщин в туризме Таджикистана и обосновать направления решений, повышающих отдачу от женского человеческого капитала в отрасли. Для достижения цели решаются следующие задачи: анализируется институциональная рамка гендерной политики и туризма, раскрываются основные барьеры на уровне образования, занятости и предпринимательства, рассматриваются социальные и инфраструктурные ограничения, а также предлагаются меры, согласуемые с национальными стратегиями и международными рекомендациями [1, 6].

Изложение основного материала. Формирование человеческого капитала женщин в туризме нельзя анализировать вне институциональной рамки, задаваемой государственными приоритетами. Национальная стратегия активизации роли женщин на 2021–2030 годы закрепляет цели расширения экономических возможностей женщин и предусматривает план действий, координируемый профильным государственным органом [1]. Для туристской сферы важны положения стратегии, направленные на повышение доступа женщин к профессиональному обучению, занятости и предпринимательству, а также на снижение барьеров участия в экономической жизни.

Стратегия развития туризма до 2030 года определяет комплекс мер по развитию инфраструктуры, туристских продуктов, улучшению сервиса и управлению отраслью [4]. Хотя гендерная повестка не всегда артикулируется как отдельный блок в отраслевых стратегиях, развитие туризма объективно влияет на женскую занятость, поскольку расширение инфраструктуры размещения и питания, роста числа туроператоров и сервисных компаний увеличивает спрос на труд в сегментах, где женщины традиционно представлены.

Однако для превращения потенциала в результат требуется согласование двух стратегических треков: «развитие туризма» и «активизация роли женщин». Без явного включения гендерных показателей в мониторинг туризма (например, доли женщин в занятости отрасли, в управленческих позициях, среди владельцев микробизнеса, в программах обучения) невозможно оценить, насколько туризм действительно становится каналом развития женского человеческого капитала. Международная практика управления гендерным равенством предполагает именно такой переход: от общих деклараций к измеряемым результатам и целевым механизмам поддержки [3; 8].

Человеческий капитал женщин в туризме формируется на пересечении образовательных, профессиональных и социальных факторов. На уровне «входа» в отрасль часто действуют механизмы, расширяющие участие женщин: туризм включает множество профессий начального уровня, не требующих длительной специализации, а также сезонные и частично занятые формы

труда. Это может облегчать включение женщин, особенно в условиях, когда оплачиваемая занятость ограничена или доступ к формальному рынку труда затруднен.

Однако «вход» сам по себе не гарантирует развития человеческого капитала. Развитие означает накопление компетенций, повышение производительности труда, рост доходов, профессиональное продвижение и расширение экономической автономии. Для туризма критическим является наличие профессиональных компетенций, влияющих на качество сервиса и конкурентоспособность предприятий: языковая подготовка, цифровая грамотность, навыки продаж и коммуникации, стандарты обслуживания, основы безопасности и управления рисками. Без системной поддержки обучения женщины могут оставаться в сегментах низкой производительности и низкой оплаты, не достигая управленческих позиций и не получая доступа к предпринимательским возможностям.

Для Таджикистана данный риск усиливается особенностями гендерной ситуации на рынке труда. Всемирный банк отмечает сравнительно низкую оплачиваемую занятость женщин и значительный разрыв по NEET среди молодых женщин [2]. Это означает, что значимая часть женщин либо не включена в оплачиваемую экономическую активность, либо включена неформально, без устойчивых механизмов накопления профессионального опыта и компетенций. В этой логике туризм может быть как «переходным сектором» (первым шагом к занятости), так и «ловушкой» низкой производительности, если отсутствуют траектории квалификационного роста.

Проблемы, с которыми сталкиваются женщины в туристской сфере Таджикистана, целесообразно рассматривать как многоуровневые барьеры: барьеры навыков и образования; барьеры занятости и качества рабочих мест; барьеры предпринимательства и доступа к ресурсам; социальные и инфраструктурные барьеры, связанные с неоплачиваемым трудом и мобильностью; институциональные барьеры координации и мониторинга.

Первый блок связан с образовательными и квалификационными аспектами. Туризм предъявляет повышенные требования к коммуникативным навыкам и стандартам обслуживания. При этом в современных условиях конкурентоспособность туризма все больше зависит от цифровых компетенций: работа с онлайн-платформами, цифровой маркетинг, коммуникация с туристами в мессенджерах, репутационное управление. Недостаток таких навыков ограничивает способность женщин превращать участие в туризме в устойчивый рост доходов, особенно в сегментах, где клиент принимает решение на основе цифровой информации и отзывов.

Второй блок - качество рабочих мест и сегрегация занятости. Даже при росте общего числа рабочих мест в туризме женщины могут концентрироваться в низкооплачиваемых позициях, а мужчины - в более высокооплачиваемых и управленческих, что формирует горизонтальную и вертикальную сегрегацию. Исследование Всемирного банка по цепочке добавленной стоимости туризма в Таджикистане показывает, что в некоторых узлах отрасли женская трудовая доля может быть высокой, но участие женщин как владельцев бизнеса и распределение ролей между формальным и неформальным секторами создают существенные различия в условиях труда и возможностях роста [5]. Это означает, что формальная занятость, стандартизированные рабочие места и возможности обучения могут распределяться неравномерно.

Третий блок — предпринимательство и доступ к финансовым и нефинансовым ресурсам. Туризм включает множество малых форм бизнеса: гостевые дома, домашнее питание, ремесленные мастерские, услуги гидов, локальный транспорт, сувенирная торговля. Такие формы потенциально благоприятны для вовлечения женщин, но рост бизнеса требует доступа к кредитованию, консультациям, рынкам, цифровым каналам продаж и сетевым партнерствам. Отсутствие таких ресурсов делает женский бизнес уязвимым и ограничивает масштабирование. Материалы по женскому предпринимательству в Таджикистане указывают, что поддержка предпринимательства женщин является растущим приоритетом, но требует системных стратегий включения и устранения барьеров доступа к ресурсам [9].

Четвёртый блок — социальные и инфраструктурные ограничения. Женская занятость и возможности обучения тесно связаны с нагрузкой неоплачиваемого труда, семейными обязанностями, доступностью транспорта и безопасностью перемещений, особенно в регионах. Если туристские рабочие места расположены далеко от места проживания, требуют гибкого графика или вечерних смен, а транспорт и инфраструктура ограничены, участие женщин может снижаться или приобретать неформальный характер. Параллельно социальные нормы и ожидания могут ограничивать мобильность и выбор профессии.

Пятый блок — институциональные ограничения мониторинга и управления. При отсутствии системного гендерного мониторинга в туризме невозможно точно определить, какие меры

повышают занятость и качество рабочих мест для женщин. UN Women подчёркивает необходимость работы по достижению гендерного равенства и отслеживания ключевых показателей в странах, включая Таджикистан [3]. Следовательно, гендерно-чувствительная статистика и индикаторы должны быть встроены в отраслевое управление туризмом, иначе меры будут носить фрагментарный характер.

Проведённая постановка проблемы показывает, что развитие человеческого капитала женщин в туризме Таджикистана зависит не только от формального доступа к рабочим местам, но и от качества этих рабочих мест, возможностей обучения и карьерного роста, доступа к предпринимательству и ресурсам, а также от инфраструктурных и социальных условий, определяющих мобильность и распределение времени. Важно также учитывать структуру отрасли: туризм включает формальные и неформальные сегменты, городские и региональные дестинации, продукты различной сезонности. Поэтому решения должны быть дифференцированы по типам дестинаций и узлам цепочки добавленной стоимости, а также согласованы с национальными стратегиями, включая Стратегию развития туризма до 2030 года и Национальную стратегию активизации роли женщин на 2021–2030 годы [1; 4; 5].

Продолжая анализ проблем формирования и развития человеческого капитала женщин в сфере туризма Республики Таджикистан, целесообразно подчеркнуть, что ключевые барьеры носят не единичный, а системный характер и проявляются одновременно на уровне навыков, структуры занятости, качества рабочих мест, доступа к предпринимательству и финансовым ресурсам, а также в рамках социально-инфраструктурных условий, определяющих мобильность и распределение времени. В этих условиях даже при наличии общего роста туристской активности и расширения сервисного сектора возможности женщин в туризме могут оставаться ограниченными: отрасль становится источником занятости, но не всегда обеспечивает устойчивое накопление компетенций, рост доходов и продвижение к позициям принятия решений.

Прежде всего следует выделить проблему «недоиспользования» человеческого капитала молодых женщин, которая формирует исходную уязвимость входа в рынок труда и сдерживает профессионализацию в сфере услуг, включая туризм. Страновая гендерная оценка Всемирного банка фиксирует существенный гендерный разрыв по показателю NEET (не учатся, не работают и не проходят обучение): доля молодых женщин 15–24 лет в категории NEET существенно выше, чем у молодых мужчин; это указывает на высокий риск выпадения из траекторий накопления навыков и трудового опыта [2]. Одновременно Всемирный банк отмечает, что значительная доля женщин трудоспособного возраста не вовлечена в оплачиваемую работу, что прямо ограничивает возможности формирования экономической автономии и профессионального опыта [2]. Для туризма это означает сокращение потенциального кадрового пула и усиление кадрового дефицита именно в тех компетенциях, которые критичны для качества сервиса: коммуникации, клиентоориентированность, знание языков, цифровые навыки, управление продажами и репутацией.

Далее, важным ограничителем выступает структура занятости женщин и качество рабочих мест, поскольку человеческий капитал развивается не только через обучение, но и через характер рабочих задач, интенсивность профессиональной практики и наличие институциональных стимулов к повышению квалификации. В туристском секторе особенно значима проблема вертикальной и горизонтальной сегрегации занятости: женщины чаще концентрируются в операционных ролях, связанных с обслуживанием и рутинными функциями, тогда как управленческие позиции, технически более сложные сегменты и более оплачиваемые функции могут быть представлены преимущественно мужчинами. Глобальные закономерности гендерного неравенства в туризме описаны в «Global Report on Women in Tourism»(Глобальный доклад о женщинах в туризме) (второе издание), где отмечается, что женщины составляют значительную долю рабочей силы в туризме, но сохраняются различия в оплате и в доступе к руководящим позициям [8]. Хотя глобальные данные не равны национальным, они задают аналитическую рамку: без целевых инструментов карьерного роста и устранения барьеров туризм воспроизводит «стеклянный потолок» и не превращается в механизм устойчивого повышения доходов женщин.

Для Таджикистана этот эффект усиливается распространённостью неформальной занятости и микродеятельности, где женщины могут быть активны, но их труд не всегда обеспечивает социальную защиту, рост производительности и доступ к кредитованию. Структура участия женщин в узлах туристской цепочки добавленной стоимости (гостевые дома, питание, ремесленничество, мелкое посредничество) зачастую формирует ситуацию «высокой занятости при низкой добавленной стоимости». Исследование цепочки добавленной стоимости туризма в

Таджикистане, выполненное для Всемирного банка, показывает, что развитие туризма требует не только роста потоков, но и повышения качества услуг и организационной связности между узлами цепочки, поскольку именно это определяет, кто и в какой мере получает доходы от туризма [5]. В практическом смысле это означает: если женская занятость сосредоточена преимущественно в низкомаржинальных сегментах и не сопровождается ростом компетенций и доступом к рынкам, туризм не реализует потенциал развития женского человеческого капитала.

Существенным барьером формирования человеческого капитала выступает разрыв между образовательными траекториями и реальными профессиональными требованиями туризма. В современных условиях туризм развивается как сервисно-цифровая отрасль: значительная часть продаж и коммуникации происходит через онлайн-каналы, а отзывы и цифровая репутация становятся фактором спроса. Следовательно, качество человеческого капитала женщин в туризме определяется не только базовыми навыками обслуживания, но и цифровой грамотностью: умением работать с платформами бронирования, онлайн-оплатой, CRM-логикой обработки запросов, продвижением в социальных сетях и управлением обратной связью. Если эти компетенции не развиваются, женщины остаются «исполнителями» без доступа к более доходным функциям, связанным с продажами, управлением продуктом и маркетингом. В национальном контексте эта проблема усиливается тем, что обучение часто ориентировано на теоретические дисциплины и не всегда обеспечивает дуальную модель подготовки с обязательной отраслевой практикой, особенно в регионах. Именно поэтому в стратегических документах по активизации роли женщин акцентируется необходимость расширения экономических возможностей, повышения участия женщин в занятости и развитии предпринимательства, что требует практикоориентированных инструментов подготовки кадров [1].

Отдельный блок причин связан с социальными ограничениями и нагрузкой неоплачиваемого труда, которая снижает возможности женщин в накоплении человеческого капитала через обучение и трудовой опыт. Международные и региональные оценки подчёркивают прямую связь между объёмом неоплачиваемого ухода/домашнего труда и снижением участия женщин в рынке труда, ограничением их профессиональной мобильности и доступом к качественной занятости [10]. В региональных обзорах по гендерному равенству для Центральной Азии также подчёркивается, что неравенство во времени, затрачиваемом на неоплачиваемый труд, является устойчивым структурным препятствием экономической активности женщин [11]. Для туризма, где распространены сменные графики, сезонные пики и работа в выходные, фактор неоплачиваемого труда особенно критичен: он ограничивает готовность женщин принимать предложения занятости, участвовать в стажировках, повышать квалификацию и переходить на управленческие позиции. В результате даже при наличии мотивации и базового образования женщины могут оставаться в пределах узких временных и территориальных рамок, выбирая наиболее гибкие, но часто менее доходные и менее защищённые формы занятости.

Не менее существенным является ограничение доступа женщин к предпринимательству, финансированию и рынкам, что напрямую влияет на возможность превращать навыки в устойчивый доход. Туризм, особенно на региональном уровне, во многом развивается через малые формы бизнеса: гостевые дома, семейные кафе, ремесленные мастерские, локальные экскурсионные услуги, агро- и этнотуристские инициативы. Потенциально это благоприятно для женщин, поскольку многие форматы совместимы с местными сообществами и семейной экономикой. Однако рост и масштабирование требуют доступа к кредитованию, грантам, бизнес-консультированию, цифровым каналам продвижения и кооперации с туроператорами. Страновая гендерная оценка Всемирного банка указывает на более ограниченные возможности женщин в развитии управленческих и предпринимательских навыков и отражает низкую представленность женщин в руководстве фирм [2]. Это означает, что даже при активности женщин в микросегментах туризма барьер «перехода» к более доходным и устойчивым бизнес-моделям сохраняется, и человеческий капитал не получает полноценной экономической отдачи.

В региональном разрезе барьеры усиливаются инфраструктурными ограничениями и дисбалансом развития дестинаций. Для многих туристских территорий Таджикистана характерны слабая транспортная доступность, ограниченность сервисной инфраструктуры и недостаток устойчивых каналов продаж. В такой среде женская занятость и предпринимательство оказываются особенно чувствительными к рискам: высокая сезонность, неопределённость потоков, ограниченность платежеспособного спроса и высокая стоимость продвижения. Следовательно, политика развития женского человеческого капитала в туризме должна быть связана с кластерным подходом развития дестинаций: без улучшения связности услуг и рынков женские инициативы

остаются разрозненными и слабо капитализируемыми. Анализ цепочки добавленной стоимости туризма в Таджикистане показывает, что эффект туризма зависит от того, насколько согласованно работают узлы цепочки и насколько они способны обеспечивать качество и доступность туристского продукта [5]. В практической плоскости это означает необходимость поддержки кооперации: объединения гостевых домов, ремесленников и гидов в продуктовые сети, создание единых стандартов качества и совместных каналов продвижения.

Таким образом, проблемы формирования человеческого капитала женщин в туризме Таджикистана проявляются как совокупность «входных» и «ростовых» барьеров. Входные барьеры связаны с низкой вовлечённостью молодых женщин в обучение и занятость и ограниченностью оплачиваемой занятости в целом [2]. Ростовые барьеры проявляются в сегрегации занятости, дефиците компетенций, ограниченном доступе к управлению и предпринимательству, слабой цифровизации навыков, нагрузке неоплачиваемого труда и региональных инфраструктурных ограничениях [2; 5; 8; 10]. Это позволяет перейти к обоснованию пакета решений, которые должны быть встроены одновременно в политику развития туризма и в национальные механизмы поддержки женщин.

В качестве ключевого направления решения проблемы следует рассматривать модернизацию системы формирования отраслевых компетенций женщин через практикоориентированное обучение, дуальные форматы и микроквалификации. Национальная стратегия активизации роли женщин на 2021–2030 годы задаёт общий ориентир на расширение экономических возможностей и повышение участия женщин в экономике [1], однако для туризма необходимо её предметное «приземление» в виде отраслевых программ компетенций. Эффективной моделью являются модульные программы, ориентированные на быстрое освоение навыков, которые повышают производительность и доход: клиентский сервис, стандарты гостеприимства, иностранные языки для туризма, цифровые инструменты продаж, управление отзывами, основы финансового учёта малого бизнеса, санитарные требования и безопасность. Эти программы целесообразно реализовывать в формате кратких сертифицируемых курсов с признанием результатов обучения работодателями и туристскими ассоциациями. Для регионов критически важен гибридный формат: онлайн-модули плюс очные практикумы на базе туристских кластеров или ведущих предприятий.

Второй блок мер связан с улучшением качества рабочих мест и продвижением принципов достойного труда для женщин в туризме. Поскольку глобальная практика показывает наличие гендерных разрывов в оплате и карьерном продвижении даже при высокой доле женщин в туризме [8], на национальном уровне целесообразно внедрять корпоративные и отраслевые стандарты: прозрачные критерии продвижения, недискриминационные практики найма, обеспечение безопасной рабочей среды, обучение менеджеров вопросам гендерной чувствительности. Для Таджикистана особенно важны механизмы вывода женской занятости из неформального сектора: упрощение процедур регистрации микробизнеса, доступ к социальным программам, формирование кооперативных моделей для гостевых домов и ремесленников, что снижает издержки формализации и повышает устойчивость доходов.

Третий блок мер должен быть направлен на поддержку женского предпринимательства и доступа к финансированию в туристской сфере. Учитывая ограниченность участия женщин в руководстве фирм и дефицит предпринимательских возможностей [2], необходимы специализированные инструменты: льготные кредитные линии или грантовые программы для женщин в туризме, бизнес-акселераторы для гостевых домов, ремесленных мастерских и сервисных стартапов, консультации по стандартам качества и цифровым продажам, поддержка выхода на платформы бронирования и создание совместных каналов продвижения. Важной практической мерой является развитие кооперации и «пакетирования» услуг: объединение нескольких женских инициатив в единый турпродукт (размещение + питание + ремёсла + экскурсии) повышает ценность предложения и позволяет увеличивать средний чек, снижая зависимость от сезонности.

Четвёртый блок мер должен учитывать социальные барьеры, связанные с неоплачиваемым трудом и ограничениями времени. Международные материалы подчёркивают, что сокращение нагрузки неоплачиваемого труда и создание инфраструктуры ухода являются важными факторами роста участия женщин в оплачиваемой экономической активности [10]. Для туристских территорий это может включать развитие доступных услуг ухода и социальных сервисов на местном уровне, гибкие форматы обучения, а также поощрение работодателей к применению гибких графиков и сменности, совместимой с семейными обязанностями. Важно, чтобы такие меры не закрепляли

сегрегацию (например, «женская работа только неполный день»), а расширяли возможности выбора и профессионального роста.

Пятый блок решений связан с управленческими и статистическими механизмами, без которых невозможно оценить реальный эффект политики. В сфере туризма целесообразно внедрять гендерно-чувствительные индикаторы мониторинга: доля женщин в занятости отрасли, доля женщин в управленческих позициях, доля женского предпринимательства в туристских кластерах, охват женщин программами подготовки и микроквалификаций, динамика доходов участниц программ. Национальные статистические публикации о положении женщин и мужчин в Таджикистане создают основу для такого мониторинга [7], а международные платформы данных UN Women позволяют сопоставлять прогресс по ключевым показателям гендерного равенства [3]. Институционально важно, чтобы показатели женского человеческого капитала в туризме были включены в реализацию Стратегии развития туризма до 2030 года [4] и увязаны с целями Национальной стратегии активизации роли женщин [1], что обеспечит согласованность политики и ответственность за результат.

В целом, развитие человеческого капитала женщин в туризме Республики Таджикистан требует перехода от общего признания значимости женской занятости к точным механизмам повышения отдачи от навыков и труда женщин в отрасли. Критическим условием является создание траекторий роста: от первичной занятости и микродеятельности к формализации, накоплению компетенций, доступу к цифровым рынкам, предпринимательству и управлению. Международные рамки, отражённые в глобальном отчёте о женщинах в туризме, подтверждают, что высокий уровень участия женщин в отрасли сам по себе не гарантирует равенства доходов и карьерных возможностей [8], а национальный контекст Таджикистана, характеризующийся высокой долей молодых женщин вне занятости и обучения, усиливает необходимость целевых мер [2]. Следовательно, комплексность решений должна быть сопоставима с комплексностью барьеров: инфраструктура и кластеризация дестинации, обучение и микроквалификации, финансирование и предпринимательство, достойный труд и социальные сервисы, а также мониторинг и статистика должны развиваться одновременно.

Таким образом, проведённый анализ проблем формирования и развития человеческого капитала женщин в сфере туризма Республики Таджикистан позволяет сделать вывод о том, что потенциал туристской отрасли как канала экономической активности и профессионального роста женщин реализуется лишь частично. Несмотря на закрепление туризма в качестве приоритетного направления социально-экономического развития и наличие государственной гендерной политики, женский человеческий капитал в отрасли сталкивается с совокупностью структурных, институциональных и социально-экономических барьеров, ограничивающих его эффективную капитализацию.

Ключевым вызовом остаётся низкая вовлечённость значительной части женщин, особенно молодёжи, в оплачиваемую занятость и профессиональное обучение, что подтверждается высокими показателями NEET среди молодых женщин и сравнительно низким уровнем экономической активности женщин в целом [2]. В условиях, когда туризм потенциально способен создавать рабочие места и обеспечивать относительно доступный вход на рынок труда, данный дисбаланс свидетельствует о недоиспользовании человеческого капитала и риске воспроизводства неравенства возможностей. Туризм в Таджикистане действительно предоставляет женщинам возможности включения в экономическую деятельность, однако чаще всего это включение происходит в сегментах с низкой добавленной стоимостью, ограниченной социальной защитой и невысокими перспективами карьерного роста.

Существенным ограничением является структурная сегрегация занятости в туристской отрасли, проявляющаяся в концентрации женщин в операционных и низкооплачиваемых функциях при слабой представленности на управленческих позициях и среди владельцев бизнеса. Этот вывод согласуется как с глобальными тенденциями, отражёнными в международных исследованиях, так и с результатами анализа цепочки добавленной стоимости туризма в Таджикистане, указывающими на неравномерное распределение выгод от роста отрасли между различными группами занятых [5; 8]. В результате даже при увеличении туристских потоков и расширении сервисного сектора вклад туризма в развитие женского человеческого капитала остаётся ограниченным.

Отдельного внимания заслуживает проблема несоответствия между образовательными траекториями и реальными требованиями туристской экономики. Современный туризм требует не только базовых сервисных навыков, но и развитых цифровых, языковых и управленческих компетенций, без которых невозможно обеспечить конкурентоспособность туристского продукта и

устойчивый рост доходов. Недостаточная практико-ориентированность подготовки, ограниченность дуальных форм обучения и слабая интеграция работодателей в образовательный процесс сдерживают накопление именно тех компетенций, которые обеспечивают профессиональный рост женщин в отрасли. В этих условиях значительная часть женщин остаётся в сегментах низкой производительности труда, что препятствует формированию устойчивого человеческого капитала.

Важным фактором, ограничивающим развитие человеческого капитала женщин в туризме, является высокая нагрузка неоплачиваемого труда и связанные с ней ограничения мобильности и времени. Социальные роли и инфраструктурные условия в регионах нередко делают невозможным участие женщин в обучении, стажировках и гибких формах занятости, характерных для туристской сферы. Международные исследования подтверждают, что неравномерное распределение неоплачиваемого труда напрямую снижает участие женщин в оплачиваемой экономической деятельности и ограничивает их профессиональные возможности [10; 11]. Для туристской отрасли Таджикистана это означает необходимость учитывать социальные факторы при разработке программ развития занятости и подготовки кадров.

Анализ показывает, что развитие человеческого капитала женщин в туризме невозможно без целенаправленной поддержки женского предпринимательства и расширения доступа к финансовым и нефинансовым ресурсам. Малые формы туристского бизнеса, распространённые в регионах, потенциально создают условия для вовлечения женщин, однако без доступа к кредитованию, цифровым каналам продаж, консультациям и кооперации с туроператорами такие инициативы остаются уязвимыми и слабо масштабируемыми. Ограниченное участие женщин в управлении фирмами и предпринимательстве, отмеченное в страновых оценках, указывает на необходимость институциональных мер поддержки именно женских инициатив в туристской сфере [2].

Системный характер выявленных проблем требует комплексного подхода к их решению. Развитие человеческого капитала женщин в туризме должно быть встроено одновременно в реализацию Стратегии развития туризма до 2030 года и Национальной стратегии активизации роли женщин на 2021–2030 годы [1; 4]. Это предполагает переход от декларативного учёта гендерной проблематики к внедрению измеримых показателей и механизмов мониторинга, позволяющих оценивать вклад туризма в расширение экономических возможностей женщин. Гендерно-чувствительные индикаторы занятости, доходов, предпринимательства и участия в обучении должны стать частью системы управления развитием туристских дестинаций и кластеров.

В практическом измерении приоритетными направлениями выступают модернизация системы подготовки кадров через дуальные и модульные программы, развитие микроквалификаций, поддержка женского предпринимательства и кооперации, улучшение качества рабочих мест и продвижение принципов достойного труда, а также учёт социальных и инфраструктурных факторов, влияющих на мобильность и занятость женщин. Реализация этих мер способна превратить туризм из сектора «входной» занятости в механизм устойчивого накопления человеческого капитала и повышения экономической автономии женщин.

В целом можно констатировать, что человеческий капитал женщин в сфере туризма Республики Таджикистан представляет собой значимый, но пока недостаточно реализованный ресурс социально-экономического развития. Его эффективное формирование и развитие возможно лишь при условии согласованной политики государства, бизнеса и образовательных институтов, ориентированной на качество занятости, профессиональный рост и равенство возможностей. В этом случае туризм может стать не только источником рабочих мест, но и устойчивым инструментом повышения благосостояния женщин, укрепления региональной экономики и достижения целей инклюзивного развития страны.

Список литературы

1. Национальная стратегия активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2021–2030 годы: утв. постановлением Правительства Республики Таджикистан. — Душанбе, 2021. — 64 с.

2. World Bank. Tajikistan: A Gender Assessment**.** — Washington, DC: World Bank Group, 2021. — 96 p.

3. UN Women. Country Profile: Tajikistan [Electronic resource]. — URL: https://data.unwomen.org/country/tajikistan (accessed: 15.01.2026).

4. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года: утв. постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2018 г. № 372. — Душанбе, 2018. — 42 с.

5. Dermastia M. Value Chain Analysis of the Tourism Sector in Tajikistan**.** — Washington, DC: World Bank Group, 2017. — 56 p.

6. World Bank. How to Develop Tourism in Tajikistan? — Washington, DC: World Bank Group, 2019. — 38 p.

7. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Женщины и мужчины Республики Таджикистан: статистический сборник. — Душанбе, 2023. — 182 с.

8. UN World Tourism Organization (UNWTO). Global Report on Women in Tourism**.** 2nd ed. — Madrid: UNWTO, 2019. — 64 p.

9. Asian Development Bank. Gender Equality and Women's Empowerment in Tajikistan**.** — Manila: ADB, 2020. — 72 p.

10. International Labour Organization. Care Work and Care Jobs for the Future of Decent Work**.** — Geneva: ILO, 2018. — 532 p.

11. OECD. Gender Equality in Central Asia: Policies and Outcomes**.** — Paris: OECD Publishing, 2020. — 148 p.

Сведения об авторе	About the author	Маълумот дар бораи муаллиф
Абдалимова Н.А.-Младший научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ. Тел.: 934888664, E-mail: ana_xxi@mail.ru	**Abdalimova N.A.**-Junior Researcher at the Institute of Economics and Demography of NAST. Phone: 934888664, E-mail: ana_xxi@mail.ru	**Абдалимова Н.А.**-ходими хурди илмии Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ. Тел.: 934888664, E-mail: ana_xxi@mail.ru

УДК: 331

МУАММОҲОИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢ

Раҳимзода Ҷ.Р.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар ҳама ҳолат гузариш аз як шакли фаъолият ба шакли дигари фаъолият аз он вобаста аст, ки дар ин самт ҷанбаҳои институтсионалии рушди ба инобат гирифта шуда камбудиҳоии ҷойдошта сари вақт ислоҳ ва роҳҳои рушд он таъмин карда шаванд. Новобаста аз оне, ки рушди технологияҳои рақамӣ дар пешрафти фаъолияти бонкҳо нақши калидӣ бозиданд, ҳамоно дар ин самт як қатор муаммоҳои ҷойдошта, ки ислоҳи онҳо шарти зарурист ҷой дорад. Вобаста ба ин иброз доштан зарур аст муаммоҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар ҳамоҳангӣ бо фаъолияти бонкҳо то ҳол баъзе муаммоҳои ҳалношуда ҷой доранд. Аз ин лиҳоз зарурияти ислоҳод дар масъалаи гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт бо ёрии фаъолияти бонкҳо аз зумраи он масъалаҳоест, ки дар мақолаи худ мо онро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем. Ҳамчунин дар мақолаи мазкур ба рақамикунонии як қатор хизматрасониҳои муосири бонкӣ такия намуда афзалият ва мушкилотҳои онҳоро муаян намудем.

Калидвожаҳо. Хизматрасониҳои бонкӣ, рақамикунонии иқтисодиёт, рушди низоми бонкӣ, афзалиятҳои рақамикунонӣ, амалиёт ва хизматрасониҳо, ҳисоббаробаркунӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ.

Барои иқтибос: Раҳимзода, Ҷ. Р. Муаммоҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар шароити рушди низоми бонкӣ / Ҷ. Р. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 433-440.

ПРОБЛЕМЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

Рахимзода Дж.Р.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В любом случае, переход от одной формы деятельности к другой зависит от того, насколько в этом направлении учитываются институциональные аспекты развития, своевременно устраняются существующие недостатки и обеспечиваются пути его развития. Несмотря на то, что развитие цифровых технологий сыграло ключевую роль в прогрессе банковской деятельности, в этом направлении все еще существует ряд проблем, исправление которых является необходимым условием. В этой связи необходимо отметить, что проблемы цифровизации экономики в координации с деятельностью банков все еще имеют ряд нерешенных вопросов. В этой связи необходимость реформирования вопроса перехода к цифровизации экономики с помощью банковской деятельности является одним из вопросов, которые мы проанализировали и обсудили в нашей статье. Также в данной статье мы выявили их преимущества и проблемы, опираясь на цифровизацию ряда современных банковских услуг.

Ключевые слова: банковские услуги, цифровизация экономики, развитие банковской системы, преимущества цифровизации, операции и услуги, расчеты и безналичные платежи.

PROBLEMS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF BANKING SYSTEM DEVELOPMENT

Rahimzoda J.R.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. In any case, the transition from one form of activity to another depends on the extent to which institutional aspects of development are taken into account, existing shortcomings are promptly addressed, and development paths are provided. Despite the fact that the development of digital technologies has played a key role in the progress of banking, a number of problems still exist, the resolution of which is essential. In this regard, it should be noted that the problems of digitalization of the economy in coordination with banking activities still have a number of unresolved issues. Therefore, the need to reform the transition to digitalization of the economy through banking is one of the issues we analyzed and discussed in our article. In this article, we also identified their advantages and challenges, based on the digitalization of a number of modern banking services.

Keywords: banking services, digitalization of the economy, development of the banking system, advantages of digitalization, transactions and services, settlements and non-cash payments.

Гузориши масъала. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи пайвастшавии равандҳои ҷаҳонишавӣ қарор дошта, ба ҷараёни техникаву технологияи муосир рӯз то рӯз алоқаманд мегардад ва наметавонад бе пайваст шудан ба чунин ҷараён рушди низоми бонкии худро таъмин намояд. Маълумотҳо ва дигар имкониятҳои электронию рақамӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки шароити имрӯзаи Тоҷикистонро яке аз унсурҳои асосии низоми иқтисодиёти муосир рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи ҳамоҳангсозии он ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ бо истифодаи васеъи равандҳои рақамикунонӣ ва амалиётҳои электронӣ ташкил медиҳад. Пайваста зиёд шудани талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ва дар баробари он зарурати кам кардани сатҳи хавфҳои амалиётӣ ва коҳиш додани шумораи амалиётҳои хатарнок дар шароити имрӯза таъҷилан ислоҳоти ҷиддиро тақозо менамояд.

Дар навбати худ, пешниҳоди саривақтии хизматрасониҳои босифати бонкӣ ба субъектҳои гуногуни иқтисодӣ дар шароти мавҷудияти рақобати комил тавассути институтҳои бонкӣ, ҳамчун заминаи инфрасохтори зарурии истеҳсолот ва пешниҳоди хизматрасонии бонкӣ барои эҳтиёҷоти корхонаҳои истеҳсолӣ яке аз шартҳои асосии рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ маҳсуб меёбад. Иброз доштан зарур аст, ки новобаста аз оне, ки амалиёту хизматрасониҳои анъанавии 15-20 соли пеш бонкҳоро ба чолишҳои бузург рубарӯ карда буд, имрӯз низ гузариш ба шаклҳои нави хизматрасонии бонкӣ ва таъмини бехатарии амалиётҳо тавассути ин шакли хизматрасониҳо мушкилоти муайянро ба миён овардааст ва як қатор бонку ташкилотҳои қарзиро домангир мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзуи мазкур муаллиф аз таҳқиқотҳои Акобирзода Н., Махшулов С. Ҷ., Раджабов Р.К., Содиқова М., Шариф Раҳимзода ва дигарон истифода намудааст.

Мақсади мақола – муаммоҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар шароити рушди низоми бонкӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Албатта, истифодаи шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои инноватсионӣ, ки ояндаи бонк аз онҳо вобаста аст, талаб менамояд, ки ба он аҳамияти аввалиндараҷа дода шуда, он ҳамчун ҳадаф ё стратегияи пешсаф бошад. Зеро бо усулҳо ва муҳити инноватсионӣ пеш бурдани фаъолияти бозори хизматрасонии бонкӣ як қатор тағйиротҳои сохторӣ ва гурӯҳбандии марҳалаҳои рушди онро бо дарназардошти сатҳи талаботи ҷомеа тақозо намуда, роҳҳои имконпазири рушди мутақобиларо бо иқтисодиёт тақозо менамояд ва ин ҷараёнҳоро ҳамчун муаммои ба роҳи ҳал ниёздошта эътироф намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳамин мушкилоту бартариятҳост, ки олимону коршиносон пайваста дар паи тафсир ва роҳи ҳалли ин масъала мебошанд ва назару андешаҳои худро мушаххасан пешниҳод намудаанд. Вобаста ба ин ишораҳо, муҳаққиқи ватанӣ Акобирзода Н. қайд менамояд, ки "...бозори хизматрасонии бонкӣ соҳаи ташаккули талаботу пешниҳоди хизматҳои бонкӣ аст, ки ба қонеъгардонии талаботи муштариён дар самтҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ мусоидат мекунад. Бо назардошти он, ки ташкилоти қарзӣ хизматрасонии бонкиро анҷом медиҳад, дар ин росто ҷустуҷӯи муштариёни нав нигаҳдории муштариёни қаблан ҷалбшуда ва бунёди низоми таъмини расонидани ин хизматҳо ба истеъмолкунанда аз вазифаҳои муҳимтарини бозори хизматрасонии бонкӣ ба ҳисоб мераванд"[1.254]. Солҳои охир вобаста ба мушкилотҳои мавҷудаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар самти амалиёт тавассути кортҳои пардохтӣ, хизматрасониҳои муосири бонкӣ, амалиётҳои қарзӣ ва монанди инҳо, зарурати таҳқиқотҳои бештарро ба миён овардааст.

"...Таҷрибаи ҷаҳонии давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки тариқи сармоягузорӣ беҳтаршавии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба мизоҷон ҳамчун рушди босуръат дида мешавад ва ба устувории афзоиши даромади бонк таъсир мерасонад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ қисмати муҳимтарини бозори хизматҳои молиявӣ мебошад"[3.256].

Дар қисмати анъанавии шакл ҳои ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, агар чанде, ки акасари шаклҳои қаблии ҳисоббаробаркунӣ тамоюлҳои муосирро ба худ касб намудаанд, ҳоло ҳам бо як қатор мушкилотҳои институтсионалӣ ва харочотҳои барзиёд рӯ ба рӯ мебошанд [2.453]. Дар шароити имрӯза зарур аст, ки ҷиҳати такмил ва баланд бардоштани фарогирии молиявии аҳолӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мафҳумҳои нав, ки механизми фаъолияти соҳаҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодиро инъикос менамоянд, истифода шаванд. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар замони Истиқлолият фарогир ва таъсиррасон ба тамоми ҷомеаи имрӯза мебошад. Ҳамзамон, як қатор олимони дигари соҳа ба монанди Раҷабов Р.К. ва Раҳимов З.А. иброз медоранд, ки "...дар пешкаш кардани хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии пурра ба маҳсулоти бонкӣ ба шахсони воқеӣ

ва ҳуқуқӣ якчанд мушкилот ҷой дорад”[7.110]. Воқеан дар давраи нави гузаштан ба ин тамоюлҳо метавон ба як қатор мушкилотҳо во хурд, ки инҳо ислоҳшаванда мебошанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки масъалаҳои такмил ва ба талаботҳои иқтисоди бозорӣ мутобиқ намудани фаъолияти бонкҳо яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иҷтимоию иқтисодии ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Зеро бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва хизматҳои гуногуни дар он пешниҳодшаванда ҷузъи амалиётҳои анъанавии тиҷорати бонкӣ мебошанд, ки ба зиёд кардани даромади бонкҳо ва қонеъ гардонидани ниёзҳои мизоҷон бо мақсади рушди иқтисодиёти миллӣ нигаронида шудаанд. Дар раванди ҳамгироии иқтисодиёти ҷаҳонӣ, дар шароити ҷаҳонишавии фаъолияти иқтисодӣ ва афзоиши фурӯши хизматрасониҳо дар кишварҳои пешрафта, омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии хизматрасонии бонкӣ бо мақсади истифодаи он дар кишвари мо аҳамияти хоса пайдо кардааст. Бо чунин шароит такмили масъалаи мазкур дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад. (ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои амалиётҳои электронӣ тавассути суратҳисобҳои бонкӣ

Номгӯй	**Солҳо**						**2024 нисбат ба 2015**
	2015	**2019**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	
Шумораи умумии суратҳисобҳо (адад)	2 904 511	4 057 782	6 083 412,00	8 444 573,00	11 236 588	14 145 819	3,8 маротиба
Суратҳисобҳои шахсони воқеӣ (адад)	1 478 624	3 964 100	5 977 784,00	8 321 666,00	11 109 753	14 003 422	8,4 маротиба
Тавассути шабакаи интернет	37 110	124 939	273 512,00	918 949,00	1 931 563	2 373 822	6,2 маротиба
Тавассути воситаҳои алокаи телефонӣ (мобилӣ)	37 215	175 603	870 961,00	1 648 261,00	2 180 279	2 316 821	6,1 маротиба
Суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ (адад)	83 488	93 682	105 628,00	122 907,00	126 835	142 397	7,1 маротиба
Тавассути шабакаи интернет	4 718	7 603	10 554,00	14 624,00	37 588	28 282	4,9 маротиба
Тавассути воситаҳои алокаи телефонӣ (мобилӣ)	2	-	-	-	-	-	-2%
Шумораи умумии амалиёт (ҳаз. адад)	15695	6005	59 372	8 550	12 764	162 785	9,3 маротиба
Ҳаҷми умумии амалиёт (млн. сомонӣ)	14426	2412	36 048	6 126	8 534	112 945	6,8 маротиба

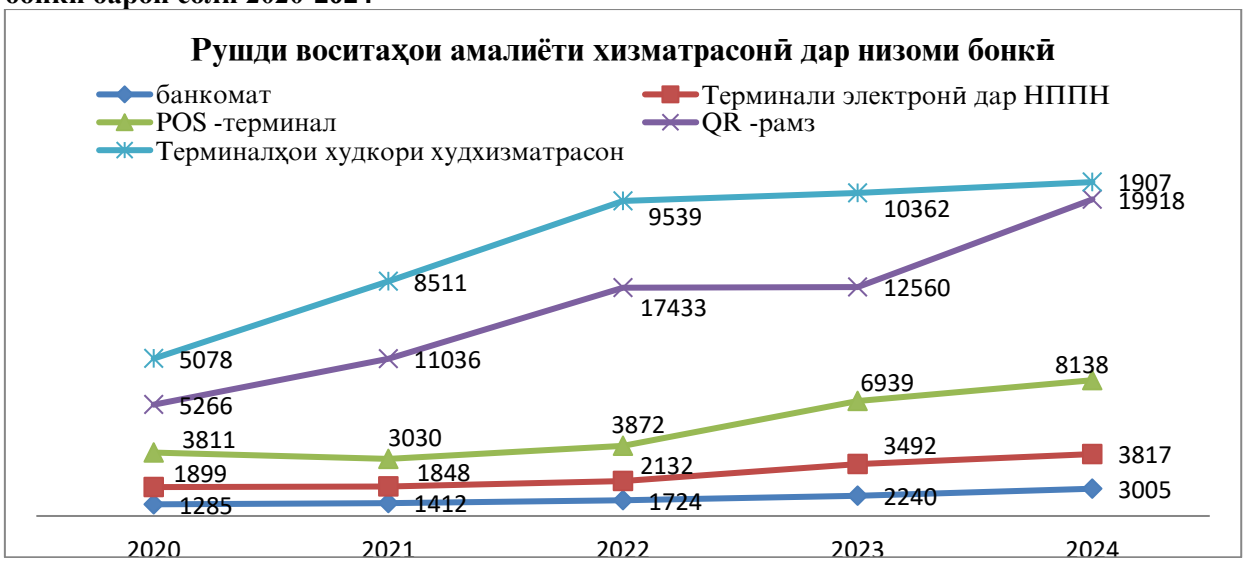
Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омори бонкӣ солҳои 2015, №12 (245), 2019, №12 (293), 2020, № 12 (305), 2021, №12 (316). 2022, №12 (329). 2023, №12 (341). 2024, №12 (353).

Дар шароити муосир яке аз механизмҳои асосии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва анҷом додани амалиётҳои электронӣ ин суратҳисобҳои бонкӣ ба ҳисоб мераванд. Дар сатҳи низоми бонкӣ тамоми амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ тавассути суратҳисобҳои гуногун амалӣ карда мешаванд. Ҷиҳати дар амал дуруст ва самаранок истифода бурдани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ шумораи суратҳисобҳои бонкӣ дар муқоиса ба солҳои пеш тамоили зиёдшавӣ дошта, ҳаҷми амалиётҳо низ ба воситаи суртаҳисобҳои бонкӣ афзоиш ёфтааст. Агар дар соли 2015 шумори суратҳисобҳои бонкӣ 2 904 511 ададро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 14 145 819 ададро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли таҳлилӣ 3,8% маротиба афзоиш ёфтааст. Вобаста ба таҳлилҳои анҷомшудаи мо шумораи суратҳисобҳои шахсони воқеӣ 8,4 маротиба, шумораи амалиётҳо тавассути шабакаҳои интернет 6,2 маротиба, тавасути телефонҳои мобилӣ 6,1 маротиба афзоиш ёфтааст. Вобаста ба таҳлилҳои ҷадвали мазкур қайд кардан бамаврид аст, ки шумораи суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ ва амалиётҳои электронӣ дар муқоиса ба шахсони воқеӣ тамоили сусти рушд дорад. Аз таҳлилҳо бар меояд, ки агар шумораи суратҳисобҳои бонкии шахсони ҳуқуқӣ дар соли 2015 83 488 ададро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 142397 ададро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилӣ 7,1 маротиба афзоиш ёфтааст.

Амалиётҳои электронии шахсони ҳуқуқӣ тавассути шабакаи интернетӣ 4,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳаҷми амалиётҳо тавассути телефонҳои мобилӣ -2% коҳиш ёфтааст. Амалиётҳо тавссути телефонҳои мобилӣ аз тарафи шахсонӣ ҳуқуқӣ дар сатҳи паст қарор дорад. Ҳамзамон, шумораи умумии амалиётҳо 9,3 маротиба ва ҳаҷми умумии амалиётҳо 6,8 маротиба азоиш ёфтааст, ки маҷмуан 112945 млн. сомониро ташкил медиҳад.

Яке аз қисматҳои дигари рушди бозори кортҳои пардохтӣ ин афзоиши ҳиссаи амалиётҳо дар заминаи техникаву технологияи муосир мебошад ва ин .ҳисса дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас мебошад. Барои хизматрасонии дорандагони кортҳои пардохтии бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар маҷмӯъ 3005 адад банкомат ва 5 408 адад терминалҳои электронӣ насб карда шудаанд. Аз ин миқдор терминалҳои электронӣ 1 907 адад дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд ва 3 817 адад дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ насб карда шудаанд, ки ин нишондиҳандаҳо нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта мувофиқан 0,3 фоиз зиёд ва 6,5 фоиз кам шудаанд. (диаграммаи 1)

Диаграммаи 1. - Динамика рушди воситаҳо ва амалиёту хизматрасонҳо дар низоми бонкӣ барои соли 2020-2024

Сарчашма. https://www.nbt.tj/tj

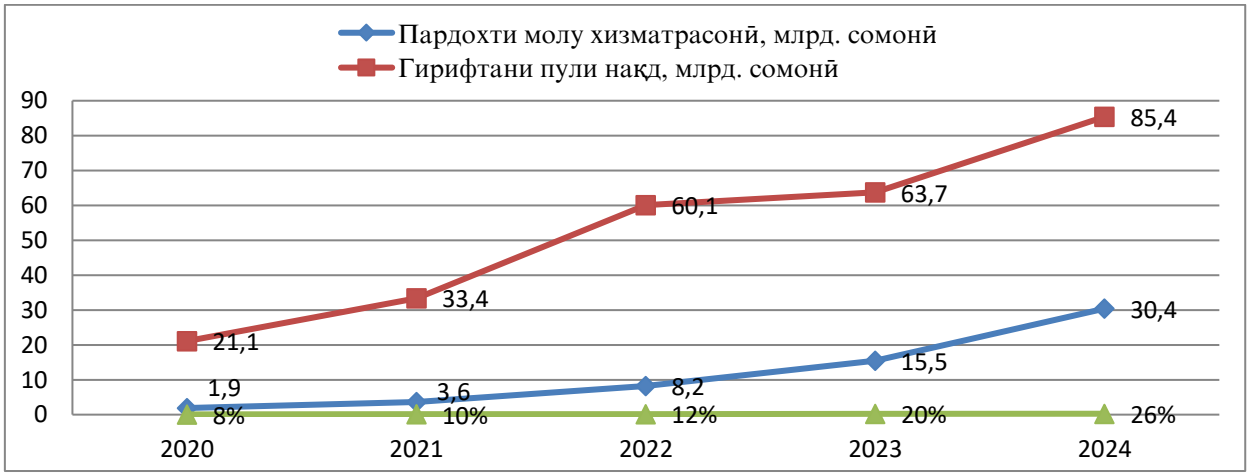
Дар татбиқи иқтисоди рақамӣ махсусан дар самти амалиётҳои электронии пардохтӣ фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ аз тарафи низоми бонкӣ, махсусан пешниҳодкунандагони хизматрасониҳои бонкӣ муҳим ва зарури мебошад. Ва ин масъала дар давоми чанд чоли охир тибқи маълумотҳо тамоили болоравӣ дорад. Илова бар ин гуфтан зарур аст, ки аз таҳлилҳои маълумотҳои мазкур бар меояд, ки яке аз механизмҳои асосии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин фароҳам овардани шароити инфрасохтори инноватсионию иртиботӣ дар сатҳи низоми бонкӣ мебошад.

Ҳамин аст, ки тамоюли зиёдшавии воситаҳои хизматрасонӣ дар сатҳи низоми бонкӣ ба назар мерасад. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар шароити бошиддат тағйир ёфтани тамоми муносибатҳои иқтисодӣ фаъолият дар доираи техникаю технологияи муосир, авҷ гирифтани рақобати шадид байни тамоми субъектҳои иқтисодӣ дар сатҳи дохилию хориҷӣ, васеъ шудани фазои фаъолияти низоми бонкӣ зарурияти такмили механизмҳо соҳаҳои мухталифро ба миён оварад. Дар сатҳи бозори хизматрасониҳои бонкӣ як қатор механизмҳое вуҷуд доранд, ки истифода ва риояи меъёрҳои ин механизмҳо ба манфиати рушди низоми бонкӣ мебошад. Вобаста ба ин, яке аз механизмҳои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҷорӣ намудани техникаву технологияи муосири хизматрасонӣ ба соҳаи бонкӣ ва дар заминаи ин иҷро намудани пардохтпазирии саривақтии низоми бонкӣ дар назди мизоҷон мебошад. Илова бар ин дар ҳамин замина тибқи маълумотҳо "...хамчунин гуфтан мумкин аст, ки аз ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшуда 6,8% он ба таври фосилавӣ тавассути замимабарномаҳои мобилӣ пешниҳод карда шудаанд"[6.118].

Ҳамчунин механизми дигари рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин фароҳам овардани шароити мусоиди хизматрасонӣ бо риояи меъёри фоида мебошад, ки ҳавасмандии мизоҷонро афзоиш медиҳад. Вобаста ба ин метавон гуфт, ки рушди мутавозини бахшҳои асосии бозори молиявӣ ҳамчун як низоми ҳамгиро раванди барқарорсозиро метезонад ва рушди минбаъдаи низоми бонкиро таъмин менамояд, инчунин гаронии сармоягузориро аз бонкҳои ватанӣ бартараф намуда, дар воридшавии сармояи иловагии молиявӣ, ба захираҳои молиявии дарозмуддат мусоидат хоҳад намуд, ки он дар таҳкими иқтидори иқтисодии кишвар таъсиргузор гардида, дар самти дастгирии молиявии рушди бахшҳои иқтисоди воқеӣ ва, махсусан, рушди инноватсионии он метавонад тағйироти куллиеро ворид намояд.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар баҳодиҳии вазъи иқтисоди рақамӣ тавассути инфрасохтори пардохтӣ ҳиссаи амалиётҳои пулӣ ва пардохтҳои электронӣ муҳим ва зарурӣ мебошад, ки ин нишондиҳанда дар чанд соли охир тибқи маълумотҳои мавҷуда назаррас мебошад. Дар асоси гуфтаҳои боло аз таҳлили маълумотҳо бар меояд, ки ҳаҷми амалиётҳо тавассути роҳу воситаҳои гуногуни пардохтӣ дар ҳоли афзоиш қарор дорад. (диаграммаи 2.)

Диаграммаи 2. - Рушди инфрасохтори амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ барои соҳои 2020-2024

Сарчашма: https://www.nbt.tj/tj

Қайд карда бамаврид аст, ки дар шароити доимотағйирёбандаи муносибатҳои иқтисодӣ ва таҳдиди як қатор омилҳо ба рушди иҷтимоию иқтисодии давлат ташкили дурусти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ манфиатовар мебошад. Зеро дар сурати баланд будани шиддати хавфҳо ва таъсири омилҳо ба вазъи низоми бонкӣ талабот ба пули нақд афзоиш меёбад ва ин метавонад ба вазъи низоми бонкии мамлакат таъсири манфӣ расонад. Аз ин лиҳоз, дар амал дуруст ҷорӣ намудани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ инфрастуктураи инноватсиониро дар заминаи техникаву технологияи муосир тақозо менамояд. Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад ин ҷараён ҳоло ҳам қаноатмандкунанда нест.

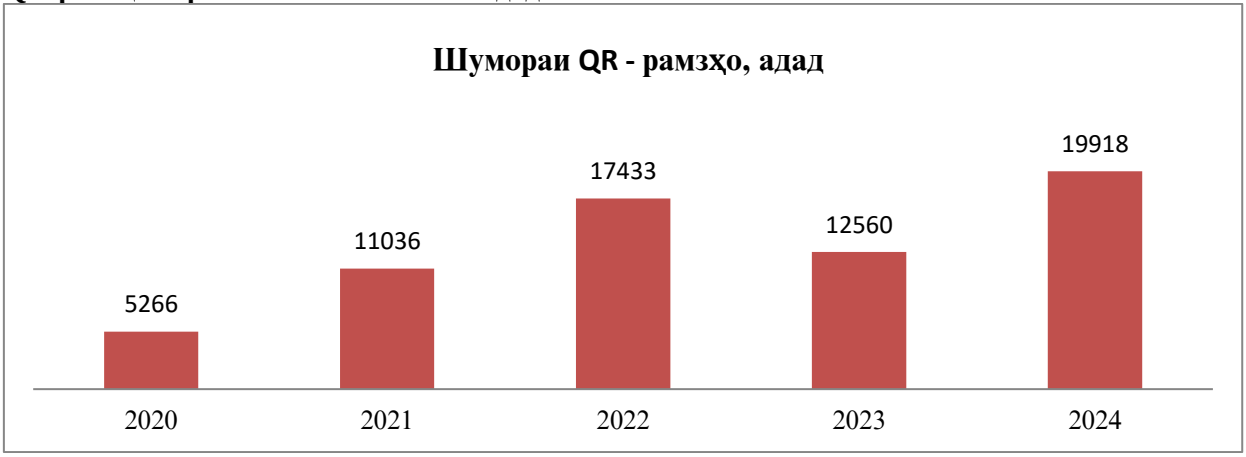
Зеро аз таҳлили диагираммаи мазкур бар меояд, ки ҳоло ҳам дар муқоиса ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ зиёд мебошад, гарчанде, ки ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дошта он соли 2024 26%-ро ташкил медиҳад, афзоиши он дар муқоиса ба соли 2020 ба андозаи 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст.

Ҳиссаи гирифтани пули нақд бошад агар соли 2020 аз банкоматҳо 21,1 милиард. сомониро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 85,4 милиард сомониро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 2020 ба андозаи 3 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, пардохти мол ва хизматрасонӣ низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дошта ин нишондиҳанда агар соли 2020 1,9 милиардро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 30,4 милиардро ташкил медиҳад, ки натиҷаи афзоиши он назаррас мебошад.

Таҷрибаи рушди инфрасохтори электронии пардохтӣ дар як қатор низомҳои миллии бонкӣ (ҳам давлатҳои пешрафта ва ҳам кишварҳои дар ҳоли рушд қарордошта дар сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ), бо дарназардошти комёбиҳо ва пастравиҳои онҳо нишондиҳандаи он аст, ки либерализатсияи фаъолияти бонкӣ бояд бо чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани рақобатпазирии низоми бонкӣ, ки асоси онро хизматрасониҳои босифат ташкил медиҳад, пайваст бошад, ки ин барои ба назар гирифтани муҳлатҳо ва миқёси таҳаввулоти низоми бонкӣ сабаб мегардад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки айни замон дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ бо мақсади рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва зиёд намудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, аз соли 2019 дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ фаъолона QR-рамз насб карда истодаанд, ки аз ҷиҳати харочот ва дастгирии техникӣ назар ба терминалҳои электронӣ нисбатан камхарҷ буда, барои истифодабарандагони он имконияти васеътарро дар самти амалинамоӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ фароҳам меоранд.

Диаграммаи 3. - Тамоили зиёдшавии динамикии шумораи пардохтҳои вертуалии нав QR-рамзҳо барои соли 2020-2025 бо адад

Сарчашма: https://www.nbt.tj/tj[10]

Дар шароити вусъат пайдо намудани технологияҳои рақамӣ яке аз воситаҳои асосии татбиқи пардохтҳои электронӣ ва вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақӣ ин албатта QR-рамзҳои электронӣ мебошад. Аз таҳлили маълумотҳои дигарамма бар меояд, ки QR-рамзҳои электронӣ агар соли 2020 5266 адаро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 19918 адад баробар гаридааст ва ин мутаносибан ба соли 2020 2,7 маротиба афзоиш ёфтааст. Ин воситаи нави хизматрасонӣ дар давлатҳои пешрафта натиҷаи дилхоҳ дода, бехатарии амалиётҳои пардохтиро ҳангоми хариду фурӯш дар сатҳи зарурӣ таъмин менамояд. Ҳамин аст, ки шумораи QR-рамзҳо дар сатҳи низоми бонкии кишвар дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад.

“...Дар низоми имрӯзаи бонкӣ бартарии асосии бонкӣ бар бозори рагобат ва бозори бонкӣ ин шакли муосири хизматрасонӣ мебошад ва бояд асоси онро техника ва технологияи муосир бо дарназардошти манфиатҳои умуми миллӣ ташкил намояд”[3.116]. Дар хулоса қайд кардан бамаврид аст, ки дар заминаи техникаву технологияи муосир ҷорӣ намудани намудҳои нави хизматрасонии фосилавии бонкӣ бо истифодаи усулҳои инноватсионӣ ва вертуалӣ дарёфт гардида хусусиятҳои хос ва истифодаи самараноки онҳо дар шароити тағйирёбии муносибатҳои иқтисодӣ асоснок шудааст. Ҳамчунин, истифодаи имкониятҳои рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси воситаҳои ҳозиразамони бонкӣ баррасӣ гадида, роҳҳои имконпазири он дар сатҳи зарурӣ барои иҷро пешниҳод гарданд. Зеро солҳои охир, вобаста ба мушкилотҳои мавҷудаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар самти амалиёт тавассути кортҳои пардохтӣ, хизматрасониҳои муосири бонкӣ, амалиётҳои қарзӣ ва монанди инҳо зарурати таҳқиқотҳои бештарро ба миён овардааст.

Қайд кардан зарур аст, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ташаккул ва рушди он дар шароити имрӯза мавриди баррасӣ қарор гирифта, хусусият ва ҳолати рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир, вазъи он бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда, таҷрибаи ҷаҳонии ташаккулу рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва имкони истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст, ки дар ин замина амалиёт ва хизматрасониҳои қарзӣ мавқеи асосӣ доранд. Тавре зикр гардидааст "...дар шароити имрӯза зоҳиран акмалкардҳои қарзхӯ ва муносибатҳои қарзиро на танҳо дар сатҳи инстиутҳои молиявию қарзӣ балки дар соҳаҳои саноат, сохтумон, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст" [5.182]. Иловатан дуруст зикр гардидааст, ки "...дар шароити имрӯза рақобатҳои тезу тунд дар сатҳи низоми бонкӣ вобаста ба технологияҳои ҳозиразамон ҷараён доранд бо ин гуфтан мумкин аст, ки дар ин самт воситаҳои татбиқ мавқеи асосӣ ва калидӣ доранд"[9.138].

Хулоса. Дар доираи ин гуфтаҳо ҷиҳати баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бозори бонкӣ, аз байн бурдани мушкилотҳои таҷамӯъ ва таъмини пурраи аҳолӣ ба воситаҳои ҳозиразамони хизматрасонӣ дар сатҳи зарурӣ, андешидани чораҳои зерин ба манфиати рушди бомароми соҳа мебошад;

- фароҳам овардани шароити технологӣ ва дар заминаи ин пешниҳод намудани намудҳои навтарини амалиётҳои бонкӣ новобаста аз вақту соати корӣ ва ҳамзамон таъмини амнияти амалиётҳои электронӣ ва воситаҳои электронии пардохтӣ;

- ташкили дурусти инфрасохтори низоми самараноки хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи техникаву технологияи ҳозиразамони бонкӣ бо фароҳамовардани шароит ҷиҳати маҳдудкунии амалиётҳои нақдӣ:

- дар минтақаҳои дастнорас ташкил намудани нуқтаҳои хизматрасонии қабул ва додани пули нақд новобаста аз вақту соати корӣ ба мизоҷон бо фароҳам ории шароити хизматрасонии саривақтӣ;

- кам кардани сатҳи хароҷотҳо бо назардошти паст кардани меъёри фоизи хизматрасониҳои бонкӣ;

- дар тамоми минтақаҳои дурдасти кишвар фароҳам овардани шароити хизматрасонӣ ба аҳолӣ;

- имкони афзоиш додани самаранокии бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз сатҳи ҳамгироии он бо бозорҳои минтақавии молиявӣ вобаста мебошад, бинобар ин ташаккули қонунгузории муосир, баландбардории иқтидори танзимгарон, ташаккулдиҳии низоми корпоративии идоракунии тиҷорат зарур шуморида мешавад;

- "...ҳатми намудани низоми баҳисобгирӣ дар корхонаву муассисаҳои сатҳи гуногун махсусан субъетҳои соҳибкорӣ ва мукаммал гардонидани низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ" [4.181].

Адабиёт

1. Акобирзода Н. Заминаи ҳуқуқии фаъолияти зиддиинҳисорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Акобирзода. Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2020. № 1 (29). С. 254-260.
2. Мирзоев Ҳ.Ҳ., Миршарифзода Э.Қ., Зиёев З.М. ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ: афзалият ва роҳҳои вусъат бахшидани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми молия ва иқтисод. 2024. № 4-2 (43). С. 453-460.
3. Мирзоев Ҳ.Ҳ., Шарбатов С.С.Арзёбии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун воситаи афзоиши самаранокии фаъолияти бонк. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 6-2. С. 116-122.
4. Мирзоев Ҳ.Ҳ. Таҷрибаи хориҷии идоракунии низоми бонкӣ. Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 1 (30). С. 281-286.
5. Махшулов, С. Ҷ. Рушди низоми бонкӣ ва муносибатҳои қарзӣ дар шароити муосир / С. Ҷ. Махшулов, Ҷ. Р. Сандалов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 10-1. – P. 182-190. – EDN PGZAVX.
6. Махшулов, С. Ҷ. Хусусиятҳои хосси ташаккули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон / С. Ҷ. Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 6-1. – P. 118-124. – EDN CEOMMW.
7. Раджабов Р.К. Проблемы развития банковского обслуживания национальной экономики / Р.К. Раджабов, Х.М. Ятимов. -Душанбе: Ирфон, 2003. - С.29; Рахимов З.А. Инвестиционная деятельность банковской системы в условиях рынка / З.А. Рахимов. -Душанбе: Ирфон, 2002. -110 с.

8. Содиқова М. Асосҳои назариявӣ-методологӣ ва ташаккулёбии бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақа / М.Содиқова. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ), 2020. № 9. Саҳ. 256

9. Шариф Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисодиёти миллӣ. / Раҳимзода Ш / Монографияи [Матн]. Душанбе "Эрграф 2019". Саҳ 138.

10.Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон https://www.nbt.tj (Санаи мурочиат 25.10.2025)

Маълумот дар бораи муаллиф	Сведения об авторе	About the author
Раҳимзода Ҷурабек Раҳим-докторанти курси 2-юм аз руи ихтисоси (PhD) 6D050600 – молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14.	**Рахимзода Джурабек Рахим**-докторант 2-го года обучения по специальности 6D050600 – финансы, Таджикский государственный университет финансов и экономики. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.	**Rahimzoda Jurabek Rahim**-2nd year doctoral student in the specialty (PhD) 6D050600 – finance, Tajik State University of Finance and Economics Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Str. 64/14.

УДК: 336.1:004

БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ВА МЕХАНИЗМҲОИ ТАКМИЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ

Ҳикматов М.Н.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур таҳлили буҷети давлатӣ ва имкониятҳои такмили он дар шароити рақамикунонӣ равона шудааст. Дар шароити муосири рушди технологӣ, рақамикунонӣ барои баланд бардоштани шаффофиятнокӣ, самаранокӣ ва идоракунии самаронкии маблағҳои давлатӣ аҳамияти калидӣ дорад. Мақола равандҳои автоматикунонии идоракунии молияи давлатӣ, истифодаи низомҳои электронӣ ва барномаҳои рақамӣ, аз ҷумла TFMis/SGB.net, инчунин нақши онҳо дар назорат ва ҳисоботдиҳӣ ва коҳиши хатогиҳои инсонӣ ва омилҳои инсониро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Пешниҳодҳо оид ба ҷорӣ намудани буҷетбандии натиҷагирона, портали «Буҷети кушода», таҳлили додаҳои калон ва истифодаи баронмаҳои муосири рақамӣ барои такмили системаи буҷетӣ пешниҳод шудаанд. Мақола барои олимон, муқақиқон, мутахассисони молия, кормандони давлатӣ ва онҳое, ки ба рушди низоми рақамикунонии идоракунии молияи давлатӣ таваҷҷуҳ доранд, манфиатдор хоҳад буд.

Калимаҳои асосӣ: буҷети давлатӣ, рақамикунонӣ, идоракунии молия, автоматикунонӣ, назорати молиявӣ, TFMis/SGB.net, буҷетбандии натиҷагирона, маълумоти кушода, таҳлили маълумотҳои калон, самаранокӣ, шаффофиятнокӣ.

Барои иқтибос: Ҳикматов, М. Н. Буҷети давлатӣ ва механизмҳои такмили он дар шароити рақамикунонӣ / М. Н. Ҳикматов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 441-447.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ И МЕХАНИЗМЫ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ

Хикматов М.Н.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В данной статье проведен анализ государственного бюджета и возможностей его совершенствования в условиях цифровизации. В современных условиях технологического развития цифровизация имеет ключевое значение для повышения прозрачности, эффективности и результативного управления государственными финансовыми средствами. В статье рассматриваются процессы автоматизации управления государственными финансами, использование электронных систем и программ, включая TFMis/SGB.net, а также их роль в контроле, отчетности и снижении ошибок, связанных с человеческим фактором. Предлагаются меры по внедрению результативного бюджетирования, портала «Открытый бюджет», анализа больших данных и использования современных цифровых программ для совершенствования бюджетной системы. Статья будет полезна ученым, исследователям, специалистам по финансам, государственным служащим и всем, кто интересуется развитием цифровизации управления государственными финансами.

Ключевые слова: государственный бюджет, цифровизация, управление финансами, автоматизация, финансовый контроль, TFMis/SGB.net, результативное бюджетирование, открытые данные, анализ больших данных, эффективность, прозрачность.

STATE BUDGET AND MECHANISMS FOR ITS IMPROVEMENT IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Hikmatov M.N.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article analyzes the state budget and opportunities for its improvement in the context of digitalization. In the current era of technological development, digitalization is key to enhancing transparency, efficiency, and effective management of public financial resources. The article examines processes of automating public financial management, the use of electronic systems and programs, including TFMis/SGB.net, as well as their role in control, reporting, and reducing human errors. Recommendations are provided for implementing performance-based budgeting, the "Open Budget" portal, big data analysis, and modern digital programs to improve the budget system. The article will be useful for

scholars, researchers, finance specialists, government officials, and anyone interested in the development of digital public financial management.

Keywords: state budget, digitalization, financial management, automation, financial control, TFMis/SGB.net, performance-based budgeting, open data, big data analysis, efficiency, transparency.

Гузориши масъала. Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ нақши буҷети давлатӣ ҳамчун воситаи асосии танзими иқтисодӣ ва таъмини рушди иҷтимоии кишвар боз ҳам муҳимтар мегардад. Рақамикунонӣ ба низоми идоракунии молияи давлатӣ талаботи нав пеш мегузорад: баланд бардоштани шаффофиятнокии он, самаранокӣ, суръати гардиши захираҳои молиявӣ ва назорати самараноки истифодаи онҳо. Дар чунин шароит такмили механизми буҷетӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар раванди банақшагирӣ, иҷро ва назорати буҷетӣ, яке аз самтҳои калидии сиёсати молиявии давлат ба ҳисоб меравад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Аз ҷониби таҳқиқотчиён аз қабили Бегматов А. А., Давлатшоев О. Ҳ., Каримов Б. И., Оймаҳмадов Г. Н., Раҳимзода Ф. М., Сафаров Х., Сидиков Н. Г., Халимов Д. М. ва дигарон дар доираи мавзуи мазкур таҳлилҳо гузаронида шудааст.

Мақсади мақола - буҷети давлатӣ ва механизмҳои такмили он дар шароити рақамикунонӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Аз нигоҳи моҳияти иқтисодӣ, буҷети давлатӣ муносибатҳои пулиеро ифода менамояд, ки байни давлат ва шахсони ҳуқуқию воқеӣ вобаста ба азнавтақсимкунии даромади миллӣ ба вуҷуд меоянд. Ҳадафи ин муносибатҳо ташаккул ва истифодаи фондҳои мутамаркази пулӣ барои маблағгузории соҳаҳои иқтисодиёт, таъмини хароҷоти иҷтимоию фарҳангӣ, мудофиа ва идоракунии мамлакат мебошад.

Ҷамъоварии захираҳои молиявӣ дар буҷет ба давлат имкон медиҳад, ки манбаъҳои молиявиро барои рушди соҳаҳои афзалиятнок ва татбиқи барномаҳои стратегии миллӣ равона намояд. Дар шароити рақамикунонӣ ин раванд бо истифода аз системаҳои электронии андозбандӣ, пардохтҳои ғайринақдӣ ва платформаҳои рақамии идоракунии молия самараноктар мегардад.

Буҷети давлатӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ қисми таркибии низоми молия буда, хусусиятҳои умумии молия ва ҳамзамон аломатҳои хоси худро дорад. Он пеш аз ҳама воситаи азнавтақсимкунии даромади миллӣ байни соҳаҳои иқтисодиёт, минтақаҳо ва табақаҳои аҳолӣ мебошад. Буҷети давлатӣ дорои хусусиятҳо буда онҳо чуинин мебошанд:

- буҷет шакли махсуси азнавтақсимкунии даромади миллӣ мебошад, ки дар ихтиёри давлат мутамарказ гардида, барои қонеъгардонии талаботи умумидавлатӣ истифода мешавад;
- тавассути буҷет азнавтақсимкунии захираҳои молиявӣ байни соҳаҳо ва минтақаҳо амалӣ мегардад;
- тақсимоти буҷетӣ бештар ба таъмини такрористеҳсоли васеъ ва ҳалли масъалаҳои стратегии рушди иқтисодӣ равона шудааст;
- буҷет дар низоми молияи давлатӣ мавқеи марказӣ дошта, воситаи асосии танзими таносубҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Буҷети давлатӣ қисми маркази системаи молияи давлатӣ ба ҳисоб рафта, он нақши муҳимро дар ташкилкунӣ, тақсимкунӣ ва истифодаи захираҳои молиявӣ бозида ва барои таъмини рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва устувории молиявии кишвар хизмат мерасонад [13].

Моҳияти буҷети давлатӣ тавассути ду вазифаи асосии он: тақсимотӣ ва назоратӣ ифода меёбад.

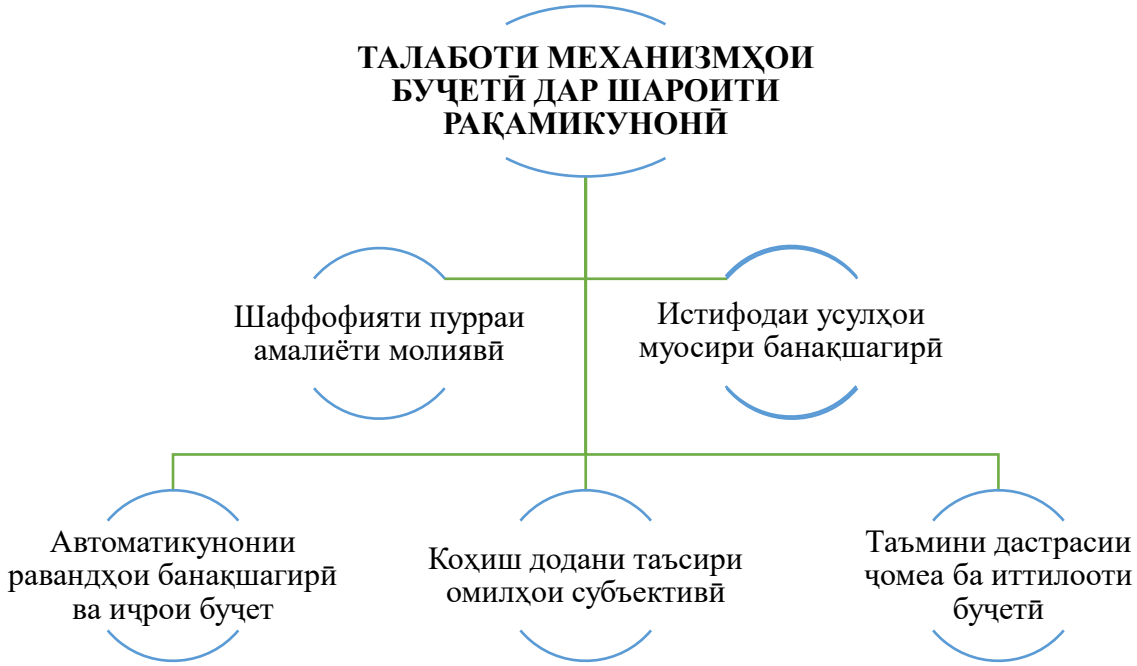
Вазифаи тақсимотӣ дар азнавтақсимкунии даромади миллӣ ва ташаккули фондҳои мутамаркази давлатӣ зоҳир мегардад. Дар шароити рақамикунонӣ ин раванд бо истифодаи технологияҳои “Big Data”, таҳлили маълумоти молиявӣ ва системаҳои иттилоотии ҳамгиро суръат ва дақиқии бештар пайдо мекунад.

Вазифаи назоратӣ бошад, таъмини воридшавии саривақтӣ ва пурраи даромадҳо ба буҷет, инчунин истифодаи мақсаднок ва самараноки хароҷотро дар бар мегирад. Ҷорӣ намудани аудитҳои электронӣ, мониторинги онлайн ва платформаҳои “буҷети кушода” имконият медиҳанд, ки сатҳи шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ баланд бардошта шавад.

Механизми буҷетӣ маҷмӯи шаклҳо, усулҳо ва воситаҳое мебошад, ки давлат тавассути онҳо ташаккул, тақсим ва истифодаи захираҳои буҷетиро амалӣ менамояд. Он ҳамчун олати татбиқи сиёсати буҷетии давлат баромад мекунад. Механизми молиявӣ низоми молиявии ҷомеа аст, ки зинаи асосии он буҷети давлатӣ мебошад [2].

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ва табдилдиҳии рақамӣ механизми буҷетӣ бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошад, расми 1:

Расми 1. Талаботи механизмҳои буҷетӣ дар шароити рақамикунонӣ

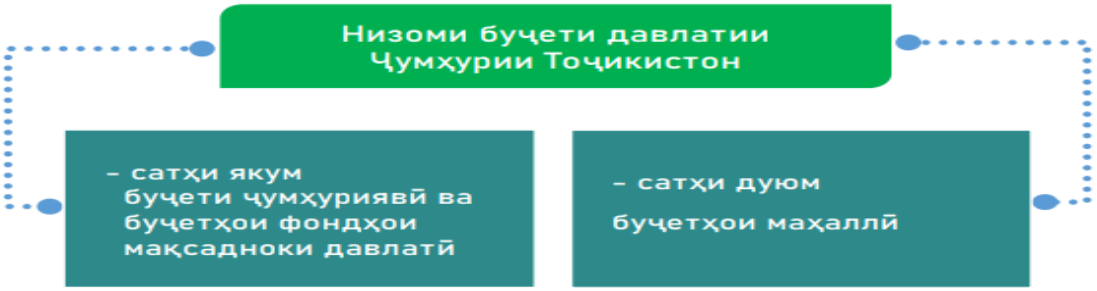

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки ба ҷои усулҳои фармоишӣ-амрӣ усулҳои ғайримустақими танзими иқтисодӣ васеъ истифода шаванд. Масалан, тавассути субсидияҳои рақамӣ, грантҳои электронӣ ва мониторинги автоматикӣ давлат метавонад ба рушди соҳаҳои афзалиятнок таъсири ҳадафманд расонад.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатӣ” низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз буҷетҳои сатҳҳои зерин иборат мебошад, дар расми 2 нишон дода шудааст:

Расми 2. Низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муносибатҳои молиявие, ки дар байни давлат ва корхонаю ташкилотҳо, муассисаҳо ва аҳолӣ амалӣ мегардад, дар буҷети давлатӣ дарҷ мешавад.

Системаи буҷавӣ ҳамчун маҷмӯъи муносибатҳои байни субъектҳои гуногун оиди маҷмӯи муносибатҳои байни субектҳои гуногун оиди бунёд ва ташакули даромадҳо, тақсими даромади ҳамаи звенаҳои буҷавӣ: буҷаи давлатӣ, ҷумҳуриявӣ, маҳаллӣ, воситаҳои пулии ташкилотҳои ғайрибуҷавӣ, гирифтан ва баргардонидани қарзҳо, танзими қарз, раванди иҷрои нақшаҳои буҷавӣ, қабули иҷрои онҳо, назорат ва ғайра ташкил карда мешавад.

Даромадҳои буҷети ҷумҳуриявӣ аз се гурӯҳи асосӣ иборат мебошанд: даромадҳои андозӣ, даромадҳои ғайриандозӣ ва маблағҳои беподош (трансфертҳо).

Ба гурӯҳи даромадҳои андозӣ андозҳои умумидавлатӣ шомил мегарданд, ки номгӯй ва меъёрҳои онҳо тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд. Ҳаҷм ва тартиби тақсими ин андозҳо миёни буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ ҳамасола дар Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои соли дахлдори молиявӣ муқаррар карда мешавад.

Даромадҳои ғайриандозӣ бошанд, аз ҳисоби хизматрасониҳои пулакие, ки мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва муассисаҳои буҷетии тобеи онҳо пешниҳод менамоянд, ташаккул меёбанд. Ба ин гурӯҳ инчунин фоидаи Бонки миллии Тоҷикистон дохил мешавад, ки мутобиқи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба буҷет гузаронида мешавад. Ҳамзамон, маблағҳо аз фурӯши захираҳо ва пасандозҳои ҷумҳуриявӣ, фоиз аз сармоягузориҳои давлатӣ ва дигар даромадҳои дорои хусусияти молиявӣ ба ҳамин гурӯҳ мансубанд.

Ба даромадҳои буҷети ҷумҳуриявӣ инчунин маблағҳои беподош, аз ҷумла грантҳо ва кӯмакҳои молиявие, ки аз ҷониби шахсони воқеӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва ҳукуматҳои давлатҳои хориҷӣ пешниҳод мегарданд, дохил карда мешаванд. Илова бар ин, маблағҳое, ки дар натиҷаи ҳисоббаробаркуниҳо байни буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ ба вуҷуд меоянд, низ ҳамчун манбаи даромад эътироф мегарданд. Маблағҳои аз истифода ва фурӯши амвол бадастомада, инчунин қарзгирии дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриявӣ, одатан ҳамчун манбаи маблағгузории касри буҷет истифода шуда, дар таркиби манбаъҳои молиявии он ба инобат гирифта мешаванд[4].

Низоми молиявии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятнамоянда бо ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва истифода аз рақаминамоии дар инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда на танҳо ба талаботҳои стандарти молиявии ҷаҳонӣ ҷавобгӯй гардида истода аст, балки ҷузъи ҷудонашавандаи муносибатҳои молиявии байналхалқиро баранда аст[8.с-29].

Баъди ба нақшагирии даромадҳои давлатӣ ин даромадҳо ба даромадҳои ҷумҳуриявӣ ва даромадҳои маҳалӣ бо меъёрҳои муаян тақсим карда мешаванд, аз ин рӯ мо нишондиҳандаҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020 то 2024 дар ҷадвали 1 баррасӣ гардидааст пешниҳод намудем.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо / Солҳо	2020	2021	2022	2023	2024
Даромадҳои буҷети давлатӣ (млрд, сомонӣ)	25064985,2	30053803,1	36056818,1	43903428,9	46613913,5
Хароҷотҳои буҷети давлатӣ (млрд, сомонӣ)	24812543,1	29342724,5	35338892	43034816	45836059,8
Даромадҳои андозӣ (млрд, сомонӣ)	15366511,1	19669567,1	21824239,5	25769144,9	29129107,6
Даромадҳои ғайриандозӣ (млрд, сомонӣ)	1895417,7	1601205,4	2418541,5	2333228,3	3629857
Даромадҳо аз сармоя (млрд, сомонӣ)	690367,8	68478,8	567117,6	192814,5	381571,8
Грантҳо (млрд, сомонӣ)	1150735,9	237298,9	1020950	542284,2	695818,8

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси Маҷмуаи омории молияи Тоҷикистон дар соли 2025.

Аз таҳлили ҷадвали мазкур бар меояд, ки даромадҳои буҷети давлатӣ аз 25,0 млрд сомонӣ дар соли 2020 то 46,6 млрд сомонӣ дар соли 2024 афзоиш ёфта, тақрибан 85 – 86% рушдро ташкил медиҳанд, ки ин нишонаи тавсеаи фаъолияти иқтисодӣ ва беҳтар гардидани ҷамъоварии даромадҳо мебошад. Хароҷоти буҷет низ аз 24,8 млрд то 45,8 млрд сомонӣ зиёд гардида, афзоиши мутаносиб бо даромадҳо дорад, ки сиёсати ҳамоҳангшудаи банақшагирии фискалиро инъикос мекунад. Дар ҳамаи солҳои таҳлил буҷет бо профит иҷро шудааст (аз 252 млн то 868 млн сомонӣ), ки ин нишондиҳандаи устувории молиявӣ ва назорати нисбатан самараноки касри буҷет мебошад. Даромадҳои андозӣ аз 15,3 млрд то 29,1 млрд сомонӣ афзоиш ёфта, зиёда аз 60% даромади умумиро ташкил медиҳанд, ки вобастагии асосии буҷетро аз манбаъҳои дохилӣ нишон медиҳад. Коҳиши муваққатии даромад аз сармоя ва тағйирёбии ҳаҷми грантҳо собит месозад, ки манбаъҳои ғайриандозӣ устувории доимӣ надоранд ва хусусияти мавсимӣ ё сиёсӣ доранд. Дар маҷмӯъ, таҳлил нишон медиҳад, ки молияи давлатӣ дар солҳои 2020 – 2024 тамоюли рушди мусбат дошта, сатҳи

идоракунии буҷет ва стратегияи молиявӣ дар сатҳи қаноатбахш қарор дорад, ба ҳамин асос натиҷаҳои он дар расми 3. нишон дода шудааст.

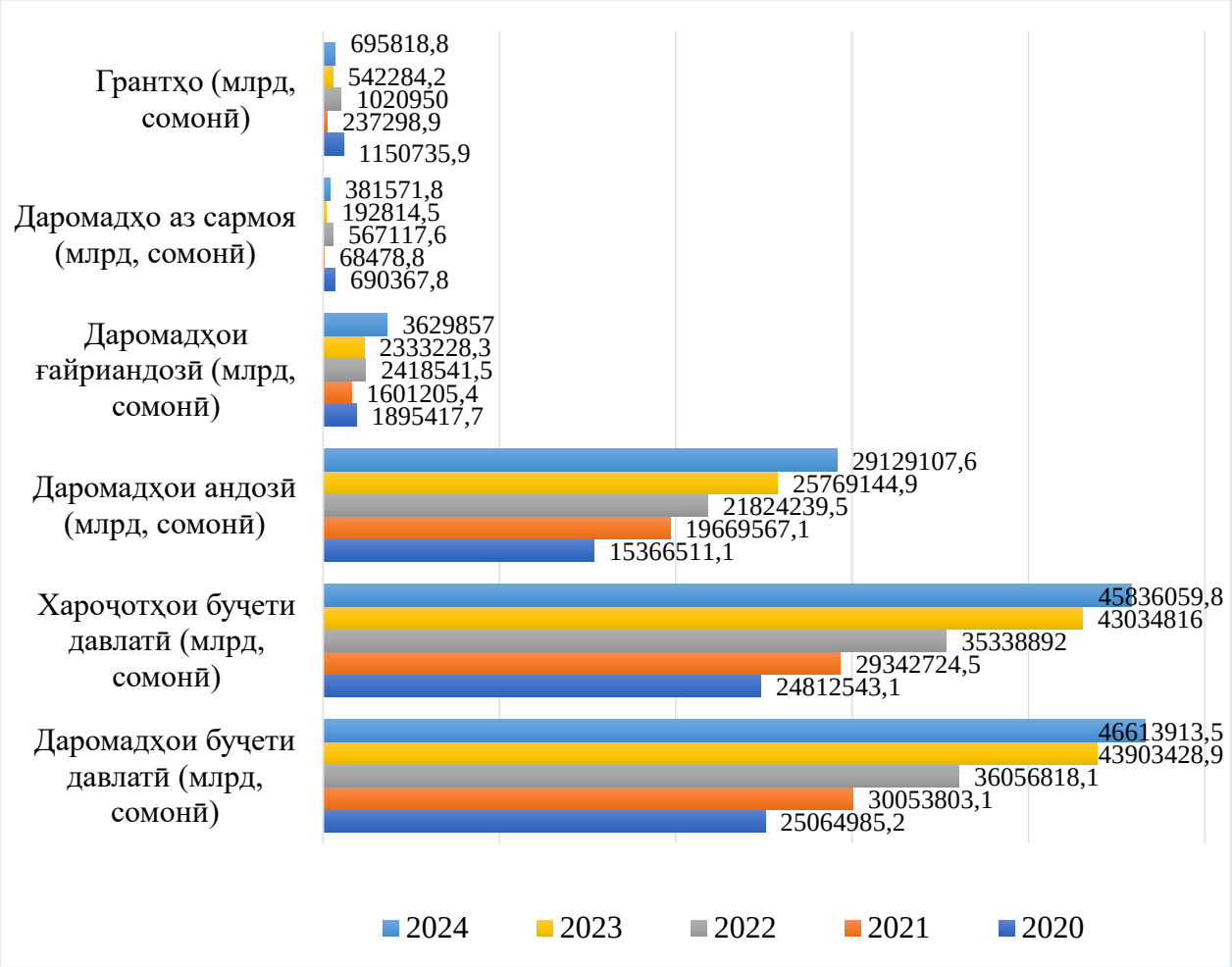
Истифодаи самараноки захираҳои буҷетӣ ба он вобаста аст, ки даромадҳо хусусияти умумӣ доранд ва ба харoҷоти мушаххас вобаста нестанд. Аз ин рӯ, дар шароити рақамӣ имконияти тақсимоти чандир ва фаврии маблағҳо вобаста ба талаботи иқтисодӣ фароҳам меояд.

Дар аксари низомҳои иқтисодӣ буҷети давлатӣ яке аз воситаҳои муҳими таъсиррасон ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Тавассути буҷет давлат:

- ✓ сохтори истеҳсолоти ҷамъиятиро такмил медиҳад;
- ✓ сатҳи амнияти иқтисодиро таъмин менамояд;
- ✓ рушди илм, технология ва навоварирo дастгирӣ мекунад;
- ✓ сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳолиро баланд мебардорад.

Дар шароити рақамикунони буҷети давлатӣ на танҳо воситаи тақсимот, балки платформаи иттилоотии ягонаи идоракунии молиявӣ мегардад. Системаҳои автоматикунонидашудаи идоракунии молияи давлатӣ имкон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои буҷетӣ дар вақти воқеӣ таҳлил гардида, қарорҳои фаврӣ қабул карда шаванд.

Расми 3. - Нишондиҳандаҳои буҷети давлатӣ дар солҳои 2020 – 2024.

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Раҳимзода Ф.М. дар мақолаи илмии худ оиди шаффофияттнокии буҷет ибрози андеша намудааст ки “Шаффофияти буҷет (ё ошкорбаёнӣ) яке аз муҳимтарин принсипҳои буҷетӣ буда, маънои дастрасӣ ва фаҳмо будани иттилоотро дар бораи раванди буҷетӣ барои ҷомеа ва васоити ахбори омма дорад. Шаффофияти буҷет барои таъмини масъулияти Ҳукумат дар назди ҷомеа ва мубориза бо коррупсия аҳамияти калидӣ дорад. Мо бар он ақидаем, ки шаффофият метавонад аз ҷузъиёт ё муҳимиятҳои хос ба монанди интишороти ҳатмӣ, дастрасии маълумот, таҳияи буҷети шаҳрвандӣ ва ҳисоботдиҳӣ иборат бошад” [9].

Дар асоси гуфтаҳои он инро бояд гуфт, ки шаффоиятнокӣ ё ошкорбаёнии буҷети давлатӣ метавонад воситаи таъмини самаранокии маблағҳои буҷетиро дар ҳама зинаҳо таъмин намояд.

Дар шароити густариши технологияҳои рақамӣ зарурати таҷдиди куллии низоми идоракунии молияи давлатӣ беш аз пеш эҳсос мегардад, зеро усулҳои анъанавӣ дигар наметавонанд талаботи шаффофият ва самаранокии муосирро пурра қонеъ созанд. Рақамикунонии фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамчун асоси рушди устувор ва мутавозини давлат ва системаҳои минтақавии таркибии он муайян карда мешавад ва он тағйироти кули оварда мерасонад.[5. с - 165] Инчунин, бо тақвияти рушди иқтисоди рақамӣ ва технологияҳои пешрафтаи инноватсионӣ аҳолӣ метавонад бо кумаки онҳо ба хизматрасониҳо саривақти дастрасӣ пайдо кунанд, ки ин имкониятҳо пештар бо мушкилот ё комилан имконпазир буд. [6]

Амалҳои автоматикунонии равандҳои технологияҳои иттилоотӣ дар низоми идоракунии молияи давлатӣ дар шароити рақамикунонӣ истифодаи васеи воситаҳои техникии муосирро талаб менамоянд ва ҳангоми татбиқи онҳо иштироки мустақими инсон то ҳадди муайян коҳиш меёбад. Ин равандҳо гузариш аз шакли анъанавии коргузорӣ ба шакли электрониро дар бар гирифта, суръат ва дақиқии амалиётҳои молиявиро таъмин менамоянд. Масалан, коҳиш додани чопи ҳуҷҷатҳои натиҷавӣ дар қоғаз ва гузариш ба гардиши электронии ҳуҷҷатҳо ба сарфаи маблағ ва шаффофияти бештар мусоидат мекунад. Назорати камеравии фаъолияти кормандон ва мониторинги доимии равандҳои молиявии электронӣ низ ба баланд гардидани интизоми молиявӣ замина мегузорад. Дар ин замина, истифодаи низоми иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ, аз ҷумла барномаи TFMis/SGB.net, ки аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ мегардад, аҳамияти муҳим дорад. Тавассути ин барнома сабтнамоӣ, коркарди маълумот ва ҳисоботдиҳӣ ба таври электронӣ анҷом дода шуда, шаффофият ва самаранокии идоракунии буҷет таъмин карда мешавад.

Рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки равандҳои банақшагирӣ, тақсимот ва назорати маблағҳои буҷетӣ дар вақти воқеӣ амалӣ гардида, хатогиҳои инсонӣ ва таъхирҳои маъмурӣ ба ҳадди ниҳоӣ расонида шаванд. Ҳамгироии пойгоҳҳои додаҳо миёни сохторҳои давлатӣ ба таҳлили амиқи нишондиҳандаҳои молиявӣ замина фароҳам оварда, қабули қарорҳои асоснок ва дурнамобинро таъмин менамояд. Дар баробари ин, дастрасии васеи ҷомеа ба маълумоти буҷетӣ сатҳи эътимоди шаҳрвандонро нисбат ба сиёсати молиявии давлат баланд бардошта, фарҳанги ҳисоботдиҳӣ ва масъулиятнокиро тақвият мебахшад. Истифодаи барномаҳои нави рақамӣ дар соҳаи молия инчунин ба коҳиши хароҷоти маъмурӣ ва беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳои давлатӣ мусоидат мекунад, зеро равандҳо содда, зуд ва шаффофтар мегарданд. Бо татбиқи технологияҳои муосир давлат метавонад хавфҳои молиявиро пешакӣ арзёбӣ карда, стратегияҳои пешгирикунандаро роҳандозӣ намояд, ки ин ба суботи буҷетӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, рушди пайдарпайи инфрасохтори рақамӣ ва такмили заминаи ҳуқуқиву институтсионалӣ шарти асосии ташаккули низоми муосир ва устувори буҷети давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Хулоса ва пешниҳодҳо. Ҳамин тариқ, буҷети давлатӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ воситаи асосии азнавтақсимкунии даромади миллӣ ва танзими рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи давлат дар солӣ ҷорӣ мебошад. Дар шароити рақамикунонӣ такмили механизмҳои буҷетӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-рақамӣ, баланд бардоштани шаффофиятнокии низоми буҷетӣ ва натиҷагароии хароҷот самти афзалиятноки сиёсати молиявии давлат ба ҳисоб меравад.

Ташкили механизми муосири буҷетӣ имкон медиҳад, ки рушди устувори иқтисодӣ, беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва таъмини бехатарии молиявии мамлакат таъмин карда шавад, ба ҳамин хотир мо чунин пешниҳодҳои зеринро барои беҳтар гардонии буҷети давлатӣ зарӯр медонем:

1. Зарур аст, ки системаи ягонаи электронии идоракунии молияи давлатӣ таъсис дода шавад, то ҳамаи равандҳои таҳия, тасдиқ ва иҷрои буҷет дар як платформаи рақамӣ мутамарказ гарданд.

2. Бояд буҷетбандии барномавӣ ва натиҷагирона ҷорӣ карда шавад, то маблағгузорӣ ба нишондиҳандаҳои мушаххаси самаранокӣ пайваст шуда, хароҷот ба дастовардҳои воқеӣ равона гардад.

3. Тақозо мешавад, ки портали “Буҷети кушода” таъсис дода шавад, то шаффофият баланд гардида, шаҳрвандон имкони назорат ва иштирок дар муҳокимаи буҷетро пайдо намоянд.

4. Муҳим аст, ки технологияҳои муосир, аз қабили зеҳни сунъӣ ва таҳлили додаҳои калон, барои пешгӯии даромадҳо ва идоракунии хавфҳои молиявӣ истифода шаванд.

5. Бояд низоми маъмурикунонии андоз пурра рақамикунонӣ карда шавад, то ҷамъоварии даромадҳо беҳтар гардида, таъсири омилҳои инсонӣ ва хавфҳои коррупсионӣ коҳиш ёбанд.

6. Зарур мебошад, ки сатҳи саводнокии рақамии кормандони соҳаи молия тавассути омӯзиш ва барномаҳои такмили ихтисос дар хориҷи кишвар махсусан дар кишварҳои пешрафтаи рақамӣ мунтазам баланд бардошта шавад.

Адабиёт

1. Бегматов, А. А. Нақши андозҳои ғайримустақим дар ташаккулёбии даромади буҷети давлатӣ / А. А. Бегматов, Н. А. Солиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – No. 4(24). – P. 34-42. – EDN OAWWGM.

2. Давлатшоев, О. Ҳ. Масъалаҳои самаранокии иҷроиши буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / О. Ҳ. Давлатшоев, Ш. М. Давлатмуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – No. 3. – P. 22-27. – EDN HOBBDE.

3. Каримов, Б. И. Самаранокии низоми электронӣ омили баланд бардоштани идораи молияи давлатӣ / Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – No. 1. – P. 73-78. – EDN JFWJSF.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011, № 723.

5. Қурбонализода, Д. Т. Муаммоҳои ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар системаҳои иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ / Д. Т. Қурбонализода // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини бехатарии иқтисодӣ : Сборник материалов международной научно-практической конференции, Душанбе, 30 ноября 2024 года. – Душанбе: ДДМИТ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2024. – P. 164-168. – EDN JYYBUE.

6. Қурбонализода, Д. Т. Рушди хизматрасониҳои пулакӣ барои аҳолӣ дар шароити рақамикунонӣ / Д. Т. Қурбонализода // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2025. – No. 3(91). – P. 239-251. – EDN EAPBSM.

7. Маҷмуаи омории молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2025. 121- саҳ.

8. Оймаҳмадов, Г. Н. Устувории молиявии макроиқтисодӣ: таҳлили нишондиҳандаҳои асосӣ ва танзими хавфҳои бо он алоқаманд / Г. Н. Оймаҳмадов, М. Н. Ҳикматов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – No. 4. – P. 28-34. – EDN OSPGFJ.

9. Раҳимзода, Ф. М. Буҷети давлатӣ ҳамчун механизми асосии идоракунии молияи давлатӣ дар шароити муосир / Ф. М. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – No. 4. – P. 204-212. – EDN CLXDHZ.

10. Сафаров, Х. Ҷанбаҳои назариявӣ-методии идоракунии касри буҷет дар шароити муосир / Х. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – No. 3(23). – P. 169-176. – EDN MATQTN.

11. Сидиков, Н. Г. Развитие механизма налогобложения доходов физических лиц и рост доходов государственного бюджета / Н. Г. Сидиков // Экономика и торговля. – 2025. – № 1(2). – С. 137-142. – EDN JVMOOF.

12. Халимов, Д. М. Применение мандатной модели распределения прав доступа к информационной системе управления государственными финансами TFMIS SGB.net / Д. М. Халимов, М. Ю. Рытов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 6. – С. 22-28. – EDN YMJVNB.

13. Ҳикматов, М. Н. Баъзе масъалаҳои назариявии молияи давлатӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ / М. Н. Ҳикматов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – No. 12. – P. 249-254. – EDN GGDRYA.

14. Qurbanizoda, D. The effect of inflation on the level of social services in digital conditions / D. Qurbanizoda // , 19 апреля 2024 года, 2024. – P. 122-127. – EDN EQXWQB.

15.https://moliya.tj. Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Санаи воридшавӣ: 12.12. 2025.

Маълумот дар бораи муаллифон

Ҳикматов Муҳаммадназар Назруллоевич-Докторнати PhD – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Суроға: 734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14.

Сведения об авторах

Хикматов Мухаммадназар Назруллоевич-Доктор PhD – Таджикский государственный финансово- экономический университет, Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

About the authors

Hikmatov Muhammadnazar Nazrulloevich-PhD Doctor – Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067, Dushanbe, Nakhimov Street, 64/14.

ҲУҚУҚШИНОСӢ

УДК: 323

НАҚШИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚИИ ҶАВОНОН: ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚӢ-КОНСТИТУТСИОНӢ ВА ТАҶРИБАИ СИЁСӢ

Сатторзода Б.А.
Мирзоев С.А.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола нақши конститутсионии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҷомеа таҳлил гардида, заминаҳои сиёсиву ҳуқуқии ташаккули ин раванд баррасӣ мешаванд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон барои солҳои 2020–2030 ва ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба эълон гардидани соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалии маърифати ҳуқуқӣ» равона шудааст. Муаллифон мафҳумҳои фарҳанги ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқиро аз дидгоҳи илмӣ шарҳ дода, робитаи онҳоро бо рушди давлати ҳуқуқбунёд нишон медиҳанд. Дар хулоса аҳаммияти маърифати ҳуқуқӣ дар таҳкими волоияти қонун, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ асоснок карда мешавад.

Калимаҳои асосӣ: Маърифати ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, волоияти қонун, давлати ҳуқуқбунёд, ҳуқуқу озодиҳои инсон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсати ҳуқуқӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ, соли байналмилалии маърифати ҳуқуқӣ.

Барои иқтибос: Сатторзода, Б. А. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккул ва рушди маърифати ҳуқуқии ҷавонон: заминаҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ ва таҷрибаи сиёсӣ / Б. А. Сатторзода, С. А. Мирзоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – P. 448-455.

РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ МОЛОДЕЖИ: ПРАВОВО-КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ОПЫТ

Сатторзода Б.А.
Мирзоев С.А.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье анализируется конституционная роль Президента Республики Таджикистан в обеспечении защиты прав и свобод человека и гражданина, а также в повышении уровня правовой грамотности общества, рассматриваются политико-правовые основы формирования данного процесса. Основное внимание уделено Государственной программе обучения и правового воспитания граждан на 2020–2030 годы, а также инициативе Республики Таджикистан по объявлению 2027 года «Международным годом правового просвещения». Авторы с научной точки зрения раскрывают понятия правовой культуры и правового просвещения, показывая их взаимосвязь с развитием правового государства. В заключении обосновывается значение правового просвещения для укрепления верховенства закона, предупреждения правонарушений и развития гражданского общества на национальном и международном уровнях.

Ключевые слова: Правовое просвещение, правовая культура, верховенство закона, правовое государство, права и свободы человека, Президент Республики Таджикистан, правовая политика, гражданское общество, программа правового обучения и воспитания, международный год правового просвещения.

THE ROLE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF LEGAL EDUCATION OF YOUTH: LEGAL-CONSTITUTIONAL FRAMEWORK AND POLITICAL EXPERIENCE

Sattorzoda B.A.
Mirzoev S.A.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. The article analyzes the constitutional role of the President of the Republic of Tajikistan in ensuring the protection of human and civil rights and freedoms, as well as in enhancing the level of legal awareness within society, and examines the political and legal foundations for the formation of this process.

Particular attention is paid to the State Program for Legal Education and Training of Citizens for the period 2020–2030, as well as to the initiative of the Republic of Tajikistan to proclaim 2027 as the “International Year of Legal Awareness.” The authors provide a scholarly interpretation of the concepts of legal culture and legal awareness, demonstrating their interconnection with the development of a rule-of-law state. In conclusion, the importance of legal awareness in strengthening the rule of law, preventing legal violations, and fostering the development of civil society at both national and international levels is substantiated.
Keywords: Legal awareness, legal culture, rule of law, rule-of-law state, human rights and freedoms, President of the Republic of Tajikistan, legal policy, civil society, program of legal education and training, international Year of Legal Awareness.

Гузориши масъала. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳомии Конститутсия ва ҳуқуқу озодиҳои инсон бо ташаббусҳои сиёсӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар ташаккул ва рушди маърифати ҳуқуқии ҷомеа нақши калидӣ мебозад. Татбиқи пайгиронаи барномаҳои давлатӣ дар соҳаи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ заминаи мустаҳками баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ, таҳкими волоияти қонун ва рушди ҷомеаи шаҳрвандиро фароҳам меорад. Эълон гардидани соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалии маърифати ҳуқуқӣ» бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммияти бузурги сиёсӣ-ҳуқуқӣ дошта, далели эътирофи байналмилалии сиёсати ҳуқуқбунёди давлат мебошад. Баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳолӣ ҳамчун омили пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ, таҳкими адолати иҷтимоӣ ва таъмини суботу амнияти пойдор дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ баромад менамояд.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Доир ба мавзуи мазкур таҳқиқот аз ҷониби олимон Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш., Насриддинзода Э.С., Саъдизода Ҷ., Алиев Ф.Ш., Маҷидзода Дж.З., Кравченко О.В., Насков Д.С., Зубова Я.В. ва дигарон анҷом дода шудааст.

Мақсади мақола – ин таҳлили нақши конститутсионӣ ва сиёсӣ-ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккул ва рушди маърифати ҳуқуқии ҷомеа, арзёбии заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, барномаҳои давлатӣ ва ташаббусҳои миллӣ ва байналмилалӣ дар самти таҳкими волоияти қонун ва фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Дар ҳифзу ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҷомеа Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши конститутсионӣ дорад. Вобаста ба масъалаи мазкур дар моддаи 64 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мегардад, ки “Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдориву бардавомии давлат, мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкории онҳо, риояи шартномаҳои байналмилалии Тоҷикистон мебошад”.

Бо мақсади дуруст ба роҳ мондан ва ҳамоҳангсозии фаъолият дар самти баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҷомеа дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, таҳти №691 «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» [14] бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2019, таҳти №599 «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030» [5], тасдиқ гардид.

Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зарурати қабули он барои солҳои 2020-2030 аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат аз 26 декабри соли 2018, инчунин Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феврали соли 2018, таҳти №1005 тасдиқ гардидааст, бармеояд [2, с. 97].

Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030 ҳадафҳои зерини асосии сиёсати давлатӣ дар рушди саводнокии ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқии шаҳрвандонро муайян карда аст:

1. Риояи Конститутсия ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташаккули ҳисси масъулиятшиносӣ ва ватандӯстӣ;
2. Баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон;
3. Таъмини дастрасии тарзу усулҳои қонунии ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
4. Тарғиби арзишҳои демократӣ, дарк намудани ягонагии ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, таъмини иштироки фаъоли аҳолӣ дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
5. Мустаҳкам намудани институти ҳуқуқи инсон, муносибати эҳтиромона бо он;

6. Баланд бардоштани мақоми қонун, тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи эҳтиром нисбат ба он ва аз байн бурдани ҳеҷангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқӣ;

7. Байни шаҳрвандон ташаккул додани низоми устувори рафтори ҳуқуқӣ, оштинопазирӣ нисбат ба ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ ва ногузирии масъулияти ҳуқуқӣ;

8. Баланд бардоштани боварии аҳолӣ ба фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ;

9. Ҳамоҳангсозии фаъолияти тамоми субъектони тарғиб ва ташвиқи ҳуқуқӣ;

10. Ташкил намудани механизми самараноки ҳамкории давлат ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон;

11. Ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи дониш ва фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон истифодаи иқтидори илмию фарҳангии ҷомеа [6].

Ҳамасола Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон *ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон* баргузор мегардад.

Дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, ки 16 декабри соли 2025 ироа гардид, як қатор дастовардҳои муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Дар қатори ин дастовардҳо, қабули қатъномаи Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар бораи эълон намудани **соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалии маърифати ҳуқуқӣ»** бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун рӯйдоди муҳим ва дорои аҳаммияти ҷаҳонӣ таъкид гардид [1].

Ин иқдоми Тоҷикистон далели равшани эътирофи байналмилалии сиёсати ҳуқуқбунёд, мардумсолор ва ислоҳотпарвари давлату Ҳукумати кишвар мебошад. Пешниҳоди чунин ташаббус дар сатҳи ҷаҳонӣ на танҳо нуфузи байналмилалии Тоҷикистонро боло мебардорад, балки саҳми арзишманд дар таҳкими фарҳанги ҳуқуқӣ дар миқёси ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Маърифати ҳуқуқӣ яке аз унсурҳои калидии ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, таҳкими волоияти қонун ва таъмини адолати иҷтимоӣ мебошад. Ҷомеае, ки шаҳрвандони он ҳуқуқу уҳдадориҳои худро хуб медонанд, қонунро эҳтиром мекунанд ва дар ҳаёти ҷамъиятӣ фаъолона иштирок менамоянд, метавонад ба рушди устувор ва амнияти пойдор ноил гардад.

Дар замони муосири ҷаҳони ноором ва пур аз низоъҳо, ҷомеаи башарӣ беш аз ҳар вақти дигар эҳтиёҷ ба таҳкими пояҳои адолат, эҳтиром ба қонун ва ҳамбастагии ҳуқуқӣ дорад. Маърифати ҳуқуқӣ - ҳамчун пояи ҷомеаи демократӣ ва василаи муҳими ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон — имрӯз ба як масъалаи глобалии стратегӣ табдил ёфтааст.

Воқеан Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фарогири самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриро вобаста ба иҷтимоиёт, сиёсат, фарҳанг ва дигар масъалаҳои рушди ҷомеаи имрӯза фарогир мебошанд.

Ҳануз, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба *Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023* бо мақсади арҷу эҳтиром гузоштан ба меъёрҳои қонуни асосии давлат ва ба ифтихори сиюмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин барои баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии ҷомеа дар шароити муосир соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон карда буд.

Дар ин замина бо мақсади иҷрои дастуру супоришҳое, ки аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» бармеомаданд, фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024» аз 30 декабри соли 2023, №668, ба имзо расида буд [15].

Мақсад аз ба тавсиб расидани фармони мазкур, баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, тарғиби арзишҳои демократӣ, мустаҳкам намудани институти ҳуқуқи инсон, муносибати эҳтиромона бо он, баланд бардоштани мақоми қонун, тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи эҳтиром нисбат ба он ва таъмин намудани волоияти қонун, ташкил намудани механизми самараноки ҳамкории давлат ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ба ҳисоб мерафт.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон *муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон* бо мақсади тақвияти масъалаи мазкур ба муносибати таҷлили 80-умин солгарди қабули Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид аз санаи 24.09.2025 дар мубоҳисаҳои иҷлоси 80-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид иброз доштанд, ки имрӯзҳо ҷомеаи ҷаҳонӣ шоҳиди нодида гирифтан ва поймол шудани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ гардидааст, ки пойдевори назму низом ва сулҳу субот дар ҷаҳон ба ҳисоб мераванд.

Таъкид карда буданд, ки ҳамаи кишварҳои ҷаҳонро зарур аст риояи қатъии қонунҳои байналмилалӣ ва дар чаҳорчӯбаи қонун ҳаллу фасл намудани ҳама гуна низову ихтилофҳоро ба роҳ монанд.

Аз ин рӯ бо мақсаи ҳаллу фасл намудани ҳама гуна низову ихтилофҳо бо дарки амиқи ин воқеият қайд намуда буданд, ки Тоҷикистон пешниҳод менамояд, Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид имконияти эълон намудани Соли байналмилалии маърифати ҳуқуқиро мавриди баррасӣ қарор диҳад.

Бинобар ин, пешниҳоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи минбари бонуфузи Созмони Милали Муттаҳид ҷиҳати **эълон намудани Соли байналмилалии маърифати ҳуқуқӣ,** иқдоме саривақтӣ, дурбин ва ҷавобгӯ ба талаботи мураккаби ҷаҳони муосир маҳсуб меёфт.

Бо пешниҳоди ин ташаббус, Тоҷикистон аз тамоми кишварҳои узви Созмони Милали Муттаҳид даъват ба амал оварда буд, ки онро дастгирӣ намоянд ва дар таҳкими фарҳанги ҷаҳонии ҳуқуқ, шаффофият ва адолат саҳмгузор бошанд. Танҳо тавассути маърифати ҳуқуқӣ ва эҳтиром ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мо метавонем заминаи мустаҳками сулҳу субот ва ҳамзистии осоиштаро дар ҷаҳон ба вуҷуд оварем.

Хушбахтона 12-уми декабри соли 2025 бо иқдоми Тоҷикистон қатъномаи Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар хусуси эълон кардани соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалии маърифати ҳуқуқӣ» қабул гардид.

Воқеан пазируфтани ин ташаббусҳо ифодаи эътироф ва дастгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ибтикороти созандаи Тоҷикистон оид ба масъалаҳои мубрами рӯзномаи глобалӣ ба ҳисоб меравад.

Дар Паёми худ Сарвари давлат борҳо таъкид намуданд, ки волоияти қонун, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ кафолати асосии пешрафти давлат ва беҳбудии зиндагии мардум мебошад. Аз ин лиҳоз, ташаббуси эълон гардидани Соли байналмилалии маърифати ҳуқуқӣ идомаи мантиқии сиёсати давлатии Тоҷикистон дар самти таҳкими низоми ҳуқуқӣ ба шумор меравад.

Тазаккур бояд дод, ки ду истилоҳи ҳуқуқӣ: яке фарҳанги ҳуқуқӣ дигаре маърифати ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ ҷой дорад [13, с. 89].

Фарҳанги умумии ҷомеа васеъ буда, тамоми намудҳои фарҳанг ба он дохил мешаванд. Фарҳанги ҳуқуқӣ як навъи фарҳанги умумии ҷомеа мебошад, ки дар навбати худ ба зернамудҳо ҷудо мешавад. Яке аз зернамудҳои он фарҳанги ҳуқуқи инсон ба ҳисоб меравад.

Фарҳанги ҳуқуқӣ дар давлатҳои ҳуқуқбунёд сатҳи дониши ҳуқуқӣ, дарки қонунҳо, риоя, иҷро ва истифодаи онҳоро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт инъикос менамояд.

Бояд қайд намуд, ки фарҳанги ҳуқуқӣ бо сатҳи бадастовардаи рушд дар ташкили ҳуқуқии ҳаёти одамон, ки бо сохти иҷтимоӣ, маънавӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ вобаста аст, ифода меёбад ва он дар навбати худ, аз сатҳи рушди фаъолияти ҳуқуқӣ, санадҳои ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ ва рушди ҳуқуқии субъект, инчунин дараҷаи кафолати давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ аз ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд гувоҳӣ медиҳад [12, с. 65,19].

Ба маънои дигар фарҳанги ҳуқуқӣ ташаккул ва мутобиқати шахсро дар соҳаи ҳуқуқ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ, сиёсат, иқтисодиёт (аз ҷумла фаъолияти соҳибкорӣ), иҷтимоиёт, фарҳанг, муносибатҳои корӣ ва ба инҳо монандро дар асоси қонунҳо ва принсипҳо фаҳмидан мумкин аст [10, с. 20].

Яке аз хусусиятҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд ин ҳифзи боэътимоди ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон мебошад. Ин вазифаро шохаҳои ҳокимияти давлатӣ: макомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ танҳо ба роҳу усулҳои ба онҳо хос амалӣ мегардонанд. Дар ин кор иштироки шаҳрвандон муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ин ҷо то куҷо ҳуқуқу уҳдадориҳои худро шаҳрвандон медонанд вобастагии калон дорад. Мутаассифона, таълими ҳуқуқии шаҳрвандон дар айни замон ниҳоят дар сатҳи паст қарор дорад. Саъю кушишро ба суи пурзур кардани таълиму тарбияи ҳуқуқии аҳолӣ лозим меояд. Ин кор нақшаю барномаҳои гуногун дорад, ки аз тарафи мақомот ва ташкилоту муассисаҳои гуногун ба амал бароварда мешавад ва хусусиятҳои ба худ хос дорад [7].

Маърифати ҳуқуқӣ - аҳамияти муҳими муосир дорад, зеро бе фарҳанги ҳуқуқӣ иқтидори дарки меъёрҳои Конститутсионӣ, бунёди давлати ҳуқуқбунёд ва волоияти қонунро дар ҷомеаи шаҳрвандӣ амалӣ кардан имконнопазир аст [8, с. 28].

Дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҷомеа қонунгузории амалкунанда, ки ҷузъи таркибии сиёсати ҳуқуқии давлат мебошад, нақши муҳим дорад. Ҳамзамон, меъёрҳои қонунгузорӣ яке аз унсурҳои марказии маърифати ҳуқуқӣ буда, маърифати ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ аз якдигарӣ вобастагии калон доранд. Сатҳи баланди маърифати ҳуқуқии аҳолӣ омили асосии аз ҷониби давлат қабул гардидани қонунҳои босифат мегардад ва дар навбати худ қонунҳо асоси манбаи рушди маърифати ҳуқуқии ҷомеа мебошанд.

Дар шароити муосир, соҳаи қонунгузорӣ ҳамчун воситаи рушди маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, бояд арзишҳои ҳуқуқи фитриро татбиқ намояд, зеро ин барои қабули қонунҳои ҳуқуқие, ки баҳри ҷомеаи шаҳрвандӣ заруранд, шароити мусоид омода мекунад. Бинобар ин олимони тоҷик Ш.М. Исмоилов ва Р.Ш. Сотиволдиев қайд менамоянд, ки «санадҳои ҳуқуқӣ дар асос ва мувофиқи талаботи ҳуқуқи фитрӣ қабул мешаванд» [9, с. 215]. Қонунгузорӣ ва санадҳои ҳуқуқии берун аз арзишҳои фарҳангӣ амалкунанда дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳолатҳоеро ба вуҷуд меоранд, ки ба вайроншавии шуури ҳуқуқӣ оварда мерасонанд, сатҳи маърифати ҳуқуқии ҷомеа ва аъзои онро паст месозанд. Дар бештари мавридҳо зери мафҳуми маърифати ҳуқуқии ҷомеа сатҳи дониши онҳо оид ба қонунҳо, муносибати онҳо ба ҳуқуқ фаҳмида мешавад.

Олими дигари тоҷик Э.С. Насриддинзода дуруст қайд менамояд, ки «Фарҳанги ҳуқуқӣ нишондиҳандаи рушди ҳуқуқии ҷомеа мебошад. Дар заминаи фарҳанги ҳуқуқӣ сатҳи инкишофи ҳуқуқии ҷомеа муайян карда мешавад. Фарҳанги ҳуқуқӣ аз вазъи воқеии ҳаёти ҳуқуқӣ дарак медиҳад. Дар ин раванд низоми ҳуқуқии ҷомеа қисми ҷудонашавандаи фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад». Аз ин бармеояд, ки сатҳи рушди низоми қонунгузорӣ ва низоми ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ аз фарҳанги ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқӣ вобастагии калон дошта, барои рушди бемайлони онҳо фарҳанги ҳуқуқӣ таъсиргузор аст [11, с. 9].

Дар натиҷаи ба таври бояду шояд доштани фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҳама ҷабҳаҳо (аз ҷумла дар соҳаи муносибатҳои ҳуқуқӣ, сиёсат, иқтисодиёт (аз ҷумла дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ), иҷтимоиёт (аз ҷумла соҳаи маориф), фарҳанг, муносибатҳои корӣ ва ба инҳо монанд) маҷмӯи донишҳои ҳуқуқӣ, малакаҳо, қобилияти дар амал истифода намудани онҳо, таъмини волоияти қонун ва дар ин замина маърифат ва шуури ҳуқуқии аҳолӣ баланд бардошта мешавад. Яъне дар натиҷаи доштани фарҳанги ҳуқуқӣ (ақл, адаб, дониш, илм, муносибати хуб) маърифати ҳуқуқӣ ба вуҷуд меояд.

Мутобиқи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 яке аз самтҳои муҳимми сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи маърифат ва шуури ҳуқуқии аҳолӣ, таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон маҳсуб мешавад.

Маърифати ҳуқуқи инсонро бо назардошти синну сол чунин гуруҳбандӣ кардан мумкин аст [3, с. 23, 82]:

1) Маърифати ҳуқуқии хонандагон (то синни 14-сола);

2) Маърифати ҳуқуқии ҷавонон (аз 14 то 35-сола);

3) Маърифати ҳуқуқии намояндагони синну соли миёна (аз 35 то 60-сола);

4) Маърифати ҳуқуқии калонсолон (аз 60- сола боло).

Чуноне, ки дар Паём ироа шуд дар раванди бунёди ҷомеаи пешрафта ва адолатпарвар масъалаи ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон нақши калидӣ дорад.

Барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ тавассути таълимоти ҳуқуқӣ вазифаҳои зеринро ҳал кардан лозим аст [4, с. 99 - 100]:

- омӯхтани қонунгузории ҷории Тоҷикистон;
- омӯзиши ҷараёни татбиқи қонунҳо;
- таҳқиқ ва шарҳи амали принсипҳои қонунгузорӣ;
- гузаронидани семинарҳои кушоди таълимӣ барои ҳайати профессорону омӯзгорон;
- ташкили раванди таълим ва таълим дар шакли суҳбат, дарс, семинар, лексия, мизи мудаввар, викторина, конфронс, озмун, фаъолияти лоиҳа ва ғайра дар мавзӯъҳои ҳуқуқӣ бо донишҷӯён;
- омӯзиш дар вариантҳои имконпазири рафтори ҳуқуқӣ дар ҳолатҳои ҳаррӯза, ки дастгирии ҳуқуқиро талаб мекунанд;
- рушди арзишҳои маънавӣ ва ахлоқии шахс тавассути омӯзиши қонун, анъана, таърих ва фарҳанги Тоҷикистон;
- дарки арзиш ва нақши ҳар як шаҳрванд (шахси мушаххас) дар рушди ҷомеа ва давлат;
- таълими ҳуқуқии шаҳрвандӣ, ки ба ташаккули маърифати ҳуқуқӣ равона шуда бошад;
- таълими иҷрои уҳдадориҳои конститутсионӣ;
- эҳтиром ба рамзҳои давлатӣ;
- ташаккули дониш дар бораи низоми ҳуқуқӣ;
- таълими иҷтимоӣ-ватандӯстӣ, ташаккули рафтори фаъоли ҳуқуқӣ дар ҷавонон, ки ба тарзи ҳаёти солим, татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои арзишӣ дар фаъолияти иҷтимоӣ, иҷтимоӣ ва касбӣ нигаронида шудааст ва ғ.

Дар асоси таҳлилҳои болозикр ба мафҳуми умумии маърифати ҳуқуқӣ чунин таъриф додан мумкин аст: Маърифати ҳуқуқӣ қисми таркибии фарҳанги ҳуқуқии инсон буда аз маҷмӯи донишҳои

ҳуқуқӣ, малакаҳо, қобилияти дар амал истифода намудани онҳо, таъмини волоияти қонун ва дар ин замина маърифат ва шуури ҳуқуқии аҳолӣ иборат мебошад.

Дар маҷмӯъ эълон гардидани соли 2027 ҳамчун Соли байналмилалии маърифати ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки масъалаҳои зерин дар сатҳи ҷаҳонӣ мавриди таваҷҷуҳи махсус қарор гиранд:

1. Баланд бардоштани сатҳи дониши ҳуқуқӣ ва фарҳанги (маърифати) ҳуқуқии шаҳрвандон.
2. Таҳкими дастрасӣ ба адолат.
3. Пешгирии қонуншиканиҳо дар сатҳи байналмилалӣ.
4. Рушди фарҳанги эҳтиром ба ҳуқуқи инсон.
5. Тақвияти масъулияти шаҳрвандӣ, бахусус миёни ҷавонон.
6. Замина барои таҳияи барномаҳои фарогири омӯзиши ҳуқуқ дар муассисаҳои таълимӣ ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ.
7. Шаффофият ва ҷавобгарии мақомоти давлатӣ ва байналмилалӣ.
8. Ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар соҳаи тарғиб ва ҳифзи ҳуқуқи башар ва ғайра.

Қобили зикр аст, ки Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо як санади сиёсӣ нест, балки барномаи амал барои рушди минбаъдаи кишвар мебошад. Дар он масъалаҳои рақамикунонии идоракунии давлатӣ, коҳиши омили инсонӣ, муборизаи бо коррупсия, ислоҳоти молиявӣ ва андозӣ ба таври возеҳ баён гардидаанд, ки ҳамаи ин самтҳо бевосита бо сатҳи маърифати ҳуқуқии ҷомеа алоқаманд мебошанд. Аз ин рӯ, Соли байналмилалии маърифати ҳуқуқӣ метавонад ҳамчун заминаи мусоид барои тақвияти омӯзиши ҳуқуқ дар муассисаҳои таълимӣ, баланд бардоштани савияи ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ ва густариши корҳои фаҳмондадиҳӣ дар байни аҳолӣ хизмат намояд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба масъалаи тарбияи насли босавод, ватандӯст ва қонунпазир таваҷҷуҳи хос зоҳир намуданд. Бинобар ин дар шароити ҷаҳони муосир, ки таҳдидҳои гуногуни идеологӣ ва иттилоотӣ вуҷуд доранд, эълон гардидани соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалии маърифати ҳуқуқӣ» барои ҷавонон ҳамчун сипари муҳофизатӣ хизмат мекунад.

Дар натиҷаи таҳлили маводҳои илмӣ чунин хулоса кардан мумкин аст: **Якум.** Қатъномаи Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар бораи эълон намудани соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалии маърифати ҳуқуқӣ» як дастоварди бузурги сиёсиву ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва натиҷаи сиёсати дурбинонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Ин иқдом на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ аҳаммияти бузург дошта, метавонад ба таҳкими волоияти қонун, рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва таъмини сулҳу суботи пойдор мусоидат намояд. Бо такя ба чунин ташаббусҳо ва татбиқи пайгиронаи онҳо, Тоҷикистон минбаъд низ ҳамчун давлати ташаббускор, масъул ва ҳуқуқбунёд дар арсаи байналмилалӣ мавқеи худро боз ҳам мустаҳкам хоҳад кард. **Дуюм.** Нақши баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ дар сатҳи байналмилалӣ дар пешгирии содиршавии ҷиноятҳо ва дигар намуди ҳуқуқвайронкуниҳо мусоидаткунанда мебошад. Баланд гардидани маърифати ҳуқуқии инсоният ин чунин шакли маҳдудкунандаи рафтор мебошад, ки дар он рафтори зиддиҳуқуқӣ қатъ, маҳдуд ва нест мегардад. **Сеюм.** Ҷалби бештари шаҳрвандон ба дарки моҳияти меъёрҳои Конститутсия, санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он, омӯзиши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа ва азбар намудани онҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 16 декабри соли 2025 [Манбаи электронӣ] – URL: https://www.president.tj/event/missives/54181 (санаи мурочиат: 15.01.2026).
2. Алиев Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис…. барои дарёфти номзади илми ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. / – Душанбе, 2021. – С.97.
3. Алиев Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. барои дарёфти номзади илми ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. / – Душанбе, 2021. – С.23; Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12. 00.01. – Душанбе, 2018. – С. 82.
4. Алиев Ф.Ш. Асари ишорашуда. С. 99-100.

5. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, № 253 тасдиқ шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview .php?show detail =&sanad ID=403. (санаи мурочиат: 13.01.2026 с.).

6. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, № 253 тасдиқ шудааст. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview .php?show detail =&sanad ID=403. (санаи мурочиат: 14.01.2026 с.).

7. Зубова Я.В. Правовое просвещение граждан как основа и условие формирования правового государства ISSN 0321–3056 ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ. СЕВЕРО-КАВКАЗСКИЙ РЕГИОН. ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ. 2010. №5. С. 28. [Манбаи электронӣ] – https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-prosveschenie-grazhdan-kak-osnova-i-uslovie-formirovaniya-pravovogo-gosudarstva/viewer. (санаи мурочиат: 15.01.2026).

8. Зубова Я.В. Асари ишорашуда. С. 28.

9. Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, 2008. – С. 215.

10. Маҷидзода Дж.З., Кравченко О.В., Насков Д.С. Нақши тарбияи ҳуқуқӣ дар иҷтимоишавии ноболиғон // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – №3 (35). – С. 48-54; Алиев Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. барои дарёфти номзади илми ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. / – Душанбе, 2021. – С.20.

11. Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2016. – С. 9.

12. Раҷабзода Р.М. Аҳамияти фарҳанги ҳуқуқии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дар таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – №2 (46). – 2020. – С. 65; Алиев Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. барои дарёфти номзади илми ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. / – Душанбе, 2021. – С.19.

13. Сатторзода Б.А., Мирзоев С.А., Эраҷи М. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими маърифати ҳуқуқии ҷомеа. / Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории тоҷикистон // Масоили мубрами давлат, ҷомеа ва ҳуқуқи муосир (маҷаллаи илмӣ). 2024. №1 (1). Душанбе, 2024. С. 89.

14. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, № 691 «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 6.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи мурочиат: 11.01.2026 с.).

15. *Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024» аз 30 декабри соли 2023, №668 // Ҷумҳурият* [Манбаи электронӣ] – URL: https: // jumhuriyat.tj/uato/2334-tavzeot-ba-farmoni-prezidenti-umurii-toikiston-dar-borai-soli-marifati-uu-jelon-namudani-soli-2024-az-30-dekabri-soli-2023-668.html (санаи мурочиат: 18.01.2026).

Маълумот дар бораи муаллифон

Сатторзода Бобочон Абдуҷаббор-номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14. Тел: (+992) 908886995.

Мирзоев Субҳоналӣ Ахтамҷонович-номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, и.в. мудири кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва муқовимат бо

Сведения об авторах

Сатторзода Бободжон Абдуджаббор-кандидат педагогических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 908 886 995.

Мирзоев Субхонали Ахтамджонович-кандидат юридических наук, доцент, и.о. заведующего кафедрой административного права и

Information about the authors

Sattorzoda Bobojon Abdujabbor-Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel.: (+992) 908 886 995.

Mirzoev Subhonali Akhtamjonovich-Candidate Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Acting Head of the Department of

коррупсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14. Тел: (+992) 934445553, E-mail: m.subhon-85@mail.ru.

противодействия коррупции Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 934445553. E-mail: m.subhon-85@mail.ru.

Administrative Law and Anti-Corruption of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel.: (+992) 934445553. E-mail: m.subhon-85@mail.ru.

УДК: 331.22

МАФҲУМИ ҲУҚУҚӢ ВА МОҲИЯТИ МУЗДИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Маҳмадуллозода Н.Р.
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ
Ҳаитов С.П.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақсади таҳқиқот дар дар мақолаи мазкур аз ошкорсозии мафҳуми ҳуқуқии музди меҳнат ва аҳамияти он, таҳлили ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии он мебошад. Муаллиф бо истифодаи аз усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ бо назардошти меъёрҳои байналмилалӣ ва миллӣ таркиб ва низоми пардохти музди меҳнат, кафолатҳои давлатии таъмини онро баррасӣ намудааст. Муаллиф ба ин натиҷа мерасад, ки мафҳуми музди меҳнат дорои табиати дуҷониба аст: аз як ҷониб - ҳамчун воситаи иқтисодии такрористеҳсоли қувваи корӣ ва аз ҷониби дигар - ҳамчун институти ҳуқуқии ҳуқуқи меҳнат, ки бо меъёрҳои қонунгузорӣ танзим мегардад. Ҳамзамон, мавҷудияти як қатор мушкилот, аз ҷумла сатҳи пасти музди меҳнати ҳадди ақал, мавҷудияти тафриқаи байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ дар андозаи он, сари вақт ва пурра пардохт нашудани музди меҳнат ва афзоиши шуғли ғайрирасмӣ ошкор карда шудаанд. Дар хулосаи мақола мазкур бо мақсади баланд бардоштани нақши музди меҳнат дар таъмини сатҳи муносиб ва шоистаи зиндагии кормандон аз ҷониби муаллиф якчанд пешниҳодҳо, аз ҷумла ҷиҳати ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи индексатсияи даромадҳои аҳолӣ бо назардошти сатҳи таваррум” барои индексатсияи музди меҳнати кормандони бахши хусусӣ, муҳлат ва тартиби он, манзур шудаанд.

Калидвожаҳо: музди меҳнат, муносибатҳои меҳнатӣ, пардохти музди меҳнат, андозаи музди меҳнат, ҳуқуқ, ҳади аққал, корфармо, кафолатҳо, корманд, индексатсия, қонун.
Барои иқтибос: Маҳмадуллозода, Н. Р. Мафҳуми ҳуқуқӣ ва моҳияти музди меҳнат дар шароити муосир / / Н. Р. Маҳмадуллозода, С. П. Ҳаитов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – P. 456-464.

ПРАВОВОЕ ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЯ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Махмадуллозода Н.Р.
Институт философии, политологии и права имени А. Баховаддинова НАНТ
Хаитов С.П.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Целью исследования в настоящей статье является выявление правового понятия заработной платы и её значения, а также анализ её правовых и экономических аспектов. Автор, используя сравнительно-правовой метод с учётом международных и национальных норм, рассматривает структуру и систему оплаты труда, а также государственные гарантии её обеспечения. Автор приходит к выводу, что понятие заработной платы носит двойственный характер: с одной стороны - как экономическое средство воспроизводства рабочей силы, с другой - как правовой институт трудового права, регулируемый нормами законодательства.
В то же время выявлен ряд проблем, в том числе низкий уровень минимальной заработной платы, наличие межотраслевой и межрегиональной дифференциации её размера, несвоевременная и неполная выплата заработной платы, а также рост неформальной занятости. В заключении статьи, с целью повышения роли заработной платы в обеспечении достойного и надлежащего уровня жизни работников, авторами предлагается ряд мер, включая внесение изменений и дополнений в Закон Республики Таджикистан «Об индексации доходов населения с учётом уровня инфляции» в части индексации заработной платы работников частного сектора, а также установления сроков и порядка её проведения.

Ключевые слова: заработная плата, трудовые отношения, оплата труда, размер заработной платы, право, минимальный размер, работодатель, гарантии, работник, индексация, закон.

THE LEGAL CONCEPT AND SIGNIFICANCE OF WAGES IN MODERN CONDITIONS

Mahmadullozoda N.R.
Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bakhovaddinov of the National of Sciences of Tajikistan

Khaitov S.P.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. The purpose of the research in this article is to identify the legal concept of wages and their significance, as well as to analyze their legal and economic aspects. Using the comparative legal method and taking into account international and national standards, the author examines the structure and system of wage payment, as well as state guarantees for their provision. The author concludes that the concept of wages has a dual nature: on the one hand, as an economic means of reproducing the labor force, and on the other, as a legal institution of labor law regulated by statutory norms.
At the same time, a number of problems are identified, including the low level of the minimum wage, the existence of intersectoral and interregional differentiation in its amount, untimely and incomplete payment of wages, as well as the growth of informal employment. In the conclusion of the article, with the aim of enhancing the role of wages in ensuring a decent and adequate standard of living for workers, the authors proposes a number of measures, including the introduction of amendments and additions to the Law of the Republic of Tajikistan "On the Indexation of Population Incomes with Regard to the Level of Inflation" concerning the indexation of wages of private sector employees, as well as the establishment of the time frame and procedure for its implementation.
Keywords: wages, labor relations, remuneration of labor, wage level, law, minimum wage, employer, guarantees, employee, indexation, legislation.

Гузориши масъала. Музди меҳнат манбаи асосии даромади аксарияти аҳолӣ мебошад. Беҳбудии тахминан ҳар як оила аз андоза, мунтазамӣ ва сари вақт гирифтани музди меҳнат вобаста аст.

Андозаи музди меҳнат нишондиҳандаи асосӣ барои муайянсозии сатҳу сифати зиндагӣ дар ҳар давлат эътироф шудааст.

Музди меҳнат ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ ҳисобида мешавад. Ҳамчун категорияи иқтисодӣ, музди меҳнат дар иқтисодиёти бозоргонӣ як қатор вазифаҳои муҳимро иҷро мекунад. Функсияҳои аввалини он такрористеҳсолкунӣ мебошанд. Асоси объективии ташаккули андозаи музди меҳнат арзиши қувваи корӣ мебошад, ки он дар навбати худ аз рӯи ҳаҷм ва арзиши воситаҳои зиндагӣ, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои корманд ва аъзои оилаи ӯ заруранд, муайян карда мешавад. Инҳо талабот ба хӯрок, либос, манзил, истироҳат, таҳсилот, тандурустӣ, инчунин хароҷоти нигоҳдории оилаи корманд ва дигар хароҷотро дар бар мегиранд, ки такрористеҳсолии қувваи кориро таъмин мекунанд. Аммо, на ҳамеша арзиши қувваи корӣ ва пардохти он ба ҳам мувофиқат мекунанд. Шакли зуҳури арзиши қувваи корӣ меъёри музди меҳнат мебошад, ки корфармо ба корманд ба шарти иҷрои меъёри мураккабӣ, вазнинӣ, шиддатнокии меҳнат ва ғайра, кафолат додааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Муаллифон дар рафти таҳияи мавод аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар сарчашмаҳо истифода намудаанд.

Мақсади мақола- омӯзиши мафҳуми ҳуқуқӣ ва моҳияти музди меҳнат дар шароити муосир мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Функсияи дигари муҳими музди меҳнат ин вазифаи ҳавасмандгардонии он мебошад, ки ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ, сифати кор ва муайян кардани фарқияти андозаи музди меҳнат вобаста ба тахассуси корманд ва мураккабии кори иҷрокардаи ӯ, равона карда шудааст. Кори ихтисосманд аз рӯи дараҷаи мураккабии кори иҷрошуда зиёдтар пардохта мешавад, бинобар ин корманд манфиатдор аст, ки ихтисоси худро такмил диҳад ва ин намудҳои корро иҷро кунад.

Дар баробари ин функсияи танзимкунанда низ мавҷуд аст, ки метавонад танзимгари талабот на танҳо ба қувваи корӣ, балки ба маҳсулот ва хизматрасониҳои ниҳоии истеъмолӣ бошад.

Коҳиши нақши ин функсияҳо бо бисёр омилҳое алоқаманд аст, ки аз аввали солҳои 90-ум дар ҶТ ба таври объективӣ рушд кардаанд. Даст кашидан аз танзими қатъии давлатии музди меҳнат ва гузариш ба танзими музди меҳнат тавассути шарикии иҷтимоӣ, шартномаҳои коллективӣ ва кафолатҳои давлатӣ, аз қабили ҳадди ақали музди меҳнат натиҷаҳои мусбӣ ба бор наоварданд. Зеро, низоми шарикии иҷтимоӣ дар Тоҷикистон дар давраи баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ акнун инкишоф меёфт, вобаста ба вазъи начандон хуби моливӣ ҳадди аққали музди меҳнат муддати

тӯлонӣ бетағйир монд ва танҳо аз аввали солҳои 2000-ум таҷдиди назар карда шуд. Дар ҳоле, ки сатҳи музди меҳнати ҳадди ақҷал бояд ҳам ҳадди ақали зиндагиро муайян кунад ва ҳам замина барои таъини андозаи тарифҳо ва маоши мансабии категорияҳои гуногуни кормандон бошад. Давлати Тоҷикистон кӯшиш мекунад, ки қобилияти харидории музди меҳнати ҳадди ақалро барқарор карда, андозаи онро тадриҷан ба сатҳи ҳадди ақҷали зиндагӣ баробар кунад. Дар айни замон, барқарорсозии қобилияти харидории музди меҳнати ҳадди ақал дар баробари чораҳои муҳофизати музди меҳнат аз таваррум, яъне баланд бардоштани сатҳи мундариҷаи воқеии музди меҳнат масъалаи муҳим мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми музди меҳнат ҳамчун категорияи иқтисодӣ тасниф шудааст, ки чунин мазмун дорад: музди меҳнат шакли пулии ифодаи арзиши қувваи корӣ мебошад, ки он ҳамчун подош барои меҳнат ва натиҷаҳои ниҳоии он зоҳир мешавад. Арзиши қувваи корӣ дар бозори меҳнат зери таъсири пешниҳоди он аз ҷониби кормандон ва талаботи корфармоён ба он ташаккул меёбад. Шакли зуҳури арзиши қувваи корӣ меъёри (андозаи) музди меҳнати кафолатдодаи корфармо мебошад, ба шарти аз ҷониби корманд иҷро намудани кори дорои хусусияти муътадил, мураккаб, вазнин, шиддатнок ва ғайра. Бо мафҳуми музди меҳнат инчунин, дарки он ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ - яке аз унсурҳои пешбари муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ, алоқаманд мебошад.

Музди меҳнат ҳамчун унсури муносибатҳои ҳуқуқи меҳнатӣ аз руи аломатҳои зайл фарқ карда мешавад: 1) музди меҳнат- ин подош барои меҳнат мебошад, яъне барои иҷрои кори мувофиқ ба функсияи муқарраршудаи меҳнат; 2) дар шакли пулӣ пардохта мешавад; 3) ба меъёрҳои пешакӣ муқарраршуда асос ёфтааст (меъёрҳои тарифӣ, дараҷаҳои тарифӣ, маоши вазифавӣ (мансабӣ), нархномаи корбайъ); 4) андозаи он бо ҳадди ниҳоӣ маҳдуд намешавад ва наметавонад аз андозаи ҳадди ақали музди меҳнате, ки қонун муқаррар кардааст, камтар бошад; 5) дар асоси иҷрои меъёрҳои муқарраршудаи меҳнат пардохт мешавад; 6) хусусияти мунтазам дошта, дар муҳлатҳои муқарраршуда пардохт карда мешавад; 7) андозаи мушаххаси музди меҳнат аз тахассус, мураккабӣ, миқдор, сифат ва шароити кори иҷрошуда вобаста аст [11].

Ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ, музди меҳнат ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои асосии иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатиро (корманд ва корфармо) ифода мекунад. Мушаххасоти онҳо дар асоси созиши тарафҳо оид ба муқаррар намудани музди меҳнат барои корманд ҳангоми бастани шартномаи меҳнатӣ бо корфармо сурат мегирад, ки шартҳои шартномаи меҳнатӣ, аз ҷумла музди меҳнатро ҳатмӣ мегардонад. Танзими ҳуқуқии музди меҳнат дар боби 11 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМ ҶТ) [8] оварда шудааст.

Меъёрҳои КМ ҶТ мафҳуми «музди меҳнат» ва дигар мафҳумҳои асосии соҳаи пардохт ва меъёри меҳнатро дар бар мегиранд. Мутобиқи моддаи 142 КМ ҶТ таркиби музди меҳнат аз қисмҳои доимӣ ва тағйирёбанда иборат мебошад. Қисми доимии он аз ҳиссаи соатбайъ ё моҳонаи меъёрҳои тарифӣ (маош) иборат аст. Одатан, дар таҷриба ҳиссаи доимии музди меҳнат соҳаи таъсири давлат мебошад, ки ин ё он дараҷа, аз ҷумла ҳадди ақали музди меҳнат ва кафолатҳои дигарро дар бар мегирад. Ҳиссаи тағйирёбандаи музди меҳнат ба натиҷаҳои кор вобастагӣ дошта, иловапулиҳои гуногун, ҷубронпулиҳо (барои дараҷаи тахассус, собиқаи корӣ, аз рӯи натиҷаҳои кори солона, унвони илмӣ ва монанди онҳо) ва мукофотпулиро (барои сифати баланди кор, барои аз миқдор зиёд истеҳсол намудани маҳсулот) дар бар мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи ҳуқуқии музди меҳнат, ки усулҳои танзими онро муайян мекунад, муқаррароти асосии конститутсионӣ ва принсипҳои аз ҷониби умум эътирофшуда, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон (конвенсияҳои ТБМ) дар соҳаи шароити меҳнат, аз ҷумла музди меҳнат мебошанд, ки ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] мувофиқат мекунанд. Ҳуқуқи ҳар як корманд ба музди меҳнати одилона ва қонеъкунандаи таъмини ӯ ва оилааш, инчунин ҳуқуқ ба музди баробар барои меҳнати баробарарзиш бидуни ҳеҷ гуна табъиз дар Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон (қ. 2, 3 моддаи 23) [2] дарҷ ёфтааст.

Дар Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (1966) [3] ҳамчун як шартномаи бисёрҷонибаи байналмилалии давлатҳо, муқаррар карда шудааст, ки музди меҳнати ҳадди ақҷал бояд барои ҳамаи кормандон эҳтиёҷоти мавҷудаи онҳо ва оилаҳои онҳоро таъмин намояд, инчунин барои кори баробарарзиш бояд музди баробар дода шавад (моддаи 7 Аҳднома).

Дар Эъломияи ТБМ (1944) принсипҳои "кор мол нест", "музди баробар барои кори баробарарзиш" эътироф шудааст ва он дар дебочаи оинномаи ТБМ низ ифода ёфтааст [4]. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад, ки Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои

ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад (қисми 3 моддаи 1). Дар моддаҳои 35 ва 37 Конститутсия инчунин гуфта мешавад, ки дар Тоҷикистон меҳнат ва саломатии одамон ҳифз карда мешаванд, ҳадди ақали музди меҳнат кафолат дода мешавад [1].

Қонунгузории меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипҳоро дар соҳаи музди меҳнат, ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои корманд ва корфармо, кафолатҳои давлатии музди меҳнати кормандон, аз ҷумла муқаррар намудани ҳадди ақали музди меҳнатро пешбинӣ намудааст.

Моддаи 4 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипи асосии таъмини ҳуқуқи ҳар як корманд ба пардохти саривақтӣ ва пурраи музди меҳнатро бо андозаи на камтар аз ҳадди ақали музди меҳнат, ки қонун муқаррар кардааст ва эҳтиёҷоти мавҷудаи корманд ва оилаи ӯро қонеъ карда метавонад, ифода мекунад. Ҳуқуқ ба пардохти саривақтӣ ва пурраи музди меҳнат мутобиқи тахассус, мураккабии кор, миқдор ва сифати кори иҷрошуда ба ҳуқуқҳои асосии корманд дохил мешавад (қисми 1 моддаи 18 КМ ҶТ). Корфармо инчунин вазифадор аст, ки сари вақт ва дар ҳаҷми пурра музди меҳнати кормандро пардохт намояд (қисми 2 моддаи 19 КМ ҶТ).

Кафолатҳои давлатии музди меҳнат, ки дар моддаи 141 КМ ҶТ муқаррар шудаанд, дар моддаҳои дигари ҳамин Кодекс ба таври илова ифода ёфтаанд.

Бо рушди иқтисодиёти бозоргонӣ дар Тоҷикистон нақши танзими музди меҳнат дар ҳама сатҳҳои шарикии иҷтимоӣ меафзояд. Корфармо дорои низоми музди меҳнат мебошад, ки он тибқи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои дорои меъёрии ҳуқуқи меҳнат бо шартномаҳо, созишномаҳо ва қоидаҳои дохилӣ муқаррар карда шудаанд. Бо ёрии шартномаи коллективӣ, созишномаҳо ё қоидаҳои дохилӣ як қатор масъалаҳо дар соҳаи музди меҳнат муайян карда мешаванд. Дар бисёр моддаҳои КМ ҶТ шартномаи коллективӣ ва санади меъёрии локалӣ ҳамчун "усули танзими муносиб" нишон дода шудаанд. Сабаб ин аст, ки ҳам шартномаҳои коллективӣ ва ҳам танзими локалии муносибатҳои меҳнатӣ аз ваколатҳои корфармо асос меёбанд, гарчанде ки дар амал афзалият ба шартномаи коллективӣ дода мешавад. КМ ҶТ тавсия медиҳад, ки дар шартномаи коллективӣ шаклҳо, низом ва андозаи музди кор, пардохти ҷубронпулӣ, механизми танзими музди меҳнат бо назардошти болоравии нархҳо ва сатҳи таваррум, муқаррар карда шавад.

Кодекси меҳнати амалкунандаи ҶТ иштироки комиссияҳои сеҷонибаро ҳамчун мақомоти шарикии иҷтимоӣ дар ҳалли масъалаҳои музди меҳнат пешбинӣ менамояд.

Танзими инфиродии музди меҳнат яке аз шартҳои ба мундариҷаи шартномаи меҳнатӣ шомил будани масъалаи музди меҳнатро ифода мекунад. Ҳангоми бастани шартномаи меҳнатӣ, тарафҳо бояд шартҳои муздро муайян кунанд, ки андозаи музди меҳнат (маоши мансабӣ) -и корманд, пардохтҳои иловагӣ, кӯмакпулиҳо ва пардохтҳои ҳавасмандкуниро дар бар гирад. Музди меҳнати корманд тибқи шартномаи меҳнатӣ мутобиқи низоми музди меҳнати корфармо муқаррар карда мешавад. Ин низомҳо бо шартномаҳои коллективӣ созишномаҳо, қоидаҳои дохилӣ таъсис дода мешаванд ва аз ҷониби тарафҳои шартномаи меҳнатӣ, пешбинӣ нашудаанд. Ҳангоми бастани он, тарафҳо шартҳои музди меҳнатро инфиродӣ ва мушаххас мекунанд, яъне андозаи маоши мансабӣ ё меъёри музди меҳнати корманд, кӯмакпулиҳои имконпазир ва пардохтҳои иловагӣ, мукофотпулӣ, ки барои корфармо эътибор доранд. Корманд бояд бо шартномаи коллективӣ ва (ё) санади меъёрии локалӣ ошно бошад, агар ин санад низоми музди меҳнати қабулкардаи ин корфарморо муқаррар кунад.

Дар баъзе ҳолатҳои пешбининамудаи қонун, шартномаи меҳнатӣ танзимгари асосии муқаррар намудани музди меҳнат мегардад. Ба инҳо дохил мешаванд:

-музди меҳнат барои роҳбарони ташкилотҳои корпоративӣ, муовинони онҳо ва сармуҳосибон;

-музди меҳнати корманде, ки бо корфармо - шахси воқеӣ шартномаи меҳнатии хаттӣ бастааст, ки ҳатман тамоми шароити барои корманд ва корфармо муҳимро дар бар мегирад;

-музди меҳнати корманде, ки бо ташкилоти динӣ ба сифати корфармо шартномаи меҳнатӣ бастааст, ки мутобиқи КМ ҶТ ва қоидаҳои дохилии ташкилоти динӣ "шароити барои корманд ва корфармои зикршуда муҳимро" дар бар мегирад.

Кафолатҳои асосии давлатӣ оид ба пардохти музди меҳнати кормандон. Ҳангоми таъмини ҳуқуқи кормандон ба пардохти саривақтӣ ва пурраи музди меҳнат, ба кафолатҳои музди меҳнат диққати махсус дода мешавад. Низоми кафолатҳои асосии давлатии музди меҳнат дар моддаи 141 КМ ҶТ муқаррар карда шуда, дар моддаҳои дигари ин Кодекс муфассал танзим шудаанд.

Ин низом кафолатҳои зеринро давлатиро дар бар мегирад:

-андозаи ҳадди аққали музди меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-тадбирҳо барои нигоҳдории сатҳи воқеии музди меҳнат;

-маҳдуд кардани нигоҳдорӣ аз музди меҳнат, аз ҷумла ҳаҷми андозбандӣ аз даромад;

-маҳдуд кардани пардохти музди меҳнат дар шакли натура;

-назорати давлатӣ аз болои риояи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатро дар бар мегиранд, аз ҷумла гузаронидани назорату санҷишҳо оид ба пурра ва саривақт пардохт намудани музди меҳнат ва риояи кафолатҳои давлатии музди меҳнат;

-мӯҳлатҳо ва пайдарпаии пардохти музди меҳнат;

-масъулияти корфармоён барои вайрон кардани талаботи муқаррарнамудаи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат, шартномаҳои коллективӣ, созишномаҳо доир ба музди меҳнат.

1. Ҳадди ақали музди меҳнат яке аз кафолатҳои аввалиндараҷа дар ин низом мебошад. Он дар тамоми қалamрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нисбати ҳама кормандон амал мекунад. Ёдовар мешавем, ки мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 35) ҳадди ақали музди меҳнат барои ҳар як корманд ва бидуни ҳеҷ гуна табъиз кафолат дода мешавад. Асоси таъсиси он андозаи ҳадди ақали зиндагист, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009 № 521 "Дар бораи ҳадди ақали зиндагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"[5] пешбинӣ шудааст. Мутобиқи моддаи 3 ин қонун тадриҷан боло бурдани андозаи ҳадди ақали музди меҳнат ба арзиши ҳадди ақали зиндагӣ пешбинӣ шудааст. Тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 феврали соли 2025, №962 «Дар бораи тадбирҳои тақвият бахшидани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ ва зиёд намудани маоши амалкунандаи вазифавии хизматчиёни давлатӣ, кормандони муассисаю ташкилотҳои буҷетӣ, андозаи нафақа ва стипендия» аз 1 сентябри соли 2025 [9] андозаи ҳадди ақали музди меҳнат барои тамоми соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии ҷумҳурӣ 1000 сомонӣ дар як моҳ муқаррар карда шудааст.

Манбаъҳои маблағгузорӣ барои таъмини андозаи ҳадди аққали музди меҳнат барои корфармоён аз инҳо иборатанд:

-ташкилотҳое, ки аз ҳисоби буҷаи ҷумҳуриявӣ маблағгузорӣ мешаванд - аз ҳисоби буҷаи ҷумҳуриявӣ;

-ташкилотҳое, ки аз ҳисоби буҷетҳои маҳаллӣ маблағгузорӣ карда мешаванд - аз ҳисоби буҷетҳои маҳаллӣ;

-ташкилотҳои ғайридавлатӣ – аз ҳисоби мабалағҳои чунин ташкилотҳо.

Дар баробари ин, ҳадди ақали музди меҳнат аз ҷониби ҳамаи ин ташкилотҳо аз ҳисоби дигар намудҳои манбаъҳои молиявӣ таъмин карда мешавад. Ба онҳо маблағҳои ғайрибуҷавӣ, инчунин маблағҳое, ки аз фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар фаъолиятҳои даромаднок ба даст меоянд, дохил мешаванд.

Барои корманде, ки меъёри вақти кориро дар як моҳ пурра кор кардааст ва меъёрҳои меҳнатро иҷро кардааст, музди моҳонаи ӯ наметавонад аз ҳадди ақали музди меҳнат камтар бошад. Ин кафолати муҳими ҳуқуқӣ барои муқаррар ва пардохт намудани музди меҳнат ба корманд на камтар аз ҳадди ақали музди меҳнати пешбинишуда мебошад. Барои ин корфармо масъул аст. Музди меҳнати ҳадди аққал, ба мисли "нуқтаи ибтидоӣ", ҳамчун меъёри тарифӣ ё маоши мансабӣ дар нақшаи дараҷаҳои вазифавӣ ва музди меҳнат, ки дар ҷадвали воҳидҳои кор ва ғайра муайян шудаанд, хизмат мекунад.

Ҳамзамон, дар ноҳияҳо ва маҳалҳое, ки ба музди меҳнат коэффитсиентҳои ноҳиявӣ, барои кор дар биёбон, маҳалҳои беоб ва баландкӯҳ муқаррар шудаанд, андозаи ҳадди ақали музди меҳнат бо истифодаи ин коэффитсиентҳо ва изофапулиҳо муайян карда мешавад.

2. Кафолати навбатии давлатӣ ин тадбирҳо барои нигоҳдории сатҳи воқеии музди меҳнат меҳнат мебошад. Таъмини чунин нигоҳдорӣ тибқи моддаи 144 КМ ҶТ, индексатсияи музди меҳнатро бо назардошти сатҳи таваррум вобаста ба болоравии нархи истеъмолии молҳо ва хизматрасониҳо дар бар мегирад.

Индексатсия барои нигоҳ доштани қобилияти харидории даромадҳои пулӣ ва пасандозҳои шаҳрвандон равона карда шудааст.

Ташкилотҳое, ки аз буҷетҳои дахлдор маблағгузорӣ мешаванд, индексатсияи музди меҳнатро тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат ба роҳ мемонанд; дигар корфармоён - бо тартиби муайяннамудаи шартномаи коллективӣ, созишномаҳо, қоидаҳои дохилӣ.

3. Кафолати дигари давлатӣ ин маҳдуд кардани нигоҳдорӣ аз музди меҳнат, аз ҷумла ҳаҷми андозбандӣ аз даромад мебошад. Номгуи чунин асосҳо ва андозаи нигоҳ доштани музди меҳнати кормандонро КМ ҶТ (моддаи 163) ва дигар қонунҳо муқаррар мекунанд.

Мувофиқи моддаи 163 КМ ҶТ нигоҳ доштани маблағ аз музди меҳнати корманд барои ҷуброни қарзҳояш дар назди корфармо тибқи амри корфармо дар ҳолатҳои зерин амалӣ карда мешавад:

“-барои баргардонидани пешпардохти коркарданашуда, ки ба ҳисоби музди меҳнат ба корманд дода шудааст;

-барои баргардонидани маблағе, ки дар натиҷаи ҳисоби нодуруст зиёдатӣ дода шудааст;

-барои ҷуброни пешпардохти истифоданашуда ва сари вақт барнагардонидае, ки барои сафари хизматӣ ё барои гузаронидан ба кори дигар, ҷойи дигар ва эҳтиёҷоти хоҷагидорӣ дода шудааст, агар корманд аз асос ва андозаи нигоҳ доштани маблағ норозигӣ баён накунад. Дар чунин ҳолатҳо корфармо ҳуқуқ дорад, дар бораи нигоҳ доштани маблағ дар муддати на камтар аз як моҳи рӯзи охирини муҳлати муайяншудаи баргардонидани пешпардохт, ҷуброни қарзҳо ва ё аз рӯзи нодуруст гузаронидани маблағ супориш диҳад;

- ҳангоми аз кор озод намудани корманд то охири соли корие, ки дар он корманд аллакай рухсатии меҳнатӣ гирифтааст, барои рӯзҳои корнакардаи рухсатӣ” [8].

Агар корманд бинобар асосҳои зерин аз кор озод шуда бошад, маблағ барои ин рӯзҳо аз музди меҳнат нигоҳ дошта намешавад:

-барҳам хӯрдани ташкилот ё қатъ гардидани фаъолияти корфармо - шахси воқеӣ ва ё ихтисор шудани шумора ё воҳиди кории кормандон (сархати якуми қисми 1 моддаи 42 КМ ҶТ);

-қатъ намудани шартномаи меҳнатӣ бинобар иваз шудани соҳибмулк, ҳангоми ошкор гардидани номувофиқатии корманд ба вазифаи (мансаби) ишғолкардааш ё кори иҷро мекардааш дар натиҷаи нокифоягии ихтисос ё вазъи саломатиаш, ки барои давом додани ҳамин кор халал мерасонад, агар ин номувофиқатии корманд дар натиҷаи аттестатсия ва ё дар асоси хулосаи тиббӣ тасдиқ шуда бошад (сархати дуюми қисми 1 моддаи 42 КМ ҶТ);

-ҳозир нашудан ба кор дар давоми бештар аз чор моҳи бефосила дар натиҷаи корношоямии муваққатӣ, бе ҳисоб кардани рухсатии давраи ҳомиладорӣ ва таваллуд, агар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳлати аз ин зиёдтари нигоҳ доштани ҷойи корро (вазифаро) ҳангоми бемории муайян муқаррар накарда бошад(сархати панҷуми қисми 1 моддаи 42 КМ ҶТ);

-ҳангоми даъват ё ба хизмати ҳарбӣ дохил шудани корманд (сархати якуми моддаи 48 КМ ҶТ);

-ҳангоми фиристонидан ба таҳсил, ба нафақа баромадани корманд ва дар ҳолате, ки дар рӯзи аз кор озод шудан корманд маблағи барои пардохт ҳисобшударо надошта бошад;

-ҳангоми ҷуброни зарар, ки бо гуноҳи корманд ба корфармо расонида шудааст, ба андозаи на зиёдтар аз музди миёнаи моҳонаи корманд (моддаи 189 КМ ҶТ).

Музди меҳнатеро, ки корфармо ба корманд барзиёд пардохтааст, аз ҷумла ҳангоми истифодаи нодурусти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба истиснои ҳолатҳои ҳисоби нодуруст аз корманд рӯёнидан мумкин нест. Корфармо уҳдадор аст, ки маблағро дар асоси аризаи хаттии корманд аз музди меҳнати ӯ бо тартиби ҳисоби ғайринақдӣ нигоҳ дорад. Андозаи умумии нигоҳдошташаванда аз музди меҳнат ва дигар намудҳои даромадҳои корманд аз 20 фоиз ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 50 фоизи музди меҳнати корманд зиёд буда наметавонад. Ҳангоми нигоҳ доштан аз музди меҳнат барои якчанд ҳуҷҷатҳои иҷро бояд барои корманд на камтар аз 50 фоизи музди меҳнати барои пардохт пешбинишуда мононда шавад. Нигоҳ доштани маблағ аз музди меҳнат ҳангоми иҷрои корҳои ислоҳкунӣ ва рӯёнидани алимент, ҷуброни зарари ба саломатӣ расонидашуда, ҷуброни зарар ба шахсоне, ки ба онҳо дар натиҷаи вафоти саробон зарар расонида шудааст ва ҷуброни зарари дар натиҷаи ҷиноят расонидашуда аз 70 фоизи музди меҳнат зиёд буда наметавонад.

Ба нигоҳ доштани маблағ аз кумакпулиҳои яквақта, ҷубронпулӣ ва дигар пардохтҳое, ки тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯёнидани маблағ аз онҳо манъ аст, роҳ дода намешавад.

4. КМ ҶТ пардохти музди меҳнат дар шакли аслиро маҳдуд кардааст. Мутобиқи моддаи 159 КМ ҶТ бо розигии корманд ба ивази пардохти пулӣ қисман ба пардохти аслӣ (шакли омехтаи пардохт) роҳ дода мешавад, вале он аз 20 фоизи маблағи умумии музди меҳнати якмоҳаи ӯ зиёд буда наметавонад. Пардохти аслӣ ба ҷойи пардохти пулӣ бояд ба арзиши пулии музди меҳнат баробар буда, барои истеъмоли шахсӣ мувофиқ ва ба корманд ва аҳли оилаи ӯ фоиданок бошад. Музди меҳнати аслиро бо молу ашёе, ки муомилоти озоди онҳо тибқи номгӯйи тасдиқнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд ё манъ шудааст, пардохтан мумкин нест. Пардохти музди меҳнат дар шакли уҳдадориҳои қарзӣ, забонхатҳо ва купонҳо манъ аст.

5. Низоми мазкур (моддаи 130 КМ ҶТ) назорати давлатиро оид ба риояи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои меъёрҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла санҷиши пардохти пурра ва саривақтии музди меҳнат ва иҷрои кафолатҳои давлатии музди меҳнатро дар бар мегирад. Назорати мазкур қисми назорати давлатӣ оид ба риояи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат мебошад, ки аз ҷониби Хадамоти назорати давлатӣ дар соҳаи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ амалӣ карда мешавад. Назорати давлатии риояи якхелаи ин меъёрҳо аз ҷониби ҳамаи корфармоён дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокурорҳои тобеи ӯ амалӣ карда мешавад. Назорати ҷамъиятии он низ амал мекунад.

6. Кафолати муҳими давлатӣ ин муқаррар намудани мӯҳлат ва пайдарҳамии пардохти музди меҳнат мебошад. Моддаҳои 158 ва 160 КМ ҶТ тартиб, ҷой ва мӯҳлати пардохти музди меҳнатро пешбинӣ менамоянд.

Ӯҳдадории корфармо ҳангоми пардохти музди меҳнат муқаррар карда шудааст, ки тибқи он бояд ҳар як кормандро дар бораи таркиби музди меҳнат дар давраи дахлдор, ҳаҷм ва асосҳои нигоҳ доштан аз он, инчунин оид ба маблағи умумии пардохтшаванда ба таври хаттӣ огоҳ созад. Ҳама маълумоти зикршуда бояд дар варақаҳои махсуси музди меҳнат инъикос карда шаванд, ки шакли онҳоро корфармо дар мувофиқа бо мақомоти намояндагии кормандон бо тартиби муқаррарнамуда бояд тасдиқ намояд.

Музди меҳнат ба корманд, чун қоида, дар ҷои кор пардохта мешавад ё ба суратҳисоби бонкии муайяннамудаи корманд тибқи шартҳои муайяннамудаи шартномаи коллективӣ ё шартномаи меҳнатӣ гузаронида мешавад.

КМ ҶТ корфарморо вазифадор менамояд, ки ҳадди аққал ҳар ним моҳ музди меҳнатро дар мӯҳлатҳои (рӯзи) мушаххас, ки бо қоидаҳои дохилии меҳнат, шартномаи коллективӣ ва шартномаи меҳнатӣ муқаррар шудааст, пардохт кунад. Ин ӯҳдадории корфармо оид ба пардохти ҳар ду ҳафта, ки дар қонун муқаррар шудааст, имкон намедиҳад, ки пардохти музди меҳнат дар дигар давраҳо, масалан, дар як моҳ як маротиба таъмин карда шавад. Агар рӯзи пардохти музди меҳнат ба рӯзи истироҳат ё иди ғайрикорӣ рост ояд, пас пардохти музди меҳнат дар арафаи ин рӯз гузаронида мешавад. Пардохти рухсатӣ на дертар аз як ҳафта пеш аз оғози он пардохта мешавад. Ҳангоми аз кор озод кардани корманд ҳамаи маблағҳое, ки ба ӯ бояд тибқи КМ ҶТ дар рӯзи аз кор озод кардан (рӯзи охирини кор) ҳисоб карда шаванд, пардохт карда шаванд. Агар корманд дар рӯзи аз кор озодшавӣ кор накарда бошад, пас маблағҳои зикршуда, бояд на дертар аз рӯзи дигар пас аз пешниҳоди талабот оид ба аз кор озод шудан пардохта шаванд. Ҳангоми баҳс дар бораи маблағе, ки корманд қарздор аст, корфармо вазифадор аст, ки маблағи бидуни баҳсро дар мӯҳлати муайяншуда пардохт кунад.

7. Кафолати давлатии навбатӣ -ин масъулияти корфармоён барои вайрон кардани талаботи муқаррарнамудаи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат, шартномаҳо, созишномаҳои коллективӣ мебошад. Меъёрҳои танзимкунандаи тартиби умумӣ ва мӯҳлати пардохти музди меҳнат дар моддаҳои 147 ва 158 КМ ҶТ ҳамчун талабот нисбати корфармоён барои иҷрои ӯҳдадориҳои асосии худ оид ба пардохти саривақтии музди меҳнати кормандон, ифода ёфтаанд.

Вайронкуниҳои сершумори муҳлатҳои пардохти музди меҳнат, мутаассифона, то имрӯз идома доранд,пешгирии ин қонуншиканиҳо, бахусус тақвияти масъулияти корфармоён, тадбирҳои муассиртарро талаб мекунанд. Чунин масъулият барои таъхир дар пардохти музди меҳнат ба кормандон ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо дар бахши музди меҳнат барои корфармо ва (ё) намояндагони ваколатдори ӯ дар моддаи 158 КМ ҶТ пешбинӣ шудаанд.

Корфармо барои ба таъхир андохтани пардохти музди меҳнат тибқи қисми 5 моддаи 158 КМ ҶТ дар назди корманд масъулияти молиявӣ дорад. Агар музди меҳнат бо гуноҳи корфармо аз мӯҳлати муқарраргардида дертар пардохт карда шавад, ӯ уҳдадор аст ба андозаи фоизи меъёри бонкӣ, ки дар маҳалли иҷрои кор дар рӯзи пардохти маош мавҷуд аст, барои ҳар рӯзи таъхир дар пардохти маош, маблағи иловагӣ диҳад. Тартиби ҳисоби музди иловагӣ бо дастуруламал дар бораи пардохти музди меҳнати иловагӣ ба кормандон дар мавриди бо айби корфармо ба таъхир афтодани пардохти музди меҳнат, ки бо Фармоиши якҷояи Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистон аз 25.12.2008, №75 тасдиқ шудааст [10], муайян гардидааст.

Мутобиқи талаботи моддаи 134 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон [6], барои сари вақт напардохтани музди меҳнат ҳангоми набудани аломати ҷиноят, нисбати шахсони масъул ҷавобгарии маъмурӣ пешбинӣ карда шудааст. Тибқи Кодекси ҷиноятии

Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 153[1]) [7], дар мавриди аз ҷониби корфармо беш аз ду моҳ пардохт нашудани музди меҳнат, роҳбари корхона, муассиса ё ташкилот, новобаста аз шакли моликияташ, агар ин кирдор бо ғараз ё дигар манфиатҳои шахсӣ содир шуда бошад, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад.

Хулоса. Музди меҳнат яке аз категорияҳои асосии иқтисодию ҳуқуқӣ буда, татбиқи ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвандонро ба гирифтани подош барои меҳнат таъмин менамояд ва ҳамчун манбаи асосии даромади аксарияти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад. Таҳлили мафҳуми музди меҳнат табиати дуҷонибаи онро ошкор месозад: аз як ҷониб - ҳамчун воситаи иқтисодии такрористеҳсоли қувваи корӣ ва аз ҷониби дигар - ҳамчун институти ҳуқуқии ҳуқуқи меҳнат, ки бо меъёрҳои қонунгузорӣ танзим мегардад.

Дар шароити ислоҳоти иҷтимоию иқтисодӣ ва рақамикунонии муносибатҳои меҳнатӣ аҳамияти музди меҳнат ҳамчун омили устувории иҷтимоӣ, коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ ва ҳавасмандгардонии ҳосилнокии меҳнат меафзояд. Ҳамзамон, як қатор мушкилот, аз ҷумла сатҳи пасти музди меҳнати ҳадди ақал, мавҷудияти тафриқаи байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ дар андозаи он, сари вақт ва пурра пардохт нашудани музди меҳнат ва афзоиши шуғли ғайрирасмӣ боқӣ мемонанд. Яке аз масъалаҳои муҳими музди меҳнат ин индексатсияи андозаи он бо назардошти сатҳи тавваррум маҳсуб мешавад. Маъмулан музди меҳнати кормандони соҳаҳои бучетӣ марҳила ба марҳила бо Фармонҳои дахлдори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон индексатсия шуда, баланд бардошта мешаванд. Мутаассифона, дар бахши хусусӣ корфармоён муддатҳои тулонӣ музди меҳнати кормандонро индексатсия намекунанд, ки дар натиҷаи қобилияти харидории музди меҳнат дар ин бахши иқтисод коҳиш ёфта, ҳавасмандии мутахассисонро барои кор аз байн мебарад ва боиси тарки ҷои кор ва муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷаи кормандони соҳибихтисос гардида истодааст.

Бинобар ин зарур аст, ки бо мақсади баланд бардоштани нақши музди меҳнат дар таъмини сатҳи муносиб ва шоистаи зиндагии кормандон танзими ҳуқуқии пардохти музди меҳнат таҷдиди назар карда шавад. Аз ҷумла, ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи индексатсияи даромадҳои аҳолӣ бо назардошти сатҳи тавваррум” тағйиру иловаҳо ворид карда шуда, индексатсияи музди меҳнати кормандони бахши хусусӣ, муҳлат ва тартиби он ба таври ҳатмӣ муқаррар карда шавад. Назорати давлатии риояи қонунгузории меҳнат дар самти ҳисобу пардохти музди меҳнат тақвият дода шуда, механизмҳои танзими музди меҳнат тавассути шарикии иҷтимоӣ рушд дода шавад. Амалисозии ин тадбирҳо ба таҳкими сатҳи музди меҳнат, ҳифзи иҷтимоии кормандон ва баланд бардоштани самаранокии муносибатҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад намуд.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйиру иловаҳо аз 26.09.с.1999, 22. 06. с.2003 ва 22. 05. с.2016. Душанбе: «Нашриёти Ганҷ». 2016. – 136 с.

2. Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон аз 10 декабри соли 1948 // Международное право в документах: Сборник международно-правовых актов и внутреннего законодательства Республики Таджикистан. - Душанбе: «Контраст», 2011. - С. 219-223.

3. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки бо қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ аз 16 декабри соли 1966 қабул шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://www.mfa.tj (санаи мурочиат: 15.02.2023 с.).

4. Декларация МОТ от 10 мая 1944 года «О целях и задач Международной организации труда» // https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=277925.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009 № 521 “Дар бораи ҳадди ақали зиндагӣ” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №5, мод. 328.

6. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2008, №12, қ. 1, мод. 989.

7. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1998. № 9. Мод. 68, 69; № 22. Мод. 306; 1999. № 12. Мод. 316; 2001. № 4. Мод. 149,167).

8. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, № 1329 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2016. - № 7. - Мод. 604.

9. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 феврали соли 2025, №962 “Дар бораи тадбирҳои тақвият бахшидани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, зиёд намудани маоши амалкунандаи

вазифавии хизматчиёни давлатӣ, кормандони ташкилотҳои буҷетӣ,андозаи нафақа ва стипендия” // https://jumhuriyat.tj/5187-farmoni-prezidenti-umurii-toikiston.html.

10. Фармоиши якҷояи Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистон аз 25.12.2008, №75 “Дар бораи тасдиқи Тартиби ҳисоби музди иловагӣ бо дастуруламал дар бораи пардохти музди меҳнати иловагӣ ба кормандон дар мавриди бо айби корфармо ба таъхир афтодани пардохти музди меҳнат” // https://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId =34469.

11. Гейхман В.Л. [и др]. Трудовое право: учебник для прикладного бакалавриата; под редакцией В.Л.Гейхмана- 2-е изд., перераб. и доп.- Москва: Издательство Юрайт, 2019-382 с.

Маълумот дар бораи муаллифон

Маҳмадуллозода Нурулло Раҳматулло-номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ходими калони илмии шуъбаи ҳуқуқи байналмилалии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ. тел.: +992 777079888; почтаи электронӣ: nurullo_m@mail.ru

Ҳаитов Саидали Поргиевич-номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва зиддикоррупсионии - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Нахимов, 64/14. E-mail: saidali.66@list.ru

Сведения об авторах

Махмадуллозода Нурулло Рахматулло-кандидат юридических наук, старший научный сотрудник отдела международного права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. тел.: +992 777079888; электронная почта: nurullo_m@mail.ru

Хаитов Саидали Поргиевич-кандидат юридических наук, доцент кафедры административного и антикоррупционного права. - Таджикский государственный финансово-экономический университет, Адрес: 734067, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14. E-mail: saidali.66@list.ru

Information about the authors

Mahmadullozoda Nurullo Rahmatullo-Candidate of Legal Sciences, Senior Research Fellow, Department of International Law, A. Bakhovaddinov Institute of Philosophy, Political Science and Law, National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel.: +992 777079888; e-mail: nurullo_m@mail.ru

Khaitov Saidali Porgievich-Tajik State University of Finance and Economics, Candidate of Law, Associate Professor of the Department of administrative and Anti-Corruption Law. Address: 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Nakhimov Street, 64/14. E-mail: saidali.66@list.ru

УДК: 347.4

ОИД БА ҲАМБАСТАГИҲОИ ШАРТНОМАИ САРМОЯГУЗОРИИ ШАРИКӢ БО ДИГАР ШАРТНОМАҲО ДОИР БА ФАЪОЛИЯТИ ЯКҶОЯ

Дустов С.А.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба масъалаҳои ҳуқуқии таносуби шартномаи сармоягузории шарикӣ бо дигар шартномаҳо оид ба фаъолияти якҷоя бахшида шудааст. Муаллиф дар мақола баъзе масъалаҳои табиати ҳуқуқии шартномаи сармоягузории шарикиро таҳлил намуда, ҳамбастагии онро бо дигар шартномаҳо ва иттиҳодияҳои шарикӣ муқоиса намудааст. Дар мақола қайд карда шудааст, ки аз нигоҳи сохторӣ таркиби шартномаи сармоягузории шарикӣ аз ширкати одӣ ва ширкати ба боварӣ асосёфта ташкил ёфтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки шартномаи сармоягузории шарикӣ ба доираи шартномаҳо дар соҳаи фаъолияти якҷоя мансуб буда, аксар аломатҳои он ба шартномаҳо дар сохтори ширкати одӣ монанд мебшад. Дар мақола қайд гардидааст, ки бо вуҷуди ҳамбатагиҳои зиёд байни шартномаи ширкати одӣ ва шартномаи сармоягузории шарикӣ боз хусусиятҳое дар шартномаи сармоягузории шарикӣ вуҷуд доранд, ки онҳо дар шартномаи ширкати одӣ дида намешаванд, аз ҷумла оид ба мӯҳлати амали он, оид ба ҳайати субъективӣ, оид ба шакли идоракунии ширкат ва ғайра.

Калидвожаҳо: таносуб, шартномаи сармоягузории шарикӣ, шартномаи ширкати одӣ, шартномаи таъсис, ширкати ба боварӣ асосёфта, фаъолияти якҷоя, идоракунӣ, сармоягузорон, мӯҳлат.

Барои иқтибос: Дустов, С. А. Оид ба ҳамбастагиҳои шартномаи сармоягузории шарикӣ бо дигар шартномаҳо доир ба фаъолияти якҷоя / С. А. Дустов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – P. 465-469.

О ВЗАИМОСВЯЗИ ДОГОВОР ИНВЕСТИЦИОННОГО ТОВАРИЩЕСТВО С ДРУГИМИ ДОГОВОРАМИ О СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Дустов С.А.
Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Данная статья посвящена правовым вопросам соотношения договор инвестиционного товарищество с другими договорами о совместной деятельности. В статье автор проанализировал некоторые вопросы правового характера договор инвестиционного товарищество и сравнил его взаимосвязь с другими партнерскими договорами и объединениями. В статье отмечается, что структурно состав договор инвестиционного товарищество состоит из простой товарищество и трастовой компании. Автор отмечает, что договор инвестиционного товарищество относится к сфере договоров в сфере совместной деятельности, и большинство его признаков аналогичны договорам в структуре простого товарищества. В статье отмечается, что, несмотря на многочисленные совпадения между договором простого товарищества и договор инвестиционного товарищество, в договор инвестиционного товарищество есть особенности, которых нет в договоре простого товарищества, в том числе в отношении срока его действия, в отношении субъективного состава, в отношении формы управления товариществом и др.

Ключевые слова: коэффициент, инвестиционный договор инвестиционного товарищество, договор прастого товарищества, учредительный договор, трастовая компания, совместная деятельность, управление, инвесторы, срок.

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN INVESTMENT PARTNERSHIP AGREEMENT WITH OTHER JOINT ACTIVITIES

Dustov S.A.
Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article is devoted to legal issues of the relationship between the investment partnership agreement and other joint activity agreements. In the article, the author analyzed some legal issues of the investment partnership agreement and compared its relationship with other partnership agreements and associations. The article notes that the structural composition of the investment partnership agreement consists of a simple partnership and a trust company. The author notes that the investment partnership agreement belongs to the sphere of agreements in the sphere of joint activities, and most of its features are similar to agreements in the structure of a simple partnership. The article notes that, despite numerous

similarities between the simple partnership agreement and the investment partnership agreement, the investment partnership agreement has features that are not present in the simple partnership agreement, including with respect to its term, with respect to the subjective composition, with respect to the form of partnership management, etc.

Keywords: coefficient, investment partnership agreement, simple partnership agreement, constituent agreement, trust company, joint activity, management, investors, term.

Гузориши масъала. Шартномаи сармоягузории шарикӣ ин созиши ду ё бештар сармоягузороне, мебошад, ки саҳмҳои худро якҷоя намуда, бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолияти муштараки сармоягузориро баҳри ба даст овардани фоида амалӣ мегардонанд. Аз мафҳуми шартномаи сармоягузории шарикӣ бар меояд, ки он ба доираи шартномаҳо дар соҳаи фаъолияти якҷоя мансуб буда, шарикон фаъолияти худро дар доираи он ҳамчун ширкати одӣ ташкил менамоянд. Аммо ин шартнома аз нигоҳи сохторӣ бо дигар шартномаҳо аз ҷумла шартномаи шарикии иқтисодӣ, шартомаи иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ ва шартномаи таъсис низ ҳамбастагии зиёд дорад. Барои ба вуҷуд овардани чунин иттиҳоди шартномавӣ ва бастани шартномаи сармоягузории шарикӣ созиши ду ё якчанд сармоягузорон зарур мебошад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқи масъалаҳои вобаста ба асосҳои назариявию амалии шартномаи сармоягузории шарикӣ дар таълифоти илмии муҳақиқон ба монанди: А.И. Фридман, Афанасьева Е. Г., Бакшинскас В. Ю., Губин Е. П., Брагинский М.И., Витрянский В.В.,Веселкова Е. Е., Е.А. Суханов., Грибиниченко Л. О., Е. В. Соломонов., С.А. Степанова., Коновалов В. В., Николаева Т.А., Новикова С.В., Гаделия Г.О., О.Д. Минькеев., А.Я. Риженков дида мешавад.

Мақсади мақола. Таҳлили масоили ҳамбастагии шартномаи сармоягузории шарикӣ бо дигар шартномаҳо дар соҳаи фаъолияти якҷоя ва бартариятҳои он дар шароити ҷаҳонишавӣ аз ҷумла афзалиятҳои он барои амалигардиионии ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Шартномаи сармоягузории шарикӣ таъсиси шахси ҳуқуқро талаб наменамояд. Шартномаи мазкур барои пешбурди фаъолияти сармоягузории дастаҷамъӣ мавриди истифода қарор мегирад. Ҳадаф аз истифодаи ин шартнома фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ барои ҷалби сармоя ба иқтисодиёт ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад. Аз ҳамин нуктаи назар баъзе аз муҳаққиқони соҳаи ҳуқуқи маданӣ шартномаи сармоягузории шарикиро ба шартномаи ширкати одӣ шабоҳат медиҳанд. Масалан аз назари А.И. Фридман «...аксарияти аломатҳое, ки ба шартномаи ширкати одӣ хос мебошанд, ба шартномаи сармоягузории шарикӣ низ таалуқ доранд» [1, с. 121]. Ин хусусиятҳо иборатанд аз: дуҷониба ва бисёрҷониба будани шартномаи сармоягузории шаркӣ; муттаҳидии шарикон, ки таъсиси шахси ҳуқуқиро талаб наменамояд; шарикон амалеро анҷом медиҳанд, ки бо ин мақсад муттаҳид шудаанд; мақсад бояд барои ҳамаи шарикон умумӣ бошад; шартнома дорои хусусияти фидутсиарӣ (эътимоднокӣ) мебошад

Гурӯҳи дигари олимон, Аз Ҷумла Е. Г. Афанасьева, В. Ю. Башкинскас, Е. П. Губин, А. А. Кирилловых, шартномаи сармоягузории шарикиро яке аз намудҳои шартномаҳо дар бораи фаъолияти якҷоя арзёбӣ мекунанд[2, с. 12]. В.В. Коновалов бошад ба он назар аст, ки шартномаи сармоягузории шарикӣ аз руи табиати ҳуқуқӣ ҳамчун шакли миёна байни шартномаи ширкати оддӣ ва ширкати ба боварӣ асосёфта мебошад [9, захираи электронӣ, санаи мурочиат 2. 09. 2024]. Аз назари Е .Е. Веселкова бошад шартномаи сармоягузориии шарикӣ ҳамчун шакли ихтиёрии ташкилию ҳуқуқии сармоягузории хориҷӣ маънидод мегардад [4, с. 29-31]. Ин муҳаққиқон ақидаҳои худро бо меъёри банди 3, моддаи 1041-уми Кодекси граждании Федератсияи Россия, ки шартномаи сармоягузории шарикиро ҳамчун шартномаи ширкати одӣ муқаррар намудааст асоснок менамоянд.

Аз нигоҳи мо шакли сохтории шартномаи сармоягузории шарикӣ аз таркиботи ду ширкати муҳим яъне ширкати одӣ ва ширкати ба боварӣ асосёфта шакл гирифтааст. Таҳлилҳои таркибии ин ширкатҳо нишон медиҳад, ки аксар аломатҳои асосии шартномаи сармоягузории шарикӣ, аз қабили ба созиш омадни шариконi сармоягузор аз руи ҳамаи шартҳои шартнома; ҳиссагузорӣ намудани шарикон ба кори умумӣ; муттаҳидии шариконi сармоягузор; мақсади ягона доштани шарикон; бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолият намудани шарикон; хусусияти эътимоднокӣ доштани шартнома ва ғайра ба шартномаи ширкати одӣ монанд мебоашнд. Аммо баъзе хусусиятҳои он ба ширкати ба боварӣ асосёфта шабоҳат доранд. Масалан аз нигоҳи идоракунӣ ҳам дар шартномаи сармоягузории шарикӣ ва ҳам дар ширкати ба бовари асосёфта масоили пешбурди корҳои умумӣ ба зимаи шарикон комил ё шариконi идоракунанда вогузор мебошад. Чунин ҳамбастагиҳо дар масъалаи гузоштани

саҳм ва масъулияти ҷавобгарии шарикони роҳбарикунанда ва саҳмгузорон ҳам ба назар мерасад, масалан уҳдадорӣ ва масъулияти шарикони саҳмгузор ё сармоягузор бо гузоштани саҳм ба кори умумӣ ва тавкали марбут ба фоида ё зиёни онҳо вобаста буда, ба андозаи арзиши саҳми онҳо ба кори умумӣ муайян мегардад ва онҳо дар идоракунии ширкат иштирок намекунанд. Аз нигоҳи вазъи ҳуқуқии шарикони идоракунанда дар шартномаи сармоягузории шарикӣ ё шарикони комил дар ширкати ба бовари асосёфта низ ҳамбастагиҳо вуҷуд дорад Маслан шарикони роҳбарикунанда ҳангоми иштирок дар як ширкат ба сифати шарики роҳбарикунанда наметавонад дар дигар ширкат боз ба чунин сифат фаъолият намоянд.

Аммо аз нигоҳи шакли ташкилёби байни шартномаи сармоягузории шарикӣ ва ширкати ба боварӣ асосёфта фарқиятҳо вуҷуд дорад, зеро дар алоҳидагӣ барои таъсиси ҳар кадоме аз ин ширкатҳо шартномаҳои мушаххас мавҷуд мебошад. Масалан барои таъсис додани ширкати ба боварӣ асосёфта шариконро мебояд фаъолияти худро дар асоси шартномаи таъсис ба роҳ монанд. Аммо барои таъсис додани шаркати одӣ шарикон дар доираи шартномаи сармоягузории шарикӣ муттаҳид мегарданд. Ҳамин тариқ сармоягузории шарикӣ бо омезиш ёфтани ширкати одӣ ва ширкати ба боварӣ асосёфта шакл гирифта, ҳадаф аз он содагардонии расмиёти бақайдгирӣ, эътимоднокӣ, ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ ва муттаҳид гардонидани сармоягузорон барои татбиқи лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ инчунин ҳамбастагӣ ва фарқияти шартномаи сармоягузории шарикӣ бо шартномаи таъсис низ мушоҳида мешавад. Аммо шартномаи сармоягузории шарикӣ ва шартномаи таъсис вобаста аз баъзе хусусиятҳо аз ҳамдигар фарқ доранд. Масалан, дар шартномаи сармоягузории шарикӣ таъсиси шахси ҳуқуқӣ шарти ҳатмӣ намебошад, аммо аз рӯи табиати ҳуқуқӣ барои шартномаи таъсис ташкили шахси ҳуқуқӣ ҳатмӣ мебошад.

Вобаста ба ин масъала М.И. Барагинский ва В.В. Витрянский Романовская В.Б. ва Э.Б. Курзенин қайд менамоянд, ки шартномаҳо дар бораи амалӣ намудани фаъолияти якҷоя вобаста аз хусусияташон ҷудо мешаванд: шартномаҳо дар бораи амалӣ кардани фаъолияти якҷоя бо надоштани ҳуқуқи субъективии маданӣ (шартномаҳои ширкати одӣ) ва шартномаҳо бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ (шартномаи таъсис) [3, с. 4-5].

Шартномаи сармоягузории шарикӣ, ки дар доираи ширкати одӣ ташкил меёбад аз шартномаи таъсисёбӣ ҳамчун шахси ҳуқуқӣ, аз ҷумла ташкилотҳои тиҷоратӣ, ки дар шакли ширкати комил ё дигар ширкатҳое, ки бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолият менамоянд, фарқ мекунад. Шартномаи мазкур шахси ҳуқуқиро ташкил намедиҳад ва ба ҳадафи умумии ҳамаи шарикон равона шудааст [8, с. 138].

Аз ҳама шартномаи наздиктатарин бо шартномаи сармоягузории шарикӣ ин шартнома оид ба фаъолияти якҷоя мебошад, ки бо меъёри моддаи 1146-Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим гардидааст. Ин ҳамбастагиҳо дар хусусиятҳои зерин ифода меёбанд: а) ҳар ду шартнома дар сохтори ширкати одӣ ташкил меёбанд; б) фаъолияти якҷояи шариконро танзим мекунанд; в) гузоштани саҳм ба кори умумӣ; г)дар ҳар ду шартнома ба сифати саҳм пул, дигар амвол, ҳуқуқҳои молумулкӣ ҳуқуқҳои дорои арзиши пулӣ, дониш, малака ва малакаи касбӣ инчунин обрӯи корӣ баромад карда метавонанд.

Мо ба он назарем, ки гарчанде шартномаи сармоягузории шарикӣ аз нигоҳи сохторӣ ба шартномаи фаъолияти якҷоя монанд бошад ҳам, аммо аз назари мавзуӣ фарқиятҳои зиёде миёни ин ду шартнома вуҷуд доранд. Аз ҷумла аз назари номгузорӣ аз нигоҳи навъи фаъолият, мақсади фаъолият, шакли таъсисёбӣ, имкониятҳои қатъгардӣ, ошкор кардани мавҷудияти шартнома, ҳайати субъективӣ, саҳмҳо ба кори умумӣ, маҳдудияти шумораи иштирокчиён, муҳлати амал ва ҷавобгарӣ.

Масалан агар дар шартномаи фаъолияти якҷоя навъи фаъолият ин татбиқи якҷояи чорабиниҳо бошад, пас дар шартномаи сармоягузории шарикӣ навъи фаъолият ин сармоягузории муштараки маблағҳо, коғазҳои қиматнок ва дигар амвол ба соҳибкорӣ ва ё дигар фаъолият ва амалҳои муштарак мебошанд.

Аз нигоҳи шакли таъсисёбӣ, шартномаи фаъолияти якҷоя бо бастани шартномаи байни шарикон дар шакли хаттӣ расмӣ мегардад, аммо шартномаи шарикии сармоягузорӣ дар баробари ба таври хаттӣ бастани он боз тасдиқи нотариалиро тақозо менамояд. Имкониятҳои қатъгардии шартномаи фаъолияти якҷоя ҳамзамон бисёр содда пешбинӣ гардидааст аммо қатъгардии шартномаи сармоягузории шарикӣ мураккаб мебошад. Ҳайати иштирокчиён дар шартномаи фаъолияти якҷоя соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои тиҷоратӣ мебошанд. Дар шартномаи сармоягузории шарикӣ бошад баръакс тарафҳои шартнома ташкилотои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ, шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, инчунин ташкилотҳои хориҷӣ, ки тибқи қонунгузории хориҷӣ шахси ҳуқуқӣ намебошанд, пешбинӣ гардиданд. Дар шартномаи шартномаи фаъолияти якҷоя феҳристи

иштирокчиён зарур нест. Дар шартномаи шарикии сармоягузорӣ бошад баръакс мавҷудияти феҳристи иштирокчиён лозим аст.

Вобаста ба масъалаи идоракунӣ бошад дар шартномаи шартномаи фаъолияти якҷоя ҳар як шарик ҳақ дорад аз номи шарикони дигар амал кунад, агар дар шартнома маҳдудиятҳо вуҷуд надошта бошанд, аммо дар шартномаи сармоягузории шарикӣ шарикон ба ду намуд тақсим мешаванд: а) шарикони идоракунанда (шарикони генералӣ) б) сармоягузорон (шарикони маҳдуд). Шарики идоракунанда дороиҳоро идора мекунад ва барои уҳдадориҳои ҷамъият масъулияти пурра дорад ва масъулияти шарикони маҳдуд бошад дар доираи саҳми онҳо дар кори муштарак маҳдуд мегардад. Дар шартномаи фаъолияти якҷоя вобаста ба ҳайати тарафҳои шартнома маҳдудият вуҷуд надарод, вале дар шартномаи сармомоягузории шарикӣ маҳдудияти иштирокчиён муайян шудааст ва шарикон набояд аз 50-нафар зиёд бошанд. Дар шартномаи фаъолияти якҷоя маҳдудияти мӯҳлати амал шартнома муайян нагардидааст, вале дар шарномаи шарикии сармоягузорӣ муҳлати 15-солаи вақт муқаррар гардидааст. Вобаста ба масъалаи ҷавобгарӣ бошад дар шартномаи фаъолияти якҷоя масъалаи муштарки ҷавобгарӣ муқаррар гардидааст, аммо дар шартномаи шарикии сармоягузорӣ шарикони сармоягузор масъулияти маҳдуд доранд ва шаиркиони идоракунанда бо тамоми молу мулкашон якҷоя ва алоҳида масъулияти иловагӣ доранд.

Хулоса шартномаи сармоягузории шарикӣ бо назардошти хусусиятҳои имтиёзноки худ навъи нави шартномаҳо оид ба фаъолияти якҷояе, ки бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ мегардад, шинохта шуда, рушд меёбад. Он барои содагардонии фаъолияти сармоягузории дастаҷамъӣ муфид ва саривақти мебошад ва барои ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ нақши муассирро дар шароити муосири кишвари мо гузошта метавонад.

Адабиёт

1. А.И. Фридман. Правовое регулирование инвестиционных фондов в России, США и Люксембурге: дис. … канд. юрид. наук. – Москва, 2019, – 121с.
2. Афанасьева Е. Г., Бакшинскас В. Ю., Губин Е. П. и др. Корпоративное право: учебник / отв. ред. И. С. Шиткина. М.: Волтерс Клувер, 2007. С. 12.
3. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное Право. /Книга пятая, том 1. - Москва 2003, С. 4-5; Романовская В.Б., Курзенин Э.Б. /Основы римского частного права. - Нижний Новгород 2000, С. 128.
4. Веселкова Е. Е. Простое товарищество как организационно-правовая форма иностранных инвестиций // Законодательство и экономика. 2013. № 1. С. 29–31.
5. Гражданское право: В 2 т. Том II. Полутом 2: Учебник./ Отв.ред. проф, Е.А. Суханов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство БЕК, 2000, С.306-307.
6. Грибиниченко Л. О. Договор инвестиционного товарищества: правовая форма осуществления венчурного финансирования // Ex jure. 2018. № 2. С. 51–63. DOI: 10.17072/2619-0648-2018-2-51-63.
7. Е. В. Соломонов. /Вестник Омского университета. Серия «Право». 2012. № 4 (33). С. 64–67.
8. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. /Учебно-практический. Части первая, вторая, третья, четвертая. – 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. С.А. Степанова. – М.: Проспект; Екатеринбург: Институт частного права, 2009, С. 358.
9. Коновалов В. В. Договор в инвестиционной деятельности: особенности судебной защиты прав и интересов инвесторов [Электронный ресурс] // Российский судья. 2012. № 8. Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс».
10. Николаева Т.А. Инвестиционное товарищество как форма осуществления экономической деятельности // Современное право. 2015. № 10, С. 47.
11. Новикова С.В., Гаделия Г.О. К вопросу о понятии инвестиционного товарищества //Актуальные проблемы гражданского и предпринимательского права. Сборник научно-практических статей Всероссийской научнопрактической конференции для молодых ученых. Краснодар.- 2016, С. 6-10.
12. О.Д. Минькеев, А.Я. Риженков., Договор инвестиционного товарищество. //Вестник Калмыцкого Университета №1(21). – Элиста., 2014. С.41 – 42.

Маълумот дар бораи муаллиф	Сведения об авторе	Information about the author

Дустов Сулаймон Абдуллоевич-онишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14.

Дустов Сулаймон Абдуллоевич- Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

Dustov Sulaimon Abdulloevich- Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14.

УДК: 346.5:347.44

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И МЕТОДЫ КОММЕРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ОКАЗАНИИ УСЛУГ

Сохибзода А.Н.
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Аннотация. В статье рассматриваются правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг как система норм и юридических инструментов, обеспечивающих законность, устойчивость отношений и экономическую результативность участников рынка. Сущность коммерческой деятельности раскрывается через гражданско-правовую природу услуги, правовой статус исполнителя и заказчика, а также порядок заключения, исполнения и прекращения обязательств. Подчёркивается специфика услуг: нематериальный результат, зависимость качества от процесса оказания, высокая значимость информирования потребителя и наличие рисков, связанных с качеством, сроками, безопасностью и конфиденциальностью. Отмечается, что эффективность деятельности во многом определяется качеством правового оформления: корректными условиями договора, фиксацией требований к качеству и порядку приёмки, документированием исполнения, соблюдением обязательных требований (включая правила рекламы и обработки данных) и использованием механизмов защиты прав сторон при спорах. Делается вывод о необходимости интеграции правовых и управленческих решений для повышения конкурентоспособности организаций сферы услуг и снижения правовых потерь.

Ключевые слова: коммерческая деятельность, сфера услуг, правовое регулирование, гражданско-правовые отношения, договор оказания услуг, обязательства сторон, качество услуг, ответственность исполнителя, защита прав потребителей, правовые риски.

Для цитирования: Сохибзода, А. Н. Правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг / А. Н. Сохибзода // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 470-476.

LEGAL FOUNDATIONS AND METHODS OF COMMERCIAL ACTIVITY IN THE PROVISION OF SERVICES

Sohibzoda A.N.
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Abstract. The article examines the legal foundations and methods of commercial activity in the provision of services as a system of legal norms and instruments that ensure legality, stability of relations, and the economic effectiveness of market participants. The essence of commercial activity is revealed through the civil-law nature of services, the legal status of the service provider and the customer, as well as the procedure for concluding, performing, and terminating obligations. The specific features of services are emphasized: the intangible nature of the outcome, the dependence of quality on the service delivery process, the high importance of informing consumers, and the presence of risks related to quality, deadlines, safety, and confidentiality. It is noted that effectiveness largely depends on the quality of legal formalization: properly drafted contract terms, clear requirements for quality and acceptance procedures, documentation of performance, compliance with mandatory requirements (including advertising rules and data processing), and the use of mechanisms to protect the parties' rights in disputes. The conclusion highlights the need to integrate legal and managerial solutions to enhance the competitiveness of service organizations and reduce legal losses.

Keywords: commercial activity, service sector, legal regulation, civil-law relations, service agreement, parties' obligations, service quality, service provider liability, consumer rights protection, legal risks.

АСОСҲОИ ҲУҚУҚӢ ВА УСУЛҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ТИҶОРАТӢ ҲАНГОМИ РАСОНИДАНИ ХИДМАТРАСОНИҲО

Соҳибзода А.Н.
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола асосҳои ҳуқуқӣ ва усулҳои фаъолияти тиҷоратӣ ҳангоми расонидани хизматрасониҳо ҳамчун низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ ва абзорҳои ҳуқуқӣ баррасӣ мегарданд, ки қонуният, устувории муносибатҳо ва самаранокии иқтисодии иштирокчиёни бозорро таъмин менамоянд. Моҳияти фаъолияти тиҷоратӣ тавассути табиати шаҳрвандӣ-ҳуқуқии хизматрасонӣ, мақоми ҳуқуқии иҷрокунанда ва фармоишгар, инчунин тартиби бастан, иҷро ва қатъ гардидани

ӯҳдадориҳо шарҳ дода мешавад. Хусусиятҳои хоси хизматрасонӣ таъкид мешаванд: ғайримоддӣ будани натиҷа, вобастагии сифат аз раванди расонидан, аҳаммияти баланди огоҳонидани истеъмолкунанда ва мавҷудияти хатарҳое, ки ба сифат, муҳлат, бехатарӣ ва махфият алоқаманд мебошанд. Зикр мегардад, ки самаранокии фаъолият то андозае аз сифати расмикунонии ҳуқуқӣ вобаста аст: дуруст таҳия шудани шартҳои шартнома, муқаррар намудани талабот ба сифат ва тартиби қабули хизмат, ҳуҷҷатгузории иҷро, риояи талаботи ҳатмӣ (аз ҷумла қоидаҳои реклама ва коркарди маълумот), инчунин истифодаи механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи тарафҳо ҳангоми баҳсҳо. Хулоса бар он аст, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии ташкилотҳои соҳаи хизматрасонӣ ва коҳиш додани талафоти ҳуқуқӣ ҳамгироии қарорҳои ҳуқуқӣ ва идоракунӣ зарур мебошад.

Калимаҳои калидӣ: фаъолияти тиҷоратӣ; соҳаи хизматрасонӣ; танзими ҳуқуқӣ; муносибатҳои шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ; шартномаи расонидани хизмат; ӯҳдадориҳои тарафҳо; сифати хизматрасонӣ; масъулияти иҷрокунанда; ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунанда; хатарҳои ҳуқуқӣ.

Постановка вопросов. Коммерческая деятельность в сфере оказания услуг выступает важнейшим элементом рыночной системы, поскольку именно через неё формируются устойчивые каналы удовлетворения потребностей населения и организаций, обеспечивается деловая активность, создаются рабочие места и укрепляются конкурентные позиции предприятий. При этом специфика услуг как объекта коммерческого оборота предопределяет необходимость рассматривать данную деятельность не только в экономико-управленческом, но и в правовом измерении: результат услуги чаще всего не имеет материального выражения, «производство» и потребление нередко совпадают во времени, а качество в значительной степени зависит от процесса исполнения и поведения исполнителя. Вследствие этого возрастает значение договорного оформления, корректного распределения прав и обязанностей сторон, надлежащего информирования потребителя, а также соблюдения обязательных требований, связанных с безопасностью, конфиденциальностью и защитой персональных данных [12].

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и практические исследования вопросов связанных с нашей тематикой рассмотрены и изучены в работах отечественных и зарубежных ученых как: Абрютина М.С., Грачев А.В., Бобков А.Л., Карпусь Н.П., Бунеева А.А., Васильева Л.С., Петровская М.В., Гинзбург А.И., Жукова Т.Н. и др.

Цель статьи – изучить правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг.

Изложение основного материала. Теоретико-методологическая база коммерческой деятельности при оказании услуг опирается на совокупность подходов, объясняющих её содержание и механизмы функционирования. Экономическая трактовка акцентирует внимание на формировании стоимости услуги, издержках, доходности и критериях эффективности; управленческая — на организации процессов обслуживания, контроле качества и управлении рисками; социокультурная - на доверии, репутации, стандартах сервиса и ожиданиях потребителей. В правовом же аспекте ключевыми становятся вопросы гражданско-правовой природы услуги, условий заключения и исполнения договоров, ответственности за ненадлежащее оказание, а также процедур урегулирования споров. Именно сочетание указанных подходов позволяет наиболее полно раскрыть природу коммерческих отношений в сервисной сфере и обосновать методы их рационального регулирования на уровне организации [13].

Отличительные свойства услуг по сравнению с товарами проявляются в ряде характеристик, которые напрямую влияют на выбор коммерческих инструментов и способ правового обеспечения сделок, что отражено в таблице 1.

Таблица 1. - Ключевые характеристики услуг как объекта коммерциализации и их последствия для коммерческой деятельности

Характеристика	**Кратко**	**Что важно для коммерции и права**
Неовеществлённость	Результат нематериален	Чётко описывать услугу и критерии качества
Неотделимость от исполнителя	Качество зависит от персонала	Требования к исполнителю, ответственность
Одновременность оказания и потребления	Создаётся в процессе	Фиксация выполнения, порядок приёмки

Вариативность качества	Возможны колебания качества	Стандарты сервиса, условия о качестве/сроках
Информационная асимметрия	Трудно оценить заранее	Достоверная информация, снижение претензий

Источник: Составлено автором на основе обзора литературы.

Указанные особенности услуг предопределяют необходимость комплексного подхода к коммерческой деятельности, в рамках которого экономические и управленческие решения должны опираться на устойчивую правовую основу. В сфере оказания услуг именно право задаёт «правила игры», определяя допустимые способы продвижения и продажи, требования к качеству и безопасности, порядок взаимодействия с потребителем и границы ответственности сторон. Поэтому коммерческая результативность здесь во многом зависит от того, насколько грамотно выстроены договорные отношения, насколько чётко зафиксированы предмет услуги, сроки, цена, критерии качества и порядок подтверждения факта исполнения. Практические методы коммерческой деятельности при оказании услуг целесообразно рассматривать как систему юридического сопровождения бизнес-процессов: от этапа переговоров и предоставления информации клиенту до завершения обязательств и урегулирования возможных споров. Значимую роль играет документирование ключевых действий исполнителя, поскольку доказуемость исполнения напрямую влияет на устойчивость денежных расчётов и снижение конфликтов. Дополнительное значение приобретает соблюдение обязательных требований, связанных с лицензированием отдельных видов услуг, защитой персональных данных и конфиденциальной информации, а также корректностью рекламных сообщений и публичных обещаний.

В результате правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг следует трактовать как инструмент повышения конкурентоспособности: они позволяют управлять рисками, повышать доверие потребителей, обеспечивать предсказуемость результатов и снижать издержки, возникающие из-за претензий, штрафов и судебных разбирательств [1].

Сущность коммерческой деятельности при оказании услуг проявляется не только в стремлении организации к доходности, но и в формировании потребительской ценности через выстраивание устойчивых и предсказуемых отношений между исполнителем и заказчиком. В сервисной сфере именно характер взаимодействия, качество коммуникации и степень доверия во многом определяют готовность клиента к повторным обращениям и рекомендации, поэтому коммерческий результат напрямую связан с тем, насколько последовательно обеспечиваются обещанные параметры услуги и насколько надёжно защищены интересы сторон. Теоретические основания такой деятельности складываются на пересечении экономических, маркетинговых и управленческих представлений, однако в условиях современного рынка всё более заметной становится правовая составляющая, придающая этим подходам практическую завершённость. С экономической точки зрения услуга выступает объектом обмена и подчиняется общим закономерностям спроса и предложения, что требует рационального использования ресурсов, корректного ценообразования и снижения издержек. Маркетинговый взгляд объясняет особенности продвижения и позиционирования услуг, где решающую роль играют репутация, доверие и качество информации, получаемой потребителем до заключения сделки. Управленческая перспектива акцентирует внимание на организации бизнес-процессов, стандартах обслуживания, корпоративной культуре и инструментах контроля качества, поскольку вариативность результата в сфере услуг выше, чем в производстве товаров [11].

Одновременно социокультурный фактор влияет на ожидания и оценку сервиса: потребительское поведение определяется нормами общения, традициями, ценностями и представлениями о допустимом уровне сервиса, что особенно важно для многонациональных и регионально разнообразных рынков. При этом перечисленные подходы в сфере услуг неизбежно «замыкаются» на правовом измерении: договорная форма отношений, правила информирования потребителя, требования к безопасности и конфиденциальности, а также ответственность за ненадлежащее исполнение превращают юридическую грамотность в обязательное условие коммерческой устойчивости. Поэтому эффективная коммерческая деятельность при оказании услуг предполагает сочетание экономической целесообразности, маркетинговой ориентации и управленческой организованности с продуманным правовым обеспечением, которое снижает риски конфликтов и усиливает конкурентные позиции организации [2].

Методы коммерческой деятельности при оказании услуг формируются с учётом стратегических целей организации, её масштаба и степени зрелости, а также особенностей

выбранного сегмента рынка и поведения потребителей. Поскольку услуга отличается нематериальностью результата и высокой зависимостью качества от процесса исполнения, система методов должна быть ориентирована не только на рост продаж, но и на обеспечение юридически корректного взаимодействия с клиентом. Дополнительным фактором выступает изменчивость потребительских ожиданий: запрос на скорость, безопасность, прозрачность условий и гарантии качества усиливает значение инструментов, которые позволяют одновременно развивать рынок и снижать правовые риски.

В практической плоскости коммерческая работа в сфере услуг неизбежно включает маркетинговые решения, однако их эффективность напрямую зависит от правовой «подкладки». Продвижение и формирование доверия требуют точного и проверяемого содержания публичных обещаний, корректной коммуникации условий оказания услуг и соблюдения правил рекламы, чтобы избежать претензий о введении потребителя в заблуждение. Укрепление бренда и клиентской лояльности в сервисной сфере связано не только с качеством обслуживания, но и с прозрачностью договорных условий, понятностью тарифов, порядком возвратов, переносов и претензионного рассмотрения, что снижает конфликтность и повышает повторные обращения. Финансово-экономические методы также нуждаются в правовом сопровождении, поскольку ценовая политика, расчёты и распределение рисков должны быть закреплены в договорной модели и подтверждены документально. Гибкое ценообразование, управление затратами и инвестиционное планирование дают эффект лишь тогда, когда организация заранее определяет правовые границы ответственности, порядок изменения условий, правила предоплаты и последствия отказа от услуги. Существенное значение приобретает оценка рентабельности с учётом потенциальных юридических издержек — расходов на претензионную работу, возможные санкции за нарушение обязательных требований, потери от спорных ситуаций и репутационные риски. Поэтому современные инструменты анализа и прогнозирования целесообразно дополнять оценкой комплаенс-рисков и качеством договорной документации, что делает управленческие решения более обоснованными и устойчивыми в условиях нестабильной рыночной среды [3].

Организационно-управленческие методы в коммерческой деятельности при оказании услуг ориентированы на выстраивание внутренних механизмов, которые обеспечивают стабильное качество сервиса и предсказуемость результатов. Практически это выражается в рационализации последовательности операций, согласовании функций подразделений, установлении понятных регламентов обслуживания и формировании системы контроля, позволяющей своевременно выявлять отклонения и устранять причины ошибок. Существенную роль играет развитие корпоративной культуры, поскольку в сфере услуг именно поведение персонала и стиль коммуникации во многом определяют восприятие качества со стороны клиента. Поэтому повышение квалификации работников, закрепление стандартов обслуживания и корректировка организационной структуры рассматриваются как инструменты, обеспечивающие не разовые улучшения, а устойчивость предприятия в долгосрочной перспективе. На фоне цифровизации и усиления конкуренции всё более заметное место занимают инновационные методы, основанные на применении современных технологий. Расширение дистанционных каналов обслуживания, внедрение онлайн-платформ и мобильных решений, автоматизация операций и электронный документооборот позволяют ускорять предоставление услуг и снижать издержки, одновременно повышая прозрачность взаимодействия с клиентом. Дополнительный эффект даёт использование аналитики данных, включая интеллектуальные алгоритмы, которые помогают точнее оценивать спрос, сегментировать аудиторию, выявлять типовые проблемы в обслуживании и прогнозировать нагрузку на сервисные мощности. В результате компании получают возможность быстрее адаптироваться к изменениям рынка, принимать более обоснованные управленческие решения и укреплять конкурентные позиции как внутри страны, так и при выходе на внешние рынки [4].

Результативность коммерческой деятельности при оказании услуг формируется под влиянием совокупности условий, часть из которых находится внутри организации, а часть задаётся внешней средой. На уровне предприятия решающее значение имеют компетентность персонала и его способность обеспечивать стабильное качество сервиса, управленческая зрелость и согласованность бизнес-процессов, развитость корпоративных норм взаимодействия с клиентом, а также готовность внедрять новые решения и обновлять технологии обслуживания. Чем выше управляемость внутренних процессов и чем точнее выстроены стандарты работы, тем легче компании удерживать качество и снижать издержки, связанные с ошибками и претензиями. Внешняя среда задаёт рамки и темп развития: конкуренция усиливает требования к сервису и скорости, государственное регулирование устанавливает обязательные правила и ограничения,

уровень цифровой инфраструктуры влияет на доступность онлайн-каналов и автоматизации, а глобальные тенденции меняют ожидания клиентов и форматы потребления услуг. В таких условиях более устойчивыми оказываются организации, которые умеют объединять разные инструменты развития — от продвижения и финансового планирования до управленческой оптимизации и технологических решений, поскольку именно согласованность этих элементов позволяет не только адаптироваться к изменениям, но и опережать рынок. Особое значение приобретает клиентоориентированность, однако она трактуется шире, чем просто «вежливое обслуживание». Современный потребитель оценивает весь путь взаимодействия: понятность условий, удобство коммуникации, скорость реакции, персонализацию, безопасность данных и гарантию качества. Поэтому конкурентное преимущество формируется тогда, когда компания умеет превращать оказание услуги в целостный и комфортный опыт, обеспечивая при этом прозрачность процессов и предсказуемость результата для клиента [5].

Современная трансформация коммерческой деятельности при оказании услуг всё чаще определяется не только технологическими возможностями, но и тем, насколько грамотно выстроено правовое сопровождение новых форм сервиса. Цифровизация расширяет каналы взаимодействия с клиентом, переводя значительную часть операций в онлайн-среду: оформляются электронные заказы, используются платформы бронирования, применяются дистанционные консультации и автоматизированные сервисы поддержки. Однако переход к цифровым моделям неизбежно усиливает требования к юридической определённости отношений, поскольку для клиента и исполнителя принципиально важно понимать условия оказания услуги, порядок оплаты, правила отмены или изменения заявки, а также механизмы подтверждения факта исполнения. В условиях роста значимости клиентского опыта правовая составляющая становится фактором доверия: прозрачность оферты, понятность пользовательского соглашения, корректность рекламных обещаний и наличие ясной процедуры рассмотрения обращений формируют ощущение защищённости потребителя и снижают вероятность конфликтов. Одновременно усиливается значение требований, связанных с обработкой персональных данных и конфиденциальной информации, поскольку цифровые каналы неизбежно предполагают накопление и передачу данных клиента. Именно поэтому методы коммерческой деятельности в сфере услуг всё чаще включают юридическую настройку цифровых процессов: регламентацию онлайн-взаимодействия, фиксацию согласий, обеспечение доказуемости платежей и оказания услуг, а также управление рисками, возникающими при использовании платформ, автоматизированных решений и удалённых форм обслуживания [9].

Тенденция к устойчивому развитию также отражается в правовом контуре коммерческой деятельности: расширяются требования к добросовестности, ответственности перед потребителем и соблюдению обязательных норм безопасности, что влияет на стандарты сервиса и внутренние процедуры организаций. В итоге инновации действительно позволяют ускорять обслуживание, оптимизировать процессы и снижать издержки, но их коммерческий эффект становится устойчивым лишь тогда, когда цифровые инструменты подкреплены продуманной правовой базой, обеспечивающей законность операций, защиту интересов сторон и стабильность деловой репутации компании [6].

Параллельно усиливается значение клиентоориентированного подхода, однако в сфере услуг он всё чаще приобретает правовое измерение: персонализация предложений, гибкие условия обслуживания и программы лояльности требуют корректного закрепления правил взаимодействия с клиентом, прозрачности условий участия и соблюдения требований к обработке персональных данных. Чем активнее компания использует индивидуальные настройки сервиса и цифровые инструменты для работы с клиентской базой, тем выше потребность в чётких юридических процедурах, которые фиксируют согласия, определяют порядок изменения условий, обеспечивают недискриминационность и позволяют предотвращать споры, связанные с качеством, сроками и стоимостью услуги. В результате клиентский опыт становится не только маркетинговой категорией, но и показателем того, насколько надёжно организация выстроила правовую структуру обслуживания и гарантии для потребителя. Одновременно возрастает роль социальной ответственности бизнеса, которая также опирается на нормативные требования и добровольные обязательства, закрепляемые внутренними документами и публичными политиками компании. Внедрение экологических стандартов, использование ресурсосберегающих технологий и участие в проектах устойчивого развития усиливают репутацию, но требуют достоверности заявлений и соответствия фактических практик декларируемым принципам, чтобы избежать претензий со стороны потребителей и контролирующих органов. Социальные инициативы, благотворительные

программы и партнёрские проекты, в свою очередь, предполагают юридически грамотное оформление отношений, распределение ответственности и обеспечение прозрачности финансирования [10].

Таким образом, клиентоориентированность и социальная ответственность становятся для организаций сферы услуг не просто элементами имиджа, а инструментами долгосрочной конкурентоспособности, эффективность которых повышается при наличии устойчивого правового обеспечения. Именно сочетание сервисных решений с юридической определённостью условий, защитой интересов клиента и соблюдением обязательных требований способствует укреплению доверия и формированию стабильных отношений с потребителями и обществом [7].

В заключение целесообразно отметить, что правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг образуют единую систему, в которой юридические механизмы не выступают вспомогательным элементом, а фактически обеспечивают устойчивость и предсказуемость коммерческих отношений. Использование лишь экономических расчётов, только маркетинговых технологий либо исключительно управленческих решений не даёт стабильного результата, поскольку рынок услуг развивается в условиях жёсткой конкуренции, повышенной чувствительности потребителя к качеству и информации, а также быстрого обновления технологий и форм обслуживания. В этих обстоятельствах эффективность организаций во многом определяется тем, насколько последовательно они способны согласовывать коммерческие инструменты с правовыми требованиями, выстраивая прозрачные правила взаимодействия с клиентом и снижая риски, связанные с качеством, сроками, безопасностью и конфиденциальностью [8].

Интеграция подходов предполагает, что экономическая целесообразность и маркетинговые стратегии подкрепляются корректным договорным оформлением, доказуемостью исполнения и соблюдением обязательных норм, включая требования к публичной информации, рекламе, порядку рассмотрения обращений потребителей и защите данных. Одновременно организационно-управленческие решения приобретают практическую завершённость, когда процессы обслуживания формализованы в регламентах и стандартах, а ответственность сторон и порядок урегулирования спорных ситуаций заранее определены. Существенное значение имеет и клиентоориентированность, поскольку формирование долгосрочных отношений строится не только на качестве сервиса и персонализации, но и на ощущении правовой защищённости клиента, которое обеспечивается понятными условиями, прозрачными тарифами и справедливыми процедурами разрешения конфликтов. Отдельного внимания заслуживает социальная ответственность бизнеса в сфере услуг, поскольку она всё чаще выражается в соблюдении экологических и этических стандартов, достоверности публичных заявлений и реальном выполнении добровольно принятых обязательств. В результате комплексный подход, объединяющий коммерческие методы с юридически выверенной моделью деятельности, позволяет организациям укреплять репутацию, снижать правовые потери, обеспечивать финансовую устойчивость и формировать долгосрочные конкурентные преимущества.

Таким образом, коммерческая деятельность при оказании услуг представляет собой не только способ получения прибыли, но и механизм повышения качества жизни и развития экономики, при этом её стратегическая устойчивость в условиях цифровизации, глобализации и усиления регуляторных требований напрямую зависит от уровня правового обеспечения. Именно сочетание современных технологий, эффективного управления и продуманной правовой архитектуры позволяет организациям расширять рынки, повышать конкурентоспособность и сохранять доверие потребителей как на национальном, так и на международном уровне.

Список литературы

1. Абрютина М. С., Грачев А. В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: учеб. пособие. -М.: Дело и сервис, 2017. -506 с.

2. Бобков А. Л., Карпусь Н. П. Коммерческая деятельность фирмы. -М.: СИНТЕГ, 2017. -144 с.

3. Бунеева А. А. Коммерческая деятельность: организация и управление. -М.: РГГУ, 2016. — 320 с.

4. Бунеева Р. И. Коммерческая деятельность: организация и управление. -М.: Феникс, 2017. -368 с.

5. Васильева Л. С., Петровская М. В. Финансовый анализ: учебник. -М.: КНОРУС, 2017. -544 с.

6. Гинзбург А. И. Экономический анализ. -СПб.: Питер, 2017. — 208 с.

7. Грачев А. В. Анализ и управление финансовой устойчивостью предприятия. -М.: Финпресс, 2016. -306 с.
8. Деятельность коммерческих банков / под ред. А. В. Калтырина. -М.: Гостехиздат, 2017. -400 с.
9. Донцова Л. В. Анализ финансовой отчетности: учебник. -М.: Дело и сервис, 2012. -368 с.
10. Друцкая М. В., Платова С. Ю. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. -М.: РосЗИТЛП, 2016. -31 с.
11. Жукова Т. Н. Коммерческая деятельность. -М.: Вектор, 2017. -256 с.
12. Иванов Г. Г. Организация и технология коммерческой деятельности. -М.: Академия, 2016. -272 с.
13. Ковалев В. В., Волкова О. Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятий. -М.: Проспект, 2018. -353 с.

Сведения об авторе

Сохибзода Аъзам Нурулло- Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры туристического бизнеса, рекреации и гостеприимства, докторант Института водных проблем, гидроэнергетики и экологии Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48**.** Телефон: (+992) 988-66-65-86. E-mail: sohibov.azam@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф

Соҳибзода Аъзам Нурулло– Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, ассистенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ, истироҳат ва меҳмондорӣ, докторанти Институти проблемаҳои об, гидроэнергетика ва экология Суроға: 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48. Телефон: (+992) 988-66-65-86. Почтаи электронӣ: sohibov.azam@mail.ru

Information about the author

Sohibzoda Azam Nurullo- International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Assistant of the Department of Tourism Business, Recreation and Hospitality, Doctoral student at the Institute of Water Problems, Hydropower and Ecology Address: 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad str. 48**.** Phone: (+992) 988-66-65-86. E-mail: sohibov.azam@mail.ru

УДК:349

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ТУРИСТСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Камышева А.О.
Таджикский международный университет туризма и предпринимательства

Аннотация. В данной статье проводится анализ нормативно-правовых и управленческих механизмов повышения качества туристского образования в Республике Таджикистан в условиях цифровизации. Показано, что цифровая трансформация расширяет инструменты обучения и контроля, одновременно повышая требования к управляемости образовательных процессов, доказательности результатов обучения, соблюдению академической добросовестности, информационной безопасности и защите персональных данных. Обоснована модель взаимосвязанных «внешних» и «внутренних» механизмов качества. К «внешним» отнесены государственное регулирование, лицензирование и контроль (надзор), а также стратегические документы отрасли, формирующие целевые ориентиры подготовки кадров. «Внутренние» механизмы включают локальные акты вузов (политики качества, регламенты оценивания и предотвращения нарушений), развитие цифровой образовательной среды и электронного документооборота, применение учебной аналитики и управление данными, а также устойчивые партнёрства с индустрией для актуализации программ, организации практик и независимой оценки компетенций. Предложены практические инструменты внедрения «цифрового контура качества»: регламентация жизненного цикла образовательной программы (планирование–реализация–оценка–улучшение), введение измеряемых показателей и цифровых KPI, использование единых критериев оценивания и электронного портфолио, внедрение процедур идентификации и прокторинга при дистанционном контроле, профилактика плагиата и иных нарушений, а также настройка мер по защите данных. Практическая значимость работы состоит в применимости результатов для обновления локальной нормативной базы вузов и совершенствования внутренних систем обеспечения качества в туристском образовании.

Ключевые слова: туристское образование, качество образования, цифровизация, лицензирование, аккредитация, цифровая образовательная среда, персональные данные, электронный документ, Таджикистан.

Для цитирования: Камышева, А. О. Нормативно-правовые механизмы повышения качества туристского образования в условиях цифровизации / А. О. Камышева // Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 477-486.

"NORMATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR IMPROVING THE QUALITY OF TOURISM EDUCATION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION"

Kamysheva A.O.
International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan

Abstract. This article analyzes the normative-legal and managerial mechanisms for improving the quality of tourism education in the Republic of Tajikistan in the context of digitalization. It shows that digital transformation expands the tools for learning and control, while simultaneously raising requirements for the manageability of educational processes, the evidence of learning outcomes, academic integrity, information security, and personal data protection. The model of interconnected “external” and “internal” quality mechanisms is justified. “External” mechanisms include state regulation, licensing, and supervision, as well as strategic industry documents that set target benchmarks for staff training. “Internal” mechanisms involve local regulations of universities (quality policies, assessment and violation prevention procedures), the development of digital educational environments and electronic document management, the use of learning analytics and data management, as well as sustainable partnerships with the industry to update curricula, organize internships, and conduct independent competency assessments. Practical tools for implementing the “digital quality framework” are proposed: regulation of the lifecycle of educational programs (planning – implementation – evaluation – improvement), the introduction of measurable indicators and digital KPIs, the use of unified assessment criteria and electronic portfolios, the implementation of identification and proctoring procedures for remote control, prevention of plagiarism and other violations, as well as setting up data protection measures. The practical significance of this work lies in the applicability of its results for updating local regulatory frameworks in universities and improving internal quality assurance systems in tourism education.

Keywords: tourism education, quality of education, digitalization, licensing, accreditation, digital educational environment, personal data, electronic document, Tajikistan.

МЕХАНИЗМҲОИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚӢ БАРОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМИ ТУРИЗМ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ

Камышева А.О.
Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар ин мақола таҳлил кардани механизмҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва идорӣ барои беҳтар кардани сифати таълими туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонӣ (дичитализатсия) оварда шудааст. Маълум дода мешавад, ки табдили рақамӣ абзорҳои таълим ва назоратро васеъ мекунад, дар ҳоле ки талабот ба идорапазирии равандҳои таълимӣ, далелгузорӣ кардани натиҷаҳои таълим, риояи одоби академикӣ, амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи маълумотҳои шахсӣ афзоиш меёбад. Модели механизмҳои сифати “беруна” ва “даруна” пайвастшуда асоснок карда мешавад. Механизмҳои “беруна” ба танзими давлат, шаҳодатномасозӣ ва назорат, инчунин ҳуҷҷатҳои стратегӣ дар соҳа, ки нишондиҳандаҳои асосии омодасозии мутахассисонро муқаррар мекунанд, дохил мешаванд. Механизмҳои “даруна” ва шомили санадҳои маҳаллӣ дар донишгоҳҳо (сиёсати сифати, танзимот оид ба арзёбӣ ва пешгирии вайронкуниҳо), рушди муҳити таълими рақамӣ ва идоракунии ҳуҷҷатгузорӣ электронӣ, истифодаи таҳлилҳои таълимӣ ва идоракунии маълумот, инчунин шарикӣ устувор бо соҳа барои барқарор кардани барномаҳое, ташкил кардани таҷрибаҳо ва арзёбии мустақили қобилиятҳо мебошанд. Воситаҳои амалӣ барои ворид кардани "чорабинии сифати рақамӣ" пешниҳод карда мешаванд: танзими давраи ҳаётии барномаҳои таълимӣ (намоиш – амал – арзёбӣ – беҳтаркунӣ), ворид кардани нишондиҳандаҳои ченшаванда ва KPI рақамӣ, истифодаи меъёрҳои ягонаи арзёбӣ ва порфолио электронӣ, амалӣ намудани тартиби шеносоии шахс ва проектини рақамӣ дар назоратҳои дистантӣ, пешгирии плагиат ва дигар вайронкуниҳо, инчунин танзими чораҳо барои ҳифзи маълумот. Муҳимияти амалӣ дар истифодаи натиҷаҳои ин тадқиқот барои навсозии асосҳои меъёрии маҳаллӣ дар донишгоҳҳо ва беҳтар кардани системаи дохилии таъмини сифат дар таълими туризм мебошад.
Калимаҳои калидӣ: таълими туризм, сифат-и таълим, рақамикунонӣ, шаҳодатномасозӣ, аккредитатсия, муҳити таълими рақамӣ, маълумоти шахсӣ, ҳуҷҷати электронӣ, Тоҷикистон.

Постановка проблемы. В последние годы мир переживает резкую волну цифровых преобразований, которые касаются всех сфер жизни. Особенно значимой является цифровизация в развивающихся странах, таких как Таджикистан, где создание и внедрение новых технологий становится ключевым фактором национальной конкурентоспособности в XXI веке. Концепция цифровой трансформации Республики Таджикистан, разработанная на основе международных моделей, определяет важнейшие этапы изменений и ключевые направления развития экономики и социальной сферы через призму технологий. [10].

Цифровизация туристского образования в Таджикистане является важным элементом не только для повышения качества подготовки специалистов, но и для создания конкурентоспособной рабочей силы, способной эффективно функционировать в современном глобальном цифровом туризме. На фоне растущего интереса к цифровым каналам продвижения туристических продуктов и услуг, необходимо, чтобы образовательные учреждения готовили специалистов, способных работать с современными цифровыми инструментами для онлайн-бронирования, цифрового маркетинга, управления репутацией и других ключевых аспектов современной туристической индустрии.

Анализ последних исследований и публикации. Важно отметить, что помимо общей стратегии, в стране реализуются ряд важных документов, таких как Закон Республики Таджикистан «О туризме», Закон Республики Таджикистан «О ремесленничестве», «Программа развития туризма в Республике Таджикистан на период 2018-2020 годов», а также план мероприятий Стратегии на период 2019-2022 годов. Эти документы служат основой для формирования политических и экономических условий, которые напрямую связаны с развитием образовательных и туристских программ в условиях цифровизации [4].

Создание и совершенствование нормативно-правовых актов, программ развития туризма и других актов, введенных в Таджикистане, демонстрируют стремление правительства к популяризации туризма в стране. В числе ключевых задач стоит создание института туризма, развитие инфраструктуры, повышение туристического потенциала и продвижение страны как

привлекательного направления для туристов. Важно, что эти задачи также требуют профессиональной подготовки кадров, что напрямую связано с необходимостью интеграции цифровых технологий в процесс образования.

Для решения этих задач правительство установило ряд льгот и стимулов для привлечения инвесторов в туристическую отрасль, включая создание экономической правовой базы для развития туристических зон, налоговые льготы для туристических компаний, а также снижение таможенных пошлин на ввоз оборудования для инфраструктурных объектов. Одним из значительных достижений является внедрение электронной визовой системы, которая попала в пятерку лучших в мире.

Цель статьи. Целью данной работы является анализ особенностей современного подхода к обучению и профессиональной подготовке специалистов, призванных работать в сфере туризма и гостеприимства в Республике Таджикистан, а также разработка рекомендаций для повышения качества подготовки кадров в условиях цифровизации и изменения образовательной среды.

Задачи исследования:

1. Исследовать влияние цифровой трансформации на процесс образовательной подготовки в сфере туризма в Республике Таджикистан.
2. Проанализировать существующие нормативно-правовые акты, регулирующие сферу туризма и образования, в контексте цифровизации.
3. Выявить ключевые требования и вызовы, возникающие при внедрении цифровых технологий в образовательный процесс для подготовки специалистов в сфере туризма.
4. Определить роль и функциональную значимость цифровых инструментов для повышения эффективности оценивания качества образовательных программ в сфере туризма.
5. Предложить практические инструменты для внедрения цифрового контроля качества и управления образовательными процессами в туристских вузах и учреждениях.
6. Оценить влияние цифровизации на развитие кадрового потенциала и повышение конкурентоспособности туристической отрасли Республики Таджикистан.
7. Разработать рекомендации для улучшения взаимодействия между государственными органами, образовательными учреждениями и туристской отраслью с целью повышения качества образования.

Изложение основного материала. В Концепции цифровой трансформации Таджикистана предусмотрено создание современной цифровой инфраструктуры и обеспечение повсеместного широкополосного доступа, что станет основой для цифровизации туристского образования. Эти меры включают как создание цифровых платформ для образования, так и улучшение доступа к интернет-ресурсам, что важно для повышения качества подготовки специалистов в сфере туризма.

Примером успешной реализации данных инициатив служит строительство 600 объектов туристической инфраструктуры за последние 5 лет, включая 100 объектов, построенных в 2022 году. Эти проекты являются не только результатом государственной поддержки, но и отражением растущего интереса к цифровым каналам продвижения и обслуживанию туристического потока. В связи с этим, интеграция цифровых технологий в туристское образование становится необходимостью: выпускники должны быть готовы работать с современными цифровыми инструментами для онлайн-бронирования, маркетинга и продвижения туристических продуктов [12].

Такой подход способствует интеграции цифровых решений в учебные программы, обеспечивая студентов необходимыми знаниями и компетенциями для работы в цифровой среде. В свою очередь, цифровизация туристского образования в Таджикистане отвечает как на вызовы со стороны государства, так и на требования, выдвигаемые цифровыми и отраслевыми стандартами.

Концепция цифровой трансформации в Таджикистане включает не только улучшение инфраструктуры, но и укрепление человеческого капитала. Одним из главных направлений является подготовка специалистов, которые будут иметь необходимые навыки для работы в цифровой среде, используя современные цифровые технологии для продвижения и управления туристическими продуктами.

Для этого в образовательных учреждениях должны быть интегрированы современные цифровые платформы и инструменты для обучения, такие как онлайн-курсы, виртуальные туры и использование искусственного интеллекта для персонализированного обучения. Таким образом, цифровизация туристского образования в Таджикистане обеспечит соответствие образовательных стандартов требованиям современной цифровой экономики.

Нормативно-правовые механизмы повышения качества туристского образования в условиях цифровизации в Республике Таджикистан формируются на стыке образовательной политики государства, отраслевых приоритетов развития туризма и требований цифровой трансформации, которая меняет не только инструменты обучения, но и саму логику доказательства качества результатов. В современной практике качество подготовки кадров для туризма и гостеприимства уже не сводится к формальному наличию учебного плана и итоговой аттестации: оно проявляется в измеримости компетенций, прозрачности оценивания, сопоставимости результатов между группами и годами набора, устойчивости практической подготовки, а также в правомерности обработки цифровых данных, которые неизбежно возникают при использовании электронных платформ, дистанционных форматов, онлайн-оценивания и электронного документооборота. Для Таджикистана эта задача дополнительно усиливается региональной спецификой рынка труда, необходимостью выравнивания качества образовательных услуг между центром и регионами и растущей ролью цифровых каналов продвижения туристского продукта, где выпускник должен быть готов работать с онлайн-бронированием, сервисными стандартами, репутационными платформами и цифровым маркетингом [1, с.82].

В правовом смысле базовая рамка качества задаётся отраслевыми и образовательными нормами национального законодательства, поскольку именно они определяют статус туристской деятельности, приоритеты государственной политики, а также правила организации образовательного процесса, контроля и подтверждения качества. При этом цифровизация создаёт дополнительный «контур требований»: возникает потребность в юридически значимых электронных действиях, в корректном хранении и защите персональных данных обучающихся, в регламентации цифровых следов обучения как доказательной базы, а также в согласовании цифровых процедур с государственным надзором и внутренней системой обеспечения качества вуза. На практике это означает, что туристское образование в цифровой среде должно опираться одновременно на внешние регуляторы (нормы и контроль) и на внутренние механизмы (локальные акты, стандартизацию оценивания, индустриальные практики, цифровые метрики), иначе внедрение технологий останется поверхностным и не приведёт к росту качества [7].

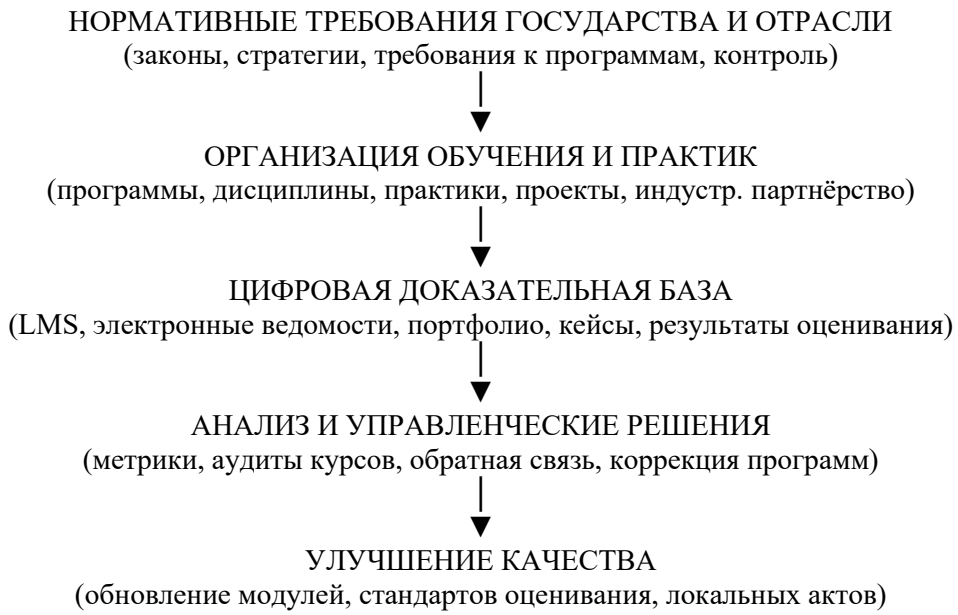

Рисунок 1. Логика повышения качества туристского образования в цифровой среде (контур «норма — процесс — доказательство — улучшение»)

Ключевым практическим смыслом данной модели является то, что цифровые инструменты рассматриваются не как «канал передачи материалов», а как элемент управленческого цикла, где результаты должны быть не только достигнуты, но и зафиксированы, проверяемы, сопоставимы и защищены юридически. Для туристского образования это особенно важно из-за высокой доли практико-ориентированных форм работы: проекты с индустрией, стажировки, производственная практика, учебные туры и сервисные тренинги. Если в цифровой среде отсутствуют единые критерии и правила фиксации результатов, то разные преподаватели и базы практик начинают оценивать «по-своему», и качество становится неуправляемым; если же критерии

стандартизированы и закреплены локально, а данные собираются в единой цифровой среде, то появляется возможность не только контролировать соответствие требованиям, но и системно повышать результативность подготовки. [8, с.289.].

Таблица 1. - Нормативно-правовой инструментарий качества туристского образования в РТ и его функциональная роль в цифровизации

Группа регуляторов	**Нормативное содержание (обобщённо)**	**Что обеспечивает для качества**	**Что меняется из-за цифровизации**
Отраслевые нормы туризма	Определение туризма, основы госполитики и регулирования отрасли	Ориентацию на кадровую обеспеченность и качество сервиса, связь образования с развитием отрасли	Возникает запрос на цифровые компетенции и сервисную управляемость, усиливается роль онлайн-продвижения
Образовательные нормы	Принципы образования, требования к организации обучения, ответственности и контролю	Легитимность программ, базовые стандарты качества, правила итоговой аттестации	Увеличивается доля электронных процедур; требуется регламентация цифровых форм обучения и оценивания
Разрешительные и оценочные процедуры	Механизмы допуска (разрешение/лицензирование), подтверждение статуса программ, надзор	Минимальные условия качества и внешняя проверяемость результатов	Проверяемыми становятся цифровые ресурсы, электронная среда, корректность фиксации результатов
Право электронного документа и подписи	Юридическая значимость электронных документов и электронных подписей	Правомерность электронного документооборота, воспроизводимость процедур	Переход ведомостей, отчётов практик, приказов и портфолио в электронный формат требует чётких регламентов
Защита персональных данных	Правила сбора, обработки, хранения и передачи персональных данных	Правовую безопасность, доверие и защиту обучающихся	Увеличивается массив данных (LMS, прокторинг, аналитика), возрастает риск нарушений и необходимость минимизации данных

Государственные цифровые программы	Приоритеты цифровой экономики и цифровизации управления	Институциональные условия для инфраструктуры и платформ	Создаётся рамка для внедрения платформ и повышения цифровой зрелости вузов

Указанный инструментарий работает только при связке с внутренней системой обеспечения качества, иначе внешние требования превращаются в «проверку наличия документов», не улучшая реальное содержание обучения. Внутренний контур качества в цифровую эпоху фактически становится нормативно-управленческой системой внутри самого вуза: он включает локальные положения о применении электронного обучения и дистанционных технологий, правила идентификации обучающихся при оценочных процедурах, требования к электронным учебным материалам и их обновлению, порядок формирования фондов оценочных средств, регламенты по академической добросовестности и по рассмотрению апелляций, а также политики хранения и доступа к данным. В туристском образовании значимым элементом внутреннего регулирования становится также договорная и методическая рамка взаимодействия с индустрией: условия практики, чек-листы компетенций, критерии оценки наставником от предприятия, формат защиты отчётов и проектов, а в условиях цифровизации — ещё и порядок обмена данными с партнёрами, чтобы соблюдались требования по персональным данным и коммерческой информации.

Цифровизация позволяет перейти от субъективного описания качества к управлению на основе данных, однако здесь же возникает набор рисков: от подмены личности и недобросовестного выполнения работ до утечек персональных данных и «формальной цифровизации», когда электронная среда лишь воспроизводит традиционную лекционную модель без измеримых результатов. Поскольку эти риски имеют и правовую, и управленческую природу, их снижение достигается через сочетание локального нормирования, технологических мер и организационного контроля, прежде всего через стандартизацию оценочных процедур и минимизацию данных при учебной аналитике [2, с.15].

Таблица 2. - Риски цифровизации туристского образования и способы их нивелирования через нормативно-управленческие решения

Риск	**Проявление в образовательном процессе**	**Нормативно-управленческое решение, применимое в вузе**
Недостоверность оценивания	выполнение работ «за студента», подмена личности	регламент идентификации, единые правила аттестации, фиксируемые критерии оценивания, процедура апелляции
Академическая недобросовестность	заимствования, покупные работы, некорректное использование генераторов текста	положение об академической этике, требования к источникам и цитированию, проектные формы контроля, защита с вопросами
Нарушение правил обработки данных	сбор избыточных данных, слабое хранение, неуправляемый доступ	политика персональных данных, матрица доступа, сроки хранения, согласия, минимизация данных и журналирование действий
Разрыв с отраслью	практика формальна, компетенции «не прикладные»	стандартизированные чек-листы компетенций на практике, сооценивание работодателем, типовые договоры и отчётность
Формальная цифровизация	электронные файлы без роста результатов	обязательная карта компетенций, фонд оценочных

		средств, аудит курсов и регулярное обновление цифрового контента

Интеграция цифровых технологий в образовательный процесс, особенно в области туризма, требует комплексного подхода к управлению рисками. Внедрение онлайн-курсов, электронных систем оценки и учёта, виртуальных туров и других цифровых инструментов открывает новые возможности для повышения качества образования, однако одновременно влечет за собой значительные риски. Важно учитывать как технологические, так и организационные угрозы, которые могут повлиять на безопасность данных, качество образования и репутацию учебных заведений [3].

Одним из ключевых рисков является защита персональных данных студентов и преподавателей. Использование электронных платформ и систем управления обучением (LMS) требует строгого соблюдения законодательных норм по защите данных. Утечка или неправильное использование персональных данных может привести к юридическим последствиям, а также подорвать доверие студентов к образовательной системе. Для минимизации этого риска необходимо внедрение:

Политик безопасности и защиты данных, включая шифрование и ограниченный доступ к информации.

Регулярных аудитов и мониторинга для выявления потенциальных угроз безопасности.

Обучение сотрудников и студентов правилам безопасного обращения с личными данными.

Цифровизация образовательных технологий влечет за собой риск "формализации" процессов, когда использование цифровых инструментов не приводит к реальному улучшению качества образования. Например, электронные системы оценки могут быть подвержены манипуляциям, если не будут правильно настроены или если процедуры оценки не будут соответствовать реальным образовательным результатам. Для предотвращения таких ситуаций важно:

Разработка и внедрение чётких стандартов оценки, которые обеспечат объективность и прозрачность.

Обучение преподавателей и студентов правильному использованию цифровых инструментов и платформ для обучения.

Разработка внутренних стандартов контроля качества, которые будут включать в себя регулярные проверки и аудиты образовательных процессов с использованием цифровых средств.

Одним из рисков, возникающих при активном внедрении цифровых технологий в обучение, является зависимость от технологической инфраструктуры. Технические сбои в работе платформ, потеря данных или недоступность онлайн-ресурсов могут существенно нарушить учебный процесс, особенно если это связано с важными элементами оценки и аттестации. Чтобы минимизировать этот риск:

Необходимо иметь резервные системы для хранения и восстановления данных.

Обеспечить наличие технической поддержки 24/7 и регулярных проверок оборудования и программного обеспечения.

Создавать планы на случай непредвиденных ситуаций, чтобы оперативно реагировать на сбои в системе.

Цифровизация образовательного процесса в сфере туризма открывает возможности для мошенничества, например, заимствования работ или использования программ для автоматической генерации ответов на задания. Чтобы снизить этот риск:

Разрабатывать и внедрять системы контроля на основе технологий искусственного интеллекта, которые смогут автоматически выявлять плагиат и нарушения академической этики.

Внедрять проектные формы контроля, защиты с вопросами, а также обязательные практические задания, где студенты демонстрируют реальные навыки.

Одним из значимых рисков является низкий уровень цифровой грамотности среди преподавателей и студентов. Внедрение новых технологий без соответствующей подготовки может привести к их неэффективному использованию и даже ошибкам в образовательном процессе. Для решения этого вопроса:

Регулярное обучение преподавателей и студентов по работе с цифровыми инструментами, включая специализированные тренинги и курсы повышения квалификации [6, с.78].

Создание доступных инструкций и руководств по работе с платформами и инструментами обучения.

Цифровизация образования в сфере туризма в Таджикистане сталкивается с вызовами, связанными с региональными особенностями. В некоторых отдалённых или сельских районах страны доступ к качественному интернет-соединению и современным цифровым платформам может быть ограничен. Это создаёт риски неравенства в образовательных возможностях между центром и регионами. Для снижения этого риска:

Создание гибридных моделей обучения, которые совмещают онлайн-курсы с очными практическими занятиями [13, с.91.].

Развитие инфраструктуры в отдалённых районах для обеспечения доступности цифровых образовательных платформ.

Цифровизация туристского образования в Таджикистане представляет собой важный шаг к модернизации системы образования и подготовке квалифицированных специалистов для туристической отрасли. Однако успешное внедрение цифровых технологий требует комплексного подхода к управлению рисками, включая обеспечение безопасности данных, качество образовательного процесса, защиту от академической недобросовестности и эффективное использование технологий. Осуществление комплексных мероприятий по управлению этими рисками позволит минимизировать возможные угрозы и создать условия для стабильного и качественного функционирования цифрового образовательного пространства в туризме [5, с.161].

В условиях Таджикистана повышение качества туристского образования через цифровизацию целесообразно рассматривать как инструмент реализации отраслевых приоритетов, то есть через «перевод» целей развития туризма в измеримые результаты подготовки кадров. Иными словами, если в отрасли важны качество сервиса, управляемость гостеприимства и продвижение национального туристского продукта, то в образовательной программе это должно быть выражено в конкретных компетенциях и заданиях, которые можно проверить и доказать: симуляции приёма и размещения, кейсы по управлению репутацией, разработка маршрутов и турпродуктов с расчётами, проектирование стандартов обслуживания, создание цифровых маркетинговых кампаний и анализ спроса. В цифровой среде подобные результаты легче фиксируются через электронные портфолио и проектные защиты, а их сопоставимость обеспечивается едиными рубрикаторами оценивания и общими требованиями к доказательствам выполнения работы.

Таблица 3. - Пример цифровых KPI качества туристского образования для управленческого мониторинга в вузе

Направление качества	**Индикатор результата**	**Источник фиксации в цифровой среде**
Освоение компетенций	доля студентов, подтвердивших ключевые компетенции по рубрике	LMS + карта компетенций + результаты контрольных
Практическая подготовка	доля практик с оценкой наставника и подтверждением задач	электронные отчёты практик + чек-лист наставника
Цифровые навыки	доля проектов с использованием цифровых инструментов турбизнеса	портфолио проекта + защита + перечень инструментов
Качество дисциплин	индекс удовлетворённости и вовлечённости обучающихся	опросы + аналитика активности в LMS
Добросовестность	доля работ с нарушениями и доля апелляций	журнал проверок + протоколы комиссий

Таким образом, нормативно-правовые механизмы повышения качества туристского образования в условиях цифровизации в Таджикистане следует понимать как систему взаимосвязанных уровней: государственные нормы и отраслевые ориентиры задают рамки и требования, а внутри образовательной организации создаётся локально закреплённый цифровой контур качества, в котором результаты обучения становятся доказуемыми и сопоставимыми, оценивание — прозрачным, данные — защищёнными, а практическая подготовка — связанной с

индустрией. При такой постановке цифровизация перестаёт быть «технической модернизацией» и превращается в ресурс управляемого повышения качества: вуз получает инструменты раннего выявления проблем (например, по метрикам вовлечённости и провалам в компетенциях), своевременной коррекции программ, укрепления практик и стандартизации оценочных процедур, а отрасль — более подготовленного выпускника, способного работать в реальной цифровой среде туристского рынка.

Список литературы

1. Абдрахманова Г.И., Вишневский К.О., Гохберг Л.М. Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерение [Текст]: докл. к XX Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 9–12 апр. 2019 г. / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. — 82, [2] с. — 250 экз. — ISBN 978-5-7598-1974-5 (в обл.). — ISBN 978-5- 7598- 1898-4 (e-book).
2. Бианкина А.О. Цифровые технологии и их роль в современной экономике. [Электронный ресурс] // Экономика и социум современные модели развития, 2017. - №16. – С.15-25. - Доступ свободный по URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_30565646_53255593.pdf - Яз. рус.
3. Джанджугазова Е.А. Формирование нового образа экономики на основе интернет-технологий. [Электронный ресурс] // Российский научно-практический журнал «Российские регионы: взгляд в будущее». - Доступ свободный по URL: http://futureruss.ru/new_economics/informanomika/formirovanie-novogo-obraza-ekonomiki-na-osnove-internettexnologij.html (дата обращения: 10.11.2017). – Яз. рус.
4. Закон Республики Таджикистан от 3 сентября 1999 года № 824 «О туризме» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 1999 год, №9, ст 228; 2005 год, №12, ст. 641; 2009 год, № 5, ст.337, 2012год,№12 ч1,ст.1016; ЗРТ от 28.12.13г., №1058.
5. Камышева А. О. Инновационные подходы в организационно-экономическом механизме профессионального туристского образования для развития туризма в Таджикистане / А. О. Камышева // Инновационные технологии управления и стратегии территориального развития туризма и сферы гостеприимства: Материалы VII Международной научно-практической конференции, Москва, 20 сентября 2024 года. — Москва: РНИ РГУТИС, 2024. — С. 161-167.
6. Кадырова М.И. Глобальные тенденции и локальные реали: Цифровое образование в Таджикистане // Международный журнал «ENDLESS LIGHT IN SCIENCE». Серия педагогические науки. - Казахстан, Астана 30 сентября. — 2024. — С. 78–82.
7. Максимова Лидия Михайловна. Формирование механизма информационного обеспечения внутреннего и въездного туризма в Российской Федерации: автореферат дис. ... кандидата экономических наук. [Электронный ресурс] // Доступ свободный по URL: http://www.dslib.net/economika-xoziajstva/formirovanie-mehanizma-informacionnogoobespechenija-vnutrennego-i-vezdnogo.html – Загл. с экрана. – Яз. рус.
8. Морозова Н.С., Морозов М.А., Чудновский А.Д., Жукова М.А., Родигин Л.А. Информационное обеспечение туризма: учебник / - Федеральное агентство по туризму, 2014. – 288с. – Яз. рус.
9. Морозов М.А., Морозова Н.С. Новая парадигма развития туризма и индустрии гостеприимства в условиях цифровой экономики [Электронный ресурс] // Вестник Российского нового университета. 2018. № 1. Выпуск 1. С. 135–141.– Доступ свободный по DOI: 10.25586/RNU.V9276.18.05. P.135 – Загл. с экрана. – Яз. рус.
10. Постановление об утверждении «Концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2019 гг.» Правительство Республики Таджикистан: №642 от 30 декабря 2019 г.
11. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 29 декабря 2012 г., № 286 «Об утверждении Государственной программы развития туризма в Таджикистане на 2015 - 2020 гг.»// Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. ADLIA Версия 6.00. 03.03.2014 г.
12. Программа «Цифровая экономика Республики Таджикистан». Принят постановлением МН МОРТ от 15.02.2023 № 973 и одобрен Постановлением ММ МОРТ от 15.03.20223 №374 // Официальный веб-сайт. Режим доступа – https://www.andoz.tj/docs/zakoni– Яз. рус.
13. Стефанова Н.А., Седова А.П. Модель цифровой экономики // Карельский научный журнал. 2017. Т. 6. № 1 (18). С. 91. [Электронный ресурс] – Научная электронная библиотека «Киберлениника». - Доступ свободный по URL: https://cyberleninka.ru/article/n/model-tsifrovoy-ekonomiki/viewer – Загл. с экрана. – Яз. рус.

Сведения об авторе

Камышева Алена Олимовна- «Международный Университет туризма и предпринимательства Таджикистана» старший преподаватель кафедры туризма и гостиничного бизнеса. Адрес: 734036 Республика Таджикистан, город Душанбе, Борбад, 48/5. Телефон: (+992) 918-38-53-28. E-mail: kam_alena@mail.ru

About the author

Kamysheva Alena Olimovna-"International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan" senior lecturer at the Department of Tourism Business and Hospitality. Address: 734036 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad, 48/5. Phone: (+992)918385328. E-mail: kam_alena@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф

Камышева Алена Олимовна–«Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон» муаллими калони кафедраи тиҷорати сайёҳӣ ва меҳмондорӣ. Суроға: 734036 Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, Борбад, 48/5. Телефон: (+992) 918-38-53-28. E-mail: kam_alena@mail.ru

УДК: 343.34

ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФИНАНСИРОВАНИЕ ТЕРРОРИЗМА В РАМКАХ ООН

Негматова Н.А.
Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Аннотация. Статья посвящена анализу проблемы борьбы с финансированием терроризма в рамках международных финансовых организаций (ООН). В работе рассматриваются механизмы финансового контроля, международные стандарты и методы сотрудничества государств в борьбе с финансовыми потоками террористических групп. Анализируется взаимосвязь между глобальной финансовой безопасностью и предотвращением финансирования терроризма, обсуждается важность стандартов FATF (Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег) и роль конфискации финансовых активов в обеспечении прозрачности финансовых потоков. Статья адресована финансовым учреждениям, государственным регуляторам и исследователям в области экономики и безопасности.
Ключевые слова: борьба с финансированием терроризма, международные финансовые организации, FATF, финансовый контроль, глобальная финансовая безопасность, отмывание денег, международное сотрудничество, международные стандарты, терроризм, конфискация финансовых активов.
Для цитирования: Негматова, Н. А. Противодействия финансирование терроризма в рамках ООН / Н.А. Негматова // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 487-490.

COMBATING THE FINANCING OF TERRORISM WITHIN THE UNITED NATIONS

Negmatova N.A.
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

Abstract. The article is devoted to the analysis of the issue of combating the financing of terrorism within the framework of international financial organizations (UN). The work discusses financial control mechanisms, international standards and the methods of cooperation between states against the financial flows of terrorist groups. The relationship between global financial security and the prevention of terrorist financing is analyzed, and the importance of FATF (Financial Action Task Force) standards and the role of financial asset forfeiture in the transparency of financial flows are discussed. The article is aimed at financial institutions, state regulators and researchers in the field of economics and security.
Keywords: combating the financing of terrorism, international financial organizations, FATF, financial control, global financial security, money laundering, international cooperation, international standards, terrorism, financial asset forfeiture.

МУҚОВИМАТ БА МАБЛАҒГУЗОРИИ ТЕРРОРИЗМ ДАР ДОИРАИ СММ

Негматова Н.А.
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили масъалаи муқовимат ба маблағгузории терроризм дар доираи созмонҳои молиявии байналмилалӣ (СММ) бахшида шудааст. Дар асар механизмҳои назорати молиявӣ, стандартҳои байналмилалӣ ва наҳвии ҳамкории давлатҳо дар муқобили ҷараёни молиявии гурӯҳҳои террористӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Алоқамандии байни амнияти молиявии ҷаҳонӣ ва пешгирии маблағгузории терроризм таҳлил карда шуда, аҳамияти стандартҳои FATF (Гурӯҳи корбарии молиявӣ дар бораи паӯшӯии пул) ва нақши мусодиравии доироии молиявӣ дар шаффофияти ҷараёнҳои молиявӣ баррасӣ гардидааст. Мақола ба муассисаҳои молиявӣ, танзимгарони давлатӣ ва пажӯҳишгарон дар соҳаи иқтисод ва амният равона карда шудааст.
Калимаҳои калидӣ: муқовимат ба маблағгузории терроризм, созмонҳои молиявии байналмилалӣ, FATF, назорати молиявӣ, амнияти молиявии ҷаҳонӣ, паӯшӯии пул, ҳамкории байналмилалӣ, стандартҳои байналмилалӣ, терроризм, мусодиравии доироии молиявӣ

Постановка проблемы. Финансирование терроризма — глобальное явление, которое не только угрожает безопасности государств-членов, но и может подорвать экономическое развитие и стабильность финансовых рынков. Поэтому крайне важно пресечь поток средств, направляемых террористам.

Анализ последних исследований. В рамках данной темы автор использовал исследования Н.В. Прокофьева, Е.Ю. Ахмедова и других, а также Международную конвенцию о борьбе с финансированием терроризма, Международные стандарты Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (FATF) по борьбе с финансированием терроризма и распространением оружия массового уничтожения и другие документы.

Цель статьи-изучить методы противодействия финансированию терроризма в рамках ООН.

Изложение основного материала. Несмотря на то, что численность и характер террористических групп и угроз со временем меняются, основная потребность террористов в сборе, перемещении и использовании средств остается неизменной. Средства собираются различными способами, включая, помимо прочего, злоупотребление законным коммерческим предпринимательством, эксплуатацию природных ресурсов, злоупотребление некоммерческими организациями и краудфандинговые сайты.

Источниками финансирования террористической деятельности обычно выступают преступная деятельность, нелегальное предпринимательство и деятельность организаций, функционирующих под вывеской гуманитарных и благотворительных [7]

Террористы и террористические группы также могут быть прямо или косвенно связаны с организованными преступными группами и могут участвовать в преступной деятельности, включая незаконный оборот наркотиков или оружия, торговлю людьми, вымогательство и похищения людей с целью получения выкупа.

Государства-члены все больше обеспокоены неправомерным использованием террористами Интернета и других современных технологий для сбора и перемещения средств, в том числе посредством виртуальных валют. Меры отслеживания и анализ данных финансовой разведки предоставляют ключевую информацию о террористических сетях и связях с отдельными террористами, включая иностранных боевиков-террористов (ИБТ).

Эффективное противодействие финансированию терроризма ставит перед государствами многочисленные новые и сохраняющиеся проблемы. Развивая Международную конвенцию о борьбе с финансированием терроризма (1999 г.)[1] и резолюцию 1373 (2001 г.) Совета Безопасности, резолюция 2462 (2019 г.) Совета Безопасности призывает государства предотвращать и пресекать финансирование терроризма, в частности, путем криминализации умышленного предоставления или сбора средств в террористических целях, и настоятельно призывает их создать эффективные механизмы для замораживания средств, финансовых активов, экономических ресурсов или финансовых или иных связанных с ними услуг лиц, причастных к терроризму или связанных с ним, а также для предотвращения предоставления этих средств террористам.

В своей резолюции 2178 (2014 г.) Совет Безопасности [2] настоятельно призывает государства-члены пресекать деятельность по финансированию терроризма, связанную с иностранными боевиками-террористами, и криминализировать поездки, вербовку и финансирование иностранных боевиков-террористов. Кроме того, Совет также призывает государства проводить исследования и собирать информацию для лучшего понимания характера и масштабов связей, которые могут существовать между терроризмом и организованной преступностью, будь то внутренней или транснациональной, в соответствии с резолюцией 2482 (2019).

В дополнение к соответствующим конвенциям и резолюциям Совета Безопасности, анализ осуществления мер ПОД/ФТ государствами-членами также руководствуется Международными стандартами по борьбе с отмыванием денег, финансированием терроризма и распространением оружия массового уничтожения Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ)[3] в редакции от октября 2020 года и соответствующими руководствами. Методология ФАТФ фокусируется на оценке эффективности мер посредством анализа реализации немедленных результатов. ФАТФ регулярно обновляет рекомендации и методологию с учетом новых угроз или уязвимостей. Совет настоятельно призвал государства внедрить эти рекомендации в ряде резолюций, включая резолюции 1617 (2005), 2253 (2015) , 2368 (2017) , 2395 (2017) и 2462 (2019)[4].

Оценка соблюдения применимых требований по борьбе с терроризмом является частью основного мандата Контртеррористического комитета с момента его создания в 2001 году и впоследствии стала одним из ключевых направлений работы ИДКТК.

При проведении своих оценок ИДКТК уделяет особое внимание требованиям, касающимся криминализации и судебного преследования за финансирование терроризма, эффективных механизмов замораживания, проведения оценок рисков финансирования терроризма, предотвращения неправомерного использования некоммерческих организаций и альтернативных систем денежных переводов в целях финансирования терроризма, а также выявления и предотвращения незаконной трансграничной перевозки валюты.

В последние годы ИДКТК также уделяет все большее внимание рискам финансирования терроризма, связанным с новыми технологиями, включая мобильные платежи, виртуальные активы, интернет-платежные системы и краудфандинговые платформы, а также необходимости установления соответствующих эффективных партнерских отношений с частным сектором. Кроме того, в соответствии с резолюциями Совета Безопасности 2331 (2016), 2388 (2017) и 2462 (2019) [5], ИДКТК изучает связи между организованной преступностью, незаконной деятельностью и финансированием терроризма. В докладе ИДКТК за 2019 год о связи между торговлей людьми, терроризмом и финансированием терроризма отмечается, в частности, что скрытый характер торговли людьми, сложность сбора доказательств и отсутствие опыта, необходимого для проведения надлежащих расследований, подрывают усилия по полному пониманию и эффективному пресечению связи между торговлей людьми и терроризмом.

При выполнении своих задач ИДКТК тесно сотрудничает с соответствующими структурами Организации Объединенных Наций и выступает в качестве созаместителя председателя Рабочей группы по правовому и уголовному правосудию и противодействию финансированию терроризма Глобального договора ООН по координации борьбы с терроризмом, координируя свою деятельность с деятельностью внешних партнеров, включая ФАТФ и региональные органы по типу ФАТФ (РОТФ).

Резолюция 2462 (2019) Совета Безопасности предоставила ИДКТК инструменты, необходимые для укрепления его оценок борьбы с терроризмом, в частности, путем проведения целевых и целенаправленных контрольных визитов.

С 2021 года ИДКТК будет ежегодно, на основе своих отчетов и в консультации с Группой по аналитической поддержке и наблюдению за санкциями, представлять в Контртеррористическое управление Организации Объединенных Наций (КТУ ООН) через Контртеррористический комитет тематическую сводную оценку выявленных пробелов и областей, требующих дополнительных мер по выполнению ключевых положений соответствующих резолюций Совета Безопасности, касающихся борьбы с терроризмом, в целях разработки целевых мер технической помощи и наращивания потенциала.

В июне 2020 года ИДКТК и Группа аналитической поддержки и мониторинга санкций опубликовали совместный доклад о мерах, принятых государствами-членами для пресечения финансирования терроризма. В докладе, основанном на ответах 112 государств-членов, представлен обзор мер, передовой практики и проблем, с которыми сталкиваются государства-члены при внедрении международных стандартов противодействия финансированию терроризма.

Принципиально Глобальная контртеррористическая стратегия ООН и в целом, инициативы ООН, предлагают государствам бороться с международным терроризмом в рамках эффективного сотрудничества, координации и взаимодействия, международного сотрудничества, защиты прав человека, противодействия финансированию терроризма, законодательной, правоприменительной, разведывательной, превентивной, правоохранительной, пограничной, высокотехнологичной и т.д. [6]

Прочная законодательная база является основой устойчивого противодействия финансированию терроризма. Более того, крайне важно, чтобы государства-члены интегрировали противодействие финансированию терроризма в свою национальную стратегию борьбы с терроризмом, которая должна также включать в себя тесную внутреннюю координацию между соответствующими национальными органами, а также региональное/субрегиональное и международное сотрудничество, в том числе посредством обмена оперативной информацией между соответствующими органами, особенно национальными подразделениями финансовой разведки (ПФР). Риск-ориентированный подход имеет решающее значение для долгосрочного успеха стратегии противодействия финансированию терроризма, равно как и укрепление механизмов сотрудничества на национальном и международном уровнях, а также с частным сектором.

Замораживание активов лиц, подозреваемых в финансировании терроризма, и лиц, включенных в национальные и международные списки, является высокоэффективным способом для государств-членов лишить террористов возможности собирать, перемещать и использовать

средства. Это также может служить сдерживающим фактором для дальнейшего участия в террористической деятельности. Однако, проводя оценки по поручению Комитета, ИДКТК осознал многочисленные трудности, с которыми сталкиваются государства-члены при внедрении эффективных механизмов замораживания на практике. Возможности следствия и право применения имеют решающее значение для успеха усилий по борьбе с финансированием терроризма. Также крайне важно своевременно обмениваться финансовой разведывательной информацией.

В противодействии финансированию терроризма сообщество должно действовать эффективнее, чем террористические организации, которые угрожают обществу и миру в целом. [8]

Заключение. Таким образом, при разработке и применении мер по борьбе с терроризмом государствам-членам также необходимо учитывать потенциальное влияние этих мер на исключительно гуманитарную деятельность, включая медицинскую деятельность, которая осуществляется беспристрастными гуманитарными субъектами в соответствии с международным гуманитарным правом.

Литература

1. Международную конвенцию о борьбе с финансированием терроризма. Принята резолюцией 54/109 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1999 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml
2. Резолюция 2178 (2014), принятая Советом Безопасности на его 7272-м заседании 24 сентября 2014 года
3. Международными стандартами по борьбе с отмыванием денег, финансированием терроризма и распространением оружия массового уничтожения Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ) в редакции от октября 2020 года
4. Резолюция 2462 (2019), принятая Советом Безопасности на его 8496-м заседании 28 марта 2019 год
5. Резолюция 2462 (2019), принятая Советом Безопасности на его 8496-м заседании 28 марта 2019 год
6. Ахмедов Э.Ю. Международно-правовые основы сотрудничества государств в борьбе с международным терроризмом при содействии вспомогательных органов совета безопасности ООН и региональных организаций СНГ и ШОС. Дисс. кан. юр. наук. Казань, 2018. С.6.
7. Прокофьев Н.В. Многосторонние международные договоры в сфере борьбы с международным терроризмом: проблемы эффективности. Прокофьев Никита Викторович. Дисс. кан. юр. наук. - Москва, 2005. С.76.
8. Ахмедов Э.Ю. Негматова Н.А. К вопросу о проблеме противодействия финансированию терроризма/Академический юридический журнал. №4(56). 2025. С.24.

Сведения об авторе	Information about the author	Маълумот дар бораи муаллиф
Негматова Нигора Абдуллоевна-соискатель 2-го курса Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, Таджикистан, Душанбе, ул. Саида Носира, 33. Телефон: +992 900-94-30-34	**Negmatova Nigora Abdulloevna**-second-year PhD candidate at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 33 Said Nosir Street, Dushanbe, 734003, Tajikistan. Phone: +992 900-94-30-34	**Негматова Нигора Абдуллоевна**–унвончуи курси 2-юми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Саид Носир, 33. Телефон: +992 900-94-30-34

УДК: 347.44

ТАҲАВВУЛИ ҲУҚУҚИ ШАРТНОМАВӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИСОЗӢ ВА НАҚШИ ШАРТНОМАҲОИ ОҚИЛОНА

Саидзода Д.Ҳ.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили тағйироти ҳуқуқи шартномавӣ дар шароити рақамисозӣ ва нақши шартномаҳои оқилона (смарт-контрактҳо) бахшида шудааст. Дар асоси технологияҳои блокчейн ва зеҳни сунъӣ, шартномаҳои оқилона имкониятҳои нав барои худкорсозӣ, коҳиши хавфҳо ва афзоиши шаффофият фароҳам меоранд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти ҳуқуқӣ (масъулияти ЗС, ҳимояи маълумоти шахсӣ, мақоми ҳуқуқии шартномаҳои оқилона) ва норасоии танзими махсус баррасӣ гардида, таҷрибаи байналмилалӣ (Россия, ИА, ИМА, Осиёи Марказӣ) ва тавсияҳо оид ба такмили Кодекси мадании ҶТ ва қабули қонуни алоҳида пешниҳод шудаанд.
Калидвожаҳо: рақамисозӣ, шартномаҳои оқилона, зеҳни сунъӣ, блокчейн, ҳуқуқи шартномавӣ, масъулияти ЗС, ҳимояи маълумот, Қонуни Тоҷикистон, иқтисоди рақамӣ, танзими ҳуқуқӣ.
Барои иқтибос: Саидзода, Д. Ҳ. Таҳаввули ҳуқуқи шартномавӣ дар шароити рақамисозӣ ва нақши шартномаҳои оқилона / Д. Ҳ. Саидзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 491-501.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ДОГОВОРНОГО ПРАВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ И РОЛЬ СМАРТ-КОНТРАКТОВ

Саидзода Д.Х.
Дангараский государственный университет

Аннотация. Статья посвящена анализу трансформации договорного права в условиях цифровизации и роли смарт-контрактов. На основе технологий блокчейн и искусственного интеллекта смарт-контракты обеспечивают новые возможности для автоматизации, снижения рисков и повышения прозрачности. В условиях Республики Таджикистан рассмотрены правовые проблемы (ответственность ИИ, защита персональных данных, правовой статус смарт-контрактов) и отсутствие специального регулирования. Проанализирован международный опыт (Россия, ЕС, США, Центральная Азия) и предложены рекомендации по совершенствованию Гражданского кодекса РТ и принятию отдельного закона.
Ключевые слова: цифровизация, смарт-контракты, искусственный интеллект, блокчейн, договорное право, ответственность ИИ, защита данных, законодательство Таджикистана, цифровая экономика, правовое регулирование

TRANSFORMATION OF CONTRACT LAW IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION AND THE ROLE OF SMART CONTRACTS

Saidzoda D.H.
Dangara State University

Abstract. The article is devoted to the analysis of the transformation of contract law in the context of digitalization and the role of smart contracts. Based on blockchain and artificial intelligence technologies, smart contracts provide new opportunities for automation, risk reduction, and increased transparency. In the context of the Republic of Tajikistan, legal issues (AI liability, personal data protection, legal status of smart contracts) and the lack of specific regulation are examined. The international experience (Russia, EU, USA, Central Asia) is analyzed, and recommendations are proposed for improving the Civil Code of the Republic of Tajikistan and adopting a separate law.
Keywords: digitalization, smart contracts, artificial intelligence, blockchain, contract law, AI liability, data protection, Tajikistan legislation, digital economy, legal regulation

Гузориши масъала. Рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ (ЗС) дар даҳсолаи охир муносибатҳои шартномавиро дар соҳаи соҳибкорӣ ба таври куллӣ дигаргун кардааст. Рақамисозӣ ва смарт-контрактҳо (минбаъд шартномаҳои оқилона) имкониятҳои нав барои худкорсозии равандҳо, коҳиши хавфҳо ва баланд бардоштани шаффофият дар муносибатҳои тиҷоратӣ фароҳам овардаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти қабули Консепсияи иқтисоди рақамӣ [15] ва Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ барои давраи то соли 2040 [16], зарурати

таҳияи асосҳои назариявӣ-ҳуқуқии танзими муносибатҳои шартномавӣ дар шароити рақамисозӣ беш аз пеш эҳсос мешавад.

Шартномаҳои оқилона, ки бо истифода аз технологияи блокчейн ва ЗС таҳия мешаванд, на танҳо самаранокиро баланд мебардоранд, балки мушкилоти нави ҳуқуқиро ба миён меоранд, аз қабили масъулияти қарорҳои ЗС, ҳимояи маълумоти шахсӣ ва муайян намудани мақоми ҳуқуқии ин технологияҳо [1, с. 21]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки иқтисоди рақамӣ дар марҳилаи рушд қарор дорад, омӯзиши ин масъалаҳо барои таъмини рушди устувори соҳибкорӣ ва мутобиқсозии қонунгузории миллӣ ба талаботи замони муосир муҳим аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзуи мазкур олимон аз қабили Абдуллаев А.Ю., Абдуллоев У.Ҳ., Алимардонзода Т.А., Афанасьева Е.Н., Батурин Ю.М., Белоусова Е.В., Богустов А.А., Василевская Л.Ю., Давлатзода Д.Н., Ибрагимов Р.С., Кокарев Д.А., Подузова Е.Б., Рахметулина Б.С., Раҳмонзода З.Ф., Рашидов А., Русакова Е.П., Сангинзода Д.Ш., Саторова М.Қ. таҳқиқот гузаронидаанд.

Мақсади мақола – омӯзиши таҳаввули ҳуқуқи шартномавӣ дар шароити рақамисозӣ ва нақши шартномаҳои оқилона ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Ҳуқуқи шартномавӣ яке аз бахшҳои асосии ҳуқуқи маданӣ буда, муносибатҳои марбут ба таъсис, тағйир ё қатъи ҳуқуқу ӯҳдадориҳои маданӣ тавассути шартномаҳоро танзим мекунад. Тибқи Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон, шартнома созишномаи ду ё зиёда тараф аст, ки ба таъсиси, тағйир ё қатъи ҳуқуқу ӯҳдадориҳои маданӣ нигаронида шудааст [11]. Дар соҳаи соҳибкорӣ, шартномаҳо асоси муносибатҳои тиҷоратиро ташкил дода, ба намудҳои гуногун, аз қабили хариду фурӯш, хизматрасонӣ, пудрат, лизинг ва ғайра тақсим мешаванд.

Дар шароити рақамисозӣ, шартномаҳои оқилона ҳамчун шакли нави шартномаҳо ба миён омадаанд, ки бо истифода аз технологияи блокчейн ва алгоритмҳои ЗС амал мекунанд. Ин шартномаҳо иҷрои худкори ӯҳдадориҳоро бидуни миёнаравҳо таъмин намуда, хавфҳои марбут ба иҷро нашудани шартномаҳоро коҳиш медиҳанд [23, с. 364]. Хусусиятҳои асосии ҳуқуқи шартномавӣ дар соҳаи соҳибкорӣ иборатанд аз:

- Тарафҳои шартнома одатан субъектҳои соҳибкорӣ (шахсони ҳуқуқӣ ё соҳибкорони инфиродӣ) мебошанд.

- Шартномаҳо дорои шартҳои мураккаб буда, ба танзими дақиқи ҳуқуқу ӯҳдадориҳо ниёз доранд.

- Фаъолияти соҳибкорӣ бо хавфҳои молиявӣ ва бозорӣ алоқаманд аст, ки технологияҳои рақамӣ метавонанд онҳоро коҳиш диҳанд [3, с. 284].

Рақамисозӣ муносибатҳои шартномавиро тавассути ворид намудани технологияҳои муосир, аз қабили зеҳни сунъӣ, блокчейн ва маълумоти калон (big data), дигаргун сохтааст. Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки равандҳои бастани шартномаҳо, таҳлили онҳо ва назорати иҷрои ӯҳдадориҳо ба таври худкор ва шаффоф амалӣ гарданд. Шартномаҳои оқилона, ки дар асоси технологияи блокчейн таҳия мешаванд, як мисоли барҷастаи таъсири рақамисозӣ ба ҳуқуқи шартномавӣ мебошанд. Ин шартномаҳо ба тарафҳо имкон медиҳанд, ки ӯҳдадориҳоро бидуни миёнаравҳо ва бо сатҳи баланди амният иҷро намоянд [27, с. 179].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, рақамисозӣ дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабили Қонуни ҶТ «Дар бораи савдои электронӣ» [18], танзим карда мешавад. Ин қонун заминаи ҳуқуқиро барои истифодаи технологияҳои рақамӣ дар муносибатҳои тиҷоратӣ фароҳам меорад, аммо барои танзими шартномаҳои оқилона қоидаҳои мушаххас зарур аст. Масалан, дар соҳаи сохтмон, шартномаҳои оқилона метавонанд барои худкорсозии пардохтҳо ва назорати иҷрои лоиҳаҳо истифода шаванд, ки хавфҳои молиявиро коҳиш медиҳад [6, с. 92].

Рақамисозӣ муносибатҳои шартномавиро тавассути ворид намудани технологияҳои муосир, аз қабили зеҳни сунъӣ (ЗС), блокчейн ва маълумоти калон (big data), ба таври назаррас дигаргун сохтааст. Яке аз таъсироти муҳими рақамисозӣ худкорсозии равандҳои шартномавӣ мебошад, ки ба таҳия, таҳлил, бастани шартномаҳо ва назорати иҷрои онҳо дахл дорад. Системаҳои ЗС метавонанд матни шартномаҳоро дар муддати кӯтоҳ таҳлил намуда, номувофиқатиҳо, хавфҳои ҳуқуқӣ ва хатогиҳои эҳтимолиро муайян кунанд. Масалан, дар соҳаи молия, ЗС барои таҳлили шартномаҳои қарзӣ ва арзёбии қобилияти пардохти қарз истифода мешавад, ки ин хавфҳои молиявиро коҳиш медиҳад [4, с. 45].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рақамисозӣ дар доираи Консепсияи иқтисоди рақамӣ [15] рушд мекунад, худкорсозии шартномаҳо метавонад барои корхонаҳои хурду миёна ва соҳибкорони инфиродӣ муфид бошад. Масалан, дар савдои электронӣ, технологияҳои рақамӣ барои таҳияи

шартномаҳои онлайн ва назорати иҷрои онҳо тибқи Қонуни ҶТ «Дар бораи савдои электронӣ» [18] истифода мешаванд. Ин раванд на танҳо вақт ва захираҳоро сарфа мекунад, балки хатогиҳои инсониро низ коҳиш дода, шаффофияти муносибатҳои шартномавиро афзоиш медиҳад.

Шартномаҳои оқилона (смарт-контрактҳо) созишномаҳои электроние мебошанд, ки бо истифода аз технологияи блокчейн ва алгоритмҳои ЗС таҳия шуда, иҷрои худкори ӯҳдадориҳоро бидуни ниёз ба миёнаравҳо таъмин мекунанд. Ин шартномаҳо дар асоси кодҳои компютерӣ кор мекунанд, ки шартҳои мувофиқашударо ба таври худкор иҷро менамоянд, ба шарте ки меъёрҳои пешакӣ муайяншуда иҷро шаванд [23,с. 364]. Хусусиятҳои асосии шартномаҳои оқилона иборатанд аз:

- иҷрои ӯҳдадориҳо бидуни дахолати инсон.
- тамоми амалиёт дар блокчейн сабт шуда, барои тарафҳо дастрас аст.
- технологияи блокчейн аз тағйироти ғайриқонунӣ ҳифз мекунад.

Масалан, дар шартномаҳои пудрат, шартномаҳои оқилона метавонанд пардохтҳоро баъди анҷоми марҳилаҳои муайяни кор худкор анҷом диҳанд, ки хавфҳои марбут ба иҷро нашудани ӯҳдадориҳоро коҳиш медиҳад [6, с. 92]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, истифодаи шартномаҳои оқилона дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад, аммо Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ [16] заминаи ҳуқуқиро барои татбиқи онҳо фароҳам меорад.

Зеҳни сунъӣ дар муносибатҳои шартномавӣ барои таҳлили маълумоти калон ва қабули қарорҳои оқилона нақши муҳим мебозад. Системаҳои ЗС метавонанд маълумоти таърихиро таҳлил намуда, хавфҳои молиявӣ, ҳуқуқӣ ва бозориро пешгӯӣ кунанд. Масалан, дар шартномаҳои молиявӣ, ЗС барои арзёбии қобилияти молиявии тарафҳо ва пешгирии хавфҳои қарзӣ истифода мешавад [4, с. 45]. Ин технология дар соҳаи сохтмон низ муфид аст, ки дар он ЗС метавонад хавфҳои марбут ба таъхир дар иҷрои корҳо ё афзоиши хароҷотро муайян кунад [12, с. 67].

Дар шароити иқтисоди рақамии Тоҷикистон, истифодаи ЗС дар қабули қарорҳо метавонад рақобатпазирии корхонаҳоро баланд бардорад. Масалан, дар соҳаи саноат, ЗС барои оптимизатсияи занҷираҳои таъминот ва идоракунии шартномаҳо истифода мешавад, ки ба рушди устувори корхонаҳо мусоидат мекунад [2, с. 197].

Рақамисозӣ сохтори муносибатҳои шартномавиро тағйир дода, ба пайдоиши шаклҳои нави шартномаҳо, аз қабили шартномаҳои оқилона, оварда расонидааст. Ин шартномаҳо зарурати миёнаравҳоро коҳиш дода, хавфҳои марбут ба иҷро нашудани ӯҳдадориҳоро коҳиш медиҳанд. Масалан, дар шартномаҳои таъминот, шартномаҳои оқилона метавонанд интиқоли молро дар вақти воқеӣ назорат карда, пардохтҳоро худкор анҷом диҳанд [21, с. 82].

Инчунин, рақамисозӣ ба пайдоиши платформаҳои электронии тиҷорат мусоидат кардааст, ки муносибатҳои шартномавиро осон мегардонанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин раванд тибқи Қонуни ҶТ «Дар бораи савдои электронӣ» [18] танзим мешавад, аммо барои пурра истифода бурдани имкониятҳои рақамисозӣ зарурати такмили қонунгузорӣ вуҷуд дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муносибатҳои шартномавӣ тибқи Кодекси мадании ҶТ [11] танзим карда мешаванд, аммо қоидаҳои мушаххас барои шартномаҳои оқилона ва дигар технологияҳои рақамӣ ҳанӯз таҳия нашудаанд. Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ [16] ва Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия»» [33] заминаи умумии танзимро фароҳам меоранд, аммо барои татбиқи шартномаҳои оқилона қоидаҳои махсус зарур аст.

Масалан, дар соҳаи савдои электронӣ, платформаҳои онлайн барои бастани шартномаҳо истифода мешаванд, аммо истифодаи шартномаҳои оқилона дар Тоҷикистон маҳдуд аст. Ин бо норасоии инфрасохтори технологӣ ва мутахассисони соҳаи ЗС алоқаманд аст [25,с.5]. Бо вуҷуди ин, татбиқи технологияҳои рақамӣ дар муносибатҳои шартномавӣ метавонад ба рушди иқтисоди рақамии Тоҷикистон мусоидат намояд.

Рақамисозӣ бартариҳои зиёд, аз қабили коҳиши хароҷот, баланд бардоштани шаффофият ва суръати иҷрои шартномаҳо, фароҳам меорад. Аммо, мушкилоти ибтидоии ҳуқуқӣ низ вуҷуд доранд, аз ҷумла:

- муайян намудани масъулият барои хатоҳои системаҳои ЗС мушкил аст [5, с. 141].
- коркарди маълумоти шахсӣ хавфи вайроншавии махфиятро ба миён меорад [4, с. 40].
- дар қонунгузории Тоҷикистон мақоми онҳо муайян нашудааст [23, с. 364].

Рақамисозӣ муносибатҳои шартномавиро тавассути худкорсозӣ, шартномаҳои оқилона ва истифодаи ЗС дигаргун карда, самаранокӣ ва шаффофиятро баланд мебардорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо вуҷуди пешрафтҳо дар доираи қонунгузории мавҷуда [18], норасоии қоидаҳои махсус барои шартномаҳои оқилона монеаи асосии татбиқи ин технологияҳост.

Яке аз мушкилоти асосии истифодаи шартномаҳои оқилона (смарт-контрактҳо) дар муносибатҳои шартномавӣ муайян намудани масъулияти ҳуқуқӣ барои қарорҳои қабулшуда аз ҷониби системаҳои зеҳни сунъӣ (ЗС) мебошад. Шартномаҳои оқилона, ки дар асоси технологияи блокчейн ва алгоритмҳои ЗС амал мекунанд, метавонанд хатоҳо ё қарорҳои ғайримунтазир ба бор оранд. Дар чунин ҳолатҳо, саволи асосӣ ин аст, ки масъулияти зарари расонидашуда ба дӯши кӣ меафтад: таҳиякунандаи система, корбари он ё худи системаи ЗС? Масалан, агар шартномаи оқилона дар доираи як шартномаи пудрат хато кунад ва боиси талафоти молиявӣ гардад, муайян намудани масъул мушкилоти зиёдеро ба миён меорад [5, с. 141].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи Кодекси мадании ҶТ [11], масъулияти шартномавӣ ба тарафҳое бор карда мешавад, ки ӯҳдадориҳоро иҷро накардаанд. Аммо, дар мавриди шартномаҳои оқилона, қонунгузорӣ ҳанӯз қоидаҳои мушаххас барои танзими чунин ҳолатҳо надорад. Дар сатҳи байналмилалӣ, ин масъала низ баҳсталаб буда, баъзе муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки масъулият байни таҳиякунанда, оператор ва корбар тақсим карда шавад [7, с. 114]. Барои ҳалли ин мушкилот, зарурати таҳияи низоми махсуси масъулият, ки хусусиятҳои технологии шартномаҳои оқилонаро ба назар гирад, вуҷуд дорад.

Шартномаҳои оқилона аксар вақт бо коркарди маълумоти шахсӣ ва тиҷоратии тарафҳои шартнома алоқаманданд, ки хавфи вайроншавии махфият ва истифодаи нодурусти маълумотро ба миён меорад. Системаҳои ЗС, ки дар шартномаҳои оқилона истифода мешаванд, маълумоти зиёдеро, аз қабили маълумоти молиявӣ ва шахсиро, ҷамъоварӣ ва таҳлил мекунанд. Ин раванд талаботи риояи қонунгузории ҳимояи маълумотро ба миён меорад [4, с. 40].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаҳои ҳимояи маълумоти шахсӣ дар доираи Қонуни ҶТ «Дар бораи савдои электронӣ» [18] танзим карда мешаванд, аммо ин қонун барои хусусиятҳои шартномаҳои оқилона ва коркарди маълумоти калон кофӣ нест. Масалан, дар Иттиҳоди Аврупо, Регламенти умумии ҳимояи маълумот (GDPR) талаботи қатъиро барои коркарди маълумот тавассути ЗС муқаррар намудааст, ки метавонад барои Тоҷикистон намуна бошад [4, с. 566]. Зарфияти технологии шартномаҳои оқилона барои коркарди маълумоти ҳассос зарурати таҳияи қоидаҳои махсуси ҳимояи маълумотро дар Тоҷикистон ба миён меорад.

Мақоми ҳуқуқии шартномаҳои оқилона дар қонунгузории аксари кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳанӯз пурра муайян нашудааст. Шартномаҳои оқилона ҳамчун созишномаҳои электронӣ баррасӣ мешаванд, аммо хусусиятҳои технологии онҳо, аз қабили худкорсозӣ ва истифодаи блокчейн, онҳоро аз шартномаҳои анъанавӣ фарқ мекунанд [23, с. 364]. Дар Кодекси мадании ҶТ [11], шартномаҳо ҳамчун созишномаи байни шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ муайян шудаанд, аммо мақоми ҳуқуқии шартномаҳои оқилона, ки тавассути кодҳои компютерӣ амал мекунанд, ба таври дақиқ муқаррар нагардидааст.

Баъзе муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки шартномаҳои оқилона ҳамчун навъи мустақили шартнома эътироф шаванд, дар ҳоле ки дигарон онҳоро ҳамчун воситаи техникии иҷрои шартномаҳо баррасӣ мекунанд [22,с.51]. Ин баҳс дар Тоҷикистон низ муҳим аст, зеро норасоии танзими ҳуқуқӣ монеаи асосии татбиқи шартномаҳои оқилона дар фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Истифодаи шартномаҳои оқилона масъалаҳои ахлоқиро ба миён меорад, аз ҷумла шаффофияти қарорҳои ЗС, эътимод ба онҳо ва масъалаҳои адолат. Системаҳои ЗС, ки дар шартномаҳои оқилона истифода мешаванд, метавонанд қарорҳои ғайримунтазир ё ғаразнок қабул кунанд, агар маълумоти воридшуда нодуруст ё нопурра бошад [10, с. 85]. Масалан, тарафҳои шартнома метавонанд ба қарорҳои ЗС эътимод накунанд, агар раванди қабули қарор барои онҳо нофаҳмо бошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки фарҳанги ҳуқуқии соҳибкорон дар марҳилаи рушд қарор дорад [31, с. 23], масъалаҳои ахлоқии марбут ба шартномаҳои оқилона метавонанд ба эътимоди умумӣ ба технология таъсири манфӣ расонанд. Барои ҳалли ин мушкилот, таҳияи стандартҳои ахлоқии истифодаи ЗС ва баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҳуқуқии соҳибкорон зарур аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, низоми ҳуқуқии марбут ба шартномаҳои оқилона пурра ташаккул наёфтааст. Кодекси мадании ҶТ [11] муносибатҳои шартномавиро танзим мекунад, аммо қоидаҳои мушаххас барои шартномаҳои оқилона вуҷуд надорад. Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ [16] заминаи умумии танзимро фароҳам меорад, аммо барои татбиқи шартномаҳои оқилона қоидаҳои дақиқ заруранд. Масалан, масъалаи тасдиқи ҳуқуқии шартномаҳои оқилона ва муайян намудани масъулияти тарафҳо ҳанӯз ҳал нашудааст [23, с. 364].

Инчунин, норасоии мутахассисони соҳаи ҳуқуқи рақамӣ ва маҳдудиятҳои инфрасохтори технологӣ монеаҳои иловагӣ барои татбиқи шартномаҳои оқилона дар Тоҷикистон эҷод мекунанд

[25, с. 5]. Барои ҳалли ин мушкилот, зарурати ворид намудани тағйирот ба қонунгузории мавҷуда ва таҳияи қоидаҳои махсус вуҷуд дорад.

Шартномаҳои оқилона метавонанд ба рақобати бозор таъсир расонанд, зеро корхонаҳое, ки аз технологияҳои пешрафта истифода мебаранд, метавонанд бартарии рақобатӣ ба даст оранд. Ин масъала дар Қонуни ҶТ «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии фаъолияти инҳисорӣ дар бозорҳои мол» [24, с. 200] баррасӣ шудааст, аммо барои танзими таъсири шартномаҳои оқилона ба рақобат қоидаҳои махсус зарур аст.

Масалан, истифодаи шартномаҳои оқилона дар савдои электронӣ метавонад барои корхонаҳои калон бартариҳои иловагӣ фароҳам орад, дар ҳоле ки корхонаҳои хурду миёна бо маҳдудияти дастрасӣ ба технологияҳо рӯбарӯ мешаванд [19, с. 165]. Ин нобаробарӣ метавонад ба рақобати бозор таъсири манфӣ расонад ва зарурати танзими ҳуқуқиро барои таъмини адолат ба миён меорад.

Шартномаҳои оқилона мушкилоти зиёди ҳуқуқиро ба миён меоранд, аз ҷумла масъулияти қарорҳои ЗС, ҳимояи маълумоти шахсӣ, мақоми ҳуқуқии шартномаҳо, мушкилоти ахлоқӣ ва норасоии танзими ҳуқуқӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти қонунгузории мавҷуда [11, 18],зарурати таҳияи қоидаҳои махсус барои мутобиқсозии шартномаҳои оқилона ба низоми ҳуқуқии соҳибкорӣ вуҷуд дорад.

Дар Федератсияи Россия, шартномаҳои оқилона (смарт-контрактҳо) ҳамчун як навъи шартномаҳои электронӣ эътироф шуда, дар доираи Кодекси мадании Россия танзим карда мешаванд. Россия яке аз кишварҳои пешрафта дар таҳияи низоми ҳуқуқии марбут ба зеҳни сунъӣ (ЗС) ва технологияҳои блокчейн буда, Стратегияи миллии рушди зеҳни сунъӣ то соли 2030-ро қабул кардааст. Тибқи қонунгузории Россия, шартномаҳои оқилона ҳамчун созишномаҳое муайян мешаванд, ки шартҳои онҳо тавассути кодҳои компютерӣ амалӣ гардида, иҷрои худкорро таъмин мекунанд [8, с. 32].

Дар Россия, шартномаҳои оқилона дар соҳаҳои молия, савдои электронӣ ва идоракунии занҷираҳои таъминот васеъ истифода мешаванд. Масалан, дар бахши бонкдорӣ, онҳо барои худкорсозии пардохтҳо ва назорати иҷрои ӯҳдадориҳои қарзӣ истифода шуда, шаффофият ва амнияти муносибатҳои шартномавиро баланд мебардоранд. Инчунин, масъалаи масъулияти ҳуқуқӣ барои хатоҳои шартномаҳои оқилона дар Россия мавриди баҳс қарор дорад, ва муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки масъулият байни таҳиякунандаи система, оператор ва корбар тақсим карда шавад [5, с. 141]. Таҷрибаи Россия метавонад барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳияи қоидаҳои мушаххас барои шартномаҳои оқилона муфид бошад, махсусан бо назардошти он, ки Тоҷикистон низ дар доираи Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ [16] ба ин самт ҳаракат мекунад.

Иттиҳоди Аврупо (ИА) яке аз пешсафон дар танзими технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла шартномаҳои оқилона, мебошад. Парлумони Аврупо дар соли 2020 қарори махсусеро қабул кард, ки ба танзими истифодаи ЗС ва шартномаҳои оқилона дар соҳаи ҳуқуқи хусусӣ нигаронида шудааст [8]. Ин қарор ба масъалаҳои масъулият барои қарорҳои ЗС, шаффофияти равандҳои шартномавӣ ва ҳимояи маълумоти шахсӣ диққати махсус дода, заминаи ҳуқуқиро барои истифодаи шартномаҳои оқилона фароҳам меорад.

Регламенти умумии ҳимояи маълумот (GDPR) дар ИА талаботи қатъиро барои коркарди маълумот тавассути шартномаҳои оқилона муқаррар намуда, амнияти маълумоти тарафҳои шартномаро таъмин мекунад [4, с. 566]. Масалан, дар соҳаи сохтмон, шартномаҳои оқилона барои худкорсозии пардохтҳо ва назорати иҷрои марҳилаҳои лоиҳа истифода мешаванд, ки хавфҳои молиявиро коҳиш медиҳад [6, с. 92]. Таҷрибаи ИА метавонад барои Тоҷикистон дар таҳияи низоми ҳуқуқии мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ, махсусан дар масъалаи ҳимояи маълумоти шахсӣ ва танзими шартномаҳои оқилона, намунаи хуб бошад.

Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА), танзими шартномаҳои оқилона асосан дар сатҳи иёлотҳо сурат мегирад, зеро низоми федералии ягонаи танзим дар ин соҳа вуҷуд надорад. Масалан, иёлати Калифорния қонунҳои махсусро барои ҳимояи маълумоти шахсӣ ҳангоми истифодаи шартномаҳои оқилона қабул кардааст, ки амният ва шаффофияти муносибатҳои шартномавиро таъмин мекунад [4, с. 164]. Дар ИМА, шартномаҳои оқилона дар доираи қонунгузории тиҷоратии ягона (Uniform Commercial Code) танзим карда мешаванд, аммо барои ЗС ва технологияи блокчейн қоидаҳои махсус таҳия шуда истодаанд.

Дар соҳаи молия, шартномаҳои оқилона барои худкорсозии пардохтҳо ва таҳлили хавфҳои қарзӣ истифода мешаванд [4, с. 45]. Масалан, дар бахши бонкдорӣ, шартномаҳои оқилона имкон медиҳанд, ки пардохтҳо баъди тасдиқи иҷрои ӯҳдадориҳо ба таври худкор анҷом дода шаванд, ки

ин хароҷоти марбут ба миёнаравҳоро коҳиш медиҳад. Таҷрибаи ИМА метавонад барои Тоҷикистон дар таҳияи низоми чандири танзим, ки ба хусусиятҳои бозори маҳаллӣ мутобиқ аст, муфид бошад.

Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Узбекистон ва Қазоқистон, истифодаи шартномаҳои оқилона дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад. Дар Узбекистон, ЗС ва шартномаҳои оқилона дар бахши бонкдорӣ барои муайян намудани қаллобии молиявӣ ва оптимизатсияи шартномаҳои қарзӣ истифода мешаванд [26, с. 171]. Ин технологияҳо ба коҳиши хавфҳои молиявӣ ва баланд бардоштани самаранокии муносибатҳои шартномавӣ мусоидат мекунанд.

Дар Қазоқистон, шартномаҳои оқилона дар соҳаи савдои электронӣ ва логистика рушд мекунанд, ки ба таҳияи шартномаҳои интеллектуалӣ мусоидат менамояд. Аммо, дар ин кишварҳо низоми ҳуқуқии мушаххас барои танзими шартномаҳои оқилона пурра ташаккул наёфтааст, ки бо вазъияти Тоҷикистон монанд аст [9, с. 267]. Таҷрибаи кишварҳои Осиёи Марказӣ метавонад барои Тоҷикистон дар таҳияи низоми минтақавии танзим, ки ба хусусиятҳои иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа мутобиқ аст, муфид бошад.

Созмонҳои байналмилалӣ, аз қабили Созмони Милали Муттаҳид (СММ) ва ЮНЕСКО, дар таҳияи стандартҳои глобалии танзими шартномаҳои оқилона ва зеҳни сунъӣ фаъолона ширкат меварзанд. ЮНЕСКО дар соли 2021 тавсияҳо оид ба ахлоқи ЗС қабул кард, ки ба масъалаҳои шаффофият, масъулият ва адолат дар истифодаи шартномаҳои оқилона диққат додааст [4,с.1000]. Ин тавсияҳо метавонанд барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун роҳнамо барои таҳияи қоидаҳои ахлоқии истифодаи шартномаҳои оқилона хизмат кунанд.

Инчунин, Созмони Ҷаҳонии Савдо (СҶС) дар таҳияи стандартҳо барои савдои электронӣ ва шартномаҳои оқилона саҳм мегузорад. Масалан, стандартҳои байналмилалӣ барои блокчейн ва ЗС метавонанд барои Тоҷикистон дар мутобиқсозии қонунгузории миллӣ ба талаботи ҷаҳонӣ муфид бошанд [10, с. 85]. Ҳамкорӣ бо ин созмонҳо метавонад ба Тоҷикистон дар баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди рақамӣ кӯмак расонад.

Бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад чораҳои зеринро барои такмили низоми ҳуқуқии шартномаҳои оқилона андешад:

1. Ворид намудани муқаррароти мушаххас ба Кодекси мадании ҶТ барои эътирофи шартномаҳои оқилона ҳамчун навъи мустақили шартномаҳо ва муайян намудани масъулияти тарафҳо.

2. Қабули қонуни алоҳида дар бораи истифодаи шартномаҳои оқилона, ки масъалаҳои масъулият, ҳимояи маълумот ва ахлоқро танзим кунад.

3. Истифода аз таҷрибаи Иттиҳоди Аврупо ва ЮНЕСКО барои таҳияи қоидаҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқии шартномаҳои оқилона.

4. Рушди барномаҳои таълимӣ барои омодасозии мутахассисони соҳаи ҳуқуқи рақамӣ ва ЗС дар доираи Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ.

5. Таҳкими ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, ба монанди Узбекистон, барои таҳияи низоми минтақавии танзими шартномаҳои оқилона.

Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки кишварҳои пешрафта, ба монанди Россия, Иттиҳоди Аврупо ва ИМА, аллакай қоидаҳои мушаххас барои танзими шартномаҳои оқилона таҳия кардаанд. Дар Осиёи Марказӣ, ин раванд дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад, аммо таҷрибаи минтақа метавонад барои Тоҷикистон муфид бошад. Бо истифода аз ин таҷрибаҳо ва ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ, Тоҷикистон метавонад низоми ҳуқуқии шартномаҳои оқилонаро такмил дода, ба рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат намояд.

Рақамисозӣ ва шартномаҳои оқилона (смарт-контрактҳо) муносибатҳои шартномавиро дар соҳаи соҳибкорӣ ба таври куллӣ дигаргун карда, имкониятҳои нав барои худкорсозӣ, шаффофият ва самаранокии равандҳои шартномавӣ фароҳам овардаанд. Шартномаҳои оқилона, ки бо истифода аз технологияи блокчейн ва зеҳни сунъӣ (ЗС) амал мекунанд, иҷрои худкори ӯҳдадориҳоро бидуни ниёз ба миёнаравҳо таъмин намуда, хавфҳои молиявӣ ва ҳуқуқиро коҳиш медиҳанд [23, с. 364]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабили Консепсияи иқтисоди рақамӣ [15] ва Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ барои давраи то соли 2040 [16], истифодаи шартномаҳои оқилона дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад.

Аммо, мушкилоти ҳуқуқии марбут ба шартномаҳои оқилона, аз қабили масъулияти қарорҳои ЗС, ҳимояи маълумоти шахсӣ, мақоми ҳуқуқии ин шартномаҳо ва норасоии танзими ҳуқуқӣ, монеаҳои асосии татбиқи онҳоро дар фаъолияти соҳибкорӣ ташкил медиҳанд [5, с. 141]. Таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ, аз ҷумла таҷрибаи Россия, Иттиҳоди Аврупо ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, нишон медиҳад, ки таҳияи низоми ҳуқуқии мутобиқ ба талаботи замони муосир барои муваффақияти истифодаи шартномаҳои оқилона муҳим аст [8, с. 32]. Дар Тоҷикистон,

бо истифода аз ин таҷрибаҳо ва санадҳои дохилӣ, метавон низоми ҳуқуқии муносибатҳои шартномавиро такмил дод ва ба рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат намуд.

Дар натиҷаи таҳлили зербоби мазкур ба чунин хулоса омадем:

1. Рақамисозӣ ва шартномаҳои оқилона равандҳои таҳия, таҳлил ва иҷрои шартномаҳоро худкор намуда, хатогиҳои инсониро коҳиш дода, вақт ва захираҳоро сарфа мекунанд.

2. Ин шартномаҳо шаффофият, амният ва суръати иҷрои ӯҳдадориҳоро таъмин намуда, зарурати миёнаравҳоро коҳиш медиҳанд.

3. Масъалаҳои масъулият барои қарорҳои ЗС, ҳимояи маълумоти шахсӣ, мақоми ҳуқуқии шартномаҳои оқилона ва норасоии танзими ҳуқуқӣ монеаҳои асосии татбиқи ин технологияҳо мебошанд.

4. Кишварҳои пешрафта, ба монанди Россия, Иттиҳоди Аврупо ва ИМА, низомҳои ҳуқуқии мушаххасро барои танзими шартномаҳои оқилона таҳия кардаанд, ки метавонанд барои Тоҷикистон намуна бошанд.

5. Дар Тоҷикистон, қонунгузории мавҷуда, аз ҷумла Кодекси мадании ҶТ, барои танзими пурраи шартномаҳои оқилона кофӣ нест, ки зарурати такмили онро ба миён меорад.

Бо назардошти натиҷаҳои таҳқиқот ва таҷрибаи байналмилалӣ, барои такмили низоми ҳуқуқии шартномаҳои оқилона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Ворид намудани муқаррароти мушаххас ба Кодекси мадании ҶТ барои эътирофи шартномаҳои оқилона ҳамчун навъи мустақили шартномаҳо, муайян намудани масъулияти тарафҳо ва таъмини шаффофияти равандҳои шартномавӣ. Масалан, муқаррароти махсус барои тасдиқи ҳуқуқии шартномаҳои оқилона ва тақсимоти масъулият дар сурати хатои ЗС зарур аст.

2. Таҳия ва қабули қонуни алоҳида дар бораи истифодаи шартномаҳои оқилона, ки масъалаҳои масъулият, ҳимояи маълумоти шахсӣ ва стандартҳои ахлоқиро танзим кунад. Ин қонун метавонад ба таҷрибаи Иттиҳоди Аврупо такя кунад.

3. Ташкили барномаҳои таълимӣ барои соҳибкорон ва ҳуқуқшиносон оид ба истифодаи шартномаҳои оқилона ва технологияҳои рақамӣ. Ин барномаҳо метавонанд дар доираи Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ амалӣ гарданд.

4. Фаъолона ширкат варзидан дар барномаҳои ЮНЕСКО, СММ ва Созмони Ҷаҳонии Савдо барои мутобиқсозии стандартҳои глобалии шартномаҳои оқилона ба қонунгузории миллӣ.

5. Сармоягузорӣ ба инфрасохтори рақамӣ ва омодасозии мутахассисони соҳаи ЗС барои таъмини татбиқи самараноки шартномаҳои оқилона дар муносибатҳои шартномавӣ.

6. Ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, ба монанди Узбекистон ва Қазоқистон, барои таҳияи низоми минтақавии танзими шартномаҳои оқилона, ки ба хусусиятҳои иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа мутобиқ аст.

Таҳқиқоти минбаъда метавонад ба масъалаҳои мушаххаси истифодаи шартномаҳои оқилона дар намудҳои алоҳидаи шартномаҳо, аз қабили пудрат, хариду фурӯш, хизматрасонӣ ва лизинг, равона карда шавад. Инчунин, омӯзиши таъсири шартномаҳои оқилона ба рақобати бозор ва ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар доираи муносибатҳои шартномавӣ муҳим аст [24, с. 200].

Масъалаи таҳияи стандартҳои ахлоқии истифодаи шартномаҳои оқилона ва мутобиқсозии онҳо ба фарҳанги ҳуқуқии Тоҷикистон низ мавриди таваҷҷуҳи махсус қарор гирифта метавонад [31, с. 23]. Дар сатҳи амалӣ, таҳқиқот метавонад ба таҳияи лоиҳаҳои пилотӣ барои истифодаи шартномаҳои оқилона дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти Тоҷикистон, аз қабили сохтмон, савдои электронӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ, равона карда шавад. Ин лоиҳаҳо метавонанд дар доираи Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи Тартиби пешниҳод намудани реҷаи махсуси танзимӣ дар соҳаи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ» [14] амалӣ гарданд.

Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои чорабиниҳои зерин истифода шаванд:

1. Такмили Кодекси мадании ҶТ ва таҳияи қонуни махсус. Пешниҳодҳои таҳқиқот метавонанд барои такмили Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон [11] ва таҳияи қонуни махсус оид ба шартномаҳои оқилона истифода шаванд. Кодекси мадании ҶТ заминаи ҳуқуқии муносибатҳои шартномавиро таъмин мекунад, аммо он барои танзими хусусиятҳои технологии шартномаҳои оқилона, аз қабили худкорсозӣ ва истифодаи блокчейн, мутобиқ нест [23, с. 364]. Ворид намудани муқаррароти мушаххас ба Кодекси граждани барои эътирофи шартномаҳои оқилона ҳамчун навъи мустақили шартномаҳо, муайян намудани масъулияти тарафҳо ва таъмини шаффофияти равандҳои шартномавӣ зарур аст.

Масалан, дар Россия, шартномаҳои оқилона ҳамчун созишномаҳои электронӣ эътироф шуда, дар доираи Кодекси граждани танзим карда мешаванд [8, с. 32]. Тоҷикистон метавонад аз ин

таҷриба истифода бурда, муқаррароти махсусро барои тасдиқи ҳуқуқии шартномаҳои оқилона ва тақсимоти масъулият дар сурати хатои ЗС ворид намояд. Инчунин, таҳияи қонуни махсус оид ба шартномаҳои оқилона метавонад масъалаҳои марбут ба ҳимояи маълумоти шахсӣ, стандартҳои ахлоқӣ ва амнияти технологии онҳоро танзим кунад. Чунин қонун метавонад ба таҷрибаи Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла Регламенти умумии ҳимояи маълумот (GDPR), такя кунад, ки талаботи қатъиро барои коркарди маълумот муқаррар намудааст [4, с. 566].

Такмили қонунгузорӣ барои Тоҷикистон аҳамияти хос дорад, зеро он ба мутобиқсозии низоми ҳуқуқии миллӣ ба талаботи иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад. Ин чораҳо метавонанд дар доираи Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ [16] амалӣ гарданд, ки рушди технологияҳои рақамиро ҳамчун афзалияти миллӣ муайян кардааст.

2. Коҳиши хароҷот ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ. Истифодаи шартномаҳои оқилона метавонад ба коҳиши хароҷот, баланд бардоштани шаффофият ва рақобатпазирии корхонаҳо мусоидат кунад. Шартномаҳои оқилона, ки бо истифода аз технологияи блокчейн ва ЗС таҳия мешаванд, иҷрои худкори ӯҳдадориҳоро таъмин намуда, зарурати миёнаравҳоро коҳиш медиҳанд. Масалан, дар шартномаҳои пудрат, шартномаҳои оқилона метавонанд пардохтҳоро баъди анҷоми марҳилаҳои муайяни кор худкор анҷом диҳанд, ки хароҷоти марбут ба идоракунии шартнома ва миёнаравҳоро коҳиш медиҳад [6, с. 92].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки корхонаҳои хурду миёна нақши муҳим дар иқтисодиёт доранд, истифодаи шартномаҳои оқилона метавонад барои сарфаи захираҳо ва баланд бардоштани самаранокии онҳо муфид бошад. Масалан, дар соҳаи савдои электронӣ, шартномаҳои оқилона метавонанд занҷираҳои таъминотро оптимизатсия карда, хавфҳои марбут ба таъхир дар интиқоли мол ё иҷро нашудани ӯҳдадориҳоро коҳиш диҳанд [21, с. 82].

Инчунин, шартномаҳои оқилона метавонанд рақобатпазирии корхонаҳоро тавассути таъмини шаффофият ва эътимод дар муносибатҳои тиҷоратӣ баланд бардоранд. Дар шароити иқтисоди рақамии Тоҷикистон, ки тибқи Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия»» [33] рушд мекунад, истифодаи ин технологияҳо метавонад ба корхонаҳо бартарии рақобатӣ бахшад. Масалан, корхонаҳое, ки аз шартномаҳои оқилона истифода мебаранд, метавонанд хизматрасониҳои худро бо суръат ва сифати баландтар пешниҳод намоянд, ки ин ба ҷалби муштариён ва шарикон мусоидат мекунад [3, с. 284].

3. Мусоидат ба рушди иқтисоди рақамӣ. Татбиқи тавсияҳои пешниҳодшуда метавонад ба амалисозии Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон намудани солҳои 2025-2030» [33] мусоидат намояд. Ин фармон рушди иқтисоди рақамиро ҳамчун афзалияти миллӣ муайян карда, истифодаи технологияҳои муосир, аз ҷумла зеҳни сунъӣ ва шартномаҳои оқилона, барои такмили низоми иқтисодӣ ва идоракунии давлатиро таъкид мекунад.

Шартномаҳои оқилона метавонанд дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти Тоҷикистон, аз қабили савдои электронӣ, молия, сохтмон ва логистика, татбиқ шуда, ба рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат намоянд. Масалан, дар соҳаи савдои электронӣ, шартномаҳои оқилона метавонанд равандҳои пардохт ва интиқоли молро худкор намуда, хавфҳои марбут ба қаллобии молиявиро коҳиш диҳанд [26, с. 171]. Инчунин, дар соҳаи сохтмон, онҳо метавонанд барои назорати иҷрои марҳилаҳои лоиҳа ва пардохтҳои худкор истифода шаванд, ки ба сарфаи захираҳо ва баланд бардоштани самаранокии лоиҳаҳо мусоидат мекунад [12, с. 67].

Татбиқи ин технологияҳо дар доираи Консепсияи иқтисоди рақамӣ [15] ва Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ [16] метавонад ба Тоҷикистон имкон диҳад, ки дар бозори минтақавӣ ва ҷаҳонӣ рақобатпазир гардад. Инчунин, истифодаи шартномаҳои оқилона метавонад ба ҷалби сармояи хориҷӣ, ки дар Стратегияи ҷалби сармоя ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 [13] муайян шудааст, мусоидат намояд.

4. Баланд бардоштани эътимод ба технологияҳои рақамӣ. Таҳияи қоидаҳои мушаххас барои масъулияти зеҳни сунъӣ ва ҳимояи маълумоти шахсӣ метавонад эътимоди соҳибкорон ва истеъмолкунандагонро ба технологияҳои рақамӣ баланд бардорад. Шартномаҳои оқилона маълумоти зиёдеро, аз қабили маълумоти молиявӣ ва шахсии тарафҳо, коркард мекунанд, ки хавфи вайроншавии махфиятро ба миён меорад [4, с. 40]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузории мавҷуда, аз қабили Қонуни ҶТ «Дар бораи савдои электронӣ» [18], барои танзими пурраи ин масъала кофӣ нест.

Таҳияи қоидаҳои мушаххас барои ҳимояи маълумоти шахсӣ ва муайян намудани масъулияти ЗС дар сурати хатоҳо метавонад эътимоди умумиро ба шартномаҳои оқилона афзоиш диҳад. Масалан, дар Иттиҳоди Аврупо, GDPR талаботи қатъиро барои коркарди маълумот муқаррар намуда, эътимоди истеъмолкунандагонро ба технологияҳои рақамӣ баланд бардоштааст [4, с. 566].

Дар Тоҷикистон, таҳияи чунин қоидаҳо метавонад ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон мусоидат кунад, ки дар Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» [32, с. 200] муайян шудааст.

Инчунин, ташкили барномаҳои огоҳкунии ҳуқуқӣ барои соҳибкорон ва истеъмолкунандагон оид ба бартариҳо ва хавфҳои шартномаҳои оқилона метавонад ба баланд бардоштани эътимод ба ин технологияҳо мусоидат намояд. Чунин барномаҳо метавонанд дар доираи Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ [17] амалӣ гарданд, ки омодасозии мутахассисони соҳаи технологияҳои рақамиро пешбинӣ мекунад.

Рақамисозӣ ва шартномаҳои оқилона имкониятҳои нав барои муносибатҳои шартномавӣ фароҳам оварда, самаранокӣ, шаффофият ва амнияти онҳоро баланд мебардоранд. Аммо, мушкилоти ҳуқуқии марбут ба масъулият, ҳимояи маълумот ва мақоми шартномаҳои оқилона зарурати такмили низоми ҳуқуқиро ба миён меорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо истифода аз таҷрибаи байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии дохилӣ, метавон низоми ҳуқуқии муносибатҳои шартномавиро мутобиқ ба талаботи иқтисоди рақамӣ такмил дод. Тавсияҳои пешниҳодшуда, аз ҷумла тағйирот ба қонунгузорӣ, таҳияи қонуни махсус ва рушди таҳсилоти рақамӣ, метавонанд ба амалисозии ин ҳадафҳо мусоидат намоянд. Дар маҷмӯъ, истифодаи шартномаҳои оқилона на танҳо ба рушди соҳибкорӣ, балки ба пешрафти умумии иқтисоди рақамии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт

1. Абдуллаев А.Ю. Проблемы признания объектов, полученных посредством применения искусственного интеллекта, как охраняемых правом интеллектуальной собственности // Юридический вестник. – 2023. – № 4 (16). – С. 21-27.
2. Абдуллоев У.Ҳ. Иқтисоди рақамӣ ва истифодаи технологияҳои муосири зеҳни сунъӣ дар заминаи рушди саноат 5.0 / У.Ҳ. Абдуллоев, А.Р. Аликулов, Н.Ш. Абдуллоева // Самаранокии ҳамбастагии илм бо истеҳсолот дар партави саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ. – 2024. – С. 197-202.
3. Алимардонзода Т.А. Технологияҳои зеҳни сунъӣ ва нақши асосии он дар иқтисодиёт / Т.А. Алимардонзода, Р.М. Бобоева // Рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ: ҷанбаҳои ташкилӣ-иқтисодӣ : маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи. – 2025. – С. 284-290.
4. Афанасьева Е.Н. Искусственный интеллект и «большие данные» в здравоохранении: области применения и гражданско-правовое регулирование // Юридическая наука и практика. - 2020. - Т.16, № 3. - С.40-49.
5. Батурин Ю.М. Искусственный интеллект: правовой статус или правовой режим? / Ю.М.Батурин, С.В.Полубинская // Государство и право. - 2022. - № 10. - С.141-154.
6. Белоусова Е.В. Защита прав участников договора строительного подряда с помощью технологий искусственного интеллекта // Актуальные вопросы публичного управления, экономики, права в современных геополитических условиях : сборник материалов II Международной научно-практической конференции. – Киров, 2025. – С. 92-93.
7. Богустов А.А. Искусственный интеллект как субъект права: аргументы к дискуссии // Хозяйство и право. - 2021. - № 9. - С.114-121.
8. Василевская Л.Ю. Искусственный интеллект: проблемы гражданско-правовой квалификации // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – 2023. – № 5 (105). – С. 32-40.
9. Давлатзода Д.Н. Таҷрибаи муосири истифодаи фановариҳои рақамӣ аз тарафи кишварҳои Осиёи Миёна ҷиҳати таъмини амнияти андозӣ: таҳлили қиёсӣ // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2-1 (41). – С. 267-272.
10. Ибрагимов Р.С. Этика и регулирование искусственного интеллекта / Р.С.Ибрагимов, Е.Д.Сурагина, Д.Ю.Чурилова // Закон. - 2021. - № 8. - С.85-95.
11. Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).
12. Кокарев Д.А. Искусственный интеллект в договорах строительного подряда: возможности и ограничения / // Студенческий. – 2025. – № 18-8 (314). – С. 67-69.
13. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2025, № 372 "Дар бораи Стратегияи ҷалби сармоя ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040"// Махзани

мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).

14.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2024, № 367 "Дар бораи Тартиби пешниҳод намудани реҷаи махсуси танзимӣ дар соҳаи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).

15.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 № 642 "Дар бораи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).

16.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2022, № 483 "Дар бораи Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).

17.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2022, № 439 "Дар бораи Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).

18.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1921 "Дар бораи савдои электронӣ"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).

19.Марипова Ф.А. Факторы успешного управления промышленным предпринимательством в условиях цифровизации: перспективы Республики Таджикистан // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 2-1 (41). – С. 165-173.

20.Мирзозода П.З., Сангинзода Д.Ш. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи соҳибкории иҷтимоӣ”. – Душанбе: Моҳи мунир, 2025. – 160 с.

21.Перькова В.В. Договор поставки и искусственный интеллект / В.В. Перькова // Юридическая наука. – 2023. – № 3. – С. 82-84.

22.Подузова Е.Б. Договор об отчуждении исключительного права на "искусственный интеллект" или технологию "искусственного интеллекта": нотариальные и цивилистические аспекты // Нотаріальный вѣстникъ. – 2022. – № 6. – С. 51-64.

23.Рахметулина Б.С. Искусственный интеллект в частном праве: анализ автоматизации заключения договоров и правовые последствия использования смарт-контрактов / // Становление и развитие профессии юриста: наследие поколений : сборник научных трудов по материалам II Всероссийской научно-практической конференции. – Тамбов, 2025. – С. 364-371.

24.Раҳимзода М.З., Каримов А.К. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии фаъолияти инҳисорӣ дар бозорҳои мол». – Душанбе: Шуҷоён, 2011. – 200 с.

25.Раҳмонзода З.Ф. Такмилдиҳии соҳаи таҳсилоти олии касбӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ // Нақши зеҳни сунъӣ дар тақвияти зеҳни касбии мутахассисони ба бозори меҳнат рақобатпазири соҳаи таҳсилоти олӣ: маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. – Душанбе, 2025. – С. 5-11.

26.Рашидов А. Текушее состояние систем противодействия отмыванию денег в банковском секторе Узбекистана: анализ готовности к внедрению технологий искусственного интеллекта / А. Рашидов // Экономика Таджикистана. – 2025. – № 2. – С. 171-180.

27.Русакова Е.П. Искусственный интеллект как механизм восполнения открытых условий договора / Е.П. Русакова, А.А. Хуззятов // Евразийский юридический журнал. – 2023. – № 7 (182). – С. 179-184.

28.Сангинзода Д.Ш. “Соҳибихтиёрии рақамӣ: ҷанбаи ҳуқуқӣ”// Осиё ва Аврупо. – Душанбе, 2025. – №4 (24). – С.16-22.

29.Сангинзода Д.Ш. “Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040: таҳлили ҳуқуқӣ”// Манбаи электронӣ: https://osiyoavrupo.tj/tg. [Сомонаи интернетии ИОМДОА. Санаи нашр. 14.05.2025].

30.Сангинзода Д.Ш. Масъулият барои амалҳои зеҳни сунъӣ: ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва технологӣ// Осиё ва Аврупо. – Душанбе, 2025. – №4 (24). – С.136-145.

31.Саторова М.Қ. Ташакулии фарҳанги ҳуқуқии инноватор - тақозои замон // Паёми политехникӣ. Бахши: Техника ва ҷомеа. – 2024. – № 3 (7). – С. 23-27.

32. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» / зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, доцент Сангинзода Д.Ш. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 200 с.

33. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 январи соли 2025, № 911 "Дар бораи «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон намудани солҳои 2025-2030"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).

Маълумот дар бораи муаллифон

Саидзода Давлаталӣ Ҳокимҷон-унвонҷӯи факултети идоракунии давлат ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 3507207, Вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара. Кучаи марказӣ. Тел.: (+992) 112666658. Email: doniyor_sanginov@mail.ru

Сведения об авторах

Саидзода Давлатали Хокимжон-соискатель факультета государственного управления и права Дангарского государственного университета. Адрес: 3507207, Хатлонская область, Дангарский район. Центральная улица. Тел.: (+992) 112666658. Email: doniyor_sanginov@mail.ru

About the authors

Saidzoda Davlatali Hokimjon-postgraduate student of the Faculty of State Management and Law at Dangara State University. Address: 3507207, Khatlon Region, Dangara District. Central Street. Tel.: (+992) 112666658. Email: doniyor_sanginov@mail.ru

УДК: 517.95

НАХОЖДЕНИЕ ОБЩЕГО РЕШЕНИЯ НЕКОТОРЫХ КЛАССОВ ОБОБЩЕННЫХ СИСТЕМ КОШИ-РИМАНА С ОГРАНИЧЕННЫМИ КОЭФФИЦИЕНТАМИ

Байзаев С.
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики
Назаров П.А.
Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции

Аннотация. Статья посвящена исследованию обобщенных систем Коши-Римана вида

$$w_{\bar{z}} + ae^{i\varphi}w + be^{im\varphi}\overline{w} = 0, \quad (1)$$

здесь $\varphi = \arg z,\ a, b -$ комплексные постоянные, $m -$ целое число. Коэффициенты при $w, \overline{w}$ ограниченные на всей комплексной плоскости *C* функции, но в точке $z = 0$ имеют разрыв. Для этой системы изучается задача построения общего решения. Получены формулы, определяющие общее решение. Переходя в полярные координаты, общее решение системы (1) ищется в виде тригонометрического ряда по аргументу φ с неизвестными коэффициентами $w_n(r)$, зависящими от модуля $r = |z|$. В случае $a = 0$ и $b \neq 0$ для неизвестных коэффициентов $w_n(r)$ получаются модифицированные уравнения Бесселя, а в случае $a \neq 0$, $|b| > |\mathrm{Im}a|$ – родственные уравнения Уиттекера, из которых находятся $w_n(r)$. В общем случае неизвестные $w_n(r)$ ищутся в виде обобщенных степенных рядов по r с коэффициентами w_{kn}, которые находятся по рекуррентным формулам, причем коэффициент w_{0n} остается произвольной комплексной постоянной. Проведено исследование сходимости соответствующих рядов и их частных производных первого порядка. Установлено, что построенные ряды, а также ряды из частных производных абсолютно и равномерно сходятся при всех $r \geq \varepsilon,\ \varepsilon -$ произвольное положительное число. Получены формулы для общего решения системы (1). Схему построения общего решения можно применять и для других классов обобщенных систем Коши-Римана с ограниченными на всей плоскости коэффициентами.

Ключевые слова: обобщенная система Коши-Римана, ограниченные и разрывные коэффициенты, общее решение, функции Бесселя и Уиттекера, полярные координаты, ряды, производные, частные производные.

Для цитирования: Байзаев, С. Нахождение общего решения некоторых классов обобщенных систем Коши-Римана с ограниченными коэффициентами / С. Байзаев, П. А. Назаров // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 502-509.

FINDING A GENERAL SOLUTION TO SOME CLASSES OF GENERALIZED CAUCHY-RIEMANN SYSTEMS WITH BOUNDED COEFFICIENTS

Baizaev S.
Tajik State University of Law, Business and Politics
Nazarov P.A.
Institute of Economy and Trade of Tajik State University of Commerce

Abstract. The article is devoted to the study of generalized Cauchy-Riemann systems of the form

$$w_{\bar{z}} + ae^{i\varphi}w + be^{im\varphi}\overline{w} = 0, \quad (1)$$

here $\varphi = \arg z$, a, b are complex constants, and m is an integer. The coefficients of $w, \overline{w}$ are functions that are bounded on the entire complex plane C but have a discontinuity at $z = 0$. The problem of constructing a general solution for this system is studied. Formulas defining the general solution are obtained. Passing to polar coordinates, the general solution of system (1) is sought in the form of a trigonometric series in argument φ with unknown coefficients $w_n(r)$, depending on the modulus $r = |z|$. In the case of $a = 0$ and $b \neq 0$, for the unknown coefficients $w_n(r)$, modified Bessel equations are obtained and in the case of $a \neq 0$, $|b| > |\mathrm{Im}a|$, the related Whittaker equations are obtained, from which $w_n(r)$ are found. In the general case, unknowns $w_n(r)$ are sought in the form of generalized power series in r with coefficients w_{kn}, which are found using recurrent formulas, and the coefficient w_{0n} remains an arbitrary complex constant. A study of the convergence of the corresponding series and their first-order partial derivatives was conducted. It was found that the constructed series, as well as the series of partial derivatives, converge absolutely and uniformly for all $r \geq \varepsilon$, where ε is an arbitrary positive number. Formulas for the general solution of system

(1) were obtained. The scheme for constructing a general solution can also be applied to other classes of generalized Cauchy-Riemann systems with coefficients bounded on the entire plane.
Key words: generalized Cauchy-Riemann system, bounded and discontinuous coefficients, general solution, Bessel and Whittaker functions, polar coordinates, series, derivatives, partial derivatives.

ЁФТАНИ ҲАЛЛИ УМУМИИ БАЪЗЕ СИНФҲОИ СИСТЕМАҲОИ УМУМИИКАРДАШУДАИ КОШИ-РИМАН БО КОЭФФИТСИЕНТҲОИ МАҲДУД

Байзоев С.
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон
Назаров П.А.
Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Аннотасия. Мақолаи мазкур ба таҳқиқи системаҳои умумикардашудаи Коши-Риман бахшида шудааст:

$$w_{\bar{z}} + ae^{i\varphi}w + be^{im\varphi}\overline{w} = 0, \quad (1)$$

дар ин ҷо $\varphi = argz, a, b$ доимиҳои комплексӣ ва m адади бутун мебошанд. Коэффитсиентҳои $w, \overline{w}$ функсияҳое мебошанд, ки дар тамоми ҳамвории комплексии C маҳдуданд, вале дар нуқтаи $z = 0$ каниш доранд. Масъалаи сохтани ҳалли умумии ин система омӯхта мешавад. Формулаҳое ҳосил карда шудаанд, ки ҳалли умумиро муайян мекунанд. Ба координатҳои қутбӣ гузашта ҳалли умумии системаи (1) дар шакли қатори тригонометрӣ нисбат ба аргументи φ бо коэффитсиентҳои номаълуми $w_n(r)$, ки аз модули $r = |z|$ вобаста мебошанд ҷустуҷӯ карда мешавад. Дар ҳолати $a = 0$ ва $b \neq 0$ барои коэффитсиентҳои номаълуми $w_n(r)$ муодилаҳои тағйирёфтаи Бессел ва дар ҳолати $a \neq 0, |b| > |\mathrm{Im}a|$ муодилаҳои ба муодилаи Уиттекер овардашаванда ҳосил мешаванд, ки аз онҳо $w_n(r)$-ро ёфтан мумкин аст. Дар ҳолати умумӣ номаълумҳои $w_n(r)$ дар шакли қаторҳои умумикардашудаи дараҷагӣ аз рӯи r бо коэффитсиентҳои w_{kn} ҷустуҷӯ карда мешаванд. Ин коэффитсиентҳо барои $k \neq 0$ бо формулаҳои рекуррентӣ ёфта шуда, коэффитсиенти w_{0n} доимии комплексии ихтиёрӣ мемонад. Таҳқиқи наздикшавии қаторҳои мувофиқ ва ҳосилаҳои хусусии тартиби якуми онҳо гузаронида шудааст. Муайян карда шуд, ки қаторҳои сохташуда ва инчунин қаторҳои ҳосилаҳои хусусӣ барои ҳамаи $r \geq \varepsilon,$ мутлақ ва мунтазам наздик мешаванд, дар инҷо ε адади мусбии ихтиёрӣ мебошад. Формулаҳои ҳалли умумии системаи (1) ба даст оварда шуданд. Схемаи сохтани халли умумиро ба дигар синфҳои системаҳои умумикардашудаи Коши-Риман бо коэффитсиентҳои дар тамоми ҳамворӣ маҳдуд низ татбиқ намудан мумкин аст.
Вожаҳои калидӣ: системаи умумикардашудаи Коши-Риман, коэффитсиентҳои маҳдуд ва канишдор, ҳалли умумӣ, функсияҳои Бессел ва Уиттекер, координатҳои қутбӣ, қатор, ҳосила, ҳосилаҳои хусусӣ.

Введение

Теория обобщенных систем Коши-Римана

$$w_{\bar{z}} + a(z)w + b(z)\overline{w} = 0, \quad (1)$$

здесь $z = x + iy,\ 2\partial_{\bar{z}} = \partial_x + i\partial_y,$ в регулярном случае, т.е. когда коэффициенты системы принадлежат классу $L_{p,2}(C),\ C -$ комплексная плоскость, построена в научных работах И.Н. Векуа, Л. Берса их учеников и последователей (см., например, [1] – [5]). Системы вида (1) с коэффициентами, имеющими особенности в точках или на линиях исследованы в разных аспектах в трудах Л.Г. Михайлова, Н. Раджабова, З.Д. Усманова и других (см., например, [6] – [10]). Случай коэффициентов принадлежащих гёльдеровым пространствам функций, определенных и ограниченных на C изучены в работах С. Байзаева, Э. Мухамадиева и их учеников (см., например, [11], [12]).

В настоящей работе изучается обобщенная система Коши-Римана вида

$$w_{\bar{z}} + ae^{i\varphi}w + be^{im\varphi}\overline{w} = 0, \quad (2)$$

где $\varphi = \arg z,\ a, b -$ комплексные постоянные, $m -$ целое число. Коэффициенты при $w, \overline{w}$ ограниченные на C функции, но в точке $z = 0$ имеют разрыв. Для этой системы будут получены формулы, определяющие общее решение.

Построение общего решения

Переходим в полярные координаты (r, φ). В этих координатах оператор Коши-Римана имеет вид

$$w_{\bar{z}} = \frac{1}{2}e^{i\varphi}\left(w_r + \frac{i}{r}w_\varphi\right).$$

Тогда система (2) в полярных координатах запишется так

$$w_r + \frac{i}{r}w_\varphi + 2aw + 2be^{i(m-1)\varphi}\overline{w} = 0. \quad (3)$$

Решения уравнения (3) будем искать в виде ряда

$$w(r,\varphi) = \sum_{n=-\infty}^{\infty} w_n(r)\, e^{in\varphi},$$

где $w_n(r)$ – неизвестные функции. Подставляя $w(r,\varphi)$ и её частные производные в уравнение (3), имеем

$$\sum_{n=-\infty}^{\infty}\left[w_n'(r) - \left(\frac{n}{r} - 2a\right)w_n(r)\right]e^{in\varphi} + \\ +2be^{i(m-1)\varphi}\sum_{n=-\infty}^{\infty}\overline{w_n(r)}e^{-in\varphi} = 0. \quad (4)$$

В начале рассмотрим случай $a = 0, b \neq 0$. Заменяя во второй сумме n на $m-1-n$, получим

$$\sum_{n=-\infty}^{\infty}\left[w_n'(r) - \frac{n}{r}w_n(r) + 2b\overline{w_{m-n-1}(r)}\right]e^{in\varphi} = 0.$$

Отсюда следуют соотношения

$$w_n'(r) - \frac{n}{r}w_n(r) + 2b\overline{w_{m-n-1}(r)} = 0, \quad n \in Z. \quad (5)$$

Рассмотрим два возможных случая: 1) m – четное; 2) m – нечетное.

Случай 1: $m = 2s$ – четное, $s \in Z$. В этом случае $m-n-1 \neq n \ \ \forall n \in Z$. Заменяя в (5) n на $m-n-1$ и переходя к сопряженным величинам, получим

$$\overline{w_{m-n-1}'(r)} - \frac{m-n-1}{r}\overline{w_{m-n-1}(r)} + 2\bar{b}w_n(r) = 0, \quad n \in Z. \quad (6)$$

При $n \geq s$ имеем: $m-n-1 \leq m-s-1 = s-1$. Поэтому введя обозначение

$$\overline{w_{m-n-1}(r)} = \omega_n(r), \qquad n \geq s, \quad (7)$$

из (5) и (6) для неизвестных $w_n(r)$ и $\omega_n(r)$ получим систему обыкновенных дифференциальных уравнений вида

$$\begin{cases} w_n'(r) - \frac{n}{r}w_n(r) + 2b\omega_n(r) = 0, \\ \omega_n'(r) + 2\bar{b}w_n(r) - \frac{m-n-1}{r}\omega_n(r) = 0, \end{cases} \quad n \geq s. \quad (8)$$

Из системы (8) для неизвестной $w_n(r)$ получим дифференциальное уравнение второго порядка:

$$w_n''(r) - \frac{m-1}{r}w_n'(r) + \left[\frac{(m-n)n}{r^2} - 4|b|^2\right]w_n(r) = 0, \quad n \geq s,$$

или

$$r^2w_n''(r) - (m-1)rw_n'(r) + [(m-n)n - 4r^2|b|^2]w_n(r) = 0, n \geq s. \quad (9)$$

Это уравнение относится к классу уравнений типа Бесселя [13, с. 401] вида

$$x^2y'' + Axy' + (Bx^q + C)y = 0, \quad (q \neq 0). \quad (10)$$

Общее решение уравнения (10) при $B \neq 0$ имеет вид

$$y(x) = x^{\frac{1-A}{2}}Z_\nu\left(\frac{2}{q}\sqrt{B}x^{\frac{q}{2}}\right), \quad (11)$$

здесь Z_ν – цилиндрические функции, т.е. $Z_\nu = C_1J_\nu + C_2Y_\nu$, C_1, C_2 – произвольные постоянные, J_ν, Y_ν – бесселевы функции соответственно первого и второго рода порядка $\nu = \frac{1}{q}\sqrt{(1-A)^2 - 4C}$.

Для уравнения (9)

$$x = r, \ \ y = w_n(r), \ \ A = 1-m, \ \ B = -4|b|^2 \neq 0, \ \ C = n(m-n), \ \ q = 2,$$
$$\nu = \frac{1}{2}\sqrt{m^2 - 4mn + 4n^2} = \frac{1}{2}|m-2n| = n-s \geq 0.$$

Поэтому общее решение этого уравнения, с учетом того что $m = 2s$, имеет вид

$$w_n(r) = r^s Z_\nu(2i|b|r), \quad n \geq s. \tag{12}$$

Итак, мы нашли неизвестные $w_n(r)$ для $n \geq s$.

Далее из первого уравнения системы (8) находим:

$$\omega_n(r) = \frac{1}{2b}\left(\frac{n}{r}w_n(r) - w_n'(r)\right) = \frac{n}{2b}r^{s-1}Z_\nu(2i|b|r) -$$
$$-\frac{2s}{4b}r^{s-1}Z_\nu(2i|b|r) - \frac{i|b|}{b}r^s Z_\nu'(2i|b|r). \tag{13}$$

Используя формулу [14, с. 222]

$$Z_\nu'(x) = Z_{\nu-1}(x) - \frac{\nu}{x}Z_\nu(x)$$

и преобразуя правую часть (13), получим

$$\omega_n(r) = \frac{1}{b}r^{s-1}[(n-s)Z_\nu(2i|b|r) - i|b|rZ_{\nu-1}(2i|b|r)], \qquad n \geq s. \tag{14}$$

Следовательно, общее решение системы (8) дается формуламы (12) и (14).

Из формулы (14), с учетом обозначения (7), имеем:

$$w_{m-n-1}(r) = \frac{1}{2\bar{b}}r^{s-1}\left[(n-s)\overline{Z_\nu(2\imath|b|r)} - i|b|\overline{Z_{\nu-1}(2\imath|b|r)}\right], n \geq s. \tag{15}$$

Таким образом, в случае $a = 0, b \neq 0$ и четного m мы построили решения уравнения (2), пока формально, в виде ряда

$$w(r,\varphi) = r^s\left\{\sum_{n\geq s}\left[Z_\nu(2i|b|r)e^{in\varphi} + \frac{1}{2\bar{b}r}\left(\nu\overline{Z_\nu(2\imath|b|r)} - i|b|\overline{Z_{\nu-1}(2\imath|b|r)}\right)e^{i(m-n-1)\varphi}\right]\right\}, \tag{16}$$

здесь $s = \frac{m}{2}, \nu = n - s$.

Случай 2: $m = 2p + 1$ – нечетное, $p \in Z$. В этом случае $m - n - 1 = n$ при $n = p$. При $n = p$ уравнение (4) принимает вид:

$$w_p'(r) - \frac{p}{r}w_p(r) + 2b\overline{w_p(r)} = 0. \tag{17}$$

Покажем, что общее решение этого уравнения дается формулой

$$w_p(r) = r^p\left(C_1e^{-2|b|r} + iC_2e^{2|b|r}\right)e^{i\beta/2}, \tag{18}$$

где C_1, C_2 – произвольные вещественные постоянные, $\beta = \arg b$. Действительно,

$$w_p'(r) = r^p\left[\frac{p}{r}\left(C_1e^{-2|b|r} + iC_2e^{2|b|r}\right) + 2|b|\left(-C_1e^{-2|b|r} + iC_2e^{2|b|r}\right)\right]e^{i\beta/2}.$$

Подставляя выражения для $w_p(r)$ и $w_p'(r)$ в уравнение (17), имеем

$$r^p\left[\frac{p}{r}\left(C_1e^{-2|b|r} + iC_2e^{2|b|r}\right) + 2|b|\left(-C_1e^{-2|b|r} + iC_2e^{2|b|r}\right)\right]e^{i\beta/2} -$$
$$-\frac{p}{r}r^p\left(C_1e^{-2|b|r} + iC_2e^{2|b|r}\right)e^{i\beta/2} + 2br^t\left(C_1e^{-2|b|r} - iC_2e^{2|b|r}\right)e^{-i\beta/2} = 0.$$

После несложных преобразований получим

$$\left(-|b|e^{i\beta/2} + be^{-i\beta/2}\right)C_j = 0, \qquad j = 1, 2.$$

Выражение внутри скобок равно нулю, следовательно, формула (18) дает общее решение уравнения (17).

Далее считая в уравнение (4) $n \neq p$ и повторяя схему, изложенную в случае 1, определяем $w_n(r)$ и $w_{m-n-1}(r)$ при $n > p$ (тогда $m - n - 1 < p$). В результате, в случае $a = 0, b \neq 0$ и нечетного m мы получим решения уравнения (2), пока формально, в следующем виде

$$w(r,\varphi) = r^p\left(C_1e^{-2|b|r} + iC_2e^{2|b|r}\right)e^{i\beta/2} + r^p\sum_{n>t}\left[Z_\nu(2i|b|r)e^{in\varphi} +\right.$$
$$\left.+\frac{1}{2\bar{b}r}\left(\nu\overline{Z_\nu(2\imath|b|r)} - i|b|\overline{Z_{\nu-1}(2\imath|b|r)}\right)e^{i(m-n-1)\varphi}\right] \tag{19}$$

здесь $p = \frac{m-1}{2}, \nu = n - p, C_1, C_2$ – произвольные вещественные постоянные, $\beta = \arg b$.

Замечания. 1. Формулы общего решения системы (2) в виде рядов (16) и (19) мы получили формально. Сходимость этих рядов и их первых производных (это зависит от области, где мы рассматриваем систему, а также от граничных условий, если изучается какая-нибудь краевая задача) обеспечивается выбором произвольных постоянных, участвующих в цилиндрических функциях и с учетом свойств бесселевых функций.

2. Для $a = 0$ общее решение системы (2) выражается рядами из бесселевых функций, в то время как в случае $a \neq 0$ общее решение выражается рядами из функций Уиттекера.

Теперь рассмотрим случай $a \neq 0$. В равенстве (3) заменяя во второй сумме n на $m-1-n$, получим:

$$\sum_{n=-\infty}^{\infty}\left[w_n'(r)-\left(\frac{n}{r}-2a\right)w_n(r)+2b\overline{w_{m-n-1}(r)}\right]e^{in\varphi}=0.$$

Отсюда имеем

$$w_n'(r)-\left(\frac{n}{r}-2a\right)w_n(r)+2b\overline{w_{m-n-1}(r)}=0, \quad n\in Z. \tag{20}$$

Здесь также нужно рассматривать два возможных случая: 1) $m-$ четное; 2) $m-$ нечетное.

Случай 1: $m=2s-$ четное, $s\in Z$. В этом случае $m-n-1\neq n \ \forall n\in Z$. Аналогично как в случае $a=0$, используя обозначение (7), для неизвестных $w_n(r)$ и $\omega_n(r)$ получим систему обыкновенных дифференциальных уравнений вида

$$\begin{cases} w_n'(r)-\left(\dfrac{n}{r}-2a\right)w_n(r)+2b\omega_n(r)=0, \\ \omega_n'(r)-\left(\dfrac{m-n-1}{r}-2\bar{a}\right)\omega_n(r)+2\bar{b}w_n(r)=0, \qquad n\geq s. \end{cases} \tag{21}$$

Стандартным образом для $w_n(r)$ можно получить дифференциальное уравнение второго порядка

$$r^2w_n''(r)+[(1-m)r+4\mathrm{Re}ar^2]w_n'(r)+\{(m-n)n- \\ -[2a(m-n-1)+2\bar{a}n]r+4(|a|^2-|b|^2)r^2\}w_n(r)=0, \quad n\geq s. \tag{22}$$

Это уравнение заменой

$$w_n(r)=r^nU(r)$$

приводится к виду

$$rU''+(4\mathrm{Re}a\cdot r+2n-m+1)U'+ \\ +[4(|a|^2-|b|^2)r+2a(1-m)]U=0, \tag{23}$$

которое относится к родственным уравнениям Уиттекера [13, с. 431]:

$$xy''+(Ax+B)y'+(Cx+D)y=0.$$

Общее решение последнего при $A^2-4C>0$ имеет вид

$$y=x^{-\frac{B}{2}}e^{-\frac{Ax}{2}}y\left(\frac{2D-AB}{2\sqrt{A^2-4C}},\frac{1}{2}(B-1),\ x\sqrt{A^2-4C}\right),$$

где $y(P,Q,Rx)-$ решение уравнения Уиттекера

$$4x^2y''=(x^2-4Px+4Q^2-1)y.$$

В случае уравнения (23)

$$A=4\mathrm{Re}a,\ B=2n-m+1,$$
$$C=4(|a|^2-|b|^2), D=2a(1-m).$$

Поэтому

$$A^2-4C=16[|b|^2-(\mathrm{Im}a)^2], \qquad B-1=2n-m,$$
$$2D-AB=4[(1-m)\mathrm{Im}a-2n\mathrm{Re}a].$$

Следовательно, общее решение уравнения (22) при $|b|>|\mathrm{Im}a|$ имеет вид

$$w_n(r)=r^se^{-2r\mathrm{Re}a}y\left(\frac{(1-m)\mathrm{Im}a-2n\mathrm{Re}a}{\sqrt{|b|^2-(\mathrm{Im}a)^2}},n-s,\ r\sqrt{|b|^2-(\mathrm{Im}a)^2}\right).$$

Неизвестные $\omega_n(r)$ находим из первого уравнения системы (21)

$$\omega_n(r)=-\frac{1}{2b}\left[w_n'(r)-\left(\frac{n}{r}-2a\right)w_n(r)\right].$$

Далее используя уравнение Уиттекера, можно выразить $w_n'(r)$ через $w_n(r)$ и записать общее решение уравнения (2) в виде ряда типа (19).

Аналогично рассматривается случай нечетного m.

Теперь построим решения системы (21) в общем случае, т.е. без предположения условия $|b|>|\mathrm{Im}a|$.

В начале рассмотрим случай $m=2s-$ четное, $s\in Z$. Решение системы (21) будем искать в виде

$$w_n=r^\gamma\sum_{k=0}^{\infty}w_{kn}r^k, \qquad \omega_n=r^\delta\sum_{k=0}^{\infty}\omega_{kn}r^k, \tag{24}$$

где $w_{0n}\neq 0,\ \mu=\gamma-\delta$ – целое число. Подставляя в систему (21), имеем

$$\begin{cases} r^{\gamma-1}\sum_{k=0}^{\infty}(\gamma-n+2ar)w_{kn}\,r^k+r^{\gamma}\sum_{k=0}^{\infty}kw_{kn}\,r^{k-1}+2br^{\delta}\sum_{k=0}^{\infty}\omega_{kn}\,r^k=0, \\ r^{\delta-1}\sum_{k=0}^{\infty}(\delta-m+n-1+2\bar{a}r)\omega_{kn}\,r^k+r^{\delta}\sum_{k=0}^{\infty}k\omega_{kn}\,r^{k-1}+2\bar{b}r^{\gamma}\sum_{k=0}^{\infty}\omega_{kn}\,r^k=0. \end{cases}$$

Первое уравнение сокращаем на $r^{\gamma-1}$, второе – на $r^{\delta-1}$ и произведя замены индексов суммирования, получим

$$\sum_{k=0}^{\infty}(\gamma-n+k)w_{kn}r^k+2a\sum_{k=1}^{\infty}w_{k-1,n}\,r^k+2b\sum_{k=1-\mu}^{\infty}\omega_{k+\mu-1,n}\,r^k=0, \quad (25)$$

$$\sum_{k=0}^{\infty}(\delta-m+n+k+1)\omega_{kn}r^k+2\bar{a}\sum_{k=1}^{\infty}\omega_{k-1,n}\,r^k+2\bar{b}\sum_{k=1+\mu}^{\infty}w_{k-\mu-1,n}\,r^k=0. \quad (26)$$

Будем считать, что $\mu>1$, т.е. $\mu\geq 2$. Тогда из (25) следует, что $\omega_{k+\mu-1,n}=0$ при $1-\mu\leq k<0$, т.е.

$$\omega_{jn}=0 \quad \text{при} \quad 0\leq j<\mu-1, \quad (27)$$

а также

$$(\gamma-n)w_{0n}+2b\omega_{\mu-1,n}=0, \quad (28)$$

$$(\gamma+k-n)w_{kn}+2aw_{k-1,n}+2b\omega_{k+\mu-1,n}=0, \ \ k\geq 1. \quad (29)$$

Аналогично из (26) следуют соотношения

$$(\delta-m+n+1)\omega_{0n}=0, \quad (30)$$

$$(\delta+k-m+n+1)\omega_{kn}+2\bar{a}\omega_{k-1,n}=0, \qquad 1\leq k<1+\mu, \quad (31)$$

$$(\delta+k-m+n+1)\omega_{kn}+2\bar{a}\omega_{k-1,n}+2\bar{b}w_{k-\mu-1,n}=0, \qquad k\geq 1+\mu. \quad (32)$$

Из (27) и (31) следует, что $\omega_{\mu-1,n}=\omega_{\mu n}=0$. Тогда из (28) имеем

$$(\gamma-n)w_{0n}=0,$$

и так как $w_{0n}\neq 0$, то нужно взять $\gamma=n$. Учитывая все это, вместо равенств (27) – (32) получим следующие соотношения

$$\omega_{kn}=0 \quad \text{при} \ \ 1\leq k<1+\mu, \quad (33)$$

$$w_{1n}+2aw_{0n}=0, \quad (34)$$

$$kw_{kn}+2aw_{k-1,n}+2bw_{k+\mu-1,n}=0 \quad \text{при} \quad k\geq 2, \quad (35)$$

$$(2n-m+1)\omega_{\mu+1,n}+2\bar{b}w_{0n}=0, \quad (36)$$

$$(\delta+k-m+n+1)\omega_{kn}+2\bar{a}\omega_{k-1,n}+2\bar{b}w_{k-\mu-1,n}=0 \ \text{при} \ \ k\geq\mu+2. \quad (37)$$

Положим $\delta=m-n-1$. Тогда $\mu=2n-m+1=2(n-s)+1\geq 1$ и соотношение (37) примет вид

$$k\omega_{kn}+2\bar{a}\omega_{k-1,n}+2\bar{b}w_{k-\mu-1,n}=0 \quad \text{при} \qquad k\geq\mu+2. \quad (38)$$

Задавая w_0, из (34) и (36) определяем w_{1n} и $\omega_{\mu+1,n}$:

$$w_{1n}=-2aw_{0n}, \qquad \omega_{\mu+1,n}=\frac{2\bar{b}}{\mu}w_{0n}. \quad (39)$$

Далее из (35) и (38) поэтапно находим w_{kn} при $k\geq 2$ и ω_{kn} при $k\geq\mu+2$.

Таким образом, мы построили решение системы (21) в виде ряда

$$w_n(r)=r^n\sum_{k=0}^{\infty}w_{kn}\,r^k, \qquad \omega_n(r)=r^{m-n-1}\sum_{k=\mu+1}^{\infty}\omega_{kn}r^k, \quad (40)$$

где w_{0n} – произвольная комплексная постоянная, w_{1n}, $\omega_{\mu+1,n}$ определяются по формулам (39), а остальные w_{kn} и ω_{kn} находятся по рекуррентным формулам

$$w_{kn}=-\frac{2}{k}\left(aw_{k-1,n}+b\omega_{k+\mu-1,n}\right), \qquad k\geq 2, \quad (41)$$

$$\omega_{kn}=-\frac{2}{k}\left(\bar{a}\omega_{k-1,n}+\bar{b}w_{k+\mu-1,n}\right), \qquad k\geq\mu+2. \quad (42)$$

Теперь исследуем сходимость рядов (40). Пусть $A=max\{|a|,|b|\}$. Из (39) имеем

$$|w_{1n}|\leq 2A|w_{0n}|, \ \ \left|\omega_{\mu+1,n}\right|\leq\frac{2A}{\mu}|w_{0n}|. \quad (43)$$

Далее из (41) и (42) получим

$$|w_{2n}| \le A\left(|w_{1n}| + |\omega_{\mu+1,n}|\right) \le \frac{(2A)^2}{2!}\left(1+\frac{1}{\mu}\right)|w_{0n}|,$$

$$|\omega_{\mu+2,n}| \le \frac{2A}{\mu+2}\left(|\omega_{\mu+1,n}| + |w_{1,n}|\right) \le \frac{(2A)^2}{2!}\left(1+\frac{1}{\mu}\right)|w_{0n}|.$$

Продолжая эту схему оценки, можно получить следующие неравенства

$$|w_{kn}| \le \frac{(2A)^k}{k!}\left(1+\frac{1}{\mu}\right)(c_{kn}+u_{kn}), \quad k \ge 2, \tag{44}$$

$$|\omega_{k+\mu,n}| \le \frac{(2A)^k}{k!}\left(1+\frac{1}{\mu}\right)(d_{kn}+v_{kn}), \quad k \ge 2, \tag{45}$$

где c_{kn} и d_{kn} – ограниченные последовательности и $u_{kn} \to 0, v_{kn} \to 0$ при $k \to \infty$.

Из неравенств (44), (45) и сходимости числового ряда

$$\sum_{k=0}^{\infty} \frac{(2A)^k}{k!} \tag{46}$$

следует, что ряды (40) сходятся абсолютно при всех $r \ge 0$.

Рассмотрим ряды производных для $w_n(r)$ и $\omega_n(r)$, представленные в виде

$$w_n'(r) \sim n r^{n-1} \sum_{k=0}^{\infty} w_{kn} r^k + r^n \sum_{k=0}^{\infty} (k+1) w_{k+1,n} r^k,$$

$$\omega_n'(r) \sim (m-n-1) r^{m-n-2} \sum_{k=\mu+1}^{\infty} \omega_{kn} r^k + r^{m-n-1} \sum_{k=\mu+1}^{\infty} k \omega_{kn} r^{k-1}.$$

Из этих представлений с учетом неравенств (44), (45) и сходимости числовых рядов вида (46) можно получить абсолютную сходимость рядов производных при всех $r \ge \varepsilon > 0$ или $r > 0$ в зависимости от значений n и m.

Итак, справедлива следующая

Теорема. *Пусть m – четное число и $ab \ne 0$. Тогда общее решение системы* (2) *представляется в виде ряда*

$$w(r,\varphi) = \sum_{n=\frac{m}{2}}^{\infty} \left[w_n(r)\, e^{in\varphi} + \overline{\omega_n(r)} e^{i(m-n-1)\varphi}\right], \tag{47}$$

где коэффициенты $w_n(r)$ и $\omega_n(r)$ определяются по формулам (40), *в которых, в свою очередь, w_{kn} и ω_{kn} находятся по формулам* (39), (41), (42), *причем w_{0n} – произвольная комплексная постоянная. Ряд* (47) *и её производные абсолютно и равномерно сходятся при всех $r \ge \varepsilon$, ε – произвольное положительное число.*

Аналогично исследуется случай, когда m нечетное.

Схему построения общего решения можно применять и для других классов обобщенных систем Коши-Римана с ограниченными на всей плоскости коэффициентами.

Литература

1. Векуа И.Н. Обобщенные аналитические функции / И.Н. Векуа. М.: Наука, 1986. 509 с.

2. Берс Л. Уравнения с частными производными / Л. Берс, Ф. Джон, М. Шехтер. – М.: Мир, 1966. – 351 с.

3. Виноградов В.С. О теоремах Лиувилля для уравнения обобщенных аналитических функций / В.С. Виноградов // Дифференциальные уравнения. - 1980. - Т. 16. №1. - С. 42-46.

4. Байзаев С. О построении регулярных решений одного класса обобщенных систем Коши-Римана с ограниченными на всей плоскости коэффициентами / С. Байзаев, Р.Н. Баротов // Ученые записки Казанского университета. Серия физико-математические науки. 2024. Т. 166, кн. 3. С. 297–305. Doi: 10.26907/2541-7746.2024.3.297-305.

5. Gutlyanskiĭ, V.Ya. On the Dirichlet problem for generalized Cauchy-Riemann equations / V.Ya. Gutlyanskiĭ, V.I. Ryazanov, A.R. Salimov, R.R. Salimov // Dopov. Nac. akad. nauk Ukr. 2025. No 2, p. 3 – 10, https://doi.org/10.15407/dopovidi2025.02.003.

6. Михайлов Л.Г. Новый класс особых интегральных уравнений и его применения к дифференциальным уравнениям с сингулярными коэффициентами / Л.Г. Михайлов. Душанбе, 1963. 183 с.

7. Раджабов Н. Интегральные представления и граничные задачи для некоторых дифференциальных уравнений с сингулярной линией или сингулярными поверхностями / Н. Раджабов. Душанбе: Изд-во ТГУ им. В.И. Ленина, 1980, часть 1. –126 с.

8. Усманов З.Д. Обобщенные системы Коши-Римана с сингулярной точкой / З.Д. Усманов. Душанбе,1993. - 244 с.

9. Шарипов Б. Об одном классе нелинейных обобщенных систем Коши-Римана с сингулярными коэффициентами / Б. Шарипов // Дифференциальные уравнения. 2015. – Т. 51. №9. – С. 1252 – 1256.

10. Байзаев С. Об общем решении и задаче Римана-Гильберта для одного класса двумерных обобщенных систем Коши-Римана с сингулярными коэффициентами / С. Байзаев, М.М. Шокирова // Вестник ТНУ. Серия естественных наук. 2025. № 1. С. 5-16.

11. Байзаев С. О задаче линейного сопряжения для обобщенных аналитических функций на полуплоскости / С. Байзаев // Доклады АН Республики Таджикистан. 1999. – Т.42, №3. – С. 74 – 79.

12. Baizaev S. On Necessary and Sufficient Conditions for the Existence of a Classical Solution of an Inhomogeneous Cauchy–Riemann System / S. Baizaev, G.E. Grishanina, E. Mukhamadiev // Differentsial'nye Uravneniya, 2018, Vol. 54, No. 2, pp. 215–227. DOI: 10.1134/S0012266118020088.

13. Камке Э. Справочник по обыкновенным дифференциальным уравнениям / Э. Камке. М.: Наука, 1976. – 576 с.

14. Handbook of Mathematical Functions / Editor-in-Chief and Mathematics Editor: Frank W. J. Olver. NIST. 2010. U.S. Department of Commerce and Cambridge University Press. 967 p.

Информация об авторах

Байзаев Саттор–д.ф.м.н., профессор, Таджикский госуниверситет права, бизнеса и политики, профессор кафедры математических дисциплин и современного естествознания. Телефон: (+992) 3422-2-38-11. E-mail: sattor_bayzoev@rambler.ru. Адрес: 735700, г. Худжанд, 17 мкр-р, дом 2.

Назаров Пайравджон Абдусамиевич, старший преподаватель кафедры высшей математики и инновационной технологии Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанд
Адрес: г. Худжанд, Улица Исмоили Сомони 169. Учебный корпус №1.

Information about the authors

Baizaev Sattor–the doctor of physical and mathematical sciences, professor, Tajik State University of Law, Business and Politics, Professor of the Department of Mathematics and Modern Natural Science. Phone: (+992) 3422-2-38-11. E-mail: sattor_bayzoev@rambler.ru. Address: Khujand, 17 mkr-r, Building 2.

Nazarov Payravjon Abdusamyevich, senior teacher of department of higher mathematics and innovation technologies of Institute of Economy and Trade of Tajik State University of Commerce, Khujand. Address: Khujand, Ismoili Somoni Street 169, Building №1.

Маълумот дар бораи муаллифон

Байзоев Саттор–доктори илмҳои физика-математика, профессор, Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, профессори кафедраи фанҳои риёзӣ ва табиатшиносии муосир. Телефон: (+992) 3422-2-38-11. E-mail: sattor_bayzoev@rambler.ru. Суроға: 735700, ш. Хуҷанд, мкр. 17. Бинои 2.

Назаров Пайравҷон Абдусамиевич, муаллими калони кафедраи математикаи олӣ ва технологияҳои инноватсионии Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд, Суроға: ш. Хуҷанд, Кӯчаи Исмоили Сомонӣ 169. Бинои таълимии 1.

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, чоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд ва ё дар арафаи чопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 10 саҳифаи компютерӣ кам набошад.
2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли чопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.
3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.
4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитураи Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитураи Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,15 см, сархат аз гӯшаи чапи варақ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 2 см, аз поён – 2 см, аз чап – 3 см, аз рост – 1,5 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.
5. Дар саҳифаи аввали мақола DOI, УДК, номи мақола, ному насаб, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон, барои иқтибос нишон дода мешаванд.
6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 6 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯъ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.
7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) дар охири мавод пас аз рӯйхати адабиёт бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)
8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои чоркунҷа, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 номгӯй кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.
9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.
10. Мақолаҳои илмии пешниҳодшаванда бояд хулосаи коршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони чопи мақола дошта бошанд.
11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукаммал ва дар шакли ниҳоӣ пешниҳод гардад.
12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.
13. Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 10 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статьи должны быть представлены в системе Microsoft Word в следующем формате: таджикские статьи должны быть набраны шрифтом Times New Roman Tj, русские статьи должны быть набраны шрифтом Times New Roman, размер основного текста – 14, список литературы – 12, межстрочный интервал – 1,15 см, абзац от левого угла листа должен быть набран размером – 1,25 см, верхние поля – 2 см, нижние поля – 2 см, левые поля – 3 см, правые поля – 1,5 см, все страницы должны быть пронумерованы.

5. На первой странице статьи DOI, УДК, название статьи, ФИО, аннотация и ключевые слова на трех языках, для цитирования.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов на трех языках - таджикском, русском и английском (курсив, кегль 12), и должна содержать основное содержание статьи в развернутом виде и быть пригодной для публикации в отдельном виде (не менее 6 строк). Ключевые слова представляют собой краткое описание содержания научного материала, дают общую информацию о его теме и структуре, и содержат от 8 до 10 слов или выражений, разделенных запятыми.

7. Сведения об авторе (на трех языках - таджикском, русском и английском) в конце материала после списка литературы должны содержать: полное имя и фамилию автора(ов), ученую степень, должность, место работы, адрес, телефон и E-mail (курсив, кегль 12)

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 8 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Использованные источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Использованные в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Муҳаррир: Ҳамроев М.И.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 1
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Редактор: Хамроев М.И.
ТГФЭУ, г.Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 1-й корпус
Сайт журнала: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Editor: Hamroev M.I.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 1.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Ба чоп супорида шуд 28.02.2026.
Формати 60х84 1/8. Когази офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 32,0 ҷ. ч. Теъдод 50 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Сдано в набор 28.02.2026.
Формат 60х84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 32,0 усл. печ.л. Тираж 50 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Signed to print on 28.02.2026.
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 32,0 conv. b.p. Circulation 50 copies.
Printed in the printing house of TSUFE